ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

İTİLAF DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DA İŞGAL YÖNETİMİ

Abdurrahman BOZKURT

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

İTİLAF DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DA İŞGAL YÖNETİMİ

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT

ANKARA, 2014

Bozkurt, Abdurrahman, 1978-
İtilaf devletlerinin İstanbul'da işgal yönetimi / Abdurrahman Bozkurt.
— Ankara : AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.
XXVI, 1012 s.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
Eser, 2009 yılı İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı doktora tezidir.
Bibliyografya (s. 987-997)
Dizin (s. 999-1012)
ISBN: 978-975-16-2903-6
1. İSTANBUL (TÜRKİYE) — TARİHİ — 20. YÜZYIL
2. DÜNYA SAVAŞI, 1914-1918 — TÜRKİYE
I.E.a. II. Seri
956.1023

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mehmet TEMEL

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2903-6
İLESAM : 14.06.Y.0150-419
BASKI SAYISI : 2500
BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM
İSTANBUL'DA FİİLİ İŞGAL DÖNEMİ
(13 KASIM 1918-16 MART 1920)

III. BÖLÜM
İŞGAL YÖNETİMİ VE KURUMLARI

IV. BÖLÜM
İŞGAL YÖNETİMİ-TBMM İLİŞKİLERİ

TAKDİM

Milli Mücadele dönemini araştıranların doğrudan veya dolaylı olarak karşılaştıkları en önemli problem belki de "İstanbul Hükümeti-Ankara Hükümeti" kavramlarıdır. Hangi hükûmetin ne kadar etkili, ne kadar gerçek ve ne ölçüde iktidar olduklarını tespit etmek en zor meselelerdir. Yakın tarihimizin gerçeğe daha yakın olarak anlaşılmasındaki sebeplerden, zannederim en önemlilerinden ve hepimizi belli ölçülerde hatalı değerlendirmelere sürükleyen bilgi eksikliklerinden birisi Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde İstanbul'da kimlerin yönetime hâkim olduğu konusudur.

1996 yılında İstanbul'da kurulan "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli-Bir İşgal Dönemi Mahkemesi" başlığını verdiğim makaleyi yazdığımda İstanbul'da Osmanlı Hükümeti'nin gerçek varlığının tartışılması gerektiğine ve burada bir nevi İşgal Hükûmeti kurulduğuna vakıf olmuştum. Bu hususta bir çalışma yapmayı düşünürken bu konunun uzun vadeli ve mümkün olduğunca bütün boyutları ile ele alınacağı bir doktora tezi şeklinde incelenmesi gerektiği kanaatine varmıştım. O dönemde çalışkanlığı ile göz dolduran genç araştırmacı Abdurrahman Bozkurt'un bunu mükemmel bir şekilde gerçekleştireceği kanaati ile ona havale etmiştim. Yanılmadığımı kısa sürede anlamış ikimiz de mutlu -daha doğrusu ben yeni bilgilerle mesrur onun ise çalışmaktan bitap düştüğü- bir tez dönemi geçirmiştik.

Bu eserle anlıyoruz ki; Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında Osmanlı Hükûmeti 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine gelen İtilâf kuvvetlerinin şehri işgal edeceğini düşünmediğinden hazırlıksız yakalanmış; İtilaf Devletleri kendi aralarında hemen İstanbul'da komutanlık yarışı adı altında iktidar savaşına girmişler; Kısa süre sonra aralarındaki kavganın tehlikeli olduğuna karar vererek İstanbul'da 28 Kasım 1918 tarihinden itibaren bir İşgal Yönetimi kurmuşlardı. Bundan sonra İstanbul'da yönetim işleri; ağırlıklı olarak İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu, İtilâfçı Polis Komisyonu;İtilâfçı Sağlık Komisyonu, İtilâfçı

Pasaport Bürosu,İtilâfçı İaşe Komisyonu gibi komisyonların ve diğer işgal müesseselerinin yaptıkları düzenlemelerle gerçekleştirilmişti. Bu işgal yönetimi Sevr Anlaşması'nın paraf edilmesinden sonra daha da sıkılaştırılmış ancak Milli Mücadele'nin başarısı neticesinde TBMM adına İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın talebi üzerine son kez bir araya gelen İtilâf Yüksek Komiser ve temsilcileri idareyi tedrici olarak TBMM temsilcisine devretmeye karar vermişler ve 2 Ekim 1923'te İstanbul idaresini tamamen bırakmışlardı.

Bu kitap gerçek "İstanbul Hükümeti"nin ne olduğunu, kabine üyesi gözükenlerin mi hükümet ettiklerini yoksa Yüksek Komiserler Heyeti ve yetkililerinin mi hükümran olduklarını ortaya koyan bir eserdir.

Doktora tezlerinin bir problemi çözme veya bilinmeyeni aydınlatma niteliğine sahip olması ilkesine güzel bir örnek olan bu çalışmadan dolayı Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt'u tebrik eder, aynı minvalde yeni çalışmalarında başarılar dilerim.

Prof. Dr. Ali ARSLAN
İstanbul 2014

ÖNSÖZ

2003 yılında doktora tezim için konu belirmeye çalışırken fikirlerine müracaat ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Ali Arslan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığı araştırmalar ve özellikle 1996 yılında "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî–Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)" adlı makaleyi hazırlarken İtilâf Devletlerinin İstanbul'da tesis ettikleri işgal yönetimi konusunda yeterli çalışma yapılmadığını fark ettiğini belirterek bu konuda ciddi bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi tamamlanan vesikaların başlı başına yeterli olmadığını yabancı arşivlerinde bilhassa İngiliz arşivinde araştırma yapılması halinde İstanbul İşgal Yönetimi ile ilgili hakikatlere ulaşılabileceğini vurguladı. "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî–Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)" adlı makaleyi yeniden okuduğumda ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarını taradığımda hocamın konu hakkında söylediklerini daha iyi anlayarak çalışmalara başladım.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerle birlikte I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve sonrasında yaşananların hangi şartlarda meydana geldiğinin ideolojik bir kaygı taşımaksızın tamamen bilimsel bir yaklaşımla tahlil edilmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonra İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni savaşa son vermek için değil, başkent dâhil hedeflerindeki Osmanlı topraklarını rahatlıkla işgal etmek için imzaladıkları anlaşılacaktır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi hesaplaşmaların İstanbul'da tesis edilen işgal yönetimine geniş bir hareket alanı bıraktığını belirtmekte fayda vardır. İşte bu nedenle aralarında ihtilaf bulunmasına rağmen İtilâf Devletleri İstanbul'da daha önce tarihte benzeri görülmemiş bir işgal mekanizması kurmayı başardılar. Görünürde icra makamı Padişah ve İstanbul hükûmetleri olduğu halde esas icra faaliyetlerini İstanbul İşgal Yönetimi yürüttü. İstanbul'daki Osmanlı yönetimi hukuken varlığını sürdürse de fiilen işlevini yitirdi.

13 Kasım 1918-16 Mart 1920 arasındaki fiilî işgal dönemi ile 16 Mart 1920-6 Ekim 1923 tarihleri arasındaki resmî işgale rağmen araştırmacıların çoğu, yaklaşık beş yıl işgal altında geçen bu döneme "mütareke dönemi" zihniyetiyle yaklaşma yanılgısına düşmektedir. Söz konusu dönem yabancı gözüyle "mütareke dönemi" olarak yorumlanabilir, ancak önyargılarla hazırlanan mütarekenin neredeyse bütün maddelerinin mütarekeyi hazırlayanlar tarafından çiğnenmesi ve sadece İstanbul'un değil Musul, Batum, İskenderun, Urfa, Antep, Maraş ve daha birçok vatan parçasının sebepsiz yere işgal edilmesi yapılan mütarekenin işlevsel olarak hiçbir hükmünün olmadığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ve titiz bir şekilde incelendiğinde dönemin "mütareke" değil bir "işgal dönemi" olduğu ve bu dönemde işgal yönetimi tarafından teşkil edilen kurumların, İtilâf Devletlerinin iddia ettiği gibi sadece kontrol amacıyla kurulmadıkları anlaşılacaktır. İşgal dönemi kurumlarının da tarihte o güne kadar örneği olmayan bir işgal yönetiminin çarkları olduğu görülecektir. Bu yönüyle araştırmamız işgal İstanbul'unun yönetim anlayışını tetkik ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgal ettikleri 13 Kasım 1918 tarihi ile şehrin yeniden Türk idaresine geçtiği 6 Ekim 1923 tarihleri arasında tesis ettikleri İstanbul İşgal Yönetimi'nin kuruluş, işleyiş ve ortadan kaldırılışını ihtiva etmektedir. Çalışmanın giriş kısmında Meşrutiyet döneminden itibaren klasik Osmanlı yönetim anlayışında meydana gelen değişimler ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda izlediği politikalar kısaca ele alınmıştır.

I. bölüm İtilâf Devletlerinin İstanbul'u fiilen işgal ettikleri 13 Kasım 1918 tarihinden resmen işgal ettikleri 16 Mart 1920 tarihine kadar gelişen olayları kapsamakta olup İstanbul İşgal Yönetimi'nin ilk uygulamaları ve azınlık politikaları karşısında Osmanlı yönetiminin tavrı, İzmir'in işgali ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a atanması değerlendirilmiştir.

II. bölüm İstanbul'un resmen işgali suretiyle doğrudan işgalin kuruluşunu ve buna karşı Türk milletinin tutumunu içermektedir.

Çalışmanın omurgasını oluşturan III. bölümde İtilâf Devletlerinin Osmanlı yönetimini fiilen devre dışı bırakmak amacıyla kurdukları işgal yönetimi ve kurumlarının işleyişleri teferruatıyla ele alınmıştır.

IV. bölüm TBMM'nin yükselişi karşısında İstanbul İşgal Yönetimi'nin uzlaşma arayışlarını, TBMM'nin başarıları sonucunda imzalanan Mudanya Mütarekesi'ni, TBMM'nin İstanbul'da yönetimi fiilen ele geçirmesini ve İstanbul İşgal Yönetimi'nin sona erişini kapsamaktadır.

Çalışma, sonuç kısmında yapılan genel bir değerlendirme ile tamamlanmıştır.

Araştırmaya başlarken İtilâf Devletleri tarafından tesis edilen işgal yönetimini tam manasıyla tahlil edebilmek için Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan ve diğer devletlere ait arşivlerde de inceleme yapmak gerektiğinin elbette farkındaydık. Bununla birlikte İngilizce dışındaki yabancı dillere hâkim olmamamız, maddi olanaklar ve araştırma süresinin kısa olmasının bizi bahsedilen arşivlerde inceleme yapmaktan mahrum edeceğini öngörmüş idik. Bu handikaplara karşın İstanbul İşgal Yönetimi ile ilgili araştırmaların başlangıcı olur düşüncesinden hareketle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve işgal yönetiminde başrolü oynayan İngiltere arşivinde araştırma yapmayı plânladık. Doğrudan konumuzla ilgili araştırma yapılmamış olsa da çalışmamızı dönemin hatıraları, süreli yayınlar, araştırma ve inceleme eserlerden istifade ederek takviye etmeye çalıştık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda İstanbul İşgal Yönetimi'ne bağlı kurumlar tarafından gönderilen belgelere rastladık. Bu vesikaların işgal yönetiminin bizim arşivimize yansımaları olduğunu gördük. Bu nedenle sadece Osmanlı arşivine bağlı kalınması halinde işgal yönetimi ile ilgili teferruatın tahlili mümkün değildi. Bundan dolayı İngiliz arşivindeki vesikalar çalışmamız için elzem oldu. İngiliz arşivinde yaptığımız inceleme sonrasında ulaşabildiğimiz vesikalar içerisinde, işgal yönetiminin şekillendiği Yüksek Komiserler toplantı tutanaklarına ayrı bir yer ayırmak gerekir. İstanbul'da işgal dönemi boyunca Yüksek Komiserler arasında yapılan toplantılarda yönetim ile ilgili meseleler müzakere edilmiş, bu meselelerle ilgilenmek üzere muhtelif kurumlar tesis edilmiştir. İşgal yönetiminin İtilâf Devletleriyle ve fiilen ortadan kalkan Osmanlı yönetimi ile olan ilişkileri de bu toplantılarda ele alınmıştır. Toplantılarda alınan kararlar dışında İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin beyan ettikleri fikirler, aldıkları ve tatbik ettikleri kararlar İtilâf Devletlerinin işgal politikalarının bilimsel bir çerçeve içerisinde değerlendirilmesine

yardımcı olmuştur. Bu açılardan bakıldığında işgal yönetimi ile ilgili kararların alındığı Yüksek Komiserler toplantı tutanakları araştırmamıza derinlik kazandırarak bahsettiğimiz eksiklikleri bir nebze olsun azaltmıştır.

Bilim deryasına bir katre da olsa katkı sağlayabilmek maksadıyla tamamladığımız çalışmamızın Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan ve ilgili devletlere ait arşivlerde hatta bizim de müracaat ettiğimiz arşivlerde yapılacak yeni araştırmalarla geliştirileceğinden son dönem Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine önemli katkılar sağlayacağından eminiz.

Gerek konunun tespiti ve gerekse çalışmalarım esnasında engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, kafamdaki klasik tarih anlayışını yıkarak konuya bilimsel bir perspektifle yaklaşmamı sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Arslan'ın çok değerli yardımları oldu. Ayrıca, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Halil Bal, Doç. Dr. Arzu Terzi, Doç. Dr. Deniz Ekinci'nin tavsiye ve yönlendirmelerinden de çok yararlandım. Bu vesile ile kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Arkadaşlarım Halil Ersin Avcı ve Ramazan Erhan Güllü'ye de teşekkürlerimi sunarım. Diğer yandan, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiltere Arşivi çalışanlarına da teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışmadaki olası hatalar şahsıma aittir.

Abdurrahman BOZKURT

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
F.	: Fasikül
FO	: Foreign Office
g.y	: gün yok
Haz.	: Hazırlayan
İTC.	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Km.	: Kilometre
m.	: Metre
p.	: Page
t.y	: Tarih yok
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
Vol.	: Volume
WO	: War Office
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
y.t.	: Yayın tarihi yok
y.y.	: Yayın yeri yok
Y.y.	: Yazarı yok.

GİRİŞ

1876 yılındaki başarısız I. Meşrutiyet denemesinin ardından yaşanan 30 yıllık saltanat süreci ve bunun akabinde ilân edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde klasik yönetim anlayışında köklü değişimlere neden oldu. II. Meşrutiyet'in ilânında önemli bir rolü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılmasından sonra yapılandırılan yeni yönetim mekanizması içerisindeki ağırlığını giderek arttırdı. Böylece Osmanlı Devleti'nde saltanat, hükûmet, Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan arasında yetkinin paylaşıldığı meşruti bir rejim kuruldu. Yeni dönemin Padişahı V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hâkim olduğu Meclis-i Mebusan belirleyici olmuştu. Bu etken ve bundan sonra yapılan Anayasal değişiklikler yönetim erkleri arasındaki yetki dağılımında dengeleri Meclis-i Mebusan lehine değiştirecekti.

II. Meşrutiyetten sonraki dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükûmet ve Meclis-i Âyan'daki ağırlığını da arttırdı. Artık saltanat, Kanûn-ı Esâsi'de sınırlandırılmış yetkileriyle donatılmış bir onay makamı haline gelmişti. İşte Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na böyle bir yönetim mekanizması ile katılmıştı. Takdir edileceği üzere savaşın sonunda alınan yenilgiye paralel olarak hem İttihat Terakki iktidarı hem de kurulan rejim tehlikeye girdi. Savaşın İttifak Devletleri aleyhine sonuçlanacağının anlaşılması üzerine muhalifler sahneye çıkarken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim üzerindeki nüfuzu azaldı. Bu sıralarda vefat eden Padişah V. Mehmed Reşad'ın yerine VI. Mehmed Vahdettin geçti. Vahdettin tahta çıktığında eski gücünü ve etkisini kaybetmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile karşı karşıya kaldı. Yenilginin kaçınılmaz hale gelmesi üzerine Talat Paşa Hükûmeti iktidardan çekilirken (8 Ekim 1918), Ahmed İzzet Paşa yeni hükûmeti kurdu (14 Ekim 1918). Zamansız Padişah ve hükûmet değişiklikleri Osmanlı yönetiminde sıkıntılara neden oluyordu. Meclis-i Mebu-

san'daki ağırlığı devam ettiğinden yeniden yapılanmayı amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, İzzet Paşa ve ondan sonraki hükûmetler üzerindeki etkisini sürdürmek için uğraşırken muhalifler kendilerini daha rahat bir şekilde ifade etme imkânı buluyorlardı. İşte bu sıralarda imzalanan Mondros Mütarekesi yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı.

Mondros Mütarekesi için görüşmelere giden Osmanlı heyetinin, mütarekeyi bir çeşit dayatma sonucunda imzalamış olması, mütarekedeki ağır ve muğlak hükümler gerçeklerin yavaş yavaş ortaya çıkmasını sağlayacaktı. İtilâf Devletlerinin ilk uygulamaları ve İstanbul'a askerî kuvvet gönderme talepleri şehre hâkim olan iyimser havanın kısa süre içerisinde yok olmasına neden olacak, savaşın bitmesi ile oluşan beklentiler yerini belirsizliğe ve endişeye bırakacaktı. Mondros Mütarekesi'nde İtilâf Devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ile ilgili maddeye Boğazlardaki tahkimatları işgal edeceklerine dair bir ibare eklemişler, İstanbul'un işgal edileceğine dair bir hükme yer vermemişlerdi. Hatta görüşmeler sırasında sonradan İngiltere'nin[1] ilk İstanbul Yüksek Komiseri olacak Somerset Arthur Gough Calthorpe[2], Osmanlı temsilcisi Rauf Bey'e mütareke şartlarına uyacaklarına ve İstanbul'u işgal etmeyeceklerine dair sözlü teminatta bulunmuştu[3]. Fakat yazılı hükümlerin dahi sıradan gerekçelerle uygulanmadığı devletler arası münasebetlerde sözlü bir teminata güvenilemeyeceği zamanla anlaşılacaktı.

Türk tarafında İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair bir beklenti oluşması gayet normaldi. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalandığını hükûmetine bildiren Calthorpe dahi mütarekenin 7. maddesine atıfta bulunarak İtilâf Devletlerinin güvenliğini tehdit edecek bir durum yaşanmaması halinde İstanbul'un işgalinin mevzubahis olamayacağını belirtmişti. Mütarekenin imzalanması münasebetiyle İngiliz Savaş Kabinesi Calthorpe'a gönderdiği tebrik

---

1 Türkiye'de genellikle Büyük Britanya veya Birleşik Krallık yerine devlet ismi olarak İngiltere bu devlet halkı için İngiliz kelimesi kullanıldığından biz de İngiltere ve İngiliz kelimelerini kullanmayı tercih ettik.

2 Somerset Arthur Gough Calthorpe, İtilâf Akdeniz Donanma Komutanı olarak Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütareke sonrasında İstanbul'a ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak atandı. Yüksek Komiserlikteki performansı İngiliz Hükûmeti tarafından yeterli bulunmamış olacak ki; 9 ayını tamamlamadan bu görevden alındı.

3 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni –Siyasi Hatıralarım-**, C.I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 146-147.

mesajında mütareke koşullarından, İstanbul'a yapılacak askerî harekâta Yunanlıların dâhil edilmeyeceğinin anlaşıldığını ifade etmişti. Askerî harekâttan ne kastedildiğine mesajın diğer kısmındaki ifadelerde açıklık getiriliyordu. Savaş Kabinesi, Calthorpe'a, İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair herhangi bir teminat vermemesini tembih ettikten sonra Türklerin "ancak böyle bir işgal ile durumun gerektirdiği gerçekleri görebileceklerini" vurgulamıştı. İşgalin vuku bulması halinde Ayasofya ve Müslümanların diğer kutsal mekânlarına saygı gösterilmesi gerektiği de önemle vurgulanmaktaydı[4]. İşgalin sürekliliği ve işgale karşı bir tepki oluşmaması için Müslüman ahalinin kutsal değerlerine saygı gösterilmesi tembih edilmişti. Neticede beklentilerin ve Calthorpe'un düşündüğünün aksine sadece Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki tahkimatlar işgal edilmeyecek, mütarekenin 7. maddesindeki koşullar oluşsun ya da oluşmasın İstanbul kesinlikle işgal edilecekti.

Sinsi işgal politikaları gereği İtilâf Devletleri, Müslüman ahaliyi rencide edebilecek tutum ve davranışlardan uzak durmayı ilke edinmiş gibi bir izlenim yaratsalar da Yunan askerlerinin İstanbul'a gönderilmesi sözkonusu olunca bu ilkelerden kolaylıkla taviz verebiliyorlardı. Öte yandan Yunan askerlerinin işgal edilecek olan İstanbul'a gönderilip gönderilmemesi İtilâf Devletleri arasında tartışmalara neden olmaktaydı. Yunanistan'ın en büyük destekçisi İngiltere dahi bu konuda kesin bir karara varamamıştı. İngiliz Savaş Kabinesi, Yunanlıların İstanbul'a gidecek işgal kuvvetlerine iştirak etmemesinden yana iken İngiliz Deniz Bakanlığı, Yunan gemilerinin arka saflarda da olsa İstanbul'a mutlaka gönderilmesinden yana tavır almıştı. Neticede İngiliz yönetimi üzerinde ağırlığı daha fazla olan Deniz Bakanlığı'nın görüşü kabul edilmiş, Yunan gemilerinin işgal kuvvetleri ile birlikte İstanbul'a gönderilmesine karar verilmişti. Calthorpe 10 Kasım 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyette yer alan Kurmay Yarbay Sadullah Bey ile yaptığı görüşmede Yunan gemilerinin İstanbul'a getirilmemesi gibi bir seçeneğin bulunmadığını ancak bu gemileri İstanbul'dan uzak tutabileceklerini ve Selimiye açıklarında bekletebileceklerini dile getirmiş-

---

4 **Türk İstiklâl Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı (TİH I)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962, s. 117; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 28.

ti[5]. Mütarekenin altında imzası olan, Yunan gemilerinin gece halka sezdirilmeden Boğazlardan geçirileceğine ve İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair teminat veren Calthorpe iki hafta dahi dolmadan verdiği bütün sözleri çiğnemişti. Neyse ki; İtilâf Devletlerinin benimsedikleri farklı politikalar, Türk milletinin hassasiyetleri ve İstanbul'un stratejik önemi dolayısıyla Yunanistan'ın, üç büyük İtilâf Devleti (İngiltere, Fransa ve İtalya) tarafından tesis edilecek İstanbul İşgal Yönetimi'nde pay sahibi olmasına müsaade edilmeyecekti.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nde siyasi belirsizlik sürerken üç büyük İtilâf Devleti aralarında yapmış oldukları plânlar doğrultusunda muhtelif Osmanlı topraklarını işgal etmişler, bu konuda aralarında önemli sayılabilecek ihtilaflar yaşanmamıştı. Fakat İstanbul mevzubahis olunca işin rengi değişecek, İngiltere ve Fransa arasında İstanbul'a hâkim olma konusunda bir rekabet yaşanacak, bu rekabetten istifade eden İtalya da İstanbul üzerinde hak iddia edecekti. Yaşanan rekabetin menfaatlerini tehlikeye atacağını kavrayan üç büyük İtilâf Devleti, temsilcileri vasıtasıyla uzlaşarak İstanbul'da ortak bir işgal yönetimi kuracaktı. İstanbul'un fiilen işgalinden sonra kurulan işgal yönetimi, şehrin resmen işgalinden sonra nüfuzunu daha da arttıracak ve İtilâf Devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini gerçekleştirmek için gerekli zemini hazırlayacaktı. Fakat bu noktada Türk milleti sessiz kalmayarak tepkisini Millî Mücadele Hareketi ile dile getirecekti.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında kesilen ilişkiler, işgal döneminde yapılan antlaşmaların geçerlilik kazanamaması nedeniyle daha karmaşık bir hale gelecekti. İtilâf Devletleri işgal dönemi boyunca Osmanlı Devleti'ni doğrudan muhatap olarak kabul etmeyecek, taraflar arasında irtibat işgal yönetiminden sorumlu Yüksek Komiserler ve üst düzey kumandanlar aracılığıyla sağlanacaktı. Barış antlaşmasına kadar sabredemeyen İtilâf Devletleri, temsilcileri aracılığıyla I. Dünya Savaşı sırasında kaybettikleri hak ve ayrıcalıklarını yeniden elde etmeye çalışacaklardı.

İşgal ettikleri İstanbul'da yeni bir yönetim kurmaya çalışan İtilâf Devletleri, ülke menfaatlerinden çok şahsi menfaatleri peşinde koşan muhaliflerle işbirliğine giderek İttihat ve Terakki ideolojisini ortadan kaldırma amaçlı bir "karalama kampanyası" yürüteceklerdi. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından

5 **TİH I**, s. 119; Jaeschke, **a.g.e**, s. 28-29.

savunulan fikirler ve geliştirilen politikalar İtilâf Devletlerinde ciddi rahatsızlıklara neden olmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaşta olmanın da verdiği cesaretle aldığı ve hayata geçirdiği kararlar İtilâf Devletlerindeki endişeleri zirveye çıkarmıştı. Bu kararlardan belki de en önemlileri İtilâf Devletleri ile kesilen ilişkilerin tabii bir sonucu olarak devletin mali ve siyasi bağımsızlığı ile ilgili olanlardı.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatması İtilâf Devletlerine mali ve siyasi sahalarda büyük bir darbe vurmuştu. Boğazların açılması için yapılan Çanakkale Savaşları sonuçları itibariyle İtilâf Devletlerinin plânlarında büyük değişimlere neden olmuştu. Bundan dolayı savaş sonrasında İtilâf Devletlerinin ilk hedeflerinden birinin Boğazlar olması gayet doğaldı. İşgal döneminde İtilâf Devletleri daha önce yaşanan hadiselerin tekerrürünü önlemek amacıyla Boğazlar bölgesine yönelik yeni bir statü tesis etmeye çalışacaklardı.

Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasi bağımsızlık yolunda attığı adımlar doğrudan doğruya İtilâf emelleriyle çelişiyordu. Savaş ortamından istifade eden Osmanlı Devleti, mali ve hukuki bağımsızlığı için büyük bir tehlike unsuru haline gelen kapitülasyonları kaldırmış, İtilâf vatandaş ve şirketlerine tanınan ayrıcalıkları iptal etmiş ya da yeniden düzenlemiş, yeni gümrük tarifeleri belirlemiş, borç ödemelerini askıya almış, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni saf dışı bırakmıştı. Bu uygulamalar Osmanlı coğrafyasında önemli menfaatleri olan İtilâf Devletlerine karşı sistemli bir mücadele yürütüldüğünün göstergesiydi. Dolayısıyla savaş dönemi bir yönüyle ülkenin yıkımını hazırlarken diğer yönü ile millî devlet olma vasıflarının kazanılmaya başlandığı bir dönem olmuştu. Bunu hazmedemeyen İtilâf Devletleri, İstanbul'u işgal altında tutarak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve mali bağımsızlığını yok etmeye yönelik projelerini hayata geçirmeye çalışacak ve kurulan düzene karşı yeni bir savaş açacaklardı.

Kapitülasyon ve ayrıcalıkların kaldırılması gibi mali düzenlemelerden kaynaklanan boşluğu Osmanlı hükûmetleri kendi elleriyle ya da yerli sermaye ile doldurmaya çalışmıştı. Boşluğu doldurulamayan alanlarda ise başta Almanya olmak üzere İttifak ve tarafsız devletlere ait mali müesseselere kapılar açılmıştı. Devletin yaşadığı acı tecrübeler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yürüttüğü millî politikalar yeni müesseselere, öncekilere oranla sınırlı ayrıcalıklar verilme-

sini sağlamıştı. Bundan dolayı savaş sonrasında İtilâf Devletleri kapitülasyonları yeniden yürürlüğe geçirmek, savaş döneminden kaynaklanan kayıplarını tazmin edebilmek, posta, demiryolu, maden ve bankacılık gibi muhtelif sahalarda İttifak Devletlerine kaptırdıkları ayrıcalıkları ele geçirebilmek amacıyla faaliyetlerde bulunacaklardı.

Kapitülasyonların kaldırılması ile birlikte bu sistemin bir parçası olan Konsolosluk Mahkemeleri de kapatılmıştı. İşgal yönetimi, Osmanlı hukuk mekanizmasına da el atarak İtilâf vatandaşları için önemli ayrıcalıklar sağlayan Konsolosluk Mahkemelerini yeniden canlandırmaya çalışacaktı. Hukuki bağımsızlık için tehdit oluşturan diğer bir mahkeme 1848 yılında yabancı devletlerin baskısıyla tesis edilen ve yedisi yerli, yedisi yabancı olmak üzere toplam on dört üyeden oluşan Karma Ticaret Mahkemeleri idi. Savaşın başlamasıyla yabancı üyeler ülkeyi terk ettiğinden bu mahkemelerin faaliyetleri kendiliğinden durmuştu[6]. Bundan sonra sayıları giderek azalmış olsa da İtilâf vatandaşları Osmanlı hukukuna tabii hale gelmişlerdi. Ancak işgal döneminde Osmanlı Devleti'nin İtilâf vatandaşları üzerindeki hak ve egemenliği tartışma konusu olacaktı. Bu dönemde işgal yönetimi, kapitülasyon hukukunu dahi aşacak yeni ve orijinal bir hukuk sistemi tesis etmek için çaba sarfedecekti. Yeni hukuk sisteminin kendine mahsus mahkemeleri, zabıta birimleri ve hapishaneleri olacaktı.

İtilâf kuvvetlerinin faaliyetleri nedeniyle İstanbul'da dengeler alt üst olduğundan Osmanlı zabıtası şehri kontrol etmekte sıkıntı yaşayacak, bu durumdan vazife çıkaran İstanbul İşgal Yönetimi kendisine mahsus İtilâfçı zabıta birimleri oluşturacaktı. Yine işgal yönetimi, İstanbul'un güvenliğini gerekçe göstererek haberleşme ve matbuata sansür uygulayacak, kurduğu İtilâfçı pasaport, liman, tersane ve sağlık gibi komisyonlar aracılığıyla şehri kontrol altında tutmaya çalışacaktı. Sözkonusu İtilâfçı kurumlar Türk yurdunda Türk milletine yabancı muamelesi yaparken gerek İtilâf vatandaşları gerekse gayrimüslimler maddi ve manevi açıdan işgal İstanbul'unun sunduğu nimetlerden faydalanarak ayrıcalıklı bir zümre haline geleceklerdi.

İstanbul'daki İtilâf vatandaşları Osmanlı egemenliğini tanımazken gayrimüslimlerin büyük bir kısmı İstanbul İşgal Yönetimi tarafından kurulan yeni

---

6 Ali Arslan, "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî–Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 15, (1997), s. 585-588.

sistemi benimseyecek ve bu sistem içerisinde yer alabilmek için yoğun bir mesai harcayacaktı. Oysa I. Dünya Savaşı öncesinde daha çok dış faktörlerin yönlendirdiği gayrimüslimler savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından alınan önlemlerle kontrol altına alınmış, sosyal yaşamda karşılaşılan bazı sıkıntılara rağmen gayrimüslim ve Müslüman nüfus arasında dengeler yerine oturmaya başlamıştı. İstanbul'un işgali üzerine gayrimüslimlerle işgal yönetimi arasında kurulacak organik ilişkiler onları Osmanlı Devleti'nden ve milletinden kopma noktasına getirecek ve kurulan dengeler uzun süre yerine oturmayacak şekilde sarsılacaktı.

Başkenti işgal edilen Osmanlı Devleti yaşam mücadelesi verirken "işgalci" konumunda bulunan İtilâf Devletlerinde de bir takım sorunlar yaşanıyordu. İtilâf Devletleri, önceden yaptıkları hesapları savaş sonrasındaki gelişmeler karşısında gözden geçirmek zorunda kalmışlardı. Esasında savaş İttifak Devletlerinin felaketine yol açacak şekilde sonuçlanmışsa da İtilâf Devletleri de savaştan ağır darbeler alarak çıkmışlardı. Savaş sonunda ekonomik gelişmelerden hareketle galiplerin yenilmişlerden pek farklı olmadığını ileri süren Arnold J. Toynbee[7] pek de haksız sayılmazdı. Bolşeviklerin dünya kamuoyuna ilân ettiği bildiriler, Osmanlı-Alman propagandaları, Wilson ilkeleri ve savaş sırasında güçlü İtilâf ordularının aldığı yenilgiler millî duygularının gelişmeye başladığı müstemlekelerde bağımsızlık arzularını ortaya çıkarmıştı. Savaş sırasında müstemlekelerden asker ve malzeme toplanarak ağır vergiler alınmıştı. Özetle savaştan bir beklentileri olmadığı halde en ağır yük müstemlekelerin sırtına binmişti. Dolayısıyla savaş sonrasında İtilâf Devletlerinin aynı yöntemleri kullanamayacakları aşikârdı.

Uzun süren savaşın ardından her iki tarafta da silah altında kalmak istemeyen askerler sorun olmaya başlamıştı. 1919 yılı başlarında Fransız ordusu tarafından izne gönderilen 12,500 dolayında asker izinlerini bir hafta daha uzatmak istemiş, Fransız Hükûmeti gelen talepler üzerine ordusunu hızla terhis etmeye başlamıştı[8]. Bu olay Fransız Hükûmeti'nin büyük prestij kaybetmesine neden

---

7 Arnold J. Toynbee, **Osmanlı İmparatorluğu'na Batının Etkisi (1774-1919), Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005, s. 34-35.

8 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1923)**, C.I, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 228.

olmuştu. Galip devletler arasında yer almasına rağmen İtalyan maliyesi de iflasın eşiğine gelmişti[9].

Savaşa en güçlü devlet olarak giren İngiltere'de dahi işlerin yolunda olduğu söylenemezdi. Muhalefet ve kamuoyu uzun süredir savaşan ordunun terhisi için baskılarını yoğunlaştırmıştı. Bu baskılardan başka İrlanda, Hindistan, Afganistan ve Mısır'da bağımsızlık yanlısı hareketler gelişiyordu[10]. Kısaca İtilâf Devletleri savaştan galip çıkarak dış politikada avantaj elde etseler de iç politikada ciddi sıkıntılarla karşı karşıya idiler. Fakat bütün bunlar İtilâf Devletlerini, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı coğrafyasına ve Türk milletine yeni bir şekil verme düşüncesinden alıkoymadı. Diğer yandan İtilâf Devletlerinin, başkentini işgal etmek suretiyle sonunu hazırladıkları Osmanlı Devleti tam manasıyla siyasi bir buhran içerisindeydi. Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İzzet Paşa Hükûmeti, siyasi hesaplaşmalar ve İtilâf Devletlerinin hukuk dışı uygulamaları karşısında çıkış yolu bulamayınca iktidardan çekilecek, yeni hükûmeti Ahmet Tevfik Paşa kuracaktı(11 Kasım 1918). Osmanlı Devleti'nin bu vaziyeti İstanbul'u işgal etmek isteyen İtilâf Devletlerinin işini kolaylaştıracak ve onlara son derece geniş bir hareket alanı bırakacaktı.

---

9 Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 24.

10 Akşin, **a.g.e**, s. 228-230.

1. BÖLÜM

İstanbul'da Fiili İşgal Dönemi

(13 Kasım 1918 - 16 Mart 1920)

A- İŞGAL KUVVETLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞİ (13 KASIM 1918) VE İTİLAF YÜKSEK KOMİSERLİKLERİNİN KURULMASI

1. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'a Gelişi (13 Kasım 1918)

İtilâf Devletlerinin 31 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi'ne sadık kalmayacakları birkaç gün içerisinde gerçekleşen işgallerle anlaşıldı. İşgali gerektirecek herhangi bir durum olmamasına rağmen 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'un, 9 Kasım 1918 tarihinde de İskenderun'un işgal edilmesi ve buralardaki mülkî idarelere son verilmesi mütareke sonrasında elde kalan toprakların korunabileceğine dair kuşkuları arttırdı[11]. Mondros Mütarekesi'ne aykırı işgallerin gerçekleştiği sırada iktidarda bulunan Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükûmetleri bu işgallere karşı ciddi bir tepki gösteremediler.

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a sadece asker göndereceklerini bildirmekle yetindiler. Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul'a ne amaçla asker gönderildiğini anlayabilmek için yaptığı müracaatlar cevapsız bırakıldı. 1 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Kumandan Milne, hükûmetine bir telgraf göndererek Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarının iki üç gün içerisinde işgal edilmesini önerdi. Bu öneri İtilâf hükûmetlerine iletildi. Durumdan haberdar edilen Fransız Kumandan d'Espérey de Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını bir alayla işgal etmek istediğini bildirdi. İngiliz birlikleri denizden, Fransız birlikleri karadan olmak üzere aşağı yukarı aynı anda İstanbul'a doğru yola çıktılar. d'Espérey'in İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kumandayı ele geçirme niyetini anlayan Milne, "İtilâf Devletlerinin taleplerini usulüne uydurmak" ve mütarekenin uygulanmasını sağlamak üzere İstanbul'a yüksek rütbeli bir subay atanmasını tavsiye etti[12]. Bölgede bulunan en üst düzey İngiliz subayı olarak Milne, İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'na aday olduğunu göstermişti. Milne, "usulüne uydurmak" sözleri ile İtilâf Devletlerinin mütarekenin muallakta bırakılan maddeleri ile ilgili hedeflerini de açığa vurmaktaydı.

---

11 Ali Arslan, "Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye'nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafaanın İflası (1918-1920)", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, S. 36, (2000), s. 7.

12 "Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918", **Public Record Office, War Office (WO), 106/1578**, 3.a.

31 Ekim 1918 günü öğleden itibaren yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi'nin üzerinden yirmi dört saat dahi geçmeden İtilâf donanması Boğazlar bölgesine doğru harekete geçti. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tahkimatların işgaline izin verildiğinden bu hareket mütareke şartlarının bir tezahürü gibi gelişmekteydi. Ancak tahkimatların kim tarafından ve nasıl işgal edileceği belirlenmemiş olduğundan daha ilk günlerden İtilâf Devletleri arasında ayrılıklar çıkacaktı.

2 Kasım 1918 tarihinde İtilâf subayları Gelibolu Yarımadası'na vararak tahkimatların işgali ve mayın tarlalarının temizlenmesi için gerekli hazırlıkları yapmaya başladılar[13].

6 Kasım 1918 tarihinde d'Espérey, İstanbul'a doğru ilerleyen ve Wilson'un kumandasında olması gereken 26. ve 122. Fransız Bölüğü'ne Çanakkale ve Boğaziçi tahkimatlarını işgal etme emri verdi. Buna göre 26. Bölük Çanakkale'deki tahkimatları, 122. Bölük de Bakırköy, Üsküdar ve Yeşilköy'ü işgal edecekti[14]. Tahkimatların işgalini ilk kez öneren Milne'di. Fakat d'Espérey daha erken davranarak İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanlığı'na aday olduğunu göstermişti.

Calthorpe ve Milne, d'Espérey'in İstanbul'u üs haline getirmek istediğini anlamışlardı. Mütarekeyi imzalayan Calthorpe bunun Türklerde İstanbul'un işgal edildiğine dair bir izlenim bırakacağını belirterek mütarekede buna izin veren hiçbir hüküm bulunmadığını savunuyordu[15]. Fransızların İstanbul'a fazla asker göndermeye teşebbüs etmesi de Calthorpe'un tepkisine neden oldu. Calthorpe Fransızları "mütareke ahkamını çarpıtmakla" itham etti[16]. İtilâf Devletleri adına mütareke müzakerelerini yürüten Calthorpe, İstanbul'un işgaline izin veren bir madde olmadığını sözleri ile tescil etmişti. Ancak başta Calthorpe olmak üzere İngiliz yetkililerin tamamı İstanbul'a vardıklarında bu sözlerini unutarak şehrin hemen her noktasını işgal etmek üzere kıtalarına talimat vereceklerdi.

Calthorpe ve Milne gibi düşünmeyen İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'un işgalinin elzem olduğunu vurgulayarak bunun Fransızlarla işbirliği içerisinde

---

13 **A.b**, 4.a.

14 **A.b**, 8.a.

15 **A.b**, 9.a.

16 **A.b**, 23.a.

yapılmasını emretti[17]. Sonuç olarak İstanbul'un işgaline karar verildiğini izah eden bu talimat İtalya'ya bu işgalde aktif bir rol verilmeyeceğini gösteriyordu. Bu sıralarda İtalyanlar yaşanan gelişmeleri tam anlamıyla tahlil edememişlerdi. 26 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'daki gelişmeler hakkında hükûmetine bilgi veren İtalyan Yüksek Komiseri Sforza, Osmanlı Hükûmeti mütareke hükümlerini yerine getirmesine karşın şehirde bir "işgal havası var" şeklinde bir değerlendirme yapmıştı[18]. Güney ve Batı Anadolu'nun işgaline yoğunlaşan İtalya Hükûmeti, müttefiklerinin İstanbul'un işgali ile ilgili plânlarını çözememişti. Bu nedenle İstanbul'a az sayıda kuvvet gönderen İtalyanlar işgal İstanbul'unda etkili olamayacaklar ve müttefiklerinin çok gerisinde kalacaklardı.

Öncü birliklerin hazırlıklarını sürdürdüğü sıralarda Çanakkale'ye gelen İngiliz Heyeti Başkanı General Fuller ile Müstahkem Mevkî Komutanı Albay Selâhattin Âdil Paşa arasında istihkâmların boşaltılmasına dair bir protokol hazırlandı. 7 Kasım 1918 tarihinde küçük bir İtilâf donanması mayın temizleme gerekçesi ile Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek İstanbul'a doğru ilerlemeye başladı. Bir gün sonra "Aryan" isimli bir torpil taharri gemisi İstanbul'a gelip Çinili Köşk civarına yanaştı. Dört gemiden inen dört Fransız subayı yaya oldukları halde Galata'ya, oradan da Beyoğlu'na doğru hareket ettiler. Beyoğlu'nda gayrimüslimler gelen işgal askerlerini coşku içerisinde karşıladılar. Rumların "zito" sayhaları atarak ev ve işyerlerine Fransız bayrakları astıkları görüldü. Neyse ki; Dâhiliye Nazırı Fethi Bey'in gerekli tedbirleri alması sayesinde olaylar daha fazla büyümedi[19].

Bu arada aynı gün akşama doğru "Basra" adlı torpido İstanbul'a yöneldi. Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet ve Teğmen Dveyk'ten oluşan bir İngiliz heyeti İstanbul'a gelerek tersaneye el koydu. Gayrimüslimler geleceğini haber aldıklarından heyet karaya çıkar çıkmaz ellerinde bayraklarla "Yaşasın İtilâf Devletleri" sedaları ile gelenleri coşkulu bir şekilde karşıladılar. Osmanlı Hükûmeti gönderdiği bazı memurlar aracılığıyla karşıladığı heyet için Pera ve Tokatlıyan otellerinde 80 oda ayırttı. Heyet adına basına bir demeç veren Albay Murphy, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bir ihtilaf kalma-

---

17 **A.b**, 10.a.

18 Çelebi, **a.g.e**, s. 26-27.

19 **TİH I**, s. 170-179; Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939, s. 21-22.

dığını ve Türklerle dost kalmak istediklerini dile getirdi[20]. Bundan sonra İtilâf donanmasına katılmak üzere yeni gemiler Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmeye devam ettiler. 12 Kasım 1918 tarihinde Yunan gemisi Averof zırhlı kruvazörü beraberinde üç Yunan torpido muhribi[21] olduğu halde Çanakkale'den Marmara Denizi'ne girdi[22].

Murphy'nin ilk işi esirlerin serbest bırakılması için Harbiye Nezâreti ile temasa geçmek oldu[23]. Mütarekeye uygun bu teşebbüs İstanbul'da İtilâf kuvvetlerinin mütarekeyi uygulamaya geldiklerine dair bir yanılgının ortaya çıkmasına neden olacaktı.

İngiliz ve Fransızlar adeta birbirleri ile yarışırcasına İstanbul'a geliyorlardı. 10 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Generallerinden Gory ve Vaugh ile Fransız Generali Brunoust İstanbul'a vardılar[24]. Aynı gün Osmanlı Harbiye Nezâreti 13,500 Alman ve 1,500 civarında Avusturya vatandaşını Nikolaiev ve Trieste'ye göndermeyi teklif ederek[25] İtilâf Devletlerinin taleplerine gerek kalmadan mütarekeyi uygulama niyetinde olduğunu gösterdi.

İngilizlerin deniz yolu ile İstanbul'a gelmek için hazırlık yaptıkları sıralarda Selanik'te bulunan Fransız birlikleri karadan Uzunköprü'ye doğru ilerlemişlerdi.

---

20 **Sabah,** 8,9 Kasım 1918, no. 10408-10409.

21 Calthorpe, Rauf Bey'e İstanbul'a gönderilecek donanma içerisinde Yunan gemilerinin bulunmayacağına dair söz vermiş değildi. O sadece bu konuda hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulunacağına dair teminat vermişti. Mütarekenin imzalanmasından sonraki gün Calthorpe, Hükûmeti'ne, Türk temsilcilerinin mütarekenin 7. maddesinde öngörülen koşullar gerçekleşmedikçe Yunan askerlerinin İstanbul ve İzmir'e girmelerine izin verilmemesini ve İstanbul'un işgalinin mevzubahis olmamasını rica ettiklerini bildirmekle yetinmişti. İtilâf Devletlerinin Osmanlı temsilcilerinin bu ricasını kabul etmeleri için zorlayıcı bir neden yoktu. Bu nedenle Yunan gemilerinin arka saflarda olmak koşuluyla İtilâf donanması arasında yer almasına karar verildi. Orbay, **a.g.e**, s. 12; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 32-38; Jaeschke, **a.g.e**, s. 28-29.

22 **TİH I**, s. 21.

23 "Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması", 30 Ekim-30 Kasım 1918, **WO, 106/1578**, 12.a.

24 **TİH I**, s. 179.

25 "Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması", 30 Ekim-30 Kasım 1918", **WO, 106/1578**, 12.b.

7 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'ye gelen bir Fransız mühendisi, demiryolu hattını muayene etmeyi talep etmiş, ertesi gün bir Fransız müfrezesinin hattı işgal etmek üzere Uzunköprü'ye geleceğini bildirmişti[26]. Aynı gün Uzunköprü'ye gelen Fransız Miralay Fah, buradan İstanbul'a hareket edeceklerini bildirmiş fakat esas niyetleri hakkında malumat vermemişti[27].

10 Kasım 1918 tarihinde Fransızlar Uzunköprü Müfreze Komutanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'den gelecek üç bölük[28] için konaklayacak yer, yetmiş kadar oda ve yiyecek temin etmesini talep ettiler. Konaklama için ücret ödemeyecek olan Fransızlar yiyecekleri satın alacaklardı. Fransızlar Osmanlı topraklarına girerken Osmanlı Hükûmeti'ni bilgilendirmeye dahi gerek duymayarak yüksek rütbeli sayılmayacak bir subayı muhatap almışlardı. Yapılan talepleri karşılama yetkisi olmayan Hüseyin Hüsnü Bey durumu derhal merkeze bildirdi. Buna karşılık Sadrazam Ahmet İzzet Paşa işgal için bir sebep olmadığını ifade ettiyse de Fransızların kuvvet kullanmaları halinde karşılık verilmemesini ve protesto ile yetinilmesini emretti. Yine aynı gün Fransız 45. Piyade alayından 100 kişi Uzunköprü'ye geldi. Burada birkaç gün kalan müfreze Hüsnü Bey'in protestosuna aldırmadan demiryolu vasıtasıyla İstanbul'a hareket etti[29].

---

26 Hudut Müfettişliği bu kuvvetlerden pasaport talep edilip edilmeyeceğini sormuş, Dâhiliye Nezâreti pasaporta gerek olmadığını bildirmişti. "Hudut Emniyet Müfettişliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 7 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Şifre ve Dâhiliye Nezâreti'nin Aynı Tarihli Cevabı", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.EUM.SSM)**, 35/35, 1-3.

27 Gelişmelerden haberdar edilen Rauf Bey, Mondros'ta bulunan Kıdemli Yüzbaşı Şevket Bey'den Calthorpe'a müracaat ederek Fransızların emelleri hakkında malumat istemesini emretmişti. Calthorpe malumat verinceye kadar Fransız birliklerinin İstanbul'a gelişine müsaade edilmeyecekti. Fakat bu teşebbüsten bir netice alınamadı. 20 Kasım 1918 tarihinde Wilson, Harbiye Nazırı'na bir mektup göndererek emrinde bulunan 122. Fransız Fırkası'nın bir kısmının Ayestefanos'a yerleştirileceğini, kara yolu ile İstanbul'a gelen bakiyesinin de onlara katılacağını bildirdi. 23 Kasım 1918 tarihinde Franchet d'Espérey İstanbul'a gelerek bu birliklerin kumandasını üstlendi Böylelikle İstanbul karadan ve denizden işgal edildi. Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve yardımları,** C.I, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1975, s. 70-71.

28 Toplam 70 subay 3,000 askerden oluşuyordu.

29 Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 68-69; Nurcan Fidan, **"İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali (16 Mart 1920)"**, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. s. 20; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.I, Ankara, 1982, s. 16; **TİH**, s. 120.

12 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'den İstanbul'a gelen Fransız müfrezesinden birkaç subay bir gün sonra savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından ganimet olarak ele geçirilmiş olan M. Ojier'e ait üç römorköre zorla Fransız bayrağı çektiler. Osmanlı Hükûmeti ve Genelkurmayı buna tepki gösteremedi. Çünkü bir sonraki gün büyük bir İtilâf donanmasının geleceği haber verilmişti[30].

13 Kasım 1918 tarihinde yerel saat sabah sekizde öncü 4 İngiliz torpidosunun ardından donanma komutanı Calthorpe'un içinde bulunduğu "Superb Dretnotu" ve onları takiben 61 parçadan oluşan büyük bir İtilâf donanması Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerek İstanbul'a demir attı. Kabataş, Ortaköy, Beşiktaş, Kadıköy, Haydarpaşa, Fenerbahçe açıkları bir anda düşman gemileri ile dolup taştı. İstanbul'a gelen bu donanmayı İtilâf Devletlerine ait iki uçak havadan destekliyordu. Aynı gün gemi sayısı 73'e ulaşırken birkaç gün içerisinde 167'yi buldu[31]. 13 Kasım 1918 tarihinde karaya 2,616 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan olmak üzere toplam 3,626 asker, General F. M. Wilson'un kumandasında çıkarıldı. Wilson bu birliklerin işgal tasavvuru ile değil askerî harekât için İstanbul'a geldiklerini bildirdiyse de işgal kuvvetleri İstanbul'un faklı noktalarına dağıtıldılar. İngiliz birlikleri Beyoğlu'nu ve Haliç'in kuzeyinden itibaren Karadeniz Boğazı'nın Rumeli tarafını, Fransız birlikleri İstanbul-Çekmece hattı ile bu bölgeden itibaren Marmara Denizi'nin Rumeli tarafını, İtalyan birlikleri ise İstanbul'un Anadolu yakası ile Marmara Adalarını işgal ettiler. İngilizler Harbiye Mektebi'ni, Fransızlar İstanbul'daki Şehremaneti binasını, İtalyanlar ise Nişantaşı'nda Cevdet Paşa Konağı'nı işgal ederek karargâh haline getirdiler[32].

İtilâf donanmasının geliş gidişi esnasında yaşanabilecek olası çatışmaların önüne geçmek ve bu donanmanın serbestçe manevra yapabilmesini sağlamak amacıyla Harbiye Nezâreti, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul Limanı'nı sabah sekiz ila öğleden sonra iki arasında deniz trafiğine kapattı. Halka ise İtilâf do-

---

30 Akşin, **a.g.e**, s. 83.

31 Osmanlı Genelkurmayı'na göre bu donanmada 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı bulunmaktaydı. Dönemin kaynaklarına göre ise bu donanma 22 İngiliz, 18 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisinden ibaretti. **Sabah,** 14 Kasım 1918, no. 10414; **TİH I**, s. 170; Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde(1918-1923) Ordu, Mütareke Döneminden Millî Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", **Askerî Tarih Bülteni**, 1996, S. 41, s. 43-58.

32 Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 73-75; Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 11.

nanmasının İstanbul'a gelip kısa süre içerisinde ayrılacağı bildirildi[33]. İtilâf donanmasının geldiği gün Osmanlı Hükûmeti adına Bahriye Nezâreti'nden Kurmay Başkanı Albay Rıza Bey başkanlığındaki heyet Superb Dretnotu'na giderek Calthorpe'u karşılamıştı[34].

Yine 13 Kasım 1918 tarihinde emrindeki birlikle hareket eden bir İngiliz Albayı Karadeniz Müstahkem Mevkî Karargâhı'nı işgal etmek üzere Anadolu Kavağı'na gitti. Burada Müstahkem Mevkî Komutanı Yarbay Keramettin (Kocaman) ile imzalanan protokol sonucunda Müstahkem Mevkî Komutanlığı boşaltılarak İtilâf Devletleri tarafından işgal edildi[35]. Mütarekeye göre işgalin bununla sınırlandırılması gerekiyordu. Ancak işgal kuvvetlerini durdurmak mümkün değildi.

Durdurulamayan sadece işgal kuvvetleri değildi. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelişiyle birlikte gayrimüslimler de kontrolden çıktılar. İtilâf donanmasını karşılayan gayrimüslimler İtilâf Devletleri ve Yunanistan'a ait rozet, kokart ve bayraklarıyla gerek resmi makamlar gerekse Müslüman kamuoyu nezdinde ciddi rahatsızlıklara neden oldular[36].

15 Kasım 1918 tarihinde İtilâf Donanma Komutanlığı ile İstanbul Boğaz Komutanlığı arasında yapılan bir antlaşma ile Boğazlardaki müstahkem mevkîlerin İtilâf Devletlerine teslim edilmesini öngören bir protokol hazırlandı. Yapılan protokol gereği İtilâf askerleri yalnızca müstahkem mevkîleri işgal edeceklerdi[37]. Aynı gün İstanbul'da müstahkem mevkîleri işgal eden İtilâf kuvvetleri[38] bununla yetinmeyerek şehrin belirli bölgelerini işgal etmeye başladılar. Böylece İstanbul fiilen İtilâf Devletlerinin işgali altına girdi.

---

33 **Sabah**, 13 Kasım 1918, no. 10413.

34 **Sabah**, 14 Kasım 1918, no. 10414.

35 Fidan, **a.g.e**, s. 30.

36 "Polis Müdürü'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 13 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Rapor", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Kalemi Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.KMS)**, 49-1/34.

37 **TİH I**, s. 172-173; Türkmen, **a.g.m**, s. 332.

38 1919 yılı sonlarına doğru sadece İstanbul'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin sayısı 4,469 kişi olmuştu. "Robeck'ten Curzon'a 23 Aralık 1919 Tarihli Mektup", Further Correspondence Respecting Eastern Affairs (F.C.R.E.A) Part IV, 1920, No.8, **Public Record Office Foreign Office (FO), 406/43**.

İngiliz kumandanlarının da kendisi gibi İstanbul'a hâkim olmak istediklerini anlayan d'Espérey, 27 Kasım 1918 tarihinde İngiliz General Bridges'e müracaat ederek Trakya'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan birliği ile İstanbul'da görevlendirilmek üzere bir İtalyan taburu sevk etmeyi önerdi. Türkiye'ye gönderilecek asker sayısı ile gidecekleri yerleri belirleme yetkisinin kendisine ait olduğunu ileri süren Milne, bu kararı d'Espérey'in kendi kendine aldığını düşünmüş olacak ki, mütarekenin sadece Çanakkale ve Boğazların işgaline izin verdiğini bildirdi[39]. Sonradan İstanbul'un işgalinde önemli bir rol oynayan Milne bu konuda haklıydı fakat samimi olduğu söylenemezdi. Çünkü mütareke sadece Çanakkale ve Boğazlardaki tahkimatların işgaline izin veriyordu. Milne Fransızları İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla bu gerçekleri dile getirmişti.

İngiltere, Fransa'dan çok daha iyi bir işgal plânı hazırlamıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından gerek Milne ve gerekse Wilson'a verilen talimatlarda mütareke ahkamının uygulanması esnasında Osmanlı Hükûmeti'nden gelebilecek şikâyetlerin dikkate alınmaması, Türk yetkililerle tartışmaya girilmemesi ve onlara torelans gösterilmemesi sıkı sıkı tembih edilmişti[40]. Zaten başka türlü İtilâf Devletlerinin haksız taleplerini uygulamaları mümkün değildi.

2. İşgal Kuvvetleri Karşısında İstanbul Yönetimi; Hükûmet, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Âyan ve Padişah

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı ilk günlerde ortaya çıkan muhalifler İtilâf Devletlerine karşı izlenmesi gereken politikaları tartışmak yerine geçmişten hesap sormaya kalkıştılar. 4 Kasım 1918 günü Meclis-i Âyan toplantısında Çürüksulu Mahmut Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sorumlu olanların tespit edilmesi amacıyla tahkikat yapmak üzere komisyonlar kurulmasına ve sorumluların cezalandırılmasına dair bir önerge verdi. Bu önergeye tepki olarak İttihatçılardan ve eski sadrazamlardan Said Halim Paşa ile eski nazırlardan İbrahim Bey verilmeyecek hesapları olmadığını haykırırcasına kendi haklarında Divân-ı Âli kurulmasını teklif ettiler[41]. Osmanlı Devleti savaştan

39 "Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918", **WO, 106/1578**, 29.a.

40 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Selanik Başkumandanlığı'na Gönderilen 19 Kasım 1918 Tarihli Telgraflar", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 8, No.39, **FO, 406/40**.

41 Akşin, **a.g.e**, s. 46-47.

yenilgiyle çıkmış ve ağır bir mütareke imzalamıştı. Normal koşullarda devlet adamlarının hangi tedbirleri alacaklarını müzakere etmeleri gerekiyordu. Oysa onlar hiç yapılmaması gereken bir anda bir intikam alma kampanyası başlatarak siyasi çatışmaları körüklüyorlardı. Oysa başkentte yaşanan siyasi belirsizlik ve çatışmalara bir de hükûmet bunalımının eklenmesi İstanbul'a doğru ilerleyen işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmaktan başka bir fayda sağlamayacaktı.

Padişah'ın da, İzzet Paşa Hükûmeti'nde yer alan İttihatçı kökenli üyelerden Fethi, Rauf ve Cavit Bey gibi nazırların hükûmetten çekilmesini talep etmesi üzerine Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti 8 Kasım 1918 tarihinde görevden çekildi. Yeni hükûmeti kurma görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya verildi[42]. İstanbul'un karadan ve denizden işgal tehdidi altında olduğu bir dönemde yaşanan hükûmet değişikliğinin İtilâf Devletlerine karşı izlenecek politikaların belirlenmesinde sıkıntı yaratacağı göz ardı edilmekteydi.

17 Kasım 1918 tarihinde Harbiye Nazırı, işgal kuvvetlerinin akdedilmiş mütareke hükümlerine aykırı hareket tarzı ve faaliyetleri karşısında Sadrazam'a müracaat ederek İtilâf askerlerinin İstanbul'da kalıp kalmayacağını sordu. Şehrin askerî işgal altına alınageldiğini anladığından İtilâf General veya herhangi bir subayının taleplerinin yerine getirilip getirilmeyeceğini de sorgulayan Harbiye Nazırı, İstanbul'a ayrı ayrı ulaşan İngiliz ve Fransız heyetlerinin nakliye vasıtası ve iskân gibi zarif olmayan muhtelif taleplerde bulunduklarını vurgulayarak hükûmet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasını istirham etti[43]. İtilâf Devletlerinin hareket tarzı karşısında yeni kurulan hükûmet bocalamış ve ne yapacağını şaşırmıştı. İşgale karşı ani bir reaksiyon verilememesi işgal kuvvetleri tarafından zaafiyet belirtisi olarak algılandı ve işgal acımasız bir boyuta ulaştı.

İşgalin ardından ilk kez 18 Kasım 1918 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan'da da farklı değerlendirmeler yapılırken işgal kuvvetlerine ve hükûmete karşı sert tepkiler yükseldi. Divaniye Mebusu Fuad Bey, "elinden kılıcı alınan milletin hakkını ve hukukunu müdafaa etmesi" gerektiğini ifade ettikten sonra

---

42 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, yay. haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s. 257; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İstanbul, 1980, s. 30-39; Türkmen, **a.g.m**, s. 332.

43 "Harbiye Nazırı'ndan Sadrazam'a 17 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Tezkire", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BOA, BEO)**, 4543/340668; **TİH I**, s. 183.

hükûmetin yaşananlar karşısında nasıl bir tavır sergileyeceğini sordu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, bu tür konuların gizli bir celsede görüşülmesini teklif ederken, Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, mütarekedeki bazı maddelerin yoruma dayalı olduğunu ve meclisin dikkatinden kaçtığını anlatmaya çalıştı. Şûra-yı Devlet Reisi Şerif Paşa ise düz bir mantıkla, İstanbul'a iki üç tabur asker geldiğini, bunların iskânı için bazı mekânların tahsis edildiğini ve resmî binaların işgal edilmediğini iddia ederek[44] yanı başında yaşananlardan ne derece habersiz olduğunu gösteriyordu.

İşgal karşısında uygulayacak bir önlem plânının olmadığını kavrayan mebuslar, hükûmete karşı eleştirilerinin dozajını giderek arttırdılar. Mütarekenin tatbikatı esnasında hükûmeti fazla müsamaha göstermekle suçlayan Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey, böyle bir hükûmetin sulh masasında devletin hukukunu nasıl koruyacağını sordu. Her hâlûkârda "millî onurun" müdafaa edilmesi gerektiğini vurgulayan Mehmet Emin Bey; ölecekse bile milletin "zilletle değil namusuyla ve şerefiyle ölmesinin ehveni şer olduğunu" dile getirdi[45]. Meclis-i Vükelâ, açıklanan fikirler dikkate şayan olduğundan bundan sonra İtilâf Devletlerinin mütarekeye aykırı hareketlerine meydan vermemek amacıyla Hariciye Nezâreti'nce icab edenlerden müteşekkil bir komisyon kurulmasına karar verdi. Bu komisyondan (Muhtelit Mütareke Komisyonu), mütarekeyi aslına uygun bir şekilde uygulaması bekleniyordu[46]. Ancak Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri karşısındaki vaziyeti göz önüne alındığında bu beklentilerin gerçekleşme ihtimali oldukça zayıftı.

Meclis-i Mebusan'daki tepkilerin ardından 19 Kasım 1918 tarihinde İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerine bir nota veren Osmanlı Hükûmeti Boğazlardaki istihkâmları işgal etmesi gereken İtilâf Devletlerinin mütareke koşullarına aykırı bir şekilde başkentin farklı noktalarını işgal ettiklerini vurgulayarak yapılan işgalleri protesto etti[47]. Bu protestoya 21 Kasım 1918 tarihinde Türkiye'deki İşgal Kuvvetleri Kumandan Yardımcısı sıfatıyla karşılık veren General Brunoust

---

44 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, C.1, İçtima Senesi 5, Ondördüncü İnikad, 18 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918), s. 138-139.

45 **A.b**, s. 148-149.

46 "Sadaret'ten Harbiye Nazırı'na 18 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4543/340668.

47 **TİH I**, s. 125-183; Jaeschke, **a.g.e**, s. 30.

işgalin mütarekenin 1. ve 7. maddelerine dayandığını iddia etti[48]. Brunoust'un iddialarının aksine Calthorpe, askerlerin "işgal maksadıyla değil, o günkü şartlarda yapılan bir harekât gereği İstanbul'a çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu" şeklinde bir açıklama yaptı[49]. Mütarekenin 1. maddesinin Çanakkale Boğazı ve İstanbul'daki istihkâmların işgalini, 7. maddesinin ise İtilâf Devletlerinin güvenliğini tehlikeye atacak bir durumun oluşması halinde stratejik noktaların işgal edilebileceğini öngördüğünü bilmeyen yoktu. Buna rağmen yapılan açıklamalar işgal uygulamalarının devam edeceğini hatta daha da artacağını göstermekteydi.

Hükûmetin yaptığı protestodan bir netice alınamaması ve işgal uygulamalarının artarak devam etmesi Meclis-i Mebusan'daki tartışmaları daha da şiddetlendirmekteydi. Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, yapılan işgalin medeni milletler meclisleri nezdinde protesto edilmesine dair bir önerge verdi. Meclis-i Mebusan Reisi'nin, İtilâf Devletlerinin mütarekeyi ihlâl ettiklerine dair yazılı bir belge olmadığı gerekçesiyle protestonun uygun olmayacağını iddia etmesi ve mesele hakkında hükûmetten bilgi alınması gerektiğini ifade etmesi üzerine Kadri Bey önergesini geri çekti[50].

Ard arda iktidara gelen Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükûmetleri işgal kuvvetlerinin taleplerine karşı alınması gereken tedbirler hakkında ilgili makamlara net bir açıklama yapamadılar. Her iki hükûmet de İtilâf Devletlerine bağlı efrat ve zabitanın hangi durumlarda idare ve halkla temasta bulunacaklarına dair bir talimat tebliğ edemedi. Bu durum İstanbul'daki yetkililerin işgal kuvvetlerinin faaliyetlerine ve taleplerine karşı farklı tepkiler vermelerine neden olacaktı.

Tevfik Paşa Hükûmeti'nin ardından kurulan Damat Ferid Paşa Hükûmeti döneminde yetkililere gönderilen talimatla, İtilâf Devletlerine bağlı efrat ve zabitanla "münasebet-i hassene tesis ve idamesine çalışılarak mucib-i şikâyet-i ahvâlin hudusuna mahal bırakılmaması, mezkûr devlet efrat ve zabitanının muamelat-ı hükûmete ve umuru dâhiliyeye ait meselelere müdahalelerine meydan verilmemesi ve bu tür taleplerinin sureti münasebede ve cemilekâranede reddedilmesi, ahvâlin nezaket ve ehemmiyetinin nazarı itibara alınmak suretiyle her türlü

---

48 **TİH I**, s. 125; Jaeschke, **a.g.e**, s. 30.

49 Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 75.

50 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 3, C.1, İçtima Senesi 5, On sekizinci İnikad, 25 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918), s. 195.

çatışmadan kaçınılması" emredildi[51]. Ferid Paşa Hükûmeti işgal kuvvetlerinin taleplerinin "güzellikle bertaraf edilmesini" istiyordu. Ancak bunun nasıl yapılacağına dair bir izahatta bulunulamıyordu. İlgili Osmanlı makamları karşısında mütarekeyi uyguladıklarını ileri süren eli silahlı işgal kuvvetleri vardı. Geçen altı aylık süre bu kuvvetlerin amaçlarına ulaşmak için her türlü baskı ve şiddete müracaat edebildiklerini göstermişti. Dolayısıyla hükûmetin yaptığı izahat yeterli olmayacak, Türk yetkililer İtilâf temsilcileri ile karşı karşıya kalacaklardı.

Lütfi Simavi'nin naklettiğine göre İstanbul'un işgali karşısında Padişah endişelenmekle kalmamış işgal kuvvetlerinin gelişi ile yaşanabilecek sorunlara karşı tedbir alma ihtiyacı hissetmişti. Padişah, Simavi aracılığı ile İstanbul Merkez Komutanı Ahmet Fevzi Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya Rumların olası taşkınlıkları ve İtilâf Devletlerinin müdahaleleri neticesinde yaşanabilecek "çirkin tutum ve gösterilere" engel olunması, bu tür durumların yaşanması halinde İtilâf Devletlerinin olaylara karıştırılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştu. Buna karşılık her iki Paşa da gerekli tedbirleri aldıklarını ve bu tür hadiselere izin vermeyeceklerini ifade etmişlerdi[52]. Yalnız hangi tedbirlerin alınabileceğinden ve hadiselerin nasıl engellenebileceğinden bahsedilmemişti.

Padişah halka yayınladığı bildiride işgal kuvvetleri ile iyi münasebet kurulması halinde memlekete medeniyet geleceğini, halkın refaha kavuşacağını, işgal kuvvetlerinin "Türk misafirperverliğine yakışır bir biçimde karşılanmasını", halkın tahrik, teşvik ve kışkırtmalara kapılmamasını ve gelecek misafirlere karşı muhalefet edilmemesi ve onlarla hiçbir şekilde çatışmaya girilmemesi gerektiğini bildirdi[53]. Padişah'ın mütarekenin 7. ve 24. maddelerden duyduğu endişeyle kaleme alındığı anlaşılan bu bildiride halk sükûnete davet edilmiş ve mütarekeye sadık kalınması özellikle vurgulanmıştı. Ancak unutulan bir nokta vardı ki o da İtilâf Devletlerinin mütarekeye ne kadar sadık kalacaklarıydı.

---

51 "İstanbul Vilayeti'nden 31 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire ve Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden İstanbul Vilayeti'ne 7 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.AYŞ)**, 3/79.

52 Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006, s. 285-286.

53 Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, 1984, s. 110.

Nasıl bir tavır izleyeceğine karar vermediği anlaşılan Padişah, İstanbul önlerine demir atan İtilâf gemilerini sevinç gösterileri yaparak ziyaret eden Rum ve Ermeni kalabalıkların gürültüsü nedeniyle Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak kısmen daha sessiz olan Yıldız Sarayı'na taşınmak zorunda kaldı[54].

3. İşgal Kuvvetlerinin İlk Uygulamaları

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine gelen işgal kuvvetlerinin bir kısmı 14 Kasım 1918 tarihinde bando eşliğinde tören geçidi yaparmışçasına kendi elçiliklerine doğru harekete geçtiler. İşgalin ilk günlerinden itibaren İtilâf Yüksek Komiserleri Osmanlı idaresine müdahale etmeye başladılar. 15 Kasım 1918 tarihinde sonradan Fransız Yüksek Komiseri olarak atanacak Amiral Jean Amet, Osmanlı Hükûmeti'nden, Credit Lyonnaise'in serbestçe kambiyo işlemleri yapmasını önleyen kısıtlandırmaları kaldırmasını talep etti[55]. Bu hareket Yüksek Komiserlerin daha sonraki taleplerinin ve yapacakları müdahalelerin öncüsü oldu. İşgal kuvvetleri sulh antlaşması yapılana değin savaş sırasında menfaatleri aleyhine yapılan düzenlemeleri değiştirmek amacıyla harekete geçmişlerdi. Başka bir deyişle İtilâf Devletleri savaş sırasında İttihat ve Terakki'nin kurmaya çalıştığı millî ekonomiyi, dışa bağımlı hale getirmek için çaba sarf ediyorlardı.

16 Kasım 1918 tarihinde İngilizler, Bahriye Nezâreti'nden kendilerine 4 adet otomobil tahsis edilmesini talep ettiler. Aynı gün 400 civarında İngiliz askeri, İngiliz Büyükelçiliği'ni muhafaza etmek gerekçesiyle karaya çıktıklarında Bâb-ı Âli, İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmek için geldiklerini anlamaya başladı. Bundan böyle eski elçilik binaları Yüksek Komiserler ve yüksek memurlar için tahsis edilecek, Yüksek Komisyonlar bu binaları kurmayı düşündükleri işgal idaresi için karargâh olarak kullanacaklardı. Fransız birlikleri 16 Kasım 1918 tarihinde Sirkeci'de bulunan Üsküdar vapur iskelesi ile Topkapı Sarayı arasında kalan rıhtım üzerinde yer alan bütün bina ve depoların iki gün içerisinde kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Aynı gün Fransızlar hastane yapmak üzere Bakırköy'de bulunan belediye dairesinin beş saat, Beyoğlu Belediyesi'ne

---

54 "Dâhiliye Nezâreti'nin 24 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919) Tarihli Talimatı", **BOA, DH.KMS**, 56-2/30; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 23; Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic**, Volume I (V.I), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 149.

55 Akşin, **a.g.e**, s. 84.

müracaat ederek yedi sekiz büyük binanın on beş saat içerisinde boşaltılarak kendilerine teslimini istediler. Fransızlar sadece bina istemekle kalmadılar. Beyoğlu Hastanesi'nde bulunan levazımın bir kısmı ile emanet garajında bulunan benzinlere el koydular. İşgal kuvvetleri başlangıçta Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek taleplerini iletiyorlardı. Fakat kısa bir süre sonra işgal kuvvetleri, taleplerini doğrudan hükûmete değil gayet sert bir üslupla muhtelif dairelerde çalışan küçük memurlara yönelttiler. Bu tutumdan rahatsız olan Dâhiliye Nazırı, İtilâf Devletlerinin taleplerini doğrudan kendilerine bildirmeleri gerektiği konusunda hükûmetinin dikkatini çekti[56]. Bu uyarıya rağmen yeni kurulan Osmanlı Hükûmeti nasıl bir tepki verilebileceğini belirleyememişti. Verilecek tepkinin ne gibi sonuçlar getireceği belli değildi. Hükûmet taleplerini yerine getirmediği takdirde işgal kuvvetleri, taleplerini güç kullanarak gerçekleştirebilirlerdi. Bu durumda tesis edilmek istenen barış tehlikeye girecekti. Tepkisiz kalınması ve taleplerin kabul edilmesi halinde ise bu taleplerin sonu gelmeyecekti. Osmanlı Hükûmeti bu çelişkiler arasında gidip gelirken işgal kuvvetleri, hükûmeti muhatap almayarak fiilî bir işgal idaresi kuruyorlardı.

17 Kasım 1918 tarihinde Fransız Amiral Amet, beraberinde Yunan subayları ve İtalyan temsilcisi bulunduğu halde Pangaltı Rum Kilisesi'ndeki ayine katılmıştı. Bu esnada Amet'in yaptığı konuşma Rumları heyecanlandırırken, Müslüman halkta büyük bir korku ve infiale neden oldu. Konuşması sırasında Amet, "Parthenondan bir zeytin dalı ile anayurttan Türkiye'deki Rumlara selam getirmenin onurunu yaşadıklarını", Yunan Hükûmeti'nin kralı tahttan indirmek gibi yaptığı birçok hatadan sonra Yunan bayrağını İstanbul'a getirmeye muvaffak olduğunu dile getirdikten sonra bu bayrağın barış ve refahın simgesi olması gerektiğini vurgulandı. Amet sözlerini "biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik" sözleri ile tamamladı[57]. Ancak kullandığı üslup hiç de zeytin dalı getirmiş olan birinin üslubuna benzemiyordu.

İstanbul'a sadece deniz yoluyla değil kara yoluyla da Fransız askerleri geliyordu. Fransız Amirali Amet, sürekli olarak bu askerlerin kalmaları için bazı mekânların boşaltılarak kendilerine tahsis edilmesini talep etmekteydi. Önce Calthorpe ile görüşen daha sonra Amet'e mahsus olmak üzere bir yazı gönderen

---

56 Akşin, **a.g.e**, s. 84-90.

57 M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 4-6; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 149.

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'a gönderilen birliklerin Boğazlardaki istihkâmlarla Karadeniz'deki limanlara ve Osmanlı toprakları dışına sevk edilmeleri gerektiğini vurgulayarak daha kolay bir şekilde mekân tahsis edilebilmesi için İstanbul'a gönderilecek asker sayısı ile kalacakları mekânların önceden bildirilmesini talep etti[58]. Sonunda İtilâf Devletleri de mütarekeye riayet etmeleri konusunda uyarıldılar. Kullanılan üslup oldukça yumuşak olduğundan caydırıcı bir etki yaratamadı. Karadan öncü birliklerini gönderen Franchet d'Espérey 23 Kasım 1918 tarihinde deniz yolu ile İstanbul'a geldi. İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanı olduğunu ileri süren d'Espérey'i gemisinde Amiral Amet karşıladı. Kabataş önlerine demirleyen gemiden iki Amiral birlikte indiler. d'Espérey'i Kabataş iskelesinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk birlikleri törenle karşıladı[59]. İtilâf Devletleri açısından gayet anlamlı bir törenle karşılanmış olsa da d'Espérey'in yapılan karşılamadan memnun kalmadığı İstanbul'a ikinci kez geldiğinde daha iyi anlaşılacaktı.

Trakya'dan İstanbul'a doğru sadece üç büyük İtilâf devletinin birlikleri hareket etmiyordu. 14 Ocak 1919 tarihinde Hadımköy-Kuleli Burgaz arasında kalan demiryolu istasyonlarını işgal eden Yunan askerleri bu hat üzerinde yer alan Uzunköprü, Lüleburgaz, Muratlı, Çorlu, Çatalca, Hadımköy ve civarındaki şehirlere yerleştirildiler[60]. Böylece İstanbul, Yunan varlığını çok daha yakından hissetmeye başladı. İngiltere, Yunanistan'a kritik bir dönemde önemli bir vazife vermişti. Yunan işgalleri hem Trakya ve İstanbul ile ilgili iddiaları bulunan Fransa'ya, hem de İtilâf Devletlerinin taleplerini karşılamada sorun çıkaran Osmanlı Hükûmeti'ne karşı koz olarak kullanılacaktı.

Öte yandan İtilâf Devletleri İstanbul'da resmî ve özel mülkiyete ait mekânların teslimini isteyerek sistemli bir şekilde şehri işgal ediyorlardı[61].

---

58 Akşin, **a.g.e**, s. 90-100.

59 **Sabah**, 24 Kasım 1918, no. 10424.

60 Yunanlıların Trakya'daki faaliyetleri için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C.I-II, Ankara, 1987.

61 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da karaya çıkarılan askerlerden, Taksim Kışlası'na 237 İngiliz süvarisi, Cadde-i Kebir'de Tokatlı bitişiğindeki Ayarlı Apartmanı'na 120 İngiliz piyadesi ve muhtelif sınıflar, Bursa Sokağı'nda Fransız okuluna 250 Fransız Piyade ve topçusu, Tepebaşı Bevü Oteli'ne 150 İngiliz piyadesi, Polonya Sokak'taki Fransız okuluna 250 İngiliz piyadesi, Posta Sokak'taki Fransız okuluna 250 Fransız askeri, Tulumba Sokak'taki eski Hukuk Mektebi'ne 400' yakın İtalyan piyadesi, Asmalı Mescit

Bundan sonra da İtilâf Devletleri ihtiyaç duydukça resmî ve özel mekânları işgal etmeye devam edeceklerdi[62]. Bu işgallerden sonra İtilâf İşgal Kuvvetleri Kumandanı Henry Maitland Wilson, emrindeki kuvvetlerle Beyoğlu'na doğru harekete ederek İngiliz Kız Lisesi'ndeki karargâhına yerleşti[63]. İşgal edilen mekânlar arasında kışla, otel, özel haneler bir yana okul, hastane ve hatta yetimhane gibi kurumların bulunması İtilâf Devletlerinin insani faktörleri hiçe saydıklarının göstergesi idi.

1919 yılı içerisinde İngilizler, Yusuf İzzettin Efendi ve Halil Rıfat Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının konaklarına göz diktiler. Bu konaklar da koşulsuz teslim edildi[64]. Hiç şüphesiz devlet adamlarının özel yaşamlarına yönelik bu işgaller diğerlerine oranla çok daha onur kırıcı idi.

Enver Paşa'nın Hanımı Naciye Sultan'a ait otomobil, İtalyan Albay Vitelli tarafından müsadere edildi. Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey'in, Naciye Hanım'ın Padişah'ın yeğeni olduğunu hatırlatması ile otomobil iade edildi. Ancak bu olaydan birkaç gün sonra Fransızlar aynı otomobili müsadere ederek Franchet d'Espérey'e tahsis ettiler[65].

Kohut birahanesine 80 kadar İngiliz piyadesi, Merkez Rıhtım Han'a 100 İngiliz askeri, Kuledibi Hastanesi'ne 60 İngiliz askeri, İtalyan Hastanesi'ne 70 İtalyan askeri, Şişli Fransız Hastanesi'ne 10 Fransız askeri, Karaköy Fransız Yetimhanesi'ne 8 Fransız askeri, Mühendis Mektebi'ne 12 Fransız askeri, Bebek Darüleytam binasına 10 Fransız askeri, Rumelikavağı Topçu Kışlası'na 720 İngiliz askeri, Rumelikavağı Sarıtabya Kışlası'na 170 İngiliz askeri, Rumelikavağı Tellitabya Kışlası'na 42 İngiliz askeri, Yenimahalle Kışlası'na 25 İngiliz askeri, Büyükdere Çayırbaşı Askerlik Şubesi'nde Yüzbaşı Ali'nin hanesine 12 İngiliz askeri, Büyükdere Nektar Bira Fabrikası'na 100 İngiliz askeri, Büyükdere Madam Hepy'nin hastanesine 150 İngiliz askeri, Büyükdere İtalyan Salomon'un hanesine 175 İngiliz askeri, Bebek'te Corcaki Sokağı'ndaki İtalyan Okulu'na ve Cadde-i Kebir'deki Lüksemburg Sineması üzerindeki 124 nolu haneye 150 kadar İngiliz askeri yerleştirilmişti. Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 67-68.

62 1918 Kasım ayı içerisinde İngilizler, Taksim Kışlası, Harbiye Mektebi, Taşkışla, Askerî Mektepler Müfettişliği binasını, Pendik ve Maltepe'deki talimgâhları, Süleymaniye Kışlası'nı, Medresetü'l –Kuzat binalarını Fransızlar ise Ahırkapı İnşaat Fabrikası, Otomobil Taburu ve Müze-i Hümayun'u işgal etmişlerdi. Himmetoğlu, a.g.e, s. 438; "22 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918) Tarihli Mütalâa", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İştişare Odası Evrakı (BOA, HR.HMŞ.İŞO)**,121/2.

63 Tansel, **a.g.e**, s. 62; Türkmen, **a.g.e**, s. 334.

64 Türkmen, **a.g.m**, s. 335.

65 Söylemezoğlu, a.g.e, s. 26; Lozan Antlaşması'ndan sonra TBMM temsilcileri Naciye

İngilizler sadece askerleri için değil zorla Müslümanlaştırıldığı[66] iddia edilen Ermeni çocuklarını yerleştirmek amacıyla da bazı mekânları işgal ederek buraları Ermeni Yetimhanesi olarak kullandılar. Nakliye Umûm Müfettişliği'nde görevli Kaymakam Esat Bey'in evi[67], Beşiktaş Erkek Lisesi ve Kuleli Askerî İdadisi[68] bu maksatla işgal edilen binalar arasındaydı[69]. İtilâf Devletleri İstanbul'da işgal yönetimini tesis ettikten sonra bu ve benzeri uygulamaları daha sistemli hale getirecekler, Osmanlı hükûmetlerinin yetki sahası her geçen gün biraz daha daraltılacaktı.

4. İtilâf Yüksek Komiserliklerinin Kurulması

a. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları arasında yapılan yazışmalarla İstanbul'da görevlendirilecek personel ve bu personelin yetkileri belirlendi. 6 Kasım 1918 tarihinde yapılan görüşmeler sonrasında Amiral Calthorpe'un İstanbul Yüksek Komiseri, Amiral Richard Webb'in, Yük-

---

Sultan'a ait olup müsadere edilen otomobilin iadesini istediler. Fransız İstanbul İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy, bu otomobilin Şark Ordusu tarafından harb ganimeti olarak müsadere edildiğini ve dolayısıyla Fransız Hükûmeti'ne ait olduğunu ayrıca Lozan Antlaşması'nın 58. maddesine göre de bu bahsin kapandığını bildirdi. "Naciye Sultan'ın Umûm Vekili İbrahim Halil Bey'in 25 Ağustos 1339 (1923) Tarihli Dilekçesi; İstanbul Kumandanı Selâhattin Âdil Paşa'dan Fransız Kıtaatı Kumandanı General Charpy'e 11 Eyül 1339 (1923) Tarihli Nota ve General Charpy'nin (gün belirtilmemiş) Eylül 1923 Tarihli Cevabı", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (BOA, HR.İM)**, 236/40.

66 İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ettikten sonra bazı şahısların hükûmet politikaları ile zorla Müslüman yapıldıklarını iddia etmişlerdi. Bu durumda olan şahıslar için dönemle ilgili yabancı vesikalarda ihtidadan farklı olduğunu belirtmek için "İslamised" kavramı kullanılmıştır. Biz de "Müslümanlaştırılmış" kavramını kullanmayı uygun bulduk.

67 Türkmen, **a.g.e**, s. 335.

68 Mezkûr mektep talebesi Kuleli ve Beylerbeyi'nde müsait olmayan üç binada tahsile devam etmek zorunda kalmıştı. Harbiye Nezâreti, Ermeni yetimhanesine dönüştürülen mektebin iadesi için teşebbüste bulunulmasını talep etmişse de hükûmet, siyasi mahzurlarından dolayı böyle bir teşebbüste bulunamamıştı. "7 Mayıs 1338 (1922)", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA, MV)**, 223/155.

69 Türkmen, **a.g.e**, s. 335.

sek Komiser Yardımcısı[70] ve Calthorpe'un olmadığı durumlarda Yüksek Komiser Vekili olarak atanmasına karar verildi[71].

Bu iki yüksek yetkili dışında onlara vazifelerinin diplomatik kısmını uygulamaları sırasında yardımcı olmaları, gereken tavsiyelerde bulunmaları ve gerekebilecek bilgileri sağlamaları için iki ya da üç uzmanın daha eklenmesi kararlaştırıldı. 8 Kasım 1918 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından Amiral Calthorpe'a İstanbul Yüksek Komiseri olarak atandığına dair bir talimat verildi. Verilen talimatta; mütareke ile yapılacak olan barış antlaşması arasındaki geçiş döneminde İstanbul Yüksek Komiseri'nin, İngiltere Hükûmeti ile Osmanlı Hükûmeti arasında "resmî iletişim kanalı" olacağı ve mütareke ile ilgili uygulamalarda Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak üzere görevlendirildiği açık ve net olarak bildirildi[72]. Savaş yıllarında İtilâf Akdeniz Donanma Kuvvetleri Komutanı olarak görev yaparak İtilâf menfaatlerini koruyan Calthorpe'tan, İstanbul Yüksek Komiseri olarak sadece İngiliz menfaatlerini koruması istenmiş, donanma komutanı olduğu İtilâf menfaatlerine değinilmemişti. Bu nüans, Fransız ve İtalyanlara haber vermeden İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmayı plânlayan İngiliz Hükûmeti'nin politikalarında yaşanacak değişimin ilk işareti idi.

İngiliz Yüksek Komiseri diplomatik meselelerde askerî yetkililer ise askerî meselelerde Osmanlı Hükûmeti'ni sıkıştıracak, mütarekenin İngiliz menfaatlerine uygun bir şekilde uygulanmasını sağlayacaklardı. İngiliz Savaş Bakanı, İstanbul'a gönderilen yetkililere verdiği talimatta; mütarekeye uygun olarak talep edecekleri her şeyin Türkler tarafından kabul edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve ilk tedbir olmak üzere İstanbul'un "askerî işgal" altına alınmasını emretti[73]. Osmanlı Devleti diplomatik ve askerî taktiklerle çifte kıskaca alınacak İstanbul'un askerî işgali, İngilizlerin emellerine ulaşmasında vasıta olacaktı.

---

70 Richard Webb genelde İngiliz Yüksek Komiserliği'nde çalışan sıradan bir memur olarak bilinmesine rağmen aslında İngiliz Yüksek Komiser yardımcılığı görevine atanmıştı. Webb, bir yardımcı ya da vekilden öte Yüksek Komiserlik faaliyetlerini yürüten üst düzey bir memur olarak ön plana çıkmıştı.

71 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükûmeti'nin 8 Kasım 1918 Tarihli Talimat, P.1", **FO, 371/3415**, 185243.

72 **A.b**, P.2.

73 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Milne ve Wilson'a Gönderilen 24 Kasım 1918 TarihliTelgraflar", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 5, No.39, **FO, 406/40**.

General Wilson, mütarekeyle ilgili gelişmeler hakkında Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçmek istediğinde Calthorpe buna itiraz etti. Ancak Akdeniz İtilâf Orduları Başkumandanı Milne, Wilson aracılığıyla kendilerine askerî meseleler hakkında Osmanlı Hükûmeti ile temas kurma talimatı verildiğini belirterek bunun Yüksek Komiserlere hatırlatılmasını istedi[74]. Bundan sonra askerî yetkililer de kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında doğrudan Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat edebileceklerdi.

Diplomatik görevlerde Calthorpe ve Webb'e yardımcı olmak üzere Siyasi Personel Şefi olarak T.B. Hohler, ikinci siyasi memur olarak İstanbul'da daha önce baş tercümanlık (dragoman) görevi yapmış olan Andrew Ryan atanırken, askerî ataşe statüsünde bir memur olan W.S. Edmons da Amiral Webb'in özel sekreteri olarak görevlendirildi. Türkiye'de sahip oldukları tecrübelere göre seçilen bu memurlar vazifelerinin diplomatik detayları hakkında gerekli tavsiyeleri vererek Yüksek Komisere yardım edeceklerdi[75].

Bununla birlikte Calthorpe, Türk kamuoyunun eğilimini, Türkiye'deki mali ve siyasi gelişmeleri, Türk devlet adamlarının mizaç ve hareketlerini izleyerek rapor edecekti. Calthorpe, Türkiye'deki umûmi siyasi gelişmeler ve görevinin uygulanmasına ilişkin raporlarında Dışişleri Bakanlığı'na gönderecekti[76]. Elbette Calthorpe bu bilgilere İstanbul'daki istihbarat ağını genişleterek sahip olabilecekti. İşgal konusunda fazlasıyla tecrübeye sahip İngilizler işgal yandaşlarını ve karşıtlarını bu şekilde tespit edecek, buna göre işgale şekil vereceklerdi.

Talimatta Calthorpe'a Osmanlı Hükûmeti ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda da izahatta bulunulmuştu. Buna göre, bütün sorunların Türkiye ile yapılacak olan Barış Konferansı'nda alınacak kararlara bırakıldığı, bu nedenle Osmanlı Hükûmeti ile yaşanacak politik meselelerde İngiliz Hükûmeti'nin görüşünü alması gerektiği bildirilmişti[77]. Yüksek Komiserlik başlangıçta İstanbul'daki politikalar hakkında karar alma ve uygulama mekanizması olarak düşünülmemiş, İngiliz Hükûmeti'nin İstanbul'daki politik tem-

---

74 "Selanik Başkumandanlığı Tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na Gönderilen 21 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 1, No.39, **FO, 406/40**.

75 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Hükûmeti'nin 8 Kasım 1918 Tarihli Talimatı, P.3", **FO, 371/3415**, 185243.

76 **A.b**, P.4.

77 **A.b**, P.5.

silciliği şeklinde tasarlanmıştı. Diğer müttefiklerin de İstanbul'da Yüksek Komiserlik ağı kurmaları ve akabinde gelişen olaylar bu yapıda büyük değişiklikler meydana getirecekti.

Calthorpe'a, diğer müttefiklerin de Yüksek Komiser statüsünde temsilciler atamaya karar vermeleri halinde Fransız, İtalyan, Amerikan çalışma arkadaşlarıyla yakın temas kurması ve onlarla işbirliği yapması salık verilmiş, yaşanacak sorunlarda sadece İngiliz menfaatleri söz konusu olduğunda tartışmalara dâhil olması emredilmişti[78]. Calthorpe'a verilen talimattan İngiltere'nin, müttefikleri ile İstanbul'a asker gönderilmesi ve Yüksek Komiser atanması konusunda bir düzenleme yapmadığı anlaşılmaktadır. Diğer müttefiklerin de benzer şekilde teşkilat kuracağını bilen İngilizler daha erken davranıp avantaj sağlamayı hedeflemişlerdi.

Yüksek Komiserin yetki sahası sadece İstanbul ve çevresi ile sınırlandırılmış, "son derece acil olaylar hariç" Suriye ve Mezopotamya'daki diğer ordu kumandanlarıyla doğrudan bağlantı kurması yasaklanmıştı. Yüksek Komiserler Ermenistan ve Kafkasya'yla dahi mecbur kalmadıkça irtibat kuramayacaklardı[79]. İngilizler Osmanlı Devleti'nin merkezinde kendi işgal idarelerini kurmak üzere hazırlıklarını yapmışlardı. İngiliz Hükûmeti işgal edilmiş Osmanlı topraklarındaki İtilâf komutanlarının kurulacak idare üzerinde yetkiye ve güce sahip olmalarını istememişti. Çünkü İngilizler İstanbul'da o güne kadar uygulanmış olandan farklı bir işgal politikası izleyeceklerdi.

Yüksek Komiserlik, Calthorpe'un donanmadaki kumandanlığından ve sorumluluğundan bağımsız bir görev idi. Şartların gerektirmesi halinde Calthorpe, işgal kuvvetlerine İstanbul'dan ayrılma emri verebilecekti[80]. İngilizler İstanbul'a rahat bir şekilde girmiş olsalar da kendilerine karşı gelişebilecek bir direnişi hesaba katmışlardı.

Savaş Bakanlığı yetkililerinin hazırlamış olduğu ek talimat taslağında İngiliz Hükûmeti'nin, İstanbul'a İtilâf Devletlerinden özellikle de Fransızlardan habersiz kuvvet göndermesinin-Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmasının- doğurabileceği sıkıntılar ele alınmıştı. Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul'u ele geçirme

78 **A.b**, P.6.

79 **A.b**, P.7.

80 **A.b**, P.8.

olasılığına karşın Fransız Hükûmeti, İstanbul'da uygulanacak prosedür ile ilgili görüşünü oldukça kesin olarak ifade etmişti. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti'nin, müttefiklerine danışmadan Yüksek Komiser atamasının şikâyetlere neden olabileceği beklenmekteydi[81]. Dikkat edileceği üzere yaşanabilecek sorunlar bilinmesine rağmen İngiliz Hükûmeti Yüksek Komiserlik teşkilatı kurma plânları hakkında müttefiklerine bilgi vermemişti.

Bu arada mütareke yapılmış olsa bile Osmanlı Devleti İtilâf Devletlerinin nazarında teknik olarak hâlâ düşman bir ülke olduğundan taraflar arasında olağan diplomatik ilişkiler başlatılamayacaktı. Bu nedenle İngiliz Savaş Bakanlığı, Amiral Calthorpe'un Büyükelçi ya da Yüksek Komiser değil, sadece Komiser olarak atanmasını teklif etmişti. Savaş Bakanlığı ayrıca atanması gereken askerî yetkililerin de aykırılık yaratılmaması için askerî ataşe olarak görevlendirilmesini, İstanbul'daki yetkililerle Mezopotamya ve Suriye'de bulunanların birbirlerinden bağımsız hareket etmelerini önermişti[82]. Savaş Bakanlığı'nın işaret ettiği teknik konulara takılmayan İngiliz Hükûmeti, müttefiklerine sezdirmeden İstanbul'da yapı olarak işgal edilmiş bölgelerdekine benzer, fakat idari olarak bağımsız bir teşkilat kurmak istiyordu.

9 Kasım 1918 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından Calthorpe'a gönderilen ek talimatta, eski talimatla bağlantılı olarak faaliyet sahası ve ortaya çıkabilecek zorluklara ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve ona bazı tavsiyelerde bulunulmuştu. Buna göre Calthorpe'a, misyonunun temelde mütarekenin tatbik edilmesi, İngiliz menfaatlerinin ve Türkiye'deki varlıklarının korunmasıyla ilgili olduğu bildirilmişti. İngiliz politikasının değişmez parçası, işgal edilmiş olan Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'ın gelecekte yeniden Türk hâkimiyetine veya idaresine girmemesi idi. Bu nedenle Calthorpe'a, Osmanlı Hükûmeti ile topraklarının geleceğine dair herhangi bir tartışmaya girmemesi tavsiye edilmişti. Beklenmeyen bir vakanın ortaya çıkması veya Osmanlı Hükûmeti'nin müracaatı halinde temasın kaçınılmaz hale gelmesi durumunda Calthorpe'a Londra'dan talimat verilecekti[83]. Yüksek Komiserlerin yetki sahaları belirlenirken görev süreleri ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Yüksek Komiserin mütareke

---

81 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Hazırlanan 9 Kasım 1918 Tarihli Ek Talimat, P.1", **FO, 371/3415**, 186801.

82 **A.b**, P.2.

83 **A.b**, P.5.

süreci sonunda vazifesini tamamlayacağına dair bir emarenin talimatta yer almaması bilinçli olsa gerektir.

Osmanlı devlet adamlarının olası teşebbüslerine karşı da Calthorpe uyarılmıştı. Türklerin "şark geleneklerine uygun olarak gerçek yüzlerini saklamak için her türlü çabayı sarf edeceklerini" ve Müslüman dünyasında mütarekenin savaş alanlarında kendilerini yenilgiye uğratmadığını, hatta kendi dilekleri ile mütareke koşullarını hazırladıkları izlenimini yaratacaklarını ileri süren İngiliz Hükûmeti buna izin verilmemesi gerektiğini de sıkı sıkı tembih etmişti. "Hindistan ve Mısır'daki Müslüman İngiliz vatandaşlarının Türklerin tamamen yenildiğini anlamalarının sağlanması" özellikle arzulanmaktaydı[84]. İngiliz Hükûmeti talimatın bu bölümünde o günkü şartlarda en güçlü İslam devleti konumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin kesin olarak yenildiğini İslam alemine kabul ettirmeyi ve savaş sonrasında Müslümanlar arasında yayılması muhtemel İslamcılık cereyanının etkilerini yok etmeyi amaçlıyordu.

İngiliz Hükûmeti, Türk devlet adamlarının kadim İngiliz dostluğundan dem vuracaklarını, kendilerini eskiden beri "saygın birer İngiliz yanlısı" gibi göstermeye çalışacaklarını, bu şekilde kendisi ile temas kurarak İtilâf Devletlerinin tutumlarına ve niyetlerine ilişkin bazı sözler almaya çalışacakları konusunda da Calthorpe'u uyarmıştı. Hatta Türk devlet adamlarının bazı taktiklerle kendisiyle -Türkiye'ye gelmeleri halinde- İtilâf temsilcileri arasında sıkıntı ve zorluklar yaratmaya çalışacakları belirtilmiş Calthorpe'tan bu tartışmalardan kaçınması istenmişti[85]. Sonraları Türk devlet adamlarının çare olur diye başvuracakları bu taktikleri İngilizler daha baştan hesap etmiş ve gerekli tedbirleri almışlardı.

Calthorpe'a, Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile ilişkileri konusunda da talimat verilmişti. Ona Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile sosyal ilişkilerinin, "sınırlandırılmış resmî kimliğiyle" olması ve hanedan üyelerinin dostça başvurularını nazik bir şekilde karşılaması tavsiye edilmişti. Bununla beraber Calthorpe'tan çok az bilinen Padişah'ın kişiliği ile ilgili izlenimlerini rapor etmesi istenmişti[86]. Harbin son günlerinde tahta çıkan Padişah hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte İngilizlerin politikalarını Padişah üzerinden yürütecekleri anlaşılıyordu.

---

84 **A.b**, P.6.

85 **A.b**, P.7.

86 **A.b**, P.8.

Talimatta Ermeni meselesine de değinilmiş ve bu konuda bazı değerlendirmeler yapılmıştı. Ermenilerin yaşadığı bölgelerden az ya da çok güvenilmez bilgilerin ulaşacağı belirtilmiş, Calthorpe'tan ilk fırsatta Ermeni bölgesindeki gelişmelere ilişkin hızlı ve inanılır bilgi sağlamak için teşkilat kurması istenmişti. Aynı zamanda Türklerin bir İngiliz heyetini Ermenistan'da tahkikat yapmak amacıyla gönderme çabaları içine girebilecekleri ileri sürülerek ondan, bu tartışmalara girmekten kaçınması talep edilmişti. Türk yetkililerinin çeşitli plânlar sahneye koyarak "durumu ölçüsünden farklı göstermeye" çalışacakları da özellikle belirtilmişti. Mütareke şartları İtilâf Devletlerine doğrudan Ermenilerin koruyuculuğunu üzerine alma yetkisini vermemesine rağmen Ermenistan'da geç kalmış bir müdahalenin İngiliz ve Amerikan kamuoyu tarafından kesinlikle bağışlanmayacağı da izah edilmişti. Bu nedenle Ermenistan'da en küçük bir karışıklık çıkması halinde mütarekenin 24. maddesi gereğince stratejik noktalar önlem ve tedbir olarak gecikmeden işgal edilecekti[87]. Talimatta belirtildiği gibi mütareke Ermenilerin koruyuculuğunu İtilâf Devletlerine vermemişti. Ancak İngilizlerin bu göreve hazır oldukları hatta üstlendikleri talimatın bu bölümünde açıkça anlaşılmaktaydı.

Calthorpe'a Kafkaslar hakkında da izahatta bulunulmuştu. Enver Paşa askerî eylemlerin nüvesini oluşturarak gerilla savaşını başlatmak niyetinde olduğundan Calthorpe'tan teyakkuz halinde olması isteniyordu[88]. Bu uyarı İtilâf Devletlerindeki İttihatçı fobisinin bir işareti idi. İttihatçılar yenilmiş ve dünyanın değişik yerlerine dağılmış olsalar da benimsedikleri ideoloji İtilâf Devletleri için hâlâ bir tehdit olarak devam ediyordu. En azından onlar öyle düşünüyorlardı.

Talimatta sadece Kafkaslarda değil İstanbul'da da iktidardan düşmelerine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli çalışmalar yaptığına dair kuşkular olduğu, Cavit ve Cemal'in, Talat ve Enver'den daha az tehlikeli olmadıkları savunuluyordu. Bununla beraber Kamil Paşa'nın öldürülmesinden beri Türkiye'de her zaman İttihat ve Terakki muhaliflerinin bulunduğu, bu muhaliflerin kişisel bir liderden mahrum oldukları, onların başvurularına açık olunması ve onlardan yararlanılması tavsiye edilmekteydi. Bu olmadığı takdirde İttihatçıların bulunduğu bir kabinenin İktidarda kalması tercih edilecekti. Bu hükûmet boyun

87 **A.b**, P.9.

88 **A.b**, P.10.

eğerek barış antlaşması şartlarını uygulamak zorunda kalacak ve böylece İttihatçıları halkın nezdinde küçük düşürecekti. "Böylesi bir hükûmeti düşürmek yerine onları desteklemeyi ve iktidarda kalmaları için gücünüz yettiğince desteği ve çabayı sürdürün" şeklindeki ifadeler bu düşüncelerle kullanılmıştı[89]. İttihat ve Terakki karşıtı, İngiliz yanlısı devlet adamları ve Meşrutiyet'ten sonra yurtdışına giden muhaliflerin dönmesiyle birlikte kurulacak bir koalisyon İngiliz dışişleri için ideal olacaktı. Bu koalisyonun kurulamaması halinde İttihatçı ağırlıklı bir hükûmetin iktidarda kalmasına müsaade edilecekti. İngiliz Hükûmeti İttihatçıların içeride ve dışarıda itibar kaybedeceklerini ve kendiliğinden iktidardan düşeceklerini düşünerek bu ihtimali de seçenekler arasına almıştı.

Finansal ve mali meselelerde ise Osmanlı Hükûmeti'nin Yüksek Komisyon'dan yardım isteyeceği tahmin ediliyordu. Bu yöndeki başvuruların cevapsız bırakılması emredilmişti. Bunun dışında İngiliz Hükûmeti ve vatandaşlarının özellikle de İngiliz tahvilat sahiplerinin temsilcisi olarak Adam Block[90] görevlendirilmiş ve İstanbul'a gönderilmişti[91]. Türkiye'de İngiliz menfaatlerini korumak üzere yola çıkan Block, İngiliz Hükûmeti'nin İstanbul'daki finansal çıkarlarını temsil edecekti.

Calthorpe'tan işgal edilen Osmanlı topraklarındaki vergi meselesi gibi ortaya çıkabilecek çok sayıda karışık finansal mesele hakkında yapılacak başvuruları bertaraf etmek için çaba sarfetmesi, Türkiye'de Alman ticari ayrıcalıklarının kaldırılmasına ilişkin başvurulara dahi cevap vermemesi, Osmanlı Hükûmeti'nin veya diğer gurupların yapabilecekleri başvuruları rapor etmesi de istenmişti[92]. Zira İngilizler yakın gelecekte Türkiye'deki Alman ayrıcalıklarına son vermek ve bunları ele geçirmek için gerekli plânları çoktan hazırlamışlardı.

Calthorpe Osmanlı Devleti'nin mali durumu ve büyük şehirlerin yiyecek sıkıntısının azaltılması için gerekli ihtiyaçları hükûmete bildirmekle mükellefti[93].

---

89 **A.b**, P.11.

90 Adam Block, Türkiye hakkında geniş bilgiye sahipti. İngiliz Yüksek Komiserliği'nde mali ve adli konularda danışmanlık yapmış, İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinin takdirini dahi kazanmıştı.

91 **A.b**, P.12.

92 **A.b**, P.13.

93 **A.b**, P.14.

İşgal idaresi halkın sıkıntılarını dindirdiğinde, kamuoyunun işgalcilere karşı tavrı değişecek, ayrıca İstanbul'a gelecek olan işgal kuvvetlerinin iaşesi sağlanmış olacaktı. Mali sıkıntıyı dindirmek ise İngiliz şirketlerine vazife olacaktı.

Cathorpe Türkiye'deki siyasi meseleler hakkında tecrübeye sahip Hohler ve Türkiye'deki İngiliz yatırımları hakkında neredeyse bütün konulara aşina olan Ryan'ın görüşlerini dikkate alacak, ekonomik ve siyasi meseleleri onlarla müzakere ederek Londra'ya raporlar gönderecekti[94]. Hohler ve Ryan'ın Türkiye hakkındaki bilgileri ve önyargıları sorun teşkil edecek ve uzun vadede Osmanlı Hükûmeti'nin aleyhine olacaktı

İngilizlere göre diğer devletler de Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmaya karar verdiklerinde Fransız Yüksek Komiseri diğerlerinden daha etkili olmaya çalışacak, bütün gücüyle Türkiye'deki Fransız ticari çıkarlarını ve Fransız prestijini arttırmaya gayret edecekti. Calthorpe bu faaliyetleri izleyerek hükûmetine gerekli bilgileri iletecekti. Fransızlar dışında Amerikalıların ve İtalyanların faaliyetleri hakkında da Calthorpe her türlü detayı rapor edecekti[95]. İngilizlere oranla Türkiye'deki Fransız yatırımları daha fazla idi. İngilizler yeni şartları kazanıma dönüştürmeyi ve İstanbul'da siyasi alandaki üstünlüklerini mali alana da yansıtmayı hedefliyorlardı.

Calthorpe'tan, ilk talimat doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçerek, mütarekenin uygulanması ve bununla ilgili konularda Türkiye ile irtibatı sağlamak ve Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak üzere atandığını bildirmesi istendi. Bundan sonra Calthorpe, Hollanda elçiliğini ziyaret ederek Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korudukları ve esirleri adına sergiledikleri "enerjik çaba" için teşekkür edecek ve gelecekte bu görevi kendisinin üzerine alacağını bildirecekti. Calthorpe'a ikameti için İngiltere'nin Pera (Beyoğlu)'ndaki Elçiliği resmen istemesi de bildirilmişti. Pera'daki Elçiliğin güvenli bulunmaması halinde Calthorpe Amiral gemisinde kalacaktı[96].

Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'ne sunacağı itimat mektubunda, ilk olarak savaş sırasında Almanlar tarafından el konulan eski İngiliz Elçiliği'nin teslim

94 **A.b**, P.1.

95 **A.b**, P.15.

96 **"İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a 13 Kasım 1918 Tarihli Talimat", FO, 371/3415**, 187555.

edilmesini talep edecek[97], bu ilk talepten sonra baskı ve taleplerini her geçen gün daha da arttıracaktı.

Calthorpe, İstanbul'a İtilâf Orduları Kumandanı olarak değil, İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmıştı. İtalyan ve Fransızlar ise bu durumdan haberdar değillerdi. Onlar Calthorpe'un emrinde bulunan İtilâf kuvvetleriyle İstanbul ve Boğazlarda bulunan tahkimatları işgal edeceğini sanıyorlardı.

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Calthorpe'u Amiral gemisi "Superb"de Sadrazam'ın temsilcisi olarak Hariciye, Harbiye ve Bahriye Nazırları ziyaret ettiler. Aynı gün saat 12:00 da Calthorpe İstanbul'dan ayrılarak ana askerî üssü olan İzmit Körfezi'ne doğru ilerledi. Fakat bir gün sonra Calthorpe, İngiliz gemilerinin idaresini R.A.Seymour'a bırakarak İstanbul'a döndü.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti nezdinde İngiliz çıkarlarını koruma vazifesini Hollanda elçisi üstlenmişti. Calthorpe, Yüksek Komiser olarak atandıktan sonra İstanbul'da bulunan Hollanda elçisine, Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını korumak ve mütarekenin "şartlarının uygulanmasını denetlemek amacıyla" atandığını bildirerek, savaş yıllarında İngiliz çıkarlarını korumasından dolayı teşekkürlerini sundu[98]. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik ilişkiler başlamamış olsa da elçilik tarafından yürütülecek görevleri Yüksek Komiserlik yürütecekti. Böylece Yüksek Komiserlik daha güçlü bir yapıya kavuşturulacaktı. Calthorpe'un İstanbul'daki ilk ciddi icraatı merkezden gönderilen personelle birlikte Yüksek Komiserlik teşkilatını kurmak olmuştu. Calthorpe daha önce siyasi ve mali işlerle ilgilenmeleri için atanacakları bildirilen Hohler ve Andrew Ryan'la birlikte Ticari Ataşe olarak Selanik Başkumandanlığı emrinde olan Waugh'un Yüksek Komiserlik personeline dâhil edilmesini talep etti ve bu talebi kabul edildi[99]. Böylece Yüksek Komisyon'da İngiltere'nin ticari çıkarlarını korumak üzere profesyonel bir kadro kuruldu.

---

97 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Hazırlanan 9 Kasım 1918 Tarihli Ek Talimat, P.3", **FO, 371/3415**, 186801.

98 **A.b**, P.4.

99 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği ile İngiliz Hükûmeti Arasındaki Yazışmalar", **FO, 371/3415**, 193008, 197902, 199385.

Bu arada İngiliz Yüksek Komiseri olarak Calthorpe'un, İstanbul'a gelerek eski İngiliz Elçiliği'ne gideceği Osmanlı Hükûmeti'ne tebliğ edildi. İngiliz Yüksek Komisyonu personelinin kimlikleri hakkında da Osmanlı Hükûmeti'ne bilgi verildi. Buna göre Yüksek Komisyon'un; İngiliz Akdeniz Mevkî Başkumandanı Calthorpe, Yardımcısı Webb, eski baştercüman A. Ryan, mutemet ve sekreter C.E. Lynes ile özel sekreter W.S.Esmonds'tan oluştuğu bildirildi[100].

İngilizler mütareke gereği Ankara'ya Yüzbaşı N. Whittall ve Teğmen H.. Whittall'i, Afyon'a Yüzbaşı C.T.C Taylor ve Teğmen V. Whittall'i, Konya'ya Yüzbaşı J. Hadkinson ve Teğmen O. S. Flinn'i, İzmir'e Binbaşı I. Smith, Teğmen S.R. Gordon ve S.J. Barker'i atadıklarını ve bu personele kolaylık gösterilmesini Osmanlı Hükûmeti'nden istediler[101].

Bu arada Anadolu'daki[102] yeni sorumluluğunu icra etmesi ve o sıralarda Batum'a hareket eden İngiliz birliklerini denetlenmesi amacıyla Akdeniz'de Amiral gemisinde bulunan General Milne'e karargâhını İstanbul'a taşıması emredildi. Bundan sonra politik ve diplomatik meselelerden Yüksek Komiser olarak Calthorpe, askerî meselelerden Başkumandan olarak Milne sorumlu olacaktı[103]. Yüksek Komiser ile Başkumandan işbirliği ve koordinasyon içerisinde hareket edecek, biri diğerinden üstün olmayacaktı.

Calthorpe'un görevlerinden biri de Kırım'da bulunan Alman askerlerinin tahliye edilmesi idi. Bu tahliyeyi denetlemek amacıyla 4 Aralık 1918 tarihinde Sivastopol Limanı'na giden Calthorpe, tahliye edilecek Alman kuvvetleri yerine 500 kadar İngiliz denizcinin bu limana yerleştirilmesi için düzenleme yaptı. Fransız Amiral Amet'ten 500 Fransız denizci talep edildi. Calthorpe ve Milne, Fransızların Kırım'ı işgale karar vermeleri halinde, tüm kuvvetlerin Fransızlar-

---

100 "Calthorpe'dan Sadrazam'a 12 Kasım 1918 Tarihli Nota", "İngiliz Bahriye İrtibat Zabiti Kumandan Frank Chilton'un 13 Kasım 1918 Tarihli Tebliği ve Lefinde İngiliz Yüksek Komisyonu Personeli", **Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (BOA, HR.SYS)**, 2563/8, lef 1-3.

101 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 4 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/8, lef 23-24.

102 İngiliz kaynaklarında daha çok Asya Türkiye'si kavramı kullanılmaktadır.

103 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Aralık 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3416**, 200612.

dan oluşmasını kabul edebileceklerdi[104]. Bu nokta da çok önemliydi. Çünkü Bolşeviklere karşı verilecek mücadelede asıl görev Fransızların olacaktı. İngilizler arka plânda kalmayı gönüllü olarak tercih ediyorlardı.

b. İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

İngiltere'nin Yüksek Komiserlik teşkilatı kurduğunu gören Fransa da İstanbul'a Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak için hazırlıklara başlamıştı. 18 Kasım 1918 tarihinde Amet, İstanbul Fransız Yüksek Komiseri olarak atandığını Sadrazam'a tebliğ etti[105].

Amet, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb ile yaptığı görüşmede ona hükûmetinden aldığı bir notayı sunmuş ve Fransız Yüksek Komiserlik personeli ve Türkiye'deki amaçları hakkında çok kısa bilgi vermişti. Ancak bu görüşme sonrasında Webb Fransızların, İngiliz Yüksek Komisyonu ile yakın bir şekilde çalışma ve bağdaşabilme olasılığından endişe ettiklerine dair bir kanıya varmıştı[106]. Fransız heyetinde çok sayıda uzman müşavir bulunması İngiliz Dışişlerinin dikkatinden kaçmamış, bundan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli uzmanların arttırılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştı[107]. Bu çalışmalar Fransızlarla İngilizlerin diplomatik sahada yürütecekleri mücadelenin ön hazırlıklarıydı.

Fransız birliklerinin İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet'in yerine M. Defrance atandı(8 Ocak 1919)[108]. Bu kadar kısa süre içerisinde Amet'in yerine M. Defrance'ın tayin edilmesinin nedeni onun Osmanlı Devleti üzerinde daha etkili olacağına inanılmasından kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber Defrance uzun bir gecikmenin ardından ancak

---

104 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3418**, 195233.

105 "Amet 'den Sadrazam'a 18 Kasım 1918 Tarihli Tebliğ", **BOA, HR.SYS**, 2563/8, lef 20.

106 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3415**, 210533.

107 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3415**, 210533.

108 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby ve Dışişleri Bakanlığı Arasındaki Yazışmalar", **FO, 371/3418**, 6363, 7773, 8927.

30 Mart 1919 tarihinde İstanbul'a ulaşabildi[109]. Amet'in değiştirilmesinin asıl sebebi ise tesis edilen işgal yönetiminde İngiliz yetkililerin ön plâna çıkmasıydı. Fransa, İngiltere lehine işleyen işgal yönetiminde kan değişikliği ile denge sağlamaya çalışıyordu.

M. Defrance'ın İstanbul Yüksek Komiseri olarak atanmasının ardından Yüksek Komiserlerin yetki sahalarına ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar ortaya çıkmaya başladı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırmayı düşünen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 20 Mart 1919 tarihinde Paris Büyükelçisi Lord Derby'den, Defrance'ın statüsünün belirlenebilmesi için Paris'te bulunan Balfour'la görüşmesini istedi[110].

İngiliz Hükûmeti, Defrance'ın Yüksek Komiser olarak atanmasından son derece memnun olmuştu. Balfour, Lord Derby'e yaptığı açıklamada, Fransızların bu dönemde çok hassas ve alıngan olduklarını bu nedenle atamadan duyulan memnuniyetin dahi Fransız Hükûmeti'ne bildirilmemesini emretti. Bundan sonra Derby, Fransız Hükûmeti'nden yanlış anlaşılmaların önlenmesi için İstanbul'daki yetkilileri bilgilendirmesini isteyecek ve Defrance'ın pozisyonu hakkında bilgi almaya çalışacaktı. Defrance'ın İngiliz yanlısı olduğunu vurgulayan Balfour, Defrance hakkında yapılacak herhangi bir açıklamanın Fransızların ondan soğumasına neden olabileceğini belirtmişti. Defrance'ın İngiliz subayları ile ilişkileri çok iyi olup, İngiliz ordusundan pek çok subayla arkadaşlığı vardı. Bu nedenle Balfour İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar arasında bir problem yaşanmayacağını sanıyordu[111]. Fakat Defrance, Fransızların İstanbul'daki tek temsilcisi değildi, o sadece politik ve diplomatik meselelerden sorumlu idi. Askerî meselelerde yetki Franchet d'Espérey'de idi. Onun İstanbul'a gelmesinin ardından Yüksek Komiserlerin ve İtilâf Başkumandanlarının yetki sahalarına ilişkin belirsizlikler ve karışıklıklar ortaya çıkacaktı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırmayı düşünen İngiliz Dışişleri Bakanlığı Fransa'da bulunan Büyükelçisi

---

109 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 53377.

110 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'e 20 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 39589.

111 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Şubat 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/3418**, 51844.

Lord Derby'den Yüksek Komiserlerin ve İtilâf Başkumandanlarının statülerinin belirlenmesi amacıyla Paris'te bulunan yetkililerle temas kurmasını istedi[112].

c. İstanbul İtalyan Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

İngiltere'den sonra İtalya da İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak üzere çalışmalara başlamıştı. 17 Kasım 1918 tarihinde Sforza, Sadrazam'a İstanbul'a İtalyan Yüksek Komiseri olarak atandığını açıkladı[113]. İlginçtir, 20 Kasım 1918 tarihinde İngiltere'nin Roma Büyükelçisi R. Rodd, İtalyan Hükûmeti'nin eski Sırbistan Büyükelçisi Kont Carlo Sforza'yı yüksek komiserlik unvanından bahsetmeden İstanbul'a tam yetkili elçi olarak atadığını bildirdi. İtalyanlar Yüksek Komiserlik unvanını telaffuz etmemiş olsalar da Sforza İstanbul'daki ilk İtalyan Yüksek Komiseri idi[114]. Sforza da meslektaşları gibi Beyoğlu'na giderek eski İtalyan Elçiliği binasına yerleşti[115]. İtalyan Hükûmeti, işgal kuvvetleri arasında bulunan kuvvetlerinin İngiliz ya da Fransız bir kumandanın emrinde olmasını kanıksamıştı. Dolayısıyla onlar İngiliz ve Fransız kumandanlar arasında yaşanan rekabetin dışında kalacaklardı.

Boğazlardaki tahkimatları işgal gerekçesiyle İstanbul'a gelen İtilâf donanması içerisinde çok az sayıda İtalyan askerî yer almaktaydı. İtalyan Hükûmeti, müttefiklerinin Boğazlardaki üsler dışında İstanbul'u işgal edeceklerini tahmin edememişti. İngiliz ve Fransız kumandasında İstanbul'a getirilen İtalyan kuvvetlerinin sömürgelerden getirilen askerlerden bir farkı kalmamıştı. Bu durumdan rahatsız olan İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sonnino İtalyan birliklerinin İstanbul'un işgaline müttefikleri ile aynı şekilde katılmasını talep etti. Bunun gerçekleşmesi halinde İtalyanlar İstanbul'a takviye kuvvet de gönderebileceklerdi[116]. İstanbul ve Boğazlarda olabildiğince fazla kuvvet bulundurmayı plânlayan

---

112 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'ne 20 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 39589.

113 "Sforza'dan Sadrazam'a 17 Kasım 1918 Tarihli Tebliğ", **BOA, HR.SYS**, 2563/8, lef 16.

114 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi R. Rodd'dan İngiliz Hükûmeti'ne 25 Kasım 1918 Tarihli Telgraf" **FO, 371/3415**, 194527.

115 Venedik Sarayı adı verilen bu bina I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya Büyükelçiliği tarafından kullanılmıştı. Çelebi, **a.g.e**, s. 26.

116 "Rennell Rodd'dan Balfour'a 27 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 21286; F.C.R.E.A Part II, 1919, No.1, **FO, 406/41**.

Fransız ve İngiliz hükûmetleri, İtalya'nın da kendileri kadar asker gönderebileceğini açıkladılar. Ancak İtalya'nın işgal yönetimindeki rolü hakkında herhangi bir açıklama yapılmadı[117]. Bu nedenle İtalyanlar, İstanbul'a yeterince kuvvet gönderemeyecek, İstanbul İtalyan Yüksek Komiserleri de İstanbul İşgal Yönetimi içerisinde her zaman müttefiklerinden arka plânda kalacaktı.

Sforza'dan sonra İtalyan Hükûmeti, Kumandan Arlotta'yı, Yüksek Komiser olarak tayin etti. Ancak onun rahatsızlığı nedeniyle yerine Lodife atandı[118]. Onun Yüksek Komiserliği de çok kısa sürdü. İtalyan Hükûmeti tarafından yeni Yüksek Komiser olarak atanan Maissa 14 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'a ulaştı[119]. Maissa, kendinden önceki meslektaşlarına oranla biraz daha etkili olsa da İtalyan Yüksek Komiserleri işgal yönetimi içerisinde üçüncü adam olarak kalacaklardı.

22 Kasım 1920 tarihinde Garroni, İtalyan Yüksek Komiseri olarak atandığını Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi[120].

d. İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

20. yüzyılın başlarında Yakın ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarıyla bölgede etkisini arttırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni konjonktürde diğer müttefiklerinden farklı bir rol oynamaya çalışmıştı.

I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde İtilâf Devletleri yanında savaşa giren Amerika, savaş sonrasında müttefikleri gibi İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmak üzere harekete geçti. Amerika'nın İstanbul'da kurulması hedeflenen işgal yönetiminde müttefikleri ile aynı statüye sahip olup olmayacağı önemli bir mesele idi. İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kurulması plânlanan işgal

---

117 "İngiliz İstihbarat Servisi'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 14928.

118 "Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4231**, 108416.

119 "Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos Tarihli Telgraf", **FO, 371/4231**, 116419.

120 "İtalyan Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 22 Kasım 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS 2726/ 22**, lef 94.

yönetimi için Amerika askerî kuvvet göndermeye yanaşmamıştı. Amerikalıların Osmanlı topraklarını paylaşmak için yapılan plânlar konusundaki yaklaşımı da diğer müttefiklerinden farklı idi. İngiltere, Fransa ve İtalya açısından bakıldığında eşit haklara sahip dördüncü bir müttefik, yapılan bütün plânların yeniden gözden geçirilmesi ve yapılandırılması anlamına geliyordu. Bu nedenle İstanbul'a atanacak Amerikan Yüksek Komiseri diğer İtilâf Yüksek Komiserlerinden farklı bir statüye sahip olacaktı.

Üç büyük İtilâf Devleti'nin (İngiltere, Fransa ve İtalya) ardından İstanbul'a Yüksek Komiser atamak için harekete geçen Amerika esas niyetini sözlü olarak belli etmeye başladı[121]. Müttefikleri Amerika'nın İstanbul'a kendileri ile aynı statüde bir Yüksek Komiser değil bir temsilci göndermesini daha uygun buluyorlardı. Başlangıçta İtilâf Devletleri, İttihatçıların Amerika'nın temsilci atamasını sağlamak üzere "bazı entrikalar çevirmekte" olduklarından şüpheleniyorlardı. Gerçekten de İttihatçılara yakınlığı ile bilinen ve o sıralarda Polonya'da bulunan Hahambaşı Nahoum (Naum)'un bu maksatla çalışmalar yürüttüğüne dair istihbarat elde edilmişti[122]. Bu iddialar İtilâf Devletlerini alternatif bir Hahambaşı arayışına sevk etmişti. Hahambaşı, Siyonizm faaliyetlerini tam anlamıyla desteklemediği için Türkiye'de bulunan Yahudi cemaatinin bir kısmı tarafından da istenmeyen adam olarak gösterilmekteydi. Bu düşünceleri benimsemiş olan Braith Umûmi Yahudi Komisyonu, Hahambaşı'nın değiştirilmesi için İtilâf temsilcileriyle temas halindeydi[123].

Sadece Hahambaşı değil Robert Kolej Müdürü Doktor Gates de, Amerikan Hükûmeti'ne bir telgraf göndererek Osmanlı Hükûmeti'nin Amerika tarafından diplomatik bir temsilci atanmasını arzuladığını bildirmişti. Gates, telgrafında İstanbul'da Alman menfaatlerinin dahi İsviçre temsilcisi tarafından koruduğunu izah ederek Amerika'nın acilen bir temsilcilik açmasını tavsiye etmişti. Gates, Fowle Brown'un yetkili bir temsilci gönderilene kadar geçici olarak Amerikan

---

121 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

122 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 28 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

123 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 214176

çıkarlarına "göz kulak olmak" üzere atanmasını istemekteydi[124]. Fakat İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb, Doktor Gates'in de Hahambaşı gibi "İttihat ve Terakki Cemiyeti entrikalarının kurbanı" olduğunu ve bu nedenle onun yaptığı tavsiyelerin de dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteydi[125].

İtilâf Devletleri Doktor Gates'in teklifinin arkasında Türklerin olduğundan şüpheleniyorlardı. Türklerin, Amerika'ya yakınlaşmak, Amerikan himayesini talep etmek, idari birimlere Amerikan müşavirler atanmasını teklif etmek gibi düşüncelere sahip olduklarına, yine Gates aracılığıyla ve mason localarının desteğiyle Başkan Wilson'u ikna etmeye çalıştıklarına inananlar az değildi[126]. İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri, Türkiye'de Amerikan mandası kurulmasını destekler gibi görünürlerken, esasında Amerika'nın Türkiye ile ilgilenmesinden rahatsız oluyorlardı.

Webb, Amerikan mandasını isteyenlerin tüccar, genç subay ya da misyonerlerden oluştuğunu, bunların da "para, güvenlik ve emperyalizm adına" Türkiye üzerinde Amerikan mandasını görmek istediklerini ileri sürmekteydi[127].

Zamanla Amerikan Hükûmeti İstanbul'a bir temsilci atamanın acil bir ihtiyaç haline geldiğini anladı. 30 Kasım 1918 tarihinde Lewis Heck, İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri olarak atandı[128]. Görünürde Türkiye ile ilgili meselelerde ciddi bir rol oynamak niyetinde olmayan Amerika yürüttüğü faaliyetlerle müttefiklerinden aşağı kalmayacaktı. İngiltere ve Fransa gibi Amerika da İstanbul'a Yüksek Komiseriyle birlikte askerî temsilcisini gönderecekti. Müttefiklerinden farklı olarak Amerikan yardım kuruluşları da Türkiye'ye gönderilecekti.

---

124 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194681.

125 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Amerikan Büyükelçiliği'ne 11 Aralık1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 202011.

126 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 202011.

127 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 146649.

128 "İngiltere'nin Vaşington Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 201368.

Amerikan Yüksek Komiseri Heck'in pozisyonu müttefiklerinden farklı idi. Doğu Akdeniz'de bulunan Amerikan filosunun başında bulunan ve 28 Ocak 1919 tarihinde İstanbul Limanı'na gelen Amiral Mark Bristol kendisini Amerikan heyetinin şefi ve Heck'in üstü olarak tanıtmıştı[129]. Diğer Yüksek Komiserler İstanbul'a gelen Amiral ve Kumandanlardan bağımsız hareket ederken, Amerikan Yüksek Komiseri, Bristol'den bağımsız hareket edemiyordu. Bu da iki yetkili arasında ihtilafı kaçınılmaz hale getirdi. Heck ile Bristol arasındaki yetki tartışmalarına Amerika Dışişleri yetkilileri müdahale ederek Heck'e, Bristol'un rütbe olarak altında olduğunu bildirdiler. Tartışmaların sona ermemesi üzerine Heck görevden alınarak yerine 1919 Mayıs ayında Gabriel Bie Rawndal atandı. Onun Bristol'un kumandasını kabul etmesi ile sorun kendiliğinden halloldu[130].

Gerek Heck ve gerekse Ravndall'a gönderilen talimatlarda Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin başlamadığı ve Yüksek Komiserlerin görevlerinin bilgi toplamak olduğu vurgulanmıştı. Osmanlı Devleti ile ilişkiler yeniden tesis edilinceye değin Amerikan menfaatleri İsveç Büyükelçiliği aracılığıyla korunacaktı[131]. Diğer Yüksek Komiserler kendi menfaatleri söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti ile tek taraflı diplomatik ilişkiler kurabiliyorlardı. Amerika bu yönüyle müttefiklerinden ayrılıyordu. Bristol'a bağlı olmayı kabul eden Rawndal da uzun süre görevde kalmadı. Onun yerine 12 Ağustos 1919 tarihinde Bristol Yüksek Komiser olarak atanmıştı. Yunan ve Ermenilerin hareketlerini sık sık tenkit eden Bristol'ün İngiliz meslektaşlarıyla arası her zaman açık olmuştu. Sakarya Savaşı'nın ardından Türk zaferini kutlayan Bristol'ü, dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, "kısıtlı bir zekâ ve anlayış sahibi" olarak nitelendirecekti. Curzon da yaptığı incelemeler neticesinde aynı kanaate sahip olduğunu bildirecekti[132]. Buna mukabil İngiliz Yüksek Komiserleri hakkında Bristol'ün görüşleri de hemen hemen aynı idi[133]. Ancak iki devletin menfaatleri bu çekişmelerin çatışmaya dönüşmesini önleyecekti. Bununla birlikte TBMM hükûmetleri Amerikan Yüksek Komiseri'nin bu tutumundan yararlanmayı başaracaklardı.

---

129 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 116.

130 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 116-117.

131 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 116-117.

132 Martin Gilbert, **Sir Horace Rumbold: A Portrait of Diplomat, 1869-1941**, Londra, 1973, s. 242; Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 117-118.

133 Bristol'ün savaş günlüklerinden nakleden; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 118.

Savaş sonrası İstanbul'a temsilcilerini atayan Amerikan Hükûmeti'nin İstanbul ve Türkiye'nin kalan kısımlarının geleceği hakkında farklı plânları vardı. Amerikan Hükûmeti bu amaçla Türkiye'ye inceleme heyetleri gönderdi. Bu heyetlerden ilki General Harbord başkanlığında Türkiye'ye gelerek incelemeler yaptı. General Harbord'un Personel Şefi Tuğgeneral MacCoy, Anadolu'da incelemeler yaptıktan ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi danışmanı ve eski dostu T.B. Hohler ile temasa geçti. Bu temaslar sırasında MacCoy İtilâf görüşlerine ve tezlerine ters açıklamalarda bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın samimiyetinden ve kendilerine karşı tutumundan etkilendiğini vurgulayan MacCoy, Hıristiyanların çok sıkıntı çektiklerini fakat Müslümanların da onlar kadar hatta daha fazla sıkıntı çektiklerini ifade ediyordu. MacCoy Anadolu'da Hıristiyanların himaye edildiğini ve onlara bir zarar verilmediğinin de altını çizdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Malatya'da tutuklanan Binbaşı Noel, Albay Bell gibi İngiliz subaylarının mütarekeye aykırı bir şekilde Musul ve Urfa arasındaki bölgede bir Kürdistan yaratmayı amaçladıklarını iddia ettiğini ifade eden MacCoy, Hohler'i köşeye sıkıştırdı. Bu iddialara bir yanıt veremeyen ve arkadaşının açıklamalarından etkilenen Hohler İngiliz menfaatlerinin korunması, mütarekeye riayet edilmesi ve Hıristiyanların korunması şartıyla Mustafa Kemal Paşa veya iktidara gelecek diğer şahıslarla görüşmeye hazır olduklarını bildirdi[134]. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde yapıldığı anlaşılan görüşmede Türkiye'de siyasi konularda önemli bir rolü olduğu bilinen Hohler'in bu yaklaşımı İngilizlerin Millî Mücadele'nin gücünü kavradıklarının bir işareti idi.

Hohler, Amerikan Yüksek Komiserliği istihbarat görevlilerinden ve aynı zamanda Bristol heyetinde bulunan Teğmen R. Dunn ile de bir mülakat yaptı. Dunn, yaptıkları incelemeler sonucunda Yunanlıların İzmir ile ilgili iddialarının savunulamaz olduğunu, İtalyanların da aynı durumda olduklarını ifade etmişti. Dunn, İngilizlerin önceki hükûmeti destekleyerek Millî Mücadele'ye karşı olduklarını gösterdiklerini vurgulayarak bazı üyeleri İngiliz yetkililer tarafından aday gösterildiği halde hükûmetin başarısız olmasının İngilizlerin, Türkiye problemini anlama kapasitesine sahip olmadığını gösterdiğini ileri sürerek İngiliz politikasını eleştirmekten geri kalmadı. Dunn, Malatya'yı ziyaret ettiğin-

134 "Harbord Heyeti'nden Tuğgeneral MacCoy ile İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasi Danışmanı T.B. Hohler Arasındaki 14 Eylül 1919 Tarihli Mülakat", **FO, 371/4239**, 146649.

de Binbaşı Noel'in Kürt ileri gelenleri ile Kürtleri Türklere karşı kışkırtmayı amaçladığını, bu doğrultuda birbirini onaylayan birçok rapor aldıklarını, bunun neticesinde Noel'in tutuklandığını ifade ederek de bu kararın haklı olduğunu anlattı. Yunanlıların İzmir'i, İtalyanların Antalya'yı kontrol etmeye çalışmalarının "delilik olduğunu" da sözlerine ekleyen Dunn, İstanbul ve çevresi teklif edilmedikçe Amerika'nın, Türkiye'nin mandasını kabul etmeyeceğini de açıkça beyan etti[135]. Dunn'un bu beyanatı Amerika'dan gelen heyetlerin hangi amaçlarla incelemeler yaptıklarını gösteriyordu. Dunn, İstanbul ve Boğazlar dâhil Türk topraklarının tamamını Amerikan mandası altına alma niyetlerini açığa vurmuştu. Sivas Kongresi sırasında reddedilmiş olsa bile Amerikan mandasının tartışılması ve kongrede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Amerikan yardımının kabul edileceğine dair beyanatlar verilmesi İstanbul'da bulunan Amerikan temsilcilerini manda konusunda biraz daha cesaretlendiriyordu.

Amerikalılar, İstanbul'da müttefikleri ile gizli bir rekabet içirisindeydiler. İstanbul'da yayın yapan Amerikan donanma radyosu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nden sonra verdiği uzun bir beyanatını yayınladı. Mustafa Kemal Paşa beyanatında; Enver Paşa ile hareket etmediklerinin altını çizerek Enver Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte hareket ettiğini ve kendilerinin Bolşeviklerle işbirliği halinde olmadıklarını izah etmeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle ilişkiler konusunu bu şekilde kapattıktan sonra yabancı yardımının gerekli olduğunu kısmen kabul ettiklerini, amaçlarının Türkiye'yi müreffeh bir ülke haline getirmek olduğunu, bu kadar tecrübeden sonra "Amerika'nın Türkiye'ye yardım edebilecek tek ülke" olduğuna emin olduklarını beyan etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiliz politikalarını tenkit eden Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin paralarını Türkiye'yi yok etmek" için harcadıklarını, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni de bu amaçla kullandıklarını etraflı bir şekilde açıklamıştı. Rauf Bey'in "Amerika bizim tek umudumuz" şeklindeki sözleri de yayının sonunda yer almıştı[136]. Amerikan donanma radyosunun İstanbul'da yaptığı yayınlarından rahatsız olmaya başlayan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bu tür beyanatların halen

135 "Bristol Heyeti'nden Teğmen R. Dunn ile İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasi Danışmanı T.B. Hohler Arasındaki 4 Ekim 1919 Tarihli Mülakat", **FO, 371/4239**, 146649.

136 "İstanbul Amerikan Donanma Radyosunun 15 Ekim 1919 Tarihli Yayınından", **FO, 371/4239**, 146649,

Türkiye ile savaş durumunda olan İtilâf Devletleri açısından yararlı bir amaca hizmet etmediğini ve zararlı ifadeler olduğunu bir nota ile Bristol'a bildirdi[137]. Hükûmeti'ni de bu durumdan haberdar eden Robeck, Amerikan politikalarına karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istedi[138].

Bristol, Amerikan donanma radyosu yayınlarının resmî olmadığını, Avrupa veya Amerika'da yayınlanan haberlerin basındaki kopyaları olduğunu ileri sürmekteydi[139]. Oysa İngilizler sadece Amerikan radyosunun değil Amerikan matbuatından da rahatsızlık duymaktaydılar[140]. İngiliz Hükûmeti bu rahatsızlığını büyükelçisi aracılığıyla Amerikan Hükûmeti'ne ileterek bazı gazete ve radyo yayınları hakkında gerekenin yapılmasını istedi[141].

İngiliz istihbarat görevlileri Kuvâ-yı Milliye ile Amerikalılar arasında gelişen ilişkileri de yakından takip ediyorlardı. Bu bağlamda 21 Eylül 1919 tarihinde Amerikalı Tuğgeneral Solly Flood ile Ali Fuad Paşa arasında yapılan görüşmeleri takip eden İngiliz istihbarat görevlileri Amerika ile Kuvâ-yı Milliye ile arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekmişlerdi[142]. Bu gelişmelerden Amerikan Yüksek Komiseri'nin haberdar olmaması zor bir ihtimaldir. Konunun muhatabı Amiral Bristol'ün yaptığı savunmanın da İngilizleri tatmin ettiği söylenemez. Gazete ve radyolardaki yayınlar ile Amerikan heyetlerinin, Kuvâ-yı Milliye liderleri ile temasları Amerika'nın tüm Türkiye üzerinde bir manda idaresi kurmak için sahneye koymaya çalıştığı senaryonun bir parçası gibi görünmektedir. Bu senaryonun en tehlikeli rakip İngiltere'ye karşı Türk kamuoyunda bir tepki yaratmak ve oluşan bu tepki sayesinde kamuoyunu Amerikan menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek şeklinde tasarlandığı gözlerden kaçmamaktadır.

137 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 28 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 15268.

138 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 15268.

139 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 5 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 156699.

140 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 156699.

141 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Amerikan Büyükelçiliği'ne 11 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 156699.

142 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 18 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4159**, 144288.

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, İstanbul İşgal Yönetimi içerisinde de aktif bir şekilde rol oynamak istemişti. Bristol toplantılara katılmasına izin verilmediği halde Yüksek Komiserlerin kendileri ile ilgili toplantı tutanakları hakkında yazılı bilgi istiyordu. Bu talep değerlendirildikten sonra toplantılarına ev sahipliği yapan Yüksek Komisyon'un Amerikalılara bu bilgileri iletmesine karar verildi[143]. Ancak Amerikan Yüksek Komiseri'ne bu bilgiler işgal dönemi boyunca iletilmedi. Bunun üzerine Amerikan Yüksek Komiseri, ileride tutanakların kopyalarına ihtiyaç duyulacağını ileri sürerek bir kez daha hazırlanan tutanakları talep etti. Bu kez de Yüksek Komiserler tutanak kopyalarının kendileri tarafından arşivlendiği[144] şeklinde kaçamak bir cevap verdiler.

Amerikan Yüksek Komiserliği sağlık meselesine de el atarak 20 Ağustos 1920 tarihinde Kapalıçarşı, Çemberlitaş ve Beyazıt Meydanı arasında kiralanan bir konakta Amerikan Bristol Hastanesi'ni[145] açtı. Hastane Gedikpaşa Amerikan Okulu, YMCA[146] ve YWCA'in[147] bu bölgedeki merkezleri ve Bible House gibi Amerikan kurumlarından oluşan bir kompleksin parçası idi. Bristol'ün Türkler lehine sergilediği tutum nedeniyle Amerikan Hastanesi'nin adı Amiral Bristol Hastanesi olarak değiştirildi[148]. Buraya kadar nakledilenlerden şahsi çekişmelerin İstanbul'da İngiliz-Amerikan ilişkilerinde yönlendirici bir etken olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Tam aksine devlet politikalarındaki farklılıklar şahsi çekişmeleri ortaya çıkarmaktaydı[149].

İşgal yıllarında açılan ve işgalden kurtuluşundan sonra da faaliyetlerine devam eden bir diğer Amerikan müessesesi 20 Ağustos 1920 tarihinde hizmete giren Amiral Bristol Hemşirelik Okulu'ydu[150]. Türkiye'de hemşirelik eğitimi veren ilk meslek okulu olan bu okul Amerikan Hastanesi ile birlikte açıldı. İstanbul'a

---

143 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

144 "14 Mayıs 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5750

145 Günümüzde Nişantaşı Güzelbahçe Sokağı'nda faaliyet gösteren Amerikan Hastanesi'dir.

146 Young Men's Christian Association–Hıristiyan Gençlik Örgütü.

147 Young Women's Christian Association–Hıristiyan Gençlik Örgütü.

148 Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 119.

149 Bilge Ar, **"İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam"**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 11.

150 Amiral Bristol School of Nursing.

gelen İtilâf askerlerini tedavi edebilmek amacıyla bir hastane ve hemşire okulu kurulmasında öncülüğü Bristol yapmış olduğundan kurulan okula onun adı verildi[151]. 1920 yılında Amerikan Bristol Hastanesi'nin yanında ayrıca bir de hastabakıcılık okulu açıldı[152]

İşgal İstanbul'unda Amerikalılar eğitim faaliyetlerine de hız verdiler. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, savaştan önce öğretmen ve tıp okulları açmak için teşebbüslerde bulunmuştu. Savaş başladığında bu projeler durdurulmuştu. Mütarekeden sonra Dr. Alde R. Hoover bu okulu kurmakla görevlendirilmişti. Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü ve Amerikan Kızılhaç'ı okulun kuruluşu için gerekli finansmanı sağladı. 1920 yılında üç deniz subayı cerrah ve bir halk sağlığı servisi doktorunun göreve getirilmesiyle, kolejde 19 öğrenciyle altı yıllık tıp eğitimine başlandı. Bu okulun Amiral Bristol Hastanesi'nin de temeli olacağı düşünülüyordu[153].

İşgal döneminde Amerikan Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükûmeti ile nadiren karşı karşıya geldi. 1921 yılında Merzifon Amerikan Koleji ve Hastanesi yetkililerinin Pontus Cemiyeti ile bağlantıları tespit edildiğinden Amasya Mutasarrıflığı, kolej ve hastaneyi kapatarak, sorumluları şehirden çıkarıldı. Bu olaydan sonra Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Amerikan Yüksek Komiserliği mezkûr Amerikalıların vazifelerinin başına dönmelerine izin verilmesini talep etti. Hükûmet ise Anadolu ile resmî münasebetinin olmadığı gerekçesiyle yapılan işlem hakkında sorumluluk kabul etmeyeceğini bildirdi[154]. Hakikaten de yaşanan olayda Osmanlı Hükûmeti'nin doğrudan sorumluluğu yoktu. Merzifon'daki tedbirler TBMM Hükûmeti tarafından alınmıştı. Amerikalılar ise Osmanlı Hükûmeti'ni muhatap olarak görüyorlardı. Bir diğer boyutuyla bu olay Amerikalı temsilcilerin de yapılan haksızlıkları savunmada müttefiklerinden aşağı kalmadığını göstermişti.

151 K. Erdoğan, "Amiral Bristol Hemşirelik Okulu", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 1, s. 246.

152 Erdoğan, **a.g.e**, s. 404.

153 Zafer Toprak, "Arnavutköy Amerikan Kız Koleji", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 1, s. 316-318.

154 "10 Mayıs 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/146.

e. İstanbul Japon Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nden sonra müttefikleri İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kurduğu halde Japonya, Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmamış, hedefine Avrupa'da yapılan görüşmelerde ulaşmayı plânlamıştı. Ana müttefiklerden biri olarak Japonya Sevr Antlaşması'nda belirleyici olmak istiyordu. Ancak İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'nın hazırlanması aşamasında Japonya'yı pek dikkate almadılar. Japonlar, müttefikleri tarafından alınan kararların çoğunu gazetelerden öğreniyorlardı. Bu da doğal olarak Japonya'nın protestolarına sebep olmaktaydı[155]. Sevr Antlaşması'nın hazırlanması sırasında etkili olamayan Japonya, antlaşmanın imzalanmasından sonra yaşanan gelişmeleri daha yakından takip etmek amacıyla İstanbul'a bir temsilci göndermeye karar verdi.

7 Aralık 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Sadazuchi Uchida İstanbul'a Japon Yüksek Komiseri olarak atandı[156]. İstanbul'a gitmeden önce Londra'da temaslara başlayan Uchida, İstanbul'un işgali ile ilgili meselelere müdahale etmeyi arzulamadığını, öncelikli vazifesinin Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonlarda Japon menfaatlerini korumak olduğunu açıkladı[157]. Ancak kısa bir süre sonra Japonya'nın İstanbul'da kurulan işgal yönetiminde doğrudan rol oynamak istediği anlaşılacaktı.

Londra'daki temaslarından sonra 18 Nisan 1921 tarihinde Uchida İstanbul'a vararak Japon Yüksek Komiseri olarak görevine başladı[158]. Uchida'nın İstanbul'a varışından sonra Japon Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olarak Uchida'nın, Yüksek Komiserler toplantılarında Japonya'yı temsil etmesini istedi. Ancak İtilâf Devletleri, Japon Yüksek Komiseri'nin meslektaşları ile sadece özel görüşmeler yapabileceğini bildirdiler[159]. Müttefiklerin büyük zor-

---

155 "14 Haziran 1920 Tarihli Büyükelçiler Konferansı", **FO, 371/5049**, E 6403.

156 "İngiltere'nin Tokyo Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Aralık 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6564**, E 1136.

157 "Uchida'nın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanatı ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 12 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 3219.

158 "Japonya'nın Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Nisan 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6564**, E 5040;

159 "Japonya'nın Londra Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanatı ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 15 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 6614.

luklarla kurdukları işgal yönetimine bu aşamadan sonra Japonya'yı ortak etmeleri söz konusu dahi olamazdı.

İtilâf Yüksek Komiserleri Uchida ile yaptıkları özel görüşmelerde Yüksek Komiserler toplantı programının önceden kendisine verilebileceğini bildirdiler. Oysa Yüksek Komiserler yaptıkları toplantılarda, sadece Japonya'yı ilgilendiren konularda Uchida'ya bilgi verilmesine karar vermişlerdi[160]. Buna rağmen Yüksek Komiserler yaptıkları toplantılar hakkında Bristol'e olduğu gibi Uchida'ya da bilgi vermediler.

Uchida, ısrarla yapılacak toplantılar hakkında kendisine bilgi verilmesini talep ettiyse de Yüksek Komiserler, toplantılarda üç büyük İtilâf Devleti tarafından kurulan işgal yönetimi ile ilgili sorunların görüşüldüğünü vurgulayarak bu şartlar altında toplantı programının gönderilmesinin mümkün olmadığını açıkladılar. Yüksek Komiserler Japonya'yı ilgilendiren meselelerde Uchida'yı toplantılara davet edeceklerine dair sözlü teminat verdilerse de böyle bir davet gerçekleşmedi[161].

Bu arada Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak komisyonlara ana müttefiklerden biri olarak Japon temsilcisinin katılması kabul edildi. Fakat bu komisyonların kuruluş çalışmaları esnasında Japonya herhangi bir talepte bulunmadığından İtilâf Devletleri bu uzak müttefiklerine haber vermeden komisyonların kuruluşu ile ilgili çalışmaları yürüttüler[162]. Dışarıdan Amerika ya da Japonya'nın işgal yönetimine ortak olma teşebbüsleri karşısında üç büyük İtilâf Devleti mutabakata vararak cephe kuruyordu.

f. İstanbul Yunan Yüksek Komiserliği'nin Kurulması

Mütarekenin ardından oluşan ortam ve İstanbul'un işgali I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında İtilâf Devletleri saflarına katılan Yunanlılar için bulu-

160 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 7007.

161 "Rumbold'dan Japon Yüksek Komiseri'ne 26 Kasım 1921 ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1921 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/6564**, E 13619.

162 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 7 Kasım 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6485**, E 11945.

nulmaz bir fırsattı. Bu müsait ortam Yunanlıların İstanbul'a yönelik emellerini gerçekleştirme umutlarını arttırmıştı. Yunanlılar İstanbul'la tarihi, kültürel ve dini bağlarını koparmamak için yıllarca mücadele etmişlerdi. İstanbul'da çok az miktarda Yunan vatandaşı ve Osmanlı tabiiyetinde bulunan Rumlar yaşamaktaydı. Bütün bunlar Yunan Hükûmeti'nin ve İstanbul'da yaşayan Rumların büyük bir kısmının iştahını kabartmaktaydı.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkiler kesilmiş, İstanbul'da Yunan çıkarlarını koruma görevi İspanya Büyükelçiliği'ne emanet edilmişti. İstanbul'un fiilen işgalinden sonra Yunanistan, İngiliz Hükûmeti'ne müracaat ederek İstanbul'a temsilci göndermek istediğini bildirdi. Yunanistan, Osmanlı Devleti ile olağan ilişkiler başlayıncaya kadar İstanbul'da temsil edilebilmek için bazı seçenekler sunmuştu. Birinci seçenek; Yunan çıkarlarını korumak amacıyla İspanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde Yunanlı diplomatlar bulundurmaktı. İkinci seçenek; İstanbul'a bir Yunan Amirali kumandasında subaylar göndermekti. Son seçenek ise İngiliz Yüksek Komisyonu'nda Yunanlı memurların bulundurulması idi. İşgalin ilk günlerinde İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatı kuramayan İtalya, çıkarları ile ilgilenmek üzere bazı temsilciler göndermişti. Venizelos bu itibarla kendilerinin de aynı haklara sahip olduklarını ileri sürüyordu[163]. Atina'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Lord Granville de Venizelos ile aynı görüşteydi. O, Yunanlıların İstanbul'da bulunacak bir Amiral ve diplomatik temsilciler vasıtasıyla temsil edilmesi fikrini desteklemekteydi[164].

İngiliz Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde Yunanistan'ın İstanbul'da bir diplomatik temsilci bulundurmasına karar verildi. Yunan diplomatı İstanbul'da bulunan Yunan Tuğamirali ile İngiliz kumandanı arasında irtibatı sağlayacaktı. Yunan temsilcisi hiçbir şekilde Osmanlı Hükûmeti ile doğrudan temas kurmayacak, İstanbul'da bulunan İngiliz kumandanının izni olmadan hiçbir faaliyette bulunamayacaktı. Bu uzlaşmanın ardından M. Alexandropovlos Yunanistan'ın ilk diplomatik temsilcisi olarak İstanbul'a atandı[165]. Dikkat edileceği üzere Yunanistan temsilcisi Yüksek Komi-

---

163 "M. Venizelos'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Kasım 1918 Tarihli Müracaatı", **FO, 371/3417**, 192927.

164 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 192927.

165 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 194678.

ser statüsüne sahip değildi. Onun vazifesi İstanbul'da askerî ve diplomatik meselelerde İngilizlerle irtibatı sağlamaktan ibaretti. Yunan temsilcisinin Osmanlı Hükûmeti ile temas kurması da yasaklanmıştı. İngilizler büyük bir ihtimalle İtilâf Devletleri arasındaki dengeleri ve Osmanlı Hükûmeti ile sürdürdükleri ilişkileri göz önüne aldıklarından böyle bir çözümü tercih etmişlerdi. İtalya ile Yunanistan arasında soğuk bir savaş yaşanırken, savaşın asıl yükünü çeken üç büyük İtilâf Devleti'nin, Osmanlı başkentinde Yunanlılarla aynı statüde temsil edilmesine izin vermesi mantıklı değildi. Osmanlı Devleti'nin Yunanlılar konusundaki hassasiyetleri ezelden beri biliniyordu. Olası bir gerginlik veya çatışma, kurulması plânlanan dengeleri bir anda alt üst edebilirdi. İngiliz diplomasisi bu konuda işi şansa bırakamazdı.

İtilâf Devletleri Yüksek Komiserden çok daha az yetkiye sahip olan Yunan temsilcisinin Yunan Komiseri unvanını kullanması münasip görmüşlerdi. Hem böylelikle savaşın ertesinde Yunanlıların sorunları ile ilgilenmek durumunda kalan İngiliz temsilcileri bu yükten kurtulacaklardı[166]. Fakat Yunanlılar kendi temsilcileri için müttefiklerin de kullandığı Yüksek Komiser unvanını kullanmayı tercih edeceklerdi.

İşgal yönetiminin tasvibiyle Yunanistan, Yüksek Komiser ünvanıyla önce Cannepoulos'u ardından onun yerine M. Votsis'i atadı. Fakat Osmanlı Hükûmeti Yunanistan yüksek komiserlerini tanımadığından Votsis, Yunan gemisi Averof'ta ikâmet etmeye başladı[167]. İstanbul'da kurdukları işgal yönetimine Amerika ve Japonya'yı dahi almak istemeyen İtilâf Devletleri bu yönetime Yunanistan'ı da almadılar. Fakat yine de Yunanistan açısından işgal yönetimi ile temas kurabilecek bir Yüksek Komiser atamak büyük bir başarıydı.

İşgal boyunca Osmanlı Hükûmeti, Yunan Yüksek Komiserlerini tanımadığından yazışmalar İtilâf Yüksek Komiserleri aracılığıyla yapıldı[168]. Bu dönemde Yunan işgal bölgesinde karşılaşılan sorunlarda, Osmanlı hükûmetleri doğrudan İtilâf Yüksek Komiserlerini muhatap aldılar.

---

166 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 27 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194067.

167 "Rumbold'dan Curzon'a 5 Ocak 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7935**, E 311.

168 **A.b.**

İstanbul'a çok az yetkiyle de olsa diplomatik bir temsilci göndermeyi başaran Yunanlılar, Türkiye'ye yönelik plânlarının İstanbul'la ilgili kısmını tatbik etmek için fırsat kollamaya başladılar. Tatbikat aşamasında Yunan Hükûmeti İstanbul'da yaşayan Rumlara güveniyordu. İstanbul ve çevresinde faaliyet sürdüren gizli Rum örgüt ve çeteleri halkı dehşete düşürmekteydi. İstanbul'da bulunan Yunan denizcileri de Türklerin yaşadıkları bölgelerde sorunlara sorun eklemekteydiler. İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gelen raporlarda bu durum sık sık dile getirilmekteydi. Raporlara göre Yunan askerleri ve çeteleri, Türklerin yaşadığı bölgelerde sorun çıkarmayı sürdürmekte, Müslüman nüfusa karşı zorbalık yapmaktaydılar. Yunanlıların köylere girerek dilediklerini yaptıkları, kadınlara sarkıntılık ettikleri ve müezzinlere ateş ederek eğlenmekte oldukları da raporlarda yer almaktaydı. İşgal birliklerinin bulunduğu İstanbul'da Yunanlılar her arzuladıklarını yapamamalarına rağmen ilginç olaylar yaşanıyordu. Sabıkalı suçlular farklı yöntemlerle Türk yetkililerin elinden alınıyor, Yunan temsilcilerine sığınıyorlardı. Bunlara karşı Osmanlı zabıta kuvvetleri çaresiz kalıyordu. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bile bazı vakalar karşısında çaresiz kalmakta ve bunu açıkça ifade etmekteydi. Benzerlerine sıkça yaşanan şu örneği vererek durumu daha açık bir şekilde açıklamak istiyoruz. Beyoğlu'nda bir Rum ile bir Türk arasında yaşanan tartışmadan sonra Rum vatandaş sinemada revolverini çekerek Türk vatandaşa saldırmıştı. Polis Türk'ü yakaladığı halde Rum vatandaş kaçmıştı. Ertesi gün polis onu bir kahvede bulmuş fakat bu kez o polise karşı koymuş, revolverini çekerek polisi tehdit etmişti. Bu esnada olay mahalline gelen Yunanlı denizciler suçluyu kurtarmışlardı. Bu ve buna benzer vakalar İstanbul'da sık sık yaşanıyordu. İtilâf polisi, bu vakaları İtilâf temsilcilerine sürekli rapor ediyordu. Fakat İtilâf temsilcileri Yunanlı meslektaşlarını ikaz etmekle yetiniyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Webb, bu provokasyonların İstanbul'u anarşi ortamına sürükleyeceğini kavramıştı. İstanbul'da anarşinin hüküm sürmesine izin vermeyeceğini dile getiren Webb, Yunanlı meslektaşlarına "hislerinize sempati duymama rağmen gemiyi azıya almanıza" izin veremem şeklinde bir uyarıda bulunmuştu[169]. Görüldüğü gibi Yunan askerlerin ve ahalinin hareketleri Yunanlıların en büyük destekçisi İngilizleri dahi bıktırmıştı.

Yunan denizcilerinin davranışları nedeniyle zor durumda kalan Osmanlı polisi çareyi İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e müracaat etmekte buluyor-

169 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 38713.

du. Oysa Webb 12 Şubat 1919 tarihinde Yunan Yüksek Komiseri'ne bir mektup göndererek onlardan yalnızca dikkatli olmalarını istedi[170]. Böylesi uyarıların Yunanlılara engel olması mümkün değildi. Bu arada Osmanlı polisinin hukuki kaideleri hiçe sayarak doğrudan İtilâf Yüksek Komisyonlarına müracaat etmesi de ayrıca vahim idi.

İşgal kuvvetleri arasında İstanbul önlerine gelen gemilerde bulunan Yunan askerleri zaman zaman Rum ahalinin yoğun olarak yaşadığı semtlere giderek o bölgelerde gürültü ve kargaşaya sebep oluyorlardı. Çare olarak Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota vererek bu tür hareketlerin önüne geçilmesini istemek zorunda kaldılar[171].

İstanbul'da Yunan askerleri de İtilâf Devletlerinden aldıkları destekle Osmanlı polisine müdahale ediyorlardı. Osmanlı Hükûmeti, Yunan askerlerine engel olunması için İtilâf temsilcilerine bir nota verdi. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ise sadece Yunan Yüksek Komiseri'nden tahkikat yapmasını istedi[172]. Osmanlı Hükûmeti tarafından verilen notalar önemli dahi olsa İtilâf Devletleri tarafından ciddiye alınmıyordu.

Gayrimeşru faaliyetlerini örtmeye çalışan Yunan Yüksek Komiseri İstanbul'da Rumların yoğun olarak yaşadığı Şile'de Türklerin "katliama devam ettiğini" ileri sürüyordu. Şile'ye küçük bir yelkenli göndererek tahkikat yaptıran Webb "Katliam elbette masaldır. Yunanlıların verdikleri bilgilerin daima yanlış olduğu görülmektedir" şeklinde bir tespitte bulunmuştu. Webb'in gönderdiği yelkenlinin kaptanı ve tercümanı olan teğmen, Rumlardan aldıkları bilgilerin doğru olduğunu sanıp yetkisi olmadığı halde kaymakamı tutuklattı. Webb, bunun mütarekenin uygulanması için başvurdukları blöflerden sadece biri olduğunu belirterek neden böyle davrandıklarını çarpıcı bir şekilde açıklamıştı. Webb, Almanya ile yapılan mütarekeyi uygulamak için kullanılan askerî kuvvet gibi büyük bir kuvvete sahip olmadıklarından bu tür "oportünist metotlar" kullan-

---

170 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 47182.

171 "17 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180.

172 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 75872.

dıklarını itiraf ediyordu. Son olarak Webb, Ermeni Rum Şubesi[173] başkanlığına namzet birini bulamadığını ve bunun için çalışmalarına devam ettiğini bildirdi[174]. İstanbul'daki en üst düzey İngiliz diplomatlardan biri olan Webb tarafından hazırlanan bu rapor, Osmanlı Devleti hakkındaki katliam iddialarının ve Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletlerinin bu konudaki farklı taleplerinin hangi amaca hizmet ettiğini gözler önüne sermekteydi. Webb'in tutumu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın tavrı ve olaylara yaklaşımının bir yansımasıydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Webb'e gönderdiği mektupta Türklerin anladıkları veya saygı gösterdikleri tek yöntemin onlara karşı acımasızca davranmak olduğu vurgulayarak Webb'in uygulamaları tasdik etti[175]. Bu aşamadan sonra "İtilâf Devletlerinin saygısını" kazanabilmeleri için Türklerin savaşmaktan ve kazanmaktan başka seçenekleri kalmamıştı.

13 Mayıs 1921 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlıklarını ilân etmeye karar verdiler[176]. Kendi hesaplarından dolayı farklı bir tavır sergileyen İtalyanları bir kenara bırakacak olursak İtilâf Devletleri bir parçası oldukları olayların sorumluluğundan kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Oysa bu tutum yıllarca doğulu milletlere atfettikleri "şark kurnazlığından" başka bir şey değildi.

Eli silah tutan Rum gençleri Osmanlı idaresinin çöktüğü ve Yunan işgaline geçen bölgelerde Patrikhane ve Yunan Yüksek Komiserliği tarafından Yunan ordusuna katılmak üzere askere alınmaktaydı. Bu gençlerin çoğu Yunan ordusuna hizmet vermeyi reddetmekte ve Osmanlı polisine sığınmaktaydı[177]. Yunanlıların

---

173 6 Aralık 1918 tarihinde Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin çabalarıyla Rum Ermeni Birliği Komitesi kurulmuştu. Bu birliği pekiştirmek amacıyla 4 Ocak 1919 tarihinde Büyükada'da bir toplantı yapılmış ve toplantıda Türklere karşı birlikte hareket etme kararı alınmıştı. Bülent Atalay, **Fener Rum Patrikhane'sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV yayınları, 2001, s. 116.

174 "Webb Tarafından Hazırlanan 30 Ocak 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4164**, 22149.

175 "Dışişleri Bakanlığı tarafından Webb'e gönderilen 21 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4164**, 22149.

176 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210.

177 "Dâhiliye Nezâreti'nin 17 Kânûn-ı Sânî 1336 (Ocak 1920) Tarihli Talimatı", **BOA, DH.KMS**, 49-2/66; Shaw, **a.g.e**,V.I,; s. 155.

İstanbul dâhil İtilâf Devletlerinin işgali altındaki bölgelerdeki asker toplama[178] faaliyetlerini görmezden gelen üç büyük İtilâf Devleti, bağımsız ve kendilerine karşı faaliyetleri neticesinde Yunanlılara engel olmak maksadıyla bir beyanname taslağı hazırladılar. Taslağı hazırlayan ise başından beri Yunanlılara en büyük desteği veren İngiltere'nin Yüksek Komiseri Rumbold idi. İtilâf Devletleri, Yunanlıların askerî bir harekâta başlamak üzere oldukları sırada hazırladıkları bu taslağı bir nota ile Yunanlılara bildirip bildirmemekte tereddüt ediyorlardı. Bu nedenle taslak bir süreliğine askıya alındı. Yüksek Komiserler üç toplantı sonucunda celp işlemi yapılmaması konusunda bir nota hazırlayarak Yunan Yüksek Komiseri'ne gönderebildiler[179]. Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşı olan Rumları askere almasına müsaade etmeyen işgal yönetimi Yunanistan'ın, Osmanlı vatandaşı olan Rumları askere almasına göz yummmaktaydı.

Yüksek Komiserlerin müsamahakâr tavrı nedeniyle Yunanlılar özellikle Sakarya Savaşı'nda aldıkları yenilgiden sonra asker toplama işlemlerini hızlandırdılar. Yunanlılar, İstanbul'da dahi rahatlıkla asker topluyorlardı. Osmanlı Hükûmeti Yüksek Komiserlere müracaat ederek olayın ciddiyetine dikkat çekti. Yüksek Komiserler ise Osmanlı Hükûmeti'nin olayı abarttığını ileri sürerken Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota vererek 1921 Mayıs ayında tarafsızlıklarını ilân ettiklerini bu nedenle asker toplanmasına izin vermeyeceklerini bildirdiler[180]. Herhangi bir müeyyide unsuru taşımayan bu uyarı da Yunanlılar üzerinde etkili olmadı.

İngiliz ve Fransız haber kaynakları Nisan 1921'den sonra Yunanlıların Trakya üzerinden İstanbul'a bir askerî harekât yapmayı plânladıklarını öğrenmişlerdi. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota vererek Yunan

---

178 Yunanlılar, Dersadetteki temsilcileri, Patrikhane ve Kordos nam-ı diğer Etnik-i Eterya Cemiyeti vasıtasıyla Rumları silahlandırmakta, asayişi ihlâl için çeteler teşkil etmekte, Anadolu'da tetkikatta bulunmak üzere vürut eden Amerika heyetini iğfal ve Rum kesafetini fazla göstermek maksadıyla muhacir kaydetmekte, göçmen kisvesi altında Anadolu ve Trakya'ya çok sayıda Rum sevk etmekteydiler. Galata'da Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu namı ile faaliyette bulunan Kordos Cemiyeti gizlice Yunan ordusuna asker toplamaktaydı. **BOA, DH.KMS,** 49-2/34.

179 "6 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5931; 13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210; "20 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6203.

180 "23 Haziran 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 6563.

ordusunun belirlenen tarafsız bölgeyi geçmesi halinde müttefik direnişi ile karşılaşacağını bildirdiler. Bundan sonra Harington emrindeki birliklerin bir kısmını İzmit diğer kısmını da Charpy kumandasındaki Çatalca sınırına gönderdi. Bu arada Fransızlar üç piyade taburu ve bir süvari birliği ile ordularını takviye ettiler. Bu tedbirler başarılı olduğundan Yunanlılar saldırıdan vazgeçtiler[181].

Mudanya Mütarekesi'nin ardından TBMM'nin arzusu üzerine Yunan Yüksek Komiseri ve memurlarının İstanbul'dan ayrılmalarına ve Yunan menfaatlerinin İspanyollar tarafından himaye edilmesine karar verildi[182].

g. İstanbul'daki Diğer Temsilcilikler

Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç gibi tarafsız devletlerin I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da diplomatik heyetleri bulunmaktaydı. Vatikan'ın da İstanbul'da bir temsilciliği vardı[183]. Osmanlı Devleti ile bu devletler arasındaki ilişkiler kesilmeden devam ediyordu.

İtilâf Devletleri arasında oldukları halde savaş sonrasında Belçika ve Romanya Yüksek Komiserlik teşkilatı kurmayarak İstanbul'a birer temsilci bulundurmayı yeterli gördüler. Rusya'nın ise kendine özel bir durumu vardı. Bolşevik yönetimi İtilâf Devletleri tarafından tanınmadığından, İstanbul'da temsil edilmesi mümkün değildi. Çarlık yönetiminden yana olanlar İtilâf Devletleri tarafından muhatap kabul edilmekle beraber temsilcilik kuracak durumda değillerdi. Bu nedenle özel temsilcileri vasıtasıyla isteklerini Yüksek Komiserlere ileterek menfaatlerini korumaya çalışıyorlardı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya ve Çekoslovakya ise İstanbul'a temsilcilerini atamışlardı[184]. Bütün bu temsilciler her ne kadar Osmanlı Hükûmeti ile temas kurabilme hakkına sahip olsalar da, Yüksek Komiserlerin izin verdiği çerçevede faaliyetlerine devam edebiliyorlardı. Bunlar dışındaki devletler İstanbul'a gönderdikleri özel temsilciler

---

181 "1920-23 Periyodunda Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Hakkında 20 Kasım 1923 Tarihli Rapor", **WO 32/5743**; **Public Record Office, Cabinet Office (CAB), 44/38**.

182 "Hüseyin Rauf Bey'den Refet Paşa'ya 19 Aralık 1338 (1922) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 13/107.

183 "Rumbold'dan Curzon'a 5 Ocak 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7935**, E 311.

184 **A.b**.

vasıtasıyla temsil edilebilmekteydi. Elbette bunun için öncelikle İtilâfçı Pasaport Bürosu'ndan vize ve Yüksek Komiserlerden onay almak zorundalardı.

İşgal döneminde İttifak Devletleri ile ilişkiler kesildiğinden Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan temsilcileri İstanbul'dan çıkarıldılar ve bu dönemde İstanbul'da temsil edilemediler.

h. İstanbul'da Askerî Kumanda Meselesi

İstanbul'un işgali İtilâf Devletleri arasında dengelerin sarsılması açısından da oldukça önemlidir. İngiltere en güçlü müttefik olduğundan, Osmanlı Devleti'nin yenilmesinde başrolü oynadığından ve Mondros Mütarekesi İstanbul'da tutsak bir İngiliz Generali olan Townshend aracılığıyla başlatıldığından Mondros'ta Türk heyetinin karşısına İtilâf Devletlerini temsilen İngiliz Amirali Calthorpe çıkmıştı. Bu etkenler, Osmanlı devlet adamlarının ve hatta Padişah'ın diğer müttefiklerinden daha çok İngilizlerle irtibat kurmalarına neden olacaktı.

İstanbul'a geldiğinde Calthorpe'u Osmanlı Hükûmeti'ni temsilen geniş bir heyet karşıladığı halde Amet'in maiyetindeki Fransız heyetini karşılayan olmamıştı. Calthorpe, Amet dört gün bekledikten sonra kendisinin telkinleri sonucunda ona da benzer bir protokol uygulandığını iddia etmektedir. İtalyan ve Yunan Yüksek Komiserleri İstanbul'a geldiklerinde de Osmanlı Hükûmeti tarafından herhangi karşılama töreni yapılmamıştı[185]. Fransız kumandanı d'Espérey de İstanbul'a ilk gelişinde yapılan karşılamadan memnun olmamış, kendisini karşılamaya giden Galip Kemali, Fahrettin Bey ve Cevat Paşa'dan oluşan Türk heyetine sadece "bonjour" diyerek ayrılmıştı Bu karşılamayı yeterli bulmayan d'Espérey ikinci kez şehre şatafatlı ve hakaretamiz bir şekilde girmeyi tercih edecekti[186] .

İngiliz Amiral idaresindeki İtilâf donanmasının İstanbul'a gelmesinden sonra d'Espérey, Wilson'a bir mektup göndererek, Ermeni iddialarından dolayı İstanbul'un askerî işgalinin gerekli olabileceğini ifade etti. Mektupta, Wilson'a

185 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4156**, 519.

186 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 30.

talimat veren d'Espérey bu hareket için önerilerde bulunulmasını istedi[187]. Onun bu tutumu İngilizleri rahatsız etmişti. İngiltere'nin İstanbul'u bir Fransız kumandanın idaresine bırakmak gibi bir düşüncesi kesinlikle olamazdı.

Milne ve General Bridges'e gönderilen talimatta, acil bir durum olmadıkça Wilson'a, Milne'den gönderilenler dışındaki talimatları dikkate almaması salık verildi[188]. Fransız askerî yetkililerinin İstanbul'da Wilson ve Calthorpe'a talimat vermelerine müsaade edilmeyecekti. Bu talimat İstanbul'a atanan Wilson'un, Fransız yetkililerden gönderilen talimatlara riayet etmemesi anlamına geliyordu. d'Espérey İstanbul'a geldiğinde bu talimatın ne anlama geldiği daha iyi anlayacaktı.

Fransızların İstanbul'a yönelik hedefleri ve d'Espérey'in İstanbul'un idaresine göz dikmiş olması İngiliz Savaş Bakanlığı'nı da telaşlandırdı. İngiliz Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'ndan d'Espérey'in İstanbul'a varması halinde nasıl bir politika uygulanacağını öğrenmek istedi. Savaş Bakanlığı, Fransız taleplerinin karşılanması halinde İngilizlerin doğudaki prestijinin tehlikeye gireceği uyarısında bulunmayı da ihmal etmedi[189]. Zaten İngiliz Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'da Fransızların üstünlüğünü kabul etmek gibi bir düşüncesi de yoktu.

Wilson 23 Kasım 1918 tarihinde Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir mektupta unvanını Avrupa Türkiye'si (Trakya) İtilâf kuvvetleri Komutanı yerine "İstanbul İtilâf İşgal Kuvvetleri Komutanı" şeklinde yazmıştı. Daha sonra Bâb-ı Âli'ye bir mektup daha göndererek bunu tashih eden Wilson yapılan hatadan dolayı üzüntüsünü dile getirdi. Fransız Generali Brunoust ise Franchet d'Espérey'in gelişini bildirmek amacıyla yazdığı mektubunda "Türkiye İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcısı" unvanını kullanmakta bir sakınca görmedi[190].

Yüksek Komiserlik teşkilatını Fransızlardan habersiz kuran İngilizler daha önce İtilâf Devletleri arasında yapılan antlaşmaları yok sayarak İstanbul'daki

187 "Selanik Başkumandanlığı Tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na Gönderilen 21 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 3, No.39, **FO, 406/40**.

188 "İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Selanik Başkumandanlığı'na gönderilen 22 Kasım 1918 Tarihli Telgraflar", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 10, No.39, **FO, 406/40**.

189 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 26 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 10, No.39, **FO, 406/40**.

190 Tansel,**a.g.e**, s. 56

İtilâf birliklerinin kumandasını üstlenmeyi plânlamışlardı. 27 Kasım 1918 tarihinde Karadeniz Ordusu Başkumandanı unvanıyla İstanbul'a gelen Milne İstanbul ve Trakya'da bulunan birliklerin başkumandanı gibi hareket etti[191]. Milne'nin bu tutumu daha önce yapılan antlaşmalarda Avrupa Türkiyesi'nin kumandasını üstleneceği belirtilen Fransa'yı rahatsız etmeye yetiyordu. Bu tarihten sonra İngiliz ve Fransız hükûmetleri İtilâf Devletleri arasında saygınlık kazanmış yüksek rütbeli kumandanlar göndererek İstanbul'un kumandasını fiilî olarak ele geçirmeye çalışacaklardı. Bu üstünlük mücadelesinin sonuç vermemesi üzerine iki taraf uzlaşma yolları arayacaktı.

3 Aralık 1918 tarihinde Londra'da yapılan toplantıda İstanbul'un hiçbir zaman bir tek gücün egemenliğine bırakılmadığı; İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'nın Yüksek Komiser atamak suretiyle aynı fikirde olduklarını gösterdikleri sonucuna varan İtilâf temsilcileri sorumluluk sahaları ile ilgili olarak anlaşmaya vardılar. Buna göre Avrupa Türkiyesi'nde bırakılacak olan İngiliz birliklerinin bir kısmı d'Espérey'in kumandasında kalacaktı. Kalanlar ise Milne'nin kumandasında Kafkasya veya başka bir yere gönderilmek suretiyle d'Espérey'in kumandasından çıkarılacaktı. Adı geçen birliklerin sevk edilmesinden, ilgili hükûmetler mesul olacaktı. Bu uzlaşmadan Avrupa Türkiyesi'nden Fransız kumandanların, Asya Türkiyesi'nden ise İngiliz kumandanların sorumlu olacağı sonucuna varmak mümkündü[192]. Fakat anlaşmazlığı çözeceği ümidi ile yapılan bu toplantı ve çıkan sonuç hakkında İngiltere ve Fransa'da iki farklı değerlendirme yapıldı. Fransızlar, İstanbul'un Avrupa Türkiye'sine dâhil olduğu fikrinden hareketle İstanbul'un kendi nüfuz alanlarında bulunduğunu, buna karşın İngilizler kendine has bir statüsü olması hasebiyle İstanbul'un bu sınırlar içerisine dâhil olmadığını savunacaklardı. İngilizlerin tezlerinden bir tanesi, Osmanlı Devleti'ni savaş meydanlarında yenilgiye uğratan tek devletin İngiltere olduğu ve Osmanlı Devleti ile mütarekeyi kendilerinin akdetmiş olmalarıydı. Resmî olarak beyan edilmese de Fransızlar, İngiltere'nin bu tutumundan rahatsız oluyorlardı.

İngiliz iddiaları karşısında Fransızlar ekonomik olarak Türkiye'de hâkim devlet olduklarını, yabancı yatırımlar arasında İngilizlerin %14'lük payına kar-

---

191 Akşin, **a.g.e**, s. 109-110.

192 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Şubat 1919 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.11, **FO, 406/41**.

şın Fransızların %60 paya sahip olduğunu, bundan başka entelektüel, dilbilimsel, eğitsel ve tarihi noktalardan Fransa'nın Türkiye'de hâkim olduğunu iddia etmekteydiler. Yine İngiliz tezinin aksine Fransızlar, Balkanlarda ilk düşman cephesini açarak galibiyeti getiren kuvvetin kendileri olduğunu da savunuyorlardı[193]. Fransız Hükûmeti, İngilizlerle doğrudan karşı karşıya kalmamak için bu tür iddiaları basın aracılığıyla gündeme getiriyordu.

İstanbul'un işgalinin henüz başlarında Fransa, İngiltere'ye bir nota vererek; İngiliz yetkililerin İstanbul'da karada ve denizde İtilâf kuvvetlerinin Başkumandanlığı emanet edilen Fransız Amiral ve Generallerine danışmaksızın İstanbul'da tek taraflı tedbirler aldıklarını, bunun daha önce yapılan anlaşmalara uygun olmadığını bildirdi. Fransız Hükûmeti, İngiliz Amirali'nin, İtilâf Devletleri adında mütarekeyi imzalamasına izin verilmesinin Fransa'nın menfaatlerinden vazgeçtiği anlamına gelmediğini de vurguladı. İstanbul'daki İngiliz yetkililerinin özellikle polis, banka ve demiryollarının kontrolü hakkındaki teşebbüslerinden rahatsızlığını da dile getiren Fransız Hükûmeti, kendilerinden habersiz alınan tedbirlerin uzlaşma ve revizyon gerektirdiğini de belirtti. Fransız Hükûmeti, İtilâf kuvvetlerinin emniyetini tehlikeye atabilecek bu tür tedbirlerin İtilâf Orduları Başkumandanı F. d'Espérey'e danışılmadan alınması karşısındaki şaşkınlığını da ifade etti. Nota bunlarla sınırlı değildi. "Düşman" bankalarının işgal edilmesi hususunda Fransız temsilcisini bilgilendiren İngiliz yetkililerinin bunu gerçekleştirmek için sadece İngiliz birliklerine görev vererek Fransız birliklerinin yardımına ihtiyaç olmadığını ifade etmiş olmalarının ve işgal edilen bankaların umûmi kontrolünü üstlenmek üzere bir İngiliz subayına talimat verilmesinin, İstanbul'daki bankalarda çıkarları bakımından hâkim durumda olan ve İngilizlerle eşit işgal hakkına sahip Fransızlar tarafından affedilemez bir hata olarak görüldüğü de vurgulandı. General Milne'nin Anadolu demiryolları üzerinde İngiliz kontrolü kurulmasını önerdiği, Fransız şirketlerinin önemli yatırımlarının ve menfaatlerinin bulunması dolayısıyla demiryollarının yabancı kontrolüne geçmesini kabul edemeyecekleri de bu notada belirtildi. Fransız Hükûmeti, Türklerle müzakarelere başlamadan önce İtilâf Devletlerinin kendi aralarında tartışmaya girmelerini arzulamadıklarını ancak yaşananların

---

193 "Clemenceau'nun 21 Eylül 1919 Tarihli Muhtırası", **WO, 32/9551**; "Le Matin'den André Fribourg'un 7 Temmuz 1920 Tarihinde Yayınlanan Makalesinden Naklen", **FO, 371/5052**, E 7945.

Fransız kamuoyunu heyecanlandırdığını ve bu nedenle taraflar arasında yeniden bir uzlaşma sağlanmasını teklif etti. Uzlaşmaya varılmadan önce İstanbul'daki İngiliz yetkililerin İtilâf Devletleri arasında anlaşmazlığı provoke edecek davranışlardan kaçınmaları da ayrıca rica edildi[194].

Fransızların verdiği bu notaya İngiliz Hükûmeti yayınladığı bir muhtıra ile karşılık verdi. Muhtırada 23 Aralık 1917 tarihinde Versay'da varılan anlaşmaya göre İtilâf kumandanlarının yetki sahalarının belirlendiği, d'Espérey'in yetki sahasının askerî operasyonlar yaptığı bölge ile yani Bulgaristan ile sınırlı olduğu, Anadolu'nun ise General Milne, Allenby ve Marshall arasında bölündüğü, hiçbir komutanın diğerinin yetki sahasına müdahale etme hakkının olmadığı iddia edildi. Ayrıca muhtırada Avrupa Türkiyesi'nde Milne ve d'Espérey arasındaki ilişkilerin tamamen askerî disiplini sağlamak üzere tesis edilebileceği, hiçbir kumandanın bölgelerinde mülkî yetkililere ya da Osmanlı Hükûmeti'ne müdahale edemeyeceği, sadece askerî meselelerde Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçebilecekleri, bunun dışındaki bütün sorunlarla Yüksek Komiserlerin ilgileneceği de belirtildi. Fransızlar İstanbul'da polis ve sağlık idarelerinin üstlenilmesi sırasında d'Espérey'e danışılmadan adım atılmasından şikâyetçiydiler. İngiliz Hükûmeti böyle bir tedbir almayı plânlamadıklarını, İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin sadece askerî nedenlerle böyle bir tedbir aldıklarını iddia ediyordu. İngiliz Hükûmeti sorumluluğu ya da suçu İstanbul'daki askerî yetkililere atarak işin içinden sıyrılmak istiyordu. Ancak İstanbul'daki temsilcilerin Londra'nın onayı olmadan hareket edemeyeceklerini Fransızlar gayet iyi biliyorlardı.

Fransız notasından sonra karşı atağa geçen İngiliz Hükûmeti, d'Espérey'in Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçerek Trakya ve Anadolu'da Foulon'un idaresinde bir jandarma kuvveti tesis etme niyetinde olduğunu öğrendiklerini, açıkladı. İngiliz Hükûmeti, "düşman bir ülkede" jandarma kuvveti tesis etme düşüncesinin savaş koşulları ile bağdaşmadığını vurgulayarak bunun İngiliz askerî nüfuz alanında yapılmak istendiğine de dikkat çekiyordu. İngiltere, meselenin sadece askerî bir mesele olmadığını savunarak yapılan muamelenin d'Espérey'in yetkileri dışında olduğunu da ileri sürmekteydi[195]. İngiliz Hükûmeti'nin ileri

194 "Fransız Hükûmeti Tarafından İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e Verilen 13 Şubat 1919 Tarihli Nota ve Derby Tarafından Curzon'a Gönderilen 14 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.16, **FO, 406/41**.

195 'İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar Arasında Yaşanan Sorunlar Hakkında İngiliz Muhtırası",

sürdüğü düşünceler sonuna kadar doğruydu. Fakat kendileri de polis, sağlık, yabancı bankalar ve demiryollarına yönelik çalışmalar yürütüyorlardı. Aradaki fark Fransızların henüz müzakere aşamasında olmasıydı. Dolayısıyla İngilizlerin yaptıkları söyledikleri ile çelişiyordu.

Bankalara gelince, banka defterlerinin ve hesaplardaki paranın İTC tarafından alınma riskine karşı, operasyonların Yüksek Komiserler ve Milne arasındaki işbirliği ile gizlilik içerisinde yürütüldüğünü izah eden İngiliz Hükûmeti, Fransız askerlerinin operasyona müdahil edilmemesinden üzüntü duyduklarını ifade etti[196]. Bu ifadelerle İngilizler bankalara yapılan müdahaleler konusunda haksız olduklarını kabul ediyorlardı.

Demiryolları konusunda asıl kararı Barış Konferansı'nın vereceğini ifade eden İngiliz Hükûmeti, Milne'nin sadece askerî sahasında olan Anadolu kısmı için düzenleme yaptığını ve her kumandanın askerî sahasında böyle tedbirler almaya hakkı olduğunu iddia etti[197]. Böylece İtilâf Devletleri birbirlerinden bağımsız olarak işgal ettikleri ya da nüfuz alanı olarak belirledikleri topraklardan geçen demiryolu hattını işgal edebileceklerdi.

İngiliz Hükûmeti, Osmaniye telgraf ve telsiz istasyonlarına el konulmasının da "lokal bir uygulama" olduğunu ve politik karakterinden ziyade askerî olduğunu ileri sürdü[198].

d'Espérey'in Osmanlı Hükûmeti ile düzenleme yaparak kendi sansürünü tesis ettiğini, bundan sonra Yüksek Komiserler tarafından kurulan sansür idaresinin onun yerini aldığını vurgulayan İngiliz Hükûmeti[199], d'Espérey'in Yüksek Komiserlerin yetki sahalarına müdahale etmesinden rahatsızlığını da gösterdi.

"Katliama" karışmış Türk memurlarının tutuklanması ve cezalandırılması konusunda d'Espérey'in uygulamaları ile İngiliz yetkililerinin uygulamaları arasında fark olduğuna işaret çeken İngiliz Hükûmeti; d'Espérey'in, bu "suçluların" Osmanlı Hükûmeti tarafından tutuklanmasını ve cezalandırılmasını savunduğunu, kendilerinin ise Reşid Bey'in firarından sonra bunları Malta'da gözaltında

F.C.R.E.A Part II, 1919, No.18, **FO, 406/41**.

196 **A.b**.

197 **A.b**.

198 **A.b**.

199 **A.b**.

tutmaktan yana olduklarını bildirdi. Söz konusu tutuklular Fransızların istemesi halinde Malta dışında başka bir yerde de göz altında tutulabilecekti[200].

İngiliz Hükûmeti'nin, d'Espérey'le ilgili şikâyetlerinin ardı arkası kesilmiyordu. d'Espérey'in Karadeniz limanlarını ziyaret ederek bazı noktalarda karakollar tesis etmek istediğini iddia eden İngiliz Hükûmeti, onun Anadolu'da faaliyette bulunan Amerikan yardım heyetlerine destek sözü verdiğini, bu konuların askerî meseleler olduğunu ve d'Espérey'in Anadolu'da bunları yapmaya hakkına sahip olmadığını ileri sürdü[201]. İngiliz notası Fransız politikalarından öte d'Espérey'in uygulamalarını hedef almıştı. Onun varlığı İngilizler açısından ciddi bir tehdit haline gelmişti.

Bu muhtıradan sonra İngilizler, M. Clemenceau ile uzlaşmaya varmak üzere General Wilson'u Paris'e gönderdiler. Fransız Hükûmeti ise İngiliz notasına cevap vermeyerek Wilson'un yapacağı görüşmelerin sonucunu beklemeye başladı. Bir süre sonra, Wilson'un uzlaşmaya vardığı bildirildiyse de anlaşmazlıklar konusunda pek mesafe kaydedilemediği anlaşıldı. Bunun üzerine Curzon, Fransız temsilcisi Cambon'a anlaşmazlıkları gidermek amacıyla sivil ve askerî yetkililerden oluşan bir komisyon kurulmasını teklif etti[202]. Ancak Fransızlar bu teklife de cevap vermediler.

Cambon, Curzon ile yaptığı görüşmede İstanbul'un Avrupa yakasında ve Boğazın Asya tarafında nüfuz alanı verilmesi şartıyla Fransızların demiryollarının başladığı Haydarpaşa'dan itibaren İngiliz egemenliğini kabul edebileceklerini ifade ettikten sonra Fransızların kömür madenleri üzerinde askerî kontrol kurmak ve küçük bir liman olan Ereğli Limanı'na hâkim olmak istediklerini bildirdi[203].

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Fleuriau, Curzon ile yaptığı görüşmede Fransız Hükûmeti'nin İstanbul hakkındaki kararını açık bir şekilde bildirdi. Buna göre Fransızlar, İstanbul'da kontrolün kesinlikle kendilerinde kalması gerektiği-

200 **A.b.**

201 **A.b.**

202 "Curzon'dan Derby'e 18 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.36, **FO, 406/41**.

203 "Curzon'dan Derby'e 30 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.49, **FO, 406/41**.

ni düşünüyorlardı. Bunun dışında Fransızlar; Milne'nin, d'Espérey'e itaat edecek bir subay ile değiştirilmesini talep ettiler. Fransız Hükûmeti, Paris Konferansı'nda yapılan düzenlemeye göre Milne'nin yetki sahası olan Anadolu'da faaliyet göstermesi gerektiğini fakat aynı zamanda İstanbul'da kumandan olarak kalabileceğini ileri sürdü. Fransızların iddiasına göre Milne karargâhı İstanbul'da olduğu halde Anadolu'dan sorumlu tutulacak, İstanbul'dan ise d'Espérey sorumlu olacaktı[204]. İngilizlerin bu teklifi kabul etmeleri mümkün değildi. Bu nedenle İstanbul'daki kumanda sahası meselesini sürüncemede bırakmaya karar verdiler.

İstanbul'da tam anlamıyla bir yetki kaosu yaşanmaktaydı. General Milne yaşanan sorunları çözebilmek amacıyla d'Espérey ile temasa geçerek İstanbul dışında Avrupa Türkiyesi'nin, d'Espérey'in kumanda sahasında olduğunu bildirdi. d'Espérey ise İtilâf Devletleri arasında varılan uzlaşmaya göre İstanbul'un da Avrupa Türkiye'sine dâhil olduğunu ileri sürdü[205]. Bu nedenle iki kumandan arasında anlaşma sağlanamadı.

11 Ocak 1919 tarihinde Milne'e de bir şifre telgraf gönderen İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'da askerî bir işgal idaresi kurulmamış olmasının "kaotik koşullar yarattığını" vurgulayarak özellikle İstanbul'da toplanan Alman askerlerinin memlekete gönderilememiş olmasının İtilâf kuvvetlerin prestijine zarar verdiğini ve mütarekenin meşru sonucu olarak pasif direniş için Türklerin cesaret kazandığını ileri sürdü. Bundan sonra Savaş Bakanlığı İstanbul bölgesindeki İtilâf kuvvetlerin kumandanı[206] olarak Milne'e, kendisine verilmiş yetkiyi kullanarak şehrin etkili askerî işgali için polis ve sağlık idaresine el koymasını emretti. Milne yapacağı çalışmalar hakkında d'Espérey'e sadece bilgi verecekti[207].

İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, polis ve sağlık idarelerinden başlayarak İstanbul'da yönetime el koymak için mantıklı gerekçeler bulunması gerektiği kanaatindeydi. Calthorpe idareye el koymak için erken ol-

---

204 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi Fleuriau Tarafından Verilen 5 Ağustos 1919 Tarihli Nota ve Curzon'dan Balfour'a 14 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.83 ve Eki, **FO, 406/41**.

205 "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1920, No.164, **FO, 406/43**.

206 Fransızlar bu unvanı tanımıyor, İstanbul'daki en üst rütbeli İtilâf subayının d'Espérey olduğunu iddia ediyorlardı.

207 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 11 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 11472.

duğunu düşünse de ilk olarak savaş döneminde esirlere karşı "zalimce" davranan suçluların ve sözde "Ermeni katliamından" sorumlu tutulanların kendilerine teslim edilmesini isteyecekti. Bu şahısların teslim edilmemesi halinde İstanbul resmen işgal edilecekti. Calthorpe'un istekleri bu kadarla bitmiyordu. Osmanlı Hükûmeti'nden Ermenistan'ın geleceği için Kafkasya'daki kıtaların tahliyesi talep edilecek, bunun da yapılmaması halinde Karadeniz sahillerinin işgal edilmesi tehdidiyle hükûmet yola getirilecekti. Kendisine gönderilen talimatlardan sonra daha rahat hareket eden Milne, Kafkasya'nın tahliyesini Harbiye Nazırı'nın geciktirdiğinden emin olduğunu, Nazırın tahliye için verdiği emirlerin kesin olmaktan uzak olup gecikmeyi cesaretlendirdiğini ileri sürdü. Milne, "Türklerin çok şiddetli bir derse ihtiyaç duyduklarını" da belirterek Yüksek Komiser aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'nden Kafkasya'nın en hızlı şekilde tahliyesini talep etmişti. Yapılanları yeterli görmediği takdirde Milne, misilleme niteliğinde bir tedbir olarak Çanakkale tahkimatlarını tahrip edecek ve İstanbul askerî olarak işgal altına alacaktı[208]. Bu telgrafından bir gün önce Milne'e verilen talimatta İstanbul'un "etkili işgali" için, polis ve sağlık idarelerine el koyabileceği bildirilmişti. İtilâf Devletleri 13 Kasım 1918 tarihinden beri fiilen bunları yapıyorlardı. Milne işi daha da ileri götürerek İstanbul'u resmen işgal etmek için yetki istiyordu. Ayrıca olası direnişi pasifize etmek için tahkimatlar havaya uçurulacaktı. Bu aşamada "İstanbul'un efendisi" olduğunu iddia eden d'Espérey faktörü belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktı. d'Espérey böyle geniş çaplı bir operasyonun kendi idaresinde yapılması için çaba sarf edecekti.

İngiliz istihbarat servisleri işgalden sonra İstanbul'a gelip Paris'e dönen d'Espérey'in kalıcı olarak İstanbul'a gelmek istediğine dair istihbarata ulaşmışlardı. d'Espérey'in 1919 Ocak ayı ortalarında Paris'ten İstanbul'a gelmesi bekleniyordu. Bu plânı öğrenen İngilizler, İstanbul'a en az d'Espérey kadar ünlü ve muzaffer bir kumandan olan Allenby'i göndermeye karar verdiler. Zamanlama meselesine o kadar dikkat ediliyordu ki d'Espérey'in gecikmesi üzerine Allenby'nin İstanbul'a yapacağı ziyareti ertelendi. Savaş Bakanlığı bu ziyaretten sadece d'Espérey'in değil İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un da pozisyonu gereği rahatsız olabileceğinin farkında idi[209]. Bu nedenle Savaş Bakanlığı, Dı-

208 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 12 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 11472.

209 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan General Allenby'e 16 Ocak 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/4172**, 9795.

şişleri Bakanlığı aracılığıyla Calthorpe'a, Allenby'i iyi bir şekilde karşılaması ve onunla ortak hareket ederek Türk yetkililer ile müzakerede bulunmasına dair bir talimat verilmesini sağladı[210]. Buna karşın Allenby neredeyse işgal edilen Türk topraklarının tamamı üzerinde yetkiye sahip olacaktı. Neticede Allenby'e bütün memurları görevden alma, etki alanındaki şifre telgrafları yasaklama, Nusaybin'den İstanbul'a kadar tüm demiryollarını kontrol ederek istediği yerleri işgal etme, Ermenilere gerek ihtiyaçları ve gerekse hareketleri konusunda talimat verme ve uygulama yetkisi verildi[211]. Allenby'e verilen yetki d'Espérey'in yetki sahasını kapsayacak şekilde hatta onun daha da üzerinde idi. Öte yandan aldığı yetkilerle Allenby'nin, Osmanlı Hükûmeti karşısındaki statüsü bir sömürge valisine eşdeğer hale gelmişti.

Savaş Bakanlığı, Alleby'e gerekli görmesi halinde, Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmları tahrip etme ve İstanbul'u askerî işgal altına alma yetkisi de verdi[212]. Daha önce Milne'nin isteyip alamadığı bu yetkiye Allenby'i sahip olmuştu. Allenby'nin gerekli görmesi halinde İstanbul 1919 yılı başlarında resmen işgal edilecekti. Tabi bu işin teknik yönü idi. Böyle bir operasyondan önce İtilâf Devletleri arasında mutabakata varılması gerekiyordu. İstanbul'un kumandası üzerinde hak iddia eden Fransızların, Allenby'nin tüm Türkiye üzerinde söz sahibi olmasını hele de işgal sahası dışındaki İstanbul'da böyle bir rol oynamasını kabul etmeleri çok zordu. Bunun için İngilizler, d'Espérey'in geldiği tarihte Allenby'i İstanbul'a göndererek nabız yoklayacaklardı.

İngiliz istihbarat görevlileri d'Espérey'in ne zaman İstanbul'a giriş yapacağını tespit etmeye çalışmışlar, onun 7 veya 8 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'a gelebileceğini öğrenmişlerdi[213]. Calthorpe, Allenby'nin geliş amacının kendi pozisyonu ile ilgili olmadığını anladığından onu karşılamak amacıyla gere-

---

210 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 9795.

211 "General Allenby'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Ocak 1919 Tarihli Telgraf ve Savaş Bakanlığı'nın 11 Ocak 1919 Tarihli Talimatı", **FO, 371/4172**, 11472.

212 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan General Allenby'e 15 Ocak 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/4172**, 11472.

213 "M.I.2'den B.I/2058 Kodlu İstihbarat Görevlisinin 3 Şubat 1919 Tarihli Raporu", **FO, 371/4172**, 19184.

ken tüm hazırlıkları yapmıştı. Fakat d'Espérey'in geliş tarihi tam olarak belli olmadığından karşılamanın yapılacağı gün tespit edilememişti[214]. Franchet d'Espérey'den bir gün önce yani 7 Şubat 1919 tarihinde Allenby İstanbul'a geldi[215]. Türk yetkililere karşı tavrı, verdiği mesajlar ve yöneltti̇ği tehditlerle dikkatleri çeken Allenby, İstanbul'da bulunduğu kısa süre içerisinde kendisini karşılamaya giden Türk yetkililerine karşı olumsuz bir tavır sergiledi. Allenby, İstanbul'a vardığında kendisini görmek için rıhtımda oldukça büyük bir kalabalık birikmiş, elçiliğe doğru giderken sokaklar, liman Rum ve Ermeni millî bayraklarıyla dolmuştu. Öğleden sonra Allenby, Harbiye ve Hariciye Nazırlarını görmek istediğini beyan etti. Buna uygun olarak yanlarında iki memurla gelen Harbiye ve Hariciye Nazırlarına Allenby, tartışmaya açmayacağını ifade ettiği taleplerinden bahsetti. Bundan sonra Allenby 12 maddeden oluşan ve daha çok talimat şeklinde olan taleplerini bildirdi. Bu taleplerle Allenby, Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını, 6. Ordu'nun silahsızlandırılarak silah, top ve tüfeklerinin belirlenecek yerlerde kendilerine teslim edilmesini, gerekli görülmesi halinde ahalinin silahlarının alınmasını, talep ettiği jandarmanın terhis edilmesini, tavır, hareket ve çalışmalarından memnun kalmadığı memurların görevden alınmasını, bunların yerine geçecek olanların kendi onayından geçmesini, istenildiğinde Ermenilerin memleketlerine iade edilmesini, Ermenilerin mallarına verilen zararları tespit etmek ve iadeye yardımcı olmak amacıyla gidecekleri yerlerde onlara kolaylık gösterilmesini, Hindistan ordusuna mensup olanlar dâhil olmak üzere bütün firarilerin kendisine teslim edilmesini emrediyordu. Ayrıca Allenby, cürüm işleyenleri, asayişi bozanları tutuklatacağını, Konya'nın doğusunda bulunan bütün demiryollarını, telefon ve telgraf hatlarını denetimi altına alacağını, şifreli yazışmaların kabul edilmeyeceğini, daha sonra tespit edilecek tarihten itibaren terhis edilen 6. Ordu'nun kafileler halinde Türkiye'ye gönderileceğini belirttikten sonra istediği yerleri işgal etme hak ve kuvvetine sahip olduğunu sözlerine ekledi. Hariciye Nazırı'nın bu taleplerinin mütarekenin hangi maddesine dayandığını sorması üzerine sinirlenen Allenby uzun bir konuşma yaparak Ali İhsan Paşa'nın davranışlarının mütarekenin hangi maddesine dayandığını sordu. Bundan sonra, Hariciye Na-

214 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 22250.

215 "Akdeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Amiralliği'ne 9 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 23151.

zırı masaya bir harita yayarak gerçekleri izah etmeye kalkıştıysa da Allenby bu konuların İstanbul'da tartışılamayacağını ve söyleyecek daha fazla söz olmadığını ifade ederek taleplerinin yerine getirilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü. Görüşme böylece sona erdi[216]. İngiliz yetkililer bu ziyareti Türklerin isteklerini karşılaması açısından "etkileyici ve tatmin edici" bulmuşlardı[217]. Görüşmenin ardından Calthorpe, Allenby'nin "kontrol" kelimesinden maksadının; tarafından belirtilecek zamanlarda Bağdat hattından askeri veya sivil her türlü nakliyatı arzu ettiği gibi düzenlemek ve bu hattı her cins nakliyattan her daim men eylemek salahiyetine haiz olduğunu bildirdi[218].

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, bu olay hakkında hazırlamış olduğu raporunda Allenby'nin tutumunu tenkit ederek İngiliz kumandan tarafından verilen talimatın alenen Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunu dile getirdi[219]. Türkgeldi'nin naklettiğine göre; olay Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın ağırına gitmiş, Yaver Paşa görevinden istifa etmek istemişti[220]. Allenby'i karşılamaya giden Hariciye ve Harbiye Nazırları hiç beklemedikleri bir tavırla karşılaştıklarından şaşkına dönmüş, değil tepki vermek doğru düzgün kelam dahi edememişlerdi. Daha doğrusu Allenby onlara bu fırsatı vermemişti. Akşin'e göre Allenby bu tavrı ile hem Osmanlılara hem de Fransızlara "gerçek efendinin" İngilizler olduğuna dair bir mesaj vermeye çalışmıştı. Yine Akşin, Allenby'nin bu denli sert bir tavır almasında, Osmanlı hükûmetlerinin Mondros Mütarekesi'ni ciddiye alma-

---

216 "Egyptian Expeditionary Force Tarafından Kontrol Edilen Bölgede Uygulanacak Şartlar ve Sureti, 7 Şubat 1919", **BOA, HR.SYS,** 2563/9, lef 4-5, 9; "Allenby'nin 8 Şubat 1919 Tarihli Beyanı ve Calthorpe'tan Curzon'a 9 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.13, **FO, 406/41;** "Allenby'nin İstanbul'a Gelişi Hakkında Wyndham H. Deedes Tarafından Hazırlanan 27 Şubat 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4173,** 44216; Türkgeldi, a.g.e, s. 58- 61.

217 "Akdeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Amiralliği'ne 9 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 23151.

218 "Calthorpe'tan Osmanlı Hükûmeti'ne 9 Şubat 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS 2563/9**, lef 10.

219 Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1951; Akşin, **a.g.e**, s. 163.

220 Yaver Paşa o gün istifa etmemişse de 26 Şubat 1919 tarihinde kurulan yeni hükûmette yer almamıştı. Türkgeldi, **a.g.e**, s. 58- 61; Akşin, **a.g.e**, s. 163.

malarının ve adeta "savsaklamalarının" etkili olduğunu iddia etmektedir[221]. Bu tespitlerle Akşin, ilk günlerden itibaren, Osmanlı topraklarını ve başkentini haksız yere işgal eden İtilâf Devletlerinin mütarekeyi ihlâl eden taraf olduğunu adeta görmezden gelmektedir. Osmanlı hükûmetlerinin bu ihlâller karşısında tepki göstermemesini sürekli tenkit eden Akşin, Mondros Mütarekesi'ne uymadığı için Osmanlı Hükûmeti'ni suçlamış, Allenby'nin devletlerarası hukuk ve protokol kurallarına aykırı tutumunu, kaba ve saygısızca hareketlerini mazur göstermiştir.

Webb ve Calthorpe, Allenby'nin taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçtiler. 14 Şubat 1919 tarihinde Webb, Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek hangi konularda neler yapıldığını sordu[222]. Reşid Paşa, üçüncü kolorduya gerekli talimatları verdiğini, Ermenilerin yurda dönüşü ve Konya'nın doğusundaki demiryolu hatlarının İtilâf kontrolüne bırakılması ve bütün firarilerin teslimi ile ilgili taleplerin icra edildiğini bildirdi[223].

Allenby'nin taleplerinin karşılanması konusunda Harbiye Nazırı'nın haklı çekinceleri vardı. Harbiye Nazırı, Sadrazam'a müracaat ederek, ordunun tamamen terhisinin asayişi etkileyeceğini ve en küçük bir asayişsizlikte İtilâf Devletlerinin mütarekenin 24. maddesinin uygulanmasını talep edilebileceklerini vurgulayarak temkinli olunmasını istedi[224].

Hükûmet, Allenby'nin talepleri doğrultusunda görevden alınan Ali İhsan Paşa'nın yerine Ahmed Avni Paşa'yı atadı. Ancak İngilizler bu düzenlemeyi kabul etmediklerini, Milne'nin görüşleri alınarak atama yapılması gerektiğini bildirdiler[225]. İngilizlerin onayı olmadan atama yapılamadığından Harbiye Nazırı, 6. Ordu Kumandanlığı için yeni bir isim üzerinde düşünmeye başladı[226].

221 Akşin, **a.g.e**, s. 163.

222 "Webb'den Reşid Paşa'ya 14 Şubat 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 15.

223 "Harbiye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 17 Şubat 1919 Tarihli Tezkire ve Reşid Paşa'nın Webb'e Aynı Tarihli Cevabı", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 14, 16.

224 "Harbiye Nazırı'ndan Sadaret'e 22 Şubat 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 21.

225 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 19 Şubat 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 23.

226 "Harbiye Nazırı'ndan Hariciye Nazırı'na 28 Şubat 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 24.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Allenby, İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla taleplerini bildirmeye devam etti. 15 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri, Allenby'den öğrendiğine göre Antep, Elaziz, Halep ve Diyarbakır vilayetleri ile Urfa sancağındaki Türk memurlarının engelleyici bir tutum sergilediklerini bildirerek taleplerinin uygulanması için sert talimatların verilmesini istedi[227].

Webb, Hariciye Nazırı'ndan talepler konusunda sağlanan gelişmelerle ilgili bir rapor istedi. Ancak bu sırada hükûmet düşmüştü. Webb bu kez yeni Sadrazam Damat Ferid Paşa'dan aynı talepte bulundu[228]. 19 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa, Allenby ile bizzat görüşmeyi teklif ederek ahalideki silahların toplanması ve şifreli haberleşmelerin yapılmaması hariç bütün taleplerin uygulanması için talimat yayınlayacağına söz verdi[229]. Ferid Paşa, Allenby'nin bütün taleplerini kayıtsız şartsız kabul etmediğini mi göstermek istiyordu, bilinmez ama devletin haysiyetini zedeleyecek diğer talepler dururken çok fazla ehemmiyeti olmayan maddelere itiraz etmesi bir anlam taşımıyordu.

Ferid Paşa'nın tutumu İngilizleri daha da cesaretlendirdi. 23 Mart 1919 tarihinde taleplerinin uygulanması için gerekli talimatların verilmesi teklifini tekrarlayan İngiliz Yüksek Komiserliği[230], 21 Nisan 1919 tarihinde Allenby'nin yeni tekliflerini sundu. Antep ve Mardin'deki uygulamalardan memnun olduğunu beyan eden Allenby, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in görevinden alınmasını ve yerine bölge kadısı Mustafa Şevket Bey'in atanmasını, saltanat ailesine mensup şahısların bazılarının veya yüksek memurların bölgeyi ziyaret ederek durumu halka açıklamalarını talep etti[231].

227 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 15 Mart 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 40.

228 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 10 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 40083.

229 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 10 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 49363.

230 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 23 Mart 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 46.

231 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 21 Nisan 1919 Tarihli Nota ve Tercümesi", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 51-52.

Sadrazam da ordunun ve jandarmanın terhisi halinde asayişin bozulacağının ve bunun daha tehlikeli sonuçlara yol açabileceğinin farkındaydı. Bölgede Kürtlük propagandası yapılıyor, terhis halinde asayişsizlik ve katliam yaşanmasından endişe ediliyordu. Ancak İngilizler nezdinde teşebbüste bulunmaktan başka elden bir şey gelmiyordu[232]. Son çare olarak terhis edilen askerlerin jandarmada istihdamı teklif edildi[233]. Allenby, buna itiraz etmeyeceğini ancak jandarma kuvvetlerinin de istediği gibi kısıtlandırılmasını istedi[234].

Allenby, d'Espérey ve İtalyan Yüksek Komiseri'ne nezaket ziyaretinde bulunduktan sonra 8 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştı[235]. Franchet d'Espérey'in Osmanlı Hükûmeti'ne karşı tutumu Allenby'den aşağı kalmayacak, hatta onu geride bırakacaktı.

Franchet d'Espérey, önce 1919 Ocak ayı ortalarında daha sonra Şubat ayı başlarında karargâhını İstanbul'a sevk etmeye karar vermişti. Bu amaçla Selanik'te bulunan General Bridges'e, İstanbul'da bulunan General Milne'e ulaştırılmak üzere bir mektup göndermişti. Franchet d'Espérey mektubunda, İstanbul'a girişi sırasında İtilâf Devletlerinin prestiji açısından mümkün olduğu kadar büyük bir karşılama töreni yapılmasını, geçişi sırasında atlı, atsız Fransız asker ve jandarmasının sokaklara dizilerek tören vaziyeti almasını talep etmekteydi. Sağlanabilen diğer İtilâf kuvvetlerinin de bu seremonide yer almasını istiyordu. Plâna göre d'Espérey, İtilâf temsilcileri ve beraberlerindeki İtilâf personeli tarafından karşılanacağı rıhtımda "The Bruix" gemisinden inecek, geçit töreninin burada yapılmasının ardından Voivode(Voyvoda) Sokağı ve Pera Caddesi üzerinden Fransız Elçiliği'ne doğru atla yürüyecekti. Buraya ulaşmasından yarım saat sonra bölgedeki Başkonsolosları ve değişik derneklerin temsilcilerini kabul edecekti[236]. Franchet d'Espérey kendisini İstanbul'da bulunan İtilâf kuv-

232 "Sadrazam'dan Hariciye Nezâreti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Talimat", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 57.

233 "Harbiye Nazırı'ndan Sadaret'e 15 Haziran ve 8 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Tezkireler", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 66, 77.

234 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 29 Haziran 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2563/9, lef 75.

235 "Allenby'nin 8 Şubat 1919 Tarihli Beyanı ve Calthorpe'tan Curzon'a 9 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.13, **FO, 406/41**.

236 "Selanik İtilâf Devletleri Ordusu Kumandanlarından General Bridges'den General Milne'e 1 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 19184.

vetlerinin Başkumandanı gibi görmekte ve bir fatih edasıyla törenlerle karşılanmak istemekteydi. Onun bu tutumu Türkler kadar İngilizleri tedirgin etti. Daha önce belirtildiği üzere Allenby de d'Espérey'in etkisini kırmak maksadıyla İstanbul'a gönderilmişti.

İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer Franchet d'Espérey'in mektubunu ya da talimatlarını dikkate almadılarsa da Rum ve Ermenilerin desteğiyle d'Espérey'in İstanbul'a girişinde muazzam bir tören yapıldı. Bu töreni Hadisat gazetesinde efsane haline gelen "Kara Bir Gün" başlıklı makalesi ile tenkit eden Süleyman Nazif[237] Türk'ün şeref, haysiyet ve onurunun yerle bir olduğunu dile getirdi. Ne kadar doğru olduğu bilinmez ama bu yazıyı haber alan Franchet d'Espérey'in Süleyman Nazif'i kurşuna dizdirmeye kalkıştığına dair iddialar ortaya atıldı. Süleyman Nazif, hatırı sayılır birkaç İngiliz arkadaşının sayesinde yakayı kurtarabildi. Hadisat gazetesinin yayın yapmasına iki hafta izin verilmedi[238]. Sansür idaresinde çalışan nöbetçi Türk subayı kasıtlı olarak bu yazıya engel olmadığı gerekçesiyle Fransızlar tarafından tutuklanarak Fransız Divân-ı Harbi'ne teslim edildi. Sansür İdaresi'nde görevli Binbaşı Hüsrev Bey ve arkadaşları çalışma arkadaşlarının bu şekilde tutuklanmasından rahatsız oldukların-

237 "Fransız generalinin dün şehrimize gelişi dolayısıyla bir kısım vatandaşlarımız tarafından yapılan gösteriler, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihinde sonsuza kadar kanayacak bir yara açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüznümüz ve bahtsızlığımız sevince ve mutlu bir talihe dönse bile, yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzünle üzüntüyü çocuklarımıza ve soyumuzdan gelecek olanlara nesilden nesile ağlanacak bir miras olarak terk edeceğiz. Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e girdikleri sırada, Büyük Napolyon'un zaferlerini kutlamak için dikilmiş olan zafer takının altından geçerlerken bile Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişti. Ve bizim dün sabah saat dokuzdan on bire kadar hissettiğimiz üzüntüyü ve azabı duymamıştı. Çünkü "Fransız" namını taşıyan her kişi, çünkü yalnız Hıristiyanlar değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar, o millî matem karşısında aynı keder ve utanç ile ağlamış ve kızarmışlardı. Biz ise millî varlıklarının ve dillerinin devamını bizim alîcenaplığımıza borçlu olan bir kısım halkın hay-huy şamatasıyla bu aziz matemimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. "Buna müstahak değildik" diyemeyiz. müstahak olmasaydık, bu felâkete düşmezdik. Her milletin hayat sayfalarında birçok talihler ve bahtsızlıklar vardır. Fransa Kralı Birinci Fransuva'yı Şarlken'in zindanından kurtarmış ve koca Viyana şehrini defalarca kuşatmış bir ümmetin kader defterinde böyle bir kederli satır da gizli imiş. Arapların güzel bir sözü var: 'Isbır feinne'd-dehre lá yesbır' (Sen sabret, çünki zaman sabretmez) derler. Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", **Hadisat,** 9 Şubat 1919, no. 63.

238 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 109-110; Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 134.

dan toplu olarak görevlerinden istifa ettiler. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Franchet d'Espérey'e müracaat ederek tutuklanan subayın iadesini istediyse de Franchet d'Espérey, Fransızları tahkir eden bir makalenin yayınlanmasına izin verdiğini ileri sürdüğü subayı idam ettireceğini bildirdi. 20 gün kadar Türk subayını gözaltında tutan Fransızlar usulüne uygun bir şekilde cezalandırılmak koşuluyla subayı Harbiye Nezâreti'ne teslim ettiler. Bir süre sonra tahliye edilen subay İzmir'e gönderildi[239].

Franchet d'Espérey, İstanbul'a geldiği gün Enver Paşa'nın Ortaköy'deki evine yerleşmek istediğini bildirdi. Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan evi tahliye etmek zorunda kaldı. Bir Osmanlı subayının kendisini içten selamlamadığını gerekçe göstererek Harbiye Nazırı'nın istifa etmesini isteyecek kadar ileri giden d'Espérey, Galatasaray Lisesi'nde davet edildiği bir çayda Türk misafirlere hitaben "bize karşı yıllarca savaştınız, savaşın yıllarca uzamasına sebep oldunuz, cezanızı kabul etmek zorundasınız." şeklinde bir konuşma yaptı[240]. d'Espérey'in hareketleri sadece Türklere değil İstanbul'un idaresinden sorumlu olduklarını iddia eden İngilizlere de karşı bir tepki idi. Bu nedenle d'Espérey'in tavırları sadece Türkleri değil İngilizleri de rahatsız etti. İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer onun görevden alınması için harekete geçtiler.

Yapılan törenle askerî otoritesini ispatlamaya çalışan d'Espérey birkaç gün içerisinde İstanbul'da siyasi varlığını da hissettirmeye başladı. d'Espérey, Fransız elçiliği tercümanı vasıtasıyla Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Fransız elçiliğinde görüşme dileğini iletti. Franchet d'Espérey'in Sadrazam'ı ziyaret etmeden uluslar arası protokol kurallarına ve devlet teamüllerine aykırı bir şekilde yaptığı bu teklif haysiyet kırıcı olduğundan Meclis-i Vükelâ içerisinde tepkiyle karşılandıysa da Tevfik Paşa 11 Şubat 1919 tarihinde[241] Fransız Elçiliği'ne giderek Franchet d'Espérey ile görüştü. Bu görüşmede Franchet d'Espérey, Tevfik Paşa'dan öncelikle İttihatçılar hakkında gerekli muamelelerin yapılmasını talep etti. Tevfik Paşa'yı teşvik etmek için de bu konuda yapılacak işlemlerin, Osmanlı Devleti hakkında verilecek kararları etkileyeceğini ileri sürerek taleplerinin yerine getirilmemesi halinde İstanbul'u işgal edeceklerine dair tehditler savurdu. Buna

239 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 32-33.

240 Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922)**, İstanbul, 1955, s. 31; Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 133-134.

241 Jaeschke görüşmenin 12 Şubat 1919 tarihinde yapıldığını naklediyor. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 16; Akşin, **a.g.e**, s. 178.

karşılık Tevfik Paşa, Ermeni çetelerinin olayların müsebbibi olduğunu anlatmaya çalışarak sevk ve iskân hakkında tahkikat yapmak ve tamamen tarafsız bir yargılama gerçekleştirmek amacıyla İsviçre, İspanya, Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi tarafsız devletlerin atayacakları ikişer yargıçtan oluşacak bir yargıçlar komitesi kurulmasını önerdi. Ancak d'Espérey Sadrazam'ın bu önerisini ciddiye almadı[242]. Görüşme esnasında resmî protokol kurallarına aykırı bir şekilde d'Espérey, kendisinden yaşça büyük Sadrazam Tevfik Paşa'yı ayakta bekleterek talep ettiği her şeyin sorgulamadan kabul edilmesini son derece kaba bir üslupla dile getirdi[243].

Osmanlı Hariciye Nezâreti, Kopenhag, Lahey ve Madrid'de bulunan temsilcilerine ulaşarak, temsil edildikleri Danimarka, Hollanda ve İspanya hükûmetleri nezdinde teşebbüslerde bulunmalarını ve bu devletlerden, Ermeni meselesi hakkında tahkikat yapmak üzere ikişer yargıç atamalarını rica etmelerini istemişti. Webb'i de bu konuda bilgilendiren Osmanlı Hükûmeti bahsedilen ülkelerdeki temsilcilerine ulaştırılmak üzere birer telgraf göndermeye çalıştı. Ancak işgal yönetimi, tarafsız devletlerin bu meseleye dâhil edilmesine karşı olduklarını açıkladılar[244].

Osmanlı Hükûmeti'nin teklifini Danimarka Hükûmeti reddetti[245]. İspanya Hükûmeti ise teklife sıcak bakmakla birlikte İngiltere'den icazet alma ihtiyacı hissetti[246]. İngiliz Hükûmeti bu meselenin Barış Konferansı'na havale edildiğini teklifin kabul edilmesi halinde ciddi karışıklar yanabileceğini iddia ederek İspanya Hükûmeti'ni uyardı[247]. Fransızlar öneriyi reddederken başlangıçta kurulacak tahkikat komisyonlarında tarafsız devletlerin birer gözlemci bulundurmasından

---

242 **Sabah,** 13 Şubat 1919, no. 10505; Türkgeldi, **a.g.e**, s. 186; Akşin, **a.g.e**, s. 178; Tarık Mümtaz Göztepe, **Mütareke Gayyasında**, İstanbul, 1969, s. 1035; Tansel, **a.g.e**, s. 73.

243 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 191; Shaw, **a.g.e**, s. 134.

244 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 31827.

245 "İngiltere'nin Kopenhag Büyükelçisi Lord Kilmarnock'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 32889.

246 "İspanya'nın Londra Büyükelçisi Don. Alfonso Merry del Val'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 35094.

247 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İspanya'nın Londra Büyükelçisi Don. Alfonso Merry del Val'a 4 Mart 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 35094.

yana olan İngilizler bu kararlarından vazgeçtiler[248]. Çünkü İngilizler tutuklanan veya tutuklanacak olan şahısların kendilerine teslim edilmesi için hükûmete müracaat etmişlerdi. İngiliz plânı tutuklanan şahısların İngiliz mahkemelerinde yargılanması yönündeydi. Tarafsız devlet temsilcilerinin yer alacağı tahkikat komisyonları bu plânlara engel olabilirdi. İngiliz ve Fransızların gayet makul olan bu teklifi reddetmeleri onların olayların aydınlanmasını istemediklerini açıkça göstermekteydi. İtilâf Devletlerinin, "Ermeni katliamı" söylemlerini emperyalist politikalarını uygulamada bir propaganda malzemesi olarak kullandıkları bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bundan sonra İtilâf Devletleri dünya kamuoyundan gerçekleri saklayarak ve saptırarak emellerine ulaşmaya çalışacaklardı. Tevfik Paşa Hükûmeti, Osmanlı vatandaşlarının İtilâf temsilcilerine teslim edilmesi gibi egemenlik anlayışına ters düşen talepleri geri çevirmek ve gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla bu teklifi yaptıysa da İtilâf Devletlerinin çıkardığı engeller nedeniyle hedefine ulaşamadı.

Fransızlar her şeyden önce İttihatçıların cezalandırılmasını talep ediyorlardı. Franchet d'Espérey'in II. Meşrutiyet sonrasında izledikleri politikalarla İtilâf Devletlerinin menfaatlerine aykırı tutum sergileyen, I. Dünya Savaşı sırasında İtilâf Devletlerine ve onların politikalarına alenen meydan okuyan İttihatçıların cezalandırılmalarını istemesi yadsınmamalıdır. İttihatçılar politikalarını dünya kamuoyuna açıklayamadan İtilâf Devletleri harekete geçmişlerdi. Savaş sırasında başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin yürüttükleri faaliyetler hiç yaşanmamış gibi İttihatçı hükûmetlerin izledikleri politikalar farklı biçimlerde dünya kamuoyuna yansıtılmıştı. İtilâf Devletleri İttihatçıları gayrimüslimlere "kötü muamelede bulunmak" ve "kırım" yapmakla itham ederek propaganda yapmışlardı. Dolayısıyla İttihatçıların cezalandırılması farklı amaçlara hizmet edecekti. İtilâf Devletlerinin Türkiye'de menfaatlerini sürdürmesinin önündeki engeller ortadan kalkacak, gayrimüslimlerin gururu okşanacak, dünya kamuoyunda yapılan propagandanın son perdesi sahneye konulacaktı.

Tevfik Paşa ile görüşmesinin ardından onur kırıcı tavrını sürdüren Franchet d'Espérey'in talimatları doğrultusunda Fransız subaylarını yerleştirmek üzere bazı saraylara el konuldu[249]. Önemli devlet adamlarına ait saraylara el konulması savaş sonrası psikolojik bir yıpratma taktiği idi.

---

248 "Balfour'dan Curzon'a 6 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/246/4**, 3280.

249 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 175-176; Akşin, **a.g.e**, 179.

Franchet d'Espérey'in onur kırıcı davranışları bu kadarla bitmedi. Saray damatlarından Fahir Bey ile görüşen d'Espérey, ona istemeleri halinde bir tabur askerle Yıldız Sarayı'na da el koyabileceğini ancak Padişah'ın hatırı için bunu yapmadığını bildirdi[250].

d'Espérey'in İstanbul'daki davranışlarından rahatsız olan İngiliz Savaş Bakanlığı, Milne'e bir talimat göndererek İstanbul'un yüksek kumandasının vaki olduğu üzere Wilson'da kalmasını, Wilson'un güvenlik, kanun ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaya devam etmesini ve sadece Trakya'da yapılacak operasyonlarda d'Espérey'e bağlı hareket etmesini bildirdi. Talimatta Milne'e, İstanbul'da bağımsız hareket etmesi gerektiği de iletilmişti[251]. Mütarekeden sonra İngilizler özel bir işgal bölgesi olarak belirledikleri İstanbul'u Wilson'un kumandası altına almayı başarmışlardı. Bu statü devam edecek, İstanbul'da yerel ve özel tedbirlerin alınmasından Wilson sorumlu olacaktı. İstanbul'da henüz İtilâf Orduları Başkumandanlığı tesis edilmediğinden bu süreçte genel politikaların belirlenmesinden ve genel tedbirlerin alınmasından hareket serbestisi tanınan Milne sorumlu tutulacaktı. Zaten işgal birliklerinin gelmesinden sonra uygulama bu şekilde olagelmişti. İstanbul'a yönelik bu plân içerisinde d'Espérey'e yer yoktu.

d'Espérey büyük ortak İngiltere'nin niyetini anladığından İstanbul'la ilgili iddiasından vazgeçmeye başladı. İtalyan yetkililerle görüşen d'Espérey, İngilizlerle kumanda konusunda bir kavga yaşamadıklarını ifade ederek bu mesele hakkında düzenleme yapma görevini Yüksek Komiserlere bıraktığını ileri sürdü. d'Espérey kendisinin Bulgaristan ile antlaşma imzalanır imzalanmaz emlakini ziyaret amacıyla Fransa'ya gideceğini de sözlerine eklemişti[252]. Yine de d'Espérey İstanbul'da bulunduğu sürece askerî meselelere müdahale etmekten geri kalmayacaktı.

d'Espérey, Milne'nin Türk ordusunda yapmak istediği değişikliklerden ve İtilâf kuvvetlerinin hareketleri hakkında kendisine bilgi verilmemesinden rahatsız olmaktaydı. İngiliz Umûmi Karargâhı'na sürekli mektup yazarak şikâyette

---

250 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 175-176; Akşin, **a.g.e**, 186.

251 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 20 Ağustos 1919 Tarihli Talimat", **WO, 33/1000**, 5103.

252 "General Bridges'ten 20 Ağustos 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4235**, 124561; **WO, 33/1000**, 5109

bulunan d'Espérey'in yazdığı mektupların çoğuna İngilizler cevap dahi vermiyorlardı[253].

18 Ocak 1920 tarihinde Milne'e bir mektup gönderen d'Espérey antlaşma şartlarının İstanbul'da karışıklığa neden olabileceğini, bu nedenle askerlerin azaltılmaması gerektiğini vurguladıktan sonra birliklerin yetersiz olduğunun düşünülmesi halinde emrindeki birliklerden destek sağlayabileceğini ifade etti. Buna karşın d'Espérey, Fransız birliklerine Sirkeci ve Gülhane'deki üslerinden başka yöne gitmeme talimatı verdiğini de bildirmekten geir kalmadı[254]. Görünürde İngiliz birlikleri ile işbirliği için yazıldığı düşünülen mektup tuzaklarla doluydu. d'Espérey Başkumandanlıkla ilgili taleplerini haklı çıkarmak ve İngiliz yetkililer üzerinde tahakküm kurmak için son kozunu oynamıştı. Ama İngilizler bu tuzaklara düşmeyecek kadar tecrübeye sahiplerdi.

d'Espérey'in başkumandanlıkla ilgili niyetini anlayan İngiliz Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki birliklerin düzeni sağlamak için yeterli olmaması halinde Batum'daki İngiliz birliklerinden İstanbul'a takviye yapılmasını emretti[255].

Bir yandan İstanbul'a takviye kuvvet gönderebileceğini bildiren d'Espérey, diğer yandan İstanbul'da bulunan Fransız birliklerinin Wilson'un kumandasından ayrılmasını istedi. Bunu "küçük düşürücü bir tutum" olarak gören Milne, misilleme olarak Trakya'da bulunan dört İngiliz taburuna kendisinden talimat almadıkça hareket etmemelerini bildirdi. Ayrıca Milne, İstanbul'un iaşesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolu'nu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırmayı düşündü. Fakat bunun daha tehlikeli olacağını anladığından Wilson'a, d'Espérey'in talimatlarına itaat etmesini bildirdi. Bunun da çözüm olmadığını bilen Milne en sonunda Savaş Bakanlığı'na sorunları aşabilmek için üç seçenek sundu. İlk seçenek d'Espérey'in merkeze çağrılması için ısrar etmekti. İkinci seçenek bütün İngiliz askerlerini d'Espérey'in emrinden çekmek ve nihayet üçüncü seçenek İngilizlerin kontrol etmesi gereken İstanbul dışındaki Avrupa Türkiyesi'nin topraklarının kumandasını ona bırakmaktı. Bunlar yapılamadığı takdirde son seçenek kendisinin

---

253 "General Bridges'ten 1 Eylül 1919 Tarihli Rapor", **WO, 33/1000**, 5181 ve 5182.

254 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 20 Ocak 1920 Tarihli Rapor", **WO, 33/974**.

255 "Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 23 Ocak 1920 Tarihli Talimat", **WO, 33/974**.

ve Wilson'un görevden alınmasıyla kumandanın d'Espérey'e bırakılması idi[256]. İngiliz Savaş Kabinesi bu seçenekleri sakıncalı bulduğundan yeni bir yöntem geliştirdi. Buna göre Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaklardı. Ardından Milne, d'Espérey'e istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabileceğini bildirecekti[257]. İngiliz Hükûmeti ilk olarak d'Espérey'in hareketlerin gelecekte yapılacak çalışmalara zarar vereceği konusunda Fransızları uyardı[258]. İngilizlerin bu hamleleri İstanbul'da hâkimiyetin tamamen onlara geçmesini sağlayacaktı. d'Espérey, İngilizlerin İstanbul'da yeterli kuvvete sahip olmadığını göz önünde bulundurarak İngilizleri sıkıştırmaya çalışmıştı. Fakat İngilizlerin yaptığı karşı hamle ile daha da zor duruma düştü. Bundan sonra Fransız Hükûmeti'nin onu merkeze çağırmaktan başka çaresi kalmadı.

Hükûmetinden talimat alan d'Espérey 1920 Şubatının ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitti[259]. Paris'te yaklaşık bir ay kaldıktan sonra 11 Mart 1920 tarihinde İstanbul'a dönen d'Espérey'in yokluğu sırasında İstanbul'un resmen işgali ile ilgili gelişmeler yaşanmıştı. d'Espérey İstanbul'a döndüğünde İngiliz kumandanlar İstanbul'un işgali için bütün plânlarını tamamlamışlar, uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamışlardı.

Herşeye rağmen Franchet d'Espérey, İstanbul'un resmen işgali ile ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çalıştı. Oysa İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve İtilâf Devletleri Orduları İngiliz Başkumandanı Milne'in kumandayı ona kaptırmaya değil onu operasyona bulaştırmaya dahi niyetleri yoktu. Çaresiz bir şekilde Franchet d'Espérey, işgal sonrasında ilk olarak el konulacak Osmanlı Harbiye, Bahriye ve Posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayı atanarak denetlenmesini önerdi. İngiliz yetkililer ise bunun za-

256 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 29 ve 30 Ocak 1920 Tarihli Telgraflar ve İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 8 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4232**, 154495, **WO, 33/974**.

257 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4232**, 154495.

258 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Derby'e 10 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/4232**, 154495.

259 Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi. "General Bridges'ten 8 Mart 1920 Tarihli Rapor", **WO, 33/1000**, 5757.

man kaybına ve yeterli sonucun alınamamasına neden olacağı görüşündeydiler. Onlar mütarekenin askerî şartlarını denetlemekle Fransızların değil İngilizlerin yetkili olduklarını ileri sürüyorlardı. Bu nedenle İngilizler işgal için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istememekte, operasyonu tamamen İngiliz kuvvetleri ile yapmayı düşünmekteydiler[260]. Fransız Hükûmeti'nin tutumu Franchet d'Espérey'in "rahatsız edici" davranışları nedeniyle İngiliz Hükûmeti uzlaşma umutlarının kaybetmeye başlamıştı.

İhtilaf sadece bunlardan ibaret değildi. d'Espérey, İngiliz görüşüne uygun olarak işgal altında olmayan bölgelerde yargı işlemlerinin Osmanlı Hükûmeti'ne bırakılmasını kabul ederken zanlıların tutuklanması, iddianame hazırlanması ve yargılanmaması süreçlerinin İtilâf Devletlerinin denetimi altında yapılmasını öneriyordu[261]. Bu talepler İngiliz yetkilileri daha da sinirlendirmekteydi.

İngiliz yetkililerle yaptığı mücadeleyi kazanamayacağını anlayan d'Espérey Dâhiliye Nazırı'nı ayağına çağırarak Türkiye'nin savaşa girmesinden sorumlu olanlar hakkında derhal harekete geçilmesini talep etti. Calthorpe, d'Espérey'in bu hareketini, "İstanbul'un askerî işgalinin önemli bir işareti" olarak değerlendirerek bu gibi taleplerin İtilâf Devletleri tarafından tasvip edilip edilmediğini hükûmetinden sordu[262]. Daha önce Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek "suçlu" olarak tabir edilen zanlıların teslimini isterken böyle bir kaygı duymamıştı. Osmanlı Hükûmeti'nin egemenliğinin zedelenmesi değil usul tarzı Calthorpe'u ilgilendiriyordu. Ona göre, askerî yetkililer doğrudan değil de Yüksek Komiserler kanalıyla bu tür taleplerde bulundukları zaman sorun çözülmüş oluyordu.

İstanbul'un resmen işgal edildiği tarihin ertesi gün Robeck, Dışişleri Bakanlığı'ndan, İtilâf menfaatleri adına uyumlu çalışması gerekirken bunu imkânsız hale getiren Franchet d'Espérey'in görevden alınması için gerekenlerin yapılmasını bir kez daha talep etti[263]. Dışişleri Bakanı Curzon aynı günlerde

260 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 1901.

261 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 24082.

262 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 24783.

263 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 1729.

Fransız Dışişleri Bakanı Cambon ile yaptığı görüşmede İstanbul'daki kumanda sorununu gündeme getirince hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaştı. Fransız askerî yetkilileri, savaş sırasında İstanbul'a saldıran ordunun başındaki komutan olduğu için Franchet d'Espérey'in İstanbul'a Başkumandan olarak gönderildiğini, 3 Aralık 1918 tarihinde Londra'da yapılan son antlaşmaya göre, Boğazlar ve İstanbul dâhil olmak üzere Avrupa Türkiye'sinin tamamının Fransızların, Asya tarafının ise İngilizlerin kumandası altında olmasını ileri sürdüler. Bunları dile getiren Cambon, sorun Franchet d'Espérey'in kişiliğinden kaynaklanıyormuş gibi davranarak onun yerine İngilizlerle ilişkileri daha iyi olan General Guillaumat'ı atamayı düşündüklerini dile getirdi. Buna karşılık Curzon İstanbul'un kumandası ile ilgili İngiliz tezlerini savundu. İngilizler mütarekenin İstanbul'u özel bir saha olarak belirleyerek İngilizlerin denetimine bıraktığını, yapılan işgalde İtalyanlarla Fransızlar küçük yardımlarda bulunmuşlarsa da esas kuvvetleri İngilizlerin sağladığını ve işgal sorumluluğunu tamamen İngilizlerin üstlendiğini, dolayısıyla kumandanın İngilizlerde olması gerektiğini savunuyorlardı. d'Espérey'i kumanda krizinin kaynağı olarak gören İngilizler, savaş sırasında İstanbul'a saldıran ordunun başındaki komutan olmasına rağmen bu ordunun savaşın kazanılmasında etkili olmadığını, zaten mütareke sırasında da d'Espérey'in başka bir yerde bulunduğunu, kısacası mütarekenin yapılmasında bu ordunun bir payının olmadığını iddia ediyorlardı. Curzon, d'Espérey'in bölge kumandasını İngiliz Generallere bırakarak görevden çekilmesiyle yükselen krizin önlenebileceğini ileri sürerken Cambon, Fransız Hükûmeti'nin böyle bir çözümü kabul etmeyeceğini, hatta buna yakın düzenlemeleri dahi tartışmayacağını ifade ettiğinden kumanda krizine bir çözüm bulunamadı[264].

d'Espérey'in görevden alınması konusunda Fransız Hükûmeti'nin isteksiz olduğunu gören İngiliz Hükûmeti tıkanıklığı aşabilmek amacıyla d'Espérey'in görev ve yetki sahasının asıl görev bölgesi olan Trakya ile sınırlandırılmasını önerdi[265]. Ancak Fransızlar bu teklife de pek sıcak bakmadılar.

Yaşanan tartışmaların akabinde İngiliz Savaş Bakanlığı'nın d'Espérey karşısında Milne'nin konumunu güçlendirmek amacıyla hazırladığı plân kabine tarafından kabul edildi. Buna göre Batum'daki İngiliz Garnizonu hızla çekilerek

---

264 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'e 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 1800.

265 "Curzon'dan M. Cambon'a 4 Nisan 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.159, **FO, 406/43**.

İstanbul'a gelecek ve Wilson'un kumandasına girecek, Fransız birliklerine duyulan ihtiyaç azalacaktı. Bundan sonra Milne İstanbul'da en yetkili kumandan olduğunu ilân edecek, d'Espérey'in Fransız birliklerini Milne'nin kumandasından almak istemesi halinde izin verilecekti. Karar gerekli görülmesi halinde Fransız Hükûmeti'ne de bildirilecekti[266].

Öte yandan Londra'da İngiliz ve Fransız delegeler arasında yapılan yeni görüşmeler sonrasında İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız generallerin tamamen eşit yetkiye sahip olmaları görüşü prensip olarak kabul edildi. İngiliz Savaş Bakanlığı bunun uygulanabileceğini ve hatta İstanbul'da iki komutan arasında çıkan bazı anlaşmazlıkları çözebileceğini fakat istenmeyen sonuçları da beraberinde getireceğini düşünmekteydi. Bütün kumandanların aynı yetkiye sahip olması halinde iletişim sağlanamayacak ve her fırsatta sadece kumandanlar arasında değil İstanbul'da alt rütbedekilerle diğer yetkililer arasında yeni anlaşmazlıklar çıkabilecekti. Diğer bir İngiliz görüşü de Anadolu'nun askerî kontrolünden sorumlu kumandanın İstanbul'un askerî kontrolünden de sorumlu olmasıydı[267]. Fakat bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmadı.

Tıkanıklığın aşılamaması üzerine İngiliz Hükûmeti, Bulgaristan'la yapılan antlaşmadan sonra Franchet d'Espérey'in başında bulunduğu İtilâf ordusunun varlık nedeninin ortadan kalktığını ve bu ordunun dağıtıldığını İstanbul'da İtilâf politikalarının ve askerî tedbirlerin uygulanmasından sadece Milne'in sorumlu olduğunu Fransız Hükûmeti'ne iletti. Bu konuda Fransız Büyükelçisi'ne bir nota veren Curzon, Franchet d'Espérey'in derhal görevden alınmasını istedi[268].

Sonunda İngilizlerle yaşanan rekabetten zararlı çıkacağını anlayan Fransız Hükûmeti, d'Espérey'i Paris'e çağırdı. d'Espérey, Paris'e dönmemek için bir süre pasif bir direniş gösterdiyse de daha fazla direnemeyerek verilen emre itaat etti. d'Espérey'in Paris'e dönmesiyle sorun kendiliğinden çözüldü. Akabinde d'Espérey geri dönecekmiş gibi beyanatlar verdiyse de Fransızlar bu konuda bir

---

266 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 3 Şubat 1920 Tarihli Talimat ve İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.55 ve Eki, **FO, 406/43**.

267 "İngiliz Savaş Bakanı'nın Bildirisi", **FO, 371/5218**, E 2170.

268 "İngiliz Hükûmeti'nden Fransız Büyükelçisi'ne 18 Mart 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5218**, E 1901.

açıklama yapmadıklarından ve onun yerine yeni bir kumandan atamadıklarından Milne kontrolü fiilen eline geçirmeyi başardı. Askerî alandaki kumandayı İngilizlere kaptıran Fransızlar bundan sonra Yüksek Komiserleri aracılığıyla politik alanda söz sahibi olmaya çalışacaklardı. Fransızlar, İstanbul'un resmen işgalinin ardından el konulacak Osmanlı kurumları üzerinde ve kurulacak denetim komisyonlarında söz sahibi olmak için çaba sarf edeceklerdi.

İngilizlerin Ortadoğu'daki kazanımlarına karşılık İstanbul'da etkili bir pozisyonda olmayı bekleyen Fransızlar uğradıkları hayal kırıklığının etkisiyle Millî Mücadele Hareketi ile yakınlık kurmaya başladılar. Shaw başta olmak üzere birçok tarihçi İstanbul ve Çanakkale'de bulunan, Fransız personelinin nöbet beklediği depolardan mühimmat kaçırılmasının, İngiliz-Fransız rekabetinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yine Akdeniz'de bulunan Fransız Filosu Kumandanı Ferdinand J. De Bon ve istihbarat subayı Lt. H. Rollin'in Anadolu'yu dolaşarak, Mim Mim, Felah ve diğer millî örgütlere İngiliz-Yunan hareketi hakkında bilgi verdiklerine dair ciddi iddialar ortaya atıldığı halde bunlar hala çürütülebilmiş değildir[269]. Bu tür iddiaların doğru kabul edilmesi halinde, Fransız Hükûmeti'nin Türklere karşı nefreti ile tanınan d'Espérey'i merkeze çekmesinde İngiltere'nin baskıları kadar Fransa'nın politikalarında yaşanan değişikliğin de etkili olduğu ortaya çıkacaktır.

d'Espérey görevden alındıktan sonra İstanbul'un işgali ile ilgili operasyonların İstanbul'un fiilî başkumandanlığını ele geçiren Milne'nin kumandasında yapılması Fransız Hükûmeti'ni rahatsız etti. Fransızlar da Milne'nin görevden alınması amacıyla harekette geçtiler. Bir süre sonra Milne'nin yerine İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanı rütbesi ile General Harington atandı. Harington İstanbul'a gitmeden önce şehirdeki iletişim, havacılılık, demiryolları, istihbarat, donanma, polis, kontrol komisyonları, sansür, istimlak, sürgün yetkisi ve pasaport gibi önemli meseleler hakkında tahkikat yaparak bunlar hakkında hükûmetinden izahat istedi[270].

İngiltere, Harington'un İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanı olarak tanınması için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. İngilizler politik durumun belirsizliği, anlaşma şartlarını uygulayabilecek İtilâf kuvvetlerinin az olması, Bolşeviklerle birlikte veya bağımsız olarak Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul'a "yürüme

269 Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 130-131.

270 "Moggridge'den Campell'a 20 Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5289**, E 13237.

tehlikesi", Yunanistan'ın İstanbul'u işgale teşebbüs etmesi ve göçmenlerden kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle İstanbul'da mutlaka bir Başkumandan bulunması gerektiğini sık sık dile getiriyorlardı. İngiltere'ye göre bu görev Harington'dan başkasına verilemezdi. İngilizler, Kırım ve Kafkaslarda Bolşeviklerin, Kilikya'da Kuvâ-yı Milliye'nin kazandıkları morali de iddialarını desteklemek için kullanıyorlardı[271]. Fakat bu iddialar bile müttefiklerinin Harington'un başkumandanlığını kabul etmeleri için yeterli olmamıştı.

İngiliz Savaş Bakanlığı, Harington'un İstanbul Başkumandanlığının imkânsız değilse bile çok güç olduğunu anlamıştı[272]. İngilizlerin umutsuzluğa kapıldığı bir sırada beklenmedik bir hamle yapan İtalyan Hükûmeti Harington'un başkumandanlığının kabul edilebileceğini açıkladı[273]. Paris Konferansı'ndan sonra üçlü yönetim anlayışı içerisinde takdir haklarını Fransızlardan yana kullanan İtalyanlar bu politikanın bir yarar sağlamadığına inandıklarından olsa gerek İngiltere ile dirsek temasına geçmişlerdi. Her şeye rağmen Müttefikleri tarafından sıkıştırılan Fransız Hükûmeti'nin yaşanan tartışmalardan dolayı Harington'un Başkumandanlığını kabul edebilmesi için gerekli uzlaşma zemini henüz sağlanamamıştı.

İstanbul'a atanan Fransız Kumandan General Charpy yeni bir d'Espérey olma yolundaydı. Harington, Charpy'nin kendi başına buyruk hareket etmesinden sürekli şikâyet etmekteydi[274]. Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'e yönelik faaliyetlerini arttırması üzerine Harington bu bölgeye İngiliz birlikleri ile birlikte bazı Fransız birliklerini de sevk etmek isteyince Charpy, Anadolu'ya asker göndermemesi doğrultusunda talimat aldığını belirterek buna izin vermedi[275]. Yaşanan ihtilaflar nedeniyle gerekli tedbirlerin alınamaması Harington'un İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanlığı iddiasını destekleyen bir gelişme idi. Bundan sonra

271 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 31 Aralık 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6482**, E 64.

272 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6482**, E 479.

273 "Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 802.

274 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 21 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 1193.

275 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 26 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 3705.

Harington, tehlikenin yaklaştığını ileri sürerek İstanbul'da kumandanın tek kişide yani kendisinde toplanmasını talep edecekti.

Başlangıçta İstanbul'a gönderdiği kuvvetlerin yüksek rütbeli İngiliz ve Fransız subaylarına bağlı olmasında bir sakınca görmeyen İtalya da müttefikleri arasında yaşanan kumanda krizinin ardından İstanbul'a yüksek rütbeli bir subay göndermeye karar verdi. Bu amaçla General Ernesto Mombelli, İstanbul'daki İtalyan birliklerinin başına kumandan olarak atandı. Mombelli, İstanbul'a gelinceye kadar İtalyan temsilcisi olarak işleri Albay Vitelli yürütecekti. Jandarmanın yeniden organizasyonu için hazırlık işleri ile ilgili geçici çalışmaları takip etmek üzere İtalya Hükûmeti Albay Caprini'yi atadı[276]. Mondros Mütarekesi'nden sonra müttefiklerine oranla geri plânda kalan İtalya, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak komisyonlar için gayet hızlı davranmıştı. Bu tutum İtalya'nın Sevr sonrasında kurulacak sistemde müttefikleri kadar etkili olma arzusundan kaynaklanmaktaydı. İngiltere'nin başkumandanlığı kendilerine kaptırmayacağını anlayan Fransa ve İtalya hükûmetleri yaptıkları atamalarla Sevr'de öngörülen Askerî Komisyon dışında bir Generaller Konseyi oluşturmayı ve bu vesile ile başkumandanın yetkililerine ortak olmayı hedefleyeceklerdi.

İngiltere, Askerî Komisyon Başkanlığı'nın tanınması koşuluyla Maliye ve Donanma Komisyonu Başkanlıklarını Fransa'ya bırakmaya razıydı[277]. Askerî Komisyon Türk askerî kuvvetlerinin azaltılmasını sağlayacak, silahların ve cephanenin tesliminden, yeni kurulacak Türk silahlı kuvvetlerinin organizasyon ve kontrolünden sorumlu tutulacaktı. Ancak askerî Komisyon Başkanlığı'nın ne anlama geldiğini çok iyi bilen Fransa bu komisyon başkanlığını İngiltere'ye bırakmaya kolay kolay razı olmayacaktı.

Londra Konferansı öncesinde, İngiltere Sevr Antlaşması'nda tasarlanan mekanizmanın kurulması amacıyla bir kez daha Fransa'ya teklifte bulundu. Fakat sıra Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı'na yani Başkumandanlığına gelince görüşmeler yine tıkandı[278]. İtilâf Devletleri arasında Sevr Antlaşması'nı uy-

---

276 "Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 1228.

277 "Hardinge'den Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6482**, E 1398.

278 "Cheetham' dan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6482**, E 1825.

gulamaya yönelik ortak bir cephe kurulamaması hiç şüphesiz bağımsızlık savaşı veren Türklerin lehine olacaktı.

Nihayet 19 Haziran 1921 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'nda öngörülen kurulacak komisyonların eşitlik ilkesi doğrultusunda kurulması karşılığında, Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı İtilâf Devletleri tarafından kabul edildi[279]. Fakat bundan sonra Fransa ve İtalya, Başkumandanın Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olması gerektiğini ileri sürecekler ve tartışmalar işgal dönemi sonuna kadar devam edecekti.

i. Osmanlı Hükûmeti ile Yüksek Komiserlikler Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesilmişti. Normal şartlar altında mütarekeden sonra yapılacak barış antlaşması ile olağan diplomatik ilişkiler yeniden başlayacaktı. Fakat savaşı bitiren Mondros Mütarekesi'nin akabinde önce İngiltere kısa bir süre sonra müttefikleri İstanbul'a Yüksek Komiserlerini atadılar. İstanbul'a gönderilen Yüksek Komiserlere, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Hükûmeti arasında "resmî iletişim kanalı" olacaklarına, mütareke ile ilgili uygulamaları takip edeceklerine ve Türkiye'de İtilâf çıkarlarını korumak üzere görevlendirildiklerine dair talimat verildi. Böylece Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne mütareke uygulamalarını izlemek ve ihlâlleri önlemek üzere geldiklerini bildirdiler.

Savaş sonrasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması her iki taraf için elbette yararlı olacaktı. Ancak üç büyük İtilâf Devleti'nin, Osmanlı Devleti ile iletişim kuracak temsilcileri İstanbul'a savaş gemileri, silahları ve askerî kuvvetleriyle birlikte gelmişlerdi.

Mütarekenin uygulanması noktasında bazı aksaklık ve sorunların meydana geldiği muhakkaktı. Yalnız bu aksaklık ya da sorunlar İtilâf Devletlerinin iddia ettiği gibi sadece Osmanlı birliklerinden kaynaklanmıyordu. Osmanlı kumandanları arasında mütarekeyi ihlâl edenler olduğu gibi İtilâf kumandanları arasında mütarekeyi ihlâl edenler bulunmaktaydı. İtilâf Yüksek Komiserleri, mütareke şartlarını ihlâl ettiklerini iddia ettikleri Osman-

279 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Cheetham'a 23 Mayıs 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6483**, E 5586; "Curzon'dan E. Crowe'a 19 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6483**, E 7013.

lı kumandanları hakkında Osmanlı Devleti'ne sürekli nota vermekteydiler. Mütarekeyi ihlâl eden İtilâf kumandanları hakkında Osmanlı Hükûmeti'nin Yüksek Komiserlere göndermiş olduğu notalar ise dikkate alınmamaktaydı. Fransızlar gönderilen notalara tepki vermezken, İngilizler gönderilen notaları inceledikten sonra hiçbir işlem yapmadan Osmanlı Hükûmeti'ne iade ediliyorlardı[280]. Bu notaların kabul edilmemesi üzerine Sadrazam ve Hariciye Nazırı 18 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ettiler. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un hastalığını bahane ederek görüşmediği Sadrazam Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa Yüksek Komisyon personelinden Webb, Hohler ve Ryan ile görüşebildiler. İlk olarak söz alan Sadrazam kendilerinin de İtilâf Devletleri gibi düzenin yeniden sağlanmasını ve işlerin normale dönmesini istediklerini fakat Osmanlı Hükûmeti'nin, Yüksek Komisyonlarla iletişim kurma girişimlerinin engellendiğini belirterek bu durumda iletişim kurmanın nasıl mümkün olabileceğini sordu. Türkiye'nin yardım ve rehberlik beklediği ilk ülkenin İngiltere olduğunu vurgulayan Sadrazam buna rağmen İngilizlerin notaları geri çevirdiğini dile getirdi. Webb ise ona cevaben Kafkasya ve Medine'de bulunan Türk ordularının bulundukları bölgeleri tahliye etmediklerini, Alman ve Avusturyalıların ülkelerine gönderilmelerinde gecikmeler yaşandığını, Rum ve Ermenilerin hala hapishanelerde bulunmalarından rahatsız olduğunu, bu gibi nedenlerle mütareke koşulları Türkler tarafından "tatmin edici" bir şekilde yerine getirilinceye kadar şikâyet ve dilekçe almayacaklarını ifade etti. Webb sadece tavsiyeleri ve dilekleri hakkında Osmanlı Hükûmeti'nden talep gelmesi halinde açıklama yapabileceklerini de sözlerine eklemişti. Ondan sonra söz alan Reşit Paşa, altlarındakilere hâkim olmada başarılı olamadığını itiraf ederek bunu kadroların önceki kabinelerin temsilcileri olmasına bağladı ve bu durumu kısa zamanda değiştirebileceğini ileri sürdü. Tevfik Paşa da Ermeni meselesi ile ilgili olarak ihmali görülenler hakkında gerekli tahkikatı yaptırdığını, 200'e yakın şahsın bu nedenle tutuklandığını ve suçlu bulunanlara gerekli cezaların verileceğini açıkladı[281]. İngilizler, Türkleri mütareke ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçluyor, mütarekeyi ihlâl dahi etmiş olsalar İngiliz

---

280 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 18846.

281 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 18852.

subayları hakkında eleştiri ve şikâyetlere tahammül edemiyorlardı. Oysa işgal kuvvetlerinin mütarekenin hangi maddesine dayanarak İstanbul'a geldikleri sorgulanabilir, son birkaç ay içerisinde İstanbul'da yürüttükleri hukuk dışı faaliyetlerden şikâyet edilebilir, Suriye ve Irak'ta işgal kuvvetlerinin mütareke ile belirlenen sınırları aştıkları delil olarak gösterebilir, İtilâf Devletlerinin mütarekeyi alenen çiğnedikleri izah edilebilirdi. Fakat hem Tevfik Paşa hem de Reşit Paşa sorumluluğu eski hükûmetlere atarak yöneltilen suçlamaları kabul etmiş gibi bir izlenim bırakmışlardı.

Yüksek Komiserlerle Osmanlı Hükûmeti'ni karşı karşıya getiren diğer bir mesele "esirlere kötü muamele ve sözde Ermeni kırımı" nedeniyle tutuklananlardı. Tutuklular, İtilâf Yüksek Komiserlerinin beklediği kadar hızlı bir şekilde mahkeme önüne çıkarılamamaktaydı. Özellikle İngiliz temsilcileri harp esirlerine kötü muamele etmekle suçladıkları zanlıların cezalandırılmak üzere kendilerine teslim edilmesi yönünde taleplerde bulunuyorlardı. Tevfik Paşa Hükûmeti, mütareke aksamına aykırı olduğu gerekçesiyle bu talepleri reddetmekteydi[282]. Tutuklanan şahısların teslim edilmeyeceğini anlayan Calthorpe, bu şahısların yargı süreçlerinde yaşanan gecikmelerden şikâyet ediyordu. Calthorpe bu gecikmenin Padişah'ın, İttihat ve Terakki'den çekinmesinden kaynaklandığını ileri sürse de[283] Türkgeldi'nin beyanına göre Padişah'ın böyle bir endişesinin olmadığı anlaşılmaktadır[284]. Gecikmenin asıl sebebi tutuklanan şahısların büyük bir kısmı aleyhinde gerekli delil veya şahitlerin bulunmamasıydı.

B. İSTANBUL'DA ORTAK YÖNETİM KURULMASI VE YÜKSEK KOMİSERLER ARASI KONSENSUS SAĞLANMASI

1. Yüksek Komiserler Arası Konsensus sağlanması

İtilâf Devletlerinin İstanbul'un işgali sonrasında yaşadıkları sorunlar, savaş sırasında birlikte hareket eden İngiltere, Fransa ve İtalya'yı yol ayrımına getirmişti. İstanbul'da ülkelerini temsil eden İtilâf Yüksek Komiserleri fiilî olarak kurulan işgal idaresini etkin hale getirmek ve yaşanan sorunları çözebilmek maksadıyla temasa geçtiler. Bu temaslar neticesinde Yüksek Komiserler işgal et-

---

282 "6 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/63.

283 **FO, 371/4172**, 13694; Akşin, **a.g.e**, s. 156-57.

284 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 179; Akşin, **a.g.e**, s. 157.

tikleri bölgelerin yönetimi ile ilgili kararlar almak ve aldıkları kararları uygulamak maksadıyla önceleri haftalık toplantılar düzenlediler. Bu sayede İstanbul'a gelen İtilâf temsilcileri arasında bir konsensus sağlandığı gibi resmî bir iletişim mekanizması kurulmak suretiyle İstanbul İşgal Yönetimi'nin temelleri atıldı. İtilâf Yüksek Komiserleri ilk toplantılarını 28 Kasım 1918 tarihinde yaptılar. Eski İngiliz Elçiliği binasında yapılan toplantıda İngiltere'yi Webb, Hohler ve Deedes, İtalya'yı Conte Sforza, Fransa'yı Desbriére temsil etti. Bu toplantıda, öncelikli olarak mütarekenin uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılması kararlaştırıldı. İlk toplantıdan sonra İtilâf temsilcileri eski Rus ordusuna ait olanlar dâhil tüm savaş esirlerinin serbest bırakılması amacıyla bir nota hazırlayarak Osmanlı Hükûmeti'ne sundular. Bunun dışında Osmanlı Hükûmeti'nden Ermenilerin hızla memleketlerine iadelerinin sağlanması ve dâhilde ateşi düşürebilmek amacıyla Ermeni tutukluların serbest bırakılması talep edildi[285]. Bu sıralarda yine kış mevsimi yaşanıyordu. Geçmişten alınan dersler bu işlemin kış mevsiminde gerçekleştirilemeyeceğini göstermişti. Ama İtilâf Devletleri bu konuda ısrar ediyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği 8 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'nden çoğu komite faaliyetlerden dolayı tutuklanmış olan Ermenilerin serbest bırakılmasını talep etti[286]. Bu tutukluların serbest bırakılması halinde işler daha da karışacaktı. İtilâf Devletlerinin plânlarını yürürlüğe koymak amacıyla bekledikleri de bu olsa gerektir.

Yüksek Komiserler toplantıların hedefi mütareke koşullarının yorumlanması ve alınması gereken tedbirler hakkında anlaşmaya varmaktı. Bu toplantılar genellikle cuma günleri olmak üzere düzenli bir şekilde haftada bir kez yapılıyordu. Son dönemlerde on beş gün de bir yapıldı. Toplantılarda çok farklı meseleler ele alınmaktaydı. Lokantaların açılma saatlerinden yaz saati uygulamasına, ekonomik meselelerden adli meselelere kadar değişik konular müzakere edilmekteydi. Anlaşılan Yüksek Komiserler, İstanbul İşgal Yönetimi'nin örgütlenmesinde kilit bir rol oynayacaklardı. Hükûmetlerinin talimatları doğrultusunda hareket eden Yüksek Komiserlere belediye, sağlık, polis, maliye gibi konularda İtilâf uzmanları yardımcı olmaktaydı[287].

---

285 "28 Kasım 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/3416**, 210546.

286 "20 Kânûn-ı Sânî (Ocak) ve 16 Şubat 1335 (1919) Tarihli Mütalâalar", **BOA,HR. HMŞ,İŞO**, 214/35.

287 "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.63-64", **FO, 371/6469**, E 5233.

İstanbul işgal kuvvetleri arasında az sayıda kuvvetle temsil edilen Yunanlılar da bu toplantılara katılmak amacıyla müracaatta bulundular. Fakat üç büyük İtilâf Devleti, Yunanlıların toplantılara katılması halinde Sırp ve Amerikan temsilcilerin de katılmak isteyeceklerini ileri sürerek[288] yapılan müracaatı geri çevirdiler. Türkiye'deki hakları bakımından Yunanistan'ın üç büyük İtilâf Devleti ile eşit haklara sahip olmadığını düşünen Yüksek Komiserler, İngiliz temsilcisi Hohler vasıtasıyla bu kararı sözlü olarak Yunan Yüksek Komiseri'ne bildirdiler[289].

Amerika ve Sevr Antlaşması'ndan sonra Japonya temsilcilerinin Yüksek Komiserler toplantılarında temsil edilme talepleri de geri çevrildi. İşgal yönetimi varlığını sürdürdüğü süreç içerisinde İngiltere, Fransa ve İtalya dışında yeni bir ortağı kaldıracak durumda değildi.

Yüksek Komisyonlarda Türkçe bilen personel sayısı çok az olduğundan tercümanlara gereksinim duyuluyordu. Bu ihtiyaç genelde Rum ve Ermeni tercümanlardan karşılanıyordu. Yüksek Komisyonlarda istihdam edilen tercümanlar kendi görevleri dışında komisyon görevlilerine olan bitenler hakkında bilgi veriyorlardı. Yüksek Komisyonlara yapılan en önemli ihbarlar Türklere silah dağıtıldığı ve Türklerin Hıristiyanları katledeceklerine dair safsatalardı. Neyse ki, Yüksek Komiserler İstanbul'a gelmelerinin üzerinden birkaç gün geçmeden Rum ve Ermeni kaynaklarının verdiği bu bilgilere güvenmemeleri gerektiğini öğrendiler[290].

2. Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatına Yönelik Faaliyetler

a. Tatbikatta Karşılaşılan Problemler ve İstanbul Hükûmetleri

İstanbul'a gönderilen İtilâf temsilcilerinin asli vazifelerinden bir tanesi Mondros Mütarekesi uygulamalarını denetlemek ve bu konuda kendi hükûmetlerine raporlar hazırlamaktı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe yaptığı

288 Sforza, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un Yunan Yüksek Komiseri'nin toplantılara katılmasından yana olduğunu, kendisinin itirazı nedeniyle Yunan Yüksek Komiseri tarafından yapılan müracaatın kabul edilmediğini ileri sürmektedir. Çelebi, **a.g.e**, s. 32.

289 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

290 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3416**, 19441.

ilk değerlendirmelerde Osmanlı Hükûmeti'nin iyi niyetli olduğunu fakat İstanbul'daki hükûmetin zayıf olmasından dolayı talimatlarına uyulmadığını tespit etti. Bu nedenle Calthorpe, mütarekeyi ihlâl edenlerin derhal tutuklanarak İtilâf temsilcilerine teslim edilmesi konusunda hükûmetinden yetki almaya çalıştı. Ancak bu yapıldığı takdirde Türklerin yenildiklerini anlayacaklarını ve Ermenilere saygı duyacaklarını vurgulayan Calthorpe[291], mütarekeye uymayanların İtilâf Devletleri tarafından yargılanmasını ve cezalandırılmasını arzuluyordu.

23 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan ve Deniz Bakanlığı'nı Yüzbaşı Aylmer, Savaş Bakanlığı'nı Yarbay Dent ve Major Money, Dışişleri Bakanlığı'nı; Binbaşı Young ve Mr. Clark Kerr'in temsil ettiği toplantıda Türkiye'den gelen raporlar değerlendirildi. Bu değerlendirme neticesinde bazı maddelerde Türk yetkililerin engelleyici çalışmaları nedeniyle aksaklıklar yaşandığı ama genel olarak mütareke koşullarının uygulandığı kanaatine varıldı. Osmanlı Hükûmeti mütareke koşullarının büyük bir kısmını yerine getirmiş olduğu halde İngilizler tatmin olmuş değillerdi. Üstelik mütarekenin imzalanmasından sonra İtilâf Devletlerine bağlı kuvvetler savaş devam ediyormuş gibi Türk ordusunun hâkimiyetindeki Musul ve İskenderun'a doğru ilerleyerek mütarekeyi bozmuşlardı. Toplantıda mütarekenin uygulanması noktasında karşılaşılan en önemli sorunlar ise şöyle tespit edilmişti;

1. Trablusgarp'taki Türk kuvvetlerinin teslim olmaması,
2. 2 İngiliz havacıyla, Trablusgarp'takileri içeren esirlerin iade edilmemesi,
3. Hicaz'da İngiliz kuvvetlerine karşı direniş gösterilmesi,
4. Almanya ile ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi,
5. Şevket Paşa, İzzet Efendi ve Emin Bey'in Bakü ve Ahıska'daki yanlış davranışları,
6. Savaş esirlerine "insanlık dışı muamele" edilmesi,
7. Antep Mutasarrıfının "küstahça" davranışları[292].

---

291 İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2391.

292 "23 Ocak 1919 İngiliz Savaş Bakanlığı'nda Yapılan Toplantı Sonrası Alınan Kararlar", **FO, 371/4172**, 20441.

İngilizlerin de tespit ettiği üzere Osmanlı Devleti mütarekeye, yaşanan ufak tefek aksaklıklar dışında riayet etmekteydi. Asıl sorgulanması gereken İtilâf Devletlerinin mütarekeye ne kadar riayet ettikleriydi.

Mütarekenin uygulanmasında karşılaşılan sorunları Osmanlı Devleti'nin çözemeyeceğini düşünen İngilizler sorunların kaynağı olarak gördükleri kişilerin cezalarını kendi elleriyle vermenin yollarını arıyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, "mütareke suçlularını" iki kategoriye ayırdı. Birinci kategoridekiler; Batum, Bakü, Mezopotamya ve Suriye gibi işgalleri altında olan bölgelerde bulunan "suçlulardı". Calthorpe, savaş durumu devam ettiğinden bunların tutuklanmasını ve daha sonra kendileri tarafından bu bölgelerde kurulacak mahkemelerde yargılanmak üzere Malta'da gözaltında tutulmasını teklif etti. İkinci kategoridekiler ise işgal edilmeyen ve İtilâf kuvvetlerinin ulaşamadığı bölgelerde bulunanlardı. Calthorpe bunlar için de Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapılmasını ve hükûmetin tehdit edilmesini önerdi. Calthorpe'un önerileri bunlarla sınırlı değildi. Osmanlı Devleti bu kararlara uymaz, Ermeni "katliamına bulaşan ve esirlere kötü muamele edenleri" teslim etmezse İstanbul'un, (1 Şubat 1919 tarihine kadar) Kafkaslar tahliye edilmezse Karadeniz sahillerinin işgal edileceği şeklinde çifte tehditte bulunulacaktı. Bu sayede hükûmet tutukladığı "suçluları" kendilerine teslim etmek zorunda kalacaktı[293]. 23 Ocak 1919 tarihinde yapılan toplantıda bu öneriler değerlendirildikten sonra Calthorpe'a mütarekeye uymayanları, mütareke koşullarını uygulamayı geciktirenleri, İngiliz kumandanlarına ve görevlilerine terbiyesizlik yapanları, esirlere kötü muamele edenleri, Ermenilere ve hem Türkiye hem de Transkafkasya'daki diğer ırklara zulüm yapanları, yağmaya katılanları, gayrimüslimlere ait mallara zarar verenleri, kanun veya savaş kanunlarını ihlâl edenleri tutuklanması için talimat verildi. Talimatta ayrıca Kafkasya, Suriye ve Mezopotamya'da suçluları yargılamak üzere askerî mahkemelerin kurulacağı, askerî mahkemelerin ilgilenemeyeceği suçlular için Malta'da tutuklama kampı açılacağı bildirildi. Bu suçluların teslimi ve Malta'ya gönderilmeleri için Osmanlı Hükûmeti'ne talimat gönderilecekti. Osmanlı Devleti bu kararlara uymaz, Ermeni "katliamına bulaşan ve esirlere kötü muamele edenleri" teslim etmezse İstanbul'un, Kafkaslar (1 Şubat 1919'a kadar) tahliye

---

293 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne Gönderilen 15 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 21128.

edilmezse, Karadeniz sahillerinin işgal edileceği tehdidinde de bulunulacaktı[294]. İtilâf Devletleri arasında bu konuda henüz birlik ve anlaşma sağlanamadığından bu tehditler o günlerde blöften ibaretti.

Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne en çok esir veren İngiliz temsilcileri Osmanlı Hükûmeti'ne başvurarak ilk olarak İngiliz esirlerine kötü muamelede bulunanların teslim edilmesini talep ettiler. Fakat hükûmet, mütareke ahkamına aykırı olduğu gerekçesiyle bu talebi reddetti[295].

Calthorpe'a verilen talimatta işgal edilen yerlerde yani Kafkasya, Suriye ve Mezopotamya'nın dışında kalan bölgelerde Osmanlı Hükûmeti tarafından "suçluların cezalandırılmasının" kabul edileceği, bu süre zarfında böyle suçluların Malta'daki tutuklama kampına götürülecekleri vurgulanmıştı. Tutuklanan şahısların yargılanması ve cezalandırılması konusunda İtilâf Devletleri arasında bir uzlaşmaya varılmamıştı. Dolayısıyla uygulanacak prosedüre ilişkin herhangi bir karar da yoktu. Talimatta Paris'te bu konuların tartışılmakta olduğu özellikle belirtilmişti. İngiliz Hükûmeti'nin çalışmalarından ve Calthorpe'a verilmek üzere hazırlanan talimattan diğer devletler haberdar edilmemişti[296]. Calthorpe ise daha bu talimat kendisine ulaşmadan harekete geçmişti.

Bu arada İstanbul'da hükûmet tutuklamalara başlamıştı. Başta İngilizler olmak üzere, İtilâf Devletlerinin yaptığı baskılar sonucunda resmî bir talep olmadığı halde gece gündüz demeden tutuklamalar devam etti. Calthorpe tutuklamalar sonucunda Osmanlı Hükûmeti'ni sözlü olarak takdir ettiğini bildirdi. Bu takdiri tutuklamaların devam etmesi yönündeki sözlü talepler izledi. 1919 Ocak ayı sonunda kadar çok sayıda şahıs tutuklanarak İtilâf kuvvetlerinin gözetimindeki hapishanelere atıldı. Tutuklananlar arasında Cahid, Midhat, Rahmi, Karasu Efendi gibi şahıslar bulunuyordu. Eski Sadrazamlardan Said Halim Paşa gibi önemli şahıslar da gözetim altında olup tutuklanmaları an meselesiydi. Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'nden bazı nazırların, iyi niyet ve enerjileri ile meslektaşlarını derinden etkilediğini de inkâr etmiyordu. Burada Calthorpe bazı nazırlardan kastının, resmî bir talimat olmaksızın tutuklama emri ve-

294 "23 Ocak 1919 İngiliz Savaş Bakanlığı'nda Yapılan Toplantıda Alınan Kararlar Doğrultusunda Calthorpe'a Hitaben Hazırlanan Talimat", **FO, 371/4172**, 17682, 20441.

295 "6 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV,** 214/63.

296 **A.b.**

ren Dâhiliye Nazırı olduğunu da özellikle vurgulayarak Hariciye Nazırı'nın da hükûmete resmî bir talimat verilinceye kadar geciktirme taktiği uyguladığını ileri sürdü.

1 Şubat 1919 tarihinde Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek İtilâf esirlerine "kötü muamele" etmekten zanlı 23 şahsın daha İngiliz askerî yetkililerine teslimini talep etti. Bunlar başlangıç listesi idi[297]. İlerleyen günlerde Türk milletine gözdağı vermek amacıyla hazırlanan bu listelerin devamı gelecekti.

Calthorpe'un tutukluları Osmanlı Hükûmeti'nden teslim almak için yaptığı müracaata hükûmet 16 Şubat 1919 tarihinde cevap verdi. Hukukî bir ders niteliğindeki cevapta; yapılan müracaatın Osmanlı hâkimiyet anlayışına tamamen zıt olduğu, mütareke ve devletler arası hukukla bağdaşmadığı vurgulandı. Tutuklanan şahıslar aleyhindeki delil ve bilgilerin gönderilmesi halinde Osmanlı mahkemelerinin gerekeni yapacağı da bildirildi[298]. Tutuklama taleplerini karşılayan Tevfik Paşa Hükûmeti, tutuklanan şahısların İngilizlere teslim edilmesi yönündeki müracaatı geri çeviriyordu. Osmanlı Hükûmeti'nin tutukladığı şahısları kendiliğinden teslim etmeyeceğini anlayan İngilizler, işgal ettikleri topraklarda Divân-ı Harb kurarak tutukladıkları şahısları yargılamaya çalışacaklardı.

1919 yılı başlarında İngiliz Savaş Bakanlığı işgal ettikleri bölgelerde bulunan kumandanlarına bir talimat göndererek "suçlu Türkleri" yargılamak üzere Divân-ı Harb kurulmasını emretti[299]. İngiliz Savaş Bakanlığı bu talimatıyla, Osmanlı Hükûmeti tarafından ileri sürülen haklı gerekçeleri bertaraf etmeye çalışıyordu.

İtilâf yetkilileri, işgal ettikleri bölgelerde özellikle İtilâf menfaatlerine aykırı faaliyette bulunduğunu düşündükleri şahısları tutuklamakta ve hatta kurdukları Divân-ı Harblerde yargılamakta herhangi bir sakınca görmüyorlardı.

297 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 1 Şubat 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4172**, 29167; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne gönderilen 5 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 22373.

298 "Hariciye Nazırı Reşit Paşa'dan Calthorpe'a 16 Şubat 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4172**, 38724.

299 "İngiliz Askerî İstihbarat Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 7176.

Hükûmetinden aldığı talimattan sonra Milne, Batum'da bir Divân-ı Harb kurmuştu. Bu mahkeme İngiliz menfaatlerine zarar verdiği düşünülen bazı şahısları[300] yargılamaya başlamıştı. Osmanlı Hükûmeti 25 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota vererek Osmanlı ordusuna mensup subayların yabancı bir Divân-ı Harb karşısına çıkarılmalarının yerleşik hukuk kaidelerine aykırı olduğunu belirtmiş, bunun Osmanlı ordusu üzerinde de kötü bir tesir bırakacağının altını çizmişti[301]. Fakat bu teşebbüsten de bir sonuç alınamamıştı. Çünkü İngilizler işgal ettikleri topraklarda bulunan herkesi yargılama hakkına sahip oldukları kanaatindeydiler.

İktidara geldiği ilk günlerde İngilizler tarafından talep edilen tutukluların yakalanması için elinden geleni yapacağını bildiren ve bunu yapmaya çalışan Damat Ferid Paşa ilk olarak tutuklanan şahısların İngiliz askerî yetkililerine teslim edilmesi yerine, İstanbul'da bir Türk-İngiliz Divân-ı Harbi kurulmasını teklif etti. Damat Ferid Paşa da Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından savunulan tezleri savunarak Osmanlı vatandaşlarının İngilizlere teslim edilmesinin ulusal, uluslar arası hukuka ve mütareke ahkamına aykırı olduğunu savunuyordu. İlaveten Ferid Paşa, İngilizleri ikna etmek amacıyla olacak delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi ve zanlıların kendilerini müdafaa etmeleri açısından yurt dışında yargılama yapılmasının zor olduğunu anlatmaya çalıştı[302]. Tutukluları Osmanlı Hükûmeti'nden teslim alarak cezalandırmayı düşünen Calthorpe bu teklifi de geri çevirdi[303]. İtilâf Devletleri mütarekeden sonraki uygulamalarıyla Osmanlı hâkimiyet anlayışına, uluslar arası hukuka ve mütareke ahkamına riayet etmediklerini göstermişlerdi. Dolayısıyla onların, delillerin toplanması, şahitlerin dinlenmesi ve zanlıların kendilerini müdafaa etmeleri gibi bir kaygıları bulunmamaktaydı. Zaten tahkikat yapılmadan önce tutuklamalar gerçekleştirilmişti. Bu tutuklamalar da hukuk devre dışı kalmış siyaset ön plana çıkmıştı. Netice itibariyle siyasi tutuklamaların, siyasi hüküm ve infazları beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktı.

---

300 Misal olarak Albay Rıfat Bey, Dokuzuncu Ordu çekilirken İngilizler tarafından talep edilen sabit telsiz hattını yıktırdığı için İngiliz Divân-ı Harbî karşısına çıkarılmıştı.

301 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Verilen 25 Şubat 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 102553.

302 "Damat Ferid Paşa'dan Calthorpe'a 1 Mayıs 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 84433.

303 "Calthorpe'tan Damat Ferid Paşa'ya 24 Mayıs 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 84433; Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 94.

İngilizler işgal edilmeyen yerlerde tutuklanan şahısları Malta'ya sürerek, işgal ettikleri bölgelerde tutukladıkları şahısları ise kurdukları Divân-ı Harblerde yargılayarak, hukuki engelleri aştıklarını ileri sürmekteydiler. 18 Mayıs 1919 tarihinde bir saman alevi gibi parlayan ancak aynı şekilde sönen tepkilerinden birini daha veren Damat Ferid Paşa Hükûmeti, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat ederek Osmanlı ordusuna mensup şahısların yabancı yargıçlardan mürekkep mahkemelerde yargılanmalarının uygun olmadığını vurguladı ve bu durumun ordu üzerinde kötü tesir yarattığını bildirdi[304]. Böylece Damat Ferid Paşa Hükûmeti de Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından ileri sürülen gerekçeleri tekrarlamıştı. Ancak bu teşebbüslerden de bir sonuç alınamadı. Tutuklanan şahısların İngiliz mahkemelerinde yargılanmasına tepki gösteren Damat Ferid Paşa Hükûmeti, gözetimi altındaki tutuklu şahısların alınarak Malta'ya sürülmesine ise ses çıkarmayacaktı. Çünkü Damat Ferid Paşa bu uygulamaları muhaliflerini tasfiye etmek ve İngilizler tarafından yapılan baskıları bertaraf etmek için ehven-i şer olarak görmekteydi.

Mütarekenin uygulanması aşamasında askerî ve mülkî yetkililer İtilâf Devletlerine zorluk çıkarmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantıda alınan kararlar doğrultusunda;

1. Mütareke koşullarını uygulamayanların,
2. Mütareke koşullarını uygulamayı geciktirenlerin,
3. İngiliz kumandan ve personeline saygısızlık yapanların,
4. İtilâf esirlerine kötü muamele edenlerin,
5. Ermenilere veya Türkiye ve Transkafkasya'daki diğer ırklara karşı zulüm yapanların,
6. İtilâf Devletleri veya gayrimüslimlerin mallarını yağmalayan ve tahrip edenlerin,
7. Savaş kanunlarını ihlâl edenlerin, teslim edilmeleri için Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat etti[305]. Yedi kategoriye ayrılan zanlıların tutuklanmasını

304 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Verilen 18 Mayıs 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 102553.

305 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 21128.

Osmanlı Hükûmeti'nden isteyen İtilâf temsilcileri ilerleyen günlerde kara listeler hazırlayıp bu listelerdeki şahısların tutuklanmasını talep edeceklerdi.

İstihbarat servislerinin topladıkları bilgileri ciddiye alan İngiliz Umûmi Karargâhı, İtilâf esirlerine kötü muamele ettikleri iddiasıyla 101 kişilik bir kara liste hazırlayarak Osmanlı Hükûmeti'nden bu listedeki şahısların tutuklanmasını talep etti. Hazırlanan listenin hemen hemen yarısını demiryollarında çalışan Alman mühendisler ve diğer görevliler oluşturmaktaydı. Geriye kalanlar ise küçük rütbeli Osmanlı subay ve memurlarından ibaretti. Bu şahısların hangi suçu işlediklerine dair herhangi bir bilgi yoktu. Bunun dışında listede yer alan bazı şahısların görevi yazılmış, isimleri tespit edilememişti. "Adı bilinmeyen Haydarpaşa Hastanesi Kumandanı" şeklinde listeye derç edilen şahsın kim olduğu, ne zaman görev yaptığı ve suçu hakkında herhangi bir bilgi yoktu. Bazı şahısların isimleri dahi tam olarak tespit edilememiş; "Herr Advis veya Anadis", "Edib veya Bedri" şeklinde yazılan isimler de listede yer almıştı[306]. Bu listenin kulaktan dolma bilgilerle hazırlandığı her halinden belli oluyordu.

Öte yandan İngiliz Umûmi Karargâhı, "Ermeni ve Rum Katliamı" ile itham edilen 59 şahsın tutuklanmasını Osmanlı Hükûmeti'nden talep etti. Aralarında eski mebus, vali, kaymakam, kumandan ve bazı yüksek memurların bulunduğu bu listede bulunan 59 şahıstan, sadece 15'i aleyhine tanıklık yapacak 10 şahit bulunabilmişti. Bu şahitlerden ikisi Rum[307], biri Amerikalı[308], yedisi ise Ermeni[309] idi[310]. Şahit sayısı itham edilen şahısların sayısının dörtte biri dahi değildi.

Ocak-Nisan 1919 tarihleri arasında görev yapan Tevfik Paşa ve Damat Ferid Paşa hükûmetleri döneminde İtilâf Devletlerinin talepleri ve hükûmetin inisiyatifi ile 107 şahıs tutuklanarak askerî cezaevine konuldu[311]. İzmir'in işgalinden sonra bu şahısların serbest bırakılması amacıyla yapılan talepler arttı ve firar

306 "Osmanlı Hükûmeti'nden Tutuklanması Talep Edilen Şahısların Listesi", **FO, 371/4173**, 48089, 48890, 49188, 50501.

307 George Maurides ve Stylianos Papadopulos.

308 Amerikan misyoneri Mr. Riggs.

309 Dr. Fraacaliyan, Aram Fosbikyan, Agop Terzie, Ohannes Cantar, Sisak Nalbandyan, Azniv Sayatyan ve Garabediyan.

310 "Tutuklanması Talep Edilenlerin Yer Aldığı İlk Liste", **FO, 371/4173**, 62442.

311 "Askerî Cezaevinde Bulunan Tutuklu Listesi", **FO, 371/4173**, 62442.

vakaları görülmeye başlandı. Kemal Bey'in idamından sonra oluşan tepkiler de buna eklenince Milne askerî cezaevini kendi denetimine alarak burada bulunan tutukluları Malta adasına göndermek üzere hazırlıklara başladı[312].

Milne esasında tutuklananların Malta adasına sürülmeleri yerine Batum'a gönderilerek askerî mahkemede yargılanmalarından yanaydı. Allenby, daha da ileri giderek tutuklanan şahısların doğrudan idam cezasıyla yargılanmasını öneriyordu[313]. Fakat İngiliz Hükûmeti bu konuda biraz temkinli davranarak nihai karara kadar herhangi bir idam kararı verilmemesini bildirdi[314].

Bu arada meşhur Alman Generali L. V. Sanders de Fransızların iddialarıyla 29 Ocak 1919'da gözaltına alınarak "SS Etta Rickmers" gemisi ile İstanbul'dan Malta'ya götürüldü. Sanders de "Ermeni ve diğer ırkların katledilmesi" ile suçlanmaktaydı. Alman Mütareke Komisyonu Başkanı Hammerstein yapılanların uluslar arası hukuka uygun olmadığını dile getirerek Sanders'in serbest bırakılmasını talep etti. Osmanlı Hükûmeti'ne suçlu olduğu iddia edilen şahısların tutuklanması hakkında talimat veren Calthorpe, tutuklanacak şahısların Malta'da gözaltında tutulması için de gerekli düzenlemeleri yapmıştı. Calthorpe, ilk etapta Malta'da sadece 50 veya 60 kişinin kalacağı şekilde bir düzenleme yapılmasını istemişti[315]. Amaç Osmanlı Hükûmeti'ne ve mütarekeye uymayanlara gözdağı vermekti

Sivas Kongresi'nden sonra İtilâf Devletleri itham ettikleri şahısların tutuklanması konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskıları azalttılar[316]. Yüksek Komiserler yeni siyasi gelişmelere göre baskıyı nasıl azaltıp, nasıl arttıracaklarını çok iyi biliyorlardı.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin varlığının "Millî Mücadele'nin toleransına" bağlı olduğunu düşünen Robeck, bu dönemde tutuklama için yeni bir liste

---

312 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4173**, 76582.

313 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 16 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4173**, 61887.

314 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Balfour'a 26 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 61887.

315 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Malta Valiliği'ne ve İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Acil Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 16731.

316 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Eylül 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 136069.

sunmanın nafile olduğunu bildiğinden daha fazla şahsın tutuklanmasını talep etmekten ve Malta'ya göndermekten vazgeçmek zorunda kaldı. Bu dönemde Robeck hiç değilse İstanbul'da bulunan tutukluların tahliye edilmemesi için Osmanlı Hükûmeti'ne telkinlerde bulunmaktaydı. Buna karşın Heyet-i Temsiliye tutuklananların bir an önce tahliyesini talep ediyordu. Osmanlı Hükûmeti de bu iki talep arasında kalmıştı[317].

Yapılan müzakerelerden sonra İngiliz Hükûmeti tutukluların yargılanmasına dair bir düzenleme yaptı. Buna göre işgal edilen topraklarda veya Transkafkasya'da, mütareke koşullarına uymayanlar, bu koşulları yerine getirmeyi geciktirenler ve İngiliz kumandan ve personeline saygısızlık yapanlar işgal bölgelerinde askerî mahkemelerde yargılanacaklardı. Bunun dışındaki topraklarda, bu suçları işleyen ya da gayrimüslimlere kötü muamele etmekle itham edilen şahıslar ise uluslar arası mahkeme tarafından yargılanmak üzere Malta'ya gönderileceklerdi[318].

İngiliz Yüksek Komiserliği esirlere kötü muamele ile itham edilerek Malta'ya gönderilen 54 tutuklu hakkında kategorik olarak üç liste hazırlamıştı. A listesinde, kasıtlı olarak özelikle acımazca suç işlediği iddia edilenler[319], B listesinde,

---

317 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 156721.

318 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul, Mısır ve Mezopotamya Başkumandanlarına (g.y) Aralık 1919 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/4175**, 162837.

319 A Listesi on altı kişiden ibaretti;
Ahmet Agayef
Ali İhsan Paşa
Atıf Bey
Cevdet Bey
Faik Bey
Fevzi Bey
Gani Bey
Hoca Rıfat Bey
Mahmut Kamil Paşa
Memduh
Muammer Bey
Nevzad Bey
Sabit Bey
Süleyman Numan Paşa

acımazca suç işlenirken iktidarda olup yapılanlara tolerans gösterdiği iddia edilenler[320], C listesinde ise uygulanan politika ile doğrudan ilgili oldukları iddia edilemeyecek olanlar[321] yer almıştı. Robeck, bu sınıflamanın kesin olmadığını,

---

Tevfik Hadi Bey
Ziya Gökalp Bey

320 B Listesi on yedi kişiden ibaretti;
Ahmed Bey
Ahmet Nesimi Bey
Ali Münif Bey
Ferid Bey
Fethi Bey
Hacı Adil Bey
Hacı Ahmet Paşa
Halil Bey
Hayri Efendi
İbrahim Bey
İsmail Canbolat Bey
Mithat Şükrü Bey
Rahmi Bey
Said Halim Paşa
Şükrü Bey
Veli Nejdet Bey
Zekeriya Zihni Bey

321 C Listesi yirmi bir kişiden ibaretti;
Abbas Halim Paşa
Fadıl Bey
Habib Bey
Hamit Bey
Hasan Fehmi Efendi
Hilmi Bey
Hüseyin Kadri Efendi
Hüseyin Cahid Efendi
Hüseyin Tosun Efendi
İbrahim Bedreddin Bey
Kemal Bey
Macid Bey
Mehmet Sabri
Midhat Bey
Mümtaz Bey
Rıza Bey
Rıza Bey
Selah Cimcoz Bey
Şükrü Bey
Süleyman Sudi Bey
Zülfi Zülfüzade Bey.

kılavuz olarak hazırlandığını bildirmişti[322]. Dikkat edileceği üzere bu listelerdeki şahısların hiç biri aleyhinde herhangi bir kanıt yoktu. C Listesindeki şahısların durumu daha da ilginçti. Çünkü onlar itham dahi edilemiyorlardı.

İtilâf Devletlerinin talepleri Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildi. Yapılan taleplerin Mondros Mütarekesi ve Kanûn-ı Esâsi'ye aykırı olduğuna karar verildi. Osmanlı Hükûmeti tarafından 16 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilen cevabi notada; uluslar arası hukuka göre işlenen suçlar ve kötü muameleler için her devletin kendi topraklarında kendi vatandaşlarını kendi mahkemelerinde yargılaması gerçeğinden hareketle yapılan taleplerin egemenlik haklarına doğrudan aykırı olduğu belirtilerek savaş suçu işlediği iddia edilenlerin sadece Osmanlı mahkemelerinde yargılanacakları bildirildi[323]. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe bu sıralarda iktidarda olan Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nden, "daha iyi veya daha dost" bir Osmanlı Hükûmeti bulmak imkânsız olduğundan bu tür taleplerden vazgeçilmesini istemişti[324]. Calthorpe'un bu tür taleplerden vazgeçilmesini istemesinin sebebi sadece bu değildi. Calthorpe, taleplerinin uluslar arası hukuk kaidelerine ve Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunun bilincinde olduğundan bu tür taleplerde ısrar edemiyordu.

Bu arada, Kafkasya'da İngilizleri oldukça uğraştıran Nuri Paşa tutuklanmış ve İngiliz muhafızları eşliğinde Divân-ı Harb'de yargılanmak üzere Batum'a gönderilmişti[325]. Calthorpe'un deyimiyle bu hareket "askerî işgalin en bariz belirtisi" idi.

İşgal altında yaşayan şahısların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasından yana olduğunu açıklayan Fransız Kumandan Franchet d'Espérey, Osmanlı Hükûmeti'nin telkinleri doğrultusunda hareket etmediğini düşündüğünden olacak, Osmanlı Hükûmeti'nden aralarında Said Halim Paşa, Cavit Bey ve Şeyhülislam Hayri Efendi'nin de bulunduğu bazı şahısların tutuklanmasını talep

---

322 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4175**, 163689.

323 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 19 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 29167; "6 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/63.

324 "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 41634.

325 "İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 30796.

etmişti[326]. Franchet d'Espérey'in bu konuda İngiliz yetkililere açıkladığı fikirleri ile Osmanlı Hükûmeti'ne yaptığı müracaat arasında tam bir çelişki olduğu görülmektedir. Franchet d'Espérey sözde Osmanlı hâkimiyetine ve uluslar arası hukuka riayet ederek bu şahısların tutuklanmasını talep ediyor, fakat İngilizlerin aksine tutuklanan şahısların kendilerine teslimini istemiyordu.

Osmanlı karakol ve hapishanelerine giden İngilizler talep ettikleri listelerde yer alan şahısları gayri kanuni yollardan güç kullanarak da alabiliyorlardı. Feyzi ve Zülfü Beylerle, Nuri Paşa hakkında açılan davanın uzun sürdüğü ve Mazlum Bey'e verilen cezanın az olduğu gerekçesiyle hapishanelere giden İngilizler bu şahısları Osmanlı yetkililerinden cebir yolu ile almışlardı[327].

İngiliz ve Fransızların kanun ve nizam tanımayan bu hareketlerini bertaraf etmek isteyen Osmanlı Hükûmeti bir kararname hazırladı. Bu kararnameye göre I. Dünya Savaşı'nın başlamasında rol oynayanlar, mütarekeye rağmen teslim olmayarak savaşı sürdürenler, vurgunculuk yapanlar, görevini kötüye kullananlar, "tehcir" suçluları, memlekette can ve mal özgürlüğüne karşı suç işleyenler görevleri ne olursa olsun Divân-ı Harblerde yargılanacaktı. Böylece eski ve yeni Nazırların yargılanması için bu mahkemelere yetki verildi. Bu kararname ile birlikte hükûmet Divân-ı Harb-i Örfîlerin yapısında da değişikliğe gitmiş, sıkıyönetim kanunu mucibince savcılar hariç bu mahkemelerin sivil üyelerini azlederek onların yerlerine askerî üyeler tayin etmişti. 27 Şubat 1919 tarihinde Padişah'a sunulan mazbatada İtilâf Devletlerinin sanık durumunda bulunan Osmanlı vatandaşlarını Osmanlı hukuk ve siyasetine aykırı bir şekilde tutuklamalarını önlemek maksadıyla kararnamenin hazırlandığı izah edilmişti. Mazbatada "sanıkları biz yargılarsak bir bölümü beraat eder ve böylece muhafaza-i hukuk etmiş olurlar" şeklinde çarpıcı ifadeler de yer almıştı[328]. Bu kararnamenin iki amaca hizmet etmesi bekleniyordu. Birincisi, İtilâf Devletleri tarafından Osmanlı vatandaşlarının tutuklamalarını engellemek, ikincisi de itham edilen şahısların kendilerini müdafaa etmelerine izin vermekti.

Padişah kararnameyi, Kanûn-ı Esâsi'nin hiçbir neden ve bahane ile tek maddesinin dahi değiştiremeyeceğini beyan ederek onayladı. 3 Mart 1919 tarih-

---

326 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 31824.

327 **FO, 371/3420**, 202996; Akşin, **a.g.e**, 161.

328 Türkgeldi **a.g.e**, s. 186-196; Simavi, **a.g.e**, s. 219-220; Akşin, **a.g.e**, s. 180-181.

li tezkirede de Padişah, hükûmetin kararnameyi geciktirildiğini vurgulayarak adaleti yürütmek için özel kanunlara ihtiyaç olmadığını ifade etmişti. Tezkirede, Padişah'ın sorumlu tutulmaması nedeniyle vükelanın asli vazifelerine ortak olmasının Kanûn-ı Esâsi'ye mugayir olacağı şeklinde çelişkili bir ifade de yer aldı[329]. Divân-ı Harb-i Örfîlerin yetkilerinin genişletilmesini Kanûn-ı Esâsi'ye aykırı bulan Padişah belki de böylesine kritik bir noktada hükûmetin kendisini olayların içine çekmesinden rahatsız olduğundan Tevfik Paşa Hükûmeti'ni beceriksizlikle itham ediyordu. Bu ithamlardan sonra Padişah'ın hükûmetten memnun olmadığı alenen ortaya çıktı.

İngiliz ve Fransızların artan baskıları ile birlikte Padişah'ın hükûmetten memnun kalmadığını gören Tevfik Paşa istediğinin yalnızca Divân-ı Harb-i Örfîlerin kanuna uygun bir şekilde kurulması için bir irâde-i seniye verilmesi olduğunu vurgulayarak istifa etti[330].

İtilâf Devletleri tarafından yapılan tutuklamalar ve yapılacak yargılamaların hukuki değil, siyasi mahiyette olacağı herkesin malumuydu. Böyle bir süreçte aksini iddia etmek ya da beklemek zaten mümkün değildi. Osmanlı Hükûmeti, Divân-ı Harblerin yetkilerini hukuku muhafaza etmek ve siyasete kurban vermemek gibi beklentilerle arttırmıştı. Bunların gerçekleşmesi için elbette özgür bir ortama ihtiyaç vardı. Bu ortamın olmadığı kararnamenin hazırlık aşamasında görülmüştü. 1 Mart 1919 tarihinde Hariciye Nazırı Yusuf Franko Paşa, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den, Hariciye Nezâreti ile yapılan yazışmalarda kullanılan lisanda biraz daha hoşgörülü bir üslup kullanılmasını rica etti[331]. Bu ricadan bir gün sonra İngilizler, Ahmet Ağaoğlu ve Ali İhsan Paşa'yı tutukladılar[332]. Bu tutuklamalar Divân-ı Harb-i Örfîlerin yetkilerinin arttırılması yönündeki çabaların nafile olduğunu gösterdi.

Tevfik Paşa Hükûmeti'nin istifasından sonra kurulan Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin de ilk icraatlarından biri Divân-ı Harb-i Örfî meselesi oldu. Damat Ferid Paşa, Divân-ı Harb-i Örfîlere asker üyelerin atanması konusunda

---

329 Akşin, **a.g.e**, s. 180.

330 Akşin, **a.g.e**, s. 181.

331 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Mart 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 42789.

332 Ali İhsan Sabis, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri,** C.V, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993, s. 36-42.

Tevfik Paşa ile aynı fikirde idi. 8 Mart 1919 tarihinde yayınlanan kararname ile Divân-ı Harb-i Örfî Başkanlığı'na Erkanı Harp Mirlivası Ali Fevzi Paşa, üyeliklerine Mirliva Ali Nazım, Mustafa, Zeki Paşalar ve Miralay Recep Ferdi Bey getirildi. Bu atamalarla Divân-ı Harb-i Örfî tamamen askerlerden oluşturuldu. Savcılığa da Deniz Ticaret Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya Bey getirildi. Diğer dokuz görevin dört tanesine gayrimüslim üyeler atanmıştı. Hazırlanan kararnameye göre Divân-ı Harb-i Örfîlere, memuriyeti ne olursa olsun, ülkenin savaşa girmesinden sorumlu olanları, "İslam, Ermeni, Rum tehcir ve katliamlarını" düzenleyenleri, halkı birbirine karşı kışkırtanları, ulaşım vasıtalarını vurgun yolunda kullananları yargılama yetkisi verilmişti[333]. Damat Ferid Paşa Hükûmeti, Tevfik Paşa'nın aksine hazırlanan kararnameyi Padişah'ın onayına sunmadan kabul ederek Divân-ı Harb-i Örfîlerin yetkilerini arttırdı.

Damat Ferid Paşa Hükûmeti 10 Mart 1919 tarihinde İtilâf Devletlerinin övgüsüne mazhar olacak şekilde aralarında eski Sadrazam Said Halim Paşa ile birlikte çok sayıda eski nazır, mebus, gazeteci ve yüksek memurun bulunduğu 22 şahsı tutukladı[334]. Bunların bir kısmı Fransızların Tevfik Paşa ve Ferid Paşa hükûmetlerine verdikleri listede yer alan şahıslardı[335]. Tutuklanan şahıslar alelacele mahkemeye çıkarılıyor, birkaç celse sonra haklarında hüküm veriliyordu. Bazı tutuklular ise daha mahkemeye çıkarılamadan ya da haklarında karar verilmeden, işgal kuvvetleri tarafından gayri kanuni yollardan Osmanlı zabıtasından

---

333 "8 Mart 1335(1919)", **BOA, MV**, 214/120; Türkgeldi, **a.g.e**, s. 198-99; Akşin, **a.g.e**, s. 203.

334 "10 Martta Tutuklanan Şahısların Listesi: Eski Sadrazam Said Halim Paşa, Menteşe Eski Mebusu Halil Bey, Maliye Eski Nazırı Rıfat Bey, Dâhiliye Nezâreti Eski Müsteşarı Ali Münif Bey, Dâhiliye Eski Nazırı Fethi Bey, Maarif Eski Nazırı Şükrü Bey, Adliye Eski Nazırı Pirizade İbrahim Bey, Hariciye Eski Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Çankırı Eski Mebusu Fazıl Barkı Bey, Eski Ayan Sekreteri Müştak Bey, Siyasi Şube Eski Müdürü Reşad Bey, İTC üyesi İzzet Bey, Gazeteci İstanbul Eski Mebusu, Sosyalist Parti Reisi Salah Cimcoz Bey, Sinop Eski Mebusu Hasan Fehmi Bey, İstiklâl Gazetesi Sahibi Sapancalı Hakkı Bey, Vakit Editörü Selanikli "gizli-Yahudi (Yahudi dönmesi)" Ahmet Emin Bey, Bolu Eski Mebusu Habib Bey, Dâhiliye Nezâreti Eski Hukuk Müşaviri Osman Bey, eski yüksek memurlardan Telefon Müdürü Fuad Bey, Ankara Eski Mebusu Hilmi Bey, İleri Editörü Celal Nuri Bey", (bu şahıslardan ilk sekizi Fransızların Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiği listede de vardı.) **FO, 371/4173**, 55120; Okyar, **a.g.e**, 1980, s. 278.

335 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Mart 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 41632.

alınıyordu[336]. Kısa süre içerisinde suçlu suçsuz o kadar çok şahıs tutuklanmıştı ki, Webb 11 Mart 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği telgrafında, yapılanların tatmin edici olduğunu, tutukluların güvenli bir şekilde gözaltında olduklarını bildirerek tutuklamalarla yetinilmesini önerdi. Webb, tutuklanan şahısların Cemiyet-i Akvam tarafından kurulacak bir mahkemede yargılanmalarını da önererek "katliamla" ilgili kanıt bulmanın son derece zor olduğunu itiraf etti[337]. Kanıt olmadan suçlular bulunmuştu. Bundan sonra iş temin edilecek sahte belge ve yalancı şahitlerle bu sorunu aşmaktı. Ancak şurası da bir gerçektir ki; İtilâf Devletleri bekledikleri kadar yalancı şahidi dahi bulamayacaklardı.

Kovuşturma ve tutuklamalar çok geniş bir yelpazede sürdürülüyordu. Öyle ki, tutuklananlar arasında öğrenciden eski nazırlara kadar farklı kesimlerden şahıslar bulunmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, "Ermenilere yapılan zulümlerden dolayı suçlular hakkında verilecek cezaların, Türklerin topyekün idamını gerektirdiğinden ulusal düzeyde Osmanlı Devleti'nin parçalanması, kişisel düzeyde de ibret olacak şekilde yüksek memurların cezalandırılması" şeklinde sınırlandırılmasını önermişti[338]. Bu öneri İngilizlerin Osmanlı Devleti ve Ermeni meselesi hakkındaki önyargılarını ve hedeflerini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Tarihi belgeler, tanıklar ya da şahitler ne derse desin İngilizlere göre Ermenilere zulmedilmişti. Daha da ötesi bunun sorumlusu Türk milletinin tamamı olduğundan Türk milletinin tamamına ağır bir ceza verilmeliydi. Yalnız verilecek cezanın şekli tartışma konusuydu. Verilecek ceza Türk milletinin toptan imha edilmesiydi. Bu noktada devreye giren İngiliz menfaatleri cezanın hafifletilmesi için yeterli görülüyor, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve suçlu suçsuz demeden sırf ibret olması için yüksek memurların cezalandırılması İngilizlere göre yeterli oluyordu.

İşgal yönetiminin "Ermeni katliamına" karıştığını iddia ettikleri şahısların tutuklanması için hükûmete baskı yaptığı sıralarda, İngiliz istihbaratında görevli Kumandan C.E. Heathcote Smith, Ermenilerin "katledilmesi" hakkında "İt-

---

336 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 199; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 24; Akşin, **a.g.e**, s. 204-205.

337 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 31824.

338 Akşin, **a.g.e**, s. 207.

tihat ve Terakki Cemiyeti'nin on emri[339]" olduğu iddia edilen, bir dosyaya ulaştı[340]. Smith, bu dosyayı İzmir'de bulunan eski İngiliz istihbarat görevlilerinden Percival Hadkinson'dan[341] temin etmişti. Hadkinson ise bu dosyayı yılbaşından bir süre önce kendisini ziyaret eden ve Emniyet Müdüriyeti'nde çalıştığını ileri süren bir Ermeni'den temin ettiğini bildirmişti. Bu şahıs İttihatçıların mütarekeden bir süre önce arşivlere girerek bir temizlik hareketi yaptıklarını iddia ettikten sonra bu belgelerden bahsetmiş ve 10,000 lira karşılığında bu belgeleri temin ettiğini iddia ederek açıkça söylemese de bu bedelin kendisine verilmesi imasında bulunmuştu. Kiminle pazarlık yaptığının farkında olmayan bu şahsa Hadkinson ileride başının belaya girmesi halinde yardımcı olacaklarına dair teminat vereceğini bildirerek buna karşılık belgeleri ücretsiz temin etmesini istedi. Köşeye sıkışan şahıs birkaç gün içinde dört belge kopyasının bulunduğu bir dosyayı Hadkinson'a ücretsiz teslim etmek zorunda kalmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin on emri başlığını taşıyan ilk belgedeki el yazısının arşiv sekreteri Esad Bey'e ait olduğu ileri sürülmüştü. Şahıs bu emirlerin yetkililere gönderilen ek talimatla imha edildiğini de iddia etmekteydi[342]. Dikkat edileceği üzere bu

---

339 İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarafından Hazırlandığı İddia Edilen "On Emir":

(1) Ermeni cemiyetlerinin tamamını kapatarak, hükûmete karşı çalışanları tutuklayın, bunları Bağdat ve Musul gibi vilayetlere gönderin. Orada veya yolda öldürün.

(2) Ermenilerin silahlarını toplayın.

(3) Van, Erzurum, Adana gibi Ermenilerin Türklerin nefretini kazandıkları yerlerde özel ve uygun bir şekilde Müslüman fikirleri kışkırtın, Rusların Bakü'de yaptığı gibi katliamı provoke edin.

(4) Adana, Sivas, Bursa İzmit ve Bursa vilayetlerinde askerî kuvvetle Müslümanlara yardım edin Erzurum, Van, Mamuretülaziz gibi vilayetlerde idareciler ayrılsın ve askerî disiplin kuvveti kullanın.

(5) Papaz ve öğretmenlerle, 50 yaşın altındaki tüm erkekleri öldürün, Kızları ve çocuklarını zorla Müslüman yapın.

(6) Kaçabilen ailelerin kendi yurtları ile bağlantılarını kesin.

(7) Ermeni memurlar casus olabileceğinden hepsini görevlerinden alın.

(8) Uygun durumlarda ordudaki Ermenileri öldürün. Bu işi askerîyeye bırakın.

(9) Eş zamanlı başlayabilecek hareket nedeniyle Ermenilerin savunma amaçlı olarak hazırlıklarına zaman bırakmayın.

(10) Bu talimata harfiyen uyun. **FO, 371/4172**, 31307.

340 "Kumandan C.E. Heathcote Smith tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Takdim Edilen Belgeler", **FO, 371/4172**, 31307.

341 Daha sonra kurulan Ermeni ve Rum Komitesi'nde de üye olarak çalışmıştı.

342 İkinci belge "Maraş Bölgesinden Ermenilerin Çıkarılması" başlığını taşımaktadır. VI. Kolordu Kumandanı Ahmet Cemal Paşa tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderildiği

şahıs para kazanmak amacıyla bu işe kalkışmış, Smith'in üstü kapalı tehditleri neticesinde iddia ettiği belgelerin kopyalarını ona teslim etmişti. Şahsın Ermeni olması da bu kopyaları millî duygularla hazırlamış olduğuna dair şüpheler uyandırmaktadır. Bu kopyalar üzerinde belgelerin kimden, ne zaman, kime gönderildiklerine dair herhangi bir malumat ya da imza olmaması belgelerin uydurma olduğunu kanıtlamaktaydı.

Bir süre sonra İngilizlere verilen kopyalar üzerinde bazı değişiklikler yapılarak bir Ermeni gazetesi olan "Verchiniour'da" yayınlanmış, Amerikan Yüksek Komiseri Lewis Heck de bu kopyaları Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti[343]. Bütün bunlar kopyaların Ermeniler tarafından uydurulduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Bundan sonra bu ve benzeri belgelerle ilgili söylentiler sürekli ortalarda dolaştıysa da İtilâf temsilcileri işgal dönemi boyunca bu belgelere fazla itibar etmeleri gerektiğini öğrendiler.

İzmir'in işgalinden sonra Webb, olacakları önceden hissederek aldığı istihbarat raporlarından yola çıkmış vatanseverlerin bir direniş vücuda getirmek ve tutukluları serbest bırakmak amacıyla teşebbüslerde bulunacaklarını öngörmüştü[344]. Webb, Londra'ya malumat verdikten birkaç gün sonra Osmanlı Hükûmeti, aralarında Yunus Nadi ve Köprülüzade Fuad Bey'in bulunduğu 23 vatansever tutuklunun tahliyesini kararlaştırarak Kütahya'ya sürgüne gönderilen Ahmed Emin'in İstanbul'a dönmesine izin verdi[345]. 22 Mayıs 1919 tarihli gazeteler tahliye edilenlerin sayısının 41'e ulaştığını yazmışlardı. Aynı gün Duncan, Bekirağa

---

iddia edilen belgede Ahmet Cemal Paşa'nın Maraş Mutasarrıflığı'na gönderdiği talimat yer almaktadır. Paşa'nın gönderdiği talimatta Ermenilerin ilk isyan ettiği bölgede 15,000 Ermeni'nin Halep'e gönderilmemesinden ve "tehcirin" yavaş ilerlemesinden rahatsız olduğu görülmektedir. Bu talimatta "tehcirin" daha önceki gibi yapılmaması Ermenilerin yiyecek, refah ve güvenliklerinin sağlanması istenmektedir. Üzerinde 31 Mart 1332 (13 Nisan 1916) tarihi olan Üçüncü belgede ise Ahmet Cemal Paşa'nın, hakkında olumsuz raporlar gelen Maraş Mutasarrıfı'nın hareketlerini teftiş etmek üzere bir müfettiş gönderdiği yer almaktadır. Dördüncü belge ise 11 Şubat 1331 (24 Şubat 1916) tarihli olup olaylara karışan Ermeni çetecilerinin tutuklanması ile ilgilidir.

343 Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 313.

344 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 tarihli telgraf", **FO, 371/4173**, 76582.

345 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 214-215.

Bölüğü'ne bir Fransız ve bir İngiliz Nöbetçi birliği yerleştirmişti[346]. 28 Mayıs 1919 tarihinde Webb, Bekirağa Bölüğü'nde bulunan 67[347] tutukluyu alarak bun-

346 "Tümgeneral J.Duncan'dan Webb'e 22 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

347 28 Mayıs 1919 tarihinde Bekirağa Bölüğünden Alınarak Malta adasına Gönderilen Tutuklu Listesi;
Sivas Eski Valisi Sabit Bey
Musul Umûmi Valisi Memduh
Sivas Eski Valisi Muammer Bey
İzmir Eski Valisi Rahmi Bey
İstanbul Eski Mebusu Hüseyin Cahid Bey
Dâhiliye Eski Nazırı İsmail Canbolat Bey
Erzurum Eski Mebusu Hüseyin Tosun Bey
Nafia Eski Nazırı Abbas Paşa
Eski Mebus Ziya Gökalp
Meclis Başkanı Hacı Adil Bey
Eski Kumandan Mahmut Kamil Paşa
İaşe Eski Nazırı Kemal Bey
Maarif Eski Nazırı ve Burdur Mebusu Midhat Şükrü Bey
Nafia Eski Nazırı Ali Münif Bey
Eski Sadrazam Said Halim Paşa
Adliye Eski Nazırı Halil Bey
Maarif Eski Nazırı Şükrü Bey
Eski Karahisar Mebusu Ahmed Agayef Bey
Kırklareli Eski Mutasarrıfı Hilmi Bey
Mahkeme Memuru Macid Bey
İTC Üyesi Rıza Bey
Nevzad Bey
Bursa Mebusu Hamit Bey
Sivas Eski Valisi Ahmet Bey
Polis Umûmi Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürü Tevfik Hadi Bey
Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey
Diyarbakır Eski Valisi İbrahim Bedreddin Bey
Eski Şeyhülislam Hayri Efendi
İzmir Mebusu Ubeydullah Bey
Sıhhîye Müfettişi Süleyman Numan Paşa
Lazistan Mebusu Süleyman Sudi Bey
İTC Sekreteri Ferid Bey
İstanbul Eski Muhafızı Cevad Bey
Veli Nejdet Bey
Bolu Eski Mebusu Habib Bey
Sinop Eski Mebusu Hasan Fehmi Efendi
İstanbul Eski Mebusu Selah Cimcoz Bey
Çankırı Eski Mebusu Fadıl Bey

ların 12'sini[348] Mondros'a geriye kalanları ise Malta adasına gönderdi. Bunların

---

Eski Savaş Kabinesi Üyesi İbrahim Bey
Dâhiliye Eski Nazırı Fethi Bey
Hariciye Eski Nazırı Ahmet Nesimi Bey
Merzifon Eski Mutasarrıfı Faik Bey
Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey
İTC sekreteri Midhat Bey
Yarbay Mümtaz Bey
Ankara Eski Valisi Cevdet Bey
Ankara Eski Mebusu Atıf Bey
İTC temsilcisi Hoca Rıfat Efendi
Eski Müfettiş Şükrü Bey
Edirne Eski Valisi Zekeriya Zihni Bey
Harbiye Eski Nazırı Hacı Ahmet Paşa
İTC Sivas temsilcisi Gani Bey
Of Mutasarrıfı Asım Bey
Yarbay Celal Bey
Şerafeddin Bey
Kemal Bey
Cemal Efendi
Sami Bey
Mehmet Tevfik Bey
Binbaşı Mazlum Bey
Albay Tevfik Bey
Binbaşı Haydar Bey
Binbaşı Nazım Bey
Yüzbaşı Doktor Halil Bey
Yarbay Abdul Gani
Binbaşı Ömer Bey
İbrahim Hakkı Bey. **FO, 371/4174**, 88768.

348 Bu on iki şahıs;
Ahmet Agayef
Şükrü Bey
Halil Bey
Said Halim Paşa
Ali Münif Bey
Midhat Şükrü Bey
Kemal Bey
Mahmut Kamil Paşa
Hacı Adil Bey
Ziya Gökalp Bey

dışında Kars Şurası çalışmalarına katılan 11 şahıs daha gemiye bindirildi[349]. Bu işlem sırasında İtilâf askerlerden istifade eden Webb, Yüksek Komiserlere bilgi verme lüzumu dahi hissetmemişti. Bunun üzerine M.Defrance, kendisine haber verilmeden yapılan hareketten dolayı hoşnutsuzluğunu dile getirdi. İngiliz yetkililer haber verilmemesinden dolayı üzüntü duyduklarını, bu ihmalin eylemin süratinden kaynaklandığını ileri sürdülerse de Fransızlar ikna olmadılar. Bu sevkiyat sırasında Calthorpe, Damat Ferid Paşa tarafından yapılan şifahi öneriden olacak Osmanlı Hükûmeti'nden izin almak bir yana hükûmete haber dahi vermemişti[350]. Bu meselede Calthorpe'un sadece Osmanlı Hükûmeti ve İtilâf Devletlerine değil kendi hükûmetine dahi danışmadığı anlaşılmaktadır. İngiliz Hükûmeti bu sevkiyattan sonra Calthorpe'a, Karasu Efendi ve diğer İttihatçıların "kaçmalarının" önlenemeyeceğinin hissedilmesi halinde kalanların tamamının Malta'ya sürülmesi için talimat verdi[351].

İşin aslı Webb 15 Mayıs 1919 tarihinde Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'na bir mektup yazarak Seraskerat Hapishanesi'nde (Bekirağa Bölüğü) bulunan tutuklular, Malta'ya gönderileceğinden bunların idaresinin üstlenilmesini talepet-

---

Abbas Paşa
Hüseyin Tosun Bey'dir. **FO, 371/4174**, 95652.

349 Karadeniz Orduları Başkumandanının emriyle Kars'ta tutuklanan ve Pr. Ena ile Malta'ya gönderilenlerin listesi;
Şura Başkanı İbrahim Bey Cihangirov
Savaş Bakanı Hasan Han Cihangirov
Şuranın Rum üyesi Pavlo Jamusev
Şura Rus Sosyal Yardım Bakanı Vafiades Stefani
Şuradaki Rus üye Rachinsky (Radjinski Matroi)
Şura İaşe Bakanı Yusuf Beg Yusupov
Polis Şefi Daukhudin Manleef (Tauchitgin Memlejeff)
Polis Müdürü Musa Bey (Salahov)
Telgraf&Telefon Şefi Yardımcısı Muklis Mainnedov (Muhlis Bey Mehmetoğlu)
Şura Adalet Bakanı Aziz Cihangirov (1) & (2)'nin kardeşi resmi pozisyonunun olmadığı söylenmekte
Kars Sivil Valisi Muhammed Bey Ali Bekov, **FO, 371/4174**, 118380.

350 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 81368.

351 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 88761; "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4155**, 79394.

mişti[352]. Bu talimattan hareketle, İngilizlerin, tutukluları Malta'ya gönderme kararı almalarında sadece İzmir'in işgaline karşı oluşan tepkilerin ya da bazı tutukluların tahliye edilmelerinin etkili olduğunu ileri sürmek yanlış olur. Çünkü İzmir'in işgal edilmesinden önce gerekli hazırlıklar yapılmış, İzmir'in işgal edildiği gün de tutukluların Malta'ya gönderilmeleri için düzenleme yapılmıştı. İzmir'in işgali sadece süreci hızlandırmıştı.

Calthorpe Malta'ya gönderilecek tutuklular hakkında sadece Osmanlı Hükûmeti'ne değil, meslektaşlarına ve hatta kendi hükûmetine dahi haber vermemişti. Calthorpe'un başına buyruk bu hareketi 29 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'nın tepkisine neden oldu. Kimden aldığı emir ve hangi yetki ile bu tutukluların Malta'ya sürüldüğünü soran Defrance'a cevap olarak Calthorpe bu kararı İtilâf hükûmetlerinin verdiğini sandığını ileri sürdü. Defrance'ın buna itiraz ederek kendisine bununla ilgili herhangi bir bilgi ulaşmadığını ifade etmesi üzerine söz alan İngiliz siyasi temsilcisi Hohler, tutukluların kaçışlarını önlemek maksadıyla böyle bir tedbir aldıklarını açıklayarak kendi Yüksek Komiserinin yalanını ortaya çıkardı. Bu açıklama Defrance'ın öfkesini daha da arttırdı. Bundan sonra tutukluları kimin yargılayacağını, tutukluların gıyabında mahkemelerinin nasıl yapılacağını soran Defrance her şeyden önce bu karar hakkında kendilerine önceden bilgi verilmesi gerektiğini, d'Espérey'in bu durumu haber alması halinde rahatsız olacağını sert bir şekilde dile getirdi. Sforza da Defrance'ı destekleyerek bu tür "siyasi meselelerde" Yüksek Komiserlerin ortak kararına müracaat edilmesi, hiç değilse danışılması gerektiğinin altını çizdi. Bu noktada Sforza'nın değerlendirmeleri üzerinde durmak gerekir. Çünkü üst düzey bir İtilâf temsilcisi olarak Sforza yapılan işlemlerin hukuki değil siyasi nitelikte olduğunu kabul ediyordu[353].

Malta sürgünlerini gazetelerden öğrenen d'Espérey bir hayli şaşırmış, İtilâf Devletleri arasında bu konu hakkında daha önce yapılmış bir anlaşma olmadığını belirterek bu hareketin İngiliz Hükûmeti'nin kendi amaçları için aldığı politik bir tedbir olduğunu ifade etmiş ve bunun hiç şüphesiz İngiliz Hükûmeti'nin emriyle uygulandığını ileri sürmüştü. Malta sürgünlerinin sevkiyatı sırasında Milne Fransız askerlerlerinden de yararlanmıştı. Bundan rahatsız olan d'Espérey,

352 "Amiral Webb'den General J. Duncan'a 15 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

353 "29 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

Fransız kumandanının bilgisi olmadan bu askerlerin kullanılmasının kabul edilemeyeceğini de dile getirmişti. d'Espérey, İngiliz kumandası altındaki Fransız askerlerin sadece askerî amaçlarla kullanılabileceğini, siyasi amaçlarla kullanılamayacağını da hatırlatmıştı. Sonuç olarak d'Espérey yapılanlar hakkında Avrupa Türkiye'sindeki İtilâf Kumandanı'na bilgi verilmesi gerektiğini de belirterek İngiliz Kumandanın emrinde olan Fransız taburunun en kısa zamanda Bakırköy'e gönderilmesini talep etti. d'Espérey ileride İtilâf hükûmetleri tarafından onaylanmadıkça bu tür siyasi hareketlerde bulunulmaması konusunda da İngiliz yetkilileri uyardı[354]. Hatalı olduğunu bilen Milne, üzüntülerini ileterek Fransız Taburu'nun Bakırköy'e gitmesi için talimat verdi[355].

İstanbul'daki yetkililerinin tepkisinden sonra Fransız Hükûmeti de İngiliz Hükûmeti'ne bir nota vererek müttefiklerden habersiz bir şekilde tutukluların Malta'ya sürülmesini protesto etti[356]. Fransızlar son derece haklıydı. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti yaşananlardan dolayı üzüntüsünü dile getirmek ve durumun aciliyetinden dolayı Calthorpe'un böyle bir tercih yapmak zorunda olduğunu ileri sürmek suretiyle kendini aklamaya çalıştı[357]. Bu savunmanın gerçeklerle yakından uzaktan alakası yoktu. Çünkü hareket plânlı bir şekilde yapılmıştı.

Türkgeldi, tutukluların Malta'ya sürülmesini, Padişah'ın "Elhamdülillah ki ben alet olmadım" şeklinde değerlendirdiğini nakletmektedir[358]. Padişah'ın ve Osmanlı Hükûmeti'nin hak ve hukukunun çiğnendiği bu uygulamalara bir notayla da olsa tepki gösterememiş olması bu sevkiyatın içselleştirdiği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan Divân-ı Harb-i Örfîlere güvensizliğin işareti sayılabilir.

Tutuklamaları düz mantıkla değerlendiren Nazırlar da oluyordu. Adliye Nazırı Vasfi Efendi, yaşananlardan Tevfik Paşa Hükûmeti'ni sorumlu görmekteydi. Ona göre zamanında gereken tedbirler alınsaydı ve Divân-ı Harb-i Örfîler iyi bir

354 "İtilâf Şark Orduları İngiliz Askerî Heyeti'nden Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'na 30 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

355 "Milne'den İtilâf Şark Orduları İngiliz Askerî Heyetine 31 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 102588.

356 "Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Haziran 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 84188.

357 İngiliz Hükûmeti'nden Fransa'nın Londra Büyükelçiliği'ne 1 Haziran 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4173**, 84188.

358 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 218-219; Akşin, **a.g.e**, s. 323-324.

şekilde çalışsaydı beş on tutuklu feda edilecek ve böylece bütün millet aklanmış olacaktı. Üstelik İngilizler de bu şekilde müdahale etmeyecekti. Vasfi Efendi'nin suçlamalarından rahatsız olan Tevfik Paşa, hükûmetten istifaya karar verdiyse de Saray ve Damat Ferid Paşa'nın müdahalesi ile Vasfi Bey hükûmetten çekilmek zorunda kaldı[359]. Vasfi Bey'in istifa etmek mecburiyetinde bırakılmasında yaptığı değerlendirmelerle birlikte Tevfik Paşa'yı tenkit etmesi etkili olmuştu.

Türkiye'de yaşayan gayrimüslimlere ve İtilâf esirlerine kötü muamele etmekle itham edilerek Malta'ya sürgüne gönderilen şahısların büyük kısmı iyi gün dostu vefasız yakınlarından haber alamazken, az da olsa kötü gün dostlarının olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Albay Şeref (Şerafeddin) Bey de gayrimüslimlere kötü muamele etmekle itham edilerek Malta'ya gönderilenler arasındaydı. Osmanlı vatandaşı bir Rum olan Dr. V. Mazoraky İngilizlere bir mektup yazarak Şeref Bey hakkındaki gerçekleri bildirdi. Kudüs'te 38 yıl ikâmet eden ve Yunanistan savaşa girdikten sonra Osmanlı Hükûmeti'nin aldığı kararla ailesiyle birlikte Ankara'ya gönderilen Mazoraky, Şeref Bey'in tüm sürgünlere ve esirlere karşı çok iyi muamelede bulunduğunu, tanıştığı İngiliz ve Fransız esirlerden de onun hakkında herhangi bir şikâyet işitmediğini vurguladıktan sonra Şeref Bey'in kötü muameleden tutuklandığını duyunca hayrete düştüğünü ve bunları yazmaya mecbur olduğunu bildirdi[360]. Bunun üzerine Karadeniz Ordusu Başkumandanı'nın teklifi ile Albay Şeref Bey serbest bırakıldı[361]. Diğer sürgünler böyle vefalı dostlara sahip olmadıklarından gerçeklerin ortaya çıkması için biraz daha bekleyeceklerdi.

Malta'ya yapılan sevkiyatlardan sonra Seraskerat Hapishanesi'nden Küçük Talat Bey ve Halil Paşa'nın firar etmeleri Yüksek Komiserleri telaşa düşürdü. 16 Ağustos 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, Bâb-ı Âli'ye müşterek bir nota vererek sorumluların tespit edilmesini ve firarilerin bir an önce yakalanmasını talep ettiler[362].

18 Ağustos 1919 tarihinde Batum'da İngiliz muhafızların gözetiminde bulunan Nuri Paşa'nın kaçırılması[363] Yüksek Komiserlerin endişelerini daha da

359 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 218-219; Akşin, **a.g.e**, s. 324-325.

360 "Dr. V. Mazoraky'nin 15 Eylül 1919 Tarihli Mektubu", **FO, 371/4174**, 147089.

361 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4175**, 165704.

362 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 18 Ağustos 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 121955.

363 "27. Bölükten İstanbul İngiliz Kuvvetlerine 19 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4174**, 123322.

arttırdı. İtilâf Devletleri, İstanbul ve Batum'daki firar olaylarının birbirleri ile bağlantılı olduğunu tahmin ediyorlardı.

Küçük Talat Bey, Nuri ve Halil Paşaların yeniden tutuklanmaları için her türlü çabayı sarf eden İtilâf Devletleri, Nuri Paşa için bir milyon ruble, Halil Paşa için de bin pound ödül koydular[364].

Halil Paşa yakalanamasa da onun firarına yardımcı olduğu şüphesiyle firara yardımcı olmakla suçlanan Celil Bey, Hüseyin Efendi, Mehmet Ağa yakalanarak Esad Paşa riyasetindeki Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılandılar. Yargılama neticesinde oy birliği ile Ceza Kanunu'nun 118. maddesine göre Hüseyin Efendi'nin altı yıl ağır hapsine, yaşının küçüklüğünden dolayı Mehmed Ağa'nın dört yıl ağır hapsine, Celil Bey'in ise 6 ay hapsine karar verildi[365].

Ferid Paşa yapılan tutuklamaları ve sürgünleri İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne karşı değil de İTC'ne karşı bir hareket olarak algılıyor, Calthorpe ile yaptığı görüşmelerde bu konudaki memnuniyetini sık sık dile getiriyordu. Osmanlı hapishanelerinden alınarak ya da doğrudan İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilenlerin sayısını yeterli bulmayan Damat Ferid Paşa, Calthorpe'a çok sayıda şahsın tutuklanması halinde bu şahısları Malta gibi güvenli bir yere nakledip nakledemeyeceklerini de sordu[366]. Damat Ferid Paşa'nın bunu sorduğu sıralarda Erzurum Kongresi çalışmalarına son vermek üzereydi. Anadolu'daki hareket Ferid Paşa Hükûmeti için tehdit edici bir boyuta ulaşmıştı. Damat Ferid Paşa'nın böyle hassas bir zamanda yaptığı teklif onun, Millî Mücadele taraftarlarını kapsayacak şekilde geniş çaplı bir tutuklama operasyonuna başlamayı düşündüğünü göstermekteydi. Paşa'nın hayali Malta'yı muhalifleri için bir esir kampı haline getirmekti.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra tutuklanan ve aralarında son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yer alan mebusların bulunduğu Millî Mücadele yanlısı şahıslar[367] da Malta'ya gönderildi. Bu sürgünler sonucunda Mustafa Kemal

364 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4174**, 126005.

365 "Halil Paşa'nın Firarına Yardım Edenlerin Mahkemesi, 10 Aralık 1919 Tarihli Vakit'ten", **FO, 371/4175**, 168757.

366 "Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No. 84, **FO, 406/41**.

367 Hüseyin Rauf Orbay, Mustafa Vasıf Bey (Kara Vasıf), Mehmet Şeref Bey, Ahmet Faik

Paşa askerî yetkililere talimat vererek Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarının tutuklanmasını emretti. Talimat doğrultusunda aralarında Rawlinson'un da bulunduğu İngiliz subaylar tutuklandılar. Bu tutuklular Malta sürgünlerinin kurtarılması için rehin tutuldular[368].

Millî Mücadele taraftarlarının tutuklanmasından sonra Damat Ferid Paşa bu kez aralarında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşalar gibi tutuklanması o an için imkânsız şahısların tutuklanarak Malta'ya sürülmesi için Webb'e müracaat etti[369]. Ferid Paşa'nın bu tavrı olayları Sadrazam'ı bulunduğu devletin hâkimiyeti açısından değil de sadece koltuğunu korumak amacıyla tüm rakiplerini tasfiye etmeyi düşünen bir politikacı gözüyle değerlendirildiğini bir kez daha gösteriyordu.

Damat Ferid Paşa'nın yapılan sürgünleri hazmedebildiğini gören İngilizler, tutuklanan şahısları Malta'ya göndermeye devam ediyorlardı. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki gelişmeler bu antlaşmanın zorla kabul ettirilmesine dair düşüncelerin değişmeye başladığını gösteriyordu. Bu nedenle İngilizler Ferid Paşa'yı gözden çıkarmak zorunda kaldılar. Ondan sonra

---

Bey, Numan Usta, Çürüksulu Mahmut Paşa, Mehmet Cemal Paşa (Mersinli), İsmail Cevad Paşa (Çobanlı), Hasan Tahsin Bey, Dr. Mehmet Esat Paşa (Işık), Ahmet Şevket Bey (Galeta'lı Şevket), Ali Sait Paşa, Ebuzziyazade Velit Bey, Süleyman Nazif Bey, Celal Nuri Bey (İleri), Ali Sait Paşa'nın evlatlığı İslam Ali, Ahmet Emin Bey (Yalman), Mehmet Muammer Bey, Hilmi Abdulkadir Bey, Eczacı Mehmet Bey, Enis Avni (Aka Gündüz), Rafet Paşa, Kel Ali Bey (Çetinkaya), Ali Seyit Bey.

368 II. İnönü Zaferinden sonra İngilizler Millî Mücadele Hareketi'nde aktif rol oynamayacağını düşündükleri 40 kişiyi serbest bıraktılar. 23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ile İngiliz yetkililer arasında varılan uzlaşma ile Malta'da bulunan tutuklulara karşılık Anadolu'da rehin tutulan şahısların mübadelesine karar verildi. Bunun üzerine 30 Ekim 1921 tarihinde İnebolu'da mübadele gerçekleştirildi. Mübadelenin gerçekleşmesinde kazanılan Sakarya Savaşı son derece etkili olmuştu. Şimşir, **a.g.e**, s. 168-179, 394-395.

369 Ferid Paşa'nın listesinde bu şahıslar dışında; Kazım Paşa, Remzi Paşa, Abdulkerim Paşa, Nihat Paşa, Hasan Rıza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Cafer Tayyar Bey, Behiç Bey, Hüseyin Muhittin Bey, Selâhattin Âdil Bey, Ömer Lütfi Bey, Kazım Bey, İsmet Bey, Galip Paşa, Hayri Bey, Seyyit Bey gibi şahıslar ve hatta Talat Paşa, Cavid Bey ve Enver Paşa gibi şahıslar bulunmaktaydı. Şimşir, **a.g.e**, s. 184-185.

hükûmeti kuran Tevfik Paşa döneminde Malta'ya son defa olmak üzere iki şahıs[370] daha gönderildi[371].

Sevr Antlaşması'nda savaş suçlularının İtilâf mahkemelerinde yargılanmaları kararlaştırılmıştı. Buna göre Osmanlı Hükûmeti, İtilâf mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul edecek, antlaşmanın imzalandığı tarihten önce Osmanlı mahkemelerinde yargılanan şahıslar dahi talep edilmeleri halinde İtilâf Devletlerine teslim edecekti[372]. İtilâf Devletlerinden birinin uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylemde bulunanlar da bu devletin askerî mahkemelerinde yargılanacaklardı. İtilâf Devletlerinden birkaçının uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylemde bulunanlar ise ilgili devletlerin askerî mahkeme üyelerinden kurulu muhtelit mahkemelerde yargılanacaklardı.

Sevr'e göre; Osmanlı Hükûmeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve talep edilen kişileri de İtilâf Devletlerine teslim edecekti. İtilâf Devletleri, bu nedenle suçlanan kişileri yargılamakla görevlendirilecek mahkemeyi belirleyeceklerdi. Uygun bir süre içinde Cemiyet-i Akvam, sözü edilen topluca öldürmeleri yargılamaya yetkili bir mahkeme kurduğu takdirde İtilâf Devletleri sözü geçen sanıkları bu mahkemeye vereceklerdi[373]. Sevr Antlaşması herhangi bir gerekçe ile tutuklanan, Malta'ya sürülen ya da ileride tutuklanacak olan şahısların İtilâf Devleti tarafından kurulacak mahkemelerde yargılanmalarını sağlayacak hukuki zemini yaratmıştı. Fakat antlaşmanın kendisi için hukuki bir zemin bulunamayacaktı.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiliz yetkililer Malta sürgünlerinin yargılaması için delil, şahit bulmaya çalıştılarsa da aleyhte kullanılabilecek ciddi hiçbir veriye ulaşamadılar[374].

---

370 Mehmet Adil Bey ve Mehmet Rüştü Bey.

371 Şimşir'in yaptığı tespitlere göre Malta'ya 144 şahıs sürülmüştür. Şimşir, **a.g.e**, s. 196-197.

372 **Sevr Antlaşması**, md. 226-229. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, 1953, s. 603-604.

373 **Sevr Antlaşması**, md. 230. Erim, **a.g.e**, s. 604.

374 Şimşir, **a.g.e**, s. 244.

b. Paris Konferansı

18 Ocak 1919 tarihinde görüşmelere başlayan Paris Barış Konferansı'nda Almanya ile ilgili meseleler yanında Osmanlı Devleti'nin geleceğini de ilgilendiren meseleler ele alınmaktaydı. 12 Şubat 1919 tarihinde Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı'na iletilmek üzere bir muhtıra verdi. Wilson prensipleri esas alınarak hazırlanan muhtırada, Trakya ve Anadolu'da Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu savunuluyor, savaş sırasında yaşananların sorumlusunun Ermeniler olduğu açıklanıyor, gerçekleri araştırmak üzere tarafsız devlet temsilcilerinden bir heyet seçilmesi öneriliyordu. Muhtırada her şeye rağmen Ermenilerin savaş öncesinde yaşadıkları bölgelere dönebilecekleri veya Ermenistan sınırlarının genişletilmesiyle oluşturulacak bu bölgeye yerleştirilmeleri de alternatif olarak sunuluyordu. Wilson prensiplerinden hareketle Boğazlardan serbest geçiş yapılmasının yararlarından bahseden muhtıra Arap toprakları konusunda Wilson prensiplerinden saparak bu toprakların Türk idaresine bırakılmasını talep etti[375]. Öncelikle şunu söylemekte yarar var ki; karşı tarafın talepleri bildirilmeden Osmanlı Devleti'nin taleplerini iletmesi taktiksel bir hata idi. Bir diğer hata ise Amerika'nın geleceğe yönelik plânların bir mahsûlü olan ve Osmanlı Devleti'ni parçalamayı amaçlayan Wilson Prensiplerinin referans alınması ve baştan kabul edilmesi idi.

İtilâf Devletlerinin sunulan muhtırayı dikkate almaması üzerine Tevfik Paşa Hükûmeti, Paris'te bulunan Dâhiliye Nazırı Reşit Bey vasıtasıyla İngiltere nezdinde gayrı resmî temas kurmaya çalıştı. Şûra-yı Devlet Reisi Mehmet Şerif Paşa ile birlikte Lord Hardinge'i ziyaret eden Reşit Bey Mısır modelinde olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'de aktif bir rol alıp almayacağını öğrenmek istedi. Bu teşebbüsten de bir netice alınamaması üzerine Beyrut Eski Valisi ve Arnavutluk Murahhas Heyeti Başkanı Halil Paşa, İngiltere'nin İstanbul Eski Büyükelçisi Louis Mallet ile görüşerek Padişah ve Sadrazam'ın, İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarıp himayesine almasını talep ettiklerini bildirdi. Ancak bu teşebbüs de diğeri gibi sonuçsuz kaldı[376]. Tevfik Paşa, resmî yollardan yapamadıklarını gayrı resmî yollardan yapmaya çalışıyor-

---

375 Akşin, **a.g.e**, s. 166; Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı, Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", **Divan İlmi Araştırmalar**, S. 7, (1999), s. 194-195.

376 Akşin, **a.g.e**, s. 166-168.

du. İngiltere'yi kazanmak ve İttifak Devletleri arasında ihtilaf çıkarmak uğruna yapıldığı anlaşılan bu teklifler, Mısır modelinde olduğu gibi bağımsızlığın kaybedilmesi ve Türkiye'de bir manda idaresi kurulması anlamına geliyordu. Bu teşebbüsler idamı bekleyen ve infaz vakti belli olmayan bir mahkûmun hezeyanları olarak değerlendirilebilir. Tevfik Paşa Hükûmeti'nden sonra kurulan Damat Ferid Paşa Hükûmeti zamanında bu hezeyanlar daha da artacaktı.

İktidara geldikten sonra Damat Ferid Paşa'nın öncelikli hedefi, Osmanlı Devleti'ni Paris Konferansı'na davet ettirmekti. 30 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Damat Ferid Paşa, Calthorpe ile Padişah adına görüşmek istediğini dile getirdi. Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşta birçok devletle mücadele ettiğini, fakat tamamen İngiltere'ye "boyun eğdiğini" ifade ettikten sonra kabul edilebilecek şartlar hakkında bir tasarı sundu. Bu tasarıya göre; Anadolu ile Arabistan arasında kalan ve üzerinde Türklerle beraber değişik soydan insanların yaşadığı bölgenin Osmanlı Devleti'ne bırakılması talep ediliyordu. Arapların yaşadığı bölgede Osmanlı bayrağının dalgalanması, Padişah adına hutbe okutulması, para basılması ve halkın Halife'ye bağlı kalması şartıyla özerklik verilebileceği de tasarı da yer aldı. Ermenistan diğer devletlerle birlikte İngiltere'nin vereceği karara göre bağımsız ya da özerk olabilecekti. İngiltere içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak amacıyla tasarıda özerklik verileceği ifade edilen bölgeler dâhil istediği bölgeyi 15 yıllığına işgal edebilecekti. Tasarıda batı sınırı olarak; Midye-Enez hattı talep ediliyordu. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki istihkâmların tamamının yıkılmasını, buraların İngilizler tarafından işgal edilmesini Damat Ferid Paşa kabul ediyordu. Dostluk adına gerekli görülen nezâretlere Padişah tarafından İngiliz müsteşarlar atanacaktı. Ferid Paşa sadece bunları teklif etmemişti. Vilayet idarelerinde 15 yıllık bir süre için valilere müsteşarlık hizmeti sunacak olan İngiliz Başkonsolosları atanacaktı. Ülkede seçimler İngiliz Konsoloslarının denetiminde yapılacaktı. Başkent ve taşrada İngiltere maliye üzerinde denetim kurma hakkına sahip olacak, doğu halklarının istidatlarına uygun bir şekilde Kanûn-ı Esâsi'de değişikliğe gidilecekti. Meclisler bütçeyi belirleyerek ihtiyaçlarını merkezi hükûmete bildirecekti. Dış politikada ise Padişah mutlak hâkim olacaktı. Damat Ferid Paşa'nın sunduğu tasarıya karşılık İngiliz Yüksek Komiseri bir cevap vermese de Londra'ya gönderdiği raporlardan tasarıdaki tekliflerden etkilendiği anlaşılmaktadır. İngiliz Hükûmeti, Türklerin İtilâf Devletleri arasında ikilik çıkarma maksadıyla bu tasarıyı hazırladıklarını, hatta

kendilerinin bu tasarıya sıcak bakmaları halinde Türklerin, İtilâf Devletleri ile aralarını açmak için bunlardan müttefiklerini haberdar edeceğini düşünüyordu[377]. Damat Ferid Paşa'nın büyük bir umutsuzluk içerisinde hazırladığı anlaşılan bu tasarı Osmanlı Devleti'nin, İtilâf Devletleri arasında paylaşılması ve onlar tarafından idare edilmesi yerine 15 yıllık geçici bir süreliğine İngiliz egemenliğinin kabul edilmesine yönelikti. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki istihkâmlar için süre kısıtlamasının bulunmadığı tasarı çarpık bir idari yapı ve kısıtlı bir egemenlik öngörmekteydi. İngiliz Hükûmeti'nin düşündüğü gibi bir tuzak dahi olsa İtilâf Devletlerinin belki de akıllarından geçmeyen kısıtlamaları Damat Ferid Paşa peşinen kabul ederek onların işlerini kolaylaştırıyordu.

Sonunda İtilâf Devletleri aldıkları kararları tebliğ etmek üzere Osmanlı Devleti'ni Paris Konferansı'na davet etttiler. 31 Mayıs 1919 tarihinde yayınlanan resmî bildiride hükûmetin, Paris Konferansı için yapılan davete gereğinden fazla anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Bildiride Aydın Vilayeti'nin haksız bir şekilde Yunanlılar tarafından işgalinin yarattığı heyecandan bahsedildikten sonra hükûmetin yapılan işgalleri geçici olarak nitelendirdiği ve işgalleri Paris Konferansı'nda sona erdirme yönünde bir ümide kapıldığı anlaşılmaktadır[378].

Osmanlı Devleti adına Damat Ferid Paşa 17 Haziran 1919 tarihinde Paris Konferansı'nda bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında yaşananların sorumlusunun Türk milleti değil İTC olduğunu vurgulayan Ferid Paşa, İzmir'in işgalinden sonra yaşanan facialardan bahsetti. Bundan sonra Wilson Prensiplerini esas alarak bazı taleplerde bulunan Ferid Paşa, Anadolu ve Trakya'da Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin ve Arap vilayetlerinin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiğini dile getirdi. Ferid Paşa bu "hayalperest" konuşması ile gülünç bir duruma düştü. Osmanlı Devleti'nin konferansa davet edilmesinde önemli bir rol oynayan Clemenceau'nun Ferid Paşa'ya hitaben, "Okuduğunuz kağıdı bize bırakınız. Siz aşağıdaki büfeye gidip istirahat ediniz" şeklindeki sözleriyle hakaret edercesine müdahale ettiği ileri sürülmüştür. Ferid Paşa'nın konuşmasından sonra ABD Başkanı Wilson'un, "ömrümde bundan daha aptalca şey duymadım", İngiliz Başbakanı Llyod George'un, "iyi espri" şeklinde alay ettiği ve bu

377 "Damat Ferit Paşa'nın Sunduğu Tasarı", **FO, 371/4156**, 60152.

378 Gökbilgin, **a.g.e**, s. 119-120.

sözleri de "Türklerin siyasi kabiliyetsizliğinin en iyi kanıtı" şeklinde değerlendirdiği iddia edilmişti[379].

23 Haziran 1919 tarihinde Ferid Paşa'nın konuşmasına karşılık verilen cevapta Osmanlı Devleti'nin kendisine yöneltilen bir tehdit olmadığı halde savaşa girdiği, savaş sırasında Hıristiyanlara karşı dini duygularla kötü muamele ettiği, Türklerin başka milletleri idare etme kabiliyetine sahip olmadıkları bildiriliyor, Türklere "bozuk ahlak ve entrikaya dayanan kötü geleneklerinden kopmaları" tavsiye ediliyordu[380]. Tavsiyede bulunanlar dünyayı parsel parsel sömürgelere ayıran, kurdukları korku imparatorlukları ile tarihe görülmemiş vahşetler yaşatan devletlerin temsilcileri idi. Sözümona medeniyet temsilcileri, galibiyet yaptıklarını aklarmışçasına insanlık dersi vermeye kalkışıyorlardı.

23 Haziran 1919 tarihinde Ferid Paşa, Paris Konferansı'na bir muhtıra daha sundu. Meclis-i Vükelâ'da "Müdafaa-name" adı ile alınan karara dayanan ve Mustafa Budak'ın "Misâk-ı Millî'nin öncüsü" olarak nitelendirdiği bu muhtırada, üstü kapalı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin sorumlusu olarak İTC gösterilmiş, yine Wilson Prensipleri esas alınarak Osmanlı Devleti'nin talepleri sıralanmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti, batıda Balkan Savaşları, doğuda 1877-1878 Rus Savaşı öncesindeki sınırlarını, Halep ve Musul vilayetlerinin güneyini talep etmiş, Kafkasya Ermenistan'ına eklenmek üzere bazı topraklar verilebileceğini bildirmişti. Muhtırada kapitülasyonların kaldırılması, İstanbul ve Boğazların Türk hâkimiyetine bırakıldıktan sonra ticarete açılması, güvenlik nedeniyle bazı Ege adalarının Osmanlı Devleti'ne bırakılması gibi talepler de yer almıştı. Ancak İtilâf Devletleri, I. Dünya Savaşı hatta daha da öncesindeki sınırların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ileri süren bu muhtırayı ciddiye almadılar. 28 Haziran 1919 tarihinde İtilâf Devletleri Türkiye ile ilgili sorunların çözümü için zamana ihtiyaç olduğunu açıklayarak Osmanlı heyetine geri dönmesini bildirildiler. Ferid Paşa buna bir mektupla cevap vererek Osmanlı Hükûmeti'nin akıllı ve adaletli bir örgütlenme içinde vakit kaybetmeksizin düzen ve dinginliği sağlayacağını, dış ilişkilerini de akılcı bir kural üzerinden yeniden tesis edeceğini bildirerek"[381] İtilâf Devletlerinin hakaretlerini sineye çekti. Ferid Paşa'nın, İtilâf Devletlerinden destek bulmak amacıyla suçu geçmiş

379 Budak, **a.g.m**, s. 199-209.

380 Budak, **a.g.m**, s. 209-210.

381 Budak, **a.g.m**, s. 209-210.

yönetimlere atarak olayların içerisinden sıyrılma düşüncesi İtilâf Devletlerinin iddialarını desteklemekten başka bir işe yaramadığı gibi Osmanlı heyetini güç duruma düşürdü. Daha sistematik bir şekilde hazırlanan ve sunulan Misak-ı Millî de böyle bir hataya düşülmeyecekti.

İtilâf Devletlerinden umduğunu bulamayan Ferid Paşa İstanbul'a dönmeden önce son bir teşebbüste bulundu. 30 Haziran 1919 tarihinde Clemenceau'ya bir mektup yazan Ferid Paşa; Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar hariç savaş kanunlarını ihlâl eden herkes hakkında işlem yaptırdığını, onların da tüm sivil ve askerî rütbelerinin Padişah tarafından alındığını vurguladıktan sonra Alman Hükûmeti'nin kayıtsız şartsız adı geçen paşaları teslim etmesi gerektiğini ifade etti. German Bankası'nda bu "suçluların" hesaplarında ne kadar para bulunduğunun öğrenilmesi halinde onların zimmetlerine ne kadar geçirdiklerini öğrenileceğini iddia eden[382] Ferid Paşa'nın İtilâf Devletlerine yaranma hissiyle yaptığı bu müracaat karşılıksız kaldı. Kaldı ki, savaşın hemen ertesinde İtilâf Devletleri bu yönde bir teşebbüste bulunmuşlar ve Almanya'dan olumsuz cevap almışlardı.

Ferid Paşa 4 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a döndü. Bundan sonra konferans Osmanlı temsilcisi olmadan, Osmanlı Hükûmeti hakkında karar almaya devam edecekti. Damat Ferid Paşa da konferansın bir an önce Osmanlı Devleti hakkında kararını vermesini isteyecekti. Ayrıca çareyi Yüksek Komiserlere bir nota vermekte ve bu notayı Paris Konferansı'na da iletmelerini istemekte bulan Damat Ferid Paşa, mütareke sürecinin uzamasından dolayı maliye, hukuk ve emniyetle ilgili konularda organizasyon yapılamadığından, jandarma, ticaret ve sanayi alanlarında hükûmet mekanizmasının işlemez hale getirilmesinden yakındı[383].

Paris'te toplanan İtilâf temsilcileri Amerika'nın, İstanbul ve Anadolu'nun mandasını kabul edip etmeyeceğini öğrenene kadar nihai bir düzenleme yapmamaya karar verdiler. Woodrow Wilson 20 Mart 1919 tarihinde insanların ne

---

382 "Ferid Paşa'nın Clemenceau'ya Yazdığı 30 Haziran 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 98910.

383 "Webb'den Curzon'a 29 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.92, **FO, 406/41**; "Webb'den Curzon'a 25 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.94, **FO, 406/41**; Sadrazam'dan Calthorpe ve Clemenceau'ya 24 Ağustos 1919 Tarihli Notalar", F.C.R.E.A Part II, 1919, Ek 1 No.94 ve Ek 2 No.94, **FO, 406/41**.

istediğini tespit etmek üzere iki tarafsız Amerikan Komisyonu'nun Ortadoğu'ya gönderilmesi konusunda Yüksek Konseyi ikna etti. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri pek hoşlanmasalar da bunu kabul ettiler. Ama Yüksek Konsey tarafından yayınlanan talimattan anlaşıldığına göre bu komisyonlar Türk kamuoyunun ne istediğini araştırmaktan çok Osmanlı Devleti'nden ayrılması plânlanan kısımların hangi devletin mandasına verileceğini araştıracaktı. Paris Konferansı adına araştırma yapacak King-Crane adı verilen komisyona İngiltere, Fransa ve İtalya temsilci atamamış, komisyonlar tamamen Amerikalılardan oluşturulmuştu. Komisyonun kurulması aşamasında Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmıştı.

King-Crane Komisyonu, 31 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a gelerek Osmanlı Hükûmeti'ni temsilen Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Âyan'dan Çürüksulu Mahmut Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevad Paşa'dan oluşan heyetle görüşmüştü. Heyet, Rum ve Ermenilerden kurtarmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacak topraklar üzerinde Amerikan mandası kurulmasını önerdi. 7 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak Suriye ve Filistin'e giden komisyon yaptığı tahkikatların ardından 23 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a döndü. Heyet İstanbul'da Türk yetkililer, gazeteciler, çeşitli parti, dernek, Ermeni, Rum, Yahudi ve Kürt temsilcileri ile görüştükten, Louis Edgar Brown vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye'nin görüşünü aldıktan sonra 21 Ağustos 1919 tarihinde ayrılarak hazırladığı raporu 28 Ağustos 1919 tarihinde Paris'te bulunan Amerikan heyetine sundu. Amerikan heyeti raporu inceledikten sonra Paris Konferansı'na iletti. Konferans kararları üzerinde pek etkili olmasa da raporda Osmanlı Devleti'nin İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin kalan kısımlarından oluşan üç parçaya ayrılması öneriliyordu. Bunun dışında Yunan ordusunun Anadolu'dan ayrılması, Rumca konuşulan yerlerde otonom bir idare kurulması, Kilikya'nın Türk idaresine bırakılması raporda dikkati çeken diğer noktalardı. Raporda bir devletin Osmanlı Devleti'ni bencilce sömürmesinin sakıncaları izah edildikten sonra bu devletin varlığını sürdürmesi fakat Boğazların Türk idaresinden alınması, herhangi bir şekilde saltanat devam edecekse Padişah'ın İstanbul dışında bir merkeze, örneğin Bursa'ya gönderilmesi de tavsiye ediliyordu. Mezopotamya ve Filistin'in İngiliz mandasına verilmesi, İngiliz denetimi altında bağımsız bir Hicaz Krallığı kurulması, Suriye'nin Fransız mandasına bırakılması ve uluslar arası İstanbul Devleti için bir Amerikan mandasının dünya çıkarları için esas ol-

duğu, Ermenistan ve Türkiye'ye bırakılacak kısımlar için de Amerikan mandası tesis edilebileceği raporda ileri sürülmekteydi[384].

King-Crane Komisyonu araştırmalarını sürdürürken 5 Temmuz 1919 tarihinde Hoover'in teklifi ile Paris Konferansı adına Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya iki heyetin daha gönderilmesine karar verildi. Kafkasya'ya gönderilecek olana Amerikalı Albay William N. Haskel, diğerine ise Amerikalı James G. Harbord başkanlık yapacaktı. 13 Ağustos 1919 tarihinde Paris'ten yola çıkan Harbord Heyeti, İstanbul ve Anadolu'da Ermeni ve Rum temsilcileri ile görüştükten sonra 20 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a vardı. Sivas'ta başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri ile temas kuran heyet, Kafkasya'ya geçerek burada da incelemeler yaptıktan sonra 11 Ekim'de İstanbul'a oradan 24 Ekim 1919 tarihinde Paris'e ulaşarak raporunu Amerikan temsilcisine sundu. Raporda Anadolu ve Kafkasya'da kurulacak manda idaresinin Amerika'ya pahalıya mal olacağı, bir yıl için 90 milyon dolardan fazla kaynağa ihtiyaç duyulacağı ve 60,000 ila 200,000 arasında askerin bölgeye sevk edilmesi gerektiği tespit edilmişti. Ayrıca raporda Amerika'nın bu yükü kabul etmesi halinde büyük devletlerin müdahale etmeyeceğine dair söz alınması gerektiğini de tavsiye ediliyordu[385]. Üç büyükler bu rapora da King-Crane raporunda olduğu gibi itibar etmediler. Bölgede yüzyıllardır egemenlik mücadelesi yapan büyük devletlerin Amerikan heyetlerinin raporlarında önerdikleri manda idaresini kabul etmeleri için bir sebep yoktu. Heyetlerin kuruluş aşamasında büyük devletlerin tavrı belli olmuş, üç büyükler gönderilecek heyetlere temsilci dahi atamayarak onları önemsemediklerini göstermişlerdi. Onlar bu heyetlerin gönderilmesine Amerika'yı kırmamak için değil, Amerika'nın savaş sırasında yayınladığı Wilson Prensiplerine ne kadar bağlı olduğunu test etmek için razı olmuşlardı. Nitekim Amerikan heyetlerinin raporları ve Paris'te bulunan Amerikan temsilcilerin tavırları Amerika'nın Türk topraklarında kurulacak manda idaresine karşı çıkmayacağını göstermişti. Savaşın ağır yükünü müttefikleri çektiği halde Amerika, Türkiye hakkında yazılacak senaryoda başrolü kapmaya çalışıyordu. Buna karşılık İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bölge hakkında ayrı senaryoları vardı. Dünyada değişen dengeler onları ortak hareket etmeye ve İtalya'nın da katılımıyla dört aktörün başrolü

384 Komisyonun faaliyetleri hakkında bkz. Shaw, **a.g.e**, V.II, s. 424-452.

385 "Tümgeneral General James Harbord, Ermenistan Hakkında Amerikan Askerî Heyeti'nin Raporu", **FO, 371/5108**, E 4203; Bkz. Shaw, **a.g.e**, V.II, s. 453-462.

paylaşacağı ortak bir senaryo yazmaya yöneltmişti. Rusya'nın savaştan çekilmesi ile aktör sayısı yine üçe inmişti. Bu anlamda üç büyük aktörün paylaşamadığı başrolün Amerika'ya verilmesi kesinlikle söz konusu olamazdı. Henüz tamamlanamayan ortak senaryoyu bozmaması için Amerika'ya bu şekilde umut verilmişti. Hepsi bundan ibaretti. Ancak o sıralarda Amerika bunları görecek kadar emperyalist tecrübeye sahip değildi.

c. İtilâf Temsilcilerinin Bazı Memur ve Kumandanların Görevden Alınmasına Yönelik Talepleri

Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde kurulan Tevfik Paşa Hükûmeti, eski hükûmet döneminde suiistimali görülen memurlar hakkında tahkikat yapmak üzere bir komisyon teşkil edilmesine karar vermişti. Bu komisyona bir Rum ve bir Ermeni temsilcinin de katılması uygun görülmüştü[386]. Bu adımı yeterli bulmayan İtilâf temsilcileri ilk zamanlar Osmanlı Hükûmeti'ne, bazı memur ve kumandanların görevden alınmasına yönelik telkinlerde bulunuyorlardı.

İstanbul'a gelen İtilâf temsilcilerinin, işgal altındaki bölgelerde "Ermeni katliamına" karışan, İtilâf esirlerine "kötü muamele" eden asker ve mülkî görevlilerin kendilerine teslim edilmesi amacıyla yaptıkları telkinler kısa zaman içerisinde baskıya dönüştü. İtilâf temsilcilerinin asıl niyeti söz konusu zanlıları kendi kurdukları askerî mahkemelerde yargılamaktı[387]. İşgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti'nin işgal altındaki bölgeler üzerinde etkisini kaybettiğini bu nedenle itham edilen şahısları yakalayamadığını ileri sürüyordu. Bu cevapları "iyi niyet kanıtı" olarak değerlendiren Calthorpe, talimatlarına itaat edilmeyen Osmanlı Hükûmeti'ni protestoya devam etmenin "yararsız ve onursuz" bir davranış olacağını düşündüğünden itham edilen şahısların teslimi konusundaki baskılarını azalttı[388]. İtilâf Devletlerinin gözünde itham edilen şahısların tamamı "İttihatçı" idi. Bu nedenle İtilâf Devletleri, İttihatçıları yakalayabilmek amacıyla onların

386 "23 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918)", **BOA, MV**, 213/22.

387 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 1270.

388 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2391.

siyasi rakipleri üzerinden harekete geçecek, istedikleri şahsı istedikleri zaman, istedikleri yerde tutuklayacaklardı.

İtilâf Devletlerinin itham ettikleri şahısları tutuklamak istemelerinin çeşitli nedenleri vardı. Öncelikle "Türklere yenildikleri ve Ermenilere saygı göstermeleri" gerektiği öğretilecekti. Calthorpe az da olsa yapılacak tutuklamaların ileride diğerlerinin de gözünü korkutacağına inanıyordu[389]. Bu sözden de anlaşılacağı üzere mesele varsa suçluların ortaya çıkarılması değildi. Asıl mesele Türk milletinin İtilâf Devletlerinin pervasız talepleri karşısında sindirilmesi idi.

3 Ocak 1919 tarihinde Calthorpe "suçlu" Türklerin tutuklamasına izin verilmesi için Dışişleri Bakanlığı'ndan talimat istedi[390]. Dışişleri Bakanlığı Calthorpe'un istediği şekilde talimat hazırlanmasından yanaydı. Ancak prosedür gereği Savaş Bakanlığı'ndan da onay almak gerekiyordu[391]. Savaş Bakanlığı'nın bu onayı vermesinden sonra başta Batum olmak üzere işgal altındaki bazı bölgelerde İngilizler askerî mahkeme kurmak üzere harekete geçtiler. Bu karar Fransız ve İtalyanların da işgalleri altındaki bölgelerde askerî mahkeme kurmaları anlamına geliyordu[392]. İtilâf Devletlerinin tabiriyle "suçlular", işgal altındaki muhtelif bölgelerde kurulacak mahkemelerde yargılanacaklardı.

Kurulması plânlanan askerî mahkemelerde ilk etapta mütareke şartlarına uymayanlar ya da bu şartları uygulamayı geciktirenler yargılamaya tabi tutulacaklardı[393]. İşgal bölgesi dışında bulunan ve İtilâf temsilcilerinin görevden azledilmesini talep ettikleri görevliler Osmanlı Hükûmeti tarafından azledildikten sonra Osmanlı mahkemeleri tarafından yargılanacaklardı[394]. İtilâf Devletlerinin

389 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2391.

390 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2546.

391 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 2546.

392 "Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 ve 14 Ocak 1919 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/4172**, 6158 ve 7176.

393 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na (t.y) Mektup", **FO, 371/4172**, 7176.

394 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 15 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 9205.

öncelikli olarak görevden alınmasını ve yargılanmasını talep ettiği görevliler ve bunların itham edildikleri suçlar şunlardı;

Nuri Paşa; Azerbaycan Hükûmeti vatandaşı olduğunu iddia ederek sorumluluktan kaçmaya teşebbüs etmek, ordu üyelerini Azerbaycan içine göndermek, İngilizlerin 1918 tarihinde Bakü'yü boşaltmalarından sonra "Ermeni katliamından" sorumlu olmak.

Mürsel Paşa; Nuri Paşa'ya yardım etmek ve suç ortaklığı yapmak ve kanunsuz bir şekilde orduların tahliyesini geciktirmek.

Şevki Bey; Erivan'daki Ermeni evlerinin tahrip edilmesi ve yağmalanması, Transkafkasya'nın tahliyesinin genel olarak geciktirilmesi.

Nihat Paşa: Kilikya'nın tahliyesinden genel olarak kaçınmak, Müslümanları silahlandırma ve onları isyana teşvik etmek[395]

Ali İhsan Paşa; Kilikya'daki "yağmadan" sorumlu olmak ve İngiltere'nin Jerablus'taki temsilcisine "terbiyesizlik" yapmak.

Fahri Paşa (Fahreddin Paşa); Hicaz'daki birlikleri doğrudan emir aldığı halde teslim etmemek.

Galip Paşa ve Tevfik Paşa; Yemen'de birliklerini teslim etmemek.

Muhiddin Paşa; Asir'deki ordunun teslimini geciktirmek[396].

Dikkat edileceği üzere, hedefteki ilk görevliler arasında Ermeni olaylarından dolayı itham edilen şahısların sayısı çok azdı. İtilâf Devletlerinin öncelikli amacı Mondros Mütarekesi'nin uygulanması esnasında kendilerine sorun çıkaran görevlilerin azledilmesini ve cezalandırılmasını sağlamaktı.

395 İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa, Çukurova bölgesinde Ermenilerin Türk halkına yönelik faaliyetlerine karşı, millî örgütler kurarak halkı teşkilatlandırmaya çalışmıştı. 2 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Nihat Paşa'nın görevden alınmasını istemişti. Harbiye Nazırı Cevad Paşa bu talebi onaylamayarak yapılan baskılar karşısında istifa etmişti. Onun yerine Harbiye Nezâreti'ne atanan Ömer Yaver Paşa, hükûmetin verdiği karar üzerine 22 Ocak 1919 tarihinde Nihat Paşa'yı İstanbul'a çağırmış yerine Cemal (Mersinli) Paşa'yı atamıştı. Şimşir, **a.g.e**, s. 22.

396 "Mütarekeyi Geciktirmekle İtham Edilen Türk Kumandanlar, Görevleri ve Suçları Hakkında", **FO, 371/4172**, 9205

Bu sıralarda İngiliz Savaş Bakanlığı; "Ermeni katliamına karışan, Rum, Nasturi gibi diğer ırklara karşı zulüm yapan ve İtilâf esirlerine kötü muamele eden" Türklerin cezalandırılması amacıyla bir "kara liste" hazırlamaktaydı. Amerikalılar dâhil İtilâf Devletlerinin tamamı bu konuda arşivlerini yoklayarak itham edilen zanlılar hakkında delil bulmaya çalışıyorlardı[397].

Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ile ilgili idi. Bu maddede asayiş ve sınırların muhafazası için gerekli askerler istisna olmak üzere kalan askerlerin terhis edileceği belirtilmişti. Terhisten müstesna askerlerin sayısı hakkında bir rakam belirlenmemiş, bu meselenin Osmanlı Hükûmeti ile yapılacak müzakereler sonrasında İtilâf Devletleri tarafından belirlenmesine karar verilmişti. Mütareke sırasında yaklaşık 400,000 efradın bulunduğu ordu kısa bir süre sonra başlayan terhis ve firarlar nedeniyle 50,000 efradın[398] altına düşmüştü. Osmanlı Hükûmeti terhis bir yana, azalan ordu mevcudunu takviye etmek amacıyla orduya asker almak zorundaydı. Hükûmetin celp işlemlerini başlatması üzerine Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne hangi amaçla asker toplandığına dair bir nota verdiler[399]. Oysa mütarekeden sonra hükûmetin ülkedeki otoritesi azalmaya başlamış, asayiş sorunları ortaya çıkmıştı. Ordu mevcudunun azalması bu tehlikeyi daha da arttırmaktaydı.

Türkmen, askerin terhisi ile her şeyin bittiği kanaatine varmamak gerektiğini; Osmanlı ordusunda "çalışkan liyakat sahibi" subayların kaldığını, "yani çekirdek kadronun muhafaza edildiğini" ileri sürmektedir. Ahmet İzzet Paşa savaşın sonunda efradın terhisi için düğmeye basarken savaş meydanlarında tecrübe kazanan ve savaş taktiklerini öğrenen subayların terhis edilmesine lüzum olmadığına karar vermişti. Yine Türkmen, yerinde bir tespitte bulunarak Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumak amacıyla Trablusgarp, Balkanlar ve Yemen'de gerilla savaşı dâhil birçok savaşa katılmış olan subayları "bu defa anavatanlarını müdafaa etme vazifesiyle" istihdam ettiğini ifade etmektedir[400]. Mütareke son-

---

397 "Paris Konferansı'nda Bulunan İngiliz Heyetinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 11461.

398 İngiliz kaynakları 1919 yılı sonlarında "Millî Çeteler" olarak adlandırdıkları Kuvâyı Milliye dâhil Osmanlı ordu mevcudunun 57,000 kişi olduğunu tespit etmişlerdi. "Robeck'ten Curzon'a 23 Aralık 1919 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.8, **FO, 406/43**.

399 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

400 Türkmen, **a.g.m**, s. 46.

rasında bu subaylardan büyük bir kısmının merkezden gönderilen talimatları yerine getirmemeleri, hatta zaman zaman talimatlara aykırı tutum sergilemelerine rağmen İstanbul'un bu subaylara müsamaha göstermesinin temelinde bu yapılandırma faaliyetlerinin olduğu söylenebilir.

Osmanlı silahlı kuvvetlerinde üst düzey vazifeler ifa eden, Şakir, Cevat (Çobanlı) ve Fevzi (Çakmak) Paşalar ordunun yeniden yapılandırma faaliyetleri ile doğrudan meşgul olmuşlardı. Bu üç Paşa'nın 1919 yılı Nisan ayında geliştirdikleri projeye göre orduda II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi yeniden müfettişlikler tesis edilecekti. Damat Ferid Paşa'nın da benimsediği bu proje Nisan ayı sonunda Padişah tarafından onayladı. Bu projeye göre Trakya, Kocaeli Yarımadası, Güney Marmara ve Boğazları içine alan ve merkezi İstanbul'da olan 1. Ordu Müfettişliği'nin başında Ferik Mustafa Fevzi Paşa olacaktı. Orta, Batı Anadolu ve Akdeniz'i içine alan ve merkezi Konya olan 2. Ordu'nun başında Ferik Cemal (Mersinli) Paşa bulunacaktı. Orta, Doğu Karadeniz, Doğu, Güneydoğu Anadolu'nun tamamını kapsayan, başlangıçta merkezi seyyar olup sonradan Erzurum olarak belirlenen 3. Ordu'nun başına ise Mirliva Mustafa Kemal Paşa getirilecekti. Mülkî yetkilere sahip müfettişliklere atanan subayların görevlerine başlamaları için İtilâf temsilcilerin onay vermesi gerekiyordu. Onlara müfettişliklerin asayiş sağlama ve mütarekeyi uygulama amacıyla kuruldukları bildirilmiş, bu şekilde onayları alınmıştı. İtilâf temsilcilerin onayından sonra üç ordu müfettişi 1919 yılı Nisan ve Mayıs aylarında orduların başına geçmişlerdi. Olağanüstü koşulların bu olağanüstü teşekküllerinin başına atanan müfettişlerinin hareket tarzları, tavırları ve icraatları değerlendirildiğinde bu projeyi hazırlayanların ve müfettişlerin "ülkenin içinde bulunduğu durumu kavrayan, vatanperver" kumandanlar oldukları anlaşılmaktadır[401]. Böylece mütareke ile belirlenen sınırlar üç mıntıkaya ayrılmış, mülkî yetkilerle donatılan müfettişler olağanüstü yetkilerle görevlerine başlamışlardı.

Yüksek Komiserlere gelince, onlar kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda yapılacak olan terhis işlemlerini takip etmekle yükümlüydüler. Mütarekenin kış mevsimine denk gelmesi, ulaşım vasıtalarının yetersizliği ve bazı kumandanların ordularını terhis etmek istememeleri nedeniyle terhis işlemleri onların istediği kadar hızlı ilerlemekteydi. Bu noktada devreye giren Yüksek Komiserler, Osmanlı Harbiye Nezâreti'ni baskı altına alarak orduları terhis ettirmeyi amaçlı-

401 Türkmen, **a.g.m**, s. 47-49.

yorlardı. Ancak İtilâf temsilcileri, Osmanlı ordusunu yapılandırma faaliyetlerini fark edemediğinden terhis yoluyla asker sayısının azaltılmasına önem veriyorlardı.

İtilâf temsilcileri 28 Kasım 1918 tarihinde düzenlenen ilk Yüksek Komiserler toplantısında, Osmanlı ordusunun derhal terhis edilmesi ve silahlarının teslimi konusunda Osmanlı Hükûmeti'ni uyarmaya karar vermişlerdi[402].

Milne, mütareke sonrasında Barış Konferansı miktarını belirleyinceye kadar asayişi temin ve sınırları muhafaza etmek üzere Osmanlı ordusunun 3 kolordudan ve 100,000 askerden oluşmasını önermişti. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti, 3 tümen ve 9 kolordudan oluşacak bir ordu tasarlamaktaydı. Milne bu tasarıyı abartılı bulmaktaydı[403]. Asker sayısını belirleme vazifesi barış antlaşmasına bırakıldığı halde Milne antlaşmadan önce Osmanlı ordusunu sınırlandırmak istiyordu.

7 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Harbiye Nezâreti'nin verdiği rapora göre İkinci Ordu'dan 4,707, Altıncı Ordu'dan 2,142, Birinci Kolordu'dan 5,285, 14. Kolordu'dan 11,314, 17. Kolordu'dan 4,805 ve askerlik şubelerinden 15,650 kişi olmak üzere toplam 43,903 askerin terhis edildiği açıklandı. Buna ilaveten İstanbul'da çoğunluğunu değirmende çalışanların oluşturduğu cephe gerisindeki askerlerden oluşan 34,000 kişi terhis edildi. Bunların dışında İstanbul'un seçkin yerli askerlerinden yaklaşık 9,000 kişi de terhis edilmişti. Hepsinin toplamı yaklaşık olarak 87,000 kişiyi[404] buluyordu. Mevcut koşullara ve mütarekeye uyma çabalarına aldırmayan İtilâf Devletleri terhis işlemlerinin bir an önce bitirilmesini istiyorlardı.

İtilâf Devletleri savaş sırasında yaptıkları vaatler nedeniyle önceliği işgal edilen topraklardaki Arap ve diğer milletlere mensup askerlerin terhis edilmesine vermişlerdi. Bu konuda Harbiye Nezâreti'ne yoğun bir şekilde baskı yapılıyordu[405]. İngiliz Yüksek Komiserliği Bâb-ı Âli'ye verdiği nota ile bu bölgelerdeki efradın biran önce terhisini talep etti. Bu sıralarda Suriye ve Irak efradı dışında

---

402 "28 Kasım 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/3416**, 210546.

403 "Milne'den 1 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3421**, 208728.

404 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Aralık 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3416**, 202720.

405 "Milne'den İstanbul Yüksek Komiseri'ne 1 Nisan 1919 Tarihli Telgraf",FO, 371/4217, 64422.

Osmanlı ordularında neredeyse kimse kalmamıştı. Esir olanlar da döner dönmez memleketlerine iade edilmekte idi. Suriye ve Irak efradının derhal terhisi için 9 Kasım 1919 tarihinde irâde yayınlandı[406].

Osmanlı kumandanlarının büyük bir kısmı asayişi sağlama ve sınırları muhafaza etme gerekçesiyle ordularını terhis etmek istiyordu. Kumandanlar bu konuda sonuna kadar haklıydılar. Üstelik ileri sürdükleri gerekçeler mütarekeye aykırı değildi. Mütarekenin 5. maddesinde yer alan istisnaya dair hükümler kumandanları hukuki açıdan da haklı çıkarmaktaydı. İtilâf Devletleri ise terhis işlemlerinin bir an önce sonuçlanmasını beklemekteydiler. Azerbaycan ve Medine'nin tahliyesinde karşılaşılan sorunlar nedeniyle İngiliz Savaş Bakanı, İstanbul'un işgali tehdidini henüz kullanmıyoruz" dediğinde mütarekenin imzalanmasının üzerinden bir hafta dahi geçmemişti[407].

Suriye'de bulunan Allenby, Suriye, Hicaz, Yemen, Asir ve Medine'deki Türk garnizonlarının teslim edilmesi ile ilgili olarak kendisinin, İstanbul'dan talimat almadan hareket edemeyen küçük subaylar üzerinde baskı uygulayabileceğini belirttikten sonra yüksek rütbeli subaylar için ise İstanbul'daki baskıların arttırılmasını önerdi[408]. İngiliz Savaş Bakanı bir yandan Wilson'dan, Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmasını isterken[409] diğer yandan Allenby'den savaşa yeniden başlamak üzere hazırlıklı olmasını istemişti[410].

İtilâf Devletlerini en çok uğraştıran ve terhise karşı direnen kumandanların başında Medine Muhafızı Fahreddin Paşa[411] geliyordu. Paşa bir anda direnişin

---

406 "9 Teşrîn-i Sânî 1335 (9 Kasım 1919)", **BOA, MV**, 217-97.

407 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Allenby'e Gönderilen 19 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 11, No.39, **FO, 406/40**.

408 "Allenby Tarafından İngiliz Savaş Bakanlığı'na Gönderilen 15 ve 20 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 6, No.39, F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 12, No.39, **FO, 406/40**.

409 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Selanik Başkumandanlığı'na Gönderilen 17 Kasım 1918 Tarihli Telgraflar", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 7, No.39, **FO, 406/40**.

410 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Allenby'e Gönderilen 20 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, Ek 13, No.39, **FO, 406/40**.

411 Fahreddin Paşa, I. Dünya Savaşı'nda Medine müdafaası ile adını duyurmuş, mukaddes emanetleri İstanbul'a göndererek yağmalanmaktan kurtarmıştı. Süleyman Beyoğlu, "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa (1868-1948), **Tarih ve Medeniyet**, S. 38 (Mayıs 1997), s. 29-32.

sembolü haline gelmişti. İtilâf Devletleri böyle bir direniş beklemediklerinden başlangıçta nasıl davranacaklarına karar verememişlerdi. Ancak bu kararsızlık kısa sürmüş İtilâf Devletleri, Fahreddin Paşa'nın kendilerine itaat etmesi ve görevden alınması için her türlü vasıtayı kullanmayı kararlaştırmışlardı. 16 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Calthorpe, Harbiye Nezâreti'nin, Fahreddin Paşa'ya teslim olma talimatı vermemesi halinde Çanakkale'deki tahkimatların tahrip edileceğini bildirdi. Bir gün sonra Osmanlı Hükûmeti adına bu notaya cevap veren Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Fahreddin Paşa'nın isyan halinde olduğunu ifade ederek hükûmeti tehdit edilmesini protesto etti[412].

İtilâf Devletlerinin yoğun baskısı altında kalan Harbiye Nezâreti ilk olarak orta rütbeli subaylar aracılığıyla Fahreddin Paşa'ya mektuplar göndererek onu ikna etmeye çalıştı. İkna edilemeyince, Harbiye Nazırı, Fahreddin Paşa'ya şahsi bir mektup yazdı. Buna da boyun eğmeyerek sadece Padişah'ın isteğiyle görevi bırakabileceğini söyleyen Paşa'ya, Padişah adına başmabeyincisi bir mektup yazarak Padişah'ın da verilen emrin yerine getirilmesinden yana olduğunu iletti. Bu yazışmadan da tatmin olmayan Fahreddin Paşa'ya, Adliye Nazırı Molla Haydar aracılığıyla bir heyet gönderildi ve bu çağrıya da cevap vermemesi halinde Padişah irâdesiyle görevden alınacağı bildirildi[413]. Ancak bütün bu girişimler sonuçsuz kaldı. Fahreddin Paşa'nın direnişi içeride ve dışarıda geniş yankı buluyordu.

7 Ocak 1919 tarihinde Hariciye Nazırı ile görüşen Calthorpe, Fahreddin Paşa'nın görevden alınması için Padişah'tan bütün yetkisini kullanmasını istedi[414]. Merkezle bağlantısı kopan ve askerlerinin ihtiyacını karşılayamayacak duruma düşen Fahreddin Paşa efsanevi direnişinin ardından görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Fahreddin Paşa gibi olmasa da İtilâf Devletlerine karşı direnen diğer bir Osmanlı Kumandanı Musul'da bulunan Ali İhsan Paşa idi. Ali İhsan Paşa bu-

---

412 İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2391, **FO, 371/4164**, 9211, **FO, 371/4155**, 3407.

413 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4166**, "28 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 249/237.

414 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 12905.

lunduğu bölgede İngilizlerin Ermenilerle ilişki kurmasından son derece rahatsız olmuştu. İngiliz General Marhall, Ermenilerin geri dönmeleri için göçebe aşiretlerle temas kurmak üzere Albay Killing'i görevlendirmişti. Bunun üzerine Paşa, gizli faaliyetlerine engel olmak amacıyla Killing'i geçici olarak tevkif ettirmişti. Bölgede bulunan Allenby, hükûmetine ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne müracaat ederek Ali İhsan Paşa'nın görevinden azledilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını istedi. Allenby İstanbul'u ziyaret ettiğinde Osmanlı Harbiye Nazırı'ndan, Ali İhsan Paşa'nın azlini talep etti[415]. İngilizlerin Ali İhsan Paşa'nın azlini istemelerinin asıl sebebi bu değildi. İngilizler mütareke sınırlarını aşarak Musul'a girmek isteyince Ali İhsan Paşa buna engel olmaya çalışmıştı. Ancak Paşa, Fahreddin Paşa'dan daha farklı bir yöntem izlemek zorunda kalmıştı. Çünkü İtilâf kuvvetleri ile Ali İhsan Paşa'nın ordusu arasındaki mesafe çok yakındı. Bu nedenle Ali İhsan Paşa topografik hatadan dolayı bulunduğu bölgeyi boşaltamayacağını savunarak birkaç gün direnebilmişti[416]. Ali İhsan Paşa'nın mantıklı tezlerini çürütemeyen İtilâf Devletleri, mütarekeyi ihlâl etme pahasına Paşa'nın ordusu üzerine yürüyerek onu çekilmeye mecbur etmişlerdi. Zor durumda kalan Paşa olası bir çatışmayı önlemek için geri çekilmeye karar vermiş, İngilizler 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'a girmişlerdi. Osmanlı ordusu ile İngiliz ordusu arasındaki mesafe iyice kısalmaya başlayınca Ali İhsan Paşa, talimat istedi. Hükûmet 7 Kasım 1918 tarihinde verdiği talimatla Musul'un tahliye edilmesini emretti. 15 Kasım 1918 tarihinde Musul'daki son Osmanlı birlikleri şehri terk ettiler. Ani gelişen olaylar neticesinde Musul'un işgaline engel olamayan Osmanlı Hükûmeti, İtilâf kuvvetleri ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin tehlikeli bir boyuta ulaşması üzerine İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlere arka arkaya protesto mektupları gönderdi. 16 ve 23 Aralık 1918 tarihlerinde gönderilen iki mektupta Musul ve çevresine yerleşen İtilâf kuvvetlerinin, Kilikya'da bulunan Ermenileri destekleyerek karışıklık çıkarmalarının mütarekeye aykırı olduğu bildirildi. Mütareke sonrasında hükûmetin, yaptıklarına aşırı bir tepki göstermemesine alışan Yüksek Komiserler, bu mektuplara nasıl cevap verecekleri konusunda kararsız kalmışlar ve çareyi kendi hükûmetlerinden izleyecekleri

---

415 "Allenby'nin İstanbul'a Gelişi Hakkında Wyndham H. Deedes Tarafından Hazırlanan 27 Şubat 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4173**, 44216; **TİH I**, s. 98-100; Jaeschke, **a.g.e**, s. 33-34.

416 "Mezopotamya İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", FO, 371/4190, 4725.

yönteme ilişkin yeni talimatlar istemekte bulmuşlardı. Mektuplarına cevap alamayan Osmanlı Hükûmeti 31 Aralık 1918 ve 1 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği protesto mektuplarıyla şikâyetlerini tekrarladı. İngiliz Hükûmeti, Türklerin mütareke geleneğine uygun olmayan şikâyetlerde bulunarak gerçek durumu sakladıklarını ve mütarekenin uygulanmasına engel olmaya çabaladıklarını iddia ederek karşı taarruza geçti. Medine teslim edilinceye ve diğer bütün koşullar Osmanlı Hükûmeti tarafından uygulanıncaya kadar şikâyet mektuplarının Yüksek Komiserler tarafından kabul edilmeyeceği bildirildi[417]. İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükûmetleri Musul'un işgali karşısında kararsız kalmış bu kararsızlığın bedelini Musul'u kaybederek ödemişlerdi. Ancak meselenin sadece Musul'un işgalinden ibaret olmadığı çok kısa bir süre içerisinde anlaşılmıştı. İtilâf Devletlerinin, mütarekenin 24. maddesini tatbikata geçirmek maksadıyla Ermenilerle temasa geçtiklerini anlayan hükûmet, mektuplarla protestoda bulundu. Ama Fahreddin Paşa'nın mütarekeyi ihlâl ettiğini ileri sürerken Osmanlı Hükûmeti'ni muhatap kabul eden İtilâf Devletleri, kendi kumandanları mütarekeyi ihlâl ettiğinde Osmanlı Devleti'ni muhatap kabul etmeyerek mektupları iade ettiler.

İtilâf Devletlerinin telkinleri sonucunda İstanbul'a çağrılan Ali İhsan Paşa 2 Mart 1919 tarihinde Haydarpaşa İstasyonu'na varır varmaz İngiliz askerleri tarafından kuşatılarak tutuklandı. İngilizlerin tevkifhane olarak kullandıkları Arapyan Han'da bir aya yakın tutuklu kalan Paşa, 29 Mart 1919 tarihinde Malta adasına sürüldü. Paşa ilk Malta sürgünü idi[418].

Allenby, 21 Mayıs 1919 tarihinde Londra'ya bir mektup göndererek Ali İhsan Paşa'nın engelleyici tavır sergilediğini dolayısıyla yargılanmasını gerektirecek bir durum olmadığını bildirdi. İngiliz Savaş Bakanlığı'nda yapılan incelemenin ardından Ali İhsan Paşa'ya karşı kesin bir suçlamada bulunulamayacağı net bir şekilde anlaşılmıştı. Savaş Bakanlığı, Curzon'un da aynı fikri paylaşması halinde Paşa'nın hemen bırakılması ve iade edilmesi için talimat yayınlanmasını istedi[419]. Curzon, onay vermeyince Ali İhsan Paşa'nın tutukluluk hali bir

---

417 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3421**, 212908; **TİH I**, s. 121.

418 Ali İhsan Paşa'nın emir eri İbrahim Ahmet, Paşa'dan ayrılmak istemeyince onunla birlikte "gönüllü bir sürgün" olarak Malta'ya gönderildi. Sabis, **a.g.e**, s. 19-21; Şimşir, **a.g.e**, s. 91-92.

419 "Mısır Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 21 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf ve İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4174**, 98243.

süre daha devam etmişti. Mütarekenin hemen ertesinde Allenby'nin emrindeki İngiliz birlikleri, mütarekeyi ihlâl ederek Musul'u işgal etmişlerdi. Yargılanması gereken biri varsa o da Allenby idi. Fakat o günün şartlarında Allenby'i yargılayacak bir kuvvet yoktu.

Fahreddin Paşa'nın akıbeti de aynı oldu. Mısır'da gözaltında tutulan Fahreddin Paşa, oradan Malta'ya sürüldü.

Mütarekenin 11. maddesine göre Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlarına çekilecek, Transkafkasya dışında kalan kısımlar ise İtilâf Devletlerinin yapacakları incelemelerden sonra istenmesi halinde tahliye edilecekti. Hükûmetin emri ile Kafkasya'da bulunan Yakup Şevki Paşa, ordusuna Bakü, Tebriz, Gürcü ve Ermeni topraklarından, Dağıstan ve Azerbaycan'dan çekilme talimatı vermişti. Vesait sıkıntısından ve kış koşullarından dolayı tahliye ağır ilerliyordu. Buna karşılık İngilizler, Paşa'yı mütareke koşullarını uygulamamak ve kendilerini oyalamakla suçluyorlardı. İstanbul'a döner dönmez İngilizler onu da tutuklayarak Malta adasına sürdüler[420]. İtilâf Devletlerinin haksız uygulamalarına karşı gelmenin bedeli, sadece istedikleri toprakları teslim etmekle ödenememiş, İngilizler yaşananların intikamını bu kumandanları sürgüne göndermekle almışlardı.

İtilâf Devletlerinin ilerleyişi karşısında ricat etmek istemeyen Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ise yerine bir başkasının tayinini isteyince hükûmet 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı lağvetmiş Mustafa Kemal Paşa, İtilâf donanmasının geldiği gün İstanbul'a dönmüştü. General Allenby'nin isteği doğrultusunda Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'nden İskenderun'un tahliye edilmesini talep etmiş, grup komutanlığı dağıtıldığından 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler İskenderun'a girmişlerdi[421]. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde tutuklanması için bir sebep bulunamamıştı.

Aslında İtilâf Devletleri kış koşullarının ve ulaşım vasıtalarının yetersizliğinin terhis işlemlerini ne kadar olumsuz etkilediklerinin farkındaydılar. Sadece Harbiye Nezâreti'nin değil İtilâf istihbarat servislerinin ve askerî yetkililerinin

---

420 **TİH I**, s. 237-247.

421 **TİH I**, s. 79.

verdiği raporlarda bunlar açıkça görünüyordu[422]. Buna rağmen İtilâf Devletleri, Harbiye Nezâreti'ni baskı altında tutarak üstünlüklerini hissettirmeyi tercih ediyorlardı. İtilâf Devletleri terhisin ilerleyişinden memnun oldukları zamanlarda dahi[423] memnun değillermiş gibi davranıyorlardı.

Terhis edilen Osmanlı subayları, İtilâf kuvvetlerinden onur kırıcı muamele görüyorlardı. Buna tahammül edemeyen Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere birer şikâyet mektubu gönderdi. Bu şikâyetleri dikkate almayan İtilâf Devletleri, Türklerin "çiğnenmiş düşman olduklarını unuttuklarını" beyan ederek yapılan şikâyetleri gayrı ciddi olarak nitelendiriyorlardı[424]. Hakikat böyle olmamakla birlikte terhis edilen Türk subaylarına esir düşmüşler gibi muamele edilmekteydi.

Öte yandan ordularını terhis etmek istemeyen Osmanlı kumandanlarının sayısı hiç de azımsanacak gibi değildi. Ordularını terhis etmek zorunda kalanlar ise askerlerinin, o dönemde kurulmaya başlayan Kuvâ-yı Milliye'ye katılmaları için gerekli düzenlemeleri yapıyorlardı. Bu hareketlerin Türkiye'de çok gelişmiş bir ağı bulunan İngiliz İstihbarat Servisi'nin gözünden kaçması mümkün değildi. İstihbarat raporlarında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra ordularını terhis etmek istemeyen kumandanların hızla arttığı vurgulanıyordu. General Milne ve Yüksek Komiser Vekili Webb, bu konuyu masaya yatırdılar. Terhis sonucu sayısı 43,000'lere çekilmiş olan Osmanlı ordusunun 8 kolordudan oluşmasına ve toplam mevcudunun 52,956 olması gerektiğine dair bir talimat hazırlandı. Bu orduya bağlı iki bölük, jandarmaya dönüştürülecekti. Bu hesaba göre Osmanlı ordusu kendi belirlediklerinden 10,000 kişi eksikti. Ancak sayıları yaklaşık 15,000'i bulan Kuvâ-yı Milliye de Osmanlı ordusunun bir parçası olarak görülmekte ve mevcudun toplam 58,000 kişi olduğu ileri sürülmekteydi. Webb ve Milne'nin yaptıkları bu hesaplara göre, 5,000 kişinin daha acilen terhis edilmesi gerekiyordu. Hazırlanan notada Osmanlı ordusunda bulunması gereken silah miktarı da belirlenmişti. Ordunun çeşitli kalibrede 256 ağır silaha

---

422 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3416**, 196106.

423 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Aralık 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3416**, 210544.

424 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Kasım 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3416**, 4240, 154453.

sahip olmasına izin verilecek, bunun dışında kalan 236 sahra topu İtilâf yetkililerine teslim edilecekti. Ağır silahlardan başka makineli silahlarda da sınırlama getiriliyordu. İzin verilen makineli silah sayısı sadece 240 adetti. Bundan arta kalan 676 adedi yine İtilâf yetkililerine teslim edilecekti. Ordunun sahip olacağı tüfek sayısı ise 34,496 olarak belirlenmişti[425]. Bu hesaba göre neredeyse iki askere bir tüfek düşüyordu. Burada altı çizilmesi gereken en önemli nokta İtilâf Devletlerinin, Osmanlı ordusu ile Kuvâ-yı Milliye arasında ayrım yapmamaları ve bu kuvvetleri hükûmet kuvvetlerinin bir parçası olarak göstermeleriydi.

İtilâf Devletleri adına Calthorpe 3 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne bir nota vererek Medine teslim edilinceye kadar yani mütareke tüm detaylarıyla uygulanıncaya kadar şikâyet tarzında mektupları Osmanlı Hükûmeti'ne iade edeceklerini bildirdi. Bundan sonra İtilâf Devletleri kendilerine gelen şikâyet mektuplarını cevap vermeden, iade etmeye başladılar. Hariciye Nezâreti'nin 14 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği bir mektubun iade edilmesi üzerine Sadrazam yanında Hariciye Nazırı da olduğu halde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret etti. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, rahatsızlığını bahane ederek görüşmeye katılmadığından Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Webb, Hohler ve Ryan ile görüştüler. Bu ziyaret sırasında alışılageldiği gibi kadim İngiliz dostluğundan dem vurarak yaptığı bir girizgâhtan sonra Sadrazam şikâyet mektuplarının kabul edilmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Sadrazam, Osmanlı Hükûmeti ile iletişim kurmayı Yüksek Komisyon'un reddettiğini, bu durumda nasıl iletişim kurulabileceğini sordu. Webb ise İngiliz yetkililerin mütareke uygulamaları hakkında eleştiri ve şikâyet kabul etmeyecekleri görüşünü tekrarladı[426].

İstanbul Hükûmeti celp işlemleri için işgal yönetiminden izin almak zorundaydı. Osmanlı Hükûmeti'nin 1314 (1898-99) doğumluları askere alacağına dair duyumlar alan Yüksek Komiserler 21 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota daha vererek mütarekenin buna imkân verme-

---

425 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4161**, 174143.

426 "İngiliz Hükûmeti ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Arasında Yapılan Yazışmalar", **FO, 371/4190**, 2547, 3962, 4021, 5260, 8408, 11447, 12922, 18846, 18852.

diğini bildirdiler[427]. Osmanlı Hükûmeti de cevabi bir nota göndererek böyle bir niyetinin olmadığını açıkladı[428].

d. İstanbul'daki Halkın Silahsızlandırılması ve İtilâf Devletleri Tarafından Silah Ruhsatı Dağıtılması

Mütareke imzalandığında savaş ortamı, asayişsizlik, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki gerginlik ve yasalarda silah bulundurma ile ilgili yeterli düzenlemelerin olmaması gibi etkenlerle İstanbul'da yaşayan halkın elinde çok sayıda silah bulunmaktaydı. Müslümanlara Kuvâ-yı Milliye, gayrimüslimlere bazı gizli cemiyetler hızla silah temin ediyorlardı. Türk polis ve jandarması bu mesele ile yakından ilgilenmiş, silah bulundurmak yasaklamış, halkın sahip olduğu silahları teslim etmesi için bir genelge yayınlanmış fakat çok az sayıda silah teslim edilmişti. İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri, Müslüman halkın silah bulundurmasını kendilerine ve İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere karşı bir tehdit olarak gördüklerinden bu meseleye de el attılar.

Fransız Yüksek Komiseri'nin talebi üzerine Meclis-i Vükelâ, ahalinin elindeki silahların 10 Mart 1919 tarihine kadar toplanarak depolara konulmasını, bu tarihe kadar silahlarını teslim etmeyenlerin tecziyesini ve müracaat halinde depoların İtilâf memurları tarafından teftişini kabul etti[429]. Bundan sonra işgal kuvvetleri gittikleri yerlerde resmî makamlara müracaat ederek halka ait silahların toplanarak kendilerine teslim edilmesini istediler. Taleplerinin yerine getirilmediği durumlarda bu işi kendi başlarına yapmaya teşebbüs ediyorlardı. İşgal kuvvetlerinin yaptıkları aramalarda tercüman kisvesi altında Rum ve Ermenilerden yardım aldıkları görülüyordu. Aramalar sırasında işgal kuvvetleri, Müslüman ahaliyi ve mülkî idarecileri tehdit ediyor, hanelere zorla giriyor, kapılarını açmamakta ısrar edenlere karşı cebir kullanıyorlardı[430]. Bu tür hadise-

---

427 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 21 Ağustos 1919 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4225**, 124455; "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

428 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 24 Ağustos 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4225**, 130677.

429 "Dâhiliye Nezâreti'nden Edirne Vilayeti ve Çatalca Mutasarrıflığı'na 19 Şubat 1335 (1919) Tarihli Şifre", **BOA, DH.ŞFR**, 96/227.

430 "14 Nisan 1919 tarihinde Pendik'te İngiliz askerleri, refakatlerinde Pendik muhtarı Yani'nin

lerin artması üzerine[431] hükûmet, silah arama salahiyetleri olmamakla beraber işgal kuvvetlerinin herhangi bir mahalde aramaya lüzum hissetmeleri halinde o mahallin zabıtasının da iştirakiyle arama yapılmasını kararlaştırdı[432]. Hükûmet İşgal kuvvetlerinin halkla doğrudan temasını engellemek, Müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin de silahsızlandırılmasını sağlamak ve istenmeyen hadiseleri önlemek amacıyla böyle bir karar almaya mecbur olmuştu.

İşgal kuvvetleri, Rum ve Ermenilerin yaşadıkları mahallere de uğrayarak silahların teslim edilmesini istiyorlardı. Rum ve Ermeniler, bazen birkaç silah teslim etmekle birlikte çoğu zaman ellerinde silah olmadığını beyan ediyorlardı. İşgal kuvvetleri bu beyanları teyit etmeden doğru kabul ederek Rum ve Ermenilerin ikâmet ettiği mahallerde arama yapmıyorlardı[433].

İstanbul'un resmen işgalinden sonra nüfuzu daha da artan işgal kuvvetleri yanlarına Osmanlı zabıtasını alarak yaptıkları aramalar esnasında bazı şahısları tevkif etmekten ve kurdukları Divân-ı Harblerde yargılamaktan geri kalmadılar. Hükûmet yapılan tutuklamalar hakkında malumat isteyince de Osmanlı zabıtasının, şüpheli şahısları tutuklayarak kendilerine teslim ettiğini ileri sürerek hatta bazen bu şahıslar hakkındaki ithamın neden ibaret olduğunu Osmanlı zabıtasından sorarak[434] adeta alay etmeye kalkışıyorlardı.

---

oğlu ve Babalar Kariyeli Seyid Ağa'nın Hıristiyan çobanı ve İngiliz elbiseli bir Ermeni ile birlikte Babalar Kariyesi'ni sararak ve üç mitralyöz yerleştirerek hanelerde arama yaparak ve kapılarını açmak istemeyenlerin kapılarını kırmak suretiyle bulabildikleri tüfek fişek, bıçak, çifte gibi eslihayı alıp Pendik'e gitmişlerdi. "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 18 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 9/19.

431 **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 7/91, 8/26 dosyalarında bu tür hadiselerle ilgili çok sayıda vesika bulunmaktadır.

432 "28 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV,** 215/204.

433 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 2 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 9/75, lef 15.

434 Büyükdere İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı refakatinde dört zabıta ve bir müfreze asker bulunduğu halde Büyükdere'ye giderek Osmanlı Polis Merkezi'nden yanına 18 polis almış oradan Sarıyer'e geçmiş, İslam hanelerinde yaptıkları aramalarda kayda değer bir hadise yaşanmadığı halde kendilerince şüpheli gördükleri 13 şahsı tevkif edip götürmüştü. Hariciye Nezâreti'nin malumat istemesi üzerine İngilizler, bu şahısların Osmanlı polisi tarafından tevkif edilerek İngiliz memurlarına teslim edildiğini ve mevzubahis şahıslar hakkındaki ithamın neden ibaret olduğunu bilmediklerini ileri sürmüşlerdi. Oysa İngiliz kumandanı İpsiz Recep çetesini teşkil eylemeleri ve Hıristiyanların aleyhinde bulunmaları ithamıyla bu şahısların tutuklanmasını talep etmiş, Osmanlı polisi de bu talebi

Öte yandan Yunan Yüksek Komiseri İstanbul'da Müslümanların hızla silahlandıklarına dair raporlar hazırlamakla meşguldü. Fransızlar silahlanma meselesi ile doğrudan ilgilenmekte idiler. Savaş öncesinde Osmanlı jandarmasının yeniden yapılandırılmasına önemli bir rol oynayan Albay Foulon bu konuyu tahkik etmekle görevlendirilmişti. Foulon tarafından hazırlanan raporla Yunan iddialarının asılsız olduğu anlaşıldı[435]. İstanbul İtilâf Kuvvetleri Kumandanı H.F.M Wilson tarafından hazırlanan bir talimatta ateşli silah taşıma veya bulundurmanın İtilâf kuvvetlerine karşı direniş olarak kabul edileceği belirtilmişti. Kendini savunmak üzere silah taşıyacak olanlara Osmanlı polisi tarafından ruhsat verilecek, bu ruhsatlar İtilâfçı Polis Komisyonu'nun bulunduğu polis merkezleri[436] tarafından onaylanacak, ruhsatı olmayan silahlar 1919 Nisanına kadar bu noktalara teslim edilecek, bu tarihten sonra silah bulunduranlar ise cezalandırılacaklardı. Silah ruhsatı alabilmek için iki kefille birlikte İstanbul polis merkezinden 8 kuruşluk pulun temin edilmesi ve ruhsata yapıştırılması gerekiyordu. Ruhsatların İtilâfçı polis noktalarında onaylandıktan sonra geçerli olacağı özellikle belirtilmişti. Talimat, silah bulundurmak isteyenlerin 30 Nisan 1919 tarihine kadar ruhsat almasını da öngörmekteydi. Ruhsat verilmeyecek olan ateşli silah, fişek ve bombaların bu tarihe kadar polis merkezlerine teslim edilmesi gerekiyordu. 12 Nisan 1919 tarihinde çıkarılan bu talimat 15 Nisan 1919 tarihinde basında yayınlandı[437]. Bu talimatla Osmanlı polisi kendi başkentinde bir silah ruhsatı dahi veremez hale getirildi.

İtilâf Devletleri bir süre sonra ruhsatsız silah bulunduran Osmanlı vatandaşlarını yargılamaya ve cezalandırılmaya yönelik düzenlemeler yaptılar. Bu düzenlemelere göre ruhsatsız silah bulunduran Osmanlı vatandaşları İtilâfçı mahkemelerde yargılanacak ve cezalandırılacaklardı[438]. İşgal kuvvetleri Osmanlı

---

gerçekleştirmişti. "Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 5 Haziran ve 28 Ağustos 1337 (1921) Tarihli Tezkireler ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Varid Olan 28 Haziran 1921 Tarihli Takrir", **BOA, DH.KMS**, 61-2/24, 2-19.

435 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

436 Bu merkezler, Beyoğlu Rue Mektebi, Galata Arabian(Arapyan) Han, İstanbul İttihad kulübü, İstanbul Rue Mektebi, Kadıköy İttihad Kulübü, Üsküdar Polis İstasyonu bitişiğinde bulunan bir ev olarak tespit edilmişti.

437 "İstanbul İtilâf Kuvvetleri Kumandanı H.F.M Wilson Tarafından Hazırlanan 12 Nisan 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/4216,** 62439.

438 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", FO, 371/4216, 112207.

polisinden sonra Osmanlı mahkemelerinin yetkisini de alacaklardı. Düzenleme sadece Osmanlı vatandaşlarına yönelikti. Ruhsatsız silah taşıyacak olan İtilâf vatandaşları kapsam dışında bırakılmıştı.

Verilen süre dolduğunda İstanbul'da bulunan Rumlar ve Ermeniler kendilerine Osmanlı polisi tarafından ruhsat verilmediğine dair şikâyetlerde bulunmaya başladılar. Oysa durum bundan farklıydı. İstanbul Polis Müdürü kefil vermediklerinden sadece bir kaç şahsi başvurunun reddedildiğini bunun dışında Ermeni ve Rumlar tarafından kendilerine herhangi bir müracaat yapılmadığını açıkladı. İşin aslı İtilâf Devletlerinin varlığına güvenen Rum ve Ermenilerin büyük çoğunluğunun silah ruhsatı almak için müracaata gerek görmemelerinden ibaretti. Bunu fark eden Webb diğer milletler ruhsat aldıkları halde Ermeni ve Rumların ruhsat almak için müracaat etmediklerini, bunun çıkarlarına aykırı olduğunu ve bu tutumdan kaçınmaları gerektiğini 12 Mayıs 1919 tarihinde Ortodoks Rum Patriği'ne, 14 Mayıs 1919 tarihinde de İstanbul Ermeni Patriği'ne bildirdi[439].

Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'nin, Düyûn-ı Umûmiye kolcularına silah ruhsatı vermesine dahi izin vermediler[440]. Buna karşın Yüksek Komisyonlar, elçilik ve konsolosluklarda çalışan yabancıların silah taşımalarına müsaade edildi. Hatta onlara mahsus olmak üzere özel kimlik kartı dahi çıkarılmıştı[441].

e. İşgal Kuvvetlerinden Kaynaklanan Asayiş Sorunları

İstanbul'un muhtelif semtlerine dağılan işgal kuvvetleri rencide edici davranış ve uygulamaları ile başkent ahalisini bıktırdılar. Davutpaşa Kışlası'nda ikâmet eden Fransız askerleri kışlanın etrafında talim yapacak talimgâh olduğu halde, civarda bulunan zirai arazide askerî hareket yaparak çevre halkına büyük zarar veriyorlardı. Bakırköy Jandarma Takım Kumandanı, Fransız

---

439 "General Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4216**, 62439.

440 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

441 "4 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

Kumandanlığı'na uyarıda bulunduysa da[442] bu ve benzeri vakalara işgal döneminde sık sık rastlandı.

Davutpaşa Kışlası'ndaki Fransız askerleri insanlık dışı hareketlerde de bulunuyorlardı. Kışla çevresinden geçen halka ve hatta hayvanlarına[443] rasgele ateş açan Fransız askerleri halkı bıkıp usandırdılar.

Şile ve Beykoz'da bulunan Yunan askerleri ise çeşitli ithamlarla Müslüman ahaliye baskı uygulayarak, Fransız askerleri gibi insanlık dışı muamele ediyorlardı[444].

İşgal kuvvetlerinin gelişiyle İstanbul'da bulunan gayrimüslimler resmî yetkilileri tanımaz oldular. Müslümanlar ise devlete olan güvenlerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. İdareye resmen el koymamış olsalar da işgal yönetiminin varlığıyla ortaya çıkan ikili yapı, devlet otoritesinin sarsılmasına ve zamanla yok olmasına neden oldu. İstanbul'da, cinayet, yaralama hırsızlık gibi adi suçlar hızla arttı.

Asayişin bozulması Osmanlı Hükûmeti kadar İstanbul'da bulunan İtilâf Devletlerinin de prestijini sarsmaktaydı. Olaylar işgal kuvvetlerinin İstanbul'a geldikleri 1918 yılı Kasım ve Aralık aylarında hızla artmaya başlayınca İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Osmanlı Hükûmeti'ni uyardı. Bundan sonra İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, hükûmetin düzeni sağlayamaması halinde şehrin güvenliğini üzerlerine almak niyetinde olduklarını açığa vurdular[445]. Bunun idarenin askerî olarak işgaline doğru gideceğini sezen İngiliz Dışişleri

442 "İstanbul Vilayeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Nisan 1335 (1919), Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'den Hariciye Nazırı Ferid Paşa Hazretlerine 13 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkireler", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 4/96.

443 Davut Paşa Kışlası'nda ikâmet eden Fransız askerleri sebepsiz yere açtıkları ateş sonucu Filib oğlu Lazari'nin bir beygirini ve Hıristo oğlu Mihal'in bir öküzünü sebepsiz yere öldürmüşlerdi. "22 Mart 1335 (1919) Tarihli Fezleke", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 7/13.

444 Şile'de Karakiraz Karyesi'nde mukim Salim Reis'in zevcesi Firdevs Hanım, Yunan askerleri tarafından hırsızlıkla itham edilmiş, darp edilmiş, işkenceye maruz kalmıştı. Bir Yunan askerî tarafından tecavüz edilen Firdevs Hanım bir gün sonra serbest bırakılmıştı. "Firdevs Hanım'ın 7 Mart 1337 (1921) Tarihli İfadesi", **BOA, DH.KMS**, 60-1/64, lef 7.

445 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 206799.

Bakanlığı Fransızların İstanbul'u işgal etmek isteyebileceklerini ve bu nedenle dikkatli olunmasını tavsiye etti[446].

f. İtilâf Vatandaşlarının İstanbul'a Dönüşü

Osmanlı Devleti'nin, İtilâf Devletleri ile ilişkilerini kesmesi nedeniyle, çoğunluğunu ticaretle uğraşanların oluşturduğu İtilâf vatandaşları İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Mütareke sonrasında bu vatandaşlar İstanbul'a dönmek ve ticari faaliyetlerine yeniden başlamak amacıyla harekete geçtiler. Bu aşamada savaş hali hukuken devam ettiğinden taraf devletler arasında ticaretin yeniden başlaması uygun değildi. Ancak Yüksek Komiserler, İstanbul dâhil işgal edilmiş topraklarda kontrollü olarak ticaretin yeniden başlamasına izin verdiler[447]. Bu karardan sonra Osmanlı Hükûmeti, savaş yıllarında İtilâf vatandaşlarının ticari faaliyette bulunmalarını yasaklayan kararın mütarekenin imzalandığı tarihten itibaren kaldırılmasını kararlaştırdı[448]. Yüksek Komiserler ve Osmanlı Hükûmeti tarafından alınan kararla İtilâf vatandaşlarının Osmanlı topraklarında tek yönlü olarak ticari etkinlikte bulunmalarına izin verildi. Osmanlı vatandaşlarının İtilâf Devletlerinde faaliyette bulunmalarına dair yasağın kaldırılması konusunda ise herhangi bir gelişme görülmedi.

İstanbul'da 1919 yılı kış mevsiminin yaşanması nedeniyle hem yakacak hem de gemilerde kullanılan kömüre olan ihtiyaç artmıştı. Webb, bu işle uğraşan İngiliz vatandaşlarının İstanbul'a gelmelerini sağlamak ve kömürü bunlardan temin etmek istiyordu[449]. Fakat İngiliz Hükûmeti temkinli davranarak, askerî yetkililerle yapılacak görüşmelerden sonra vatandaşlarının İstanbul'a dönmelerine izin verebileceğini bildirdi[450].

---

446 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 206799.

447 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

448 "2 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/6.

449 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 204810.

450 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 210866.

Askerî kuvvetlerini İngilizlerden daha sonra İstanbul'a gönderen Fransızlar ticari konularda İngilizlerden daha erken davrandılar. Fransız Yüksek Komiseri, İstanbul'daki Fransız mülklerini ziyaret etmek ve geri almak için donanmadan bir personel, bir avukat ve bir mimardan oluşan bir komisyon oluşturdu. Her vakada tahkikat yapıldıktan sonra Osmanlı Hükûmeti temsilcisi davet edilmekte ve yapının koşulları ile ilgili bir rapor hazırlanmaktaydı. Fransızların kendi kendilerine buldukları bu yöntemin menfaatlerine ulaşmada faydalı bir yol olduğunu gören İngiliz Yüksek Komiserliği de Fransızlardan örnek alarak böyle bir komisyon oluşturdu[451]. Dikkat edileceği üzere emsali olmayan bu komisyonlar İtilâfçı statüye bile sahip değildi. İngiliz ve Fransızlar, vatandaşlarının talepleri hakkındaki tahkikatı yaptıktan sonra Osmanlı temsilcisini formalite icabı komisyonlara davet ediyorlardı. Herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın iddia sahiplerinin taleplerini değerlendiren komisyonların hazırladığı raporlara göre İtilâf vatandaşları yine haklı haksız ayırt etmeden hedeflerine ulaşıyorlardı. İngiliz ve Fransızların bu uygulamaları ve peşinen verdikleri hükümler Osmanlı Devleti'ni İtilâf şirketlerinin talepleri ile karşı karşıya bırakıyordu.

g. İtilâf Vatandaşlarının Malvarlıkları Hakkındaki "Bloke" Kararının Kaldırılması

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde yayınlanan bir kararname ile İtilâf vatandaşlarının bankalardaki her türlü fon, hesap ve malvarlıkları bloke edilmişti. Aynı uygulamayı İtilâf Devletleri de kendi topraklarındaki Osmanlı malvarlıkları için yapmışlardı. Bilindiği üzere İngilizler Osmanlı Hükûmeti parasını ödediği halde savaş öncesinde sipariş verdiği gemilere el koymuşlardı.

İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, 26 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne ayrı ayrı notalar göndererek Türkiye ile savaşan ülke vatandaşlarının malvarlıklarına yönelik bloke kararının kaldırılmasını talep ettiler[452]. Bu notaları alır almaz harekete geçen hükûmet, İtilâf vatandaşlarının mal ve emlaki üzerindeki bloke kararını kaldırdı[453]. İtilâf Devletleri

451 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 210057.

452 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Kasım1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 213182.

453 "27 Kânûn-ı Evvel 1334 (Kasım 1918)", **BOA, MV**, 213/32.

ise Osmanlı Hükûmeti ve vatandaşları hakkında alınan bloke kararı ile ilgili herhangi bir adım atmadılar. Bundan sonraki adım İtilâf vatandaşlarının ticari hayattaki yükümlülüklerin ortadan kaldırılması olacaktı.

30 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha gönderen Yüksek Komiserler, Alman ve Avusturya vatandaşlarının serbest bir şekilde fon ve malvarlıkları ile ilgili işlem yapabildiklerini fakat kendi vatandaşlarının bunu yapmaktan mahrum bırakıldıklarını vurgulayarak vatandaşları aleyhindeki ticari kısıtlandırmaların kaldırılmasına yönelik taleplerini tekrarladılar[454]. İtilâf Yüksek Komiserlerinin tek taraflı olarak böyle bir talepte bulunmaya hakları yoksa da İstanbul'un işgali bu tür taleplerin kabulü için yeterli bir sebepti.

Yüksek Komiserler bir taraftan hükûmetten ticari muameleler hakkındaki bloke kararının kaldırmasını isterken diğer taraftan İstanbul'da bulunan banka idarelerine birer nota göndererek İtilâf emanetleri üzerindeki bloke kararının kaldırılmasını talep ettiler. Yüksek Komiserlerin isteğine olumlu cevap veren İstanbul bankaları bloke kararını kaldırdıklarını açıkladılar[455]. Normal şartlarda bankaların hükûmetin talimatı olmadan böyle bir karar alması mümkün değildi. Ancak hükûmetin hükmü kalmadığı için banka idareleri Yüksek Komiserler tarafından alınan kararı hemen kabul etmişlerdi.

9 Aralık 1918 tarihinde İtilâf notasına cevap veren Hariciye Nazırı Reşit Paşa, İtilâf Devletlerinin de Osmanlı vatandaşlarının malvarlıklarına uyguladıkları bloke kararını kaldırmaları halinde Osmanlı Hükûmeti'nin uygulanan bloke kararını kaldıracağını beyan etti[456]. Reşit Paşa'nın teklifini görmezden gelen Yüksek Komiserler bir nota daha vererek taleplerini tekrarladılar[457]. Osmanlı Hükûmeti herhangi bir karar almadığı halde işgal yönetimi bundan sonra İtilâf Devletleri aleyhine alınan kararları kaldırılmış kabul ederek ticari muamelelerin sürdürülmesine müsaade edecekti.

---

454 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 30 Kasım 1918 Tarihli Nota", **FO, 371/3421**, 213182.

455 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 202158.

456 "Osmanlı Hükûmeti'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne 9 Aralık Tarihli Nota", **FO, 371/3421**, 213201.

457 "İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 10 Aralık Tarihli Nota", **FO, 371/3421**, 213201.

13 Şubat 1920 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında İngiltere, Fransa ve İtalya'ya tabi vatandaşların malvarlıkları üzerindeki bloke kararının resmen iptaline ve bu malvarlıklarının sahiplerine iadesine karar verildi. Bunların dışında kalan devlet vatandaşları ise yapılacak antlaşmayı bekleyeceklerdi[458]. Böylece mahkeme kararına ihtiyaç duyulmaksızın üç büyük İtilâf Devletine mensup vatandaşların istedikleri malları alabilmelerinin önü açılmıştı.

h. İttifak Vatandaşlarının Durumu

Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesine göre savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile İttifak Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler kesilecek 19. maddesine göre Osmanlı topraklarında bulunan İttifak vatandaşları ülkeyi bir ay içinde terk edeceklerdi. Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu temsilcileri İstanbul'u terk etmelerine rağmen Bulgaristan temsilcisi savaş başlangıcında İttifak Devletleri saflarında olmadıklarını gerekçe göstererek İstanbul'u terk etmek istememişti[459]. İşgal yönetiminin ilk gündem maddelerinden bir tanesi bu konu oldu. Almanların çoğunluğunu oluşturduğu İttifak askerlerinin İstanbul'dan çıkarılmasına öncelik veriliyordu. Bu askerlere savaş esiri muamelesi yapılıyor, bunlar Büyükada, Heybeliada ve Haydarpaşa Selimiye Kışlası'nda gözetim altında tutuluyorlardı[460]. İşgal yönetimi, onları İstanbul için bir tehdit unsuru olarak görmekteydi. Bu nedenle askerlerin İstanbul'dan tahliyesine sivillere oranla öncelik veriliyordu.

İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerinin Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan ilk isteği de İttifak vatandaşlarının İstanbul'dan çıkarılmaları olmuştu[461]. İstanbul'da bulunan İttifak askerlerinin memleketlerine iadelerinde karşılaşılan en önemli sorun vesait ve ulaşım güzergâhı idi. Bu askerlerin Nikolayef üzerinden gönderilmeleri düşünüldüyse de daha sonra en kısa yoldan Hamburg'a gönderilmelerine karar verildi. Sevkiyat için çok sayıda gemiye ihtiyaç vardı.

---

458 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

459 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 195232.

460 "5 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 510.

461 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 23-24.

İtilâf Devletleri, Türkiye ve Almanya'da el koydukları gemilerle sevkiyatı gerçekleştirmeye çalışıyorlardı[462].

Barış antlaşmaları henüz tatbikata geçirilmediğinden İtilâf ve İttifak Devletleri arasındaki ilişkiler kesilmiş kabul ediliyor, göçmenleri taşımak ya da onlara erzak getirmek amacıyla Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapan gemilerdeki İttifak personelinin kara ile doğrudan temas kurmalarına müsaade edilmiyordu. Bu gemilerin güvertelerine İtilâf irtibat subayları çıkarılmakta, kıyı ile iletişimi gemi personeli değil bu subaylar sağlamaktaydı[463]. 1919 yılı sonlarından itibaren İttifak Devletlerine ait gemilerin hiçbir şekilde Çanakkale'den geçmesine müsaade edilmedi[464].

Bu arada savaş yıllarında Osmanlı ordularına kumandanlık yapmış olan ünlü Alman Generali Liman Von Sanders de İstanbul'da gözetim altında tutulmaktaydı. Sanders'in 25 Kasım 1918 tarihinde Padişah tarafından kabul edildiğine dair söylentiler dolaşmaktaydı[465]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bunu şaşkınlıkla karşılayarak Yüksek Komiserlerin bu konuda vereceği her tepkiye olumlu yaklaşacağını bildirdi[466]. Sanders serbest hareket edebilmek amacıyla Yüksek Komiserler nezdinde teşebbüslerde bulunduysa da bundan bir sonuç alamadı[467].

İttifak vatandaşları genelde ticari ve askerî amaçlarla İstanbul'da bulunuyorlardı. Ülkeleri yenilen subay ve askerler gitmekte sorun yaratmıyordu. Onların ülkelerine göndermelerinde en büyük engel ulaşım sorunuydu. Türkiye'de ticari bağlantıları bulunanlar ise ülkeyi terk etmek istemediklerinden sürekli sorun yaratıyorlardı. Bunların büyük bir kısmı İtilâf karşıtı politikaların izlendiği yıllarda Osmanlı Devleti'nden büyük ayrıcalıklar aldıklarından bu haklarından feragat etmek istemiyorlardı. Banka, demiryolu ve maden

---

462 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

463 "Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 13 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 608/115/12**.

464 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Webb'e 28 Kasım ve 16 Aralık 1919 Tarihli Mektuplar", **FO 608/115/12**.

465 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 213187.

466 **A.b.**

467 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

gibi önemli alanlarda faaliyet gösteren bu şahıs ya da şirketlerin ülkeyi aniden terk etmeleri temel hizmetlerin aksamasına yol açacağından, ortaya çıkacak yeni durum sadece Osmanlı Devleti açısından değil işgal kuvvetleri açısından da sakıncalıydı. Mesele göründüğü gibi basit değildi. Bu vatandaşların gönderilmesiyle yeni sorunlar ortaya çıkabilirdi. Buna rağmen işgal kuvvetleri mütarekeyi tatbik etmek gayesiyle İttifak vatandaşlarının bir an önce ülkeden çıkarılması için çaba sarf ediyorlardı. İtilâf Devletleri, Osmanlı yetkilileri ile yaşanan sorunları "pasif direniş" olarak değerlendiriyorlardı. Bu direnişin Türkleri cesaretlendirmesinden endişelenen İngiliz Savaş Bakanlığı, Milne'e 1919 yılı Ocak ayının başından itibaren bu konuda ödün vermemesini ve gerekirse İstanbul'un işgaline ön hazırlık olmak üzere polis ve sağlık idareleri ile yerel idareye el koymasını emretti[468].

Belirlenen tarih dolar dolmaz Wilson, tehlike olarak gördüğü Alman kıtalarının Osmanlı Hükûmeti tarafından silahsızlandırılması, silahlarının İtilâf Devletlerinin korumasında depolanması ve askerlerin hapsedilmesi amacıyla bir rapor hazırladı. Bu rapora göre Liman Von Sanders başta olmak üzere yüksek rütbeliler Odesa'ya gönderilecek diğer askerler Odesa üzerinden karayolu ile ülkelerine iade edileceklerdi. Ancak Wilson'un teklifi Alman kıtalarının Bolşeviklerle temas kurabileceği düşüncesiyle reddedildi[469].

İttifak kuvvetlerini tahliye edilmek üzere belli merkezlerde gözetim altında tutan Yüksek Komiserler sivillerin İstanbul'dan gönderilmesi için de Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapıyorlardı. Hükûmetin çağrısıyla 5 Aralık 1918 tarihinde Bulgaristan elçisi bir protesto çekerek İstanbul'dan ayrıldı[470]. Bundan sonra İttifak Devletleri, Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını savaş sırasında İtilâf Devletlerinin yaptığı gibi tarafsız ülkeler aracılığıyla sürdürmeye çalıştılar. Bu amaçla Alman ve Bulgar çıkarlarını İsveç elçisi M. Ancarsward, Avusturya Macaristan

468 "Savaş Bakanlığı'ndan İtilâf Kuvvetler Başkumandanı General Milne'e Gönderilen 10 Ocak 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/4164**, 6737.

469 "Avrupa Türkiye'si İtilâf Kuvvetler Kumandanı Korgeneral Sir. H.F.M. Wilson Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 24 Kasım 1918 Tarihli Rapor", **FO, 371/3417**, 213187.

470 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 201367.

İmparatorluğu çıkarlarını ise Danimarka elçisi Mr. Wangel üstlenmek üzere teklifte bulundu[471]. İsveç Hükûmeti de elçisine bunun için yetki verdi[472].

Almanlarla kurulan sıcak ilişkilerin bir sonucu olarak savaş yıllarında Almanca eğitimine önem verilmiş, Osmanlı şehzadelerine Almanca öğretebilmek amacıyla Almanya'dan öğretmenler getirilmişti. Bu öğretmenlerin büyük bir kısmı mütareke öncesinde Osmanlı tabiiyetine kabul edilmişti. Ancak onların Osmanlı tebaası olmaları da İstanbul'dan gönderilmelerini önleyemedi. Yüksek Komiserler Osmanlı tabiiyetine geçmiş olsalar dahi eski İttifak vatandaşlarının İstanbul'dan ayrılmalarına karar verdiler[473].

İtilâf yetkilileri 1918 yılı Kasım ayı sonunda kadar sivil, asker ayırmadan bütün İttifak vatandaşlarını Türkiye'den çıkarmayı plânlamışlardı. Belirlenen sürenin dolmasına bir hafta kaldığı halde ülkelerine dönen İttifak vatandaşlarının sayısı çok azdı. Bunun da neredeyse tamamını askerler oluşturmaktaydı. Çoğu ticaretle uğraşan ve şirketleri aracılığıyla Osmanlı dış ticareti üzerinde önemli bir paya sahip olan siviller gitmemek için ellerinden geleni yapıyorlardı[474].

İşgal altında olmayan bölgelerde bulunan İttifak vatandaşlarını ülkeden çıkarmak zor görünüyordu. İtilâf Devletleri öncelikle işgal altındaki İstanbul'dan İttifak vatandaşlarını çıkarmayı hedefliyorlardı. Bu konuda en büyük engel nakliye için vasıta bulunamamasıydı. Karayolu ve demiryolundan bu vatandaşları nakletmek mevcut şartlarda hayli zaman alabilirdi. Bu nedenle denizyolundan nakledilmeleri için gerekli çalışmalar başlatıldı[475].

İtilâf Devletlerinin, Alman ve Avusturyalıların Türkiye'yi tahliyeleri için hazırladıkları talimatta; demiryolu çalışanlarının ülkelerine gönderilmelerinin geciktirilmesi, genç çocuklara, annelerine, hasta, yaşlı ve halsizlere tolerans gös-

471 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyetine 15 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4198**, 3410.

472 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Aralık 1918 Tarihli Telgraf"; **FO, 371/3418**, 200408.

473 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

474 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 196677.

475 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 196677.

terilmesi bunların dışında kalanların derhal ülkeyi terk etmeleri bildirildi[476]. İşgal kuvvetleri Türkiye'ye gelirken bazı plânlar hazırladıklarından ellerinde bu konularda gerekli personel vardı. Bu nedenle Bağdat Demiryolu'nun Tarsus kısmında General Allenby'nin tutmayı düşündüğü 250 teknik personel dışında Alman personele ihtiyaç kalmayacaktı[477].

İtilâf Devletlerinin belirlediği sürenin dolmasına birkaç gün kalmasına rağmen Avusturya ve Almanya elçilik personeli dahi henüz İstanbul'u terk etmemişti. Onlar gitmeden diğer vatandaşların gönderilmesi düşünülemezdi. İşte bu noktada Yüksek Komiserler Sadrazam'la görüşerek ülkelerine dönmek istemeyenlerin tutuklanarak ülkelerine gönderilmeleri için düzenleme yapılmasını talep ettiler. Ancak değil hapishanelerde kışlalarda dahi bunun için yer kalmamıştı[478].

General Milne'in yaptırdığı tahkikata göre Haydarpaşa'da 8,000 Alman 1,500 Avusturya-Macaristan askeri bulunmaktaydı. Mütarekenin belirlediği zaman içerisinde ayrılmazlarsa Osmanlı Hükûmeti'nden bunların tutuklanmaları talep edilecekti[479]. İtilâf Devletlerinin bu niyetini sezen Osmanlı Hükûmeti ileride bir diplomatik krizle karşılaşmamak için İstanbul'da bulunan İttifak vatandaşlarını önce Prenses Adalarına oradan da Adriyatik kıyılarına gönderme sorumluluğunu üzerine aldı. Bu gelişme İtilâf Devletlerinde memnuniyet yarattı[480]. Ancak bu konuda da bazı pürüzler vardı. İtalya savaşa girdikten sonra İttifak Devletleri ile resmî ilişkilerini kesmiş olduğundan bu vatandaşların topraklarından geçmesine izin vermek istemiyordu. Sadrazam'ın önerisi doğrultusunda İstanbul'a getirilen göçmenler adalara nakilediliyor, yurt içerisinden toplananlar ise Anadolu kıyılarında İtalya'nın vereceği kararı bekliyorlardı. Göçmenlerin kalacakları mekân olmadığından bazıları arızalı gemilerde konaklamak mecbu-

---

476 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 209387.

477 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1918 (Yapılan yazışmalar dikkate alındığında doğru tarih 1919 olmalı hatayla bu şekilde yazılmış olsa gerektir.) Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 3197.

478 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 196724.

479 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 197625.

480 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 196732.

riyetinde bırakıldılar. 1918 Aralık ayının ilk haftasında İstanbul'da tamir için bekleyen "Corcovado" adlı gemiye Yaklaşık 2,500 Avusturyalı, 2,000 Alman sivil bindirildi. Geminin ne zaman yola çıkmak için hazır olacağı bilinmemekteydi[481]. Bu durum İstanbul'da Alman çıkarlarını sürdürmeyi üstlenen İsveç elçisinin şikâyetlerine neden olsa da gemi ancak Aralık ayının yirmisinde seyahat edebilecek hale getirilebildi[482].

Yapılan düzenlemeyle "Corcovado" adlı gemi 650 Alman ve Avusturyalı siville birlikte 230 Türk ve Rum mürettebatıyla Tireste'ye doğru yola çıkabildi. Gemide bulunan İtilâf temsilcisi Üsteğmen H. Coates'in verdiği rapora göre 29 Aralık 1919 tarihinde İtalya'ya ulaşan gemi burada bazı zorluklarla karşılaştı. İtalyan yetkililer Türk bayrağı taşıyan gemiyi tanımadıklarından kaptanla görüşmeyi kabul etmeyerek gemiye su ve yiyecek vermeyi dahi reddettiler. Görüşme gerektiğinde sadece İtilâf temsilcisi Üsteğmen H. Coates'i muhatap kabul ettiler. Dolayısıyla sadece deniz yoluyla İtalya üzerinden ulaşım çok zordu. Demiryolları savaş sırasında hasar gördüğünden yolcular 9 Ocak 1919 tarihinde ülkelerine gönderilebildiler[483].

Bundan sonra sivil ve asker İttifak vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesine devam edildi. Bu işlem sırasında İngiliz Deniz Bakanlığı, İstanbul'da bulunan ve ülkesine gönderilmesi düşünülen General Liman Von Sanders'in Malta'da alıkonulmasını teklif etti[484].

Haydarpaşa'da ülkelerine gönderilmek için bekletilen askerler için ise farklı bir prosedür izlendi. İtilâf temsilcileri ülkelerine gönderilmemeleri halinde bu askerlerin tutuklanmasını ve silahlarının alınmasını Osmanlı Hükûmeti'nden talep etmişlerdi. Osmanlı Hükûmeti'nin bu konuda isteksiz olduğunu hisseden İtilâf Devletleri bu vazifeyi kendi kendilerine yapmaya karar verdiler. Fransız Yüksek Komiseri Amet, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek ülkelerine gönderilmemeleri halinde askerlerle birlikte sivillerin de tutuklanacağını bildirdi. Os-

481 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 202012.

482 "İsveç Elçisi'nden İsveç Dışişleri Bakanlığı'na 14 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 205937.

483 "Üsteğmen H. Coates'ten İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Ocak 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4190**, 29150.

484 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Akdeniz İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 23 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 30783.

manlı Hükûmeti de vasıta yokluğunun yanı sıra mütareke ile ilgili diğer meselelere ağırlık verildiği için mütarekenin 19. maddesinin yerine getirilemediğini açıkladı[485]. Bu cevabın ardından Fransız askerleri tarafından silahları alınan Alman ve Avusturyalı askerlere tutuklandıkları bildirilerek bunlar Haydarpaşa'da çok sınırlı bir alanda gözetim altında tutuldular. Gözetim altında tutuldukları açıklanan askerlerin sayısı 10,000 kişi civarındaydı[486].

Tahkikat çok yönlü olarak sürdürülüyordu. İstanbul sokaklarında dolaşan İttifak vatandaşları veya uyruğu belli olmayan yabancılar İtilâf polis ve jandarması tarafından yapılan kontrollerde tutuklandıktan sonra iade işlemleri yapılıyordu. Fransız jandarmasının yaptığı kontrollerde üzerinde kendisini tanıtan bir evrak bulunmayan İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı A. Ryan, Alman vatandaşı zannedilerek tutuklanmış, gerçeğin anlaşılmasından sonra serbest bırakılmıştı[487].

İttifak vatandaşlarının İstanbul'dan göndermelerinde yaşanan en büyük sıkıntı nakliye masraflarıydı. İtilâf Devletleri bu masrafları Osmanlı Devleti'ne yüklemek istiyorlardı. Osmanlı Hükûmeti kömür sıkıntısı yaşadığından bu nakliyatı üstlenecek durumda değildi. İtilâf Devletleri tahminen 4,500 kişi olan Alman ve Avusturyalı sivilleri Alman "Corcovado", Türk "Reşit Paşa" ve "Tir-i Müjgan" gemileri ile memleketlerine göndermeyi plânlıyorlardı. Nakliye için tek kuruş dahi harcamak istemeyen İtilâf Devletleri, Almanya'dan kömür ve askerleri doğrudan ülkelerine götürebilecek gemi getirmeyi dahi düşündüler[488].

İttifak vatandaşları arasında yeni kurulan Polonya, Yugoslava ve Çekoslovakya gibi devletlere bağlı milletler de vardı. Yüksek Komiserler yeni kurulan devletlerden birine mensup olduğunu iddia edenlerin kendilerine en yakın İtilâf yetkililerine müracaat etmelerine karar verdiler. Yapılan müracaat değerlendirildikten sonra bu şahıslar hakkında karara varılacaktı[489]. Fakat bu çok karışık

---

485 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 209387.

486 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 204671, 204872.

487 Andrew Ryan, **The Last of The Dragomans**, London, Geofrey Bles, 1951, s. 123.

488 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 206133.

489 **A.b.**

bir mesele idi. Çünkü kimin hangi milletten olduğunu belirleyecek bir belge ya da kriter bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu noktada karar İtilâf yetkililerinin keyfiyetine bırakılmış oluyordu.

Daha önceden Avusturya vatandaşı olup savaş sonrasında kurulan Çekoslovakya vatandaşlığına geçenlerin ülkelerine teslim edilip edilmeyecekleri ciddi bir mesele haline geldi. İstanbul'da bulunan Çekoslovak Temsilciler Heyeti, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat ederek kimin gerçekten Çekoslovak olduğunun tespit edilebileceğini iddia etti. Diğer yandan Osmanlı Hükûmeti tanımadığı halde bu heyet bir konsolosluk gibi Çekoslovak vatandaşlığı verebiliyordu. Çekoslovak heyeti vatandaşlık verilenlerin memleketlerine gönderilmekten muaf tutulmaları için İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat etti[490]. Yugoslav vatandaşlarının durumu da aynıydı. İstanbul'u terk etmek istemeyen İttifak vatandaşlarının bir kısmı yeni kurulan devletlerin tabiiyetine geçerek muafiyet sağlıyorlardı.

Bu arada istisnai bir uygulama yapılarak savaş yıllarında Alman ordusunda hizmet eden Alsas Lorenliler ve Polonyalıların gönüllü olmaları halinde Fransız ordusunda hizmet vermelerine de müsaade edildi[491].

Diğer milletleri İstanbul'dan memleketlerine göndermekte oldukça titiz davranan Yüksek Komiserler istisnasız bütün "Müslüman Bosnalıları" tahliyeden muaf tuttular[492]. Alınan kararda Müslüman kelimesi özellikle vurgulanmış, Bosna'ya dönmek isteyen diğer dini gruplara yeşil ışık yakılırken Müslümanlara karşı farklı bir muamele gösterilmişti. Bunda hiç şüphesiz İtilâf Devletlerinin Balkanlardaki İslam varlığını sona erdirme politikaları etkili oldu.

Hasta, sakat, yaralı ve yaşlılara geçici olarak muafiyet vesikası vererek, onların daha sonra ülkelerine gönderileceklerini açıklayan İtilâf Yüksek Komiserleri, kendi çıkarlarına uygun hareket eden İttifak vatandaşlarına himaye vesikası veriyorlardı. İtalyanların Türkiye'de kalmak isteyen çok sayıda Avusturya vatandaşına 200 lira karşılığında himaye vesikası vermesi diğer İtilâf Devletlerinin tepkisine neden oluyordu. İtilâf Yüksek Komiserleri buna karşı tedbir olarak

---

490 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 209960.

491 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

492 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan bir muafiyet komitesi kurmaya karar verdiler. Bu komite himaye vesikalarını düzenleyecek, gerekirse iptal edecekti[493].

Avusturya vatandaşı Yahudilerin bir kısmı da İtalyan yetkililerden himaye vesikası almıştı. Ancak Yahudilere karşı daha hoşgörülü bir tutum sergileniyordu. İşgal yönetimi onlara diğer uyruklara geçmeleri için üç ay süre verdi[494].

İttifak vatandaşlarının Türkiye'den ülkelerine gönderilmesi konusu 7 Nisan 1919 tarihinde İtilâf temsilcilerinin de hazır bulunduğu Muhtelit Mütareke Komisyonu toplantısında ele alındı. Bu toplantıda İtilâf temsilcileri başarısızlığın faturasını tamamen Osmanlı Hükûmeti'ne kesmek istediler. Türk yetkililerinin baştanbaşa dikkatsiz ve ehliyetsiz olduklarını ifade eden İtilâf temsilcileri, oyalandıklarını ileri sürerek Osmanlı Hükûmeti'ni töhmet altında bırakıyorlardı. Bunun ardından İtilâf temsilcileri talepleri yerine getirilip gelişmeler kendilerine rapor edilinceye kadar komisyonla ilişkilerini keseceklerini bildirerek ayağa kalktılar ve toplantı salonunu terk ettiler. Buna karşılık Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey "eğer dönerseniz beni burada bulamayacaksınız" şeklinde tepkisini dile getirdi. Bu tepkiyi İngiliz temsilcisi W.H. Wyndham Deedes, "bu yenilmiş bir ülkede küçük görevliler tarafından otoritemizin çiğnendiğini göstermektedir" şeklinde değerlendirdi[495]. Bu toplantının ardından İtilâf Yüksek Komiserleri mütarekenin 19. maddesinin layıkıyla uygulanması için Osmanlı Hükûmeti'ne 10 Nisan 1919 tarihinde bir nota daha verdiler[496]. Tahliye işlerini yürüten İtilâf Devletleri bu konuda kendi başarısızlıklarının faturasını Osmanlı Hükûmeti'ne mal ederek işin içinden sıyrılmak istiyorlardı.

Daha önce Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu bir daha toplantılarına katılmayacaklarını açıklamalarına rağmen İtilâf temsilcileri 21 Nisan 1919

---

493 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 55140.

494 **A.b.**

495 "Osmanlı Muhtelit Mütareke Komisyonu ile İtilâf Temsilcileri Arasında Yapılan 7 Nisan 1919 Tarihli Toplantı Hakkında W.H. Wyndham Deedes'in İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu Rapor", **FO, 371/4190**, 68063.

496 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 68026.

tarihinde yapılan toplantıya katıldılar. Bu toplantıda da Osmanlı Hükûmeti'ni yükümlülüklerini yerine getirmemekle ve ihmalle suçlayan İtilâf temsilcilerine, Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi, İtilâf Devletlerinin birbirlerinden habersiz vermiş oldukları himaye vesikalarından dolayı kime, nasıl muamele yapacaklarını bilemediklerini bu nedenle Osmanlı polisinin şehirde yapmış olduğu çalışmalarda istenen sonucu alamadığını bildirdi. Reis, Osmanlı polisine, İtilâf polisinin yardımcı olması halinde istenen sonucun alınabileceğini sözlerine ekleyerek İtilâfçı Polis Komisyonu'ndan yardım istedi. İtilâf temsilcileri ise İtilâf polisinin yardım edebileceğini ancak asıl sorumluluğun Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu tekrarladılar[497].

Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul dışındaki otoritesi zayıflamış olduğundan yurt içindeki İttifak vatandaşlarının ülkelerine gönderilmesi uzun zaman alıyordu. Hükûmet himaye vesikası alanlar dışında İstanbul'da bulunan ve İstanbul'dan geçecek Alman kıtaları gelene kadar görevli olarak kalacak 2 subay ve diğer 150 rütbeli dışındaki asker ve sivillerin ülkelerine iade edildiğini ileri sürmekteydi. Yüksek Komiserler ise bunun aksini düşünmekteydiler. Aradaki çelişkinin sebebi belli idi. İtalyanlar 900'e yakın himaye vesikası vermişlerdi. 1,100 kişi Yugoslav, 300 kişi Çekoslovak, 50'şer aile Rum, Polonyalı ve Romen olduğunu iddia ederek İstanbul'dan ayrılmak istemiyordu[498]. Askerler için ise sorun yoktu. Rusya'dan gelecek Alman askerlerinin dönmelerine yardım için bırakılanlar dışında İstanbul'da bulunan ve daha önce sayısı 10,000 olduğu söylenen askerlerden 757 subay, 10,337 asker ve 48 hemşire Mart ayı ortalarına kadar ülkelerine gönderilmişti[499].

10 Haziran 1919 tarihinde 1,600 yolcuyla İstanbul'dan ayrılan Gülcemal vapuru İstanbul'da kalan son Alman askerleri ülkelerine götürdü[500]. Almanya'ya giden gemiler oradan boş dönmüyorlardı. Almanya'dan 7 Ağustos 1919 tarihin-

---

497 "Osmanlı Mütareke Komisyonu ile İtilâf Temsilcileri Arasında Yapılan 21 Nisan 1919 Tarihli Toplantı Hakkında W.H. Wyndham Deedes'in İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu Rapor", **FO, 371/4190**, 72529.

498 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 72529.

499 **A.b.**

500 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11? Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 101551.

de yola çıkan "Gülcemal" aralarında öğrenci, yetim, askerî öğrenci, subay, çırak ve askerî personelin bulunduğu 423 Türk vatandaşını Hamburg'dan alarak İstanbul'a döndü[501].

İşgal altında bulunan İstanbul'daki İttifak vatandaşlarının büyük bir kısmı ülkelerine iade edilmiş olmalarına rağmen ülke dâhilinde bu durumda çok sayıda vatandaş bulunuyordu. Bunların ülkelerine iadeleri bir türlü gerçekleştirilemiyordu. 9 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, ülke dâhilinde muafiyet vesikasına sahip olanlar dışındaki vatandaşların hangi bölgede ve hangi sivil idarecinin elinde olursa olsun 1 Ağustos 1919 tarihinden sonra kendilerine teslim edilmesini resmî olarak bildirdiler[502].

Limanlarından ve topraklarından İttifak vatandaşlarının ülkelerine göndermelerine sorun yaratan İtalyan Hükûmeti, kendi ülkeleri vasıtasıyla bu vatandaşların iadesinde sakınca olmadığını ancak 1919 Ağustos ayında açıklayabildi[503].

İtilâf Devletleri, İttifak vatandaşlarının seyahat masraflarını, Osmanlı Hükûmeti'ne ödetmek istedilerse de hükûmet bunu karşılayacak kaynaklara sahip olmadığından seyahat masrafları İstanbul'da Alman çıkarlarını üstlenen İsveç heyeti tarafından Alman Hükûmeti'ne ait fonlardan ödendi[504]. Berlin'deki İngiliz heyetinin yaptığı hesaba göre 3,000,000 markı bulan masraflar bu fonlardan tahsil edildi[505].

i. İttifak Vatandaşlarına Ait Malvarlıklarına El Konulması

İtilâf Devletleri savaş sonrasında başta İstanbul olmak üzere yurdun değişik bölgelerinde bulunan İttifak vatandaşlarının mallarına el koymak üzere hazırlık

501 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 115847.

502 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 9 Temmuz 1919 tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4190**, 107178.

503 "İngiliz Roma Elçisi R. Rodd'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 112521.

504 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 144304.

505 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 144367.

yapmışlardı. İngilizler bu konuda da müttefiklerinden önce harekete geçtiler[506]. 2 Ocak 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında, Alman Deutsch Oriental Handel Company'nin pamuk, keten vs. 500,000 pound tutarındaki mallarına el konulması kararlaştırıldı[507]. Yüksek Komiserler Türkiye'nin muhtelif bölgelerindeki İttifak vatandaşlarına ait malvarlıkları hakkında gerekli incelemeleri yapmak üzere İtilâf yetkililere talimatlar gönderdiler[508]. Fakat incelemeler daha bitmeden Yüksek Komiserler yararlı olacağı kanaatine vararak Deutsche Orientale'ın malvarlıklarına el konulmasına karar verdiler[509]. Bundan sonra da İtilâf yetkilileri askerî amaçlı olduğunu ileri sürerek İttifak Devletlerine ait her türlü malvarlığına el koydular. Osmanlı Devleti de İttifak Devletleri arasında yer aldığından Osmanlı Devleti'ne ait muhtelif malvarlıkları ve malzemelerin bulunduğu stoklara el konuluyordu.

Ancak el konulan mal varlıklarının paylaşılması konusunda ileride sorunlar[510] yaşanabileceğinden İtilâf hükûmetleri bu konuda bir anlaşmaya varmayı düşündüler[511]. Yalnız unutulan bir nokta vardı. El konulacak malvarlıklarının bir kısmı şahsi hukuk kapsamındaydı. Bunlara el konulması ileride sahiplerinin tazminat taleplerine yol açabilirdi. İstanbul Fransız Yüksek Komiseri'nin uyarısı neticesinde Paris Konferansı bu malvarlıklarına, savaş sırasında İtilâf Devletlerine verilen zararlara karşılık ödenecek tazminatlara mahsup edilmek üzere el konulacağını ilân etti[512].

Öte yandan İttifak vatandaşlarına ait bankalarda Yüksek Komiserler tarafından İtilâfçı bir kontrol mekanizması kuruldu. Ticari işlemler de gerçekleştirebildiklerinden bu bankalar ve müşterileri deri, tütün, fişek, tahıl silah gibi

---

506 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 11381.

507 "2 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

508 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 18837.

509 "30 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29152.

510 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 25471.

511 "İngiliz Hazinesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 53332.

512 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 53332.

mallara sahiplerdi. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngilizlerin denetiminde bulunan bankalara ve müşterilerine ait malvarlıklarını tespit ettirmişti. Calthorpe'un önerileri doğrultusunda bu malvarlıkları banka ve müşterilerine ait olanlar olmak üzere ikiye ayrıldı. Bankalara ait olanlar banka hesabına, müşterilere ait olanlar ise müşterilerin hesabına satılacaktı[513].

Fransız Hükûmeti de d'Espérey'e, savaş tazminatına mahsup edilmek üzere Almanlara ait bütün özel ve resmî malvarlıklarını müsadere etmesi için talimat vermişti[514]. Bu talimatın ardından İttifak vatandaşlarına ait mallara el konulmasını kabul eden İngiliz Hükûmeti daha önce alınmış karardan vazgeçerek Türkiye ile yapılan mütarekenin ve Almanlara sunulan anlaşmanın Fransızların yaptığı teklifle bağdaşamayacağını ileri sürdü. Bundan sonra mesele Paris Konferansı'na havale edildi. İngiliz Yüksek Komiseri'ne de meşru sınırlar içinde kalması için yeni bir talimat verildi[515]. Nihayetinde Paris Konferansı kamu hizmetleri ve belirlenen formaliteler dışında bu tür malvarlıklarının müsadere edilmesine karşı olduğunu bildirdi[516].

Savaş başladığında taraflar birbirlerine ait malvarlıklarını çeşitli gerekçelerle müsadere etmişlerdi. Öyle ki, uluslar arası hukuka göre mahremiyete sahip elçilik ve konsolosluklar dahi bu müsaderelerden nasibini almıştı. Savaş bittiğinde galip İtilâf Devletleri müsadere edilen malvarlıklarını, uğradıkları kayıplarla birlikte geri alabilmek üzere harekete geçtiler. Misal olarak Avusturya Elçiliği'nin kullandığı Beyoğlu'nda eski Venedik Sarayı İtalyanlar tarafından kendilerinin eski toprağı olduğu gerekçesiyle geri alındı. İtalyanlar daha da ileri giderek Avusturya Elçiliği'ne ve buraya bağlı olduklarını düşündükleri Avusturya Okulu'na İtalyan bayrağı çektiler. Bunu gören Fransızlar da işgal ettikleri binalara kendi bayraklarını çekmeye başladılar[517].

---

513 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 55110.

514 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 56751.

515 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ve Paris Konferansı İngiliz Heyetine 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 56751.

516 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden Paris Konferansı İngiliz Heyetine 29 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 83553.

517 "Tuğgeneral E.L. Speare Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Verilen 19 Aralık 1918 Tarihli Rapor", **FO, 371/3421**, 211757.

Fransızlar, mütarekeye kadar Avusturya koruması altında olan, Fransız kız kardeşler ile idare komisyonu tarafından yönetilen ve üyelerinin çoğunluğu Fransız olan St. Antoine Hastanesi'ne Fransız bayrağı asmak istiyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri de Yeniköy'deki Avusturya Elçiliği'ne ait olan boş binayı talep ediyordu. Almanlara ait Tarabya'daki elçilik binasının da yanan İngiliz Elçiliği'nin yerine kullanılması için çalışmalar yapılmıştı[518].

Belirsizlik sürerken İngiliz Çalışma Bakanlığı, İstanbul'da İngilizler tarafından el konularak kullanılan binalar için araştırma yapılmasını ve bu bina kiralarının Dışişleri Bakanlığı fonlarından ödenmesini teklif etti[519]. Ancak Dışişleri Bakanlığı buna sıcak bakmamış olacak ki, söz konusu teklife cevap dahi verilmedi.

Osmanlı limanlarını kontrol eden İtilâf Devletleri, İttifak Devletlerine ait gemilerle, 1 Ağustos 1914'ten sonra Türk bayrağı taşımaya başlayan Alman gemilerinin ve 1,600 groston ve üzeri 10 adet buharlı geminin kendilerine teslim edilmesini Osmanlı Hükûmeti'nden talep ettiler. Bunların teslim edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin elinde çok küçük tonajlı gemiler kaldı[520].

Mali sıkıntılarla boğuşan Osmanlı hükûmetleri el konulan stokları geri alabilmek için teşebbüslerde bulundular. Bunu başaramayacaklarını anlayınca da el konulan malvarlıklarına karşılık İtilâf kurumlarından avans talep ettiler. Yüksek Komiserler İstanbul'da el konulan stokları satmak amacıyla İtilâf temsilcilerinden oluşan bir satış komisyonu da kurmuşlardı. 22 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükûmeti kurulan komisyona Osmanlı temsilcilerinin de katılmasını teklif etti. Ancak Yüksek Komiserler bu teklifi reddettiler[521].

518 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 135232.

519 "İngiliz Çalışma Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 163538.

520 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5104**, E 1793.

521 "24 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3547.

j. Hindistan Müslümanlarının İstanbul'un İşgaline Tepkisi

Şu ana kadar yaptığımız incelemelerde tespit edebildiğimiz kadarıyla İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgali karşısında dünyada ilk tepkiyi merkezi Londra'da bulunan ve sekreteri W.H. Gn. Jung olan İslam Cemiyeti göstermişti. 17 Aralık 1918 tarihinde İtilâf hükûmetlerine bir mektup gönderen İslam Cemiyeti; Fuzuli, Baki, Abdülhak Hamit, Naima, Evliya Çelebi, İbn-i Kemal gibi düşünürlerin çalışmalarına dikkat çekerek Türklerin dünya medeniyetine katkılarından bahsetmişti. Hammer'in 30 yılı aşkın Türkiye'de araştırma yaptığı, İstanbul nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu, katliam hikayelerinin asılsız olduğu ve İslam'ın her zaman hoşgörülü olduğu vurgulanmıştı. Türkiye'nin paylaşılması yolunda ilk basamağın Bağdat Demiryolu olduğunu ileri süren cemiyet bu ayrıcalığın ilk önce İngiliz yatırımcılara teklif edildiğini ardından Fransızlardan personel istendiği halde yardım alınamadığını Osmanlı'nın da mecburen Almanlarla yakınlaştığını savunmuştu. Cemiyet, Osmanlı Devleti'nde şiddet kullanılmasına, anarşi yaratılmasına ve isyan çıkarılmasına itiraz edeceklerini de bildirmişti[522].

İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgaline karşı, Agha (Aga) Han ve Abbas Baig başta olmak üzere Avrupa'da yaşayan Hindistan Müslümanları da tepki gösterdiler. Hindistan Müslümanları İstanbul ve geri kalan Türk topraklarında nüfusunun çoğunluğunun Türk olduğu yerlerin onların hâkimiyetinde kalmasına yönelik dilekçelerini İngiliz Hükûmeti'ne sundular. Onlara verilen cevaplarda, bu mesele hakkında son sözü Paris Konferansı'nın söyleyeceği ifade ediliyordu[523].

İzmir'in işgali'nden sonra Paris Konferansı'na müracaat eden Hindistan Müslümanları İstanbul'da uluslar arası bir idare kurulması konusundaki görüşlere karşı olduklarını, İstanbul'un Müslümanlarda kalmasını ve bütün İslam dünyasının ruhani lideri olan Halife'nin İstanbul'da ikâmet etmesini talep ettiler[524].

Dünya Müslümanları arasında İslamcılık akımının böyle bir mecraya girdiği tarihlerde İtilâf Devletleri, halifelik makamını yeniden yapılandırmayı düşü-

522 "İslam Cemiyeti'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/4177**, 1883.

523 "İngiliz Hükûmeti'nden Paris Konferansı'nda Bulunan İngiliz Heyetine 4 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 1975.

524 Akşin, **a.g.e**, s. 377.

nüyorlardı. Fakat Webb, Müslüman dünyası için tehlikeli olacağına dair görüş bildirdiğinden bundan vazgeçildi[525]. Bu arada Şerif Hüseyin de halifeliğin Türklerden alınıp kendisine verilmesini istemekteydi. İngilizler halifeliği Türklerden alıp bir Arap Halife'ye vermektense, Fransızlar karşı olmasına rağmen Halife'nin dini yetkililerinin ve dünya Müslümanları üzerindeki etkisinin azaltılmasını daha mantıklı buluyorlardı[526]. Halifenin, İtilâf işgali altındaki topraklarda esir durumunda olması veya onlarla işbirlikçi bir konumda bulunması dünya Müslümanlarının nazarında Halife'nin itibarını sarsmaya yeterdi.

Halifeliğin yeniden yapılandırılmasına ilişkin tartışmaların gündeme geldiği tarihlerde Hindistan Müslümanları Halife'nin egemenliğinin devam etmesi için ülke çapında dua ettiler(17 Ekim 1919). Hinduların lideri Gandi de Müslümanlara destek vermek amacıyla Hinduların Müslümanların dualarına katılmalarını ve oruç tutmalarını istedi[527]. Müslümanlarla Hinduların bu dayanışması İngilizlerin kaygılarını daha da arttırıyordu.

k. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Varlığına Son Verme Çalışmaları

II. Meşrutiyet'ten sonra ülkede ağırlığını arttıran İTC, I. Dünya Savaşı'nda maruz kalınan mağlubiyetlerle çok büyük bir darbe almış, İtilâf Devletleri ile antlaşma yapılabilmesi için Talat Paşa Hükûmeti istifa etmişti. Fakat İTC, siyaset sahnesinden tamamen çekilmemişti. Parti isim değiştirerek Talat Paşa Hükûmeti sonrasında kurulan hükûmetlerde varlığını sürdürmeyi hedeflemişti. Güçlü bir teşkilata sahip İTC'nin halkın nazarındaki kredisi de tamamen tükenmiş değildi. Bu etkenler savaşın sonlarından itibaren İTC'ne karşı muhaliflerini harekete geçirdi.

28 Ekim 1918 tarihinde Divaniye Mebusu Fuat Bey, Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divân-ı Âli'ye sevkini isteyen bir takrir verdi. Ancak Fuat Bey'in takriri, 4 Kasım 1918 tarihine kadar okunmadı. Nitekim Meclis-i Mebu-

---

525 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 123317.

526 "Bir Arap Halifesi", **FO, 371/4162**, 151338.

527 Akşin, **a.g.e**, s. 312.

san Reisi Halil Bey, takririn mahiyeti itibarıyla önemli olması nedeniyle meclisin toplu bulunduğu bir gün ele alınacağını açıkladı[528].

4 Kasım 1918 tarihindeki toplantısında Aydın mebusu Emanuel Efendi, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ile Divan Heyeti'nin istifalarını istedi. Ayrıca diğer bir Aydın mebusu olan Veli Bey, geçmiş hükûmeti desteklediği için milletin gözünde saygınlığını ve milleti temsil etme gücünü kaybeden meclisin yasama hayatına son verilmesini önerdi. Aynı toplantıda geçmiş hükûmetle ilgili çeşitli takrirler ile Divaniye Mebusu Fuat Bey'in "takriri" de okundu[529]. Divaniye Mebusu Fuat Bey, Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divân-ı Âli'ye sevkini isteyen takririnde, söz konusu kabine üyelerini çeşitli gerekçelerle suçluyordu[530]. Yapılan müzakerelerden sonra sabık hükûmet hakkındaki iddiaların tahkik edilmesine karar verilmişti. Bu vazife Meclis-i Mebusan'ın 5. Şubesi'ne ait olacaktı. 5. Şube aralarında eski sadrazam, şeyhülislam, nazır ve mebusların bulunduğu çok sayıda devlet adamını sorguladı[531] Yapılan tahkikat esnasında ifadesine müracaat edilen şahıslar I. Dünya Savaşı'nda yaşanan olayların Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden kaynaklandığını, bu olaylar sonucunda devletin tedbir amaçlı olarak müracaat ettiği Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması esnasında bazı suiistimaller meydana geldiğini ancak sabık hükûmetin bu suiistimalleri tahkik etmek üzere gerekli tedbirleri almaya çalıştığını[532] dolayısıyla yaşananlardan sorumlu olmadığını anlattılar. Fakat

528 Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2005, s. 20.

529 Osman Selim Kocahanoglu, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 26.

530 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelismeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 163.

531 **Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Âliye Sevkleri Hakkında Besinci Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat** (Cilt 1. Devre 3. içtima Senesi 5. Sene 1334 (1918), Ankara, TBMM Basımevi, 1993, s. 75-76.

532 Gerçekten de sabık hükûmet Ermenilerin sevki esnasında yaşanan olayları tahkik etmek üzere özel komisyonlar oluşturmuş, bu komisyonlar tarafından icra edilen tahkikat neticesinde suistimali görülen şahıslar Divân-ı Harb-i Örfilerde yargılanarak idam dâhil çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Ata, cezaya çarptırılan şahısların sayısını 377 olarak vermektedir. Ata, **a.g.e**, s. 63.

yürütülen tahkikat, Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918 tarihinde feshedilmesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Mecliste bulunan ve daha önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağı olan mebuslar yapılan ithamlar karşısında hakikatleri anlatmaya çalıştılarsa da[533] muhalifleri ve işgal yönetimini ikna edemediler.

İttihatçılar aleyhine yürütülen kampanyalara ve yapılan tahkikatlara rağmen ithamlara karşılık delil olarak kullanılabilecek ciddi belgeler bulunamamıştı. 1 Aralık 1918 tarihinde hükûmet hazırlanacak iddianame ve yürütülecek tahkikat hakkında tavsiyelerde bulunmak ve yapılan ithamları incelemek üzere bir komisyon kurdu. Tahkîk-i Seyyiât Komisyonu adı verilen bu komisyon ikisi Ermeni olmak üzere toplam beş üyeden[534] mürekkepti. Komisyonun yaptığı incelemeler ve sunduğu tavsiyeler doğrultusunda 11 Aralık 1918 tarihinde hükûmet elde edilen bilgi ve belgelerin muhafaza edilmesi amacıyla bir talimat yayınlarken, ithamları tahkik etmek üzere özel bir örgütlenmeye gidileceğini ilân etti. Bu örgütlenme çerçevesinde sevk ve iskân esnasında yaşananları tahkik etmek üzere Anadolu ve Trakya toprakları 10 bölgeye ayrılacak, bu bölgelerin her birine üçer üyeden oluşan tahkikat heyetleri gönderilecekti. İstanbul ve çevresi ise ayrı bir bölge olarak düşünüldüğünden bu bölgede ayrı bir heyet inceleme yapacaktı[535]. Bu heyetlerin gönderilecekleri bölgeler mütarekeden sonra işgal edilmemiş bölgelerdi.

Heyetler daha yola çıkmadan hükûmet 14 Aralık 1918 tarihinde sevk ve iskân sırasında suç işleyenlerin Divân-ı Harb'de yargılanmalarına karar verdi. Buna göre; sevk ve iskân sırasında aslen ya da ikinci dereceden suça karışmış olanlar hakkında gerekli cezaî işlemler yapılacak, devletin iç ve dış emniyetini bozacak her türlü suç ve cinayetleri asıl işleyenlerle, ikinci dereceden suça karışmış olanlar "sıfat ve haysiyetleri asla dikkate alınmayarak" Divân-ı Harb'de yargılanacaklardı[536].

---

533 Ata, **a.g.e**, s. 36-37.

534 Eski Bitlis Valisi Mazhar Bey'in başkanlığındaki Tahkîk-i Seyyiât Komisyonu'na Mülkîye Müfettişlerinden Emin, Hüseyin Hüsnü, Adliye Nezâreti Umur-ı Hukukîye Müdür Muavini Haralombos Efendi ve İstanbul İstinaf Mahkemesi azasından Artin Efendi tayin edilmişlerdi. Ata, **a.g.e**, s. 65

535 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 305.

536 **BOA, MV**, 213 /62.

16 Aralık 1918 tarihinde savaş sırasında yaşanan hadiselere müdahil olanları yargılamak üzere Dersaadet Fevkalade Divân-ı Harb-i Örfî kuruldu. İstanbul Divân-ı Harbi olarak da bilinen bu mahkemede; bir başkan, ikisi Harbiye Nezâreti ikisi de Adliye Nezâreti tarafından seçilecek dört yargıç, iddianameleri hazırlamak üzere bir de müddeî-i umûmî bulunacaktı[537]. Biri başkan toplam beş yargıcın bulunduğu mahkemelerde kararlar oy çokluğuna göre alınacak ve bu kararların temyizi olmayacaktı. Sevk ve iskân esnasında işlenen savaş suçlarını tahkik etmek üzere kurulan Heyet-i Teftişiye Müdüriyet-i Umûmiyesi, Divân-ı Harb-i Örfîlere yardımcı olacaktı[538]. 25 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan "İdâre-i Örfîye Carî Olmayan Yerlerde Sevk ve İskân Dolayısıyla İkâ Olunan Cerâimin Merci-i Tahkik ve Muhakemesi Hakkındaki Karârnâme" ile bu mahkemenin görev alanı genişletildi[539].

Tevfik Paşa Hükûmeti, Sevk ve İskân Kanunu'ndan mütevellit suçların örfî idarenin olduğu mahallerde Divân-ı Harb-i Örfîlerde, olmayan mahallerde ise umûmi mahkemelerde görülmesine dair bir karar aldı[540].

Siyasi havanın kendileri aleyhine döndüğünü anlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, İstanbul'u terk etmişlerdi İşgalin ilk günlerinde Amiral R. Webb'in, Talat Paşa'nın dahi memleketten ayrılıp ayrılmadığına dair şüpheleri

537 "11 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 213/490; "14 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 213/492; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 305.

538 Bu ilk Divân-ı Harb'in başkanlığına emekli Ferik Mahmud Hayret Paşa getirilmişti. Üyeleri arasında askerîyeden Ustruma Kolordusu Kumandanlığı'ndan emekli Mirliva Ali Nadir ve mülga Nizamiye Yirmi yedinci Fırka Kumandanlığı'ndan emekli Mirliva Süleymaniyeli Mustafa Paşalar (Kürt ya da Nemrut), Adliye'den İstanbul İstinaf Mahkemesi üyelerinden Şevket ve Artin Musdiçyan yer almaktaydı. Müddeî-i Umûmiliği'ni, Temyiz Mahkemesi Baş Müddeî-i Umûmiliği'nden Basyardımcı Nihad ve müstantikliğini de Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyelerinden Moiz Zeki, Misak Makaryan, Nazif ve Dersaadet Bidayet Mahkemesi üyesi Abdüssamed Efendiler yapmaktaydı.

539 "Madde 1: Bazı anâsırın tehciri dolayısıyla ikâ edilen kâffe-i cerâimde medhaldar olan memurînin ve efrâd ve zabitân-ı askerîyye ile jandarma neferât ve zabitânının ahadden şerikleri olsun olmasın tahkikat ve muhakematı Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'na tevfikan ahaddin tabi oldugu devâir ve mehâkim-i adliyeye aiddir.
Madde 2: Madde-i sâbıkada zikr olunan eşhâs hakkında tahkikat ve muhakemat icrasından mukaddem bir gûnâ mezuniyet ve karar istihsaline mahal yoktur.". Pınar Taşer, **Mütareke Döneminde Divân-ı Harbi Örfiler (1918-1922)**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 48-49.

540 "23 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 214/249.

vardı[541]. İttihatçıların geçmişte izledikleri millî politikalarla birlikte gelecekte Bolşeviklerle ortak hareket edebilecekleri, Kafkaslar, Anadolu, İstanbul ve hatta İslam memleketlerinde kendilerine karşı hareketler düzenleyebilecekleri düşüncesi İtilâf Devletlerinin savaş sonrasında İttihatçıları cezalandırma isteklerini daha da arttırmıştı. Bu amaçla İstanbul'da kalanların ve İstanbul'u terk edenlerin yakalanması için amansız bir takip başlatıldı.

İtilâf temsilcileri diğer konularda olduğu gibi İttihatçıların cezalandırılması konusunda da Osmanlı Hükûmeti'nin devreye girmesini sağlamaya çalıştılar. Yapılan telkinler başarılı oluyordu. 11 Kasım 1918 tarihinde yapılan Meclis-i Mebusun toplantısında Almanya'ya giden İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Alman Hükûmeti'nden iadelerinin istenmesine karar verildi. Ancak Alman Hükûmeti henüz yargılanmadıkları ve herhangi bir cezaya çarptırılmadıkları gerekçesiyle söz konusu şahısları iade etmeyeceğini açıkladı[542]. Almanya'nın bu cevabı karşısında siyasi kudreti oldukça zayıf olan hükûmetin yapabileceği fazla bir şey kalmıyordu. İstanbul'da hâkimiyeti ele geçiren işgal yönetimi bu konuyla ilgilenmeye başladı. İtham edilen şahıslar, ülke içindeki muhaliflerle işgal yönetiminin kurdukları koalisyonun saldırıları karşısında oldukça zor durumda kalıyorlardı.

İtilâf Devletleri kendilerine karşı ideolojik, mali, siyasi ve silahlı bir mücadele veren İttihatçılara "hak ettikleri cezayı" vermek için sistemli bir harekât yürütüyorlardı. Savaş sırasında Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlere karşı baskı hatta "kırım" yapıldığı yolundaki propaganda amaçlı çalışmalar oldukça pirim topluyordu. İtilâf Devletlerinin diğer bir hedefi de işgalin nimetlerinden yararlanarak yürüttükleri propagandaları somut adımlarla pekiştirmekti. Bu esnada tabiri caizse "kraldan daha kralcı" muhaliflerin faaliyetleri İtilâf Devletlerinin işini daha da kolaylaştırıyordu.

İtilâf Devletleri mütarekeye aykırı olarak Türk topraklarını işgal ettikleri halde Osmanlı Devleti'nin mütarekeye aykırı davrandığını ileri sürüyorlardı. Bu durumda İtilâf Devletleri yeni bir hareket tarzı geliştirmişlerdi. Daha önce telkinlerle Osmanlı Hükûmeti'nden muhaliflerin tutuklanmasını talep eden İtilâf temsilcileri bundan böyle doğrudan muhalifleri tutuklama kararı aldılar. Daha

---

541 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 196725.

542 Şimşir, **a.g.e**, s. 150; Jaeschke, **a.g.e**, s. 172; Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 303.

önce belirtildiği üzere Calthorpe, bu şekilde "Türklere yenildikleri ve Ermenilere saygı göstermeleri gerektiğini" öğretebileceğini ve az sayıda tutuklanmanın dahi Türklere gözdağı vereceğini sanıyordu[543]. Ayrıca Calthorpe İtilâf kuvvetlerinin bulundukları yerlerde suçlu bulduklarını görevden alma ve tutuklama yetkisine sahip olmaları gerektiğini düşünüyordu[544]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Yüksek Komiseri ile aynı fikirde idi[545]. Bu durum, İtilâf Devletleri tarafından tutuklanan şahısların İtilâf askerî mahkemelerinde yargılanmasını gerektiriyordu[546]. Mütarekeden önce işgal edilen topraklarda askerî mahkemeler görev yapmaktaydı. Söz konusu hüküm İstanbul dâhil mütarekeden sonra işgal edilen topraklarda da aynı uygulamanın başlaması demekti.

İngiliz Savaş Bakanlığı'nda I. Dünya Savaşı esnasında hazırlanan istihbarat raporları ve şikâyetler dikkate alırak esirlere ya da gayrimüslimlere kötü muamele edenlerin isimlerinin bulunduğu bir "kara liste" hazırlanmıştı. Yalnız soyadı kanunu olmadığından ve şikâyetlerde sadece isimler belirtildiğinden bu listelerin güvenirliliği konusunda ciddi sıkıntılar bulunuyordu[547].

Calthorpe, Harbiye Nazırı ile görüşerek Osmanlı Hükûmeti'nin büyük önem taşıyan Ermeni ve İtilâf esirleri konularına odaklanması konusunda onu uyardı[548]. Harbiye Nazırı, esirler konusunda tahkikat yaptırmadığını fakat tavsiyeleri uygulamaya hazır olduğunu beyan ettikten sonra "Ermeni katliamı" iddiaları hakkında yaşananlarda kastı olmadığını, hükûmetin kesin kararıyla olaylara karışan suçluların cezalandırıldığını ve Divân-ı Harb-i Örfî'nin hala onları yargılamakla meşgul olduğunu ifade etti. Bunlar yetmez-

---

543 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2391.

544 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 2546.

545 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 2546.

546 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 4 ve 9 Ocak 1919 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/4172**, 3869, 6158.

547 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 6 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 11461.

548 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 12905.

miş gibi kendisine adaletin gerçekleşmesi için verilen sürenin az olmasından yakındı. Kamuoyunun da böyle bir eğilime sahip olduğunu, yalnızca güçlü bir örgütü olan İTC'nin buna karşı çıktığını da iddia eden Nazır, kendisinin uygun cezaların verilmesinde ısrar ettiğini ve bu olmazsa kabineden istifa edeceğini bildirdi[549]. Harbiye Nazırı'nın uygun cezalar verilmesi amacıyla Divân-ı Harb-i Örfî'deki davalara müdahalede bulunduğu bu beyanından net bir şekilde anlaşılıyordu.

Calthorpe'un uyarılarından sonra Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı 200'e yakın şahsın tutuklandığını açıkladı. Hükûmet darbe yapılacağına dair duyumlar aldığından endişeye kapılmıştı. Calthorpe bu kadar şahsın tutuklanmasını mübalağa olarak değerlendirse de hükûmete yönelik bir darbeyi etkisiz hale getirme konusunda yardım edebileceklerini belirtti[550].

Hükûmetin pasif tavrı nedeniyle İtilâf temsilcileri, Ermeni "tehcir ve taktili" ile itham ettikleri şahısların tutuklanmalarını talep etmekteydiler. Calthorpe Londra'dan talimat almadan Osmanlı Hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulundu. Bu teşebbüsler neticesinde 5 Ocak 1919 tarihinde Kırklareli Mutasarrıfı Hilmi Bey tutuklanarak Bekirağa Hapishanesi'ne gönderildi. Ertesi gün Çorum Jandarma Kumandanı Mehmed Tevfik Bey, Trabzon Gümrük Memuru Mehmet Ali Bey ile iki tüccar tevkif edildi. 7 Ocak 1919 tarihinde ise Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey tutuklandı[551]. Bundan sonra da tutuklamalar devam edecekti.

1919 yılı Ocak ayı sonuna kadar Sivas eski Valilerinden Sabit Bey ile Ahmet Muammer Bey, Musul eski Valisi Mehmet Memduh Bey ve Bursa eski Valisi Ali Osman Bey tutuklandılar. Sadrazam Tevfik Paşa ve Dâhiliye Nazırı tutuklamaların devam edeceği konusunda Calthorpe'a teminat verdiler. Bu teminatı alan Calthorpe tutuklanan şahısları Malta'da gözaltında tutmak üzere hazırlıklara başladı[552].

---

549 **A.b.**

550 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 13694.

551 "Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 7 Nisan 1919 telgraf", **FO, 371/4173**, 62442; Şimşir, **a.g.e**, s. 44.

552 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Malta Valiliği'ne ve İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Acil Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 16731.

Yapılan talepler doğrultusunda hükûmetin emri ile Diyarbekir mebuslarından Zülfü ve Feyzi Beylerin de içinde bulunduğu çok sayıda şahıs tutuklandı. Yöneltilen ithamlar incelenince sadece Zülfü Bey hakkında hukuki muamele yapılabileceği anlaşıldı. Zülfü Bey'in "tehcir ve takdil" ile İngiliz kıtalarına karşı Millî Aşireti'ni teşvik ve tahrik efalinde bulunduğu iddia edildiyse de buna dair herhangi bir vesika sunulamıyordu. Neticede hükûmet, ithamlar hakkında gerekli vesaikin İngiliz Yüksek Komiserliği'nden talep edilmesine karar verdi[553].

İtilâf Devletlerinin beklentileri ve talepleri doğrultusunda işgalden sonraki birkaç ay içerisinde sevk ve iskân sırasında suiistimal yaptıkları ve savaş tutsaklarına kötü muamelede bulundukları gerekçesiyle 200'den fazla şahıs tutuklanmıştı. Bu tutuklulardan İttihat ve Terakki önde gelenlerinden Dr. Reşit Bey 25 Ocak 1919 tarihinde bulunduğu hapishaneden firar etti. Hükûmet derhal harekete geçerken İttihat ve Terakki'ye muhalif Hürriyet ve İtilâf Fırkası ileri gelenleri oldukça kalabalık bir grupla ziyaret ettikleri Sadrazam Tevfik Paşa'yı protesto ederek gerekenin derhal yapılmasını istediler[554]. Bu olay karşısında İtilâf Devletleri de sessiz kalmadı. A. Ryan Sadrazamla görüşerek bir an önce bir şeyler yapılması gerektiğini iletti. Ryan "Ermeni katliamından" sorumlu olan teşkilatın bu eylem ile yalnızca hükûmete değil İtilâf Devletlerine karşı doğrudan meydan okuduğunu ileri sürüyordu. Sadrazam da gerekenlerin yapılacağı konusunda Ryan'a teminat verdi[555].

Ryan ile Sadrazam arasındaki görüşmenin ertesi günü başlayan kovuşturmalar neticesinde aralarında Rahmi, Tevfik Rüştü Kara Kemal, Karasu Efendi[556], Mithat Şükrü Bey'in de bulunduğu kırk şahıs tutuklandı.

---

553 "19 Kânûn- Sânî 1335 (Ocak (1919)", **BOA, MV**, 214/26.

554 **Sabah,** 27 Ocak 1919, no. 10488; Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s. 70-73.

555 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 16321.

556 Karasu Efendi hastalandığında İtalyan Yüksek Komiseri Sforza araya girerek onun İtalyan vatandaşı olduğunu iddia etmiş, bu şekilde tedavisi yapıldıktan sonra Malta adasına gönderilmiş, ancak yine İtalyanların araya girmesi ile serbest bırakılmıştı. Bundan sonra Karasu Efendi Malta'dan İtalyan pasaportu ile Roma'ya geçmişti. Hükûmet, Karasu Efendi'nin İtalyan vatandaşı olmasının mümkün olmadığını bildirdiyse de sonuç değişmedi. "6 Şubat 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/45; Türkgeldi, **a.g.e**, s. 75-76.

Cahid[557], Halil ve Said Halim Paşa gibi şahıslar da gözetim altına alındılar. Bu tutuklanmalar hakkında hükûmetini bilgilendiren İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, daha önce yaptığı görüşmelerden hareketle tutuklanmalarla Hariciye Nazırı'nın ilgili olmadığını[558], Padişah ya da Dâhiliye Nazırı'nın yapılan tutuklamalardan sorumlu olduğunu ileri sürdü. Calthorpe, memnuniyetini "Osmanlı Hükûmeti'nin bir kısmının iyi niyet ve enerjisinden dolayı meslektaşlarım derinden etkilenmiştir" sözleri ile dile getirdi[559]. 6 Şubat 1919 tarihinde etrafı çevrilen Reşid Bey'in intihar etmesi Calthorpe'u daha da mutlu etti[560].

Tutuklanmalardan bir gün önce Sadrazamla görüşen Ryan'ın bir şeyler yapılması yönündeki telkinleri bu şahısların tutuklanmasında mutlaka etkili olmuştu. Resmî bir talep olmadan bu şahısların tutuklaması farklı şekillerde yorumlanabilir. Hükûmet, Yüksek Komiserlerin böyle bir talepte bulunacaklarını anlayınca işi kendi başına yaparak İtilâf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmelerini engellemek istemiş de olabilir. Bu operasyonun muhalifleri tasfiye etmek amacıyla başlatılmış olma ihtimali de vardır. Hükûmetin suçluları cezalandırma ya da bunu yapıyor izlenimi yaratma arzusu da bu olay da mutlaka rol oynamıştır. Ya da bunların tamamı etkili olabilir. Ancak ne olursa olsun şunu unutmamak gerekir ki, tutuklanacak şahısların işledikleri suçlar belirlenmeden şahısların isimleri tespit edilmiş, bu isimlere göre suç aranmış hukuk tersinden işletilmişti.

Damat Ferid Paşa iktidara geldiği ilk günlerde İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb ile yaptığı görüşmede kendisinin ve Padişah'ın İngiltere'ye bağlılığını bildirdikten sonra İngilizlerin tutuklanmasını istedikleri şahıslar hakkında Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri listenin arşivlerde kaybolduğunu, bu nedenle İngiliz taleplerinden haberi olmadığını, kendilerinden bir talepte bulunulması halinde yerine getirmek için elinden geleni yapacağını beyan etti. Ferid Paşa'nın bu

557 Büyük ihtimalle Hüseyin Cahid Yalçın'dır.

558 Calthorpe'u böyle düşünmeye iten daha önceki görüşmelerde Hariciye Nazırı'nın, İngilizlere teslim edilmesi istenen şahısların Osmanlı Hükûmeti'nden resmen istenmesi gerektiğini ifade etmesi idi.

559 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 17682.

560 "Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 23004.

itaatkâr üslubu Webb'i dahi etkilemiş, Webb ilk görüşmede Paşa'dan çok geniş taleplerde bulunmanın "nezaketsizlik" olacağını düşünmüştü[561].

Webb ile görüştüğü gün Ferid Paşa Divân-ı Harb-i Örfîlerin yetkilerini arttırarak bu mahkemeleri sadece savaş suçlarını değil mütarekeyi ihlâl edenleri, Müdafaa-i Hukuk, Kuvâ-yı Milliye ve Anadolu'daki direniş hareketlerine katılanları yargılayabilecek hale getirmişti[562].

Damat Ferid Paşa'nın, Webb ile görüşmesinden sonra başlatılan kovuşturmalarda aralarında eski Sadrazam Said Halim Paşa, eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, eski Adliye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe, Eski Ayan Reisi Rıfat Bey ve çok sayıda mebusun bulunduğu 60'a yakın şahıs tutuklandı[563].

Tutuklanan şahıslardan bir kısmının sağlık durumu iyi değildi. Sağlık durumu iyi olmayanların tedavilerine dahi Yüksek Komiserlerin kararı ile izin verilmekteydi. Hasta olduğunu iddia eden şahısların İtilâf Sağlık Heyeti tarafından muayene edilmesinden sonra hastaneye sevkleri yapılabiliyordu. Bu meyanda Yüksek Komiserlerin tedavisine izin verdiği ilk şahsın Karasu Efendi olması ise ayrıca enteresandır. Üstelik Karasu Efendi tedavisi için İtalyan Hastanesi'ne sevk edilmişti[564]. Oysa hastalıktan muzdarip olan sadece o değildi. Karasu Efendi'nin tutuklanma sürecinde yaşanan diğer bir gelişme de İstanbul'daki Vatikan temsilcisinin onun serbest bırakılması amacıyla teşebbüste bulunmasıydı[565]. Karasu Efendi'nin sıradan bir vatandaş olmaması ve Osmanlı Devleti'nde oynadığı rol göz önüne alındığında bu ilginç teşebbüs daha da anlamlı bir hale gelmekte, Vatikan ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler arasında derin bağlantılar bulunduğuna dair şüpheler bırakmaktadır.

---

561 "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 41634.

562 "8 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 250/46; **Düstur,** Tertip 2, C. 11, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s. 135-136.

563 "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Mart 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 42787.

564 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429; "24 Nisan 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90004.

565 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 31131.

Öte yandan Malta'ya sürülen eski Şeyhülislam Hayri Efendi 1919 Ağustos ayında dizanteri geçirmesine rağmen Yüksek Komiserlerin emsal oluşturacağı gerekçesiyle onun Malta dışında tedavisini sürdürmesine izin vermediklerini hatırlatmak gerekir[566].

Tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilenler arasında bir Şeyhülislam'ın da bulunması Hindistan Müslümanlarının zoruna gitmişti. Hindistan Hilâfet Heyeti İngiltere Kralı'na müracaat ederek bu konuda malumat talep etti[567]. Tutuklananlar hakkında Robeck'ten gerekli bilgileri alan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Hilâfet Heyeti'ne, tutuklanan ve Malta'ya sürülen şahıslar arasında hiçbir Şeyhülislam olmadığı şeklinde yanlış bilgi verdi[568]. Robeck kelime oyunlarına başvurarak son Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin tutuklanmadığını, Osmanlı Hükûmeti'nin teklifi ile tutuklanan ve sürülen tek Şeyhülislam'ın Hayri Efendi olduğunu son Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin tutuklanmadığını bildirdi[569]. Dışişleri Bakanlığı ise Hindistan Bürosu'na Osmanlı Hükûmeti'nin teklifi ile tutuklama yapıldığını bildirerek[570] gerçeği sakladı.

Damat Ferid Paşa'nın atadığı asker üyelerden mürekkep Divân-ı Harbi'n tutuklanan şahıslar arasında bulunan "Yozgat tehciri ve katliamından" sanık Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey hakkında verdiği idam kararı sadece işgal döneminin değil Türk tarihinin de en elem verici hadiselerinden biridir. Divân-ı Harb-i Örfî bir ay içerisinde gerçek tanıklar Yozgat'tan getirilmeden, birkaç yalancı şahidin ifadelerine dayanarak Kemal Bey'in idamına karar verdi. Padişah Vahdettin bu karar önüne geldiği zaman kararı onaylamak istememiş, Şeyhülislam'dan infazın uygulanmasına dair bir

---

566 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445; Webb'den Malta Valiliği'ne 29 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4174**, 122551.

567 "Londra Hindistan Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5234**, E 2997.

568 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Hindistan Bürosu'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5234**, E 2997.

569 "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5234**, E 3331.

570 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Hindistan Bürosu'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5234**, E 3331.

fetva aldıktan sonra kararı onaylamıştı[571]. Kemal Bey İtilâf Devletlerinin baskılarına ve siyasi hesaplara "kurban" verilmişti. Yeni "kurbanlar" vermek istemeyen Türk halkı olan bitenlerin farkına vardı. Kemal Bey'in cenaze töreni bu bilinçle büyük bir gösterinin yapılmasına vesile oldu. İstanbul halkı da yavaş yavaş gerçekleri görerek tepkisini göstermeye başladı. Calthorpe ile beraber gösterileri değerlendiren Damat Ferid Paşa sorumluları cezalandırma kararlılığında olduğunu fakat İTC yandaşlarının İtilâf çıkarlarına zarar vermesinden korktuğunu ifade etti[572]. Buna rağmen Calthorpe tatmin olmayarak Sadrazam taraftarlarının dahi bu cezaların haklı olduğuna inanmadığını, İtilâf Devletlerine bazı tavizler vermek amacıyla bu tür cezalar verildiğini düşünüyordu[573]. Calthorpe'un verildiğini ifade ettiği taviz değerli bir devlet adamının, her şeyden önce bir insanın hayatıydı. Webb'in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere İngilizler ibret olması için bir "kurban" istemiş, dava sürecinde gerçek şahit ve tanıklar dinlenmemiş, bırakın Kemal Bey'i görmek, onun adını daha önce duymayan şahitlerin ifadeleri doğrultusunda Divân-ı Harb-i Örfî, Kemal Bey'i "kurban" etmişti.

Kemal Bey'in cenaze merasimi sonrasında yapılan gösteriler karşısında hükûmet 7 Mayıs 1919 tarihinde tutuklanacak şahısları kanuni çerçevede sorgulayıp onlar hakkında dosya hazırlamak üzere Polis Müdürlüğü'nde "kanuna aşina" şahıslardan oluşacak bir soruşturma kurulu teşkiline karar verildi[574]. Yeni bir kurulun teşkili daha önce tutuklanan şahıslar hakkında herhangi bir ön inceleme yapılmadığını, tutuklandıktan sonra da bu şahısların ifadelerinin alınmadığını ve doğrudan Divân-ı Harb'e sevk edildiklerini kanıtlamaktaydı. Kemal Bey'in idamından sonra kurulan bu komisyon onun nasıl tutuklandığını, yargılandığını ve idam edildiğini göstermektedir.

Damat Ferid Paşa'nın siyasi hırsı ve kaygıları onun bir Sadrazam'a asla yakışmayacak bazı tekliflerde bulunmasına neden oluyordu. Bir ara İngiliz Yüksek Komiserliği Askerî Ataşesi ile görüşen Ferid Paşa, Divân-ı Harb-i Örfîlerin yaşadığı sıkıntılardan ve muhakemelerin yavaşlığından yakınarak muhakemelerin

571 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 202-206; Akşin, **a.g.e**, s. 206.

572 "Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4173**, 61185.

573 "Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 72536.

574 "7 Mayıs 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/222.

hızlandırılamaması halinde İtilâf temsilcilerinin sanıklara el koyacağını tahmin ettiğini dile getirdi[575]. Ferid Paşa, yabancı bir ülkede kurulan mahkemelerden bahsediyormuş gibi rahatlık içinde tutukluları hedef gösteriyor, onların ellerinden alınması için adeta davetiye çıkarıyordu. Mesajının ilgili merciler tarafından anlaşılmadığını düşünen Damat Ferid Paşa, Webb ile görüşmesinde işgal koşullarında kovuşturma, muhakeme ve infazın zor olduğunu ve son zamanlarda bazı şahsıların serbest bırakılması için teşebbüslerde bulunulduğunu ileri sürerek tutuklanan şahısların Malta'ya gönderilmesini önerdi[576]. Bu hareketiyle Ferid Paşa sorumlu olduğu Divân-ı Harb-i Örfîlerin yükümlülüklerini yerine getiremediğini dolayısıyla hükûmetinin yeterli olmadığını kabul etti.

Daha önce bahsedildiği üzere 23 Ocak 1919 tarihinde Savaş Bakanlığı'nda yapılan toplantı sırasında Calthorpe Türkiye'de tutuklanacak şahısların Malta'da gözetim altında tutulmalarını önermişti[577]. Damat Ferid Paşa da büyük bir gaflet içerisinde tutukluların Malta'ya gönderilmesi teklif ederek İngilizlerin işini kolaylaştırıyordu. Fakat Ferid Paşa Hükûmeti'nin Hariciye Nazırı 1 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota vererek bazı tutukluların teslimi konusunda yapılan tekliflere karşılık, talep edilen tutukluların Türkiye dışında yargılanmaları halinde kendilerini savunamayacaklarını, hatta bazılarının dava tutanaklarının çoktan hazırlandığını beyan ederek bu şahısların aynı suçtan iki kere yargılanma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını, Türkiye'de yaptıkları eylemlere karşı yöneltilen suçlamalar için Türkiye dışında bir yerde yargılamanın uluslar arası hukuka da ters olduğunu bildirmişti. Hariciye Nazırı bu tutukluları teslim edemeyeceğini, ancak İstanbul'da İngiliz subaylarının da iştirak edeceği özel bir Divân-ı Harb kurulabileceğini de beyan etmişti[578]. Ferid Paşa'nın teklifine oranla biraz daha onurlu olsa da Osmanlı hukukuna aykırı bu iki teklif Türk milletinin kaderinin kimlerin ellerinde olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

---

575 **FO, 371/4255**, 72741.

576 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4173**, 76582.

577 "23 Ocak 1919 Savaş Bakanlığı'nda Yapılan Toplantı Sonrası Alınan Kararlar", **FO, 371/4172**, 20441.

578 "Amiral Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4173**, 84435.

Her ne kadar Damat Ferid Paşa çalışmalarından memnun olmasa da Divân-ı Harb, İttihatçılar söz konusu olduğunda vazifesini "en iyi şekilde" ifa etmekteydi. Savaşın sonunda İttihatçı ileri gelenlerin bir kısmı yurt dışına ve yurdun değişik yerlerine dağılmış olmakla birlikte İstanbul'da hâlâ çok sayıda İttihatçı bulunuyordu. Damat Ferid Paşa Hükûmeti İstanbul ve Anadolu'da İttihatçılara karşı amansız bir takip başlattığı gibi yurt dışına gidenlerin yakalanması için de çaba sarf ediyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'ten sonra Türk siyasi hayatında önemli bir rol oynamış, parti içerisinde çeşitli fraksiyonlar ortaya çıkmıştı. Bu fraksiyonlar partiden kopmalara neden olmuştu. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası bu şekilde kurulmuştu. Savaşın yenilgiyle biteceğinin anlaşılması üzerine toplanan son İttihat ve Terakki Kongresi'nde partinin tasfiyesine parti üyelerinin Teceddüd Fırkası çatısı altında faaliyet sürdürmesine karar verilmişti. Tevfik Paşa Hükûmeti döneminde alınan kararla mefsuh İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez ve vilayetlerdeki her türlü malvarlığına el konuldu[579].

İşgal döneminde İttihatçılarla bağlantılı olduğu düşünülen bütün kurumlar töhmet altında bırakıldı. İttihatçıların rol aldığı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Harbiye Nezâreti'ne, Donanma Cemiyeti ise Bahriye Nezâreti'ne bağlandı[580]. Birçok yararlı hizmeti olan bu cemiyetler Damat Ferid Paşa'nın Sadareti döneminde mevcudiyetlerinin yanlış anlamalara sebep olacağı gerekçesiyle feshedildiler[581].

Daha önce İttihatçılarla siyasi sahada yürüttüğü mücadeleyi kaybeden Damat Ferid Paşa, iktidara geldiğinde işgal kuvvetlerinin de desteğiyle büyük darbe alarak dağılmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tüm varlığı ile Türk siyasi hayatından silmeye çalıştı. Bu maksatla 5 Mayıs 1919 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin türevleri oldukları gerekçesiyle Teceddüd Fırkası ile Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası kapatılarak malvarlıklarına el konuldu[582]. Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki'nin türevi idi. Yalnız Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın, İttihat ve Terakki ile organik bir bağı kalmamıştı. Dahası bu parti İttihatçılarla mücadele halindeydi. Anlaşılan Damat Ferid Paşa işgal ortamını siyasi rakiplerini bertaraf etmek için bulunulmaz bir fırsat olarak görüyordu.

579 "1 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/51.

580 "15 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 250/29.

581 "22 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/105.

582 "5 Mayıs 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/219.

İttihatçıların Müslüman toplumlar arasında İslamiyet'in geliştirilmesi bahanesiyle ayaklanma çıkarmayı amaçladıklarına ve bunun için milyonlarca lira ayırdıklarına dair raporlar da elden ele dolaşmaktaydı[583]. Enver Paşa'nın Kırım'da[584] ve Afganistan'da[585] görüldüğüne dair raporlar İtilâf Devletlerinin bu iddiaları daha da ciddiye almalarına neden olmaktaydı.

Esasen İtilâf Devletleri işgal ettikleri İstanbul'da dahi rahat değillerdi. Cemal ve Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmedikleri, İstanbul ve civar köylerinde bulundukları ve ajanları aracılığıyla halkı kışkırttıklarına dair raporlar elden ele dolaşmaktaydı[586]. Bu kuşkularla olay kontrolden çıktı.

İttihatçı ileri gelenlerin İstanbul'dan ayrılmasından uzun bir süre sonra İtilâf temsilcileri onların ülkeyi terk ettiklerinden emin olabildiler. Öte yandan İtilâf temsilcileri İTC'nin varlığının sona ermediğinin de farkındaydılar. İTC'nin, Teceddüd Fırkası çatısı altında, içeride "ırkçı" ve "milliyetçi" dışarıda "İslamcı" politikalar izlediği düşünülüyordu[587]. Bu faktörler İtilâf Devletlerinin, İttihatçıları hâlâ bir tehlike olarak görmeleri için fazlasıyla yeterli idi. İtilâf Devletlerindeki İttihatçı fobisi giderek siyasi bir paranoya halini almaya başladı.

İngiliz ve Fransız istihbarat kaynakları sürekli olarak, İttihatçıların Odesa ve Kiev'e gittiklerine oradan Kafkaslara dönerek Bolşevik karşıtı Tatarlarla mücadele edeceklerine, Anadolu ve İstanbul'da da halkı kendilerine karşı kışkırtacaklarına dair raporlar düzenlemekteydiler[588].

---

583 "İsviçre İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 202004.

584 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 200030.

585 "Afganistan Genel Valisi'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4142**, 72967.

586 "Selanik İtilâf Devletleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 23 Kasım 1918 Tarihli Rapor", **FO, 371/3411**, 195821.

587 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 210539.

588 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 206293.

İtilâf temsilcileri Anadolu'da gelişmeye başlayan hareketin İttihatçılar tarafından organize edildiğine dair raporlar da alıyorlardı. Bu raporlar onlarda Mili Mücadele'nin bir İttihatçı refleksi olduğu kanaati yaratmıştı[589]. Millî Mücadele'nin sonuna kadar İtilâf Devletlerinin bu yöndeki kanaatleri değişmeyecekti.

30 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi temsilcilerinden Hohler'i ziyaret eden Sadrazam Damat Ferid Paşa durumun giderek kötüye gittiğini, Nazırlarının hemen hemen her gün istifa etme çağrıları aldığını, buna karşın kendisinin Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanması için talimat verdiğini ifade etti. İTC'nin yeniden ortaya çıktığını ifade eden Sadrazam, Anadolu'daki hareketin merkezinin İstanbul olduğunu da ileri sürmekteydi. Ferid Paşa, Harbiye Nazırı'nın kendisine ihanette bulunduğunu, hareketin başlarının İzzet Paşa, Ahmet Rıza ve Çürüksulu Mahmut Paşa olduğunu, bunların Veliahd'ı da yanlarına çekmeyi başardıklarını iddia ediyordu. Bunlardan sonra Sadrazam, istifa etmesi ve Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde korunup korunmayacaklarını sordu. Hohler buna Londra'nın karar vereceğini söylediyse de[590] Calthorpe bu şahıslara uygun saygının gösterilmesi gerektiğini düşünmekteydi[591].

Sadrazam Damat Ferid Paşa, Hohler'i ziyareti sırasında darbe ihtimalini yeniden gündeme getirerek, resmî destek aradı. Sadrazam suçluların cezalandırılması niyetinde olduğundan ve mevcut nazırlardan daha enerjik üyelerle yeni bir kabinenin kurulacağından da bahsetti. Bundan sonra sadede gelen Paşa suçluların ülkede kuvvetli ve geniş çaplı bir teşkilata sahip olan bir örgütün üyeleri olduğuna değinerek devlete karşı bir isyan vuku bulması halinde İngilizlerin nasıl bir tavır sergileyeceğini sordu. Hohler öncelikli olarak suçluların yakalanmasını ve cezalandırılmasını istediklerini ifade ederek buna göre bir tavır sergileyeceklerini anlatmaya çalıştı. Aslında İngilizler Osmanlı Hükûmeti tarafından yürütülen tahkikat ve tutuklamaları yeterli bulmayarak hazırladıkları "kara listelerde" bulunan şahısları tutuklamaya başlamışlardı. Ancak Osmanlı Devleti tarafından yapılacak tutuklamaların daha etkili olacağını düşünüyorlardı[592].

---

589 "İstihbarat Görevlisi Albay E.D. Mackray'ın Raporu", **FO, 371/4142**, 94626.

590 "Hohler Tarafından Sunulan 30 Temmuz 1919 Tarihli Muhtıra", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.80 ve eki, **FO, 406/41**.

591 "Calthorpe'tan Curzon'a 31 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.80, **FO, 406/41**.

592 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4172**, 13694.

Damat Ferid Paşa'nın İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Calthorpe ve Webb'den sonra gelen üçüncü şahıs ile bunları görüşmesi onun politik gelişmeleri kavrayamadığının göstergelerinden sadece biridir.

Daha sonra Damat Ferid Paşa'nın görüştüğü İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb, Milne'nin tutuklanan şahıslar aleyhinde delil bulmaya çalıştığını ifade ettikten sonra geçmişin ve özgürlüğü kısıtlanmamış olan şahısların İngiliz ordusunun güvenliği için nasıl tehlike haline geldiklerini gösterdiğini, bunun dahi söz konusu şahısların göz atında tutulmaları için geçerli bir neden olduğunu ileri sürdü[593]. İngiliz ordusunun güvenliği için tehlike oluşturanlar hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıydı. İngiliz yetkililer onları tutuklamadıkları için pişman olmuşlardı.

İtilâf temsilcileri İstanbul'da kontrolü tamamen ele geçirince, işgal döneminin başlarında itham ettikleri Türkleri cezalandırmak için kulandıkları Divân-ı Harb-i Örfîlerin varlığına gerek kalmadığını düşündüler. 10 Mart 1922 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, Marmara sahilleri ahalisi Hıristiyan Ortodokslardan olup işledikleri muhtelif cürümler yanı sıra Yunan ordusunun hareketine iştirak edenlerin Divân-ı Harb-i Örfîler tarafından cezalandırılmalarından dolayı rahatsızlıklarını dile getirdiler. Bundan sonra Yüksek Komiserler, mütareke haliyle bağdaşmadığından Divân-ı Harb-i Örfîlerin lağv edilmesini talep ettiler. Oysa uluslar arası hukuk nazarında Osmanlı mahalli mahkemelerinin salahiyetine tamamen riayet edilmesi lazımdı[594]. Hükûmet, mütarekede Osmanlı Devleti'nin hukukunu sınırlayacak ve engel teşkil edecek bir madde olmadığından Divân-ı Harb-i Örfîlerin vazifelerine devam etmeleri gerektiğini bildirildi[595]. Ancak bir süre sonra Hükûmet, Yüksek Komiserler tarafından alınan kararı uygulamaya mecbur kalacaktı.

9 Haziran 1922 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler, askerî işgal rejimi ile bağdaşmadığından Osmanlı Divân-ı Harb-i Örfîlerin kapatılmasına karar verdiler. Mahkemelerin sınırlı faaliyette bulunması, Patriğin şikâyetlerinin

---

593 "İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ocak 1920, Tarihli Telgraf", **FO, 371/4175**, 176293.

594 "21 Mart 1338 (1922) Tarihli Mütalâa", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 130/4.

595 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 19 Mart 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 130/4.

dikkate alınmaması da bu mahkemelerin kapatılma sebebi idi[596]. Padişah irâdesi ile kurulan Divân-ı Harb-i Örfîler Yüksek Komiserlerin kararı ile kapatıldı.

C. İŞGAL YÖNETİMİNİN AZINLIK POLİTİKALARI

1. İşgal Yönetimi ve Ermeniler

I. Dünya Savaşı sırasında gönüllü Ermeni alayları Rus, İngiliz ve Fransız ordularına hizmet ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardı. Çanakkale savaşlarının yoğunlaştığı döneme denk getirilen Van İsyanı sırasında Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, bağımsızlıklarını ilân etmek istedikleri bölgelerde demografik üstünlüğü ele geçirebilmek maksadıyla Müslümanlara karşı sistemli bir katliam ve sindirme hareketi başlatmışlardı. Osmanlı Devleti bu hareketin, "Anadolu içlerine yayılmasını engellemek ve 5. kol faaliyetlerini önlemek için bölgede bulunan Ermenileri, kendi toprakları içerisinde yer alan savaştan uzak bölgelere sevk ve iskân etme kararı almıştı. Sevk ve iskâna bütün Ermeniler değil, savaş bölgesinde bulunan ya da İtilâf Devletleri ile işbirliği yaptığı tespit edilen Ermeniler tabi tutulmuşlardı[597].

Van İsyanı ve sonrasında yaşanan olaylar Ruslarla Ermeniler arasındaki ilişkileri su yüzüne çıkardı. Osmanlı Hükûmeti, Rusya'nın Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kırmak amacıyla "Ermeni Katogigos ve Patrikliği Nizamnamesi"ni hazırladı. 10 Ağustos 1916 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak yürürlüğe geçirilen bu nizamname ile Osmanlı Devleti'ne tabi Ermenilerin Eçmiyazin Katogigosluğu ile dini bağlantıları kesildi. Bundan sonra Osmanlı vatandaşı Ermeniler, merkezi Kudüs'teki Mar Yakub Manastırı olan Osmanlı Ermenileri Katogigosluğu'na bağlandılar. Ancak Mondros Mütarekesi sonrasında "İngiltere'yi memnun etme politikası çerçevesinde" savaş sırasında hazırlanan nizamname yürürlükten kaldırılarak eski sisteme dönüldü.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesini fırsat bilen Ermeniler tarihi emellerini gerçekleştirebilmek üzere yeniden harekete geçtiler. 1912 yılında Eçmiyazin Katogigosluğu tarafından temsilci olarak Avrupa'ya gönderilen

---

596 "9 Haziran 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 6340.

597 Ali Arslan, **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110-111.

ve savaş yıllarında İtilâf Devletleri ile yakın ilişkilerini sürdüren Boghos Nubar Paşa, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin temsilcisi olarak faaliyetlerine hız verdi[598]. Boghos Nubar Paşa, Mondros Mütarekesi imzalanmadan birkaç gün önce hazırladığı raporu henüz Boğaziçi'nde savaş gemilerinde bulunan İngiliz Yüksek Komisyonu'na sundu. 27 Ekim 1918 tarihi taşıyan raporda, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin değişik kısımlarında son iki ay boyunca ortaya çıkan koşullar ve oluşumlar hakkında bilgi veriliyordu. İstanbul ve Anadolu'da Ermenilerin tehdit altında olduklarını, Osmanlı Devleti'nin emniyetlerini sağlayamadığını vurgulayan Boghos Nubar Paşa, raporunu "itaatkâr hizmetçiniz olmaktan onur duyarım" sözleri ile bitirmişti[599]. Rapora atılan tarihin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün önceye ait olması ve Nubar'ın itaatkâr söylemi Ermenilerin savaş döneminde İngilizlerle münasebetlerini açık bir şekilde ortaya çıkarıyordu.

Nubar, mütarekeden kısa bir süre sonra İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'ne bir mektup yazarak Kilikya ve Trabzon'un bir kısmını da kapsayacak şekilde bir Ermeni Devleti kurulmasını önerdi. Rusya Ermenistanı'nın da kurulacak devlete katılmaya davet edilmesi gerektiğini belirten Nubar, bunun gerçekleşmemesi halinde iki devletin de İtilâf Devletleri himayesine alınmasını talep etti. Ermenistan'ın varlığını sürdürmesinin imkânsız hale gelmesinin anlaşılması halinde büyük bir devletin mandasını ya da sınırlı mandasını kabul edebileceklerini de belirten Nubar, Anadolu'nun ve Arap vilayetlerinin bölünmesine yönelik gizli antlaşmaların tatbikata geçirilmesi amacıyla İtilâf Devletleri arasında konferanslar yapılmasını tavsiye etmekten de kendisini alamadı. Nubar, bu konferanslara savaş öncesi yakın işbirliğinden dolayı Ermenistan'ın katılmasını ve Ermenistan'la ilgili meselelerin tartışılacağı nihai toplantılarda oy kullanmasını talep etti[600].

İngilizler, Boghos Nubar Paşa'nın taleplerinin tamamını gerçekleştirmenin mümkün olmadığını düşünüyorlardı. Bununla birlikte İtilâf destekli bir Ermenistan'ın beklendiği kadar geniş topraklara sahip olmasa da, kurulabilmesi için çalışıyorlardı[601].

---

598 Arslan, **a.g.e**, s. 124.

599 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4160**, 154481.

600 "Boghos Nubar Paşa'nın İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden 4 Kasım 1918 Tarihli Talepleri", **FO, 371/3404**, 183916. Shaw, **a.g.e**, V.II, s. 369

601 "Boghos Nubar Paşa ile İngiliz Temsilcileri Arasında İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nde

Boghos Nubar 30 Kasım 1918 tarihinde Paris'te Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisini yayınladı. Bildirinin adı bağımsızlık olmakla birlikte tam manasıyla bir bağımsızlıktan bahsedilmiyordu. Kurulacak Ermeni Hükûmeti'nin, İtilâf Devletlerinin, Amerika'nın ya da Cemiyet-i Akvam'ın hâkimiyeti altında yaşayabileceği belirtiliyordu[602].

Bu arada Fransa'nın Doğu Departmanı Başkanı M. Gout, İngiltere ile Fransa arasında yapılacak antlaşma ile belirlenecek bölgede Fransız idaresine bağlı otonom bir Ermenistan kurulmasını önerdi. İngilizler de bu öneriye sıcak bakıyor fakat somut adımlar atmıyorlardı[603].

İngilizlere yakınlığı ile bilinen Boghos Nubar Paşa İstanbul İngiliz Yüksek Komisyonu ile temas halindeydi. 22 Kasım 1918 tarihinde İngiliz Yüksek Komisyonu'nu ziyaret eden Boghos Nubar Paşa, İngiliz Hükûmeti ve temsilcilerinin sarf ettiği çaba için milleti adına sıcak teşekkürlerini sundu. Bundan sonra Nubar Paşa, Musul'a gönderilen eski Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin[604] İstanbul'a dönmesi için yardım talep etti[605]. Derhal harekete geçen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, eski Patriğin bulunup İstanbul'a gönderilmesi için çalışmalara başladı[606]. İngiliz kumandanları, Ermeni Patriği'nin nerede olduğunun tespit etmeye çalışıyordu[607]. İngiliz yetkililer bir yandan Ermeni Patriği'nin yerinin tespit edilmesi için çalışma yürütürlerken diğer yandan da nerede olduğu bilinmeyen Patriğin görevine iadesi için Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapıyorlardı.

Yapılan 4 Kasım 1918 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/3404**, 183916; Shaw, **a.g.e**, V.II, p.369

602 "Ermeni Millî Delegasyonu'ndan Balfour'a 30 Kasım 1918 Tarihli Bildiri", F.C.R.E.A Part I, 1918, No.41, **FO, 406/40**.

603 "Grahame'den Balfour'a 2 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part I, 1918, No.43, **FO, 406/40**.

604 1898-1906 yılları arasında Erzurum'da, 1910'da Van'da, 1919-1913 yılları arasında Diyarbakır'da piskopos olarak çalışan Zaven Efendi, Eylül 1913'de İstanbul Ermeni Patriği seçilmiş, ancak zararlı faaliyetleri sebebi ile 1916'da Bağdat'a gönderilmişti.

605 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194184.

606 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 27 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194184.

607 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 196898.

Bu baskılar netice vermiş olacak ki, Osmanlı Hükûmeti, Patriği görevine iade ettiğini açıklamak zorunda kaldı[608].

Bu arada Zaven Efendi'nin Musul'da olduğu tespit edildi[609]. Webb, İstanbul'a dönecek Zaven Efendi'nin seyahati sırasında kolaylık gösterilmesi için gerekli talimatları hazırlamıştı[610]. Ermeni Cemaati ileri gelenlerinden Başpiskopos Tourian ve Doktor Davitian da Zaven Efendi'ye hitaben bir mektup yazarak ondan makamına dönmesini istediler. Bu mektupla birlikte yol harcırahı olan 100 pound civarında para İngiliz askerî yetkilileri vasıtasıyla Zaven Efendi'ye iletildi[611]. Şahsına tahsis edilen bir İngiliz gemisi Zaven Efendi'yi 6 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'a getirildi. Zaven Efendi, Galata ile Kumkapı arasında sevinç gösterileri yapan Ermeniler tarafından bir din görevlisi gibi değil adeta bir kahraman gibi karşılandı. Bu gösteriler sırasında taşkınlık yapan Ermeniler, Müslüman halkın manevi hislerini incitecek davranışlarda bulundular[612]. Müslüman ahalinin sağduyusu sayesinde herhangi bir olay yaşanmadı.

Daha önce Zaven Efendi'nin yerine Episkopos Mesrop Efendi Vekil-i Muvakkat sıfatıyla tayin edilmişti[613]. Zaven Efendi döndüğüne görevinin başına geçerek açıktan Türkiye aleyhine çalışmaya başladı[614].

Zaven Efendi görevinin başına geçerken Boghos Nubar Paşa ile Ermeni Cemaati ileri gelenlerinden Agophian, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerini ziyaret ederek Ermeni Cemaati adına Fransa ve İngiltere'ye gitmek arzusunda olduklarını dile getirdiler. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb müracaat sahiplerine gerekli kolaylığın sağlanmasının İngiltere'nin "öncelikli çıkarları" açısından

---

608 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 196898.

609 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 202661

610 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 206801; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 18 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 202661.

611 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 206801.

612 Akşin, **a.g.e**, s. 168.

613 "31 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 213/89.

614 Arslan, **a.g.e**, s. 117.

faydalı olacağı inancındaydı. Boghos Nubar ve Agophian'ın Paris Konferansı'na katılması için Webb, merkezden aksi bir talimat almadıkça onlara gerekli her türlü kolaylığı sağlayacağını bildirdi[615]. İngiliz Hükûmeti'nin de bunda herhangi bir sakınca görmediğini açıklaması gecikmedi[616]. İngilizlerden izin alan Nubar başkanlığındaki Ermeni Heyeti, 5 Ocak 1919 tarihinde Paris Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldı[617].

Nubar başkanlığındaki heyetin ardından, Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsil eden bir heyet de Malta yolu ile Paris'e oradan Londra'ya gitmek üzere İstanbul'a geldi. Bu heyet aslında iki ayrı gruptan teşkil edilmişti. Heyette Rus Ermenilerini ve Erivan Hükûmeti'ni temsil eden heyetin başkanlığını Ecodis Aharonian, Türkiye'den "tehcir" edilen ve Kafkasya'da bulunan Ermenileri temsil eden heyetin başkanlığını ise daha evvel Meclis-i Mebusan'da mebus olan M. Papazian yapmaktaydı[618]. İngiliz Hükûmeti Boghos Nubar'dan yana bir tavır takınıyor, diğer heyetin her hareketinden Nubar'ı haberdar ediyordu[619]. Ermeniler iki faklı heyetle temsil ediliyor gibi görünseler de "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek için mücadele ediyorlardı. Nitekim 12 Şubat 1919 tarihinde Nubar Paşa ve Aharonian, Ermenilerin isteklerini ihtiva eden bir muhtırayı Paris Barış Konferansı'na sundular. Buna göre Tiflis'in güneyinden başlayıp Ordu'ya kadar uzanan, oradan Sivas dâhil olmak üzere Adana'ya inen sınırların doğusunda büyük bir Ermenistan kurulması talep ediliyordu[620].

Paris Konferansı devam ederken Ermeniler bir kongre toplayarak dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye çalıştılar. 24 Şubat-22 Nisan 1919 tarihleri arasında Paris'te toplanan Ermeni Birliği Kongresi'ne sadece Kafkasya ve Os-

---

615 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3405**, 210060.

616 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3405**, 210060.

617 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 3113.

618 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/97/22**, 609.

619 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Bogos Nubar'a 11 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4177**, 3113.

620 Arslan, **a.g.e**, s. 124-125.

manlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler değil İran, Avrupa ve Amerika gibi Ermenilerin yaşadığı bütün ülkelerden temsilciler katılmıştı. Bu kongrede Nubar Paşa'nın başkanlığında altı kişilik bir temsilciler heyeti seçildi. Ayrıca "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmek üzere çalışmalara başlanması kararlaştırıldı. Çalışmalar doğrultusunda Paris Barış Konferansı görüşmelerinde "Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri Eçmiyazin Katogigosu tarafından görevlendirilen Nubar Paşa, Ermenistan Cumhuriyeti'ni ise Aharonian temsil edecekti". Görüşüne başvurulmak üzere San Remo Konferansı'na da davet edilen Bogos Nubar Paşa, merkezi Revan olmak üzere Türkiye'den verilecek toprakları içine alan bir Ermenistan kurulmasını talep ediyordu. Fakat onun bu taleplerine İtalya temsilcileri karşı çıkıyordu. Bundan sonra Bogos Nubar Paşa sağlık sebeplerini gerekçe göstererek görevinden istifa etti. Sevr Antlaşması'nda da Ermeni heyetlerinin beklediği kadar büyük olmasa da Kars, Ardahan, Van ve Trabzon'u içine alan geniş bir bölge Ermenilere verilmek istendi[621].

Bogos Nubar Paşa, Londra Konferansı'na katılmadan önce de Ermenistan Cumhuriyeti temsilcilerini Avrupa'ya davet etmişti. Bu davete uygun olarak Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri Londra'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmişlerdi. Bir süre sonra iki Ermeni heyetine mensup temsilciler, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a müracaat ederek Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ndeki tüm Ermenileri, Boghos Nubar ve onun seçeceği üyelerin temsil etmesini istediler[622]. Fakat Millî Mücadele'nin başarılı bir şekilde devam etmesi karşısında tavır değiştiren İtilâf Devletleri Doğu Anadolu'da ne bağımsız ne de otonom bir Ermenistan'dan bahsettiler. Sadece Ermenilere bir "yurt" verilmesi Türklerin inisiyatifine sunuldu. Türk tarafı da haklı olarak bu talebe olumlu bakmadı[623].

Paris'e doğru yola çıkan Ermeni heyetlerine[624] konferansta temsil edilme hakkı verileceğine dair resmî bir açıklama yapılmamıştı. İngiliz Ermeni Cemi-

621 Arslan, **a.g.e**, s. 125-126.

622 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6567**, E 1823.

623 Arslan, **a.g.e**, s. 126-27.

624 Bir diğer ilginç detay ise bu heyetlerin İstanbul'a giriş ve çıkışlarında İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun formaliteden de olsa bir tahkikat yapmaması ve gelen bu tür heyetlere her türlü kolaylığı sağlamış olmasıdır. İtilâfçı Pasaport Bölümü İngiliz memurları Kafkasya'ya gidecek heyet üyelerinin pasaportlarına hiçbir tahkikat yapmaksızın 25 Ocak 1919

yeti, Paris'e giden heyetlerin Ermenileri temsil etmelerine izin verilmesi için İngiliz Hükûmeti'ne başvurdu[625].

Ermeni heyetlerinin Paris ve Londra Konferanslarında seslerini duyurmak için çaba sarf ettiği dönemlerde Ermeni ileri gelenleri Avrupa başkentlerinde her zamankinden daha aktif bir şekilde çalışmaktaydılar. 2 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret eden Ermeni General Torcom, İngiliz Hükûmeti'nin desteğini sağlamak için bazı iddialar ileri sürdü[626]. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görüşmesi sırasında Torcom, Erzurum'da, Ermeni bağımsızlığı konusunda yaptıkları çalışmalardan bahsettikten sonra Nubar'ın emri altında veya birlikte çalışmaktan kaygılı olduğunu, Nubar ve muhitinin kendisini kıskândığını ve onlardan ayrı faaliyet sürdürmek istediğini dile getirdi. O da Nubar gibi Paris Konferansı'na katılarak Ermenileri temsil etmek niyetindeydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Ermeni temsilciler arasındaki ayrılıkları sona erdirmenin ve iki tarafı uzlaştırmanın daha faydalı olacağını düşünüyordu. Bu amaçla Nubar'ın, Torcom ile birlikte çalışmak üzere Paris'e davet edilmesine karar verilmişti. İngilizler Ermenilerin yaşadığı bölgelerde çete veya jandarma teşkilatının organize edilmesi için Torcom'un askerî tecrübelerinden, Nubar'ın da dini ve siyasi gücünden faydalanıyorlardı[627].

Bu arada Ermenilerle birlikte Kürt ve Arnavutları temsil etmek istediklerini bildiren heyetler de İngilizlere müracaat ederek Avrupa'ya gitme isteklerini dile getiriyorlardı[628]. Bolşevik olduklarından şüphe edilenler dışındaki Ermenilere, Paris Konferansı kapılarını sonuna kadar açan İngiliz Hükûmeti, Arnavut ve

---

tarihinde vize vurmakta sakınca görmediler. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/97/22**, 1466.

625 "Paris'te Bulunan İngiliz Heyetinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/97/22**, 698.

626 General Torcom savaşın başlarında Bulgar ordusunda görevli iken yaralanmış ve inzivaya çekilmişti. Savaşın sonlarına doğru Bolşevik ihtilâlinin çıkması ve Rusların, Doğu Anadolu'dan çekilmesi üzerine Doğu Anadolu ve Kafkasya'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurma umutları artmıştı. General Torcom da bu amaçla bölgeye gitmişti.

627 "General Torcom'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı Ziyareti", **FO, 371/3405**, 1853.

628 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 3113 ve 12897.

Kürt temsilcilere aynı hakkı vermeyerek onlara görüşlerinin İstanbul'daki politik temsilciler aracılığıyla kabul edebileceğini bildirdi[629].

6 Mart 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında, Webb, Ermeni Patriği'nin kendisini ziyaret ederek Türkiye'deki Ermenilerin, bağımsız Ermenistan kurulması ile ilgili taleplerden bahsettiğini açıkladı. Yapılan müzakereler sonunda, Ermeni işlerini düzenlemek üzere Amerikalıların da temsil edildiği "Ermenistan Komisyonu"nun kurulmasına karar verildi. Yalnız Paris Konferansı, Ermenistan'ın geleceği hakkında karar verilinceye kadar onlarla ilgili işlerin askıya alındığı bildirilecekti[630].

Amerikalı üyenin de katılacağı Ermenistan Komisyonu, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde tahkikat yürütecekti. Rumlar hakkında tahkikat yapmak üzere benzer bir komisyonun kurulmasına karar verilmişti. Bu komisyonların güvenliğinin sağlanmasından Muhtelit Mütareke Komisyonu sorumlu olacaktı[631].

24 Kasım 1918 tarihinde Padişah Vahdettin ile bir mülakat yapan The Times muhabiri Ward Price, Ermenilere ve savaş esirlerine karşı yapılan "kötü muamele" konusunda Padişah'ın fikrini öğrenmek istedi. Padişah'tan bu konuda geçmiş yönetimleri suçlamasını bekleyen Price hedefine ulaşamadı. Vahdettin bu meselenin İngilizlerin Türkiye'ye karşı yaklaşımlarında derin bir değişiklik yaratmasından üzüntü duyduğunu vurguladıktan sonra halkının büyük bir kısmının suçsuz olduğunu dile getirdi[632]. Ermeni meselesinde İngiliz ve Fransızlar etkili olmakla birlikte İtalyanların çabaları da yabana atılacak gibi değildi.

İtalyan Yüksek Komiseri Maissa Anadolu'da Ermenilerin içinde bulunduğu koşulların düzeltilmesi maksadıyla devreye girerek Yüksek Komiserler adına Bâb-ı Âli'ye sunulmak üzere bir nota hazırladı. Bu notada koşulların düzeltilmemesi halinde buna uygun olarak Yüksek Konsey'e bilgi verileceğinden bahsediliyordu. Maissa bu konuda Ermeni heyetini de bilgilendirdi[633]. Bir yandan

---

629 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 9164.

630 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

631 "13 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 52444.

632 Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 3-4.

633 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

Osmanlı Hükûmeti tehdit edilirken diğer yandan mütarekenin 24. maddesinde bahsedilen koşulların ortaya çıkması için Ermenilere adeta mesaj veriliyordu.

Fransız ve İtalyanlar, seyahat için Ermenilere "protégés spéciaux" (özel himaye vesikası) veriyorlardı. Ancak bir "protégés spéciaux" sistemi olmadığından İngilizler Ermenilere seyahat vesikası veremiyorlardı. Bu nedenle İngilizler, Ermenilere İtilâfçı "protégés" (himaye vesikası) verilmesini önerdiler. Fransız ve İtalyanlar ise kendilerinin Ermenilere sadece bir seyahat için "protégés" verdiklerini, bu sistemin devam etmesinin daha yararlı olduğunu ileri sürdüler. Neticede İngilizler de birliği sağlamak amacıyla müttefiklerinin kullandığı sistemi kullanmaya başladılar[634].

Boghos Nubar, 2 Mart 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Türkiye'deki "Ermeni vilayetlerinin" işgalini ve Kafkasya Ermeni Devleti ile birleşmeleri için İtilâf kuvvetlerin Ermenilere yardım etmesini, Bulgaristan, Mısır, Amerika ve değişik bölgelerdeki gönüllülerin Ermenistan'a ulaşmalarında kolaylık sağlamasnı ve kendilerine silah tedarik edilmesini talep etti. Boghos Nubar, İngiltere'nin kendilerini "olası bir katliamdan" korumalarını da istedi[635]. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu teklifi Paris'te bulunan Yüksek Konseye sundu[636]. Bununla da kalmayan İngiltere, Ermenistan'a yardım meselesini Cemiyet-i Akvam'a havale ederek Ermeni ordusuna silah ve cephane tedarik edeceğini açıkladı. Ermenistan'a gitmek isteyen gönüllüler için sayı bildirilmesi halinde ulaşımda istenen kolaylık da sağlanacaktı[637]. Bu gönüllüler bağlı bulundukları Osmanlı ordusu ile savaşmak üzere dünyanın değişik bölgelerinden Ermenilerin yaşadığı bölgelere gelecek olan şahıslardı. İngiliz Hükûmeti bu şahıslara yardım etme konusunda kapıyı sonuna kadar açık bırakarak Ermenileri savaşa teşvik ediyor, Ermeni ordusuna silah vereceğini de açıkça bildiriyordu.

Ermeni meselesinin Yüksek Konsey'e havale edildiğini öğrenen Boghos Nubar, Kafkasya Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı sıfatını kullanan A. Aharo-

---

634 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

635 "Boghos Nubar Tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 2 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5209**, E 1218.

636 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarafından Boghos Nubar'a Gönderilen 9 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5209**, E 1218.

637 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarafından Boghos Nubar'a Gönderilen 14 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5209**, E 1218.

nion ile birlikte Yüksek Konsey'e müracaat etti. Ermeni temsilcileri, bağımsız Ermenistan'ın mandater bir gücün yardımı ile Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altında olması ile ilgili tekliflerini tekrarlayarak konferansın mandater idare ile ilgili bir karar vermemesi durumunda askerî ve sivil danışmanlar şeklinde İtilâf kuvvetlerden birinin yardımını talep ettiklerini bildirdiler[638]. Ermeni heyetinin herhangi bir devletin mandasının kabul edileceğini açıkça bildirdiği bu mektup Ermeni temsilcilerinin Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri, bağımsızlık vaadi ile aldattıklarının delili idi.

14 Mart 1920 tarihinde Talafargar'da toplanan Barış Konferansı Türklerin gayrimüslimleri "mahvettiğini" ileri sürerek Cemiyet-i Akvam himayesi ve yardımı altında gayrimüslimlerin bağımsız olmasına, "Hıristiyan kadın ve çocukları kurtarmak" üzere yerli ve Avrupalı üyelerden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdi[639]. Himaye ve yardım kelimeleri ile kastedilen daha önce de bahsedildiği gibi Ermeni toprakları üzerinde bir manda idaresi kurulması idi. Yani Ermeniler Osmanlı egemenliğinden çıkarılarak herhangi bir Batılı devletin egemenliğine gireceklerdi.

Ermeni Millî Heyeti sadece siyasi yollardan hedefine ulaşmaya çalışmıyordu. Papa'ya da başvuran heyet ondan Ermenilere yöneltilen tehditlerin önlenmesi için teşebbüssülerde bulunmasını rica etti. Bunun üzerine Vatikan önce İngiliz Hükûmeti'ne ardından Paris Konferansı'na başvurarak Ermenilere yardım edilmesini talep etti[640].

Sevr Antlaşması'ndan yeterince memnun kalmayan Boghos Nubar, Paris Konferansı Başkanı Millerand'a bir mektup göndererek antlaşmaya göre Kilikya ve Harput'un büyük bir kısmının Türklere bırakılacağını öğrendiklerini, kendilerinin ise bu bölgelerin Fransız mandasına bırakılmasını teklif ettiklerini bildirdi[641]. Başka bir ifadeyle Boghos Nubar, Ermenilere verilen toprakların Fransa'nın mandası altında Orta Anadolu'dan Ege'ye kadar genişletilmesini talep ediyordu.

---

638 "Boghos Nubar ve A. Aharonion tarafından Yüksek Konseye Gönderilen 6 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5209**, E 1473.

639 "14 Mart 1920 tarihli Barış Konferansı Kararı", **FO, 371/5209**, E 1702.

640 "Gaisford'dan (Vatikan) İngiliz Hükûmeti'ne 10 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4224**, 71831; "Vatikan İngiliz Temsilcisi Contede Salis'ten Lord Hardinge'e 11 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5210**, E 9045.

641 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5210**, E 12898.

Nubar'ın doğrudan Fransız Başbakanı'na yaptığı müracaattan sonra Fransızlar Ermeni meselesinde daha aktif bir rol oynamaya başlamışlardı. Fransızların aldıkları siyasi bir kararla 900 yoksul Ermeni, Mersin'den bir İtalyan gemisiyle İstanbul'a getirilmişti. Gelenler yoksul olduğundan kalacakları yerleri yoktu. Fransız Yüksek Komiseri kendisine bilgi verilmeden bu kararın alındığını iddia etti[642]. Fakat bu kulağa pek mantıklı gelmemektedir. Fransız Yüksek Komiseri büyük bir ihtimalle İngilizlerden gelebilecek tepkiyi önlemek amacıyla böyle bir açıklama yapmıştı.

Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulması plânlanan Ermenistan'ın sınırları konusunda tartışmalar sürerken İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazan İngiliz Ermeni Cemiyeti, Anadolu'nun doğusunda Wilson'un belirlediği hatların esas alınması suretiyle Ermenilere yurt verilmesini ve bu bölgenin kesin sınırlarının Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenmesini talep etti. Cemiyet, Ermenilerin yaşadığı Kilikya'ya büyük bir devletin mandasında otonom statü verilmesini, Rusya Ermenistan'ı ile Osmanlı Ermenistan'ının birleştirilmesini de teklif ediyordu[643]. Bu talepler İngiliz Hükûmeti'nin tasavvur ettiğinden daha fazla idi. Bu nedenle cemiyete, Kilikya'nın Fransa'ya bırakılacağı, Rusya Ermenistan'ı hakkında bir şey yapılamayacağı ve Türkiye'de yaşayan Ermenilere Cemiyet-i Akvam'ın bir yurt ayarlayacağı[644] şeklinde belirsiz bir cevap verildi. Bu cevaptan sonra büyük beklentiler içerisinde olan Ermeniler büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Ancak Ermeniler hâlâ İtilâf Devletlerine güvenmemeleri gerektiğini öğrenememişlerdi.

Sevr Antlaşması'nda doğu illerinde Ermenistan'ın kurulmasına dair bir madde bulunuyordu. Lakin Ermeniler bununla yetinmeyerek Kilikya'da da bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı. 20 Ağustos 1920 tarihli Matin gazetesinde Kilikya Ermenilerin Bağımsızlık Bildirisi yayınlandı. Bu bildiride geçici bir Ermeni Hükûmeti'nin kurulacağı ilân ediliyordu. Kurulacak bağımsız Ermenistan'ın Fransa'nın himayesinde olacağı da deklare edilmişti[645].

---

642 **A.b.**

643 "İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6557**, E 4013.

644 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne 8 Nisan 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6557**, E 4013.

645 "20 Ağustos 1920 Tarihli Matin'den", Further Correspondence Respecting Eastern Affairs, Part V, 1920, no. 87, ek.1; **FO, 406/44**.

Zamanla İtilâf Devletleri Ermenilere yönelik politikalarında değişikliğe gittiler. 1921 yılına gelindiğinde "Sovyet Ermeni Cumhuriyeti"ni temsilen Shaverdian, deniz yolu ile Boğazlardan geçerek Avrupa'ya gitmek istedi. Ancak Yüksek Komiserler Bolşevik propagandası yapacağı gerekçesiyle onun geçişine müsaade etmediler[646].

Mudanya Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelen Refet Paşa Lozan Antlaşması imzalanana kadar Türk vatandaşlarının sadece Türk pasaportu kullanarak yurt dışına çıkabileceklerini ilân etmişti. Ermeni Patriği Zaven Efendi, "hayatının tehlikede olduğunu düşündüğünden" Türkiye'den ayrılmak amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurmuştu. Henderson ve Harington 10 Aralık 1922 tarihinde yaptıkları gizli bir düzenleme ile Zaven'i Bulgaristan'a gönderdiler[647]. Zaven Efendi kendiliğinden baskı altında olduğunu iddia etmiş, İngiliz yetkililer onu adeta İstanbul'dan kaçırmışlardı.

20 Aralık 1922 tarihinde Adana Piskoposu Kevork Arslanian, Ermeni Patrik Vekili seçilerek TBMM'nin onayına sunuldu[648].

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda Doğu Anadolu üzerindeki Ermeni taleplerinin hiç birine olumlu cevap verilmedi. Ermeni temsilcileri yaşananlardan ders çıkaracaklarına "uygun bir zamanda tekrar" isteklerini gündeme getirmek üzere Lozan'dan ayrıldılar[649].

2. İşgal Yönetimi ve Rumlar

I. Dünya Savaşı'nın son günlerine doğru Osmanlı Devleti'nin kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Rum cemaati arasında büyük bir kıpırdanma yaşandı. Politik meselelerden uzak durmaya çalışan Patrik V. Germanos (Yermanos Kavakopoulos) Megalo İdea taraftarlarının baskısına dayanamayarak 25 Ekim 1918 tarihinde istifa etti. Onun istifasından sonra seçime gidilmedi. Patrik Kaymaka-

---

646 12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

647 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Aralık 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7960**, E 13773.

648 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/9123**, E 59.

649 Arslan, **a.g.e**, s. 126-127.

mı[650] olarak Balkan Savaşları sırasında Makedonya'da bulunan ve Rum çetelerini desteklemekle tanınan Megalo İdea taraftarı Dorotheos Mammelis atandı. Meclisin Patrik yerine Patrik Kaymakamı seçmesinin nedeni, mevcut mecliste Megalo İdea taraftarlarının çoğunluğa sahip olmamasıydı. Bundan sonra Megalo İdea taraftarları İttihatçıların etkisi altında olduğu gerekçesiyle meclisi dağıtarak yeni bir meclis kurdular. Yenilenen seçimlerde Megalo İdea taraftarları meclise hâkim oldu. Yeni meclis Dorotheos Mammelis'i Patrik olarak atadı[651].

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri Türk milletini yasa boğarken Rumlar büyük coşkuya kapılmışlardı. Öyle ki, Rum Patrikhanesi İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelişini kutlamak için İstanbul'da bulunan Rum okullarını üç günlüğüne tatil etti[652].

18 Kasım 1918 tarihinde Beyoğlu'nda bulunan Yunan Kulübü'nü ziyaret eden Amiral Kokolidis yaptığı ateşli konuşmasında Türkiye'deki Yunanlılığa "Anavatanın selamı ile Parthenon'dan bir zeytin dalı getirdikleri" için askerleri ile iftihar ettiğini dile getirdikten sonra Yunan Hükûmeti'nin çekilen zahmetin ardından teselliye medar olmak üzere İstanbul'a Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olduğunu ifade etti[653]. Klasik Yunan ideallerinin bir tezahürü olan bu konuşma bir kez daha Yunanlıların emellerini dışa vurmuştu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanlıların İstanbul, İzmir ve Batı Anadolu'yu ele geçirme umutları arttı. Mütarekenin ilk günlerinden itibaren İstanbul Rum Patriği vaazlarında İstanbul'un Yunanlılara verileceğine ve Ayasofya'nın yeniden Hıristiyan kilisesine dönüştürüleceğine dair ifadeler kullanıyordu. Patrikhane'nin desteği ile Mavri Mira, Yunan Kızılhaçı, Rum Göçmenler Cemi-

---

650 Patrik Vekili (Locum tenens).

651 Rum Patrikliği Nizamnamesi'ne göre yeni Patriğin 40-41 gün içerisinde seçilmesi gerekiyordu. Ancak Patriği seçecek meclisin yenilenmesi ve Megalo İdea taraftarlarının Dorotheos'un çalışmalarından memnun kalmaları nedeniyle sekiz ay geçtiği halde Patrik seçimi yapılamamıştı. Bu durum Meclis-i Vükelâ'nın gündemine gelmiş ve Patrikhane, teamüllere riayet etmesi konusunda uyarılmıştı. Ancak Patrikhane, Osmanlı Devleti'nden ayrı hareket etme kararı aldığından bu uyarıyı dikkate almayacağını açıkladı. Atalay, **a.g.e**, s. 98-102.

652 **Sabah,** 16 Kasım 1918, no. 10416.

653 **TİH I, a.g.e**, s. 182.

yeti gibi birçok cemiyet Rum göçmenlere yardım etme kisvesi altında ayrılıkçı faaliyetlere hız vermişti[654].

1918 yılı Kasım ayı sonlarına doğru Osmanlı Hükûmeti Fener ve Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Balat'ın büyük bir kısmında fiilî olarak kontrolü kaybetti. Rum Patrikhane Konseyi kurduğu "Rum-Hırvat Alayı" ile bu bölgenin kontrolünü ele geçirdi. Osmanlı polisi, yerel kuruluşlar ve Yahudilerin büyük bir kısmı bahsedilen bölgeden çıkarıldı ya da çıkmak zorunda kaldı. Bu bölgede Rum Patriği'nin kontrolü altında "Kurtarılmış Yunanistan" olarak adlandırılan yerel bir hükûmet kuruldu. Patrikhane'nin talimatıyla İstanbul'da bulunan tüm Rum okullarında Türkçe okutulan derslere son verildi[655]. Rumca tek eğitim ve iletişim dili haline geldi. 6 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Dâhiliye Nezâreti'ni alarma geçiren bir rapor alındı. Rapor, Rum Ortodoks Kilisesi'nin Fener ve Rumların çoğunluğu oluşturduğu semtlerde ayrı bir Yunan Devleti kurmak için hazırlıklar yaptığını bildiriyordu[656].

İstanbul'a gelen Yunan subayları, Patrikhane'nin talebi doğrultusunda öğretmen olarak Rum mekteplerinde istihdam edilmekteydi. Yunan subaylarının istihdam edildiği Rum İzci ve Jimnastik Kulüpleri Rum çocuklarının talim gördüğü kurumlar haline getirilmişlerdi. Patrikhane'nin desteğini alan bu subaylar şehirde ihtilâl ve iğtişaş çıkarmak için yoğun bir çaba sarf ediyordu[657].

Yunan subaylarının istihdam edildiği Rum okullarında öğrencilere savaş teknikleri öğretiliyor ve silahlı eğitim veriliyordu. İslamiyet'e ve Hz. Muhammed'e hakaret içeren metinlerin bulunduğu kitaplar bu okullarda kullanılıyor, sadece Müslümanlara karşı değil, Yahudilere ve hatta Rum olmayan Hıristiyanlara karşı tahrik edici bir tedrisat yapılıyordu[658]. Hahambaşı dahi Yunan askerlerinin ve onların tahrik ettiği Rumların, Yahudilere karşı her türlü hakarette bulunmala-

---

654 Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 147.

655 "25 Haziran 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/57.

656 "Kalemi Mahsus Müdüriyeti'nin 6 Şubat 1335 (1919) Tarihli Raporu", **BOA, DH.KMS**,49-1/78.

657 "Polis Müdüriyeti Umûmiyesi Birinci Şube'den Dâhiliye Nezâreti'ne 25 Haziran 1335 (1919) Tarihli Tahrirat", **BOA, DH.KMS**,49-2/35.

658 "Dâhiliye Nezâreti'nin 29 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Raporu", **BOA, DH.KMS**, 49-2/58.

rından, onların dini ve kültürel değerlerini incitmelerinden şikâyet ediyordu[659]. Bu şikayetlerden sonra Dâhiliye Nezâreti İstanbul Polis Müdürlüğü'ne bir talimat göndererek Rumların bu tür davranışlarının cezalandırılmasını ve ileride bu tür hadiselerin önüne geçilmesini emretti[660].

Rumların ayrılıkçı faaliyetlerinin arttığını gören Bâb-ı Âli bir uzlaşma sağlayabilmek amacıyla Rum Patriği'ne müracaat etmişti. Fakat Patrik 9 Mart 1919 tarihinde bir beyanname yayınlayarak[661] Osmanlı Hükûmeti ile Rumlar arasındaki tüm ilişkilerin sona erdiğini ve Rumların Osmanlı Devleti'ndeki bütün yükümlülüklerinden muaf olduklarını bildirdi[662]. Böylece Rumlar kendi istekleri ile tek taraflı olarak Osmanlı tebaası olmaktan çıktılar.

Rumlar Yunanistan'la birleşme arzularını gösteriler yaparak dile getiriyorlardı. Bu tahriklerin sonucu olarak İstanbul'da tansiyon yükseldi. Sadrazam, Hariciye Nazırı'nı İngiliz Yüksek Komiserliği'ne göndererek durumun tehlikeli boyutlara ulaştığını, tansiyonu azaltmak için bir şeyler yapılmasını ve Yunan ajitatörlerin faaliyetlerinden önlenmesini talep etti. 16 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komisyonu Webb, Wyndham Deedes ve A. Ryan'dan oluşan bir heyeti bu konu ile birlikte genel durumu ve Rumların memlekete iadesi sırasında karşılaşılan sorunları müzakere etmek üzere Sadrazam'ı ziyarete gönderdi. Sadrazam, Hariciye Nazırı vasıtasıyla ilettiği şikâyetlerini tekrarlayarak yaşananların sorumlusunun Venizelos olduğunu ileri sürdü. Bundan sonra Sadrazam, Yunan gemilerinin İstanbul'dan çekilmesini talep etti. Bunun mümkün olmadığını belirten Webb kamu güvenliğine zarar verebilecek faaliyetlerden kaçınmaları için siviller ve din adamları üzerinde kendi manevi otoritesini kullanacağını ifade etmekle yetindi. Bundan sonra Webb ülkeye dönen Rum ve Ermenilerin sorunlarının bir an evvel çözülmesini istedi. Sadrazam bu meseleyi Osmanlı,

---

659 "Hahambaşı'nın 13 Temmuz 1337 (1921) Tarihli Şikâyet Dilekçesi", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı (BOA, DH.İUM)**, 19/17, 1/55.

660 "Dâhiliye Nezâreti tarafından İstanbul Polis Müdürlüğü'ne Gönderilen 18 Temmuz 1337 (1921) Tarihli Talimat", **BOA, DH.İUM**, 19/17, 1/55.

661 Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 75, (Kasım 2009), s. 575-604.

662 "23 Ekim 1919 Tarihli İngiliz İstihbarat Raporu", **FO, 371/4165**, 55144.

İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyona havale etmeyi önerdiyse de Webb bunu kabul etmedi. Ayrıca Webb, sorumluluğun Ermeni ve Rum Şubesi Başkanı olması hasebiyle General Wyndham Deedes'te olduğunu ve gerekli tedbirlerin onun tarafından alınacağını bildirdi. Sadrazam da daha fazla direnemeyerek bunu kabul etti[663]. Fakat Deedes, olayları önlemek için hiçbir tedbir almamıştı. 16 Mart 1919 tarihinde Patrikhane önemli bir karara daha imza atarak Yunanistan'la birleşme kararı aldı. Patrikhane bu kararı İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Yunanistan Devletleri ile Cemiyet-i Akvam'a da bildirdi[664]. Patrikhane'nin bu kararına tepki gösteren dahi olmadı.

16 Mart 1919 günü İstanbul'da boğaz civarında yer alan birçok köye ve şehrin bazı kısımlarına Yunan bayrakları asıldı. Rumlara ait kiliseler Yunan bayrakları ile donatıldı. Kiliselerde verilen vaazlarda Osmanlı Devleti'ne bağlılık reddedildi. Rumlar ev, işyeri ve kiliselere Yunan bayrakları çekmeye teşebbüs ettiler. Osmanlı polisinin müdahalesi ile bu teşebbüs güçlükle önlenebildi. İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri dahi bu gelişmeleri endişeyle takip ediyordu[665].

İşgal altında bulunan mahallerde Yunanistan bayrağı asan ve işyerlerinin camekanlarında bulunan Türkçe yazıları silen Rumlar Osmanlı vatandaşı değil de Yunanistan vatandaşı gibi hareket ediyorlardı. Hükûmet de ilgili mercilere talimat vererek Osmanlı bayrağı dışındaki bayrakların indirilmesini[666], camekanlara Türkçe isimlerin de yazılmasını istedi ve devletin vakar ve haysiyetinin muhafazası için bu tür hadiselere müsaade edilmeyeceğini bildirdi[667].

---

663 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 55112.

664 Shaw, **a.g.e**,V.I, s. 153.

665 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 47307.

666 14 Şubat 1915 tarihinde çıkarılan talimatname ile elçilik ve konsoloslukların kapılarında bağlı oldukları ülkelere ait bayrakların bulunmasına izin verilmiş diğer mekânların bayrak çekmeleri yasaklanmıştı. Sadece Resmî bayramlarda, elçilik, konsolosluk ve diğer mekânların bayrak çekmelerine izin verileceği bildirilmişti. M. Emin Elmacı, **İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005, s. 118.

667 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 12 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 15/46, lef 19.

1919 yılı Temmuz ayı içerisinde Patrikhane'nin kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrakları çekilerek Rum okullarındaki Türkçe dersler kaldırıldı[668].

Osmanlı Devleti'nden ayrılma kararı alan ve Rumların 1919 seçimlerine katılmasına izin vermeyen Patrikhane İstanbul'da Rumları yönetmek üzere bir meclis seçileceğini açıkladı. 7 Eylül 1919 tarihinde yapılan sözde seçimlerde 40 mebus seçildi. İstanbul mebuslarından mürekkep sözde İstanbul Rum Meclisi, Beyoğlu'ndaki Hellas Mektebi'nde toplantılarını yapmaktaydı. Bu toplantılara Yunan elçiliğinden de bir temsilci katılmaktaydı. Patrikhane'nin bu faaliyetlerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa da bu mebusların çalışmaları konusunda Harbiye Nazırı Cemal Paşa aracılığıyla İstanbul Hükûmeti'ni uyardı[669].

Ayrılıkçı Rumlar özel günlere yeni anlamlar yüklemeye çalışıyorlardı. Rum cemaati Tatavla (Kurtuluş) Panayırı yortusunu savaşın kazanılması hasebiyle özel bir şölene dönüştürmek niyetindeydi. İstanbul sokaklarında farklı kostümler giyerek çeşitli müzik aletleri çalan Rumlar, kendilerinden geçtiler. İtilâf Devletleri bu eğlencelerin kamu huzur ve düzeni açısından rahatsızlığa neden olacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle ilgililer, meşru şenlik sınırlarının ötesine geçecek girişimlerde bulunmamaları konusunda uyarıldı. Uyarının dikkate alınmaması halinde İtilâf kuvvetlerinin duruma şiddetli bir şekilde müdahale edecekleri Rumlara bildirildi[670]. Fakat İtilâf Devletlerinin gayrimüslimlere karşı sözleri ile uygulamaları arasında çelişki olduğundan Rumlar bu uyarıyı da ciddiye almadılar.

İstanbul'da bulunan Yunan askerlerinin ve Rum ahalinin davranışları Osmanlı Hükûmeti'ni giderek daha da rahatsız etmekteydi. Sadrazam durumun ehemmiyetini anlatmak amacıyla İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'u ziyaret etti. Ertesi gün de Calthorpe, Sadrazam'a iade ziyaretinde bulundu. Karşılıklı bu ziyaretler sırasında Sadrazam Yunanlıların faaliyetlerinden ve yaptıkları

---

668 Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, S. 23, (1994), s. 229.

669 Atalay, **a.g.e**, s. 120; Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", **Askerî Tarih Bülteni**, S. 40, (1996), s. 3-4.

670 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 42765.

propagandalardan yakındı[671]. Bu ziyaretlerden anlamlı bir sonuç alınamayınca hükûmet resmî bir bildiri yayınlamaya karar verdi.

Osmanlı Hükûmeti tarafından hazırlanan bildiride Rumların bir süreden beri asayişi bozmak ve devleti zor durumda bırakmak maksadıyla faaliyette bulundukları, kurulan çeteler nedeniyle halkın can ve mal güvenliğini tehlikeye attıkları, kiliselerde siyasi faaliyetler yürüttükleri ve bunlara müsaade edilmeyeceği vurgulanarak Rumlar kanunlara uymaya davet edildi[672]. Elbette bu uyarılar Osmanlı tabiiyetinden çıktıklarını ilân eden Rumlar üzerinde etkili olmayacaktı.

Rum Patrikhanesi, Yunanistan'ın İstanbul'da sürdürdüğü faaliyetlerin odağı haline gelmişti. Patrikhane İtilâf Yüksek Komiserlerine özellikle de İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulunarak çeşitli şikâyetlerini bildiriyor, karşılanması zor taleplerde bulunuyordu. Beklediği neticeyi alamamış olacak ki, Rum Patriği, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı A. Ryan'ı ziyaret ederek şikâyetlerini sıraladı. Patrik, Çatalca Rumlarının güvende olmadığını, "millî tehlikenin" günden güne Trakya'da yayıldığını, Rum ahalinin İstanbul'a göç etmek zorunda kaldığını ve çok büyük sıkıntılar çekildiğini iddia ediyordu. Türklere karşı olumsuz tavrıyla bilinen Ryan, Rum Patriği'nin "her zaman olduğu gibi siyasi nedenlerle dâhildeki Hıristiyanların çektiği ıstırapları abarttığını" raporuna şahsi kanaat olarak ekledi[673]. Rum Patriği'nin olayları çarpıttığı zaten aşikârdı. Bir kere Çatalca'nın neredeyse tamamı İtilâf Devletlerinin kontrolündeydi. Burada Rumların güvenliklerini tehlikede görmeleri için bir neden yoktu. Aksine İtilâf Devletlerinin yüz verdiği Rum çeteleri nedeniyle Müslüman ahalinin can ve mal güvenliği tehlike altındaydı. İstanbul'a yapılan göç meselesine gelince bunda bir gerçeklik payı vardı. Fakat aksettirilenin aksine göç, İstanbul'da Rum nüfus oranını arttırıyordu.

İtilâf Yüksek Komiserleri görünürde muhalefet etmelerine rağmen Yunan vatandaşlarının İstanbul'a nakledilmesine göz yumuyorlardı. Bu vatandaşların savaştan önce İstanbul'da yaşadıkları iddia ediliyordu. Fakat bunların çoğu

---

671 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 45479,

672 Akşin, **a.g.e**, s. 253.

673 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4160**, 156712.

İstanbul'a ilk defa gelmişti. Kalacak yerleri olmadığından bu göçmenler Patrikhane ve Yunan Yüksek Komiserliği'nin çabalarıyla İstanbul'da bulunan Rum evlerine yerleştiriliyorlardı[674].

Osmanlı Hükûmeti Rumlar üzerindeki otoritesini günden güne kaybediyordu. Artık Rumlar hakkındaki en önemli kararlar Patrikhane tarafından veriliyordu. Meclis-i Mebusan için yapılacak son seçimlere katılmak tüm Osmanlı vatandaşlarının hakkı ve vazifesi olduğu halde Patriğin talimatı nedeniyle Rumlar katılmayı reddettiler[675].

İstanbul'da kurulan Yunan Yüksek Komiserliği ve Yunan askerlerinin desteğiyle yerli Rumlara silah ve bomba dağıtılıyor[676], dağıtılan bu malzemeler Rumlara ait kilise, okul, tiyatro, sinema, fırın ve evlerde bulunan depolarda saklanıyordu[677].

İstanbul'a gelen Yunan temsilcileri İstanbul'daki bazı kiliseleri askerî üs gibi kullanıyorlardı. Rumlara dağıtılmak üzere Yunan gemileri ile İstanbul'a getirilen silah ve cephane kiliselerin mahzenlerinde saklanıyordu. İstanbul Polis Müdüriyeti Aya Dimitri Kilisesi'ne böyle bir nakliyat yapıldığını tespit ettiyse de olaya müdahale edemediğinden Dâhiliye Nezâreti'nden gerekenin yapılmasını istedi[678]. Ancak kiliseler işgal kuvvetlerinin himayesi altında olduğundan gerekli muamele yapılamadı.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi ile büyük coşku yaşayan Ermeni ve Rumlar, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin iktidara gelmesinden sonra yapılan Amasya Görüşmeleri dolayısıyla endişeye kapıldılar. Ermeni ve Rum Patrikleri birlikte, "daha önce eşine rastlanmamış bir şekilde" İtilâf Yüksek Komis-

---

674 "Dâhiliye Nezâreti'nden 6 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Rapor", **BOA, DH.KMS**, 49-2/38.

675 "Dâhiliye Nezâreti'nden 23 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Rapor", **BOA, DH.KMS**, 56-1/49.

676 "Harbiye Nezâreti Erkanı Harbiye Dairesi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 25 Kânûn-ı Evvel 1336 (25 Aralık 1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.KMS**, 49-2/74.

677 "2 Nisan 1335 (1919) Tarihli Dâhiliye Nezâreti Raporu", **BOA, DH.KMS**, 49-2, lef 9; Dâhiliye Nezâreti'nin 1 Haziran 1335 (1919) Tarihli Bildirisi, **BOA, DH.KMS**, 53-1, lef 23; "Çengelköy Rum Kilisesi'nde Yapılan Tahkikat Raporu", 16 Ağustos 1335 (1919), **BOA, DH.İUM**, 19/8, 1-8.

678 Türkmen, **a.g.m**, s. 341.

yonlarını ziyaret ettiler. Bu ziyaretler sırasında iç politik meseleleri gündeme getiren cemaat liderleri şartların değiştiğini, hükûmet değişikliği ile gücün yine İttihatçılara geçtiğini ve Türkiye'deki Hıristiyan nüfusun tehditle karşı karşıya olduğunu öne sürdüler. Görevlerinden istifa etmekten ve milletlerinin çıkarlarını savunmayı İtilâf Devletlerine bırakmaktan başka alternatiflerinin kalmadığını ifade eden dini liderler, gayet öfkeli bir şekilde milletlerinin "eskiden olduğu gibi esaret altında" yaşamaya terk edilip edilmeyeceğini sordular[679]. Ziyaretlerin ardından R. Webb, yaptığı değerlendirmede bunların tamamen politik manevralar olmadığını ileri sürse de kendi ifadesiyle çelişerek özellikle Rum Patriği'nin politik faaliyetlerin odağı olduğunu ifade etti[680]. İstifa bir blöften ibaret olsa da iki cemaat liderinin tarihte ilk defa yabancı heyetleri birlikte ziyaret etmeleri oldukça anlamlıydı.

10 Kasım 1919 tarihinde milliyetçi Rum ve Ermeni örgütleri Türkleri İstanbul'dan çıkarmak amacıyla ortak bir strateji belirlemek üzere Büyükada'da bir toplantı yaptılar[681]. Ermeni ve Rum cemaat liderinin İngiliz Yüksek Komiserliği'ne yapıkları ortak ziyaretten sonra düzenlenen bu toplantı, Rum ve Ermenilerin yıllardır oluşturmaya çalıştıkları ortak cephenin sağlam bir şekilde kurulduğunun göstergesiydi.

Patriğin İtilâf Devletlerinden ekonomik beklentileri de vardı. 16 Ocak 1920 tarihinde R. Webb'e müracaat eden Patrik Trakya, Kafkasya ve Pontus için kullanılmak üzere 600,000 TL istedi[682]. Ancak yardım taleplerinden bıkan Webb, Rumlara daha fazla yardımda bulunamayacaklarını bildirildi.

Yunan Kızılhaçı da İstanbul'da Rumlara yardım etme kisvesi altında propaganda çalışmaları yapıyor, Pendik ve Darıca'da hastane açmak için teşebbüslerde bulunuyordu. Propaganda amaçlı bu teşebbüsler politik senaryoların bir parçası

---

679 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO 608/97**, 19971.

680 "Ermeni Patriği ve Rum Patriği'nin Ortak Ziyaretleri Hakkında R. Webb Tarafından Hazırlanan 18 Ekim 1919 Tarihli Değerlendirme Raporu", **FO, 371/4160**, 146634, **FO 608/97**, 19971.

681 "Dâhiliye Nezâreti'nden 26 Ağustos 1335 (1919) Tarihli Rapor", **BOA, DH.KMS**, 49-2/48.

682 "Patrik Tarafından R. Webb'e gönderilen 16 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5087**, E 264.

idi. Osmanlı Hükûmeti 9 Temmuz 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserlerine birer nota göndererek bu faaliyetlere müsaade etmeyeceğini bildirdi. Hükûmetin kararlı tutumu nedeniyle Yüksek Komiserler tarafsız kaldılar[683]. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanlığı Boğazın Asya tarafındaki Yunan faaliyetlerinim gözlem altında tutulmasını ve gelişmelerin rapor edilmesini Calthorpe'tan istedi[684]. Hastane açılmasına izin verilmeyen Yunan Kızılhaçı İstanbul'un çeşitli merkezlerinde, Trakya ve Anadolu'da dispanserler açarak[685] hedefine ulaşmaya çalıştı.

Öte yandan Dorotheos Mammelis 1921 yılında İngiliz kiliselerinin desteğini almak amacıyla gittiği Londra'da hastalanarak öldü. Patriğin cenazesi İstanbul'a getirildi. İtilâf temsilcileri Patriğin cenazesinde olaylar çıkmasından endişe ettiklerinden İstanbul'da çok ciddi tedbirler aldılar. Cenazede İngiltere'yi Yüksek Komiser Rumbold temsil ederken, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri cenazeye katılmayarak temsilcilerini gönderdiler[686]. Dorotheos'un ölümünden sonra yerine Patrik Kaymakamı olarak Nikola tayin edildi. Nikola yaptığı ilk açıklamasında İtilâf Devletlerinden Sevr Antlaşması'nı uygulamalarını talep etti. Buna rağmen Patrikhane'nin, Patrik olarak seçmek istediği aday Venizelos yanlısı Atina Metropolidi Meletios idi. Kral taraftarlarından oluşan Yunan Hükûmeti ise Meletios'a muhalefet etmekteydi. Bu durumdan istifade etmeyi amaçlayan Patrik Kaymakamı Nikola, Kral ve Yunan Hükûmeti'nin desteğini sağlayarak Patriklik makamını ele geçirmeye çalışmaktaydı. Bu mücadele bir yana Patrikhane Nizamnamesi'ne göre Rum Patriği'nin Osmanlı tabiiyetinden olması gerekiyordu. Atina Metropolidi Meletios Yunan vatandaşı olduğundan Patrik seçilmesi nizamnameye aykırı idi. Buna rağmen, 8 Aralık 1920 tarihinde Venizelistlerin entrikaları sonucunda, Patrikhane IV. Meletios'u Patrik seçerek kendi nizamnamesini ve Osmanlı hukukunu çiğnedi[687]. Osmanlı Hükûmeti, Osmanlı vatandaşı olmadığı için onun Patrikliğini onaylamak istemedi. Ancak

683 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 107191.

684 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 107191.

685 "Rum Yardım Komisyonu'nun 31 Ağustos-1 Kasım 1919 Tarihleri Arasındaki Çalışma Raporu", **FO, 371/4196**, 151213.

686 Ryan, **a.g.e**, s. 154.

687 Atalay, **a.g.e**, s. 130-135.

o buna rağmen görevinin başına geçti[688]. Tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılma kararı alan ve İstanbul Rum Meclisi'ni seçen Patrikhane üzerinde Osmanlı Devleti'nin neredeyse hiçbir etkisi kalmamıştı. 6 Şubat 1921 tarihinde vazifesine başlayan Meletios, Konstantincilerle Venizelistler arasında kaldı[689]. Bundan sonra Patrikhane siyasi çekişmelerin merkezi haline geldi.

Patrik Meletios savaş döneminde kapanan Rum Cemaat Mahkemesi'nin açılması için Yüksek Komiserlere müracaat etti. Yüksek Komiserler de bu mahkemenin açılmasına izin verdiler[690]. Yüksek Komiserlik baş tercümanları alınan kararı Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi. Ancak Osmanlı Hükûmeti bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek aldıkları kararların tanınmasını talep ettiler. Bu arada Patrikhane, Osmanlı Hükûmeti'nin onayını almadan mahkemeleri açtı. Yüksek Komiserler İtilâf polisine Osmanlı yetkilileri ile Patrikhane arasında bir sorun yaşanması halinde araya girme yetkisi verdiler[691]. Gerçi Osmanlı Devleti'ne bildirilen notaların kabul edilmesi ya da edilmemesi neticeyi değiştirmiyordu. Alınan karaların kabul edilmemesi halinde İtilâf polisi duruma müdahale ederek kararı zorla kabul ettiriyor, Osmanlı memurları ve inzibat kuvvetleri eskisinden daha zor durumda kalıyorlardı.

Yüksek Komiserlerin ikazlarına rağmen Osmanlı Hükûmeti, Cemaat Mahkemesi kararlarını tanımamakta kararlıydı. Patrik bu durum hakkında sürekli şikâyetlerde bulunuyordu. Yaptıkları ikazların dikkate alınmadığını gören Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti ile bir çözüme varması için Patrik'e nasihatte bulundular[692].

Öte yandan varlıklı Yunan vatandaşları dünya kamuoyunu Yunanistan lehine etkilemek amacıyla çaba sarf ediyorlardı. Londra İonian Bankası'nın başında bulunan John Stravridi bunların en önde gelenlerindendi. İngiliz Başbakanı Llyod George'un samimi arkadaşı olan Stravridi savaş öncesinde İngiltere'nin,

---

688 "15 Teşrîn-i Sânî 1337 (Kasım 1921)", **BOA, MV**, 222/189; "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 102", **FO, 371/7947**, E 4988.

689 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 197", **FO, 371/9176**, E 10937.

690 "24 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

691 "21 Temmuz 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 7826.

692 "1 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9873.

Osmanlı karşıtı politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştu. Stravridi savaş sonrasında faaliyetlerine hız verdi[693].

Anadolu'daki Yunan harekâtı sırasında talepleri artan Patrik Meletios, Sakarya Savaşı'ndan sonra Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek Pontus bölgesinde TBMM birlikleri tarafından Rumların katledildiğini ileri sürdü. Yüksek Komiserler de TBMM temsilcisi Yusuf Kemal Bey'e bir telgraf göndererek durum hakkında izahat istemeye karar verdiler[694]. Anadolu'da geniş istihbarat ağına sahip Yüksek Komiserlere, Rumların katledilmesi ile ilgili herhangi bir bilgi gelmediği halde Rum Patriği bu tür vakalar yaşandığını ileri sürmekteydi. İddianın zamanlamasına bakıldığında gerçekler daha iyi anlaşılmaktaydı. Yunanlılar Sakarya'da yenilerek büyük hayal kırıklığı yaratmışlardı. Bundan sonra Rum Patriği İtilâf Devletlerini harekete geçirmek için böyle mesnetsiz iddialar ileri sürmeye devam edecekti.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra Meletios TBMM'ne ılımlı mesajlar göndermeye başladı. 1 Aralık 1922 tarihinde yaptığı açıklamada Meletios, "düne ait ne varsa unutalım ve yeni bir sayfa açalım, artık Patrikhane sadece dini işlerle ilgilenecektir. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet halini aldı. Türkler aynı şeyi bize karşı tekrarlamayacak kadar geniş gönüllüdür " şeklindeki sözleri[695] ile Patrikhane'nin yaptıklarından dolayı pişmanlığını dile getirdiyse de Yüksek Komiserler nezdinde yaptığı teşebbüsler bu sözlerin samimi olmadığını ve Patrikhane'nin siyasetle uğraşmaya devam edeceğini gösteriyordu.

Meletios'un faaliyetlerinden rahatsız olduklarını ileri süren bazı Rumlar ona karşı muhalefet ediyorlardı. Muhaliflerden Damyanidis Efendi Rumların huzurunu kaçırdığı gerekçesiyle Meletios'u mahkemeye dahi verdi. Meletios şahsına gelen mahkeme tebligatını çeşitli bahaneler ileri sürerek almadı[696]. Rumlar, işgal yönetiminin İstanbul'a hâkim olduğu dönemde Meletios'un ayrılıkçı faaliyetlerinden rahatsız olmamışlardı. TBMM'nin ülkeye tamamen hâkim olmasından sonra Meletios'a karşı bir muhalefet oluşması ve Damyanidis Efendi tarafından

---

693 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 151-152.

694 "13 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1096.

695 Atalay, **a.g.e**, s. 197.

696 Atalay, **a.g.e**, s. 228.

dava açılması bunların Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını sağlamaya yönelik danışıklı bir dövüş olduğunu akıllara getirmektedir.

Bir süre sonra Patrikhane'nin İstanbul'da kalması halinde Meletios'un istifa edebileceği açıklandı. Bu açıklamanın akabinde Meletios'un yerine Rodos Metropolidi Apostolos'un vekâlet edeceği bildirildi. Yapılan düzenlemeden sonra kamuoyunda Meletios'un istifa ettiği gibi bir izlenim doğduysa da Patrikhane, Meletios'un istifa etmediğini, Apostolos'un üç aylığına vekâleten tayin edildiğini açıkladı. Ancak Lozan'daki Türk heyetinin Meletios'un şahsına olan muhalefeti nedeniyle Meletios İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı. Patrik Kaymakamlığı'na Yermanos getirildi. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasından sonra yapılan seçimler sonucunda Kadıköy Metropoliti Grigorios Patrik seçildi[697].

Büyük Taarruz'dan sonra binlerce Rum, Yunanistan'a gidebilmek amacıyla İstanbul'a gelmişti. 1923 yılı başlarında İstanbul'a gelen göçmenlerin sayıları 20,000'i aştı[698]. Selimiye Kışlası, Yeşilköy, Ortaköy Yeniköy ve Adalara yerleştirilen bu göçmenler arasında başta tifo olmak üzere muhtelif bulaşıcı hastalıklar görülüyordu. İtilâf Devletleri, çoğu İstiklâl Savaşı sırasında Türk ordusuna karşı savaşmış bu göçmenlerin konaklama, sağlık ve yiyecek masraflarının paylaşılması konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ettiler. TBMM temsilcisi Adnan Bey her şeye rağmen sıhhî yardım konusunda Türk sağlık idaresine, nakliye konusunda ise Türk Vapur Şirketi'ne talimat verdi. Aynı müracaatın yapıldığı Yunan Kızılhaçı ise kaynaklarının tükendiği gerekçesiyle yardımda bulunmayı reddetti[699].

1923 yılı başlarında Rum göçmenler arasında görülen tifo vakaları İstanbul'un güvenliğini de tehdit eder hale gelmişti. 1923 yılı Şubat ayının son haftasında İstanbul'da 164 tifo vakası görülmüş, 23'ü göçmen olmak üzere toplam 24 kişi hayatını kaybetmişti. TBMM ve İtilâf yetkilileri ellerinden geleni

---

697 Atalay, **a.g.e**, s. 228-230, 246.

698 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Şubat 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9092**, E 2403.

699 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9092**, E 1507.

yapmalarına karşın gerekli önlemleri almakta zorlanıyorlardı[700]. Bu durumun müsebbibi İstanbul'da kurdukları askerî idare ile sivil idari mekanizmanın çökmesine yol açan İtilâf Devletleri idi. Lozan Antlaşması imzalanmadığından TBMM'nin mülkî idareyi yeniden tesis etmesine de izin verilmiyor, şehirde yaşayan bir milyonu aşkın insanın hayatı tehlikeye atılıyordu.

İngiliz Savaş Bakanlığı sadece İstanbul'daki birlikleri için endişeleniyor, İngiliz birliklerine yönelik bir tehlike olup olmadığını öğrenmek istiyordu[701]. Harington yakın bir tehlike olmadığını ifade etmekle birlikte Cemiyet-i Akvam'ı göreve davet etti[702]. İşgal birlikleri için yakın bir tehlike yoktu. Ama sivil halkın yaşadığı bölgelerdeki kamplara yerleştirilen göçmenler arasında yayılan bulaşıcı hastalıklar çevre halkını yakından tehdit etmekteydi.

Bulaşıcı hastalıklar ve diğer nedenlerle Yunan Hükûmeti İstanbul üzerinden Yunanistan'a geçmek isteyen 20,000'e yakın göçmenden sadece 3,000'ini kabul edebileceğini açıkladı[703]. Yunan Hükûmeti'nin ibret verici bu tutumu nedeniyle yük yine Osmanlı Hükûmeti'ne bindi.

3. İşgal Yönetimi ve Yahudiler

Yahudiler savaş öncesinde ve savaş yıllarında geliştirdikleri başarılı stratejileri ile Osmanlı Devleti'ni doğrudan rahatsız etmemişlerdi. İtilâf Devletleri ile Yahudiler arasındaki ilişkiler Osmanlı topraklarında yaşayan diğer gayrimüslimlerden farklı bir seyir izlemişti. Tarihte farklı milletlerin hâkimiyetinde yaşamaları itibariyle Yahudiler bu konularda diğer gayrimüslimlerden daha tecrübeliydiler. Yahudilerin dünyanın değişik yerlerinde kurmuş oldukları çok sayıda örgüt vardı. Bu örgütler bugün dahi çözülemeyen strateji ve taktikler geliştirmişlerdi. Görünürde iki kampa ayrılmış gibi bir izlenim yaratan Yahudi örgütleri, amaçlarına ulaşmak için İtilâf Devletlerinden faydalanmak istiyorlardı. Benzer şekilde İtilâf Devletleri de Ortadoğu ile ilgili senaryolarını sahneye koyabilmek için Ya-

---

700 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 6 Mart 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9092**, E 2548.

701 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 8 Mart 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9092**, E 2592.

702 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 9 Mart 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9092**, E 2592.

703 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Haziran 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9096**, E 6630.

hudilerden faydalanmak zorundaydılar. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne ait olan Filistin, İngilizler tarafından işgal edildi. Bu nedenle Yahudiler doğrudan İngiltere'nin nüfuz alanı içindeydiler. Yahudi örgütleri İtilâf Devletleri ile yakınlaşırken Ermeni ve Rumlardan farklı olarak Osmanlı Devleti'ni de gelecekteki plânlarının dışında tutmuyorlardı.

İtilâf Yüksek Komiserleri öncelikli olarak Türkiye'de faaliyet gösteren Yahudi organizasyonlarının karmaşık yapılarını, bunların birbirleriyle, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerle olan ilişkilerini çözmeye çalıştılar. İtilâf istihbarat görevlileri ve temsilcileri bu amaçla raporlar hazırladılar. Hazırlanan raporlarda İstanbul'da bulunan Yahudi örgütlerinin iki kampa ayrıldıkları vurgulanmaktaydı. Bu raporlara göre Hahambaşı ve muhalifleri arasında Siyonizm eksenli ayrılıklar yaşanmaktaydı. Hahambaşı'nın iyi bir Osmanlı vatandaşı olduğu ve Filistin, Osmanlıların elinde olduğu sürece Siyonizm fikrine karşı çıkacağı raporlarda vurgulanmaktaydı. Ancak İngilizler ondan ümidi kesmemişlerdi. Filistin'in İngiltere'nin bir parçası olması halinde Hahambaşı'nın İngiliz vatandaşı olacağını ve vaziyetin tamamen değişeceğini düşünmekteydiler. Hahambaşı'na muhalefet eden Siyonizm taraftarlarının başında Dr. Caleb[704] gelmekteydi. Caleb'i İngiltere ile yakınlığı ile bilinen ve Dünya Siyonist Teşkilatı ileri gelenlerinden Dr. Waizman da desteklemekteydi. İstanbul'da bulunan Siyonistler, Hahambaşı'nın İttihatçılarla iyi ilişkiler içerisinde olduğunu ve onlardan para desteği aldığını iddia etmekteydiler. Bu iddiaları ile Siyonistler özellikle İngiltere ve Fransa ile yakınlık kurmayı hedefliyorlardı. İngiliz ve Fransızlar da muhalif Siyonistlere yönelik politikalar geliştirmeyi ve onlarla yakınlaşmayı tercih ediyorlardı. Bu tercihler bölgede nüfuzunu arttırmak isteyen Amerika tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Amerikalılar Hahambaşı'nın şahsında politikalar geliştirmek istiyorlardı. Calthorpe, İsrailite cemaatinin çok sayıda üyesi ile yaptığı görüşmeler neticesinde Hahambaşı'nın değiştirilmesini ve İngiltere'nin bu makamdan hareketle plânlar geliştirmesi gerektiğini ileri sürmekteydi[705]. Yahudi örgütleri

---

704 1919 yılına kadar Türkiye'de gelişen Siyonizm hareketi Aşkenazi kökenli Siyonistler tarafından yönlendirilmiş ve bu bir gelenek haline gelmişti. Bulgaristan Yahudilerinden Seferad kökenli Dr. İsrail Caleb'in 1919 yılında Dünya Siyonist Örgütü'nün Türkiye temsilciliğine atanması ile bu gelenek bozulmuştu. Ali Arslan, **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü**, İstanbul, Truva Yayınları, 2006, s. 191.

705 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4168**, 68621.

sergiledikleri tutum ile başta İngiltere olmak üzere bu konu ile ilgilenen bütün devletlerin tek taraflı stabilize politikalar geliştirmelerini önlüyorlardı.

İstanbul'a gelen İngiliz askerleri arasında çok az sayıda da olsa Yahudi asker bulunuyordu. Bu askerler İstanbul'da Hollanda vatandaşı olan Dr. Marcus'un Başhahamı olduğu Aşkenazi cemaatine ait Sinegog'a giderek ibadetlerini yapıyordu. Başhaham Dr. Marcus bu durumdan istifade ederek İngiliz askerleri ile ilişki kurmuştu. Hatta İngiliz askerlerden vaiz Albay Gallop bu sinagogdaki bir tören sırasında vaaz dahi vermişti[706].

İstanbul'da bulunan Yahudiler, Siyonistler ve Siyonist karşıtları olmak üzere kamplara ayrılarak, aralarında rekabet varmış gibi bir izlenim yaratmaya çalışıyorlardı. Yahudi cemaatindeki ayrılık II. Meşrutiyet'ten sonra Türkiye'de Siyonist hareket ortaya çıktığı zaman başlamıştı. Türkiye'de yaşayan Yahudilerin bir kısmı tarafından desteklenen Siyonist hareket, Prof. Weizman ve Nissim'im meslektaşı Dr. Jacobsen tarafından yönlendirilmekteydi. Dr. Jacobsen İngiltere'de bulunan Siyonist Komite'nin de üyesi idi. Türkiye'deki ilk Yahudi örgütlerinden "Maccabi" Jimnastik Kulübü kılıfı altında Siyonist propaganda yürütülmekteydi. Ancak Siyonist toplantılarına ve meclislerine İttihatçılar tolerans göstermemekteydi. Siyonist karşıtı hareketin başında Hahambaşı Nahoum ve Tiempo gazetesinin müdürü David Fresco bulunmaktaydı. Bu hareket Türkiye'de ileri gelen zengin Yahudiler tarafından da desteklenmekteydi. Hahambaşı, Paris'te Alyans İsrailit Universal'de eğitim görmüş ve Alyans İsrailit desteğiyle İstanbul'da Hahambaşılığa aday olmuş, Hahambaşı olan üvey babası Rabbi Danon'a karşı açıkça kavgaya başlamıştı. Rabbi Danon istifa etmeye mecbur olmuş Nahoum onun yerine geçmişti. Hahambaşı'nın yakın arkadaşları olan Dr. Nazım ve Talat Paşa Siyonizm'e karşıydılar. Onların da desteğiyle Tiempo'da Maccabi'ye karşı bir kampanya başlatılmış, bu kulüp "Siyonist anarşistlerinin çetesi" olarak ilân edilmişti. Cemaat tarafından onursal başkan olarak ilân edilen Hahambaşı bundan sonra gazetelerde bir mektup neşrederek bu cemiyeti ülke çıkarları açısından "tehlikeli" olarak ilân etmişti[707].

---

706 "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu 29 Mart 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

707 "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu 29 Mart 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

Alyans yanlısı Hahambaşı, eski Alyans-İsrailit öğrencilerinden oluşan "Amicale" adlı bir cemiyet kurarak Siyonizm'le mücadele ediyordu. Hahambaşı'nın teşebbüsüyle Selanik'te Siyonist karşıtı başka bir örgüt olan Club des Intimates çalışmalara başlamıştı. Hahambaşı'nın çabalarına rağmen Siyonizm fikri günden güne yayılıyor ve Siyonist gazete l'Aurore İstanbul'da yayımlanıyordu. Bundan kısa bir süre sonra Nissim Rousso'nun başkan olduğu ve çoğunlukla Siyonistlerden oluşan Yahudi Halk Konseyi (Communal Counsil) seçildi. Hahambaşı, konseyin etkisinden korktuğundan gazetelerde şiddetli bir şekilde Siyonist karşıtı kampanyalar yürütüyordu. Hahambaşı, Nissim Rousso'nun "ülke için tehlikeli biri olduğunu" açıkça ifade ediyordu. Osmanlı Hükûmeti ikisi arasındaki sorunları çözmeyi denediyse de bunu başaramadı. Hatta Talat Paşa adamları aracılığıyla Maliye Nezâreti'nde çalışan Nissim Rousso'yu, Hahambaşı'na karşı düşmanca tutumunu sürdürmesi halinde görevinden ayrılmaya mecbur edileceğine dair tehdit etti. Ancak Rousso bu tehdidi dikkate almayarak Nahoum'a karşı kampanyasına devam etti. Bunun üzerine Maliye Nezâreti'ndeki vazifesinden azledildi. Buna karşılık Siyonistler, Hahambaşı'nı istifa etmeye mecbur etmek istediler. Fakat hükûmetin desteğini alan Hahambaşı yalnız başına "durumun efendisi" oldu[708].

Osmanlı Yahudileri arasında gelişen Siyonist hareketinin, merkezi Londra'da olan Evrensel Siyonist Organizasyonu ile bağları çok kuvvetli değildi[709]. Türkiye'de Siyonist harekete Jacobson, Roussu, Auerbach ve Niege gibi "özel şahıslar" ön ayak oldular. Centrale de Sécours Komisyonu bu "centilmenler" tarafından desteklense de Hahambaşı'nın muhalefetiyle karşılaştılar. Amerikan Büyükelçisi Mr. Elkus araya girerek Hahambaşı'nı, komisyonu tanımaya mecbur etti. Yine de Siyonistler, Hahambaşı'nı Osmanlı Hükûmeti'nden açıktan para almakla ve hatta aylık olarak yapılan yardımların büyük kısmını zimmetine geçirmekle suçluyorlardı[710].

708 "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu 29 Mart 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

709 Arslan, **a.g.e**, s. 191.

710 "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu 29 Mart 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

Türkiye ve İstanbul'daki Yahudilerin büyük bir kısmı "Siyonizm idealini" benimsemesine karşın[711], Yahudilerin resmî lideri olan Hahambaşı'nın Siyonizm'e muhalif bir tutum sergilemesi tepkilere neden olmaktaydı.

Diğer ciddi bir suçlama da Naum Efendi'nin Amerika'ya seyahati ile ilgili idi. Resmî söylem Hahambaşı'nın Amerika'nın Türkiye ile diplomatik ilişkileri yeniden başlatması için gittiğidir. Fakat Siyonistler onun aslında İttihatçı dava için gittiğini iddia ediyorlardı. İzzet Paşa bu seyahatindeki harcamalarını karşılamak üzere kendisine 4,000 lira ödenek verildiğini açıklamakla birlikte Hahambaşı'nın ayrılışından birkaç gün önce, Wiener Bankvereine'de karısının adına 25,000 Lira yatırıldığına dair ciddi iddialar vardı. Hahambaşı seyahatinden dönüşünde, Siyonistlerin daha da güçlendiğini ve Nissim Rousso'nun başkanlığında bir Siyonist federasyonu oluşturulduğunu görünce telaşa kapıldı. Siyonist karşıtları Fransızların siyasi yardımını sağlamaya çabalamaktaydı. Hahambaşı'nın yakın adamlarından M. Taranto himaye sağlamak amacıyla Fransız Yüksek Komiseri'ne müracaat etti. Hahambaşı Fransızlara fazlasıyla güveniyordu. Öyle ki, Hahambaşı kendisine karşı bir gösteri yapılması halinde Albay Foulon'un yardım edeceğinden emin olduğunu açıkça deklare etti. Siyonistler ise İngiliz yanlısı tutum sergilemekte ve İngiliz temsilcilerin desteğini kazanmaya çalışmaktaydılar[712]. İngiliz yetkililer meseleyi bu şekilde bir Siyonist-Antisiyonist mücadelesi olarak değerlendirseler de eldeki veriler meselenin Hahambaşı'nın şahsiyetinden, Türk devlet adamları ile yakınlığından ve Yahudilerin izledikleri politikalardan kaynaklandığını göstermektedir. Yahudiler yakın ve Ortadoğu'daki problemlerin, yenilmiş olsalar da Türklerin tecrit edilmesi ile çözülemeyeceğinin farkındaydılar.

Meclis-i Mebusan için yapılan 1919 seçimlerinde Yahudiler diğer gayrimüslimlerden farklı politikalar izlediler. Rum ve Ermeniler seçimleri boykot ederlerken Yahudiler seçimlere katılmaya karar verdiler[713].

Yahudiler işgal yıllarında Rum ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı kurdukları ortak cephede mücadele etmeyi kendi menfaatlerine uygun görme-

---

711 Arslan, **a.g.e**, s. 191.

712 "Teğmen Orenstren'in İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunduğu 29 Mart 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4168**, 68621.

713 Criss, **a.g.e**, s. 78.

diler. 1920 yılında İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Canelopulos, Yahudileri Rum-Ermeni Federasyonu'na katılmaları için ikna etmeye çalıştıysa da buna muvaffak olamadı. Paris Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Balfour İttihatçılarla yakın ilişkisi olan Hahambaşı'nın değiştirilmesi halinde meselenin çözüleceğini düşünmekteydi[714].

Bu arada Siyonist temsilciler himaye sağlanması için İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat ettiler. Fakat İngilizler bu konuda Fransızlar kadar rahat değillerdi. Çünkü İngilizlerin yapacakları bir hamle Araplarla aralarındaki ilişkilerin gerilmesine neden olabilirdi[715]. Açıktan Siyonistlere destek veremeyen İngilizler el altından onları destekliyorlardu. Londra'daki Siyonist organizasyonu tarafından Dr. Bernstein, Siyonist Organizasyonu'nun İstanbul ofisine genel sekreter olarak atandı. İngiliz Hükûmeti İstanbul'da bulunan Yüksek Komiseri'nden elinden geldiğince Dr. Bernstein'e yardımcı olmasını rica etti. Bununla yetinmeyen İngiliz Hükûmeti, Yahudilerin Filistin'e göçü ile ilgili olarak Bernstein'in tavsiyelerine kulak verilmesini istedi[716]. Bundan sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Filistin'e yapılan göçün hamîsi konumuna geldi.

İngilizlerin desteğini alan İstanbul Siyonistleri, İstanbul'un resmen işgalinden sonra Hahambaşı'nın görevi bırakması için sürdürdükleri çalışmalarını daha da arttırdılar. Siyonistler İstanbul'da faaliyet yürütecek olan Yahudi Millî Meclisi seçimlerine yurt dışında yaşayan Yahudilerin de katılması için Hahambaşı'na baskı yapıyorlardı. Siyonistlerin teklifini kabul eden Hahambaşı Osmanlı Hükûmeti'ni bir türlü ikna edemedi. Siyonistlerden sonra Osmanlı Hükûmeti'nin de desteğini kaybeden Hahambaşı Haim Naum, meclis seçimlerinde de hayal kırıklığına uğradı. Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin katıldığı seçimlerde Siyonizm taraftarları meclise 58 temsilci seçtirmeyi başarmalarına rağmen Hahambaşı'nın taraftarları sadece 22 temsilci seçebildiler. Hahambaşı Haim Nahum 30 Mart 1920 tarihinde baskılara daha fazla dayanamayarak görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Osmanlı Hükûmeti onun istifasını

714 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4168**, 90449.

715 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4168**, 165706.

716 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4168**, 169584.

kabul etmeyerek görevde kalmasından yana bir tutum sergilemekteydi[717]. Ancak Hahambaşı'nın mevcut şartlarda vazifesini sürdürmesine imkân kalmamıştı. Aslında Siyonistler de Osmanlı kanunlarına göre böyle bir meclisin ve yapılanmanın mümkün olmadığının farkındaydılar. Onlar bu yolla Hahambaşı'nı köşeye sıkıştırarak hedeflerini gerçekleştirdiler.

İngilizlerin desteklediği Siyonistler, Hahambaşı'nın istifasından sonra Yahudi Cemaati'nin idaresine hâkim oldular[718].

Yahudi Millî Meclisi seçimleri ve Hahambaşı'nın çekilmesi ile güç kazanan İstanbul Siyonistleri 4 Temmuz 1920 tarihinde Londra'da yapılacak olan Siyonist Örgütü Konferansı'na Nessim Rousso ve bir arkadaşının katılması için İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurdular. Fakat İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından Nessim Russo'nun seyahati veto edildi. Siyonistler Rousso'nun yeniden temsilci olarak seçildiğini belirterek vetonun kaldırılmasında ısrar ettiler[719]. Bu ısrar üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı'ndan vetonun kaldırılmasını ve Siyonist delegelerin Londra'ya gitmelerine izin verilmesini istedi[720]. Buna rağmen Savaş Bakanlığı, Nessim Rousso'ya gereken vizeyi vermedi. Diğer delegeler Gwirzman ve İzkoviç'in delege olarak katılmalarında ise bir sakınca olmadığı açıklandı[721]. Savaş Bakanlığı'nın görüşünü alan İngiliz Hükûmeti Rousso'ya vize verilmemesini, diğer üyelere ise vize verilmesini onayladı[722].

Hahambaşı'nın istifasından sonra Siyonistlerin etkisini arttırdığı Yahudi kolonisi, İstanbul İşgal Yönetimi'nden bazı taleplerde bulundu. Sonunda Yahudiler de diğer gayrimüslimler gibi sorunlarını çözmek amacıyla Osmanlı Hükûmeti yerine doğrudan İstanbul İşgal Yönetimi'ni tercih etmeye başladılar. Misal ol-

---

717 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5254**, E 4259.

718 Arslan, **a.g.e**, s. 161.

719 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5254**, E 6743.

720 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 24 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5254**, E 6743.

721 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5254**, E 8456.

722 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5254**, E 10177.

ması bakımından Kartal Yahudileri gösterilebilir. Kartal'da Osmanlı yetkilileri, Sultan Beylik olarak bilinen çiftlikte yaşayan Yahudilerden mahsûl vergisi talep etmişti. Onlar ise savaş yıllarında üç yıl toprağı işlemediklerinden 14,000 lira civarındaki bu vergiyi ödemek istemiyorlardı. İstanbul Yahudi Kolonizasyonu, 21 Nisan 1920 tarihinde İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulunarak bu konuda yardımcı olunmasını talep etti. Cevabın gecikmesi üzerine Siyonist ileri gelenlerinden Dr. Caleb, 12 Haziran 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'nden aynı konu hakkında yardım istedi[723]. 5 Temmuz 1920 tarihinde Bâb-ı Âli'ye bir nota veren İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Osmanlı Hükûmeti'nin politikaları nedeniyle vergi talep edilen şahısların topraklarını işlemekten mahrum bırakıldıklarını ve bu topraklardan mahsûl alınmış gibi kabul edildiğini vurguladıktan sonra verilen kararın hükümsüz bırakılmasını talep etti. Aynı notada sadece Yahudi Birliği'nden dolayı değil, genel olarak Siyonist Organizasyonu, İngiliz Hükûmeti için özel bir pozisyon işgal ettiğinden meseleyle ilgilenildiği açıkça belirtilmişti[724]. Bu notadan sonra Bâb-ı Âli söz konusu vergiyi askıya almak zorunda kaldı[725]. Bu olay İngilizlerin, Siyonistlerle olan bağlantılarını gösteriyordu. İtilâf Devletlerinin mütareke maddelerini yanlış ya da işlerine geldiği gibi yorumlayarak kendi vatandaşlarından, Ermeni ve Rumlardan vergi toplanmasına engel olmaları daha önce yaşanan sıradan vakalardı. Fakat bu kez sergiledikleri tutum ile mütareke maddeleri arasında yakından uzaktan bir bağlantı bulunmamaktaydı. Zaten verilen notada hiçbir şekilde mütareke maddelerine atıfta bulunulmamış, Osmanlı Hükûmeti'nin kendi tebaasından vergi almasına müdahale edilmişti.

Siyonistlerle İngilizler arasındaki ilişkileri gözler önüne seren bir diğer olay da şu şekilde gelişmişti; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görevli olup İngiliz askerleri tarafından esir alınan Yahudi kökenli askerler, kendi istekleri ile İngiliz ordusunda bulunan Yahudi taburuna katılmışlardı. Savaş sonrasında İngilizlerin hizmetindeki Yahudi taburu terhis edilmiş ve 68 Yahudi asker

---

723 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5271**, E 8564.

724 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Bâb-ı Âli'ye verilen 5 Temmuz 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5271**, E 8564.

725 "Bâb-ı Âli'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verilen 10 Ekim Tarihli Nota", **FO, 371/5271**, E 13854.

elini kolunu sallayarak Filistin'den, Türkiye'ye dönmüştü. Dr. Caleb bu konuya da el atarak bu askerlerin Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılmaması için İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulundu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, bu askerlere karşı hiçbir Osmanlı sivil ya da askerî kanunun uygulanmaması için Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vermeyi uygun gördü. 30 Temmuz 1920 tarihinde hükûmetinden aldığı destekle Robeck, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek bu şahısların Sevr Anlaşması'nın 137. maddesine göre himaye altına alındığı ve bunlara karşı hiçbir işlem yapılamayacağını bildirdi[726]. İngilizler tüm savaş gelenek ve kurallarını hiçe sayarak düşman ordusu saflarına geçen ve alenen vatana ihanet suçu işleyen askerleri dahi bu şekilde müdafaa ediyorlardı. Üstelik bunu henüz imzalanmamış ve taslak halinde olan bir antlaşmanın maddelerine dayanarak yapıyorlardı.

İstanbul'da bulunan Yahudi temsilcileri İtilâf Yüksek Komiserliklerine müracaatta bulunarak[727] Yahudilerin, Filistin milleti olarak kayıtlara geçmesini talep ettiler. Fakat bu talepleri kabul görmedi[728]. Yüksek Komiserler toplantısında isimlerinden bahsedilmeyen bu temsilcilerin İstanbul'daki Siyonizm taraftarları olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hahambaşı Naum Efendi'nin işgal yıllarında gazetelere verdiği demeçlerinde, Millî Mücadele'den yana bir tavır sergilediği görülmüştü. Naum Efendi, Milli Mücadele Hareketi'nin İtilâf karşıtı, Mustafa Kemal Paşa'nın "bir maceracı veya bir bağnaz" olmadığını Wilson ilkelerini savunarak Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Türklerde kalması için çalıştığını anlatmaya çalışmıştı[729].

4. Gayrimüslimlerin Askere Alınması

İşgal İstanbul'unda menfaatleri zaman zaman çatışsa da gayrimüslimler belli meselelerde ortak hareket ediyorlardı. Bu meselelerden bir tanesi de gayrimüslimlerin askere alınması idi. Kanûn-ı Esâsi'ye göre gerekli durumlarda gay-

726 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Bâb-ı Âli'ye Verilen 5 Temmuz 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5271**, E 8572.

727 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

728 **A.b.**

729 Criss, **a.g.e**, s. 78.

rimüslimler askere alınabiliyordu. I. Dünya Savaşı sırasında sayıları az da olsa gayrimüslimler askere alınmıştı. Savaş bitiminde Rum, Ermeni ve Yahudi temsilcileri Yüksek Komiserlere müracaat ederek Osmanlı Hükûmeti'nin gayrimüslimleri askere almaması için teşebbüste bulunulmasını talep ettiler. Rum Patriği, Osmanlı Hükûmeti'nin Rum ve Ermenileri askere aldığından şikâyet etmekteydi. Bu şikâyetleri değerlendiren Yüksek Komiserler 23 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Ermeni ve Rumların askere alınmaması gerektiğini bildirdiler. Ayrıca mütarekenin 5. maddesine göre Osmanlı Hükûmeti'nin her ne surette olursa olsun asker toplamasının kabul edilemeyeceği de ileri sürüldü[730]. Oysa mütarekede buna dair bir hüküm bulunmuyordu. Bu, Yüksek Komiserler tarafından verilen bir hükümdü. Osmanlı Hükûmeti'nin gönderilen notayı dikkate almaması üzerine Yüksek Komiserler daha sert bir nota göndererek gayrimüslimlerin askere alınmaması talebini tekrarladılar[731]. Burada gayrimüslimlerden kastedilen daha çok Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rum ve Ermenilerdi. Bu nedenle Osmanlı Hariciye Nazırı Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek Rum ve Ermenilerin Osmanlı ordusuna alınmayacağını bildirdi[732]. Yüksek Komiserler ilk hedeflerine ulaşmışlardı. Bundan sonra sıra Osmanlı ordusu için yapılacak celp işlemlerinin durdurulmasına geldi.

Yüksek Komiserlerin çabaları bir yana İstanbul Rumlarının büyük bir kısmı askerden muaf olmanın yolunu bulmuşlardı. Osmanlı ordusunda askerlik yapmak istemeyen Rumlar, Yunan Konsoloshanesi'nden aldıkları sahte pasaportla Yunanistan'a gitmekte oradan aldıkları Yunan pasaportu ile İstanbul'a giriş yapmakta ve bu şekilde askerlikten muaf olmaktaydılar[733].

İstanbul'un işgalinden önce Osmanlı ordusundan firar eden askerlerin sayısında artış görülmüştü. Firar edenlerin büyük bir kısmını Rum ve Ermeniler oluşturmaktaydı. Hükûmet bir af kanunu çıkararak bir ay içerisinde teslim olan firarileri yeniden orduya kazandırmayı düşünüyordu. Bunu öğrenen Mil-

---

730 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842, Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 23 Ocak 1919 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4225**, 72533; **BOA, HR.SYS**, 2565/1, lef 1.

731 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından" **FO, 371/4155**, 58429.

732 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4225**, 75851.

733 Temel, **a.g.e**, s. 20.

ne, Webb'e bir mektup yazarak böyle bir kanunun çıkarılması halinde firarilerin yeniden orduya döneceğini izah etti. Bu, Osmanlı ordusunu terhis etmeyi plânlayan İtilâf Devletleri açısından sakıncalı bir durumdu. Milne çıkarılacak affın mütarekeden önce kaçanları kapsamasını, mütarekeden sonra firar edenlerin ise kaçak değil ordudan terhis edilmiş kabul edilmesini önerdi. Rum ve Ermeniler ise her hâlûkârda terhis edilmiş sayılacaklardı. Ayrıca Milne, Osmanlı ordusunda bulunan askerlerin ve askere dönecek firarilerin jandarma teşkilatı içerisine alınmasını da önermişti. Bu minvalde Osmanlı Hükûmeti'ne 23 Nisan 1919 tarihinde bir nota gönderen Webb çıkarılacak af kanununa itiraz etti[734]. Osmanlı Hükûmeti'ne gönderilen nota ile Ermeni ve Rumların evlerine dönmeleri sağlandığı gibi Osmanlı ordusunun tamamen dağıtılması yönünde ilk adım atıldı.

Ermeni ve Rumlara yönelik düzenlemelerin ardından Hahambaşı, alınan karardan Yahudilerin de yararlanması amacıyla İtilâf Yüksek Komiserlerine müracaat etti[735]. Bu müracaatın ardından İtilâf Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükûmeti'nden Yahudilerin askere alınmasını istediler. Mondros Mütarekesi gereği Müslümanları askere almakta dahi sıkıntı yaşayan hükûmet orduda az sayıda Yahudi asker olmasının orduyu etkilemeyeceği, Rum ve Ermeni efradı hakkındaki muamelenin Yahudilere de teşmilinin iyi bir izlenim yaratacağı beklentisi ile Yahudilerin de askere alınmamasına karar verdi[736]. Bir süre sonra bu kararın yol açabileceği sonuçları kavrayan Yüksek Komiserler aldıkları kararda değişikliğe gittiler. Yüksek Komiserler hazırladıkları müşterek notada Osmanlı Hükûmeti'nin din farkı gözetmeksizin kendi vatandaşlarını askere alabileceğini, ancak mütareke süresince Osmanlı Hükûmeti'nin ordusunu terhis etmek zorunda olduğunu dolayısıyla ordudaki gayrimüslimlerin de aynı şartlarda diğer askerlerle beraber terhis edilmesi gerektiğini vurguladılar[737]. Akşin'in iddiasının aksine Yüksek Komiserler gayrimüslimlerin askere alınma-

734 "İtilâf Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Mart 1919 Tarihli Mektup ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4225**, 72567.

735 "12 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 96985.

736 "5 Ağustos 1335 (1919)", **BOA, MV,** 216/101.

737 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

sına karar vermemişlerdi[738]. Yüksek Komiserler uluslar arası hukuki kaideleri dikkate alarak Osmanlı Hükûmeti'nin gayrimüslimleri askere almaya hakkı bulunduğunu kabul etmiş gibi görünseler de mütareke aşamasında gayrimüslimlerin askere alınmasına izin vermeyeceklerini açık bir şekilde dile getirmişlerdi.

5. Gayrimüslimlere Ait Emlakin İadesi ve Karma İade Komisyonu

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İstanbul'da endişeye kapılan gayrimüslimlerin bir kısmı emlakini satmış, bir kısmı da kiraya vermişti. Emlakini satamayan veya kiraya veremeyenler neler olup bittiğine bakmadan emlak ve arazilerini olduğu gibi terk etmişlerdi. Örfî idarenin aldığı malî ve askerî tedbirler kapsamında yayınlanan 8 Şubat 1918 tarihli "Emvâl-i Metrûke Talimatnamesi" ile ülkeyi terk edenlere ait emlake devletin geçici iskân ve kamulaştırma yolu ile el koyabileceği açıklanmıştı. Hükûmet sevk ve iskân sırasında yaşananlara benzer suiistimalleri önlemek amacıyla yetkilileri uyarmıştı. Emvâl-i Metrûke kabilinden emlak ve arazilerin bir kısmına devlet tarafından, sahipleri dönene kadar geçici olarak el konulmuş, bir kısmı da kamulaştırılmıştı. Devlet tarafından el konulmayan Emvâl-i Metrûke'nin bir kısmını da İstanbul'a dönen muhacirler, devlet memurları ve İstanbul ahalisi gayri kanuni yollardan ele geçirmişti. Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre önce kurulan İzzet Paşa Hükûmeti programında bu meseleden muzdarip olanların zararlarının karşılanacağı yer almıştı[739]. Bu tür uygulamalar elbette Osmanlı Devleti'ne özgü değildi. Savaş sırasında İtilâf Devletlerinde malvarlığı bulunan İttifak vatandaşlarına ait malvarlıklarına el konulmuştu. Ancak mütareke sonrası İtilâf Devletlerinin tek taraflı uygulamaları meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirdi.

Osmanlı Hükûmeti, İtilâf temsilcilerinin İstanbul'a gelmesinden önce, memleketlerine dönen göçmenlerin, el konulan bütün mallarının iadesi yönünde bir karar aldı. 13 Ekim 1918 tarihinde alınan karar gereği göçmenler, savaş öncesi bulundukları bölgelere dönebileceklerdi. Bundan dolayı Emvâl-i Metrûke'de bulunan boş evlere kimse yerleştirilmeyecek, sivil ve askerler tarafından kulla-

738 Akşin, **a.g.e**, s. 167.

739 Akşin, **a.g.e**, s. 30.

nılan evler ise tahliye edilecekti[740]. İade işlemlerinde tartışmaların yaşanması kaçınılmaz olduğundan bunun bir anda gerçekleşmesi zordu.

Memlekete dönen vatandaşlarını mağdur etmek istemeyen Osmanlı Hükûmeti 1919 yılı başlarında gelen göçmenlere kalmaları için geçici meskenler kiralamayı denediyse de yeterince yer bulunamadığından beklenen başarı elde edilemedi[741]. Bu emlakle birlikte kilise çanından mobilyaya, çeşitli tiplerde vazolardan tepsilere kadar birçok malzeme ve 12,692 lira civarında para Osmanlı Hükûmeti tarafından toplanarak Hıristiyanlara teslim edildi[742].

Aslında Osmanlı Hükûmeti emlak-ı metruke olarak bilinen malların tamamını kapsayacak bir kanun tasarısı üzerinde çalışma yürütmekteydi. Sadrazam, A. Ryan ile görüşmesinde en az daha önceki hükûmet kadar bu konuda "yapılan hataları temizleme niyetinde" olduklarını beyan etmişti. Ryan ise kanunun hükûmetle, komisyon arasında iyi bir anlaşma sağladığını, eski hükûmet düşmeden önce Adil Bey'e taslak üzerinde bir iki değişiklik teklif ettiklerini ancak bundan da vazgeçerek ilk olarak meselenin Bâb-ı Âli'de nasıl şekillendiğini görmek istediklerini ifade etti. Bu arada Ryan, Nahit Bey'in Dâhiliye Nezâreti ile komisyon arasında irtibat sağlamakta olduğunu ve onun aracılığıyla temas kurulabileceğini de sözlerine ekledi[743].

İstanbul İşgal Yönetimi'nin tesis edilmesiyle birlikte özellikle Ermeni ve Rumlar İtilâf temsilcilerine müracaat ederek kayıplarının tazmin edilmesini talep ettiler. Osmanlı tebaasından Ermeni Değirmenciyan, Yüksek Komiserlere müracaat ederek savaş sırasında el konulan ve hasar gören malları ile arazisinin kirası karşılığında Osmanlı Hükûmeti'nden 180,000 lira civarında bir talepte bulundu. Fransız Yüksek Komiseri Defrance onun Osmanlı vatandaşı olduğunu, çok sayıda taleple karşılaştıklarını ve mevcut şartlarda bunlarla ilgilenmenin

740 Ata, **a.g.e**, s. 19.

741 "Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti'nden Canik Mutasarrıflığı'na Gönderilen 18 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Telgraf", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı (BOA, DH.ŞFR)**, 95/146.

742 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 48124.

743 "Ryan ile Sadrazam Arasındaki 16 Ekim 1919 Tarihli Mülakattan", **FO, 371/4215**, 149614.

mümkün olmadığını ifade ederek bu talebe karşılık verilmemesini sağladı[744]. Defrance'ın da belirttiği gibi Değirmenciyan'ın talebi, Osmanlı vatandaşı olması münasebetiyle ya da hukuki gerekçelerle karşılıksız bırakılmamıştı. Talebe karşılık verilmemesinin asıl sebebi Yüksek Komiserlerin Osmanlı hukukuna saygısından değil benzer taleplerin çok olmasından kaynaklanmaktaydı. İlerideki uygulamalar bunu daha açık bir şekilde gösterecekti.

Osmanlı Hükûmeti mali sıkıntılar nedeniyle devlete ait malları satışa çıkarabilmek için de Yüksek Komiserlerden izin almak zorundaydı. Yüksek Komiser bu konuyu ancak Emvali Metruke Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması halinde düşünebileceklerini açıkladılar[745]. Bu durum Osmanlı Devleti'nin iç piyasada dahi kendisine ait malları satmak için Yüksek Komiserlerin onayına muhtaç olduğunu görmekteydi.

30 Aralık 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Ryan sadece Emval-i Metruke Kanunu'nun kaldırılmasının yeterli olmadığını, Osmanlı Devleti'nin kanundan etkilenenlerin zararlarını tazmin etmek için yeni bir kanun çıkarması gerektiğini ifade ederek bu düşünceler doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'ne iletilmek üzere yeni bir nota hazırladı[746].

Savaştan sonra Osmanlı Devleti her ne sebeple olursa olsun ülkeyi terk edenlerin, daha önce yaşadıkları bölgelere dönebileceklerini açıklamıştı. Bu açıklamanın ardından İstanbul'da ikâmet eden Rumlar kafileler halinde İstanbul'a dönmeye başladılar. Onlarla birlikte daha önce İstanbul'da ikâmet etmediği halde işgal ortamını fırsat bilerek İstanbul'a gelmek isteyenler de bulunuyordu. Bu göç dalgası beraberinde yeni sorunlara ve şikâyetlere yol açıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Rumların İstanbul'a geri dönüşlerinde karşılaştıkları sorunlarla ilgilenmek üzere Kumandan Heathcote Smith'i görevlendirdi. Calthorpe da zaman zaman olayların cereyan ettiği mahallere giderek incelemelerde bulunarak yargı mercii gibi kararlar veriyordu. 31 Aralık 1918 tarihinde Büyükdere'ye giden Calthorpe, Müslümanların 150 ila 200 Rum evini işgal ettikleri iddialarıyla karşılaştı. Bunun üzerine Calthorpe tahkikat yaptırmadan talep edilen evlerin birkaç gün içerisinde tahliye edilmesi için talimat

744 "31 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371, 4156**, 115576.

745 "4 Aralık 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

746 "30 Aralık 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

verdi. Büyükdere'de evlerini Müslümanlara kiraya veren "uyanık" Rumlar dahi kira bedellerinin düşük olduğu gerekçesiyle Calthorpe'a şikâyette bulunuyorlardı. Bunlar kendilerini haklı çıkarmak için Osmanlı polisinin desteğiyle kiracıların düşük bedelle mülklerini kiraladıklarını iddia ediyorlardı. Calthorpe bu tür kiracıların da zam yapması ya da bulundukları mülkleri tahliye etmeleri için talimat verdi. Talimatlarının yerine getirilmemesi üzerine Calthorpe, Dâhiliye Nazırı'nı ziyaret ederek baskısını arttırdı. Bu baskılar neticesinde Dâhiliye Nazırı sorumlu polisleri telefonla görevlerinden aldı[747]. Oysa genel olarak bu durumdan Türkler sorumlu değildi. Onlar savaş sırasında İstanbul'u terk eden Rumların evlerine yerleşmişler ya da kontrat yaparak mülkleri kiralamışlardı. Kira bedellerinin o döneme göre düşük olması gayet normaldi. Çünkü kontratlar eski tarihliydi. Enflasyon nedeniyle kira bedelleri yükselmiş, kontratta yazan bedeller düşük kalmıştı. Kira fiyatlarının artmasının bir nedeni de İtilâf Devletlerinin talepleri ve İstanbul'a gelen göçmenler yüzünden mesken sıkıntısı çekilmesiydi. Bu sıkıntılar da kira bedellerinin yükselmesine sebep oluyordu. Daha önce herhangi bir teşebbüste bulunmayan mülk sahipleri, işgal yönetiminin olaylarla yakından ilgilenmesinin ardından bu tür taleplerini dile getiriyorlardı. İtilâf yetkililerinin kısa bir tahkikatın ardından tek taraflı olarak verdikleri kararlar gayrimüslimleri daha da cesaretlendiriyor, hukuk nazarında haksız olanlar fiiliyatta haklı durumuna geliyorlardı.

İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görevli Smith, ilk olarak 31 Aralık 1918 tarihinde savaş öncesinde Rumların yoğun olarak yaşadığı Büyükdere'de incelemelerine başladı. Rumlar, bölgede bulunan 150 civarında eve Türklerin gayri kanuni bir şekilde el koyduklarını, Osmanlı polisinin de Türk kiracılara kalmaları için destek olduklarını ve dönmek isteyen Rum mal sahiplerini tehdit ettiklerini iddia etmekteydiler. Polis Müdürü ve Rum Muhtarı yanına alarak 20 evi ziyaret eden Smith, bu evlerden 2 tanesi dışında Türk kiracıların kontratlarının bulunmadığını bulunanların da hakem kararıyla düşük fiyatlar ödedikleri sonucuna vardı. Doğrudan Dâhiliye Nazırı'nı ziyaret eden Smith, ziyaretinin sonuçlarını aktardı. Dâhiliye Nazırı da Smith'in yanında polisin görevden alınması için telefonla emir verdi. Ardından Nazır, Türklerin evleri tahliye etmesi için süre tanınmasını istedi. Bu tarihten sonra Büyükdere'ye 100 Rum aile yer-

747 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4172**, 12918.

leştirildi. Ancak bunu da yeterli bulmayan Smith, Dâhiliye Nazırı'nı ziyaret etti ve daha önceki ziyareti sırasında verilen emirlerin uygulanmadığını belirterek bu emirlerin kendilerini "aptal durumuna düşürdüğünü" dile getirdi. Bu ağır ifadeler karşısında Nazır, Rum evlerinde bundan sonra kanunsuz olarak kimsenin oturmayacağına garanti vererererek sorunu çözüme kavuşturdu[748]. Rumların bütün şikâyetlerini mutlak doğru kabul ederek hareket eden Smith, Büyükdere'yi ziyareti sırasında bir yargıç gibi hüküm vererek kontratı bulunanlara dahi suçlu muamelesi yaptı. Emlakini boş bırakarak ülkeden gidenlerin bir kısmının mallarının savaş vurguncuları tarafından ele geçirildiğine dair ciddi bulgular vardı. Yalnız umûmi olarak kontratı bulunmayanların tamamının suçlu olduğuna, kontratı bulunanların ise düşük ücretlerle oturduklarına hükmediliyordu. Kendilerini müdafaa seçeneği bulunmayan ve kontrat yapma alışkanlığı olmadığından kontratsız kirada oturanların tamamı işgalci duruma düşüyordu. Kontratı olanların da kontratın yapıldığı tarihten sonra paranın değer kaybettiğini anlatmalarına ve kendilerini savunmalarına imkân verilmiyordu. Bu olayda da zikredildiği üzere İngiliz Yüksek Komiserliği'nden yetki alan bir personel, kolaylıkla Dâhiliye Nazırı'nı ziyaret ederek ona direktif verebilmekteydi. Nazır ise olup bitenleri kabul ederek onlara bu şekilde hareket edebilme sahası bırakıyordu.

Smith, Dâhiliye Nazırı ile 6 Ocak 1919 tarihindeki görüşmesinde İstanbul'a gelen 250 civarında Rum ailenin savaştan önce yaşadıkları Kemerburgaz'a dönme arzularını iletti. Bundan başka Smith durumu doğru bir şekilde tespit edebilmek amacıyla Nazır veya yüksek bir memurla bölgeye gitme arzusunu dile getirdi. Sonunda kendisine Osmanlı İade Müdürü Hamit Bey ve Mr. Godfrey Whittal'ın eşlik etmesine karar verildi. Kemerburgaz'a giden heyet farklı muhitlere dağılarak bir gün içerisinde 120 Türk ailenin evlerini hemen terk etmesine neden oldu. Boşalan evlere Rum aileler yerleştirildi. Kalan ailelerle ilgilenmek üzere ikişer Türk ve Rum delege görevlendirildi. Smith bununla da kalmayarak İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a savaş yıllarında hasar görmüş olan mallarının ve kira kayıplarının tazmini için Osmanlı Hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını tavsiye etti[749].

Müslüman ahalinin ellerinde kadastro ve tapu belgeleri olduğu halde İtilâf ya da gayrimüslim müddeilerin ifadeleri doğrultusunda hiçbir belge ve kanıt

748 "Heathcote Smith'in Büyükdere'yi Ziyareti", **FO, 371/4172**, 12918.

749 "Heathcote Smith'in Kemerburgaz'ı Ziyareti", **FO, 371/4172**, 12918.

olmadan Müslüman ahalinin emlakine el konuluyordu. İtilâf temsilcilerine müracaatta bulunan ve mülklerine Türkler tarafından el konulduğunu ileri sürenler bu mülklerin kendilerine ait olduğuna dair belge beyan etmek zorundaydılar. Hiçbir belgeye sahip olmayan müddeiler bunun da çaresini bulmuşlardı. Müddeiler çoğu zaman belgelerinin kaybolduğunu veya Osmanlı kayıtlarının tahrip edildiğini ileri sürüyorlardı. İtilâf temsilcileri de sorgulamadan, müddeiler lehine karar veriyorlardı[750].

İtilâf temsilcileri tarafından yapılan haksızlıkların önüne geçmek isteyen hükûmet sevk ve iskân edilen Ermeni ve Rumlara ait emlak ve araziye el koyarak, gelen talepler doğrultusunda bunları sahiplerine iade etmeye karar verdiyse de[751] İtilâf temsilcilerini durduramadı.

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, yapılan müracaatlar doğrultusunda bir Karma İade Komisyonu kurulmasına karar verdi. Bu komisyonda Godfrey Whittal ve Dr. Theokotas temsilci olarak bulunuyordu. 30 Ocak 1919 tarihinde komisyon Pendik, Kartal ve Maltepe köylerine giderek iade hakkında bir rapor hazırladı. Komisyon Pendik'e ulaşınca rıhtımda Rumlar tarafından büyük bir coşku ile karşılandı ve Türk yetkililer eşliğinde asker ve siviller tarafından el konulan evleri incelemeye başladı. Bu bölgede savaş sırasında 46 adet eve örfî idare hükümlerine göre askerî yetkililer tarafından el konulmuştu. Osmanlı kumandanından beş gün içerisinde bu evlerde bulunan askerî malzeme, mühimmat, araç ve gerecin boşaltılması istendi. Kumandanın süreyi yeterli bulmaması üzerine mevcut malzemenin bir evde depolanmasına karar verildi. Sivillere 48 saat içerisinde satın almış veya kiralamış olmalarına bakılmaksızın ikâmet ettikleri evleri boşaltmaları için talimat verildi. Komisyon Rumların iddiaları üzerine Kartal'da siviller tarafından 4 evin Maltepe'de de 7 ev ile 8 işyerinin tahliye edilerek iddia sahiplerine iadesini kararlaştırdı[752]. Bu iddialara karşı komisyon ev ve işyerlerinde bulunan Türklerin müdafaa yapmalarına dahi müsaade etmeden bir mahkeme edasıyla tahliye kararı vermekten geri kalmadı.

---

750 "Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi'nden Erzurum Valiliği'ne 4 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Telgraf", **BOA, DH.ŞFR**, 99/32.

751 "10 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/68.

752 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 29156; İstanbul Valisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 10 Şubat 1335 (1919) Tarihli Tezkire ve Hazırlanan Rapor, **Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Beşinci Şube Evrakı, (BOA, DH.EUM.5.Şb)**, 76/38, lef 5.

Komisyon sadece tahliye kararı vermekle kalmıyor, Rumların asayişin sağlanamadığına dair şikâyetlerini dikkate alarak bölgede bulunan Osmanlı Kumandanı'ndan enerjik adımlar atmasını istiyor, "güvenilir Rumların düzeni korumak için işe almasını teklif ediyordu[753].

Komisyon'un çalışmaları neticesinde 1919 Şubat ayı içerisinde Kartal, K.Çekmece, Moda, Kadıköy, Boyacıköy, Şile, Paşabahçe ve Bakırköy gibi semtlerde Hıristiyanlara ait olduğu iddia edilen 3 fırın, 11 dükkân, 1 un değirmeni, 2 buhar değirmeni,1 rüzgâr değirmeni, 1 su değirmeni, 1 eczane, 2 han, 1 otel ve 6 çiftlik Müslümanlardan alınarak Hıristiyanlara verildi. Karma İade Komisyonu'nun çalışmalarından İtilâf temsilcileri oldukça memnundu. Komisyonun verdiği kararlar Türklerin aleyhine olduğu halde eksiksiz uygulanıyordu. Ancak İzmir'in işgalinden sonra halk bu haksız uygulamalara tepki göstermeye başladığından özellikle işgal edilmemiş olan bölgelerde komisyonun verdiği kararlar uygulanamaz hale geldi[754]. Osmanlı Hükûmeti de Yüksek Komiserlere gönderdiği bir nota ile haksız uygulamalarından bahsederek karma komisyonların gayrimeşru olduğunu ilân etti[755]. Buna karşı Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler, duydukları şaşkınlıklarını ifade ederek bunun yalnızca hükûmetin komisyona destek vermediği anlamında algılanmadığını aynı zamanda Osmanlı hükûmetlerine karşı şüphe uyandırdığını bildirdiler[756].

Osmanlı temsilcilerinin refakati ile çalışmalarını sürdüren Karma Komisyonlara, muhtelif konularda şikâyetler geliyordu. Şikâyet konusu vakaların büyük bir kısmında müştekiler taşınır ya da taşınmaz mal ve mülklerine el konulduğunu iddia ediyorlardı[757]. Komisyonlar görev bölgelerine dağılıyor, kısa bir soruşturmanın ardından hüküm veriyorlardı. Dâhiliye Nezâreti haklıyı haksızdan ayırmak amacıyla komisyonlara temsilci vermişti. Fakat komisyonların

---

753 **A.b.**

754 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 703.

755 "Osmanlı Hükûmeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Kasım 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4197**, 170741.

756 "Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 18 Aralık 1919 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4197**, 170741.

757 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4217**, 64434.

kuruluş şekli, çalışma saatleri ve amaçları belli olduğundan Osmanlı temsilcisi oldukça etkisiz kalıyordu. Karma Komisyonlara mahkemelerin soruşturması gereken ciddi vakaları çözmek gibi çok büyük bir sorumluluk verilmişti. Üstelik komisyonların çözüm için çok hızlı karar vermeleri gerekiyordu. Bu noktada komisyonlar Türkleri potansiyel suçlu olarak görüyor ve yapılan müracaatları, Hıristiyanlar lehine tek taraflı olarak çözüme kavuşturmaya çalışıyorlardı. Hazırlanan raporlar incelendiğinde komisyonların davacıları tarafsız bir şekilde değerlendirmedikleri, Hıristiyan-Türk şeklinde katagorize ederek vakaları genelledikleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu tür genellemeler haklı ile haksızı ayırt etmekte ciddi sıkıntılara yol açıyordu.

Karma komisyonlar işgal edilmemiş bölgelerde aldıkları kararları psikolojik baskı ve tehdit yoluyla tatbik ettiriyorlardı. İstanbul'da ise İtilâf polisi komisyonlara destek veriyor ama direnişle karşılaşması halinde ısrarcı olamıyordu[758].

Komisyon sadece emlak ve malların iadesi ile değil mahkûmların serbest bırakılması, "Müslümanlaştırılmış kadın ve çocukların toplanması" gibi önemli meselelerle de ilgileniyordu. 1919 yılı Şubatında 11 Rum, 1 Hindistanlı, 1 İngiliz, 21 Ermeni olmak üzere toplam 34 mahkûm çeşitli cezaevlerinden alınarak serbest bırakıldı[759]. Üstelik İngiliz Hükûmeti de yapılan hareketi uygun bulduğunu bildirdi[760].

Sadece İstanbul İşgal Yönetimi değil Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti de gayrimüslimlerle özel olarak ilgileniyordu. 26 Şubat ve 4 Mart 1919 tarihlerinde İngiliz Yüksek Komiserliği personelinin Ermeni ve Rum Şubesi üyeleri ile Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti üyeleri arasında toplantılar yapıldı. Toplantılara Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nden Dr. Barton, Dr. Peet, Mr. Fowle, Mr. Hatch, İngiliz Yüksek Komiserliği personelinden Tuğgeneral Wyndham Deedes, Kumandan Heathcote Smith ve Mr. Hole katıldılar. Amerikan heyeti adına söz alan Dr. Barton programlarının dönen göçmenlerin yi-

---

758 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 1 Ekim 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 144294.

759 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 48124.

760 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 48124.

yecek, giyecek ve endüstriyel bazı ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu, kendilerinin o sıralarda iade işlemleri ile ilgilenmediklerini ifade etti. İngiliz Yüksek Komiserliği personelinden Wyndham Deedes de heyete işbölümü yapmayı teklif etti. Buna göre politik işleri İngilizler yürütecek, yiyecek ve giyecek gibi kalan işleri Amerikan heyetleri yapacaktı. Karma Komisyonlarla birlikte Ermeni ve Rumlarla ilgili meselelerde Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti aktif rol oynamaya devam edecekti. Özellikle İngiliz Yüksek Komiserliği'nin teşebbüsleri ile yapılan toplantılar sonrasında Amerikan heyetlerinin yardım çalışmaları dışındaki faaliyetleri gün ışığına çıktı. Amerikan heyetleri de gittikleri yerlerde, sevk ve iskân edilenlerin şikâyetleriyle, Müslümanlaştırılmış kadın ve çocuklar gibi meselelerle yakından ilgileniyorlardı. Amerikan heyetleri yapılan toplantılardan sonra hazırladıkları raporları sadece İstanbul'daki Amerikalı yetkililere değil İngiliz yetkililere de sunuyorlardı[761]. Heyet raporlarını istisnasız doğru kabul eden İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulunarak taleplerin karşılanmasını ve sorumluların görevden alınmasını ya da cezalandırılmasını istiyordu[762]. Umûmiyetle hükûmete ya da şikâyet edilen şahıslara kesinlikle kendisini müdafaa hakkı verilmiyordu. Davalarda hukuk değil siyaset ön plândaydı. Hukukî olarak haklı olmasa da siyasi olarak kendisini en iyi müdafaa edenin haklı olduğuna hükmediliyordu.

6. İşgal Yönetimi ve Amerikan Yardım Heyetleri

12 Kasım 1918 tarihinde İngiltere'nin Amerika'daki Ataşesi kendisine iki Amerikalının müracaat ederek Türkiye'ye bir yardım heyeti göndermeyi teklif ettiklerini, bunların Anadolu'daki "Ermeni vilayetlerinde" ilaçtan tohuma ve traktöre kadar yardım yapmak istediklerini bildirmişti. Resmî bir görevi olmadığı anlaşılan bu şahıslar İngiltere'nin Türkiye'ye girmelerine izin verip vermeyeceğini öğrenmek istiyorlardı[763]. İtilâf donanmasının İstanbul'a ulaşmasından bir gün önce yapılan bu teklif oldukça anlamlıydı. Amerikalılar Osmanlı

761 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin 1919 Yılı Mart Ayı Hakkında Hazırladığı Rapor", **FO, 371/4217**, 66324.

762 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4217**, 72759.

763 "Türkiye İle Yapılan Mütarekenin Uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918", **WO, 106/1578**, 14.a.

Hükûmeti'ne müracaat etmek yerine İngilizleri muhatap almışlardı. Amerikan heyetleri bundan sonra mecbur kalmadıkça çalışmalarını bu eksende sürdüreceklerdi.

İngilizlerin onayıyla Türkiye'ye gelen Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti politik amacının olmadığını ileri sürse de Amerikan Kızılhaçı ve Amerikan İaşe Komisyonu ile birlikte çalışmalar yapmakta, Amerikan Hükûmeti ile koordinasyon içerisinde hareket etmekteydi. Yardım heyetlerinin prensiplerinden bir tanesi gayrimüslim göçmenlere yardım yapmaktı[764]. Ayrımcı bu yaklaşım yardım parolasıyla yola çıkan heyetlere yakışmayan bir prensip idi.

Amerikan heyetlerinin sadece gayrimüslimlere yardım yaptıklarını hatırlatan Fransız Yüksek Komiseri Amet, Türkler arasında da yoksullar bulunduğunu ifade ederek Amerikan heyetlerinin bu konudaki fikrini öğrenmek istemişti. Buna karşılık Amerikan Yüksek Komiseri Heck, geçmişte Türklerin onlara yardım edilmesini istemediklerini ileri sürdü. Alınan karar gereği Amerikan yardım heyetleri Konya-Sivas, Samsun-Sivas ile İzmir ve dâhili olmak üzere üç bölgeye dağılarak faaliyetlerini sürdürecek, İngiliz Yüksek Komiseri, Amerikan heyetlerine katılmak üzere birer temsilci atayacaktı[765]. İstanbul'a gelen Ermeni, Rum göçmenler için belli bir mali kaynak lazımdı. Göçmenlere devamlı surette maddi yardım yapılması gerekiyordu. Dünya kamuoyunda Rum ve Ermenilerin Türk zulmünden muzdarip mazlumlar oldukları yönünde propagandalar yapıldığından dünyanın değişik yerlerinden bağışlar yapılmaktaydı. Toplanan bağışlar çeşitli yardım kuruluşları vasıtasıyla dağıtılmaktaydı. Bu kuruluşlar arasında Amerikan yardım heyetleri dikkat çekmekteydi. Gayet sistemli ve organize bir şekilde çalışan Amerikan heyetleri üç büyük İtilâf Yüksek Komiserinin ilgisini çekmeye başladılar.

23 Ocak 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında Ermeni ve Rumlara yardım meselesinin görüşüldüğü oturuma davet edilen Amerikan Yüksek Komiseri Heck, yapılan yardımlar konusunda izahatta bulundu. Heck, Amerika'nın savaş sırasında Ermenilerle birlikte sevk ve iskân edilen diğer milletler için 3,300,000 dolar yardımda bulunduğunu halen 20-30 Amerikalı yar-

---

764 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nden Amiral Bristol'a 19 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

765 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

dım kuruluşunun iç bölgelerde "Türklerin kurbanları" için faaliyet sürdürdüğünü dile getirerek bunlar için yaklaşık 30,000,000 dolara daha gereksinim duyulduğunu beyan etti. Toplantıya katılan diğer bir Amerikalı üst düzey görevli Peat sadece para değil un, giyecek, çorap, ayakkabı mont gibi malzemelere hâlâ ihtiyaç olduğunu belirtti. Bu izahatı yeterli bulmayan Calthorpe'un, Amerikan Hükûmeti'nin yardım kuruluşları ile ilgisi hakkında malumat istemesi üzerine Heck, bu kuruluşların özel olmakla birlikte Amerikan Hükûmeti'nden de zaman zaman destek aldıklarını bildirdi. Bu malumatın ardından Yüksek Komiserler, Amerikan yardım heyetlerine katılmak üzere birer temsilci atamaya karar verdiler[766]. Görüşmelerden anlaşıldığı üzere İtilâf Yüksek Komiserlerini ilgilendiren, yardım kuruluşlarının Rum ve Ermeniler için neler yaptıkları değil, Amerikan Hükûmeti'nin bu kuruluşlarla bağlantıları idi. Bahsedilen rakamlar abartılmış olsa bile o gün için inanılmaz rakamlardı. Amerikan kuruluşları Türkiye'de gayet iyi bir şekilde organize olmuşlardı. Yapılan yardımlar gerek göçmenler arasında gerekse dünya kamuoyunda Amerikan propagandasına büyük katkı sağlamaktaydı. Yüksek Komiserler de bu heyetlere birer temsilci atayarak yapılan propagandadan pay almak isteyeceklerdi.

İtilâf Devletleri İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Ermeni ve Rumlardan gelen çok farklı taleplerle karşılaşmışlardı. Bu taleplere cevap verme noktasında Fransa ve İtalya, İngiltere'den fakl politika izliyordu. İngiltere büyük ortak olması münasebetiyle talep sahiplerinin en fazla müracaat ettiği ülke oluyordu. Amerika ise bölgede resmî faaliyette bulunmak yerine yardım heyetleri vasıtasıyla gayrı resmî faaliyette bulunmayı tercih etmişti. Misyonerlik teşkilatı ile birlikte yardım heyetlerinin yürüttüğü bu faaliyetler Rum ve Ermeni meselelerinde oldukça belirleyici oluyordu. Sistematik bir plânlama yapan İngiltere esas itibariyle birbirinden farklı özellikler taşıyan Ermeni ve Rum meselelerini tek bir çatı altında birleştirecek politikalar geliştirmeye çalışıyordu. Amerikan politikaları da aynı şekilde belirlenmişti. İngiltere ve Amerika'nın gayrimüslimlerle ilgili olaylara bakış açısındaki benzerlik onları İtalya ve Fransa'dan ayırmaktaydı. Ermeni ve Rum meselelerini birlikte değerlendiren İngiltere ile Amerika savaş sonrasında çok tehlikeli bir plânın ilk tohumlarını atıyorlardı. Bilindiği gibi işgalin ilerleyen yıllarında Osmanlı Devleti'ne yönelik talepler Ermeni ve Rumlarla sınırlı kalmayacak Keldani, Nasturi ve diğer Hıristiyan gruplar da

766 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842.

bu çerçevede ele alınacaktı. Savaş yıllarındaki esirler dahi bu kategoriye dâhil edilmişti. Plânın hedefinin Osmanlı Devleti'nde bir Hıristiyan sorunu çıkarmak olduğu bariz bir şekilde ortadaydı.

İnsanî faaliyet sürdürme parolasıyla yola çıkan Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde faaliyette bulunmaktaydı. Bu durum İngiliz Yüksek Komiserliği ile Amerika Heyeti arasında bir yakınlaşmayı beraberinde getirdi. İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat eden Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton heyetler için şu taleplerde bulundu;

1. Askeri yetkililere, Amerikan heyetlerinin çalışma sahaları hakkında talimat verilmesi,

2. Görevlendirdikleri personelin ve yardım erzaklarının indirilmesinde kolaylık sağlanması,

3. Tüm Türk limanlarına vergi ödemeden erzaklarını indirmelerine izin verilmesi,

4. Depo bulmaları için yardım edilmesi,

5. Erzakın ve personelin İngiliz gemilerinde ücretsiz ulaşımı konusunda işbirliği yapılması,

6. Demiryollarında birlikte hareket edilmesi.

Barton ayrıca göçmenlerin ücretsiz nakli için de istekte bulundu[767]. İngiliz Hükûmeti de Yüksek Komiserliği'ne Amerikan heyetlerine her konuda yardım edilmesine dair talimat verdi[768].

İngiliz Yüksek Komiserliği'nde kurulan Ermeni ve Rum Şubesi üyeleri Amerikan heyetleri ile temasa geçerek bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıya Amerikalıları temsilen Dr. James L. Barton, Dr. William W. Peet, Mr. Fowle, Harold A.Hatch İngilizleri temsilen Tuğgeneral Deedes, Kumandan Heathcote Smith ve Mr. Hole katıldılar[769].

---

767 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Yapılan Müracaat", **FO, 371/4196**, 81461.

768 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 29 Ocak 1919 Tarihli Mektup" **FO, 371/4196**, 81461.

769 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Kurulan Ermeni ve Rum Şubesi Üyeleri İle Amerikalı

Amerikalıları temsilen söz alan Dr. Barton programlarının yiyecek, giyecek ve evlerin endüstriyel ihtiyaçlarının karşılanması olduğunu, o an için kendilerinin iade ile ilgilenmediklerini dile getirdiğinde Deedes, işbölümü yapmayı teklif etti. Kabaca politik işlerle İngiliz Yüksek Komisyonu'nun ilgilenmesini, yiyecek giyecek temini gibi kalan hizmetlerin Amerikan heyetleri tarafından ifa edilmesini esas alan teklife göre İngiliz Yüksek Komisyonu Türkiye dâhilinde Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti bünyesinde görev yapacak iade memurları ile temsil edecekti. İngilizler, Ermeni ve Rumlarla ilgili meseleleri kategorilere ayırıyorlardı. Buna göre İngilizler, "suçlu Türklerle ilgilenmeyi, Ermeni ve Rumlara yapılacak yardımları tespit etmeyi, toprak ve emlakin geri alınmasını, Türklerin ellerindeki Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlarla Türk hapishanelerindeki Rum ve Ermenileri kurtarmayı" öncelikli hedef olarak belirlediler[770].

Karşılıklı beyanlardan sonra İngilizler ve Amerikalılar yapılacak çalışmalar konusunda uzlaşmaya vardılar. İstanbul'da kalan Dr. Barton ve Dr. Peet irtibat personeli olarak görev yapacak İngiliz temsilci ile sık sık görüşeceklerdi[771].

Barton, Ermeni ve Rumlara İngilizlerin ne zaman yardım edebileceklerini sorduğunda, d'Espérey adında bir Fransız Binbaşı'nın Amerikan heyeti ile birlikte Ermenistan'a Fransız muhafızlar gönderebileceğini söylediğini hatta daha da ileri giderek Fransız üniformalı Ermenilerin heyetle birlikte çalışmayı önerdiğini ifade etti. Buna karşılık İngiliz temsilciler daha sonra cevap verebileceklerini bildirdiler[772]. Barton'un sorularından Amerikalıların Ermeni ve Rumlara askerî yardım yapılması ile ilgili çalışmalara büyük önem verdikleri anlaşılmıştı.

Dr. Peet Adana'da bulunan Dr Kennedy'nin hazırladığı raporlara dayanarak Fransızların belli bir eğitimden geçmeyen Ermenileri askere aldığını, bu kişilerin edepsizce hareket ederek ve kötü muamelede bulunarak Türkleri kışkırttıklarını beyan etti. Aynı raporlar İstanbul'da bulunan 7 Fransız subayının ve 100 adamının da bu amaçla harekete geçmek üzere olduklarını gösteriyordu. Dr. Peet, yapılacak çalışmalarda, aralarında yerli Ermenilerin bulunduğu asker-

---

Temsilciler Arasındaki 26 Şubat 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4195**, 49195.

770 **A.b.**

771 **A.b.**

772 **A.b.**

lerin muhafız olarak kabul edilmeyeceğini de açıkladı. İngiliz temsilciler de aynı bilgileri aldıklarından Amerikalıları desteklediklerini beyan ettiler[773]. Bundan sonra yardım çalışmalarının nasıl yürütüleceği merak konusuydu.

Yapılması düşünülen yardımın malî yönü de tartışma konusuydu. İngilizler ilk etapta yapılacak yardımın 10,000 lira civarında bir maliyetinin olacağını hesaplamışlardı. Deedes bu maliyetin yarısını Ermeni Patrikhanesi'nin, geri kalan yarısını da Amerikan heyetlerinin karşılamasını talep etti[774].

İstanbul'a gelen yardım amaçlı malzemeler Amerikan yardım heyetleri tarafından iç bölgelere sevk ediliyor ve buralarda dağıtılıyordu. İngilizlerle yapılan toplantıların ardından İstanbul'a gelen malzemeler, İngilizlerin tahsis ettiği yük trenleri ile yurdun iç bölgelerine sevk ediliyordu[775].

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde Amerikalı misyonerler ve yardım heyetleri bazı engellerle karşılaşıyorlardı. Amerikalıların yaptığı taleplere karşılık Yunanlılar bu bölgelerde kontrolü ele geçiremediklerini ileri sürerek suçu Türklere atıyorlardı. Ancak gelen raporlar net olduğundan ve Atina'da da üç Amerikalı misyonerin tutuklandığına dair haberler geldiğinden, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton meselenin Venizelos'la görüşülmesini tavsiye etti[776]. Bu olay Amerikalılarla Yunanlılar arasında bir rekabet yaşandığını gösteriyordu. İzmir'de çalışmalarını sürdüren Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, üyelerinden Alexander Maclachlan, Cass Arthur Reed, S.L. Cadwel, R.H. Maclachlan, M.B. Mills ve Rosalind M.Reed'in isimlerinin bulunduğu mektupta yer alan ifadelerden bu heyetlerin karakteri ve hedefleri hakkında gerçek bilgilere ulaşmak mümkündür. Mektup'ta "Biz öncelikle misyoneriz, ikinci olarak Amerikan misyoneriyiz. İlk olarak politika ile ilgilenmiyoruz. Fakat şehrimiz (İzmir) ve çevresi hakkında Paris Konferansı'nın olası

---

773 **A.b.**

774 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Kurulan Ermeni ve Rum Şubesi Üyeleri İle Amerikalı Temsilciler Arasındaki 4 Mart 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4195**, 49195.

775 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'dan Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Paris Direktörü Arthur Curtiss James'e 28 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

776 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'dan Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Paris Direktörü Arthur Curtiss James'e 28 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

kararından endişe etmiyor değiliz" şeklinde ifadeler yer almıştı[777]. Bu mektup Amerikan yardım heyetlerinin sadece insani amaçlı faaliyetlerde bulunmadıklarını, Türkiye'de misyonerlik faaliyeti yaptıklarının açık bir delili idi. Mektupta İzmir ve çevresinde Rumların çoğunluğu oluşturmadıkları ve Yunan iddialarının asılsızlığı, vilayette Rum olmayanların büyük çoğunluğa sahip oldukları da tespit edilmişti. Bu tespitten kasıt İzmir ve çevresinin Türklere bırakılması değildi. Heyet, Yunan olmayanların bu ülkeyi, Yunanlılara vermekten öte hemen hemen diğer bütün çözümleri tercih edebilecekleri vurgulandıktan sonra "şüphesiz karşılıksız Amerikan kontrolü çok ideal olur. Fakat İngiliz, Fransız veya Fransız-İngiliz kontrolü de iyi karşılanacaktır" şeklinde bir ifade kullanmıştı. Mektupta, Amerikalı devlet adamlarının, Yunanlılar ve "günahkâr Türkler gibi barbarlar" için bağımsız adli müesseseler tesis etmeleri halinde herkesin haklarının korunacağı da iddia edilmekteydi[778]. Kısacası heyet yardım heyeti olmaktan öte, Yunanlıların işgal ettikleri bölgeler dâhil bütün Türkiye'de Amerikan mandası kurulması için ön hazırlık çalışması yürütüyordu.

Yurdun değişik bölgelerinden Amerikan heyetlerinin gönderdiği raporları değerlendiren Barton, Amerikan Başkanı'na bir mektup yazarak Türkiye'nin geleceğini problemlerin beklediğini, ülkede sosyal karışıklık ve anarşinin yakın olduğunu bunun da uluslar arası ayrılıkları beraberinde getireceğini izah ettikten sonra tehlikeli durumu önlemek, sarsılmaz bir hükûmet kurmak, millî varlık ve bağımsızlığı sağlamak için Türkiye'de acilen kuvvetli bir manda yönetimi tesis etmek gerektiğini dile getirdi. Bölgenin kullanılamayan zengin doğal kaynaklara ve insan gücüne sahip olduğunu ve ekonomik bir program çerçevesinde yeniden yapılanması, rehabilitasyon vasıtalarının sağlanması için Türkiye'nin akıllıca idare edilmeye ihtiyaç duyduğunu da belirten Barton böyle bir idare kurulana kadar Amerika'nın bu işi üstlenmesini tavsiye etti. Ayrıca Barton son yıllarda kurulan hayır kurumları ve kolejlerle Amerikan sermayesinin Türkiye'ye aktığına değinerek[779] Amerikan okul, şirket ve yardım heyetlerinin Türk topraklarında

---

777 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti İzmir Temsilcilerinden Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'a 15 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4195**, 50491.

778 **A.b.**

779 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Direktörü James L. Barton'dan Amerikan Başkanı'na 2 Şubat 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4195**, 50491

Amerikan mandasını kabul ettirebilmek amacıyla yıllar öncesinden çalışmalara başladığını da açığa vurmuştu. Bu mektuplar İngiliz Yüksek Komiserliği'nin izni ve İngiliz postanesi aracılığıyla Amerika'ya gönderiliyordu. Dolayısıyla İngilizler bu çalışmalardan anında haberdar oluyorlardı.

Ermeni ve Rum meselesinde İngiltere'nin müttefiklerini haberdar etmeden Amerika ile işbirliği yapması Fransa ve İtalya'nın tepkisine neden oldu. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri yapılan çalışmalardan haberdar edilmeyişlerini üzüntü ile karşıladıklarını bildirdiler. Bunun üzerine İstanbul'un ve yurdun değişik bölgelerine gönderilecek heyetlerin uluslar arası karaktere sahip olmasına yönelik çalışmalara başlandı. İngilizler müttefiklerini daha fazla üzmemek için Amerikan heyetlerine üç büyük İtilâf temsilcilerinin ve muhafız olarak da yine üç büyük İtilâf Devleti tarafından temin edilecek subayların dâhil edilmesini kararlaştırdılar[780]. Yapılan müzakerelerden sonra her bir Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ile birlikte İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetlerini temsil edecek 3 subayın gönderilmesine karar verildi[781]. Kendilerine haber verilmemesine içerleyen Fransızlar heyetlerin güvenliğini Osmanlı Hükûmeti'nin sağlaması gerektiğini ileri sürerek muhafız subay vermek istemediler[782]. Fransızlarla birlikte İtalyanlar da böyle bir emrivakiyi kabul etmediklerinden taraf devletler arasında bir toplantı düzenlenmesine karar verildi.

Fransız ve İtalyanların bilgilendirilmesinden sonra 15 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komisyonu temsilcisi Deedes, Fransız Yüksek Komiseri temsilcisi Albay Desbriére, İtalyan Yüksek Komiserliği temsilcisi Kumandan Arlotta ve Amerikan Yüksek Komiseri Heck arasında yardım heyetlerinin çalışmalarına ilişkin bir toplantı düzenlendi. Yardım heyetine eşlik edecek İtilâf temsilcileri hakkındaki Fransız görüşünü tekrarlayan Desbriére heyetlere üçer İtilâf subayın eşlik edebileceğini fakat heyetlerin güvenliğini sağlama sorumluluğun Osmanlı Hükûmeti'ne ait olması gerektiğini ifade etti. Fransızlar, heyetlerin uluslar

780 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4195**, 49292.

781 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4195**, 49494.

782 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris'te Bulunan İngiliz Heyetine 15 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4195**, 52785.

arası karaktere sahip olması gerektiğini düşündüklerinden yapılacak faaliyetlerden haberdar olmak istiyorlardı. Ancak Amerika ve İngiltere temsilcileri sadece Fransa ve İtalya temsilcilerinden gelecek tepkileri önlemek maksadıyla onları aralarına almışlardı. Bu hava içerisinde yapılan toplantıdan bir sonuç alınamadı. Heyetlerin muhafazasının Osmanlı Hükûmeti'nin sorumluluğunda olduğunun Muhtelit Mütareke Komisyonu'na bildirilmesine karar verildi[783]. Bu karar misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Hükûmeti'nin resmî muhafazası altında yürütülmesi anlamına geliyordu.

Yapılan toplantıdan sonra İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin tutumunu "yardımdan çok dost olmayan bir arkadaşın tutumuna" benzeterek, "biz ve Amerikalılar yalnızca iş yapmayı arzuluyoruz diğerleri durumdan yarar sağlamayı arzuluyor sözleri ile izah etti[784]. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik temsilcileri arasında yapılan ikinci toplantıda İtalyan ve Fransız temsilcileri gönderilecek heyetlerin çalışmaları hakkında malumat istedilerse de İngiliz ve Amerikan temsilcileri ağızbirliği ederek onların istedikleri malumatı vermediler[785].

Yapılan müzakereler neticesinde İngiliz ve Amerikan temsilcileri İtalyan ve Fransız temsilcileri ile uzlaşmaya mecbur kaldılar. Ermeni ve Rumlara yapılacak yardımlar konusunda çalışma yapmak üzere İtilâfçı bir komisyon teşkil edilmesine karar verildi. İngiltere, Amerika, İtalya ve Fransa temsilcilerinden oluşan bu komisyonun görevi Ermeni ve Rumlara yapılacak yardım hakkında genel politikaları müzakere ederek yeni çalışmaları Yüksek Komiserlerin onayına sunmak, hazırlanan çalışma raporlarını denetlemek ve yöneticilere talimat göndermekti[786]. İngilizlerin desteğiyle Amerikan heyetlerinin yürüteceği faaliyetlere Fransız ve İtalyanlar da ortak oldular. Böylece yardım heyetleri İtilâfçı organizasyon içine dâhil edildi.

---

783 "İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik Temsilcileri Arasında Yapılan 15 Mart 1919 Tarihli İlk Toplantıdan", **FO, 371/4195**, 52785.

784 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4195**, 55135.

785 "İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlik Temsilcileri Arasında Yapılan (t.y) İkinci Toplantıdan, **FO, 371/4195**, 55135.

786 "Ermeni Rum Şubesi Organizasyonu", **FO, 371/4195**, 55137.

Öte yandan İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, yardım heyetlerinin misyonuna yeni bir şekil vermekle meşguldü. Yardım heyetleri sadece yardım dağıtmakla mükellef olmayacaklar, Hıristiyan göçmenlerin ve Türkiye'de ikâmet eden Hıristiyanların bulundukları yerler ve sayıları hakkında istatistiksel bilgilerle, Sevk ve İskân Kanunu sırasında suiistimali görülen zanlılar hakkında bilgi toplayacaklardı. Bu şubenin bir diğer görevi Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar, el konulan emlak ve Osmanlı hapishanelerinde tutuklu bulunan Hıristiyanlar hakkında bilgi toplamaktı. Şubenin göçmenlerin memleketlerine iadesi ile ilgili çalışmalarının yanında politik çalışmaları da olacaktı. Resmî olarak yardım işleri ile Amerikan Yardım Komisyonu, politik işlerle İngiliz İade Komisyonu ilgilenecekti. Şubenin bir önemli özelliği de yardım çalışmalarının doğrudan veya dolaylı olarak Türk yetkililer aracılığıyla yapılmasına izin vermemekti[787]. Buradan şubenin hedeflerinden bir tanesinin de Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkla Osmanlı Devleti arasındaki irtibatı tamamen kesmek olduğu anlaşılmaktadır.

Amerikan yardım heyetlerinin birlikte çalışacakları İngiliz iade personeline göçmenlerle ilgili salahiyet tanınmıştı. İade personeli, Türk yetkililere, "Türklerin elinde sıkıntı yaşayan halka" yardım etme görevinin öncelikle kendilerinde olduğunu açıklayacak, istendiği zaman Osmanlı Hükûmeti'nden konaklama, yiyecek ve ulaşım aracı sağlamasını talep edebilecekti. Türk yetkililerinin "engelleyici davranışları ve kabalıkları" Yüksek Komiserliğe rapor edilecekti. Bu şekilde hareket edecek heyetlerin faaliyetlerinin hangi amaca yönelik olduğunu daha iyi anlamak için yardım heyetleri tarafından hazırlanan raporları ve onların faaliyetlerini incelemekte yarar vardır. İade memurları savaş öncesi ve sonrasında Ermenilerle Rumların ne durumda olduklarını tahkik edecek ve buna dair istatistiksel raporlar hazırlayacaklardı. İstatistiklerde savaş öncesindeki Ermeni ve Rumların sayıları, sahip oldukları taşınır ya da taşınmaz mülkler, Sevk ve İskân Kanunu ile gönderilenlerin sayıları, savaş sonrasında memlekete dönenlerin durumları, gönderilenlerin halihazırda bulundukları yerler gibi bilgiler yer alacaktı. Hedefe ulaşmak için manevi nüfuzlarını kullanma talimatı verilen[788] iade memurları mevcut durum hakkında Yüksek Komiserlere malumat verecek,

787 **A.b.**

788 "Ermeni Rum Şubesi Tarafından İade Memurlarına Verilen Talimat", **FO, 371/4195,** 55137.

onlar da Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yaparak istediklerini tepeden yaptıracaklardı.

İade memurlarına;

I) İşgal edilmiş topraklarda bulunan politik ve askerî suçlarla (firar ve casusluk dâhil) itham edilen bütün Hıristiyan, Arap, Suriyeli, Mezopotamyalı, ve diğer yerli halktan suçluların,

II) 3 ay mahkemesi yapılmayanlardan cinayetten başka diğer bütün suçlarla itham edilen Hıristiyanların ve diğerlerinin,

III) Cinayetle suçlananlardan mahkemesi 5 aydır yapılmayanların tahliye edilmelerini sağlamak üzere Türk yetkililer nezdinde gayri resmî teşebbüslerde bulunmaları ve hastanelerdeki koşulların düzeltilmesi amacıyla çalışma yapmaları için talimat verildi[789].

Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin faaliyette bulunacağı bölgeler ise şöyle tespit edildi;

1. Kafkasya, Van, Tiflis, Alexandropol, Erivan, Trabzon.
2. Samsun, Merzifon, Çorum, Amasya, Tokat
3. Sivas.
4. İstanbul, Bursa, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Ankara.
5. İzmir.
6. Konya, Afyon Karahisar, Kırşehir, Niğde.
7. Kayseri, Talas, Yozgat, Bozok yaylası sonraki bölümler için Erzurum, Bitlis, Monat.
8. Adana, Tarsus, Mersin, Haçin, İskenderun.
9. Maraş.
10. Halep, Antep, Urfa, Birecik, Kilis.
11. Harput, Malatya, Arapkir.
12. Diyarbakır.
13. Mardin.

789 **A.b.**

Yalnız bu bölgeler geçici olarak tespit edilmişti. Gerekli görülmesi halinde değişiklik yapma hakkı saklı tutuluyordu[790].

İngiliz ve Amerikalı temsilciler Ermeni ve Rumlarla ilgili meselelerde müttefikleri olan Fransız ve İtalyanları da dâhil etmiş gibi bir görüntü çizmelerine karşın, iki cemaat üzerinde daha etkili olabilmek amacıyla farklı bir plânı devreye koydular. Dört müttefik arasında görüşmelerin yapıldığı sıralarda İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat eden Rum ve Ermeni Patrikleri, temsilcilerinin İngiliz ve Amerikalı temsilciler arasında yapılan toplantılara katılmasını talep ettiler. Bu, İngiliz ve Amerikan temsilcileri için bulunulmaz bir fırsattı. Dolayısıyla Rum ve Ermeni Patrikleri temsilcilerinin yapılacak toplantılara katılmalarına müsaade edildi[791]. 19 Mart 1919 tarihinde yapılan toplantıya İngiltere'yi temsilen Deedes, Albay Enight Bruce, Binbaşı Foster, Kumandan Heathcote Smith, Binbaşı Binns, Amerikan Komisyonu'nu temsilen Dr. Peet, Ermeni Patriği'ni temsilen Dr. Tavitian ve Mr. Tchakirian, Rum Patriği'ni temsilen Thiokoas katıldılar. Ermeni ve Rum temsilciler Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde Sevk ve İskân Kanunu sırasında yaşanan olumsuzluklarla, savaş sonrasında Türk topraklarında bulunan Ermeni ve Rumların durumları hakkında kendilerine gelen ya da kendileri tarafından hazırlanan raporları İngiliz ve Amerikan temsilcilerine sundular. Bu raporlar tek taraflı olarak hazırlandığından her zaman Türkler yaşananların sorumlusu olarak gösteriyordu. İngiliz temsilcisi Deedes, Osmanlı Dâhiliye Nezâreti tarafından irtibatı sağlamak üzere atanan Nihat Bey'in toplantılara katılmasını önerdiyse de Ermeni ve Rum temsilciler onun, "hassas meselelerin müzakere edildiği bütün toplantılara" katılmasına itiraz ettiler. Neticede Türk temsilcisinin hazır bulunmasını gerektiren bir mesele olması halinde çağrılmasına karar verildi[792]. Görüldüğü üzere itham edilenlerin kendilerini savunmalarına değil bilgi almalarına dahi imkân verilmiyordu.

790 "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyetine Verilen Talimat", **FO, 371/4195**, 55137.

791 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Kurulan Ermeni ve Rum Şubesi Üyeleri İle Amerikalı Temsilciler Arasındaki 4 Mart 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4195**, 49195.

792 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 19 Mart 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4195**, 58443.

Osmanlı Devleti tamamen devre dışı bırakılmasına rağmen İngiliz Yüksek Komiser Vekili R. Webb kısa süre içerisinde aldıkları tedbirler sayesinde oldukça önemli denebilecek iyileştirmeler sağladıklarını iddia ediyor, Türk idare mekanizmasının çeşitli şubelerini aşmakta sıkıntı çektiklerini ve yapılacak işlemlerin beraberinde yeni sorunlar getirdiğini ileri sürüyordu[793].

7. İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri, Asuri, Keldani ve Nasturi Millî Meclisleri Arasında Kutsal İttifak

İşgal döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri temsilcileri arasında haftalık toplantılar yapıldı. Bu toplantılar sırasında Ermeni ve Rum temsilciler Türkler aleyhindeki itham, iddia ve iftiralarını sürekli olarak gündeme getirdiler. Türklerin, Hıristiyan kadın ve çocukları zorla Müslümanlaştırdıkları, Türklerin silahlandıkları, Türk çetelerinin Hıristiyan köylere baskın yaptıkları, köylülerin paralarını aldıkları, Türk yetkililerin Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması aşamasında kasıtlı olarak suiistimalde bulundukları, Hıristiyanların mallarına el koydukları, onları katlettikleri, memleketlerine dönmek isteyen göçmenlere engel oldukları gibi iddia, itham ve iftiralar yapılan toplantılarda sürekli tekrarlanıyordu[794]. Ermeni ve Rum temsilciler yeri geldikçe bahsettikleri bölgelere İtilâf Devletlerinin asker göndermesini talep etmekteydiler[795]. İlk toplantılarda Ermeni ve Rum temsilcilerinin iddialarına inanan Amerikan ve İngiliz temsilcileri de Türkiye'nin değişik bölgelerine gönderdikleri temsilcilerinden

---

793 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4195**, 58445.

794 Bu tutanaklar **FO, 371/4195**, **4196** ve **4197** nolu kataloglarda yer almaktadır. Hemen hepsinde temanın aynı olduğu görülmektedir. Örnekleri için bkz. "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 19 Mart, 26 Mart, 2 Nisan, 9 Nisan, 23 Nisan, 30 Nisan, 7 Mayıs 1919 Tarihli Toplantılardan", **FO, 371/4195**, 58443; **FO, 371/4195**, 60150; **FO, 371/4196**, 68053; **FO, 371/4196**, 68095; **FO, 371/4196**, 75869; **FO, 371/4196**, 75894; **FO, 371/4196**, 79409.

795 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 2 Nisan 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 68053.

gelen raporlar sayesinde yavaş yavaş gerçekleri görererek iddiaların mesnetsiz olduğunu anlamaya başladılar. 7 Mayıs 1919 tarihinde yapılan toplantıda Rum temsilcisi Theotokas yurdun değişik yerlerindeki asayiş sorunlarından bahsederek Narlıhan Kaymakamı'nın yetersiz olduğunu, değiştirilmesi ya da görevden alınmasını önerdi. Buna karşılık Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti temsilcisi Peet hafta içinde aldığı raporlara göre bir sorun olmadığını hatta durumun iyi sayılabileceğini, Amerikan heyetinin ve İngiliz memurların Türkler tarafından gayet iyi şekilde karşılandığını açıkladı[796].

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri temsilcileri arasında yapılan toplantılara zaman zaman "Asuri Millî Meclisi" ve "Keldani Millî Meclisi" temsilcileri de katılma imkânı buluyorlardı. Keldani Millî Meclisi temsilcisi Nassib Nurullah ve Asuri Millî Meclisi temsilcisi A. Ablahat Diyarbakır, Harput, Mardin ve çevresinde kendi cemaatlerinin de son derece ciddi sıkıntılar yaşadıklarını ifade ederek yardım beklentilerini dile getiriyorlardı. Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti temsilcisi Peet bu ihtiyaçları not alarak Harput, Malatya ve Diyarbakır'a yardım sözü verdi[797]. Bu toplantı ile birlikte İngiliz ve Amerikalılar etkinlik alanlarını Keldani ve Nasturilerin yaşadıkları coğrafyalara doğru genişlettiler. Keldani ve Nasturi temsilcileri de bunu fırsat bilerek Ermeni ve Rumlar gibi para koparmak amacıyla durumlarını olduğundan farklı gösteriyorlardı.

Nasturi ve Keldani temsilcilerinden sonra Yunan Yüksek Komisyonu da temsilcisinin toplantılara katılmasını talep etti ve bu talep kabul edildi[798].

---

796 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 7 Mayıs 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 79409.

797 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 16 Mayıs, 20 Mayıs, 28 Mayıs 1919 Tarihli Toplantılardan", **FO, 371/4196**, 84441; **FO, 371/4196**, 85648; **FO, 371/4196**, 92737.

798 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 23 Temmuz 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 118382.

İngilizlerle yakın ilişkiler kuran Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti üyeleri Türkiye'ye getirdikleri ürünlerin ülke dâhiline sevk edilmesi sırasında ortaya çıkan ulaşım masraflarının alınmaması ya da indirimli tarife üzerinden alınmasını rica ediyorlardı[799]. İngiliz Ulaştırma Bakanlığı tahsil edilen ücretlerin bir kısmının heyetlere iade edilmesi yönünde görüş bildirdiyse de İngiliz Savaş Bakanlığı bütün deniz ve demiryolu ücretlerinin Amerikan heyetlerinden tahsil edilmesini istedi[800]. İngiliz Dışişleri Bankalığı da Türk demiryollarının yetersizliğinden dolayı ulaşımda indirim yapılamayacağını bildirdi[801]. İtilâfçı Demiryolu Komisyonu ücretsiz nakliyata ve herhangi bir indirime razı olmadı[802]. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nden sürekli özveri bekleyen İngilizler mesele kendileri olunca hiçbir özveride bulunmamaktaydılar.

Ermeni Rum Şubesi görevden alınması arzulanan şahısların isimlerini tespit ederek Yüksek Komiserlere bildiriyordu. Bundan sonra Yüksek Komiserler baskı yaparak Osmanlı Hükûmeti'nin bu memurları azletmesini sağlamaya çalışıyordu[803]. Bölüm özellikle Millî Mücadele Hareketi içerisinde yer alan memurları jurnalliyordu[804].

---

799 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 28 Mayıs 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 92737.

800 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 30 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 96928.

801 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Haziran 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4196**, 96928.

802 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Haziran 1919 Tarihli Mektup", "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 18 Haziran 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4196**, 96928; "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 25 Haziran, 9 Temmuz 1919 Tarihli Toplantılardan", **FO, 371/4196**, 109758; **FO, 371/4196**, 109758.

803 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 30 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4196**, 58445; "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 28 Mayıs 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 96968.

804 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 1 Temmuz 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 10812.

Ermeni ve Rum Şubesi emrine tahsis edilen yardımlar kimden gelirse gelsin tek bir fonda toplanarak Ermeni ve Rumlar arasında paylaştırılıyordu[805]. 1919 yılı ortalarına gelindiğinde hem Ermeni ve Rum yardım kuruluşları hem de Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti maddi kaynaklarının yetersizliğinden faaliyetlerini azaltmaya mecbur oldular. Finansman bakımından en güçlü desteğe sahip olan Amerikan heyetleri dahi 1919 yılı sonbaharına kadar dayanabildi[806]. Kaynak bulabilmek için Türkiye'de gelişen olayların dünya kamuoyuna dramatize edilerek anlatılması gerekiyordu. Günümüzde de sık sık müracaat edilen bu taktiğin yardımseverlerin duygularının sömürülmesinden başka bir hedefi yoktu.

Maddi sorunlar yaşayan Amerikan heyetleri Haziran-Ağustos 1919 dönemine ait demiryolu ücretlerini ödeyemediler. İtilâf Devletlerinin denetiminde olan demiryolları idaresi bu borçlar ödenmediği müddetçe heyetlerin acil ulaşım ihtiyaçlarını bile karşılamama yönünde karara vardı[807]. Ancak yaşanan tereddütler nedeniyle bu karar hemen uygulanamadı. Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı bir talimat yayınlayarak eski borçlar ödeninceye kadar 15 Kasım 1919 tarihinden itibaren heyetlerin borçlanarak nakliyat yapamayacağını ilân etti. Ancak nakit para verilmesi halinde nakliyat yapılabilecekti[808]. Heyetler nakit sıkıntısı çektiğinden nakliyat neredeyse tamamen durdu. Bunun üzerine devreye giren Amerikan Yüksek Komiseri, İngiliz Yüksek Komiseri'ne bir mektup yazarak Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Türkiye'de çalışmalarına başladığı zaman kendilerine heyet çalışanlarıyla, malzemelerinin İngiliz gemilerinde ve Türkiye'deki demiryollarında ücretsiz taşınabileceğine dair umut verildiğini ancak indirimli tarife üzerinden dahi ücret kabul edilmediğini belirterek

---

805 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 28 Mayıs 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 96968.

806 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 105779.

807 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 16 Ağustos 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4196**, 151213.

808 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 156701.

bu duruma bir çare bulunması istedi[809]. Amerikan Yüksek Komiseri hiç değilse indirimi tarife üzerinden demiryolu ücretlerinin ödenmesini istiyordu. İtilâf Devletleri ise yardım heyetlerinin masraflarını işgal masrafları kategorisine dâhil edemeyeceklerinden bu ücretlerin ödenmesinde ısrar ediyorlardı. Oysa Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilecek olsa idi ödemede bu kadar ısrarcı olunmayacaktı[810].

Müttefiklerinin demiryolu ücretlerini tahsil etmekte kararlı olduğunu gören Amerikan Yüksek Komiseri Bristol hiç değilse indirimli tarife uygulanmasını ve bu indirimin normal ücretlerin 1/3'ü olmasını talep etmekteydi[811]. Ancak Webb, demiryolu masraflarının kendi vergi mükelleflerinden karşılandığını ve indirimin İtilâf kıtalarına mahsus olduğunu ileri sürerek indirim yapılamayacağını açıkladı. Webb eski borçların ödenmemesi halinde demiryollarının yardım heyetlerine yeniden hizmet edebileceğini de dile getirdi[812]. Osmanlı Devleti'ni insanlık dışı uygulamalarla suçlayan İtilâf Devletleri, yardım heyetlerinin ihtiyaç sahiplerine ulaşmalarına maddi kaygılarla kasıtlı olarak engel oldular. Bu da onlar için demiryolu ücretlerinin insan hayatından daha değerli olduğunu gösteriyordu.

İngilizler yardım etmek bir yana yardım heyetlerine ait depoları bekleyen bekçi ya da nöbetçi askerlerin maaş ve diğer masraflarını dahi yardım heyetlerinden tahsil etmek istiyorlardı[813]. Bristol bunun İtilâf Devletlerinin vazifelerinden biri olduğunu anlatmaya çalıştıysa da İngiliz yetkililer bir kez daha bu ücretlerin ödenmesini istediler[814].

---

809 "İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ine 30 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 156701.

810 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 156701.

811 "İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 156725.

812 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 2 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 163685.

813 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne16 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 168771.

814 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 19 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 168771.

Neticede nakliye yapamaz hale gelen Amerikan Yardım Heyetleri demiryollarına olan borçlarının yarısını ödeyerek kalan yarısını da aylık taksitlere bağlayarak demiryollarını yeniden kullanmaya başladılar[815].

Bu arada Osmanlı Hükûmeti, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'ne bol miktarda tahıl bağışlamıştı. Heyet ülkenin değişik bölgelerinde bulunan bu tahılları demiryolları ile İstanbul'a nakletmeyi düşünüyordu. Yalnız heyet, elindeki nakitle eski borçlarını ödediğinden nakliye için tahsisatı kalmamıştı. Bristol hiç değilse bağışlanan bu tahılların nakli konusunda Robeck'ten yardım istedi[816]. Robeck bunun imkânsız olduğunu belirtmekle kalmayarak eski borçlara karşılık taksitlerin tamamen ödeneceğine dair Amerikan Yüksek Komiserliği'nden yazılı teminat verilmesini de talep etti[817].

Mali sıkıntı yaşayan yardım heyetlerinin faaliyetlerinin azalması üzerine İtilâf Devletleri tarafından bu heyetlere yardım yapılınası gündeme geldi. Çünkü heyetlerin faaliyetlerine devam edebilmesi için başka da bir çare kalmamıştı[818].

İngiliz ve Amerikalıların çalışmaları bir yana Osmanlı Hükûmeti, memleketine dönen ve mali sıkıntı içerisinde bulunan göçmenlere ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 15 gün için kişi başına 3 kuruş verme kararı aldı. Ermeni Patrikhanesi temsilcisi Hamamcıyan, bu para ile adeta alay ediyordu[819]. Rum Patriği ve Ermeni Patriği de yeniden Yüksek Komiserlere müracaat ederek yardım talebinde bulundular. 1919 kışını atlatabilmek amacıyla Rum Patriği'nin talep ettiği meblağ 1,000,000 pound, Ermeni Patriği'nin talep ettiği meblağ ise 2,000,000 pound idi. Her iki cemaat lideri bağış yapılmaması halinde kendilerine bu meblağın borç olarak verilmesini talep ederken Osmanlı Devleti tarafından istimlak

815 "İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ine 20 Kasım 1919, Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 165707.

816 "İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ine 20 Kasım 1919, Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 165707.

817 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne 11 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 165707.

818 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 160261.

819 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 2 Nisan 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 68053.

edilen mülklerini teminat vermek istediler[820]. 12 Aralık 1919 tarihinde düzenledikleri toplantıda Yüksek Komiserler böyle bir bağış ya da borç için yetkilerinin olmadığını açıklayarak işin içinden sıyrıldılar[821]. İki cemaat liderinin de bunu ödeyecek gelirleri olmadığından borç yine Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. Buna rağmen İngiliz Hükûmeti istenen ölçekte bir yardım yapılamayacağını ve böyle bir borç verilemeyeceğini açıkladı. İngiliz Hükûmeti'nin yapmayı düşündüğü yardım sadece 10,000 pound idi[822].

Ermeni ve Rum Patrikleri yardım beklerken İngiliz Yüksek Komiserliği, masraftan kurtulabilmek amacıyla 1 Nisan 1920 tarihinden itibaren Ermeni Rum Şubesi'nin işlerini, buna bağlı olarak da personel sayısını azaltmayı önerdi[823]. Bu öneriyi değerlendiren İngiliz Hükûmeti tarafından İstanbul Yüksek Komiseri'ne gönderilen 10 Nisan 1920 tarihli telgraf Ermeni Rum Şubesi çatısı altındaki örgütlenmenin gerçek amacını gayet açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Bu telgrafta örgütün işlevinin yalnızca yardım dağıtmaktan uzak doğrudan politik amaçlı olduğu vurgulanıyor, vilayetlerde kurulan örgütün Yüksek Komiserlik tasarrufunda bulunan "politik bir alet" haline geldiği itiraf ediliyordu. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti masrafların azaltılmasında bir sakınca olmadığını, örgtün 1,200 pound olan Haziran 1920 bütçesinin Eylül 1920 için 700 pound olarak belirlendiğini açıkladı[824]. Bu karardan sonra masraflarının azaltılması amacıyla Yüzbaşı P. Hadkinson, Lt. V. Hadkinson ve A. Hadkinson Ermeni Rum Şubesi'nden alınarak Yüksek Komiserlik hizmetine verildi[825].

---

820 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 162618.

821 "12 Aralık 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 165720.

822 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 162618.

823 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 910.

824 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 910.

825 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 2808.

Personel sayısı azaltılan ve buna bağlı olarak faaliyetleri azalan Ermeni Rum Şubesi'nin kapatılması gündeme geldi. Robeck, mütareke şartlarına göre uygun bir kurum oluşturulana kadar bu şubenin kalmasını tavsiye ediyordu[826]. Fakat bir süre sonra Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla gayrimüslimlere yönelik uygulamalar faklı boyutlara taşındı.

Sevr Antlaşması'nın 142. ve 144. maddeleri gayrimüslimlerden bahsetmekteydi. 142. maddede Cemiyet-i Akvam tarafından Müslümanlarla müzakerede bulunmak üzere bir azınlık komisyonu kurulması, 144. maddede ise Cemiyet-i Akvam tarafından "tehcir", iade vs. konularını görüşmek üzere bir üyesinin Türk, bir üyesinin davacı cemaatten, başkanının ise Cemiyet-i Akvam tarafından atanacağı bir hakem komisyonu atanması öngörülüyordu[827]. Cemiyet-i Akvam bu meseleyi değerlendirmek ve karara varmak üzere Sevr Antlaşması metnini talep etti[828]. Antlaşma metnini alan Cemiyet-i Akvam aylar geçmesine rağmen azınlık komisyonlarının kurulması konusunda bir karara varamadı[829].

Büyük devletler arasında kurulması plânlanan Azınlık Komisyonu ile Hakem Komisyonları konusundaki tartışmalar oldukça uzun sürdü. Ancak tartışma, komisyonların kuruluş şekli ya da işlevleri ile ilgili değildi. Tartışmalar komisyonlara hangi devlet temsilcisinin başkanlık yapacağı, başka bir deyişle gayrimüslimlerle ilgili konularda hangi devletin hegemonya kuracağı ekseninde kalıyordu. İngiltere ve Amerika'nın Cemiyet-i Akvam'da belirgin bir rol oynadığını gören Fransa Hükûmeti, Osmanlı Hükûmeti'nin Hakem Komisyonu'nun masraflarını karşılamasının imkânsız olduğunu gerekçe göstererek gayrimüslimler meselesini Cemiyet-i Akvam'a havale etmenin pratik bir yarar sağlamayacağını ileri sürüyordu[830]. Fransız tezi makul olmayıp Sevr Antlaşması'nın gayrimüs-

826 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5088**, E 9664.

827 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Cemiyet-i Akvam Sekreterliği'ne 31 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5088**, E 9664.

828 "Cemiyet-i Akvam Sekreterliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5088**, E 11060.

829 "Cemiyet-i Akvam Sekreterliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5088**, E 12576.

830 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 2235.

limlere yönelik maddelerinin tamamen değiştirilmesini gerektirdiğinden büyük devletler arasında rağbet görmedi.

21 Eylül 1921 tarihinde yapılan toplantıda Cemiyet-i Akvam, Sevr Antlaşması yürürlüğe girmeden evvel 142. maddenin uygulanmasını sağlamak ve hazırlık yapmak üzere bir komiser atamaya karar verdi. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold bu göreve İstanbul'da yıllarca Ermeni Rum Şubesi içerisinde aktif olarak faaliyet gösteren Graves'in atanmasını önerdi[831]. İngiliz Hükûmeti de Graves'in atanmasını uygun buldu[832]. İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'nın belirleyici olduğu Cemiyet-i Akvam'da İngiliz aday ancak Amerika'nın desteği ile başkan seçilebilirdi. Gayrimüslimler sorunu ile yakından ilgilenen Amerikalıların ise başka hesapları vardı. Bu şartlar altında Cemiyet-i Akvam'ın düzenlediği 2 Ekim 1921 tarihli toplantıda Amerikan yardım heyetlerinde faaliyet gösteren Peet'in Cemiyet-i Akvam Komiseri olarak atanmasına karar verildi[833]. İngiliz Hükûmeti belli ettirmese de bu kararı üzüntü ile karşıladı[834]. İlerleyen yaşı nedeniyle Peet'in bu görevi kabul etmeyeceğine dair duyumlar alan İngilizler Graves'i seçtirebilmek amacıyla yeniden harekete geçtiler[835].

Peet'in görevi kabul edip etmeyeceğine dair resmî bir cevap vermemesi üzerine, İtalyanlar da Cemiyet-i Akvam Komiseri olarak bir İtalyan üyenin seçilmesi için harekete geçmişlerdi[836]. İtalyanların bu hamlesi üzerine İngiliz Hükûmeti, Graves'in de onayıyla Peet'in başkanlığını kabul etti[837]. Graves'in komiser olma-

831 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 10903.

832 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. London'a (Cenova) 5 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 10903.

833 "Mr London'dan (Cenova) İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 11095.

834 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 11095.

835 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6506**, E 11818; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Kasım 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6506**, E 13146.

836 "Eric Drummond'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 13610.

837 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 16 Aralık 1921 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/6506**, E 13610.

sını en çok isteyenlerden İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da sonunda bu teklifi etmek zorunda kaldı[838].

Sevr Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen birçok konuda İtilâf Devletleri ne tür bir uygulama yapacaklarına karar veremiyorlardı. Karar veremedikleri konuların başında da gayrimüslimler meselesi geliyordu[839]. Bu arada Rum ve Ermeni talepleri devam ediyordu.

İtilâf Devletlerinden bağış almaktan umudunu kesen Rum Patriği M.Dorotheos Robeck'e bir mektup yazarak kendilerine 1,000,000 pound borç verilmesi ile ilgili talebi tekrar etti. Dorotheos lütuf göstermiş gibi bu borcun ileride Osmanlı Hükûmeti'nden tazminat bedeli olarak tahsil edilebileceğini de sözlerine eklemişti[840]. Ermeni Protestan Cemaati şefi Zenope Bezciyan, Ermeni Katolik Piskoposu A. Sayeghian ve Ermeni Patriği Zaven Efendi de bir mektup yazarak benzer talepte bulunmuşlardı[841].

Rum Patriği'nin yardım taleplerinin ardı arkası kesilmiyordu. Bu defa Patrik indirime gitmiş istediği miktarı 600,000 liraya düşürmüştü. 1920 yılına gelindiğinde İtilâf Devletleri bu taleplerden usandıklarından Patrik'e yeterince yardımda bulunduklarını ve daha fazla yardım yapamayacaklarını bildirdiler[842].

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, hükûmetine insani amaçlarla yardım yaptıklarını ileri sürdükleri Ermeni ve Rumları askerî işlerde ve tabur işlerinde çalıştırmak üzere bir teklif sundu[843]. Fakat hazır bağışlara alışan göçmenler arasında bu teklif rağbet görmedi.

---

838 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6506**, E 14014.

839 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'ne 25 Kasım 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5088**, E 13782.

840 "Rum Patriği M.Dorotheos'tan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e 6/19 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 165720.

841 "Ermeni Protestan Cemaati Reisi Zenope Bezciyan, Ermeni Katolik Piskoposu A. Sayeghian ve Ermeni Patriği Zaven Efendi Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e Gönderilen 3 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4197**, 165720.

842 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 264.

843 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 3714196**, 75869

Ermeni ve Rum Patrikhanesi ülkede gelişen olayların sorumluluğunu Türklere atmak amacıyla hazırladıkları raporları mütemadiyen İtilâf temsilcilerine sunuyorlardı. Amerikalılar yardım heyetlerinden edinilen bilgiler sayesinde gerçek durumun, onların raporlarında iddia ettikleri gibi olmadığını anlamaya başlamışlardı. 1 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf gönderen Calthorpe da yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlamış ve raporların abartılı olduğunu kabul etmişti[844]. İngilizler gerçekleri elbette Amerikalılardan daha iyi biliyorlardı. Ama onların izledikleri politikalar gerçekleri açıklamalarına mani oluyordu.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patriği, Rum Patriği, "Asuri Millî Meclisi" ve "Keldani Millî Meclisi" temsilcilerine, emlak-ı metruke hakkında da çok sayıda müracaat yapılıyordu. Osmanlı Hükûmeti emlak-ı metruke hakkında bir kanun hazırlamaya çalışırken daha önceden kurulan karma komisyonlar, sorunları gayrı resmî bir şekilde çözmeye çalışıyorlardı. Lakin Ermeni ve Rumlar karma komisyonlarda temsilcileri bulunduğu halde bu komisyonların çalışmalarından memnun değillerdi[845].

1920 ve 1921 yılı içerisinde "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patriği, "Asuri Millî Meclisi" ve "Keldani Millî Meclisi" temsilcileri arasında yapılan toplantıların tamamında Ermeni ve Rum temsilcileri durumun gün geçtikçe daha kötüye gittiğine dair tek taraflı raporlar sunmaya devam ettiler[846]. Robeck, Ermeni ve Rum temsilcilerin verdikleri bilgilere göre durumun "kötüden daha

844 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 3714196**, 105779.

845 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 23 Temmuz, 6 Ağustos 1919 Tarihli Toplantılardan", **FO, 371/4196**, 118382; **FO, 371/4196**, 121934.

846 1920 ve 1921 Yılı İçerisinde, İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi temsilcileri arasında yapılan toplantı tutanakları için, **FO, 371/4197, 5087, 5088, 5089, 5213, 5214, 6548, 6549, 7933** nolu kataloglara bakılabilir. Bu tutanakların neredeyse tamamında Ermeni ve Rum temsilciler Türkler aleyhinde hazırladıkları raporlarını sunmuşlardır.

kötüye gittiğini" ifade ettikten sonra bilgilerin tamamen Ermeni ve Rum kaynaklarından elde edildiğini, bu bilgilerin abartılı ve ne ölçüde doğru olduğunu da bilmediğini sözlerine eklemiş, gelen bilgilerle ilgili şüphelerini dile getirmişti[847]. Yaptırdığı tahkikatlardan sonra Robeck, Mustafa Kemal Paşa'nın hâkimiyeti altındaki bölge hakkında çok şikâyet gelmesine rağmen Hıristiyanlara karşı en ufak bir zulüm görülmediğini öğrenmişti[848].

Hatta Robeck kendisine gelen bilgilere göre Trakya'da Türk nüfusun Yunanlıların Çatalca sınırından yaptığı baskınlardan çok sıkıntı çektiklerini dile getiriyor, bunun nedeninin de İtilâf Devletlerinin mütareke sonrasındaki faaliyetlerinden kaynaklandığını itiraf ediyordu[849].

Yapılan toplantılar birbirini tekrar eder hale gelmiş, Rum ve Ermeniler, bilgi ve haberleri çarpıttıklarından bir netice alınamaz olmuştu. Bu şartlar altında 29 Mart 1922 tarihinde yapılan toplantıda 1922 yılı Mart ayı sonu itibariyle Ermeni Rum Şubesi faaliyetlerine son verileceği açıklandı. Zaman zaman Amerikan heyeti, Yunan Yüksek Komiserliği, Nasturi ve Keldani temsilcilerinin de katıldığı Ermeni Rum Şubesi'nin faaliyetleri haftalık 85 toplantının ardından sona erdi. Bütün toplantılara katılmalarına karşın Ermeni temsilcileri son toplantıya katılmadılar[850]. Bunun nedeni açıklanmamış olmakla birlikte, Ermeni temsilcilerin çalışmaların durdurulmasına tepki amacıyla böyle bir tavır sergilemiş olmaları muhtemeldir.

Ermeni Rum Şubesi'nin faaliyetlerine son verilmesine rağmen Cemiyet-i Akvam tarafından konu ilgili bir mekanizma kuruluncaya dek İngiliz temsilcisi Russel Vaughan gayrimüslimlerle ilgili çalışmalarına devam edecekti[851].

---

847 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5214**, E 8929.

848 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5214**, E 11654.

849 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5214**, E 12261.

850 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 29 Mart 1922 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/7933**, E 4693.

851 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Nisan 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7933**, E 4693.

Bu süre zarfında etkisi azalmış olsa da karma komisyonlar faaliyetlerini sürdüreceklerdi.

İtilâf Devletleri tarafından kurulan organizasyonların sadece Hıristiyanlara yardım yapması İngiliz Kızılay'ı Başkanı Amer (Emir) Ali'nin tepkisine neden oluyordu. Yunan işgalinin olduğu bölgelerde yardıma muhtaç çok sayıda Müslüman olduğunu dile getiren Amer Ali, cemiyet kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı İngiliz Hükûmeti'nden fon sağlanmasını istedi[852]. Ancak işgal dönemi boyunca Müslümanlara gösteriden ibaret birkaç teşebbüs dışında yardım yapılmadı.

8. İşgal Yönetiminin Sevk ve İskân Kanunu'nun İlgasından Sonra İstanbul'a Dönen Göçmenlere Yönelik Faaliyetleri

Savaş sonrasında İtilâf Devletlerinin el attığı meselelerden biri de Sevk ve İskân Kanunu ile ülkenin farklı bölgelerine gönderilen veya kendi istekleri ile bulundukları bölgelerden ayrılan gayrimüslimlerin ayrıldıkları topraklara dönmeleri idi. Yaşanan sorunlar nedeni ile Osmanlı Devleti sevk ve iskânı durdurmuş bir süre sonra da başka bölgelere nakledilen vatandaşlarının ayrıldıkları topraklarına dönmeleri için izin vermişti. İşte bu aşamada memleketlerine dönen Rum ve Ermenilerin bir kısmı toprak, mal ve mülkleri hakkında bazı iddialar ileri sürerek Osmanlı Devleti'nden çeşitli taleplerde bulundular.

Osmanlı yetkilileri Sevk ve İskân Kanunu'nun ilgasından sonra topraklarına dönecek vatandaşlarının karşılaşacakları sorunların elbette farkındaydı. Dâhiliye Nezâreti'nde kurulmuş olan muhacir dairesi yaşanabilecek olası sorunları giderebilmek için yeniden yapılandırılmış başına müdür olarak Hamdi Bey atanmıştı. Yapılacak başvurularla bu şubenin ilgilenmesi için gerekli düzenlemeler de gerçekleştirilmişti. Başlangıçta topraklarına dönen vatandaşlar karşılaştıkları sorunlar nedeniyle Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ediyorlardı. İtilâf temsilcilerinin gelmesi üzerine Rum ve Ermeniler yalnız bununla yetinmeyerek hedeflerine ulaşabilmek için yurdun değişik bölgelerinde ve özellikle İstanbul'da bulunan İtilâf yetkililerine başvurdular. İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri ellerine geçen bu fırsatı kaçırmayarak haklı haksız ayırt etmeden Osmanlı

852 "İngiliz Hükûmeti Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 13 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 4562.

Devleti'nden çeşitli taleplerde bulundular. Kendilerine yapılan talepler nedeniyle İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri bu mesele ile ilgilenmek üzere General Wyndham Deedes, İngiliz Yüksek Komiserliği Baş tercümanı Andrew Ryan ve Binbaşı Foster'den oluşan bir İtilâfçı Göçmen Komisyonu kurdular. 30 Kasım 1918 tarihinde General Wyndham Deedes Dâhiliye Nezâreti'ne bir mektup göndererek Ermeni ve Rumların topraklarına dönmeleri için hangi adımların atıldığını sordu. Dâhiliye Nezâreti verdiği cevabında ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgilenebilmek için Sevk ve İskân Kanunu'nun ilgası münasebetiyle topraklarına dönenlerin karşılaşılabilecekleri sorunlarla ilgili düzenleme yapmakta olduğunu ve endişeye mahal olmadığını ilettiyse de meseleye doğrudan müdahil olmak isteyen Göçmen Komisyonu, Dâhiliye Nezâreti Muhacirin Şubesi ile toplantı yapma talebinde bulundu. Nezâret de bu toplantıların yapılmasına müsaade etti[853].

14 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti Muhacirin Şubesi ile İtilâfçı Göçmen Komisyonu arasında yapılan toplantıda, Dâhiliye Nezâreti Muhacir Şubesi Başkanı Hamdi Bey yaşadıkları topraklara dönenlerin karşılaşılabilecekleri sorunları çözüme kavuşturabilmek amacıyla bir kanun tasarısı hazırladıklarını ifade etti. Bu kanunda, savaş sırasında "Göçmen Komisyonu" tarafından malları satılan Hıristiyanlara mallarının iade edileceği ve malları hasar görenlere tazminat ödeneceği de izah ediliyordu. Osmanlı maliyesinin durumu malum olduğundan bu tazminat hemen değil ileride imkânlar elverdiği zaman ödenecekti Osmanlı Hükûmeti sorumluluklarından kaçmıyor tam tersine vatandaşlarına güvence veriyordu. General Wyndham Deedes adeta bir Padişah edasıyla kanunun acilen ve resmen yayınlanması gerektiğini vurgulayarak Osmanlı temsilcileri üzerindeki etkisini hissettirmeye çalıştı[854]. Toplantı tutanaklarından da anlaşıldığı üzere Osmanlı Hükûmeti, Sevk ve İskân Kanunu esnasında emlak-ı metruke kabilinden malları satılan ya da bu esnada zarar gören Ermeni ve Rum vatandaşlarının mallarını iade etmeye ve zararlarını karşılamaya İtilâf Devletleri araya girmeden daha önce karar vermişti. Ancak İtilâfçı Göçmen Komisyonu bunu görmezden gelerek politik manevralarla Osmanlı temsilcilerini zor durumda bırakmayı hedefliyordu.

853 "İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 49179.

854 "14 Şubat 1919 Tarihinde Dâhiliye Nezâreti Muhacir Şubesi ile İtilâf Göçmen Komisyonu Arasında Yapılan Toplantı Tutanakları", **FO, 371/4177**, 49179.

Dâhiliye Nezâreti Muhacir Şubesi ile İtilâfçı Göçmen Komisyonu toplantılarının yapıldığı sıralarda İtilâf Yüksek Komiserleri de göçmenler konusunu müzakere etmekteydiler. Yapılan müzakereler neticesinde Rum ve Ermenilerin Osmanlı toprakları içerisinde gönderilecekleri yerler konusunda İtilâf hükûmetlerden talimat istenmesine karar verildi[855].

Sevk ve iskân edilen veya kendi isteğiyle ayrılanlar hakkında kesin istatistikler bulunmamakla birlikte İstanbul'dan kendi isteği ile ayrılanların büyük bir bölümü Rum gençlerinden oluşmaktaydı. Bununla birlikte Ermeni gençlerinden de İstanbul'u terk edenler olmuştu. Yanlış anlaşılmalara ve yorumlara neden olmaması açısından Rum ve Ermenilerin kendi istekleri ile yaşadıkları topraklardan neden ayrıldıklarını değerlendirmek gerekmektedir. İstanbul'dan kendi isteği ile ayrılanların büyük bir kısmının savaş sırasında Osmanlı ordusunda görev almak istemeyen asker kaçakları ya da askerî çağda olduğu, bunların bazılarının yalnız askerî hizmetten kaçmadıkları aslında bağlı bulundukları devlete karşı savaştıkları tespit edilmişti. Wyndham Deedes, savaş zamanında herkesin anavatanında askerî hizmette bulunmasının esas olduğunu fakat Hıristiyanlara yapılan "kötü muameleden" dolayı bunun beklenemeyeceğini iddia ediyordu[856]. Yaşadıkları toprakları terk edenlerin vatandaşı oldukları devlete karşı savaşmış olması Wyndham Deedes iddialarının gerçekle bir alakasının olmadığını göstermekteydi.

Yunanlılar ile Osmanlı Devleti arasında göçmenler konusunda ilk sorun Balkan Savaşlarından sonra yaşanmıştı. Balkan Savaşları sırasında Anadolu'da bulunan Rumlar Yunanistan'a, Makedonya'da bulunan Türkler de Türkiye'ye göç etmişlerdi. Her iki taraftan göçmenler ülkelerinden ayrılırken mallarını, mülklerini bırakmak zorunda kalmışlardı. 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında varılan antlaşmaya göre Makedonya'daki Rumlarla Anadolu'daki Türklerin mallarının değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye'ye dönmek isteyen Rumların bir kısmını da bu göçmenler oluşturuyordu ki buna hakları yoktu[857].

855 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

856 "21 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti Muhacir Şubesi ile İtilâfçı Göçmen Komisyonu Arasında Yapılan Toplantı Tutanakları", **FO, 371/4177**, 49179.

857 "İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 4 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 52455.

Bir süre sonra Yüksek Komiserler İstanbul'a gelen ve kamplara yerleştirilen göçmenleri kontrol edemez hale geldiler. Bu nedenle istisnai vakalar dışında göçmenlerin bulundukları bölgeden başka bölgelere hareket etmeleri yasaklandı[858]. İtilâfçı Göçmen Komisyonu'nun çalışmalarından memnun kalmayan İtilâf Devletleri uluslar arası bir komisyon kurmaya karar verdiler[859]. Bu komisyon göçmenlerin geliş, konaklama ve ihtiyaçlarına daha iyi bir çözüm bulmayı hedefliyordu.

İstanbul'a gelen sadece Ermeni ve Rumlar değildi. Yoksul Yahudiler de, bir gemi ile Rusya'dan İstanbul'a gelmeye çalışıyorlardı. Rum ve Ermenilerin İstanbul'a girişine göz yuman Yüksek Komiserler Yahudilere bu izni vermeyerek onların geldikleri bölgelere gönderilmesine karar verdiler[860]. Yahudilerin bulunduğu gemi Rusya'ya dönmeyerek rotasını Hayfa'ya doğru çevirince İtilâf donanması hiçbir engel çıkarmadı[861]. Bu tavır İtilâf Devletlerinin İstanbul'un demografik yapısını Ermeni ve Rumlar lehine, Filistin'deki yapıyı ise Yahudiler lehine değiştirmeyi hedeflediklerine dair bir örnekti.

9. İşgal Yönetiminin Müslüman Olmak Zorunda Bırakıldıkları İddia Edilen Hıristiyanlar Hakkındaki Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli dinlere mensup şahıslar gönüllü olarak İslamiyet'i benimsemişlerdi. Din değiştirmek suretiyle İslamiyet'i benimseyenlere mühtedi denilmekteydi. Sevk ve iskân esnasında muafiyet kazanabilmek maksadıyla bazı Ermenilerin İslamiyet'e ve sevk ve iskân kapsamı dışında tutulan Hıristiyan mezheplerine geçtiği tespit edilmişti. Hükûmet bu durumda olanları sevk ve iskân kapsamına alarak içinden gelmediği halde din ve mezhebini değiştirenlere engel olmak istemişti. İzzet Paşa Hükûmeti de mütareke imzalanmadan bir hafta kadar önce ihtida eden şahısların eski dinlerine dönmeleri için her türlü kolaylığın sağlanmasını kararlaştırarak[862] ileri de oluşabilecek şayiaları önlemeyi amaçlamıştı.

---

858 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

859 "İngiliz Hükûmeti'nden Paris Konferansı İngiliz Heyeti'ne 10 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 52455.

860 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

861 "30 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

862 Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 6, (2004), s. 1-5.

Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığına dair söylentilerin yayılması üzerine Tevfik Paşa Hükûmeti vilayet ve mutasarrıflıklara bir yazı göndererek Müslümanlarla evlenmiş Hıristiyan kız ve kadınlarının istemeleri halinde eski dinlerine ve ailelerinin yanlarına dönmelerinin serbest olduğunu, bu durumda yapılmış olan nikahın da düşeceğini, bunun dışında kalan davalarla mahkemelerin ilgileneceğini hatırlattı[863]. Dikkat edileceği üzere sevk ve iskân kararı alan Talat Paşa, mütareke yapmak üzere iktidara gelen İzzet Paşa ve mütarekeden sonra iktidara gelen Tevfik Paşa hükûmetlerinin tamamı zorla din değiştirme konusunda taviz vermedikleri gibi bu tür hadiselere izin vermemek için gerekeni yapmışlardı. Buna rağmen, işgal İstanbul'unda Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığına dair iddialar ileri sürülecekti.

İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgalinden sonra Rum Patrikhanesi savaş yıllarında Rum kadın ve çocukların zorla Müslümanlaştırıldığına yönelik çok ciddi ithamlarda bulundu. Ermeniler de benzer iddialarını sürekli gündeme getirdiler. Bu amaçla hem Osmanlı polisine hem de İtilâf polisine şikâyetlerde bulunuluyordu. Ermeni ve Rum Patrikhanesi'nin müracaatıyla İngiliz Yüksek Komiserliği İstanbul ve çevresinde din değiştirmeye mecbur bırakıldığı iddia edilen Hıristiyan kadın ve çocuklar hakkında çalışmalar başlattı. İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde kurulan Ermeni ve Rum Şubesi ile İtilâfçı Polis Komisyonu İngiliz temsilcilerinden Albay Villiers arasında yapılan toplantıda bu iddialar ele alındı. Toplantıda Tuğgeneral Wyndham Deedes, Kumandan Heathcote Smith, Binbaşı Foster, Hole, Albay Villiers ve Çakıryan hazır bulundular. Tuğgeneral Wyndham Deedes mütarekenin dördüncü maddesinin Müslümanlaştırılmış şahısların ve yetimlerin iadesi için hazırlandığını iddia ediyordu. Heathcote Smith ise aşırı şikâyetlerden usanmış olacak ki İtilâf polisi ile Osmanlı polisinin eşgüdüm halinde tahkikat yapması halinde yapılan haksız şikâyetlerin önlenebileceğini ileri sürmekteydi. Albay Villiers de onunla aynı fikirde olduğunu bildirerek tartışmalı durumlarda çocukların tarafsız yetimhanelerde bekletilmelerini ve bu yetimhanelerde görevlendirilecek Müslüman kadınlarının bir güçlük çıkarmaları halinde gerçek soruşturmanın polis kontrolü altında bir Ermeni kadın tarafından yürütülmesini önerdi. Bu çalışmalar için elbette maddi bir kaynağa ihtiyaç vardı. Komisyon bu konuda Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'ne güveniyordu. Albay Villiers'in, İtilâf yetkililerin emrine itaat etmeyen

---

863 Beyoğlu, **a.g.m**, s. 10-11.

şahsın 3 ay hapis veya 200 pound ile cezalandırılmasına dair teklifi[864] de söz konusu kaynağı bulmaya yönelik bir arayışın ürünü olsa gerektir. Tabii ki; bu toplantıda alınan kararlar tavsiye niteliğindeydi. Asıl düzenlemeyi yapacak olan İngiliz Yüksek Komiserliği idi.

Zamanla gerek Osmanlı polisine gerekse İtilâf polisine yalan yanlış o kadar çok müracaat yapıldı ki; her iki polis de işin içinden çıkamaz hale geldi. Sonunda Osmanlı polisi ile İtilâf polisi arasında bir düzenleme yapılmasına karar verildi. Bu düzenleme neticesinde "kurtarılmış çocukların ve yetişkinlerin" kalması için bir yetimhane ayarlandı. Amerikan yardım heyetinin bu işte çok yardımı dokundu. Yine bu düzenlemeye uygun olarak çocuklar için bütün başvuruların İngiliz Yüksek Komisyonu'na yapılması kararlaştırıldı. İngiliz Yüksek Komisyonu bu başvuruları değerlendirdikten sonra gerekli iade işlerinin yapılması için İtilâfçı Polis Komisyonu'na havale edecekti. Toplanan çocuklar yetimhaneye gönderilecek ve makbuz karşılığı teslim edilecekti. Kimlikleri şüpheli olanlar ise kimlikleri tespit edilinceye kadar hak iddia edenlerin özgürce girebileceği müsait mekânlarda tutulacaklardı[865].

Yapılan düzenlemeler yeterli olmadığından yeni bir taslak hazırlaması için İngiliz Yüksek Komisyonu personelinden Kumandan Heathcote-Smith görevlendirildi. Hemen işe başlayan Smith'in hazırladığı taslak doğrultusunda, İtilâfçı Polis merkezinde Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar için bir bölüm oluşturuldu. Bu bölüme Osmanlı polisi ile işbirliği içinde çalışması amacıyla bir Ermeni ve bir Rum memur tayin edildi. İstanbul ve çevresinde bulunan 37 polis bölgesinin her birine Ermeni ve Rum Patriklerinin kadın veya erkek birer temsilci atamaları kararlaştırıldı. Bu temsilciler kendi bölgelerinde ihbar edilen her olayı İtilâfçı polis merkezine haber vereceklerdi. Ardından polis olayları soruşturmaya başlayacaktı. Gerekli görüldüğü takdirde vakayı tahkik etmek üzere bir İsviçreli, Amerikalı veya İngiliz kadın temsilci, milletinden şüphe edilen kadın veya çocukların milliyetinin araştırılması için en fazla bir hafta kalınacak olan özel yetimhanelerde görevlendirilecekti. Bu özel yetimhanelere Rum, Ermeni ve Türkler aynı şekilde girebileceklerdi. Bir hafta alıkoyulduktan sonra bunlar

864 "Albay Villiers ve Ermeni ve Rum Şubesi Arasında Yapılan 25 Şubat 1919 Tarihli Toplantı Tutanakları", **FO, 371/4177**, 55061.

865 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 55061.

hakkında bir karara varılamaz ya da eğer söz konusu şahıs yetimhanede kalmak istemezse evine geri dönecekti. Ancak teorik olarak alınan bu kararların uygulanması aşamasında İtilâf Devletleri beklemedikleri sorunlarla karşılaşacaklardı. Müslümanlaştırılmış kadın ve çocuklarla Papa'nın İstanbul'daki temsilcisi de yakından ilgileniyordu. Papalık temsilcisi İstanbul'da 200 yetimin kaldığı bir yetimhane işletiyordu. Bu yetimhaneye mezhep ayrımı yapılmaksızın Ermeni çocukları kabul ediliyordu. Papalık bu yolla Gregoryen Ermeni Kilisesi ile yakınlık kurmaya çalışıyordu. Gregoryen Ermeni Kilisesi ise bu gelişmeleri yakından takip ediyor, Papalık tarafından bakılan yetimlerin İtalyan vatandaşlığına alınmasından ve Ermenilerin Katolikleştirilmesinden endişe ediyordu[866].

R. Webb, Osmanlı Hükûmeti'nin göçmenlerin dönmesine binlerce kadın ve çocuğun alınmasına bir engel çıkarmadığını beyan ederek İzmir'in işgalinden sonra bazı bölgelerde bir takım engellerle karşılaştıklarını dile getiriyordu[867].

Yetimhane uygulanmasından beklenen başarının sağlanamaması üzerine Müslüman evlerinde alıkonuldukları iddia edilen kadın ve çocukların durumunun şüpheli görülmesi halinde bir Türk, bir Amerikalı ve bir Ermeni hanımdan oluşan özel tarafsız evlerde kalmaları kararlaştırıldı. Yalnız Türk erkeklerle evlenmiş kadınlar eşlerinden ayrılmak istemiyordu. İtilâf yetkilileri bunun için güç kullanarak bu kadınları ailelerinden zorla koparıyorlardı. Bu uygulamanın neticelerinin sakıncalı olduğunu anlayan Yüksek Komiserler bu durumda olan kadınların Türk evlerinden ayrılmaları için güç kullanmasalar da aşırı derecede manevi baskı yapmaya karar verdiler. Evli kadınlar dikkate değer bir direniş göstermeleri halinde serbest bırakılacaklardı. Aksi durumda olanlar manevi baskı ile ikna edilecekti[868]. Ancak İslam geleneklerini özümsemiş çocuk ve kadınları ailelerinden ve kültüründen koparmak kolay değildi.

Belli yaşın altında olup Müslümanlarla evlenen ve ondan çocuğu olmamasına rağmen Müslüman eşleriyle kalmak istediklerini beyan eden Ermeni ve Rum kadınlara aksi bir talimat olmadıkça tutuklu gibi muamele ediliyor

---

866 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 1547.

867 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 703.

868 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 106070.

ve bu kadınlar akrabalarına veya cemaatine iade ediliyordu[869]. Tarafsız evlerin nasıl idare edileceği ve denetleneceği de ayrı bir tartışma konusu idi. Sonunda tarafsız evler Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti Yetim Bölümü'ne bağlandı[870]. Tarafsız evlerde Türk hanımların bulunması bazı çevreleri rahatsız ediyordu. Ermeni temsilcisi Tchakirian tarafsız evlerde kalan Türk hanımlarının çocukları etkilememesi için evlerden çıkarılmalarını ve bu evleri ziyaretçi olarak teftiş etmelerini önerdi[871]. Yapılan müzakerelerden sonra İngiliz temsilcisi Albay Binns tarafsız evlerin sadece Amerikalı personelden oluşmasını teklif etti. Ancak Amerikalılar bunu kabul etmeyerek Ermeni ve Rum temsilcilerin de evlerde bulunması gerektiğini vurguladılar. Hatta Amerikalı temsilciler; "Ermeni havası ile çocuklar sarılmadıkça tarafsız evlerden iyi bir sonuç alınamayacağını" da özellikle belirttiler[872]. Türk temsilcinin bulunmadığı sadece Amerikan personelinden oluşan evlerin tarafsız olmayacağı gün gibi ortada iken Amerikan temsilcileri bu evlerin çocukları ve kadınları ailelerinden koparmak ve onları Ermeni kültürüne kazandırmak için çalıştıklarını itiraf ediyorlardı.

Şişli'deki tarafsız evlerden birinde görevlendirilen Kızılay Kadın Şubesi Umûmi Sekreteri Nezihe Hanım'ı ziyaret eden Halide Edip (Adıvar) bu evlere getirilen ve Müslüman ailelerinin yanına dönmek istediklerini beyan eden çocukların Ermeni temsilcilerinin şiddetine maruz kaldıklarını gözlemlemişti[873]. Bu tür evlerden çok sayıda çocuğun kaçması Halide Edip'in gözlemlerini doğrulamaktadır.

---

869 "Ermeni Rum Şubesi Tarafından Hazırlanan Muhtıra", **FO, 371/4196**, 141438.

870 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni ve Rum Patrikhanesi Temsilcileri Arasında Yapılan 9 Temmuz 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 109758.

871 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 23 Temmuz 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 118382.

872 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 6 Ağustos 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 121934.

873 Halide Edip Adıvar, **The Turkish Ordeal**, Londra, 1928, s. 16-18.

Tarafsız evlerdeki çocuk ve kadınların bakımı yetimhanelere oranla çok daha masraflı idi. Her çocuk ya da kadın için aylık 5 ila 8 lira civarında bir masraf yapılıyordu. Fonları tükenmek üzere olan Amerikan yardım heyetleri tarafsız evlerle ilgilerini kesmek zorunda kalınca bu evler kapatıldı. Burada bulunan kadın ve çocuklar yeniden yetimhanelere gönderildi[874]. Ancak mali sıkıntı devam ettiğinden Amerikan heyetleri yetimhaneleri de kapatmaya başladılar[875].

İtilâfçı Polis Merkezi'nde de Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar için bir bölüm kuruldu. Bu bölüme Ermeni temsilcisi olarak Çakıryan, Rum temsilcisi olarak Sivas Papazı Yervasiov atandı. Osmanlı Polis Müfettişi Raci (Raadi) Bey'in de bu bölümde Osmanlı Hükûmeti'ni temsil etmesi kararlaştırıldı. Bu bölüm istenmeyen davranışlar sergilemesi halinde Osmanlı polisine ceza verebilecek ve suçlu bulunanları görevlerinden alabilecekti[876].

İtilâfçı Polis Komisyonu'nun desteğiyle başlatılan operasyonlarda Müslümanlara ait evlerde ve çeşitli yetimhanelerde inceleme yapıldı. Çok küçük yaşlardaki çocuklar ve kadınlar, evlerden ve yetimhanelerden zorla alındılar. Çamlıca, Şişhane, Ortaköy, Bebek, Haydarpaşa, Çengelköy ve Kasımpaşa'da yapılan incelemeler sonucu aralarında devlet okullarında eğitimlerini sürdürenlerin, hastanelerde tedavi görenlerin de bulunduğu çoğu yetimhanelerde kalan çocuk ve az sayıda kadından oluşan 1,300 kişi bulundukları yerlerden alındı. Bu kadın ve çocuklar tedavi gördükleri hastanelerden eğitim aldıkları okullarından ya da yuvalarından koparıldılar[877]. Hıristiyan oldukları iddiasıyla yuvalarından koparılan bu çocuklar arasında çok sayıda Türk çocuğu da bulunmaktaydı. İstanbul Polis Müdüriyeti yaşananları Dâhiliye Nezâreti'ne bir raporla izah ederek İtilâf Devletlerinin çalışmalarına karşılık Osmanlı Hükûmeti'nin de karma bir ko-

874 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 12 Kasım 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4197**, 157501.

875 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 26 Kasım 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4197**, 163696.

876 "Müslümanlaştırılmış Kadın ve Çocuklar Hakkında Heathcote-Smith Tarafından Hazırlanan Taslak", **FO, 371/4177**, 55061.

877 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4177**, 55061.

misyon kurmasını önerdi[878]. Müslüman çocukların İtilâf Devletleri tarafından yuvalarından alındığını gören Şeyhülislam da Sadrazam'a müracaat ederek bu çocukların İtilâf Devletlerinden alınarak ailelerine teslim edilmesini talep etti[879]. İşgal dönemi boyunca tespit edilebildiği kadarıyla 151 Müslüman çocuk Ermeni oldukları iddiasıyla yetimhane ve tarafsız evlerden alınarak Yunanistan, Amerika ve İtalya'ya sevk edildikleri anlaşılmıştı. Tespit edilemeyenlerin sayısının ne kadar olduğu ise meçhûldü.

Bu meselede zorla Müslümanlaştırıldığı iddia edilen kadın ve çocukları ayrı kategorilerde değerlendirmek gerekir. İslam gelenekleri Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmelerini yasaklamamıştı. Buna karşın kadının Müslüman olması şarttı. Osmanlı Padişahları başta olmak üzere gayrimüslim kadınlarla yapılan evliliklerde her zaman bu kaideye riayet edilmişti. İstanbul'da Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlilikleri Anadolu'dan daha yaygındı. O günün şartlarında yapılan evliliklerde dini kaidelere uyulması esastı. Dolayısıyla gayrimüslim kadınlar kendi rızaları ile Müslüman olmaktaydılar. Tahkik edilen vakaların neredeyse tamamında önceden gayrimüslim olan kadınlar bunu kabul ederek evliliklerine son vermemişlerdi. Ancak evlilik aşamasında ailenin fikirlerinin daha etkili olduğu toplumun bazı kesimlerinde elbette kendi rızası olmadan doğrudan ailesinin isteği ile evlilik yapmış olan kız çocukları vardı. Bunun dışında kanun dışı yollarla Müslümanlaştırılmış olanların da bulunması söz konusu olabilir. Son iki grupta yer alanlar veya evlendikten sonra evliliklerinden memnun olmayan kadınlar başlatılan tahkikatları fırsat bilerek İtilâfçı Polis Komisyonu'na sığınıyorlardı.

Stanford J. Shaw, dünya kamuoyunda iddia edilenin aksine çok az sayıda Hıristiyan kadın ve çocuğun din değiştirmek zorunda kaldığını, diğerlerinin Müslümanlar tarafından himaye edildiklerini ve kendi rızaları ile İslamiyet'i seçtiklerini nakletmektedir. Zorla Müslüman yapıldığı iddia edilen kadın ve çocuklar hakkında tahkikat yapan Amerikalı bir misyoner olan Mary L. Graffam, Amerikan Yüksek Komiseri Heck'e yazdığı mektubunda yaşadıkları karşısında şaşkınlığını gizleyemediğini dile getirmişti. Graffam iddialar üzerine gittiği ev-

878 **BOA, DH.KMS**, 52-2/79.

879 **BOA, BEO**, Meşihat Gelen, nr. 352732.

lerde bulunan kadın ve çocukların ayrılmamak için şiddetli bir şekilde direniş gösterdiklerine şahit olmuştu[880].

Müslüman ailelerinin yanından ayrılmak isteyen kadınlarla çocuklar yok denecek kadar azdı. Rum ve Ermeni temsilcileri olayları çarpıtarak İtilâf Yüksek Komiserlerine aktarıyorlardı. Bunun bir neticesi olarak İtilâf polisi Müslüman evlerine girerek, gitmek istesin ya da istemesin kadın ve çocukları alarak yetimhanelere ya da Hıristiyan ailelerin yanlarına veriyordu[881]. Başta İstanbul olmak üzere yurdun muhtelif bölgelerinde İtilâf temsilcilerinin, istediklerini yapabilmelerine işgal koşulları imkân sağlıyordu.

İşgal kuvvetlerinin baskısı neticesinde Müslüman ailelerden alınarak Hıristiyan ailelerin yanına verilen kadın ve çocuklar İslami yetişme tarzlarından dolayı yeni toplumlarında dışlanıyor hatta cezalandırılıyorlardı. Kadın ve çocukların bir kısmı yeni evlerinden kaçıyor, Müslüman ailelerin yanına dönmeleri yasaklandığından sokaklarda tehlike içinde yaşıyorlardı. Osmanlı Hükûmeti bu durumda olanların himaye edilmesi için gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu[882]. Bu tür vakalarda durumdan haberdar olan İtilâf Devletleri herhangi bir teşebbüste bulunmuyor, İtilâf temsilcilerin yaptığı hataları yine Osmanlı Hükûmeti telafi etmeye çalışıyordu.

Sonunda Osmanlı Hükûmeti Müslüman ailelerin yanında bulunanlardan 12 yaşın üstünde olanların kalmak istedikleri evleri seçmelerine izin veren bir karar aldı[883]. Vakaların artması üzerine hükûmet yaş sınırını 10'a kadar düşürdü. İtilâf temsilcileri yaşananları bildiklerinden bu karara itiraz etmiyorlardı.

---

880 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 245.

881 "Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti'nden Muhtelif Vilayet ve Mutasarrıflıklara Gönderilen 1 Şubat 1335 (1919) Tarihli Telgraflar", **BOA, DH.ŞFR**, 96/15.

882 "Aşair ve Muhacirun Müdüriyeti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na Gönderilen 26 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Şifre", **BOA, DH.ŞFR**, 95/261.

883 "Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na Gönderilen 28 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Şifre", **BOA, DH.ŞFR**, 95/273; "Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Bolu Mutasarrıflığı'na Gönderilen 2 Mart 1335 (1919) Tarihli Şifre", **BOA, DH.ŞFR,** 97, 8; "Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Mamuretülaziz Valiliği'ne Gönderilen 8 Mart 1335 (1919) Tarihli Şifre", **BOA, DH.ŞFR**, 97/68.

Uzlaşmacı tavrının istismar edildiğini gören Osmanlı Hükûmeti tüm mülkî yetkilileri, Müslüman ailelerinden ayrılmak istemeyen kadın ve çocukların İtilâf temsilci ve misyonerlerinin çabalarıyla zorla evlerinden alınmaması, mümkün olabildiğince karşı konulması konusunda uyarma ihtiyacı hissetti[884]. İşgal edilen bölgelerde direnmek biraz zor olsa da İtilâf temsilcilerine ve misyonerlere halkın sahipsiz olmadığı gösterilecekti.

Bu arada İstanbul sokaklarında çeşitli nedenlerle değişik milletlere mensup çok sayıda kimsesiz çocuk başıboş bir halde dolaşıyordu. Hıristiyan misyonerler ne olup bittiğini anlamayacak yaşta olan çocukları toplayarak dinlerine kazandırmaya çalışıyorlardı[885].

Vatikan İstanbul'da bulunan temsilcisi aracılığıyla bu mesele ile de çok yakından ilgileniyordu. Vatikan temsilcisi Müslüman ailelerinden koparılan kadın ve çocuklardan Katolik olanları ayırarak bunları Katolik ailelerin yanlarına yerleştirdi. Vatikan'ın bu hareketi Ermenilerin tepkisine neden oldu. Ermeni temsilciler bahsedilen kadın ve çocukların doğrudan İstanbul'da bulunan Ermeni Patriği'ne teslim edilmesini talep ettiler[886]. Görüldüğü üzere bu mesele tam anlamıyla bir misyonerlik mücadelesine dönüştü.

10. Ayasofya Camisinin Kiliseye Çevrilmesine Yönelik Talepler ve İşgal Yönetiminin Tutumu

İngiliz Savaş Kabinesi mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra Calthorpe'a gönderdiği mesajında Ayasofya ve Müslümanların diğer kutsal mekânlarına saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmişti[887]. İşgal yönetimi, İstanbul'un fethinden sonra camiye dönüştürülmüş olan Ayasofya'nın yeniden kiliseye çevrilmesi amacıyla içeriden ve dışarıdan gelen çeşitli taleplerle karşılaştı.

884 "Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Tüm Vilayet ve Mutasarrıflıklara Gönderilen 10 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Telgraflar", **BOA, DH.ŞFR**, 99/110.

885 "İstanbul Polis Müdüriyeti Tarafından Hazırlanan 29 Haziran 1335 (1919) Tarihli Rapor", **BOA, DH.KMS**, 52-2/79.

886 "Sir W. Townlwy'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 16 Kasım 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3417**, 189916.

887 **TİH**, s. 117; Jaeschke, **a.g.e**, s. 28.

Mütarekenin ardından Atina'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Lord Granville Yunan Hükûmeti'nin Ayasofya'nın iadesi ile ilgili taleplerine hak vererek bunun yapılması halinde Venizelos muhaliflerinin yöneltikleri eleştirilerin durdurulabileceğini ileri sürdü[888]. İngiltere'nin Hindistan temsilcisi Montagu ise Hindistan Müslümanlarının fikri alınmadan buna izin verilmemesi konusunda hükûmetini uyardı[889].

İstanbul fiilen işgal altına alındığında Ayasofya'nın Yunanlıların isteğiyle kiliseye çevrileceğine dair şayialar yayıldığından caminin avlusuna ve çevresine Türk askerleri yerleştirilmişti. O tarihten itibaren 30. Alaydan askerler avluda nöbet bekliyordu. Nöbetçi askerlerin dışında kalan askerler Ayasofya'nın karşısındaki evlerde konaklamakta ve bu şekilde camiyi gözetim altında tutmaktaydılar. Sayıları 200 civarında olan bu askerlerin elinde 4 makineli tüfek vardı. Caminin bu şekilde muhafaza altına alınmış olması camiyi kiliseye dönüştürmek isteyen Rumların şikâyetlerine neden oluyordu. Bu şikâyetleri değerlendiren İstanbul Yüksek Komiser Vekili R. Webb 30 Aralık 1918 tarihinde Ayasofya'yı ziyaret etti. Webb bu ziyaretinden sonra Türkiye'de askerlerin camilerde konaklamasının çok yaygın ve olağan olduğunu bu nedenle telaşa kapılmaya lüzum olmadığını ifade etti[890].

Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesini isteyen sadece Rumlar değildi. Hıristiyan aleminden çeşitli kuruluşlar bu konuda İngiliz Hükûmeti'nden taleplerde bulunuyorlardı. Leicestershire Arkeoloji Cemiyeti[891], Londra Eski Yapıları Koruma Cemiyeti ve Oxford Hıristiyan Kilisesi Cemaati[892] hem İngiliz Hükûmeti'nden hem de Paris Konferansı'ndan Ayasofya'nın Hıristiyan alemine iadesine yönelik taleplerde bulundular. 20 Şubat 1919 tarihinde Londra'da, Ayasofya'nın Hıristi-

888 "Lord Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na 20 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 192762.

889 "Hindistan Valiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 196919.

890 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 717.

891 "İngiliz Hükûmeti'nden Leicestershire Arkeoloji Cemiyeti'ne 1 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 17018.

892 "Oxford Hıristiyan Kilisesi'nin 9 Aralık 1918 Tarihli Müracaatı", **FO, 371/3417**, 202226.

yanlığa iadesi için bir kitle mitingi düzenlenecekti. Ancak Müslümanların tepki gösterebileceği ihtimali göz önünde tutularak miting iptal edildi[893].

Ayasofya'ya yönelik talepler devam ederken İngiliz istihbarat servislerine İstanbul'un kaybedilmesi halinde Türklerin Ayasofya'yı havaya uçuracaklarına dair bir rapor ulaştı. Bu raporda Kadıköy'de bir camide yapılan mevlit esnasında söz alan bir öğrencinin "biz çok iyi organize olduk ve ülkemizi korumak için kanımızı son damlasına kadar dökmeye ve kendimizi kurban etmeye hazırız. Her köşe başında bir adamımız, bir askerimiz, bir polisimiz veya fedaimizi yerleştirdik ve her biri iki bomba taşımaktadır. Nazırların şoförleri organizasyonumuzun içine girmeyi kabul ettiler ve herhangi bir teşebbüsü önlemek için motorları havaya uçuracaklardır. Bu, önemli noktalarda haberleşmemizin bir aracı olarak kullanılacaktır. Ayasofya'nın, müzenin ve Hıristiyan kilisesi olan diğer camilerin altındaki mahzenlere patlatmak için gerekli patlayıcıları yerleştirdik. Bu mahzenler İttihatçı askerler tarafından korunmaktadır." Sözleri ile camide toplanan kalabalığı heyecanlandırdığı yer almaktaydı. Bu konuşma İngiliz Kadıköy Kontrol Memuru Albay E. La Fontaine'nin kulağına gitmiş, o da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne böyle bir rapor sunmuştu[894]. Büyük bir ihtimalle İstanbul sokaklarında dolaşan ve Rumların kulağına giden söylentilerin kaynağı bu rapordu.

Bu rapordan başka Rumların verdikleri raporlarda Yerebatan Sarnıcı'nda, Ayasofya'ya doğrultulmuş silahlar bulunduğu iddia edilmekteydi. İtilâf askerleri, sarnıcı bot ile dikkatlice aramalarına rağmen böyle bir durumla karşılaşmadılar[895]. Çünkü askerler sarnıca değil çevrede bulunan Müslüman ahalinin evlerine yerleştirilmişti[896]. Bu askerler Ayasofya'nın Müslümanlarda kalması için teminat olacaklardı.

İstanbul'daki yangınlar ve işgal kuvvetlerinin talepleri nedeniyle çok ciddi konut sıkıntısı çekildiğinden hükûmet bazı camilerin avlularında, İstanbul'a

---

893 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Amiral Webb'e 20 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4166**, 28780.

894 "İngiliz Kadıköy Kontrol Memuru Albay E. La Fontaine Tarafından 5 Haziran 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4142**, 96939.

895 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Nisan 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4166**, 61238.

896 "Dâhiliye Nezâreti'nin 26 Mart 1335 (1919) ve 24 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Raporları", **BOA, DH.KMS**, 49-2/1; 52-1/77.

gelen göçmenlerin ve askerlerin konaklaması için düzenleme yapmıştı. Ayasofya avlusu da bu amaçla tahsis edilmişti. Hükûmet sadece konaklama amacıyla değil camilere karşı İtilâf kuvvetleri ya da gayrimüslimler tarafından yapılabilecek bir harekete karşı böyle bir uygulamaya gitmişti. İtilâf temsilcileri antlaşmadan istedikleri sonucu alamamaları halinde Türklerin Ayasofya'yı tahrip edeceklerine dair raporlar alıyorlardı. Öyle ki; Milne yapılacak bir askerî harekâtın mekânın tahribatına neden olabileceğini ve bu konuda bir sorumluluğunun olmadığını bildirdi[897]. Milne'nin ifadelerinden İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Devletlerinin Ayasofya'ya bir operasyon yapmayı düşündükleri ancak camideki Türk muhafızlarından dolayı bu harekete cesaret edemedikleri sonucunu çıkarmak mümkündür.

Ayasofya ile ilgili isteklerinin gerçekleşmediğini gören Rum Patriği taktik değiştirerek Ayasofya'da bulunan Türk askerlerinin mekânın tarihi dokusuna zarar verdiklerini iddia etti. Bu iddiayı ciddiye alan Yüksek Komiserler, baş tercümanlarını Evkaf Nezâreti'ne göndererek şikâyetlerini ilettiler. Rum Patriği, Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesine engel olarak mekânda bulunan Türk askerlerini görüyordu. Fakat İngiliz Hükûmeti Müslümanların, Ayasofya'nın Rumlara verilmesine seyirci kalmayacaklarını ve olası bir çatışmanın hem Müslüman hem de Hıristiyan dünyasında derin bir sarsıntı yaratabileceğinin farkındaydı[898].

Yapılan incelemelerden sonra Rumlar iftiralara bir süre ara verdiler. İngiliz Yüksek Komiseri'nin değişmesini fırsat bilen Fener Rum Patriği, Yüksek Komiserliğe atanan Rumbold'a 10 Ocak 1921 tarihinde bir mektup yazarak Ayasofya'nın tehlike ile karşı karşıya olduğunu iddia etti. Geçmişte yaşananlar hakkında bilgisi bulunan Rumbold, Rumların daha önceden de kasıtlı olarak Ayasofya'yı tahrip etmek isteyenler olduğunu iddia ettiklerini bildiğinden yapılan şikâyeti önemsemedi. Buna rağmen Rumbold konu hakkında tahkikat yaptırdı. Tahkik sonucunda Ayasofya'ya Türkler tarafından yöneltilen bir tehdit bulunmadığı bir kez daha anlaşıldı[899].

---

897 "İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 31 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5882.

898 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 37493.

899 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6574**, E 4618.

Rumlar iddialarının mesnetsiz olduğunun anlaşılmasından sonra da İngiliz Hükûmeti'ne Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesine yönelik çok sayıda mektup gönderdiler. Müslümanların tepkilerinden çekinen İngiliz Hükûmeti, gönderilen mektuplara, mevcut koşullarda Ayasofya'nın kiliseye çevrilemeyeceğine fakat gelecekte bunun gerçekleşebileceğine dair cevaplar verdi. Paris Konferansı da yapılan müracaatlara aynı şekilde karşılık verdi[900]. Aslında Paris Konferansı da bu konuda henüz bir karara varamamıştı[901].

Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi konusu 19 Mart 1919 tarihinde İngiliz Parlamentosu'nda da tartışıldı. J.D. Rees'in, Başbakan'a İtilâf Devletlerinin veya İngiliz Hükûmeti'nin buna yönelik bir çalışma yapıp yapmadığına yönelik sorusuna karşılık bu konuda henüz bir çalışma yapılmadığı ve kararın Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma sonrasına bırakıldığı cevabı verildi[902]. 25 Mart 1919 tarihinde yapılan tartışmalar neticesinde konu hakkında Hindistan Müslümanlarının fikrine müracaat edilmesine ve bu amaçla incelemelere başlanmasına karar verildi[903].

İngiliz Hükûmeti'nden ve Paris Konferansı'ndan istediği neticeyi alamayan İstanbul Rum Patriği, Canterbury Başpiskoposu'na bir mektup yazarak ondan Ayasofya'nın Ortodoks kilisesine dönüştürülmesi için yardım istedi[904]. Aslında Canterbury Başpiskoposu daha mütarekenin ilk günlerinde bu konudaki arzusunu Paris Konferansı'na iletmiş ama istediği yanıtı alamamıştı[905].

Ayasofya ile ilgili tartışmalara Papa da ilgisiz kalmadı. Papa'nın bu maksatla İstanbul'a gönderdiği heyet yaptığı incelemelerin ardından Paris Konferansı'na müracaat ederek Ayasofya'nın Hıristiyan alemine iadesini talep etti. Bu teşebbüslerin ciddileşmesi üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcisi Hohler ile temasa geçen Sadrazam Damat Ferid Paşa, dünya Müslümanları ve Padişah için

---

900 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Konferansı İngiliz Heyetine 10 Mart 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4166**, 34279.

901 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 42041.

902 "19 Mart 1919 Tarihinde İngiliz Meclisi'nde Yapılan Tartışmalar", **FO, 371/4166**, 45274.

903 "25 Mart 1919 Tarihinde İngiliz Meclisi'nde Yapılan Tartışmalar", **FO, 371/4166**, 47843.

904 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 48122.

905 **FO, 371/3417**, 200096.

Ayasofya'nın önemini anlatan beyanatlarda bulunarak Ayasofya'nın Yunanlılara verilmesi halinde Padişah'ın İstanbul'u terk edeceğini söylediğini de bildirdi[906]. Bu düşüncelerini İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a da ileten Sadrazam, Ayasofya'nın kaybı halinde Müslüman dünyasının yasa boğulacağını vurguladı[907]. Sadrazam'ın ve Padişah'ın bu beyanatlarından sonra da Paris Konferansı'na Ayasofya'nın iadesi ile ilgili çok ciddi başvurular yapıldı.

İngiliz Kiliseler Birliği[908], Edinburgh Kilise Konseyi[909] ve Devon Bağımsız Kiliseler Federasyonu'nun[910] yaptıkları başvurulara da antlaşma sonrasında gerekli işlemin yapılacağına dair cevaplar verildi.

Diğer bir mesele de Ayasofya'nın mahzeninde bulunduğu ileri sürülen tarihi eserler ve el yazmaları hakkında tahkikat yapılması için İngiliz Dışişleri Bakanı doğrudan devreye girmesidir. Bu konu hakkında İngiliz Yüksek Komiseri'ne talimat veren Dışişleri Bakanı Curzon, uzmanların görüşlerini aldıktan sonra bunun bir efsane olduğuna kanaat getirerek ısrarından vazgeçti[911]. Böylece İngilizlerin nelerin peşinde koştukları daha iyi anlaşıldı.

Tarihi eser arama çalışmaları sırasında Ayasofya'nın mimari açıdan tehlikeyle karşı karşıya olduğu anlaşıldı. Vakıflar Genel Müdürü ile gayri resmî bir görüşme yapan Rumbold, ona mimari tedbirlerin alınmasını önererek bu konuda Rumlardan maddi yardım alınabileceğini iletti[912]. İngiliz Hükûmeti ise Osmanlı Hükûmeti'nin daha önceden dikkatinin çekildiğini vurgulayarak mimari konularda başka bir işleme gerek olmadığını bildirdi[913]. British Museum'un, si-

---

906 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 62772.

907 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4166**, 63981.

908 **FO, 371/4166**, 68539.

909 **FO, 371/4166**, 89369.

910 **FO, 371/4166**, 98139.

911 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 11 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 196323.

912 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6574**, E 4618.

913 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6574**, E 4618.

yasi durumun elvermesi halinde mimari alanda çalışma başlatılması konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapılmasını tavsiye eden mektubunu da [914] İngiliz Hükûmeti dikkate almadı.

Öte yandan İstanbul Rumları büyük paralar karşılığında Ayasofya çevresinde bulunan emlak ve araziyi satın almaya çalışıyorlardı. Meclis-i Vükelâ bu satışların önlenmesi amacıyla bir komisyon teşkiline karar verdi. Bu komisyon emlakini elden çıkarmak isteyenlere Evkaf Nezâreti tarafından ödeme yapılmasını sağlayacaktı[915]. Böylece Rumların Evkaf Nezâreti'ne devrolan emlaki satın almaları önlenmiş olacaktı.

Ayasofya'ya yönelik hedeflerini gerçekleştiremeyen mihraklar, İstanbul'da Ayasofya'nın bir kilise şeklinde tasvir edildiği kartpostalları piyasaya sürdüler. Üzerinde haç bulunan Ayasofya posta kartlarının Müslümanların hislerini incitebileceğini göz önünde bulunduran Yüksek Komiserler meseleyi Yunan Yüksek Komiseri ile müzakere etmeye karar verdiler. İtilâf polis ve jandarması gördüğü yerlerde bu kartpostallara el koyacaktı[916].

İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti tarafından alınan tedbirleri ve Müslüman halkın bu mesele ile ilgili hassasiyetlerini göz önünde bulundurduğundan Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi fikrini hayata geçiremediler. Cumhuriyet döneminde her iki din karşısında tarafsızlığı sağlama düşüncesiyle Ayasofya Cami müzeye dönüştürülecekti.

D. İZMİR'İN İŞGALİ

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nda Rusya'nın onaylaması koşuluyla İzmir'in İtalyan egemenliğine bırakılması kararlaştırılmıştı. Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra İngiltere ve Fransa, antlaşmanın Rusya tarafından onaylanmamasını gerekçe göstererek bu antlaşmanın uygulanamayacağını ileri sürmüş, yapılan antlaşmayı onaylamamışlardı. İtalya ise savaştan ve kurulan birlikten çekilmesi hasebiyle Rusya'nın

914 "British Museum İdaresi'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6574**, E 5208.

915 "28 Mayıs 1335 (1919)", **MV**, 215/137.

916 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

onayına gerek kalmadığını savunmaktaydı[917]. Savaş dışı kalan Rusya bir yana İngiltere ve Fransa'nın Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nı onaylamamış olmaları hukuki olarak bu antlaşmanın geçersiz olması için kafi idi. İtalyanlar ise birlik ruhunun gereği varılan antlaşmanın özüne sadık kalınmasını bekliyorlardı.

6 Kasım 1918 tarihinden itibaren İtilâf Devletlerine mensup işgal kuvvetleri İzmir Limanı'na girerek Yunan işgaline kadar şehri askerî işgal altında tuttular. Bu süre zarfında İtilâf Devletleri İzmir'e Yüksek Komiser statüsünde temsilci atadılarsa da bu temsilciler arasında uzlaşma sağlanamadığından İzmir hakkındaki idari kararlar, İstanbul Yüksek Komiserleri tarafından verildi. İstanbul'da alınan kararlar İzmir'de bulunan İtilâf temsilcileri aracılığıyla tatbik ediliyordu. İstanbul Yüksek Komiserleri, Yunanlılar İzmir'e asker çıkardıktan sonra da şehir üzerindeki etkilerini kaybetmemek için mücadele edeceklerdi. Yüksek Komiserler tarafından İstanbul'da kurulan Pasaport Bürosu'nun bir benzeri İzmir'de faaliyet sürdürüyordu. Matbuat Komisyonu ve işgal mekanizmasının diğer çarkları için de aynı uygulama söz konusuydu. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Yunanlıların İzmir'de manda kurmadıklarını anlamaları gerektiğini ve onlara sadece bölgenin askerî işgali vazifesinin verildiğini bildirmişti. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri de bu statükoyu benimsediler. Neticede Yunanlıların İzmir'de İtilâfçı Sansür Bürosu'nda ve İtilâfçı Pasaport Bürosu'nda temsil edilmelerine izin verildi. Yüksek Komiserler, Yunanlıların İzmir'de askerî meselelerden mesul olmalarını, bunların dışında kalan sahalarda Yunanlıların da katılacakları İtilâfçı kontrolün devam etmesini savunuyorlardı[918]. Yunanlılar İzmir'e asker çıkardıktan sonra şehrin efendisi olmaya çalışmışlardı. Yüksek Komiserler ise onları İzmir'in işgalinde bir efendi olarak değil küçük hisseli bir ortak olarak görüyorlardı.

İzmir'in müşterek birlikler tarafından işgal edilmesi İtalyanların şehre tek başlarına hâkim olmalarını engelliyordu. İngiliz ve Fransızlar gibi İtalyanlar da mütareke hükümlerini çiğneyerek Antalya'dan İzmir'e kadar olan kıyı şeridinde bulunan stratejik noktaları işgal etmişlerdi[919]. Bu işgallerle İtalya'nın Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarına yerleşmesini menfaatlerine aykırı gören İngiltere ve

---

917 Çelebi, **a.g.e**, s. 22-24.

918 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

919 İtalyan işgalleri için bkz. Çelebi, **a.g.e**, 77-162.

Fransa, Paris Konferansı'ndan İzmir'in Yunan egemenliğine bırakılması kararını çıkardılar. İtilâf Devletleri arasındaki bloğun çatlamasına sebep olan bu karar, İtalyanların işgal politikalarında farklılıklar yaratacaktı.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra hükûmetinin istifasını sunan Damat Ferid Paşa'ya yeniden hükûmeti kurma görevi verildi. Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde yeni bir hükûmet kurdu. İstanbul'a işgal kuvvetlerinin geldiği ilk günlerde olduğu gibi Türk tarihinin en kritik dönüm noktalarından birinde daha ülke hükûmetsiz kaldı. Damat Ferid Paşa, hükûmeti kurmadan önce İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan ile görüşerek üstü kapalı bir şekilde destek istedi. Paris Konferansı'nın İstanbul'u da Türklerin elinden almasından endişe eden Damat Ferid Paşa, İngilizlerden teminat bekledi. Ancak Ryan, klasik sözlerle durumu geçiştirdi[920]. İngilizler, İzmir'in işgalinin "protesto fırtınalarını" tetiklediğini geç anlayabildiler[921].

Damat Ferid Paşa Hükûmeti gecikmeli olarak, 22 Mayıs 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserlerine bir nota vererek Yunan birliklerinin ivedi olarak İzmir'den çekilmelerini talep edebildi. Bu notada İzmir'de Yunanlılar yerine büyük devlet askerlerinin hüsn-ü kabul göreceği bildirildi[922]. Ferid Paşa ve hükûmetinin millî menfaatleri savunmak maksadıyla verdiği tepkilerde dahi bazı tutarsızlıklar ve yanlışlar söz konusuydu. Yunanlıların İzmir'den çekilmeleri talep edilirken büyük devletlerin işgallerinin ehven-i şer olarak görülmüş olması bu tutarsızlık ya da yanlışların eseriydi.

Ferid Paşa'nın verdiği notadan sonra Yunanlılar İzmir'den çekilmedikleri gibi Ayvalık istikametinde ilerleyişlerine devam ettiler. Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserler nezdindeki teşebbüslerine bir yenisini daha ekleyerek bir nota daha hazırladı. Bu notada Yunanlıların Ayvalık istikametindeki ilerleyişinin ülke içerisinde karışıklıklara sebep olacağı vurgulandı. Başta İtalyan Yüksek Komiseri olmak üzere İtilâf Yüksek Komiserleri de Yunanlıların ilerleyişinden rahatsızdı. Yüksek Komiserlerin; Yunan Yüksek Komiseri'ne, ilerleyişin durması

920 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 76104; Akşin, **a.g.e**, s. 309.

921 Ryan, **a.g.e**, s. 128-129.

922 Akşin, **a.g.e**, s. 314.

yönünde verdikleri nota[923] herhangi bir fayda sağlamadığından Yunanlılar ilerleyişlerine devam ettiler.

İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da gerginlik zirveye tırmandı. O güne kadar Rumların mütecaviz hareketlerine karşı itidali elden bırakmayan halkın sabrı taşmaya başladı. İzmir'in işgaline karşı Osmanlı Hükûmeti ve Padişah'a gönderilen protestolar dışında sadece İngiliz Yüksek Komisyonu'na 200'den fazla protesto telgrafı çekildi[924]. Bu telgrafların dışında yapılan mitinglerle işgal protesto ediliyordu. İstanbul'da halk teyakkuz halindeydi. Damat Ferid Paşa tarafından yeniden kurulsa da hükûmet istifa etmek zorunda kaldı. Esnaf yas ilân ederek kepenk kapattı[925]. Bu olaylardan sonra, Yunanlıların İzmir'i işgalinde başrolü oynayan İngilizler dahi paniğe kapıldılar. İstanbul'da yapılan mitingleri İtilâf Devletleri subayları yakından izliyor, İtilâf Devletlerine ait uçaklar alçak uçuş yaparak halkı sindirmeye ve korkutmaya çalışıyordu[926]. Bütün bunlardan sonra Ryan, İstanbul'daki havanın ihtilâl havası olduğu konusunda Damat Ferid Paşa'yı uyarmak mecburiyetinde kaldı[927].

Ryan'ın uyarıları üzerine hükûmet 25 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenmesi plânlanan Beşiktaş ve Beyazıt mitinglerini yasakladı[928]. Düzenlenen mitingler İtilâf Devletlerini rahatsız ediyordu. 30 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen mitingden sonra Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti'ne bu tarihten sonra benzer gösterileri durdurmasını tavsiye etti[929]. İzmir'in işgaline karşı İstanbul'da mitingler başladığında İngilizler, Ryan aracılığıyla hükûmeti uyarmalarına rağmen mitinglere karşı sert bir tepki göstermemişlerdi. Çünkü İngilizler ilk mitinglerin "halkın hislerini ortaya çıkarması ve enerjisini boşaltması" açısından faydalı ola-

---

923 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

924 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 76103.

925 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 76459.

926 Akşin, **a.g.e**, s. 316.

927 Jaeschke, **a.g.e**, s. 33-34; Akşin, **a.g.e**, s. 16.

928 Akşin, **a.g.e**, s. 317.

929 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 82458.

cağını düşünüyorlardı. Ancak sonraki mitinglerde tepkinin dinmeyerek artması onları endişeye sevk etti[930].

Sadece Türk kaynakları değil İngiliz Yüksek Komiserliği raporları dahi Yunanlıların İzmir ve çevresinde sistemli bir katliama başladıklarını gösteriyordu. Denizli'deki İngiliz temsilcileri, 11 Temmuz 1919 tarihinde şehri işgal eden Yunan askerlerinin Müslümanları tutuklayarak hapsettiklerini, feslerini yırttıklarını ve 48 Müslüman'ı katlettiklerini bildirdiler. Bundan sonra Türklere ait tarlaları ateşe veren Yunan askerleri, sayısı belli olmayan çok sayıda Müslüman'ı katlettiler. Buna karşılık Türkler sınırlı imkânları ile karşılık vermeye çalışıyorlardı[931].

Sadrazam Damat Ferid Paşa, Yunanlıların İzmir ve çevresinde yaptıkları zulümlerden sonra İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den bir şeyler yapılmasını talep etti[932].

İzmir'in işgaline ve işgalden sonra yaşananlara tepkinin çığ gibi büyümesi karşısında İtilâf Yüksek Komiserleri olayları tahkik etmek üzere bölgeye bir Tahkikat Komisyonu gönderilmesine karar verdiler. İngiltere, Fransa ve İtalya ve Yunan temsilcileri komisyonda yer alacak, zulmü çeken Türkler komisyonda temsil edilemeyecekti. İtalyanların ısrarı ile Türk üyenin de komisyona dâhil edilmesine karar verildi[933].

Bu arada Osmanlı Hükûmeti İzmir'de yaşanan facialar ve Müslüman ahaliye uygulanan baskılar üzerine İstanbul Rum Patrikhanesi'ne müracatta bulundu. Yıllarca Osmanlı topraklarında serbest bir şekilde faaliyet göstermesine müsaade edilen Patrikhane, hükûmete bir cevabı dahi çok gördü[934]. Bu teşebbüsten bir netice alamayan Sadrazam Ferid Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri

930 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 92733.

931 "İzmir ve Aydın Vilayetleri İngiliz Yüksek Komiseri'nden İstanbul Yüksek Komiseri'ne 30 Temmuz 1919 Tarihli Rapor", F.C.R.E.A Part II, 1919, Ek 1 No. 85, Ek 2 No. 85, **FO, 406/41**.

932 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4220**, 130190.

933 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4220**, 120083.

934 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Yirmidokuzuncu İnikad, 21 Kânûn-ı Evvel 1334 (1918), s. 305.

Calthorpe'a müracaat etti. 24 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen görüşme sırasında Calthorpe geçmişteki hataların bedelinin ödendiğini ileri sürerek faturanın tamamını Türklere kesmeye çalıştı. Buna karşılık Sadrazam durumdan endişe ettiğini ve kamuoyunun birden parlayabileceğini ileri sürdü. Damat Ferid Paşa konuşmasının sonunda başlangıçta söyledikleri ile çelişircesine Calthorpe'tan Paris Konferansı'na müracaat etmesini ve Türkiye hakkında verilecek en kötü kararın ne olduğunu öğrenmesini istedi[935]. Damat Ferid Paşa'nın bu tutarsızlığı bir Sadrazam'a yakışmayacak şekilde sık sık İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret etmesi ve aciz bir şekilde ondan yardım dilemesi kendisinin ve hükûmetinin itibarını zedelemekten başka bir netice sağlamıyordu.

İngilizlerden aradığı desteği bulamayan Damat Ferid Paşa, geleceğine dair endişeye kapıldı. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'i ziyaret eden Paşa ülkenin hükûmetsiz kalmaması ve karışıklığa düşmemesi için hükûmeti kurma görevini istemediği halde yeniden aldığını izah etmeye çalıştı. Damat Ferid Paşa, ülkede karışıklık çıkması halinde bu duruma suç ortağı olmaktan nasıl kurtulacağını ve Padişah'ın şahsi emniyetinin nasıl sağlanabileceğini de öğrenmek istiyordu. Webb böyle bir hareket oluşsa dahi Damat Ferid'in masumiyetinden emin olacaklarını, onun saygınlığından ve sadakatinden şüphe etmeyeceklerini vurgulayarak Padişah'ın emniyeti konusunda merkeze danışması gerektiğini ifade etti[936]. Ne kadar elem vericidir ki yeni hükûmeti kurduğu sıralarda Sadrazam, olası karışıklıklar nedeniyle ülkesinin düşeceği vaziyetten değil yaşananlardan sorumlu tutulmaktan korkuyordu. Bu durumda Ryan'ın, veremediği güvenceyi Webb vererek Ferid Paşa'yı rahatlattı.

İzmir'in işgalinden sonra başlayan direnişleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini değerlendirmek üzere İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe ile görüşen Damat Ferid Paşa İzmir'de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde yaşanması muhtemel sıkıntıların önlenebileceğini ifade etti[937]. Damat Ferid Paşa, Yunanlıların Anadolu'da daha fazla ilerlemesini

935 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 78659.

936 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 76661.

937 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 107802.

önlemek amacıyla sarf ettiği bu sözlerle İzmir'in kaybına razı olmuş izlenimi yaratıyordu.

15 Temmuz 1919 tarihinde Yıldız sarayında The Morning Post gazetesi muhabiri ile bir görüşme yapan Padişah Vahdettin, babasının İngiliz dostu olduğunu kendisinin de İngiliz ve Fransız dostu olarak yetiştirildiğini vurgulayarak İzmir'in işgalinden sonra istenmeyen olaylar yaşandığına işaret etti. Padişah, Yunanlılar insanlık dışı hareketlerine ve katliamlarına devam ettikçe halkının sessiz kalmasının zor olacağını halkının evlerini, canlarını ve onurlarını korumaya çalıştığını açık bir şekilde beyan etti[938]. Padişah Yunanlıların İzmir'i işgaline ve işgalden sonra yaşananlara tepkisini geç kalmış olsa da bu şekilde dile getirmişti.

Llyod George'un İzmir ve Trakya'yı Yunanistan'a bırakmak için ileri sürdüğü tezlere karşı Salih Paşa Hükûmeti, 1 Nisan 1920 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri nezdinde teşebbüste bulunarak bahsi geçen bölgelerde Müslüman çoğunluğun bulunduğunu beyan etti[939]. Ancak bu, Salih Paşa Hükûmeti'nin son icraatı oldu. Salih Paşa Hükûmeti 2 Nisan 1920 tarinde istifa etmek zorunda kaldı. Yerine de İtilâf Devletlerinin ilk tercihi olan Damat Ferid Paşa bir kez daha atandı.

E. İŞGAL YÖNETİMİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 3. ORDU MÜFETTİŞLİĞİ'NE ATANMASI

13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiği gün işgal kuvvetlerinin İstanbul'a çıkarma yaptıklarını gören Mustafa Kemal Paşa işgalin ilk günlerindeki beyanatlarında, savaş sırasında vazifesi gereği İngilizlerle mücadele ettiğini fakat kalbinde İngilizlere karşı kin beslemediğini ve Osmanlı millletinin İngilizler gibi dostlara sahip olmaktan mütehassıs olduğunu dile getirdi[940]. Saray ve hükûmet çevrelerinde kullanılan üsluba benzeyen üslubuyla Mustafa Kemal Paşa büyük ortak İngiltere'ye karşı olmadığına dair bir izlenim yaratmak isiyordu. Mustafa

---

938 "26 Temmuz 1919 Tarihli The Morning Post'tan", **FO, 371/4227**, 107802

939 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 1 Nisan 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2716/17.

940 17 Kasım 1918 Tarihli Minber'den nakleden; Jaeschke, **a.g.e**, 99.

Kemal Paşa bundan sonraki beyanatında mütarekenin uygulanması esnasında yaşanan anlaşmazlıklar üzerinde duracaktı.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde İtilâf temsilcileri ile karşı karşıya gelmemeye özen gösterdi. Teceddüd Fırkası'na üye olduğuna dair haberlerin yayılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, bir tekzip yayınlayarak hiçbir fırka ile bağlantısının olmadığını açıkladı. 18 Kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Vakit'e verdiği beyanatta "mezkûr şartname ahkamının sui tefehhümü mucip olacak şekilde görülüyorsa" da bunun sebebini araştırarak anlaşmaya varılması gerektiğini ifade etti[941]. İstanbul'daki en üst rütbeli subaylardan biri olan Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları ordunun görüşünü yansıtması itibariyle önem arz etmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa İtilâf Devletlerini ima yollu uyarırken mütarekenin hakkaniyetle uygulanması halinde uzlaşılabileceğini de gösteriyordu.

Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nın kabul görmemesi nedeniyle İtalyanlar, faklı bir işgal politikası izliyorlardı. İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri Sforza, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Osmanlı ordusunun ve halkının nabzını yokladı[942]. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Sforza'nın niyetini anladığından bu görüşme İtalyanlar açısından yararlı bir sonuç sağlamadı. Sforza anılarında 1919 yılı başlarında İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklayarak, Malta adasına sürmeyi düşündüklerini iddia etmektedir[943]. En küçük rütbelisinden en büyüğüne kadar tüm Osmanlı subaylarına şüphe ile bakıldığı bir dönemde İngilizlerin tutuklamayı düşündüğü komutanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın adının da geçmiş olması muhtemeldir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla bağlantısının olmaması, "Ermeni katliamı" ithamları ile ilgili görülmemesi ve mütareke ahkamına açıktan karşı gelmemiş olmaması nedeniyle bu düşüncenin ciddiyet kazanmadığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da kaldığı adresi belli olan, Padişah ve hükûmet mensupları ile sürekli temas halinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasına yönelik bir teşebbüste bulunulmamış olması bu kanıyı desteklemektedir. Mustafa Kemal

---

941 Jaeschke, **a.g.e**, s. 99-100.

942 Mevlüt Çelebi," Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, (1999), S. 45, s. 791-799.

943 Çelebi, **a.g.m**, s. 794-796.

Paşa'nın İstanbul'dan çıkarken gereken İtilâf vizesini alması da Sforza'nın iddialarının abartılı olduğunu göstermektedir.

Mondros Mütarekesi'nin ardından ordunun yeniden yapılandırılması ve müfettişliklerin tesis edilmesi aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın adı gündeme geldi. Hazırlanan projede Mustafa Kemal Paşa'nın Orta, Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını kapsayan, başlangıçta merkezi seyyar olup sonradan Erzurum olarak belirlenen 3. Ordu'nun başına atanmasına karar verildi[944].

İtilâf Devletleri Osmanlı Hükûmeti'nin baş müfettişlikler yoluyla ordu yapısında yaptığı değişikliklere karşı herhangi bir tepki göstermediler. Ryan, anılarında taslağa güvenmediğini ve taslağın Damat Ferid Paşa'nın aklının eseri olduğundan şüphelendiğini fakat Paşa'nın kendisine, Mustafa Kemal Paşa'nın sadakati konusunda teminat verdiğini, ancak bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan hareketi için ikna olduğunu nakletmektedir. Bununla birlikte Ryan Mustafa Kemal'in niyetini anlayamadıklarını da itiraf etmekte ve onun politik olaylara bulaşmamış olmasının da ikna olmalarında rol oynadığını belirtmektedir[945]. Ki; bu tespit gayet yerinde gibi görünmektedir.

İşgal kuvvetleri ile hemen hemen aynı günlerde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki çalışmalarını ve Samsun'a gidiş amacını İtilâf Yüksek Komiserleri önceden haber alamamışlardı. Sadece İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne 9. Ordu'nun ilgasından sonra Mustafa Kemal Paşa gibi yüksek rütbeli bir müfettiş ile geniş bir askerî heyetin Samsun'a gönderilme gerekçesini sordu. Milne bu heyetin amacı ve yetkileri hakkında da malumat verilmesini talep etti[946]. Harbiye Nezâreti, Milne'e verdiği cevapta bu heyetin askerî amaçlarla gönderilmediğini, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Mondros Mütarekesi'ne uygun olarak silah, tüfek kolları ve top kamalarının süratle sevk edilmesi ve bölgede asayişi sağlamak üzere gönderildiğini izah etti[947]. Bu izahat İngilizleri tatmin etmiş olacak ki, Mustafa Kemal Paşa'nın yapmak istedikleri anlaşılıncaya kadar İngilizler herhangi bir talepte bulunmadılar.

944 Türkmen, **a.g.m**, s. 47-48.

945 Ryan, **a.g.e**, s. 130-131.

946 Jaeschke, **a.g.e**, s. 269-270.

947 Jaeschke, **a.g.e**, s. 120.

Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa ile hükûmeti arasındaki ilişkiler başlangıçta gayet iyi idi. Hükûmet geniş yetkiler verdiği komutanının isteklerini karşılamaya gayret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere karşı savaşan Rus ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir Rus heyetinin bir İngiliz subayı refakatinde Trabzon'a giderek depolarda bulunan erzak, araç ve gereci istemesine karşılık bunların hükûmetten talimat gelene değin teslim edilmemesi yönünde bir karar almıştı. Meseleyi görüşen Heyet-i Vükelâ orta bir yol bulmuş, savaş sırasında Ruslardan ganimet olarak alınan araç ve gerecin iade edilebileceğine ancak ordu ve halkın iaşe sıkıntısı yaşamaması için erzakın teslim edilmemesine karar vermişti[948].

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a varışının ertesi günü sadarete çektiği telgrafta İzmir'in haksız bir şekilde işgalinin kabul ve hazmedemeyeceğini, hükûmetin haklarını koruyacağına olan inançla halkın sükûnetini muhafaza ettiğini bildirdi[949]. Buna karşılık Damat Ferid Paşa İzmir'e asker çıkarılmasının Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine uygun yapıldığını lakin gerekli teşebbüslerde bulunulacağını ifade etti[950].

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun da bulunduğu sıralarda tüm yurtta İzmir'in işgali yapılan miting ve eylemlerle protesto ediliyordu. Bu amaçla Sivas'ta yapılan miting herhangi bir taşkınlık yaşanmamasına karşın Ermenileri kaygılandırmaya yetti. Ermeni Patriği, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulunarak Ermenilere karşı yapılabilecek kötü muamelelerin önlenmesini talep etti. Harbiye Nazırı bölgede olup bitenlerin eşkıya faaliyetleri olduğunun farkında olduğunu belirterek Mustafa Kemal Paşa'dan bu konuda bir rapor istedi[951]. Mustafa Kemal Paşa 3 Haziran 1919 tarihinde verdiği cevapta bu iddiaların asılsız olduğunu, yaşanan hadiselerden İtilâf Devletlerinin sorumlu olduğunu vurguladı. Mustafa Kemal Paşa, milleti üzüntü ve heyecana gark eden İzmir'in işgaline tepki olarak yapılan mitingleri yasaklamaya ne kendisinin ne de mülkî ve askerî yetkililerin gücünün olduğuna inanmadığını da sözlerine ekledi ve fi-

---

948 Gökbilgin, **a.g.e**, s. 83-84; Akşin, **a.g.e**, s. 347-348.

949 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** Der. Nimet Arsan, Ankara, 1964, s. 23-24.

950 Akşin, **a.g.e**, s. 349.

951 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2000, s. 24-25.

kirlerini hem askerî hem de mülkî yetkililere bildirdi[952]. Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatında askerlik dışında siyasete yönelik mesajların da bulunması Sadrazam Damat Ferid Paşayı rahatsız etmeye yetiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinin yavaş yavaş anlaşılması üzerine, onun gibi ülke çapında tanınmış bir kumandanın maiyeti ile beraber Anadolu'da dolaşmasının ülkede huzursuzluk yarattığını ileri süren Milne'nin uyarısı doğrultusunda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe 6 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne başvurarak Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını rica etti[953]. Bu talebe karşılık verilmediğinden 8 Haziran 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği daha sert bir nota göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmasını istedi. Notada Samsun bölgesinde kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkarmak istedikleri Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hareket içerisinde ön saflarda olduğunun altı çizildikten sonra, ülke içerisinde çıkması muhtemel ırkî ve dinî nitelikli karışıklıkların ağır sonuçlar doğuracağı, bundan da hükûmetin sorumlu olacağı belirtildi[954]. Aynı gün İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Wyndham Deedes, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile görüşerek Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması konusundaki hassasiyetlerini dile getirdi. Deedes, Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçı olmak ya da İttihatçıların oyununa katılmakla suçluyor, bu şahısların Padişah'ı etkilemek istediklerini, hükûmetin kendilerine güvenmesi gerektiğini ifade ediyordu. İngilizler mütarekenin 7. maddesini yürürlüğe koymakla tehdit ettikleri hükûmeti siyasi entrikalarla da huzursuz etmeyi deniyorlardı. Mustafa Sabri Efendi ise Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat Şurası'nda İngiliz himayesini isteyen Sadık Bey'i eleştiren telgrafından bahisle Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması için yapılan müdahaleden memnun olduğu izlenimi yarattı[955]. Deedes'in sözlerinden Anadolu'daki hareketin, iktidarın da karşı olduğu İttihatçı ruhu yeniden canlandırabileceği, Padişah'ın etki altına kalabileceği ve bu hareketin iktidarın alternatifi olduğu çıkıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün görevden alınmış olması

952 **Nutuk**, s. 26.

953 **FO, 371/ 4158**, 94625.

954 "İngiliz Yüksek Komisyonu'ndan Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 8 Haziran 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2608/6, lef 1.

955 **FO, 371/4158**, 94640.

Mustafa Sabri Efendi ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bu iddia ve tehditleri oldukça ciddiye aldığını göstermektedir.

Hükûmet içerisinde Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile aynı görüşü paylaşmayanlar da vardı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Milne'e cevaben İngilizlerin Samsun ve havalisinde yaşanan sorunlardan şikayetçi olmaları üzerine kendilerinin de bu sorunları gidermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'yı atadıklarını, üstelik İngilizlerden de bu atama için onay aldıklarını bildirdi[956]. Hariciye Nezâreti de İngilizlerin şikâyeti üzerine Anadolu'da asayişi sağlamak üzere askerî düzenlemeler ve atamalar yaptıklarını, bu düzenlemelerin olumlu sonuçlar verdiğini savunarak İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ikna etmeye çalıştı[957]. Bu çabaların sonuç vermemesi üzerine 8 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'a "teşrif" etmesini istedi. Bu daveti Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındığı şeklinde yorumlayanlar olsa da 11 Haziran 1919 tarihinde Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya Doğu Anadolu'da Ermeni saldırılarına karşı önlem almaya yönelik bir talimat vermiş olması, Mustafa Kemal Paşa'nın meşru olarak hâlâ görevinin başında bulunduğunu ve bu davetin göstermelik olduğunu göstermektedir[958]. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gizlice İngilizlerin baskıları nedeniyle çağrıldığını bildirmesi[959] de hükûmetin askerî kanadının İngilizlerin müdahalelerinden rahatsız olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarını desteklediğini göstermektedir.

Nitekim Deedes 8 Haziran 1919 tarihinde Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile yaptığı görüşmede, Harbiye Nezâreti'ni ülke içerisinde hükûmet aleyhtarı akımın odağı haline gelmekle itham etti[960].

21 Haziran 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe da Batı Anadolu'da gelişen direnişin kaynağının Harbiye Nazırı Cevat Paşa olduğunu iddia etti. Aynı gün Deedes ve Ryan ile görüşen Dâhiliye Nazırı Ali Kemal bir

---

956 Jaeschke, **a.g.e**, s. 125-126.

957 **FO, 371/4158**, 102530.

958 Jaeschke, **a.g.e**, s. 128.

959 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1997, s. 15.

960 **FO, 371/4158**, 94640.

muhbir edasıyla Batı Anadolu'daki direniş hareketinden Harbiye Nazırı Cevad Paşa'nın sorumlu olduğunu ileri sürdü[961].

Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden ayrılmaması üzerine 17 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir mektup daha gönderen Calthorpe, mektubuna bir karşılık alamadı. Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmemek ve zaman kazanmak amacıyla doğrudan Padişah'a müracaat etmesi, ona bağlılığını defalarca vurgulaması, kendisini geri çağırmak isteyen hükûmet mensuplarından yakınması, istiklâlin kazanılmasına, saltanat ve hilâfetin kurtarılmasına kadar "sine-i millette" kalacağını bildirmesi onun kararlılığını göstermiş, Padişah'a da hukuku ve saltanatı konusunda güvence vermişti[962].

Dâhiliye Nazırı Ali Kemal 18 Haziran 1919 tarihinde valiliklere bir genelge göndererek Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmiş, onun başarılı bir asker olmasına karşın siyasi gerçekleri anlayamadığını, halkı haraca bağlayan gayrimeşru kuruluşların arkasında durarak emirlere itaat etmediğini ve bu nedenle görevden alındığını açıklayarak valilerden Mustafa Kemal Paşa ile iletişimi kesmelerini istedi[963]. Mustafa Kemal Paşa'nın resmen görevden alınmadığı bir sırada yayınlanan bu genelge Dâhiliye Nazırı'na yönelik tepkileri arttıracaktı.

Ali Kemal İzmir'de bulunan Redd-i İlhâk Cemiyeti'nin millî direniş hakkında halkı bilinçlendirmek üzere çektiği telgrafların postaneler tarafından kabul edilmemesini, zorla kabul ettirilse bile bunların çekilmemesini de emretmişti[964]. Mustafa Kemal Paşa'nın buna tepkisi çok sert oldu. 20 Haziran 1919 tarihinde mülkî ve askerî yetkililere hitaben bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, milletin sesini boğarak, meşru haklarını elinden almak isteyenlerin vatanın ve milletin mahvolmasına neden olacaklarını, hiçbir telgraf memurunun böyle bir "namussuzluğa cüret" etmeyeceğini, eden olduğu takdirde sorumluların Divân-ı Harb'e verileceklerini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda alınan kararın geri çekilmesi için halktan telgraflar çekerek hükûmeti protesto

961 **FO, 371/4219**, 96984.

962 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 15-17.

963 "Ali Kemal Tarafından Vilayetlere Gönderilen 18 Haziran 1919 Tarihli Genelge", **FO, 371/4227**, 105777; "Calthorpe'dan Curzon'a 30 Haziran 1919 Tarihli Mektup ve Ekinde Dâhiliye Nazırı Tarafından Yayınlanan 18 Haziran 1919 Tarihli Genelge", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.68 ve eki, **FO, 406/41**; Nutuk, C.I, s. 36; Akşin, **a.g.e**, s. 363-364.

964 Karay, **a.g.e**, s. 127; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 1518; Akşin, **a.g.e**, s. 358.

etmesini ve gerekirse telgrafhaneleri işgal ederek kararın geri alınmasını sağlamalarını istedi[965]. Bu sert tepkileri Amasya Genelgesi takip etti.

Mustafa Kemal Paşa haberleşmeye engel olan bu müdahaleyi asla affetmemiş, Padişah'a telgraf çekerek Dâhiliye Nazırı'nı şikâyet etmişti[966]. Yalnız Padişah tarafından bu şikâyete bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır.

Amasya Genelgesi İtilâf Devletlerinin sabrını taşırdı. Hariciye Nazırı ile de görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmasını talep etti. Durum hakkında hükûmetine bilgi veren Calthorpe, Gelibolu Savaşlarında önemli bir ün kazanan ve Sadrazam tarafından tamamen iyi niyetle askerî müfettiş olarak atanan Mustafa Kemal Paşa'nın "yabancı karşıtı ve milliyetçi duyguların merkezi haline geldiğini" ileri sürdü[967].

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri karşısında Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi oldukça heyecanlanmıştı. Amasya Genelgesi'nin ilân edildiği gün Ryan ve Deedes, Sabri Efendi'yi ziyaret ederek izahat istediler. Sabri Efendi, Mustafa Kemal Paşa'yı bir isyan çıkarmaması için geri getirmeye çalıştıklarını belirttikten sonra Ali İhsan Paşa'nın başına gelenlere atıfta bulunarak aynı şeylerin yaşanmaması amacıyla Mustafa Kemal Paşa için yeniden garanti verilip verilmeyeceğini öğrenmek istedi. İngiliz temsilcileri ise talimat almadan buna cevap veremeyeceklerini bildirdiler[968]. Sabri Efendi hâlâ gerçekleri anlayamamış olsa gerek, Mustafa Kemal Paşa'ya can güvenliğine dair bir teminat vererek onu ikna edebileceğini düşünmekteydi. Üstelik bu teminatı İngilizlere danışmadan veremiyordu.

İngilizlerin baskısı altında kalan hükûmet, Amasya Genelgesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha sert bir tutum sergilemeye başladı. 23 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu müzakere eden hükûmet, halkı hükûmete karşı tahrik ettiği ve verilen talimatları yerine getirmediği ge-

---

965 Karay, **a.g.e**, s. 129; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 15-18; Akşin, **a.g.e**, s. 358-359.

966 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 18; Akşin, **a.g.e**, s. 360.

967 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 92885.

968 "Ryan tarafından Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.65, **FO, 406/41**; **FO, 371/4219**, 102545; Akşin, **a.g.e**, s. 361-362.

rekçesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasına, yerine Hurşit Paşa'nın atanmasına karar verdi[969]. Hükûmetin kararına rağmen Harbiye Nezâreti, Mustafa Kemal Paşa'ya görevden alındığını bildirmedi.

Mustafa Kemal Paşa'nın niyetini anlamaya başlayan İtilâf Devletleri, İstanbul Hükûmeti içerisinde bazı nazırların Mustafa Kemal Paşa'yla işbirliği yaptıklarından ya da Mustafa Kemal Paşa'ya sempati duyduklarından da şüpheleniyorlardı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ve Adliye Nazırı Abdullah Paşa ile Nafia Nazırı'nın Mustafa Kemal Paşa'ya sempati duyduklarına dair bir kanaat oluşmuştu[970].

İtilâf temsilcilerin baskıları ve Ali Kemal'in tutumu, Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan sorumlu olduğu Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'yı rahatsız etti. 26 Haziran 1919 tarihinde yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısında iki nazır arasında yaşanan tartışmaların ardından Şevket Turgut Paşa istifa etti. Diğer üyelerin talebi ile Ali Kemal de istifasını[971] sundu[972]. İngilizler, Ali Kemal'in yerine İngiliz menfaatlerine hizmet edecek, Şevket Turgut Paşa'nın yerine ise, genç generallerin "şovenist" faaliyetlerine karşı çıkacak bir Nazır atanması için harekete geçtiler[973]. Millî Mücadele'nin önderi olan genç generallerin vatan savunması için yaptığı hazırlıklar İngilizlerin gözünde "şovenist" faaliyetlerdi. Amasya Genelgesi'nden sonra Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ve çalışma arkadaşlarına yönelik tutumu İngilizler tarafından pasif bulunmaktaydı. Onun yerine bu hareketi etkisiz hale getirecek bir aday aranmaktaydı. Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmaması için sonuna kadar

969 "23 Haziran 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/54.

970 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4159**, 140467.

971 İngiliz belgelerinde Ali Kemal'in bir Fransız gazetesine halkın Fransız hâkimiyeti istediğine dair açıklamaları üzerine Hürriyet ve İtilâf Partisi tarafından Fransız çıkarlarına hizmet etmekle itham edildiği için istifa etmek zorunda kaldığı, Şevket Turgut Paşa'nın ise İTC sempatizanı ve dolayısıyla Millî Mücadele yanlısı olmakla itham edildiği için istifa ettiği nakledilmektedir. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 95998.

972 Akşin, **a.g.e**, s. 364; Türkmen, **a.g.m**, s. 50-51.

973 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 95998.

direnmiş, hükûmetten çekilmek zorunda kaldığı zaman beraberinde Ali Kemal'i de götürmüştü.

Bundan sonra Atatürk'ün Nutuk'ta naklettiğine göre Şevket Turgut Paşa 28 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek siyasi tablonun Osmanlı Devleti lehine değiştiğini söylemiş ve dönmesini şahsen rica etmişti[974]. Görev başında iken Mustafa Kemal Paşa'ya azil belgesini göndermeyen, bu uğurda Ali Kemal ile karşı karşıya gelerek istifa eden Şevket Turgut Paşa'nın tavır değişikliğinde İngilizler tarafından tutuklanma endişesinin yatmış olma ihtimali yadsınamaz. Paşa gönderdiği telgrafa İngiliz sansür memurları ve istihbarat personelinin ulaşacağını biliyor olsa gerektir.

Hükûmette yaşanan krizden sonra Padişah olayla doğrudan ilgilenmeye başladı. Padişah gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüslerinin vatansever hislerinden kaynaklandığını kabul ederek, endişeye ve telaşa gerek olmadığını hava değişimi için kendisine verilecek izinle istediği yerde dinlenebileceğini bildirdi[975]. Padişah'ın gelinen safhada Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarını takdir ettiği ancak meselenin siyasal zeminde çözülmesinden yana olduğu görünüyordu.

Paris'ten dönen Damat Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etme girişimleri de başarılı olmayınca İngilizlerin baskıları daha da arttı. Milne, Calthorpe'a gönderdiği 30 Haziran 1919 tarihli mektubunda, Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da bulunan Cemal Paşaların İttihatçılarla birlikte, İtilâf menfaatlerine aykırı çalışmalar yaptıklarını ve silahlı çeteler kurmak amacıyla teşebbüslerde bulunduklarını ileri sürerek Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın bir an önce İstanbul'a dönmeleri için baskılarını arttırmasını istedi. Milne'nin bu uyarısı üzerine 2 Temmuz 1919 tarihinde üçüncü kez Osmanlı Hariciye Nazırı'na bir mektup gönderen Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın görevden alınmalarını talep etmişti. Daha önce gönderdiği mektuplardan umduğunu bulamayan Calthorpe istediklerinin yapılması için Mustafa Kemal Paşa'nın düzenlediği hareketin İttihat ve Terakki Cemiyeti eksenli ve Osmanlı Hükûmeti'nden bağımsız bir hareket olduğunu tekrarladı[976].

---

974 **Nutuk**, s. 37-38; Akşin, **a.g.e**, s. 366.

975 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 21.

976 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 2 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4227**, 109747; "Calthorpe'dan Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 2 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.72, Ek 1, **FO, 406/41**.

Hariciye Nazırı ile görüşen Hohler, emniyet ve asayişe hâlel getirdikleri, halk arasında ayrılıklara neden olabilecek eylemlerde bulundukları, inzibata hâlel getirebilecek fiilleri ikâ etttikleri ve mülkî memurlara bu yolda tahakküm etmekte olduklarından müfettişliklerin lağvını talep etti. Bu meyanda Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın İstanbul'a celbedilmesini de istedi. Hohler, İstanbul'a gelmesi halinde Mustafa Kemal Paşa'ya asla ilişilmeyeceğini taahhüd ederek aksi halde dâhile asker sevkedecekleri tehdidinde bulundu[977].

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması konusundaki tartışmalar sürerken İngilizler Samsun'da bulunan piyade bölüğünü çekerek buraya Gurkha'lılardan oluşan bir İngiliz taburu gönderdiler. 3. Ordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) Bey, İngiliz denetim subayına bir yazı göndererek taburun geldiği bölgenin asayişinden ve kamu düzeninden sorumlu olmadıklarını, İstanbul Hükûmeti'nin bilgisi dışında iç bölgelere asker gönderilmesi halinde silahla mukabele edeceklerini bildirdi. Refet Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bu şekilde hareket ettiğini düşünen Milne durum hakkında Calthorpe'a bilgi verdi. Calthorpe da Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Refet Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın derhal görevden alınmalarını istedi[978].

Calthorpe 9 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek İngiliz askerlerinin dâhile sevkine itirazda bulunan ve bu itirazatına bir takım tehditler ilave eden Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesini "tekrar ve ısrarla" talep etti. Ayrıca Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilecek emirleri iletmek ve onu İstanbul'a getirmek üzere bir İngiliz harp gemisini Samsun'a göndereceğini bildirdi[979].

Neticede Harbiye Nazırı, Sadrazam ve Padişah'ın ikna çabaları sonuç vermeyince 8/9 Temmuz 1919 gecesi Mustafa Kemal Paşa'ya görevden alındığı ve bunun Padişah irâdesi ile onaylandığı tebliğ edildi. Hükûmet alınan kararı 10 Temmuz 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri'ne bildirdi[980]. Mustafa Kemal

---

977 "Hariciye Nazırı'ndan Sadrazam'a 3 Temmuz 1919 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 4.

978 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 8 Temmuz 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4158**, 107181.

979 "İngiliz Yüksek Komisyonu'ndan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 9 Temmuz 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2608/6 lef 6-8.

980 "Osmanlı Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4227**, 109747, F.C.R.E.A Part II, 1919, No.72, Ek 2, **FO, 406/41**.

Paşa İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ikisi rica ikisi nota şeklinde dört müracaatı sonunda görevden alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya azil kararının bildirildiği sıralarda Sivas Kongresi'nin toplanması için hazırlıklara başlanmış olmasının da azlinde "ikincil derecede" etkili olduğu ileri sürülebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alındıktan sonraki faaliyetleri, Yüksek Komiserleri daha da telaşlandırdı. 22 Temmuz 1919 tarihinde bir araya gelen İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri mütarekenin harfi harfine uygulanmasını sağlamak amacıyla herhangi bir politik tarafı desteklememeye karar verdiler. Buna göre kanun ve düzenin sağlanması için her türlü devrime karşı çıkılacak, meşruti otorite desteklenecek ve seçimler engellenecekti Bu toplantı hakkında hazırlanan raporda Roma'da olduğundan İtalyan Yüksek Komiseri'nin toplantıya katılamadığı derç edilmişti[981]. Böylesine ciddi kararların alındığı bir toplantının İtalyan Yüksek Komiseri'nin olmadığı bir zamanda yapılması ve ona vekâlet eden bir yetkilinin toplantıya çağırılmamış olması, Roma'dan döndüğünde kendisine bu kararlar hakkında bilgi verilmemiş olması, alınan kararların İngiliz ve Fransız politikalarının bir eseri olduğuna dair izlenimler bırakmaktadır.

Bu arada telaşa kapılan Sadrazam, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a Anadolu'nun İstanbul'dan ayrıldığını, bu nedenle vilayetlere Millî Hareket'in yasal ve meşruti olmadığına, aynı zamanda Padişah'ın dileklerine de karşı olduğuna dair talimat gönderdiğini açıklayarak İzmir'de Yunan bölgesinin uygun bir şekilde belirlenmesi halinde sorunların aşılabileceğini bildirdi[982]. Calthorpe, Anadolu'da gelişen hareketin uzun vadede gerçekleştirmek istediği hedeflerini sezmiş olduğundan hareketin lideri konumuna gelen Mustafa Kemal Paşa'nın bir "asi" ilân edilmesi ve tutuklanması için faaliyetlerini arttırmaya karar verdi[983].

Calthorpe, olayın ciddiyetini anlamış, Anadolu'daki gelişmelerin bağımsızlık ilânına dönüşeceğini, Anadolu'da Padişah egemenliğini ve İstanbul Hükûmeti'nin otoritesini reddeden, "Avrupa karşıtı ve son derece "fanatik" bir

---

981 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 107802.

982 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 107802.

983 Akşin, **a.g.e**, s. 493.

idare" kurulmasının ihtimal dahilinde olacağını düşünüyordu[984]. Bu düşünce görevden alınan Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele Hareketi'nin etkisiz hale getirilmesine yönelik baskıları daha da arttırıyordu.

29 Temmuz 1919 tarihinde hükûmet, talimat ve tebligatlarına uymadıkları ve bulundukları bölgelerde halkı hükûmete karşı kışkırttıkları gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanıp İstanbul'a gönderilmelerine karar verdi[985]. Erzurum Kongresi'nin toplantı halinde olduğu sıralarda bu kararın alınmış olmasında Damat Ferid Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını siyasi bir tehdit olarak algılamaya başlaması etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması amacıyla dört kez Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat eden ve yoğun bir şekilde baskı yapan İngilizler bu kez fazla baskı yapmadan hedeflerine ulaşmışlardı.

8 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti tarafından bütün vilayetlere gönderilen genelgede millî teşkilatların memleketi korumak amacıyla kurulmadıkları belirtilerek bu teşkilat taraftarları hakkında gerekli işlemlerin yapılması ve bunların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri emredildi. Aynı tarihte Posta ve Telgraf Umûmi Müdüriyeti'nin yayınladığı genelge ile millî teşkilat ve kongre adına çekilen telgrafların kabul edilmeyeceği ve bu telgrafları kabul edenlerin cezalandırılacakları bildirildi[986].

Tutuklanma kararının alındığı gün Veliaht Abdülmecid'in saraya gitmesi, saray usul ve adabını bir kenara bırakarak Damat Ferid Paşa Hükûmeti'ni eleştirmesi ve Padişah'a Ferid Paşa'yı desteklediği için hakarete varan[987] sözler kullanması tesadüf olmasa gerektir. Bu görüşmeden sonra Damat Ferid Paşa'nın telkinleri ile Calthorpe, Ryan ve Ledoux Abdülmecid Efendi ile görüşerek onu Anadolu'da gelişen harekete olan ilgisi nedeniyle uyardılar. Abdülmecid Efendi yapılan suçlamalara karşı kendini savunmak için olacak Anadolu hareketini "haince, budalaca ve canavarca" bir hareket olarak nitelendirdi. Veliaht bu hareketin gelişmesinde ve "halkın Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tahriklerine

---

984 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Temmuz 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4227**,

985 "29 Temmuz 1335 (1919)", **MV**, 216/358.

986 Akşin, **a.g.e**, s. 488-490.

987 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 233.

kapılmasında" Damat Ferid Paşa'nın izlediği yanlış politikaların rolü olduğunu savunmaktaydı[988].

General Milne Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki davranışları hakkında Calthorpe'u defalarca uyarmıştı. Milne, İtilâf Devletlerinin bu hareketi kontrol edecek durumda olmadıklarını ancak tedbir amaçlı olarak Trabzon'un işgal edilebileceğini bildirdi. Calthorpe, Defrance'a bu öneriden bahsetti. Ancak Defrance, bir fayda sağlayamayacağı gerekçesiyle Trabzon'un işgaline karşı çıktı[989].

Anadolu'da millî bir kongre toplanması için yapılan hazırlıklar Damat Ferid Paşa'yı siyasi anlamda huzursuz ediyordu. Ferid Paşa bu hareketin sorumluları olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmaları için yoğun bir mesai harcadı. Ayrıca Ferid Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmalarına engel olmaya çalıştığını iddia ederek Paşa'yı kendisine ihanet etmekle suçladı. Bundan sonra Nazım Paşa, Damat Ferid'in eleştiri oklarına hedef oldu. Nazım Paşa'nın Mustafa Kemal hayranı olduğu, bir darbe yapmak için subaylarla gizli toplantılar tertip ettiği, hatta Padişah'ı devirerek yerine Abdülmecid Efendi'yi getirmek gibi faaliyetler içerisinde olduğuna dair söylentiler yayıldı. Bu söylentilere daha fazla dayanamayan ve hükûmet içerisinde rahat çalışma ortamı kalmayan Nazım Paşa 13 Ağustos 1919 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı[990]. Bu istifadan sonra Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasında ve işgal kuvvetlerine karşı direnişin gelişmesinde yarar sağlayan ordu müfettişliklerinin 16 Ağustos 1919 tarihinde lağvedilmesine karar verildi[991].

Erzurum Kongresi sadece Ferid Paşa'yı değil İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'u da yeni alternatifler üzerinde düşünmeye sevk ediyordu. Calthorpe bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını isterken diğer yandan da Londra'ya Anadolu'da İstanbul'un otoritesini kabul etmeyen bir hükûmetin kurulabileceğine dair varsayımda bulunuyordu[992].

---

988 Akşin, **a.g.e**, s. 502-503.

989 "Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No. 84, **FO, 406/41**.

990 **FO, 371/4227**, 127757.

991 Türkmen, **a.g.m**, s. 51.

992 Akşin, **a.g.e**, s. 493.

Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanı General Milne, Sivas Kongresi sonrasında Savaş Bakanlığı'na sunduğu raporunda Türkiye'deki Millî Hareketin küçümsenmemesi gerektiğini özellikle vurguladı. Milne, millî liderlerin Türkiye'de kamuoyunu birleştirdiğini, taraftarları vasıtasıyla iktidarı elinde tuttuklarını ve daha fazlasını da yapacaklardan endişe ettiğini açıkça dile getiriyordu. O, "askerî teşkilat, Türklerin anladığı tek teşkilattır" şeklinde Millî Hareket'in askerî teşkilatla güçleneceğini, yapılması plânlanan seçimler sonucunda dilediklerini gerçekleştirmeye çalışacaklarını gayet doğru bir şekilde tahmin etti. Milne, Türklerin İzmir, Ermeni meselesi ve Trakya konusundaki hassasiyetlerini de çok iyi anlamıştı. İzmir'in işgalinin ve sonrasında gelişen olayların durumu son derece etkilediğini, İzmir ile Trakya'nın tahliye edilerek Osmanlı Devleti'ne iadesinin hemen hemen her Türk'ün talebi olduğunu ifade eden Milne, bağımsız Ermenistan kurmak için çok muazzam bir plâna ve büyük bir kuvvete gereksinim olduğunu, Ermenilerin sayı bakımından azınlıkta olmalarının sorunun düğüm noktası olduğunu izah etti. Milne, Damat Ferid Paşa kabinesinin dahi bir Ermeni devleti kurulmaması için sert bir talimat yayınladığını belirterek Türklerin bu konuda ne kadar hassas olduğunu anlatmaya çalıştı. Türklerin hassasiyetini; "Barış Konferansı'nın kararları sert olursa, uzlaşma ruhu taşıyan yaşlı adam, vahşi ruhunu kontrol edemeyecektir" sözleri ile izah eden Milne, barış şartlarının makul bir şekilde belirlenmesi halinde Türkler tarafından kurulan cephenin yarılabileceğini düşünüyordu[993]. Milne'nin tavsiyelerinden iki sonuç çıkarmak mümkündü. Birincisi kuvvet kullanarak Türklere barış koşullarını kabul ettirmekti. İkincisi de Türklerin hassas olduğu konularda taviz vererek bir antlaşmaya varmaktı. Milne, Millî Hareket henüz gelişmemiş olsa da bir asker olarak bu hareketin kısa sürede gelişeceğini fark etmişti. Türkiye ve çevresindeki kuvvetlerle bu hareketin bastırılamayacağını da kavrayan Milne antlaşma maddelerinden Türkler lehine taviz verilmesine daha sıcak bakıyordu.

İngiliz Savaş Bakanlığı da barış koşullarının Türklere zorla kabul ettirebileceğini biliyor ancak bu bağlamda Milne'nin tekliflerine önem verilmesi gerektiğini düşünüyordu[994].

---

993 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4160**, 157877.

994 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4160**, 157877.

İç ve dış politik gelişmeler karşısında zor durumda kalan Damat Ferid Paşa istifa etti. Ondan sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Anadolu arasında iletişim yeniden kuruldu. Yeni hükûmetin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa ile görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, hükûmetin iç siyasi gelişmeler ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tavrını öğrenmek istedi. Vatansever duygularının Mustafa Kemal Paşa'yı eski hükûmete karşı çıkmaya yöneltiğini belirten Reşid Paşa, yaşanan olaylardan bilhassa İzmir'in işgalinden sonra ülke menfaatleri doğrultusunda çalışmayan Damat Ferid Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu anlatmaya çalıştı. Robeck ise "o durumda kim olsa daha fazlasını yapamazdı" şeklinde[995] manalı bir cevap verdi.

11 Ekim 1919 tarihinde yeni Sadrazam Ali Rıza Paşa artık adet olduğu üzere yanına Hariciye Nazırı'nı alarak Yüksek Komiserleri ziyaret etti. Hangi koşullarda iktidara geldiğini bildiğini ifade eden Ali Rıza Paşa ülkenin ikiye ayrıldığını, amaçlarının herkesi Padişah'ın etrafında birleştirmek olduğunu deklare etti. Sadrazam öncelikli hedeflerinin seçimlere hazırlık yapmak ve ülke içi ahengi sağlamak olduğunu izah ederek Müslümanlarla gayrimüslimlere eşit muamele yapacaklarını belirtti. Bunlardan sonra Sadrazam sözü Yunanlıların İzmir ve çevresindeki hareketlerine getirerek Yunanlıların kendilerine tahsis edilen işgal bölgesini aşmalarından dolayı şikâyette bulundu. Buna karşılık Webb, bu bölgenin Milne'nin sorumluluğunda olduğunu ve iddialar hakkında ona bilgi vereceğini açıklayarak şikâyetlere duyarsız kaldı. Hariciye Nazırı yangınlardan dolayı konut sıkıntısı yaşandığından bahsederek İtilâf taleplerinin makul boyuta çekilmesini istedi. Webb savaş halinin devam ettiğini dolayısıyla bu tür askerî ihtiyaçlarının olduğunu bildirerek taleplerine devam edeceklerini gösterdi[996].

Damat Ferid Paşa'nın istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti Anadolu'da umut yaratmıştı. İtilâf Devletleri bu hükûmetten, Kuvâ-yı Milliye'yi uzlaşma yoluyla itaat altına almasını bekliyorlardı. 16 Ekim 1919 tarihinde önce Fransız Yüksek Komiserliği'nden M. Ledoulx ardından İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Ryan, Sadrazam'ı ziyaret ederek birlikte çalışma arzularını

995 "Robeck'ten Curzon'a 10 Ekim 1919 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.128, **FO, 406/41**.

996 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4159**, 144375.

bildirdikleri gibi yaşanabilecek olaylara karşı onu uyardılar. Kuvâ-yı Milliye, isyancı karakterini değiştirdiğinden merkezi hükûmet tarafından tanınıyordu. Sadrazam, batıdaki Kuvâ-yı Milliye ile kuzey ve doğudaki arasında bir bağlantı olmadığını ifade ederek batıdakilerin katliam ve yağma yaparak ilerleyen Yunan tehdidine karşı kendilerini savunmaya kalkışan yerli halk olduğunu ifade etti. Buna inanmayan ve Sadrazamla aynı fikirde olmadığını ifade eden Ryan, Kuvâ-yı Milliye'nin mutlaka bu bölgelerden çıkarılmasını istedi. Ryan, Kuvâ-yı Milliye'nin hükûmetin askerî kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmesini de teklif etti[997]. Ryan, ancak bu şekilde Kuvâ-yı Milliye'nin boyunduruk altına alınabileceğini düşünüyordu.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki yakınlaşma neticesinde Salih Paşa Anadolu'ya gönderildi. Salih Paşa Anadolu'ya gittiği zaman hükûmet ile Millî Hareket arasında tam anlamıyla anlaşmaya varıldığı ilân edildi. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği personeli Salih Paşa'nın, Amasya'dan 18 Ekim 1919 tarihinde Sadrazam'a, 19 Kasım'da da Sadrazam'ın Salih Paşa'ya gönderdiği telgrafları ele geçirmişti. İngilizler bu telgraflardan tam olarak anlaşma sağlanamasa da iki taraf arasında anlaşma konusunda belli bir noktaya gelindiğini hissetmişlerdi[998].

Salih Paşa'nın gönderdiği telgraflar ve sunduğu raporları değerlendiren Ali Rıza Paşa, İtilâf Devletlerine müracaat ederek Anadolu ile birlikte makul bir antlaşma yapılmasını talep ettiklerini ifade etti[999]. İtilâf Devletleri bu müracaatı dikkate almasalar da Amasya Görüşmelerini ve iç siyasi gelişmeleri yakından takip ediyorlardı.

Amasya Görüşmeleri neticesinde İstanbul ve Ankara arasında meclisin yeniden toplanması amacıyla seçimlerin yapılması konusunda mutabakat sağlandı. Bilindiği üzere Rumlar ve Ermeniler seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardı. Yahudiler oynadıkları ikili siyaset gereği ikiye ayrılmış Hahambaşı'nın çevresindekiler seçimlere girerken diğerleri seçimlere katılmamışlardı. Hükûmet

997 "Ryan tarafından İngiliz Yüksek Komisyonu'na Verilen 16 Ekim 1919 Tarihli Muhtıra", FO, 371/4160, 146637.

998 "Robeck'ten Curzon'a 16 Kasım 1919 Tarihli Mektup, Salih Paşa Tarafından Sadrazam'a Gönderilen 18 Ekim 1919, Sadrazam'dan Salih Paşa'ya Gönderilen 19 Ekim 1919 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/4160**, 156715, F.C.R.E.A Part II, 1919, No.174 ek 1 ve 2, **FO, 406/41**.

999 "Ali Rıza Paşa Tarafından M. Clemenceau'ya Gönderilen Telgraf", FO, 371/4161, 165691.

tarafından yapılan müracaatlara karşın İtilâf Devletleri işgalleri altında bulunan bölgelerde seçimlerin yapılmasına izin vermiyorlardı. Hürriyet ve İtilâf Partisi de seçimleri boykot ederek gayrimüslimler ve İtilâf Devletleri ile aynı cephede yer aldı. Bu şartlar altında yapılan seçimlerde malum olduğu üzere Millî Mücadele yanlıları üstünlük sağladılar[1000].

İtilâf Devletleri Anadolu'daki mücadelenin millî vasıflarıyla birlikte İslami karaktere sahip olmasından endişe ediyorlardı. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde Mustafa Kemal Paşa ile Emir Faysal arasında gizli bir anlaşmaya varıldığına dair iddialar İngiliz istihbarat servislerini ve İstanbul'da bulunan İngiliz yetkilileri fazlasıyla meşgul etmişti. 24 Temmuz 1919 tarihli istihbarat raporunda Türklerle Arapların İslamcı çerçevede temas halinde olduklarından bahsediyor, Konya'da bulunan Küçük Cemal Paşa ve Kerek mutasarrıfı Esad Bey'in Padişah ile Emir Faysal arasında arabuluculuk yaptığı, Cemal Paşa'nın, Padişah'a Emir Faysal tarafından gönderilmiş bir mektubu ilettiği iddia ediyordu. Başka bir kaynakta bu bilgileri doğrulamıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket eden Cemal Paşa'nın böyle bir mektubu Padişah'a ilettiği iddiası gündemi meşgul ediyordu. 21 Temmuz 1919 tarihinde Meclis'i Vükelâ toplantısında Faysal'dan gelen mektubun görüşüldüğü ve ona hitaben bir cevap yazıldığı, bunun gizli talimatlarla ve diğer belgelerle birlikte Faysal'a iletilmek üzere Cemal Paşa'ya verildiği öne sürülmekteydi. İngiliz Yüksek Komiseri ise yaptırdığı tahkikat neticesinde bu iddiaların inandırıcı olmadığına kanaat getirdi[1001]. Raporlara yansıyan bu bilgilerin Ermeni kaynaklarından para karşılığı temin edilmesi[1002] iddialara güvenilirliği konusunda şüpheler yaratıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Müslümanlarına yönelik bir bildiri yayınlaması da İngiliz yetkilileri telaşa düşürdü. 9 Ekim 1919 tarihinde Halep'te ilân edilen bildiride Mustafa Kemal Paşa açıkça olmasa bile şu sözleri ile cihad ilân etmişti;

1000 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 3 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/4161**, 174127.

1001 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4233**, 135085.

1002 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Eylül 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4233**, 136149.

"Düşmanların şeytanca niyetlerinin ve despotizmin eline düşen bu üzgün milletin sesini dinleyin. Bir dindaşınız olarak bizi ayıranları, aramızda çatışma çıkaranları dinlememeniz için dua ediyorum. Aramızdaki tüm yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmalıyız. Ülkemizi bölmek isteyen hain gruplara karşı amacımız silahlanmaktır. Eğer dinlemezseniz pişman olacaksınız. Güvenilmez düşmanlarının sözlerine güvenmeyin... Onlar kendi aralarında anlaşmışlardı. Anlamanız için Gladstone'un idaresi yeterlidir... (Dünyadan) Habersiz olmayın. Bizim ülkemizi hazmedecekleri bir lokma olarak düşünen düşmanlarımızın ellerinden İslam'ı ve ülkeyi kurtarmayı düşünüyoruz. Vefakâr dindaşlarınız düşmanlara karşı savaşmaya karar verdiler... Konya ve Bursa'yı temizledik. Konya'yı ele geçirerek düşmanlarımızın iletişim hatlarını kestik. Hakkına inanan mücahitler bir an önce Arap kardeşlerini ziyaret edecekler ve düşmanlarını dağıtacaklardır. Birer din kardeşi olarak yaşayalım ve düşmanlarımızı yok edelim"[1003]. Anadolu'da gelişen millî direnişe dini bir nitelik kazandırılması İtilâf Devletlerinin sadece Türkiye'deki değil bütün dünyadaki menfaatlerine yönelik bir tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle İtilâf Devletleri Millî Mücadele'nin ilerleyen safhalarında, izledikleri politikalarda önemli değişiklikler yapacaklardı.

1003 "Mustafa Kemal Paşa Tarafından Suriye Halkına Hitaben Kaleme Alınan 9 Ekim 1919 Tarihli Bildiri", **FO, 371/4233**, 156717.

2. BÖLÜM

İstanbul'da Resmi İşgal Dönemi ve Osmanlı Hükümetleri ile İlişkiler (16 Mart 1920 - 6 Ekim 1923)

A. İSTANBUL'DA DOĞRUDAN İŞGALİN KURULMASI

1. İstanbul ve Boğazlar Devleti Projesi

Paris Konferansı esnasında İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında kolay bir şekilde uzlaşmaya varamayacaklarını anlamışlardı. İtilâf Devletlerinin aralarında yaşadıkları sorunları çözmeye çalışırlarken gelişen Millî Mücadele Hareketi, yapılacak antlaşma koşullarının şekillenmesinde az da olsa etkili olmaya başladı. Kısa bir süre sonra İtilâf Devletleri, karşılarında sadece "kolay lokma" olarak gördükleri İstanbul Hükûmeti'nin değil Mili Mücadele Hareketi'nin de bulunduğunu anladılar.

11 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının esaslarını görüşmek üzere İngiliz Başbakanı Llyod George, Fransız Başbakanı Clémenceau ve iki taraf heyetleri Londra'da bir araya geldiler. Fransız tezi İstanbul ile Boğazların birbirinden ayrı meseleler olarak ele alınması ve Padişah'ın İstanbul'da kalmasına izin verilmesi üzerine geliştirilmişti. İngiliz tezi ise İstanbul ile Boğazlar meselelerinin birlikte ele alınması ve bu bölgenin uluslar arası bir idarenin denetimine verilmesi fikrini esas alıyordu. Padişah'ın İstanbul'da kalması konusunda ise İngiliz görüşü henüz kesinlik kazanmamıştı. Görüşmeler sırasında Llyod George daha önce Ryan tarafından hazırlanan ve Venizelos tarafından desteklenen bir projeyi gündeme getirdi. Padişah'tan, Vatikan örneğinde olduğu gibi; "Müslüman bir Papa" yaratmaya yönelik bu proje Clémenceau'nun tepkisine neden oldu. Clémenceau, Batı'da bir Papa bulunmasının yeteri kadar kötü olduğunu vurgulayarak "Doğu'da bir Müslüman Papa" yaratılması fikrine karşı çıktı[1004].

Llyod George'un savunduğu projenin mimarı Ryan idi. Ryan tarafından hazırlanan projeye göre İstanbul iki kısma ayrılacak, birinci kısım uluslar arası idareye bırakılacak diğer kısım başkent olmamak kaydıyla Türk devletinin toprağı olarak kalacaktı. Gümrük ve demiryolu istasyonları hariç Eyüp dâhil olmak üzere İstanbul'un kalan kısmı Türklere tahsis edilecekti. Bu bölge, Fener Rum Patrikhanesi ve çevresi dışında kalan, sarayların ve "birinci sınıf" tüm

---

1004 Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", **Belleten**, C. LXII, S. 234, (1998), s. 469; "Uluslararası Komisyon oluşturulması; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz-Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

camilerin Türklere bırakılması anlamına geliyordu. Ancak bölgede bulunan ticari açıdan önemli liman, tersane ve demiryolu istasyonları kesinlikle Türklere bırakılmayacaktı. Türk bölgesine dâhil edilmeyen Rum Patrikhanesi Türk idaresinden koparılacak, Ermeni Patrikhanesi Türk bölgesinde kalacak, fakat gerekli görülmesi halinde Beyoğlu'na taşınacaktı. Ryan projesini desteklemek amacıyla, önemli cami ve sarayların özel işaretlerle gösterildiği bir harita da hazırlamıştı[1005]. Projeye göre Türk idaresi dışında kalan bölge Boğazlar bölgesi ile birleştirilecek ve İtilâf Devletleri adına Yüksek Komiserler tarafından ortak bir yönetim anlayışıyla idare edilecekti. Ryan, Türkiye'nin geri kalan kısımları ile ilgili ilginç bir öneride bulunuyordu. Bu öneriye göre İtilâf Devletleri, İstanbul dışında Türk idaresine bırakılacak alanlarda maliye, polis ve jandarmayı kontrol edecek, içişleri, adalet, ticaret ve ziraat kısaca tüm kamusal faaliyetler yakından denetlenecekti. Söz konusu denetim, memurların tayin ve değişimini de içine alacaktı. Vilayetlerde tamamen bağımsız hareket edebilecek müfettişler, mevzuatı eleştirme hakkına sahip olabilecеklerdi. Manda adı kullanılmayacak, onun yerine kulağa daha hoş gelen "danışman" ve "yardım" kelimeleri tercih edilecekti. Ryan projelerinden bahsettikten sonra uygulamada iki güçlükle karşı karşıya kalabileceklerini belirtti. İlki, Millî Mücadele Hareketi'nin "provokasyonları" karşısında hazırlanan projeyi Türk milletine kabul ettirebilmekti. İkincisi ise kurulacak yeni rejimi meşrulaştırmaktı. Ryan karşılaşılacak güçlüklerin kuvvet kullanılmak suretiyle bertaraf edilebileceğini de ileri sürüyordu. Bütün bunlardan sonra Ryan, Türkiye'yi bağımsızlıktan mahrum edecek teşebbüslerin tepki ve direnişle karşılaşacağı uyarısında bulunuyordu. Dolayısıyla Ryan'ın hazırladığı proje sembolik olarak bağımsızlığa sahip bir Türkiye tesis etmeye yönelikti. Paris'te bulunan İngiliz temsilcilerinden Forbes Adam, Ryan tarafından hazırlanan proje için; "Ryanizm öğeleri içermesine rağmen çok iyi hazırlanmıştır" şeklinde bir değerlendirme yapmıştı[1006].

Londra Konferansı'na hazırlık amacıyla yapılan bu toplantı İstanbul'un statüsü konusunda İngiltere ve Fransa arasında derin ayrılıklar olduğunu ortaya çıkardı. İngiliz görüşü Cemiyet-i Akvam'a bağlı, Boğazları içine alan bir "İstan-

---

1005 Ryan tarafından hazırlanan haritada İstanbul'un önemli camileri kare içine alınarak, önemli saraylar tarihi yarımada sınırlarına paralel olarak çizilen çizgilerle gösterilmişti.

1006 "Ryan tarafından hazırlanan 26 Kasım 1919 Tarihli Rapor ve Forbes Adam'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Aralık 1919 Tarihli Mektup", FO, 371/4161, 162140.

bul ve Boğazlar Devleti" kurulmasını, Fransız görüşü ise Boğazların Cemiyet-i Akvam'a, İstanbul'un ise Türk idaresine bırakılmasını esas alıyordu. Fransız görüşü Türk sevgisinden değil, İngiltere'nin Cemiyet-i Akvam'daki baskın rolü dikkate alınarak geliştirilmişti.

22 ve 23 Aralık 1919 tarihlerinde İngiltere ve Fransa Türk meselesi hakkındaki ayrılıkları giderebilmek maksadıyla Londra'da yeni bir konferans düzenlemeye karar verdiler. Fransa'yı Dışişlerinde politik ve ticari işler Başsekreteri M. Bethelot ile Fransız Büyükelçisi M. de Fleuriau'nun, İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Curzon, Hazine Bakanı, Armitage Smith, Dışişlerinden Vansittart ve Forbes Adam'ın temsil ettiği konferansta öncelikle İstanbul ve Boğazlarda kurulacak yeni rejim tartışıldı. Bethelot, İstanbul ve Boğazların, Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından yeniden yapılandırılmasını, Cemiyet-i Akvam'a katılmaları halinde Rusya, Romanya ve Yunanistan'dan oluşacak bir uluslar arası komisyon tarafından idare edilmesini, küçük devletlerin ise sadece istişare amacıyla komisyonda yer almasını önerdi. Bu önerilere karşılık Curzon; Amerika, yeniden yapılandırılmaları ve Cemiyet-i Akvam'a katılmaları halinde Türkiye ve Bulgaristan'ın da bu komisyona katılmalarını teklif ederken Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın iki, diğerlerinin ise bir oy hakkına sahip olmasını önerdi. Neticede Curzon'un bu önerisi üzerinde mutabakata varıldı[1007]. Bu mutabakat Türkiye'nin, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki egemenliğinin tamamen sona ermesi anlamına geliyordu.

Temsilciler kurulacak komisyon başkanlığının iki yıllık süreçler halinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında dönüşümlü yürütülmesi konusunda prensip anlaşmasına varmasına rağmen tam bir mutabakata varamadılar. Bu safhada Bethelot, Clemenceau'nun Türklerin Avrupa'dan çıkarılmaması konusunda kesin talimat verdiğini açıkladı. Curzon ise Türklerin Avrupa'dan çıkarılmamasından yana olduğunu, ancak İngiliz Hükûmeti'nin nihai bir karara varmadığını bildirdi[1008]. Fransızlarla yapılan görüşmeler sonrasında İngilizler İstanbul'daki Türk yönetimine tamamen son verilmesine yönelik düşüncelerini yavaş yavaş değiştirmeye başladılar. Bundan sonra İstanbul ve Boğazlar bölgesinde yeni bir devlet kurma düşüncesi daha ağır basmaya başlayacaktı.

1007 "Uluslararası Komisyon Oluşturulması; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1008 "Uluslararası Komisyon Başkanlığı; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

İstanbul ve Boğazlarda kurulacak yeni devletin sınırları batıda Midye-Enez çizgisinden başlayarak, 25 km genişliğe sahip olacak Şile-Gebze hattını içine alacak, Marmara Denizi'nin doğusundan Bozcaada'ya kadar yine 25 km.lik bir sahil şeridi oluşturulacaktı. Bu sahil şeridinde bulunan Türkler bölgenin dışına çıkarılacaktı[1009]. İstanbul, Gebze, Çanakkale, Mudanya ve Çanakkale sahillerinin 25 km.lik kısmını içine alan yeni devlette Türklere yer verilmeyecekti. Geriye kalan Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşacak devleti, üç büyük İtilâf Devleti dönüşümlü olarak yönetecekti. Sınırlar öyle belirlenmişti ki; Türklere bırakılsa dahi İstanbul'un, Anadolu ile bağlantısı kesilmiş olacaktı.

İstanbul'un Türklere bırakılacak kısmında kalan camilerde ibadete devam edilebilecek, yalnız yapılacak düzenlemeyle Ayasofya, her hangi bir din veya özel ibadet için kullanılmadan eski bir anıt olarak kalacaktı[1010]. İtilâf Devletleri gelebilecek tepkileri göz önünde bulundurarak Ayasofya'yı birden bire kiliseye dönüştürme fikrini zamana bırakmış ilk etapta Ayasofya'nın müze haline getirilmesi konusunda uzlaşmışlardı.

Kurulması plânlanan devletin yönetim şekli konusunda da bazı sıkıntılar vardı. İngilizler, ekonomik ve idari konularda yaşanması muhtemel sorunları çözebilmek adına Cemiyet-i Akvam'dan yardım sağlanabileceğini ileri sürerek yeni devletin Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altında olmasını öneriyorlardı. Fransızlar bunu prensipte kabul ettiklerini bildirseler de yeni devletin Cemiyet-i Akvam'dan bağımsız idare edilmesinden yana bir tavır sergiliyorlardı[1011].

Yeni devletin idari teşkilatı oldukça basit bir yapıya ve mümkün olduğunca küçük bir bütçeye sahip olacaktı. Türklerin birden bire dışarı çıkarılması ekonomik anlamda felakete neden olabileceğinden kurulacak idari teşkilatta Türk memurlardan istifade edilecek, bu memurlar 6-8 aylık süreç içerisinde tedricen dışarı çıkarılacaktı[1012].

1009 "Yeni Devletin Sınırları; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz-Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1010 "İstanbul'daki Camiler; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz-Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1011 "Cemiyet-i Akvam ve Yeni Devlet; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1012 "Yeni Devletin İdaresi ve İstanbul'da Ekonomik Felaket Tehlikesi; 22 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

Yeni devletin Cemiyet-i Akvam'ın desteğiyle hazırlanacak bir Anayasa'sı olacak, Cemiyet-i Akvam'ın rızası olmadan bu Anayasa'da değişiklik yapılmayacaktı[1013].

Kurulması plânlanan yeni devletin hazır üretim vasıtalarına sahip olmaması en büyük endişe kaynağıydı. Forbes Adam, yeni gelir bulunması için araştırma yaptıklarını, kömür, yağ ve demir ayrıcalıklarının yeni devletin sınırları içinde bulunduğunu izah ettikten sonra Marmara Adası'ndaki mermer yataklarından istifade edilebileceğini, balıkçılığın geliştirilebileceğini, Süveyş Kanalı'nda olduğu gibi nakliyeciliğin çekici hale getirilebileceğini ve bunlardan önemli miktarda gelir sağlanabileceğini izah etti[1014]. Yeni devlette Sultan ve şahıslara ait özel emlak istimlak edilecek, vakıflara ait emlake ise müdahale edilmeyecekti[1015]. Bu kaynaklara sahip olacak devlet kendi kendine yetecek hale gelecekti.

Yeni devlette bir yandan Osmanlı Devleti'ndeki rejime benzer bir kapitülasyon rejimi devam ederken diğer yandan İtilâf Devletlerinin atayacağı bir uzman komisyon tarafından uygulanacak yeni kapitülasyon rejimini belirlenecekti. Kapitülasyonlar rejiminin esas alınmasıyla kurulacak adli teşkilatta Konsolosluk Mahkemeleri ile birlikte uluslar arası mahkemeler bulunacaktı[1016].

Stratejik önemi haiz yeni devletin iç ve dış güvenliği de öncelikli meselelerden bir tanesi idi. Yeni devletin küçük bir ordusu, donanması ve jandarması olacaktı. Bölgede görevlendirilmek üzere, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinden Müslüman askerler getirilecekti. Ancak esas olarak İngiliz ve Fransız gemileri bölgede hazır bekleyerek güvenliği sağlayacaklardı[1017].

İngiliz ve Fransız temsilciler arasında yapılan görüşmelerde sadece Boğazlar bölgesinde kurulacak devlet değil, Anadolu'da varlığını sürdürecek Türk

---

1013 "Cemiyet-i Akvam; 23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1014 "İstanbul ve Boğazlar Devletinin Mali İdaresi; 23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1015 "İstanbul ve Yeni Devlette (a) Sultan'ın (b) Şahısların Özel Emlaki", 23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1016 "Kapitülasyonlar; 23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz-Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1017 "Savunma; 23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

Devleti'nin başkenti de tartışma konusu oldu. Curzon, Anadolu'daki Türk Devleti için geçmişte Türklere başkentlik yapmış olan Bursa'nın başkent olmasına Türklerin sıcak bakacaklarını ileri sürerek Bursa ile deniz yolu ve demiryolları ile bağlantı kurulması halinde Osmanlı Hükûmeti'nin baskı altında tutulabileceğini ifade etti. Fleuriau ise Konya'nın da geçmişi itibariyle çok önemli bir dini merkez olduğunu dile getirerek burasının başkent olabileceğini ileri sürdüğünden bu konuda kesin bir anlaşmaya varılamadı[1018].

Konferansın geri kalan kısmında Anadolu'da kurulacak yeni Türk Devleti ile ilgili meseleler ele alındı. Osmanlı Hükûmeti üzerinde ekonomik kontrol kurulacak, Düyûn-ı Umûmiye'de küçük değişiklikler yapılacak, bunun dışında Türkiye'de bir Maliye Kontrol Komisyonu ile birlikte ona bağlı bir para kurulu tesis edilecekti. Türk ordusu terhis edilecek ve İtilâf Devletlerinin denetimi altında bir jandarma teşkilatı kurulacaktı. Fransa ve İngiltere'nin bilgisi dâhilinde İtalya ve Yunanistan arasında yapılacak gizli anlaşma ile On İki Ada Yunanistan'a bırakılacaktı. Bir uzman komisyon tarafından Erzurum'u da içine alan Ermenistan'ın sınırları belirlenecekti. Batum ve çevresinde bağımsız özel bir devlet kurulacak burası ücretsiz bir liman haline getirilecekti. İzmir'de Rumların güvenliğinin sağlanacağı özel bir rejim tesis edilecek, burası bağımsız bir liman olarak "asgari seviyede" Türk hâkimiyetine bırakılacaktı. Demiryollarını idare etmek üzere yine üç büyük İtilâf Devleti'nden oluşan bir kurul tesis edilecekti. Mezopotamya'da biri İngiliz ya da İngiliz-Fransız ortak egemenliğinde diğeri Türk hâkimiyetinde olmak üzere iki Kürt devleti kurulacaktı[1019].

22 ve 23 Aralık 1919 tarihli toplantıda alınan kararlar İngiliz ve Fransız hükûmetleri tarafından kabul edildikten sonra Barış Konferansı'na havale edilecekti[1020]. İşte bu aşamada Hindistan'dan gelen tepkiler ve Fransız Hükûmeti'nin de farklı bir politikaya yönelmesi bu fikirlerin hayata geçirilememesine neden oldu.

1018 "Anadolu'daki Türkiye; Yeni Devletin Başkenti", "23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1019 "Anadolu'daki Türkiye Hakkında", "23 Aralık 1919 Tarihinde Türk Meselesi Hakkında İngiliz- Fransız Konferansı", **FO, 371/4238**, 166415.

1020 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 31 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4238**, 168154.

Halife'nin İstanbul'dan çıkarılmasına ve İstanbul'un Türklerden alınmasına "hiç bir şeyin çare olamayacağını düşünen" Hindistan Genel Valisi Montagu[1021], Müslüman kamuoyunu yatıştırmak için hazırlanan projeden vazgeçilmesini talep etti. Montagu'yu eleştirerek Hindistan'da genel valilik yaptığı dönemlerde Hindistan Müslümanlarının Halife ile ilgili bir taleplerinin olmadığını vurgulayan Curzon, "nerede oturursa otursun Halife Halifedir." Sözleri ile "Müslüman Papa" önerisinin geçici bir uygulama olacağını ifade etmişti. Curzon'un sözlerinden başkentin Anadolu'ya taşınmasından sonra Halife'nin de İstanbul'dan çıkarılacağı anlaşılmıştı. Hindistan Müslümanlarının tepkilerinin kısa süreli ve yapay olduğunu düşünen Curzon; "Tarihten çıkarılabilecek bir ders varsa o da Türklerin kendilerini dahi yönetme kabiliyetine sahip olmadıklarıdır. Diğer ırklar için bir şey söylemeye gerek yok... Türklerin her tarafa kötü idarelerini, ahlâksızlıklarını ve yıkıntılarını yayarak İstanbul'da bulunmaları Avrupa atmosferini zehirleyecektir... (İstanbul'dan) Hemen çıkarma politikası acil riskler içermesine rağmen benim nihai iddiam bize karşı savaşan, savaşın en az iki yıl uzamasına neden olan, milyonlarca pounda ve binlerce cana mal olan, Avrupa politik yaşamını neredeyse beş yüz yıldan beri kirleten bir düşmanın yenilgisi sonucunda bize sunulan menfaatleri feda etmemeliyiz."[1022]. Sözleri ile de Türklerin yenilmesiyle ele geçen tarihi fırsatın kaçırılmaması gerektiğini vurguladı.

Hindistan'dan yapılan uyarıların ardından İngiliz Hükûmeti, Curzon'un muhalefetine rağmen hazırlanan projeyi reddetme kararı aldı. Bu kararı eleştiren Curzon, savaşın amacının "Avrupalıların, Osmanlılardan kurtulması" olduğunu, alınan kararlarla, yapılan inanılmaz harcamalara ve can kayıplarına karşın bu amacın gerçekleştirilememiş olacağını ifade etti. Son olarak Curzon uluslar arası denetim altında İstanbul merkezli bir Türk devleti kurulmasını önerdi[1023].

Hindistan'da Müslümanların huzursuzluğu İngiliz Hükûmeti için ciddi bir endişe kaynağı oldu. 1920 yılı başlarında Orta Asya ve Hindistan'da yayılması muhtemel Bolşevik tehlikesi İngilizleri düşündürüyordu. Bu etkenler

---

1021 "Balfour'un Osmanlı Hükûmeti'ne Cevabı Karşısında Montagu'nun Yorumu", **FO, 371/4215**, 95672.

1022 "Avrupa'nın Geleceği Hakkında Curzon Tarafından Hazırlanan 4 Ocak 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/4238**, 166210.

1023 "Curzon Tarafından İngiliz Kabinesi'ne Yapılan 7 Ocak 1920 Tarihli Öneri", **FO, 371/4238**, 166210.

İngiltere'nin, Sultan ve hükûmetinin uluslar arası kontrol altında İstanbul'da kalmasından yana tavır değişikliği sergilemesine neden oldu. Curzon İttihatçıların, Osmanlı Hükûmeti'ni kontrol etmek için bir şekilden başka bir şekle girdiklerini, yurt içi ve dışında emperyalist politikalar takip ettiklerini ve yabancı müdahalesine kesinlikle karşı olduklarını ileri sürmekteydi. İTC'nin, Millî Mücadele adı altında İslamcı ve Turancı bir politika izlediğini de savunan Curzon bu fikirlerin fiziksel kuvvetle kontrol edilemeyeceğini anlamaya başlamıştı. Curzon'un yeni plânı İstanbul ve Boğazlar Devleti yerine Boğazlar bölgesinde uluslar arası bir bölge kurmaya yönelikti[1024]. İstanbul'da sadece Boğaziçi bu bölgeye dâhil olacak, geri kalan kısım uluslar arası kontrol altında Türk idaresine bırakılacaktı. Curzon, yüzyıllardır emperyalist politika üreten ve uygulayan, kendi ülkesi değilmiş gibi İttihatçıları emperyalist politikalar takip etmekle itham ediyordu.

İngiltere'de bunlar yaşanırken Fransa, Curzon ve Berthelot tarafından hazırlanan "İstanbul ve Boğazlar Devleti" projesini reddetmeye karar verdi. Fransız Hükûmeti, 11 Ocak 1920 tarihinde İngiliz Hükûmeti'ne bir nota vererek görüşünü müdafaa etti. Bu notada "Türklerin İstanbul'u iyi idare edememiş olmalarının ve diğer ırklara baskı yapmalarının", İstanbul Devleti'ni haklı gösterebileceği belirtildikten sonra böyle bir uygulamanın İslam dünyasında tepki ile karşılanacağı, Anadolu'daki menfaatleri müttefiklerine oranla daha fazla olan Fransa'nın, bu projenin uygulanmasına izin vermeyeceği de net bir şekilde bildirildi[1025]. Fransız Hükûmeti'nin müstemlekelerde yaşayan Müslümanların tepkileri konusundaki uyarıları, İngiliz Hükûmeti'nin de Türklerin İstanbul'dan çıkarılması fikrini gündemden çıkarmasına neden olacaktı. Bundan sonra İstanbul'da kontrol altında bir Türk idaresi kurma düşüncesi tartışılacaktı.

Fransız Hükûmeti'nin Türkiye ile yapılacak antlaşma konusundaki kırmızı çizgileri şöyleydi;

1. Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin Türk egemenliğine bırakılmasıyla Osmanlı Devleti'nin devam etmesi,

---

1024 "İstanbul ve Boğazlar", **FO, 371/4238**, 170396.

1025 "Türk Barışı Hakkında Berthelot'un 11 Ocak 1920 Tarihinde Sunduğu Muhtıra", **FO, 371/5104**, E 1779, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.29, **FO, 406/43**.

2. Osmanlı Devleti'nin tek bir devletin politik nüfuz alanı ve mandası altında bırakılmaması,

3. Türk ordu ve donanmasının devamına izin verilmemesi ve Türk militarizminin yok edilmesi,

4. Boğazların tam olarak serbestliğinin sağlanması, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar Boğazlar bölgesinin uluslar arası bir örgüt tarafından muhafazası,

5. Ermenilerin tamamen bağımsız olması,

6. Türk hâkimiyetindeki Arap ve Suriye nüfusunun yer değiştirmemesi,

7. Özel bir anlaşma ile azınlık haklarının Cemiyet-i Akvam tarafından koruma altına alınması, azınlıkların dinî statülerini, eğitsel, kültürel ve yardım amaçlı kuruluşlarını, Müslümanlarla tamamen eşit bir şekilde devam ettirmeleri,

8. Yönetim, adalet, maliye ve jandarma alanında yapılacak idari reformların ilgili devletlerin kontrolünde gerçekleştirileceğinin garanti edilmesi[1026].

Görüldüğü üzere Fransız Hükûmeti de Padişah ve hükûmetinin uluslar arası kontrol altında İstanbul'da kalmasına karar vermişti. İşin ilginç tarafı bu plânlar hazırlanırken üçüncü ortak İtalya'ya haber verilmemesi ve İtalyanların bu plânların tamamen dışında tutulmasıydı.

İngiliz ve Fransız yetkililer tarafından dikkate alınmasalar da İtalyanların İstanbul ve Boğazların geleceği konusunda söz hakkı bulunuyordu. Nitekim İtalyan Başbakanı Nitti, Padişah'ın İstanbul'da kalmasının ve Boğazların uluslar arası bir idarenin egemenliğine bırakılmasının, İtalyan siyasetinin esası olduğunu açıkladı[1027].

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul İşgal Yönetimi geleceğe ilişkin arayışlar içerisindeydi. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Türk basınında yer alan yazı ve haberlerden yola çıkarak Türklerin kabul edebileceği koşullar hakkında bir plân hazırladı. Buna göre; Fransız denetimi altında bırakılacak Maliye Nezâreti tarafından bir bütçe hazırlanacak ve yetkileri arttırılacak olan

1026 "Berthelot Tarafından Curzon'a Verilen 11 Ocak 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4238**, 170654.

1027 Çelebi, **a.g.e.** s. 210.

Düyûn-ı Umûmiye acenteleri aracılığıyla vergiler toplanacaktı. Kurulacak Millî Ekonomi Nezâreti, İngiliz denetimi altında olacak, bu nezâret millî kaynakların geliştirilmesi amacıyla ticaret, sanayi, maden, tarım, orman, iaşe, iletişim, ulaşım, demiryolları, karayolları, deniz ve iç suyolları ulaşımı gibi alt şubelerle ilgilenecekti. Bu şubelerde yabancı müdürler istihdam edilecek maden, ziraat, orman Fransızların, diğerleri İngilizlerin doğudan denetimi altında olacaktı. İletişim ve gümrük şubeleri İngiliz kontrolünde olacak, tramvay, liman, sulama, aydınlatma, su işleri gibi işler de Fransızlar tarafından kontrol edilecekti. Dâhiliye Nezâreti, jandarma ve polisi de kapsayarak İngiliz denetimine bırakılacaktı. Adliye Nezâreti, Fransızlara bırakılacak, karma mahkemelere üç büyük İtilâf Devleti tarafından yargıçlar atanacaktı. İstanbul'da bulunacak İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri bu projeyi uygularken Sadrazamla sadece müşaverede bulunacaklardı[1028].

İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan hazırlık görüşmelerinden sonra Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının esaslarını görüşmek üzere toplanan Londra Konferansı'nın 14 Şubat 1920 tarihli oturumunda Boğazların serbestliğini sağlamak amacıyla müstahkem mevkîlerin, İtilâf Devletlerinin müşterek işgali altında tutulmasına karar verildi. Bundan sonra İstanbul Türklere bırakılacak ve Türklere bırakılan kıyılar silahsızlandırılacaktı. Konferans kararları hakkında bilgilendiren Robeck, bu kararları Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi. Robeck, konferans kararlarını tebliğ ederken Osmanlı Hükûmeti'ni tehdit etmekten de geri kalmadı. Gayrimüslimlere ve Türkiye'de bulunan İtilâf Devletleri mensuplarına karşı yapılan "saldırıların" durdurulmaması halinde alınan kararların yeniden gözden geçirileceği vurgulayan Robeck, koşulların Türkler aleyhine değiştirilebileceği belirtti[1029]. Dikkat edileceği üzere hazırlık çalışmalarındaki tartışmaların ve Hindistan'dan gelen tepkilerin etkisiyle, Londra Konferansı'nda Fransız görüşü ağır basmış, İstanbul'u sınırlı da olsa Türk hâkimiyetine bırakma düşüncesi benimsenmişti.

İstanbul hakkında verilen karar, Türkiye'nin diğer kısımları hakkındaki kararları etkilememişti. Londra Konferansı'nda hazırlanan taslakta; Çatalca-Istranca ya da Midye-Enez hattının batısında kalan toprakların Yunanistan'a

1028 "Webb'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4238,** 174440.

1029 Tansel, **a.g.e**, C.III, s. 11,

verilmesine, Boğazların Türklerden alınması koşuluyla İstanbul'un Türklere bırakılmasına karar verildi. İzmir için de ilginç bir çözüm bulunmuştu. Buna göre İzmir Limanı tarafsız bir liman haline getirilerek Osmanlı Devleti'ne bırakılacak ancak Yunanistan tarafından idare edilecekti. Kurulması düşünülen bağımsız Ermenistan'ın sınırları daha sonra belirlenecek, Osmanlı Devleti, "Kürdistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arabistan" üzerindeki tüm haklarından feragat edecekti[1030].

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra haksız bir şekilde işgal ettikleri bölgelerde yaşayan halk tarafından, meşru müdafaa yapmak amacıyla kurulan Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluş felsefesini ve gücünü başlangıçta ciddiye almamışlardı. Ancak zamanla yurdun hemen hemen her yerinde teşkilatlanmaya başlayan Kuvâ-yı Milliye, Sivas Kongresi'nden sonra gücünü daha da arttırarak İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcilerini tedirgin etmeye başladı. Meclis-i Mebusan'ndaki toplantılarda vatanın bölünmez bütünlüğü konusundaki söylemler, İtilâf Devletleri tarafından yakın tehdit olarak algılanıyordu[1031].

17 Şubat 1920 tarihinde Misak-ı Millî'nin ilân edilmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin yürüttüğü mücadele, Londra Konferansı'nda tepkiyle karşılandı. Konferansın 28 Şubat 1920 tarihli oturumunda L. George Osmanlı Sadrazam'ı ve sorumlu nazırların tutuklanmasını teklif ettiyse de bu teklif taraftar bulmadığından onaylanmadı. Fakat İtilâf Devletleri İstanbul ve Güneydoğu Anadolu'da hükûmet binalarının işgal edilmesi ve yaşanan olayların sorumluların tutuklanması meselesi üzerinde düşünmeye başladılar[1032]. Böylece İstanbul'un resmen işgal edilmesi fikri yavaş yavaş olgunlaştı.

Londra Konferansı'nın toplanmasından kısa bir süre önce Fransız basın yayın organlarından "Pall Mall" ve "Journal des Débats"ta yayınlanan haber ve makalelerde İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Fransız mandasına vermek istediklerine ve Türk başkentini Anadolu'ya taşıyacaklarına dair iddialar yer aldı. Bu sıralarda Fransızlar, Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal altına almaya çalışıyorlardı. 8-21 Ocak 1920 tarihleri arasında İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, İstanbul'un

1030 Armaoğlu, **a.g.m**, s. 470.

1031 Armaoğlu, **a.g.m**, s. 474.

1032 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I, Ankara, 1973, s. 398-410.

Fransızlara verileceği yönündeki iddialarla Urfa, Antep ve Maraş'ın işgal edilmesini protesto eden 118 telgraf[1033] gönderildi[1034].

Hürriyet ve İtilâf Partisi Reisi Albay Sadık Bey, 12 Ocak 1920 tarihinde halkın genelde İTC'ne sempatisinin olmadığını belirterek İstanbul'un Türklere bırakılmasını talep etti[1035]. Sadık Bey böylesine millî bir meselede dahi geçmiş yönetimi suçlayarak siyasi ihtiraslarından sıyrılamamıştı.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa da Belediye Meclisi'nin 15 Ocak 1920 tarihinde aldığı karara binaen İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir bildiri gönderdi. Bu bildiride; "Diğer Osmanlı ülkelerini, asırlardan beri tarihi anıtları ve binalarıyla Padişahların ve atalarının türbeleri bulunan başkentten ayırmanın mümkün olmadığı, böyle haksız bir ayrılığın asil İngiliz milletinin bağımsızlık ve adalet ruhuyla uyuşmadığı ve uygulanamayacağı" ifade ediliyordu[1036].

Bu tepkilerden kısa bir süre sonra İstanbul'un resmen işgal edilmesi İtilâf Devletlerinin protesto telgraflarını ve yapılan mitingleri yeterince ciddiye almadıklarını göstermekteydi. İşte bu anlayış İtilâf Devletlerine pahalıya mal olacaktı.

Protesto ve mitinglerden sonra Yüksek Komiserler, hükûmetlerine birer telgraf göndererek Türkleri İstanbul ve İzmir'den mahrum bırakma konusunda kesin bir karara varılamadığı takdirde, düzeni ve sükûneti sağlamak üzere açıklama yapmak isteklerini bildirdiler[1037]. Konferans, "Ermeniler katledilmedikçe ve Anadolu'daki İtilâf kuvvetlerine karşı bir saldırı düzenlenmedikçe" Türklerin

---

1033 Protesto telgraflarının büyük bir kısmını Müdafaa-i Hukuk Şubeleri göndermekle birlikte, askerî, mülkî yetkililer, din adamları, ileri gelenlerin gönderdiği telgraflar da bulunmaktaydı.

1034 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 249.

1035 "Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Albay Sadık Bey Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 12 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5162**, E 257.

1036 "İstanbul Belediye Genel Meclisi Başkanı Adına İstanbul Belediye Başkanı Cemil Tarafından İngiliz Başbakanı Llyod George'a Gönderilmek Üzere Hazırlanan 15 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 254.

1037 "Robeck'ten Curzon'a 12 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5041**, E 103, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.66, **FO, 406/43**.

İstanbul'dan mahrum edilmemesine karar verdi[1038]. Ne yazık ki; bu kararın İstanbul Yüksek Komiserlerine tebliğinden bir ay kadar sonra İstanbul, İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edilecekti.

İlginçtir; Türk milletinin temsilcileri İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin etmek için çaba sarf ederken, aşağı yukarı aynı sıralarda İtilâf temsilcileri Londra'da yine Osmanlı Devleti'nin kaderiyle ilgili kararlar almaya çalışıyorlardı.

16 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nazırı ile görüşen Robeck, Kuvâ-yı Milliye'nin Osmanlı Hükûmeti'nin bir parçası olduğu fikrinden hareketle, Türklerin olumsuz davranışlarını sürdürmeleri halinde konferansın antlaşmada değişiklik yapma hakkını saklı tuttuğunu hatırlattı[1039]. Bundan sonraki dönemde Osmanlı Hükûmeti sık sık bu tür tehditlerle karşı karşıya kalacaktı.

19 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nazırı'na iade ziyaretinde bulunan Robeck, Millî Mücadele Hareketi'ni organize edenlerin, İtilâf Devletlerini yenilgiye uğratmış gibi konferans kararlarını etkilemeye çalıştıklarını vurgulayarak Millî Hareket'in[1040] İtilâf karşıtı bir tutum sergilediğine dikkat çekti. Robeck, Kilikya'da yapıldığı iddia edilen "Ermeni katliamına" da atfen bu olaylardan Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlu olduğunu ileri sürdü. Bununla kalmayan Robeck, yaşanan olaylardan Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu iddia etti. Hariciye Nazırı ise Millî Hareket'le bağlantılarının olmadığını savundu. Bunun üzerine Robeck, Ali Rıza Paşa'nın Millî Hareket'le uzlaştığını, meclisin bu şekilde açıldığını, birkaç nazırın bu uğurda feda edildiğini, hükûmetin "Milli Hareket'in yansıması" olduğunu ileri sürdü. Robeck Millî Mücadele yanlılarının vatansever olduklarını ileri sürdüklerini oysa hareketleri ile kendi halkına ihanet ettiklerini düşünüyordu. Türk askerî yetkililerinin tutumundan da şikâyet eden Robeck, askerî yetkililerin çeşitli bahaneler üreterek taleplerini yerine getirmediklerini ve Milne hattı konusunda da aynı sorunlarla karşılaştıklarını izah etti. Akbaş cephaneliği baskını da gündeme getiren Robeck bu tür davranışları tas-

---

1038 "Curzon'dan Robeck'e 16 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5041**, E 103, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.55 ve eki, **FO, 406/43**.

1039 "Robeck'ten Curzon'a 21 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5041**, E 492, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.80, **FO, 406/43**.

1040 İngiliz Belgelerinde genel olarak, Anadolu'da başlayan Millî Hareket için Milliyetçi Hareket, Millî Hareket liderleri ve taraftarları için Milliyetçiler kavramı kullanılmaktadır.

vip etmediklerini özellikle belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde bu olayı kendilerine bağlı gurupların yaptığından bahsettiğini, bu gurup üyelerinin bir kısmının İstanbul'da bulunduğunun farkında olduklarını dile getirdi. Osmanlı Hükûmeti'ne her zaman itimat ettiklerini ve iç işlerine müdahale etmediklerini de dile getiren Robeck bu itimadın karşılığı olarak Mısır'daki Türk esirlerini serbest bıraktıklarını ancak bu esirlerin son zamanlarda Kuvâ-yı Milliye'ye katıldıklarına dair raporlar aldıklarını ifade etti. Mebusların ve nazırların verdiği demeçlerden rahatsız olduklarını bu nedenle sansür uyguladıklarını belirten Robeck bu konularda dikkatli olunmasını istedi. Kuvâ-yı Milliye'ye saldırdıkları için iki Ermeni gazeteci hakkında kovuşturma yapılmasını da gündeme getiren Robeck, bu saldırıların duracağına dair söz aldı[1041].

29 Şubat 1920 tarihinde hükûmetine gönderdiği telgrafta Robeck; "Osmanlı Hükûmeti'nden sürekli taleplerde bulunmanın yararsız olduğunu ve Milli Hareket'ın tahammül sınırını geçtiğini" vurgulayarak daha etkili bir hareket için zamanın geldiğini bildirdi. Robeck etkili bir hareket sözleri ile İstanbul'un işgalini kastederek bunu diğer tedbirlerin izlemesini de önerdi. Robeck'e göre böyle bir uygulamanın başlıca sakıncası, dâhildeki Hıristiyanların, sivil ve askerî yetkililerin tehlike altında kalmaları idi. Bu nedenle Türkleri "katliamdan vazgeçirmek için yayınlanacak bildiri ile birlikte yapılacak hareketler" üzerinde dikkatli bir şekilde düşünülmesi gerekiyordu. Robeck bu fikirlerini Fransız meslektaşı ile de görüşmüş fakat onun mesele hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını görmüştü. Her şeye rağmen Osmanlı Devleti ile yapılacağı öğrenilen "sert antlaşmanın" uygulanabilmesi için ordu kuvvetine ihtiyaç vardı. Bu nedenle İstanbul'daki askerî durumun takviye edilmesi gerekecekti. Son olarak Robeck, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Padişah ve ılımlılardan oluşan bir blok kurulmasını teklif etti[1042].

Robeck'in bu fikirlerinin kaynağı Ryan'dı. Ryan hazırladığı 2 Şubat 1920 tarihli raporunda İtilâf Devletleri tarafından yeni bir politikanın geliştirilmesini önerdi. Bu politikanın esası; uzlaşılabilecek Türklerle, uzlaşılmaz Türkler arasında ayrım yapmaktı. Öncelikle Osmanlı toplumu, İtilâf Devletlerine "düşman" olanlarla, yandaşlar olmak üzere ikiye ayrılacaktı. Türkiye'nin geleceği hakkın-

---

1041 "Robeck'ten Curzon'a 23 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5042**, E 969, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.88, **FO, 406/43**.

1042 "Robeck'ten Curzon'a 29 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5042**, E 864.

da umudunu kaybetmiş olanlardan bir blok oluşturulacak, bunun merkezine Padişah yerleştirilecekti. Bu politikanın uygulanabilmesi için İtilâf Devletlerinin Türkiye ile yapılacak antlaşmada az da olsa tavizler vermesi lazımdı. Buna göre Padişah'ı İstanbul'dan çıkarma düşüncesi kafalardan atılacak, İstanbul Türklere bırakılacak, Rumlar İzmir'den çıkarılacak, Ermenistan ve Kürdistan'a verilecek topraklar azaltılacaktı. Ryan, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin hayati bir hata olduğunu kabul etmiş, büyük bir Ermenistan'ın "başa çıkılamaz güçlüklerin doğmasına" neden olacağını anlamıştı. Bu nedenle bir kontrol kurulacaksa bu uluslar arası bir kontrol olmalı, İtilâf Devletlerinin dileklerini kabul edebilecek uysal bir hükûmet işbaşına getirilmeli, Padişah'a destek ve yardım sağlanmalıydı[1043]. Türkiye ile sert bir antlaşma yapma düşüncesinin belki de en fanatik savunucularından biri olan Ryan'ın bu önerileri bir yana Millî Mücadele Hareketi'nin gücü anlaşıldıkça İtilâf Devletlerinin genel politikalarında değişiklikler gündeme gelecekti.

Esasında İngilizler, müttefikleri ile beraber hareket ediyor gibi görünseler de ayrı politikalar takip ediyorlardı. Ryan'dan oldukça etkilendiği anlaşılan Robeck, Türkiye'de kuvvetli bir işbirlikçi unsur bulamadıkça politikalarını uygulayamayacaklarını belirterek İngiltere'nin, politikalarını mevcut Padişah ekseninde gözden geçirmesini önerdi[1044].

2 Mart 1920 tarihinde Fransız meslektaşı ile gizli bir görüşme yapan Robeck, hükûmeti ile yaptığı yazışmalardan bahsetti. Bu toplantıya İtalyan Yüksek Komiseri davet edilmemişti. Robeck, İtalyan meslektaşının şahsi karakterine güvendiğini fakat İtalyan politikası "kuvvetli bir şekilde Türk yanlısı" olduğundan meslektaşlarını davet etmediklerini bildirdi[1045]. Bu sıralarda İstanbul'un resmen işgali ile ilgili önemli gelişmeler yaşanıyordu.

2. Akbaş Cephaneliği Baskını ve İtilâf Devletlerinin Tepkileri

İstanbul'un işgaliyle doğrudan ilgili olmasa da İtilâf Devletlerini derinden sarsan önemli bir hadise de 26–27 Ocak 1920 gecesi Gelibolu yarımadasında

1043 "Ryan Tarafından Hazırlanan,2 Şubat 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5042**, E 704.

1044 "Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1345.

1045 "Robeck'ten Curzon'a 2 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5042**, E 946.

teslim edilen savaş malzemelerinin bulunduğu Akbaş Cephaneliği'ne baskın düzenlenmesidir.

İtilâf Devletleri Akbaş Cephaneliği'nde bulunan malzemeleri Bolşeviklere karşı savaşan Denikin'e göndermeyi plânlıyorlardı[1046]. Akbaş Cephaneliği baskını için, Balıkesir'de bulunan 61. tümen komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey, Anzavur kuvvetlerini takip eden Dramalı Rıza ve kırk adamını Köprülü Hamdi Bey'in emrine vermişti. Köprülü Hamdi Bey'in idare ettiği baskın sonucunda Fransızların koruması altında bulunan cephane ele geçirilerek, yurdun iç bölgelerine nakledilmişti[1047]. Mustafa Kemal Paşa olaydan hemen sonra Hamdi Bey'le Kazım Bey'e tebrik ve takdir ifadelerinin yer aldığı telgraflar göndermişti[1048].

Fransız muhafızların verdiği bilgiye göre yapılan baskın sonucunda 8.500 tüfek, 33 makineli tüfek ve 500,000 civarında mermi kaçırılmıştı. Olay İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserler arasında tam anlamıyla bir infial yaratmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı kaçırılan silahların kendilerine karşı kullanılabileceğini bildiğinden olaydan sonra Fransız Hükûmeti'ne bir nota vererek yaşananların derhal tahkik edilmesini istedi[1049].

Bu olaydan sonra teslim edilen veya edilecek olan silahların ne yapılacağı konusunda büyük bir panik yaşandı. Öyle ki; İngiliz Savaş Bakanlığı bundan sonra ele geçirilecek silahların Selanik'e gönderilmesini, bu da yapılamadığı takdirde denize atılmasını dahi teklif etti[1050]. İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı da ele geçirilen silahları Selanik ya da Malta'ya gönderme kararı aldı[1051].

1046 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 30 Ocak 1920 Tarihli Rapor", **WO, 33/974**.

1047 Kazım Özalp, **Millî Mücadele,** C.I, Ankara, 1982, s. 91.

1048 **Nutuk**, s. 123.

1049 Cephanelikte 8,500 tüfek, 70 Makineli Tüfek ve 3,000,000'a yakın mermi bulunuyordu. Muhtelif kaynaklar cephaneyle ilgili çeşitli rakamlar vermekle birlikte aslolan olayın niceliği değil niteliğidir. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4162**, 174944; "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 1 Şubat 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5660; İlhami Bebek, **Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 53.

1050 "Savaş Bakanlığı'ndan General Milne'e 3 Şubat 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4162**, 174944.

1051 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 3 Şubat 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5665.

Akbaş Baskını'nın etkisinden kurtulamayan İngiliz Savaş Bakanlığı, ulaşım ve depolama masraflarından tasarruf edebilmek gerekçesiyle toplanan cephanelerinin derin sulara atılmasını emretti[1052].

Baskın, İtilâf Devletlerinde şok etkisi yarattı. İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı, Kuvâ-yı Milliye'nin artan faaliyetlerinden dolayı keşif ve hatta bombalama amaçlı kullanılmak üzere Londra'dan uçak istedi[1053].

Baskın sonrasında İstanbul İşgal Yönetimi, Osmanlı Hükûmeti ile karşı karşıya geldi. Yapılan tahkikatın ardından Çanakkale Boğazı Kumandanı Şevket Bey, Akbaş Komutanı Binbaşı Mehmet Bahri Bey, Lüleburgaz Müdürü Reşadettin, Çanakkale bölgesi Jandarma Kumandanı Rıza Bey'in 15 Mart 1920 tarihine kadar İtilâf askerî yetkililerine teslimi ve buna uygun olarak gerekli talimatın yayınlanması Osmanlı Hükûmeti'nden talep edildi[1054]. Osmanlı Hükûmeti'nin bu şahısları İtilâf Devletlerine teslim etmemesi üzerine, İtilâf yetkilileri bunları tutuklamak üzere harekete geçtiler. Robeck sorumlu görülen şahısların yakalanamaları halinde Barış Antlaşması şartlarına göre tutuklanacak şahıslar listesi içine alınmaları amacıyla adlarının Londra'ya bildirilmesine karar verdi[1055].

Milne, kaçırılan silah ve cephane kadar mühimmatın, Osmanlı ordusu tasarrufunda bulunan depolardan alınarak on dört gün içerisinde İtilâf yetkililerine teslim edilmesini önerdi[1056]. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek kaçırılan silah ve cephane kadar mühimmatın kendilerine teslimini[1057] istediler.

1052 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 16 Nisan 1920 Tarihli Talimat", **WO, 33/1000**, 5952.

1053 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 3 Şubat 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5669A.

1054 "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 27 Şubat 1920 Tarihli Mektup ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nazırı'na 7 Mart 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5045**, E 2782.

1055 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Karadeniz Başkumandanlığı'na 18 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5045**, E 2782.

1056 "Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5042**, E 950.

1057 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5042**, E 950.

Yüksek Komiserler, temsilcileri aracılığıyla 11 Şubat 1920 tarihinde Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya sunulmak üzere şifahi bir nota hazırladılar. Bu notada Gelibolu'da deponun soyulduğu, Anadolu'da "milliyetçiler" tarafından ajitasyon yapıldığı, "çeteler" toplandığı, Hıristiyanların katledildiği ve İtilâf Devletlerine karşı düşmanca hareket edildiği ileri sürülmekteydi. Bundan seçimlerde çoğunluğu sağlayan Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının sorumlu olduğunu ifade eden Yüksek Komiseler gerekli tedbirlerin alınmasını ve mütarekeye uyulmasını talep ettiler. Meselenin hayati bir risk taşıdığını da vurgulayan Yüksek Komiserler bu koşullarda bir seçim yapmak zorunda kalacaklarını vurgulayarak İstanbul Hükûmeti'ni bir kez daha uyardılar. Yüksek Komiserler, gayet açık bir şekilde Ali Rıza Paşa'dan Ankara'daki "hükûmet"le temasa geçerek bu duruma son vermesini de talep ettiler[1058].

Gelibolu hadisesinden dolayı teessüflerini ifade eden Osmanlı Hükûmeti, gerekli tahkikatın yapıldığını bildirdi. Hükûmet, Anadolu'daki matbuat hakkında tatil kararı aldığını ancak tam başarı sağlayamadığını, İstanbul'da ise Türkçe ve değişik lisanlardaki matbuatta millî nefsi inciten şiddetli tecavüzleri içeren kısımların Osmanlı sansür memurları tarafından işaretlendiğini fakat bunların İtilâfçı sansür memurları tarafından yerinde bırakıldığını beyan etti. Zabitanın bir kısmının Millî Harekete iştirakini tasvib etmediğini de belirten hükûmet, İzmir'de "çete"lerin ise nefsi müdafaa yaptığını, tek çarenin sulh konferansına davet olduğunu bildirdi[1059].

Osmanlı Hükûmeti'nin Akbaş Cephaneliği baskınında kaçırılan mühimmatı tazmin edemeyeceğini anlayan İngiliz Hükûmeti, Osmanlı ordusu tasarrufunda bulunan depolardan, aynı miktarda mühimmata el konulması için bir talimat hazırladı[1060]. Bu arada İstanbul İngiliz Umûmi Karargâhı hükûmete baskı yapmaya devam ediyordu[1061].

1058 "Ledoulx, Ryan ve Galli Tarafından Ali Rıza Paşa'ya Sunulmak Üzere Verilen 11 Şubat 1920 Tarihli Şifahi Nota", **HR.SYS** 2716/5.

1059 "Osmanlı Hükûmeti'nin Yüksek Komiserlere Cevabı (Tarihsiz)", **HR.SYS** 2716/5.

1060 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 11 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5042**, E 950.

1061 "İstanbul İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 14 Nisan 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3392.

Öte yandan İstanbul'da bulunan depolardan Millî Mücadele için devamlı surette mühimmat Anadolu'ya kaçırılmaktaydı. İtilâf ordu ve donanma yetkilileri tarafından alınan tedbirler vatanseverleri durduramıyordu. Bu nedenle Yüksek Komiserler gerekli tedbirleri almaları ve cephaneleri sıkı bir denetim altında tutmaları konusunda askerî yetkileri sık sık uyarıyorlardı[1062]. Bu uyarılara rağmen Millî Mücadele boyunca Karakol Cemiyeti, Muavenet-i Bahriye Grubu, Çatalca ve Trakya Grubu Kaçakçılık Teşkilatı, Müdafaa-i Milliye gibi yeraltı örgütleri ya da onların kolları aracılığıyla İstanbul'dan Anadolu'ya cephane ve mühimmat kaçırıldı. Bu gizli dernekler bulundukları yerlerde özellikle hamalları, arabacıları hatta hırsızları örgütleyerek cephanelerin bulunduğu depoları soyuyorlardı. Ardından ele geçirilen malzemeler çeşitli taktik ve yöntemlerle Anadolu'ya gönderiliyordu[1063].

İstanbul'un resmen işgalinden kısa bir süre önce yaşanan baskın ve İstanbul'dan Anadolu'ya cephane sevk edilmesi, İtilâf Devletlerini endişeye sevk ettiğinden İstanbul'un resmen işgal edilmesinde dolaylı bir rol oynadı.

3. Maraş Olayları

İstanbul'un resmen işgalinde rol oynayan diğer bir gelişme de Maraş olaylarıdır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra İngilizler gayrimeşru bir şekilde Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmişlerdi. Daha sonra Fransızlarla uzlaşmaya varan İngilizler bu bölgelerden çekilmiş, Fransız askerleri 29 Ekim-1 Kasım 1919 tarihleri arasında sırayla Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmişlerdi[1064]. İngilizler bölgede bulunan Ermenilerle gizli temaslarda bulunsalar da yaptıklarını halka sezdirmemişlerdi. Fransızlar ise tam tersi bir politika izlemiş aleni bir şekilde halkı etnik gruplara ayırmaya kalkışmışlar, ordularında Ermenilere görev vermişler ve onların Ermeni bayrağı taşıyarak Fransız bayrağı ile birlikte resmî ya da özel binalara asmalarına müsaade etmişlerdi[1065]. Türk

1062 "10 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 7075.

1063 Himmetoğlu, **a.g.e**, C.II, s. 81.

1064 Ramazan Erhan Güllü, **Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 317-318.

1065 Akşin, **a.g.e**, C.II, s. 233.

halkını rencide edici bu tür davranışlar bölgede millî direnişin kısa sürede yayılmasını sağladı.

18 Aralık 1919 tarihinde Hatay'a bağlı Dörtyol'da Fransız askerlerine karşı sergilenen direnişin ardından Kilis'e giren Fransız Kumandanı tarihte eşine az rastlanır bir beyanname yayınlamıştı. Beyannamede; silah taşıyanların taşıma sebebi sorulmaksızın kurşuna dizilecekleri, bir karışıklık çıkması ve bir Fransız askerinin öldürülmesi halinde Türk halkından kura ile seçilecek iki kişinin kurşuna dizileceği, bir evden silah atılması halinde o evin yakılacağı, o evin bulunduğu mahallin mitralyöz, bomba ve gazlı obüslerle ateş altına alınacağı ve gerekli görülmesi halinde bölgedeki Osmanlı idaresine son verileceği bildirilmişti[1066]. Uluslar arası hukuku, Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu ayaklar altına alan, halkın millî hislerini sarsan ve insan haklarına aykırı olan bu beyannameyi, dünyada insan haklarını ilk kez teminat altına aldıklarını iddia eden Fransızlar yayınlamışlardı. İnsan Haklarının savunucusu! Fransız ordusu kimyasal silah kullandığını da itiraf ediyordu.

Fransızların yayınladığı beyanname bölgede direnişi azaltmamış bilakis direnişin daha da yayılmasına neden olmuştu. Maraş'ta Kılıç Ali kumandasındaki Kuvâ-yı Milliye birlikleri Fransız ordusunu 11 Şubat 1920 tarihinde şehri terk etmeye mecbur bırakmıştı. Kilis, Antep ve Urfa'da da Fransızlara karşı başarılı bir mücadele yürütülmekteydi. Bu mücadele ile başa çıkamayacaklarını anlayan Fransızlar, I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan taktiğe başvurarak Türklerin Ermenileri katlettiklerini iddia ettiler. Güney'de beklemedikleri bir direnişle karşılaşan Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri, Hariciye Nazırı ile görüşerek Kuvâ-yı Milliye'nin bölgedeki faaliyetlerinin, yaşananların müsebbibi olduğunu ileri sürdü ve yaşanan olayların derhal önlenmesini talep etti. Hariciye Nazırı, sessiz kalmayarak olayların gerçek failinin Ermenilerle birlikte bölgede faaliyette bulunan Fransızlar olduğunu açıkça dile getirdi. Meseleyi tek başına çözemeyeceğini anlayan Fransız Yüksek Komiseri, meslektaşı Calthorpe ile görüşerek ondan Osmanlı Hükûmeti'ne bu konuda baskı yapmasını talep etti. İngiliz Hükûmeti de Calthorpe'a, Fransız meslektaşını desteklemek üzere Osmanlı Hükûmeti'ne bir sunum yapmasını emretti[1067].

1066 Akşin, **a.g.e**, C.II, s. 241.

1067 "Curzon'dan Robeck'e 9 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 176775.

31 Ocak 1920 tarihinde Hariciye Nazırı ile görüşen Calthorpe, Maraş olaylarından bahsetmeye hazırlandığı sıralarda Hariciye Nazırı, hükûmetinin güneydeki durumun ciddiyetini kavradığını ifade ederek Fransızların bölgedeki davranışlarından şikâyet etti. Bunun üzerine Calthorpe, olayların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye etmekle yetindi. İngilizler olayların faillerinin müttefikleri Fransa ve Ermeniler olduğunu bilecek kadar bölgede geniş bir istihbarat ağına sahiptiler. Onları kaygılandıran başka durumlar söz konusuydu. Malum olduğu üzere hareket tüm ülkeye yayılabilir, bu durumda İngiliz menfaatleri de tehlikeye girebilirdi. Diğer bir sorun ise Anadolu'ya hâkim olma mücadelesi ile ilgili idi. Daha önce İtilâf Devletleri arasında varılan antlaşmalarda Anadolu Milne'nin işgal sahası olarak belirlenmişti. Maraş'taki olaylar Fransa'nın, Millî Hareketi etkili bir şekilde kontrol etmek amacıyla Anadolu'ya d'Espérey komutasında bir harekât düzenlemesine neden olabilirdi[1068]. Bu durumda İstanbul'da yaşanan sorunlar Anadolu'ya da yaşanır ve İtilâf Devletleri arasındaki birlik dağılabilirdi. İşte İngiliz Yüksek Komiseri'ni Hariciye Nazırı ile görüşmeye iten asıl sebep de buydu.

1920 yılı başlarında İtilâf Devletleri beklemedikleri bir girdaba girmişlerdi. Bir yandan Maraş olayları, diğer yandan Akbaş Cephaneliği baskını derken, Batıda Yunanlılara karşı direniş giderek güç kazanmaya başlamış, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki faaliyetlerini arttırmış, İstanbul'la Anadolu arasında uzlaşma sağlanmış, Meclisi-i Mebusan açılmış, Millî Hareket İstanbul'da daha yakından hissedilir hale gelmişti. Bütün bunların üstüne İtilâf kaynaklarının, Millî Hareket yanlılarının Bolşeviklerle, Azerilerle ve Irak'ta bulunan Faysal'la yakınlık kurmaya başladığına dair istihbarat iletmesi, İtilâf temsilcilerin sinirlerini alt üst etti[1069]. Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsız olan İtalya, İngiltere ve Fransa arasındaki birlik güvensizliğe dayalıydı. Artık İtilâf politikaları İngiltere ve Fransa tarafından geliştirilmekteydi. Fakat İstanbul'daki kumanda krizi İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerde de gergin bir dönem yaşanmasına neden oldu. İtilâf Devletleri ile İttifak Devletleri arasındaki mücadele bitmişti. Bu kez İtilâf Devletleri kendi aralarında mücadeleye başlamışlardı. İstanbul'un resmen işgali için hazırlıkların yapıldığı sıralarda vaziyet böyleydi. Bu vaziyetin

1068 "Robeck'ten Curzon'a 4 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 176775.

1069 "Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 177317.

İstanbul'da kurulacak işgal idaresinin yapısında değişikliklere neden olması kaçınılmazdı.

İstanbul'daki İngiliz temsilcileri, Boğazlardaki kuvvetlerini takviye ederek İstanbul'da ve Türkiye sahillerinde hâkimiyet kurmayı hedefliyorlardı. Batum da bu plânın bir parçası olarak Bolşeviklere karşı ileri bir karakol olarak tesis edilmeliydi. Bu nedenle oradaki birlikler mecbur kalınmadıkça çekilmeyecekti[1070].

13 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserler, Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı uyararak, özellikle meclisteki son güven oylamasının ardından hükûmetin, Millî Hareket'ten sorumlu tutulmaktan kurtulamayacağını ifade ettiler[1071].

Bundan sonra Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek, Maraş ve çevresinde Ermenilerin katledildiğini ileri sürerek her türlü direniş hareketine son verilmesini talep ettiler. Buna karşılık Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, katliam iddialarının asılsız olduğunu belirterek halkın nefsini müdafaa ettiğini bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da yayınladığı bildiri ile Ermeni katliamının söz konusu olmadığını, Fransızların desteklediği ve silahlandırdığı Ermenilerin, Müslüman halkı katlettiğini ve bölgede bulunan Amerikalıların da yaşananlara şahit olduğunu dile getirdi[1072]. İtilâf Devletleri elbette yaptıklarının bilincindeydiler. Mütarekeye göre İstanbul'un ve Türk topraklarının işgali için gerekçeye ihtiyaçları vardı. "Ermeni katliamı" iddiaları bu gerekçe için tam anlamıyla biçilmiş kaftandı.

4. İstanbul'un Resmen İşgali Öncesinde Harbiye Nezâreti'nin Tavrı

Yunanlılar, Paris Konferansı kararları doğrultusunda İzmir'i işgal ettikten sonra Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu durumdan rahatsız olan sadece Osmanlı Devleti değildi. Konferanstaki İtalyan temsilcileri, Yunanlıların ilerledikleri bölgelerin kendi işgal sahaları içerisinde yer aldığını iddia ediyorlardı. İngilizler, önceki kararlardan rahatsız olan İtalyanları daha fazla rahatsız etmemek için Paris Konferansı'nın 18 Temmuz 1919 tarihli

---

1070 "Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 177317.

1071 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 13 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5209**, E 1206.

1072 Akşin, **a.g.e.** C.II, s. 342

oturumunda Yunan ve İtalyan işgal sahalarını yeniden belirlediler. Buna göre Aydın, İtalyan işgal sahası içerisinde kalacaktı. Bu karara Yunanlılar itiraz ettilerse de alınan karar değişmedi. İtalyan işgal sahasına doğru ilerlemeleri engellenen Yunanlılar, Türk topraklarına doğru ilerlemeye çalışıyorlardı. Ancak Yunanlılar Kuvâ-yı Milliye direnişinden dolayı rahat ilerleyemiyorlardı. Bu nedenle Yunanlılar Paris Konferansı'ndan direnişe bir çare bulunmasını istediler. İtilâf Devletleri bir çözüm bulmak üzere meseleyi General Milne'e havale ettiler. Bölge hakkında yaptırdığı tahkikattan sonra General Milne Yunan ordusu ile Türk birlikleri arasında bir hat belirledi. İtilâf Devletleri 7 Ekim 1919 tarihinde Milne hattı olarak literatüre geçen bu hat üzerinde mutabakata vardılar. Milne 3 Kasım 1919 tarihinde Yunan Başkumandanı ile Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne bir nota verdi. Türk Birliklerinin Badema-Ömerli hattından 3 km doğuya çekilmesini isteyen Milne, iki hat arasında kalan bölgeye İtilâf birlikleri yerleştireceğini bildirdi. General Milne, Cemal Paşa'dan belirlediği hattın batısında kalan Osmanlı birliklerini ve silahlı "çeteleri" çekmesini de talep etti[1073].

Bu notaya cevap veren Cemal Paşa, İzmir'i zerre kadar hakkı olmadan işgal eden Yunanlıların bununla da yetinmeyip sınırlarını genişlettiklerini ve ülkenin en verimli topraklarını işgal ettiklerini, işgallerin tarifi imkânsız zulümlere ve yıkımlara neden olduğunu beyan etti. Bundan sonra hatta değinen Cemal Paşa, çizilen hat ile Yunanlılara yeni işgal alanları verildiğini, bu bölgede yaşayan halkın acınacak halde olduğunu ve Yunanlıların daha fazla toprak kazandıklarını açık bir şekilde ifade ediyordu. İşgal edilen yerlerde Yunanlılar yerine Fransız ve İngiliz birliklerini tercih edebileceklerini ifade eden Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin hücum başlatmasına engel olduklarını fakat bu hattın çizilmesinden sonra hayal kırıklığına uğrayacak Kuvâ-yı Milliye'nin, hükûmetin emirlerine itaat etmeyeceğini ve bağımsız bir şekilde hareketini sürdürmeye çabalayacağını da vurguladı. Cemal Paşa, bütün bunlara rağmen meseleyi hükûmetine havale ettiğini, bundan sonra da hükûmetinin vereceği talimata göre hareket edeceğini dile getirdi[1074]. İtilâf Devletleri bu karşılıktan

---

1073 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 3 Kasım 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4161**, 170752.

1074 "Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'e 5 Kasım 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4161**, 170752; **TİH II**, s. 157.

sonra Kuvâ-yı Milliye'nin, Harbiye Nezâreti'nden aldığı talimatla ya da bu Nezâretle ortak hareket ettiği kanaatine varacak ve baskılarını daha da arttıracaklardı.

Baskıların artması üzerine Cemal Paşa, 15 Kasım 1919 tarihinde Milne'e ikinci bir nota göndererek hükûmetinden henüz cevap alamadığını, cevap gelene kadar kendisine gönderilen notaya uymasının mümkün olmadığını ancak bu süre zarfında Yunan birliklerinin, hat üzerinde kendileri için belirlenen bölgelere çekilebileceklerini ifade etti. 1 Aralık 1919 tarihinde bu notaya karşılık veren Milne, Ödemiş yakınlarındaki Gürcova'da Türk silahlı gruplarının Yunan birliklerine zayiat verdirdiklerini, Osmanlı Hükûmeti'nin verilen emirleri uygulamakla mükellef olduğunu hatırlattı[1075]. Ancak Cemal Paşa hatta bulunan birliklere herhangi bir talimat vermedi.

Yüksek Komiserlerin ısrarları sonucunda Osmanlı Hükûmeti, 10 Kasım 1919 tarihinde Yunan ve Türk birliklerinin 1,5 km geri çekilmesine ve tahliye edilen bölgelere İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri yerleştirilmesine karar verdi. Bu karar 20 Kasım 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bildirildi. Hükûmet, Yunan işgalinin geçici olacağı fikrinden hareketle böyle bir karara varmıştı. Oysa Yunanlıların çekilmek gibi bir düşünceleri yoktu. İtilâf Devletleri de durumu kabullenmişlerdi. 15 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti bir hamle daha yaparak Yunanlıların işgal altında tuttukları topraklardan çekilmelerini talep etti. Yunanlıların çekilecekleri topraklara İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin yerleştirilmesi kabul edilecekti[1076]. Lakin İtilâf Devletleri bu teklifleri reddettiler. Bundan sonra İtilâf Devletleri baskılarını arttırarak tehditler savuracaklar ve yaşananların sorumlusu olarak gördükleri Cemal Paşa'nın görevden ayrılması ya da alınması için Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapacaklardı.

İngilizlerin İstanbul'da kurdukları Divân-ı Harblerde mütareke hükümlerine uymadıkları gerekçesiyle bazı ümera ve zabitanı yargılamasına da tepki gösteren Cemal Paşa 9 Ekim 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne verdiği notasında, Osmanlı topraklarında işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini vurgulayarak bu tür müdahaleleri hoş karşılamadıkla-

---

1075 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 1 Aralık 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4161**, 170752.

1076 Akşin, **a.g.e.** C.II, s. 249.

rını bildirdi[1077]. Buna karşılık İngiliz Yüksek Komiseri, yapılacak yargılamanın adil olacağını ileri sürerek, Yakup Şevki Paşa'nın teslimini talep etti[1078].

İstihbarat servisleri, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, Osmanlı birliklerine göndermiş olduğu telgrafları gizlice ele geçirmişlerdi. Bu telgraflarda Kuvâ-yı Milliye'nin silah ve cephanelerin önemli bir kısmına Cemal Paşa'nın delaletiyle sahip olduğuna dair bilgiler yer alıyordu. Bu arada bir yedek subay, iki topu Kuvâ-yı Milliye'ye göndermek isterken yakalanmıştı. Bu olaydan da Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu iddia ediliyordu[1079].

Bandırma'da bulunan XIV. ve Konya'da bulunan XII. Kolordularına gizli bir talimat gönderen Cemal Paşa, onlardan Batı Anadolu'da bulunan Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemelerini emretmişti[1080]. Cemal Paşa'nın talimatı ile hareket eden Levazımat-ı Umûmiye Dairesi de aynı kolordulara birer talimat göndererek, Batı Anadolu'da bulunan Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli birlikler gibi iaşesinin sağlanmasını emretmişti. Buna göre Kuvâ-yı Milliye reisleri ihtiyaçlarını gizlice bildirecek, nizamî ordu kumandanları bu ihtiyaçları karşılayacaklardı[1081]. Cemal Paşa'nın gizlilik uyarısına rağmen bazı yazışmalar İngiliz İstihbaratı tarafından ele geçirilmişti. Bu hem Cemal Paşa hem de hükûmet üzerindeki baskıları arttırıyordu.

Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aşar ambarları ile Duyûn-ı Umûmiye sandıklarından makbuz karşılığı para ve erzak alması Cemal Paşa tarafından "uygunsuz" bulunuyordu. Cemal Paşa kolordu kumandanlarına birer talimat göndererek Kuvâ-yı Milliye'nin bu tür hareketlerine müsaade edilmemesini emretmişti[1082]. Daha önceki talimatları malum olan Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin meşru zemini kaybetmemesi ve tepki görmemesi için bunları istiyordu.

1077 Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVI, S. 46, (2000), s. 41.

1078 Türkmen, **a.g.m**, s. 41.

1079 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne'den Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 8 Ocak 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/4161**, 171775.

1080 **BOA, BEO, Harbiye Gelen**, nr. 345518.

1081 **BOA, BEO, Harbiye Gelen**, nr. 345518, lef 2-4,

1082 **BOA, BEO, Harbiye Gelen**, nr. 345833.

1919 Aralık ayı sonunda, Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın personelinden yapılan teklife uygun olarak, Kuvâ-yı Milliye'nin donatımı için askerî okul personeli arasından seçilen genç personelin gönderilmesine karar vermişti. Bundan sonra Cemal Paşa, gerekli görülmesi halinde düzenli ordudan terhis edilen birliklerin Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak üzere gönderilebileceğini XV. Kolordu'ya bildirmişti. Başkent'ten Anadolu'ya savaş malzemelerin gönderildiğine ve dâhildeki cephanenin değişik oluşumlara dağıtıldığına dair bilgi toplayan istihbarat servisleri bu işlerin arkasında da Cemal Paşa'nın olduğunu iddia ediyorlardı. İstihbarat servisleri, Cemal Paşa'nın yine XV. Kolordu'ya ihtiyaçları için yeterli cephane sağlanabileceğini ve gönderilebileceğini bildirdiğini ileri sürüyorlardı. Bunun dışında 31 Aralık 1919 tarihinde bir Türk memuru başkentten Bandırma'ya 75 ve 125 mm'lik top mermileri ve diğer yedek parçaları göndermek isterken yakalanmıştı. İstihbarat Servisleri bu şahsın bir hapishane arkadaşına, kendisini bu işlere Cevat Paşa'nın bulaştırdığını söylediğini öğrenmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'dan top mermisi ve silah parçaları talep ettiği Cemal Paşa'nın da yetkililere bu taleplerin karşılanması için talimat verdiğine dair bilgiler de istihbarat servislerine ulaşmıştı. Fransız birlikleri, Diyarbakır'ı işgal için ilerlediği zaman Cemal Paşa'nın XIII. Kolordudan 200 zanaatkârın Kuvâ-yı Milliye'ye geçmesi için talimat verdiğine, Fransızların Diyarbakır vilayetindeki plânları hakkında keşif yapılması ve bu plânları gösteren haritalar hazırlanması için talimat verdiğine dair kesin kanıtlar elde etmişlerdi. Cemal Paşa'nın Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak isteyen Ahmet Anzavur'a karşı askerî direnişin düzenlenmesinde rol aldığı tespit edilmişti. Ayrıca Cemal Paşa'nın İtilâf karşıtı ve İslamcı propagandalara bulaştığı da ileri sürülüyordu. 1919 Aralık ayı sonunda Cemal Paşa'nın İsviçre'de, Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır entelektüellerini kapsayan bir kongre düzenlenmesi için çalıştığı tespit edilmişti. Anadolu'daki işgal kuvvetlerinin başkumandanı olarak General Milne'e bu konuda bilgi verilmesi gerekiyordu. Cemal Paşa bunları bilmesine rağmen, birden fazla olayda Milne'den izin talep etmemişti. 3 Kasım 1919 tarihinde Yunan askerî işgal hattının tesis edilmesi Cemal Paşa'ya bildirerek ondan Osmanlı kuvvetlerini bu hattan 3,000 metre uzağa çekmesi istendi[1083]. Paris Barış Konferansı kararlarına göre İzmir'i işgal eden ve bununla yetinmeyerek iç bölgelere doğru ilerleyişe geçen ve Müslümanları katleden Yunanlılara avantaj

---

1083 **BOA, BEO, Harbiye Gelen**, nr. 344912.

sağlayan bu hattı geçici olsa dahi iyi karşılamayacaklarını bildirdi. Cemal Paşa bu hattı hükûmet kabul etse dahi Kuvâ-yı Milliye'nin kabul etmeyerek karşı harekâta geçeceği konusunda Milne'i uyardı[1084]. Cemal Paşa'nın bu cevabı, İtilâf Devletlerinin Ali Rıza Paşa Hükûmeti konusundaki düşüncelerini daha da netleştirdi.

Yine Cemal Paşa 19 Kasım 1919 tarihinde 32. Kafkas Alayı'ndan iki bölüğü Milne'den izin almadan, Zonguldak'tan İstanbul'a gönderdi. Bu kıtaların Zonguldak'a geri gönderilmesi istendiğinde Cemal Paşa bir aydan fazla bu emre itaat etmedi. Bu kıtalar uzun bir süre sonra Zonguldak'a geri gönderildi. 159. Alay da Milne haber verilmeden, Afyon Karahisar bölgesinden Alaşehir ve Salihli bölgesine gönderilmişti. Kendisinden izahat istenen Cemal Paşa durumu inceleyeceğini ifade ederek her hangi bir açıklama yapmamıştı. Baskılar üzerine Paşa, hareketin kendi emri ile gerçekleşmediğini bildirdi. Cemal Paşa nihayet alaya, Afyon Karahisar'a geri dönmesi için talimat verdi. Ancak alay geri çekilirken düzenli birliklerle bağlarını kopararak Salihli yakınlarında Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı. Milne, Harbiye Nazırı'nın desteği olmadan bağlı kumandanların böyle bir hareket yapmayacaklarını düşünmekteydi. Cemal Paşa'nın, Azerbaycan ile doğrudan iletişim kurduğu eski Türk-Rus sınırında Ermenilerle savaşmaları için Tatar kuvvetlerine talimat verdiği ve onlara cephane sağlandığına dair deliller de toplanmıştı[1085]. Elde edilen bilgiler Cemal Paşa'nın İtilâf Devletlerine itaat etmediğini, vatanı yararına çalıştığını gösteriyordu. Bu durumda Cemal Paşa İtilâf taleplerine karşı boyun eğmediğine göre geriye tek çare kalıyordu; önce Cemal Paşa'nın görevden ayrılmasını ya da alınmasını sağlamak ardından İtilâf taleplerini Osmanlı Hükûmeti'ne kabul ettirmek.

İtilâf Devletlerinin yoğun baskısı altında kalan Cemal Paşa, zaman zaman Heyet-i Temsiliye'nin aşırı talepleri ile karşı karşıya kalmaktaydı. Bu talepleri hükûmet işlerine müdahale olarak algılayan Cemal Paşa'nın; "çekilir gideriz, sonunu siz düşünün" sözleri halet-i ruhiyesini ve içinde bulunduğu durumu açık

---

1084 **BOA, BEO, Harbiye Gelen,** nr. 349690, 344912.

1085 "İstanbul Karadeniz Ordusu İstihbaratı Tarafından Yayınlanan 13 Ocak 1920 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4162**, 177917.

bir şekilde göstermekteydi[1086]. Buna rağmen Cemal Paşa, Anadolu'dan kopmamak için mücadele ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ferid Paşa Hükûmeti döneminde İtilâf Devletlerinin baskıları sonucunda görevinden ayrılmış, nişan, madalya ve fahri yaverlik rütbesi geri alınmıştı[1087]. Amasya Görüşmelerinden sonra Cemal Paşa, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın görevden alındıktan sonra istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya nişan, madalya ve fahri yaverlik rütbesinin iadesi amacıyla bir tezkire hazırlattı. Buna göre Mustafa Kemal Paşa ordudan kendi isteği ile ayrılmış sayılacaktı[1088]. 29 Aralık 1919 tarihinde Cemal Paşa'nın teklifini görüşen ve uygun bulan hükûmet gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla bir lahiya hazırlanmasına karar verdi[1089]. Cemal Paşa bu işi bir an evvel halledebilmek amacıyla 30 Aralık 1919 tarihinde Sadaret'e yeniden müracaat ederek, hiçbir mahkeme kararı olmaksızın idari kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp, nişan ve madalyaları alınan Mustafa Kemal Paşa'ya itibarının iadesini istedi[1090]. Nihayet, 3 Şubat 1920 tarihinde çıkan İrâde-i Seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, rütbe, nişan ve madalyalarının iade edildiği açıklandı[1091]. Yalnız bu irâde İtilâf Devletlerinin olası tepkisi nedeniyle basına sızdırılmamış, Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmamıştı. Cemal Paşa'yı ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni yakın takibe alan ve bu hükûmetin millî bir hükûmet olduğunun farkında olan İtilâf Devletleri bu hareketi haber alamamışlardı. İtilâf Devletleri bunu zamanında öğrenmiş olsalardı İstanbul'un işgali için bir neden daha bulmuş olacaklardı.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde, Dâhiliye Nazırı olan Ebubekir Hazım (Tepeyran) da, Sadrazam'ın onayını aldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'dan, Rauf

---

1086 Türkmen, **a.g.m**, s. 39-40; Mevlan-zade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Yay. Hz. Metin Hasırcı, İstanbul, 1992, s. 334; Mehmet Tevfik (Biren) Bey, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları**, C.II; Yay. Hz. Fatma Rezzan Hürmen, İstanbul, 1993, s. 316-317.

1087 Türkmen, **a.g.m**, s. 45.

1088 **BOA, BEO**, Harbiye Giden, 354546; Türkmen, **a.g.m**, s. 45.

1089 "29 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919)", **BOA, MV**, 217/203; Türkmen, **a.g.m**, s. 46.

1090 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (BOA, DUİT)**, nr. 68/18; Türkmen, **a.g.m**, s. 46.

1091 **BOA, DUİT**, nr. 68/20-21; Türkmen, **a.g.m**, s. 47.

Bey'in hükûmet işlerine daha az müdahale etmesini, kendisi tarafından atanan valilerin kabul edilmesini ve aralarında gizli bir yazışma şifresi düzenlenmesini talep ettiğini nakletmektedir[1092].

Harbiye Nezâreti, 24 Aralık 1919 tarihinde Anadolu ve Rumeli'deki kolordulara gizli bir talimat göndererek seferberlik emri verdi. Buna göre her kolordu kendi bölgesinde bir askere alma kalemi tesis edecekti. İtilâf Devletlerinin durumu öğrenmemesi için Nezâretle kolordular arasında güvenilir subaylar aracılığıyla doğrudan temas kurulması istenmişti[1093].

Bu arada Heyet-i Temsiliye de kolordu ve fırka komutanlıklarına gönderdiği şifrede Yunan ilerleyişi karşısında Kuvâ-yı Milliye'nin yeterli olmayacağını vurgulayarak XII. ve XIV. Kolorduların Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmelerini emretti. Bu tebligat Çanakkale Müstahkem Mevkî Komutanı Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla Cemal Paşa'ya iletildi. Cemal Paşa'da "İsa" müstear ismini kullanarak kolordu ve fırka komutanlıklarına gönderdiği talimatta iki kolordunun yeterli olmayacağını, 20. Kolordunun da seferberlik hazırlıklarını tamamladıktan sonra gerekli görülmesi halinde Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmesini emretti[1094].

Milne'nin verdiği notalara rağmen Harbiye Nezâreti ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki temasların sona ermediğini gören Yüksek Komiserler, 17 Ocak 1920 tarihinde yaptıkları bir toplantının ardından Osmanlı Hükûmeti'ne verilmek üzere müşterek bir nota hazırladılar. Bu notada Kuvâ-yı Milliye'ye İstanbul'dan adam ve silah gönderdikleri, kendilerinden habersiz Osmanlı birliklerine hareket emri verdikleri ve talimatlarına uymadıkları gerekçesiyle Cemal ve Cevad Paşa'ların 48 saat içerisinde görevden alınmaları talep edildi. İtalyan Yüksek Komiseri nota vermek için zamanın uygun olmadığını savunsa da meslektaşlarının ısrarı üzerine notayı imzalamak zorunda kaldı. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri hazırlanan notayı üç Yüksek Komiserin Bâb-ı Âli'ye giderek şahsen teslim etmesinin daha etkili olacağını ileri sürdüler. Ancak İtalyan Yüksek Komiseri buna karşı çıktığından notanın bir Fransız memuru aracılığıyla gönderil-

---

1092 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1982, s. 31-32.

1093 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 20, 1957, vesika nr. 508-509.

1094 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 20, 1957, vesika nr. 510-511.

mesine karar verildi[1095]. Daha önce uluslar arası hukuk kurallarına ve Mondros Mütarekesi'ne aykırı birçok notaya imza atan İtalyan Yüksek Komiseri'nin bu notanın hazırlanması ve sunulması aşamasında isteksiz olmasının nedeninin, söz konusu taleplerin Batı Anadolu'da Yunanlılara avantaj sağlayacak olmasından kaynaklandığını rahatlıkla söylenebilir.

Yüksek Komiserler notaları gereği Cemal ve Cevat Paşalar görevden alındıktan sonra bu paşaları tutuklamayı düşünüyorlardı. Fakat Kuvâ-yı Milliye'nin, İtilâf temsilcilerine karşı misilleme yapmasından çekindikleri için bundan vazgeçtiler. Hazırlanan nota taslağında, Cemal ve Cevad Paşaların 24 saat içinde istifaları talep ediliyor, talebe uyulmadığı takdirde askerî otoritelerin bunu kuvvet kullanarak yapacakları imalı olarak yer alıyordu. Yüksek Komiserler bununla, hareketin sorumluluğunu Türklere atmayı ve misilleme tehlikesini ortadan kaldırmayı düşünmekteydiler. Başarılı olunması halinde Paşaların ve Millî Hareket'in kredisi kırılacaktı[1096]. 20 Ocak 1920 tarihinde Yüksek Komiserler hazırladıkları müşterek notayı Fransız siyasi memuru vasıtasıyla Sadrazam'a ilettiler. Bu konuda Padişahı da haberdar etmenin yararlı olacağı kanaatine varıldı[1097].

Notanın sunulmasından sonra Osmanlı Hariciye Nazırı, İtilâf Yüksek Komiserlerini tek tek ziyaret ederek nabız yokladı. Yüksek Komiserler, Hariciye Nazırı'na sabırlarının tamamen tükendiğini ve diğer saygısızlıklarla, mütareke ihlâlleri tekrarlandığı için bunları talep etiklerini ileri sürdüler. Yüksek Komiserlerin bu konuda taviz vermeyecekleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine 21 Ocak 1920 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserlerine resmî bir mektup gönderen Hariciye Nazırı, Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı'nın istifalarını verdiklerini ve bunun Padişah tarafından kabul edildiğini bildirdi[1098]. Sonunda istediklerini alan Yük-

---

1095 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 171556.

1096 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 171840.

1097 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 172133; **BOA, BEO, Dâhiliye Giden** nr. 345847; Türkmen, **a.g.m**, s. 96.

1098 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 172442; **BOA; BEO; Dâhiliye Giden** nr. 345847.

sek Komiserler, bundan sonra hükûmete baskı yaparak Kuvâ-yı Milliye'yi etkisiz hale getirmeye çalışacaklardı.

Paşaların istifasını talep eden nota alındığında Osmanlı Hükûmeti topluca istifasını vermeyi düşündüyse de Cemal Paşa böylesine bunalımlı bir dönemde kendisinin görevden çekilmesini daha uygun buldu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya bir telgraf göndererek; "sizin görevden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine uymanız, öyle tehlikeli bir durum yaratır ki, sizin görevden çekilmemekle ortaya çıkacağını düşündüğünüz tehlikeden daha ağırdır." Sözleri ile Cemal Paşa'nın İngilizlerin talebi ile istifa etmesine karşı çıktı. Cemal Paşa'ya Heyet-i Temsiliye'nin bir temsilcisi olması hasebiyle heyet kararı olmadan istifa edemeyeceğini hatırlatan Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin kuvvet kullanarak Cemal Paşa'yı görevden almaya kalkışmaları ihtimaline karşı gereken tedbirlerin alındığını bildirdi. Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya da bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin, Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanı'nı değiştirilmesini istemelerinin "siyasi bağımsızlığa kesin bir tecavüz" olduğunu, paşaların feda edilmemesi gerektiğini vurguladıktan sonra istifa halinde hükûmetin halktan aldığı gücü kaybedeceğini ve Heyet-i Temsiliye'nin yaşananlardan hükûmeti sorumlu tutacağını bildirdi. Buna karşılık Sadrazam, İtilâf Devletlerinin müşterek notasıyla istifaların istendiğini, hükûmetin toplu istifasının düşünüldüğünü, fakat sakıncalı olacağı için bundan vazgeçildiğini, Heyet-i Temsiliye'nin hükûmet işlerine müdahale etmesi halinde istifa edeceklerini ifade etti. Ali Rıza Paşa seçenekler arasında "en az zararlı olanı" tercih ettiklerini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise bu kanaatte olmayıp, Nazırların değiştirilmelerine yönelik talebin müşterek bir talep olmasının "konunun önemini anlamak için ayrı bir sebep" olduğunu Sadrazam'a bildirdi. Konunun doğrudan muhatabı Cemal Paşa ise çekilmekten başka seçeneğinin olmadığında ısrar ederek Meclis-i Mebusan'ın sergileyeceği tavrı beklemek gerektiğini ifade etti[1099]. Amasya Görüşmeleri neticesinde hükûmetle, Heyet-i Temsilliye arasında kurulan iyi ilişkiler paşaların istifası ile büyük bir darbe aldı ve iki taraf arasında kurulan hassas dengeler sarsılmaya başladı.

Cemal Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nezâreti'ne, Bahriye Nazırı Salih Paşa vekâlet etmeye başladı. Lakin İtilâf Devletlerinin istediği olmamış, Cemal

1099 Nutuk, s. 249-256; Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinin İstifası ve Tepkileri**, Ankara, 1996, s. 30.

Paşa'nın istifası Milne hattının kabul edilmesini sağlamamıştı. 30 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne bir mektup gönderen Milne, Türklerin, tesis edilen tarafsız bölgede bulundurdukları askerlerini çekmemeleri halinde, Yunanlıların kendilerini savunma haklarının olduğunu belirterek ortak çıkarlar açısından Barış Konferansı kararlarının uygulanmasını istedi[1100]. Harbiye Nazırı Vekili Salih Paşa ise, hükûmetinin bu konuda bir karar almadığını ve kendisine böyle bir yetki vermediğini, doğal olarak Harbiye Nezâreti tarafından hiçbir şey yapılamayacağını ve meseleyi acilen hükûmetine arz edeceğini bildirdi. Salih Paşa, bölgede Yunan işgal birlikleri ile temasa girecek Osmanlı düzenli birlikleri olmadığını da özellikle sözlerine eklemişti[1101]. Salih Paşa'nın vekâleten yürüttüğü Harbiye Nezâreti'ne 3 Şubat 1920 tarihinde Fevzi Paşa (Çakmak) atanacak, İtilâf Devletlerinin Harbiye Nezâreti'ni hâkimiyet altına alma çabaları sonuç vermeyecek, İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Devletleri Harbiye Nezâreti'ni işgal edeceklerdi. Bununla birlikte resmî işgale kadar Harbiye Nezâreti ile Kuvâ-yı Milliye arasındaki temaslar sürecekti.

Harbiye Nezâreti 25 Şubat 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye'den, İzmir'in ilhakı durumunda Kuvâ-yı Milliye'nin demiryolları, cephane, silah ve mühimmat depoları ile stratejik noktalara el koymasını istedi. Plâna göre, bu aşamadan sonra 12., 14. ve 20. Kolordular hükûmetle irtibatlarını kesecek, 15. 13. ve 3. Kolordular ise hükûmetle irtibat halinde kalarak işgal kuvvetlerine karşı hükûmetin tehdit unsuru olacaklardı. Bu safhadan sonra İtilâf Devletlerinin baskıları karşısında hükûmet bu kolorduların hükûmete isyan ettiklerini, bu nedenle Anadolu'ya nasihat heyetleri göndermek dışında bir şey yapamayacağını bildirecekti. Nasihat heyetlerinde yer alacak bazı değerli şahsiyetlerin Anadolu'ya geçtikten sonra Kuvâ-yı Milliye'ye katılımı sağlanacaktı. Bütün bunlardan sonra İngiliz ve Fransızların fiilî müdahaleye karar vermeleri durumunda 15. 13. ve 3. Kolordular da hükûmetle irtibatlarını keseceklerdi. Bu plân memleketin "en nazik anında" hayata geçirilecekti[1102]. Bu sıralarda Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşa da kısa bir süre sonra Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılacaktı.

1100 "Milne Tarafından Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne Gönderilen 30 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5042**, E 957.

1101 "Salih Paşa tarafından Milne'e Gönderilen 3 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5042**, E 957.

1102 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S. 21, (1957), vesika nr. 538.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplandığı sıralarda İtilâf Devletlerinin düzen ve asayişi sağlamak üzere İstanbul'a Yunan askeri sevk edeceklerine, hatta bunların Trakya'dan demiryolu vasıtasıyla gönderildiklerine dair söylentiler ortalarda dolaşmaya başladı. Bu söylentileri öğrendikten sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Hariciye Nazırı, Yunanlıların İstanbul'a gönderilmesi konusunda malumat istedi. Ancak ona böyle bir düşüncenin olmadığı şeklinde bir cevap verildi[1103].

İtilâf Devletlerinin yoğun baskılarına maruz kalan Ali Rıza Paşa Hükûmeti Heyet-i Temsiliye'nin de desteğini kaybedince 3 Mart 1920 tarihinde istifa etti. 8 Mart 1920 tarihinde hükûmeti Salih Paşa kurdu. Bu talihsiz hükûmet onuncu gününü doldurmadan İtilâf Devletleri İstanbul'u resmen işgal ettiler.

Milne, Mustafa Kemal Paşa ve yandaşlarının faaliyetlerine karşı misilleme olarak Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların patlatılmasını önerdi. Bu öneriyi İngiliz Yüksek Komiseri Robeck dahi beğenmedi. Robeck, böyle bir hareketin arzulanan etkiyi yaratamayacağını, aksine İtilâf politikalarını olumsuz etkileyeceğini düşünmekteydi. Ona göre tahkimatların patlatılması halinde desteklemek zorunda oldukları İstanbul Hükûmeti'nin itibarı sarsılacaktı. Bu hareket Kuvâ-yı Milliye'yi durduramayacak, İzmir'in işgali sonrasında yaşandığı gibi Kuvâ-yı Milliye'yi teşvik ederek onun gelişimine katkıda bulunacaktı. Robeck, bu hareket sonucunda Kuvâ-yı Milliye'nin iç bölgelerde yaşayan ve güven içerisinde olan gayrimüslimlere karşı misilleme yapmasından da endişe etmekteydi. Ayrıca İstanbul'un iaşesi Anadolu'dan temin edilmekteydi. Robeck, Kuvâ-yı Milliye'nin, tahkimatların patlatılmasına tepki olarak Anadolu Demiryolu'nu ele geçirmesi halinde iaşenin kesileceğinin ve İstanbul'da bulunan İtilâf birliklerinin çok zor durumda kalacağının da bilincindeydi. Bu hareketin, Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında İngiliz karşıtı hisleri alevlendirmesinden de endişe ediliyordu. Robeck'e göre Millî Mücadele'yi etkisiz hale getirmenin tek bir yolu vardı; o da stratejik noktaların ve önemli şehirlerin işgal edilmesi idi. Ancak bunun için de çok büyük bir kuvvet lazımdı[1104]. Tahkimatları patlatmaları halinde yaşanabilecek olumsuzlukları bilmekle beraber İtilâf temsilcileri

1103 "Robeck'ten Curzon'a 25 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.46, **FO, 406/43**.

1104 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 168780.

Türklere karşı bu şekilde tehditlerde bulunmaya, şantaj ve blöf yapmaya devam ediyorlardı.

5. İstanbul İdaresinin Uluslararası Hale Getirilmesi Konusundaki Çalışmalar ve Tepkiler

İtilâf Devletlerinin savaştaki hedeflerinden bir tanesi İstanbul'u ele geçirmek ve İstanbul'daki Türk idaresine son vermekti. Ancak İtilâf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarda bu konuya açıklık getirmemişlerdi. Özellikle savaşın son dönemlerinde İstanbul'la ilgili plânlarda değişiklikler ve sapmalar meydana gelmişti. Paylaşım plânları yapılırken Osmanlı toprakları pazarlık konusu olmuş ve İtilâf Devletleri kendi aralarında iyi kötü antlaşmaya varmışlardı. Ancak stratejik öneminden dolayı İstanbul'u bir devletin hâkimiyetine bırakmak çok zordu. Bu nedenle iki seçenek üzerinde duruluyordu. Birinci seçenek İstanbul'u savaşa sonradan giren ve Avrupa'ya uzak olan Amerika'nın mandasına bırakmaktı. İkinci seçenek ise İstanbul'da uluslararası bir statü kurmaktı.

İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileri arasında İstanbul'u hâkimiyet altına alma konusunda kıyasıya bir rekabet vardı. Fransız Kumandan d'Espérey'in davranışları ve İngiliz yetkililerin ona karşı tutumları bu rekabeti gözler önüne sermişti. İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız yetkililer Türk kamuoyunun kendi egemenliklerini kabul etmeye hazır olduğunu iddia ediyorlardı[1105]. İtilâf temsilcileri birkaç kendini bilmez devlet adamı ve sözde aydın tarafından dile getirilen düşünceler doğrultusunda bu kanaate varıyorlardı. Oysa Türk kamuoyunun İstanbul'dan vazgeçmek gibi bir eğiliminin olması hiçbir cihetle mümkün değildi.

İtalyanların İstanbul'u hâkimiyet altına alma konusunda İngilizlerle Fransızlar arasındaki rekabete müdahil olmadıkları, İstanbul'un kendi hâkimiyetlerine verilmesi gibi bir iddiayı ciddi bir şekilde dile getirmedikleri anlaşılmaktadır. Bunda İtalyanların İzmir'i egemenliklerine alamamış olmalarının neden olduğu hayal kırıklığının etkili olduğu söylenebilir. İzmir'i ele geçirememiş İtalya'nın İstanbul'un idaresini ele geçirme ihtimali sözkonusu dahi olamazdı.

1105 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Mart 1919 Tarihli Telgraf", FO, 371/4165, 47752.

"Coğrafi konumu nedeniyle İstanbul'un uzun süre güvenli şekilde herhangi bir Avrupalı büyük devlete emanet edilemeyecek olması" Amerikan mandası ile ilgili tartışmaları gündeme getirdi. İstanbul'un Amerikan mandası altına alınması fikrini destekler gibi bir tavır sergileyen İngiltere'nin dahi samimiyetine dair şüpheler vardır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı; Amerika'nın İstanbul'un mandasını kabul etmesi için ikna edilmesi gerektiğini ileri sürse de Amerika'ya manda konusunda resmî bir teklifte bulunmadı[1106]. Oysa Amerikan Hükûmeti sadece İstanbul'u değil tüm Anadolu'yu hatta Kafkasya'yı mandasına almak amacıyla etüt çalışmalarına başlamıştı. Amerika, "hasta adamın" mirasından bir pay değil, mirasının tamamını ele geçirmek istiyordu.

İstanbul İşgal Yönetimi'ne göre; Türklere Avrupa'da küçük bir alanda dahi yaşama imkânı verilmemeli ve İstanbul milletler arası bir idareye teslim edilmeliydi. İşgal yönetimini oluşturan İtilâf temsilcileri, "Türklerin böyle bir cezayı çoktan hak ettiğini" düşünüyorlardı[1107]. Bu dönemde Wilson'un önerileri doğrultusunda kurulması tasarlanan Cemiyet-i Akvam merkezinin neresi olacağına dair tartışmalar da devam etmekte idi. Bürüksel, Lahey ve Berne buna aday şehirler idi. Fakat bunlar büyük devletlerden herhangi birinin tehdidi karşısında savunulmaları zor olan şehirlerdi. Düşman bir devletin Cemiyet-i Akvam'a ait binaları işgal etmesi, kayıtlarını ele geçirmesi ve tahrip etmesi yeni uluslararası sorunları beraberinde getirebilirdi. Bu açıdan bakıldığında İstanbul'un karadan ve denizden savunulması diğer şehirlere nazaran daha kolaydı. İstanbul'un merkez haline getirilmesi ve buna uygun şekilde yeniden yapılandırılması dünya barışına da katkı sağlayacaktı. Bu şekilde "sürekli entrikaların merkezi ve dünyadaki tehlikelerin kaynağı" olarak görülen Osmanlı Devleti'ne de en uygun ceza kesilmiş olacaktı[1108]. Yıllarca Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan, Türk ve İslam dünyası için ayrı bir öneme sahip olan İstanbul'un Amerikan mandasına verilmesi ya da Cemiyet-i Akvam'ın merkezi yapılması suretiyle Osmanlılardan alınmasının dünya barışına ne kadar katkı sağlayacağı ayrıca tartışma konusuydu.

1106 "İngiliz Kabinesi'nde İstanbul'un Kaderi Konusunda 4 Aralık 1918 Tarihinde Yapılan Müzakereler", **FO, 371/3417**, 200096.

1107 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 47752.

1108 "İngiliz Kabinesi'nde İstanbul'un kaderi konusunda 4 Aralık 1918 Tarihinde Yapılan Müzakereler", **FO, 371/3417**, 200096.

İstanbul'a milletlerarası bir statü kazandırma çabaları Darülfünun tarafından yakından takip edildi. 19 Mart 1919 tarihinde Darülfünun tarafından hükûmete gönderilen muhtırada; İstanbul'un Türklerden alınmasının ve İstanbul'a milletlerarası bir statü kazandırma çabalarının "Türkiye'nin idam kararı" olacağı vurgulanmıştı. Aynı gün İnas Darülfünun'u ve Asri Kadınlar Cemiyeti tarafından Fatih Türbesi'nde tertip edilen anma töreninde de İstanbul'un Türklere bırakılması gerektiğine dair konuşmalar yapılmıştı[1109].

25 Haziran 1919 tarihinde toplanan Dörtler Meclisi'nde Osmanlı Devleti'nin durumu masaya yatırıldı. Bu toplantı da iki sorun ön plâna çıktı. Bunlardan biri Ermenistan meselesi diğeri de Boğazlar ve İstanbul'un statüsü meselesi idi. İstanbul'un Türklerden alınmasından yana olduğu bilinen Llyod George'un teklifi ile söz alan Wilson'un da Llyod George gibi Türklerin, Ermenistan, İstanbul ve Boğazlar bölgesinden çıkarılmalarından yana olduğu ortaya çıktı. Llyod George ise Avrupa dengelerinin bozulmaması için bahsedilen bölgelerin Amerikan mandasına bırakılmasını savunuyordu[1110]. Llyod George ile uzlaşma içinde olduğu anlaşılan Wilson, prensiplerini yayınlamasının üzerinden henüz birkaç yıl geçmeden asıl niyetini açığa vurmuştu.

21 Ağustos 1919 tarihinde Başkan Wilson'un talimatıyla İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri, Osmanlı Hükûmeti'ne bir muhtıra sundu. Bu muhtırada Müslümanların doğu illerinde Ermenilere karşı "zulüm ya da kırım" yapmaları halinde Wilson prensiplerinin uygulanmayacağı ve Osmanlı Devleti'nin dağılabileceği tehdidi savruluyor, devletin bu tür olayları önleyememesi halinde bölgede otoritesinin kalmadığı şeklindeki mazeretinin de kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. Sadrazam Damat Ferit Paşa Ermenilerin bu muhtıradan haberdar olmaları halinde bölgede karışıklık yaratmalarından korkmaktaydı. Anadolu'ya gönderilen nasihat ve tahkikat heyetlerinin başarılı olmadığını anlayan Ferit Paşa, halkı yatıştırmak üzere bizzat Anadolu'ya geçmeyi düşündüyse de İngiliz Yüksek Komiserliği'nin uygun görmemesi nedeniyle bu kararından vazgeçti[1111].

1109 Gökbilgin, **a.g.e**, s. 66-67; Kocatürk, **a.g.e**, s. 28.

1110 **Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP), First Series,** Vol. IV, Edited by E. L. Woodward and, R. Butler, , London, Her Majesty's Stationery Office, 1954, s. 643-652.

1111 **DBFP**, Vol. IV, . 727-730.

Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra İstanbul ve çevresine hâkim olabilmek amacıyla İngiltere ve Fransa arasında amansız bir rekabet başlamıştı. 15 Eylül 1919 tarihinde Fransızlar, Padişah'ın denetimleri altında olması kaydıyla İstanbul'da kalmasını önermişlerdi. İngiliz Hükûmeti bu öneriyi İngiltere'nin İslam dünyasındaki nüfuzuna büyük bir darbe indireceği gerekçesiyle hemen reddetmişti[1112]. Birkaç ay sonra aynı İngiliz Hükûmeti, Türklerin İstanbul ve bütün Trakya'dan çıkarılmasını önerecekti.

8 Kasım 1919 tarihinde İngiliz Başbakanı Lloyd George, gülüşmeler, alkışlar ve tezahüratlarla kesilen konuşmasında; Türkiye'nin savaşta ve barışta her zaman "baş belası" olduğunu, hatta "barışta savaştakinden daha baş belası" olduğunu ifade ettikten sonra Türkiye ile yapılacak barışın temel prensipleri üzerinde durdu. Her şeyden önce Yunan, Arap ve Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki "kötü Türk idaresine" son verileceğini açıklayan L. George, Karadeniz'in kapılarının bütün milletlere açık olması zorunluluğunun altını çizerek bu kapıları "İtilâf Devletlerinin yüzüne kapatmayacak ve güvene ihanet etmeyecek bir güce emanet edeceklerini" ileri sürdü. L. George, savaşta "dostluğu test edilen ve devam eden" milletler arasında sorumluluğun dağıtılması noktasında büyük sıkıntılar yaşanmayacağını iddia ediyordu[1113]. Türk kamuoyu tarafından bilinse de L. George'un fikirlerini böyle acımasız bir şekilde dile getirmesi, Boğazların idaresi ile birlikte İstanbul'un da Türklerden alınacağına dair karamsar bir havanın ortaya çıkmasına neden oluyordu[1114]. Osmanlı Devleti'nin parçalanması konusundaki görüşleri Türk kamuoyunda "derin depresyon" yaratan[1115] L. George, son Meclis-i Mebusan'ın şekillenmesinde ve Misâk-ı Millî'nin ilânında gayet etkili olacaktı.

İngiliz görüşünün yavaş yavaş şekillenmeye başlaması Osmanlı Hükûmeti'nin Fransızlara yanaşmasına vesile oldu. Bu sıralarda hükûmet, Paris Konferansı'na bir heyet göndermek için teşebbüslerde bulunuyordu. İngiliz Başbakanı'nın tavrı nedeniyle hükûmet, Fransız Yüksek Komiseri'ne müracaat

---

1112 Sarıhan, **a.g.e**, s. 58.

1113 "Lloyd George'un 8 Kasım 1919 Tarihli Konuşması; 9 Kasım 1919 Tarihli Times'tan" **FO, 371/4160**, 153782.

1114 Gökbilgin, **a.g.e**, s. 180.

1115 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 14 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4160**, 153782.

ederek Paris'e heyet gönderme teklifini iletti. Bir süre sonra da Paris'ten gelen talimat doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'nin talebi kabul edildi[1116].

6 Ocak 1920 tarihinde Londra'da yapılan toplantının ardından İtilâf temsilcileri, Boğazlar ve çevresinin uluslararası bir komisyonun kontrolüne bırakılması konusunda uzlaşmaya vardılar. İstanbul ve Boğazlar İtilâf kuvvetlerden oluşturulacak bir garnizon tarafından muhafaza edilecek, bu koşullarla Padişah ve hükûmetinin İstanbul'da kalmasına izin verilecekti[1117]. Ancak bu karar İstanbul'un resmen işgalinden sonra geçerliliğini yitirmeye ve anlamını kaybetmeye başlayacaktı.

Daha önce belirtildiği gibi İtilâf Devletleri, İstanbul'un Türk egemenliğinden çıkarılması konusunda da ciddi çalışmalar yapmışlardı. Başlangıçta bu fikre sıcak bakan İngilizler, yaptıkları tahkikat neticesinde bu düşünceyi rafa kaldırdılar. Paris'te bulunan İngiliz heyetinin 1919 yılında sunduğu bir rapor, İstanbul'da yeni bir devlet kurmanın çok zor olduğunu göstermişti. Türklerin İstanbul'dan çıkarılması halinde, şehirde iyi bir idare kurulması, düzen ve sükûnetin sağlanması sorumluluğunu büyük devletlerden birinin üstlenmesi gerekiyordu. Bu da İstanbul'da bir manda idaresi kurulmasını gerekli kılıyordu. İstanbul'un ihtiyaçları dışarıdan temin ediliyordu. Ayrıca İstanbul'un, Boğazlardan gelebilecek gelirden başka geliri yoktu. İngiliz menfaatleri açısından Boğazların açık olması ve vergi alınmaması gerekli idi. İstanbul'un güvenliğinin sağlanması da önemli bir mesele idi. Ülke içinden veya dışından gelebilecek saldırılara karşı İstanbul'u mandayı elinde tutan güçler ya da Cemiyet-i Akvam müdafaa etmek mecburiyetinde kalacaktı. Ayrıca yapılan düzenlemeleri Türk halkının ve dünya Müslümanlarının kabul etmesi gerekiyordu. Türkiye ile barış yapmak isteyen İtilâf Devletleri açısından Müslüman dünyası ile yaşanabilecek bir savaş hem masraflı olacak hem de onların itibarına darbe vuracaktı. Bütün bu sorunlar İstanbul'un idari olarak yeniden Türklere bırakılmasını ya da Yunanistan'a verilmesini gündeme getirdi[1118].

30 Ocak 1919 tarihinde İngiliz heyetinin Astoria'da yaptığı toplantıda İstanbul'un geleceği masaya yatırıldı. Bu sıralarda İstanbul'un Türklere iadesi ile

---

1116 "27 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 165711.

1117 "10 Downing Street'te Yapılan 6 Ocak 1920 Tarihli toplantı", **WO 32/5735**.

1118 "Paris'teki İngiliz Heyeti Tarafından İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan (t.y) Rapor", **CAB 21/139**.

birlikte Cemiyet-i Akvam, Amerika ya da başka bir devletin mandasına bırakılması gündeme geldi. Yapılan toplantıda İngiliz heyeti, İstanbul'da uluslararası bir kontrol kurulmasının en mantıklı seçenek olduğu kanaatine vardı. Boğaziçi ve Çanakkale'de hiçbir köprü ya da tünel yapılmasına izin verilmemesi koşuluyla Osmanlı idaresinin yerini uluslararası kontrol alacaktı[1119]. İngiliz heyetinin bu kararı, dünya Müslümanları açısından ayrı bir önem taşıyordu.

İngiltere'nin yaklaşık 80 milyon nüfusa sahip Hindistan Müslümanlarının tepkileri hakkında müracaat ettiği Hindistan Genel Valisi E.S.Montagu, Türkiye'nin değişik kısımlarında görev almayı kabul eden Hindistanlıların, Türkleri başkentlerinden mahrum bırakmaktan yana olmadıklarını bildirmişti. Montagu, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde kurulacak bir manda yönetiminin ise Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmayacağını açıkladı[1120]. Montagu'nun 7 Şubat 1919 tarihinde İngiliz heyeti ile Paris'te yaptığı toplantıya katılan Lloyd George, Hindistan delegelerinin Amerikan mandasına karşı olup olmadıklarını öğrenmek istedi. Montagu, Türklerin İstanbul'dan atılmaması koşuluyla kurulacak bir idarenin isteklerini kesinlikle karşıladığını belirterek Amerikan mandasına karşı olmadığını ifade etti[1121]. İstanbul'daki Türk idaresine tamamen son verilmesinden yana olduğu bilinen Lloyd George'un fikirleri bu toplantıdan sonra değişmeye başladı. Bundan sonra İngilizler, İstanbul'da uluslararası bir manda yönetimi kurulmasından yana tavır sergilediler. Bu sayede Hindistan Müslümanların gösterebileceği tepkilerin azaltılması hedefleniyordu.

Avrupa'da ikâmet eden önde gelen Hindistan Müslümanlarından olan Aga Han ve Abbas Ali Baig, İngiliz temsilcilerine müracaatta bulunarak İstanbul'un Hıristiyanların değil Müslümanlara iadesini talep ettiler. Aga Han ve Abbas Ali Baig, İstanbul'da uluslararası bir manda idaresi kurulması fikrine de karşı çıkıyorlardı[1122]. Türklerin İstanbul'dan çıkarılacağına dair söylentilerin arttığı bir dönemde Montagu'ya bir mektup yazan Aga Han, İstanbul'un Türklere bı-

1119 "Paris'te Bulunan İngiliz Heyetinin 30 Ocak 1919 Tarihli Toplantısından", **CAB**, 21/139.

1120 "Montagu, Ganga Singh ve Sinha tarafından Paris'teki İngiliz Heyetine Yapılan 5 Şubat 1919 Tarihli Öneri", **CAB**, 21/139.

1121 "Paris'teki İngiliz Heyeti ile E.S. Montagu Arasında Yapılan 7 Şubat 1919 Tarihli Toplantıdan", **CAB**, 21/139.

1122 "Aga Han ve Abbas Ali Baig Tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen Mektuplar", **FO 608/52/11**, 316.

rakılması halinde İngiltere'nin, Müslümanların müttefiki olduğunu kanıtlayacağını ifade etti. Aga Han, İstanbul'un Türklere bırakılmasının Müslümanlar için yeterli olmayacağını, batıda Edirne, İzmir ve Trakya'nın, doğuda Musul ve Ravanduz'un kuzeyinin, kuzeydoğuda 1878 Rus sınırını içine alan sınırların asgari olarak Türklere bırakılması gerektiğini sözlerine ekledi[1123]. İngiliz Hükûmeti bu uyarları dikkate almadı. Montagu'nun İstanbul'da uluslararası bir idare kurulmasına yönelik tavsiyeleri İngiliz menfaatleri açısından daha faydalı bulundu.

Bu arada Hıristiyanlar da İstanbul'la ilgili iddialarından vazgeçmiş değillerdi. Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliği 13 Ocak 1919 tarihinde Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa kıtasından çıkarılması amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat etti[1124]. Bu mektup değerlendirilmek üzere barış heyetine gönderdi[1125].

İstanbul'un geleceği hakkında muhtelif senaryoların tartışıldığı sıralarda "Journal des Débats" ve Pall Mall Gazette'de İstanbul'da İngiliz- Fransız egemenliği kurulması ve Osmanlı tahtının Anadolu'ya gönderilmesi hakkında haberler yayınlanıyordu. İtilâf hükûmetleri tarafından alındığı iddia edilen bu karar aleyhine yurdun değişik yerlerinden İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerine protesto telgrafları gönderildi[1126].

Yayınlanan haberler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Mustafa Kemal tarafından da protesto edildi. İtilâf Devletleri yapılan protestoları Barış Konferansı kararlarına karşı üstü kapalı bir direniş tehdidi olarak algıladılar[1127].

1123 "Aga Han tarafından E.S. Montagu'ya Gönderilen 6 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **CAB**, 21/184.

1124 "Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliği Tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen Mektup", **FO 608/52/11**, 538.

1125 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarafından Edinburg Presbiteryen Kilisesi ile İskoç Bağımsız Kiliseler Birliğine Gönderilen Mektup", **FO 608/52/11**, 538.

1126 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 249.

1127 "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Adına Mustafa Kemal Paşa Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 11 Ocak 1920 Tarihli Protesto Telgrafı", **FO, 371/5162**, E 249.

İstanbul Şehremini Cemil Paşa, yayınlanan haberler karşısında İngiliz Yüksek Komiseri'ni protesto etti[1128].

Hürriyet ve İtilâf Partisi de ortalarda dolaşan haberlere yumuşak da olsa tepki gösterdi. İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat eden Hürriyet ve İtilâf Partisi, Türk milletinin bağımsızlığının korunması için İstanbul'un başkent olarak varlığını sürdürmesini rica etti. Hürriyet ve İtilâf Partisi, Millî Hareket'in yarattığı sıkıntı ve zahmetlerin yıkıcı etkilerinden kaçınmak için seçimlere katılmadığını savunuyordu. Parti, Türkiye nüfusu ile "on yıl önce Müslüman halka eziyet etmeye başlayan" İTC'nin bir ilgisi olmadığını izah etmeye çalışıyor, İTC'nin savaş sırasında gayrimüslimlere kötü şekilde muamele ettiğini iddia ediyordu. Parti, "katliam komitesi" şeklinde nitelendirdiği İTC'ne karşı ağır ithamlar yönelttikten sonra İstanbul'un Türklerde kalmasına dair temenni de bulunuyordu[1129]. Hürriyet ve İtilâf merkezi tarafından kullanılan üslup, ileri sürülen iddialar ve geçmiş yönetimlere yönelik ithamlar, bu partinin yararlı bir amaca hizmet etmek isterken dahi siyasi hırslarından kurtulamadığını gösteriyordu.

İstanbul'un Müslümanlardan alınacağı iddialarına karşılık Trablusgarplı bir Arap olan Süleyman El Barouni de Yüksek Komiserlere bir mektup gönderdi. Diğerlerine kıyasla bu mektup daha az öneme sahip olmakla birlikte Türkiye dışındaki Müslümanların İstanbul'un Türklerde kalması konusundaki hislerini dile getirmiş olması açısından gayet önemli idi[1130]. Süleyman El Baruni mektubuna bir cevap verilmemesi üzerine Yüksek Komiserlere bir kez daha müracaat etti. El Baruni İstanbul'dan çıkarılması durumunda Halife'nin Müslümanlar tarafından himaye edileceğini ve ikinci bir kez Müslümanların dindaşlarına karşı savaşa girmek için kandırılamayacaklarını ileri sürmekteydi[1131]. Baruni İslam dünyasında çok etkili bir role sahip olmamasına rağmen üst üste iki mektup göndererek Yüksek Komiserleri huzursuz etti.

1128 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 254.

1129 "Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Albay Sadık Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 12 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5162**, E 257.

1130 "Süleyman El Barouni Tarafından Yüksek Komiserlere Gönderilen 6 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5162**, E 258.

1131 "Süleyman El Barouni Tarafından Yüksek Komiserlere Gönderilen 6 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5162**, E 2305.

Relévement İslamique Cemiyeti de, Padişah'ın manevi ve dünyevi kudretinin birbirinden ayrılamayacağını ve İstanbul dışında Padişah'ın, Halife olarak tanınamayacağını iddia ederek söylentileri protesto etti[1132].

Tepkiler bunlarla sınırlı kalmadı. İstanbul'daki Türk idaresine son verileceği iddialarına karşı 13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda bir miting düzenlendi. Bu mitinge katılanların sayısının 10,000 ila 100,000 kişi arasında değiştiğinin rapor edilmesi işgal yönetimini rahatsız etmişti. Yaptığı açılış konuşmasında Wilson Prensiplerinden bahseden Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, İtilâf Devletlerinin, Türklerin haklarını ayaklar altına almaya kalkışmaları halinde Amerika'nın Türkleri koruyacağını ileri sürdü. Madam Nekiyeh (Nakiye Elgün), Türkiye'nin şanlı geçmişine atfen bir konuşma yaparak istilacılarının vatanlarını ele geçirmelerine karşı direnişe hazır olduklarını ifade etti. Hamdullah Suphi, yaptığı kapanış konuşmasında; mütarekeden sonra gelişen olaylardan bahsederek gözlerini Londra'ya diken Türklerin, Llyod George'un; Türkleri İstanbul'dan atmaktan yana olduğunu görünce gözlerini açacaklarını belirtti. Bundan sonra Hamdullah Suphi Fransız medeniyetinin muhteşemliğinden bahsederek Türklerin kendilerini desteklemeye başlayan Fransız Hükûmeti'ne ve basınına sonsuza dek minnettar kalacaklarını dile getirdi[1133]. İngiltere'yi yalnız bırakmaya yönelik, Amerikan ve Fransız yanlısı söylemler mitingde ana temayı oluşturmuş, Türkleri İstanbul'dan mahrum bırakmayı tasarlayan İngiltere'ye ince mesajlar gönderilmişti.

17 Şubat 1920 tarihinde Misak-ı Millî'yi kabul eden Meclis-i Mebusan 24 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere birer mektup göndererek "Misâk-ı Millî" kararlarını bildirdi ve Türk topraklarının ayrılmaz bütünlüğünü savundu[1134]. Fakat İtilâf Devletleri, ulusal ve uluslar arası düzeyde gösterilen ya da gösterilecek tepkileri göze alarak İstanbul'un resmen işgaline karar vereceklerdi.

1132 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 962.

1133 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 259; Kemal Arıburnu, **Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, 1951, s. 61-72.

1134 "Meclis-i Mebusan'ın 24 Şubat 1920 Tarihinde Yüksek Komiserlere Gönderdiği Mektup Hakkında", **FO, 371/5162**, E 1195.

6. İnfaz Kararının Alınması

İstanbul'da önemli gelişmeler yaşanırken toplanan Cemiyet-i Akvam Umûmi Konseyi savaştan önce Türk egemenliği altında olan milletler üzerindeki Türk egemenliğinin kaldırılmasına karar verdi. Yalnız alınan karar söz konusu milletlerin bağımsızlığına kavuşması anlamına gelmiyordu. Bu milletler, Cemiyet-i Akvam'a üye bir veya birden fazla kuvvetin mandası altına alınacak, İstanbul dışındaki Türk vilayetleri Osmanlı egemenliğinde kalacaktı. İstanbul veya Boğazlar üzerinde uluslar arası bir kontrol kurulması gibi meseleler ise Cemiyet-i Akvam'ın takdirine bırakılacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmada bütün ırksal ve dinsel azınlıkların Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altında olduğu yer alacaktı[1135].

Bu arada Londra'da toplantılarını sürdüren Yüksek Konsey, Türkiye'de ılımlılardan bir blok oluşturulması hakkındaki öneriyi mantıklı bulmadığından hazırlanacak antlaşmanın Türklere er ya da geç kuvvet kullanılarak kabul ettirilmesi konusunda uzlaşmaya vardı. Hazırlanan antlaşmayla ilgili gizli bilgileri Curzon, Robeck'e iletti. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre; Çatalca'dan itibaren Trakya ve İzmir Yunanistan'a bırakılacak, Boğazlar tamamen uluslar arası denetime tabi tutulacak, Boğazlar bölgesinde uluslar arası kuvvetler bulundurulacak, Osmanlı maliyesi denetim altında tutulacak, Erzurum'u da kapsayacak şekilde bir Ermeni devleti kurulacak ve Kürdistan bağımsız hale getirilecekti. Bu kararları Millî Hareket liderlerinin kabul etmeyeceği açıktı. Bunun için İtilâf Devletleri, "Millî Harekete karşı, Padişah, ılımlılar ve iyi huylulardan" oluşacak bir blok kurulmasını ve bu bloğun onlara karşı mücadele etmesini müzakere ettiler. Ancak bunun bir fayda sağlamayacağı konusunda ortak kanaate varıldı. Bu durumda İstanbul resmen, ancak koşullu olmak kaydıyla işgal edilecekti. Bundan sonra "Kilikya'da yaşanan olaylardaki sorumluluğu tartışılmayacak olan Erzurum'un "yöneticisi[1136]" Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması gerektiği

1135 "Cemiyet-i Akvam Umûmi Sekreteri'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5209**, E 1279.

1136 Bazı eserlerde İngilizce belgede geçen Governor kelimesinin karşılığı olarak Vali kelimesi kullanılmıştır. Oysa İtilâf Devletleri o sıralarda Mustafa Kemal Paşa'nın vali olmadığını kesin olarak biliyorlardı. Bu nedenle kelimenin Türkçe diğer karşılığı olan idareci kelimesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal de son Meclis-i Mebusan'a Erzurum mebusu seçilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın unvanının yanlış yazılmış olmasıdır.

vurgulanacak", resmî işgalin Türklerin barış antlaşmasını kabul etmelerine ve bu antlaşma şartlarının tatbik edilmesine kadar süreceği özellikle belirtilecekti. Aksi takdirde teklif edilen şartlar daha da ağırlaştırılacaktı[1137]. Yüksek Konsey tarafından alınan karar, blok politikası ile antlaşma şartlarının Türklere zorla kabul ettirilmesine yönelik politikaların bir sentezi idi. Bunun doğal bir sonucu olarak işgal edilen İstanbul'da millî vasıflı hükûmetlerin çekilmesi sağlanacak, bundan sonra yandaş bir Sadrazam bulunacak, Padişah'a ise kesinlikle dokunulmayacaktı.

5 Mart 1920 tarihinde düzenlenen toplantıya Amerikan Hükûmeti de davet edilmişti. Fakat Amerikan Hükûmeti bu davete olumsuz yanıt vererek sadece gelişmeler hakkında bilgi almak istedi. 6 Mart 1920 tarihinde Amerika'nın Londra Büyükelçisi ile görüşen İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransızların Kilikya'daki başarısızlığının ardından Ermenilerin, Türkler tarafından katledildiği ileri sürerek iki Amerikan vatandaşı, Perry ve Johnson'un öldürülmesiyle Amerikan okullarının korumasız kalmış olmasını işgal sebepleri olarak gösterdi. Dışişleri Bakanı Türkiye'de Millî Hareket'in önemli bir güç haline geldiğini, bu nedenle İtilâf Devletlerinin Padişah'ın etrafında ılımlılardan bir blok oluşturmak istediklerini fakat zamanla bu politikanın uygulanamaz hale geldiğini izah ettikten sonra, antlaşma şartlarının zorla uygulanacağını göstermek için İstanbul'u işgale karar verdiklerini bildirdi. Gelecekteki politikası hakkında bir işaret vermese de Amerika'nın, Türkiye'de az da olsa sorumluluk alabileceğini gösterdiğini de belirten[1138] Curzon, talep edilmesi halinde Amerika'ya da işgalden pay verileceğini ima ediyordu. Hiç şüphesiz bu sözler İstanbul'un resmen işgalinde Amerika'nın desteğini kazanmak için sarf edilmişti. Fakat bu sözlere rağmen Amerika, işgal konusunda çekimser kalmayı tercih edecekti.

İstanbul'un resmen işgali ile ilgili çalışmalar, İstanbul Yüksek Komiserlerini de alarma geçirdi. 3 ve 4 Mart 1920 tarihlerinde toplanan Yüksek Komiserler, Kilikya olaylarının ciddiyetine rağmen İstanbul'un resmen işgalinin Millî Hareket'i engellemeyeceğine ve Kilikya'ya denizden yapılacak bir hareketin verimli olmayacağına kanaat getirdiler. Antlaşma şartlarının ağırlaştırılması

1137 "Curzon'dan Robeck'e 6 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.95, **FO, 406/43**.

1138 "Türkiye'nin Geleceği Hakkında Amerikan Büyükelçisi'ne 6 Mart 1920 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/5103**, E 1191.

konusunda ise Yüksek Komiserler ikiye bölündüler. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri antlaşma şartlarının ağırlaştırılması gerektiğini savunurlarken, İtalyan Yüksek Komiseri bu şartların hafifletilmesini ve Türklerin konferansa davet edilerek muhatap alınması gerektiğini savunuyordu. Nihayetinde Yüksek Komiserler, İstanbul'un işgalinin Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında verilmiş bir peşin hüküm olmadığını ve işgalin Türklerin tutumuna bağlı olduğunu ilân etmeye karar verdiler[1139]. Bu arada Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etmiş yeni hükûmet kurulmuştu. İtilâf Devletleri yeni hükûmetin kurulması nedeniyle yapacakları operasyonu kısa bir süre geciktirdiler.

İstanbul'un işgalinin gündemde olduğu bir sırada hükûmetin istifası işleri karıştırdı. Robeck dahi hükûmetin istifa için acele ettiğini, yaptıkları taleplere rağmen istifayı gerektirecek bir durum olmadığını düşünüyordu. İtilâf Devletleri açısından yeni Sadrazam'ın kim olacağı çok önemliydi. İzzet Paşa'nın tamamen millî bir kabine kuracağını düşünen İtilâf Devletleri, özellikle Fransızların daha güvenli buldukları Salih Paşa'nın hükûmeti kurmasını arzuluyorlardı[1140].

Bu arada Fransız Yüksek Komiseri bir tedbir olmak üzere, üç nazırla Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı tutuklamayı önerdi. Ancak Sadrazam, Millî Hareketi kontrol edebilme yetisine sahip görülmediğinden mazur görüldü. Yüksek Komiserler İstanbul'un işgalinin bir fayda sağlamayacağı ve etkili olmayacağı konusunda hemfikir olmakla birlikte Yüksek Konsey tarafından verilen talimatları yerine getireceklerini beyan ettiler. Mütarekenin çiğnenmesi, talimatlara itaatsizlik, Millî Hareket'in "düşmanca saldırıları", Hıristiyanların katledilmesi ve hükûmetin zayıf olması gerekçe gösterilerek, polis, jandarma, telgraf, posta, gibi resmî daireler kontrol altına alacak, etkisiz nazırlara dokunulmayacak, İTC'nin tehlikeli üyeleri ve Millî Hareket liderleri tutuklanacak ve belki meclis kapatılacaktı. Bu arada işgal yönetimi, alınan kararın Padişah'ın, İtilâf kuvvetlerinin ve nüfusun genelinin güvenliğini sağlamaya yönelik bir tedbir olduğunu özellikle belirtecekti. Tabii bunları yapabilmek için işgal ordu ve donanmasının takviye edilmesi, önemli hizmetler için personel sağlanması ve gerekli tahsisatın ayrılması gerekiyordu[1141]. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, İtalyan Yüksek

1139 "Robeck'ten Earl Curzon'a 5 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5042**, E 1093, F.C.R.E.A Part IV, 1920, no.96, **FO, 406/43**.

1140 "Robeck'ten Earl Curzon'a 5 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1094.

1141 "Robeck'ten Earl Curzon'a 7 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1125; 1125, F.C.R.E.A Part IV, 1920, no.99, **FO, 406/43**.

Komiseri'nin muhalefetine rağmen infaz için Yüksek Konsey'den gelecek talimatı beklemeye başladılar.

10 Mart 1920 tarihinde toplanan Yüksek Konsey, gelinen aşamada sivil idarenin üstlenilmesine, Türk meclisinin dağıtılmasına veya umûmi bildiri yayınlanmasına karşı olduğunu açıklamakla beraber dâhile gönderdiği gizli talimatlardan dolayı Harbiye Nezâreti, posta ve telgraf idarelerinin işgal edilmesine, polis idaresinin tamamen kontrol altına alınmasına ve daha önce izlenen politikaya uygun olarak tehlikeli Millî Hareket liderlerinin tutuklanmasına karar verdi. İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı bu kararı almak kolay olmamış, İtalyan temsilcisi Scialoja, yapılacak operasyonun geniş çaplı bir savaşa neden olabileceğini, İtalya'nın İstanbul'un işgaline katılacağını ancak böyle bir savaşa girmeyeceğini açıkça bildirmişti[1142]. Açık bir şekilde anlaşılacağı üzere İtalyanlar kazanımlarını sürdürebilmek için resmî işgale katılacaklardı.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Boğazlardaki tahkimatların tahribiyle işe başlanmasının Türklerde manevi bir etki yaratabileceğini, böyle bir hareketin sadece Türklerin yenilgisine değil aynı zamanda İtilâf Devletlerinin azim ve kuvvetine açık bir işaret olacağını ileri sürmekteydi. Yapılan plâna göre, önceden bir uyarı yapılmaksızın Boğaziçi boyunca bütün tahkimatlar havaya uçurulacaktı. Bu eylem İstanbul'da yaşayan nüfusun zihninde derin bir izlenim bırakacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı durumu büyük ölçüde rahatlatacağına inandığı bu plâna taraftar bulmaya çalışıyordu[1143]. Deniz Bakanlığı da bu fikri destekliyordu[1144]. Fransa ve İtalya da bu fikre sıcak bakıyorlardı.

İtalyan Yüksek Komiseri'nin muhalefetini işbirliği yaparak aşmayı plânlayan İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri 9 Mart 1920 tarihinde bir araya gelerek donanma ve ordu başkumandanlarından işgal için gerekli hazırlıkları yapmalarını istediler. Milne'e gönderilen talimata göre hakiki işgal, Yüksek Komiserler tarafından organize edilecekti. Yüksek Komiserler operasyonu gizlilik içerisinde yapmaya çalışıyorlardı. Ancak Echo de Paris ve Daily Telegraph'tan

---

1142 "Curzon'dan Robeck'e 10 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1189.

1143 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarafından Savaş ve Donanma Bakanlıklarına Gönderilen 10 Mart 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5043**, E 1094.

1144 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5043**, E 1423.

atfen haber yapan Amerikan radyoları İtilâf Devletlerinin niyetlerini ifşa ederek İstanbul'da huzursuzluğa neden oluyorlardı[1145].

Milne, İstanbul'un ani bir baskınla işgal edilmesine taraftar değildi. O işgalden birkaç saat önce Sadrazam ile Harbiye Nazırı'nın, Yüksek Komiserlerin huzuruna davet edilmesini ve onlara Yüksek Konsey kararlarının bildirilmesini, ardından İstanbul'un işgal edilmesini önerdi. Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserleri de bu öneriyi destekleyerek Osmanlı Hükûmeti'ne haber verilmeksizin ani bir baskınla işgal fikrine sıcak baktılar. Milne'nin diğer bir önerisi de İstanbul'un 13 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmesi idi. Ancak Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, hükûmetlerinden talimat almadıkça işgal konusunda adım atmayacaklarını açıkladılar[1146]. İtalyan Yüksek Komiseri başından beri işgal fikrine sıcak bakmamıştı. Fransız Yüksek Komiseri ise birkaç gün içerisinde İstanbul'a gelmesi beklenen d'Espérey olmadan yapılacak bir operasyona iştirak etmek istemiyordu. Aksi takdirde işgalle kazanılacak askerî başarının tamamı Milne'e ait olacaktı.

İtilâf temsilcileri Londra'da, İstanbul'un işgali konusunda uzlaşmaya varmış olmalarına karşın İngiliz, Fransız ve İtalyan hükûmetleri işgalin zamanlaması konusunda farklı plânlar yapıyorlardı. İngiliz Hükûmeti 13 Mart 1920 tarihinde İstanbul Yüksek Komiseri Robeck'e bir talimat göndererek meslektaşları ile uyum içerisinde İstanbul'u işgal etmelerini emretti. İstanbul'un işgali esnasında müttefiklerinden yeterli desteği bulamayacağını düşünen Churchill askerî yetkililere bir talimat vererek hazırlanan anlaşma şartlarına karşı bir direniş başlayacağını, bu nedenle gelecekte antlaşmayı uygulamanın daha da güçleşeceğini belirterek zaman kaybetmeden gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti. Churchill, "İngilizlerin şehri etkili bir şekilde kontrol etmelerini önlemek amacıyla entrikalar çeviren d'Espérey'den bağımsız hareket edebilmek için", donanma ve orduyu acilen takviye etmeye çalışıyordu[1147].

1145 "Robeck'ten Earl Curzon'a 8 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1189; F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.100, **FO, 406/43**.

1146 "Robeck'ten Earl Curzon'a 10 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1296; F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.103, **FO, 406/43**.

1147 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Mısır ve İstanbul Başkumandanlarına 10 Mart 1920 Tarihli Şifre Telgraflar", **FO, 371/5043**, E 1531.

Robeck, İtilâf Devletlerinin destek vermemesi durumunda İstanbul'un işgalinde Denikin'in hizmetinde bulunan bazı subaylardan istifade etmeyi düşünüyordu[1148]. Bu subaylar gerekli görüldüğü takdirde Ermenistan'ın örgütlendirilmesinde de görevlendirileceklerdi[1149].

Kumanda iddiasında bulunan d'Espérey İstanbul'da bulunan Fransız birliklerini Wilson'un emrinden çıkarmaya teşebbüs etti. Bunun üzerine Milne, İstanbul'un iaşesini temin etme gerekçesiyle Anadolu Demiryolu'nu işgal eden İngiliz askerleri ile Konya'da bulunan İtalyan askerlerini İstanbul'a çağırmayı dahi düşündü. Fakat Milne, bu hareketin ayrılıkları arttıracağını anladığından Wilson'a, d'Espérey'in talimatlarına itaat etmesini emretti. Bundan sonra Milne, Savaş Bakanlığı'na İngiliz birliklerinin d'Espérey'in emrinden çıkarılmasını, d'Espérey'in görevden alınması amacıyla yapılan çalışmalarda ısrar edilmesini ve d'Espérey'in merkeze çağrılmasını teklif ederek bunlar olmadığı takdirde kendisinin ve Wilson'un görevden alınmasını talep etti[1150]. İngiliz Savaş Kabinesi bu seçenekleri sakıncalı bulduğundan yeni bir yöntem buldu. Buna göre Batum'daki İngiliz kuvvetleri uygun bir şekilde İstanbul'a çekilerek Milne'nin emrine girecek bundan sonra İngilizler İstanbul'un kumandasını yürütmek için yeterli güce sahip olacaktı. Milne, bu kararı d'Espérey'e bildirerek, istemesi halinde Fransız birliklerini Wilson'un kumandasından çıkarabileceğini ifade edecekti[1151]. Öte yandan İngiliz Hükûmeti, Lord Derby aracılığıyla yaşananlar hakkında Fransız Hükûmeti'ne bilgi vererek bu tür hareketlerin gelecekte yapılacak çalışmalara zarar vereceği uyarısında bulundu[1152]. İngilizlerin müttefiklerinden bağımsız olarak yapacakları hareket, İstanbul'da hâkimiyetin tamamen İngilizlere geçmesini sağlayacaktı. d'Espérey, İstanbul'da yeterli kuvvete sahip olma-

---

1148 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5043**, E 1297.

1149 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5043**, E 1297.

1150 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 29 ve 30 Ocak 1920 Tarihli Telgraflar ve İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 8 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4232**, 154495, **WO, 33/974**.

1151 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4232**, 154495.

1152 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Derby'e 10 Şubat 1920 Tarihli Mektup", FO, **371/4232**, 154495.

dığını düşündüğü İngilizleri sıkıştırmaya çalışıyordu. Fakat İngilizlerin yaptığı karşı hamle ile daha da zor duruma düştü. Bundan sonra Fransız Hükûmeti'nin d'Espérey'i merkeze çağırmaktan başka çaresi kalmadı.

Hükûmetinden talimat alan d'Espérey 1920 Şubatının ilk günlerinde müttefiklerine haber vermeden Paris'e gitti[1153]. d'Espérey, Paris'te yaklaşık bir ay kaldıktan sonra 11 Mart 1920 tarihinde İstanbul'a dönebildi. d'Espérey'in yokluğu sırasında İstanbul'un resmen işgali ile ilgili gelişmeler yaşandı. O, İstanbul'a döndüğünde İngiliz kumandanlar İstanbul'un işgali için gerekli bütün plânları tamamlamışlar, uygun zamanın gelmesini beklemeye başlamışlardı.

d'Espérey'in Paris'te olduğu sıralarda Peyam-ı Sabah'ta Franchet d'Espérey'den alındığı iddiasıyla bir telgraf yayınlandı. Gazete, söz konusu telgrafta; Londra Konferansı'nın İstanbul hakkında Fransız görüşünü uygulamaya ve şehri Türklere bırakmaya karar verdiğini yazıyordu. İngilizler bu telgraf hakkında Fransız karargâhında görevli bir Fransız subayının Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne bilgi verdiğini tahmin ediyorlardı. İngilizlere göre bu telgrafın yayınlanması Fransız görüşü noktasından taktik bir hata olup d'Espérey'e iyilikten çok zarar verecekti[1154].

25 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Konsey, geçmişte meydana gelen çeşitli olayları göz önünde bulundurarak, İstanbul'da bulunan İtilâf yetkililerinden, uygunsuz bir şekilde İtilâf politikaları hakkında Osmanlı Hükûmeti ile temas kurmamalarını istedi[1155].

Daha önce bahsedildiği üzere İstanbul'un resmen işgali gündeme geldiğinde d'Espérey işgalle ile ilgili tüm operasyonu kendi kontrolüne almaya çalıştı. İngiliz temsilcileri kontrolü ele geçirerek d'Espérey'i devre dışı bıraktılar. Bir ara Milne, Savaş Bakanlığı'ndan gönderilen talimatlardan yola çıkarak askerî işgal sırasında kumandanın, Fransızlarda olması gerektiği konusunda

---

1153 Fransız kaynakları sonradan onun gidiş tarihinin 6 Şubat olduğunu bildirmişlerdi. "General Bridges'ten 8 Mart 1920 Tarihli Rapor", **WO, 33/1000**, 5757.

1154 "İngiliz Umûmi Karargâhından Savaş Bakanlığı'na 20 ve 23 Şubat 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5041**, E 461.

1155 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Şubat 1920 Şifre Telgraf, **FO, 371/5042**, E 617.

ikileme düştüyse de Robeck'in açıklamaları sonrasında bu düşüncelerinden kurtuldu[1156].

İstanbul'un işgalinde etkin bir rol almak isteyen d'Espérey 10 Mart 1920 tarihinde Milne'e bir telgraf çekerek, yokluğunda alınan tedbirleri uygun gördüğünü fakat denetim komisyonları başkanlıklarının İtilâf Devletleri arasında paylaşılmasını ve İtilâfçı yapıya sahip olmasını, her bir kuvvetin bu komisyonlarda eşit olarak temsil edilmesini ve her komisyonun, başkanı emrinde çalışmasını önerdi. d'Espérey'in önerisine göre işgal sonrasında ilk olarak el konulacak olan Harbiye, Bahriye ve Posta idarelerinin her birine bir İtalyan, bir Fransız ve bir İngiliz subayı atanarak bu kurumlar denetlenecekti. d'Espérey, komisyonlarda çalışacak Fransız delegelerin isimlerini dahi belirterek 122. Fransız Bölüğü'nün de yardım için hazır olduğunu bildirdi. Bunlar d'Espérey'in, işgali kontrolü altına almak için son hamleleriydi. Milne'e bir de şahsi mektup gönderen d'Espérey, emri ve hatta onayı olmadan harekete nasıl karar verildiğini anlayamadığını ifade etti. Buna karşılık Milne, İstanbul'un işgali ile ilgili talimatları hükûmetinden aldığını, İstanbul'un kumandası İngilizlerde olduğundan teklif ettiği komisyonların kurulamayacağını bildirdi. İngiliz yetkililer ise zaman kaybına ve yeterli sonucun alınamamasına neden olacağını ileri sürerek d'Espérey'in önerilerini reddettiler. Mütarekenin askerî şartlarını denetlemekle yetkili olduklarında ısrar eden İngilizler, işgal için İtalyan ve Fransızlardan yardım dahi istemeden, operasyonu tamamen kendi kuvvetleri ile yapmayı dahi göze aldılar[1157].

Milne'e talimat göndererek onu kontrol etmek, Wilson'u ise doğrudan emrine almak isteyen d'Espérey, hükûmetinden de destek alamadığından İstanbul'un resmen işgali ile ilgili plânların yapıldığı toplantılarda oldukça pasif kaldı. Resmî işgal için harekete geçildiği sırada son bir kez gücü eline almak için teşebbüse geçse de[1158] d'Espérey geç kalmıştı. Çünkü Milne kontrolü tamamen ele geçirmişti. Bununla birlikte İngilizler son anda karar değiştirerek böylesine geniş çaplı bir operasyonu müttefiklerinden ayrı yapmamaya karar verdiler. Bu noktada Fransızlar iki seçenekle karşı karşıya kalmışlardı. Ya bütün riskleri

---

1156 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 1729.

1157 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 1901.

1158 "Yarbay Howard'ın İstanbul'un İşgaline Karşı d'Espérey'in Tutumu Hakkında 17 Mart 1920 Tarihli Raporu", **FO, 371/5218**, E 3845, ek.1.

göze alarak İstanbul'un işgaline katılacaklardı. Ya da İtalyanlarla birlikte hareket ederek işgale karşı çıkacaklardı. Bu da İngilizlerle zayıflayan bağların tamamen kopmasına neden olacaktı.

Barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek amacıyla İstanbul'un işgalinde ısrar eden İngilizler pek rahat sayılmazlardı. Robeck; İstanbul'un işgali halinde;

1. Türklerin barış antlaşmasını imzalamayabileceklerini, imzaladıktan sonra onaylamayabileceklerini, onaylasalar da uygulamayabileceklerini,

2. Türklerin ayaklanabileceklerini, Padişah'ın tahtan inebileceğini veya indirilebileceğini, meclisin Anadolu'ya taşınabileceğini, Anadolu'da yeni bir hükûmet kurulabileceğini, yeni bir Padişah seçilebileceğini, Türklerin gayrimüslimlere karşı bir "katliama" yönelebileceklerini,

3. Olayların Avrupa kıtasına sıçrayabileceğini, Türk ve Bulgarların, Yunanistan'a karşı harekette bulunabileceklerini,

4. Gelecekte Türk, Arap ve Bolşeviklerin ortak hareket edebileceklerini vurgulayarak bu olasılıkların göz önünde bulundurulmasını talep etti[1159]. İtilâf Devletleri ise, bütün bu ihtimalleri göze alarak İstanbul'un işgaline ve Türklerle sert bir antlaşma yapılmasına karar vereceklerdi.

İstanbul'un fiilen işgali sonrasında Osmanlı Hükûmeti'nin ve Padişah'ın varlığına dokunulmaması öngörülmüştü. Alınan kararları Osmanlı Hükûmeti'ne bildiren Yüksek Komiserler, işgalin barış antlaşması imzalanana kadar süreceğini yani "geçici" olacağını ifade ettikten sonra "Erzurum Valisi (Yöneticisi)" Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını talep ettiler. Son olarak Yüksek Komiserler, Anadolu'daki faaliyetlere son verilmemesi halinde Londra'da alınan kararların daha da ağırlaştırılacağı tehdidinde bulundular[1160]. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Valisi ya da yöneticisi olmadığını olayları yakından takip eden Yüksek Komiserler elbette biliyorlardı. Ancak İtilâf Devletleri, İstanbul yönetimi ile Anadolu'daki hareket arasında bir fark görmüyor, Mustafa Kemal Paşa'nın gayri resmî olarak hükûmet adına faaliyet sürdürdüğünü ima ediyorlardı. Bundan başka İtilâf Devletleri henüz üzerinde kesin bir uzlaşmaya varılamayan, be-

1159 "Robeck'ten Earl Curzon'a 10 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, 1297; F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.104, **FO, 406/43**.

1160 Akşin, **a.g.e.** C.II, s. 394.

lirsiz antlaşma şartlarının da Osmanlı Devleti tarafından koşulsuz kabul edilmesini talep ediyorlardı. Şartları belirlenmeyen bir antlaşmayı Osmanlı Devleti peşinen kabul etmediği takdirde başkentini kaybedecekti.

İstanbul'un resmen işgali hakkında son kararını verememesine rağmen Fransız Yüksek Komiseri, umûmi bir bildiri yayınlayarak Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasını ve İstanbul'daki Osmanlı idaresine son verilmesini önerdi. Yüksek Konsey ise, Harbiye Nezâreti ile birlikte gizli yazışmaların önüne geçebilmek amacıyla postane ve telgrafhanenin işgalini, polisin tamamen kontrol altına alınmasını ve tehlikeli Millî Hareket taraftarlarının tutuklamasını "yeterli" görüyordu. Bundan başka Curzon, "Hıristiyan azınlıkların" korunabilmesi için Robeck'e tam yetki verdi[1161]. İstanbul'un işgali konusunda, İtalya'nın çekimser tutumu ve Fransızların isteksiz olmaları İngilizleri işgal fikrinden vazgeçiremedi. Aksine işgalin nimetlerinden tek başına yararlanma düşüncesi onları daha da iştahlandırdı. Ancak ortak menfaatler ve beklentiler İstanbul'un resmen işgalinde İtilâf Devletlerini yeniden birlikte hareket etmeye mecbur bırakacaktı.

Sonunda İtilâf Devletleri, İstanbul'un resmen işgali konusunda uzlaşmaya vardılar. Bundan sonraki organizasyondan İstanbul'daki İtilâf temsilcileri sorumlu olacaklardı. 10 Mart 1920 tarihinde önce İtilâf donanma ve ordu kumandanları daha sonra Yüksek Komiserler bir araya gelerek İstanbul'un işgali meselesini müzakere ettiler. Sonuçta Milne tarafından önerilen Robeck tarafından da tasvip edilen yöntem konusunda teorik olarak anlaşmaya varıldı. 13 Mart 1920 günü öğleden sonra etkili bir askerî işgal için tün hazırlıklar yapılacaktı. Birkaç saat sonra işgal hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne bilgi verilecekti. Plân, Harbiye ve Bahriye Nezâretlerinin işgalini, gerekli kontrollerin yapılmasını, askerî yetkililer tarafından gerekli tutuklamaların gerçekleştirilmesini kapsamaktaydı. Önemli askerî hazırlıklar tamamlanmış sadece detaylar kalmıştı. Ancak bütün bunlara rağmen Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri hükûmetlerinden talimat gelmeden harekete geçemeyeceklerini bildirdiler. İngiliz tarafında ise böyle bir sıkıntı kalmamıştı. Dışişleri Bakanlığı Robeck'e, Savaş Bakanlığı, Milne'e İstanbul'un resmen işgali için tam yetki vermişti. Savaş Bakanlığı Milne'e ek bir talimat göndererek İtilâf Devletlerinin kararsızlığı halinde 16 Mart 1920 tari-

---

1161 "Earl Curzon'dan Robeck'e 10 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **F.C.R.E.A** Part IV, 1920, No.105, **FO, 406/43**.

hinde işgalin gerçekleştirilebileceğini bildirdi[1162]. Yalnız önemli bir mesele vardı. Milne ve Robeck'e verilen talimatlarda üç büyük İtilâf Devleti'nin İstanbul'u birlikte işgal etmeleri için yetki verilmişti. İşgalin sadece İngiliz birlikleri ile geçekleştirilebilmesi için Londra'dan yeni bir talimat verilmesi gerekiyordu

Curzon, Fransa'nın Londra Büyükelçisi'ne bir nota vererek, İstanbul'un işgaline karar verildiğini tüm hazırlıklar yapıldığı halde Fransız Yüksek Komiseri'nin işgale yanaşmadığını, bu nedenle işgalin birkaç gün geciktiğini ifade etti. Fransız ve İtalyan kumandanların işgale cephe almaları durumunda Milne'nin sorumluluğu üstlenerek harekete geçeceğini vurgulayan Curzon, yakın işbirliğinin ve ortak güvenin bozulmaması için İngilizler gibi Fransızların da Yüksek Konsey tarafından alınan kararlara sadık kalacaklarına güvendiklerini bildirdi[1163]. Bu nota İngiltere'nin İstanbul'un resmen işgali konusundaki kararlılığını göstermeye yetmişti.

13 Mart 1920 tarihinde sabrı taşan Curzon, Yüksek Konsey toplantısında oybirliği ile işgal kararı alındığını, yaşanan gecikmenin sebebini anlayamadığını sitemkâr sözlerle ifade ettikten sonra Robeck ve meslektaşlarına harekete geçmeleri için tam yetki verildiğini bildirdi[1164]. İtilâf Devletlerinin desteği olmasa da İngiltere'nin İstanbul'u işgal edeceğini anlayan Millerand, Yüksek Konsey kararlarının uygulanmasında meslektaşlarıyla birlikte hareket etmesi için Fransız Yüksek Komiseri'ne talimat gönderdi[1165].

7. İnfaz: İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)

İtilâf Devletleri, aralarındaki müzakerelerden sonra İstanbul'un resmen işgali konusunda tam olarak uzlaşmaya vardılar. Bundan sonra iş İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine kaldı. 15 Mart 1920 tarihinde düzenledikleri toplantıda

1162 "Robeck'ten Earl Curzon'a 12 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1462; F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.116, **FO, 406/43**.

1163 "Earl Curzon'dan Fransa'nın Londra Büyükelçisi'ne 13 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5043**, E 1462.

1164 "Earl Curzon'dan Robeck'e 13 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1462; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.120, **FO, 406/43**,

1165 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nden Earl Curzon'a 14 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5043**, E 1614.

Yüksek Komiserler İstanbul'un resmen işgali hakkındaki kararı uygulamaya karar verdiler. d'Espérey ve Milne'nin pozisyonları hakkında bir sorun çıkmaması için askerî yetkililere müşterek bir talimat verilmeyecek, her Yüksek Komiser kendi askerî yetkililerine gerekli bilgileri iletecekti. Askerî (resmî) işgal, 16 Mart 1920 sabahı saat 10,00'da başlayacaktı. Gerekli tedbirler askerî yetkililer tarafından alınacak, Osmanlı Harbiye ve Bahriye Nezâretleri işgal edilecek, polis, posta, telefon ve telgraf idareleri kontrol altına alınacak, işgal edilen bölgede düzenin sağlanması için gerekli tedbirler alınacaktı[1166].

İstanbul'un işgalinden önce genel bir tatbikat yapılmadı. Fakat bütün İtilâf askerleri donatılarak 24 saatlik iaşe ve cephaneleri temin edildi. İşgal sırasında gemilerden karaya çıkarma için yapılacak bütün düzenlemeler gözden geçirildi[1167]. İşgalden önceki gece boyunca savaş gemilerinden "Vesper" Mudanya'ya, "Wescott" Tekirdağ'a "Videttte" Tarabya'ya gönderilerek bu bölgelerde ortaya çıkabilecek tepkileri önlemek ve "İtilâf vatandaşlarını korumak" üzere görevlendirildiler. 16 Mart 1920 Salı günü sabahı "Revenge", "Ramillies", "Royal Sovereign", "Royal Oak" denizcileri Yüzbaşı John Luce kumandasında Harbiye ve Bahriye Nezâretleri ile tersaneleri işgal etmek ve kara ordusuna yardım etmek üzere Tophane Limanı'nda karaya çıkarıldılar. "Resolution" savaş gemisinden İstanbul'un Anadolu yakasındaki orduya yardım etmek üzere 490 asker karaya çıkarılırken, bu gemi, gerekli görülmesi halinde bombardıman için hazır bekletildi. I. Savaş Filosu'ndan yaklaşık 2,600 asker, "Ajax"dan bir gurup asker İngiliz Büyükelçiliği'ni, deniz üssünü ve Galata Kulesi'ni vs. savunmak üzere karaya çıkarıldı. "Benbow", Galata Köprüsü'ne yakın bir yerde pozisyon alırken, "Marlborough", Sarayburnu'ndan güneye doğru harekete geçti. Türk tarafında neler yaşandığını rapor etmek üzere "Ark Royal"den uçaklar havalandı. Boğaz trafiği 14:00'da durdurulduysa da 18:00'da tekrar açıldı. İtilâf Devletleri, Rumeli

---

1166 "15 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler Tarafından Alınan Karar", **FO, 371/5045**, E 2781.

1167 15 Mart 1920 İstanbul'un işgalini gerçekleştirecek İtilâf donanması şunlardan oluşuyordu; İngiliz; Revenge, Ramillies, Royal Sovereign, Resolution, Royal Oak, Ajax, Marlborough, Benbow, Ark Royal, Hussar, Fransız Lorraine, Jules Michelet, İtalyan Pisa, Amerikan Scorpion, Yunan Kilkis ve çeşitli İtilâf destroyerleri. 13 Kasım 1918 tarihinde 3,616 Askerle gelen İtilâf Devletlerinin İstanbul'un resmî işgali sırasında İstanbul ve yakın çevresine 80,000'den fazla askeri bulunmaktaydı.

Hisarı'nda sıkıntı çıkacağını tahmin ediyorlardı. Bu nedenle "Venetia" düzeni sağlamak ve gerektiğinde karaya çıkarma yapmak üzere hazır bekletildi[1168].

İstanbul'un işgali sırasında yaşanabilecek olası direnişe karşı gerekli tedbirler alındı. Trakya'daki Yunan Dördüncü Adalar Alayı Hadımköy'e, Konya'daki İtalyan 136. Alayı ve Eskişehir'deki İngiliz bölüğü hariç Anadolu Demiryolu hattındaki tüm İngiliz ve Fransız askerleri Haydarpaşa'ya nakledildi. Öyle ki; İstanbul'da kurulması plânlanan yeni işgal yönetiminin güvenceye alınabilmesi uğruna Anadolu Demiryolu hattındaki işgal birliklerinin neredeyse tamamı çekilmişti. Kuvâ-yı Milliye'nin, Anadolu Demiryolu'nu ele geçirmesi an meselesiydi. Bunun gerçekleşmesi halinde İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında ciddi sıkıntılar yaşanacaktı[1169]. İtilâf Devletleri, Anadolu Demiryolu'nun denetiminin kaybedilmesini ve şehrin iaşesinin karşılanamamasını göze alarak İstanbul'daki birliklerini takviye etmişlerdi. Bu aşamadan sonra İstanbul'un resmen işgali İtilâf Devletleri açısından öncelikli bir mesele haline geldi.

Resmî işgalden birkaç gün önce İtilâf kuvvetleri İstanbul'da ehemmiyeti haiz olan resmî, askerî ve özel çok sayıda binayı işgal ederek şehirde kontrolü tamamen ele geçirdiler. 9 Mart 1920 tarihinde Beyazıt'ta bulunan Türk Ocağı Binası, 14 Mart 1920 tarihinde İstanbul ve Beyoğlu posta ve telgraf merkezleri İtilâf Devletleri tarafından işgal edildi[1170]. İstanbul'un resmen işgali ile ilgili bu tedbirler Cemal Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa'nın dikkatinden kaçmadı. Şevket Turgut Paşa 14 Mart 1920 tarihinde İzmir'de yaşandığı gibi ani bir baskına maruz kalmamak için gerekli tedbirlerin alınması konusunda Sadrazam Salih Paşa'yı uyardı[1171]. Fakat İstanbul ve Boğazlar bölgesini fiilen işgal altında tutan İtilâf Devletleri ile bir çatışmadan kaçınma düşüncesi gerekli tedbirlerin alınamamasına neden oldu.

1168 "Başamiral R. Sydney Fremantle Tarafından Hazırlanan 23 Mart 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5048**, E 4586.

1169 Bu sıralarda İstanbul'un 19 günlük un ve tahıl gereksinimi karşılayabilecek kadar stok bulunmaktaydı. Deniz yolu ile dışarıdan gelmek üzere olan 10 günlük iaşe de eklendiğinde şehrin en fazla bir aylık ihtiyacı karşılanabilecek durumdaydı. "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 16 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5805.

1170 Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (1994), C. 6, s. 19-23.

1171 **TİH II**, s. 129.

16 Mart 1920 sabahı Saat 05.45'te (Şehzadebaşı) Direklerarası'nda 10. Kafkas Tümeni Karargâh binası olarak kullanılan Mızıka Karakolu olarak da bilinen Şehzadebaşı Karakolu'nu basan 100 kadar İngiliz askeri kapıda silahsız olarak nöbet tutan askerlerin uyarılarına aldırmadan içeride uyumakta olan 61 erin üzerine ateş açtılar. Türk askerlerinin karşılık vermesi sonucunda çıkan çatışmada Türk tarafından 5 asker şehit olurken 9 asker yaralandı. İngiliz tarafında ise 1 er hayatını kaybederken 1 er yaralandı[1172]. Karakola gelen İngiliz

---

1172 İngiliz kaynaklarına göre yaralanan Türk askerlerinden bir tanesi daha sonra şehit olmuş, şehit sayısı altıya yükselmişti. Türk kaynaklarına göre ise toplam beş asker şehit olmuştur. "Robeck'ten Curzon'a 16 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E 1693; "İstanbul Istıtlat Memurluğu'ndan İstanbul Emniyet Müfettişliği Huzur-ı Aliyyesine 16 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.SSM**, 40/26, lef 2; Onuncu Kafkas Muzıka Kumandanı tarafından tutulan ve olayları sıcağı sıcağına anlatan zabıtta ise olay şöyle nakledilmektedir; sabahleyin altı sıralarında elli neferlik bir İngiliz müfrezesi bir zabit kumandasında otomobil ile gelerek karargâh civarında otomobilden inip karargâh efradının ikametgâhı önünde bulunan nöbetçiye evvela hücum edüp nöbetçi onbaşının imdad için bağırması üzerine İngiliz zabitinin ateş etmesi üzerine nöbetçi onbaşı yaralanmış ve müteakiben İngiliz efradı koğuşa hücum ederek henüz yatakta yatan efrada hücuma başlamıştır. Biraz sonra bir miktar İngiliz hindli efradı dahi içeri girerek ateşe iştirak etmiştir. Bu vakada karargâh efradından iki nefer şehid, yedi nefer yaralı, muzıka takımından üç şehid, iki yaralı efrad vardır. Tarafımızdan hiçbir mukabele olunmadı. Karargâhın üst kat odasında yatan Karargâh Kumandanı Mülazım-ı evvel Nail Efendi ile Katip Arslan ve Bekir Zeki Efendiler silahları alınıp Bayazid cami karşısındaki sabık Jandarma Kumandanlığı binasına götürülmüşlerdir. Yaralılara ilk müdahale yapılmış ikisi Gümüşsuyu hastanesine nakledilmiş, diğer yaralılarla şüheda henüz karargâhta vesait beklemektedir. Efrad ve zabitan galeyan halindedir. Esbabı taarruz henüz bilinememektedir. "Onuncu Kafkas Muzıka Kumandanı'ndan Yirmibeşinci Kolordu Kumandanlığı'na 16 Mart 1336 (1920) Tarihli Zabıt", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 13; Serpil Sürmeli, baskında 4 askerin şehit olduğunu, 10 askerin yaralandığını, 1 askerin de kayıp olduğunu, yaralı askerlerden birinin sonradan şehit olduğunu, sonradan olay mahaline gelen Yarbay Kemaleddin Sami Bey'in şehitlerin fotoğraflarını çektirerek Tevhid-i Efkâr gazetesine gönderdiğini, işgal koşulları nedeniyle bunların yayınlanamadığını ancak 5 Ekim 1923 tarihinde yayınlanabildiğini nakletmektedir. Buna göre Fırka Karargâhı'ndan Onbaşı Veli oğlu Mehmed (Reşadiye), Çavuş İbiş oğlu Abdullah (Zile), Mızıka efradından Kadir oğlu Ömer Osman (Şehirkışla/ Şarkışla) ve Ahmet oğlu Nasuh (Balıkesir) olay mahalinde, yaralılardan Er Halil oğlu Osman (Ödemiş) hastaneye nakledilirken şehit olmuştur. Fırka Karargâhı onbaşılarından Mustafa oğlu Mehmed Pehlivan (Vezirköprü) ve Süleyman oğlu Musa (Sivas), erlerden Mustafa oğlu Hafız İbrahim (Merzifon), Mehmed oğlu Hasan (Söğüt), Hasan oğlu Abidin (Erbaa), Hüseyin oğlu Mehmed (Tavas), Şakir oğlu Maksut (Rize), Hasan oğlu İsmail (İskilip), Hasan oğlu Bekir (Bursa) ise yaralanmışlardır. Mızıkadan Osman oğlu Mehmed

95. Russel piyadelerinin amacı baskın sırasında karakolda bulunmayan 10. Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbay Kemaleddin Sami (Çolak Kemal) Bey'i tutuklamaktı. Bu esnada çıkan çatışmada Türk birliklerine destek amacıyla çevredeki evlerden ateş açılması[1173] İngiliz askerlerinin daha da ileri gidememelerini sağladı. İtilâf Devletleri yaptıkları baskın ve başlattıkları çatışma ile Harbiye Nezâreti'ne en yakın noktada oluşabilecek muhtemel bir silahlı direnişi önlemeyi ve Türk halkına gözdağı vermeyi amaçlamışlardı. Sabah saatlerindeki bu çatışmanın ardından İtilâf Devletleri ciddi bir direnişle karşılaşmadan İstanbul'u resmen işgal altına aldılar.

Tuğgeneral D. Shuttleworth'un emrinde bulunan Yüzbaşı John Luce, Harbiye Nezâreti'ni işgal etmekle görevlendirilmişti. Nezâreti işgal etmek üzere yapılacak operasyonun kodu "ZZ" idi. Programa uygun olarak saat 09:00'da gemilerinden inerek Harbiye Nezâreti'ne doğru harekete geçen üç kılavuz tabur saat 09:35'te Nezâret meydanına vardı. Bu birlikler çevredeki binalardan açılabilecek ateşe karşı makineli tüfekle koruma pozisyonu aldı. 09:55'te Shuttleworth'tan önce meydandaki kışlaya gelen 2. Tabur, Harbiye Nezâreti binasına doğru yürürken, Shuttleworth Harbiye Nezâreti'ne girerek kapılara nöbetçiler yerleştirdi. Shuttleworth, Harbiye Nazırı'na olan bitenler ve işgal hakkında bilgi vererek ona Wilson'un işgal hakkındaki mektubunu iletti. Nezârette herhangi bir direniş meydana gelmedi. Shuttleworth öğlene doğru Genelkurmay Başkanı ile görüşerek durumu ona da anlattı. Harbiye Nazırı'na Türk birliklerinin kışlalarında kalmaları için talimat verdi. Shuttleworth'un müsaade edeceği acil işler dışındaki tüm işler durduruldu. Acil işleri yürütenler dışındaki personelin nezâretten ayrılması istenirken acil işi olmayanlar içeri alınmadı. Şifreli yazışmalar yasaklandı. Nezâretteki telefon ve telgraflar ele geçirilerek kontrol altına alındı. Daha sonra tedrici olarak günlük işlere müsaade edildi. Nezâret içerisindeki hapishane de kontrol altına alındı. Bundan sonra nezâret ve çevresinde bırakılan İngiliz askerleri savunma amaçlı tedbirler aldılar. Shuttleworth, Türk asker ve subayla-

(Edirne) ise kayıptır. Serpil Sürmeli, "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**", S. 45, (2010), s. 103-116.

1173 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 16 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5806.

rının, İngiliz subaylarını selamlamamalarına dikkat edilmesi için de uyarılarda bulundu[1174].

Shuttleworth, 16 Mart 1920 günü saat 12:00'de gelecekte yapılacak işlerle ilgili tutumu görüşmek üzere kurmayları ile birlikte Harbiye Nezâreti'ne gitti. nezârete sabah varan işgal kuvvetleri nezâretle ilgili tüm çalışmaları durdurmuşlardı. Shuttleworth, nezâret şubelerindeki işleri denetlemek üzere bir İngiliz irtibat subayının atanacağını, bu subayın doğrudan yapılacak işlere müdahale etmeyeceğini fakat yapılanları gözlemleyerek rapor edeceğini, bu nedenle bu subayın tamamen serbest bir şekilde hareket etmesine izin verilmesini emretti. Kendisi de neler olup bittiğini öğrenmek amacıyla Harbiye Nezâreti'ne yerleşti. Shuttleworth, nezâret personeli ve şeflerle doğrudan temas kurarak gelişmeler hakkında Başkumandanlığı'na rapor verecekti. Shuttleworth, hangi şubelerin kapatılacağına hangilerinin devam edeceğine işgal yönetiminin karar vereceğini ifade ettikten sonra bazı şubelerin tamamen kapatılacağını, bazılarının ise durumun düzelmesiyle tedricen yeniden açılmalarına müsaade edileceğini bildirdi.

Harbiye Nezâreti İnzibat Kıtası'na ait silah ve malzemelere işgal kuvvetleri el koydu. Nezâretin telefonla haberleşmesi saat 13,00'a kadar kesildi. Nezâret yakınında bulunan yangın kulesini işgal eden İngiliz askerleri yangını haber vermek amacıyla kulede bulunan malzemeleri tahrip ederek kulede bulunan Türk bayrağını parçaladılar[1175]. Ayrıca askerî hapishane de işgal edildi. Harbiye Nezâreti muhafızlık binası, İnzibat Kıtası ve Tasnif Komisyonu binalarının tahliyeleri istendi. Tahliye edilen binalara işgal kuvvetleri yerleştirildi. Nezâret meydanında bulunan askerler devir teslim yaparak 17 Mart 1920 sabahına kadar nöbet tuttular. Askerî cezaevi, Misafirin Komisyonu ve iki numaralı Divân-ı Harb-i Örfî kapılarına da nöbetçiler yerleştirildi[1176].

1174 "Başamiral D. Shuttleworth Tarafından Hazırlanan 16 ve 17 Mart 1920 Tarihli Raporlar ve Yüzbaşı John Luce Tarafından Hazırlanan 17 Mart 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5048**, E 4586.

1175 İngiliz askerleri 16 Mart 1920 tarihinde Beyazıd yangın kulesini işgal edip ertesi gün ayrıldılar. İşgal esnasında zat-ı şahaneye ait atlas sancak paramparça olup büyük bir kısmı zarar görmüş, iki adet cuma sancağı parça parça edilerek, kulede bulunan dürbüne ve hilatlara zarar verilmiş, itfaiye taslarıyla bir adet nöbet saati kaybolmuş, kule müstahdemine ait yorgan ve yatak alınarak dolap kapakları kırılmıştı. "Şehremini Vekili'nden Dâhiliye Nazırı'na 20 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 6.

1176 Fidan, **a.g.e**, s. 79.

İşgalden sonra Şevket Turgut Paşa ve General Kazım Paşa'nın emri altındaki Genelkurmay sınıfı on şubeye ayrıldı. Buna göre;

a. Operasyonlar Şubesi, daimi olarak kapatılacak.

b. İstihbarat Şubesi, denetim altında işlevine devam edecek.

c. Demiryolları Şubesi, denetim altında işlevine devam edecek.

d. Harp Müesseseleri Şubesi, geçici olarak kapatılacak.

e. Seferberlik ve Takviye Şubesi, daimi olarak kapatılacak.

f. Talimat Şubesi, geçici olarak kapatılacak.

g. Politik Şube, işlevine devam edecek.

h. Tarihi Şube, işlevine devam edecek.

i. Genel Kurmay Personel Şubesi, denetim altında İşlevine devam edecekti.

j. Kayıt Şubesi: İşlevine devam edecekti.

Dâhili Şube'de bulunan beş büro hakkında ise şu şekilde karar verildi;

1. Büro, işlevine devam edecek.
2. Büro, işlevine devam edecek.
3. Büro, işlevine devam edecek.
4. Büro, geçici olarak kapatılacak.
5. Büro, işlevine devam edecek.

Harp Dairesi A ve B şubeleri olmak üzere ikiye ayrıldı. A Şubesinde;

a) Motorlu araçlar ve tamirat.

b) Savaş gereçleri depoları.

c) Süvari ekipmanları.

d) Topçu ekipmanları bölümleri bulunmaktaydı. Hükûmet fabrikaları durumu belirginleşene kadar bu bölümlere hiç bir şekilde malzeme vermeyecekti. Bunula beraber A şubesinin denetim altında çalışmasına izin verildi.

B Şubesinde bulunan;

a) Koordinasyonla ilgili bütün bölümler, İşlevine devam edecek.

b) Makineli tüfekler, el bombaları bölümü, geçici olarak kapatılacak.

c) Süvari ekipmanları bölümü, geçici olarak kapatılacak.

d) Topçu, hayvan taşıtları bölümü, geçici olarak kapatılacak.

e) Ağır silahlar, toplar bölümü, geçici olarak kapatılacak.

f) Motorlar bölümü, geçici olarak kapatılacak.

g) İletişim hava ve kara hatları bölümü, geçici olarak kapatılacak.

h) Savaş amaçlı otomobiller bölümü, hükûmetin acil ihtiyaçları için petrol taşıyanlar dışındakilere izin verilmeyecek, verilenler de denetim altında kalacaktı.

Merkez Dairesi'nde bulunan;

a) Askerî hukuk ve düzenlemeler şubesi, işlevine devam edecek.

b) Bu şube daha önce feshedilmişti.

c) Tercüme şubesi, işlevine devam edecek.

d) Çalışma şubesi, işlevine devam edecek.

e) Hukuk şubesi, işlevine devam edecek.

f) Yazma şubesi, işlevine devam edecek.

g) İstatistik şubesi, işlevine devam edecek.

Personel Bürosu;

Umûmi Atamalar Şubesi'nde bulunan;

1. Kumandanlar,
2. Piyade,
3. Topçu,
4. Mühendis,
5. Yukarıdaki bölümler dışındakiler,
6. Tıbbî,
7. Veteriner,
8. Harbiye Nezâreti'nde istihdam edilen siviller,
9. Emekli subaylar ve bütün bölümler,

10. Büro personeli bölümleri işlevine devam edecekti. Bu şubelerdeki işlemler harp müesseseleri tarafından verilen kapatma kararından ister istemez etkilenecekti.

Muhasebe, nakit, teftiş, sağlık, veteriner şubelerinin tamamı ve merkezi kayıt dairesi işlevine devam edecekti[1177]. Dikkat edileceği üzere 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren baskı altında faaliyetlerini sürdürebilen Harbiye Nezâreti, 16 Mart 1920 tarihinden sonra bağımsız hareket eden bir kurum olmaktan çıkarılarak tamamen İtilâf Devletlerinin kontrolüne girdi. Bu tarihten sonra Harbiye Nezâreti ve aynı sıralarda işgal edilen Bahriye Nezâreti sadece kağıt üzerinde Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı olacaktı. İşgal kuvvetlerinin, Bahriye Nezâreti'ni ve tersaneleri işgal etmek amacıyla gerçeleştirecekleri operasyonun adı 2 nolu operasyondu. Bu operasyonu yüzbaşı C. Carpendal yürütecekti. "Benbow", saat 08:00'da Galata Köprüsü yakınlarına demir attı. Daha önceki talimatlar gereği "Sepoy" ve "Tribune" 06:30'da köprüden geçtiler. Karaya çıkarılacak gurup saat 09:45'te Kasımpaşa'da karaya çıkarak daha önce plânlandığı gibi Bahriye Nezâreti ve Donanma Kışlası çevresinde işgal pozisyonu aldı. Carpendal, Yüzbaşı Staveley ile birlikte Bahriye Nazırı'nın yerine vekâlet eden Hakkı Bey'i ziyaret ederek ona durumu anlatılar. Bahriye Nezâreti'nde, kışlalarda ve limanlarda işgale karşı bir direniş olmadığından kısa süre içerisinde Nezâret ve tersane işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçti. Carpendal, bölgede bulunan cephanelerinin anahtarlarını isteyerek bunları muhafazaya aldı. Gece boyunca işgal kuvvetlerinin beklediği tersane ve Nezâret'teki belli başlı noktalara İngiliz muhafızlar yerleştirildi ve Bahriye Nezâreti'nin işgali de tamamlandı[1178].

Beyoğlu ve Boğaziçi'nde bulunan telgrafhaneler ve Telgraf Genel Müdürlüğü de işgal edildi. Böylece İstanbul'un dışarı ile iletişimi kesildi. İngilizler Harp Okulu'nu işgal ettiler. Ayasofya çevresini muhasaraya alan Fransız kuvvetleri ise Gülhane Hastanesi'ni, Sarayburnu'nda bulunan depoları, otomobil tamirhanesini ve Makriköy (Bakırköy) Baruthanesi'ni, Tophane'de bulunan İmalat-ı Harbiye Muhafız Taburu Karargâhı'nı ve Tophane Fabrikaları Muhafız Bölüğü Merkezi'ni işgal ettiler. İşgal edilen bina ya da mekânlara giden askerler şahsi olanlar dâhil olmak üzere her türlü evrak ve vesikaya el koydular. Ayrıca anahtarı

1177 "Harbiye Nezâreti'nin Dâhili İşleri", **FO, 371/5048**, E 4586.

1178 "Yüzbaşı C. Carpendal Tarafından Hazırlanan 16 Mart 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5048**, E 4586.

olmadığı söylenen odalara kapılarını kırmak suretiyle girildi. İşgal edilen bölgelerden ayrılmalarına izin verilen şahısların yanlarında hiçbir eşya ya da evrak götürmesine müsaade edilmedi. Telgraf istasyonlarını işgal eden İtilâf kuvvetleri resmî yazışmaların dahi şifreli yapılmamasını emrettiler. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa 17 Mart 1920 tarihinde kolordulara bir tamim göndererek yazışmaların açık telgraflarla yapılmasını ve asayişin muhafazasına itina gösterilmesini istedi. Diğer tamimlerinde de Fevzi Paşa sükûnetin sağlanması ve İtilâf Devletleri ile çatışmalara girilmemesini komutanlardan rica etti[1179].

İşgal kuvvetleri tedbir amaçlı olduğunu iddia ederek telefon görüşmelerini dahi dinlediler. Hariciye Nazırı 17, 18, 21 Mart 1920 tarihlerinde Webb'e üç ayrı mektup göndererek, İtilâf askerî yetkililerinin telefon iletişimini kontrol etmelerinden şikâyetçi olduysa da[1180] bu teşebbüsten herhangi bir netice alınamadı.

Mütarekeden sonra İtilâf askerleri tarafından işgal edilen bina ve mekânlar makineli tüfek ve toplarla takviye edilmişti. Boğazda ve Haliç'te bulunan gemilerin bir kısmı devriye gezerek bir kısmı da resmî ve askerî binalara yaklaşarak namlularını bu binalara çevirdiler. Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar gibi mahallerde cadde ve sokaklarda işgal kuvvetleri üçerli dörderli mangalar halinde ve ağır silahlarla devriye geziyorlardı. Bazı cadde ve sokakları yaya ve araç geçişine kapatan işgal güçleri şüphelendikleri bütün şahısları arıyorlardı. Görevli olmadıkça askerlerin kışlarından çıkmaları yasaklandı. İşgal sırasında yaşanabilecek olumsuzluklara karşı İtilâf Devletleri İstanbul'un stratejik noktalarına makineli tüfekler ve obüs topları yerleştirdiler. İtilâf donanması da denizde üzerine düşeni yaptı[1181].

İstanbul'un Avrupa yakasından Anadolu yakasına sandallarla geçiş yasaklandı. Sabah saatlerinde seferlerine izin verilen Seyr-ü Sefain vapurlarının öğleden sonra seferleri durduruldu. Ancak 16.10'da bu yasak kaldırıldı. Gülhane'de bulunan silah deposu, pavyon, hastane ve ahırlar, Demirkapı'da bulunan kışla ve depo, Ayasofya'daki binalar, Maltepe Hastanesi, Sarayburnu'ndaki mühimmat deposu, otomobil tamirhanesi, Emniyet-i Umûmiye binası, Divân-ı Harb binası, Makriköy Baruthanesi, Rami Kışlası, Ayestefanos Tayyare Meydanı, Saraçhane ambarı, Askerî Müze, Darphane, Eskisaray yakınlarındaki kışla, Otomobil Ta-

---

1179 Fidan **a.g.e**, s. 96

1180 "Webb'den Curzon'a 21 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5046**, E 4403.

1181 Fidan, **a.g.e**, s. 80.

buru Karargâhı, Soğanlı Arazisi, 25. Kolordu Kışlası, Gümüşsuyu Kışlası, Kağıthane ve Maslak arazisi, Yıldız Kışlası'nın kuzeybatısında bulunan Silahhane, Yıldız'da bulunan kışla ve bu kışla ile Yıldız Sarayı arasında bulunan bir bina, Küçük İhtiyat Subay Numûne Mektebi, Haydarpaşa süvari ahırları civarında bulunan ahşap bir baraka, Maçka Silahhanesi, Mekteb-i Tıbbiye karşısındaki binalar, Tophane Kışlası, Tophane'de bazı binalar, Orhaneli Kışlası, Askerî Hastane ve Teçhizat deposu, Tophane fabrikaları, Taşkışla, Sipahi Ocağı (Harp Okulu), Pangaltı'da bulunan Harp Okulu, Üsküdar Paşa Kapısı Adliye Dairesi, Mahpushane ve Sultaniye Mektebi'nin bir kısmı İtilâf Devletleri tarafından işgal edildi. İtilâf Devletleri işgal ettikleri mekânlarda bulunan her türlü silah ve harp malzemesine el koydular. El konulan malzemeler sadece harp malzemeleri ile sınırlı değildi. Yazı masasından telefona, telgraf tellerinden at arabasına kadar çeşitli malzemeler de işgal kuvvetleri tarafından müsadere edildi. İşgalden askerlerin avlularında kaldığı bazı camiler de nasibini aldı. Galata'da bulunan Beyazıt ve Süleymaniye camilerini sabah saatlerinde işgal eden İtilâf kuvvetleri, Türk askerlerini ablukaya alarak askerlerin dışarı çıkmalarını yasakladılar. Ancak akşam saatlerinde abluka kaldırıldı. Ayasofya'yı kuşatan Fransız askerleri, avluda bulunan Türk askerlerini tehdit ettiler. İşgale karşı olası bir direnişi önlemek amacıyla askerlerin bulunduğu camileri kuşatan İtilâf kuvvetleri işgali neredeyse sorunsuz gerçekleştirdikleri için bu kuşatmaları kaldırdılar[1182].

İşgal kuvvetleri 26 Mart 1920 tarihinde Padişah'ın selamlık muhafızının silahlarını alarak, 30 Mart 1920 tarihinde Bayezid Kulesi'ndeki Türk bayrağını yırtarak, 16 Mayıs 1920 tarihinde ise İstanbul'da seyahat eden Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın arabasını durdurarak[1183] adeta resmî işgalin ne anlama geldiğini ispatlamaya çalıştılar.

Resmi işgal İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeniler arasında da genel anlamda bir hareketliliğe neden oldu. İşgalden kısa bir süre sonra İngiliz üniforması giyen Rum ve Ermenilerin sokaklarda dolaştıkları görüldü. Rum ve Ermeni izciler İstanbul'un işgalini kutlamak amacıyla 20 Haziran 1920 tarihinde bandolar, bayraklar ve izci arabaları eşliğinde büyük bir geçit töreni düzenlediler[1184].

1182 Fidan, **a.g.e**, s. 80-96.

1183 Cengiz Dönmez, **Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 47-48.

1184 **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1920, no. 190.

8. Resmî İşgal Döneminde Kurulan Harbiye, Bahriye Nezâretleri ile Posta ve Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonları

İtilâf Devletleri 16 Mart 1920 günü işgal ettikleri Bahriye ve Harbiye Nezâretleri ile posta ve telgrafhaneleri kontrol altında tutabilmek maksadıyla komisyonlar kurmayı plânlamışlardı. İstanbul'un resmen işgali öncesinde İtilâf Devletlerinin sergilediği tutum, İngilizlerin kurulan kontrol komisyonlarında hâkimiyeti sağlaması için gerekçe olarak kullanıldı. Milne ve Robeck, İtalyan ve Fransızlardan, İngiliz subayının başkanlığında kurulan kontrol komisyonlarına birer temsilci atamalarını talep ettiler. Ancak İtalyan ve Fransız yetkililer temsilci atamadılar[1185].

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İngilizler, telgraf ve telefon muhaberatına aşırı derecede ehemmiyet verdiler. 16 Mart 1920 tarihinden itibaren, İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy ve Rumelihisarı merkezleri askeri işgal altına alındı. Osmanlı Hükûmeti'nin Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy ve Rumelihisarı ile telgraf muhaberesi devam ederken İstanbul merkezinin ise saat onda açılıp dörtte kapanmasına ve günde altı saat muhabere yamasına müsaade edildi. Yalnız Türk memurların ifa ettikleri muhaberenin başında bir İngiliz telgrafçısı ile mümeyyiz Leon Efendi kontrol vazifesini icra etmekteydiler. İngilizler yapılan yazışmaları zabt etmek amacıyla yalnız üç mürekkepli ve şeritli kontrol makinesi bulundurulmasına müsaade ettiklerinden diğer merkezlerle muhaberede sıkıntı yaşanmaktaydı. Diğer taraftan muhabere saatleri de sınırlı olduğundan telgraflar kısmen ertesi güne kalarak gecikmekteydi. İngilizler muhaberenin sadece İngilizce, Fransızca ve İtalyanca yapılmasına müsaade ettiklerinden resmi ve hususi makamlarla muhaberede sorunlar yaşanıyordu. Resmi de olsa sadece önemli telgraflar, İngiliz kumandanı tarafından vize edildikten sonra kabul edilerek gönderilebiliyordu. Şifreli muhabereye ise hiçbir şekilde müsaade edilmiyordu. Bunlara gerekçe olarak işgal kuvvetlerinin emrinde Türkçe bilen yeterli personel bulunmaması gösteriliyordu. İstanbul'un resmen işgalinden sonra İstanbul hududu haricinde Gebze, İzmit, Yalova, Karamürsel, Adapazarı, Çatalca, Bağçecik, Hendek, Akyazı, Düzce, Bolu, Gerede, Çerkeş, Safranbolu ve Göynük merkezleri ile muhabere mümkün bulunmaktaydı. Ancak bunlardan sadece Gebze, İzmit, Yalova, Karamürsel, Adapazarı ve Bolu merkezleri ile üç yabancı dilde telg-

1185 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 24 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000,** 5854.

raf teati edilebildiğinden, diğer merkezlerde bu dillerle muhabere edecek memur olmadığından telgraf teati edilememekteydi[1186].

Osmanlı Hükûmeti, merkezle vilayetler arasında telgraf bağlantısının kesilmesinin anarşiye neden olabileceğini ifade ederek Yüksek Komiserleri ikna etmeye çalıştıysa da hedefine ulaşamadı[1187].

İşgalin başlarında İngiliz General Shuttleworth ile birkaç zabitandan oluşan bir askeri heyet Harbiye Nezâreti'ne yerleştirilmişti. Sonradan generale Fransız İtalyan subayları katıldılar. Böylece Harbiye Nezâreti'nde İtilâf Askeri Mümessilliği Komisyonu (Harbiye Nezâreti Kontrol Komisyonu) teşkil edilmişti. Bu komisyon, Harbiye Nezâreti'nde yapılan muameleler ve tebligatlar hakkındaki evrakla birlikte bir Türk subayının refakatlerine verilmesini istedi. 16 Mart 1920 tarihinde kontrol generali verdiği talimatta, Harbiye Nazırı ile pazartesi günü bir toplantı yapacağını belirttikten sonra İzmit'in doğusundakiler de dahil olmak üzere fabrikaların imalatı, harp mamulleri, elbise ve her türlü eşya hakkında depolardaki ile birlikte malumat verilmesini talep etti. Ayrıca komisyonun istediği zaman istediği makamı ziyaret edebileceği bildirildi. Harbiye Nazırı'nın, karargâh zabitlerinden birini komisyona refakatçi olarak vermesi ve bu zabitin komisyonla birlikte her zaman her şeyi görebilmesi için salahiyet verilmesi istendi. Son olarak Harbiye Nezâreti'nden, 10 Nisan 1920 tarihine kadar ordu, kolordu, alaylar ve bunların techizatları hakkında bilgi istendi[1188].

Nezâret tarafından komisyonun talepleri karşılandı. Erkânı Harbiye-i Umûmiye İkinci Şubesi Müdürü Kaymakam Kadri Bey komisyon refakatine tayin edildi[1189].

Harbiye Nezâreti Kontrol Komisyonu'nun ilk toplantısında bundan sonra Harbiye Nezâreti'nde yapılan muameleler ve tebligatlar hakkındaki evrakın

---

1186 "Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 28 Nisan 1336 (1920) Tarihli Tezkire" ve "Hariciye Nezâreti'nden Harbiye Nezâreti'ne 1 Nisan (1336) 1920 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 40, 43.

1187 "Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 18 Mart 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 19.

1188 "Harbiye Nezâreti Kontrol Generali Tarafından Verilen 16 Mart 1920 Tarihli Talimat, **BOA, HR.SYS**, 2608/7.

1189 "Harbiye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 7 Nisan (1336) 1920 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 38.

komisyona gönderilmesine devam edilmesine kararlaştırıldı. Ayrıca Harbiye Nazırı'ndan makamatınca ziyaret edilen mektepler hakkında malumat verilmesi talep edilecekti. Harbiye Nazırı, Topçu Zabiti Mektebi yahut Küçük Zabit Mektebi, Topçu Endaht Mektebi, zabitan yetiştirmeğe mahsus Mekteb-i Harbiye ve diğer şubeler hakkında komisyona tafsilatlı malumat verecek, yapmak istediklerini de önceden bildirecekti[1190].

Harbiye Nezâreti Kontrol Komisyonu 30 Mart 1920 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne ilettiği tahriratta; Erkân-ı Harbiye Birinci Şube'den gerekli evrakın diğer bir şubeye nakledilmesini ve harbiye ile ilgili işlere orada bakılmasını, Kuva-yı Harbiye Cedvelleri Şubesi'nin vazifelerinin diğer bir şubeye nakledilmesini ve icab eden muamelenin cereyan etmesini talep etti. Komisyon, Anadolu'daki "isyan"dan ve Osmanlı ordusunun mevcudu barış antlaşması ile belirleneceğinden Kuvâ-yı Umûmiye Cedvelleri Şubesi'nin açılmasına müsaade edilmeyeceğini bildirdi. Bu arada Şura-yı Askerî'nin halihazırda olduğu gibi haftada üç kez toplanmasına karar verildi[1191].

Bu sıralarda Temsil Heyeti İngilizlerin telgraf idaresini kontrol ederek hükûmet işlerine müdahale ettiklerine dair propaganda yapmaktaydı. İngilizler, müttefiklerinin bu propagandalarından çekindiklerini[1192] ve kendilerini hedef göstermek amacıyla komisyonlara temsilci atamadıklarını düşünüyorlardı. Ancak İtalyan ve Fransız yetkililer bunu düşünmekten öte komisyon başkanlıkları meselesi nedeniyle atama yapmıyorlardı.

Milne, başlangıçta kurulacak komisyonların kendi emrinde olmasına ve bu komisyon başkanlarının İngilizlerden seçilmesinde ısrar etmekteydi. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise hükûmetlerinden böyle bir talimat almadan Milne'nin teklifini kabul etmediler[1193]. d'Espérey'in İstanbul'da başkumandan olduğu iddiasını ileri süren Fransız Hükûmeti bu teklifi kabul etmesi halin-

1190 "Türkiye Harbiye Nezâreti Kontrolü'nün Tanzimi Zımnında İtilâfiyûn Marifetiyle Teşkil Kılınan Komisyonun İlk İçtimasının Zabıt Varakası", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, Lef 39.

1191 "Düvel-i Mütelife Komisyonu'ndan Harbiye Nezâretine Mevrud 31 Mart 1920 Tarihli Tahrirat Sureti", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 37.

1192 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 24 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5854.

1193 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 170, ek. 1. **FO, 406/43**.

de hem yeni bir yapıya kavuşturulan işgal yönetiminde etkisini kaybedecek hem de Milne'nin İstanbul'da başkumandanlığını tanımış olacaktı. İtalyanların İstanbul'un kumandası ile ilgili bir talepleri olmamakla birlikte onlar da İstanbul'da yetkinin tamamını bir İngiliz subayına bırakmak istemiyorlardı.

İşgalden önce komisyonların İtilâf Devletlerinin müşterek katılımına dayalı bir şekilde kurulmasını talep eden d'Espérey işgal günü, İngiliz Yarbay Howard'a, o güne kadar her şeyin İtilâfçı yapıda olmasına özen gösterildiğini, bu kez kontrol komisyonların farklı yapıda olmasının neden arzulanmadığını sordu[1194]. Artık d'Espérey kumandanlık iddiasını bir kenara bırakarak yeni işgal yönetiminde söz sahibi olmaya çalışıyordu.

İstanbul'un resmen işgaliyle nüfuzunu daha da arttıran işgal yönetiminin İngilizlerin hâkimiyetine girdiğini gören Fransız Hükûmeti, kurulacak komisyonlara Fransız temsilcilerinin alınması konusunda Milne'e talimat verilmesini talep etti[1195]. İngilizlerin işgal konusundaki kararlı tutumu ve işgal sonrasındaki uygulamaları Fransızları uzlaşmaya itmişti. Plânlı olarak bu şekilde hareket eden İngilizler karşılarına çıkan bu fırsatı kaçırmayacaklardı.

18 Mart 1920 tarihinde Fransa'nın Londra Büyükelçisi'ne bir nota veren Curzon, Bulgaristan ile yapılan antlaşmanın ardından İtilâf ordusunun varlık nedeninin ortadan kalktığını ve mantıken dağıtılması gerektiğini ileri sürerek d'Espéreyi'in bu bölgedeki başkumandanlığının sona erdiğini ima etti. Bu notada İstanbul dışında Trakya'daki İtilâf kuvvetlerin kontrolünün d'Espérey ve ondan sonra atanacak Fransız kumandanlarda kalacağı bildirilirken İstanbul'da İtilâf politikalarının ve askerî tedbirlerinin uygulanmasından sadece Milne'nin sorumlu olduğu özellikle belirtildi[1196].

Londra'da, İngiliz ve Fransız delegeler arasında yapılan görüşmelerde ise İstanbul'da İngiliz ve Fransız Generallerin tamamen eşit yetkiye sahip olmalarını esas alan bir fikir geliştirildi. İngiliz Savaş Bakanı Winston S. Churchill, 18

1194 "Yarbay Howard'ın İstanbul'un İşgaline Karşı d'Espérey'in Tutumu Hakkında 17 Mart 1920 Tarihli Raporu", **FO, 371/5218**, E 3845, ek.1.

1195 "Millerand'ın 17 Mart 1920 Tarihli Bildirisi", **FO, 371/5218**, E 1901; M. Cambon'dan Curzon'a 5 Nisan Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.166, **FO, 406/43**.

1196 "İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon Tarafından Fransa'nın Londra Büyükelçisi'ne Verilen 18 Mart 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5218**, E 1901.

Mart 1920 tarihinde yayınladığı muhtırada bu fikrin uygulanabileceğini fakat istenmeyen sonuçlar da doğurabileceğini ifade etti. Churchill, İstanbul'da iki komutan arasında çıkan anlaşmazlıkların bu şekilde çözebileceğini ancak bu fikrin "yangına da yol açabileceğini" sözlerine ekledi. Bundan sonra Churchill, eşit yetkiye sahip kumandanlar arasında yaşanması muhtemel fikir ayrılıklarının, gerekli askerî tedbirlerin alınması noktasında gecikmelere neden olabileceğini ifade etti. Son olarak İngiliz tezini tekrarlayan Churchill, İngilizlerin Çatalca hattının doğusundaki İstanbul topraklarından, Fransızların ise bunun batısında bulunan Trakya'dan sorumlu olmaları gerektiğini dile getirdi[1197].

Londra'daki temaslardan sonuç alamayan Fransızlar, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerini harekete geçirdiler. Fransız Yüksek Komiseri, işgal edilen Harbiye ve Bahriye Nezâretleri ile posta ve telgraf idarelerinin kontrol edilmesi konusunu görüşmek üzere 22 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler arasında bir toplantı yapılmasını teklif etti. Bu toplantıda kontrol komisyonlarında ihtiyaç duyulacak temsilcilerin durumu görüşülecekti. İngilizler, kurulacak komisyonların başına bir İngiliz temsilci atamaya çalışıyorlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise kurulacak komisyonların eşit katılıma dayalı bir şekilde bağımsız olması gerektiğini ileri sürerek İngiliz görüşüne karşı çıkıyorlardı. Buna karşılık Robeck işgalin askerî bir operasyon olduğunu ve kontrolün doğrudan Milne'nin kumandasında gerçekleştirildiğini, bundan sonra da aynı şekilde devam etmesi gerektiğini savunmaktaydı. Neticede bir uzlaşmaya varılamadığından mesele ilgili hükûmetlere havale edildi[1198]. Aynı gün yapılan incelemelerden sonra Yüksek Komiserler kurulacak kontrolün İtilâfçı yapıya sahip olması konusunda anlaşmaya vardılar. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, kontrol komisyonlarının Avrupa Türkiye'sinde İngiliz kumandanın denetiminde olmasını kabul ettiler. Avrupa Türkiye'sinde İngiliz kumandanından kasıt Wilson'du. Milne ise İtilâfçı komisyonların İngiliz subaylarının, dolayısıyla kendi emrinde olmasını savunmaktaydı[1199]. Görünürde bağımsız olmasına karşın Wilson, Milne'e bağlı

1197 "İngiliz Savaş Bakanı Winston S. Churchill Tarafından 18 Mart 1920 Tarihinde Yayınladığı Muhtıra", **FO, 371/5218**, E 2170.

1198 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 24 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 2202, F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 137. **FO, 406/43**.

1199 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 24 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920138. **FO, 406/43**.

olarak hareket ediyordu. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri bunu bilmelerine rağmen Milne'nin, İstanbul Başkumandanlığı ile ilgili iddialarını kabul etmediklerini göstermek için böyle bir talepte bulunmuşlardı. Esasında bu taleplerin pek de önemi yoktu. Çünkü; Harbiye ve Bahriye Nezâretleri, posta ve telgraf idareleri Milne'nin yürüttüğü operasyonla ciddi bir direniş olmadan kolay bir şekilde işgal edilmiş, İngiliz subayları bu idarelere yerleştirilmişti. İtilâf Devletlerinin, İngiliz tezini kabul etmekten başka bir seçenekleri yoktu. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri bunları kayıtsız ve şartsız kabul etmek yerine, güç birliği yaparak İngiliz hegemonyasını kırmayı plânlıyorlardı.

Fransız Hükûmeti, d'Espérey'in işgali yürütmesi konusundaki tezinden vazgeçmemekle birlikte bu konudaki ısrarından vazgeçti. Bunu zaafiyet olarak değerlendiren Curzon, 4 Nisan 1920 tarihinde Fransız Büyükelçisi ile bir kez daha görüşerek İstanbul'da işlerin çıkmaza girmesi nedeniyle Fransız Hükûmeti'nin bir an önce kendilerine cevap vermesini talep etti. İngiltere, d'Espérey'in yetkilerinin asıl kumanda sahası olan Trakya ile sınırlandırılmasını bekliyordu. Ertesi gün Fransız Hükûmeti, Paris'e varacak olan d'Espérey ile müzakere edildikten sonra cevap verileceğini bildirdi[1200]. Fransız Hükûmeti, meseleyi istişare bahanesiyle d'Espérey'i Paris'e çağırmaya mecbur kaldı. İstanbul'un resmî işgalinden sonra kurulan kontrol komisyonları sayesinde İngiltere'nin İstanbul İşgal Yönetimi'ndeki etkisi daha da artmıştı. Bu komisyonların İtilâfçı bir yapıya kavuşturulmasıyla işgal yönetiminde denge sağlanabilecekti. d'Espérey'in iddiası sürdüğü müddetçe İngilizler, Fransızları kurulan kontrol komisyonlarına ortak edecek gibi görünmüyorlardı. İşte d'Espérey'in merkeze çağrılmasının gerçek sebebi buydu. Daha önce kumanda meselesi başlığı altında izah edildiği gibi İngiliz Hükûmeti d'Espérey'in merkeze çağrılmasını sorunların çözümüne yönelik bir jest olarak değil zaafiyet belirtisi olarak algılayacak ve İstanbul'daki hegemonyasını daha da pekiştirmeye çalışacaktı.

d'Espérey'i Paris'e çağıran Fransız Hükûmeti, Londra'da bulunan Büyükelçisi acılığıyla İngiliz Hükûmeti'ne müracaat ederek ilginç bir teklifte bulundu. Fransızlar, d'Espérey'in yerine İstanbul hariç Trakya İtilâf Kuvvetler Kumandanlığı'na General Guillaumat'ı atayacak, buna karşılık İstanbul'da

---

1200 "İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon Tarafından Fransa'nın Londra Büyükelçisi'ne Verilen 4 Nisan1920 Tarihli Nota Fransız Hükûmeti'nden 5 Nisan 1920 Tarihli Cevabi Nota", **FO, 371/5218**, E 2836.

yüksek kumanda bulunmayacak ve Wilson İstanbul'daki İtilâf kuvvetlerin kumandasını üstlenecekti. Fransız Hükûmeti bu teklifi ile Milne'i İstanbul'dan uzaklaştırmayı ve buradaki kumandanlarına hareket serbestisi kazandırmayı amaçlıyordu. Ancak İngiliz Hükûmeti bu teklife de olumlu cevap vermedi[1201]. Zira Milne, Fransızların muhalefetine rağmen fiilen başkumandanlığı yürütmekteydi. İngilizlerin bu aşamadan sonra İstanbul'un kumandasına ve hatta savunmasına, müttefiklerini ortak etmeye niyeti yoktu.

İngiltere'nin tavrı karşısında Fransız Hükûmeti, Türkiye'de bulunan bütün subaylarına gerektiğinde bağımsız hareket etme talimatı verdi. Çanakkale ve Çatalca'da, Milne'nin kumandasında olan Fransız birlikleri de Paris'ten aldıkları talimatlardan sonra Milne'nin kumandasından çıkacaklarını bildirdiler[1202]. Fransızlar İstanbul'da General Wilson'un "sınırlı kumandasını" kabul etmekle beraber Milne'nin Başkumandanlığı'na bir türlü razı olmuyorlardı. d'Espérey'i Paris'e çağıran Fransız Hükûmeti, Milne'e karşı bir tavır koyarak onun İstanbul ve çevresindeki hâkimiyetini sarsmak istemiyordu.

İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmazlık nedeniyle Çatalca ve Boğazlar arasında kalan bölgede işgal kuvvetlerinin kumandası bölünmüş, otoritenin kimde olduğu konusunda tam bir boşluk meydana gelmişti. Kuvâ-yı Milliye bu boşluktan yararlanmasını bilerek İstanbul çevresindeki etkinliğini arttırdı. Sevr Antlaşması öncesinde bu bölgede bulunan Fransız ve İtalyan kuvvetleri tamamen bağımsız hareket eder hale geldiler. Bunun üzerine Milne, İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'nı resmen ele geçirebilmek için yeniden harekete geçmeye karar verdi[1203].

Oluşan konjonktür gereği İngiliz Hükûmeti d'Espérey'in çekilmesini yeterli buluyor, bunun dışındaki taleplerin sakıncalı sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Bu aşamadan sonra İngiliz Hükûmeti, komisyonların İtalyan ve Fransızlarla uzlaşılarak kurulmasına onay verdi. İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, meselenin sadece askerî bir mesele olmadığını aynı zamanda siyasi bir mesele olduğunu

---

1201 "Curzon ile Fransız Büyükelçisi M. Cambon Arasındaki Görüşme ve Curzon Derby'e 8 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 2894.

1202 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 1 Temmuz 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5052**, E 7632.

1203 "İngiliz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 2 Temmuz 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5052**, E 7632.

kabul ederek İtilâf Devletleri arasında bir an evvel anlaşmaya varılmasının elzem olduğunu savunmaya başladı[1204]. d'Espérey'in Paris'e çağrılması İngilizler tarafından bir geri adım olarak algılanmıştı. Ancak işgalin siyasi boyutu İngilizleri müttefiklerine az da olsa pay verecek duruma getirmişti.

Bu arada 15 Nisan 1920 tarihli Temps gazetesinde yayınlanan bir makalede, işgali gerçekleştiren İngiliz kumandanlarının tesis ettiği ve tamamen İngilizlerden oluşan üç kontrol komisyonunun kısa süre sonra İtilâfçı yapıya kavuşturulduğu ancak her birinin başında bir İngiliz'in bulunduğu iddia edildi. Bu makaleden rahatsız olan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby, Temps'i Frankfurt ve diğer Alman şehirlerinin Fransızlar tarafından işgal edildiğini bilmezden gelmekle suçladı[1205]. İngilizler sonunda kendilerine bir dayanak noktası bulmuşlardı. Aslında Temps haksız sayılmazdı. İşgalden sonra Harbiye, Posta ve Telgraf Kontrol Komisyonlarına başkan olarak İngiliz subayları atanmıştı. Bahriye Nezâreti Kontrol Komisyonu'na başkan atanmamakla birlikte bu komisyon İngiliz üyeler tarafından idare edilmekteydi. Londra'dan gelen talimatlar doğrultusunda Milne ve Robeck, Bahriye Nezâreti Kontrol Komisyonu'na bir Fransız subayın başkan olarak atanması için çalışmalara başlamışlardı. Milne, Posta ve Telgraf İdareleri Kontrol Komisyonu Başkanlığı'nı da İtalyanlara vermek için hazırlık yapmaktaydı. Harbiye ve Bahriye Nezâreti Kontrol Komisyonları, Osmanlı Hükûmeti'ne ait gemi ve askerlerin hareketi hakkında bilgilendirildi. Komisyonlarda bulunan küçük rütbeli subaylar siyasi ve askerî açıdan düşünülen tedbirleri alırken, Milne ya da Robeck'e danışmak zorundaydılar. Robeck böylesine önemli konularda küçük rütbeli subayların müdahalede bulunmasını ne kendisinin ne de Milne'nin kabul edemeyeceğini ifade etti. Robeck, "bu karışık koşullarda yetkinin bölünmesi tehlikeli ve imkânsızdır" şeklindeki sözleri[1206] ile Milne ve kendisinin komisyonlar üzerinde yüksek bir karar mercii olacağını gösteriyordu.

Sonunda İtalyan ve Fransız hükûmetleri istemeyerek de olsa kontrol komisyonlarına temsilci görevlendirmek amacıyla Yüksek Komiserlerine talimat verdiler. Milne, bunu, Fransız ve İtalyan hükûmetlerinin, kontrol komisyonlarının

1204 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 2998.

1205 "Derby'den Curzon'a 15 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 3452.

1206 "Robeck'ten Curzon'a 25 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E5239.

kendi emri altında ve İngiliz temsilci başkanlığında çalışmasının onaylanması anlamına geldiği şeklinde yorumladı[1207]. Milne, yaptığı yorumda kısmen haklı olmakla beraber İtalyan ve Fransızları tam olarak anlayamamıştı. İtalyan ve Fransızlar, Milne'nin fiilî kumandasına mecburen razı olmuşlardı. Ama komisyon başkanlarının üç büyük İtilâf Devleti arasında paylaşılmasını savunmaya devam ediyorlardı.

İngiliz Hükûmeti, Harbiye Nezâreti'ni kontrol edecek komisyon başkanının İngiliz olması ve diğer komisyonlarda da İngiliz üyelerin bulunması koşuluyla komisyonların İtilâfçı statüde olmasını kabul etti[1208]. Milne'e gönderilen talimatta kontrolün İngilizlerde kalması ve her komisyonda bir İngiliz subay bulunması koşuluyla komisyonların İtilâfçı bir yapıya sahip olabilecekleri bildirildi[1209].

Londra'dan gelen talimattan sonra Robeck ve Milne, istemeyerek de olsa el konulan idareleri kontrol etmek üzere kurulan komisyonlara İtalyan ve Fransız üyeler atanmasını kabul ettiler. Bu kez Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Maissa, kontrol komisyonlarına atanan temsilcilerine yeterince bilgi verilmemesinden ve kendi temsilcilerinin komisyonlarda aktif rol alamamasından şikâyet etmeye başladılar. Defrance, komisyonların tamamıyla etkisiz olduklarını ve Milne'nin talimatları doğrultusunda hareket ettiklerini ileri sürüyordu. Bunlara karşılık Milne, komisyonlarda görevli alt subayların sık sık toplandıklarını ama bu toplantılarda mevzubahis subaylara değişik şubeleri denetleme konusunda görev dağıtıldığını, onların da hazırladıkları raporları sunduklarını ve onlara askerî meseleler hakkında bilgi verilmediğini kabul etti. Milne bu meselenin tamamen kendi tekelinde olduğunu düşünüyor, komisyon üyeleri bir yana Yüksek Komiserleri dahi işine karıştırmak istemiyordu[1210]. Fran-

---

1207 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 28 Mart 1920, Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 2998, ek.1.

1208 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 1 Nisan 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 154. **FO, 406/43**; "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 21 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 185, **FO, 406/43**.

1209 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 16 Nisan 1920 Tarihli Telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 19 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 3495.

1210 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 232, **FO, 406/43**; **FO, 371/5218**, E 5056

sızlar ise doğal olarak kontrol komisyonları içerisinde daha aktif bir rol oynamak istiyorlardı.

24 Nisan 1920 tarihinde Webb'e bir muhtıra veren Defrance, Yüksek Komiserlerin kararı ile kurulan kontrol komisyonlarda üç İtilâf devletinin eşit bir şekilde temsil edilmesine karar verildiğini dile getirdikten sonra "kontrol" kelimesinden kastın ne olduğunu açıkladı. Defrance, kontrol kelimesi ile yapılmak istenen her türlü hareketin, kontrol komisyonunun onayına sunulmasının kastedildiğini, İtilâfçı kavramının ise karar aşamasında üç üyenin de bilgi edinmesi ve söz hakkına sahip olması anlamına geldiğini sitemkâr ifadelerle açıkladı. Son zamanlarda yaşanan olaylardan Fransız ve İtalyan üyelerin haberdar edilmediklerinin anlaşıldığını da vurgulayan Defrance, Yüksek Konsey kararlarının uygulanmasını ve bu tür olayların tekrarına izin verilmemesini istedi[1211].

d'Espérey'in Paris'e çağrılmasından sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda İstanbul'daki Fransız yetkililere bazı tavizler verilmesi gerektiği kanaati oluştu. Bahsedilen tavizler kontrol komisyonlarına İtilâfçı statü kazandırılması idi. Ancak mesele askerî karaktere sahip olduğundan son sözü Savaş Bakanlığı söyleyecekti[1212]. Savaş Bakanlığı görüş bildirmeden Robeck, İstanbul'da en üst düzey donanma subayı olarak Bahriye Nezâreti'nde kurulacak kontrol komisyonu başkanlığının bir Fransız ya da İtalyan subayına verilmesi halinde zor durumda kalacağını, aynı durumun İstanbul ve Anadolu'daki İtilâf kuvvetlerinin Başkumandanı olan Milne için de geçerli olduğunu ileri sürdü. d'Espérey'in ayrılmasından sonra Fransızlara taviz vermeyi arzuladıklarını vurgulayan Curzon ise en nihayetinde komisyonlar Milne'e bağlı olacağından ve komisyon üyeleri yine Milne tarafından atanacağından herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağını düşünmekteydi[1213].

Başlangıçta komisyonların doğrudan kendi emrinde olmasından yana bir tavır sergileyen Milne, Fransız ve İtalyan temsilcilerin alınmasıyla komisyonlar üzerindeki etkisinin azalacağını düşündüğünden bu fikrinden vazgeçti. İtalyan-

1211 "İtilâfçı Kontrol Komisyonları Hakkında Defrance Tarafından Webb'e Verilen 24 Nisan 1920 Tarihli Muhtıra", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 232 Ek.1, **FO, 406/43**.

1212 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 174, **FO, 406/43**.

1213 "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 27 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 199, **FO, 406/43; FO, 371/5218**, E 3789.

ların, Millî Hareket'ten yana bir tavır sergilediklerini iddia eden Milne, "askerî ve siyasi vaziyet hakkında hiçbir şey bilmeyen küçük rütbeli subayların" üye ya da başkan olarak bulunacağı kontrol komisyonlarının sorumluluğunu üstlenemeyeceğini bildirdi[1214]. Durum Osmanlı Devleti açısından çok daha vahimdi. Çünkü Harbiye ve Bahriye Nezâretleri ile posta ve telgraf idarelerinin kontrolü, siyasi vaziyet hakkında hiçbir şey bilmeyen küçük subaylara emanet edilecekti.

İngiliz Hükûmeti, isteksizliğine rağmen komisyonların Milne'e bağlı olmasında ısrar ediyordu. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ise komisyonların Milne'e değil, Avrupa Türkiye'si İtilâf Orduları Kumandanı Wilson'a bağlı olmasını teklif ettiler[1215]. Bu mesele çözülemediğinden kontrol komisyonlarının yapısı ile ilgili çalışmalar tıkandı.

Aslında komisyonların idaresi ve yapısı ile ilgili uzlaşma sağlanamaması İngiltere'nin işine geliyordu. Kurulan kontrol komisyonları neredeyse tamamen İngilizlerin hâkimiyetindeydi. Harbiye Nezâreti Kontrol Komisyonu ile Posta ve Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonu'nun başkanı İngiliz idi. Bahriye Nezâreti Kontrol Komisyonu'na ise henüz bir başkan tayin edilmemişti. Bununla birlikte üç komisyon fiilen Milne'e bağlıydı[1216]. İstanbul'u kontrolü altına almak isteyen İngiltere, bu durumun resmî bir nitelik kazanması için çaba sarf ederken müttefikleri, komisyonları eşitlik ilkesi ile yeniden şekillendirmeye çalışıyorlardı.

Fransızlara rağmen İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililer, İngiliz subayları başkan atayarak kontrol komisyonlarını kurmuşlardı. 11 Mayıs 1920 tarihinde Fransa'nın Londra Büyükelçisi M. Paul Cambon, İngiltere'ye bir nota vererek, kontrol komisyonlarının başkanlıklarına İngilizlerin atandığına dair duyumlar aldıklarını oysa San Remo'da varılan antlaşmaya göre kurulacak üç komisyon başkanının üç devlet temsilcisinden oluşması gerektiğini bildirdi[1217]. Fransa'nın bu notasından sonra Curzon, komisyon başkanlıklarına üç büyük İtilâf Dev-

---

1214 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 26 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.253, ek.2, **FO, 406/43**. **FO, 371/5218**, E 5572.

1215 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 9 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 273, **FO, 406/43**.

1216 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 10 Haziran 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 276, **FO, 406/43**.

1217 "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 17 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 226, **FO, 406/43**; **FO, 371/5218**, E 4617.

leti temsilcilerinin atanmasına dair talimatının tatbik edilmesi amacıyla İstanbul'daki temsilcilerini uyardı[1218].

Komisyon başkanlıkları konusunda sessiz kalan İtalya, Fransa ve İngiltere arasındaki rekabeti yakından takip etmekteydi. İtalya Savaş Bakanı, İngiliz Hükûmeti'ne bir mektup göndererek İstanbul'daki İtalyan kumandanının siyasi karakterdeki tedbirler için sadece İtalyan Hükûmeti'nden talimat alacağını bildirdi[1219]. Bu karar İstanbul'daki az sayıda İtalyan askerinin Milne'nin kumandasından çıkması anlamına geliyordu.

İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, Harbiye Nezâreti Kontrol Komisyonu'nda bulunan subayların dahi Milne'nin emrinde olmamaları gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre komisyonların tamamı Türkiye ve Avrupa'daki İtilâf Kuvvetleri Kumandanı General Wilson'un üst idaresinde olmalıydı[1220]. Milne, İstanbul'da işgalden sorumlu en yüksek rütbeli İtilâf Kuvvetleri Kumandanı olduğundan Fransa ve İtalya tarafından savunulan sistemin teknik olarak da uygulanmasında sakınca vardı. İşgalin hazırlayıcısı ve yönlendiricisi İngilizlerin böyle bir sisteme prim vermeleri söz konusu değildi.

Kontrol komisyonlarında başkan ya da üye olarak istihdam edilen subaylar, İstanbul'daki İtilâf kıtaları bünyesinde olduklarından Milne'e bağlı idiler. Milne, kurulan komisyonlar üzerinde idari yetkiye sahipti. Bundan öte yapılacak işlemler İtilâf Başkumandanı olarak Milne'nin onayından geçmek zorundaydı[1221]. Bu nedenle Milne'nin talimatlarına ve politikalarına uygun çalıştıkları sürece bu komisyon üye ya da başkanlarının hangi millete mensup oldukları önemli değildi.

İstanbul'un resmen işgali ve kurulacak komisyonlar meselesi İtilâf Devletleri arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve Osmanlı Devleti'ne karşı kurulmak istenen ortak cephenin yarılmasına neden oldu. İtilâf Devletleri, işgal sahalarında

---

1218 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 230, **FO, 406/43**; **FO, 371/5218**, E 4617.

1219 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 248, **FO, 406/43**.

1220 "Robeck'ten Curzon'a 9 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 6221.

1221 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 29 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 7012; "İstanbul'daki Komisyonlar Hakkında Max Muller Tarafından Hazırlanan Muhtıra", **FO, 371/5218**, E 7518.

birbirlerinden bağımsız hareket eder hale geldiler. Bu durum müttefik olma ilkeleri ile bağdaşmıyordu. Fransızlar Kilikya'daki direniş üzerine Mustafa Kemal Paşa ile bir antlaşmaya varırken, İtalyanlar güney batıya çıkarma yaparken ya da İngilizler Batum'dan çekilirken müttefiklerini önceden haberdar etmek bir yana sonradan dahi bilgilendirmemişlerdi[1222]. Haberler istihbarat servisleri ve çeşitli basın yayın organları aracılığıyla elde edilebiliyordu. Bu şekilde elde edilen bilgilerdeki eksiklik ya da yanlışlar taraflar arasında güven problemi yaratıyor, ilişkilerin daha da zayıflamasına neden oluyordu.

İstanbul'un resmen işgalinin üzerinden üç aydan fazla süre geçtiği halde komisyonlar Fransız ve İtalyanların dilediği gibi kurulamamıştı. Milne, müttefiklerinin taleplerine karşılık verilebilmesi için İstanbul'da askerî otoritesinin resmen tanınmasını şart koşuyordu[1223]. İstanbul'da işler İngilizlerin istediği doğrultuda gelişmekteydi. İstanbul'un resmen işgaline olumlu bakmayan İtalyan ve Fransızların, komisyonlarda temsil edilmeleri karşılığında Milne'nin Başkumandanlığı'nı tanımaları gerekiyordu.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra kurulan kontrol komisyonlarının idare şekli ve yapısı ile ilgili tartışmalar Sevr Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda hala çözülememişti. Bu süre zarfında mezkûr komisyonlar tamamen İngilizlerin hâkimiyeti altında kalmışlardı. Sevr Antlaşması'nda İtilâf Devletleri yeni komisyonlar kumaya karar verdiler. Bundan sonraki dönemde İtilâf Devletleri resmî işgalin ardından kurulan üç kontrol komisyonu ile ilgili tartışmaları bir kenara bırakarak Sevr Antlaşması'nda kurulması öngörülen komisyonlar hakkında müzakerelere başlayacaklardı.

9. Resmî İşgal Kararı Karşısında Osmanlı Hükûmeti ve Padişah

İtilâf Devletleri İstanbul'un işgal edileceğini Osmanlı Devleti'ne işgal başladıktan yaklaşık dört saat sonra bildirdiler. Saat 09:25'te Sadrazam Salih Paşa'nın evine giden İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı ve siyasi temsilcisi Ryan saat 09:40'da yaşananları kısaca özetledikten sonra İstanbul'un işgali hakkında

1222 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 7568.

1223 "Milne'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5218**, E 7568.

hazırlanan notayı Sadrazam'a verdi. Salih Paşa başlangıçta mevcut askerî işgal ile o sıralarda gerçekleştirilen resmî işgal arasındaki farkı anlayamasa da notayı okuduktan sonra bunun İstanbul'daki hükûmetin sonu olduğunu anladı. Ryan, Yüksek Komiserlerin istifa etmemelerini umduklarını ve idareye müdahale etme niyetlerinin bulunmadığını bildirdi. Ayrıca Ryan, Yüksek Komiserlerin meşru hükûmeti değil bir süredir var olan gayrimeşru hükûmeti zayıflatmak istediklerini savundu. Sadrazam, böyle önemli bir tedbirin haklılığını ve gerekliliğini sorgulamaya teşebbüs edince Ryan, işgale Barış Konferansı kararlarına karşı direnen hareketin sebep olduğunu ileri sürdü. Ryan son zamanlarda Kilikya'da yaşanan olaylardan da bahsederek Yüksek Komiserlerin basit taleplerinin dahi karşılanmamasını işgalin gerekçesi olarak göstermeye çalıştı. Sadrazam, hükûmetin Millî Hareket üzerinde herhangi bir güce sahip olmadığını ifade edince Ryan, İtilâf Devletlerinin "Barış Konferansı kararlarına saygı gösterilmesini sağlamak" için İstanbul'daki durumlarını güçlendirmeye çalıştıklarını iddia etti. Ryan her şeyin sükûnet içerisinde gelişmesini dilediklerini, direnişle karşılaşmak istemediklerini özellikle vurguladı. Salih Paşa ise böyle bir direnişin söz konusu olmadığını bildirdi. Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde Salih Paşa gerekli talimatları yayınlayabilmek ve hazırlıkları yapabilmek için kendilerine zaman verilmediğini beyan edince Ryan, olayları önleyebilmek için yeterince zaman verildiğini ifade etti. Yüksek Komiserlerin Hıristiyanlar üzerindeki nüfuzlarını kullanarak istenmeyen olayları önleyeceklerini belirten Ryan, Osmanlı Hükûmeti'nin de Müslümanlar için aynısını yapmasını talep etti. Bunun üzerine Sadrazam, Müslümanlardan yana endişe edilecek bir durum olmadığına dair teminat verdi. Görüşmenin ardından Ryan yaptığı değerlendirmede; Sadrazam'ın şaşkın bir görüntü sergilediğini, neler olup bittiğinden tamamen haberdar olmadığını söylemek güçse de "aptallaşmış" göründüğünü, sabah yaşanan gelişmelerden haberdar olduğuna dair bir imada bulunmadığını ve evinin önünde fazladan bir hareketlilik de olmadığını, sadece orada bulunduğu süre içerisinde hükûmeti toplantıya çağırmak için telefonla talimat verdiğini bildirdi[1224]. Ryan'ın Sadrazamla yaptığı görüşmeden önce Şehzadebaşı Karakolu basılmış, Harbiye ve Bahriye Nezâretleri ile bazı resmî binaların işgali için harekete geçilmişti. Sadrazam'ın bu gelişmelerden haberdar olmaması ciddi sıkıntılara yol açmıştı.

1224 "Andrew Ryan'ın 16 Mart 1920 Tarihinde Sadrazam İle Yaptığı Görüşme Hakkında", **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 6, **FO, 406/43**.

Fransız Yüksek Komiserliği Siyasi Temsilcisi M. Ledoulx da Padişah'a Yüksek Komiserlerin notasını vermek üzere saat 10:15'te Yıldız Sarayı'na vardı. M. Ledoulx, Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan notayı Padişah'a arz edilmek üzere Başmabeyinci Fuad Bey'e verdi. O da bu notayı Padişah'a takdim etti. Yarım saat kadar sonra Fuad Bey aracılığıyla cevabını ileten Padişah, İtilâf Devletleri ile yakın ilişki kurmak isteğini tekrarlayarak yaşananlardan dolayı üzüntü duyduğunu ve gerekli açıklamayı daha sonra yapacağını bildirdi[1225].

Padişah Vahdettin, işgalden bir süre sonra yaptığı açıklamada İtilâf temsilcileri ile her zaman iyi ilişkiler kurulmasından yana olduğunu, İstanbul'da önde gelen Millî Hareket taraftarlarının tutuklanması ile rahatladığını, zaten İtilâf Devletleri onları tutuklamamış olsaydı kendisinin tutuklama kararı almak zorunda kalacağını, bununla birlikte işgalden üzüntü duyduğunu ifade ederek İtilâf Devletlerinin saltanatla ilgili güvencelerinden dolayı memnuniyetini dile getirdi[1226].

Verilen notalarda Kilikya ve muhtelif yerlerde yaşanan hadiselerin önlenmesi ve bu hadiselerin sorumlusu olarak gösterilen Mustafa Kemal Paşa ile rüfekasının icraatının hükûmet tarafından kabul görmesi ve Müslüman halkın direnişine engel olunması talep ediliyordu. Ayrıca satır aralarında, istenenlerin yapılmaması halinde barış şartlarının ağırlaştırılacağı ve Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma yürürlüğe girene kadar İstanbul'un işgal altında kalacağı şeklinde tehditler yer alıyordu. Salih Paşa, ilk etapta belki de yaşananların şokuyla işgale tepki gösteremedi. Hatta istenenlerin yapılacağına dair teminat verdi[1227].

Yüksek Komiserlik temsilcilerinin işgal gerekçesi olarak açıkladığı hususlar 16 Mart 1920 öğleden sonra Yüksek Komiserler tarafından yayınlanan ve vilayetlere telgrafla gönderilen bildirilerde de tekrar edildi. Bu bildirilerde, beş buçuk yıl önce Türkiye'nin kaderini elinde bulunduran İttihatçıların, Almanya'nın emellerini gerçekleştirmesine izin verdikleri ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katıl-

1225 "A. Ledoulx'un 16 Mart 1920 Tarihinde Yıldız Sarayı'nı Ziyareti Hakkında" F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 7, **FO, 406/43**.

1226 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, TTK, 1973, s. 207.

1227 "Yüksek Komiserler Adına Ryan tarafından Sadrazam Salih Paşa'ya Verilen 16 Mart 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 6, **FO, 406/43**; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 16 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920124. **FO, 406/43**; Akşin, **a.g.e**, C.II, s. 407-8.

masına neden oldukları, bu "sakat politikanın" sonuçlarının malum olduğu ve halkın yaşadığı felaketlerden sonra İTC liderlerinin ülkeyi terk ettikleri etraflıca izah edildikten sonra İtilâf Devletlerinin ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin eski Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın sosyal ve ekonomik mutluluğunu ve refahını sağlayacak bir barış tesis edilmesini hedefledikleri ileri sürülüyordu. Bu izahatın ardından "İTC liderlerinin fikrini temsil eden şahıslar tarafından organize edilen Millî Hareket'in", savaştan bitip tükenen insanları zorla askere aldığı, halktan zorla bağış topladığı ve her yerde anlaşmazlıkların artmasına neden olarak yeni bir husumet dönemi açmaya çalıştığı iddia ediliyordu. Vilayetlerdeki Hıristiyanların tehlikeden arındırılması, İtilâf Devletlerine ve yandaşlarına karşı yapılan saldırıların sona erdirilmesi koşuluyla konferansın, Osmanlı vatandaşlarını rahat ettirmeye çalıştığı, İstanbul'u Türk idaresinde bırakmayı tasarladığı, merkezi hükûmetin iyi niyetli çalışmalarına rağmen "sözde" Millî Hareket'in buna engel olmaya ve merkezi hükûmeti kendi emellerine alet etmeye çalıştığı da ileri sürülmekteydi. Bu değerlendirme ve iddialardan sonra İtilâf Devletlerinin yakın gelecekte kabul edilecek barış şartlarının uygulanabilmesi için gerekli tedbirleri almaya mecbur kaldıkları, bunun bir vasıtasının da İstanbul'un geçici olarak işgal edilmesi olduğu beyan edilmekteydi. Ayrıca şu hususlar da halkın bilgisine sunuldu;

1. İşgalin geçici olduğu,

2. İtilâf Devletlerinin, Padişah'ın otoritesini yok etmek niyetinde olmadıkları, bilakis Türk idaresi altında kalan her yerde onun otoritesini güçlendirmek istedikleri,

3. İtilâf Devletlerinin, Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek niyetinde olmadıkları ancak huzursuzluğun yaygınlaşması veya katliam yapılması halinde bu kararın büyük ihtimalle değiştirileceği,

4. Böyle kritik zamanda herkesin düzenli olarak işiyle ilgilenmesi, kamu düzeninin sürdürülmesine katkıda bulunması ve Padişah tarafından çıkarılan talimatlara itaat etmesi.

5. Yukarıda bahsedilen olaylara karışan ve halkı tahrik eden bazı şahısların tutuklandıkları ve bunların gelecekte yaptıklarının hesabını verecekleri[1228].

1228 "16 Mart 1920 Tarihinde Yüksek Komiserler Tarafından Yayınlanan ve Vilayetlere Telgrafla Gönderilen Bildiri", **FO, 371/5044**, E 1993; **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 4, **FO, 406/43**; **BOA, DH.EUM.SSM**, 40/26, lef 3.

Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan bildiride, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebep olarak gösterilen İttihatçıların yenilgiye uğratıldıkları öncelikle vurgulanmaktaydı. Ayrıca "İttihatçı zihniyetine sahip Millî Mücadele Hareketi'nin yeni bir husumet yaratmaya çalıştığı ileri sürülmekteydi. Bununla birlikte taleplerinin karşılanması halinde İstanbul'u Türklere bırakabileceklerini de vurgulayan İtilâf Devletleri, halkı sükûnete ve Padişah'a bağlı olmaya davet ettiler. Dikkate değer başka bir husus da işgal yönetiminin alenen Padişah üzerinden politika yürütmesiydi.

İtilâf Kuvvetleri Kumandanı H.F.M. Wilson yayınladığı bildiride; İstanbul'da hukuka saygı gösterilmesi ve düzenin sağlaması amacıyla şehrin kuşatma altına alındığını izah ettikten sonra İtilâf asker ve subayları ile İtilâf ve tarafsız devletler diplomatik personeli hariç hiçbir şahsın evi dışında silah taşıyamayacağını bildirdi. Her türlü ateşli silah ve 8 cm.den uzun ağızlı bıçak, kama ya da kılıç, silah olarak kabul edilecekti. Bu emirlere karşı çıkanlar Divân-ı Harb-i Örfîlere verilmek suretiyle yargılanacak ve mahkemenin karar vermesi halinde idam cezasına ya da farklı cezalara çarptırılacaklardı. Bildiride her tür toplantı ve gösterinin şiddetle yasaklandığı, bu tür toplantıları düzenleyenler hakkında da aynı prosedürün uygulanacağı ilân ediliyordu[1229]. Aslında daha önce gönderilen talimatlarda yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için herhangi bir bildiri yayınlanmaması istenmişti. Robeck'in onayıyla, Wilson tarafından yayınlanan bildiri ile mezkûr talimat ihlâl edilmişti. İngiliz Hükûmeti dahi İstanbul'da neden bildiri yayınlandığını merak etmekteydi[1230]. Robeck, "Hıristiyanlara karşı tehlikenin azalması amacıyla" kısa bir bildiri yayınladıklarını, bu bildirinin Türkiye'de mükemmel bir etki yarattığını ileri sürüyordu[1231]. Dâhilde Hıristiyanlara karşı herhangi bir tehlike olmamakla birlikte kendisine verilen talimatı çiğneyen Robeck böyle bir bahaneye sığınmıştı.

Aynı gün Wilson tarafından yayınlanan ve şehre dağıtılan başka bir bildiride de; İstanbul'da İtilâf kuvvetlerinin korunması amacıyla bu bildiriye ihtiyaç duyulduğu vurgulanırken halkın vazifesinin tamamen barışçı bir tutum sergile-

---

1229 "16 Mart 1920 Tarihinde H.F. M. Wilson Tarafından Yayınlanan Bildiri", **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 3, **FO, 406/43**; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 200-201; Akşin, **a.g.e**, C.II, s. 409.

1230 "Dışişlerinden Robeck'e 19 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5043**, E1693.

1231 "Robeck'ten Curzon'a 21 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5044**, E 1951.

mek ve mümkün olduğunca olağan işlerini sürdürmek olduğu ifade edildi. İtilâf kuvvetlerine karşı düşmanca hareketlerden kaçınıldığı takdirde halka müdahale edilmeyeceği, halkın yaşamının tehlike altında olmayacağı, bireysel özgürlüklerine ve mallarına saygı gösterileceği de belirtildi. Bildirinin bundan sonraki kısmı tehditlerle doluydu. Her kim yayınlanan talimatlara aykırı suç işler veya suça teşebbüs ederse İtilâf kuvvetlerine düşmanca hareket eder veya incitirse, karışıklık çıkarırsa, onların düşmanlarına yardım ederse, demiryolu, karayolu, köprü, telgraf, telefon su, elektrik, askerî depolar vesairenin herhangi birine hasar verirse ya da bu bildirinin herhangi bir şartına uymazsa askerî mahkemede yargılanacak ve gerekli görülmesi halinde idam veya bundan biraz daha hafif bir cezaya çarptırılacaktı[1232]. İtilâf Devletlerinin Millî Mücadele taraftarlarını korkutmak ve sindirmek maksadıyla verdikleri bu notalar ve yayınladıkları bildiriler kamuoyunda tam aksi bir etki yaratacaktı.

İtilâfçı Pasaport Bürosu da İstanbul'a giriş çıkışları kontrol altına almak amacıyla bir bildiri yayınlayarak İstanbul'da Anadolufeneri-Pendik hattının doğusuna doğru yapılacak seyahatlerde İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından vize alınması gerektiğini hatırlattı[1233].

İtilâf işgali karşısında bir an bocalayan İstanbul Hükûmeti yayınladığı kısa bildiride; işgalin malum olduğunu, hükûmetin üzerine düşen vazifeyi yaptığını belirterek herkese işine gücüne bakmasını ve sükûnet içinde hayatına devam etmesini tavsiye etti[1234]. Bundan sonra hükûmet, İtilâf Devletlerine daha ciddi bir tepki göstermek üzere harekete geçti.

İşgalin ilk şokunu atlatan Osmanlı Hükûmeti 17 Mart 1920 tarihinde İtilâf temsilcilerine bir nota vererek İtilâf Devletlerinin emniyetini tehdit edecek bir durum olmadığından işgali gerektirecek bir neden bulunmadığını, Anadolu'daki olayların ise Yunanlıların haksız bir şekilde Aydın vilayetini işgal ederek bölge ahalisine zulmetmesi ile başladığını vurguladı. Notada, Maraş ve Anadolu'daki diğer olayların müsebbibinin Karadeniz'de bağımsız bir Rum devleti, doğu illerinde bağımsız bir Ermenistan devleti kurma düşüncesiyle hareket eden çeteler

1232 "16 Mart 1920 tarihinde H.F. M. Wilson Tarafından Yayınlanan Bildiri", **FO, 371/5046**, E 3238.

1233 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 201.

1234 "Osmanlı Hükûmeti'nin Resmî Bildirisi", **FO, 371/5045**, E 2781; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no.161 ek. 5, **FO, 406/43**; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 201-202; **TİH II**, s. 132.

olduğu belirtildi ve işgal protesto edildi[1235]. Aynı gün Hariciye Nazırı Sefa Bey, Yüksek Komiserlere bir nota daha vererek Çürüksulu Mahmut Paşa ile birlikte mebuslardan Rauf ve Vasıf Beylerin onur kırıcı bir şekilde tutuklanmalarını, meclis üyelerinin dokunulmazlığı olduğunu vurgulayarak protesto etti. Sefa Bey, Yüksek Komiserler tarafından kamuoyuna yayınlanan bildirinin ve Şehzade İbrahim Tevfik Bey ve ailesinin İngiliz askerleri tarafından tutuklandıktan sonra serbest bırakılmalarının da kanuna aykırı olduğunu belirterek padişahın otoritesine saygı gösterilmesini istedi[1236]. Ayrıca hükûmet, elli kadar İngiliz askerinin Şehzadebaşı Karakolu'na saldırarak uykuda olan Türk askerlerine ateş etmelerini kınadı[1237].

Ertesi gün Yüksek Komiserlere bir nota daha veren hükûmet, basın aracılığıyla yayınlanan resmi bildiriyi protesto ederek, bu uygulamaların mütarekeye uymadığını belirtti[1238]. Ryan ile ikinci görüşmesinde gayrimeşru karakol baskınına, Şehzade İbrahim Tevfik ve hanımının tutuklanmasına atıfta bulunan Sadrazam Salih Paşa, İstanbul'un işgalini bir kez daha protesto etti. Bu arada Salih Paşa, Kilikya olaylarını araştırmak üzere karma bir komisyon kurulmasını da önerdi[1239]. Ancak İtilâf Devletlerinin amaçları malum olup, hakikati ortaya çıkarmak gibi bir kaygıları yoktu.

İşgal gerçekleştirilmeden önce Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey ve bazı mebusların 16 Mart 1920 tarihinde Padişah'la görüşmeleri kararlaştırılmıştı. Görüşme günü İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ettiklerinden Celalettin Arif Bey Anadolu'ya geçmek üzere ortalardan kayboldu[1240]. Bu durumda Meclis İkinci Başkan Vekili ve Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Bey, mebuslardan

1235 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 17 Mart 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5045**, E 2790.

1236 "Hariciye Nazırı Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 17 Mart 1920 Tarihli Nota", **HR.SYS**, 2637/80; Criss, **a.g.e**, s. 103.

1237 "Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 17 Mart 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2716/12.

1238 "Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 18 Mart 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2716/13.

1239 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 18 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5044**, 1743, F.C. R.E.A, Part IV, 1920131. **FO, 406/43**; Tansel, **a.g.e**, C.III, s. 47.

1240 İşgal kuvvetleri Celaleddin Arif beyin hanesini ve hususi yazıhanesini bastılarsa da onu bulamadılar. Bunun üzerine İşgal kuvvetleri buldukları evrakı alıp gittiler. "İstanbul Emniyet Müfettişi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 16 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.SSM**, 40/26, lef 3.

Rauf ve Hoca Vehbi Beyler saraya giderek Padişah'la uzun bir süre görüştüler. Yaşanan olayların nereye varacağı tam anlamıyla kestirilemediğinden bir durum değerlendirmesi yapıldı. Padişah, mebusların meclisteki sözlerine dikkat etmeleri için uyarınca heyet bu konuda Padişah'a teminat verdi[1241].

Meclise dönen heyetin Padişah'la yapılan görüşme hakkında mebuslara malumat verdiği sıralarda Meclis Muhafız Komutanı içeri girerek bir İngiliz müfrezesinin kapıda olduğunu ve Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i teslim almaya geldiklerini bildirdi. Bazı mebuslar silahla mukabele edilmesini teklif ettilerse de Rauf Bey'in önerisi doğrultusunda İngilizlerden bir tutuklama müzekkeresi alındıktan sonra Rauf ve Vasıf Beyler İngilizler tarafından tutuklandılar. 18 Mart 1920 tarihinde on yedi mebusun verdiği bir önerge ile meclisin "kutsal vazifesini güvenlik içinde yapabileceği bir zamana kadar toplantılarına ara vermesine" yönelik teklif kabul edildi. Aynı gün mebuslardan Rıza Nur ve Tunalı Hilmi Beyler işgalin protesto edilmesi amacıyla bir toplantı yapılmasını önerdiler. Meclis işgali protesto ettikten sonra tatil edildi[1242]. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı adına yayınlanan bildiride; Kanûn-ı Esâsi'ye göre barış, ticaret, toprakların kazanılması veya kaybedilmesi ile ilgili antlaşmaların ve devletin önemli harcamalarını kapsayan konuların meclisin onayına bağlı olduğu vurgulanarak mebusların vazifelerini deruhte etmekten mahrum bırakıldıkları ve meclisin "acı tarihi görevini" tamamladığı ilân edildi[1243]. Aslında bildiri bundan ibaret değildi. Basında yayınlanmak üzere hazırlanan bildiride; "tarihimizin önemli bir devrini yaşıyoruz. Bu millet şimdiye kadar böyle bir felaketle karşı karşıya kalmamıştır. Osmanlı başkenti, Halifeliğin merkezi bugün yabancı kuvvetlerin askerî işgali altındadır. Böyle bir olayın yaşanması için bize göre bir neden yoktur. Osmanlı Meclisi böyle bir saldırganlıkla karşılaşmıştır. Arkadaşlarımızın arasından Rauf, Vasıf, Şeref ve Numan Beyler meclisten zorla çıkarılmışlar ve işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmışlardır. Bu milletin hak ve prensiplerine aykırıdır. Milletin temsilcileri görüldüğü gibi hareketlerinde özgür değillerdir ve fikirlerine izin verilmeyecektir. Bu protestonun, tarihlerinde böyle bir kayda rastlanmayan İngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentolarının kulaklarına erişmesini bekliyoruz. Milletin fikirlerinin temsilcileri iken elimizden en fazla bu

---

1241 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 259.

1242 Tansel, **a.g.e**, C.III, s. 79-80.

1243 "Meclisi Mebusan Bildirisi, **FO, 371/5045**, E 2811.

gelmektedir", şeklide bir girizgâhta bulunulmaktaydı. Ancak İtilâfçı Matbuat Sansür Komisyonu tarafından bu kısım yayınlanacak bildiriden çıkarılmıştı[1244].

Meclis-i Mebusan 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah irâdesi ile feshedildi. Fesih irâdesinde siyasi zorunluluklar ve Kanûn-ı Esâsi'nin yedinci maddesine göre Meclis-i Mebusan'ın feshedildiği ve dört ay sonra yapılacak seçimlerden sonra yeniden açılacağı belirtildi[1245]. Ancak malum olduğu üzere Meclis-i Mebusan bir daha açılamayacaktı.

Salih Paşa Hükûmeti, İstanbul'un resmen işgalini ve yapılanları protesto ederek görevine devam ettiyse de İtilâf temsilcileri devamlı surette hükûmeti, Millî Mücadele aleyhine faaliyette bulunmaya davet ediyordu. Yapılan baskıların her geçen gün daha da artması üzerine Salih Paşa Hükûmeti dayanamayarak istifa etti[1246].

10. Resmî İşgal Döneminde Tutuklamalar

Mondros Mütarekesi'nden sonra başta İngilizler olmak üzere İtilâf Devletleri cezalandırmak istedikleri şahısları mecbur kalmadıkça kendileri tutuklamamış, genellikle Osmanlı Hükûmeti vasıtasıyla tutuklama gerçekleştirilmesi tercih edilmişti. Resmî işgalin başlamasından sonra İtilâf Devletleri cezalandırmak istedikleri şahısları doğrudan tutuklamaya başladılar. Yapılan tutuklamalarla farklı kesimlere ve hareketlere mesaj verilmek isteniyordu.

İstanbul'un işgal edilmesini yeterli bulmayan Robeck, Türkiye'deki Hıristiyanların korunabilmesi amacıyla bütün Anadolu ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından değil İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesini önerdi. Robeck bu sayede "Hıristiyanları katleden suçluların cezalandırabileceğini" ileri sürmekteydi[1247]. Hıristiyanların katledildiğine yönelik propagandaların gerçek amacının

---

1244 "Meclisi Mebusan Bildirisi İçin Hazırlanan Önergenin İtilâfçı Matbuat Sansür Komisyonu Tarafından Vakit ve Tasvir-i Efkar'dan Çıkarılan Kısmı, 19 Mart 1920", **FO, 371/5045**, E 2811

1245 **TİH II**, s. 138.

1246 Şimsir, **Atatürk**, C.I, s. 467; Türkgeldi, **a.g.e**, s. 260.

1247 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 155, **FO, 406/43**.

bütün Türkiye'nin İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi olduğunu bu öneriler daha iyi açıklamaktaydı.

İşgal kuvvetlerinin gerçekleştirdiği kovuşturma ve tutuklamalardan saltanat ailesi de nasibini aldı. İşgal kuvvetleri uzun süredir gözaltında tuttukları Veliaht Abdülmecid Efendi'nin evini kuşattıktan sonra yaptıkları aramalarda çok sayıda belge ve kitaba el koyarak onu tutukladılar. İşgal kuvvetleri tutukladıkları Şehzade İbrahim Tevfik ve hanımını bir gün gözaltında tutma cüretini gösterdiler[1248]. Bu tutuklama ile Padişah'a ve Osmanlı sülalesine bir mesaj verilmişti. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Eski Genelkurmay Başkanı Cevad Paşalar da evleri kuşatılmak suretiyle sabahın erken saatlerinde üzerlerinde gecelikleri olduğu halde apar topar tutuklandılar. Cemal Paşa'nın hane halkı tutuklamaya karşı geldiğinden çıkan kargaşada hane halkından bir şahıs ve iki İngiliz askerî yaralandı[1249]. Bu tutuklamalarla Millî Mücadele Hareketi'ne bir mesaj verilmişti.

Meclis-i Âyan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, Edirne mebusları Şeref ve Faik Beyler, İstanbul mebuslarından Numan Usta, Aydın mebuslarından Tahsin Bey ve Galata'lı Şevket Bey de tutuklananlar arasındaydı[1250]. Diğer mebuslar gizlice Anadolu'ya geçerek ve tutuklanmaktan kurtulmayı başardılar.

1248 Fidan, **a.g.e**, s. 89.

1249 Fidan, **a.g.e**, s. 89-90.

1250 Tutuklananlara ait listede;
Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa
Yarbay Çolak Kemal Bey 10. Bölük Kumandanı
Albay Galatalı Şevket Bey, Boğazları Müdafaa Kumandanı
Hüseyin Rauf Bey
Kara Vasıf
Numan Usta
Faik Bey
Şeref Bey
Erzurum ve Şam Eski Valisi Hasan Tahsin
Çürüksulu Mahmut Paşa
Dr. Esad Paşa
Cevad Paşa
İTC üyesi C.. Ar? Elbasa (kim olduğu tespit edilemedi) yer almıştı. 2 ve 13 numaralı olanlar tutuklanmadıklarından 24 Mart tarihli listeden çıkarılmıştı. "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 20 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, 133, **FO, 406/43**; "İstanbul Emniyet Müfettişinden Dâhiliye Nezâreti'ne 16 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.SSM**, 40/26, lef 3.

Fatih'te işgal edilen Numûne-i İrfan Mektebi Müdürü Mustafa, Ders Nazırı Ahmet, Kondüktör Mektebi öğrencilerinden Ahmet, onun kayınbiraderi Muhiddin, ihtiyat subaylarından Fahri ve Salih Efendiler, Meşrutiyet Oteli'nde bulunan Binbaşı İsmet, Doktor Ahmet, Teğmen Zeki ve birkaç sivil, Harbiye Nezâreti kâtiplerinden Aziz Efendi, Göz Doktoru Esat Paşa, Aydın Mebusu Tahsin Bey, Üsteğmen Nail, Alay Katibi Bekir Zeki ve Katip Yardımcısı Arslan Efendi hiçbir gerekçe gösterilmeden tutuklananlar arasındaydı. İşgal kuvvetleri gece gündüz demeden yaptıkları aramalarda üzerinde silah bulunan ya da yayınlanan bildirilere uymayan şahısları tutukluyorlardı. 19 Mart 1920 tarihinde Savaş Bakanlığı'na bir rapor gönderen İngiliz Umûmi karargâhı üç gün içerisinde 285 önemli politikacının tutuklandığını bildirdi[1251].

İstanbul Muhafızı ve Yirmibeşinci Kolordu Kumandanı Mirliva Said Paşa da 21/22 Mart 1920 gecesi hanesinde İngilizler tarafından tutuklandı. Hariciye Nazırı Sefa Bey, Yüksek Komiserlere bir nota vererek Said Paşa'nın meşhul sebeplerle tutuklandığını ve bu tarz hareketlere bir son verilmesini istirham etti[1252]. İtilâf menfaatleri aleyhine yazdıkları yazılardan dolayı bazı gazeteci ve yazarlar hakkında da takibat yapılıyordu. Bu meyanda Ahmet Emin, Velid Ebuziyya, Süleyman Nazif, Celal Nuri, Yunus Nadi tutuklanırken, Yunus Nadi'nin sahibi olduğu Yeni Gün gazetesi matbaası da basılarak baştan aşağı arandı. Çeşitli vesilelerle yapılan toplantı ve törenlerde millî hislerini yansıtan konuşmalar yapan Saime Hanım (Asker), Mediha Hanım (Orbay) ve Şahande Hanım da işgal kuvvetleri tarafından tutuklandılar. Bir İngiliz müfrezesi köşkünü kuşatarak Mareşal Fuad Paşa'yı tutuklamak istedi. Buna karşı çıkan Paşa dört İngiliz askerini öldürdükten sonra intihar etti[1253].

Tutuklamalardan on iki gün sonra Harbiye Nezâreti, Personel Daire Başkanlığı'ndan askerîyeye mensup olup işgal kuvvetleri tarafından tutuklanan şahıslar hakkında gerekli soruşturmanın yapılmasını ve ailelerinin mağdur edilmemesini talep etti[1254]. Herhalde yapılacak soruşturmanın neticesine göre İtilâf

1251 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 19 Mart 1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 5822.

1252 "Harbiye Nezâreti'nden Sadaret'e 22 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire ve Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 22 Mart 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 26-27.

1253 Fidan **a.g.e**, s. 93.

1254 Fidan **a.g.e**, s. 91.

Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulacaktı. Bundan sonra İtilâf Devletleri tarafından yapılan hareketin gayrı nizami olduğu gerçeği bir kenara bırakıldı. Tutuklanan şahısların suçsuz olduklarını ispatlama yoluna gidildi. 5 Nisan 1920 tarihinde hükûmeti kuran Damat Ferid Paşa döneminde bundan da vazgeçilecekti. Damat Ferid Paşa, İtilâf Devletlerinin isteğiyle kendisine muhalif olan çok sayıda şahsı tutuklattığı gibi, gücünün yetmediği şahısların tutuklanmasını İtilâf Devletlerinden talep etme basiretsizliğini de gösterdi. Ferid Paşa'nın Sadrazam olarak tayin edilmesine ilişkin 3 Nisan 1920 tarihli fermanda; Millî Hareket adı altında çıkan karışıklıkların, mütarekenin ardından tatmin edici bir hale kavuşan siyasi vaziyeti ciddi bir boyuta taşıdığı ve alınmak istenen doğru tedbirlerden sonuç alınamamasına sebep olduğu ifade edildi. Yeni hükûmetten, ülkede karışıklık yaratan malum şahıslara karşı kanunî tedbirlere başvurması, karışıklıkları önlemesi ve umûmi af çıkarmak suretiyle gerekli tedbirleri alması bekleniyordu. Fermanda Ferid Paşa Hükûmeti'nden İtilâf Devletleri ile saygın, güvenli ilişkiler tesis edilerek hak ve adalet doğrultusunda devlet çıkarlarının korunması, barış şartlarının ılımlı hale getirilmesi ve bir an önce sonuçlanması için çaba göstermesi, ekonomik ve mali tedbirler alınmak suretiyle genel sıkıntıların azaltılması da talep edilmekteydi[1255].

Damat Ferid Paşa yayınladığı beyannamelerde; Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyenlerle, Millî Mücadele'yi yürütenlerin aynı şahıslar olduğunu, bu şahısların kanunları çiğnediğini, halktan zorla para ve asker topladığını, buyruklarına itaat etmeyenleri cezalandırdığını, devlete kaşı geldiklerini ileri sürüyor ve yakalanmaları halinde bu şahısların cezalandırılacaklarını ilân ediyordu. 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi de bu şahısların asi olduklarına, dolayısıyla katledilmelerinin farz olduğuna dair bir fetva yayınladı[1256].

Ferid Paşa, Millî Mücadele'yi sadece fetvayla etkisiz hale getiremeyeceğini biliyordu. Anadolu'daki hareketi silahlı güç kullanarak bastırmayı kafasına koyan Ferid Paşa, Kuva-yı Tenkiliye adı verilen bir takip kıtası oluşturdu. Fakat bu kıta yeterli görülmediğinden kısa bir süre sonra dağıtıldı[1257].

1255 "3 Nisan 1920 Tarihli İrâde", **FO, 371/5047**, E 3671.

1256 **Takvîm-i Vekâyi**, 11 Nisan 1920, no. 3824.

1257 **Hâkimiyet-i Milliye,** 20 Mayıs 1920, no. 31.

Türkgeldi, Damat Ferid Paşa'nın böylesine kritik bir dönemde Sadrazamlığa getirilmesinin yanlış olduğunu savunan Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Hüseyin Kazım Bey'e karşılık Padişah'ın; "Ben istersem Rum Patriği'ni de Ermeni Patriği'ni de getiririm, Hahambaşıyı da getiririm" şeklinde bir cevap verdiğini, bu sözler üzerine Kazım Bey'in "Getirirsiniz, ama faydası olmaz" sözleri ile mukabele ettiğini nakletmektedir[1258].

Özellikle İngiliz Yüksek Komisyonu ile yakın temas halinde olan Damat Ferid Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bir liste vererek aralarında Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, İsmail Fazıl Paşa gibi şahıslarında bulunduğu çok sayıda şahsın tutuklanmasını istedi[1259].

1920 Mayıs ayında Ahmet Anzavur'a mühimmat ve malzeme sevkiyatına engel oldukları ve Kuvâ-yı Milliye'ye cephane sevk ettikleri gerekçesiyle Harbiye Dairesi Başkanı Albay Lütfi Bey ile Gülhane Cephane Ambarları Müdürü Yüzbaşı Kemal Bey[1260], Haziran ayı içerisinde ise Şair Faik Adil Bey ve Eski Dâhiliye Nazırı Kazım Bey yine hükûmetin emri ile tutuklandılar. Tutuklu ailelerinin de aralarında bulunduğu bir grup, İstanbul Polis Müdüriyeti ve Dâhiliye Nezâreti'ne gitmek suretiyle tutuklananların tahliyesini istediler. Bu olaydan sonra hükûmet bazı şahısları serbest bıraktıysa da benzeri tutuklamalar uzun süre devam etti[1261].

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilâf Devletlerinin gerçekleştirdiği tutuklamalarda belirgin bir azalma görüldü. Bu azalmanın sebebi, İstanbul'un işgalinden sonraki uygulamalar nedeniyle vatanseverlerin İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeleriydi. Öyle ki, 1920 yılı sonlarına gelindiğinde İstanbul'da siyasi nedenlerle tutuklanabilecek şahıs bulmak zorlaşmıştı.

1258 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 260-261.

1259 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II, s. 93.

1260 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Mayıs 1920, no. 28.

1261 Fidan, **a.g.e**, s. 94

11. Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul'un Resmen İşgaline Tepkisi

İstanbul'un işgali Ankara'ya 16 Mart 1920 sabahı saat 10.00'da vatansever telgrafçılar Manastırlı Hamdi Efendi ve İstanbul Merkez Telgrafhanesi'nde görevli Ali Efendi tarafından bildirildi. Telgrafta Mızıka Karakolu'nu basan ve orada bulunan askerlerle çatışan İngilizlerin işgale devam ettikleri yazılıydı. Bu bilgileri alan Mustafa Kemal Paşa askerî ve mülkî yetkililere durum hakkında bilgi verdi[1262].

Bundan sonra Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tüm vali ve komutanlara birer telgraf göndererek onlardan dost ya da düşman tüm dış dünya ile bağlantılarını kesmelerini istedi. Mustafa Kemal Paşa bundan başka hangi milletten ve kim olduğuna bakılmaksızın huzuru ve sükûneti bozanlara karşı kanuni çerçevede gerekli işlemlerin yapılmasını emretti. Diğer bir telgrafta da Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin milleti aldatmak amacıyla çekecekleri telgraflar ve yayınlayacakları bildirilere karşı vali ve komutanlardan dikkatli olmalarını istedi. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa postanelerin denetim altına alınmasını, yapılan yazışmaların dikkatli bir şekilde incelenmesini ve şüphelilerin takibata alınmasını emretti[1263].

İstanbul'da yapılan tutuklamalara karşı Anadolu'da bulunan İtilâf asker ve subayların tutuklanması konusunda daha önceden karar alan Mustafa Kemal Paşa, işgalden sonra bu kararın uygulanması için talimat verdi. Verilen talimat doğrultusunda aralarında Rawlinson ve Forbes'un da bulunduğu İngiliz asker ve subayları tutuklandı. Anadolu'daki tutuklamalar karşısında çaresiz kalan İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'ne nota vermek suretiyle bu esirlerin serbest bırakılmasını sağlamaya çalıştılar. Buna karşılık Hükûmet 31 Mart 1920 tarihinde Millî Hareket üzerinde denetiminin bulunmadığını açıkladı[1264].

İstanbul'un resmen işgal edildiği gün Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına, İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Meclis Başkanlarına ve Dışişleri Bakanları'na birer protesto telgrafı gönderdi. Bu telgraflarda İstanbul'un işgali "20. yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, hürriyet,

---

1262 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.II, s. 549.

1263 Fidan, **a.g.e**, s. 99.

1264 "Robeck'ten Curzon'a 26 ve 28 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5045**, E 2328 ve E 3229; "Robeck'ten Curzon'a 2 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 3648.

milliyet vatan duygusu gibi insan topluluklarının temeli olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri ortaya koyan insanlığın genel vicdanına indirilmiş bir yumruk" olarak nitelendirildi[1265].

Mustafa Kemal Paşa bilumûm vali, mutasarrıf ve komutanlara, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine ve Matbuat Cemiyeti'ne hitaben yayınladığı beyannamede de; İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmekle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve hâkimiyetine son verdiklerini vurgulayarak Türk milletini "hakk-ı hayatını, İstiklâlini ve istikbalini" müdafaaya davet etti[1266]. İslam dünyasına da işgali bildiren Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'nin amacını izah ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, diğer bir telgrafla da İstanbul ile iletişimin kesilmesini, düşmanlardan gelen telgrafların kabul edilmemesini, bunların Anadolu'ya yayılmasının önlenmesini ve bu talimatlara riayet etmeyenler hakkında gerekli muamelenin yapılmasını istedi. İşgal, Anadolu'nun hemen her köşesinde yapılan gösteri, miting ve toplantılarla protesto edildi. İstanbul'a çok sayıda protesto telgrafı gönderildi. 19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan bildiride; İslam Halifesi'nin oturduğu İstanbul'un resmen ve zorla işgal edildiği, meclis ve tüm devlet dairelerinin ele geçirildiği, bunun sadece Osmanlı'ya değil tüm İslam dünyasına yapılan bir saldırı olduğu, bütün İslam dünyasının Halife'nin bağımsızlığını ve serbest kalmasını beklediği belirtildi. İtilâf Devletlerinin yaptıkları hareketle Halife'nin oturduğu makamı küçük düşürdükleri, bunun 1300 yıldır süren İslam bağımsızlığına karşı doğrudan bir hareket olduğunun vurgulandığı bildiride;

"Bu darbe, bu aşağılama ve bu saldırı doğrudan Mısır'daki on bin şehirde dinlerinin kurtuluşu için heyecanlanan Suriye ve Mezopotamya'nın çocuklarına ve Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve İran, tek kelime ile İslam kamuoyuna karşı yapılmıştır. Düşmanlar inandıkları gibi İslam dünyasının ahlâkını yıkmayı başaramayacaklardır. Sonuç olarak biz inanıyoruz ki, İslam dünyası harikalar sergileyecek ve gelişim yeteneğini gösterecektir. Halife ve devlete karşı saldırı başlaması üzerine Türk millî kuvvetleri direnişe geçmiş, tüm ciddiyetine, istikrarsızlığına ve azmine karşın, bu modern haçlı seferinin saldırısına karşı bütün İslam dünyasının direniş hissi ve gücüyle kendi yanlarında yer alacaklarına inanmışlardır. Allah'ın inayetiyle azim ve inançla bu mücadelede başarılı olacaklardır. Bu yeni "haçlı seferinin" son üzücü darbesi doğrudan İs-

1265 İngiliz belgelerinde bu telgraftan bahsedilmemektedir. **Nutuk**, s. 556-558.

1266 **Nutuk**, s. 560.

lam aydınlanmasına ve bağımsızlığına karşıdır. Eminiz bu tüm kardeşlerimizin kalplerinde direniş ve kınama için aynı duygulara neden olacak ve aynı görev duygusuyla baş kaldıracak ve isyan edeceklerdir. Allahın inayetiyle kutsal mücadelemizin başarılı olması, birleşen ve gelişen teşkilatımıza Peygamberin yardımcı olmasını diliyoruz."[1267] Şeklindeki ifadelerle ile ağırlıklı olarak Panislamist bir yaklaşım sergilenmiş, İslam dünyası emperyalistlerle karşı üstü kapalı bir şekilde cihada davet edilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı başka bir bildiride de Ankara'da "salahiyet-i fevkaladeye malik bir meclisin toplanabilmesi amacıyla seçimlerin yapılmasını istedi[1268].

22 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın mülkî ve askerî yetkililere gönderdiği seferberlik emri de oldukça mantıklı temelle dayandırılmıştı. Emir, İstanbul'un işgalinin bir mütareke ihlâli olduğunu, mütareke ihlâlinden dolayı savaş halinin yeniden başladığını, seferber olunmasını, tüm ordu ve cephanenin kıyıdan iç bölgelere sevkini ve tüm İngilizlerin tutuklamasını içeriyordu. Askerî ve mülkî yetkililerin ekseriyetle bu talimata riayet etmesi İtilâf Devletlerini telaşa düşürdü[1269]. İtilâf Devletleri İstanbul'u resmen işgal etmeye karar verdiklerinde Millî Mücadele Hareketi'nin bu denli yaygınlaşacağını tahmin edememişlerdi. Öte yandan diğer önemli bir husus da Mustafa Kemal Paşa'nın Mondros Mütarekesi'ne atıfta bulunarak Millî Mücadele Hareketi'ni hukuki zemine oturtmasıydı. Bu yaklaşım Millî Mücadele Hareketi'ni içte ve dışta daha etkili bir hale getirecekti.

İstanbul'un işgalini takip eden günlerde Bursa'da Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannamesinde, Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin ikametgâhı ve devletin başkentinin İtilâf Devletleri tarafından tamamen hak ve adalete aykırı bir şekilde işgal edildiğini, Türk milletinin tarihinin diğer sayfalarında görülmemiş bir şekilde aşağılandığını ve saldırıya uğradığını vurgulayarak bunu takip eden dönemde milletin bağımsızlığını korumak ve Halife'nin haklarını

1267 Nutuk'ta bu bildiriden bahsedilmemektedir."Mustafa Kemal Paşa Tarafından 19 Mart 1920 Tarihinde Yayınlanan Bildirinin Fransızca ve İngilizce Kopyaları", **FO, 371/5045**, E 2618, **FO, 371/5046**, E 3243.

1268 **Nutuk**, s. 562-564.

1269 "22 Mart 1920 Tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Telgrafı, Samsun'dan Yüzbaşı J. S. Perring Tarafından Hazırlanan Rapor", **FO, 371/5046**, E3248.

savunmak için yüce bir ruhla hareket ettiğini, bunu yok etmek isteyen düşmanların ülke içinde entrika tohumları ekmeye başladıklarını, İtilâf Devletlerinin emellerine ulaşmak amacıyla İstanbul'da Damat Ferid'i iktidara getirdiklerini, Biga ve Gönen de entrikalar çevirmesi için Anzavur'u teşvik ettiklerini izah etti. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar tarafından Aydın önlerinde başlatılan saldırının püskürtüldüğünü ve güvenliğin sağlandığını, Kilikya'da işgal kuvvetlerinin Urfa'yı boşalttıklarını, Anzavur tarafından yapılan hareketin Yunanlılara yardım etmek için plânlandığını ifade ederek suçluların adalet tarafından en kısa zamanda cezalandırılacaklarını ilân etti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bursa ve çevresindeki millî kuvvetlerden Bekir Sami Bey'in sorumlu olduğunu ona sınırsız ve olağanüstü yetki verildiğini beyan etti[1270].

Gayet açık bir şekilde anlaşılacağı üzere İstanbul'un resmen işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa, doğrudan İtilâf menfaatlerine karşı bir taarruz başlattı. Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Bankası Balıkesir Şubesi'ne kendi izni olmadan İstanbul veya başka bir yere para gönderilmemesi hakkında talimat verdi. İtilâf Devletleri derhal müşterek bir nota hazırlayarak olayı protesto ettiler ve Osmanlı Hükûmeti'nden bu tür hareketlere mani olmasını istediler[1271]. Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'de kullandığı etkili yöntemlerden biri de kısasa kısas ilkesiydi.

Başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal ederek Türk milletine gözdağı vermek istemişlerdi. Her ne kadar İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, işgalin bekledikleri etkiyi yaratmış olduğunu ileri sürse de onların bekledikleri gerçekleşmiyor, Millî Mücadele Hareketi giderek daha da güçleniyordu. Aslında Robeck de bunun farkındaydı. Bunun için Türkiye kıyılarına asker çıkarılması amacıyla hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulundu[1272]. Kıyılara yerleştirilecek İtilâf kuvvetleri sayesinde Millî Mücadele Hareketi önce kontrol edilecek daha sonra etkisiz hale getirilecekti.

1270 "Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Millet Yolu'nda Yayınlanan Beyannamesi", **FO, 371/5048**, E 5059.

1271 "Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Gönderilen 27 Mart 1920 Tarihli Müşterek Nota ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5241**, E 3659.

1272 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Nisan 1920 Tarihli Telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na (t.y) Mektup", **FO, 371/5045**, E 2621.

Osmanlı Devleti'ne sert bir antlaşmanın zorla kabul ettirilmesi fikrinin ateşli savunucuları İngilizlerin dahi Anadolu'ya yapılması düşünülen operasyon için gerekli kuvveti temin edebilmesi zordu. Zaten İtalya siyaseten böyle bir fikre taraftar değildi. Fransa ise güneyde hedeflediğini gerçekleştirememiş olduğundan, Anadolu'nun tamamı için böyle bir kuvveti verecek durumda değildi. O zaman geriye iki seçenek kalıyordu. Birincisi blok politikası izleyerek Türkiye'de bir çatışma ortamı yaratmak, ikincisi de Yunanlıları harekete geçirerek hazırlanacak antlaşmayı Türklere zorla kabul ettirmek. Birinci seçenek sonucunda çıkması muhtemel iç savaş, İtilâf Devletlerinin ekonomik çıkarlarını tehlikeye atacağından arzulanmamaktaydı. İtilâf Devletleri bunları göz önünde bulundurarak Yunanlıları harekete geçirmeye karar verdiler. Ancak İzmir'i işgal ettikten sonra Yunan emelleri somutlaşmış, Yunanlıların gerçek niyetleri ortaya çıkmıştı. İngiliz Genel Kurmayı, Yunanlıların yapacakları hareketlerden İngiltere'nin sorumlu tutulacağını bildiğinden Edirne'nin Türk idaresinde, İzmir'in de Türk bayrağı altında kalmasını kabul etmeye hazır olduğunu gösteriyordu. Ayrıca İngiliz Genelkurmayı, mevcut kuvvetlerle düşünülen plânda ısrar edilmesi halinde Türkiye'de Hıristiyanlara karşı "daha önce görülmemiş bir katliam" başlayacağını ve İngiliz prestijine büyük bir darbe vurulacağını düşünmekteydi[1273]. İtilâf Devletleri, Millî Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getirebilmek için ön plana çıkan üç seçeneği de sakıncalı yönleri bulunduğundan elediler. İtilâf kuvveti temin edilebilseydi, Yunan emelleri ile başa çıkılabilirdi. Ya da Türkiye'de yaşanması muhtemel kardeş kavgası İtilâf menfaatlerine hizmet edecek olsaydı bu seçenek tercih edilecekti. Bu plânları yaparken İtilâf Devletleri üç seçeneği de menfaatleri ile çeliştiği için uygulamaktan vazgeçmişlerdi. İtilâf Devletlerinin bu seçenekleri uygulama kudretine sahip olmadıklarını kabul etmeleri sözkonusu değildi. Türkiye'de Hıristiyanlara karşı bir "katliam" yapılacağı iddiası bu kudretsizliğe kılıf olacaktı.

İstanbul'un resmen işgali, Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul yakınlarındaki faaliyetlerini arttırmasına neden oldu. Lefke'deki Kuvâ-yı Milliye Kumandanı 24 Mart 1920 tarihinde General Montagu Bates'e bir mektup göndererek askerlerini

1273 "İngiliz Genel Kurmayı Tarafından Hazırlanan 1 Nisan 1920 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/5046**, E 3243.

aynı gün akşam saat 9,00'a kadar Lefke, Kuzey Bilecik ve çevresinden çekmemesi halinde savaşın başlayacağı tehdidinde bulundu. İngiliz askerleri hatta kalsa da Kuvâ-yı Milliye bölgede bulunan Anadolu Demiryolu'nun önemli köprülerinden birini havaya uçurdu. Bunun üzerine General Montagu Bates, Yüksek Komiserlere müracaat ederek Osmanlı Hükûmeti nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istedi. 24/25 Mart 1920 gecesi Ryan, Salih Paşa ile görüşerek bazı uyarılarda bulundu. Ryan'ın, "isyancı kuvvetlerin yani Kuvâ-yı Milliye'nin" faaliyetlerine karşı yapılacak saldırıları önlemekten Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürmesi üzerine Sadrazam Salih Paşa, hükûmete itaat etmediğinden faaliyetlerini onaylamadığını ifade ettiği Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol edilemediğini dile getirdi. Ryan, Millî Hareket'in tanınmaması ile ilgili teklifi yerine getirmediğinden sorumluluğun yalnızca Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu, Yüksek Komiserlerin ısrarlarına rağmen hükûmetin buna uymadığını sert bir şekilde ifade etti. Sadrazam, Millî Hareket yanlılarının İngilizlere "saldırısını önlemek" amacıyla Harbiye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subayı 25 Mart 1920 tarihinde Lefke'ye gönderdi[1274]. Fakat İstanbul'da resmen işgal edildiğinden bu teşebbüsün bir faydası olmadı. Kuvâ-yı Milliye, İstanbul çevresindeki faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdı.

Cafer Tayyar Paşa, Milne'nin Edirne'de bulunan temsilcisine İngilizlerin İstanbul'daki faaliyetlerinden dolayı; Edirne vilayetinin yüksek kontrolünü üstlendiğini ve İstanbul'dan gönderilen emirlere itaat etmeyeceğini, aynı yöntemin İzmit'in doğusunda da uygulanacağını ve İstanbul'la her türlü telgraf iletişimini keseceğini bildirdi. Paşa, bundan böyle Edirne'de mütareke şartlarının uygulanmayacağını, İtilâf Devletlerinin şehre girmek istemeleri halinde silahla mukabele edileceğini, Barış Antlaşması Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmedikçe hükümlerini uygulamayacağını vurguladıktan sonra Edirne'de bağımsız bir hükûmet ilân ettiğini, Hıristiyanların mal ve canlarını koruyacağını bildirdi[1275].

C. Tayyar Paşa, Ahali gazetesinde yayınladığı bildiride de 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'da yaşananları izah ettikten sonra, bundan böyle Halife ile vilayetler arasındaki iletişimin kesildiğini, hükûmetin baskı altına alındığını

1274 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5045**, E 2810.

1275 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 17 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5044**, E 1743; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 130, **FO, 406/43**.

vurgulayarak bu durumla mücadele etmek ve Türkiye'nin tamamına sahip olmak üzere Anadolu'da birleşik oluşumu organize etmek ve idaresini kabul etmek gerektiğini beyan etti. Bundan sonra halkı sükûnete davet ederek halktan ve silah arkadaşlarından destek isteyen C. Tayyar Paşa, talimatının aksi yönde hareket edenlerin askerî mahkeme önüne çıkarılarak şiddetle cezalandırılacağını ilân etti[1276].

16 ve 22 Nisan 1920 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan yayımlanan fetva ve bildirilere karşılık Ankara Müftüsü Rıfat Efendi ile birlikte 45 müftü ve müderrisin imzaladığı bir fetvayı yayınlattı. Bu fetva ile İstanbul'da ilân edilen fetvanın etkisiz hale getirilmesi amaçlanıyordu[1277].

12. Basının İstanbul'un Resmen İşgaline Tepkisi

İstanbul'un resmen işgalini yerli basınının hemen hemen tamamı protesto etmiş, L'Humanite ve Le Temps gibi yabancı basın organları dahi bu protestoları haklı bulmuşlardı[1278].

Ancak İstanbul'da tehditler karşısında varlıklarını sürdürmek isteyen bazı yerli gazeteler, Kuvâ-yı Milliye'yi işgalin sorumlusu olarak yaftalıyor, Millî Mücadele'ye saldırarak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele'yi yürütenlerin isyankâr, eşkıya ya da terörist olduğunu ileri sürüyorlardı[1279].

İrâde-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gibi gazetelerde ise Mustafa Kemal Paşa ve vatansever devlet adamlarının beyanları sıkça yer alıyor, İstanbul'un işgali sert bir şekilde protesto ediliyordu[1280].

1276 C. Tayyar Paşa fikirlerinden vazgeçmemekle beraber, Ferid Paşa Hükûmeti'nin işbaşına gelmesinden sonra yayınlanan fetva ve beyannamelerden etkilenerek, İstanbul'a döndü. İngiliz yetkililer onun Edirne'de bulunan Fransız subayının teşvik edici sözlerinden sonra İstanbul'a döndüğünü tahmin ediyorlardı. "C. Tayyar Paşa Tarafından Ahali'de Yayınlanan Bildiri", **FO, 371/5046**, E 3227; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 194. **FO, 406/43**.

1277 **TİH II**, s. 138; Tansel, **a.g.e**, C.III, s. 83-84.

1278 İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyu'nda Millî Mücadele**, Ankara, TTK, 1989, s. 86.

1279 **Alemdar**, 19, 24 Mart 1920, no. 457-2757, 462-2762, **Peyam-ı Sabah**, 17 Mart 1920, no. 10888.

1280 **İrâde-i Milliye**, 22 Mart 1920, no. 32.

Yükselen tepkiler üzerine L. George, Padişah'ı ve İstanbul Hükûmeti'ni daha kolay denetim altında tutmak için İstanbul'u işgal ettiklerini açıklamak zorunda kaldı[1281].

13. İstanbul'un Resmen İşgali Karşısında İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'un resmen işgaline karşı çıkanlar olduğu gibi az da olsa İtilâf Devletlerine hak verenler oldu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti 25 Mart 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği mektupta; İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Devletleri tarafından yayınlanan bildiriye hak veriyor, İtilâf Devletlerinin, Padişah'ın nüfuzunu kuvvetlendirme konusundaki taahhütlerini takdir ediyordu. Cemiyet suç işleyen tüm şahısların emsal niteliğinde cezalandırılmasını da talep etmekteydi[1282]. Teslimiyetçi tutumuna ve işbirliğine hazır olmasına karşın bu cemiyet İngilizler tarafından ciddiye alınmıyor, muhatap kabul edilmiyordu.

14. İstanbul'un Resmen İşgaline Karşı İslam Dünyasından Tepkiler

İstanbul'un resmen işgali Hindistan Müslümanları, Kırım Türkleri ve İranlılar tarafından protesto edildi. Wilson'a bir telgraf gönderen Londra Hint Hilâfet Delegasyonu Başkanı, hilâfet makamının zorla işgal edildiğini vurgulayarak işgali protesto etti[1283]. Kırım Türkleri de 5 Haziran 1920 tarihinde yaptıkları mitingle işgali protesto ettiler. İran'da da işgal protesto edildi. Halkın tepkisini gören İngilizler işgalin geçici olduğunu açıklamak zorunda kaldılar[1284].

1281 Öztoprak, **a.g.e**, s. 85.

1282 "İngiliz Muhipleri Cemiyeti Tarafından 25 Mart 1920 İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 25 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5047**, E 3662.

1283 Criss, **a.g.e**, s. 105.

1284 Fidan **a.g.e**, s. 107.

B. İŞGAL YÖNETİMİ VE İSTANBUL HÜKÛMETLERİ

1. Ferid Paşa'nın Yeniden İktidara Yükselişi ve İşgal Yönetimi

İtilâf Devletleri İstanbul'un resmen işgalinden sonra baskılarını daha da arttırdılar. Yüksek Komiserler 16 Mart 1920 tarihinde verdikleri notalarında hükûmetten Mustafa Kemal Paşa ve Millî Hareket liderlerinin muhatap olarak tanınmamasını istediler. Hükûmet böyle bir açıklama yapmadığı için Yüksek Komiserler, 26 Mart 1920 tarihinde başka bir nota daha vererek Mustafa Kemal Paşa ve Millî Hareket liderlerinin reddedilmesini talep ettiler[1285]. Buna karşılık 28 Mart 1920 tarihinde hükûmet bir nota ve bir taslak hazırlayarak Yüksek Komiserlere iletti. Taslak metinde Mili Mücadele Hareketi'nin nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken İzmir ve çevresinin işgali ile birlikte yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve onurlarını müdafaa etmek üzere harekete geçtikleri izah ediliyordu. Bununla beraber hiçbir resmî ya da özel vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı Millî Hareket liderlerinin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükûmeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer alıyordu[1286]. Yüksek Komiserler bu açıklamayı yeterli bulmadıklarından 29 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha gönderdiler. Yüksek Komiserlerin hükûmetten eksiksiz olarak istedikleri; "Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Hareket liderlerinin meşru hükûmetin emirlerini yerine getirmediklerini ve hükûmetin amaçları dışında faaliyette bulunduklarını açıklaması ve onları tanımadığını açıkça ilân etmesi" idi[1287]. Bundan sonra hükûmet daha öncekine benzer bir metin hazırlayarak Yüksek Komiserlere sundu. 30 Mart 1920 tarihinde de toplanan Yüksek Komiserler 31 Mart 1920 tarihinde hükûmete verilmek

---

1285 "Yüksek Komiserler Tarafından 26 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Müşterek Nota", **FO, 371/5046**, E 3226. F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 177, ek.1, **FO, 406/43**, Robeck'ten Curzon'a 30 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5045**, E 2613.

1286 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 28 Mart 1920 Tarihli Nota", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 189, ek.2-4, **FO, 406/43**.

1287 "Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 29 Mart 1920 Tarihli Müşterek Nota", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 189, ek. 5-7, **FO, 406/43**.

üzere yeni bir nota daha hazırladılar. Bu notada sadece Yüksek Komiserlerin istekleri doğrultusunda bir bildiri hazırlanması talep ediliyordu[1288].

31 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler hazırladıkları notayı Hariciye Nazırı'na takdim ederek hükûmetin sunduğu taslaktaki bazı bölümlerin özellikle de İzmir'le ilgili olanların çıkarılmasını istediler. 1 Nisan 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti, sergilediği tutumunun haklı olduğunu bildiren uzun bir nota hazırladı. Bu notada Yüksek Komiserler tarafından talep edilen "feci metnin" kabul edilemeyeceği vurgulanıyordu. Aynı günün akşamı H. Lamb ile görüşen Hariciye Nazırı, Yüksek Komiserlerin düşüncelerini değiştirmemeleri halinde hükûmetin istifa edeceğini açıkladı. Ancak Yüksek Komiserlerin düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmadı[1289]. Yüksek Komiserlere bundan başka bir cevap vermeyen Salih Paşa Hükûmeti çözümü 2 Nisan 1920 akşamı istifası etmekte buldu[1290]. Bundan sonra Sadrazam olarak atanan Damat Ferid Paşa Yüksek Komiserlerin taleplerine karşılık verecek yapıda bir hükûmet kuracaktı.

Damat Ferid Paşa 5 Nisan 1920 tarihinde kurduğu yeni hükûmetinde adı fazla duyulmayan şahıslara yer verdi. Damat Ferid Paşa'nın atama irâdesinde Millî Mücadele Hareketi ülke menfaatleri açısından tehlikeli ve ülke menfaatlerine zarar veren bir isyan olarak ifşa edilmekteydi. İrâde, Millî Mücadele Hareketi'ni örgütleyenlerin cezalandırılacağını ilân ediyordu. Kandırılarak bu harekete katılanlar için genel af çıkarıldığı da ilân ediliyor, İtilâf Devletleri ile yakın ilişkiler kurulması gerektiği vurgulanıyordu[1291].

7 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Damat Ferid Paşa, inatla direnen Kuvâ-yı Milliye'ye karşı manevi nüfuzunu kullanabileceğini, fakat onlara karşı fiziki kuvvet gerektiğini ileri sürdü. Ferid Paşa, özel bir çeşit jandarma teşkilatına sahip olduğunu iddia ettikten sonra Güney Marmara bölgesinde bazı başarılar kazanan Anzavur'unkine benzer kuvvetlere

1288 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 30 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 152, **FO, 406/43**.

1289 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 3 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5045**, E 2636, F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 157, **FO, 406/43**.

1290 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 3 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 156, **FO, 406/43**.

1291 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 5 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 160, **FO, 406/43**.

Gemlik-İzmit Körfezi, Bolu-Trabzon, Kayseri-Harput-Kürdistan doğrultusunda sahip olduğunu veya olabileceğini, Millî Mücadele'yi bastırmak üzere bu kuvvetlerden yararlanılabileceğini ileri sürdü. Ferid Paşa, bir gün önce Anzavur'u paşa yapmaya ve onu Afyonkarahisar'a vali olarak atamaya karar verdiğini, Anzavur çetesinin nizami ve hukuki hale getirilerek hükûmet hizmetine gireceğini, hatta onun çoktan Bandırma'yı almış olabileceğini ve hükûmetin sahip olduğu üniforma stoklarını onun kuvvetlerine giydireceğini beyan etti. Ferid Paşa, bu hareketleri örgütlemek ve bunlardan yararlanabilmek üzere İtilâf Devletlerinin ne kadar destek vereceklerini öğrenmek istiyordu. Milne, el konulan askerî malzemelerin kullanılması ve askerlerin hareketi için Ferid Paşa'ya izin verilmesinden yanaydı. Robeck de ona düşündüklerini uygulaması için izin vermişti. Ancak İngiliz yetkililer bahsedilen birliklere jandarma adı verilmesine karşı çıktılar. İngilizler, Foulon'un jandarma üzerindeki etkisinden ve onun yeni organize edilecek kuvvetlere hâkim olmasından çekinmekteydi. Ferid Paşa, hükûmetin irâdedeki noktalarla birlikte Millî Hareketi suçlamak üzere bir bildiri hazırlanmaya çalıştığını, bunların dağıtılması için el konulan Türk uçaklarının kullanımına izin verilmesini talep ettikten sonra hazırlanacak bildirilerin Hindistan'a dağıtması için bu belgeleri Emir Ali'ye göndermek istediğini dile getirdi. Ertesi gün İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa'nın karşısında bu kez Robeck'le birlikte Ryan vardı. Ferid Paşa harp mühimmatı dışında İstanbul'da hükûmete ait üç uçak olduğunu ve bir nazırın oğlunun çok iyi pilot olduğunu ifade ederek bu uçaklardan istifade etmek için izin istedi. Robeck, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini ancak Kuvâ-yı Milliye'ye karşı askerî malzemenin kullanılması konusunda Milne ile görüşerek izin verebileceklerini bildirdi. Ferid Paşa istediklerini kısa sürede ele geçirebilmek ve iktidarını sağlama almak uğruna Robeck'e, istediğinden fazlasını vermeye hazırdı. Paşa, Millî Hareket liderlerini kınamak onların suçluluğunu açığa vurmak üzere birer fetva, Hatt-ı Hümayûn ve beyanname hazırlandığını açıklamakta bir sakınca görmedi. Türklerle iyi bir antlaşma yapılması konusunda İngiliz Hükûmeti'ne baskı yapan Hindistan Müslümanlarının, bazı kanallardan yönlendirildiklerini, onların Talat ve Enver Paşaları İslam'ın lideri gibi gördüklerini ileri süren Ferid Paşa, bu yanlış anlaşılmaları düzeltmek üzere, hazırlanan vesikaların Hindistan'a gönderilmesini teklif etme basiretsizliğini de gösterdi. Ferid Paşa, Yüksek Komiserlerin onayıyla uzak bölgelere ajanlar göndermeyi de teklif etti. Robeck de bu teklifi hemen kabul etti. Paşa'nın Ay-

Yıldız Cemiyeti ile ilgili şahısların yakalanması için işbirliği teklifi de Robeck tarafından kabul edildi. İngiliz yetkililerin onayı olmadan en küçük bir hareket dahi yapmayacağını vurgulayan Paşa, Ryan ile görüşmesinde meclisin dağıtılmasından bahsetti. Daha sonra kurulacak bir çeşit meclisin, yapılacak antlaşmayı onayladıktan sonra dağıtılabileceğini de ileri süren Ferid Paşa, bunun sonucunda karışıklık çıkması halinde İtilâf Devletlerine güvenip güvenemeyeceğini de sordu. Meclisin dağıtılmasını kendilerinin de arzuladığını ifade eden Ryan, karışıklık çıkması halinde İtilâf polisinin hükûmete yardım edeceğine dair güvence verdi. Ferid Paşa'nın inanılması güç isteklerinden bir tanesi de Padişah'ın maiyetinde bulunan bazı şahısların görevlerinden uzaklaştırılmasıydı. Ferid Paşa, "iyi bir mizaca sahip Padişah'ın bunu yapmak istemeyeceğini" ancak Yüksek Komiserlerin bu doğrultuda talepte bulunmaları halinde bahsedilen personelin görevden alınabileceğini ileri sürdü. Ferid Paşa, kendisine güvenerek sadareti emanet eden Padişah'ın arkasından dahi entrika çeviriyordu. Ryan, bu personel hakkında yapacağı tahkikattan sonra Padişah'la temasa geçeceklerini bildirdi. Bu taleplerinden sonra Paşa, dahiyane! tekliflerinden bir tanesini daha ortaya atıverdi. Paşa, Aubrey Herbert'e bir telgraf göndererek ondan Türkiye hakkında olumsuz fikre sahip olan Robert Cecil ve Asquith gibi şahısların fikirlerini yumuşatmaları için nüfuzunu kullanmasını talep etmeyi düşünüyordu. Diğer taleplere onay veren Ryan, bu talebi nazik bir şekilde geri çevirdi. Ferid Paşa'nın ziyaretinden sonra Robeck, Millî Hareketi bastırmak isteyen hükûmetin İtilâf Devletlerinin tam desteğini hak ettiği şeklinde bir değerlendirme yaptı[1292]. Teslimiyetçi tutumuna rağmen Damat Ferid'e müsamahakâr bir anlaşma umudu verilmemesi gerektiğinin altını çizen İngiliz Hükûmeti, Robeck'in tutumunun uygun görüldüğünü bildirdi[1293]. Ferid Paşa öyle taleplerde bulunmuş, öyle teklifler sunmuştu ki; belki onun yerinde bir İngiliz subayı ya da sömürge valisi bulunsa daha fazlasını talep edemeyecekti. Onun bu tavrı sadece iktidar hırsından kaynaklanmış olamaz. Ferid Paşa'nın tavrı, iktidar hırsıyla beraber politik kin ve garezlerinin bir mahsûlü olsa gerektir.

1292 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3072; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 172, **FO, 406/43**; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 8 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5047**, E 3673; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 192 ek.1. **FO, 406/43**.

1293 "Dışişleri Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5046**, E 3072.

Ferid Paşa Hükûmeti 10 Nisan 1920 tarihinde bir bildiri yayınlayarak sahte Millî Hareket kisvesi altında yürütülen hareketlerin Türkiye'yi savaşa götürebilecek felaketlere neden olacağını ileri sürdü. Bu bildiride;

Osmanlı Devleti'nin tarihte eşi görülmemiş tehlikelerle kuşatıldığı, milletin bilgisi ve dileği olmadan girilen korkunç savaşta kaybedilen canlara ve feda edilen mallara rağmen ezici bir yenilgiye maruz kalındığı, bu koşullar altında topyekûn ve uyum içinde farkı anlayarak kurtuluş için bir tercih yapılması gerektiği, bununla beraber bu gerçeğin anlaşılamadığı izah edildikten sonra bazı şahısların Millî Hareket kisvesi altında kişisel çıkarları için entrikalar çevirdikleri ileri sürülüyordu. Bu hareketin devleti siyasi olarak çok zor durumda bıraktığı, bu olayların tahrikiyle İtilâf kuvvetlerinin mütareke koşullarını uygulayarak, İstanbul'u geçici bir süre için işgal ettikleri, buna karşılık "isyancıların" başkentle vilayetler arasındaki iletişimi kestikleri, ülkelerine karşı "hayal edilebilecek en büyük ihanet suçunu" işledikleri, "Millî Hareket teşkilatı olarak bilinen fitneci hareketin" Anadolu'nun korkunç bir şekilde istila edilmesine neden olduğu ve devletin, "başını vücudundan kopardıkları" da bildiri de iddia ediliyordu. Osmanlı milletinin "en kötü düşmanlarının" sahte bir Millî Hareket görünümü altında ülkeyi ve halkı kendi kişisel emellerine feda edenler olduğu, bunların sadece halktan zorla para toplamadıkları, Kanûn-ı Esâsi'yi ve diğer kanunları çiğnedikleri, halkı zorla askere aldıkları, ödeme yapmayı reddedenlere veya askerî hizmete girmek istemeyenlere işkence yaptıkları, köyleri talan ettikleri, hatta yağmaladıkları ve bu hareketlerin "ilahi adalete aykırı olduğu" da beyan ediliyordu. Bildirinin bundan sonraki bölümünde halk sükûnete, kanun, şeriat ve hükümdarın arzusuna uygun bir şekilde hareket etmeye davet edilmekteydi. Bildiri aynı zamanda genel bir af mahiyetinde idi. "Hareketlerinin ciddiyetini düşünmeden ve isyancıların baskısı altında bu harekete katılmış olan şahıslar" bir hafta içinde bağlılıklarını ve pişmanlıklarını bildirmeleri halinde aftan yararlanabileceklerdi. Af hareketin liderlerini kapsamamakta, bunların ülkenin neresinde olurlarsa olsunlar şeriata ve kanuna uygun olarak cezalandırılacakları ilân edilmekteydi[1294]. Padişah'ın Ferid Paşa'yı Sadrazam olarak tayin ettiği fermanda çıkarılmasını istediği umûmi af ile ilgili kısım dışında bu bildiri, kullanı-

1294 "10 Nisan 1920 Tarihinde Hükûmet Tarafından Yayınlanan Bildiri", **FO, 371/5046**, E 4281; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 15 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3265.

lan üslup ve olaylara yaklaşım şekli itibarıyla İstanbul'un işgalinden sonra Yüksek Komiserler tarafından yayınlanan bildiriyi dahi aşmıştı. Bu bildiriyi Millî Hareket hakkında çıkarılan fetva izledi fetvada;

"Müslüman Halife'nin egemenliği altındaki İslam topraklarında kendilerini lider tayin eden ve onlarla birlikte yer alan bazı suçlu şahısların, çevirdikleri entrikalarla inançlı halkı kandıran, üst emir olmadan asker toplayan, onları silahlandıran ve yediren fakat aslında kendilerini zenginleştirmek isteyen, emirlere aykırı vergi toplayan, halka her türlü baskı ve zulüm uygulayan ve despotça eşyalarını alan ve sürekli diktatörlük uygulayan, bir çok masum ve inançlı yurttaşı öldüren, devletin bazı kısımlarını tahrip eden, dini kaldırıp yerine otoritelerini koyan, vefakâr kumandanların yerine kendi mahluklarını getiren, hükûmetin emirlerinin uygulanmasını önleyen, Halife'nin oturduğu yeri ülkenin diğer kısımlarından ayıran, Halife'ye karşı kabahat işleyen, şehirlerin güvenliğini sıkıntıya sokan, yalan bildiriler yayınlayan, yanlış haberler yayan, halk arasında ihtilafı kışkırtan ve böyle eylemlerde ısrar eden şahısların öldürülmelerinin dinen meşru olduğu" ilân edildi. Ayrıca Şer'î kanunlara uygun olarak ülkedeki Müslümanlar silah taşımaya ve Halife'nin etrafında toplanmaya, yukarıda bahsedilen şahıslara karşı savaşmaya davet ediliyor, Halife tarafından savaşa çağrılan ve bu çağrıyı reddeden kaçakların korkunç bir günah işledikleri, bu dünyada ve öteki dünyada acılara ve şiddetli sızılara layık olacakları, Halife'nin askerleri arasında bu isyancıları öldürenlerin gazi, isyancılar tarafından öldürülenlerin şehit olacakları, bu isyancılara karşı savaş emrine itaat etmeyecek olan Müslümanların acı çekmeyi ve şeriat kanunları tarafından cezalandırılmayı hak edecekleri ilân edildi[1295]. Hazırlanan bildiri ve fetva İtilâf Devletlerinin taleplerine tam anlamıyla karşılık vermekle beraber, halkı Millî Mücadele'ye karşı savaşa davet eden söylemleriyle İtilâf Devletlerinin taleplerini dahi aşıyordu. Bu yönleriyle bildiri ve fetvanın sadece İtilâf Devletlerinin talepleri ya da baskıları nedeniyle ilân edildikleri sonucuna varmak eksik bir değerlendirme olacaktır. Anadolu'daki hareketin sadece İtilâf Devletlerine karşı organize edilmediği, arka plânda telaffuz edilmemesine rağmen İstanbul Osmanlı yönetimine karşı siyasi bir mücadelenin yürütüldüğü net bir şekilde anlaşılıyordu. Ferid Paşa Hükûmeti'nin bundan sonraki dönemde Millî Mücadele Hareketi'ne karşı yürüttüğü mücadelede İtilâf Devletlerinin baskıları ve talepleri ile birlikte bu faktör de önemli bir rol oynayacaktı.

1295 "Fetva", **FO, 371/5046**, E 4281.

Ferid Paşa fetva nüshalarının iletişim yetersizliğinden yeterince dağıtılmadığını ileri sürerek İngilizlerden yardım istedi[1296].

Milne'nin izni doğrultusunda Ferid Paşa, 14 Nisan 1920 tarihinde Anzavur'a katılmak ve mektupları iletmek üzere 22 subay göndermişti. Anzavur'a gönderilen talimatta, Bursa'yı işgal ederek Yalova'da bulunan İbrahim Bey'e katılması, İzmit'ten gelecek İbrahim Hakkı'yla görüşmesi daha sonra bu üç kuvvetin Eskişehir'e doğru hareket ederek demiryolunu ele geçirmesi emredilmekteydi. Bu kuvvetlerin alacağı tedbirler sayesinde İstanbul için gerekli iaşe gönderilebilecekti. Anzavur'a gönderilen diğer bir talimatta ise halkın muhabbetini kazanmak için her türlü tedbiri alması, köylerden temin edeceği her türlü iaşe ve gerekli ihtiyaçlar için tahsisat gönderileceği[1297], Bursa'da "Yusuf Shetvan" adlı bir entrikacının etkisinde bulunan "Şeyh Senusi'nin faaliyetlerine mani olunması bildirildi. Buna göre Aznavur potansiyel bir tehlike haline gelen Şeyh Senusi'yi İstanbul'a dönmeye ikna edecek, İtalyan yetkililerinden alınacak izinle bir İngiliz subayı Bursa'ya giderek şeyhle birlikte İstanbul'a dönecekti[1298]. Yalnız Anzavur, hükûmet tarafından atanan bir memur olmadığı için bu talimat tavsiye niteliğinde idi.

Damat Ferid Paşa 15 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Umûmi Karargâhı'na giderek Milne ile önemli bir görüşme yaptı. Milne, Kuzeybatı Anadolu'da oluşan Millî Mücadele karşıtı harekete katılmak üzere Osmanlı subaylarına izin vermeyi ve bu subayların silah ihtiyaçlarının karşılanması için değişik bir askerî yapı oluşturmayı vaat etti. Ferid Paşa bu vaatlerden tatmin olmayarak Ahmet Anzavur Paşa'ya verilmek üzere gayri resmî kanallardan silah temin etmeye çalıştı. Ferid Paşa'nın ısrarları sonucunda Milne, Anzavur'un Yalova'da bulunan İbrahim Bey'e müracaat ederek ondan silah temin etmesini onayladı. İstanbul Hükûmeti tarafından yayınlanan bildirilerle, fetvaların halka dağıtılması amacıyla el konulan uçakların kullanılmasına da Milne prensipte razı oldu. Bundan

---

1296 "İstanbul Umûmi Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na 21 Nisan 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3720.

1297 Müzakere sırasında, Aznavur'un durumu Rusya'da yenilgiye uğrayan Denikin'in durumu ile mukayese edilmişti. Denikin dost halkı etrafına toplayarak başarılı olmuş, aldığı iaşenin bedelini ödemeyince halk ona cephe almıştı. Bu nedenle Anzavur'a halktan aldığı her şeyin bedelini ödemesi için talimat verilmişti.

1298 **A.b**.

sonra Ferid Paşa'nın, "Kürdistan"da bulunan Millî Mücadele karşıtı kuvvetlerin desteklenmesi ile ilgili önerileri masaya yatırıldı. Bu meselenin siyasi bir mesele olduğunu ileri süren Milne o bölgenin doğrudan kendi etki alanında olmadığını belirterek olumlu ya da olumsuz bir cevap vermedi[1299].

Diğer yandan Milne, Osmanlı ordusunun hareketine ve askerî malzemelerden yararlanmasına izin verilmesi için çaba sarfetmekteydi. Bunun için Yüksek Komiserlerin Milne'e yetki vermesi gerekiyordu. Robeck, meslektaşlarına danışmadan Milne'e bu yetkiyi verdi[1300]. Savaş malzemesi Kuvâ-yı Milliye'ye karşı mücadele eden çetelere değil Osmanlı Hükûmeti'ne teslim edilecekti. Osmanlı Hükûmeti bu malzemeleri Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak için kullanacaktı[1301]. İngilizler bunu yaparlarken Damat Ferid Paşa'nın zihninde müsamahakâr bir antlaşma beklentisi yaratmamaya çalışacaklardı[1302]. Kısacası İstanbul Hükûmeti'nin, Millî Mücadele karşısındaki tavrı ne olursa olsun Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın şartlarında değişikliğe gidilmeyecekti.

Bu arada Ferid Paşa, Anzavur'a gerekli harp mühimmatını gönderebilmek için Milne ile anlaşma sağladı. Fakat çeşitli nedenlerle mühimmat zamanında gönderilemediğinden Anzavur yenilerek geri çekildi[1303]. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Anzavur'un ölümünü; "Kemalistlere karşı olduğundan ölümü büyük kayıptır." Şeklinde yorumladı[1304]. Bu yoruma rağmen yaşanan gecikmelerden İngilizlerin Anzavur türü hareketlere pek sıcak bakmadıkları anlaşılmaktaydı.

1299 "15 Nisan 1920 Tarihinde Umûmi Karargâh'ta Ferid Paşa ile Yapılan Mülakat", **FO, 371/5048**, E 4635.

1300 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 11 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 172, **FO, 406/43**.

1301 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Nisan 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 180, **FO, 406/43**.

1302 "Earl Curzon'dan Amiral J. De Robeck'e 20 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 184, **FO, 406/43**.

1303 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 20 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3540; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 184, **FO, 406/43**.

1304 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na (t.y) Mektup", **FO, 371/6574**, E 5226.

İngiliz Savaş Bakanlığı 16 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'a gönderdiği talimatta Millî Mücadele Hareketi'ni etkisiz hale getirebilmek amacıyla düzensiz askerlerin silahlandırılması yerine düzenli birliklerin görevlendirilmesini emretmişti[1305]. Savaş Bakanlığı başıbozuk çetelere silah dağıtılmasının bazı sıkıntılar yaratabileceğini düşünmekteydi. Çünkü bu tür çetelerin kati kontrol altında tutulması zordu. Bunlar ortadan kaybolabilir veya karşıt kuvvetlere katılabilirlerdi. Millî kuvvetlere karşı kuvvet kullanılacaksa düzenli birliklerin görevlendirilmesi İtilâf Devletleri açısından daha uygun olacaktı. Bu birliklerin İstanbul'dan kontrol edilmeleri daha kolaydı. Zaten İtilâf Yüksek Komiserleri de aynı kanaati taşıyordu[1306].

Fazla destek vermemiş olsalar da Anzavur'a ümit bağlayan İtilâf Devletleri onun yenilmesi ile hayal kırıklığına uğradılar. Robeck, İtilâf Devletlerinin katı bir antlaşmayı uygulamaya geçirebilmek için kendi kaynaklarına güvenmesinden başka çare olmadığını savunmaya başladı. Yunan ordusunun kullanılmasının iç savaşa ve mukateleye yol açabileceğini, bunun sonucunda memleketin viraneye döneceğini ileri süren Robeck, antlaşmayı zorla tatbik edebilmek üzere batılı devletlerden kuvvet temin edilmesini önerdi[1307].

Her geçen gün gücüne güç katan Kuvâ-yı Milliye 1920 yılı Mayıs ayına gelindiğinde, Karamürsel, Yalova ve Gemlik yarımadasına hâkim oldu[1308]. Artık İtilâf Devletleri, Kuvâ-yı Milliye'yi Boğazlar ve İstanbul için de yakın bir tehdit olarak görmeye başladılar. İngiliz Savaş Bakanlığı dahi Aznavur hareketinin başarısızlığı sonucunda Boğazlarda herhangi bir tehdide neden olup olmayacağı konusunda Milne'nin görüşlerine müracaat etti[1309]. Milne tehlikenin farkına va-

---

1305 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul Umûmi Karargâhı'na 16 Nisan 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3390.

1306 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5046**, E 3415.

1307 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 194. **FO, 406/43**.

1308 "Webb'den Curzon'a 13 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 4701.

1309 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 8 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5048**, E 4768.

rarak Batum'a gönderilmesi plânlanan İtilâf birliklerinin İstanbul'da kalmasını istedi[1310]. Savaş Bakanlığı da Milne'nin bu talebini olumlu karşıladı[1311].

Ferid Paşa'nın, Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak için diğer bir plânı da Kuva-yı İnzibatiye'yi kurmaktı. 18 Nisan 1920 tarihinde kurulan Kuva-yı İnzibatiye seyyar birliklerden oluşturulmuştu[1312]. Ancak TBMM'nin Anadolu'da idareyi ele geçirmesinden sonra sadece Kuva-yı İnzibatiye ile hedefine ulaşamayacağını anlayan Damat Ferid Paşa, Anadolu'ya yeniden hâkim olabilmek için daha geniş çaplı bir teşkilat kurmak üzere harekete geçti. Anadolu'nun tamamı üzerinde askerî ve mülkî yetkilerle donatılan bu teşkilat, Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği idi. 28 Nisan 1920 tarihinde imzalanan 6 Mayıs 1920 tarihinde Padişah tarafından tasdik edilen kararname ile Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği tesis edildi. Hazırlanan kararnamede bu müfettişliğin asli vazifesi, "Anadolu'da gelişmesi istenmeyen hadiseleri bir an evvel bertaraf ederek emniyet ve asayişin temini için gerekli tedbirleri almak" şeklinde belirlendi[1313]. Başka bir ifadeyle İstanbul Hükûmeti'nin başaramadığını Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'nin başarması bekleniyordu.

"Malumat-ı mülkîye ve askerîyede salahiyet-i kamileye haiz olmak üzere" Müşir Zeki Paşa'nın tayin edildiği Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'ne adından da anlaşıldığı üzere fevkalâde yetkiler verildi. Müfettişliğin, Kuvâ-yı İnzibatiye, Kuvâ-yı zabıta ve gönüllü kıtalar dâhil Anadolu'da, İstanbul Hükûmeti'ne bağlı tüm askerî birlikler ve tüm mülkî idareciler üzerinde yetkisi olacaktı[1314].

Zeki Paşa, göreve başladıktan sonra yayınladığı bildiride; bir yandan halkı İstanbul Hükûmeti etrafında kenetlenmeye davet ederken diğer yandan ihtiras-

---

1310 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 4768.

1311 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 10 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 4768.

1312 Ali Arslan, "Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği- IV. ve V. Damat Ferit Hükûmetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü (1920)", **Atatürk Yolu,** (Kasım 1995), C. 4, S. 16, s. 443.

1313 Arslan, **a.g.m**, s. 443-445.

1314 Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'nin teşkilat ve yetkileri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Arslan, **a.g.m**, s. 443-447.

ları peşinde koşanları "kanunun pençesine" teslim edeceğini ilân ediyordu[1315]. Zeki Paşa'nın açıklamaları Damat Ferid Paşa hükûmetlerinin resmî söylemi ve tehditlerinin tekrarından ibaretti.

Zeki Paşa göreve geldikten sonraki bir aylık dönemde tehditlerini hayata geçirecek bir adım atamadığı gibi, Binbaşı Recep Sezai Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup göndererek temas kurmaya çalıştı. Mektuplarında Ankara Hükûmeti ve onlara bağlı millî teşkilatlarla askerî birliklerin dağıtılmasını ve İstanbul Hükûmeti'ne itaat edilmesini isteyen Zeki Paşa, bunların dışında genel bir af vaat ederek Mustafa Kemal Paşa'ya eski rütbe ve itibarının iadesi için arabuluculuk yapmayı teklif ediyor, bunun kabul edilmemesi halinde sorumluluğun Mustafa Kemal Paşa'ya ait olacağını vurguluyordu. Bu istekler de Ferid Paşa hükûmetlerinin daha önceki tekliflerinden farklı değildi. Bundan sonra Zeki Paşa, sorunların detaylarını müzakere etmek üzere Ankara'nın tayin edeceği delegelerle bir görüşme yapmayı teklif etti[1316]. Mevcut siyasi şartlar altında Zeki Paşa'nın tekliflerinin Ankara tarafından kabul edilmesi söz konusu dahi olmayacaktı.

Ankara Hükûmeti, Zeki Paşa'nın, hükûmetin ve onlara bağlı millî teşkilatlarla askerî birliklerin dağıtılması ile ilgili taleplerini dikkate almamışsa da müzakereye açık olduğunu bildirdi. Ancak taraflar arasında görüşme yapılamadı[1317]. Netice itibariyle Ankara'nın gücünü anlayan Zeki Paşa aldığı yetkileri hayata geçiremedi.

2 Ekim 1920 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmelerde herhangi bir fayda sağlanamadığından Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği'nin ilgasına karar verildi. Bu karar aslında Ankara'nın Damat Ferid Paşa Hükûmeti ve destekçisi İtilâf Devletlerine karşı kazandığı siyasi bir zaferdi[1318]. Ferid Paşa'nın Anadolu'ya hâkim olma yolundaki son teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, İtilâf Devletleri Türkiye'de uyguladıkları politikaları gözden geçirme ihtiyacı hissedeceklerdi.

1315 Arslan, **a.g.m**, s. 448-449.

1316 Arslan, **a.g.m**, s. 449-450.

1317 Arslan, **a.g.m**, s. 449-450.

1318 "2 Teşrîn-i Evvel 1336 (Ekim 1920)", **BOA, MV**, 252/139; Arslan, **a.g.m**, s. 451.

Anadolu ve Trakya'da Millî Hareket'in günden güne gelişmesi Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin iktidarını sarstı. Bu şartlar altında Millî vasıfları öne çıkan bir hükûmet kurulması gündeme geldi[1319]. İşgal yönetimi ise Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükûmetleri döneminde yaşanan tecrübelerin de etkisiyle gelişebilecek bu tür siyasi hareketleri güç kullanarak bastırmaya karar verdi[1320].

TBMM'nin karşıt hareketleri etkisiz hale getirmesi üzerine Milne, İstanbul Hükûmeti'nin antlaşmayı uygulayacak güce sahip olmadığını, sınırlı otoritesinin sadece İtilâf kuvvetlerinin bulunduğu yerlerde geçerli olduğunu fark etmişti. İzmit yarımadasında Kuvâ-yı Milliye'nin olası bir taarruzuna karşı müttefiklerinden yardım alamayacağının bilincinde olan Milne, İngiltere'nin Anadolu'da bir savaşın içine girmek üzere olduğunu da anlamaya başladı. Milne, İtalya ve Fransa tarafından yapılan propaganda çalışmalarının Millî Mücadele'nin gelişmesine katkı sağladığını düşünmekteydi[1321]. İtalyanların Millî Hareket'ten yana bir tavır sergilediğini, Fransızların İngiliz itibarını düşürmeye çalıştığını ileri süren Milne, İzmit'teki İngiliz kuvvetlerinin Yunan askerleri ile takviye edilmesi fikrinin "ateşe bir kibrit atmak" olduğunu düşünüyordu. Milne'e göre tek çare bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin, İngiltere'den gönderilecek süvarilerle takviye edilmesi idi[1322]. Ancak Milne'nin talep ve tavsiyelerinin aksine bölgeye taze kuvvet gönderilmeyecek, İzmit'e Yunan birlikleri sevk edilecekti.

2. **Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul ve Boğazlar Bölgesine Yönelik Faaliyetleri**

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Kuvâ-yı Milliye, Batı Cephesi'nde İngilizler için yakın bir tehdit unsuru haline gelmişti. Batı Cephesi'nde bulunan Ali Fuad Paşa, Derince'nin batısından çekilmediği sürece İngiliz askerlerinin üzerine yürüyeceğini açıkladı. Milne'nin emrinde düzeni sağlamak ve doğudan gelebilecek bir saldırıya karşı koyabilmek için yeterince kuvvet yoktu. Bu

1319 "Robeck'ten Curzon'a 17 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6721.

1320 "Curzon'dan Robeck'e 26 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6721

1321 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 14 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6536.

1322 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 5552.

durumda Milne, bir tercih yapılmasını önerdi. Ya Boğazlar ve Çanakkale'nin her iki tarafında silahsızlandırılacak bölgenin güvenliğini sağlamak üzere yeterince kuvvet gönderilecek ya da Millî Hareket liderleriyle siyasi düzenlemelere gidilecekti. Yüksek Komiserler de Trakya ve Anadolu'dan, İstanbul ve Boğazlara yönelik bir taarruzdan endişe ediyorlardı. İstanbul'un Anadolu tarafından tehdit edildiğini, bir süre sonra Trakya'dan da edileceğini ifade eden Yüksek Komiserler, hükûmetlerine müracaat ederek işgal kuvvetlerinin takviye edilmesini istediler[1323]. Anadolu'dan iaşe alamayan İstanbul'un batı ile de bağlantısının kesilmesi hem İstanbul halkı hem de İtilâf kıtaları için felaket olacaktı. Yüksek Komiserler kabul ettirilmek istenen antlaşma koşullarının, "Türklerin hemen hemen tamamını Millî Hareket taraftarı yaptığını" belirterek yeni bir savaş açılmaması halinde anlaşma maddelerinin değiştirilmesi ihtimalinin düşünülmesini istediler[1324]. Buna rağmen İtilâf hükûmetleri, temsilcilerinin uyarılarına kulak asmayarak hazırladıkları Sevr Antlaşması'nı Türklere zorla kabul ettirmeye çalışacaklardı. İstanbul ve Boğazları savunmak amacıyla takviye kuvvet göndermekte sıkıntı yaşayan İtilâf Devletleri umutlarını Yunan ordusuna bağlayacaklardı.

Sonunda İtilâf temsilcilerinin korktuğu gerçekleşti. 15 Haziran 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit'te bulunan 24. Pencap alayını kuşatması üzerine çıkan çatışmada bu alaydan 30 asker yaralandı. Burada bulunan İngiliz istihbarat personeli, Kuvâ-yı Milliye tarafından tutuklandı. Milne, Kuvâ-yı Milliye'nin ilerlemesini önlemek amacıyla İngiliz savunma hattını Üsküdar'a çekti[1325]. Robeck de hükûmetinden acil takviye yapılmasını isteyerek aksi halde Yunan birliklerinden istifade edilmesini önerdi[1326].

5 Temmuz 1920 tarihinde Beykoz'a 300 kadar Kuvâ-yı Milliye neferi baskın düzenledi. Çıkan çatışmada Yunan ve İngilizlere bağlı Hindistan taburundan birkaç asker yaralandı. Neticede Yunan ve İngiliz askerleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Aynı günün akşamına kadar Beykoz'a hâkim olan Kuvâ-yı Milliye

---

1323 "Robeck'ten Curzon'a 15 ve 17 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6541; **FO, 371/5050**, E 6721.

1324 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 14 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6536.

1325 "Milne'den İngiliz Savaş Bakanlığı'na 15 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6585.

1326 "Robeck'ten Curzon'a 16 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6579.

akşam saatlerinde buradan çekildi. Kuvâ-yı Milliye iaşe sağlamak maksadıyla bu hareketi gerçekleştirdiğini[1327] açıkladıysa da bu hareketle İstanbul'a ne kadar yakın olduğunu gösterdi. Hareketin İngiliz elçiliğinin bulunduğu Yeniköy'ün hemen karşısında olması endişeleri daha da arttırıyordu.

Kuvâ-yı Milliye, Çanakkale'nin Asya tarafında da Lapseki'ye ulaşmıştı. General Milne bu gelişme ile başa çıkacak askerî kuvvete sahip değildi. Boğazlardan geçebilecek gemilere, Anadolu tarafından ateş açılabileceğinden ticari trafiğin askıya alınması dahi gündeme geldi. Milne daha ileri bir tedbir olmak üzere Anadolu tarafındaki tahkimatların tahrip edilmesini önerdi[1328].

Kuvâ-yı Milliye'nin Çanakkale yakınlarında faaliyetlerini arttırması üzerine "HMS Iron Duke" ve "Ceres" destroyerleri 17-20 Haziran 1920 tarihleri arasında Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki tahkimatların tamamını havaya uçurdu[1329]. Fransızlar da Çanakkale Boğazı'nın savunması için Gelibolu'ya uçak göndermeye hazır olduklarını bildirdiler[1330]. Anadolu'dan İngiliz kumandanları sorumlu olduğundan Fransızlar, İzmit civarındaki İngiliz kuvvetlerine yardım etmemişlerdi. Fakat bu kez durum farklıydı. Çanakkale'nin kaybedilmesi hem Boğazların güvenliğini tehlikeye sokacak hem de Kuvâ-yı Milliye'nin Fransız nüfuz sahası olarak belirlenen Trakya'da etkinliğini arttırmasına neden olacaktı. İşte bu noktada İngiliz-Fransız ortak menfaatleri tarafları bir kez daha ortak harekete mecbur bırakıyordu.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri tahkimatları imha etmeye devam ettiler. Yüzbaşı J.C.W. Henkey kumandasındaki "Emperor of India" savaş gemisi 25 Ağustos 1920 tarihinde Yumburnu tahkimatlarını[1331],

---

1327 "Robeck'ten Curzon'a 7 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5052**, E 7967.

1328 "Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 18 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6793.

1329 "İngiliz İstihbaratından 219 Z. Tarafından Hazırlanan 22 Haziran 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5051**, E 7103.

1330 "İngiliz İstihbaratından 220 Z. Tarafından Hazırlanan 22 Haziran 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5051**, E 7103.

1331 "Emperor of India Savaş Gemisi Kumandalığı'ndan Akdeniz İtilâf Donanması Başkumandanlığı'na 25 Temmuz 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5055**, E 10480.

Yüzbaşı R. Hill kumandasındaki Iron Duke savaş gemisi Kavak ve Macar tahkimatlarını imha etti[1332].

İngilizlerin İstanbul'un savunması için kendilerine muhtaç olduğunu düşünen M. Millerand, Fransa'nın İstanbul üzerinde tüm askerî kontrolü üstlenmesini önerdi. İngilizler bu önerinin kabul edilmesi halinde İngiltere'nin savaşta Türkiye'yi yenen ve İstanbul'u işgal eden üstün kuvvet pozisyonunu kaybedeceğini ve Fransa'nın İngiltere'nin yerini alarak lider rol oynayacağını biliyorlardı. Bu sıralarda İngiltere, Padişah ve İstanbul Hükûmeti üzerinden siyaset geliştirmekteydi. Fransızlar ise Millî Hareket'le yakınlık kurmuşlardı[1333]. Fransız yardımına kuşkuyla bakan İngiltere'nin İstanbul'daki lider pozisyonunu Fransızlara devretmek gibi bir düşüncesi hiçbir zaman olmamıştı. Olamazdı. Fransızlar fırsattan istifade şanslarını bir kez daha denedilerse de olumsuz cevap aldılar.

Damat Ferid Paşa'nın Millî Mücadele'ye karşı olması ve İtilâf Devletlerinin talepleri karşısında son derece müsamahakâr bir tutum sergilemesi Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma şartlarını etkilemedi. İtilâf Devletleri Paris'te bulunan Türk heyetine antlaşma şartları ile ilgili bir taslak sunarak heyetten cevap istediler. İzmir ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini, doğu vilayetlerinde bağımsız bir Ermenistan, bağımsız olabilecek otonom bir Kürdistan kurulmasını ve Boğazlardan serbest geçişi öngören taslak, antlaşma şartlarının oldukça katı olacağını gösteriyordu. Damat Ferid Paşa dahi bu taslaktan rahatsız oldu. 29 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Ferid Paşa antlaşma şartlarının ağır olduğuna dair haberlerin durumun vahametini arttırdığını ve sert bir antlaşmanın uygulanmasına teşebbüs edilmesi halinde durumun daha da ciddi bir hale geleceğini ifade etti. Ancak Ferid Paşa bununla kalmayarak hiç yeri olmadığı halde öncelikle hanedan ailesinin anlaşma üzerinde düşüneceğini daha sonra da antlaşmanın Şûra-yı Saltanat'ta görüşüleceğini izah etmeye kalkıştı. Bu görüşmeden Webb, Şûra'nın "meşru parlamento çizgisinde" meclisin yerine geçebileceğine dair bir sonuç çıkardı[1334]. Ferid Paşa elbette bir Sadrazam olarak ülkesi ile imzalanacak antlaşma şartlarının ağır olmaması

1332 "Iron Duke Savaş Gemisi Kumandalığı'ndan Akdeniz İtilâf Donanması Başkumandanlığı'na 25 Temmuz 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5055**, E 10480.

1333 "Robeck'ten Curzon'a 26 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7274.

1334 "Webb'den Curzon'a 30 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5046**, E 4053; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 207, **FO, 406/43**.

için çalışmaktaydı. Fakat onun İtilâf Devletleri karşısındaki duruşu, olaylara yaklaşım şekli ve kullandığı yöntemler son derece yanlıştı. Ferid Paşa ile görüşen İtilâf temsilcileri Osmanlı Devleti'nin en ağır şartları dahi kabul edebileceğine dair izlenime kapılıyorlardı.

İngiliz istihbarat servisleri Damat Ferid Paşa'nın 10 Mayıs 1920 tarihinde düzenlediği özel bir toplantıda hükûmetin İzmir ve Trakya'nın kaybedilmesine rıza göstermeyeceğini ifade ettiğini rapor etmişlerdi. Robeck, bu durumda onun Millî Hareket'le niçin savaştığını anlayamadığını bildirirken şaşkınlığını gizlemedi. Ferid Paşa Hükûmeti'nin antlaşmayı imzalamama ya da istifa etme ihtimali de artık seçenekler arasındaydı. Bu noktada Robeck, antlaşma imzalasın veya imzalamasın, anlaşmanın uygulanabilmesi için kuvvet kullanmanın elzem olduğuna dair doğru bir tespitte bulundu[1335]. Bu konuda müttefiklerinden destek alamayan İngiltere yönünü Yunanlılara çevirecekti.

Damat Ferid Paşa, Webb ile görüşmesinde antlaşmayı imzalamaları halinde İngiltere'nin Ayestefanos Antlaşması'ndan sonra yaptığı gibi antlaşmada değişiklik yaptırıp yaptıramayacağını sorarken[1336] oldukça komik bir duruma düştü. Bu soru onun tarihi ve siyasi olayları mukayese etme yetisinden ne kadar yoksun olduğunun açık bir delili idi. Bilindiği üzere Ayestefanos Antlaşması Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılmış, şartları itibariyle İngiliz menfaatlerini tehdit edici bir mahiyet kazanmıştı. İngiltere de o günkü koşullarda yeni kazanımlar elde edebilmek amacıyla antlaşmada değişiklik yapılmasını sağlamış, neticede kendi menfaatlerini korumuştu. Bu kez yapılacak antlaşmanın taraflarından bir tanesi İngiltere idi. İngiltere yapılacak antlaşmadan zaten kazançlı çıkacaktı. Elde ettiğinden daha fazlasını almadan antlaşmayı değiştirmeyeceğinden İngiltere'nin yeni kazanımlar elde etmesi gerekiyordu. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin kazançlı çıkabilmesi için diğer İtilâf Devletlerinin elde ettikleri kazanımlardan Osmanlı Devleti lehine vazgeçmeleri gerekecekti. Bu da onların İngiltere'ye cephe almasına neden olacaktı. İngiltere'nin böyle bir riski göze alması, yapılan antlaşmayı değiştirmesi mantık olarak mümkün değildi. Ferid Paşa 19. yüzyılda izlenen denge politikasını, I. Dünya Savaşı'nda değişen dünya

1335 "Robeck'ten Curzon'a 22 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5049**, E 5858.

1336 "Webb'den Curzon'a 11 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 216, **FO, 406/43**.

dengelerini hesaba katmadan uygulamak istiyordu. Paşa'nın temel plânı buydu. İngiliz dostluğuna dayalı bu plândan başka bir plânı olmayan Ferid Paşa İngilizler nezdinde yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alınamayacağını tecrübe ederek anlayacaktı.

TBMM'nin kurulmasından sonra daha çok dâhilî meselelere yoğunlaşan Ferid Paşa, İtilâf Devletlerinin antlaşmadaki taleplerinden sonra tam anlamıyla köşeye sıkıştı. Ferid Paşa Hükûmeti yapılan taleplere karşılık bir cevap üretemediğinden çare olarak kendisine tanınan süreyi uzatmaya çalışmaktaydı. Paris'ten tren yolu ile İstanbul'a gönderilen antlaşma şartlarının iletilmesinde yaşanan gecikmeleri gerekçe gösteren hükûmet, kendisine verilen süreyi uzatmak için Yüksek Komiserlere müracaat etti. 28 Mayıs 1920 tarihinde bu talebi görüşen Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne verilen süreyi 11 Temmuz 1920 tarihine kadar uzattılar. Yüksek Komiserler gecikmelerin bahane edilmemesi için de Paris-İstanbul arasında görev yapan kuryelere kolaylık gösterilmesine yönelik düzenleme yaptılar[1337].

Bu arada antlaşma şartlarını öğrenmek amacıyla Paris'e giden Ferid Paşa, 25 Haziran ve 8 Temmuz 1920 tarihlerinde Yüksek Konseye iki nota sundu. Notalarına cevap alamasa da Paşa, İtilâf Devletlerinin bu konudaki tutumunu görmüştü. Ferid Paşa 14 Temmuz 1920 tarihinde büyük bir hayal kırıklığı içerisinde İstanbul'a döndü. Bundan iki gün sonra İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ziyaret eden Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşma ile karşı karşıya bırakıldığını ve Türkiye'yi tamamen mahvedecek bir antlaşmayı imzalamaktan başka seçenek bırakılmadığını ifade etti. Bu görüşmenin ardından Robeck, Ferid Paşa'nın şahsen antlaşmayı imzalamaktan yana olduğunda dair bir değerlendirme yaptı[1338]. Robeck'in değerlendirmeleri doğruları yansıtmasa da Ferid Paşa dönülmez bir yola girmişti.

16 Temmuz 1920 tarihinde M. Millerand, Damat Ferid Paşa tarafından verilen notalara karşılık İtilâf Devletlerinin cevabını sundu. Bu cevapta İtilâf Devletlerinin dostluğuna "ihanet" eden, hiçbir sebep yokken savaşa giren, sa-

---

1337 "Robeck'den Curzon'a 28 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 5506; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 251, **FO, 406/43**.

1338 "Robeck'den Curzon'a 16 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 46, **FO, 406/44**.

vaşın uzamasına, İtilâf Devletlerinin can ve mal kaybına neden olan Osmanlı Devleti'nin sunulan barış şartlarını kabul etmek zorunda olduğu vurgulanıyordu. Millerand, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu "800,000 Ermeni'nin katledilmesine, 200,000 Ermeni ve 200,000 Rum'un yurtlarından sürülmesine sebep olan Türklerin kendilerine bağlı milletleri yönetme konusundaki başarısızlıklarını gösterdiklerini" dolayısıyla Türklerin çoğunlukta olmadığı yerlerin Türklerden alınacağının da altını çiziyordu. Aynı sebeplerle sınırları Amerika tarafından belirlenecek bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrinden de vazgeçilmeyeceği beyan ediliyordu. Osmanlı Devleti'ne, millî bir devlet ve çok verimli toprakların bırakıldığı, bu şartların kabul edilmemesi halinde Türklerin Avrupa'dan çıkarılacakları bildirildi. Son olarak Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalaması için 27 Temmuz 1920 günü saat 12.00'a kadar süre verildi[1339].

İtilâf Devletlerinin cevabından sonra umudunu tamamen İngiltere'ye bağlayan Damat Ferid Paşa teklif edilen antlaşma şartlarını kabul etmek yönünde bir eğilim gösterdi. 22 Temmuz 1920 akşamı İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e bir nota veren Damat Ferid Paşa, Barış Antlaşması'nı imzalamak amacıyla Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Halis Beylerin görevlendirildiğini ve bu heyetin Paris'e varışının gecikmesi halinde Osmanlı Devleti'ne tanınan sürenin uzatılmasını talep etti. Notada, her ne kadar Türk heyetinin antlaşmayı imzalamasına karar verilmiş olduğu ifade ediliyorsa da İtilâf Devletlerinin adalet ve eşitlik duygularına hitaben bazı taleplerde bulunulmaktaydı. Bu talepler teklif edilen Istranca-Çatalca sınırı yerine Midye-Enez hattının sınır olması, Marmara kıyılarının tarafsız bölgeden çıkarılması ve bu bölgenin Boğazlarla sınırlandırılması, Hamburg şehrine tanındığı gibi İzmir için özel bir rejim belirlenmesi ve İslam birliğinin temsilcisi Halife olduğundan antlaşmada dini hükümlere yer verilmemesinden ibaretti. Ferid Paşa bu şartların kabulü için Robeck'ten nüfuzunu kullanmasını da istedi[1340]. Ferid Paşa'nın iltimasa dayalı politikası iflas etmişti. Notalarında kullandığı üslup ve olaylara yaklaşım şekli Ferid Paşa'nın

1339 "M. Milllerand'dan Türk Heyeti Başkanı'na 16 Temmuz 1920 Tarihli Cevap", F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 47, ek.1, **FO, 406/44**.

1340 "Damat Ferid Paşa Tarafından İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e Verilen 22 Temmuz 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5054**, E 9651; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 71, ek.1, **FO, 406/44**; "Robeck'den Curzon'a 23 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 56; **FO, 406/44**, **FO, 371/5054**, E 9651.

diplomatik konulara hâkimiyetinin ne kadar yetersiz olduğunu göstermekteydi. İtilâf Devletlerinin sunduğu şartlarla kıyaslandığında, Ferid Paşa'nın son talepleri oldukça hafif kalıyordu. Hiç değilse bu talepler antlaşmayı imzalama şartı olarak öne sürülebilir ve belki de kazanıma dönüştürebilirdi. Ama Ferid Paşa önce antlaşmayı imzalamaya karar verdiklerini bildirmiş, ardından taleplerini sıralamıştı. Osmanlı Devleti antlaşmayı imzalayacağını bildirdikten sonra İtilâf Devletlerinin bu talepleri kabul etmesi için hiç bir sebep kalmıyordu.

İtilâf Devletleri antlaşmanın kabul ettirebilmesi ve kabul ettirildikten sonra uygulanabilmesi için kuvvet kullanmaktan başka çıkar yol olmadığını anladılar. Bununla beraber İtilâf Devletleri, Türkiye'ye sevk edecek kuvvet bulmakta sıkıntı yaşadıklarından gerekli kuvveti temin edebilmek amacıyla Yunanistan'a müracaat ettiler. Çanakkale ve İzmit'ten gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek için Meriç'te bulunan Yunan birlikleri Trakya ve İzmit'e gönderilecekti[1341].

Millerand'ın önerisi doğrultusunda, İzmit'ten gelebilecek tehlikelere karşı İngiliz birliklerinin, Yunan birlikleri ile Boğaz'dan ve Trakya'dan gelebilecek tehlikelere karşı Çatalca'da bulunan Fransız birliklerinin, İngiliz birlikleri ile takviye edilmesi kararlaştırılmıştı[1342]. İstanbul'un resmen işgali sırasında ayrılık noktasına gelen İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kuvâ-yı Milliye'nin İstanbul'a yönelik bir harekâtınından endişe ettiklerinden Türklere karşı yeniden ortak bir cephe kurdular. Fakat bu cephenin sağlam bir yapıya sahip olduğu söylenemezdi.

Antlaşmayı imzalamadan önce Damat Ferid Paşa'ya yeterli desteği vermeme kararı alan İtilâf Devletleri, Kuvâ-yı Milliye'nin İzmit Körfezi ve civarındaki faaliyetleri karşısında telaşa düştüler. Onlar için artık iki seçenek vardı. Ya Türkiye'de yeni bir savaşa başlayacaklardı. Ya da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Yunan ordusunu kullanacaklardı. İtilâf Devletleri ikinci seçeneği daha uygun buldular[1343]. Birinci seçeneğin tercih edilmesi halinde İtilâf Devletleri, savaşı kazansalar dahi can, mal ve prestij kaybına uğrayabilirlerdi. İkinci seçeneğin tercihi halinde ise bu kayıpları Yunanistan verecekti.

1341 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 20 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **WO, 33/1000**, 6180.

1342 "Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 24 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **WO, 33/1000**, 6212.

1343 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 16 ve 17 Haziran 1920 Tarihli Telgraflar", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 292, 297, **FO, 406/43**.

İtilâf Devletleri sadece Yunanistan'a güvenerek kıtalarının güvenliğini tehlikeye atamazlardı. Kuvâ-yı Milliye'nin ilerlemesi halinde onlara engel olmak üzere İtilâf temsilcileri gerekli tedbirleri almak zorundaydılar[1344]. Kuvâ-yı Milliye'ye karşı gerekli tedbirlerin düşünüldüğü sıralarda İstanbul'daki kumanda krizi yeniden alevlendi.

Fransız Hükûmeti İzmit yarımadasının Kuvâ-yı Milliye'ye karşı korunmasının gerekliliğini kabul ettiğinden, İngilizlerle yakın işbirliği yapmaya hazırdı. Fakat sadece kumanda noktasından değil, iaşe sağlanması konusunda da İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin güçlük ve rahatsızlık yaşayacağını düşünüyorlardı. Fransız Hükûmeti, uyum içinde çalışabilmek amacıyla İstanbul'un savunmasının ikiye ayrılmasını; İzmit yarımadasının ve Boğazın Asya tarafının savunmasının İngilizlere, Avrupa tarafının Fransızlara verilmesini teklif ediyordu. İngilizlerin Anadolu'dan, Fransızların da Trakya'dan sorumlu olduğu iddiasını sürdüren Fransız Hükûmeti, İstanbul'un Anadolu yakasında General Milne'nin, Avrupa yakasında da bir Fransız subayının gerekli hazırlıkları yapmasını önerdi[1345]. Ancak bu fikrin kabul edilmesi halinde İstanbul'un kumandası ikiye bölünecek, İngiltere İstanbul'un kumandasından vazgeçmiş olacaktı.

İngiliz Hükûmeti İstanbul'da kumandanın Anadolu ve Avrupa yakası olarak ikiye bölünmesinin, stratejik prensiplere aykırı olacağını ve İtilâf Devletlerini merkezdeki avantajından mahrum bırakacağını ileri sürmekteydi. Ayrıca İzmit ve İstanbul'da iki üs kurulması pratikte birlikte çalışmayı zorlaştıracaktı. Kumanda birliği sağlanamaması halinde İtalyanlar da bağımsız bir kumanda talebinde bulunabileceklerdi. Fransız teklifi Curzon'u oldukça sinirlendirmişti. Savaş sırasında ve sonrasında İngiliz askerlerinin bir çok bölgede Fransız Başkumandanlarının emri altında kaldığını ileri süren Curzon, Fransızların İstanbul ve çevresinde İngiliz Başkumandanı'nın otoritesini kabul etmemelerine bir anlam veremediğini açıkladı. Curzon, en azından Osmanlı Devleti ile antlaşma imzalanıncaya kadar kumandanın İngiliz Başkumandanı'nda kalması için çaba sarf ediyordu. Curzon, tekliflerinin kabul edilmesi halinde Başkumandan'ın seçimi

---

1344 "Curzon'dan Derby'e 21 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 301, **FO, 406/43**.

1345 "Derby'den Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7091; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 305, **FO, 406/43**.

konusunda Fransız Hükûmeti'nin de söz hakkına sahip olacağını belirtiyor[1346], bu uğurda Milne'i feda etmeye de hazır olduğunu gösteriyordu. Buna rağmen Fransızlar, İstanbul'un kumandası ile ilgili hedeflerinden vazgeçmiyorlardı.

M. Millerand verdiği demeçlerde İstanbul'un Fransız kumandasında kalması gerektiğini dile getirdi. Fransa'nın güney cephesinde Kuvâ-yı Milliye karşısındaki başarısızlıkları İngiltere için bir fırsat olmuştu. İngilizler, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı başarılı olamayarak onlarla mütareke yapmak suretiyle uzlaşmak zorunda kalan Fransız ordusunun İstanbul'u idare edecek kapasitede olmadığını savunuyorlardı. Robeck Fransızların İstanbul'a kumanda etmesi halinde TBMM Hükûmeti'nin İstanbul'a getirilmiş gibi olacağını, bunun da antlaşma şartlarının uygulanmasını imkânsız hale getireceğini ileri sürmekteydi. Bütün bunlar bir yana İngilizlerin, Padişah ve hükûmet üzerinde hâkim pozisyonlarını Fransızlara devretmek gibi bir düşünceleri olamazdı[1347]. Yapılan müzakerelere rağmen Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından önce İstanbul'daki kumanda krizi çözülemedi. Her iki taraf da umudunu Sevr ile belirlenecek statükoya bağladı. İstanbul'un güvenliğine dair endişeler General Milne'nin başkumandanlık emelini gerçekleştirmesi için bir fırsat oldu. İstanbul'da kumanda birliği olmamasının, tehlikenin giderek büyümesine yol açtığını ileri süren Milne, fiilen yürüttüğü başkumandanlığının İtalyan ve Fransızlar tarafından resmen tanınması için harekete geçti[1348]. Ancak bu çabaları da sonuç vermeyecekti.

İstanbul ve Boğazların müdafaası için Fransızlarla bir savunma hattı kurmaya çalışan İngilizler, İtalyanları aynı savunma hattının içerisine almak istemediler. İngiliz istihbarat servislerinden alınan bilgilere göre, bir İtalyan subayı ve beraberindekilerin Anadolu'da Millî Hareket liderlerini ziyaret etmeleri İngiliz yetkililerde İtalyanlara olan kuşkuyu daha da arttırdı. Robeck askerî açıdan İtalyan askerlerinin İzmit'te bulunmasını sakıncalı görüyor, İtalyan subaylarının "düşmanlara" İtilâf kuvvetleri ve bunların bulundukları yerler hakkında askerî bilgileri iletmelerinden endişe ediyordu. Robeck, Fransız yetkililerinin sadık olduğunu düşünmekte, fakat bazı Fransız subaylarının Millî Hareket'le ilişki için-

1346 "Curzon'dan Derby'e 25 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7091, F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 312, **FO, 406/43**.

1347 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 26 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 313, **FO, 406/43**.

1348 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 12 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **WO, 33/1000**, 6290.

de İngilizlere karşı çalıştıklarından şüphelenmekteydi. Kuvâ-yı Milliye'ye karşı mücadele başlatılmış iken Robeck, müttefiklerinden Kuvâ-yı Milliye ile resmî ve gayri resmî iletişimi kesmelerini istedi[1349]. Robeck'in bu tespitleri, İngilizlerin müttefiklerine olan güvensizliklerinin hat safhaya ulaştığını gösteriyordu. Bundan sonra İngilizler müttefiklerinden sadece onlarla birlikte hareket ettiklerini göstermek için yardım isteyeceklerdi. İstanbul ve Boğazların müdafaası konusunda asıl ittifak İngilizlerle Yunanlılar arasında olacaktı.

Curzon da Paris ve Roma'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla müttefiklerinden, Millî Hareketle resmî ve gayri resmî iletişimi kesmelerini, Millî Hareket'in kontrolü altındaki bölgelerden subaylarını ve ajanlarını çekmelerini talep etti[1350].

Bunun üzerine Fransız Hükûmeti, İstanbul'da gelecekteki askerî operasyonlar için kumanda birliğinin gerekliliği konusunda İngilizlerle tamamen aynı fikirde olduğunu açıkladı. Kumanda İngilizler de mi Fransızlar da mı olmalı sorusuna gelince, Fransız Hükûmeti, Başkumandanlarının savaşın başından beri karada ve denizde hakkıyla yüksek kumandayı sürdürdüklerini iddia ediyordu. Ancak Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına yakın tarihlerde Fransız Hükûmeti İstanbul'un kumandası konusunda tartışmaya girmek istemediğini açıkladı. Açıklamada "bazı şartlarla" İstanbul bölgesinin savunmasının bir İngiliz Generale emanet edilmesinin de kabul edileceği bildirildi. "Bazı şartlarla" kastedilen karadaki kumandanın İngilizlere verilmesine karşılık denizdeki kumandanın Fransızlara verilmesiydi[1351]. İstanbul'un savunma hatları İzmit ve Çanakkale'de oluşturulacağından Fransız önerisinin eski önerilerden bir farkı yoktu. Dolayısıyla Fransız Hükûmeti İstanbul konusundaki iddiasından vazgeçmedi.

Fransızlarla yürüttükleri temaslar sürerken İngilizler, Boğazların güvenliğini sağlamak üzere General Bridges'i Bandırma'ya gönderdiler. Bir süre sonra General Paraskevoulos da Bandırma'ya ulaştı. Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlar hakkında müzakerede bulunan General Bridges ile Paraskevoulos daha detaylı

1349 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7092.

1350 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris'te Lord Derby'e Roma'da G. Buchanan'a 26 Haziran 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5051**, E 7092.

1351 "Derby'den Curzon'a 27 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7340.

bir plân yapmak üzere İstanbul'a gittiler. 12 Temmuz 1920 tarihinde İstanbul'da Robeck, Milne, Bridges ve Paraskevoulos bir araya gelerek yapılacak operasyonlar hakkında müzakerede bulundular. Neticede Yunanistan'ın temin edilebildiği kadar kuvveti Doğu Trakya ve Anadolu'ya sevk etmesine ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlere karşı operasyon yapılmasına karar verildi. Aynı akşam operasyonlara başlamak üzere Bridges ve Paraskevoulos Bandırma'ya döndüler. Buna göre Bridges Bandırma'da kalacak Paraskevoulos da Anadolu içlerindeki operasyonları yürütecekti[1352]. İtilâf Devletleri arasındaki güvensizlik İngiltere'yi Yunanistan gibi bir müttefik bulmaya itmişti. İtalya ve Fransa Anadolu'ya gönderdikleri bir askerin hesabını yaparken, Yunanistan Anadolu'ya on binlerce asker göndermeye hazırdı. İngiltere'nin müttefikleri, savaş öncesinde varılan mutabakat gereği Türk topraklarından eşit pay istiyorlardı. Oysa Yunanistan verilene razıydı. Hepsinden önemlisi itaat eden küçük bir müttefik olarak Yunanistan, İngiltere'nin emelleri doğrultusunda kullanabileceği bir potansiyele sahipti.

İngilizlerin izni ile Yunan ordusunun Meriç'i aşarak ilerlemesi karşısında Ferid Paşa 20 Temmuz 1920 tarihinde askerî yetkililere, birliklerini Midye-Enez ve mecbur kalınması halinde Çatalca hattına çekmeleri için talimat verdi. Bunlar olup biterken Padişah olumlu ya da olumsuz herhangi bir tepki göstermemişti. Öyle ki; Robeck, Padişah'ta "herhangi bir yaşam belirtisi görmediğini, onun kaygısız yahut çok tedbirli olduğunu" düşünüyordu[1353].

1920 yılı ortalarında Yunanlıların Trakya'ya asker çıkarması gündeme geldi. Osmanlı Hükûmeti 2 Haziran 1920 tarihinde Paris Konferansı Başkanı Millerand'a müracaat ederek Yunanlıların Doğu Trakya'da ilerlemelerinin önlenmesini rica etti[1354]. Bu ricayı dikkate almayan İtilâf Devletleri, Yunanlıların Trakya'ya asker çıkarmalarına izin verdiler. 14. Yunan bölüğü Dimetoka-Edirne aracılığıyla Trakya'ya girerken Yunan Hükûmeti, Trakya'ya yeni birlikler sevk etmek üzere hazırlık yapıyordu[1355].

1352 "General Bridges'ten Bandırma Savaş Bakanlığı'na 13 Temmuz 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5053**, E 8297.

1353 "Robeck'ten Curzon'a 22 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 8739.

1354 "Osmanlı Hükûmeti'nden Paris Konferansı Başkanı Millerand'a 2 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5251**, E 6703.

1355 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığına 16 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5251**, E 6706.

27 Temmuz 1920 tarihinde Yunan Kralı yanında bakanları olduğu halde törenle Edirne'ye giriş yaptı. Yunan Başkumandanı Paraskevoloulos, TBMM'ne karşı Anadolu'da yeni bir hareket yapmayı plânlıyordu. Paraskevoloulos, Trakya'dan Anadolu'ya yeni birlikler sevk edebilmek için İngilizlerden izin istedi. Fakat Milne ve Robeck böyle bir hareketin Millî Mücadele'ye taraftar kazandıracağını tahmin ediyorlardı. Yunanistan'ın Türklere savaş açmasına izin vermesi halinde İngiltere'nin, Müslüman dünyasındaki itibarı sarsılabilirdi. İtalyan Hükûmeti menfaatlerinden dolayı Yunanistan'ın Anadolu'ya gelmesinden zaten rahatsızdı. İngiliz Hükûmeti, Yunan operasyonu konusunda isteksiz ve çekimser kalırken Fransız Hükûmeti Yunanistan'ın yapacağı operasyona yeşil ışık yakıyordu. Fransızlar menfaatlerinin bulunduğu Anadolu Demiryolu'nu TBMM'nin kontrol etmesini istemediklerinden Yunan Başkumandanı'nı destekliyorlardı. Mareşal Foch'un irtibat subayı, General Paraskevopoulos ile görüşerek, Yunanlıları desteklediklerini bildirdi. İşin aslı bu gelişmelerden Milne rahatsız olmuştu. Yunan ilerleyişi Anadolu'da isyanlara ve karışıklıklara yol açabilirdi. Bu durumda Türkiye'deki İtilâf menfaatleri tehlikeye girecekti. Bu nedenle Robeck, Yunan ilerleyişinin durdurulması için hükûmetinden teşebbüslerde bulunmasını talep etti[1356]. Spa'da İngiliz temsilcileri ile görüşen Venizelos, Türklerin antlaşmayı kabul etmesi halinde bir harekât düzenlemeyeceğine dair teminat verdi[1357]. Ancak Venizelos'un teminatına güvenilmeyeceği zamanla anlaşılacaktı.

İtilâf Devletlerinin Osmanlı Hükûmeti'ni sıkıştırmaya başladığı sıralarda Kafkaslarda önemli gelişmeler yaşanıyordu. Kızılordu Bakü'ye girmiş, Azerbaycan'da Bolşevik idaresi kurulmuştu. Bakü-Tiflis arasındaki haberleşme kesilmişti. Bolşeviklerin Gürcistan'a ilerlemesi an meselesiydi. Batum'da bulunan İngiliz askerleri Kızıl Ordu'yu durdurmak için yeterli değildi. Bu sıralarda İtalya'nın Batum ve İstanbul'a asker göndermesi için müzakereler yapılmaktaydı. İtalyan Hükûmeti İstanbul'a asker göndermeye karar verdiği halde Batum'a asker göndermeyeceğini açıklamıştı[1358]. Fransa da bölgeye asker sevk edecek

1356 "Robeck'den Curzon'a 28 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 9072; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 57, **FO, 406/44**.

1357 "Curzon'dan Robeck'e 30 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 9072.

1358 "İngiltere'nin Roma'daki Askerî Ataşesi General J. Duncan'dan G. Buchanan'a 14 Mayıs 1920 Tarihli Rapor", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 265 Ek.1-3, **FO, 406/43**.

durumda değildi. Bu şartlar altında müttefiklerinden yardım alamayacağını ve Kızılordu ile baş edemeyeceğini anlayan Milne, Batum'da bulunan İngiliz askerlerini çekmek için hazırlıklara başladı. İngiliz Savaş Bakanlığı da 1920 yılı Haziran ayı başlarında Batum'da bulunan garnizonu geri çekmesi için Milne'e talimat verdi[1359]. İngiltere, Bolşeviklere karşı ileri karakol olarak tesis etmek istediği Batum'dan beklediğinden çabuk çekilmek zorunda kaldı. Batum'daki İngiliz birliklerinin İstanbul'a kaydırılmasıyla İstanbul yeniden Akdeniz'in anahtarı durumuna geldi. İstanbul Hükûmeti yaşanan gelişmelere kayıtsız kalırken Ankara Hükûmeti bu gelişmeleri yakından takip ederek devletlerarası dengelerin yeniden şekillenmesinde belirleyici unsur olacaktı.

Batum'a asker gönderme fikrinden vazgeçen İtalyanlar bir süre sonra İstanbul'a asker gönderme konusunda da isteksiz davranmaya başladılar. İstanbul'a gönderilecek İtalyan birlikleri için hazırlıklar yapılmış hatta bu birlikler Toronto'da toplanmışlardı. Fakat İtalyan Hükûmeti bir türlü hareket emrini vermiyordu[1360].

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'ın aldığı istihbarata göre İtalya'da hükûmet değişikliğinden dolayı asker gönderilmesi konusunda kararsızlık yaşanmaktaydı[1361]. 1920 yılı Ekim ayına gelindiğinde İtalyanlar İstanbul'a asker gönderme fikrinden tamamen vazgeçtiler[1362]. Esasında İtalya, İngilizlerin tavrından dolayı asker göndermekten vazgeçmişti. Robeck ve Milne, gönderilecek İtalyan kuvvetlerinin Boğazların Asya tarafına yerleştirilmesine karşı çıkmışlardı. İngilizler, İtalyan askerlerinin istedikleri bölgeye yerleştirilmeleri halinde İngiltere'nin İstanbul dışındaki askerî ve siyasi durumunun zarar göreceğini düşünüyorlardı. O sıralarda İngiliz askerleri İzmit'e yerleştirilmiş, Millî kuvvetlerin Haydarpaşa'ya ilerlemelerine mani olmaya çalışıyorlardı. Robeck

---

1359 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 30 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e 1 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 257 Ek1-2, **FO, 406/43**.

1360 "İngiltere'nin Roma'daki Askerî Ataşesi General J. Duncan'dan G. Buchanan'a 21 Mayıs 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5218**, E 5996.

1361 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 5702.

1362 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın 12 Ekim1920 Tarihli Raporu", **WO, 33/1000**, 6638.

ve Milne, faaliyetlerinden ve kullandıkları yöntemlerden dolayı İtalyanlara güvenmiyorlardı[1363]. Londra'nın İtalyanlara bakış açısı da aynıydı[1364]. Bu durumda İngilizlerin Anadolu'dan İstanbul'a yönelik bir hareketi engelleyebilmek için Yunanistan'dan başka güveneceği müttefiki kalmamıştı.

3. Ferid Paşa Hükûmeti ve İşgal Yönetimi Arasındaki Anlaşmazlıklar

İstanbul'un resmen işgalinden sonra yeniden Sadrazam olan Damat Ferid Paşa İngiliz Yüksek Komiserliği'nin müdavimlerinden biri haline gelmişti. 26 Mayıs 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Damat Ferid Paşa, iktidarı devraldığı günlerdeki koşullara atıfta bulunarak işgal yönetimi tarafından yapılan çağrılara rağmen Millî Hareketi tanımamaya yönelik talepleri kabul etmediğinden Salih Paşa Hükûmeti'nin, istifaya zorlandığını, birkaç gün sonra kendisinin iktidara geldiğini ve İtilâf Devletlerinin bütün taleplerini karşıladığını, Millî Hareketi suçlayan fetva ve bildiriler yayınladıklarını, Padişah'ın da bu doğrultuda bir ferman yayınladığını ve ülkedeki bütün örgütler Millî Hareket'ten yana olmasına rağmen hükûmetin iyi bir başlangıç yaptığını hatırlattı. Ferid Paşa, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Anzavur tarafından idare edilen bir hareket başlatıldığını, "cahil bir adam ve köylü savaşı yürütmesine rağmen" bu hareketi düzenli hale getirmeye çalıştığını izah etti. Damat Ferid Paşa, sunulduğu şekliyle barış antlaşmasını imzalamaları halinde Padişah ve hükûmetin utandırıcı bir duruma düşeceğini ifade ettikten sonra antlaşmanın yumuşatılmasını talep etti. "Türkiye'nin büyük hatası var iken topraklarının büyük bir kısmını, neredeyse dörtte üçünü kaybederek yeterince cezalandırıldığını, anlaşmanın Türkiye'nin el ve kollarını kestiğini sadece baş ve gövdesini bıraktığını" vurgulayan Ferid Paşa Türkiye'yi İzmir ve Trakya'dan mahrum bırakacak bir antlaşmanın gövde ve başa da bir darbe vuracağını ifade etti. Türkiye'nin imha edilmesi anlamına gelen antlaşmanın, hiç değilse Türkçe konuşulan yerleri Türklere bırakmasını talep eden Ferid Paşa, Yüksek Konsey'in 10,000 kişilik düzenli bir ordu toplama ve donatma izni vermesi halinde Millî Hareketi bastırabileceğini ileri sürmekteydi. Ferid Paşa ilk kez ciddi bir şekilde Türkiye'yi İzmir, Trakya, Çanakkale ve

1363 "Robeck'ten Curzon'a 3 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 5872.

1364 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 8 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5218**, E 5872.

Karadeniz kıyılarından mahrum bırakacak adaletsiz koşulların hafifletilmesini talep ediyordu. Antlaşmanın yumuşatılması halinde barışın ülkede kabul edilebileceğini savunan Ferid Paşa, aksi halde Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nin güç bir durumda kalacağını ve Millî Hareket'in ülkede istediklerini gerçekleştirebileceğini ifade etti. Ayrıca Ferid Paşa, antlaşma şartlarının hafifletilmesi hakkında Padişah'ın, Kral'a bir mektubunu gönderip gönderemeyeceğini de öğrenmek istedi. Robeck, Ferid Paşa'nın talebini reddedememekle birlikte İtalyan ve Fransız meslektaşlarına danışacağını ifade etti. Bu sıralarda Türk heyetine antlaşma taslağı sunulmuştu. Taslağın tam metninin İstanbul'a gelmediğini ileri süren Ferid Paşa 11 Haziran 1920 tarihinden önce görüşmelere başlamanın mümkün olmadığını bildirerek fazladan bir ay süre talep etti. Ferid Paşa, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinden de aynı talepte bulundu[1365]. Ferid Paşa Millî Mücadele Hareketi'ne karşı yürüttüğü mücadelenin, İtilâf Devletleri ile uzlaşmacı siyasetinin ve Padişah'ın devlet başkanları nezdinde yapacağı teşebbüslerin işe yarayacağından emindi. Ayrıca Ferid Paşa, İtilâf Devletlerinin antlaşma şartlarında Osmanlı Devleti lehine değişikliğe gideceklerine dair bir hayale kapılmıştı. İtilâf Devletlerinin Türkleri cezalandırmaya yönelik bir antlaşma hazırladıklarını geç de olsa fark eden Ferid Paşa yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlayacaktı.

Yüksek Komiserler hükûmetlerinden aldıkları talimatların ardından Osmanlı Devleti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamak için talep ettiği bir aylık uzatmanın on beş gün olabileceğini bildirdiler[1366]. Bu cevaptan sonra Ferid Paşa, Osmanlı heyetine sunulan taslakta değişiklik yapılmayacağını fark etti. On beş günlük uzatmanın ardından Osmanlı Hükûmeti 19 Haziran 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere birer nota vererek İstanbul'da bulunan delegelerin ikisinin Paris'e dönemediği gerekçesiyle barış önerisi için on beş gün daha izin verilmesini istedi[1367]. İtilâf Devletleri ulaşım sıkıntısını göz önünde bulundurarak

1365 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5048**, E 5401; F.C. R.E.A, Part IV, 1920, no. 243, **FO, 406/43**; "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 27 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5050**, E 6636.

1366 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 7 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 5980.

1367 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 23 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7107.

Osmanlı Hükûmeti'nin gecikme talebini kabul etmek zorunda kaldılar[1368]. İşin aslı 23 Haziran 1920 tarihinde Reşit Bey ve Cemil Bey'in Robeck'i ziyaretinde ortaya çıktı. Osmanlı Hükûmeti tarafından hazırlanmakta olan cevap taslağı henüz tamamlanmamış, talep edilen on beş günün yetmeyeceği anlaşılmıştı. Yüksek Komiserler ise onların bir an önce Paris'e gitmeleri için baskı yapıyorlardı.

Robeck, Reşit Paşa'nın antlaşma için Millî Hareketle işbirliği yaptığına ve Ferid Paşa'ya karşı entrikalar çevirdiğine dair duyumlar almıştı. Millî Hareket taraftarlarının entrikalarıyla Osmanlı heyetini elde ettiklerini ve Paris'te Ferid Paşa'yı etkisiz bırakarak istifasını sağlamak istediklerini düşünen Robeck, Fransızların da bu oyunun içinde olduğunu tahmin ediyordu[1369].

Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma şartlarının hemen hemen belli olması üzerine Padişah devreye girerek İngiltere Kralı'na bir mektup göndermek istedi. Yüksek Komiserlerin izni dâhilinde İngiltere Kralı'na iletilecek mektup 27 Mayıs 1920 tarihini taşıyordu. Padişah mektubunda, iletilen barış şartlarının bütün ülkeyi derin bir üzüntüye düşürdüğünü dile getirerek taleplerini şu şekilde sıraladı;

"Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki değerli tarihi bağlardan, majesteleri Kral'a ve İngiliz halkına tam güvenimden dolayı, bağımsız bir ülke ile uyuşmayan maddeleri olan anlaşma şartlarının hafifletilmesi için diğer İtilâf Devletlerine engel olmanızı ve en azından Türkçe konuşulan vilayetlerimizin bir kısmını kurtarmanızı diliyorum. Türk ve Osmanlı hanedanı sonsuza dek size bunun için minnettar kalacaktır[1370]". Padişah'ın umudunu İtilâf Devletleri üzerinde çok fazla etkisi olmayan Kral'a bağlamış olması oldukça trajikti.

Kral, bu mektuba cevaben; "27 Mayıs 1920 tarihli başvurunuzu aldım. Türkiye'nin geleceği, uzun bir süre ve sabırla kendilerini eşit bir barış antlaşması yapmaya adayan İtilâf hükûmetlerinin ellerindedir. Tüm ilgililer ve gruplar

---

1368 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 18 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5052**, E 7644.

1369 "Robeck'ten Curzon'a 23 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5051**, E 7156.

1370 "Padişah Vahdettin'den İngiliz Kralı'na 27 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5048**, E 5441.

için adilane hareket edeceklerine güvenebilirsiniz"[1371]. Şeklinde bir cevap vererek İtilâf konseyi üzerinde bir etkisinin olmadığını gösterdi.

Yüksek Komiserler, izledikleri politikalarında genel olarak bir değişikliğe gitmemekle birlikte antlaşmanın imzalanmasının ardından saraya bir ziyarette bulunacaklardı. Bu ziyaret yarı resmî karakterde olacak ve samimi ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktı. Bununla birlikte Yüksek Komiserler söz konusu ziyaretin Padişah'ın halkın gözündeki itibarını arttırmaya ya da otoritesini kuvvetlendirmeye yönelik olmadığını açıkladılar[1372]. Osmanlı Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamaya karar verdiği sıralarda alınan bu karar antlaşmanın onaylanması ile ilgili telkinlerde bulunmak amacıyla plânlanmıştı.

Bu arada Ferid Paşa Hükûmeti, Cemil Paşa'nın muhalefeti nedeniyle 30 Temmuz 1920 tarihinde istifasını sundu. Ancak Ferid Paşa, hükûmeti yeniden kurdu[1373]. Ferid Paşa imzalanacak antlaşma öncesinde hükûmetini istediği hale getirmişti.

İtilâf temsilcileri ile yürüttüğü temaslardan bir netice alamayacağını anlayan Ferid Paşa, İspanya Kral'ına ve Kraliçe'sine bir mektup göndererek Osmanlı Devleti ile imzalanmak istenen sert anlaşmada değişikliğe gidilmesi için arabuluculuk yapmalarını istedi. Türk dilinin kullanıldığı toprakların Osmanlı hâkimiyetine bırakılması için de destek talep etti[1374]. İngiltere'nin Madrid Büyükelçisi Edward Howard, bu müracaat hakkında İspanya Dışişleri Bakanı'ndan malumat istedi. İspanya Dışişleri Bakanı bu müracaatın doğru olduğunu fa-

1371 "İngiliz Kralı'ndan Padişah'a 5 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5048**, E 5441.

1372 "Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5054**, E 9172.

1373 Hükûmet'te; Sadrazam ve Hariciye ve Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Şeyhülislam Sabri Efendi, Dâhiliye Nazırı Reşid Mümtaz Paşa, Adliye Nazırı Rüşdü Efendi, Maliye Nazırı Nazir Bey, Meclis Başkanı Rıza Tevfik, Bahriye Nazırı Hamdi Paşa, Nafia Nazırı General Zeki Paşa, Maarif Nazırı Hadi Paşa, Ticaret Nazırı Cemal Bey, Evkaf Nazırı General Hilmi Paşa, Eski Mısır Türk temsilcisi Rauf Paşa ve General Zeki Paşa, nazırlar dönünceye kadar sırasıyla meclis başkanlığı ve Nafia Nazırlıklarını yürüteceklerdi. İsviçre'den yeni nazır gelinceye kadar Cemal Bey Dâhiliye Nazırlığı'nı yürütecekti. Yeni kabine 31 Temmuzda göreve başladı. "Robeck'ten Curzon'a 1 Ağustos 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5054**, E 9174 ve E 9184.

1374 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Curzon'a 7 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6119.

kat aracılık yapmak gibi bir niyetlerinin bulunmadığını, yalnızca bunu İtilâf hükûmetlerine ileteceklerine dair cevap verdiklerini bildirdi[1375]. Ferid Paşa'nın siyasi gerçeklerle izah edilemeyecek bu müracaatının da İtilâf Devletleri üzerinde bir etki yaratması sözkonusu değildi.

Ferid Paşa, Paris'e gitmeden birkaç gün önce Robeck'e bir veda ziyaretinde bulunarak yaşananlardan Osmanlı hanedanının ve Osmanlı vatandaşlarının sorumlu tutulmamasını ve hazırlanan antlaşmanın ceza şeklinde olmamasını talep etmişti. Bu görüşme hakkında Londra'ya rapor veren Robeck, Ferid Paşa'nın dengeli bir barış yapma konusunda "hayali umutlara" sahip olduğu şeklinde bir değerlendirme yaptı[1376]. Bu görüşmeden birkaç gün sonra Ferid Paşa 12 Haziran 1920 tarihinde Paris'e doğru yola çıktı[1377]. İtilâf Devletleri uzun süredir üzerinde çalıştıkları antlaşma şartlarında, uzlaşmaya varmak üzere olduklarından bu teşebbüslerden de bir netice alınamadı.

Ferid Paşa Paris'e giderken TBMM'ye bir mesaj vermekten de geri kalmadı. Ferid Paşa'ya düzenlenen suikastla ilgili olarak gözaltına alınan dört kişinin infazı onun yola çıktığı güne denk getirildi[1378]. Dört cana mal olan bu infazlar merkezi hükûmetin dâhili vaziyete hâkim olma kararlığını göstermek için yapılan bir gösteriden ibaretti.

Ferid Paşa Hükûmeti'nin İzmir'in Yunanlılara verilmemesi için son kozu halkoylaması yapılmasını teklif etmek oldu. Anadolu üzerinde Padişah'ın egemenliğinin garanti edilmesini de talep eden Ferid Paşa, İtilâf Devletlerinin gözünden düşmeye başladı. Nitekim Robeck, bunu "Millî Hareket ve hükûmet aynı sona ulaşmak için farklı vasıtalar kullanmaktadırlar" şeklinde değerlendirdi. Padişah'ın İzmir üzerinde hâkimiyetinin sağlanması halinde tüm Anadolu üzerinde hâkimiyet kuracağını düşünen hükûmet, halkoylaması yapılması amacıyla hazırladığı taslağı Barış Konferansı'na sundu. İtilâf Devletlerinin tutu-

---

1375 "İngiltere'nin Madrid Büyükelçisi Edward Howard'dan 23 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5051**, E 7320.

1376 "Robeck'ten Curzon'a 10 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6301.

1377 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6415.

1378 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5052**, E 7987.

munda en küçük bir değişiklik olmadığını gören hükûmet, İzmit'in doğusunda Millî Hareketle çatışmalara son vererek askerlerini geri çekmeye başladı. Millî Hareket'in taarruzu neticesinde merkezi hükûmet kuvvetleri İngiliz savunma hattına çekildiler. Bunun ardından millî kuvvetler, İngiliz kuvvetlerinin üzerine doğru harekete geçerek, İzmit'i işgal etmek için emir aldıklarını bildirdiler[1379]. Bu aşamadan sonra İngilizlerin tek umudu Yunan birlikleri olacaktı.

14 Temmuz 1920 tarihinde Paris'te tam yetkili temsilci olarak Reşit Bey'i bırakan Ferid Paşa hayal kırıklığı içerisinde İstanbul'a döndü. Gelişinden iki gün sonra Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa, Türkiye'nin çok sert bir antlaşmayla karşı karşıya bırakıldığını vurguladıktan sonra tek seçeneğin tamamen yok olmaktansa antlaşmayı imzalamak olduğunu ifade etti. Bunun kendisi gibi mantıklı insanlar tarafından kavrandığını fakat memleketin, antlaşmanın bir ölüm cezası olduğu ve Türkiye'nin kendi ayakları üzerinde duramayacağı şekilde düzenlendiğini düşünen "sorumsuz çılgın adamlarla" dolu olduğunu da sözlerine ekleyen Ferid Paşa, bunların antlaşmaya karşı çıkarak Bolşevik ve İslam dünyasının desteğiyle umutlandıklarını ileri sürmekteydi. Ferid Paşa bu sözlerle yetinmeyerek İzmit'te son zamanlarda İngilizlere yapılan saldırının Millî Hareket'in ne kadar ileri gidebileceğini gösterdiğini, onların sadece İstanbul Hükûmeti'ne değil aynı zamanda İngiltere'ye de düşman olduklarını ifade etti. Ferid Paşa, barışa muhalif olan "Asyalılar (Anadolulular)" tarafından kendisine sıkıntı verildiğini de belirttikten sonra artık alışılageldiği üzere İngilizlerden yardım istedi. Ferid Paşa bir süre sonra gerçek niyetini açığa vurarak Padişah'tan başlayarak "mantıklı adamların" antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'de düzeni sağlamak üzere İngiltere'nin yardım edeceğini bilmeleri halinde antlaşmanın uygulanmasına destek vereceklerini ileri sürdü. Ferid Paşa, bu garantinin verilmemesi halinde "mantıklı adamların" dahi antlaşmayı imzalamaya karşı çıkacaklarını iddia ediyordu. Her zaman olduğu gibi görüşme hakkında bir tutanak hazırlayarak tutanağın sonuna kendi görüşlerini ekleyen Robeck, Ferid Paşa'nın şahsi olarak antlaşmayı imzalamak ve taraftar bulmak istediğini, anlaşmayı imzalamak istemesi halinde tamamen Hürriyet ve İtilâfçılardan oluşan yeni bir kabine kuracağını öngörüyordu. Robeck, Ferid Paşa'nın İngiliz desteği konusundaki kaygılarını dikkate alarak Padişah'ın büyük ihtimalle antlaşmanın imzalanmasına

1379 "Umûmi Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na 18 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5050**, E 6855.

karşı olduğu ve karşıt fikirlerden etkilendiği sonucuna vardı[1380]. Ferid Paşa'nın, Misâk-ı Millî ile örtüşen ve hatta Misâk-ı Millî'yi aşan taleplerinden sonra dikte edilen antlaşmayı imzalamaya hazır olduğunu bildirmesi tam anlamıyla bir çelişkinin eseriydi. O, İngiliz yardımının bütün sorunları çözeceğine ve sarsılan iktidarını sağlamlaştıracağına inanıyordu. Mütarekeden sonraki tutumu herkesin malumu olan ve antlaşmanın imzalanması esnasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi reddeden İngiltere, antlaşma imzalandıktan sonra neden ve nasıl Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti? Ferid Paşa'ya hâkim olan bu düşünceyi anlamak oldukça güçtür. Bu açıdan bakıldığında Ferid Paşa'nın bir devlet adamı değil "İngiliz müptelası bir mecnun gibi" hareket ettiği görülecektir.

Ferid Paşa'nın Robeck'i ziyaretinden bir süre sonra toplanan Saltanat Şûrası'nda Rıza Tevfik, Hadi Paşa ve Reşat Halis Bey barış antlaşmasını imzalayacak Türk heyetine katılmak üzere delege olarak atandılar. Baskılar karşısında Osmanlı Hükûmeti'nin antlaşmayı imzalamaktan başka çıkar yolu kalmadı. Hükûmet, daha önce Barış Konferansı'na sunduğu taleplerini bir kez daha tekrarladıysa da[1381] bu talepler İtilâf Devletleri için koşul niteliğinde değildi.

Osmanlı temsilcileri henüz Sevr Antlaşması'nı imzalamadan İtilâf Devletleri, Yüksek Komiserleri vasıtasıyla antlaşmanın onaylanması için telkinlere başladılar. 26 Temmuz 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa, antlaşmayı gecikmeksizin onaylamaya niyetli olduklarını bildirdi. Ferid Paşa, antlaşma için meşruti gerekleri hiçe sayarak meseleyi Padişah'la görüşme niyetinde olduğunu, genel haklar, savaş ve barış yapılması gibi konularda ona güvenilmesi gerektiğini ileri sürerek mevcut koşullar altında antlaşmayı Padişah'ın onaylayacağını ima etti. Ülkenin geleceği ile ilgili hayati kararlar alınırken Sadrazam'ın öncelikli plânı antlaşmanın izin vereceği 15,000 kişilik bir ordu hazırlamaktı. Ferid Paşa, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı kurulacak bu orduda daha önce plânladığı gibi Kürtlerden yararlanmayı düşünüyordu. Antlaşma imzalanmadan bu ordunun kurulması için Ferid Paşa ile temasa geçen Milne, sezdirmese de Kürtlerden yararlanma fikrine taraftar değildi[1382]. Çünkü İngiltere'nin, Kürtlerin yaşadığı bölge ile ilgili başka plânları vardı.

1380 "Robeck'ten Curzon'a 16 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 8431.

1381 "Robeck'ten Curzon'a 23 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 8788.

1382 "Robeck'ten Curzon'a 28 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5053**, E 9071.

Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti tarafından imzalanacak antlaşmanın Anadolu'da kabul görmeyeceğini anlamışlardı. Yapılacak antlaşmanın Anadolu'ya güç kullanmak suretiyle kabul ettirilmesi gerekecekti. İtalya ve Fransa yeterince destek vermediğinden İngilizler operasyonları Yunan Kuvvetleri ile yapacaklardı. Bu durum, yapılan barış antlaşmasının mantığına ve şartlarına aykırı olacaktı. Bunu dikkate alan Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nden Anadolu'ya gerçek yetkiye sahip ve ılımlı Millî Hareket taraftarlarını ikna edebilecek bir heyet göndermesini tavsiye ettiler. Bu heyet Anadolu'ya giderek durum ve gerçek belgeler hakkında izahatta bulunacak, Yunanlıların başarıları, Millî Hareket'in yenilgisi hakkında rapor verecek, "Kemalistlerin" isteklerinde ısrar etmeleri halinde İstanbul'un kaybedilebileceğine ve Türkiye'nin yok edileceğine dair tehditler savuracaktı. Anadolu'ya gönderilecek heyetler, anlaşmanın kabulü halinde savaşın sona ereceğini, bununla iyi bir idarenin tesis edileceğini ve sükûnetin sağlayacağını halka anlatacaklardı. Yüksek Komiserler bu heyetlerden başarı beklememekle birlikte heyetlerin Millî Hareket taraftarları arasında ihtilaf tohumları ekmesini amaçlıyorlardı[1383].

1920 yılı ortalarından itibaren İtilâf Devletleri kendi aralarındaki çekişmeleri bırakarak Osmanlı Devleti'nin asıl hedef olduğunu hatırlamışlardı. 30 Temmuz 1920 tarihinde bir araya gelen Yüksek Komiserler Robeck, Defrance ve Maissa, Sevr Antlaşması imzalanmadan antlaşmada öngörülen komisyonların bir an önce kurulması için gerekli hazırlıkları yapmayı kararlaştırdılar. Antlaşmanın imzalanmasından sonra durum netleşinceye kadar Anadolu'daki Yunan ilerleyişi durdurulacak ve Yunan birlikleri önce İzmir'e, daha sonra Trakya'ya çekilecekti[1384]. Hükûmete durumu kontrol altına alması için kısa bir süre verilecek, hükûmet bunu başaramadığı takdirde Yunan ordusu yeniden harekete geçirilecekti.

Yüksek Komiserler henüz imzalanmamış Sevr Antlaşması'na göre kurulacak İtilâfçı Askerî Komisyon çatısı altında Ferid Paşa'nın talep ettiği 15,000 kişilik ordunun örgütlenmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Yalnız ortada büyük bir anlaşmazlık vardı. Yüksek Komiserler ordu mevcudunun 15,000 kişiye indiril-

1383 "Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5054**, E 9171

1384 "30 Temmuz 1920 tarihinde Yüksek Komiserler arasında yapılan özel toplantı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10006.

mesini düşünüyorlardı. Ferid Paşa ise Bursa dâhil olmak üzere İstanbul ve çevresinden 15,000 yeni adam toplamak istiyordu[1385]. Bu şartlarda Ferid Paşa'nın yeni bir ordu kurması mümkün değildi.

İtilâf Devletleri uzun bir gecikmeden sonra uzlaşmaya vararak Sevr Antlaşması'nı imzaladılar. Ferid Paşa gayrimeşru ve gayri meşruti yöntemlerle Sevr Antlaşması'nı onaylama çabası içerisindeydi. İtilâf Devletleri ise öncelikle imzalanan antlaşmayı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek istiyorlardı. Daha sonra kendileri onay verecek ve antlaşma yürürlüğe girecekti[1386]. Fakat Türkiye'de olaylar İtilâf Devletlerinin istediğinin aksi yönde gelişmekteydi. TBMM açıldıktan sonra Millî Mücadele Hareketi etkisini daha da arttırmıştı. Millî Mücadele Hareketi'nin yeni düzenlenecek bir ordu ile bastıracağını ileri süren Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı saldırıda bir alet olarak Kürtlerden istifade etme fikrinde ısrar etmekteydi. Ferid Paşa, Bolşevik tehlikesinin farkında olan Kürt liderlerinin, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanılabileceklerini düşünüyordu. Sevr Antlaşması'nın birinci plâna izin verebileceğini ifade eden Robeck, Kürt taslağı hakkında hükûmetine başvurdu[1387]. Ferid Paşa, koltuğunu sağlamlaştırma ve rakiplerinden intikam alma uğruna ülkeyi iç savaşa sürükleyecek bu teklifleri sunmakta tereddüt etmiyordu. Paşa, TBMM ile mücadele yolunda İtilâf temsilcilerini dahi aşıyordu.

Ferid Paşa'nın malum politikası, İngiltere'nin desteği ile kurtuluşa ulaşmaktı. Ferid Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği çalışanlarını ilginç teklifleri ile şaşkına çeviriyordu. Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Padişah'ın 6 yaşındaki oğlu için İngilizce öğretmeni talep ettiği bir görüşmede, daha önce savunduğu fikirleri doğrultusunda Padişah'ın yetkilerini arttıracak üçüncü bir meşrutiyet ilân edilmesi için İngiltere'den destek istedi. Robeck, Ferid Paşa için, "İngiltere'nin şimdiki menfaatlerine ondan daha iyi hizmet edecek bir Sadrazam yoktur"[1388] diyecek kadar onu İngilizlere yakın bulmaktaydı.

1385 "30 Temmuz 1920 tarihinde Yüksek Komiserler Arasında Yapılan Özel Toplantı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10006.

1386 "Robeck'ten Curzon'a 12 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5054**, E 9886.

1387 "Robeck'den Curzon'a 30 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 73; **FO, 406/44**.

1388 "Robeck'den Curzon'a 2 Eylül 1920 Tarihli Mektup", F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 121; **FO,406/44**.

İstanbul ve çevresinde hükûmete bağlı kuvvetlerin sayısı oldukça azaldığından, Ferid Paşa, Millî Hareketi bastırmak amacıyla talep ettiği asker sayısının 25,000'e çıkarılmasını rica etti[1389]. İngiliz Savaş Bakanlığı, Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak İtilâfçı Askerî Komisyon'un kontrolünde olması koşuluyla bu talebe müsaade edileceğini bildirdi[1390]. TBMM kuvvetlerinin, bir İtilâf kuvveti ya da Yunanlılar yerine Osmanlı kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmesi ve antlaşma şartlarının uygulanması daha iyi olacaktı.

Ferid Paşa bahsedilen ordunun ihtiyaç ve donanımlarını İtilâf Devletlerinden, özellikle İngiltere'den satın almak istediklerini de bildirdi[1391]. Milne bu talebi olumlu karşılayarak talep edilen malzemelerin bir kısmını, el konulan malzemelerden bir kısmını da Mısır'dan getirerek Osmanlı Devleti'ne satmayı düşündü.

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin 15,000 kişilik özel bir birliğine sahip olmasından bahsedilmekteydi. İtilâf Devletleri Sadrazam'ın talebinin Sevr Antlaşması'na uygun olduğuna kanaat getirerek antlaşma onaylanmadan önce bu birliklerin oluşturulması için çalışmalara başlanmasına razı oldular[1392]. Diğer konularda antlaşmanın onaylanmadığı gerekçesiyle işlemlere izin vermeyen İtilâf Devletleri bu konuda hükûmete sınırlı da olsa yetki verdiler.

Kuvâ-yı Milliye'ye karşı plânları hakkında Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Ferid Paşa Yunanlıların, Osmanlı Devleti'ne terk edeceği bölgeler dâhil Türkiye genelinden 15,000 asker, 35,000 jandarmanın celbini, mütarekeden sonra İtilâf Devletleri tarafından el konulan harp mühimmatının bu kuvvetlere verilmesini ve kıtaların naklinde kullanılmak üzere bir filoya izin verilmesini talep etti. Bunlarla da yetinmeyen Ferid Paşa, antlaşmada tasarlandığı gibi jandarma ve diğer hizmetler için yabancı subaylar tahsis edilmesi ve yapılacak operas-

---

1389 "İstanbul Umûmi Karargâhından Savaş Bakanlığı'na 30 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5054**, E 10018; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 82, ek.1, **FO, 406/44**.

1390 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10018.

1391 Ordu için öncelikli olarak, 50,000 çadır, 11,000 at, 80,000 çift çizme, 50,000 kaban, 50000'i kışlık 50000'i yazlık üniforma, 1,700 muhtelif vagon, 2,500 semer gibi malzemeye ihtiyaç vardı.

1392 "Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul Umûmi Karargâhına (g.y) Eylül 1920 Tarihli Telgraf", Dışişlerinden Savaş Bakanlığı'na 24 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5055**, E 11271.

yonların üç aylık masrafına binaen Osmanlı Hükûmeti'ne 25,000,000 lira borç para verilmesi gibi İtilâf Devletlerinin asla yanaşmayacağı taleplerde bulundu. 21 Eylül 1920 tarihinde bu talepleri görüşen Yüksek Komiserler bunların uygun olmadığına karar verseler de Damat Ferid Paşa'ya bu talepleri hükûmetlerine sunduklarını söylediler. Öte yandan Yüksek Komiserler Anadolu'ya bir heyet gönderme fikrini hayata geçirmek için çalışıyorlardı[1393].

Ferid Paşa Hükûmeti'nin son icraatlarından bir tanesi Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtmak üzere adam toplamaktı. 1920 yılı Eylül ayı sonlarına gelindiğinde hükûmet İstanbul ve çevresinde askere aldığı yeni adamlarla birlikte iki bölüğü yeniden organize etmiş ve bunların mevcudu 7,000 kişiyi bulmuştu. Yalnız bu küçük ordunun harekete geçebilmesi için İtilâf Devletlerinin yetki vermesi lazımdı. Fransız Yüksek Komiseri, antlaşmaya göre kurulacak askerî komisyonu beklemeksizin, üç İtilâf subayından oluşacak bir idare heyeti kurulmasını tavsiye etti. İngiliz Yüksek Komiseri kurulacak heyette başkanlık sorunu yaşanmasını önleyebilmek amacıyla heyet üyelerinin Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde bulunan kontrol komisyonu tarafından atanmasını önerdi[1394]. İtilâf Devletleri Millî Hareket karşıtı diye askere alınanların denetim altında olmadıkça Millî Harekete karşı savaşacaklarından emin değillerdi. Daha açık ifade edecek olursak, toplanacak kuvvetlerin Kuvâ-yı Milliye'ye katılacağından şüpheleniyorlardı.

Sevr Antlaşması'na göre İtilâf kumandanlarının iznine tabi olmak koşuluyla Osmanlı Hükûmeti, antlaşmada öngörülen 15,000 kişilik orduyu teşkil edebilecekti. İtilâf kumandanları, teşkil edilecek ordunun Millî Mücadele'ye katılmayacağından emin olduklarında bu izni verme kararı aldı. Ferid Paşa'nın 25,000 kişilik teklifi ise antlaşmaya aykırı olduğu gerekçesiyle reddedildi[1395].

M. Millerand, Osmanlı Hükûmeti'nin talep ettiği ve Sevr Antlaşması'nda bahsedilen 15,000 kişilik kuvvete İtilâf kumandanlarının izni ve denetimi altında müsaade edilebileceğini açıkladı. Fransızlar da bu kuvvetlerin Kuvâ-yı

1393 "Ferid Paşa Tarafından Yüksek Komiserlere Gönderilen Tarihsiz Mektup" ve "Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 11837, E 12260; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 130, **FO, 406/44**.

1394 "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12075.

1395 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 27 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 10018; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 82, ek.2, **FO, 406/44**.

Milliye'ye katılmalarından endişe ediyorlardı[1396]. Tartışmalar devam ettiğinden hükûmet yeni orduyu harekete geçiremiyordu.

Esasında Fransız Hükûmeti, toplanması hedeflenen 15,000 kişilik kuvvetin husumeti daha da arttırtacağını ve hükûmete bağlı "ılımlı Millî Hareket taraftarlarını" dahi düşman hale getirileceğini gerekçe göstererek istenen yetkinin verilmesine itiraz ediyordu[1397]. Bundan sonra plân askıya alındı ve Ferid Paşa Hükûmeti'nin sonu gelmeye başladı.

Ryan'ın yapmış olduğu değerlendirmelerle, Millî Hareketi bastırmak üzere kurulmak istenen kuvvet için hazırlıkların aylar dolmadan tamamlanamayacağı, İtilâf Devletlerinin desteği olmadan özellikle maddi yardımı olmadan yapılacak teşebbüslerden verimli bir sonuç alınamayacağı kanaati ağır basmıştı[1398]. Ryan, mevcut şartları ve Ferid Paşa'nın taleplerini dikkate alarak bu tespitlerde bulunmuştu. Yüksek Komiserler, Ryan'ın görüşlerini dikkate alacak, bundan sonra Millî Hareketi güç kullanarak bastırma fikri yerine Anadolu'ya bir heyet gönderme fikrine daha sıcak bakacaklardı.

25 Eylül 1920 tarihinde Yüksek Komiserlik siyasi temsilcileri Damat Ferid Paşa'yı ziyaret ederek, Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere kurulan iki bölüğün harekete geçirilmesine izin vermeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Damat Ferid Paşa "beklenmedik saldırgan bir tutum" sergiledi. Ferid Paşa Anadolu'daki hareketi bastırmak üzere bir örgüt kurulmadıkça, "ılımlı Millî Hareket taraftarlarıyla" uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekteydi. 27 Eylül 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa aynı tutumunu sürdürdü. Ferid Paşa'ya güven duyan Robeck dahi bundan sonra onunla uzlaşılamayacağını düşünmeye başladı. Ferid Paşa'nın bu tutumundan sonra bir araya gelen Yüksek Komiserler, Anadolu'ya bir heyet göndermesi için hükûmete baskı yapmaya karar verdiler. Bu heyetin başarılı olma ihtimali mevcut hükûmetin iktidarda kalma şansını ortadan kaldıracaktı. Yüksek Komiserler son aşamada Sadrazamlık için en uygun aday olarak düşündükleri Tevfik Paşa aracılığıyla bu fikirlerini Padişah'a iletmeye karar verdilerse de öncelikli olarak Sevr Antlaşması'nın onay-

1396 "Curzon'dan M.de Fleuriau'ya 27 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5055**, E 10185.

1397 "Derby'den Curzon'a 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12088.

1398 "Anadolu'daki Millî Hareket Hakkında Ryan'ın 22 Eylül 1920 Tarihli Muhtırası ve Robeck'ten Curzon'a 28 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5056**, E 12474.

lanmasını düşündüklerinden bu kararlarını askıya aldılar[1399]. Millî Mücadele Hareketi'nin bastırılması için asker toplamak üzere İtilâf Devletlerinden izin isteyen, onlardan silah ve para yardımı bekleyen Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yüksek Komiserler Millî Mücadele Hareketi ile uzlaşma sağlayacağını tahmin ettikleri Tevfik Paşa'yı Sadrazamlık için düşünmeye başladılar.

Robeck, Ferid Paşa'nın nelerin döndüğünden habersiz olduğunu düşünse de Ferid Paşa yaşananları sezmiş, kendisinin, Padişah'ın ve adamlarının güvenliği konusunda endişelenmeye başlamıştı. Bunun üzerine Robeck, millî bir hükûmet kurulması ihtimalinde dahi İngiltere'nin Ferid Paşa'ya ve adamlarına karşı bir harekete müsaade etmeyecekleri konusunda teminat vermek için hükûmetinden talimat istedi[1400]. 1 Ekim 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi temsilcileri ile bir kez daha görüşen Ferid Paşa, Yüksek Komiserlerin millî eğilimli bir hükûmetle çalışılmasına razı olmaları halinde dayanma gücünün sonuna ulaşan Padişah'ın tahttan çekilebileceğini ileri sürdü. Ferid Paşa'nın bazı çevrelere kendisini "İngilizlerin güvendiği tek Sadrazam" olarak, Yüksek Komiserlere ise "Padişah'ın inandığı tek adam" olarak sunduğuna dair istihbarata ulaşan Robeck'in, Ferid Paşa'ya itimadı sarsılıyordu. Bundan sonra Robeck, hükûmetine İstanbul'da yaşanabilecekler konusunda izahatta bulundu. Ferid Paşa'nın istifasından sonra ülkeden ayrılmak istemesi halinde ona her türlü yardımda bulunulacak, Padişah ve Ferid Paşa'nın hayatlarına yönelik olası tehlikeler önlenecek, Padişah'a tahtından feragat etmesinin ülkeyi daha da karışık bir hale getireceği nasihat edilecek ve son olarak Padişah'ın tahttan çekilmesi halinde onun yurtdışına çıkmasına yardım edilecekti[1401]. İngiliz Hükûmeti, bunların hepsini kabul etmeye hazırdı. Fakat tahttan çekilmemesi konusunda Padişah etki altında bırakılacaktı[1402]. Çünkü İngilizlerin projelerini gerçekleştirebilmek için Padişah'a ihtiyaçları vardı.

1399 "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12183; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 139, **FO, 406/44**.

1400 "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12184; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 140, **FO, 406/44**.

1401 "Robeck'ten Curzon'a 4 Ekim 1920 Tarihli Çok Gizli ve Şahsi Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12215; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 141, **FO, 406/44**.

1402 "Curzon'dan Robeck'e 6 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12215; F.C. R.E.A, Part V, 1920, no. 143, **FO, 406/44**.

13 Ekim 1920 tarihinde Padişah'la daha önce plânladıkları gizli görüşmeyi yapan Yüksek Komiserler, Damat Ferid Paşa'nın değiştirilmesini talep ederek Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini önerdiler. Yüksek Komiserlerin Padişah'la yaptıkları görüşmeden sonra Damat Ferid Paşa'nın iktidarda kalması imkânsız hale geldi. 17 Ekim 1920 tarihinde Damat Ferid Paşa istifasını sundu ve hükûmeti kurma vazifesi Tevfik Paşa'ya verildi. 18 Ekim 1920 tarihinde Yüksek Komiserler ile Tevfik Paşa arasında yapılan görüşmelerde Sevr Antlaşması'nın onaylanması ve Anadolu'ya bir uzlaşma heyeti gönderilmesi meseleleri üzerinde duruldu[1403]. Anadolu'nun, İstanbul'a itaat etmesi için çaba sarf eden Damat Ferid Paşa hedefine ulaşamayarak başarısız olmuştu. İtilâf Devletleri politikalarından umutlarını tüketen Ferid Paşa'yı gözden çıkarmış, Anadolu ile İstanbul'u uzlaştıracağına inandıkları Tevfik Paşa'nın yeniden hükûmeti kurmasını sağlamışlardı.

4. Rus Göçmenler Sorunu ve Bolşeviklerin İstanbul'daki Faaliyetleri

Rus iç savaşında Bolşevikler karşısında zor durumda kalan eski rejim taraftarları, canlarını kurtarmak amacıyla işgal altındaki İstanbul'a gelmek için çaba harcıyorlardı. İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı mücadele eden Rusların, İstanbul'a gelmeleri halinde Bolşeviklerin bütün Rusya'ya hâkim olmalarından endişe ediyorlardı. Bu nedenle İtilâf Devletleri başlangıçta Rusların İstanbul'a gelme taleplerine pek sıcak bakmadılar. İstanbul İşgal Yönetimi de göçmenlerin gelişiyle İstanbul'da yaşanabilecek sağlık, konaklama ve iaşe sorunları nedeniyle bu göçe karşı çıkıyordu[1404].

Denikin'in, Bolşevikler karşısındaki yenilgisinden sonra İtilâf Devletleri, kadın ve çocukların Rusya'dan ayrılmalarına izin verdiler. Bu amaçla işgal yönetimi, Büyükada'da 2,000'e yakın göçmenin konaklaması için bir düzenleme yaptı. Göç dalgası İstanbul'da salgın hastalık riskini de arttırmaktaydı. Yüksek Komiserler Tuzla ve Kavak Karantina İstasyonları yetersiz kalacağından Selviburnu Karantina İstasyonu'nun hizmete açılması için Osmanlı Hükûmeti'ne talimat verdiler. Askerî yetkililerin önerileri doğrultusunda gelen göçmenlerin

---

1403 Şimşir, **Atatürk**, s. 352-353, 370-371.

1404 "İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 33/974**.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerikalıların denetimi altında adalara yerleştirilmesine karar verildi[1405].

İstanbul'a tahminlere göre 100,000'den fazla Rus göçmen getirilmişti[1406]. İngiliz Başkumandan Harington hatıralarında İstanbul'a gelen göçmenlerin içler acısı halini gözler önüne sermekte, hükûmetlerinden aldıkları talimata göre Fransızların bu göçmenlerden sorumlu olduğunu bildikleri halde kendilerinin ve hayırseverlerin bu göçmenlere yardım etmek için ellerinden geleni yaptıklarını nakletmektedir[1407]. Fakat belgeler Harington'un iddialarını desteklememektedir. 22 Kasım 1921 tarihinde Savaş Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında Harington, Rusların İstanbul'a getirilmesinden sorumlu olmadıklarını dile getirerek "sokaklarda 40,000 fahişe" olduğunu ileri sürdü[1408]. Bu rakamın o sıralarda İstanbul'daki Rus göçmenlerinin toplam sayısına yakın olduğu düşünüldüğünde Harington'un bu göçmenlere bakış açısı daha iyi anlaşılacaktır.

İngiliz Hükûmeti Güney Rusya'daki Ruslar için sadece 1920 yılına mahsus 1,000,000 pound harcama yaptığını ileri sürerek İstanbul'daki Ruslar konusunda sorumluluk almaktan kaçınıyordu. Bu konuda sorumluluğu Güney Rusya'da kurulan hükûmeti tanıyan Fransız Hükûmeti üstlenmişti. İstanbul'a gelen göçmenlerin tamamının İstanbul'da kalması mümkün değildi. Gelen göçmenlerin İngiliz hâkimiyetindeki Kıbrıs ve Mısır'a gönderilmeleri gündemdeydi[1409]. İngiliz Hükûmeti İstanbul'a gelen göçmenleri Mısır ve Kıbrıs'a göndermektense onların memleketlerine dönmelerini daha uygun bulmaktaydı. Fakat Bolşevik tehdidinden korkan göçmenler memleketlerine dönmek istemiyorlardı[1410]. İngiliz Hükûmeti Bolşeviklere karşı yararlandığı Ruslara sahip çıkmıyor, onları kaderleri ile baş başa bırakıyordu.

General Wrangel Rus savaş ve ticaret gemilerine Fransız bayrağı asarak ordu ve donanmasının Fransız himayesi altında olduğunu göstermeye çalışıyordu.

1405 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

1406 İtilâf Devletleri İstanbul'dan çekildiklerinde dahi İstanbul'daki Rus göçmenlerin sayısı 8.000'i daimi, 15,000'i geçici olmak üzere 23,000 kişi kadardı. "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 189-192", **FO, 371/9176**, E 10937.

1407 Charles Harington, **Tim Harington Looks Back**, Londra, 1940, s. 101-102.

1408 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 22 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **T, 161/89**.

1409 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 13 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **T, 161/89**.

1410 "25 Kasım 1920 tarihli İngiliz Hükûmeti Toplantısından", **T, 161/89**.

Fransız Yüksek Komiseri bu uygulamayı geçici olarak kabul ederek hükûmetinin kararını beklemeye başladı[1411]. Bu tavır, insani amaçlarla para harcamak istemeyen İngiltere'nin, Rus göçmenlere yardım konusundaki isteksizliğini daha da arttırdı.

İtilâf Devletleri savaş boyunca her bir müttefikin kendi kıtaları için yaptıkları masrafları karşılaması konusunda genel bir uzlaşmaya varmışlardı. Savaştan sonra İtilâf Devletlerinin İstanbul'da kurdukları müşterek işgal yönetiminin masraflarının paylaşılması noktasında bazı sorunlar yaşandı. Bu bağlamda İstanbul'a gelen Rus göçmenlerin masraflarını hangi devletin karşılayacağı uzun yıllar tartışma konusu oldu. Rus göçmelerinin bulunduğu kamplardan mesul tutulan Fransızlara zaman zaman İngilizler yardımcı oldular. İngiliz yetkililer bu kamplarda istihdam edilen subayların masraflarını Fransızlardan tahsil etmek amacıyla harekete geçtiler. İngilizler, müşterek kaynaklardan alınarak bu göçmenlere dağıtılan erzak ve malzeme ücretinin de Fransızlar tarafından ödenmesini talep ediyorlardı. 2,600 pound gibi küçük bir meblağa denk gelen bu talepleri Fransızlar kabul etmediler. 1925 yılı geldiğinde dahi İngilizler bu taleplerinden vazgeçmemişlerdi[1412]. Fransızların bu taleplere karşılık vermeyeceğini anlayan İngiliz Hazine Bakanlığı en sonunda bu teklifin geri çekilmesine karar verdi[1413]. Bahsedilen subaylar zaten İstanbul'da görev yapmaktaydı. Göçmen kamplarında olmasa başka bir yerde görev yapacaklardı. Yani İngiliz hazinesinin sırtına binmiş fazladan bir yük yoktu. Kaldı ki; İtilâf Devletleri bu yardımı sadece insani amaçlarla değil, Bolşeviklere karşı savaşan Ruslara yardım için, daha açık bir deyişle bölgedeki menfaatlerini korumak için yapmışlardı.

Gelen göçmenlerle İstanbul'da ilgilenmek mümkün olmadığından bu göçmenlerin İstanbul dışına nakli düşünülüyordu. Ancak İtilâf temsilcileri sıkı talimatlar aldıklarından kendi ülkelerine ve sömürgelerine bu göçmenlerin gönderilmesine izin vermediler. Neticede göçmenlerin bir kısmının Gelibolu ve Limni'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Sonraki aşamada gelenler Çekoslovakya, Yunanistan, Bulgaristan, Libya, Brezilya, Tunus ve Romanya gibi ülkelere gön-

---

1411 "Amiral Bristol Tarafından Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 17 Kasım 1920 Tarihli Mektup", **Public Record Office Headquarters (HW), 12-17**, 4814.

1412 "Savaş Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 27 Mart ve 25 Mayıs 1925 Tarihli Mektuplar", **Public Record Office Traeasury (T), 161/89**.

1413 "Hazine Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 26 Mayıs 1925 Tarihli Mektup", **T, 161/89**.

derildi[1414]. Ancak İstanbul, bu göçmenler için geçiş güzergahı olduğundan her an tehlike ile karşı karşıya kalmaktaydı.

İtilâf temsilcileri İstanbul'da kapasitenin üzerinde göçmenin kalmasına izin veriyorlardı. Tuzla, Florya, Çatalca ve Marmara adalarıyla Selimiye Kışlası'nda çok sayıda Rus göçmen kalıyordu. Rus göçmenlerden sorumlu olan Fransızların kaynaklarına göre 27 Kasım 1919 tarihinde İstanbul'da şehir içinde 3,600, şehir dışında 9,000 civarında Rus göçmen bulunmaktaydı. İstanbul hastanelerinde çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu 4,300 Rus göçmenin bulunduğu Moda'da bulunan büyük gemilerde de 60,000 civarında Rus göçmen olduğu düşünülürse olayın vahameti daha iyi anlaşılacaktır[1415]. Bu sayı her geçen gün daha da artmaktaydı. Rus göçmenlerinin kaldığı mekânlar altyapı bakımından oldukça yetersiz olduğundan kolera, tifo, frengi, veba gibi bulaşıcı hastalıklar İstanbul'u tehdit ediyordu. Osmanlı Sağlık İdaresi ve İtilâfçı Sağlık Komisyonu gereken tedbirleri almakta zorlanıyordu.

Osmanlı Muhacirun Cemiyeti, Teşvik-i Mesai Komisyonu ile birlikte çalışmak isteyen göçmenlere küçük bir sermaye sağlayarak onların istedikleri işlerde çalışıp para kazanmalarına yardım ediyordu. Göçmenler ayakkabı tamirciliği, marangozluk, kasaplık, hamallık, seyyar satıcılık gibi birçok mesleği icra etme imkânı buldular[1416]. İtilâf Devletleri, Rus göçmenlere yaptıkları yardımlarla onların ihtiyaçlarına karşılık geçici çözümler bulurken Osmanlı Hükûmeti farkını ortaya koyarak kalıcı çözümler bulmaya çalıştı. Bu insanların en azından bir kısmı, başkalarına bağlı kalmadan emekleri karşılığında ayakta kalabildi. İtilâf Devletleri kendilerine karşı savaştığı için Türk halkına yardım etmeyi reddettiği halde Osmanlı Devleti en sıkıntıda olduğu zamanda dahi daha önce yıllarca savaştığı Rus milletine yardım etmekte bir an dahi tereddüt etmedi. İtilâf Devletleri, kendi ülkelerine ve sömürgelerine dahi Rus göçmenleri kabul etmezken Osmanlı Devleti, göçmenlere kucak açtı.

Rus göçmenlerin içinde bulundukları sağlıksız koşullar bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkarıyordu. 1920 yılı sonlarında az da olsa Rus göçmenlerin bulun-

---

1414 "2 Aralık 1920 Tarihinde Biten Haftanın İstihbarat Raporu", **FO.406/45**, s. 32-37.

1415 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 218.

1416 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 235.

duğunu Çatalca sınırında koleradan 50 kişi hayatını kaybetti. İtilâf yetkilileri salgının İstanbul'a yayılmasından endişe ediyorlardı[1417].

Rus göçmenlerin yol açtığı problemlerden bir tanesi de fuhuş sorunu idi. Bu mesele ile ilgilenme görevi İtilâf polisine verilmişti. Fuhuş, Osmanlı polisinin de yetki sahası içerisinde idi. Her iki polis teşkilatı şehrin sosyal dengesi ile birlikte sağlığını tehdit eden bu mesele ile ilgilenmekte yetersiz kalınca Yüksek Komiserler devreye girerek zührevi hastalık taşıdığı halde fuhuş yapmaya devam eden bazı kadınlar hakkında hapis cezası verileceğini duyurdular[1418].

Rus göçmenlerin içinde bulundukları sağlıksız koşullar, yaşadıkları maddi ve manevi sıkıntılar onlar arasında komünist fikirlerin hızla yayılmasına zemin hazırlıyordu. Bu fikirler Rus göçmenlerden sorumlu olan Fransız askerlerini dahi etkiliyordu[1419]. Kırım ve çevresinde Bolşeviklerle mücadelede önemli bir rol oynayan Fransızlar için bu çok ciddi anlamda bir tehlike idi. Bu nedenle Fransızlar İstanbul'da Bolşeviklere karşı etkin bir şekilde mücadele sürdürüyorlardı.

İstanbul'da göçmenler arasında kurulan ve Almanya'dan dönen Türk öğrencilerin de içerisinde yer aldığı Ginzberg grubunu yakın takibe alan Fransız polisi bu grubu 1919 Şubat ayı içerisinde çökertmeyi başardı[1420]. Bolşevik fikirleri yaymaya çalışan bir diğer grup Albay Gniloribov'un liderliğindeki Golden Horn (Haliç) Grubu idi. Bu grup çok etkili olmasa da Türk işçi sınıfını ve Yahudileri kazanmaya çalışıyordu. Ancak İtilâf polisinin ve Yüksek Komiserlerin aldığı tedbirler nedeniyle grubun faaliyetleri çok sınırlı kalmaktaydı[1421].

İtilâf polisinin darbe vurduğu Bolşevik hareketler, Wrangel ordusunun yenilmesinin ardından İstanbul'a yapılan yeni Rus göçleri ile yeniden canlandı. Bu sıralarda İstanbul resmen işgal edildiğinden ve İtilâf kuvvetleri etkisini daha da arttırdığından bu hareketlerin faaliyet alanlarını İstanbul'un Anadolu yakasına kaydırmıştı. Anadolu yakasında Beykoz merkezli Bolşevik hareketler hücre

---

1417 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 18 Aralık 1920 Tarihli Rapor", **WO, 33/1000**, 6834.

1418 "31 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4059; "28 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

1419 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 297.

1420 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 295-296.

1421 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 296-298.

şeklinde teşkilatlanıyor, bölgede bulunan Türkler ve Yahudiler bu hareketlerden etkileniyorlardı. Fransız istihbarat servislerinin ve İtilâf polisinin tahkikatları neticesinde Bolşevik olduğu iddiasıyla çok sayıda şahıs tutuklandı[1422]. Netice itibarıyla, İtilâf kuvvetleri İstanbul'da Bolşevik yanlısı fikirlerin yayılmasına engel olmak gibi bir işlevi de yerine getiriyorlardı.

Wrangel taraftarları Fransız ve Yunan bölgeleri içerisinde bulunan Hadımköy-Çatalca arasında kalan bölgeye yerleştirilmişti. Yunanlılar bu durumdan istifade ederek, Millî Mücadele'ye karşı Wrangel ile bir anlaşma yapmaya çalıştılar. Sonraki safhada Yunanlılar Millî Hareket liderlerinin Bolşevik yandaşı olduğunu ileri sürerek Wrangel ile anlaşmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar[1423].

İngiliz istihbarat servisleri, bütün çabalarına rağmen İstanbul'da güçlü bir teşkilat kurmayı başaramayan Bolşeviklerin 1921 yılında değişik bir taktikle fikirlerini yaymaya çalıştıkları konusunda raporlar hazırladılar. İstihbarat servislerinin hazırladıkları raporlara göre Bronislav'ın başkanlığında İstanbul'a gelen Rus ticaret heyeti, İstanbul'da bulunan komünist gruplarla temasa geçerek bu grupları örgütlemeye çalışmaktaydı. Bu raporları değerlendiren İtilâf polisinin yaptığı geniş çaplı bir tahkikat neticesinde Bolşevik yanlısı olduğu gerekçesiyle 50 şahıs tutuklandı. 30 şüpheli şahıs İstanbul'dan çıkarılarak Bulgaristan ve Romanya'ya gönderildi[1424].

İstanbul'a gelen İtilâf temsilcilerinin yakından izledikleri meselelerden biri de Bolşeviklerin aktiviteleri idi. İstihbarat görevlileri Bolşeviklerle temas kuranları ve onlara katılanları yakın takibe alıyorlardı[1425]. Bolşeviklerin Türkiye'deki uzantılarını tespit etmek için hazırlanan raporlar da, Bolşeviklerle Kuvâ-yı Milliye hareketi arasında yakınlaşma olduğuna dair bazı iddialar gündeme geliyordu.

Bolşevikler İslam dünyasında, başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletlerine karşı bir tepki oluşturmayı plânlıyorlardı. Bolşeviklerin, Türkiye'de başarılı olmaları Transkafkasya, Afganistan, İran, Türkistan, Hindistan, Suriye, Arabis-

---

1422 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 299.

1423 Saime Yüceer, "Wrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu**, C. 6, S. 21, (1998), s. 107-117.

1424 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 299.

1425 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3411**, 211710.

tan ve Mısır'da hedefledikleri daha kolay bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlayacaktı. Türkiye'de bulunan İngiliz askerî yetkilileri, Bolşevizm ve İslam arasında ortak değerler bulunmadığını biliyorlardı. İslam dünyasında Bolşevikliğin yayılması değil, İslam dünyası ile Bolşevikler arasında sağlanacak bir işbirliği onları tedirgin etmekteydi. Bu konuda İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir rapor sunan Kumandan H.C. Luke, "Yunan ordusunun bir Müslüman vilayeti olan İzmir'i acınacak bir şekilde işgal etmesinin Bolşevikler için çok kullanışlı bir argüman olduğunu" açık bir şekilde izah etti. Luke, Bolşeviklerle mücadele edebilmek için İslam dünyasında söz sahibi olan Kral Hüseyin, Emir Faysal, Aga Han, Şeyh Senusi ve Seyyid Ahmet gibi liderlerden faydalanılmasını öneriyordu[1426]. Kısacası H.C. Luke İzmir'de yapılan haksızlığı gidermeyi tavsiye etmek yerine liderleri aracılığıyla İslam dünyasını kandırmayı öneriyordu.

Baş tercümanlık görevinde bulunmasına karşın İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nde oldukça etkili bir rol oynayan Andrew Ryan da Luke ile aynı fikirde idi. Yalnız Ryan, Luke'dan farklı olarak liderleri aracılığıyla verilecek beyanatların istenilen etkiyi yaratamayacağını hatta tam tersi sonuçlar doğuracağını ancak Halife aracılığıyla İslam dünyasının kontrol altında tutulabileceğini düşünmekteydi. Ryan, Bolşeviklerle Müslümanların yakınlaşması sonucunda İtilâf Devletlerine karşı gelişen "İslami hareketin ekseninin İstanbul" olduğunu düşünüyordu. İstanbul eksenli bir İslamcılık politikasının İngiltere'nin Müslümanlar üzerindeki egemenliğini yıkabilecek bir kuvvet olduğunu düşünen Ryan, "amacımız bölmek, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmektir. Parçalamak ve uzlaşmak gereklidir. Çünkü Müslümanların tamamen bir araya toplanmasını istemiyoruz" sözleri ile İtilâf politikasının ana hatlarını özetliyordu. Ona göre Türkleri çok sert bir antlaşma yapmaya zorlamanın yolu Kuvâ-yı Milliye ile savaşmaktan geçiyordu[1427]. İtilâf Devletlerinin "bölmek, parçalamak, uzlaştırmak ve yönetmek" şeklinde formüle ettikleri politikaların bu kadar acı tecrübeden ve badireden sonra hala tam anlamıyla fark edilememiş olması da olayın diğer bir boyutudur.

1426 "H.C. Luke'un İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği İçin Hazırladığı 25 Aralık 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4161**, 174130.

1427 "Ryan tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Verilen 29 Aralık 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/4161**, 174130.

İngiliz İstihbarat görevlilerinden temin edilen istihbarata göre 1919 yılı Eylül ayında Sovyet Hükûmeti adına İstanbul'da bulunan küçük bir grup, Millî Hareket liderleriyle ve hatta Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmayı başarmıştı. Buna göre İstanbul'da bulunan Bolşevik temsilcileri Balıkesir'e giderek Albay Kazım Bey'le görüşmüş ve 21 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'a dönmüşlerdi. Bolşevik temsilcileri Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere Albay Kazım Bey'e bir mektup vermişlerdi. Mektupta Bolşeviklerle Millî Hareket tarafından yapılmak istenen devrimlerin aynı karakterde olduğu iddia edilmekteydi. Bunun dışında Bolşevikler Kuvâ-yı Milliye'ye para, silah ve hatta yerel sosyalist gruplardan asker toplamak gibi yardım teklifinde bulunmuşlardı[1428]. Doğruluğu tartışmaya açık bu bilgiler İtilâf subayları tarafından oldukça ciddiye alınıyor, Bolşeviklerle, Millî Hareket arasındaki yakınlık İtilâf Devletlerinde tedirginliğe sebep oluyordu.

5. Yurt Dışında Yaşayan Türklerin İstanbul'a Dönüşü

I. Dünya Savaşı sonrasında İtilâf Devletleri yurt dışına giden İttihatçılarla birlikte uzun yıllar İttihatçılara muhalif oldukları için yurt dışında yaşamak zorunda kalan Türkleri farklı amaçlarla takibe aldılar. İttihatçıları İstanbul'a getirerek cezalandırmayı hedefleyen İtilâf Devletleri siyaset sahnesinde İttihatçı muhaliflerden yararlanmaya çalıştılar.

İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne baş tercüman olarak atanan ve İstanbul'a gitmeye hazırlanan Ledoux[1429] Avrupa'da yaşayan İttihatçı karşıtları ile beraber İstanbul'a gelmek üzere hazırlık yapmaktaydı. Aralarında Prens Sabahattin, Midhat Kemal, Hakkı Halid ve Ahmet Cevdet'in bulunduğu çok sayıda muhalif Fransa'nın teveccühünü kazanmıştı[1430]. Bunun üzerine harekete geçen İngiliz Hükûmeti, Türkiye'ye dönmeyi arzulayan muhaliflere İngiliz pasaportu temin edilmesi konusunda takdiri H. Rumbold'a bıraktı[1431]. Mond-

---

1428 "Karadeniz İngiliz Ordusu'nda Görevli Yarbay W.N Hay'a Sunulan 18 Kasım 1919 Tarihli İstihbarat Raporu", **FO, 371/4161**, 91081.

1429 İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği eski Tercümanı.

1430 "H. Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 21 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 193425.

1431 "İngiliz Hükûmeti'nden H. Rumbold'a 27 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 193425.

ros Mütarekesi'nin üzerinden bir ay dahi geçmediği halde yurtdışında yaşayan Türkler, İtilâf Devletleri pasaportu olmadan İstanbul'a giriş yapamayacak duruma gelmişlerdi. İtilâf Devletleri, yurtdışında yaşayan muhaliflerin kendi ülkelerine dönmeleri için yapacakları yardımın karşılığını ileride onlardan istifade ederek almaya çalışacaklardı.

Prens Sabahattin, Midhat Paşa'nın yeğeni Kemal Midhat Bey, Dr. Nureddin, Rıfat Bagovitch, İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey, Çerkez Süleyman Paşa'nın oğlu Adil Bey, Ethem İbrahim Papotaalakis'in bulunduğu çok sayıda muhaliften yararlanmayı plânlayan İtilâf Devletleri beklediklerini elde edemeyeceklerdi. II. Meşrutiyet öncesinde muhalif fikirleri ve İTC'ne yakınlığı ile bilinen Prens Sabahattin, Meşrutiyet'in ilân edilmesi ile İstanbul'a gelmişti. Ancak Prens Sabahattin, kısa süre içerisinde İTC ile ters düştüğünden yeniden ülkeyi terk etmişti. Savaştan sonra İttihatçıların ülkeyi terk etmesi ile oluşan yeni siyasi ortam içerisinde İsviçre'de yaşayan Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönmesi için çalışmalar başlatıldı. Sadrazam Tevfik Paşa, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'den İsviçre'de bulunan Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelmesi için izin verilmesini ve yardım edilmesini rica etti. Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelmesi Padişah'ın özel arzusuydu[1432]. Bundan sonra yine Padişah'ın özel arzusu ile Savfet Lütfi'nin, Prens Sabahattin'i görmek üzere Cenova'ya gitmesi için izin istendi[1433]. İngiliz Hükûmeti bu tür durumlarda inisiyatifi Yüksek Komiserliğe bırakmıştı[1434].13 Kasım 1918 tarihinden sonra İtilâf temsilcileri izin vermedikçe İstanbul'a bir şahsın yasal yollardan girebilmesi mümkün değildi. Sadrazam ve hatta Padişah'ın izni olsa da İtilâf temsilcilerinden izin almak gerekiyordu. İşgalin ilk günlerinde Osmanlı Hükûmeti'nin ve Padişah'ın bu haksız uygulamayı hazmederek Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönmesi için işgal kuvvetlerine müracaat etmiş olmaları siyasi anlamda bir zafiyetin göstergesiydi.

İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin aksine Webb, Sabahattin ve diğer muhaliflerden İtilâf Devletlerinin menfaatleri doğrultusunda istifade edilmeyeceğini

---

1432 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 198026.

1433 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 204869.

1434 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 204869.

düşünmekteydi[1435]. İngiliz Hükûmeti de Webb'e hak verdiğinden fikir değiştirerek muhaliflerin İstanbul'da etkili olamayacaklarını anladı[1436]. Buna rağmen İtilâf Devletleri, muhalifleri İstanbul'a getirerek onları kurulacak yeni sistemde kullanmayı deneyeceklerdi.

Ahmet Cevdet Bey ve arkadaşı Fresco İsviçre'de bazı faaliyetlerde bulunuyorlardı. İttihatçı karşıtı olduklarından bu tür aydınların kırılmaması ancak yine de onlara temkinli bir şekilde yaklaşılması İtilâf Devletlerinin temel politikası oldu[1437].

6. Amerikan Mandası

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Amerikan Başkanı Wilson tarafından ilân edilen prensipler İstanbul'da bazı çevrelerde Amerika'ya karşı bir sempatinin doğmasına neden olmuştu. İstanbul'un işgal edilmesi ile umutsuzluğa düşen ve telaşa kapılan bu çevreler var güçleriyle Amerikan mandasına sarılmışlardı. Amerikan mandası işgalin ilk günlerinden itibaren İstanbul'da taraftar toplamaya başladı. "Ekonomik ve sosyal statüleri bakımından iyi durumda olan Osmanlı vatandaşları", Türkiye'nin Amerika tarafından idaresi için verdikleri dilekçe ile bir imza kampanyası başlattılar[1438]. İyi durumda olan Osmanlı vatandaşlarının kimler olduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin resmen kurulması ve etkinliğini arttırması ile yavaş yavaş anlaşıldı.

Robert Koleji mahfilli oldukları anlaşılan ve aralarında Halide Edip (Adıvar), Ali Kemal, Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi, Refik Halid (Karay), Celal Muhtar (Özden), Velid Ebu Ziya gibi gazeteci ve aydınların bulunduğu Wilson Prensipleri Cemiyeti 4 Aralık 1918 tarihinde kuruldu. Cemiyet 17 Aralık 1918

1435 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 206798.

1436 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3417**, 206798.

1437 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'dan Mr Balfour'a 16 Kasım 1918 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/3417**, 193161.

1438 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 196844.

tarihinde Amerika'nın, Türkiye'nin adli ve idari yapılanmasına yardım etmesi için bir bildiri kaleme aldı. Bu bildiride cemiyetin şartları şu şekilde sıralandı;

1. Padişah ve hükûmetinin egemenliğinin muhafaza edilmesi.

2. Nispî temsil ile gayrimüslimlerin korunması.

3. Türkiye'nin maddi olarak kalkınması ve refahı için, Maliye, Ziraat, Sanayi ve Ticaret, Nafia, Maarif gibi Nezâretlere Amerikalı uzmanların ve danışmanların atanması.

4. Amerikalı danışmanların rehberliğinde adli reformlar yapılması.

5. Hapishane, jandarma ve polis denetiminin Amerikalı müfettişler tarafından yapılması.

6. Yerel hükûmetlerin yeniden şekillendirilmesi için her vilayette Amerikan başmüfettişleri bulunması.

7. Amerikalıların yardımı ile vilayetlerin geliştirilmesi.

8. Amerika'nın kılavuzluk süreci ya da Amerika tarafından verilecek talimatların en az 15 en fazla 25 yıllık bir süreç için geçerli olması. İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi uzmanlarından T.B. Hohler, bunların bir öneminin olmadığını fakat Robert Kolej'den geldiği için dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyordu[1439].

Amerikan Hükûmeti İstanbul'da bulunan temsilcileri aracılığıyla olan bitenleri takip etmekteydi. Belli etmeseler de manda fikri Amerikalıları yavaş yavaş cezbetmeye başladı. İngiliz ve Fransızlar, Türkiye ile ilgili plânlarına İtalya ve Yunanistan'dan sonra Amerika'yı da dâhil etmek zorunda kaldılar. Paris Konferansı sırasında İstanbul'daki havayı tetkik etmek üzere İngiliz, Fransız ve Amerikalılardan oluşacak bir komisyon kurulmasına karar verildi. King-Crane adı verilen bu komisyonun kuruluş aşamasında, İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Suriye krizi[1440] nedeniyle Fransızlar, komisyona üye atamayacaklarını

1439 "Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin 17 Aralık 1918 Tarihli Bildirisi ve İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasi Uzmanlarından T.B. Hohler'in Değerlendirmeleri", **FO 608/52/11**.

1440 Suriye Fransa'nın nüfuz alanı içerisinde idi. Ancak aradan uzun bir süre geçmesine rağmen Suriye'de bulunan İngiliz kuvvetleri çekilmiyor, yerlerine Fransız kuvvetleri gönderilemiyordu.

açıkladılar. İngilizler de ayrılıkların daha da artmaması için komisyona üye seçmediler. Neticede sadece Amerikalılardan oluşan komisyon, İstanbul'a gelerek Genel Kurmay Başkanı Cevad Paşa, İzzet Paşa ve Mahmut Paşa ile görüştü. L. Evans'ın naklettiğine göre Türk heyeti, Amerikan komisyonundan Türkiye üzerinde Amerikan mandası kurulmasını talep etti[1441].

19 Mayıs 1919 tarihinde Paris'te yapılan toplantıda Lloyd George'un, Clemenceau'ya, Anadolu'nun mandasını Fransızların üstlenmesini önerdiği iddia edildi. Clemenceau bundan oldukça memnun olduğunu gösterdi. Ancak iki gün sonra Wilson'un hazır bulunduğu bir toplantıda söz alan Lloyd George, Suriye dâhil tüm Türkiye'nin Amerikan mandasına bırakılmasını teklif etti. Bunun üzerine şaşkına dönen Clemenceau, Sykes-Picot Antlaşması'nın şartlarını hatırlatarak Suriye'de Fransız mandasının kabul edilmemesi halinde Paris Konferansı'nı terk edeceklerini sert bir şekilde dile getirdi. Bu tartışma nedeniyle Wilson, yapılan teklife cevap vermekten kaçındı[1442]. Bundan sonra Suriye üzerinde olmasa da Anadolu ve İstanbul üzerinde bir Amerikan mandası kurulması düşüncesi ortaya çıkacaktı. İşgal dönemi boyunca tartışılan manda fikri Millî Mücadele Hareketi'nin başarılı olması ile tartışma zeminini kaybedecekti.

Müttefiklerine oranla Millî Mücadele Hareketi'ne daha ılımlı yaklaşan Amerikan temsilcisi Bristol beyanatında "her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa'nın çok kötü birisi olmadığını belirterek Millî Mücadele Hareketi'nin Fransız ordusunda savaşanlar dışındaki Ermenilerle bir düşmanlığının ya da sorununun olmadığını tespit etmişti. İngilizler bu düşüncelerinden dolayı Bristol'ün "Türk yanlısı" olduğunu ileri sürüyorlardı. Amerikan Yakındoğu Yardım Komisyonu ile samimi ilişkileri bulunan Dr. Kennedy, Bristol'ün Kilikya'da bulunan Ermenilere, Fransız-Türk savaşında tarafsız kalmalarını tavsiye ettiğini fakat onların tavsiyelerini dinlemediğini ileri sürüyordu. Bristol'ün bu tavırları Türk yanlısı bir tutum sergilemeyen ve Türklere karşı sempatisi olmayan Amerikan Yakındoğu Yardım Komisyonu'nun misyoner çalışanları ile Bristol arasındaki ilişkilerin zedelenmesine neden oluyordu[1443]. Bunun yalnızca Bristol'ün Türkiye'deki olay-

---

1441 L. Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey**, s.174; Akşin, **a.g.e**, s. 329.

1442 "Curzon tarafından Hazırlanan 23 Mayıs 1919 Tarihli Tutanak", **FO, 371/4215**, 78496.

1443 "Dr. W. A. Kennedy Tarafından Gönderilen 7 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5225**, E 2705; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mayıs1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5225**, E 6158.

lara yaklaşımından ibaret olduğunu iddia etmek yanlıştır. Amerika'nın Türkiye politikalarında yeni hesaplar yapılmakta ve gözle görülür bir değişim yaşanmaktaydı. Türkiye'de inceleme yapmak üzere gönderilen General Harbord'un çalışmaları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Amerika tarafından Türkiye'de tahkikat yapmak üzere görevlendirilen Harbord'un hazırladığı rapor, Amerikan basınında derin akisler uyandırdı. Harbord raporunda; Amerikan mandası ile ilgili özel bir maddeye yer vermemiş olmasına rağmen, Amerika'nın mandayı kabul etmesi halinde karşılaşılabilecek sorunlar hakkında izahatta bulunmuştu. Kurulması plânlanan beş yıllık bir manda idaresinin Amerika'ya 757 milyon dolara mal olacağına değinen Harbord, bunu kabul ettirebilmek için 59,000 ila 200,000 adama ihtiyaç olduğunu özellikle vurgulamıştı[1444]. Harbord, sınırlı bir süre için mandanın Amerika'ya maliyetinin çok yüksek olacağını anlatmak istiyordu. Maliyeti düşünüldüğünde böyle kısıtlı bir süre, Amerika'nın sarf edeceği enerjiyi ve masrafı karşılamayacaktı.

7. Osmanlı-İngiliz Gizli Antlaşması (12 Eylül 1919)

Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Webb ile görüşen Damat Ferid Paşa alışılageldiği üzere tarihi Türk İngiliz dostluğundan bahsettikten sonra, büyük devletleri birbirine düşürme siyasetini terk ettiklerinin altını çizerek antlaşma sürecinin belirsiz bir şekilde uzamasının sakıncaları üzerinde durdu. Ferid Paşa bu sakıncaları giderebilmenin yolunun İtilâf Devletlerinden ayrı ve gizli olarak İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak gizli bir antlaşmadan geçtiğini ileri sürdü. Özetle Ferid Paşa, savaşta Osmanlı Devleti'ni mağlup eden tek ülkenin İngiltere olduğu mantığından hareketle asıl antlaşmanın İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılması gerektiğini savunuyordu. Bundan sonra Damat Ferid Paşa İngiltere ile İran arasında yapılan antlaşmaya[1445] benzer bir antlaşma yapılmasını önerdi. İran'ın savaşta tarafsızlığını ilân eden ve kendilerine karşı dostça tutum sergileyen bir ülke, Osmanlı Devleti'nin ise mağlup bir ülke olduğu gerçeğini hatırlatan Webb, müt-

1444 "İngiltere'nin Amerikan Büyükelçisi Lindsay'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5107**, E 2708.

1445 Bu antlaşma 9 Ağustos 1919 tarihlidir.

tefiklerinden habersiz bir şekilde, İran'la yapılan antlaşmaya benzer bir antlaşma yapmalarının imkânsız olduğunu izah ederek Ferid Paşa'ya teklifini geri çekmesini önerdi.[1446].

Webb'in antlaşma önerisini geri çevirmesinden sonra İngiliz temsilcisi oldukları iddia edilen, M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill isimli üç şahıs ile Damat Ferid Paşa arasında imzalandığı, Padişah tarafından onaylandığı iddia edilen gizli bir antlaşmaya dair söylentiler ortalarda dolaşmaya başladı. Antlaşmanın yapıldığı tarihlerde yapılan yazışmalarda bahsedilmeyen bu antlaşmaya dair söylentiler ciddi bir hal almaya başladığı zaman Calthorpe'un yerine İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan John Michael de Robeck bir tahkikat yaptırdı[1447]. Ancak antlaşmayı imzaladığı ileri sürülen şahısların hangi görevlerde olduklarına dair herhangi bir malumat elde edilemedi. Bununla birlikte istihbarat servisleri, imzalandığı iddia edilen antlaşma metnini bularak İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sundu. Elde edilen metne göre; İstanbul saltanat ve hilâfetin başkenti olarak kalacak, Boğazlar İngiltere'nin murakabe ve kontrolüne bırakılacak buna karşılık İngiltere de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını kendi güdümünde olmak şartıyla teminat altına alacaktı. Osmanlı Devleti bağımsız bir Kürdistan kurulmasını kabul edecek, Halife Suriye, Irak, Mezopotamya gibi Müslümanların yaşadığı yerlerde dinî nüfuzunu İngiltere lehine kullanacaktı. İngiltere millî akımın önlenmesinde İstanbul'a destek sözü veriyor, Osmanlı Hükûmeti Kıbrıs ve Mısır üzerindeki haklarından vazgeçiyordu. Bütün bunlara karşılık olmak üzere İngiltere, Barış Konferansı'nda Türk temsilcilerin taleplerinin kabul edilmesi için çalışma sözü veriyordu. İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak antlaşmadan sonra İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Müslümanların yaşadığı bölgeler ve özel konular hakkında ayrı bir anlaşma yapılması da karara bağlandı[1448].

1446 **DBFP**, Vol. IV, s. 753-755.

1447 Calthorpe 26 Ağustos 1919 tarihinde Yüksek Komiserlik vazifesini Robeck'e devretmişti. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 28 Ağustos 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS 2726/ 22**, lef 55.

1448 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5117**, E 260; Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **Belleten**, C. XXXIX, S. 135, (1970), s. 437-438.

Yusuf Hikmet Bayur, Fransız Parlamentosu Dışişleri Encümeni Başkanı Franklin Bouillon'un[1449] bu antlaşma metnine ulaştığını ancak bir Amerikan gazetesinin yayınlamasının daha etkili olacağını düşündüğünden metni The New York Herald Tribune gazetesine verdiğini, bu gazetenin de 22 Ocak 1920 tarihinde antlaşma metnini yayınladığını ileri sürmektedir. Metnin akıbeti hakkında da değerlendirme yapan Bayur, bu belgeyi Vahdettin'in İstanbul'dan giderken yanına almış ya da imha etmiş olabileceğini, İngilizlerin ise İtilâf Devletleri ile aralarında sorun yaratacak böyle bir belgeyi yayınlamayacaklarını iddia etmektedir[1450]. İstanbul'da İngiliz-Fransız rekabetinin doruğa ulaştığı sıralarda Bouillon'un antlaşma metnini açıklama fırsatını daha etkili olacağı düşüncesiyle bir Amerikan gazetesine vermiş olması akıllarda, Fransız gizli servislerinin de bu işte parmağının olduğuna dair soru işaretleri bırakmaktadır. Vahdettin'in eğer varsa böyle bir belgeyi yanına almış olma ya da imha etme ihtimali yüksektir. Antlaşma ile ilgili asıl metne İngiliz Yüksek Komiserliği'nin dahi ulaşamamış olması, aradan neredeyse dört ay geçtikten sonra söylentilerden hareketle antlaşma metni hakkında bilgi elde edilmiş olması ve antlaşmayı imzaladığı ileri sürülen İngiliz temsilcilerin kimliklerinin tespit edilememesi de ayrıca enteresandır.

Gerek yerli gerekse yabancı çok sayıda yazar ve tarihçi bu antlaşmanın yapıldığına inanmış olsa da şu ana kadar antlaşma hakkında somut bir delil gösteren olmamıştır. Antlaşma hakkındaki söylentiler Ankara'ya ulaştığında Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla asıl antlaşma metninin ele geçirilmesi için çalışmalar yürütülmüş fakat metne ulaşılamamıştı[1451]. Nutuk'ta Sait Molla'nın, Frew'a yazdığı bir mektupta, bu antlaşmanın yapıldığını Damat Ferid Paşa'dan öğrendiği nakledilmektedir[1452].

Antlaşmanın Amerikan gazetesinde yayınlanmasından sonra tahkikat yaptıran Webb, antlaşmayı imzalayan şahısları tanımadığını, hayal ürünü olan bu

1449 Sakarya Savaşı'ndan Sonra Ankara'ya giden Bouillon Fransız Hükûmeti adına TBMM ile 20 Ekim 1921 Tarihli Ankara Antlaşması'nı imzalamıştı.

1450 Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, C.I, Ankara, 1963, s. 204-206; Sonyel, **a.g.e**, s. 438.

1451 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, c. IV; Ankara, 1964, s. 35; Sonyel, **a.g.e**, s. 438-441.

1452 Bu konuda önemli bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, "**Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 33-37; **Nutuk**, C.I, s. 293.

antlaşmanın propaganda amaçlı ve uydurma olduğunu hükûmetine bildirdi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bu antlaşmayı Fransızlarla İngilizlerin arasını açmak isteyen Türklere mal ettiler[1453].

Fransız gazetelerinden Eclair'de, M. Georges Bonnamour imzasıyla çıkan bir makalede antlaşma metnine yer verilmiş, ancak bu antlaşmayı İngilizlerle Fransızların arasını açmak isteyenlerin hazırladığını ileri sürmüştü[1454].

İtalyan gazeteleri biraz gecikmeli de olsa bu olaya el attılar. 24 Nisan 1920 tarihinde yayınlanan *"İdea Nazionale"* adlı bir İtalyan gazetesi bu antlaşmadan bahsederek Vahdettin'in bir konuşmasında İngilizlerin, İstanbul ve Boğazlar üzerinde murakabe hakkına sahip olacağını, buna karşılık onlardan Yunan, İtalyan ve hatta Fransızların topraklarından çıkarılacağına dair söz aldığını ifade ettiği şeklinde bir haber yaptı[1455].

Yaptırdığı tahkikat sonunda antlaşmanın özü hakkında bazı bilgilere ulaşan Robeck ise metnin bir suretini ele geçirmek isteyen yabancı bir hükûmetin, bir gazeteciye 300 Türk lirası teklif ettiğini fakat bu belgeyi temin edemediğini bildirmişti. Hangi hükûmetin bunu yapmaya çalıştığını belirtmeyen Robeck, bahsedilen antlaşmanın, Damat Ferid'i iktidardan indirmek isteyenlerin kaleme aldıkları bir belge olabileceğini ileri sürdü.

İngiliz belgeleri üzerinde ciddi incelemeler yapan Sonyel, iddia edilen antlaşmanın imzalanmadığı sonucuna varmıştır. Sonyel, bahsedilen belgenin Fransızlar tarafından uydurulmuş bir belge olabileceğini, İngiliz ya da Fransız gizli servislerinde "çifte ajan" görevi yapan üç Levantin'in Damat Ferid Paşa'yı aldatarak imzaladıkları bir belge olabileceğini ifade etmektedir[1456].

Yine İngiliz belgeleri üzerinde ciddi incelemeleri ile tanınan Akşin ise antlaşmanın yapıldığı sonucuna varmaktadır. İngiliz ordu ve donama kayıtlarını inceleyen Akşin, isim benzerliklerinden yola çıkarak antlaşmayı imzalayan üç Levantin'in İngilizler adına bu antlaşmayı yapma ihtimallerinin çok yüksek

---

1453 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4241**, 174587; Sonyel, **a.g.m**, s. 445-446.

1454 Sonyel, **a.g.m**, s. 447-448.

1455 "İtalya İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5221**, E 4030; Sonyel, **a.g.m**, s. 448-449.

1456 Sonyel, **a.g.m**, s. 448-449.

olduğunu ileri sürmektedir. Akşin, İngiliz Dışişlerinde George Percy Churchill diye biri olduğunu, antlaşmayı onun imzalamış olabileceğini, Teğmen A.I. Pollack ve Teğmen W.F. N. Churchill adlarının ordu, H. Morland'ın adının donanma listelerinde yer aldığını tespit etmiştir[1457]. Tabi ki bunlar antlaşmayı imzaladıkları iddia edilen M.S. Francer, H. Morlan ve G. Churchill'in isimleri ile ilgili tahmini değerlendirmelerdir. Ulaşılan sonuç da bir tahmin olarak değerlendirilmelidir.

Akşin, Osmanlı Hükûmeti'nin engelleme teşebbüslerine karşın Sivas Kongresi'nin yapılmış olmasının, bu kongrenin Padişah'ın mutlak egemenliğini tehdit edecek kararlar almasının ve Millî Hareket liderleri ile Amerikalılar arasındaki yakınlaşmanın Damat Ferid Paşa'nın bu antlaşmayı teklif etme nedenleri arasında yer aldığını ileri sürmektedir[1458]. Bütün bunlar etkili olmuşsa da Ferid Paşa'nın böyle bir antlaşma istemesi Osmanlı menfaatleri açısından gayet normaldir. Ferid Paşa, Paris'ten hayal kırıklığıyla dönmüştü. Böyle bir antlaşmanın yapılması halinde Yunanistan dâhil Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia eden dört ülke yerine sadece İngiltere muhatap alınacak ve en güçlü müttefiğin yeniden desteği sağlanacaktı. Damat Ferid, her ne kadar büyük devletleri birbirine düşürme politikasından vazgeçtiklerini ifade etmiş olsa da sadece İngiltere'nin kazançlı çıkacağı bir antlaşma, büyük devletler arasında sarsılmış olan birliğin tamamen dağılmasına yol açabilirdi. İngiltere'nin bu riski göze alması ya da böyle bir sonuca razı olması için ortada henüz bir sebep yoktu.

Damat Ferid Paşa'nın, antlaşmanın yapıldığı iddia edilen tarihten birkaç gün önce İngiliz Yüksek Komiser yardımcısı Webb'den olumsuz cevap alması İngilizlerin ayrı bir antlaşma istemediklerini göstermektedir. İstanbul'da diplomatik meselelerden sorumlu İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın antlaşmayı yapanların kimliklerine dair bilgiye sahip olmaması ve antlaşmadan haberdar olmaması, yapılan tüm tahkikatlara rağmen söylentilerden öte bir sonuca ulaşılamaması Sonyel'in ulaştığı sonucu ve yaptığı değerlendirmeleri destekler mahiyettedir.

En küçük bir olayda birbirlerine nota vererek bilgi isteyen İtilâf hükûmetlerinin bu antlaşma hakkında resmî bir teşebbüste bulunmamış olma-

1457 Akşin, **a.g.e**, s. 591-592.

1458 Akşin, **a.g.e**, s. 589-590.

ları, antlaşmanın basın yayın organları seviyesinde kalmış olması, antlaşmanın doğruluğu hakkında ciddi şüpheler yaratmaktadır.

8. Padişah Vahdettin

1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet, hemen ertesinde II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve yerine V. Mehmet Reşad'ın tahta çıkarılması süreci sarayın yasama ve yürütmeye ilişkin yetkilerinin sınırlandırılması ile sonuçlanmıştı. Bu dönemde İttihatçıların giderek hâkimiyetini arttırdığı meclis ve hükûmet ülke kaderini ilgilendiren önemli kararlara imza atmıştı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarından hüsranla ayrılması İttihatçı iktidarın dolayısıyla hükûmet ve meclisin oldukça yıpranmasına neden olmuştu. Tam da bu sıralarda Padişah V. Mehmet Reşad vefat etmiş yerine 4 Temmuz 1918 tarihinde VI. Mehmet Vahdettin tahta çıkmıştı.

Meşrutiyet ortamı çok farklı siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ancak İttihatçılara alternatif olabilecek siyasi bir teşekkül oluşmamıştı. Bu durum savaşın sonunda iç ve dış siyasetin saray-hükûmet-meclis ekseninde yeniden şekillenmesine neden oldu. Savaş nedeniyle seçimler yapılamadığından meclis ve hükûmetin meşruiyeti de tartışma konusuydu. İşte işgal kuvvetleri İstanbul'a geldiklerinde böyle bir siyasi yapı ile karşı karşıya kaldılar.

Yüksek Komiser olarak atandığı zaman Calthorpe'a verilen talimatta, Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile ilişkilerinde uyması gereken ilkeler hakkında nasihatte bulunulmuştu. Calthorpe'a, Padişah ve diğer hanedan üyeleri ile sosyal ilişkilerinin "sınırlandırılmış resmî kimliğiyle yürütmesi ve hanedan üyelerinin dostça başvurularını kibar bir şekilde karşılaması" tavsiye edilmişti[1459]. Bu nedenle hem İngiliz hem de diğer İtilâf Yüksek Komiserleri sarayla ilişkilerinde, hükûmetle ilişkilerine oranla daha temkinli hareket ettiler.

Padişah savaş ve sonrasına ilişkin ilk değerlendirmesini dünya kamuoyuna The Daily Mail muhabiri G. Ward Price ile yaptığı mülakât ile duyurma imkânı buldu. Yaptığı değerlendirmede Padişah, savaştan kendisinin ve halkının sorumlu olmadığını açıklamaya çalıştı. Hükûmetin basiretsizliği nedeniyle ülkenin felakete sürüklendiğinin altını çizen Padişah, kendisiyle halkının ezelden beri

1459 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Hazırlanan 9 Kasım 1918 Tarihli Ek Talimat, P.8", **FO, 371/3415**, 186801.

İngilizlere karşı sevgi ve hayranlık beslediğini, İngilizlerle dostluğun yeniden tesisi için çaba sarf edeceğini ifade etti. Calthorpe, Padişah'ın bu beyanatından etkilenmiş olacak ki, 4 Aralık 1918 tarihinde Londra'ya Padişah'ın İngilizlere sempati beslediğini bildirmişti. Milne de 16 Aralık 1918 tarihinde Sami Bey[1460] adlı bir şahsın, Padişah ve Hariciye Nazırı adına kendisine müracaat ederek barış antlaşmasını beklemeden, mümkün olan en kısa süre içerisinde Türkiye'nin idaresini üstlerine almaları için İngilizlere "yalvarmak" üzere kendisine yetki verdiğini ileri sürmüştü. Buna göre Padişah, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin idaresini devralmasını, İngiliz kontrol subaylarının memleket dâhiline gönderilmesini ve bu subayların ülke idaresine yardımcı olmalarını talep etmişti[1461]. İngiliz Hükûmeti, Sami Bey tarafından öne sürülen sorunlarla ilgili inceleme yapılmasını ve Yüksek Komiserliğe yapılan önerilerin rapor halinde Londra'ya gönderilmesini istedi[1462]. Ancak bundan sonra Sami Bey'in teklifleri hakkında bir rapor hazırlanabildi.

İngiliz kaynaklarına göre Padişah'ın İngiliz Yüksek Komisyonu ile ikinci teması, Calthorpe'un "uzun yıllar İstanbul'da ikâmet eden saygıdeğer bir beyefendi" diye tarif ettiği ancak ismini vermediği bir şahıs vasıtasıyla oldu. Padişah'ın, mutlak İngiliz yanlısı olduğunu, daha şehzadeliği döneminde İTC casuslarından çok sıkıntı çektiğini ifade eden bu şahıs Padişah'ın bütün umudunu İngiltere'ye bağladığını vurgulamıştı. Padişah'ın İngiliz taleplerine uygun olarak "suçluları" tutuklamayı ve cezalandırmayı arzuladığını fakat geniş çaplı bir hareketin kendisine karşı bir isyana neden olmasından ve kendisini tahttan indirmesinden ve belki öldürmesinden korktuğunu ifade eden şahıs Padişah'ın böyle bir harekete karşı İtilâf Devletleri tarafından desteklenip desteklenmeyeceğini öğrenmek istediğini ileri sürmüştü. Padişah'ın Yüksek Komiserlerle bağlantı kurabileceği bir yol olup olmadığını da soran bu şahıs, Padişah'ın Yüksek Komiserlerden alacağı "her işarete uygun hareket edeceğini" de ileri sürmüştü. Halifeliğe de temas eden bu şahıs, Padişah'ın iki silahının olduğu; bunların İngilizlerin yardımı ve Halifelik olduğunu, Halifeliğin kendisinde kalması veya kalmaması konusunda da

---

1460 Damat Ferid Paşa'nın üvey oğlu, Padişah'ın yeğeni Sami Bey olma ihtimali oldukça yüksektir.

1461 "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 16 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3421**, 214122.

1462 İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 214122.

"Majesteleri hükûmetinin" kendisini destekleyip desteklemeyeceğini öğrenmek istediğini iddia etmişti. Calthorpe kaynağının doğrudan Padişah ile görüşüp görüşmediğinden emin değildi. Ancak kaynağının üslubunu Sadrazam'ın üslubuna benzetmişti[1463]. İngiliz Yüksek Komiseri ile doğrudan temas kurabilen bu şahsın Padişah tarafından gönderilip gönderilmediği tam olarak anlaşılamamıştı.

İngiliz kaynaklarına göre Padişah'ın, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne üçüncü müracaatı Damat Ferid Paşa vasıtasıyla oldu. 30 Mart 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret eden Damat Ferid Paşa, bir önceki gün uzun bir süre görüştüğü Padişah tarafından gönderildiğini iddia etmişti. Bundan sonra Ferid Paşa, Padişah'ın babası Abdülmecid tarafından İngiliz dostu olarak yetiştirildiğini, tecrübe ve gözlemlerinin babasının ilkelerini haklı çıkardığını ifade etmişti. Ferid Paşa, Padişah'ın İngiltere dışında hiçbir devletten yardım beklemediğini de beyan etmişti. Calthorpe[1464], Ferid Paşa'nın ağzından bunları daha önce de defalarca dinlediği için araya girmiş ve ondan İngiltere'den beklentilerini açık bir şekilde ifade etmesini istemişti. Bunun üzerine Ferid Paşa, Paris'te herkese temsil edilme hakkı verildiği halde kendilerinin konferansa davet edilmediğini belirterek Osmanlı Devleti'nin davet beklentisi içinde olduğunu dile getirdi. Bundan sonra cebinden Padişah'la birlikte hazırladıklarını iddia ettiği bir kâğıt çıkaran Paşa, Osmanlı Devleti'nin en yüksek memuru olarak İngiltere'ye bağlılığını arz ederek bir proje sundu. Ferid Paşa sunduğu projede, Türkçe konuşulan yerlerle Arapça konuşulan yerlerin birbirinden ayrı olduğunu belirterek Türklerin yaşadığı yerlerin Osmanlı hâkimiyetinde kalması şartıyla Arapların yaşadığı yerlere Halife'ye bağlı kalmaları koşuluyla otonomi verilebileceğini vurguladı. Edirne'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması talep eden Ferid Paşa, Boğazlardan serbest geçişin sağlanabileceğini ve tahkimatların İngilizler tarafından işgal edilebileceğini beyan etti. Bu projeye göre İngiliz Hükûmeti, Padişah'ın muvaffakiyeti ile Osmanlı Nezâretlerine müsteşarlar atayabilecek, valilere müsteşarlık hizmeti sunacak birer başkonsolos tayin edebilecek, belediye ve mebus seçimleri İngiliz konsoloslarının denetiminde yapılacak, Osmanlı maliyesini sıkı bir de-

1463 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4172**, 13592.

1464 Calthorpe'dan Curzon'a gönderildiği belirtilen telgrafın altında Yüksek Komiser adına Webb'in adı bulunuyor.

netim altında tutabilecekti Bunlara karşılık dış politikayı belirlemede Padişah tamamen özgür olacaktı. İngiltere, memleket dâhilinde sükûneti temin edecek, yabancıların güvenliğini sağlamak amacıyla Anadolu ve Trakya'da dilediği vilayeti 15 yıllığına işgal edebilecekti[1465]. Ferid Paşa, Padişah'tan aldığı direktifle mi yoksa iddialarını desteklemek için mi bilinmez her seferinde Padişah adına konuştuğunu vurgulamayı ihmal etmiyordu.

İstanbul'a geldikten sonra Yüksek Komiserlik temsilcileri selamlık törenlerine katılmaya başlamışlardı. Yaşanan karışıklıkları önlemek amacıyla Osmanlı Hükûmeti 26 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere birer nota göndererek Yüksek Komisyonlar tarafından törene katılacak olanlara birer kart tanzim edilmesi isteyince olayın rengi değişti. 1 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilâf temsilcilerinin selamlığa katılmasının, Padişah'a bağlılık sunmak şeklinde algılandığı düşünülerek temsilcilere mahsus kart tanzim edilmediği gibi o tarihten sonra temsilcilerin selamlık törenlerine katılmaları yasaklandı[1466].

Damat Ferid Paşa İngilizlerle yaptığı görüşmelerde sürekli olarak Padişah'ın şahsi güvenliği için teminat istiyordu. Ferid Paşa, Paris'e gitmeden önce bu konuyu yeniden gündeme getirince Calthorpe, Yıldız Sarayı etrafındaki kışlalarda bulunan İtilâf askerlerinin Padişah'ın güvenliğini sağlayacağına dair teminat verdi[1467]. 8 Haziran 1919 tarihinde yaşanan Yıldız Sarayı yangını sırasında Calthorpe'un ne demek istediği daha somut bir şekilde anlaşıldı. Padişah'ın özel eşyalarının yandığı yangında Padişah da hayati tehlikeye maruz kalmıştı. Yıldız Sarayı çevresinde bulunan İngiliz kışlalarından gelen itfaiye takımı yangının söndürülmesinde önemli bir rol oynamış, Padişah da bu yardıma karşılık teşekkürlerini iletmişti[1468]. Yangın konusunda şehirde çeşitli söylentiler yayılmış olsa da İngilizlerin Padişah'ın şahsi güvenliği konusunda ne kadar hassas oldukları anlaşılmıştı.

1465 "Damat Ferid Paşa Tarafından Sunulan Muhtıra ve Calthorpe'dan Curzon'a 3 Nisan 1919 Tarihli Çok Gizli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No.34 ve eki, **FO, 406/41**.

1466 "1 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79394.

1467 **FO, 371/4229**, 83495; Türkgeldi, **a.g.e**, s. 226-227.

1468 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4142**, 96949.

8 Temmuz 1919 tarihinde yine ismi açıklanmayan bir aracı vasıtasıyla Calthorpe'a özel bir mesaj gönderen Padişah, doğuda Ermenilerin batıda Yunanlıların yaptığı taşkınlıklara atfen gerekli tedbirlerin alınmaması halinde Anadolu halkının kontrolden çıkacağını ve halkı kontrol etmenin mümkün olamayacağını anlatmaya çalıştı. İstenmeyen olayları önleyebilecek tek devletin İngiltere olduğunun altını çizen Padişah, mütarekenin 7. maddesinin yürürlüğe geçirilmek istenmesi halinde sorumluluğun kendilerinde olmadığını önceden bildirmek istedi[1469].

Amasya Görüşmelerinden sonra Padişah'ı ziyaret eden Hamdi Paşa, İngiliz yanlısı bir hükûmet kurulması tavsiyesinde bulundu. Hamdi Paşa bu görüşme hakkında İngiliz istihbarat subaylarına da bilgi verdi[1470]. Atatürk de Nutuk da bu görüşmeden bahsederek Kiraz Hamdi Paşa'nın saraya giderek iki üç saat Padişah'la görüştüğüne dair bazı bilgiler aldıklarını nakletmiştir. Bu bilgilere göre Müşir Zeki Paşa'nın başkanlığında İngiliz yanlısı bir hükûmet kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dâhiliye Nazırı olacak, Eşref, Mahir Sait ve başka İngiliz yanlısı şahıslar diğer nazırlıkları paylaşacaklardı[1471]. Fakat bu plân Anadolu ile genel anlamda uzlaşmaya varan Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni devirmeye yetmedi.

Calthorpe'tan sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak tayin edilen Amiral Robeck'e de bir temsilcisi aracılığıyla müracaat eden Padişah, sadece kendi durumunu ve görüşlerini ifade etmek için gayri resmî bir toplantı yapmak istediğini iletti. Robeck'in daveti kabul etmesi halinde diğer Yüksek Komiserlerin de aynı şekilde davet edileceği bildirilmişti. İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri böyle bir toplantının yararlı bir amaca hizmet etmeyeceği fakat bir zararının da olmayacağı kanaatinde varırken, Fransız Yüksek Komiseri görüşmenin hiçbir neticeye ulaşmasa da Türklerin her türlü yorumuna neden olacağını, bunun da zararlı olacağını ileri sürerek görüşmeye karşı çıktı. Fransız görüşü

1469 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4158**, 100500.

1470 "Karadeniz İngiliz Ordusu İstihbarat Servisi Tarafından Hazırlanan 14 Kasım 1919 Tarihli, 2010/108. (I) Nolu Dosya", **FO, 371/4161**, 159449.

1471 **Nutuk**, s. 684.

ağır bastığından İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri de fikirlerini değiştirerek Padişah'la toplu ya da ayrı görüşme yapılmamasına karar verdiler[1472].

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Devletleri Paris'te bulunan Türk heyetine ağır antlaşma şartlarını ihtiva eden bir taslak sundular. Bunun üzerine İngiltere Kralı'na bir mektup yazan Vahdettin, ondan İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmasını talep etti[1473]. Fakat bu teşebbüs de başarılı olmadı.

Türkgeldi, Padişah'ın kendisine, İtilâf temsilcilerinin tazyiki altında kaldığından meclisi dağıttığını, onların doğrudan doğruya kendisine müracaat ederek mutlak bir hükümdar gibi muamele ettiklerini, Meşrutiyet'ten bahsedince, "hangi Meşrutiyet" diye karşılık verdiklerini ve bu durumdan oldukça rahatsız olduğunu dile getirdiğini nakletmektedir[1474]. Sevr Antlaşması imzalanana kadar Padişah'ın davetlerine icabet etmeyen İtilâf temsilcileri, Sevr Antlaşması'ndan sonra Padişah'ın meşruti bir idarenin başı olduğunu görmezden gelerek ona mutlak bir hükümdar gibi muamele ettiler. İtilâf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını sağlamak üzere geliştirmek istedikleri blok politikasının esası buydu.

Padişah ile doğrudan temas kurmakta tereddüt eden Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması sonrasında Padişah'la gayri resmî de olsa müzakerelerde bulunmaya karar verdiler. 21 Ağustos 1920 tarihinde Yıldız Sarayı'nda Padişah önce İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'i ardından Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ı ve son olarak da İtalyan Yüksek Komiseri Maissa'yı kabul etti. Görüşmelere Damat Ferid Paşa da katılarak konuşulanları Padişah'a tercüme etti. Bu görüşmeler gayrı resmî bir formatta yapılmış Yüksek Komiserler yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla görüşmelere sivil kıyafetlerle katılmışlardı. Yüksek Komiserlerle ayrı ayrı görüşen Padişah, Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri ile tarihi dostluğundan bahsettikten sonra "maceracı gangsterlerin" memleketi felakete sürüklediklerini ifade ederek "ülkeyi felakete sürükleyenlerle gerçek Türkler arasın-

---

1472 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 163881.

1473 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Curzon'a 7 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5049**, E 6119.

1474 Türkgeldi, **a.g.e**, s. 182-183.

daki farkın anlaşılması" gerektiğini vurguladı. Robeck ile hususi görüşmesinde Padişah, "ülkenin ölüm fermanının imzalanması için talimat verirken" yani Sevr Antlaşması'na imza atarken, gelecekteki İngiliz yardımına güvendiğini ileri sürdü. Bundan sonra Türkiye'nin derinden yaralandığını, yaşaması halinde bir dostun yardımına ihtiyaç duyacağını belirten Padişah, İngiliz yardımına güvendiklerini ima etti. Padişah'ın fiziki görünüşünü ve konuşma sırasındaki tavrını tahlil eden Yüksek Komiserler, Padişah'ın yeterince kuvvetli olmadığı şeklinde bir tespitte bulundular[1475]. İngiltere'nin ya da başka bir devletin herhangi bir teminatı olmadan "ölüm fermanına imza" atılması için talimat verdiğini iddia etmesi Padişah hakkında böyle değerlendirmeler yapılmasına sebep oluyordu.

13 Ocak 1922 tarihinde Rumbold'a, yeğeni Sami Bey aracılığıyla bir mektup gönderen Vahdettin, faaliyete geçme zamanının geldiğini düşündüğünü ifade ederek görüşme talebini iletti. Sami Bey, İngiltere'nin desteğini alması, anlaşma şartlarının ağır olmaması ve Yunanlılar tarafından Anadolu'nun boşaltılması halinde Padişah'ın Ankara'ya karşı aktif bir rol oynamak istediğini de ileri sürdü. Sami Bey'in "üvey babası Ferid'den daha dengesiz ve yeniden iktidara gelmek isteyen politikacılardan" biri olduğunu düşünen Rumbold, onun sözlerine itimat etmedi. Sami Bey'in telkinleri sonucunda Vahdettin'in söz konusu mektubu yazmış olabileceği kanaatine varan Rumbold, Fransız meslektaşının İstanbul'da olmamasını gerekçe göstererek bir süre sonra görüşebileceğini bildirdi[1476]. Bu gerekçe elbette bir bahane idi. İtilâf temsilcileri Sakarya Savaşı'ndan sonra Padişah'ın Ankara üzerinde bir etkisinin kalmadığını anladıklarından Padişah eksenli politikalarından vazgeçtiler. İtilâf Devletleri, Padişah'ın dini ve dünyevi yetkilerinin sürmesi için çaba sarf ederken Ankara'ya "saygı gösterilmesi" gerektiğini anladılar[1477]. Bu aşamadan sonra İtilâf Devletleri, Ankara'ya Sevr Antlaşması'nın tadilata uğramış halini kabul ettirmeye çalışacaklardı.

6 Nisan 1922 tarihinde Padişah'ı ziyaret eden Rumbold, "tarafsız bir şekilde hazırlanan anlaşma şartlarının" kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek istedi.

1475 "Robeck'ten Curzon'a 23 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf ve Mektup", **FO, 371/5055**, E 10298, E 11069; F.C. R.E.A, Part V, 1920, No. 112, **FO, 406/44**; Ryan, **a.g.e**, s. 149.

1476 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak 1922 Tarihli Şahsi ve Gizli Telgraf", **FO, 371/7853**, E 589.

1477 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 20 Nisan 1922 Tarihli Şahsi ve Gizli Telgraf", **FO, 371/7862**, E 4343.

Buna karşılık Padişah, kendisinin ve İstanbul Hükûmeti'nin zor durumda olduğunu ve Bolşevik olarak nitelendirdiği "isyankârların" kendisini ve hükûmetini hain ilân ettiklerini açıkladıktan sonra %75'i Müslüman ve Türklerden oluşan Edirne ve İzmir'in Türklere bırakılması, antlaşma şartlarının İslam ve Türk dünyasını tatmin etmesi halinde kabul edilebileceğini ifade etti[1478]. Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki, Millî Mücadele Hareketi boyunca Padişah hain olarak itham edilmemişti. Yalnız TBMM, Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve onaylayanları hain olarak ilân ettiğinden Padişah'ın üzerine alınmış olması kuvvetle muhtemeldi.

9. Veliaht Abdülmecid Efendi

İşgal döneminde İngiliz istihbarat görevlileri Veliaht Abdülmecid Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa ile yakın temas halinde olduğuna dair bazı bilgiler alıyorlardı. Bunun üzerine Abdülmecid Efendi'nin evinin etrafına korumalar yerleştirildi. Damat Ferid Paşa bu tedbiri İngilizlerin teklifiyle yaptığını ileri sürüyordu. Oysa İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen raporda bunun doğru olmadığı ve Ferid Paşa'nın şahsi düşmanı olarak gördüğü Abdülmecid Efendi'ye karşı bu tedbirleri kendi inisiyatifiyle aldığı anlaşılmaktaydı. Abdülmecid Efendi 16 Haziran 1920 tarihinde İtilâf subaylarının çabasıyla Çamlıca'dan Dolmabahçe'ye taşınmaya ikna edildi. Ferid Paşa geleneksel yat gezilerini yapmaktan Abdülmecid Efendi'yi menetmişti. Bununla da yetinmek istemeyen Ferid Paşa İngiliz yetkililere, ona karşı başka ne gibi hamleler yapabileceğini ve İngiliz Hükûmeti'nden nasıl yardım alabileceğini öğrenmek istedi[1479].

Abdülmecid Efendi'nin İtalyan ve Fransız subayları yardımıyla İstanbul'dan Anadolu'ya kaçma niyetinde olduğuna, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenliğini garanti etmesi halinde bir denizaltı veya bir uçakla kaçmaya niyetli olduğuna dair söylentiler ortalarda dolaşıyordu. Abdülmecid Efendi'nin İtilâf subayları

1478 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Nisan 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7861**, E 4063.

1479 "İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5277**, E 11554.

ile görüşmelerinde bu haberlerin asılsız olduğunu ileri sürmesi İngiliz Umûmi Karargâhı'nın Veliaht hakkındaki şüphelerini ortadan kaldırmadı[1480].

Veliaht Abdülmecid Efendi'ye bir mesaj göndereren Calthorpe ve Defrance, adının İTC lideri olarak anıldığını iddia ederek yaşanabilecek olumsuz sonuçlara karşı onu uyardılar[1481]. Bunun üzerine Abdülmecid Efendi, Hohler ile görüşmek istedi. Ancak görüşmeye Ryan gönderildi. Ryan'ın, kendisi hakkındaki söylentileri gündeme getirmesinden sonra Abdülmecid Efendi; İTC ile bir bağının olmadığını, sorunun Damat Ferid Paşa olduğunu ve onun beceriksizliği nedeniyle ülkenin bu hale geldiğini anlattı. Ayrıca Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Rıza ya da Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Sadrazam olarak seçilmesi halinde sorunların aşılabileceğini iddia etti. Halk Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in "kışkırtmalarına kapılıyorsa bunun müsebbibi Ferid Paşa'dır" diyen Veliaht, dâhilde neler olup bittiğini bilmediğini ileri sürdü[1482].

Sadece İngiliz yetkililer değil İtalyan ve Fransız yetkililer de Millî Mücadele Hareketi başladığından beri "Kemalistlerle", Veliaht'ın az ya da çok ilişki kurduğuna ve onlara sempatisi olduğuna dair raporlar alıyorlardı. 7 Eylül 1920 tarihinde gelişen bir olay Veliaht'ın Ankara'ya gideceğine dair kuşkuların daha da artmasına neden oldu. Yat gezileri yasaklanan Veliaht, 7 Eylül 1920 tarihinde Bahriye Nezâreti'nden bir filikanın kendi tasarrufunda denizde bekletilmesini talep etti. Askerî yetkililer bu durumu hemen Ferid Paşa'ya bildirdi. O da Veliaht'ı göz hapsine aldırarak eve giriş çıkışları yasakladı. Damat Ferid'in rakipleri bunu yeni bir saldırı olarak değerlendiriyor, o ise yine İngiliz baskısı altında bu hareketi yaptığını iddia ediyordu. Bunun üzerine Veliaht, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir mektup yazarak ev hapsini protesto etti. Bu tür "sansasyonel tedbirlerin" yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini ifade eden Robeck, Veliaht'ın ciddi bir şekilde Anadolu'ya gitme niyetinin olmadığını anlamıştı[1483].

1480 "İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 4 Ağustos 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5277**, E 9693.

1481 "Calthorpe'dan Curzon'a 5 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part II, 1919, No. 84, **FO, 406/41**.

1482 "Webb'den Curzon'a 9 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf ve Ryan'ın Veliaht Abdülmecid ile Mülakatı, , F.C.R.E.A Part II, 1919, No. 86 ve ek 1 No.86, **FO, 406/41**.

1483 "Abdülmecid Efendi Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 8 Eylül 1920 Tarihli Mektup ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5277**, E 12247.

Başlangıçta Abdülmecid Efendi'nin Anadolu'da etkili bir rol oynayacağını düşünen İngilizler zamanla bunun mümkün olmadığını fark ettiler. Dolayısıyla, son tedbirlerin alınmasını onlar istemediler. Ferid Paşa, Padişah'la görüşerek siyasi olaylara kayıtsız kalmayan Abdülmecid Efendi'yi tehlike olarak görmüş, onu etkisiz hale getirmek amacıyla böyle tedbirlere müracaat etmişti. Ferid Paşa sorumluluğu İngilizlere yıkmaya çalışırken, İngilizler alınan tedbirlerden Ferid Paşa'yı sorumlu tutuyorlardı.

13 Eylül 1920 tarihinde Ferid Paşa ile görüşen Ryan, Veliaht'ın Anadolu'ya geçmesinden yana olmadıklarını, olsalar dahi onun ancak böyle bir macerayı göze alamayacağını ifade etti. Kendilerinin Veliaht'ın denizden kaçışını önlemek için gerekli tedbirleri aldıklarını, diğer tedbirlerin tamamen Sadrazam'ı ve Padişah'ı ilgilendirdiğini dile getiren Ryan sorumluluğu yine onlara yıkmaya kalktı. Bunun üzerine Ferid Paşa, Veliaht'ın tedbirlerin kaldırılması ve Anadolu'ya kaçması durumunda sorumlu tutulup tutulmayacağını sordu. Ferid Paşa aldığı tedbirleri kaldırmayı düşünüyor ama yaşanabilecek olaylardan sorumlu tutulmaktan endişe ediyordu. Bunun üzerine Ryan, böyle bir endişeye mahal olmadığını ifade etti. Yüksek Komiserler de bu konuda Ryan'a destek verdiler[1484]. Abdülmecid Efendi'ye karşı yürüttüğü mücadelede Damat Ferid Paşa'yı teşvik eden İngilizler kamuoyu önünde onu yalnız bırakıyorlardı. Açıkçası Ferid Paşa nasıl davranacağını şaşırıyor, belki de İngiliz yetkililere aşırı güven duyduğundan onların ikiyüzlü siyasetini çözemiyordu.

Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak amacıyla İtilâf Devletlerinden asker toplama izni, silah, cephane ve borç talep eden Damat Ferid Paşa'nın taleplerinin geri çevrilmesi İstanbul'daki siyasi havayı değiştirdi. İtilâf Devletleri, Padişah'ın tahttan feragat edeceğine dair istihbarat alıyordu. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi ve Veliaht'ın Ankara'nın fikirlerine yakın olması ciddi bir durum ortaya çıkarabilirdi. İngiliz Hükûmeti, "Veliaht'ın kaçışına karşı gereken her türlü tedbiri alması için Damad Ferid'e cesaret verilmesini ama onun teşvik edilmemesini" bildirdi[1485]. İngiliz Hükûmeti'nin bu çelişkili talimatı Yüksek Komiseri de şaşkı-

1484 "Ryan Tarafından Hazırlanan 16 Eylül 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5277**, E12258.

1485 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5277**, E 12258.

na çevirdi. Robeck bir yandan Sadrazam'a cesaret verirken öte yandan onu nasıl teşvik etmeyeceğini anlamamıştı. Robeck, tavsiyede bulunmadan Sadrazam'a cesaret vermesinin bir fayda sağlamayacağını, tavsiyede bulunması halinde ise Paşa'nın kendisini kabinede haklı çıkarmak için bundan bahsedeceğini biliyordu. Veliaht'ın bir gün tahtta çıkma ihtimali söz konusuydu. Bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde İngiliz taleplerinin öğrenilmesi politik bir gaf olacaktı. Bunların farkında olan Robeck, Veliaht'ın kaçma ihtimalinin çok az olduğunu belirterek gerektiğinde tedbir almak üzere kendisine yetki verilmesini istedi. İngiliz Hükûmeti de ona bu yetkiyi verdi[1486]. İngilizler gerekli tedbirleri alması için Ferid Paşa'ya telkinlerde bulunuyor, gelen tepkiler karşısında onu yalnız bırakıyorlardı. Aşırı derecede diplomatik zaafiyete sahip Ferid Paşa diplomasi ustası İngiliz yetkililer karşısında aciz kalıyordu. Bu konuda olaylar İngilizlerin lehine gelişiyordu. Ancak Abdülmecid Efendi Anadolu'ya geçmediği için herhangi bir tedbir almaya da gerek kalmadı.

Osmanlı tahtının adayı Veliaht Abdülmecid Efendi vatanın kurtarılması noktasında Padişah ve Damat Ferid Paşa ile benzer yöntemleri kullanıyordu. İngiltere Kralı'na hitaben bir mektup kaleme alan Abdülmecid Efendi; "Türkiye'nin parçalanmasını isteyen küçük milletlerin isteklerine karşı yüce İngiltere milletinin Türkiye'nin varlığını savunmasını istirham ederek Kral'ın müdahalesiyle zor günler geçiren Osmanlı Devleti'nin barış ve refah dönemine girmesini" temenni etti. Abdülmecid Efendi böyle bir müdahale ile İngilizlerin, "Osmanlı milletinin sonsuz minnetini" sağlayacağını da sözlerine ekledi[1487]. İngilizler menfaatlerine uygun yeni bir dünya düzeni inşa etmeyi plânlarken, Osmanlı tahtının varisi, İngilizlere "Osmanlı milletinin sonsuz minnetini" vaat etmekteydi.

Abdülmecid Efendi, Padişah Vahdettin'e de bir mektup yazarak Osmanlı'nın kaderini tecrübesiz ve güvenilir olmayan birkaç kişinin eline bırakmasının tehlikeli olacağını dile getirdi. "Ölüm kalım savaşı arasında titreyen" halkın kaderinin Damat Ferid Hükûmeti gibi güçsüz bir hükûmetin eline bırakılmaması gerektiğini de vurgulayan Abdülmecid Efendi, Osmanlı Devleti'nin Barış

1486 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1920 Tarihli Telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 19 Ekim 1920 Tarihli Cevabı", FO, 371/5277, E 12470.

1487 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", FO, 371/4227, 78846.

Konferansı'nda tecrübeli, kabiliyetli ve bağımsız insanlar tarafından temsil edilmesi gerektiğini ve Tevfik Paşa'nın başkan olarak atanması ile bunun mümkün olacağını ifade etti[1488]. Abdülmecid Efendi, Damat Ferid Paşa'nın siyasi ehliyetsizliği konusunda sonuna kadar haklıydı. Ancak alternatif olarak düşündüğü Tevfik Paşa'nın da ülkeyi kurtuluşa götürecek siyasi formüllere sahip olup olmadığı meçhuldü.

1488 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4227**, 90725.

3. BÖLÜM
İşgal Yönetimi ve Kurumları

A. İDAREYE DOĞRUDAN MÜDAHALELER

1. Muhtelit Mütareke Komisyonu

İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'nden sonraki işgalleri ve tutumları Osmanlı devlet adamlarının zihinlerinde bazı soru işaretleri bırakmıştı. Özellikle işgal kuvvetlerinin doğrudan muhatabı durumunda bulunan ordu mensupları zor durumda kalıyorlardı. Komutanlar genellikle Harbiye Nezâreti'ne başvurarak nasıl hareket edeceklerine dair talimat almaya çalışıyorlardı. Buna karşılık Harbiye Nezâreti mütarekeye aykırı uygulamalar nedeniyle hükûmetin dikkatini çekiyordu. İşgal kuvvetlerinin makul taleplerinin "mihman muvazene" karşılanmasından yana olan Harbiye Nezâreti İtilâf kuvvetlerinin uygulamalarından rahatsızlığını sık sık dile getirmekteydi. Nezâret bu tür uygulamaların istenmeyen hadiselere yol açabileceği konusunda hükûmeti sürekli uyarıyordu. Sadece Harbiye Nezâreti değil hükûmete bağlı bütün birimler işgal kuvvetlerinin hukuk dışı uygulamalarından rahatsızdı. Bu rahatsızlıkların artması üzerine hükûmet İtilâf yetkililerine müracaat ederek onları taleplerini küçük memurlar yerine doğrudan Osmanlı Hükûmeti'ne bildirmeleri konusunda uyardı[1489]. Bu uyarı galip devletlerin bütün taleplerinin karşılanması gerektiğini düşünen İtilâf kumandanlarını durdurmaya yetmedi.

Tartışmaların devam ettiği sıralarda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında sözü işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki faaliyetlerine getiren Mustafa Reşit Paşa, Calthorpe'a işgal kuvvetlerinin mütareke şartlarına uyması gerektiğini hatırlattı[1490]. Kendisini Padişah'ın dahi üstünde gören Calthorpe'un bir Nazırın uyarısıyla tavır değiştirmesi elbette mümkün değildi.

İtilâf Devletlerinin sınırsız talepleri karşısında en zor durumda kalan kurum Harbiye Nezâreti idi. Harbiye Nezâreti'nden yapılan ciddi uyarılar karşısında Osmanlı Hükûmeti, Hariciye Nezâreti'nde bir Muhtelit Mütareke Komisyonu[1491] kurulmasına karar verdi. Hükümet, Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu,

---

1489 Akşin, **a.g.e**, s. 85-86.

1490 **Sabah,** 18 Kasım 1918, no.10418.

1491 Galip Kemali Bey hatıratında kendi başkanlığında Türk üyelerden oluşan Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun 13 Kasım 1918 tarihinde kurulduğunu, daha sonra bu komisyona temsilci atamaları için İngiliz ve Fransız amirallerine müracaat ettiklerini nakletmektedir. Büyük bir ihtimalle kuruluş hazırlıkları önceden yapılan komisyon daha sonra Meclis-i Vükelâ kararı ile resmî bir hüviyet kazanmıştı.

bundan sonra İtilâf Devletlerinin mütarekeye aykırı hareketlerine meydan vermemek amacıyla kurmuştu. Dolayısıyla bu komisyondan mütarekeyi aslına uygun bir şekilde uygulaması bekleniyordu[1492]. Galip Kemali Bey'in başkanlık edeceği bu komisyona Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyette yer alan erkân-ı harp kaymakamlarından Sadullah Bey ve Bahriye miralaylarından Tevfik Bey tayin edildi[1493].

Hükûmetten aldığı talimatla İngiliz ve Fransız amirallerine başvuran Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey, onlardan komisyona birer üye tayin etmelerini istedi[1494]. Bu isteği olumlu karşılayan İngilizler, Muhtelit Mütareke Komisyonu'na General Wyndham Deedes'i, Fransızlar Albay Desbriéres'i, bir süre sonra İtalyanlar Binbaşı M. Arlotta'yı tayin ettiler. Galip Kemali Bey'in başkanlığında toplantılara başlayan komisyonun ilk gündem maddeleri İttifak vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ve Osmanlı ordusunun terhis edilmesi oldu. İtilâf temsilcileri, Osmanlı temsilcilerinden öncelikli olarak ordunun terhis edilmesini, İstanbul'a gelmek ve gitmek isteyenlerin kendilerine bildirilmesini, Osmanlı hapishanelerinin İtilâf memurları tarafından teftiş edilebilmesini, İtilâf tutuklu, mahkûm ve esirlerinin iadesini, matbuatta İtilâf Devletleri aleyhine yapılan yayınların engellenmesini ve İstanbul'da bulunan İttifak vatandaşlarının memleketlerine gönderilmesini talep ettiler[1495]. Osmanlı Hükûmeti bu konuda gerekli işlemleri başlatmasına karşın tatbikatta bazı aksaklıklar yaşanıyordu. Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun vazifelerinden biri de bu aksaklıkları gidermek olacaktı. Osmanlı temsilcilerinin, İtilâf Devletlerinden beklentileri ise Yunan gemilerinin İstanbul yakınlarına sokulmamaları

1492 "Sadaret'ten Harbiye Nazırı'na 18 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4543/340668.

1493 "20 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918)", **BOA, MV**, 213/448; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 22.

1494 Osmanlı Hükûmeti ile hemen hemen aynı sıralarda İtilâf Devletleri de, İttifak vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ile ilgili sorunları incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar vermişlerdi. Bu komisyonda İngiltere'yi H. Smith, Fransa'yı Desbrieres, İtalya'yı Sforza temsil edecekti. Osmanlı Hükûmeti'nin Muhtelit Mütareke Komisyonu'na İtilâf Devletleri tarafından üye atamasını talep etmesi üzerine bu komisyona gerek kalmadı. "28 Kasım 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/3416**, 210546.

1495 "Mütareke Komisyonu'nun 27 Ekim, 3, 10, 17, 24 Kasım 1919 Tarihli Toplantı Tutanakları", **BOA, HR.SYS**, 2713/11; "Mütareke Komisyonu Reisi'nin 25 Teşrîn-i Sânî (Kasım) 1918 Tarihli Raporu", **BOA, HR.SYS**, 2704/4, lef 24-25;

ve Rumların taşkınlıklarına mani olunması idi[1496]. Ancak İtilâf Devletleri tarafından benimsenen politikalar bu beklentilerin karşılanmasına engel teşkil etmekteydi.

İstanbul'da olup bitenleri kontrol etmek isteyen İtilâf temsilcileri, İstanbul'a gelmek ve gitmek isteyenlerin kendilerine bildirilmesini istiyorlardı. Bu amaçla müracaat edenler Muhtelit Mütareke Komisyonu'na yönlendirildi. Müracaatta bulunan şahısların geldikleri ve gidecekleri yer, hangi amaçla geldikleri ve ne iş yaptıkları tespit olunarak Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndaki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin onayına sunuluyordu. İtilâf temsilcilerinin seyahat vesikasını imzalayarak onayladığı şahısların İstanbul'a giriş ya da çıkışlarına izin veriliyor, onaylamadıklarına ise kesinlikle izin verilmiyordu. Alınan karar doğrultusunda İtilâf ve Osmanlı temsilcileri gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında ilgili makamlara bilgi vererek gerekli muamelenin yapılmasını sağlıyorlardı. Yalnız İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından seyahat etmelerine izin verilenler için ayrı bir prosedür uygulanıyordu. Bu durumda İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından geliş ya da gidişlerine izin verilenler için hazırlanan evrak Muhtelit Mütareke Komisyonu'na tebliğ ediliyor ve İtilâf temsilcileri tarafından onaylandıktan sonra pasaport kontrol noktalarında müracaat sahiplerine veriliyordu[1497].

İttifak vatandaşlarının memleketlerine iadeleri ve Osmanlı ordusunun terhis edilmesi esnasında yaşanan aksaklıkların çözülebilmesi için belli bir zamana ihtiyaç vardı. Vesait sıkıntısı önemli bir sorundu[1498]. Ne var ki İtilâf temsilcileri bu sıkıntıları mazeret kabul etmeyerek taleplerinin bir an önce istedikleri gibi çözüme kavuşmasını talep ediyorlardı.

Osmanlı ordusunun terhisi ile ilgili farklı beklentileri olan İtilâf Devletlerinin ulaşmak istedikleri hedef, Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü kırarak

---

1496 "5 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 510; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 22-30.

1497 "Mütareke Komisyonu'nun 27 Teşrîn-i Evvel, 3, 10, 17, 24 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919) Tarihli Toplantı Tutanakları", **BOA, HR.SYS**, 2713/11; "Mütareke Komisyonu'n Hariciye Nezâreti'ne 3 Kânûn-ı Sânî 1921 (Ocak) Tarihli Rapor"; "Müttefikler arası Pasaport Bürosu İngiliz Bölümü'nden İngiliz Temsilci Yüzbaşı'dan Mütareke Komisyonu Sekreteri Esad Cemal Bey'e 20 Mart 1922 Tarihli Evrak", **BOA, HR.SYS**, 2713/14, lef 19-70.

1498 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 27.

isteklerini kabul ettirmekten ibaretti. Buna rağmen Türk tarafı uzlaşmaya çalışıyordu. Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali Bey, Kafkasya'da bulunan kıtaların Karadeniz yolu ile tahliye edilmeleri için İngiliz temsilcisi Deedes'ten gemi tahsisini rica ettiğinde olumsuz yanıt aldı. Galip Kemali Bey hatıratında, kış şartlarında o kadar askerin kara yolu ile nasıl yurda döneceğini sorması üzerine Deedes'in, "Oraya nasıl gittilerse öyle dönerler" şeklinde bir karşılık verdiğini, sonradan da bunun ağzından kaçtığını iddia ettiğini nakletmektedir[1499]. Böyle bir tahliye, ikinci kez Sarıkamış'takine benzer bir facianın yaşanmasına neden olabilirdi. Ki; facianın ardından bölgede yaşananlar henüz hafızalardan silinmemişti. İngilizlerin Türk birliklerinin karadan dönmesini istemelerinin sebebi sonradan daha iyi anlaşılacaktı.

Paris Konferansı'nda İngiliz heyetine danışmanlık yapan Arnold Toynbee, 24. maddenin tatbik edilebilmesi için bölgede karışıklık çıkmasının esas olduğunu belirttikten sonra Transkafkasya'yı tahliye edecek Türk askerlerinin Ermenilerin yaşadığı bölgeden geçmesi halinde beklenen karışıklığın çıkabileceğini, işte o zaman İtilâf Devletlerinin işgal hakkına sahip olacağını ileri sürmekteydi. Toynbee bu fikirlerini ileri sürdüğünde tarihler 1 Kasım 1918'i gösteriyordu[1500]. Yani Mondros Mütarekesi'nin üzerinden iki gün dahi geçmemişti. Savaş sırasında yaşanan karışıklıklardan dolayı Osmanlı Devleti'ni suçlayan İngilizler, karışıklıktan medet umarak bu bölgeyi işgal etme plânları yapıyorlardı. Bu vakâlar, yaşanan karışıklıkların gerçek müsebbiblerinin kimler olduğunu ortaya çıkarmaktaydı. Bağımsızlık hayalleri kuran Ermenilerin, bu plânları görebilmeleri için hayaller âleminden, hakikat âlemine geçmeleri gerekiyordu.

Osmanlı Hükûmeti, Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndan oldukça umutluydu. Tevfik Paşa Hükûmeti'nin güvenoyu müzakerelerinde işgallere karşı yapılan eleştiriler üzerine söz alan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun kuruluşunu adeta müjdeler gibi bildirdi. Paşa, Devletin yüksek menfaatleri için bu komisyondan beklenenleri açıklayamayacağını, istenmesi halinde bunu gizli celselerde yapabileceğini dile getirirken çevresine umut dağıttı. Aynı oturumda söz alan Şûra-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa, Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun işleri rayına koyacağını ileri sürdü. Harbiye Nazırı ise işgal kuvvetlerinin ikâmeti için birkaç bina tahsis edildiğini fakat hiç-

1499 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 29-30.

1500 "Arnold Toynbee ile William Tyrrell Arasında 1 Kasım 1918 Tarihli Toplantı", **FO, 371/3404**, 183916.

bir askerî binanın işgal edilmediğini vurgulayarak İtilâf kuvvetlerin İstanbul'u işgal etmekten yana olmadıklarını sanıyordu. Belki de güvenoyu kaygısıyla bu şekilde betimlenen manzaranın böyle olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Muhtelit Mütareke Komisyonu, hapishaneler meselesi ile yakından ilgileniyordu. Smith'in başkanlığında İstanbul hapishanelerini ziyaret eden İtilâf temsilcileri, hapishane koşullarının insan sağlığına uygun olmadığı gerekçesiyle gayrimüslimlerin tahliyesini sağlamaya çalışıyorlardı. Galip Kemali Bey de İtilâf heyetleri ile birlikte İstanbul hapishanelerini ziyaret ediyordu. Bu ziyaretler esnasında hapishanelerdeki koşulların iddia edildiği kadar kötü olmasa da iyi durumda olmadığını gören Galip Kemali Bey'in uyarısı ile hapishane koşullarında iyileştirmeler yapıldı[1501].

İtilâf temsilcileri Muhtelit Mütareke Komisyonu'ndaki ağırlıklarını hissettirmeye çalıştılar. Büyükada da Franz Eckhardt'ın firarından Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu sorumlu tutan Yüksek Komiserler, komisyonda vazifeli ast ya da üst bütün Osmanlı yetkililerinin cezalandırılmasına karar verdiler. Bu kararı uygulamasalar[1502] da İtilâf temsilcileri, Muhtelit Mütareke Komisyonu üzerindeki baskılarını her geçen gün daha da arttırarak komisyona hâkim olmaya başladılar.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nda bulunan Türk üye Galip Kemali Bey, devamlı surette Türklerin mütareke şartlarını çiğnediklerine ve özellikle Türk kumandanların mütareke ile belirlenen sınırları aştıklarına dair ithamlarla karşı karşıya kalmaktaydı. Bu ithamlara karşın Türk kumandanlarının değil İtilâf Devletlerinin sınır ihlâli yaptıklarını açıklamaya çalışan Galip Kemali Bey, İzmir'in işgalinden sonra bu ihlâllerin önlenemeyeceğini düşündüğünü dile getirerek görevinden istifa etti[1503]. Galip Kemali Bey istifa sebebini komisyonda bulunan yabancı temsilcilere anlattığından İtilâf Devletleri bu durumdan rahatsız oldular ve bu rahatsızlıklarını 29 Mayıs 1919 tarihinde Sadrazam'a verdikleri nota ile dile getirdiler[1504].

1501 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 72-76.

1502 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

1503 "22 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88769; "5 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90537; Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 100-104.

1504 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4229**, 88111.

Galip Kemali Bey'in istifasından sonra üye olarak atanan Fahrettin Bey de aynı tutumu sergiledi. Türk üye Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte Türk askerleri tarafından tutulan sınırlar ve yerleştikleri yerleri gösteren bir harita ile iki tarafın 1 Ağustos 1919 tarihinde bulundukları Mevkîleri gösteren bir haritayı komisyona sundu. Bu iki harita İtilâf Devletlerinin belirlenen sınırları aştığını açık bir şekilde gösteriyordu. Bu haritalara itiraz edemeyen İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, bunun "Türk görüşü" olduğunu ve Türklerin Paris Konferansı'na davet edilmeleri halinde bu şikâyetlerini tekrarlayacaklarını Londra'ya bildirdi[1505]. Türk yetkililer tarafından hazırlanan haritalar mütareke sonrasında kimin sınırları ihlâl ettiğini gözler önüne seriyor, kimin haklı kimin haksız olduğunu ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle İtilâf Devletleri Türklerin Paris Konferansı'na katılmalarını ve meşru haklarını savunmalarını önlemeye çalıştılar.

Bir süre sonra doğrudan Osmanlı Hükûmeti'ne başvuran İtilâf kumandanları pervasızca isteklerini sürdürerek askerleri için eğlence mekânları tahsis edilmesini isteyecek kadar ileri gittiler[1506]. Osmanlı Hükûmeti esasında bu tür taleplere muhatap olmamak düşüncesiyle Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu kurmuştu. Lakin kısa bir süre içerisinde Yüksek Komiserler tarafından kurulan icra komisyonları İstanbul'a hâkim olduğundan Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun bir anlamı kalmadı. Bununla birlikte tamamen İtilâf Devletlerinin kontrolüne geçen komisyon varlığını 1922 yılı başlarına kadar sürdürdü.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun, Osmanlı vatandaşları üzerinde dahi otoritesinin kalmadığını düşünen Yüksek Komiserler 17 Mart 1922 tarihinde düzenledikleri toplantıda bu komisyonun feshine karar verdiler. Komisyonun sınırlanmış olan yetkileri ise İtilâfçı Pasaport Bürosu'na devredildi[1507]. Komisyonun feshine karar verildiği sıralarda İttifak vatandaşlarının Türkiye'ye girişi meselesi yeniden alevlendi. Komisyon, bu konuda bir düzenleme yaptıktan sonra feshedilecekti. Nitekim 31 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserler, Mütareke Komisyonu'nun feshetmeye karar verdiler. Bundan sonra İstanbul'a gelmek ya

---

1505 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 144379.

1506 Akşin, **a.g.e**, s. 87-88.

1507 "17 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3548; "24 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3547.

da İstanbul'dan gitmek isteyen bütün şahıslar İtilâfçı Pasaport Bürosu'ndan izin almak zorunda kalacaklardı[1508].

Son icraat olmak üzere Muhtelit Mütareke Komisyonu yaptığı düzenlemelerle İttifak Devletlerine tabi vatandaşların İstanbul'a girişine kontrollü olarak izin verdi[1509]. Böylece son görevini ifa eden komisyon feshedildi. Komisyon, Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde yaşanan sorunlara çözüm bulur düşüncesiyle Osmanlı Hükûmeti tarafından kurulmuş ama feshine Yüksek Komiserler karar vermişlerdi. Bu durum dört yıl içerisinde otoritenin nasıl el değiştirdiğinin göstergesi idi.

Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun yaptığı düzenlemeden sonra İtilâf Devletleri adına İstanbul'da faaliyette bulunan kuruluşların menfaatleri doğrultusunda çalışacak olan "düşman" devletler vatandaşlarının İstanbul'a girişine müsaade edildi. Misal olarak 5 Mayıs 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında, Robert Koleji Müdürü'nden gelen referans mektubuyla, Alman Profesör P.W. Kunick'in İstanbul'a girişi onaylandı[1510].

2. Haberleşmeye Uygulanan Sansür; Telgraf ve Telsiz İstasyonlarının İşgali

Mondros Mütarekesi'nin 12. maddesi İtilâf Devletlerine, işgal ettikleri bölgelerde haberleşme araçlarını denetleme imkânı veriyordu. İtilâf kuvvetleri İstanbul'a varır varmaz bu denetimi kurmak amacıyla postanelerle telsiz ve telgraf istasyonlarına adamlarını yerleştirdiler. Bununla yetinmeyen İtilâf Devletleri 25 Kasım 1918 tarihinde düzenledikleri müşterek bir operasyonla İstanbul'da bulunan postanelerle telsiz ve telgraf istasyonlarını işgal altına aldılar. Öte yandan İtilâf temsilcileri mütarekeye uygun olarak Osmanlı Hükûmeti tarafından gönderilecek olan telgraf ve iletilerin sansürsüz olarak geçmesine izin vereceklerini açıkladılar. Diğer kategorideki iletiler ise Osmanlı sansürü ve İtilâf Devletleri tarafından tesis edilen sansür idaresinin gözetiminde gönderilecekti[1511].

1508 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 11 Nisan 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2635/9, lef 4.

1509 "31 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4059.

1510 "5 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4986.

1511 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 195419.

Mondros Mütarekesi'nin 12. maddesine göre İtilâf Devletleri, hükûmet yazışmaları dışındaki yazışmaları kontrol edebilme hakkına sahiplerdi. Ama mütarekede telgraf ve telsiz istasyonlarının işgaline izin veren herhangi bir hüküm yoktu. Mütarekedeki kontrol kelimesi zorlanarak telsiz ve telgraf istasyonları işgal edilmiş, mütarekede bahsedilmediği halde İtilâf Devletleri tarafından bir sansür mekanizması kurulmuştu. Mütarekede resmî yazışmaların serbest bir şekilde yapılması öngörüldüğünden resmî yazışmalara dokunmayacaklarını açıklayan İtilâf Devletleri, kurdukları mekanizma ile resmî yazışmaları da denetim altına almış oluyorlardı.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı telsiz ve telgraf istasyonlarının araç, gereç, kablo, teçhizat gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında Almanlar önemli rol oynamışlardı. İstanbul'a gönderilen Alman operatörler Türk personelin yetişmesinde etkili oluyorlardı. Savaşın ardından ülkelerine dönmek zorunda kalan Almanların bu teçhizatı yanlarında götürmelerine müsaade edilmedi. Bundan böyle İtilâf Devletleri, Almanların çekilmesinden kaynaklanan boşluğu dolduracaklardı. İstasyonları işgal eden İtilâf Devletleri, başlangıçta bu işlerin tamamının İtilâfçı Sansür İdaresi denetiminde Türk personel tarafından yapılmasına izin verdiler[1512].

İtilâfçı Sansür İdaresi tarafından alınan karar gereği posta, telgraf ve telsiz idarelerinde bulunan Osmanlı Sansür Müdürü, sansür edilecek mektup ve telgrafları düzenli olarak her sabah İtilâf kuvvetleri karargâhına gönderiyor, burada bulunan İtilâfçı Sansür İdaresi tarafından yapılan incelemelerin ardından gerekli karar veriliyordu. Yurt dışı ile haberleşme Yüksek Komiserlik aracılığıyla yapıldığından Osmanlı Devleti'nin yurt dışı ile bağlantısı kesilme noktasına geldi[1513]. Sadece özel yazışmalar değil hükûmetin resmî yazışmalarına da engel olunmaktaydı. Yalnız kendi menfaatlerine uygun yazışmaların İstanbul'a iletilmesine

---

1512 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 210532.

1513 İtilâf Devletleri tarafından uygulanan sansüre rağmen Berne'deki Uluslararası Posta Bürosu'ndan çıkan telgrafların, İtalya aracılığıyla Türkiye ile İttifak Devletleri arasında geçişine izin verilmekteydi. İtalyan Yüksek Komiseri bu bilgiyi öğrenerek meslektaşlarına bildirdi. Bundan sonra Yüksek Komiserler, Berne'deki İtilâf büyükelçileri aracılığıyla posta yetkililerinin davranışlarının doğru olmadığını açıklamasını istediler. Bundan sonra İttifak Devletleri ile her türlü bağlantı kesildi. "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

müsaade eden[1514] Yüksek Komiserlerin mütarekeye aykırı bu uygulamaları nedeniyle Osmanlı Hükûmeti diğer ülkelerle kontrollü ve gayet sınırlı bir iletişim kurabilmekteydi. İtilâfçı Sansür İdaresi'nin etkinliğini arttırmasıyla yurtiçi haberleşme de aynı hale gelecekti.

Mondros Mütarekesi'nde hükûmet yazışmalarının serbest bir şekilde yapılabileceğine dair maddeler bulunmasına rağmen İtilâf Devletleri, hükûmet yazışmalarına da sansür uyguladılar. Osmanlı Hükûmeti tarafından yurt içine gönderilmek istenen telgraflar önce Hariciye Nezâreti'ndeki İtilâfçı Kontrol Bürosu'na havale ediliyor ve ancak onay verildikten sonra gönderilebiliyordu[1515]. Osmanlı hükûmetleri, açık ve resmî olarak[1516] Yüksek Komiserlerin onay olmadan yurt içi ile temas kuramaz hale geldi.

İtilâfçı sansürü nedeniyle yurt içi haberleşmede önemli aksaklıklar yaşanmaktaydı. Bu aksaklıklar halkın posta ve telgraf idarelerine güvenini zedeliyor, buna bağlı olarak postaneye gelen mektup ve telgraf sayıları azalıyordu. Bunda sansürle birlikte ticari faaliyetlerin sekteye uğraması dolayısıyla ticari yazışmaların azalmasının da rolü bulunuyordu. İtilâfçı Sansür İdaresi haftalık olarak düzenlediği raporlarla, mektup ve telgraflardaki sakıncalı kısımları, Osmanlı ordusundan maliyesine, sıhhîyesinden eğitime kadar çeşitli alanlarda elde edilen bilgileri Yüksek Komiserlere iletiyordu. İncelenen bazı mektuplar doğrudan İtilâf istihbarat servislerine sunulmaktaydı[1517]. Bu yönüyle İtilâfçı Sansür İdaresi aynı zamanda istihbarat hizmeti vermiş oluyordu.

Sansür Bürosu'nda personel sıkıntısı nedeniyle başlangıçta çok az sayıda mektup sansürden geçirilebiliyordu. Bu mektuplar öncelikle konularına göre

1514 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449; "23 Kasım 1918 Tarihinde Biten Hafta Hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1", **FO, 371/3420**, 209308.

1515 "26 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 3233.

1516 Osmanlı hükûmetleri, gizli yazışmalarını Harbiye Nezâreti'nde bulunan telgrafhane vasıtasıyla gerçekleştiriyorlardı. İstanbul'un resmen işgaline kadar bu telgrafhaneden yazışmalar yapıldı. 16 Mart 1920 tarihinde Harbiye Nezâreti işgal edilirken İtilâf subayları bu telgrafhaneyi de ele geçirdiler. Mustafa Gül, "Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütareke döneminde İstanbul- Anadolu Haberleşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, (1997), S. 38, s. 427-432.

1517 "14 Aralık 1919 Haftalık Sansür Raporu", **FO, 371/4197**, 3415.

kategorize ediliyordu[1518]. Sansür Şefi Binbaşı K.S. Forster tarafından kaleme alınan ilk raporda[1519] çeşitli konularda yazılan mektupların sansürden geçirildiği anlaşılmaktadır. Ermeni ve Rumların yazmış oldukları mektuplarda dile getirdikleri duygu, düşünce ve iddialar, gerçeklik payları tahkik edilmeden doğrudan hazırlanan rapora derç edilmişti. İtilâf Devletlerini öven mektuplara geniş bir yer ayrılmıştı. İtilâf Devletlerinin sansür uygularken hedefleri, sadece menfaatlerine aykırı yazışmaları engellemek, Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgi toplamak veya onları istihbaratta kullanmak değildi. İtilâf Devletlerinin sansür sonucunda elde ettikleri bilgileri, siyasi hedefleri için propaganda malzemesi olarak kullanmak istedikleri de açıktı.

Savaş sırasında İtilâf vatandaşları tarafından kaleme alınan bazı mektuplar Osmanlı Askerî Sansür Heyeti tarafından sakıncalı görüldüğünden alıkonulmaktaydı. İtilâfçı Sansür Bürosu bu mektupları inceledikten sonra askerî posta aracılığı ile ülkelerine gönderiyordu[1520].

İngilizler Pera'da bulunan Alman Telgraf Bürosu'nu işgal ederek burada İngiliz Haberleşme Kontrol Bürosu'nu kurmuşlardı. İtalyan ve Fransızlar ise askerî posta servisleriyle kendi tebaalarına hizmet veriyorlardı.

Sansür Heyeti, ticari faaliyetlerini aksatmamaları için İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Amerika, Yunanistan, Sırbistan ve Belçika vatandaşlarının yazışmalarına sansür uygulamak kaydıyla izin veriyor, öncelikle İngiltere, Fransa ve İtalya daha sonra diğer yabancılara ait yazışmaları sansüre tabi tutuyordu[1521].

1518 Askerî konularda gönderilen mektuplar genelde terhis işlemleri ile ilgili idi. Rum ve Ermeniler yazmış oldukları mektuplarında terhis edilen askerlerin davranışlarından dolayı şikâyetlerde bulunuyorlardı. Mektuplarda terhis edilen askerlerin hırsızlık, gasp gibi olaylara karıştıkları iddia ediliyordu. Bir Ermeni İsviçre'ye göndermek istediği mektubunda; "Kâbus bitti, savaş yılları boyunca korkunç sıkıntılar çektik her şeyi kaybetmemize rağmen, umudumuzu dahi kaybetmişken şimdi umutlarımızın yerine getirildiğini görüyoruz." Şeklinde duygularını yazmıştı. Bu tür ifadeler sansür heyeti tarafından hazırlanan ilk rapora alınmıştı.

1519 "23 Kasım 1918 Tarihinde Biten Hafta Hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1", **FO, 371/3420**, 209308.

1520 "30 Kasım 1918 Tarihinde Biten Hafta Hakkında Haftalık Sansür Raporu No.2", **FO, 371/3420**, 213197.

1521 "20 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47313.

Ancak bunlar incelendikten sonra sıra Osmanlı vatandaşlarına geliyordu ki, bu esnada yazışmalar ciddi bir şekilde gecikiyordu.

İtilâfçı Sansür İdaresi sayesinde posta ve telgraf üzerinde egemenlik kuran İtilâf Devletleri, telsiz istasyonlarını da doğrudan işgal ettiler. 13 Kasım 1918 tarihinde hazırlık yapmak amacıyla İstanbul'a gelen İtilâf subayları, Almanların denetiminde olduğunu ileri sürdükleri fakat Türk subay ve personelinin denetimi altında bulundan Osmaniye telsiz istasyonuna el koydular[1522]. İstasyona yerleştirilen Türk, İngiliz ve Fransız memurlarının kendi hükûmetlerine ait telgrafları iletmeleri için talimat verildi. Ancak yurt dışından gelecek telgrafları iletecek ahize odasına sadece İngiliz ve Fransız memurlar yerleştirildi. İstasyonda iki resmi telefon ve bir de şirket telefonu hattı vardı. Resmi telefon hatlarının biri Fransız elçiliğine diğeri Feriköy'deki İngiliz karargâhına bağlandı. Şirket telefonu ise İstanbul merkezine bağlıydı. Fakat bir kablosu hasara uğradığından haberleşme yapılamıyordu[1523]. Her ne kadar Fransız memurlar istihdam edilmiş olsa da Osmaniye telsiz istasyonu sadece İngilizlerin denetimi altına alınmıştı. Buna karşılık F.d'Espérey istasyonun Fransız kontrolüne verilmesini emretti. Fakat İngiliz kumandanları bu emre itaat etmediler[1524].

İngiliz ve Fransız birliklerinin müşterek operasyonu ile işgal edilen istasyonların hangi devletin denetimine verileceği ciddi bir mesele halini aldı. Fransızlar, telsiz istasyonlarının denetiminin kendilerine verilmesini talep ettilerse de İngilizler buna karşı çıktılar. Bu sadece bir denetim meselesi değildi. İngiliz ve Fransızlar, gönderecekleri özel iletileri birbirlerinden gizli tutmak adına istasyonların denetimlerinde kalmasını istiyorlardı[1525]. Fransızların ısrarı ile orta bir yol bulunarak yeni bir program hazırlandı. Buna göre telsiz istasyonlarını günün 12 saatinde İngilizlerin, kalan 12 saatinde de Fransızların işletmelerine

1522 "Türkiye ile yapılan Mondros Mütarekesi'nin Uygulanması, 30 Ekim-30 Kasım 1918", **WO, 106/1578**, 14.a.

1523 "Osmaniye Telgraf İstasyonu 25 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918)", **BOA, HR.SYS**, 2704/5.

1524 "İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 9 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 7167.

1525 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'na 10 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 7167.

karar verildi[1526]. Sağlanan uzlaşma neticesinde İngiliz ve Fransızlar istasyonlara hâkim oldular.

Sevr Antlaşması'ndan sonra İngiliz ve Fransız firmaları Osmaniye ve Okmeydanı istasyonlarını ele geçirebilmek amacıyla rekabete başladılar[1527]. Askerî yetkililer tarafından işgal edilen bu istasyonlar, Sevr Antlaşması'nın 190. ve 201. maddelerine göre İtilâf Donanma Kontrol Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti. Dönüşümlü başkanlık sistemin benimseneceği bu komisyonun ilk başkanının Fransız olması kararlaştırıldığından İngilizler devir işlemlerini geciktirmeye çalıştılar[1528]. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması nedeniyle Sevr'de öngörülen komisyonlar kurulamadığından bu istasyonlar eskisi gibi askerî yetkililerin denetiminde kaldı.

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra Osmaniye ve Okmeydanı İstasyonlarının TBMM tarafından devralınmak istediğini bildirdi. Fakat İtilâf Devletleri bu istasyonlardaki malzeme ve ekipmanların kendilerine ait olduğunu iddia ederek bunları kendi ülkelerine götürmeye kalkıştılar[1529].

İngiliz ve Fransızlar kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri malzeme ve ekipmanları, İstanbul'un baskı altında veya zorla tahliye edilmesi halinde söküp ülkelerine götüreceklerdi. Tahliyenin normal koşullarda gerçekleşmesi halinde ise bu ekipmanlar, el konulan diğer savaş malzemeleri ile aynı kategoride değerlendirilecek ve iade komisyonunun tasarrufuna verilecekti[1530].

1526 "İstanbul İngiliz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 22 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 4958.

1527 "Akdeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 14 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6548**, E 10180.

1528 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 1 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6548**, E 11467.

1529 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9135**, E 386.

1530 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Curzon'a 31 Ocak 1923 Tarihli Telgraf ve Curzon'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9135**, E 386 ve E 1172; "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 5 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9135**, E 1578; "İstanbul Umûmi Karargâhı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 15 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9135**, E 1921.

Lozan Antlaşması'ndan sonra gönüllü tahliyenin yapılacağı anlaşıldığından, İtilâf Devletleri, İade Komisyonu tarafından belirlenecek bedelin ödenmesi halinde bu istasyonları TBMM'ne devretmeye karar verdiler[1531]. Başka bir deyişle istasyonlarda bulunan ve çoğu Osmanlı Devleti'ne ait olan malzemeler TBMM'ne satılacaktı.

İtilâf Devletlerinin niyetini anlayan İsmet Paşa, söz konusu istasyonların bedelsiz olarak derhal Türkiye'ye devrini talep etti[1532]. Buna karşılık Yüksek Komiserler, TBMM Hükûmeti'ne bir nota vererek istasyonların asıl sahibi olduklarını kanıtlamalarını istediler[1533]. Bunun üzerine TBMM adına Adnan Bey, Yüksek Komiserlere bir nota daha vererek istasyonlardaki malzemelerin yalnız Türk malı olduğunu, bu malzemelerin geçmişte Almanlardan resmen satın alındığını ve buna göre düzenleme yapıldığını bildirdi. Adnan Bey'in bu açıklamasını İtilâf Devletleri kanıt göstermediği gerekçesiyle yeterli bulmadılar[1534]. Ancak TBMM'nin, istasyonları satın almayacağı çok iyi bir şekilde anlaşılmıştı.

Tahliyeden önce istasyonların Türklere satılmasından vazgeçmek zorunda kalan İngiliz[1535] ve Fransız yetkililer yeni bir yol haritası belirlediler. İstasyonlar sorunsuz bir şekilde Türkiye'ye devredilecek, hemen akabinde İtilâf şirketlerinin, bu istasyonların işletme hakkını ele geçirmesi için Osmanlı Hükûmeti

---

1531 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 22 Ağustos 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9136**, E 8501.

1532 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 14 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9136**, E 8501.

1533 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 1 Eylül 1923 Tarihli Nota", **FO, 371/9136**, E 9250.

1534 "Adnan Bey Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 4 Eylül 1923 Tarihli Nota", **FO, 371/9136**, E 9250.

1535 İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Okmeydanı istasyonunun Türklere, Osmaniye'nin ise Almanlara ait olduğunu iddia ederek bu istasyonla ilgili meselenin Alman Hükûmeti ile yapılacak görüşmelerde çözüme kavuşturulması gerektiğini ileri sürüyordu. Alman Hükûmeti herhangi bir hak talep etmediği takdirde istasyonlar Türklere sözde "hediye olarak" verilecekti. Fakat bu görüş yaygınlık kazanmadı. "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 21 Kasım 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7945**, E 13417; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Phippe ve Kennard'a 30 Ağustos 1923 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/9136**, E 8501.

ile temasa geçilecekti[1536]. İngiltere ve Fransa'nın niyetinden haberdar olan İtilâf şirketleri, İstasyonlarda ayrıcalık elde edebilmek amacıyla sıraya girdiler. Ancak Marconi Co, Erwell Ltd, The Indo European Telegraph Co. Ltd ve Radio Communication Co. Ltd'un bu yöndeki çabaları bir sonuç vermedi[1537].

TBMM'nin ısrarı üzerine Yüksek Komiserler, istasyonları koşulsuz olarak TBMM temsilcilerine devrettiler. İtilâf Devletleri TBMM temsilcilerine bu istasyonların kullanım hakkı ve istasyonların geleceği hakkında iki belge imzalatmaya çalıştılarsa da Selâhattin Âdil Paşa, her iki belgeyi imzalamayı da reddetti[1538]. 25 Eylül 1923'te yapılan devir teslim töreninde Yüzbaşı Kent, malzeme listesini Selâhattin Âdil Paşa'ya takdim etti. Bir sonraki gün istasyon işgal kuvvetleri tarafından tamamen tahliye edildi[1539]. İtilâf Devletleri, Türklerin idare ve modernizasyon konusunda yabancı yardımına ihtiyaç duymalarının zaruri olduğunu düşüklerinden[1540] bu istasyonların çalışması için yabancı yardımını şart koşmamışlardı. İstasyonlar devredilse de İtilâf şirketlerinin ayrıcalık elde etmeye yönelik umutları hiçbir zaman tükenmeyecekti.

3. İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu ve Matbuata Uygulanan Sansür

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nde askerî bir sansür heyeti tesis edilmiş, olağanüstü halden dolayı matbuata sansür uygulanmıştı. Mütarekeden sonra bu uygulama gevşetildi. İşgal kuvvetlerinin gelişi İstanbul'daki gayrimüslim matbuatında sevinç, millî matbuatta büyük üzüntü yarattı. İşgalin şokuyla Osmanlı Sansür Heyeti, gayrimüslim matbuatının tahrik edici yayınlarına engel olamadı.

1536 "Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9135**, E 9035.

1537 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Posta Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9136**, E 9585.

1538 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9137**

1539 "Harington'dan Selâhattin Âdil Paşa'ya 25 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9137**, E 9959; "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 26 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9639.

1540 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Posta Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9136**, E 9585.

İşgal yönetimi henüz etkisini hissettirmediğinden millî matbuat üzüntüsünü rahat bir şekilde dile getirebildi. Ancak bir süre sonra millî matbuat işgal yönetimini rahatsız etmeye başladı.

İşgalciler ilk etapta İtilâf Kıtaları Karargâhı'nda bir çeviri bürosu kurdular. Bu büro, istihbarattan Liqut Silimy, Liqut Naufy ve iki tercümandan oluşmaktaydı. Çeviri Bürosu, dağıtım için çıkan günlük Fransızca, Rumca, Türkçe ve Ermenice gazete ya da dergilerde nasıl haber yayınlanacağına dair prensipleri belirledi. Bu amaçla basın yayın organlarına bir kılavuz verildi[1541]. Kılavuz gönderilen gazeteler, Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyeti ile temasa geçerek izahat istediler. Ancak müdüriyet endişeye mahal olmadığını ve İtilâf Devletlerinin basına sansür uygulama niyetinde bulamadıklarını bildirdi[1542]. Bu cevaba rağmen İtilâf Devletleri matbuata sansür uygulayacaklardı.

İtilâf temsilcileri önce yaptıkları telkinlerle Osmanlı Hükûmeti'nin gazeteleri cezalandırmasını talep ettiler. Yapılan telkinler sonucunda hükûmet, İnkılâp[1543] ve Ati gazetelerinin geçici olarak tatiline karar verdi[1544].

Bu arada bazı Ermeni gazetelerinin sahipleri neşriyata başlamak üzere İtilâf temsilcilerine müracaat ediyorlardı. Fransız Yüksek Komiserliği'nin iltimasıyla hükûmet, Ermenice yayın yapacak olan Artaramad ve Ekler gazetelerinin neşrine izin verdi[1545]. İstanbul'daki Ermeni gazeteleri Osmanlı Askerî Sansür Heyeti'ne havale edilmeden neşrediliyor, sansür kararlarını hiçe sayıyorlardı. Sansür edilen bir makaleyi yayınladığından dolayı Zagoroni Çay gazetesi kapatıldıysa da İtilâf temsilcilerinin iltimasıyla gazetenin yeniden neşredilmesine müsaade edildi[1546]. Benzer sebeplerle hükûmet, Niogolos ve Djagadamart gazetelerinin neşrini de üç günlüğüne yasakladı[1547]. Özellikle gayrimüslim gazeteleri İtilâf temsilcilerine güvendiklerinden verilen cezalar caydırıcı olmuyor, bu gazeteler Osmanlı Askerî

1541 "23 Kasım 1918 Tarihinde Biten Hafta Hakkında Haftalık Sansür Raporu No.1", **FO, 371/3420**, 209308.

1542 **Sabah,** 24 Kasım 1918, no. 10424; Akşin. **a.g.e**, s. 118.

1543 "23 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918)", **BOA, MV**, 213/21.

1544 "9 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 213/55,56.

1545 "30 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 213/88.

1546 "6 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 214/10.

1547 "26 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919)", **BOA, MV**, 214/34.

Sansür Heyeti'ni hiçe saymaya devam ediyorlardı. İtilâf temsilcileri sadece gayrimüslim gazetelerine değil yandaş tabir edilecek Türk gazetelerinden de aynı yardımı esirgemiyorlardı.

25 Kasım 1918 tarihinde düzenlenen Muhtelit Mütareke Komisyonu toplantısında Fransız temsilcisi, Osmanlı matbuatının Fransızlara karşı istimal ettiği lisandan Amirali namına şikâyette bulunarak bazı yayınların sansüre tabi tutulmasını talep etti. İngiliz temsilcileri de aynı meselenin "İngiliz Amirali'nin nazar-ı dikkatini celbettiğini ve Osmanlı Hükûmeti'nin vazifesine müdahale mahiyetinde olmamakla beraber matbuata bir nevi nezâret etmek üzere İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla bir sansür heyeti teşkil etmeyi düşündüklerini ve yakında bu yolda bir teklif sunacaklarını" açıkladı. Türk temsilciler ise "İstanbul'da dahi izzet-i nefs-i millî ve hukuk-u hâkimiyet-i Osmaniye aleyhinde neşriyatta bulunulmağa cesaret edilmiş iken yalnız Osmanlı matbuatının takibata maruz kalmasının doğru olmadığını" açıklamaya çalıştılar[1548].

28 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, mevcut koşullar altında gazetelerde her türlü meselenin mevzubahs ve münakaşa edilmesi arzu edilmeyeceğinden sansür vazifesiyle mükellef bir Osmanlı matbuat heyeti (bürosu) teşkil edilmesini önerdi. Bu hususta cümlenin (Osmanlı ve İtilâf Devletlerinin) menfaatlerini temin edebilmek amacıyla Osmanlı heyeti ile birlikte çalışmak üzere İtilâf Devletlerinin her birinin bir temsilcisinden oluşacak küçük bir heyet kurulmasının faydalı bulunduğu vurgulanarak Osmanlı Hükûmeti'nin de bu heyete bir temsilci tayin etmesi talep edildi. Buna göre menfaatler açısından neşri arzu edilmeyecek yazılar İtilâf heyetince Osmanlı matbuat heyetine bildirilecek ve bu suretle cümlenin menfaatleri tarafsız bir şekilde muhafaza edilecekti[1549]. Webb, taraflarından atanacak temsilcilerden oluşacak olan Muhtelit Matbuat Komisyonu'nun 4 Aralık 1918 tarihinde İngiliz elçiliğinde toplanacağını ve Osmanlı Hükûmeti'nin de bu komisyona katılmak üzere bir temsilci tayin etmesini istedi. Gayet özenle seçilen ifadelerle ikna edici tarzda kaleme alınan bu taleplere Osmanlı Hükûmeti de olumlu

1548 "Mütareke Komisyonu Reisi'nin 25 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Raporu", **BOA, HR.SYS**, 2704/4, lef 24-25.

1549 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 28 Kasım 1918 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 3.

yaklaştı[1550]. Hükûmet Binbaşı Hüseyin Bey'i Muhtelit Matbuat Komisyonu'na temsilci olarak tayin ederken[1551] halihazırda sansür görevini ifade eden önleyici bir askeri sansür heyeti olduğunu bildirdi[1552].

İtilâf Yüksek Komiserlerinin talebi üzerine gazetelere bir bildiri gönderen Osmanlı Hükûmeti, İtilâf kuvvetlerinin harekâtı hakkındaki haberleri, toplumda heyecan verici ve unsurların arasını bozacak yayınları, Padişah, bilumûm Osmanlı ve yabancı memurlar aleyhindeki yayınları, İtilâf Devletlerinden herhangi biri aleyhine yapılan "tahrik amiz" yazıları, şahsi münakaşalar ve hükûmetin idare şeklinin değiştirilmesine dair yayınları ve devlet menfaatleri aleyhine yayınları yasakladığını duyurdu. Bu bağlamda Minber gazetesinde yayınlanması düşünülen "Paşam O Senin Harcın Değil!" başlıklı başyazı ile "Rusya'da Son Vaziyet-Bolşevikler ve Mukabil Kuvvetler" ve "İtilâf Donanmasının Türk Limanlarını Ziyareti" başlıklı haberlere sansür uygulandı. Sansür uygulaması Kanûn-ı Esâsi'ye aykırı olduğundan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan'da tenkit edildi. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey uygulanmak, istenen sansürün Kanûn-ı Esâsi'nin 12. maddesine aykırı olduğuna dair bir istizah önergesi verdiyse de önerge kabul edilmedi. Meclis-i Âyan'daki tartışmalar Meclis-i Mebusan'a oranla daha hararetli geçti. Ayandan Nuri Bey, bir önerge vererek sansür uygulamasına karşı çıktı. Ondan sonra söz alan Damat Ferit Paşa, Bolşevizm'i savunan, Padişah'ın hukukunu ihlâl eden ya da halkı vükelâ tayinine teşvik eden bir gazetenin tatil edilmemesinin Kanûn-ı Esâsiye aykırı olduğunu ileri sürerek açıkça sansürü savundu. Ona cevaben söz alan Abdurrahman Şeref Bey, kovuşturma yapılabileceğini fakat sansür uygulanmaması gerektiğini ifade etti. Damat Ferid geçmişten hesap sorarcasına savaş boyunca kovuşturma yapılmadığına dair serzenişte bulunurken Abdurrahman Şeref Bey olağanüstü koşullar ve savaş nedeniyle bunun yapılamadığını dile getirdi[1553]. Osmanlı meclislerinde bunlar olurken Yüksek Komiserler matbuatı tamamen ele geçirmeye yönelik hazırlıklar yapıyorlardı.

1550 "Hariciye'den Harbiye'ye 2 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918) Tarihli Tezkire, **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 1.

1551 "Reşid Paşa'dan Calthorpe'a 4 Aralık 1918 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 2.

1552 "Reşid Paşa'dan Calthorpe'a 16 Aralık 1918 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 5.

1553 Akşin **a.g.e**, s. 118-120.

Osmanlı Hükûmeti vasıtasıyla matbuata sansür uygulanmasının yeterli bulmadıklarını ileri süren Yüksek Komiserler, Bâb-ı Âli'ye birer nota göndererek İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun bir an evvel kurulması için temsilci atanmasını istediler. Diğer yandan Yüksek Komiserler hem matbuatı hem de haberleşme araçlarını kontrol etmek amacıyla İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun kurulması için gerekli işlemleri başlattılar[1554]. 12 Aralık 1918 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, yaptıkları toplantıda matbuata uygulanacak sansür hakkında müzakerede bulundular. Fransız Yüksek Komiseri Amet, "Almancı ve Türkçü" olarak nitelediği Osmanlı Sansür Heyeti'ne İtilâf subaylarının katılmasını önerdi. Müzakereler sonrasında İtilâf subaylarının da dâhil olacağı bir muhtelit önleyici sansür komisyonu kurulmasına karar verildi[1555]. Alınan kararlar 16 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bildirirken, savaş dönemine mahsus olduğundan Osmanlı askerî sansürünün işlevini yitirdiği ve tatmin edici olmadığı ileri sürüldü[1556]. 30 Aralık 1918 tarihinde Yüksek Komiserler, bir sansür komisyonu kurma taleplerini tekrarladılar[1557].

Yüksek Komiserler sözde haklı olduklarını göstermek için, 11 Ocak 1919 tarihinde Byzantion adlı gazetede Allenby için yanlış bir şekilde İstanbul'un askeri valisi yazıldığını, bunun hiç arzulanmayan bir ifade olduğunu ve Osmanlı sansürünün yeterli olmadığını kanıtladığını ileri sürdüler[1558]. Bundan sonra İtilâf Devletlerinin niyetlerini kavrayan Osmanlı Hükûmeti, sansür heyetinin yeterli olduğunu bildirse de iş işten geçmişti[1559]. 23 Ocak 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri İtilâfçı Sansür Komisyonu (İtilâfçı Önleyici Askeri Sansür Komisyonu)'nun çalışmalarına başladığını ve bunun 13 saat içerisinde kabul edilmesi gerektiğini bildirdiler. Sabah neşredilecek gazetelere ise kararı kabul

1554 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 210540; **Sabah,** 2 Aralık 1918, no. 10432.

1555 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

1556 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 16 Aralık 1918 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 6.

1557 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 9-11.

1558 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 18 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 12.

1559 "Osmanlı Hariciye Nezâreti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 14.

etmeleri için 23 saat süre verildi. Hükümete komisyonun işleyişi hakkında da bilgi verildi. Komisyon, İtilâf kuvvetlerinin sevk ve harekatı aleyhine yapılacak siyasi haber ve yazıları önlemekle görevliydi. Lakin İtilâf menfaatleri aleyhine yayınlanacak olan haber ve yazıların tespit edilmesinden Osmanlı Askerî Sansür Heyeti sorumlu olacaktı[1560].

Neticede Osmanlı Askerî Sansür Heyeti'nin kendi amaçlarına hizmet edemeyeceğini düşünen Yüksek Komiserler, matbuata sansür uygulayabilmek amacıyla İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nu kurdular. O sıralarda İstanbul'da İtalyan temsilcisi bulunmaması nedeniyle komisyona sadece İngiliz ve Fransız üyeler atandı. Osmanlı Askerî Sansür Heyeti ile iletişim kurabilmek üzere komisyona bir de Türk üye alınmasına karar verildi. Komisyon yerel matbuatı izleyecek, gerekli olduğu zaman yerel matbuatta ortaya çıkabilecek düzensizliklere karşı Osmanlı Askerî Sansür Heyeti'nin dikkatini çekecekti. Matbuat Kontrol Komisyonu'na Fransa'dan Kıdemli Yüzbaşı Le Révérend, İngiltere'den Yüzbaşı Thomson, Osmanlı Devleti'nden ise Binbaşı Hüsrev Bey atandılar. Bu komisyon, İstanbul İtilâf Kuvvetleri Karargâhı'nı her Çarşamba ve Cumartesi saat 10'da ziyaret edecekti. Acil eylem gerektiren sorunlarla doğrudan bu komisyon ilgilenecekti. İngiliz üye Türkçe, Fransız üye Ermenice, Türk üye Rumca yayınlanan gazeteleri takip edecekti. Fransızca gazeteleri ise üç üye birden takiple mükellefti[1561]. Zamanla İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu, matbuatı tamamen kontrol altına aldığından Osmanlı Askerî Sansür Heyeti etkisiz bir kurum haline geldi. İtalyan işgal kuvvetlerinin gelişinden sonra komisyona bir de İtalyan üye dâhil edildi. Komisyonun işleri arttığından matbuatı takip edebilmek maksadıyla Osmanlı tebaasından altı tercüman bu komisyon tarafından işe alındı[1562]. Komisyon bütçesi olmadığından her üyenin maaşı kendi hükûmeti tarafından ödenmekte idi. İstihdam edilecek tercümanları İngiliz Hükûmeti belirleyerek maaşlarını ödüyordu[1563]. Bu sayede komisyonda İngilizlerin etkisi artıyordu.

1560 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükümeti'ne 23 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 16.

1561 "İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'nın İstanbul Yüksek Komiseri'ne 4 Aralık 1918 Tarihli Raporu" **FO, 371/3420**, 210540.

1562 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4188**, 166558.

1563 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Ocak 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4188**, 166558.

İtilâf subaylarının Osmanlı Sansür Heyeti'ne katılmasını istemeyen Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek basın ve yayına uyguladığı sansürü daha etkin hale getirmeyi taahhüt etti. Fransız Yüksek Komiseri Amet, Türklerin bu taahhütlerle basın özgürlüğünü sona erdirmeyi önerdiklerini ileri sürmekteydi. Bundan sonra Yüksek Komiserler, istedikleri gibi bir sansür mekanizması kurulmasında ısrar ettiler[1564]. Fransız Yüksek Komiseri Amet, önleyici sansürün alenen uygulanmasının halkı kışkırtacağını[1565] ileri sürerek sansürün halka sezdirilmeden yapılmasının daha yararlı olacağını anlatmaya çalışıyordu.

İtilâf Devletlerinin müdahaleleri nedeniyle Osmanlı Sansür Heyeti, matbuat üzerinde beklenen kontrolü sağlayamıyordu. Bu durum İtilâf temsilcilerinin şikâyetlerine neden olmaktaydı. Oysa yaptıkları müdahalelerle Sansür Heyeti'nin itibarını ve gücünü kaybetmesine neden olan yine İtilâf temsilcileri idi. Bu durumun farkında olan hükûmet, sansür konusunda daha ciddi kararlar alarak Askerî Sansür Heyeti'ne saygınlık kazandırmayı ve bu sayede İtilâf temsilcilerinin müdahalelerini önlemeyi hedefledi. 4 Şubat 1919 tarihinde alınan karar ile günlük gazete, kitap, risale ve varakların Askerî Sansür Heyeti'nin müsaadesi alınmaksızın neşredilmesi halinde toplatılacakları, sorumlularının ilgili mahkemelere sevk edileceklerini bildirildi. Bu kurallara uymayan neşriyata bir daha izin verilmeyecekti[1566]. Fakat İtilâf Devletlerinin müdahaleleri devam ettiğinden bu karar yeterli olmayacaktı.

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu, başlangıçta belirlenen kurallara uymayan gazeteleri Osmanlı Hükûmeti'ne bildirerek bu gazetelerin hükûmet tarafından cezalandırılmasını sağlıyordu. Tasvir-i Efkâr ve Djagadamart gazetelerinin Sansür Heyeti'ne havale edilmeden, Alemdar gazetesinin ise şahsa karşı tarizatı havi olarak neşredildiği İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından tespit edildi. İtilâf temsilcilerinin talebiyle hükûmet, Tasvir-i Efkâr ve Djagadamart gazetelerinin birer gün, Alemdar gazetesinin ise bir sonraki emre değin süresiz tatil edilmesine karar verdi[1567]. Kapatılan gazeteler çareyi değişik adlarla gazete çıkarmakta buluyorlardı. Yaşananlar unutulduktan sonra gazeteler yeniden eski

1564 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

1565 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842.

1566 "4 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 250/25.

1567 "6 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/65.

adlarıyla yayınlanıyordu[1568]. Yalnız hükûmetin, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından yapılan taleplere boyun eğmesi ve gazetelerin değişik adlarla neşredilmesine mani olamaması İtilâf Devletlerinin kurdukları kontrolü daha da katılaştırmalarına neden olacaktı.

6 Mart 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında H. Cs. mahlaslı şahıs tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'na gazeteleri geçici veya sürekli olarak kapatma ve basınla ilgili kişileri tutuklama görevi de verildi. Bu esnada herhangi bir olayın vuku bulması halinde H. Cs. durumu müşterek bir nota ile Bâb-ı Âli'ye bildirecekti. Yurtdışında yayınlanan ve İtilâf menfaatlerine karşı olan ya da saldırı içeren ifadeleri havi makalelerin yerel basında yayınlanması da yasaklandı[1569]. Böylece Osmanlı Hükûmeti tamamen devreden çıkarıldı. Alınan kararlara aykırı şekilde yayınlanan gazetelerin doğrudan İtilâfçı Matbuat Komisyonu kararı ile cezalandırılmasının yolu açıldı. Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti'ne sadece özel durumlarda bilgi verildi.

Damat Ferid Paşa Hükûmeti döneminde, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından karışıklığa yol açan haber ve düşüncelerden dolayı Balıkesir'de yayınlanan Ses gazetesinin süresiz tatiline karar verildi. Bu karar Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[1570]. Hükûmet bu kararı kabul etmekle kalmayarak İtilâf temsilcilerinin talepleri doğrultusunda gazete sahibinin İstanbul Divân-ı Harbi'ne verilmek üzere İstanbul'a gönderilmesini emretti[1571]. Hadisat ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri de aynı şekilde süresiz tatil edildiler[1572].

İtilâf devletlerini doğrudan alakadâr etmeyen meselelerde hükûmet, Türk matbuatı üzerinde yaptırım uygulayabiliyordu. Hükûmet aleyhine yapılan neş-

---

1568 "16 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/73; Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Nezâreti'nde 30 Sene (1892-1922)**, C.IV, İstanbul, 1955, s. 216.

1569 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

1570 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

1571 "15 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/100; Mehmet Okur, "İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükûmetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükûmetlerin Tutumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, (2003), S. 57, s. 1143; "Dâhiliye Nezâreti'nden Sadarete 13 Mart 1335 (1919) Tarihli ve Sadaret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkireler" , **BOA, BEO**, 4559/341888.

1572 "23 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/111.

riyattan dolayı İdrak, İstanbul[1573], Zaman[1574], Hukuk-ı Beşer[1575], Yeni Gün[1576] ve Ermenice Zogovorti Çay gazetelerinin süresiz tatiline ve sorumlularının tutuklanarak Divân-ı Harb'e teslimine karar verildi[1577].

İstanbul gazetesi, Türkçe İstanbul adıyla yeniden neşriyata başladı. Kısa bir süre sonra bu defa Fransız aleyhtarı yayınlardan dolayı Türkçe İstanbul gazetesi İtilâf Devletleri tarafından kapatıldı. Gazete idaresi tarafından yeniden yayın yapabilmek amacıyla yapılan müracaatlar kabul edilmedi[1578]. Sadrazam Damat Ferid Paşa, Türkçe İstanbul'un tekrar intişarını talep ettiyse de bu talebi kabul edilmedi[1579]. Gazete idaresinin kendi hükûmetine değil de İtilâf Yüksek Komiserlerine müracaat ederek yeniden neşriyata başlamak istemesi üzücü olsa da otoritenin nasıl kullanıldığını göstermekteydi.

Osmanlı Hükümeti'nin matbuat üzerindeki etkisi günden güne azalıyordu. İdrak, hükûmet tarafından alınan kararı dinlemeyip neşre devam edince hükûmet, bu gazetenin toplatılmasına karar verdi[1580]. Ancak bu gazete isim değiştirerek İştirak adıyla yeniden neşre başladı. Bunun tespit edilmesi üzerine gazete yeniden kapatıldı[1581]. Bu defa yeniden İdrak adıyla yayınlanmaya başlayan gazetenin, halkı hükûmete karşı kışkırttığı gerekçesiyle bir kez daha toplatılmasına, kapatılmasına ve sorumlularının Divân-ı Harb'e sevk edilmesine karar verildi[1582].

Damat Ferid Paşa hükûmetleri döneminde matbuat, hem İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu hem de hükûmet tarafından sıkı bir sansüre tabi tutul-

---

1573 "23 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/111.

1574 "25 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/113.

1575 "2 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/3.

1576 "2 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/2.

1577 "11 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/45.

1578 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

1579 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 16 Eylül 1920 Tarihli Nota ve Tercümesi, **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 68 ve 69.

1580 "26 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/84.

1581 "5 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/2.

1582 "22 Temmuz 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/84.

du. Ali Rıza Paşa döneminde farklı bir uygulama görüldü. "Kadın Zihniyeti" adlı makale ile İslam âlemini rencide eden Türkçe İstanbul gazetesi kapatılmadığı halde sorumlu müdürü Divân-ı Harb'e sevk edildi[1583] Bu dönemde gazetelerin ya da sorumlularının tecziyelerinde büyük bir azalma görüldü. Bunda Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin politikaları kadar İstanbul gazetelerinin çoğunun kapatılmış olması ve mesullerinin tecziye yolu ile sindirilmeleri etkili olmaktaydı.

Osmanlı Askerî Sansür Heyeti ve İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu daha çok İstanbul matbuatını kontrol altında tutarak sansür uygulayabiliyordu. İstanbul dışındaki bölgelerde kontrol biraz daha gevşekti. Mesela Karahisar-ı Sahip'te hükûmet aleyhinde neşriyatta bulunduğu için kapatılan İkaz gazetesi, Öğüd adıyla yeniden yayına başladı. Hükûmet bu gazetenin kapatılmasına karar verdiyse de[1584] karar uygulanamadı. İngilizlerin, Öğüd'ün 6 Aralık 1919 tarihli nüshasında "Allah Bilir" başlıklı yazıda kendileri aleyhine garazkârane yayın yapmasından şikâyetçi olması üzerine bu gazete 7 Aralık 1919 tarihinde geçici olarak kapatıldı. Bu defa Halka Öğüd adıyla ruhsatname alarak yeniden neşriyata başlayan gazete Konya'daki İngiliz temsilcilerinin uyarısı, Milne'nin şikâyeti üzerine yeniden kapatıldı. Öğüd'ün neşriyata devam etmesi üzerine Milne, Konya İtalyan Müfreze Komutanlığı'na bir telgraf göndererek gazetenin kapatılmasını istedi. Bundan sonra İtalyan Komutanı, Öğüd matbaasını işgal etti. Yalnız İtalyan Komutan, Türk yetkililere haber göndererek matbaanın işgal edileceğini bildirmişti. Gazete sorumluları da gece matbaada bulunan malzemeleri Meram bağlarında bulunan bir eve taşımışlardı. İtalyanlar 13/14 Ocak 1920 tarihinde boş matbaayı işgal ederek kapısına bir nöbetçi diktiler[1585]. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İtalyanların yaptığı tecavüzatın mitingle protesto edilmesini emrederek İstanbul Hükûmeti'ne de bir telgraf göndererek gerekenin yapılmaması halinde Kuvâ-yı Milliye'nin millî haysiyet ve şerefi korumak için müdahalede bulunacağını bildirdi. Konya'da yapılan mitingle Öğüd'ün işgali protesto edildi. İtalyan yetkililer emrin İngilizlerden geldiğini ifade ederek sorumluluktan kaçmaya çalıştılar. İstanbul Hükûmeti de Konya vilayetine

---

1583 "23 Temmuz 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/111; "10 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919)", **BOA, MV**, 217/103.

1584 "23 Ağustos 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/124.

1585 Çelebi, **a.g.e**, s. 199-200.

gönderdiği telgrafta alınan kararın sansür uygulamasının bir neticesi olduğunu bildirdi[1586].

İtalyanların açıklamalarına rağmen Konya'da bulunan millî örgütler Öğüt matbaasının işgalini protesto etmeyi sürdürdüler. Hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın da tensibi ile Öğüd gazetesi 27 Ocak 1920 tarihinde başka bir matbaada Nasihat adı altında yeniden neşriyata başladı[1587].

İtalyanların ikili oynadığını fark eden İngiliz yetkililer 26 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne sert bir nota vererek gazete hakkında gerekli işlemin yapılmasını istediler. Hükûmet, Öğüt ve türevi gazetelerin kapatılması yönünde karar aldıysa da bu karar uygulanamadığından Nasihat yayına devam etti. Nasihat, Öğüd'ün çizgisinden sapmayarak işgal karşıtı yayınlarını sürdürdü. Bu kez de yayınlardan rahatsız olan Fransızlar, Nasihat'ın kapatılması için hükûmete baskı yaptılar. Bu arada Milne'nin onayıyla 5 Şubat 1920 tarihinde İtalyanlar Öğüd matbaasındaki işgali kaldırarak 11 Şubat 1920 tarihinde mezkûr matbaayı sahibine iade ettiler. İngiliz ve İtalyan baskılarının sona ermesinden birkaç gün sonra Nasihat yeniden Öğüd adıyla neşredildi[1588]. İngilizler yayınların Fransızlar aleyhine dönmesinden sonra gazete üzerindeki baskılarını azaltmışlardı. İtalyanlar, İngilizleri gücendirmemek için gazeteyi baskı altında tutuyormuş gibi bir görüntü çizmişlerse de gazetenin neşriyatına göz yummuşlardı.

İtilâf Devletlerinin kontrolündeki şehirlerde matbuat ciddi sıkıntı yaşıyordu. Edirne başkente yakın olduğundan ve İtilâf Devletleri burada daha etkili bir denetim kurduklarından Ahali gazetesi daha ılımlı yazılar yayınlamak zorunda kaldı[1589]. İtilâf Devletleri, işgal altında olmayan bölgelerde yayına devam eden Hâkimiyet-i Milliye ve İrâde-i Milliye gazetelerinin kapatılması için hükûmete baskı yaptılarsa da herhangi bir neticeye ulaşamadılar[1590]. Osmanlı Hükûmeti genellikle bu ve benzeri olaylarda gazeteleri uyarmakla yetiniyor, kapatılan gaze-

1586 Süleyman Beyoğlu, "Mütareke döneminde Basının Sansürüne Bir Örnek: Öğüd Gazetesinin Kapatılması", **Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. 3, (1995), s. 35-42.

1587 Çelebi, **a.g.e**, s. 202-203.

1588 Beyoğlu, **a.g.m**, s. 40.

1589 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 176295.

1590 Beyoğlu, **a.g.e**, s. 40-41.

telerin başka bir adla çıkmasına göz yumuyor, gazetelere İtilâf Devletleri ihtiyaç ve kanunlarına göre ceza verilmesini kabul etmiyordu. Buna tepki olarak İtilâf Devletleri doğrudan gazeteler üzerinde baskı kuruyor, hatta onları kapatabiliyorlardı.

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu tarafından Türkçe gazeteleri okumak üzere işe alınan tercümanların tamamı Rum ve Ermeni idi. Bu tercümanların kasıtlı olarak yaptıkları yorumlarla, neşredilmesinde hiçbir sakıca olmayan makalelerin dahi neşredilmesine müsaade edilmemekteydi. Salih Paşa Hükûmeti döneminde bu konuda İtilâf Yüksek Komiserleri nezdinde teşebbüslerde bulunulduysa da bir sonuç elde edilemedi[1591]. Bu dönemde yayınlanmasına müsaade edilen İstanbul gazeteleri, yayın zihniyetlerini değiştirerek sıradan olayları işlemek zorunda kaldılar. İşgal döneminde yerleşen bu zihniyet maalesef bugünlere değin devam ede gelmiştir.

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'ndan sadece yazılar değil mizah içerikli karikatürler de nasibini alıyordu. Tasvir-i Efkar'da yayınlanan bir karikatürde Osmanlı toprakları üzerine uzanmış olan bir Türk'ün karikatürü yayınlanmıştı. İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu, bu karikatür için; "Yenilmez Türk'ün haritaya yaslandığını ayaklarını Trakya'ya uzattığını gözlemleyeceksiniz. İstanbul ve Boğazlar dizbağı altındadır. Erkek, bedeninin bir kısmı ile Anadolu'nun merkezine yatmış, kılıcı ile Konya'yı içine almış, Antalya ve İzmir'e açıkça saldırgan bir şekilde yönelmiş, sol kolunu gergin bir şekilde Ermenistan ve Kürdistan üzerine atmış, baş parmağı ve avuç içi arasına Van'ı almış, gölgesi Diyarbakır üzerine düşmüş ve Suriye'nin güneyine doğru uzanmış, Azerbaycan yabancı bir toprak olarak gösterilmemiş, İran sınırından Karadeniz'e kadar uzanmıştı. Kılıcının kını Kilikya üzerine uzanmış ve tehditkâr bakışlarıyla Mezopotamya arasına bakış atmıştı." değerlendirmesini yapmıştı. Komisyon bu karikatürün Millî Hareket'in ruhunu gösterdiğini ileri sürerek yayınlanmasını yasakladı. İtilâf temsilcileri bu yasağı savunarak[1592] mizaha dahi tahammül edemediklerini gösterdiler.

İstanbul'da İngiliz-Fransız rekabeti İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nda da hissediliyordu. Her üye eşit oy hakkına ve yetkiye sahip olduğundan Fransız-

1591 "15 Mart 1336 (1920)", **BOA, MV**, 218/85.

1592 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4160**, 146648.

lar, İtalyanlardan aldıkları destekle, İngiliz üyenin komisyon başkanı olmasını engellediler. O sıralarda İstanbul'da bulunan Fransız kumandanı F. d'Espérey de komisyon işlerine müdahale etmekten geri kalmadı. Sadrazam'a bir nota gönderen d'Espérey kapatılan bir gazetenin yeniden çıkarılmasına izin verilmemesini ya da eski adlarla yayınlanmaması gerektiğini dile getirerek 1919 yılı Şubat ayının birinde yayınlanacak gazetelerin, "izin verilen gazeteler" olarak tespit edildiğini açıkladı. İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu kapatılan gazeteler hakkında d'Espérey ile aynı görüşte olmasına rağmen izin verilen gazeteler konusunda d'Espérey'in belirlediği tarihe itiraz ettiler[1593]. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, d'Espérey'in bu tutumunu eleştirerek, onun yapılan düzenlemelere aykırı hareket ettiğini savunuyordu. Gerçekten de d'Espérey tek yetkili olduğu iddiasından yola çıkarak Yüksek Komiserlere emanet edilen politik meselelere müdahale ediyordu. Hadisat gazetesinde yayınlanan "Bu Bizim Matem Günümüzdür" başlıklı makaleyi İtilâf Sansür Heyeti'ne göndermediği gerekçesiyle Osmanlı Sansür Heyeti'nde görevli Aziz Hüdai Bey'in, d'Espérey'in emriyle tutuklanması bunun açık göstergesiydi. Aziz Bey'in tutuklanması için Harbiye Nezâreti'ne başvuran Fransızlar, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'na rapor vermek için gelen Aziz Bey tutuklayarak[1594] iki jandarma ile birlikte Arnavutköy'de bulunan Nezârete götürdüler. Fransızlar gazetenin sahibini ve makalenin yazarı Süleyman Nazif'i de tutuklamak istediler. Aziz Bey'in tutuklanmasından sonra komisyonda bulunan Türk üye Hüsrev Bey ve Türk sansür memuru istifa ettiler. Hüsrev Bey izlenen yönteme karşı istifa ettiğini

---

1593 "İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'ndaki İngiliz üye Yüzbaşı Thomson Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 12 Ocak 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4197**, 38703.

1594 Aziz Hüdai Bey cezalandırılmak ve İstanbul'dan çıkarılmak şartıyla Osmanlı memurlarına teslim edildi. Bu meselenin peşini bırakmayan d'Espérey namına siyasi mümessili, Tevfik Paşa'ya müracaat ederek Aziz Bey'e nasıl bir ceza verildiğini sordu. Ona verilen cevapta Aziz Bey'in on beş gün haps ve tecziye edildikten sonra görevinden alınarak Dördüncü Kolordu Ahz-ı Askerî Heyeti (İzmir Ahz-ı Askerî Kalemi) emrine verildiği bildirildi. Vazifesini suistimal etmesinden dolayı 17. Kolordu Divân-ı Harbî tarafından hakkında kanuni takibat ifa edilmekte oduğu ve verilecek cezanın da ayrıca iletileceği bildirildi. "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 23 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 30; Sadrazam'dan Hariciye Nezâreti'ne 26 Şubat 1335 (1919) Tarihli Tezkire", Bâb-ı Âli'nin 12 Şubat ve 12 Mart 1919 Tarihli Şifahi Takrirleri", "d'Espérey Adına Fouqet Dupary'den Tevfik Paşa'ya 16 Şubat 1919 Tarihli Takrir", **BOA, HR.SYS**, 2633/7, lef 1-3.

açıklayarak "eğer İtilâf Devletleri Türkiye'yi işgal etmeyi ve idareyi devralmayı düşünüyorlarsa bunu söyleyebilirler, millet de buna uygun olarak davranır" şeklinde cesur bir cevap verdi. Hüsrev Bey'in yaptığı değerlendirmeyi, Fransızlarla ihtilaf halinde olan İngilizler de onaylandılar[1595].

Matbuat Komisyonu'ndaki Türk üyenin tutuklanmasından sonra Osmanlı Hükûmeti tepkisini bu komisyona yeni üye atamayarak gösterdi. Osmanlı Askerî Sansür Heyeti de, İtilâf Devletlerinden habersiz bazı gazeteleri kapattı. Yüksek Komiserler bunun önüne geçmek amacıyla Osmanlı Hükûmeti'nden komisyona yeni bir üye atamasını istemeye karar verdiler[1596].

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin işbaşına gelmesinden sonra cereyan eden hadiseler Peyâm-ı Sabah'ta sürekli tenkit edilmekteydi. Peyâm-ı Sabah'tan sorumlu Osmanlı sansür memuru, Meclis-i Mebusan'ın ehemmiyetini ortadan kaldırma amacıyla yazılara sansür uygulayınca gazetenin sorumlu müdürü Ali Kemal Bey İtilâf temsilcileri nezdinde şikâyette bulundu. İtilâf temsilcileri, Peyam'dan sorumlu Osmanlı sansür memurunun azlini isteyerek isteklerinin gerçekleşmemesi halinde memuru tard edeceklerini ve vaziyetin mutlak hâkiminin İtilâf sansürü olduğunu bildirdiler[1597].

Yaşanan hadiselerle İtilâfçı Sansür Komisyonu'nda, Osmanlı memurlarının nüfuz ve salahiyete sahip olmadıkları net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Ali Rıza Paşa'nın sadareti sırasında hükûmet, nüfuz ve kudretini zedelemek maksadıyla yapılan siyasî yayınların engellenmesi ve Osmanlı Askerî Sansür Heyeti'nin, hükûmet salahiyetinde vazife yapabilmesi için teşebbüste bulunduysa da[1598] bundan bir netice hasıl olmadı.

İtilâfçı Matbuat Komisyonu, Türk ve gayrimüslim gazetelerine çifte standart uygulamaktaydı. İstanbul'da yayın yapan bir Ermeni gazetesi olan "Erivan",

---

1595 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4197**, 47295.

1596 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

1597 "Matbuat Müdürü Umûmisinden Sadaret'e 11 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 41.

1598 "Matbuat Umûm Müdürü'nden Reşid Paşa'ya 4 Şubat 1920 Tarihli Tezkire ve Reşid Paşa'dan Yüksek Komiserlere 7 Şubat 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 47-48.

21 Haziran 1920 tarihinde yayınlayacağı haber ve makaleleri İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'na sundu. Gazetede Ermenilerin Kilikya'nın bağımsızlığı hakkında hazırladıkları bir beyanname de yer alıyordu. Gazetedeki makalelerde, Ermeniler kurtuluş için dua etmek yerine silahlanmaya ve savaşmaya davet ediliyorlardı. Makalelerde üstü kapalı bir şekilde Ermenilerin dostları tarafından terk edildikleri, Fransızların Kilikya'ya gelişiyle Ermenilerin umutlandıkları ancak onların çekilerek Ermenileri "kana susamış Türklerin" ellerine bıraktıkları" ileri sürülmekteydi. Sansür bürosu, çoğu makalenin yayınlanmasında sakınca olduğunu gazete editörüne bildirdiği halde gazete neşre devam etti. İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu da gazeteyi kapatma kararı aldı. Fakat gazete bu karara muhalif olarak yayınlanmaya devam etti[1599]. Ermenileri Türklere karşı açıkça savaşa davet eden makalelere yayın yasağı getirilmesinde ve yasağı ihlâl eden gazetenin kapatılmasına karar verilmesinde başta Fransa olmak üzere bütün İtilâf Devletlerinin tenkit edilmesi etkili olmuştu. Türk gazetelerine göz açtırmayan İtilâf temsilcileri kapatma kararı almalarına karşın Erivan'a müsamaha gözterdiler.

İşgal döneminde İstanbul'da İngiliz karargâhının fikirlerini neşredip karargâhının adeta yayın organı haline gelen The Orient News[1600] adlı İngilizce gazete Osmanlı Sansür Heyeti'ne sunulmadan neşredilmekteydi. Bu gazetenin diğerleri gibi sansüre tabi tutulması amacıyla İngiliz temsilcileri nezdinde yürütülen teşebbüslerden bir netice alınamadı[1601].

1599 "Amiral J. De Robeck'ten Earl Curzon'a 1 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5053**, E 8237, F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 45, **FO, 406/44**.

1600 Londra'nın onayı İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin desteğiyle 17 Haziran 1919 tarihinde The Orient News'in ilk sayısı yayımlandı. İlk sayıda bu gazetenin, Selanik'te yayımlanan The Balkan News adlı gazetenin takipçisi olduğu ve İngilizlerin Ortadoğu'ya gelmeleriyle oluşan bir ihtiyacı karşılayacağı ifade edilmişti. The Orient News, bölgedeki siyasi ve askerî gelişmelere ilişkin haber ve yorumlara ağırlıklı olarak yer vermekteydi. Bunun dışında bölgeye ilişkin bilgileri içeren retorik (mektuplar, makaleler vs.), konser, tiyatro gibi eğlence başlığı altında toplanabilecek yazılar, ilân ve reklamlarla birlikte gazetede yer almaktaydı. Gazetede İngiltere'nin politikaları doğrultusunda Yunan propagandası yapılmakta ve gayrimüslimlere hitap eden bir söylem göze çarpmaktaydı. Nilgün Gürkan Pazarcı, "İşgalin İmgeleri: The Orient News Gazetesi, 1919-1922", **Küresel İletişim Dergisi**, S. 1, (Bahar-2006), s. 1-11.

1601 "Matbuat Müdür-i Umûmisi'nin 2 Ağustos 1335 (1919) Tarihli Müracaatı", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 37.

Zamanla matbuat üzerinde Osmanlı Hükûmeti'nin hemen hemen hiçbir denetimi kalmadı. İşgal yönetimi matbuata tamamen hâkim oldu. İtilâfçı Matbuat Komisyonu, sürekli olarak basın, yayın, düşünce özgürlüğü ve çok seslilik nutukları atan İtilâf Devletlerinin ne kadar özgürlükçü olduklarını da göstermişti.

Ermenice ve Rumca gazeteler gibi Fransızca matbuatta da Avrupa kamuoyunu Osmanlı Hükûmeti aleyhine kışkırtan neşriyat görülmekte İtilâfçı Sansür Komisyonu bunlara da göz yummaktaydı[1602].

Osmanlı Sansür Heyeti'nin izin vermediği neşriyata büyük bir kısmı Ermenilerden seçilen tercümanların etkisinde kalan İtilâf memurları tarafından izin verilmekteydi. İstanbul'un resmen işgalinden bir süre önce yaygın bir şekilde neşredilen "katliam" haberleri buna emsaldi[1603].

İşgal döneminde İstanbul'da gazete çıkarma izni de İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu ve bu komisyonun bağlı olduğu Yüksek Komiserler tarafından verilmekteydi. Rus vatandaşları Serafimoff ve Gabrielovitch'in İstanbul'da Rusça bir gazete çıkarmak için müracaat etmeleri üzerine Yüksek Komiserler, "uyanık Bolşeviklerin" gazete çalışanlarını etkileyerek Bolşevikler lehine yayın yapmalarından çekindikleri için bu müracaatı kabul etmediler[1604]. Rus Generallerinden Agapeyev'in, Bolşeviklerle mücadele etmek için yeni bir gazete açma müracaatını da Yüksek Komiserler reddettiler[1605].

İstanbul'da bulunan Litvanya heyetinin de Fransızca bir gazete çıkarmak amacıyla yaptığı müracaat Yüksek Komiserler tarafından kabul edilmedi[1606]. Artık İstanbul'da yeni gazete açmak da Osmanlı Hükûmeti'nin değil Yüksek Komiserlerin iznine tabi hale gelmişti.

Ali Kemal, Osmanlı sansürü tarafından kapatılan Peyâm-ı Sabah'ın yayınlanması amacıyla 21 Eylül 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup yazdı.

1602 "Hariciye Nazırı'nın (Gün Belirtilmemiş)Teşrîn-i Sânî1335 (Kasım1919) Tarihli Tamimi, **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 39-40.

1603 "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 15 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/3, lef 59.

1604 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

1605 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

1606 "31 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1098.

Yüksek Komiserler onun müracaatını kabul ettiler[1607]. Bu müracaat İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun Büyük Taarruz'dan sonra dahi etkili bir biçimde çalıştığını göstermekteydi. Müracaat eden şahsın Ali Kemal olması gazetenin hemen izin almasını sağlamıştı.

Akşam yayın yapan Renin gazetesi de sabah yayın yapmak amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etti ve 13 Ekim 1922 tarihinde izin aldı[1608].

İstanbul'da yeni gazete açabilmek amacıyla Yüksek Komiserlere yapılan müracaatlar giderek artmaktaydı. İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu en fazla 8 yeni "apolitik gazete" ile ilgilenebilecek durumda idi. Bu nedenle müracaat edecek ilk 8 gazeteye izin verilmesi kararlaştırıldı[1609]. Politika ile ilgilenebilecek gazeteler kapatıldığından yeni gazetelerin apolitik olmaları esastı.

Yüksek Komiserlerin verdikleri kararlar, İtilâf vatandaşları için emsal teşkil etmiyordu. Mesele İtilâf Devletlerini ilgilendirdiğinde mutlaka istisna tanınıyordu. Mesela İtalyan tebaasından Bondini "La Turquie" gazetesini yeniden yayınlamak istediğinde açılacak gazete kotası dolduğu halde bu gazetenin yeniden yayınlanmasına müsaade edildi[1610].

Yüksek Komiserler yayınlanmasını istemedikleri haberler hakkında da İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu vasıtasıyla yayın yasağı getiriyorlardı. Özellikle Bolşevizm ile ilgili haberler üzerinde sıkı bir denetim kurulmuştu. Yüksek Komiserler, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'na talimat vererek Bolşeviklerle bağlantılı olduğu tahmin ettikleri Ukrayna heyeti hakkında herhangi bir haber yayınlanmasını dahi yasakladılar[1611]. Bu dönemde Bolşevizm konusunda en küçük bir hataya izin verilmiyordu.

İtilâfçı Matbuat Komisyonu üyelerinin maaşları ve yapılan masraflar İtilâf Devletleri için çok önemli bir problemdi. Başlangıçta birer üyeyle kurulan komisyonun üye sayısı giderek arttı. İlk etapta her bir Yüksek Komiser, ülkesi adına 100'er liralık bir ödeme yapıyor, toplanan 300 lira ile komisyon masrafları

1607 "29 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 11129.

1608 "13 Ekim 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 11807.

1609 "2 Temmuz 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 8549.

1610 "10 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51.

1611 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

karşılanıyordu[1612]. 1920 yılına gelindiğinde komisyonda İngiltere'nin 3 subay, 6 tercümanı, Fransa'nın 4 subay, 3 tercümanı ve İtalya'nın 3 subay, 3 tercümanı olmak üzere yirmiden fazla personel bulunuyordu. Daha sonradan İngilizlerin teklifi, İtalyan ve Fransızların rızasıyla her bir İtilâf Devleti ile birlikte eşit oy ve veto hakkına sahip iki Türk üyenin de İtilâf Devletleri ile beraber toplantılara katılmasına izin verildi. Ancak çoğunluk İtilâf temsilcilerinde olduğundan Osmanlı temsilcileri komisyonda etkili olamayarak birer gözlemci konumunda kaldılar[1613]. Komisyonun aylık olarak 180 İngiliz poundu civarında masrafı ve gideri vardı. Bu masraf taraf devletler arasında paylaşılarak ödeniyordu. Her üye kendi payına düşen 60 poundu ödemekle mükellefti. Komisyon üyelerinin maaşları ise masraflardan ayrı olarak ilgili hükûmetler tarafından ödenmekteydi. Her devlet kendi temsilcilerine aylık 250–300 pound civarında maaş ödemesi yapmaktaydı. İngiliz Hükûmeti'nin bu masrafları ödemek istememesi komisyonun feshini gündeme getirdi. Ancak İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri buna yanaşmayarak İngiliz temsilciler çekilse dahi kendilerinin bu komisyonu devam ettireceklerini beyan ettiler. İngiliz Yüksek Komiserliği bu durumda komisyondan çekilmenin sakıncalı olacağını bildirdiğinden İngiliz Hükûmeti aldığı karardan vazgeçti[1614]. Bundan sonra İtilâf Yüksek Komiserleri sansürün antlaşma onaylanıncaya kadar devam etmesine karar verdiler[1615].

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu için Beyoğlu Belediye Dairesi'nde bir bölüm tahsis edilmişti. Osmanlı Hükûmeti de İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nda temsil edildiğinden komisyon masraflarından payına düşeni ödemekle mükellefti. Bu amaçla hazineden düzenli olmasa da zaman zaman ödeme yapılmaktaydı[1616].

1612 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

1613 Yüksek Komiserler, Türkçe İstanbul'un yaptığı yayınlara engel olmadığı gerekçesiyle İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nda görevli Türk sansür görevlisi Ekrem Bey'in işine son verdiler. "19 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 82890.

1614 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Ocak 1920 Tarihli Telgraf ve İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4188**, 171823.

1615 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4188**, 176893.

1616 "21 Mayıs 1336 (1920)", **BOA, MV**, 219/48; "14 Mayıs 1336 (1920)", **BOA, MV**, 221/148.

İtilâf Devletleri diğer komisyonlarda olduğu gibi Matbuat Komisyonu'nun masraflarını da Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmeyi düşünüyorlardı. Ancak resmî ilişkiler başlamadığından masraflar, Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilemiyordu. Çalışanların maaşları subay olduklarından kendi orduları tarafından karşılanmaktaydı. Bunun dışındaki masraflar, komisyon hesabına borç olarak kaydediliyordu. 1920 yılı sonlarına doğru komisyonun toplam borcu 1346,42 liraya yükseldi. İtilâf Mali Danışmanları, İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun İtilâf şirketlerine olan borçlarının derhal ödenmesi yönünde görüş bildirdiler. Bu meyanda Telefon Şirketi 233 liralık alacağını tahsil edebilmek üzere Yüksek Komiserlere müracaat etti. Yüksek Komiserler ise masrafları Osmanlı Hükûmeti'nin ödeyeceği gerekçesiyle faturaları ödemediler[1617]. İtilâf temsilcileri sanki Osmanlı Hükûmeti onları basına sansür uygulamaları için davet etmiş ya da kurulan komisyon, Osmanlı Hükûmeti'nin önemli bir ihtiyacını karşılamış gibi bu masrafların tahsil edilmesi için çaba sarf ediyorlardı.

Komisyon üyeleri dışındaki kâtip, tercüman, hizmetli ve diğer görevlilerin maaşları ortak masraf olarak kabul edildiğinden üçe bölünmekteydi. Bu masraflardan her devlet kendine düşen payı ödemekle mükellefti. Aylık 30 lira maaşla işe alınan bir personel için her bir İtilâf Devleti 10'ar lira kaynak aktarıyor ve bu çalışanın maaşı ödenebiliyordu[1618]. Tabii bu masraflar işgal masrafı kabilinden değerlendirildiğinden Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilecekti.

1921 yılı ortalarından itibaren İngilizler herhangi bir gerekçe göstermeksizin İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun varlığına gerek kalmadığını dolayısıyla bu komisyonun kendisini feshetmesi gerektiğini ileri sürdüler. Ancak İtalyan ve Fransızlar bu öneriyi kabul etmediler. Fransız Yüksek Komiseri Pelle komisyonun kurulması için ortaya çıkan durumun devam ettiğini belirterek bu öneriye itiraz etti. İtalyan Yüksek Komiseri de onunla aynı görüşteydi. İngilizler komisyondan çekilmeleri halinde İtalyan ve Fransız temsilcilerin çalışmalarına devam edeceklerini bildiklerinden komisyonun feshedilmesi ile ilgili önerilerini geri çektiler[1619]. İngilizlerin bu teşebbüsünü gören Pelle bir süre sonra İtilâfçı

1617 "24 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

1618 "1 Temmuz 31 Aralık 1919 arası İtilâfçı Matbuat Sansür Komisyonu'nun Masrafları", **FO, 371/5162**, E 251; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 252.

1619 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Eylül 1921 Tarihli

sansürün feshedilmesini kabul ettiyse de İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu varlığını sürdürdü[1620]. İngilizler esasında komisyon masraflarını müttefiklerinden tahsil edebilmek amacıyla böyle bir öneride bulunmuşlar fakat müttefikleri bu öneriyi ciddiye almamışlardı.

İtilâf temsilcileri, Türk, Ermeni ya da bir Rum gazetesi söz konusu olduğunda uzlaşarak, sorunları çözebiliyorlardı. Ancak mesele kendi vatandaşlarına ait gazeteler olduğunda İtilâf temsilcileri arasında zaman zaman bazı antlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. 2 Ocak 1922 tarihinde Fransızca yayın yapan Daily Turquie'de Fransız Yüksek Komiseri'nin beyanatı ve bir Fransız denizaltısının fotoğrafı yer almış diğer gazeteler de bu haberlere atıfta bulunmuşlardı. İngiliz ve İtalyan temsilciler Fransızların ön plâna çıkmasından rahatsız olduklarından eşit yayın yapılması gerektiği konusunda görüş bildirdiler[1621]. Bu yönüyle Matbuat Komisyonu'nun, Türk kamuoyunu etki altına almada bir araç olarak kullanıldığı da anlaşılıyordu.

1919 yılının ilk aylarından itibaren işgal altındaki İstanbul'da Amerikan Donanma Radyosu'nda yayınlanan haberler gazetelerde yer bulmaya başlamıştı. Bu haberlerin Amerikan savaş gemisi Scorpion'daki Amerikan denizcileri tarafından yerel basına verildiği tespit edildi. Amerikalıların, Türkler lehine yayın yaptığı iddiasıyla bu tür haberler Yüksek Komiserlere jurnallenmekteydi. Yüksek Komiserler Hohler'in ileri sürdüğü düşünceler doğrultusunda bu tür haberlerin de sansüre tabi tutulmasına karar vererek durumu Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'a dostça bildirdiler[1622].

Yüksek Komiserler basınla birlikte sinema filmlerinin de sansürlenmesini müzakere ettiler. Fransız Yüksek Komiseri Amet Türklerin, bazı Yunan filmlerinin millî duygularına hakaret ettiğini ileri sürdüklerini ifade ederek halkı tahrik eden yazılarla birlikte bu filmlerin sansürlenmesini önerdi. Neticede İtilâfçı Matbuat Sansür Heyeti tarafından hazırlanan kanun taslağı onaylanarak tahrik edici yazıların kamuoyuna duyurulmadan sansürlenmesine ve Amet'in, film-

---

Telgraf", **FO, 371/6549**, E 10502; "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6549**, E 10502.

1620 "9 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496,** 10497.

1621 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Ocak 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7936**, E 313.

1622 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

lerin sansürü konusunda bir rapor hazırlamasına karar verildi[1623]. İstanbul'da matbuat, radyo ve sinema gibi geniş kitleler üzerinde etkili olan araçlar TBMM İstanbul'un idaresini devralana kadar İtilâf temsilcilerinin izin verdiği sınırlı bir alanda yayın yapabildiler.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın ilk taleplerinden bir tanesi İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu'nun kaldırılmasıydı[1624]. İtilâf Yüksek Komiserleri aleyhlerinde neşriyata müsaade edilmemesi koşuluyla bu komisyonu kaldırmaya karar verdiler. Bundan sonra matbuat TBMM Hariciye Vekâleti'ne bağlı Sansür Müfettişliği'nin vereceği izinle neşriyatta bulunmaya başladı. Yalnız İtilâf Yüksek Komiserleri yapılan neşriyattan zaman zaman şikâyetçi oldular. 28 Mayıs 1923 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, bir İtalyan jandarmanın mütekaid Ali Rıza Paşa'yı yaralamasından dolayı bazı gazetelerde şeref ve haysiyetlerini kırıcı neşriyat yapıldığını ileri sürdüler. Gerçek durum ise yaşanan olayın bir gazetede tafsilatlı bir şekilde anlatılmasından ibaretti. Zaten Refet Paşa'nın İtilâf Devletlerine vermiş olduğu teminattan dolayı Sansür Müfettişliği gazete provalarında İtilâf Devletleri aleyhtarı neşriyata müsaade etmiyor, Refet Paşa tarafından görevlendirilen irtibat zabiti, sansürlenen en küçük detayları dahi atlamayarak TBMM temsilcilerini sürekli bilgilendiriyordu[1625].

4. Osmanlı Polis, Jandarma ve Sağlık İdarelerine El Konulması

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde başkentte asayişi sağlamak üzere; polis, jandarma, belediye polisi(zabıta), Reji polisi, gümrük polisi, askerî polis(inzibat) ve gece bekçileri bulunmaktaydı. Doğrudan Dâhiliye Nazırı'nın emri altındaki Umûmi Müdür'ün kontrolü altına bulunan İstanbul Polisi[1626],

---

1623 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842.

1624 "6 Kasım 1922 Tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri İle Generalleri Arasında Düzenlenen Özel Toplantıdan", **FO, 371/7935**, E 12658.

1625 "Sansür Müfettişi'nden Adnan Bey'e 4 Haziran 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 74/52.

1626 İstanbul şehri polis bölgelerine ayrılmıştı. İstanbul'un Asya yakasında; Üsküdar, Kadıköy, Kızıltoprak, Çengelköy, Çinili, İskele, Avrupa yakasında ise; Beyazıt, Unkapanı, Deniz, Dolapdere, Ayasofya, Fatih, Pera, Taksim, Kumkapı, Fener, Hasköy, Pangaltı, Samatya, Eyüp, Beşiktaş, Arnavutköy, Aksaray, Karagümrük, Galata, Büyükdere, Eminönü, Şehremini ve Kasımpaşa polis merkezleri vardı. William Wheelock Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul 1920, s. 102.

Boğazlardan Büyükdere'yi ve Beykoz'u, güneyden Yeşilköy ve Bostancı'yı kapsayacak şekilde geniş bir alanda hizmet vermekteydi. Fransızların etkisi altında bulunan jandarma bölgesi, Anadolu yakası ile Avrupa yakasının tamamını kapsıyordu. Jandarma kırsal alanlarda vazife yapmakla birlikte gerektiğinde polisi desteklemek için el altında tutulmaktaydı. Aslında valinin emri altında olup bir çeşit zabıta olan belediye polisinin, asıl vazifesi belediye cezalarının toplanması idi. Reji polisi, doğrudan Osmanlı Rejisi tarafından kontrol ve idare edilmekteydi. Bunlar daha çok koruma görevi yapmaktaydı. Maliye Nazırı'nın emri altında olan gümrük polisi, sahil muhafazası ile birlikte kaçakçılığı önlemek ve her şeyin gümrük muamelesinden geçmesini sağlamakla mükellefti. Askerî polis(inzibat), şehir polisi ile benzer şekilde çeşitli noktalara yerleştirilmişti. Görevleri sadece Türk askerî kuvvetleri ile temas kurmaktı. Fakat onlar da sürekli olarak şehrin asayişi ile ilgileniyorlardı. Ücretleri bölge halkı tarafından ödenenen gece bekçileri, geceleri şehrin iki yakasını dolaşarak asayişi sağlamaya çalışıyorlardı[1627]. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesinden sonra yapılan müdahalelerle devlet otoritesi zayıfladığından Osmanlı zabıtası görevini tam manasıyla ifa edemez hale geldi.

19 Aralık 1918 tarihinde düzenlenen İtilâf Yüksek Komiserleri toplantısında Fransız Yüksek Komiserliği tam yetkili temsilcisi Foucquers Duparc, Osmanlı polisi hakkındaki şikâyetlere atıfta bulunarak özellikle Rumların Osmanlı polisinden memnun olmaması nedeniyle İtilâfçı bir polis teşkilatı kurulmasını önerdi. Ancak İtalyan ve İngilizler bu teklife sıcak bakmadıklarını ifade ederek, maaşlarının yükselmesi halinde Osmanlı polisinin geliştirebileceğini ileri sürdüler. Yine de yapılan öneriler doğrultusunda tahkikat yapmak üzere İtilâfçı bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verildi. İtilâfçı Polis Tahkikat Komisyonu'na; Fransızlar Albay Foulon'u, İtalyanlar Kumandan Seresole'ı, İngilizler ise adını sonradan verecekleri bir İngiliz subayı tayin edeceklerini taahhüt ettiler. Komisyon bir yandan Osmanlı polisini denetlerken diğer yandan polis hakkında tahkikat yapacak ve gerekli gördüğü takdirde Duparc'ın önerdiği şekilde bir teşkilat kurulması hakkında görüş bildirecekti[1628].

1627 "Karadeniz Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Ekim 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/4165**, 141445.

1628 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

İtilâfçı Polis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile Osmanlı polisi denetim altına alındıysa da İtilâf Devletleri bunu yeterli görmediler. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, polis ve sağlık idarelerinden başlayarak İstanbul'da yönetime el koymak için mantıklı gerekçeler bulunması gerektiği kanaatindeydi. İdareye el koymak için erken olduğunu düşünen Calthorpe, ilk olarak savaş döneminde esirlere karşı "zalimce davranan suçluların ve sözde "Ermeni katliamından" sorumlu tutulanların kendilerine teslim edilmesini isteyecekti. Bu şahısların teslim edilmemesi halinde Calthorpe, İstanbul'u işgal edeceğini bildirecekti. Ayrıca Calthorpe, Ermenistan'ın geleceği için Kafkasya'daki Osmanlı kıtalarının tahliyesini talep edecek, bu talebin kabul edilmemesi halinde Karadeniz sahillerinin işgal edileceğine dair bir tehditte bulunarak Osmanlı Hükûmeti'ni yola getirecekti. İngilizler, Harbiye Nazırı'nın Kafkasya'daki kıtaların tahliyesini kasıtlı olarak geciktirmekte olduğuna ve tahliye emirlerinin kesin olmadığına dair bir kanaate sahiplerdi. Milne de Calthorpe gibi, Türklerin "çok şiddetli bir derse" ihtiyacı olduğu kanısındaydı. Milne'nin uyarısıyla Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek Kars ve çevresinin hızla tahliye edilmesini istediler. Yüksek Komiserler buna uyulmadığı takdirde Çanakkale tahkimatlarının tahrip edileceğini ve İstanbul'un askerî işgal altına alınacağını Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiler[1629]. Bundan sonraki süreçte Yüksek Komiserler taleplerinin karşılanması amacıyla sık sık bu tehdide müracaat edeceklerdi.

Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul'un işgali ile tehdit edildiği sıralarda Calthorpe, hükûmetine, mütareke koşullarına karşı direnen şahısları yargılayacak bir mahkeme kuruluncaya kadar bu şahısların Malta'da gözetim altında tutulmasını önerdi. Calthorpe'un diğer önerisi Osmanlı polis idaresine el konulması idi. Fakat Calthorpe, meslektaşlarına henüz bu plânlardan bahsetmemişti[1630]. Böylece yönetime el koyarak devleti cezalandırma fikrinin yerini mütarekeye karşı direnen şahısları gözetim altında tutarak cezalandırma fikri aldı. İngilizler bu fikrin hayata geçirilebilmesinin, Osmanlı polis teşkilatına hâkim olmaktan geçtiğini biliyorlardı. Bir süre sonra polis teşkilatına hâkim olmanın tek başına yeterli olmayacağını düşünen İngilizler sağlık teşkilatına el koymak üzere bir

---

1629 "Milne'den Savaş Bakanlığı'na 12 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 9211.

1630 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 8531.

plân hazırladılar. Buna karşın Fransızlar da Osmanlı sağlık ve jandarma teşkilatları ile yakından ilgileniyorlardı.

I. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce Türk jandarma teşkilatında köklü değişiklikler yapılması gündeme gelmiş, Fransa ile kurulan temas neticesinde bu konuda tahkikat yapmak üzere Fransız Albay Foulon İstanbul'a gelerek çalışmalara başlamıştı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu çalışmalar askıya alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Fransız Yüksek Komiserliği Osmanlı jandarması üzerinde tahkikat yapmak ve jandarma üzerinde gerekli denetimi kurabilmek amacıyla Foulon'u İstanbul'a davet etmişti. Müttefiklerine ve Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Foulon'un sadece jandarma hakkında tahkikat yapmak üzere İstanbul'a geldiğini bildiren Fransızların[1631] asıl amacı jandarma ve polis teşkilatı üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Tevfik Paşa, Fransızlar tarafından yapılan teklifi olumlu karşıladığından Foulon, Osmanlı Jandarması Umûmi Müfettişi oldu[1632]. Fransızlar bu şekilde jandarma ve polis teşkilatları üzerinde kontrol sağlayarak diğer devlet kurumlarındaki etkilerini arttırmayı tasarlıyorlardı. İngilizlerin de aynı hedeflere sahip olması İstanbul İşgal Yönetimi'nde İngiliz-Fransız rekabetini kaçınılmaz hale getiriyordu.

İstanbul'a geldikten çok kısa bir süre sonra Foulon, müttefiklerinden habersiz bir şekilde Osmanlı Jandarması Umûmi Müfettişi unvanını kullanmaya başladı[1633]. Foulon'un yaptığı düzenlemelerin ardından Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı jandarmasının İtilâfçı bir komisyon tarafından kontrol ve ıslah edileceği bildirerek müttefiklerinden bu komisyona birer temsilci atamalarını talep etti. İlk etapta İtalyanlar bu komisyona temsilci atadıkları halde İngilizler atamadılar[1634]. İngilizlerin kurulan komisyona temsilci atamaması bu komisyonun bir işgal müessesi haline gelmesine mani olmaktaydı.

1631 20 Kasım 1918 tarihinde trenle İstanbul'a gelen Foulon'un jandarma ıslahına memur olduğu istihbar kılınmıştı. "Polis Müdüriyeti Umûmiyesi Dördüncü Şube'den Dâhiliye Nezâreti'ne 20 Teşrîn-i Sânî 1334 (1918) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.SSM,** 47/35; "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

1632 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 205182,

1633 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 205182.

1634 "Umûm Jandarma Kumandanlığı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 27 Teşrîn-i Evvel 1337 (Ekim 1921) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.KMS**, 61-2/49.

İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet, Türkiye'de kamu güvenliğini sağlamak üzere ülkesinden polis memuru gönderilmesi için çalışmalar yürütüyordu. İstanbul'a hâkim olmak isteyen İngilizler ise Fransızların sadece denetimlerine verilen Doğu Trakya'da bunu yapabileceklerini, İstanbul ve Anadolu için polis getiremeyeceklerini ileri sürüyorlardı[1635]. Bunun aksini düşünen Fransızlara göre Londra Antlaşması Türkiye'deki İtilâf kuvvetlerinin yüksek kumandasını Fransız Başkumandanı'na veriyordu. Dolayısıyla İtilâf kuvvetlerinin kullanılması yalnızca F. d'Espérey'in rızası ile mümkün olabilirdi. İngilizlerin bunu ihlâl ettiğini savunan Fransızlar, bir adım daha atarak İstanbul'a polis olarak hizmet verecek askerler sevk etmeye başladılar. Bu tavır elbette İngilizleri rahatsız etti[1636]. Bütün olanlara rağmen İngiliz yetkililer, Fransızların eski kararlara göre hareket ettiklerini ve Londra'da alınan son kararlara göre Trakya'nın F.d'Espérey'in, Kafkasya'nın General Milne'in kumandasına bırakıldığını öne sürüyorlardı[1637]. General Wilson'un İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olduğunu iddia eden İngilizler, Wilson'un kimseden talimat almadan gerekli tedbirleri alabileceğini ve disiplini sağlamaya hakkı olduğunu da iddia ediyorlardı. Bundan dolayı İngilizler, alacakları tedbirlerle müşterek İtilâf çıkarlarını muhafaza edeceklerini ileri sürerek müttefiklerini ikna etmeye çalıştılar[1638].

İngilizlerin polis teşkilatı ile ilgili çalışmalarını yakından takip eden Fransızlar, jandarma idaresini kontrollerine almak için sürdürdükleri faaliyetlere de hız verdiler. Selanik'te bulunan d'Espérey, İstanbul güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmak üzere, 1 subay ve 79 jandarma göndermiş, 2 subay ve 119 jandarma daha göndermek için hazırlıklar yapıyordu[1639]. İngilizlerin Osmanlı polis idaresine hâkim olmak istemesinden Fransızlar nasıl rahatsız oluyorlarsa

---

1635 **A.b.**

1636 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'den Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 16150.

1637 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 18990.

1638 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiltere'nin Paris Elçisi Lord Derby'e 5 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 20791.

1639 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 19185.

Fransızların Osmanlı jandarmasının kontrolünü ele geçirmesinden de İngilizler rahatsız oluyorlardı[1640].

Aslında sorun İtilâf Devletlerinin İstanbul'a gelişleri sırasında ve işgalin gerçekleşmesi halinde uygulayacakları politikaları tespit etmemiş olmalarından kaynaklanıyordu. İtilâf Devletleri arasındaki en küçük problem büyük krizlere neden oluyordu. Polis ve sağlık idarelerine el koymayı tasarlayan İngilizlerden önce davranan Fransızlar, Osmanlı jandarmasını "kontrol etme ve yeniden organize etme" kisvesi altında bir komisyon kurarak, Osmanlı jandarma idaresine el koydular[1641]. Komisyonun yetkileri, Fransızların kontrol ettiği bölge ile sınırlandırıldı. Jandarma Komisyonu'na başkanlık edecek olan Fransız Albay Foulon'un, emri altındaki jandarma uzmanlarından mürekkep İtilâf kuvvetleri ile kendisine verilen görevi icra edeceği açıklandıysa da bu hareket İngilizleri rahatsız etti. Duydukları rahatsızlığın bir tezahürü olarak, İngilizler bu işe müdahil olmayacaklarını bildirdiler[1642]. İngilizler, Fransızların etkisinde olan jandarma idaresine katılmayı reddederek, polis ve sağlık idarelerini ellerinde tutmayı hedefliyorlardı.

Fransızların hamlesiyle eş zamanlı olarak İngiliz askerî yetkilileri, polis ve sağlık idarelerini kontrol edeceklerini resmen açıkladılar. Böylece Osmanlı jandarma idaresine Fransızlar, polis ve sağlık idarelerine de İngilizler el koymuş oldular. Buna karşılık F. d'Espérey kendi sağlık servisini kurmaya teşebbüs etti[1643]. Bununla iktifa etmeyen d'Espérey, Osmanlı Sağlık İdaresi üzerinde de etkinliğini arttırmak istemekteydi. Bu amaçla d'Espérey, İstanbul'da tıp eğitimi veren kuruluşları denetlemek üzere 15 Fransız doktor, bir müdür ve bir direktörün görevlendirilmesini talep eden bir taslağı imzalaması için Osmanlı Maarif Nezâreti'ne sundu. Maarif Nazırı, taslağı incelemeden önce İngiliz Yük-

---

1640 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 25902.

1641 Fransız Jandarma Kontrol Komisyonu karargâh olarak Büyükdere'deki Rus elçiliğine, ikametgâh olarak da Enver Paşa'nın Arnavutköy'deki yalısına el koydu.

1642 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Şubat 1919 Tarihli Telgraf" **FO, 371/4164**, 38705.

1643 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 48118.

sek Komiserliği temsilcilerine bu taslağın kim tarafından hazırlandığını ve bu taslağa nasıl bir cevap verilmesi gerektiği sordu. Calthorpe, bu tasarının gayri resmî olabileceğini iddia edince Maarif Nazırı, önüne geldiğinde tasarının resmî olup olmadığını sorduğunu, kendisine resmî olduğu yönünde cevap verildiğini açıkladı[1644]. Buna rağmen Calthorpe, Maarif Nazırı'na müracaatın resmî olup olmadığını araştırmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Maarif Nazırı herhangi bir icraatta bulunmayı reddetti[1645]. Maarif Nazırı, Fransızların, İngilizlerden habersiz bu tasarıyı hazırladığını anladığı için tasarıyı imzalamamış ve yapılan talebi İngiliz temsilcilerine haber vermişti. Bu durum Fransızların sağlık işlerine müdahalesini kısa bir süre de olsa geciktirdi.

İtilâf Devletleri arasındaki gerginlik Fransa'nın, İngiltere'ye verdiği bir nota ile daha da arttı. Fransızlar, İstanbul'da bulunan İngiliz yetkililerinin kendilerine danışmadan polis, bankacılık ve demiryollarına el koymak amacıyla girişimlerde bulunduklarını ve bu girişimlerin müşterek İtilâf çıkarlarına ters düştüğünü ileri sürüyorlardı. Fransız Hükûmeti, İngiliz yetkililer tarafından alınan tedbirlerin Fransız kamuoyunu rahatsız ettiğini de vurguladılar. İşgalde başrolün kendilerine verilmeyeceğini kavrayan Fransızlar son bir çaba ile işgale ortak olmak istiyorlardı. Bunun için de Fransız Hükûmeti, İngiliz ve Fransız temsilcilerinden oluşacak bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun Paris'te yaşanan antlaşmazlıkları çözüme kavuşturmasını teklif etti[1646]. Ancak İngiliz Hükûmeti antlaşmazlıkları daha da arttırabileceğini ve Barış Konferansı'nın uyum içindeki müzakerelerine zarar verebileceğini ileri sürerek bu teklifi kabul etmedi[1647]. Ancak bir süre sonra İtalyanların da devreye girmesiyle işlerin daha da karışacağı aşikârdı. İşte bu nedenle polis, sağlık, jandarma, bankacılık, demiryolları gibi idareleri kontrol edecek İtilâfçı komisyonlar kurulmasına karar verilecekti.

1644 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 48128.

1645 "İstanbul'da Tıp Mekteplerinin Denetimi Hakkında 22 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4215**, 48128.

1646 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'den Dışişleri Bakanlığı'na 17 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 25904.

1647 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Derby'e 22 Şubat 1919 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/4164**, 25904.

5. İtilâfçı Polis Komisyonu

13 Kasım 1918 tarihinden itibaren İstanbul'a gelen İtilâf Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükûmeti'ne baskı uygulayarak istedikleri her şeyi yaptırabileceklerini düşündüler. Yüksek Komiserler verdikleri sert notalar ve talimatlarla bazı durumlarda bunu başarsalar da Türk yetkililerin oyalama taktikleriyle karşılaşıyorlardı. Bazen de engel ve direnişle karşı karşıya kalıyorlardı. Akıllarına gelen her şeyi zor kullanarak yaptıracaklarından emin olan işgal kuvvetleri elbette bunlara tahammül edecek durumda değillerdi.

İstanbul'un fiilen işgalinden sonra asayiş konusunda yaşanan sorunlar günden güne çoğaldı. 3 Aralık 1918 tarihinde İngiliz temsilcileri asayiş sorunlarından şikayet ederek kasıtlı olarak yabancılara ve gayrimüslimlere yönelik cürümler işlendiğini iddia ettiler. İngilizler, cins ve mezheb ayrımı yapmaksızın İstanbul'da bu gibi vukuata müsaade edilmeyeceğini belirterek gerekli tedbirlerin alınmasını istediler[1648].

Genel bir direniş olmasa da İstanbul'daki kaba tutumlarından dolayı İtilâf kuvvetlerine yönelik taarruzlar meydana geliyordu. Dâhiliye Nezâreti 6. Şubesi, bu gibi vakalar meydana gelmesi halinde İtilâfçıların, İstanbul'da asayişin kaybolduğunu iddia ederek mütareke ahkamına istinaden işgali resmileştirebilecekleri ve inzibatla ilgili meselelere müdahale edebilecekleri konusunda İstanbul Muhafızlığı'nı ikaz etti. Bu neticeye yol açılmaması için askeri kuvvetlerin inzibat hususunda mülkî yetkililere yardımcı olması gerekiyordu. Dolayısıyla İstanbul Muhafızlığı'nın derhâl vilayetle irtibata geçerek şehir dahilinde inzibatın muhafazası için esaslı ve muayyen tedbirler alması lazımdı[1649].

Vaziyetin ciddiyetinin farkında olan İstanbul Muhafızlığı inzibatın sağlanabilmesi için gerekli tedbirleri almaya çalıştı. İstanbul Jandarma Alayı'nın İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar taburları, şehir dahilinde bulunan kuvvet ve müfrezeleri inzibat ve asayişi muhafaza etmek için piyade kıtaatı gibi polis refakatine devriyeler tertip edeceklerdi. Jandarma tabur kumandanları, mıntıkasında

1648 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Alınan 3 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918) Tarihli Mektubun Meali", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Altıncı Şube Evrakı (BOA, DH.EUM.6.Şb)**, 47/15.

1649 "İstanbul Muhafızlığı'na Yazılan 11 Kânûn-ı Evvel 1334 (11 Aralık 1918) Tarihli Tezkire Sureti", **BOA, DH.EUM.6.Şb**, 47/1, Lef 3.

bulundukları mıntıkaları kumandanları ile fikir teatisinde bulunarak jandarmanın hangi istikâmet ve cihetlerde polis refakatine devriyeler vereceğini kararlaştıracaklardı. Jandarmadan hangi istikametlere doğru devriye tertib olunduğu inzibat mıntıkası kumandanları muhafızlığına bildirilecekti. Fevkalade bir hal karşısında diğer kıtaat gibi mıntıkaları dahilindeki jandarma kumandanları da mıntıka kumandanları gibi emirler verebileceklerdi. 11 Ocak 1919 tarihinde bu kararlar, ilgili inzibat makamlarına tebliğ edildi[1650]. Fakat bu tedbirlerin neticeleri alınmadan İtilâf temsilcileri harekete geçerek duruma hâkim olmaya çalışacaklardı.

İşgal kuvvetleri İstanbul'a geldikten sonra, mütarekeye dayalı olmayan haksız taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla Tevfik Paşa Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulundular. Hükûmet, mütareke hükümlerine aykırı talepler karşısında İtilâf temsilcilerinden açıklama istiyordu. İtilâf Devletleri özellikle de İngilizler, hükûmetin bu tavrını "pasif direniş" olarak değerlendiriyorlardı. Bunun Türkleri cesaretlendirmesinden endişelenen İngiliz Savaş Bakanlığı 1919 yılı Ocak ayı başında General Milne'e kesinlikle bu konuda ödün vermeyerek gerekli görmesi halinde İstanbul'un işgaline ön hazırlık olmak üzere yerel idareyle birlikte polis ve sağlık idarelerine el koyma talimatı verdi[1651]. Hemen harekete geçen Milne, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a müracaat ederek birlikte yapacakları düzenlemelerle polis ve sağlık idarelerine el koymayı teklif etti[1652]. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Yüksek Komiseri'ne verdiği talimatta, polis ve sağlık idareleri ile yerel idarenin fiilî olarak işgalinin İstanbul'un resmî işgali anlamına gelmediğine dikkat çekerek bunun hali hazırda kurulan "gayri resmî" işgali daha etkin hale getirmek üzere yapılan bir teşebbüsten ibaret olduğunu bildirdi[1653].

1650 "İstanbul Muhafızlığı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne Takdim Edilen 11 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire-i Merbutat Sureti", **BOA, DH.EUM.6.Şb**, 47/1, Lef 3.

1651 "Savaş Bakanlığı'ndan İtilâf Başkumandanı General Milne'e Gönderilen 10 Ocak 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/4164**, 6737.

1652 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak 1919 Tarihli Çok Acil Telgraf", **FO, 371/4172**, 21128.

1653 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 15 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 206799, 205182, 213614.

Savaş Bakanlığı'ndan polis ve sağlık idarelerine el koyabilme yetkisi alan Milne önceliği polis ve jandarma idarelerine verdi. Milne birden bire Türk polis ve jandarma idaresine el koymak yerine ilk etapta bu idareleri kontrol altına almayı düşünüyordu[1654]. 15 Ocak 1919 tarihinde İstanbul İtilâf Kuvvetleri Kumandanı H. F. M. Wilson'a bir talimat veren Milne, çalışmalarını zorlaştıran yerel idarenin kaotik koşullarını gerekçe göstererek İtilâf Devletlerinin prestijine zarar veren ve Türkleri pasif direnişe sevk eden vakalardan dolayı İstanbul'da şartların giderek ağırlaştığını, bu nedenle İstanbul'da sağlık ve polis teşkilatının idari kontrolünü mümkün olan en kısa sürede üstlenmesini emretti[1655]. İngiliz Hükûmeti bu düzenlemeleri yaparken müttefiklerini hesaba katmamıştı. Dolayısıyla Fransız ve İtalyan hükûmetlerinin vereceği tepkiler olayı farklı bir mecraya taşıyacaktı.

Osmanlı Polis Teşkilatı hakkında tahkikat yapmak ve Osmanlı polisini denetlemek maksadıyla kurulan İtilâf Polis Tahkikat Komisyonu'nun etkili olmaması nedeniyle İngilizler, polis teşkilatı ile birlikte sağlık teşkilatına el koymaya çalışmışlardı. Fakat Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri buna karşı çıktıklarından 17 Ocak 1919 tarihinde İtilâfçı Polis Komisyonu kuruldu. General Fuller'in Başkanlığı'ndaki bu komisyona asayişi sağlama, İtilâf birliklerinin güvenliğini muhafaza, Osmanlı polis ve jandarmasını denetleme gibi yetkiler verildi. Komisyon bu yetkilere ilaveten hukuki yetkilere de sahip olacaktı. Bu komisyonun kurulduğu gün Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne bir nota gönderen İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı Wilson, Osmanlı zabıtasının kontrolünü üstüne aldığını bildirdi[1656]. Notasında yerel yönetimden memnun olmadığını dile getiren Wilson, İtilâf kuvvetlerinin güvenliğinin sağlanabilmesi için Osmanlı zabıtasının kontrolünü üstlendiğini, İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanlığı'na da General Fuller'i tayin ettiğini bildirdi. İtilâfçı Polis Komisyonu görünürde çağın zabıta usullerini inceleyerek Wilson'un talimatları doğrultusunda gereken tedbirleri alacaktı. Wilson Osmanlı Harbiye Nazırı'ndan, İtilâfçı Polis Komis-

---

1654 "Polis Komisyonu Hakkında Muhtıra", **WO, 158/778**.

1655 "Selanik İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı G.F. Milne Tarafından Trakya İtilâf Kuvvetleri Kumandanı H. F. M. Wilson'a Verilen 15 Ocak 1919 Tarihli Talimat", **FO, 371/6571**, E 12101.

1656 "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Vazife ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü", **FO, 371/6571**, E 12101, **TİH I**, s. 126, 186; Okur, **a.g.m**, s. 139-140; Jaeschke, **a.g.e**, s. 30.

yonu tarafından gönderilecek talimatların polis ve jandarma amirleri tarafından uygulanması için gerekli emirleri vermesini de rica etti[1657]. Böylece İstanbul'da asayişi sağlama görevine Osmanlı zabıtası ile birlikte İtilâfçı Polis Komisyonu da ortak oldu. Bunun da ötesinde İtilâfçı Polis Komisyonu, Osmanlı polis ve jandarmasının üzerinde denetim yetkisine sahip bir otorite haline geldi. Ayrıca İtilâf polisine, Osmanlı polisinden daha fazla yetki verilerek belli durumlarda hukuki müeyyide uygulama hakkı tanındı.

İtilâfçı Polis Komisyonu'na bir başkan ile birlikte İngiltere, Fransa ve İtalya'dan birer üye atanacaktı. Bu komisyonunun görev ve yükümlülükleri bir tüzük halinde belirlendi. İtilâfçı Polis Komisyonu'na; İstanbul ve yakın çevresindeki Osmanlı polisini teşkilatlandırma, denetleme, standartlarını yükseltme, görevleri konusunda eğitme görevi verildi. Bu komisyon hem İtilâf polisini ve hem de Osmanlı polisini Avrupa prensiplerine bağlı ve iyi eğitimli bir kuvvet haline getirmekle mükellef olacaktı[1658]. Bu yetkilerle, İtilâfçı Polis Komisyonu, polis üzerinde tek yetkili güç haline gelecek, Osmanlı Hükûmeti'nin polisin maaşını vermek dışında bir fonksiyonu kalmayacaktı.

İtilâfçı Polis Komisyonu, Osmanlı polisinin yiyecek, kıyafet, ekipman, umûmi moral, bakımı gibi konulardaki eksiklerini tespit ederek İtilâf Başkumandanlığı'na bildirecekti[1659].

İtilâfçı Polis Komisyonu'nun veya Osmanlı polisinin vazifelerini icra etmeleri esnasında Osmanlı yetkililerinin müdahalede bulunmaya hakkı olmayacaktı. Osmanlı yetkilileri tarafından yapılacak müdahaleler, İtilâf Başkumandanlığı'na bildirilecekti[1660].

İtilâfçı Polis Komisyonu, Osmanlı polisinin tutuklama yetkisine veya Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisine sahip olmadığı yabancı vatandaşlar-

---

1657 **TİH I**, s. 185-186; Mehmet Okur, "İngiliz Belgelerine Göre Padişah Vahidettin-İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi", **Atatürk Dergisi**, C.3, S. 3, (2003), s. 139-140.

1658 "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Vazife ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü, md. 1", **FO, 371/6571**, E 12101.

1659 **A.b**, md. 2.

1660 **A.b**, md. 3.

la ilgilenerek Osmanlı polisine yardımcı olacaktı[1661]. Mütarekeden sonra fiilen İtilâf vatandaşları hakkında işlem yapamayan Osmanlı polisi bundan sonra suçüstü yakalansa bile İtilâf vatandaşları hakkında hiçbir işlem yapamayacaktı.

İtilâfçı Polis Komisyonu, Osmanlı polisi ile birlikte, İtilâf yetkilileri tarafından verilen talimatların uygulanmasına yardımcı olacaktı[1662]. Böylece, Osmanlı polisi işgal yönetiminin adeta bir alt birimi haline getiriliyordu.

Osmanlı mahkemelerine tabi olmayan zanlılarla ilgilenecek İtilâfçı Polis Komisyonu bu tür zanlıları, ilgili İtilâf kumandanları tarafından kurulacak mahkemelere sevk edecekti[1663]. Bu madde yandaş ve işbirlikçi devlet vatandaşlarını, Osmanlı polisinin yetki sahasından çıkarmaya yönelikti. İtilâfçı Polis Komisyonu'nun yetkileri bunlarla sınırlı değildi. İtilâfçı Polis Komisyonu'na diğer komisyon ve oluşumlarla ilgili görevler de verildi.

Osmanlı hukukunun ve belediye kanunlarının uygulanması ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu'na yetki verildi. Mevcut kanunların adil olmadığı iddiasından hareketle İtilâfçı Polis Komisyonu, adil olmak ve yabancıları da korumak şartıyla belediye kanunlarının uygulanmasında Osmanlı mahkemelerine yardımcı olacaktı. Yalnız yardım etmeden önce İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanı'nın onayı alınacaktı[1664]. Kısacası Osmanlı hukuku ve belediye kanunları, İtilâf temsilcilerinin takdir ettiği şekilde uygulanacaktı. Alınan kararların adil olup olmadığına yabancıları koruyup korumadığına İtilâf yetkilileri karar vereceklerdi.

Osmanlı liman ve gümrük yetkilileri ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu; Osmanlı veya İtilâfçı Liman Kontrolü tarafından konulan kanunların uygulanmasına yardım etmekle mükellefti. Yabancıların müdahil olduğu bütün davalar için bu geçerli idi[1665]. Bu maddeden hareketle İtilâfçı Polis Komisyonu denizlerde güvenliği sağlamak üzere sahil güvenlik teşkilatı kuracaktı.

1661 **A.b**, md. 5.

1662 **A.b**, md. 6.

1663 **A.b**, md. 7.

1664 **A.b**, md. 7b.

1665 **A.b**, md. 7c.

İtilâf Yüksek Komiserleri ve konsolosları ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu; şahısların milliyetleri, bina ve arazilerin kime ait olduğu gibi konularda Yüksek Komiserler adına tahkikat yapmak, İtilâf konsolosluklarının verdikleri hükümleri uygulamalarında yardım etmekle yükümlüydü[1666].

İtilâf ordu ve donanması ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu; İstanbul'da kanun ve düzenin korunmasında bu tüzükte bahsedilen vazifelerle beraber verilen özel vazifelerde üzerine düşeni yapmak, İtilâf ve diğer yabancı vatandaşların güvenliğini sağlamak, İstanbul işgal kuvvetlerine zarar vermeyi amaçlayanları engellemekle mükellefti. İtilâfçı Polis Komisyonu aynı zamanda İtilâf ordu ve donanması tarafından tutuklanan şahısları teslim almak için düzenleme yapacaktı[1667].

İtilâfçı Kent Sağlık ve Deniz Aşırı Sağlık Komisyonları ve İaşe Komitesi ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu bu kurumlar tarafından alınan karar ve çıkarılan kanunların uygulanmasından sorumluydu[1668].

İtilâfçı El Koyma Komitesi ile bağlantılı olarak İtilâfçı Polis Komisyonu, malvarlıkları, bina ve malzemelere el konulması hakkında alınan kararları şahıslara iletmek ve gerekli olduğu takdirde bu kararların uygulanmasını sağlamakla görevliydi[1669].

İtilâfçı Polis Komisyonu'nun vazifelerinden biri de İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından alınan kararların uygulanmasına yardım etmekti[1670].

İtilâfçı Polis Komisyonu, Maliye Komisyonu ve Düyûn-ı Umûmiye tarafından belirlenen vergilerin yabancılardan tahsiline de yardım etmekle mükellefti[1671].

İtilâf polisi bu tüzüğe, Osmanlı ceza kanunlarına ve düzenlemelerine, İtilâf askerî yetkilileri tarafından belirlenen kanunlara göre suç işleyenleri ya da şüphelileri tutuklama ve gözaltında tutma hakkına sahipti. İtilâf polisine bu şahısları

1666 **A.b**, md. 7d.

1667 **A.b**, md. 7e.

1668 **A.b**, md. 7f, 9.

1669 **A.b**, md. 7g.

1670 **A.b**, md. 7h.

1671 **A.b**, md. 7i.

mahkemeye çıkarma, yargılamanın ardından gözaltında tutma, kesilen cezaları toplama veya haczetme yetkisi de verildi. Bu amaçlarla İtilâf polisi, suçluları Osmanlı, İtilâf veya diğer milletler hapishanelerine teslim edilebilecek, teftiş edebilecek ve gerekli görmesi halinde yetkililere tavsiyede bulunabilecekti[1672].

İtilâf polisi, İstanbul İşgal Yönetimi kanunlarına ve bildirilerine karşı suç işleyenler ayrı kalmak üzere Osmanlı vatandaşlarının sivil davalarında ve tartışmalarına müdahalede bulunma yetkisine sahip değildi[1673].

Komisyonun faaliyet sahası, Osmanlı kanunları ile belirlenen İstanbul ve yakın çevresi idi[1674].

Komisyon, daha etkili olabilmek adına üç İtilâf Devleti arasında paylaşılan bölgelerdeki alt bölüm ve şubelerle birlikte çalışacaktı. Her bölgenin kumandanı, İtilâfçı Polis Komisyonu başkanı kabul edilebilecek ve komisyon ondan talimat alabilecekti[1675].

İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanı, Maliye Komisyonu ile temas halinde olacaktı. Her bir bölümün masrafları ile kendi bölgesinin kumandanı ilgilenecek ve hesaplar Maliye Komisyonu ile birlikte belirlenecekti[1676].

Hazırlanan tüzükle İtilâf polisine, işgal yönetiminin kararlarını uygulamada çok önemli görevler verilmişti. İşgal yönetiminin belirlediği idare sahası içerisinde Osmanlı polisi ancak İtilâf polisinin rehberliğinde ve denetiminde yetki sahibi olabilecekti. İtilâf işgal sahası içerisinde ise Osmanlı polisine görev verilmiş fakat yetki verilmemişti. Bu yönüyle Osmanlı polisi, İtilâf polisine bağlı hale getirildi.

21 Ocak 1919 tarihinde Calthorpe, İstanbul'da inzibat işlerinin kötü durumda olması hasebiyle İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'nda bulunan İngiliz generalinin polis ve sağlık işlerini fiilen kontrol etmeleri için hükûmetinden emir aldığını Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi. Ayrıca Calthorpe, bu babda lüzumlu tedbirlerin alınmasını ve ilgili makamlara gereken emirlerin verilmesini

1672 **A.b**, md. 8.

1673 **A.b**, md. 9.

1674 **A.b**, md. 10.

1675 **A.b**, md. 11.

1676 **A.b**, md. 12.

rica etti[1677]. 23 Ocak 1919 tarihinde Mecli-i Vükelâ, "ahvâl-i hazıra-yı fevkalade dolayısıyla teklifi mezkurun kabulünü zaruri" görererek Dâhiliye Nezâreti'ne tebligatta bulundu[1678]. Polis ve sağlık idarelerine el koymayı plânlayan İngilizler, Osmanlı Hükûmeti'ne gönderdikleri notada, asayiş ve sağlık hizmetlerinin İtilâf memurlarının işbirliği ile İtilâf subaylarının denetiminde yürütüleceğini bildirdiler. İngilizler, müttefiklerine ise sadece bilgilendirme amaçlı olarak haber verdiler[1679]. Bunu da mecburiyetlerinden yapmışlardı. Çünkü kullanacakları İtilâf kuvvetleri İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşmaktaydı. 23 Ocak 1919 tarihinde bu taleplerin müzakere edildiği Meclis-i Vükelâ'da sağlık denetimi ile İtilâf Devletlerinin Osmanlı hastanelerinde eksikliği hissedilen ilaçları tamamlayarak hastaların en yi şekilde tedavi edilmesini, polis denetimi ile polis muamelatının hüsnü tensik ve itmamını hedefledikleri dile getirildi. Müzakerelerin sonunda İngiliz talebi kabul edildi[1680]. Bundan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir nota veren Osmanlı Hükûmeti, polis ve sağlık idareleri hakkındaki talepleri "seve seve" kabul ettiğini bildirdi[1681]. Hükûmet, İngilizlerin dile getirmiş oldukları hedeflerin altında yatan gerçekleri anlamıyor ya da anlamak istemiyordu. Zira İngilizler polis teşkilatına hâkim olarak istedikleri şahısları hemen tutuklamayı, sağlık teşkilatına hâkim olarak İstanbul'a gelip gidecek şahısları kontrol altına almayı plânlıyorlardı.

El koyma plânlarını İngiliz Savaş Bakanlığı ile General Milne hazırlamıştı. İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'nin dahi bu konuda bir malumatı yoktu. İşgali Osmanlı Hükûmeti'ne bildirmesi gerektiğini Milne'den öğrendiğinde şaşkınlığını gizlemeyen Calthorpe, Dışişleri Bakanlığı'ndan açıklama istedi. Calthorpe, merkezden bir talimat verilinceye kadar yapılacak hareketin askıya alınmasını istiyordu. Ancak Milne, bu konuda kesin talimat aldığını ileri sürerek daha fazla bekleyemeyeceğini bildirdi. Bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı,

1677 "Calthorpe'un Mektubunun Tercümesi ve Hariciye Nezâreti'nden Sadaret'e 21 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4552/341368 , Lef 2.

1678 "Sadaret'ten Dâhiliye ve Hariciye Nezâretlerine 23 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tebligat", **BOA, BEO**, 4552/341368 , Lef 1.

1679 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4164**, 23456.

1680 "23 Kânûn-ı Sânî 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/29.

1681 **FO, 371/4164**, 23456.

Calthorpe'a alınacak tedbirlerin "polis ve sağlık idarelerinin kontrolü ile sınırlandırıldığını" ve daha ileri gidilmeyeceğini iletti[1682].

Hazırlanan tüzük doğrultusunda General Fuller, 24 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir talimatname gönderdi. Dâhiliye Nezâreti, Fuller tarafından alınması istenen tedbirlerin esas itibariyle kabul edilebilir olduğunu fakat talimat ahkamının tadiliyle Osmanlı kanunlarıyla bağdaşır bir hale getirilmesi gerektiğini düşünüyordu[1683].

İstanbul'da asayişin bozulmasına sebep olan işgal kuvvetleri, şikâyet eden yine kendileri idi. İstanbul sokaklarında dolaşan İtilâf askerleri, sağa sola sataşmakta, kadın, yaşlı, çocuk demeden yoldan geçenlere laf atmakta, "Fatma'yı isteriz, bize Fatma'yı getirin" şeklinde haykırmakta, kadınların başörtülerini yırtmakta, hanelere tecavüz ederek değerli eşyaları gasp etmekteydi. Sokak ortasında güpegündüz her türlü rezilliği yapan bu askerler daha da ileri giderek kadınlara tecavüze kalkışmaktaydılar. İstanbul'un hemen her köşesinde bu ve benzeri hadiseler yaşanmaktaydı[1684]. Bu hadiselerin müsebbibi olan İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'ni sorumlu tutarak işin içinden sıyrılmak ve bu vesile ile Osmanlı polis teşkilatına tamamen hâkim olmak istemekteydiler.

Sarhoş İtilâf askerleri sadece Müslüman ahali ile değil, zaman zaman kendi aralarında da kavga etmekte, halkın sükûn içerisinde yaşadığı mahallerde huzurun ve sükûnetin bozulmasına sebep olmaktaydılar[1685].

Osmanlı zabıta kuvvetleri işgal kuvvetlerinin ağır tazyiki altında kalıyorlardı. Mesela, Taksim'de nöbet esnasında Sırp asıllı bir İngiliz jandarmasının saldırısına karşı nefsi müdafaada bulunan polis memuru Hasan Fehmi Efendi, İngiliz Divân-ı Harbi'nde yargılandıktan sonra kürek cezasına mahkûm edildi. İngiliz temsilcilerinin uyarısı ile Hasan Fehmi Efendi'nin maaşı da kesildi.

1682 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 31 Ocak 1919 Tarihli Şifre Telgraf" **FO, 371/4164**, 14659.

1683 "Dâhiliye Nezâreti'nden Polis Müdüriyeti'ne 17 Mart 1335 (1919) Tarihli Talimat", **BOA, DH. EUM. AYŞ**, 8/120.

1684 "Dâhiliye Nezâreti'nin 5 Nisan 1335 (1919) Tarihli Raporu", **BOA, DH.KMS**, 49-2/10; "Dâhiliye Nezâreti 3 Teşrîn-i Sani 1335 (Kasım 1919) Tarihli Dosya", **BOA, DH.KMS**, 56-2/11, nakleden; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 220.

1685 "Dâhiliye Nezâreti'nden 23 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Dosya", **BOA, DH.KMS**, 56-2/11, nakleden; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 221.

Böylece hükûmet, İngiliz Divân-ı Harbi tarafından verilen kararı kabul etti. Hükûmet hatasını kısa zamanda anladığından Hasan Fehmi Efendi'nin maaşının yeniden ödenmesine karar vererek[1686] hatasını telafi etmeye çalıştı.

İtilâfçı Polis Komisyonu, suçu ne olursa olsun Osmanlı polisi tarafından tutuklanan İtilâf vatandaşlarını bazen olay yerinde bazen karakola sevk edilirken bazen de doğrudan karakollara giderek Osmanlı polisinden teslim almaktaydı. İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanlığı'na getirilen F.S. Fuller, teslim alınan İtilâf vatandaşları hakkında soruşturma yapamadıklarını gerekçe göstererek hazırlanan dava dosyalarını Osmanlı zabıtasından ve mahkemelerinden talep etmekteydi. Herhangi bir olay yaşanmaması için İtilâf vatandaşlarını teslim etmek zorunda kalan Osmanlı zabıta ve mahkemeleri bu dosyaları İtilâfçı Polis Komisyonu'na vermeyi reddediyorlardı. Neticede F.S. Fuller'in önerisi[1687] ve Yüksek Komiserlerin onayı[1688] ile 13 Kasım 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, teslim alınan İtilâf vatandaşları hakkında hazırlanan dava dosyalarının İtilâfçı Polis Komisyonu'na teslim edilmesi için Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota verdiler[1689]. Mondros Mütarekesi'nde savaş sırasında yaşanan olaylar nedeniyle tutuklanan İtilâf vatandaşlarının serbest bırakılmasına dair bir hüküm bulunuyordu. Savaştan sonra işlenecek suçlar ve tutuklanacak şahıslar hakkında ise herhangi bir hüküm yoktu. Buna rağmen İtilâf temsilcileri bir müstemlekeyi idare eder gibi hareket ederek tutuklanan şahısları teslim alıyor, Osmanlı zabıta kuvvetleri ve mahkemeleri üzerinde yetkiye sahip bir makam gibi davranarak dava dosyalarını dahi isteyebiliyorlardı.

İtilâf polisi, İtilâf kuvvetlerine karşı direniş, silah taşıma ve açık toplantılar hakkında kanuni düzenlemeler yaptı. Ayrıca kahve ve kumarhanelerin kapatılması, trafik kontrolü, sağlık, belediye işleri, iaşe kontrolü, pasaport, gümrük, vergi, liman kontrolü ve kaçakçılık gibi konularda da düzenlemeler yapıldı. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra İtilâf polisinin devam ettirilmesi düşü-

---

1686 "30 Haziran 1336 (1920)", **BOA, MV**, 219/106.

1687 "İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanı ve Avrupa'daki İtilâf Kolordu Kumandanı Korgeneral F.S. Fuller Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 4 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4240**, 156724.

1688 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

1689 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4240**, 156724.

nülmekteydi. Buna göre İngilizlerin, 13 subay 50 asker, Fransızların 10 asker 50 polis İtalyanların 10 subay 50 asker vermesi ile İtilâf polisi oluşturuldu[1690]. Sevr Antlaşması'nda İstanbul için böyle bir kuvvetin varlığından bahsedilmemişti. Ancak İtilâf Devletleri bu sistemi Sevr'den sonra Boğazlar bölgesinde devam ettirmeyi amaçlıyorlardı.

İtilâf polis bölgesi; komisyonun İngiliz üyeleri tarafından idare edilen Pera (Beyoğlu), Fransız üyeleri tarafından idare edilen İstanbul ve İtalyan üyeleri tarafından idare edilen Üsküdar olmak üzere üçe bölündü[1691]. İtilâfçı Polis Komisyonu şehirde, İtilâfçı polis noktaları tesis etmek ve yerleştirmek, nüfusun değişik unsurlarının yaşadığı bölgelerde rahatsızlık çıkabilecek alanları izlemek için kurulmuştu. İlk olarak altı nokta tesis edildi. Polis noktaları, Pera (Beyoğlu), Galata, Şisli, İstanbul bölgesi I (Ayasofya), İstanbul bölgesi II (Beyazıt) ve Üsküdar olarak belirlendi. Bunların sayıları tedrici olarak arttırıldı[1692]. Komisyonda üç İtilâf devleti aşağı yukarı aynı oranda temsil ediliyordu. İtalyanlar kendi kotalarından daha fazlasına sahip olmak için müracaat ettiler. Bundan sonra İtilâf polisi içerisinde yer alan İtalyanların sayısı giderek arttı. 1919 yılı sonlarına doğru İtilâfçı Polis Komisyonu'nda bulunan personel sayısının yaklaşık 2/3'ü İtalyanlardan oluşmaktaydı[1693].

İtilâfçı Polis Komisyonu'nun merkezi Crocker Hotel idi. İtilâf Devletlerine bağlı kuvvetler genellikle birlikte çalışırken İtilâf polisi şehrin değişik bölgelerine dağıtıldı. İngiliz polis merkezi Taksim Şişli Sokak'ta idi. İngiliz polisi Beyoğlu bölgesini kontrol ediyordu. Fransız polis merkezi Cağaloğlu'nda "Kırmızı Ev" idi. Genel olarak Fransız polisi sur içerisinde kalan eski İstanbul'dan sorumlu

---

1690 "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.63-64", **FO, 371/6469**, E 5233.

1691 **A.b**, md. 90.

1692 İtilâfçı Polis Komisyonu'nun merkez bürosu (Kroecker Oteli) dışında Galata bölgesinde Arapyan Han'da, İstanbul bölgesinde Düyûn-ı Umûmiye Binası karşısında polis karakolları kuruldu. Üsküdar bölgesinde de üç büyük İtilâf karakolu vardı. 1921 yılı ortalarında Pera'da 24 İngiliz, 27 Fransız, 17 İtalyan, Galata'da 27 İngiliz, 12 Fransız, Şişli'de 17 İtalyan, İstanbul I. Bölgede 9 İngiliz, 46 Fransız, 8 İtalyan, İstanbul II. Bölgede 14 Fransız, 10 İtalyan, Üsküdar'da 7 İngiliz, 41 İtalyan olmak üzere toplam 259 polis şefi ve polis memuru görev yapmaktaydı. Riggs, **a.g.e**, s. 289.

1693 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor, md. 2", **FO, 371/4165**, 141445.

idi. İtalyan polis merkezi ise Beyoğlu Tomtom Sokak'ta idi. Yine genel olarak İtalyan polisi Anadolu yakası ve Adalardan sorumlu idi. Bu şekilde ayrı polis noktaları tesis edilmesine rağmen İtilâf polisi sık sık İngiliz, Fransız ve İtalyan polisinden oluşan birleşik gruplar halinde devriye geziyordu. Boğaziçi ve Karadeniz için İtilâf donanmasından ayrı bir polis teşkilatı tesis edildi. Sahil güvenlik görevi yapan İtilâfçı Deniz Polisi'nin merkezi Galata Rıhtımı idi. İtilâfçı Deniz Polisi, İtilâf donanmasından personel, malzeme, araç gereç ve mühimmat desteği alıyordu. Deniz polisi, Boğaziçi ve Karadeniz'de küçük botlarla devriye görevi de yapıyordu. İngilizlerin İtilâf polisi üzerinde hâkim duruma gelmesinden sonra İngiliz General Fuller İstanbul polisinin kumandanı haline geldi[1694].

İtilâf polisi sadece karada değil, kurulduktan bir süre sonra limanlarda da etkinliğini arttırdı. Bu amaçla Galata'da İtilâf polisine bağlı bir Liman Kontrol Bölümü tesis edildi. Bu bölümün görevi; Galata Limanı'nın emniyetini sağlamak, gemilerde ve fenerlerde yaşanan hırsızlık vakalarını önlemek, İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun vazifesini etkili bir şekilde yapmasını temin etmek, gemilerin geliş ve gidişi esnasında inceleme yapmaktı. Liman Kontrol Bölümü'ne silah kaçakçılığı konusunda dikkatli olması için talimat verildi. Denizlerde dolaşan gemilerdeki kaçakçılık vakaları bunlardan ayrı tutulduğundan bu tür vakalarla İtilâf donanmasının ilgilenmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla iki deniz motoru ve altı bot komisyon hizmetine tahsis edildi[1695].

İtilâf Devletleri tarafından kurulan polis kontrolünün sloganı, "polisin maddi koşullarını geliştirmek ve manevi değerlerini yükseltmekti". İtilâf temsicileri, kontrollerine geçtikten sonraki dönemde polisin özlük, iaşe ve barınma gibi sorunları hakkında bazı başarılar elde ettiklerini ve buna bağlı olarak polisin manevi değerlerinin yükseltildiğini iddia ediyorlardı[1696]. Ancak bu iddiayı destekleyecek somut veriler tespit edilememiştir.

İtilâf Devletleri, Osmanlı polisinin, İtilâf polisi denetiminde olmasını da yeterli görmeyerek gelecekte Osmanlı ve İtilâf polisinden mürekkep birleşik bir polis kuvveti oluşturmak üzere hazırlıklara başladılar. Buna göre her karakolda

1694 Karay, **a.g.e**, s. 87; Tansel, **a.g.e**, s. 63-64; **TİH I**, s. 126-127; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 145-146.

1695 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor, md. 3", **FO, 371/4165**, 141445.

1696 **A.b**, md. 4.i.

bir İtilâf polis noktası tesis edilecekti[1697]. Ancak İtilâf polisi istediği Osmanlı polis karakoluna girme hakkına sahip olduğundan buna gerek kalmadı.

İşgal döneminde İtilâf Devletleri, vatandaşları üzerinde Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul etmediler. İtilâf vatandaşlarını ilgilendiren vakalarda bir İtilâf mahkemesi olmadığından İtilâf polisine hukuki yetki vermek suretiyle İtilâfçı Polis Komisyonu'na bağlı Polis Mahkemeleri kuruldu[1698]. İtilâf Devletleri kendilerini şu şekilde savunmaktaydı; "tartışmalı vakalarda taraflar İtilâf polisine müracaat etmektedir. Biz onlara İtilâf polisinin bu tür vakalarla ilgilenme yetkisinin olmadığını söylersek o zaman onlar şehirde hukuki bir boşluk olduğunu düşünecekler ve şehirde çok büyük bir kaos yaşanacaktır..." Bu düşünceden hareketle İtilâf polisine tartışmalı meselelerde hukuki yetkiler verildi. Özellikle Rumların müdahil olduğu meselelerde tartışmalar uzayıp gidiyordu. Osmanlı mahkemelerine tabi oldukları halde olaylara müdahil olan Rumlar, Yunan tebaası olduklarını iddia etmekte, Yunan yetkililer de kapitülasyonlardan istifade ettiklerini ileri sürerek bu şahısların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına karşı çıkmaktaydılar. İşte bu noktada İtilâf polisi devreye giriyordu[1699]. Onların da Yunanlıları yargılama yetkisi bulunmadığından tutuklanan Yunan vatandaşları ve Osmanlı Devleti'ne tabii Rumlar serbest bırakılıyorlardı.

İstanbul'da bulunan Yunan askerleri, suç ayrımı yapmaksızın Osmanlı polisinin ve hatta İtilâf polisinin Rumları tutukladığı vakalara müdahale ediyorlardı. Yunan askerleri bazen tutukluları polisin elinden alıp olay yerinde, bazen de onları birkaç gün gözaltında tuttuktan sonra serbest bırakıyor ya da onların firar ettiklerini iddia ediyorlardı. Bu tür vakaların artması ve Osmanlı Hükûmeti'nin uyarıları üzerine Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne müşterek bir nota vererek İstanbul'da bulunan Yunan askerlerinin Osmanlı polisinin işlerine müdahale etmemesini talep etmeyi kararlaştırdılar[1700]. Ancak bir süre sonra bu karardan vazgeçildi. Bu konuda Yunan Yüksek Komiseri'ne nota yerine bir mektup gönderildi[1701]. Yunan yetkililerin nota yerine daha yumuşak bir şekilde uyarılması nedeniyle müdahaleler engellenemedi.

1697 **A.b**, md. 5.

1698 Bu konu Polis Mahkemeleri başlığı altında daha detaylı olarak incelenecektir.

1699 **A.b**, md. 6.

1700 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

1701 "13 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 52444.

Yüksek Komiserlerin sıradan ikazları Yunan askerlerini durdurmaya yetmiyordu. Öyle ki Yunan askerleri Sirkeci istasyonunda Osmanlı polisi ile yaşadıkları bir tartışma esnasında Polis memuru Hüsnü Efendi'yi halkın gözü önünde şehit etmeye cüret ettiler. İstanbul'un merkezden uzak kısımların da dolaşan Rum çeteleri, Osmanlı polisine saldırmakta, polisin vazifesini ifa etmesine engel olmaktaydı. Osmanlı hükûmetlerinin sükûn ve asayişi sağlamak için aldığı tedbirler işe yaramamaktaydı[1702].

İtilâf polisi haklı haksız ayırt etmeden Rum ve Ermenilerden yana bir tutum sergiliyordu. 1919 yılı Haziran ayında sarhoş bir Yunan denizcisi sokak ortasında güpe gündüz bir Türk kadına tecavüz etmeye kalkışmış araya girmek isteyen başka bir kadın İtilâf polisi tarafından vurularak öldürülmüştü. Olaya karışan İtilâf polisleri ellerini kollarını sallayarak olay mahallinden ayrılmışlardı[1703]. Bu ve benzeri olaylarla İstanbul'un hemen her köşesinde karşılaşmak mümkündü. Bu nedenle Müslüman kız ve kadınlar sokaklara çıkamaz hale gelmişlerdi.

Sadece Osmanlı polisinin değil İtilâf polisinin hazırladığı raporlarda da, Pera ve Galata'da nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Rumların kasıtlı olarak Osmanlı polisinin talimatlarını yerine getirmeyi reddettikleri belirtilmekte, bunun beklenen başarının sağlanmasında etkili olmadığı ileri sürülmekteydi. Osmanlı polisinin otoritesini kullanması gereken her olayda, Rumların tavrı nedeniyle Osmanlı polisi İtilâf polisinin yardımını istemek zorunda kalmaktaydı[1704]. Acizlik hissi Osmanlı polisini bir kenarda durmaya zorluyor, Osmanlı polisi tarafından yapılması gereken işler İtilâf polisi tarafından yapılıyordu.

İstanbul'a gelen göçmenlerin artması her geçen gün yeni vakaların yaşanmasına neden olmaktaydı. Osmanlı polisi bu tür vakalarla ilgilenmeye devam ediyordu. Ancak Yüksek Komiserler, himayelerinde bulunan Rusların davalarına İtilâf polisinin müdahale etmesine karar verdiler[1705]. Osmanlı polisinin İngiltere, Fransa ve İtalya vatandaşlarından sonra Yunan ve Rus göçmenler üzerinde bir yetkisi kalmadı.

1702 Gökbilgin, **a.g.e**, s. 33, 60-62.

1703 "Sadrazam'ın 11 Haziran 1919 Tarihli Tezkire-i Samisi", **BOA, BEO**, nr. 343329; Gökbilgin C.I, **a.g.e**, s. 85; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 150.

1704 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor, md.4", **FO, 371/4165**, 141445.

1705 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

İtilâf polisi dışında, İtilâf kıtalarına bağlı bir askerî polis ya da inzibat kuvveti vardı. İtilâf polisinin kurulmasından önce bunlar tartışmalı meselelerle ilgileniyorlardı. İtilâf polisi kurulduktan sonra İtilâf askerî polisinin sadece İtilâf kuvvetlerini ilgilendiren vakalarda devreye girmesi kararlaştırıldı. Bununla birlikte askerî polis ile İtilâf polisi eşgüdüm halinde çalışmaktaydı. Askerî polis, trafiğin düzenlenmesinde İtilâf polisine, İtilâf polisi de İtilâf askerlerinin disiplini ile ilgili meselelerde askerî polise yardımcı oluyordu[1706].

İstanbul'da belediye kanunlarının uygulanması ve vergilerin toplanabilmesi amacıyla on beş müfettiş görevlendirildi. Osmanlı polisi bu müfettişlere yardım etmekle mükellefti. İtilâf polis noktalarının kurulmasından sonra kanunlarının uygulanması ve belediye vergilerinin toplanması ile ilgili meselelerden İtilâf polisi de mesul tutuldu. Bu amaçla belediye kanunları İngilizce, Fransızca ve İtalyancaya çevrilerek polis noktalarına dağıtıldı[1707].

İşgal İstanbul'unda başta hırsızlık olmak üzere adi vakalar günden güne arttı. Osmanlı polis kuvvetinin yeterli olmaması nedeniyle bu tür vakalarla başa çıkmak zorlaştı. Bu dönemde özellikle genelevler ve şarap dükkânlarının sayısında artış yaşanmaktaydı. Kontrol edilmelerinde bazı başarılar sağlandıysa da son kontrollerde bunun kolay olmadığı anlaşıldı. Genelev olarak kullanıldığı bilinen kayıtsız evlerde, kadınların milliyetinden dolayı Osmanlı polisinin müdahalesi esnasında bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu vakalarda, ev kayıtlarının sahipleri tarafından verilmesi veya İtilâf polis bölgesi dışında kurulduklarında bu evlerin camlarına bildiri yapıştırmaları kararlaştırıldı. Şarap dükkânları ile ilgili, kalite, satış ve alkol miktarı hakkında kanun düzenlendi. Belirlenen kanun ihlâllerine göre ceza miktarı tespit edildi. Bu tedbirler etkili oldu. Neticede yeni şarap ve bira dükkânı açılmamasına karar verildi. Zira sayıları anormal derecede artmıştı[1708].

İtilâf polisi yardım gerekçesiyle Osmanlı polisinin işine karıştığı ve olaylara müdahale ettiği halde Osmanlı polisinin, İtilâf polisinin müdahale ettiği olaylarla ilgilenmesi mümkün değildi. İtilâf polisi kısa bir süre sonra Osmanlı po-

1706 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor, md.8", **FO, 371/4165**, 141445.

1707 **A.b**, md. 9.

1708 **A.b**, md. 12.

lisinin gece devriye gezmesini de yasakladı. Bundan sonra gece asayişi sağlama vazifesi İtilâf polisine verildi[1709].

İtilâfçı Polis Komisyonu sadece asayişle kalmıyor, İstanbul'da henüz iptidai bir seviyede bulunan trafik meselesi ile de ilgileniyordu. Komisyon askerî gerekçelerle İstanbul'da bulunan otomobillere numara (plaka) verilmesi için çalışmalar yaparak Yüksek Komiserlerden bu konuda yetki aldı[1710]. İtilâfçı Polis Komisyonu süratli araba kullanmayı ve hız sınırını geçmeyi de yasakladı. 1920 yılında hız sınırını aşan sürücülere 2,000 lira gibi yüksek bir para cezası kesiliyordu[1711]. Otomobillerdeki korna ve zillerin kaldırılması konusunda da Yüksek Komiserler "polisiye bir tedbir" olduğu gerekçesiyle İtilâf polisine yetki verdiler[1712]. Oysa bu karar polisiye olmakta çok idari bir tedbir idi. İtilâfçı Polis Komisyonu'na aslı astarı olmayan o kadar çok şikâyet yapılıyordu ki; Fransız Yüksek Komiseri Defrance sahte şikâyette bulunanların cezalandırılmasına dair bir bildiri hazırlamak mecburiyetinde kaldı[1713].

İşgal döneminde kapitülasyonlar yanlış bir şekilde yorumlandığından Osmanlı polisinin İtilâf vatandaşları üzerinde bir yetkisi kalmadı. Konsolosluk Mahkemelerinin yokluğunda İtilâf polisi bu vazifeyi üstlenerek adli yetkilere de sahip oldu[1714].

Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşlarının Osmanlı polisinin sorumlu olduğu bölgelerde gelişen olaylarda ifade vermekten ve delil sunmaktan dahi imtina etmeleri İstanbul'da çok ciddi asayiş sorunlarına neden oldu. Bu sorunlar Wilson'u çaresiz bırakıyordu. Wilson'un tavsiyeleri doğrultusunda İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşlarının, düzenin sağlanması konusunda Osmanlı polisine yardımcı olmalarına yönelik bir talimat hazırlandı[1715]. Ancak bu talimattan beklenen netice elde edilemedi.

1709 "Dâhiliye Nezâreti'nden 18 Eylül 1335 (1919) Tarihli Dosya", **BOA, DH.İUM**, 19/8, 1/78; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 221.

1710 "2 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

1711 Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul, 1920, s. 103.

1712 "8 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

1713 "30 Aralık 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

1714 "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.90", **FO, 371/6469**, E 5233.

1715 "İngiliz Kumandanı H.F.M Wilson'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 6 Eylül 1920 Tarihli Mektup ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5287**, E 12225.

Harington, İtilâfçı polisin İstanbul'un resmen işgalinden ve Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, "paha biçilmez çalışmalar" yaptığını düşünüyordu. Sayı bakımından az olsa da[1716] İtilâf polisi karşısında Osmanlı polisi, faaliyet sahası sınırlı, sembolik bir zabıta kuvveti haline geldi. Sevr Antlaşması'nın 170. ve 200. maddeleri ile Boğazlarla ilgili 46. maddesi Osmanlı polisi ile beraber İtilâf polisine izin vermekte idi. Harington İtilâf polisinin Boğazlar Komisyonu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmesinden yanaydı[1717]. Daha önce niyet edilmemesine rağmen Konsolosluk Mahkemeleri sürekli ve verimli olarak çalışamadıklarından İtilâf polisi, Konsolosluk Mahkemelerinin işlerini üstlenmek ve yapmak durumunda kalıyordu. İtilâfçı Polis Komisyonu, Polis Mahkemeleri vasıtasıyla yargı görevlerini de üstlenerek Yüksek Komiserlerle sürekli temas halindeydi. Komisyon rüşveti kaldırmak, temizlik hizmetlerini geliştirmek, şehrin ahlâkını yükseltmek ve düzeni sağlamak gibi iyi çalışmalar yaptığını iddia ediyordu. İstanbul'da düzeni sağlamak amacıyla İtilâf polisi kanun niteliğinde kararlar aldı. İtilâf kuvvetlerine karşı işlenen suçlar, kamu mitingleri ve silah taşıma hakkındaki kanunların yanında; kafelerin kapatılması, kumar oynatan kuruluşların denetimi, trafik kontrolü, sağlık, belediye işleri, iaşe kontrolü, pasaport, gümrük, vergi, liman kontrolü, kaçakçılığa karşı mücadele gibi konularda İtilâfçı Polis Komisyonu önemli kararlara imza attı[1718]. İstanbul'un işgalinden sonra yetkileri daha da arttırılan İtilâfçı Polis, Osmanlı polisi üzerinde egemen bir güç haline geldi[1719]. Osmanlı polisinin otoritesi kalmadığından İstanbul'da İtilâf polisinin sözü geçmeye başladı.

İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'ndan sonra Osmanlı polisini İtilâfçı polisin rehberliğinde yeniden yapılandırmak istediler[1720]. İtalyan ve Fransız Yük-

1716 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5241**, E 10255; "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

1717 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

1718 "İtilâfçı Polis Komisyonu Tarafından Hazırlanan Muhtıra", **FO, 371/6571**, E 4366.

1719 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3030.

1720 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 23 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3030.

sek Komiserleri bunun yolunu açmak amacıyla askerî yetkililerin denetiminde bulunan İtilâfçı polisin sivil yetkililerin denetimine bırakılmasını önerdiler[1721]. Buna karşın Harington, antlaşma yürürlüğe girdikten sonra İtilâf polisinin sivil yetkililerin emrine girmesi gerektiğini savunmaktaydı. Hatta Harington daha da ileri giderek antlaşma onaylansa bile savaş halinin devam edebileceğini ve İstanbul'un askerî idare altında kalabileceğini, kanun ve düzeninin sürdürülmesi için bir mekanizma gerekebileceğini iddia ediyordu[1722]. Harington'un iddialarının nedeni TBMM'nin Yunanlılara karşı elde ettiği başarılar olmalıydı. Müttefiklerinin aksine İngilizler savaş halinin devam ettiği fikrinden hareketle İtilâfçı polisin denetimini, Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe geçirilmesinden sonra Türklere bırakmayı plânlıyorlardı[1723]. İngilizlerin plânlarına göre İtilâf hükûmetleri tarafından atanacak polis müdürleri, Osmanlı Dâhiliye Nezâreti bünyesinde istihdam edilecek, statü bakımından Osmanlı Polis Müdüriyeti'nin üzerinde yer alacaklardı[1724]. İngilizler, İstanbul'un askerî işgal altında olduğunu ve savaş halinin devam ettiğini ileri sürdüklerinden Fransızlar ve İtalyanlar uzun süre ısrar etmelerine karşın istediklerini gerçekleştirememişlerdi. İtilâf polisi Yüksek Komiserlere bağlanmamış askerî yetkililere bağlı kalmaya devam etmişti[1725]. Bu tartışmaların Osmanlı Devleti açısından pek önemi yoktu. Fransa ve İtalya hemen, İngiltere ise antlaşmanın tatbikatı esnasında polisi sivil yetkililere devretmek için çalışıyorlardı. Yalnız üç büyük İtilâf Devleti, Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilâf polisinin devamı konusunda hemfikirdi.

1721 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3769; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 23 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6571**, E 3769.

1722 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 12101.

1723 "Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Nisan 1921 Tarihli Mektup", İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6571**, E 3769.

1724 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 21 Aralık 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3030.

1725 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6571**, E 12230; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'a 14 Kasım 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 12806; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6571**, E 13901.

Milne; İtilâf polisinin, Osmanlı polisini kontrol ve organize etme, standartlarını yükseltme, görevlerini yapabilmeleri için onları eğitme ve işgal kuvvetleri çekildiğinde Avrupa prensiplerine uygun disiplinli, iyi eğitimli[1726] bir polis bırakma hedeflerinin olduğunu açıkladı[1727]. Zamanla bunların gerçeği yansıtmadığı, İtilâf polisinin şehirle beraber idareyi de kontrol ettiği anlaşıldı[1728]. İtilâf polisi, İstanbul'daki yetkililerin başında "demoklesin kılıcı" haline geldi.

Osmanlı polisine yardımcı olması gereken İtilâfçı polis, Osmanlı mahkemeleri tarafından alınan kararların uygulanmasına mani olmaktaydı. Dâhiliye Nezâreti vilayetlere gönderdiği tamimde bu hususun altını çizerek Osmanlı polisinin mükellefiyetlerini icra etmesi gerektiğini bildirdi[1729]. Ancak İtilâf polisinin müdahaleleri gün geçtikçe arttı. Osmanlı mahkemelerinde alınan kararların büyük bir kısmı uygulanamaz hale geldi[1730]. 25 Ekim 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükûmeti, İtilâf polisinin bu engelleyici tutumuna son vermesini talep etti. Robeck yetki kavgasının mütarekenin belirsiz bir şekilde uzamasından kaynaklandığını vurgulayarak bu süre zarfında İtilâf Devletlerinin, Türk idari işlerine çok fazla müdahalede bulunduklarını ve işlerin daha karışık hale geldiğini[1731] itiraf ediyordu.

İtilâf temsilcileri tarafından alınan kararları Osmanlı polisinin uygulamasını isteyen Yüksek Komiserler, İtilâf kuvvetlerinden temin ettikleri subay ve askerlerle İstanbul'da İtilâf polisini teşkilatlandırmayı başardılar. Teşkilattaki personel sayısı işgalin ilerleyen safhalarında sürekli arttırıldı. İşgal kuvvetleri

---

1726 İstanbul'da İtalyan Albay Carabiniori'nin gözetiminde polis için bir idman okulu açılmıştı. Fiziksel idmanlar bir İngiliz müfettişin gözetiminde yürütülmüştü. "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor, md.4.ii.", **FO, 371/4165**, 141445.

1727 "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Vazife ve Çalışmaları Hakkında Tüzüğü", "İtilâf Polisinin Geçmişi Hakkında", **FO, 371/6571**, E 12101.

1728 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 12101.

1729 "Dâhiliye Nezâreti'nden Bütün Vilayetlere 15 Eylül 1335 (1919) Tarihli Tamim", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 24/89, 4.

1730 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 27 Eylül 1335 (1919) ve 20 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Tezkireler", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 24/89, 1-3.

1731 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4238**, 152010.

arasında en az kuvveti bulunan İtalya, İtilâfçı polis teşkilatına en fazla personeli veren devlet oldu[1732]. Diğer konularda müttefikleri ile rekabet edemeyen İtalyanlar, polis üzerinde hâkimiyet kurmayı düşünüyorlardı. İtalyanlar büyük bir olasılıkla, işgal politikaları gereği, toplumsal bir işlevi olan İtilâf polis teşkilatı ile halkla daha yakından temasa geçmeyi plânlıyorlardı. Fakat bunu sadece İtilâf polisi içerisinde görev yapan personel sayısı ile sağlamak mümkün değildi. Mali ve siyasi güç doğrultusunda belirlenecek politikalar, hâkimiyetin tesisinde daha etkili oluyordu. Bunu da en iyi yapan İngilizlerdi.

a. İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Masrafları

İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından yapılan masrafların kim tarafından karşılanacağı tartışma konusu oldu. İtilâfçı Polis Komisyonu'na ait 13 polis merkez binası için kira bedeli, elektrik, gaz, su, kırtasiye, baskı, ofis gereçleri, otomobil, motor, yakıt, tercüman, sivil memur maaşları ve bunların istihkakı için ilk günlerde aylık olarak 1,500 pound civarında masraf yapılıyordu. Personel sayısının artması ile birlikte harcamalar artarak aylık 5,000 pounda yaklaştı. Buna ek olarak İtilâfçı Polis Komisyonu'nda görevli İngiliz personelin maaş ve istihkakı 1,000 pound civarında idi. İtalyan ve Fransızlar kendi personellerinin maaş ve istihkaklarını karşılıyorlardı. Bu arada İtilâfçı Polis Komisyonu'na para cezası kesme yetkisi de verilmişti. Cezalardan başlangıçta aylık olarak ortalama 20-25 pound toplanabilirken, kesilen cezalar arttırılmış, bu miktar aylık olarak 1,500 pounda yaklaşmıştı. Toplanan bu para yapılan masraflara mahsup ediliyordu[1733].

1732 1920 yılı ortalarında İngiliz C.R. Ballard'ın şefi olduğu; İtilâfçı polis teşkilatında; 11 subay 45'i asker olmak üzere 56 İngiliz, 4'u subay 38'i asker olmak üzere 42 Fransız, 10'u subay 168'i asker olmak üzere 178 İtalyan, toplam 276 personel bulunurken, 1921 yılı başlarında 13 subay 48'i asker olmak üzere 61 İngiliz, 10'u subay 115'i asker olmak üzere 125 Fransız, 10'u subay 122'si asker olmak üzere 132 İtalyan, toplam 318 personel bulunuyordu. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5241**, E 10255; "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Şubat1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3769.

1733 "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Aylık Tahmini Masrafları", **FO, 371/4165**, 133640; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5241**, E 10255; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5241**, E 12259; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1920

İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği yapılan ödemeler konusunda oldukça hassastı. İtilâfçı Polis Komisyonu'nda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerin masrafları ayrı ayrı hesaplânıyor, yapılan ortak masraflar üçe bölündükten sonra her bir İtilâf Devleti'nin payına düşen miktar tespit ediliyordu. Yapılan ödemeler ve ödenecek faturalar İngilizler tarafından aylık olarak belirleniyor, daha sonra bunlar üçe bölünerek İtalyan ve Fransız yetkililerden tahsil ediliyordu. Çoğu zaman İngiliz yetkililer ödeme yaptıkları halde, Fransızlar eksik ödeme yapıyor ya da geri ödemeleri geciktiriyorlardı[1734]. Bu durum İngilizlerin aleyhine gibi görünse de İngilizler finansmanı sağladığından İtilâfçı Polis Komisyonu'nda baskın bir role sahip olmuşlardı. İtilâf Devletleri yaptıkları bu masrafları işgal masrafı olarak Osmanlı Devleti'nden tahsil edeceklerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin mali durumunun kötü olması buna izin vermemekteydi. Yüksek Komiserlerin çeşitli tarihlerdeki taleplerine karşılık Osmanlı hükûmetleri ödeme yapmanın mümkün olmadığını bildiriyorlardı. Bu nedenle masrafların Osmanlı Hükûmeti'ne borç olarak kaydedilmesine karar verildi[1735].

Komisyonun kurulduğu ilk günlerden itibaren İngiliz ordu fonlarından İtilâfçı Polis Komisyonu'na ödeme yapılması İngiliz Savaş Bakanlığı'nın şikâyetine neden oldu[1736]. Hazine Bakanlığı İstanbul'da İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından yapılan masrafların üç büyük İtilâf Devleti arasında bölünmesine ve hemen tahsil edilmesine yönelik bir teklifte bulundu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, yapılan masrafları ileride İstanbul ve Boğazlar bölgesinde manda idaresi kuracak devletten tahsil edilebileceğini düşünüyordu[1737]. İngiliz vergi mükelleflerinin

---

Tarihli Telgraf", **FO, 371/5241**, E 14262; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 1291; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 4226; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 5918; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 8504.

1734 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 137565.

1735 "16 Nisan 1335 (1919)", **BOA, MV**, 215/66.

1736 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine'sine 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 73768.

1737 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 73768.

ödedikleri vergilerden bu masrafların karşılanmasına itiraz eden İngiliz Hazine Bakanlığı, İstanbul'da manda idaresi kurmanın uzun zaman alacağını, manda idaresi kurulsa bile bu masrafları manda idaresini kuran devletten tahsil etmenin çok düşük bir ihtimal olacağını ileri sürüyordu[1738]. Sonunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, yapılan masrafları Fransız ve İtalyanların paylaşmaları konusunda İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'in fikrine müracaat etti[1739].

İtilâfçı Polis Komisyonu'nda görevli Fransız ve İtalyan üyelerin maaşları ve diğer özel harcamaları kendi kumandanları tarafından karşılanmaktaydı. Yalnız, bu komisyona ait olan ve aylık olarak yaklaşık 2,500 pound değerindeki diğer bütün masraflar İngiliz ordu fonlarından karşılanmaktaydı. Webb de bu masrafların üç büyük İtilâf Devleti arasında bölünmesinden yanaydı. Ayrıca Webb, İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından alınan tedbirlerden Türklerin büyük yarar sağladıklarını dolayısıyla yapılan masrafların Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilmesini önerdi[1740]. Milne de aynı fikirde idi. Milne, Osmanlı Hükûmeti'nin ödeme yapacak durumda olmadığını bildiğinden ileride masraflarla birlikte faizlerinin de hesaplanarak Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilmesini tavsiye etti[1741]. Oysa İtilâfçı Polis Komisyonu'nun kurulması ile yarar sağlayan Türkler değil, hırsızlıktan cinayete, gasptan tecavüze kadar her türlü suçu işleyen ve genellikle İtilâf Devletlerine mensup suçlulardı. Doğrusunu söylemek gerekirse itibarı sarsılan Osmanlı Hükûmeti'nin, özellikle İtilâf vatandaşları ve gayrimüslimler üzerindeki otoritesi çökmüştü. Bütün bunlara rağmen İtilâf Devletleri masrafları Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeye çalışıyorlardı.

Başlangıçta masrafların İngiliz ordu fonlarından ödenmesine itiraz eden İngiliz Savaş Bakanlığı, idari kontrolün İngiliz askerî yetkililerde kalması şartıyla yapılan masrafları ödeyebileceğine dair yeni bir öneride bulundu[1742]. Bu sayede

---

1738 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 113951.

1739 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 19 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/ 4165**, 113951.

1740 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 123325.

1741 "Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 137565.

1742 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 133640.

işgal idaresinin önemli bir uzvu tamamen İngilizlerin denetimine girecekti. İngiliz Dışişleri, Savaş ve Hazine Bakanlıkları ile yapılan yazışmalar neticesinde maddi konularda en etkili kurum olan Hazine Bakanlığı, 30 Eylül 1919 tarihine kadar yapılan masrafların İtilâf hükûmetlerinden talep edilmesini ve gelecekte maruz kalınacak masrafların ödenmesi için kısa aralıklarla benzer taleplerde bulunulmasını önerdi[1743]. Bu görüşler doğrultusunda İngiliz Hükûmeti yapılan masrafların önce İtilâf hükûmetlerinden daha sonra da Osmanlı Hükûmeti'nden tahsili için harekete geçti[1744].

İtalyan ve Fransız hükûmetleri, İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından yapılan masrafları ödemeyi kabullenecek gibi bir yaklaşım sergiledilerse de bunun için herhangi bir adım atmadılar[1745]. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti geçmişte ve gelecekte yapılan harcamaları müttefiklerinden tahsil edilebilmesi için İstanbul'da bulunan yetkililerine talimat verdi[1746].

İtilâf polisinin ortak harcamalarından kendi payına düşeni ödemeyen Fransızların para cezalarından topladıkları hasılatı kendi ülkelerine gönderdikleri tespit edildi. Bu durum İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un tenkidine sebep oldu. Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ın bu tenkitlere karşılık vermemesi-[1747]duyumların doğru olduğuna dair inancı arttırmaktaydı.

İngilizlerin baskıları sonucunda Fransız ve İtalyan yetkililer İtilâf polis teşkilatının maruz kaldığı harcamalardan paylarına düşeninin yaklaşık olarak yarısını ödüyor, İngilizlerin ısrarlarına rağmen tamamını ödemiyorlardı[1748]. Ödemelerin büyük kısmının İngiliz Savaş Bakanlığı fonlarından yapılması İngiltere'nin tepkisine neden oluyordu. İngilizler zamanla ödedikleri miktarı tahsil edecek-

---

1743 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 135164.

1744 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 11 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 137565.

1745 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 146462.

1746 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'na 26 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 157625.

1747 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

1748 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6564**, E 5918.

lerine olan inançlarını kaybetmeye başladılar[1749]. İtalyan ve Fransızlar ise çeşitli konularda yapılan masrafları inceleyerek İngiliz yetkilileri töhmet altında bırakıyorlardı[1750]. Bu da uygun bir çözüme varılmasını zorlaştırıyor, taraflar arasında güvensizlik yaşanmasına neden oluyordu.

İngiliz Hükûmeti, İtilâfçı Polis Komisyonu masraflarını Paris ve Roma'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla tahsil etmek üzere baskı yaptıysa[1751] da bundan bir netice alınamadı.

Müttefiklerinden umudunu kesmiş olacak ki; İngiliz Savaş Bakanlığı adına Polis Komisyonu masraflarını ödeyen Harington, durumun karışık bir vaziyet aldığını vurgulayarak yapılan masrafların iadesi için Osmanlı Hükûmeti'ne başvurmayı önerdi[1752]. Fransız ve İtalyan yetkililerine yapılan mükerrer müracaatların netice vermemesi üzerine İngiliz Hükûmeti, Harington'un önerisini kabul ederek 1922 Ağustos ayında bir kez daha Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat etme kararı aldı[1753]. Ancak Osmanlı maliyesinin vaziyeti nedeniyle bu çabalar da sonuç vermedi.

Diğer bir maddi mesele de İtilâfçı Polis Komisyonu'nda görevli Osmanlı vatandaşlarına ödeme yapılması idi. Aylık olarak yaklaşık 450 lira civarında olan bu ödemeleri Yüksek Komiserler avans olarak vermeyi gündemlerine aldılar. İtilâf Devletleri tarafından verilecek kredilerle bu avans için ödemenin yapılması düşünüldüyse de neticede İtilâf polisi tarafından kesilen para cezalarından bu meblağın ödenmesine karar verildi[1754]. Bu karar biraz da Fransızların cezalardan

---

1749 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Haziran 1921 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 6 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6564**, E 7270.

1750 "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun Maruz Kaldığı Harcamalar Hakkında 24 Mayıs 1921 Tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Yapılan Toplantı", **FO, 371/6564**, E 8492.

1751 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından İngiltere'nin Paris ve Roma Büyükelçilerine 2 Ağustos 1921 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/6565**, E 8505.

1752 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6565**, E 10495.

1753 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 28 Ağustos 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7932**, E 8358.

1754 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

topladıkları hasılatı kendi ülkelerine göndermelerini önlemek amacıyla alınmıştı.

b. TBMM'nin Polis İdaresini Devralması

19 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a ayak basan Refet Paşa, henüz limandayken İtilâf temsilcileri ile yaptığı görüşmede, şehir dahilinde İtilâf zabitanının para cezası alamayacağını ve Türk vatandaşlarını tevkife salahiyettar olmadıklarını bildirdi[1755]. Refet Paşa, 5 Kasım 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere iki nota vererek TBMM'nin yönetimi devraldığını ve bundan böyle İstanbul'da kanun ve düzenin sağlanmasından ve İstanbul vilayeti ile ilgili resmi işlerden sorumlu olduğunu bildirdi. Yüksek Komiserler bunu kabul etmeseler de TBMM İstanbul'a fiilen hâkim oldu. İstanbul'da Osmanlı polisinin idaresini üstlenen Refet Paşa İtilâfçı Polis Komisyonu'nun yetkilerini sınırlandırmak için harekete geçti. Refet Paşa, polis ve jandarma kadrolarında değişiklikler yaparak inzibatı sağlamaya çalıştı. 7 Kasım 1922 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, TBMM temsilcisi Hamid Bey'e müşterek bir nota vererek polis ve jandarma kadrolarındaki değişikliklerin, kendi güvenlikleri açısından sakıncalı olduğunu bildirdiler[1756].

9 Kasım 1922 tarihinde İtilâf temsilcileri ile görüşen Refet Paşa İstanbul'da bulundukları müddetçe İtilâf kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla bir komisyonun varlığını kabul edebileceklerini vurgulayarak asayişle ilgili meselelerin doğrudan Türk Hükûmeti'ne bırakılmasını talep etti. Refet Paşa bu talebin kabul edilmesi halinde karşılıklı olarak istihdam edilecek irtibat subaylarının müşterek meselelerde taraflar arasında irtibatı sağlayabileceğini ve böylece gerekli tedbirlerin alınabileceğini bildirdi. Hatta Refet Paşa, taleplerinin kabul edilebilmesi için antlaşma imzalanıncaya değin asker, sivil ayrımı gözetilmeksizin işlediği suçtan dolayı tevkif edilen İtilâf vatandaşlarının yargılanmak üzere İtilâfçı Polis Komisyonu'na teslim edilebileceğini de ifade etti. Fakat İtilâf temsilcileri, "İtilâfçı Polis Komisyonu'nun ortadan kaldırılması anlamına gelen" bu talebi kabul etme salahiyetine sahip olmadıklarını ileri sürerek Refet Paşa'nın talebi-

1755 "İstanbul Vali Vekili'nden Fevkalade Mümessil-i Siyasilik Canibi Alisi'ne, 19 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922)", **BOA, HR.İM**, 63/69.

1756 "Yüksek Komiserlerden TBMM Temsilcisi Hamid Bey'e 7 Kasım 1922 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 61/70.

ni reddettiler. Refet Paşa da İtilâf kuvvetleri İstanbul'da bulunduğu müddetçe talebinin kabul edilmeyeceğini biliyordu[1757]. Paşa bu tavrı ile İstanbul'a egemen olduğunu göstermek istemişti. Bundan sonra İtilâfçı Polis Komisyonu sadece işgal kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak üzere varlığını sürdürecek, İstanbul'un Umûmi asayişinden Türk Hükûmeti sorumlu olacaktı. Böylelikle Türk Polisi, İtilâfçı Polis Komisyonu'nun vesayetinden çıkarıldı.

25 Aralık 1922 tarihinden itibaren deniz inzibatı, İstanbul Liman Riyaseti'ne terk edildi[1758]. Böylece deniz polisi de TBMM'nin kontrolüne girdi.

İtilâfçı Polis Komisyonu'nun vesayetinden çıkarılmış olsa da İstanbul'da halihazırda İtilâf polisleri bulunuyorlardı. Mudanya Mütarekesi'nden sonra yaşanan vakalar, vaziyetin hassasiyeti ve nezâket icabı Türk polisi ve erkân-ı harbiyesi ile İtilâf polisi arasında irtibatı sağlamak üzere birer memur bulundurulması karalaştırıldı[1759]. Bu memurlar istenmeyen hadiselerin zuhurunu engelleyeceklerdi. Ancak buna rağmen istenmeyen hadiseler ortaya çıkacaktı.

Refet Paşa ve Adnan Bey tarafından bildirilmiş olmasına rağmen İtilâf kuvvetleri, kendilerine karşı harekette bulunan Türkleri (Türk yetkililer tarafından teslim edilmeseler de) tutuklamaya devam ettiler. Bu konuda TBMM temsilcileri ile İtilâf temsilcileri arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Fakat İtilâf temsilcileri, işgalci olduklarından bunu yapmaya hakları olduğunu iddia ettiler[1760].

İngiliz Liman Riyaseti, liman dahilinde yelken açtığından dolayı mavna sahibi Mehmet Reis'i tutuklayarak, ondan beş lira para cezası tahsil ettiğinde keyfiyetten haberdar olan Türk liman memuru, Refet Paşa ile generaller arasında akdedilmiş olan ve İtilâf zabitanınca Türk tebaasından cezayı nakdi tahsiline nihayet verilmesini gerektiren itilâfnameyi hatırlattığında, böyle bir şeyden ha-

1757 "Refet Paşa'dan Heyet-i Vükelâ Riyaseti'ne 10 Kasım 1922 Tarihli Tezkire", **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA)** Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 204.392.39.

1758 "İstanbul Murahhaslığı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 8 Mart 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 45/14, lef 3.

1759 **Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.MH)**, 224/58.

1760 "Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 8 Mayıs 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 18/135.

berdar olmadığı bildirerek[1761] işgal döneminin sonuna kadar mümkün olduğunca kendi koyduğu kuralları uygulamaya çalıştı.

İstanbul'daki TBMM temsilcileri ile İtilâf temsilcileri, İtilâf askerlerinin ancak suçüstü yakalanmaları halinde Türk polisi tarafından tevkif edilebilmeleri ve bu takdirde derhal İtilâfçı polis merkezlerine teslim olunmaları, mütekabilen Türk tebaasına da aynı muamelede bulunulması konusunda prensipte anlaşmışlardı. Fakat İtilâf kuvvetlerinin emniyeti aleyhinde suikastte bulunacak zanlıların teslim edilebileceğine dair bir karar alınmamıştı. Bu müzakereler esnasında yalnız alâlâde suçlar hakkında nasıl bir muamele yapılacağı konusunda tarafların uzlaşamaması nedeniyle prensip anlaşması yazılı bir hale getirilmemişti. Bu kez İtilâf temsilcileri Türk vatandaşları tarafından İtilâf kuvvetlerine karşı işlenen suçlarla ilgili davalara bakan İtilâf mahkemelerinde bir Türk subayının hazır bulunmasını teklif ve talep etmişlerse de mukabil talepte bulunmaları ihtimaline karşı herhangi bir adım atılmamıştı[1762]. Dolayısıyla ortada bir itilaf yoktu.

9 Haziran 1923 tarihinde TBMM temsilcileri, suçüstü yakalanarak İtilâf Devletlerine teslim edilen vatandaşlar hakkında verilen hükümlerin neşr ve ilânını talep etti. İtilâf temsilcileri ise, aynı şekilde mukabele edilmek yani Türk polisine teslim edilenler hakkındaki kararın da kendilerine bildirilmesi şartıyla bu teklifi kabul edebileceklerini bildirdiler[1763].

İtilâf kuvvetleri, kendilerine karşı yapılan fiil ve hareketlerden dolayı Divân-ı Harblerinde yargılamak amacıyla tevkif ettikleri Türk vatandaşlarını, TBMM temsilcilerinin teşebbüslerine rağmen iade etmedikleri[1764] gibi Türk yet-

1761 "İstanbul Valisi Vekili'nden Fevkalade Mümessil-i Siyasilik Canibi Alisi'ne, 19 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922), **BOA, HR.İM**, 63/69.

1762 "İstanbul Kumandanı'ndan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 12 Temmuz 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM,** 48/72.

1763 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Adnan Bey'e 4 Ağustos 1923 Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 79/81.

1764 30 Mayıs 1923 tarihinde Maltepe'de bir İngiliz zabitanın yaralanması ile ilgili tahkikatta beş Türk vatandaşı tutuklanıp üçü tahliye edilmiş, aynı vakadan dolayı 26 Haziran 1923 tarihinde de üç kişi Fransızlar tarafından tevkif edilmişti. Bu şahısların Türk Divân-ı Harb-i Örfîlerinde muhakeme edilmek üzere teslimleri talep edilmiş ise de netice alınamıştı. İtilâf kuvvetleri ve mensuplarına karşı işlenen suçlardan dolayı İtilâf kuvvetleri tevkife devam ediyorlardı. "İstanbul Kumandanı'ndan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 3 Temmuz 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM,** 48/72.

kililere başvurarak bazı Türk vatandaşlarının kendilerine teslimini istiyorlardı. Elbette TBMM temsilcileri, bu talepleri geri çeviriyor ve İtilâf kuvvetleri gözetiminde bulunan Türk vatandaşlarının iadelerini talep ediyorlardı[1765]. İtilâf kuvvetlerinin inzibata müdahaleleri Ankara'da ciddi bir rahatsızlık meydana getirmekteydi. 18 Temmuz 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti, yabancıların inzibatla ilgili meselelere kamuoyunda sui tesir meydana getirdiğini vurgulayarak, İstanbul Murahhası'ndan İtilâf yüksek komiserleri nezdinde şiddetle protestoda bulunmasını rica etti. Ayrıca Hariciye Vekâleti, İstanbul Murahhası'ndan Türk vatandaşlarının tevkiflerinin devamının TBMM'yi de aynı şekilde mukabeleye sevk edeceği hususunda komiserlerin dikkatini çekmesini emretti[1766].

6. Sağlık İdaresine El Konulması

İstanbul'da sağlık ve temizliğin korunması için yapılan kanuni düzenlemelerin tarihi Fatih Sultan Mehmet dönemine uzanacak kadar eskidir. Avrupa kentleri salgın hastalıklardan kırılırken İstanbul'da alınan tedbirler sayesinde halk sağlığı konusunda dahi çok büyük sorunlar yaşanmamıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nde duraklama ve gerileme döneminde sağlık alanındaki çalışmaların da Batılıların müdahale etmelerine neden oldu.

a. Muhtelit Sağlık Komisyonu (Muhtelit Meclis-i Âli-i Sıhhî)

19. yüzyılda batılı devletlerin müdahaleleri sağlık alanında da kendini hissettirmişti. 1838-1840 yılları arasında bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek maksadıyla İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu (Meclis-i Âli-i Sıhhî) teşkil edilmişti. Fakat kapitülasyonlardan yararlanan devletlere ait gemilerin kontrol edilmesinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu kurul uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Osmanlı yetkilileri, kapitülasyondan yararlanan devletin konsolosluğu tarafından görevlendirilen bir temsilci olmadan, bu devlet vatandaşlarına ait ev ve gemilere giremez hale gelmişlerdi. Bu nedenle bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sıkıntıları giderebilmek maksadıyla 1840 yılında kapitülasyonlardan faydalanan devlet temsilcilerinin Sağlık İşleri Yüksek Kurulu'na dâhil

1765 "Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne 27 Mayıs 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM,** 48/72.

1766 "Hariciye Vekâleti'nden Dersaadet Murahhaslığı'na 18 Temmuz 1339 (1923)", **BOA, HR.İM,** 48/72.

edilmesine karar verildi. Bu şekilde teşkil edilen Muhtelit Sağlık Komisyonu (Muhtelit Meclis-i Âli-i Sıhhî: Conseil Supérieur de Santé de Constantinople); 8 Osmanlı temsilcisi ile birlikte İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Yunanistan, Belçika, Hollanda, İsveç, İspanya, Amerika ve İran konsoloslukları tarafından görevlendirilen birer temsilci olmak üzere toplam 21 temsilciden oluşmaktaydı. 1840'dan 1914 yılına kadar 74 yılı aşkın bir süre çalışan muhtelit heyet kara sınırlarında ve denizlerde karantina merkezleri kurmakla görevliydi. Bunun dışındaki çalışmalar komisyonun alt komiteleri tarafından yapılmaktaydı[1767].

Muhtelit Sağlık Komisyonu, hacca gidenlerin sağlık sorunları ile de ilgilenmekteydi. Fakat heyet aslen Türkiye'ye dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı sağlık muhafaza ve müdafaası yapmakla görevli idi. Muhtelit Sağlık Komisyonu, sınırlarda görülen bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almak amacıyla hiçbir çalışma yapmamaktaydı. Bu kategoridekilerle Osmanlı Hükûmeti ilgilenmek zorundaydı. Muhtelit Sağlık Komisyonu, resmîyette bir uluslararası kuruluş olmasına rağmen ilgili devletler bu komisyonu bir Osmanlı kuruluşu olarak görüyor ve kurulduğu günden itibaren alınacak tedbirlerin uygulanmasından Osmanlı Hükûmeti'ni sorumlu tutuyorlardı. Heyetin gelirleri gemilerden, yolculardan, hacılardan ve Mezopotamya'da defnedilenlerden alınan vergilerdi. Bunlar için belirlenen tarifeler yetersiz kalınca Osmanlı Hükûmeti tarifelerin değiştirilmesini istedi. Muhtelit Sağlık Komisyonu, uluslararası bir kuruluş olduğundan sağlık tarifelerini muhtelit bir komisyon belirleyebiliyordu. Muhtelit Komisyonu'nun 1868 yılında belirlediği tarifeler 1871'den itibaren yürürlüğe konmuş ve 1912 yılına bu şekilde gelinmişti. Muhtelit komisyonlar üç ayda bir toplanarak tarifeler hakkında değerlendirme yapacaklardı. 1868-71 yılları arasında komisyonlar kararlaştırıldığı gibi toplansa da bundan sonra taraftar bir araya gelememiş, ikinci komisyon 1875-76, üçüncü komisyon 1880-82, dördüncü komisyon 188?-1896 ve beşinci komisyon 1904-1911 yılları arasında toplanmıştı. Muhtelit Komisyonlar yeni tarife belirledikleri gibi Osmanlı Hükûmeti ile ilgili devletler arasında bir uzlaşmaya varılmasını sağlıyorlardı. Toplanan gelirler bir fonda biriktiriliyor, masraflar çıkarıldıktan sonra kalan para ile yabancı ülkelerde hisseler alınıyor ve hatta Osmanlı maliyesine borç veriliyordu. Ancak

1767 "F.G. Clemow tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 17 Nisan 1919 Tarihli Rapor", FO, 371/608/87/5, 10161.

savaştan sonra gelirleri masraflarını karşılamaya yetmediğinden Muhtelit Sağlık Komisyonu bütçesi açık vermekteydi[1768].

Savaşın başlamasıyla Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonları kaldırmış, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun yabancı üyelerinin görevlerine son verilmişti. 1914 yılından sonra Osmanlı sağlık teşkilatı içerisinde sadece Osmanlı temsilcileri kalmıştı. 1916 yılında Hariciye Nazırı'na bağlı teşkilat, Dâhiliye Nazırı'na bağlandı. Bundan sonra Muhtelit Sağlık Komisyonu, Hudut Sağlık İdaresi adını aldı. Kaynakları yetmediğinden Hudut Sağlık İdaresi, Türkiye Millî Bankası'ndan borç aldı[1769]. Maddi sıkıntılar yaşamasına rağmen Osmanlı Sağlık İdaresi salgın hastalıklara karşı mücadele edebiliyordu.

Kolera, veba gibi bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almak İstanbul'da bulunan Hudut Sağlık İdaresi'nin görevi idi. Bu amaçla Karadeniz'den gelen gemiler Rumelikavağı'nda, Akdeniz ve Ege'den gelen gemiler Çanakkale'de, Marmara'dan gelen gemiler ise Galata'da bekletiliyor, güvertelerinde yapılan denetimden sonra yük ve yolcu indirip bindirmelerine izin veriliyordu. Hastalık tespit edilen gemi olduğu takdirde Karadeniz'den gelenler Rumelikavağı, Marmara'dan gelenler Tuzla, Akdeniz ve Ege'den gelenler İzmir, Batum'dan gelenler de Sinop'ta karantina altına alınıyordu. Karantina istasyonlarına gelen gemiler modern araçlarla dezenfekte edilmekteydi. Bu merkezlerde kabiliyetli doktorlar, sağlık personeli ve mühendisler bulunmaktaydı. Hükûmetle beraber belediye de halk sağlığının korunması ile ilgilenmekteydi. Belediye, muhtaç durumda olanlara ücretsiz sağlık hizmeti vermekte, kamu salığını korumaya çalışmakta, ilaç ve gıda maddelerini denetlemekte ve defin işlemleri ile ilgilenmekteydi. Hijyen, denetim, dezenfekte ve hastanelerden Dr. Rıza Nur ve yardımcıları sorumluydu. İstanbul'da; 40'ı bulaşıcı hastalara tahsis edilmiş erkekler için 155 yataklı Cerrahpaşa, kadınlar için 250 yataklı Haseki, çocuklar için 50 yataklı Pera Hastanesi ve geniş kapasiteli bir Rum hastanesi vardı. İstanbul'da Galata, İmrahor ve Üsküdar'da olmak üzere üç dezenfekte istasyonu bulunmaktaydı. Bunun dışında prefabrik 10 dezenfekte İstasyonu daha vardı. Bunlar,

1768 **A.b.**

1769 "F.G. Clemow tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 17 Nisan 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/608/87/5**, 10161.

Fatih, Pera, Yeniköy, Anadoluhisar veya Kanlıca, Üsküdar, Kadıköy, Makriköy (Bakırköy), Adalar, Büyükada ve Halki (Heybeliada)'da bulunmaktaydı[1770].

b. İtilâfçı Sağlık Komisyonu

İşgal kuvvetleri İstanbul'a geldiğinde General Wilson'un teşebbüsü ile Fransız askerî doktoru Pannier'in de aralarında bulunduğu bir İtilâfçı Sağlık Komisyonu teşkil edildi. Bu komisyon işgal kuvvetlerinin sağlık meseleleri ile ilgili tedbirler almayı amaçlayan askerî bir organdı. Fransız yetkililer İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun savaştan önce İstanbul'da bulunan ve yabancı temsilcilerden oluşan Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun teşkiline kadar şehirde halk sağlığı ile ilgilenebilecek şekilde genişletilmesini önerdiler. Bu öneriyi Yüksek Komiserler zamanlama açısından erken olduğu gerekçesiyle kabul etmediler. Bundan sonra Yüksek Komiserler gerekli tedbirlerin uygulaması amacıyla İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na, Bâb-ı Âli üzerinde nüfuzunu kullanma yetkisi verdiler. İtilâfçı Sağlık Komisyonu gelişmeler hakkında rapor hazırlayacak, ortaya çıkan sonuca göre yeni bir yol haritası çizilecekti[1771].

Yüksek Komiserler bu komisyonun hemen değil de zaman içerisinde Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun yerini almasını hatta ileride bu komisyonun sahip olduğu yetkilerden daha fazlasına sahip olmasını amaçlıyorlardı[1772]. Muhtelit Sağlık Komisyonu sadece dışarıdan kara ve deniz yoluyla gelecek sağlık tehditlerine karşı ülkenin korunması amacıyla kurulmuştu. Ülkede dâhili sağlık tedbirleri alma yetkisi Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunda idi[1773]. İtilâf Devletleri kurdukları İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun ileride bu yetkiye de sahip olmasını, yani dâhili ve harici sağlık örgütünü ele geçirmesini amaçlıyorlardı. Bunun için de zamana ihtiyaç vardı. Çünkü İtilâfçı Sağlık Komisyonu ancak işgal kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteye sahip olup Fransızların önerilerini gerçekleştirebilecek kaynak, ekipman ve personele sahip değildi. Komisyonun

1770 "İtilâfçı Sağlık Komisyonu Tarafından Hazırlanan 11 Şubat 1919 Tarihli Rapor", **FO, 608/87/5**, 7486.

1771 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

1772 "13 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 35137.

1773 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 23 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5152**, E 3321

hazırlayacağı raporlara göre Osmanlı sağlık teşkilatı hakkında yeni bir strateji geliştirilecekti.

İngilizler polis teşkilatına el koymayı plânladıkları günlerde sağlık teşkilatına da el koymayı düşünmüşlerdi. Ancak bu plân gerçekleşmemiş, İtilâfçı bir polis komisyonu kurulmuştu. 23 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nazırı'na bir mektup gönderen Wilson, İstanbul'da sıhhî koşulların memnuniyet verici bir halde olmadığı gerekçesiyle ahvâl-i sıhhîyenin muhafazası için İstanbul Sağlık İdaresi'ni kontrol edeceklerini bildirdi. Wilson'un teşebbüsüyle kurulan İtilâfçı Sağlık Komisyonu Başkanlığı'na İngiliz Albay W.H.S. Nickerson tayin edildi. Bu komisyon ahvâl-i sıhhîye-yi hazırayı tetkik ederek gereken tedbirleri alacaktı. Başkanlığı'nı İngiliz Albay W.H.S. Nickerson'un yaptığı, İngiliz Yarbay J.T. Johnson, Fransız Binbaşı Bebos, İtalyan Binbaşı Mazzucconi Michelengelo ve Yunan Albay Antipas'tan mürekkep komisyon haftada bir kez toplanacak, Türk belediye ve deniz sağlık genel müdürü de toplantıda hazır bulunacaktı[1774].

Osmanlı Hükûmeti görünüşte İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na temsilci atama hakkına sahip idi. Fakat kimin atanacağına Yüksek Komiserler karar vermekteydi. Yüksek Komiserler daha önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'nda çalışan Dr. Ekrem Bey'in yeniden atanması için Osmanlı Hükûmeti'ne talimat verdiler[1775].

İstanbul'da bulunan Rus yetkililerinden M. Sherbatskoy, İtilâfçı sağlık idaresinde Rusların temsil edilmesini talep ettiyse de Yüksek Komiserler bu talebe olumsuz yanıt verdiler[1776].

İtilâf Devletlerinin, Osmanlı sağlık teşkilatını ele geçirmek istemelerinin öncelikli nedeni sadece İstanbul'da sıhhî tedbirler almak değildi. Öncelikli hedef şehre giriş çıkışları kontrol altında tutmaktı. İstanbul'da bulunan İtilâf birliklerinin ve vatandaşlarının sağlığına zarar gelmesini ve salgın hastalıkların Avrupa kıtasına yayılmasını önlemek de İtilâf Devletlerinin hedefleri arasındaydı[1777].

1774 "İtilâf Karargâh-ı Umûmisi'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 23 Ocak 1919 Tarihli Mektup", BOA, DH.EUM.5.Şb, 77/22.

1775 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

1776 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156,** 177920.

1777 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162,** E 1360.

İtilâfçı Sağlık Komisyonu, sağlık kanunlarına uymayan gemi ve yolculara para cezası kesebiliyordu. Gemi geldiği yerden bir sağlık makbuzu almak zorunda idi. İstanbul'a geldiğinde limanda belli bir ücret karşılığında gemide yeniden inceleme yapılıyordu. Belirlenen teamüllere, sağlık kurallarına uymayarak çevreyi kirleten şahıs ve kuruluşlara para cezası kesiliyordu[1778].

1921 yılında limanlarda bulunan İtilâf kaptanlarına, yapılan ihlâllerde 1,000 liraya kadar para cezası kesme yetkisi verilmişti. Bu rakam o gün için büyük bir rakamdı[1779]. Bu cezalar İtilâfçı Sağlık Komisyonu masrafları için kullanılıyordu. 1922 yılında kesilen cezalardan toplanan hasılatın, karantina merkezleri için kullanılmasına karar verildi[1780].

İtilâfçı Sağlık Komisyonu, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait malvarlıkları ile yakından ilgileniyordu. Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesapların önemli bir kısmı Londra County Westminster Parr's Bank ile Credit Lyonnais Bankası'nın hesaplarında idi. Osmanlı Hükûmeti savaşın başlamasıyla sağlık idaresi çalışanlarının görevlerine son verdiğinde bu para ile çalışanlarının maaş bakiyeleri ve emekli maaşlarının ödenmesine karar verilmişti[1781]. 20 Ocak 1919 tarihinde bir araya gelen Yüksek Komiserler, ödenecek meblağın tespitine ve ödeme yapılabilmesi amacıyla tahkikat yapılmasına karar verdiler. Bu iş için Dr. Zeri görevlendirildi[1782]. Tahkikat sonuçlanmadan Credit Lyonnais, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesaplardan, Dr. Zeri ve Dr. Clemow'un maaşlarını ödemeye hazır olduğunu bildirdi[1783]. Banka kabul etmesine rağmen, bu ödemelerin gerçekleşmesi halinde büyük bir mesuliyet altına girecek olan Yüksek Komiserler hükûmetlerinden bankaya yeni bir talimat verilmesini istediler[1784]. Yüksek Komiserler bir tahkikat komisyonu kurarak eski Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait

1778 "12 Kasım 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 14881.

1779 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210,

1780 "24 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

1781 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

1782 "16 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 22094.

1783 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

1784 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

bütün gelir, gider ve malvarlıkları hakkında da tahkikat yaptırdılar[1785]. Tahkikat Komisyonu'nun hazırladığı raporda iki özel komisyon oluşturulması yerine, eski ve yeni sağlık örgütünün işleri ile ilgilenecek tek bir komisyon kurulması, yeni organizasyonun başında daimi bir komite veya komisyon bulunması ve bu komisyonda 5 ya da 6 Akdeniz ülkesinin temsil edilmesi öneriliyordu[1786]. Bu öneri Muhtelit Sağlık Komisyonu ve Osmanlı sağlık heyetleri tarafından icra edilen çalışmaların tamamının üç büyük İtilâf Devleti'nin etkili olduğu uluslararası bir komisyon tarafından icra edilmesini gündeme getirdi.

Mütarekeden sonra Osmanlı Hükûmeti, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait olup İtilâf Devletleri tarafından bloke edilen hesapları kullanmak üzere teşebbüste bulunmaya karar verdi. Hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarından 60,000 liranın kendisine ödenmesini, aksi halde hizmetlerin aksayacağını ileri sürmesine rağmen Yüksek Komiserler bu talebi Osmanlı Sağlık İdaresi'nin bir "düşman" kuruluşu" olduğu gerekçesiyle reddettiler[1787]. Bu sırada Yüksek Komiserler, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait paralarla kendi kurdukları İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun masraflarını hiçbir kanuni gerekçe olmadan karşıladılar.

Yüksek Komiserler kısa bir süre sonra Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait yabancı bankalardaki paraların tamamını kurdukları sağlık idaresine aktarmaya karar verdiler[1788]. İtilâf Devletlerinin kurduğu idare, eskisinin devamı değildi. Üstelik bunu Yüksek Komiserler de kabul ediyorlardı. Eski idareye ait paraların işgal dönemine mahsus yeni bir idarenin hesabına geçmesinin hukuki açıdan herhangi bir dayanağı bulunmamakta idi.

İtilâf Devletlerinin kurduğu yeni idareye devredilen fonların kullanılabilmesi için İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nda bulunan üç İtilâf temsilcisinin[1789] imza-

---

1785 "F.G. Clemow Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 17 Nisan 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/608/87/5**, 10161.

1786 "Clemov Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 4 Temmuz 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/608/87/5**, 10161.

1787 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

1788 "1 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79394.

1789 Dr. Zeri, Dr. Clemow ve sonradan atanan Delamare. Bir süre sonra Dr, Clemow'un ayrılması üzerine yerine Dr. Mac Clean atandı. "17 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180.

ları yeterli olmakta idi. Diğer personele yapılacak ödemeler, komisyona ayrılacak fon ve avans miktarlarını da Yüksek Komiserler değil İtilâf temsilcileri belirliyorlardı[1790]. Böylece Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonların denetimi bir işgal kurumu olan İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na geçmişti.

Öte yandan d'Espérey de Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonların Kavak ve Tuzla'daki karantina merkezlerinin bakım ve tamiri için kullanılmasını teklif etti. Ancak Yüksek Komiserler bu konuda mesuliyetin Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu ve bu fonların kullanılabilmesi için Muhtelit Sağlık Komisyonu üyelerinin tamamının rızasının alınması gerektiğini ileri sürerek d'Espérey'in teklifini kabul etmediler[1791]. Oysa Yüksek Komiserler söz konusu hesapları bu şartlar yerine getirilmeden kullanabiliyorlardı. d'Espérey'e neden böyle bir cevap verildiğini ve Fransız Yüksek Komiseri'nin bu cevabı neden onayladığını anlamak zor değildir. Yüksek Komiserler, askerî sahalarda yetkili olan d'Espérey'in, yetki sahalarına müdahalede bulunmasını istemiyorlardı.

Maddi gelirleri azalmaya başlayan Osmanlı Sağlık Heyeti, hükûmetten temin etmeye çalıştığı kaynaklarla hizmetlerini sürdürmeye çalışırken İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun yapısında yeni bir düzenlemeye gidilerek Kavak'ta Liman Sağlık Kontrol Komisyonu adı altında bir komisyon kuruldu. Bundan sonra Kavak'ta üç büyük İtilâf Devleti'ne mensup doktorlar dönüşümlü olarak hizmet vereceklerdi[1792]. Kavak'taki Liman Sağlık Kontrol Komisyonu'nun göreve başlamasından sonra General Wilson, bu komisyona bir Yunan temsilcisinin atanmasını önerdi. Gerekçe olarak Sağlık Komisyonu'nda bir Yunan temsilcisi bulunmasını gösteren Wilson'un teklifine İtalyanlar karşı çıktılar. Yüksek Komiserler toplantılarında yapılan müzakereler sırasında İtalyan Yüksek Komiserliği temsilcisi Lo-dife, Kavak'ta başka doktora ihtiyaç olmadığını, ihtiyaç duyulması halinde İtalyanların başka bir doktor temin edebileceklerini ifade etti. Lodife, Yunan teklifinin kabul edilmesi halinde diğer müttefiklerin de benzer talepte bulunacaklarını ileri sürdü. Bu açıklamalardan sonra sıhhî anlamda yeterli koruma sağlandığı kanaatine varıldığı gerekçesiyle öneri reddedildi[1793]. Ka-

1790 "17 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180.

1791 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

1792 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

1793 "17 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180.

vak, İstanbul için önemli bir Mevkî idi. Burada sadece sağlık hizmeti verilmiyor, buradaki sağlık kuruluşları gümrük kapısı gibi şehre giriş, çıkışları kontrol ediyordu. İtilâfçı Sağlık Komisyonu Başkanlığı'na bir Yunan subayın atanmasına itiraz etmeyen İtalyanlar, Liman Sağlık Komisyonu gibi önemli bir komisyona Yunan temsilcisi alınmasını bu yüzden engellediler.

İstanbul ve Karadeniz limanlarına gitmek isteyen bütün gemiler öncelikle Kavak'ta ödedikleri bir harç bedeli mukabilinde sıhhî teftişten geçiriliyorlardı. Ancak Romanya bandıralı gemiler teftişten geçmeyi reddediyorlardı. Yüksek Komiserler Romanya'nın İstanbul'daki temsilcisi M. Papacetta'ya bir mektup göndererek onu alınan kararlara riayet edilmesi konusunda uyardılar[1794].

Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesaplara el koyan Yüksek Komiserler bir süre sonra Osmanlı Sağlık Heyeti'nin varlığının gereksiz olduğunu dile getirmeye başladılar. Yüksek Komiserler, hukuk dışı bir uygulamaya daha imza atarak maddi darboğaz içinde bulunan Osmanlı Sağlık Heyeti'nin feshedilmesine karar verdiler[1795]. Osmanlı Sağlık Heyeti'nin faaliyetlerine son vermesi halinde İstanbul'da sağlık idaresi de tamamen İtilâf kontrolüne geçmiş olacaktı. Ancak Osmanlı Hükûmeti bu talebi kabul etmediğinden Osmanlı Sağlık Heyeti faaliyetlerine devam etti.

Osmanlı Sağlık Heyeti'nin faaliyetlerine devam ettiğini gören Yüksek Komiserler başka bir taktiğe başvurarak Osmanlı Hükûmeti'nin savaş sırasında tahsil etmeye başladığı sağlık vergilerinin mütareke sürecinde tahsil edilemeyeceğini ilân ettiler[1796]. Büyük ihtimalle Yüksek Komiserler, feshettiremedikleri Osmanlı Sağlık Heyeti'nin maddi kaynaklarını kurutmayı ve bu heyeti işleyemez hale getirmeyi amaçlıyorlardı.

Yüksek Komiserlerin kararına rağmen Osmanlı Hükûmeti ödemede sorun çıkarmayan bazı şahıs ve şirketlerden sağlık vergilerini tahsil etmeye devam etmekteydi. Ancak bu vergileri ödemek istemeyenlere karşı herhangi bir yaptırım uygulanamıyordu. Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha veren Yüksek Komiserler, sağlık vergilerinin tahsil edilemeyeceğini hatırlattılar. Alınan karar Osmanlı

1794 **A.b.**

1795 "29 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

1796 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

limanlarını işgal eden liman kaptanlarına da bildirildi[1797]. Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti bu vergileri tahsil etmeye kalkıştığında karşısında liman kaptanlarını bulacaktı. Buna rağmen hükûmet kararından vazgeçmedi. Osmanlı Sağlık Heyeti tahsil edebildiği vergilerle faaliyetlerini sürdürdü.

26 Haziran 1919 tarihinde toplanan İtilâf Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükûmeti'nin 1914'te aldığı kararın meşru olmadığına hükmederek bu tarihten sonra kurulan heyeti tanımadıklarını açıkladılar. Tanınmayan heyetin vergi toplamaya hakkı olmayacaktı. Bu nedenle eski Sağlık Heyeti'nin sahip olduğu hesapların dondurulmasına ve gelecekte kurulacak idare için harcanmasına karar verildi[1798]. 3 Temmuz 1919 tarihinde yapılan toplantıda Dr. Clemow'un sunduğu raporu değerlendiren Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin 1914 yılında sağlık idaresi konusunda aldığı kararları geçersiz saydılar. Osmanlı Devleti'nin Sağlık İdaresi için koyduğu ek vergilerin ise devamına karar verdiler[1799]. Çünkü bu vergilerin toplandığı fon İtilâf Devletleri tarafından kullanılıyordu.

1919 yılı sonlarına doğru İstanbul nüfusundaki artış ve kış mevsiminin yaklaşması şehirde başta tifo olmak üzere bazı salgın hastalıkların yayılma riskini arttırdı. Yüksek Komiserler, İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun aylık masraflarını karşılamak amacıyla hükûmetlerinden aylık olarak 50,000'er frank kredi istemeye karar verdiler. Amerikan Hükûmeti'nden de kredi alabilmek amacıyla Amerikan Yüksek Komiseri'ne nota verildi[1800]. Daha önce belirtildiği gibi sağlık idaresinin masraflarını karşılamak üzere tahsil edilen vergileri kaldırarak Osmanlı Sağlık Heyeti'ne ait kaynakları kurutan Yüksek Komiserler yeni kaynak bulabilmek amacıyla kredi kullanmayı uygun görüyorlardı. Bu yöntemle vatandaşlarını sağlık vergisi ödemekten kurtaran Yüksek Komiserler, alacakları kredilerle sağlık hizmetlerini de dışa bağımlı hale getireceklerdi.

Fransız ve İtalyan hükûmetleri tarafından sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere 50,000'er Frank Yüksek Komiserlerinin tasarrufuna verildi. İtalyan Hükûmeti, Yüksek Komiseri Maissa'ya 75,000'i kara sağlık, 75,000'i deniz

---

1797 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

1798 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/87/5**, 10161.

1799 "3 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 109752.

1800 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

sağlık harcamalarında kullanılmak üzere toplam 150,000 frank ayırdı. İngiliz Hükûmeti ise Yüksek Komiserine böyle bir meblağ tahsis etmedi[1801]. Bir süre sonra sağlık hizmetleri için harcanacak meblağın kredi olarak mı yoksa hibe olarak mı verileceği tartışma konusu oldu. İngiliz Yüksek Komiseri, hükûmetinden aldığı talimata göre sağlık hizmetleri için tahsis edilen 50,000 frankın geri ödenmemek üzere verildiğini anladığını ifade etti. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiseri'nin kendilerine gönderilen talimatlarda bu konuda herhangi bir açıklama olmadığını ifade etmeleri üzerine İtilâf hükûmetlerinden izahat istendi[1802]. İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun acilen paraya ihtiyacı olduğu halde bu fonlara dokunulmadı.

İngiliz Hükûmeti'nin yaptığı açıklamadan sonra hakikat anlaşıldı. İngilizlerin söz konusu meblağı kredi olarak vermek istedikleri ortaya çıktı. Kısa bir süre sonra İngilizler bundan da vazgeçerek hiçbir şekilde ödeme yapmayacaklarını ilân ettiler. Bu karar İngiliz Yüksek Komiseri'nin dahi tepkisine neden oldu[1803]. Bu aşamadan sonra sağlık vergilerinin tahsili yeniden gündeme geldi.

İtilâf hükûmetlerinin tahsis ettiği paraların kullanılması konusundaki belirsizlikler nedeniyle Yüksek Komiserler yeniden Osmanlı Hükûmeti'nin kapısını çaldılar. Hükûmet aylık olarak 10,000 lira tahsis edebileceğini söylese de bu ödemeyi yapacak durumda değildi. Bu koşullar altında sağlık vergilerinin yeniden yürürlüğe konulmasından başka çare kalmamıştı[1804]. Burada şu hususu belirtmekte yarar vardır; İstanbul işgal edilmeden önce sağlık vergilerini Osmanlı Hükûmeti toplamaktaydı. Şimdi ise bu vergileri işgal yönetimi toplayacak, toplanan vergiler bir işgal müessesi olan İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti.

Beklendiği gibi Osmanlı Hükûmeti taahhüt ettiği ödemeyi yapamadı. İstanbul ve çevresine Rus göçmenlerin yoğun göçü neticesinde zor durumda kalan Yüksek Komiserler, İtilâf Devletleri tarafından tahsis edilen kredilerden 30,000 frankı malzeme alınması amacıyla İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na tahsis ettiler[1805].

1801 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

1802 "26 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 3233.

1803 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

1804 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

1805 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5152**, E 7259.

Ancak İtalyan ve Fransız hükûmetleri, kredinin kullanılması konusunda onay verdiği halde İngiliz Hükûmeti kararından vazgeçerek daha önce verdiği onayı geri çekti. Bu karara sitem eden İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, onay verilmemesi halinde Fransız ve İtalyanlar karşısında zor durumda kalacaklarını ve onların da verdikleri onayı çekebileceklerini beyan ederek son kararın geri alınmasını istedi[1806]. Bunun üzerine İngiliz Hükûmeti gerekli fonların bulunamaması halinde gerekli onayın verebileceğini bildirerek[1807] komisyondan başının çaresine bakmasını istedi. Sevr Antlaşması imzalandığı sıralarda İtilâfçı Sağlık Komisyonu kaynak yetersizliğinden faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmıştı.

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonlar hakkında İtilâf Devletleri tarafından verilen kararı kabul edeceği öngörülmekteydi[1808]. İstanbul'un fiilen işgalinden sonra Yüksek Komiserler bu fonların bir kısmını gayrimeşru olarak kullanmışlardı. Sevr'de ise bu fonların tamamen İtilâf müesseselerine devredilmesinin yolu açıldı.

Sevr Antlaşması'nda, Boğazlar bölgesinde kurulması plânlanan sağlık örgütü 46. maddede ele alınıyordu. Bu maddede Boğazların tıbbi açıdan korunması için bir alt komite kurulacağı belirtiliyordu. Boğazlar bölgesi dışında kalan limanlardaki sağlık rejimi Osmanlı Devleti tarafından kurulacaktı. Bu arada İtilâf Devletleri tarafından kurulacak Sağlık Tasfiye Komisyonu, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu tasfiye etmek suretiyle yeni rejimi belirleyecekti. Tasfiye Komisyonu finans, sağlık tarifelerinin değiştirilmesi veya yenilerinin çıkarılması, personel durumu, karantina merkezleri gibi meseleleri inceleyerek yeni rejimi tesis edecekti[1809]. Dolayısıyla dâhili sağlık hizmetleri Osmanlı Hükûmeti, harici sağlık hizmetleri ise İtilâf Devletlerinin kuracağı yeni idare tarafından ifa edilecekti.

Sevr Antlaşması yörüngesinde İstanbul'da yeni bir sağlık teşkilatı kurabilmek için uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Osmanlı Sağlık İdaresi'nin tasfiyesi ya-

---

1806 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5152**, E 9771.

1807 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 28 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5152**, E 10530.

1808 **Sevr Antlaşması**, md. 255. Erim, **a.g.e**, s. 612.

1809 "F.G. Clemow Tarafından Hazırlanan 16 Ağustos 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5152**, E 11653.

rarlı bir amaca hizmet etmeyecekti. Çünkü bu idarenin tasfiyesinden sonra İtilâf Devletleri tarafından kurulan Sağlık Komisyonu'nun sıhhî alanda oluşacak boşluğu doldurabilecek kapasitesi henüz yoktu. İtilâfçı Sağlık Komisyonu personel, ekipman, araç, gereç ve finansman sorunlarını halledebilmiş değildi. İtilâf Devletleri, İstanbul'daki birliklerinin ve Avrupa kıtasının sıhhî emniyeti açısından Osmanlı Sağlık Heyeti'nin, İtilâf Devletlerinin denetiminde olmak koşuluyla faaliyetlerine bir süre devam etmesine razı olmak zorundaydılar. Kısacası işgal yönetimi, İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar Osmanlı Sağlık Heyeti varlığını sürdürecekti.

İtilâf Devletlerinin, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu yeniden kurmak gibi bir kaygıları bulunmuyordu. Sevr Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserler, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu tasfiye edebilmek amacıyla çalışmalara başlamışlardı. Yüksek Komiserler savaş öncesi sağlık rejimini incelemek ve Osmanlı Sağlık İdaresi'nin tasfiyesi konusunda çalışmalar yapmak üzere sağlık danışmanlarından oluşan bir tahkikat komisyonu kurmuşlardı[1810]. Çalışmalarını yürüten Sağlık Tahkikat Komisyonu, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun tasfiyesi yönünde bir rapor hazırladı. Hazırlanan raporda; işgal edilmiş topraklarda, İtilâf Devletlerinin istedikleri şekilde bir sağlık teşkilatı kurabilecekleri vurgulanıyor, Osmanlı hâkimiyetine bırakılacak topraklarda üç İtilâf temsilcisinden oluşacak bir Sağlık Komisyonu kurulması öneriliyordu[1811]. Bu öneri İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun, Sevr Antlaşması'ndan sonra da devam edeceğinin işareti idi. Osmanlı Devleti'nin Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu dağıtmasından yakınan İtilâf temsilcilerinin böyle bir karar almasının çeşitli nedenleri vardı. Komisyonda yabancı temsilciler bulunmasına karşın Osmanlı Devleti daha çok temsilciye, dolayısıyla ağırlığa sahipti. İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin bu ağırlığını ortadan kaldırmayı ve yeni bir sağlık örgütü ile sağlık alanında tam hâkimiyet kurmayı amaçlıyorlardı. Bir diğer neden ise yabancı temsilciler arasında, İtilâf Devletleri tarafından "düşman" kabul edilen Almanya, Avusturya-Macaristan gibi devlet temsilcilerinin bulunmasıydı. Bu temsilciler ancak ait oldukları devletlerle ilişkiler normalleşince yeniden heyete kabul edilebilirdi. Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paralar da İtilâf Devletlerini cezbediyordu. İtilâf Devletleri önce bu

1810 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

1811 "İtilâfçı Geçici Sağlık Komisyonu Tarafından Hazırlanan 21 Nisan 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/7940**, E 4426; "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Şubat 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7940**, E 1760.

hesapları askıya almış ardından hesaplardaki parayı gayrimeşru bir şekilde kendi kurdukları İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na aktarmaya başlamışlardı. Tasfiye ile hesaplarda kalan meblağa meşru bir şekilde el konulacaktı.

Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilâf Devletleri tarafından kurulmak istenen sağlık teşkilatı, İtilâf Devletlerinin hâkimiyetinde kendi kendini finanse edebilecek bir yapıya sahip olacaktı[1812]. Yeni yapı nedeniyle Osmanlı Devleti kurulacak komisyonda etkisiz bir şekilde temsil edilecekti.

Yüksek Komiserlik sağlık danışmanları Sevr Antlaşması'nda öngörülen Sağlık Tasfiye Komisyonu'nun antlaşmanın onaylanmasından önce kurulması için çaba sarf ediyorlardı. Bunun için de İtilâf hükûmetlerinin onayı gerekiyordu[1813]. Bir yandan bu onay beklenirken diğer yandan mesele hakkında tahkikat yapmak üzere İtilâfçı Sağlık Komisyonu görevlendirildi[1814]. Çünkü bu sıralarda İstanbul'da İtilâfçı Sağlık Komisyonu, Osmanlı Sağlık Heyeti ve varlığı fiilen devam etmese de Muhtelit Sağlık Komisyonu bulunuyordu. Sevr'e göre İtilâfçı Sağlık Komisyonu bir tasfiye komisyonuna dönüşerek eski Sağlık Komisyonu'nun tasfiye edilmesini sağlayacak ve yeni bir sıhhî rejim tesis edecekti. Belirlenecek yeni rejim, Osmanlı Sağlık Heyeti'nin geleceğini doğrudan ilgilendiriyordu.

Sağlık hizmetleri için tahsis ettikleri kredileri ileride tahsil edemeyeceklerini düşünen Yüksek Komiserler, sağlık danışmanlarının önerileri doğrultusunda sağlık vergilerinin yeniden yürürlüğe geçirilmesine karar verdiler. Üstelik Türk parasının değer kaybı nedeniyle bu vergiler beş kat arttırıldı[1815]. Daha önce Osmanlı Sağlık Heyeti'ne tahsis edilen bu vergiler bundan sonra beş kat arttırılmış haliyle İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun hizmetine sunuldu.

Yüksek Komiserler 1920 yılı sonlarına doğru, sağlık hizmetlerini tamamen kendi denetimlerine alarak yürütmek istediklerini Osmanlı Hükûmeti'ne bildir-

---

1812 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Nisan 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7940**, E 3998.

1813 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5152**, E 11705; "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

1814 "28 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

1815 "3 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 15924; "10 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51; "17 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 344.

diler[1816]. Bu karar gerekli tedbirlerin alınamamasından Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu göstermek için alınmıştı. Osmanlı Sağlık Heyeti'ni denetleme yetkisine sahip olan İtilâfçı Sağlık Komisyonu, bu alanda zaten hâkim durumda idi. Yüksek Komiserler, Osmanlı Sağlık Heyeti'ne suçu atarak hâkimiyetlerini pekiştirmeyi ve denetim hakkına sahip oldukları Osmanlı Heyeti üzerinde idari yetkilere sahip olmayı amaçlıyorlardı.

30 Aralık 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota ile cevap veren Osmanlı Hükûmeti kağıt parayla ödenen sağlık vergilerin beş katına çıkarılması ve ortaya çıkacak açığı İtilâf Devletlerinin kapatması koşuluyla savaş öncesi sistemin kabul edilebileceğini bildirdi[1817]. İstanbul'un sıhhî muhafazası için Osmanlı Hükûmeti'nin başka da bir çaresi bulunmuyordu. Aslında değişen siyasi koşullar ve sağlık konusundaki müdahaleler nedeniyle İttifak temsilcilerinin de temsil edilmesi gereken eski sistemin kurulması neredeyse imkânsızdı.

14 Ocak 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota gönderen Yüksek Komiserler vergilerin beş katına çıkarılmasını kabul edeceklerini ancak açık çıkması halinde bu açığı Osmanlı Hükûmeti'nin karşılaması gerektiğini dile getirdiler[1818]. Buna göre hesaplar İtilâf yetkilileri tarafından incelenecek ve idare 17 Ocak 1921 tarihinde devralınacaktı. Osmanlı Hükûmeti 17 Ocak 1921 tarihinde bir nota vererek açığın karşılanması haricindeki kararı kabul ettiğini bildirdi[1819]. İdareyi devralan Yüksek Komiserler, bunu kabul etmeyerek 28 Ocak 1921 tarihinde Bâb-ı Âli'ye müşterek bir nota daha verdiler. Yüksek Komiserler, Bâb-ı Âli'nin yükümlülüklerinden kaçamayacağını, sorumluluklarını yerine getirmek, yani açıkları kapatmak zorunda olduğunu bildirerek tahsis edilecek kredilerin Osmanlı Hükûmeti tarafından geri ödeneceğini vurguladılar[1820]. Osmanlı Hükûmeti'nin sorumluluğu maddi kaynak sağlanması noktasında hatır-

1816 "17 Aralık 1920 Tarihinde Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Müşterek Nota", **FO, 371/6546**, E 2023.

1817 "30 Aralık 1920 Tarihinde Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen Nota", **FO, 371/6546**, E 2023.

1818 "14 Ocak 1921 Tarihinde Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Müşterek Nota", **FO, 371/6546**, E 2023.

1819 "17 Ocak 1921 Tarihinde Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen Nota", **FO, 371/6546**, E 2023.

1820 "28 Ocak 1921 Tarihinde Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Müşterek Nota", **FO, 371/6546**, E 2023.

lanıyordu. İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin idari konularda sorumluluğa sahip olduğunu bir türlü kabul etmek istemiyorlardı.

İtilâf notasına karşılık 14 Şubat 1921 tarihinde bir nota daha gönderen Osmanlı Hükûmeti, alınan kararın memnun edici olduğunu vurgulamasına karşın[1821] kredilerin geri ödenmesinden bahsetmedi. Bu durum Yüksek Komiserlerin kafalarında kredilerin geri ödemesi konusunda şüpheler bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha veren Yüksek Komiserler, hakikati dile getirerek Sevr Antlaşması'nın 255. maddesine göre Osmanlı Hükûmeti'nin idarenin finansmanı hakkında İtilâf Devletleri tarafından alınacak kararları uygulamak zorunda olduğunu bildirdiler[1822].

İstanbul'a hariçten önemli miktarda yolcu ve yük geliyordu. Gerekli tedbirlerin alınmaması ve bulaşıcı hastalıklar İstanbul'un bir ortaçağ şehrine dönüşmesine neden olabilirdi. Gelen yük ve yolcu miktarındaki artışa paralel olarak maddi kaynağa ihtiyaç her geçen gün artıyordu. Müttefiklerine oranla sağlık harcamaları için kredi tahsis etme de olumsuz bir yaklaşım sergileyen İngiltere dahi 1921 yılı başlarında kredi verme konusundaki tavrını yumuşattı[1823].

Arttırılan sağlık vergileri de yeterli olmayınca Sağlık Komisyonu, İtilâf Devletleri tarafından verilen kredilerden 75,000 frank daha kullanmak zorunda kaldı[1824]. Kredi şeklinde verildiği için bunların ileride Osmanlı Hükûmeti tarafından ödenmesi gerekiyordu. Ancak bu son kredi oldu. Bundan sonra Fransız Hükûmeti eski borçlar ödenene kadar yeni kredi vermeme kararı aldı. İngiliz ve İtalyan meslektaşları Fransız Yüksek Komiseri Pelle'den yeni kredi verilmesi amacıyla hükûmetine baskı yapmasını talep ettilerse de bir sonuç alınamadı[1825].

İtilâf Devletlerinin kredi verme konusundaki isteksizliğini gören Yüksek Komiserler, Londra bankalarında Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paraların İstanbul'a gönderilmesi için İngiliz Hükûmeti'ne müracaat etttiler.

1821 "14 Şubat 1921 Tarihinde Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen Nota", **FO, 371/6546**, E 3556.

1822 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6546**, E 3556.

1823 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ocak 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6546**, E 259.

1824 "25 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2994.

1825 "8 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

İlk etapta 40,000 poundun gönderilmesi talep edildi. İngiliz Hükûmeti, Crédit Lyonnais Londra şubesine bu miktarın havalesi için talimat verdi[1826]. Bu da yetmediğinden İngiliz Hükûmeti, yapılan masrafların Osmanlı Hükûmeti'nden geri alınmasına yönelik çalışma başlattı. Neticede yapılan masrafların diğer alanlarda yapılanlar gibi işgal masrafları kabilinden değerlendirilmesine ve Osmanlı Devleti'nden talep edilmesine karar verildi[1827]. Fakat vergilerin beş kat arttırılması ve Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında bulunan paraların kullanılması sayesinde açık kapatıldığından İtilâf Devletlerinin taksitler halinde vermeyi düşündükleri kredilere dahi ihtiyaç kalmadı[1828]. İtilâf Devletleri klasik bir taktiğe müracaat ederek engelleme ve sınırlamaları ile önce Osmanlı Sağlık Heyeti'ni çalışamaz hale getirmişler ardından bu heyete ait vergi ve yetkileri ele geçirmişlerdi

Yüksek Komiserler, İstanbul'da sağlık işlerine tamamen el koyduktan birkaç ay sonra İtilâf Devletleri tarafından tahsis edilen krediler donduruldu. Masraflar Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarından çekilecek paralarla ve sağlık vergilerinin arttırılması yoluyla karşılanacaktı. Ayrıca İtilâf polisi tarafından kesilen cezalar da İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na aktarılacaktı[1829]. Osmanlı Devleti'nin tahsil etmesine izin verilmeyen sağlık vergileri, işgal yönetiminin tasarrufuna geçtikten sonra sürekli arttırılacaktı.

Vergi artışını yeterli görmeyen Yüksek Komiserler sağlık delegelerinin tavsiyeleri doğrultusunda önce sağlık vergilerini, %20 oranında indirdikleri 1912 yılı seviyesine çektiler. Bundan sonra da vergileri 6 katına çıkarmayı kararlaştırdılar. Bu değişiklikle aylık 7,000 lira artış sağlandı. Sağlık Komisyonu'nun aylık 4,000

1826 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5152**, E 1416.

1827 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5152**, E 2182.

1828 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6546**, E 3556.

1829 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6546**, 4599.

liralık açığı kapatıldığı[1830] gibi tasarruf dahi sağlandı. Bundan sonra İtilâfçı Sağlık Komisyonu, vergilerin indirilerek makul seviyeye çekilmesini talep edecekti.

31 Aralık 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen İtilâfçı Sağlık Komisyonu, aşırı hale getirilen sağlık vergilerinin indirilmesini teklif etti. Yüksek Komiserler de bu teklifi kabul ettiler. Yapılan indirim 1 Şubat 1922 tarihinden itibaren uygulandı[1831]. Aslında buna indirim demek hata olur. Çünkü vergiler defalarca arttırılmış daha sonra bir önceki seviyeye çekilmişti.

Yüksek Komiserler 8 Nisan 1921 tarihinde yeniden Credit Lyonnais'te bulunan Muhtelit Sağlık Komisyonu fonlarına yöneldiler. Bu fonlardan 150,000 frank İtilâfçı Sağlık Komisyonu hesabına aktarıldı[1832]. Bu kaynak da tükendiğinden Yüksek Komiserler 5 Kasım 1921 tarihinde aynı fondan 100,000[1833], 10 Şubat 1922 tarihinde 300,000[1834], 17 Ağustos 1922 tarihinde 150,000 frankın İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na tahsis edilmesine karar verdiler. İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na tahsis edilen bu fonların borç olarak alındığı açıklansa da[1835] bunlar, işgal masrafları kategorisine alındığından söz konusu borçları ödeme yükümlülüğü Osmanlı Hükûmeti'nin olacaktı.

En sonunda Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Lyonnais'te bulunan Muhtelit Sağlık Komisyonu fonlarının Osmanlı Bankası tarafından idare edilmesini önerdi. Bu öneri 13 Ekim 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kabul edildi[1836].

1921 yılı başlarında Sevr Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun tasfiyesi için çalışmalara başlandı. İtilâfçı Sağlık Komisyonu üyelerinden Dr. Clemow'un yaptığı hesaplara göre Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında tahviller hariç olmak üzere 15,000 pound civarında para kalmıştı. Bu komisyona ait malvarlıkları İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na devredile-

---

1830 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6546**, E 5047.

1831 "7 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 610.

1832 "8 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

1833 "5 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

1834 "10 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1904.

1835 "17 Ağustos 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8799.

1836 "13 Ekim 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 11807.

cekti[1837]. Yapılan hesap, tasfiye işlemi tamamlanmadan önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonların büyük bir kısmının kullanıldığını da gösteriyordu.

Muhtelit Sağlık Komisyonu hesaplarında yüksek miktarda para bulunuyordu. Hindistan'daki "Janhur" gazetesinde İngilizlerin, İstanbul'un işgali boyunca bu komisyon hesaplarında bulunan 250.000 pounda el koydukları iddia edildi. Bu iddialar karşısında İngiliz Hükûmeti el konulan meblağın 190,000 pound olduğunu mütarekeden sonra bu paraların üç İtilâf temsilcisinden oluşan komisyona periyodik olarak havale edildiğini bildirdi[1838]. İngilizler gayrimeşru bir şekilde el konulan meblağı açıklamakta herhangi bir sakınca görmüyorlardı. Çünkü İtilâf Devletleri yaptıklarını örtecek bir zafer elde etmişlerdi.

12 Ağustos 1921 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler, Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun, İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na intikal etmesine karar verdiler. Böylece eski komisyonun yetkileri ile birlikte sahip olduğu malvarlıkları[1839] usulsüz bir şekilde İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na devredildi[1840]. Tasfiyeyi gerçekleştiren İtilâfçı Sağlık Komisyonu, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Osmanlı sağlık teşkilatı üzerinde yarı resmî bir hâkimiyet sağlanmasını öneren bir rapor hazırladı[1841]. Raporda ifade edilenler İtilâf Devletlerinin, Sevr Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da kurmak istedikleri sağlık rejimi hakkında bilgi veriyordu.

Yüksek Komiserler 15 Haziran 1921 tarihinde düzenledikleri toplantıda, maddi kaynaklarını azalttıkları halde işlevini sürdürmeye çalışan Osmanlı Sağlık Heyeti'ni tasfiye etmeye karar verdiler[1842]. Bu tasfiye ile İtilâfçı Sağlık Ko-

---

1837 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6546**, E 5340; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 27 Mayıs 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6546,** E 5946.

1838 "Hindistan Umûmi Valiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Mayıs 1922 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Verdiği 24 Mayıs 1922 Tarihli Cevabi Mektup", **FO, 371/7940**, E 5042.

1839 "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

1840 "26 Ağustos1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 10019.

1841 "İtilâfçı Sağlık Heyeti Tarafından Hazırlanan 6 Temmuz 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/6547**, E 11682.

1842 "15 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 8499.

misyonu, Osmanlı sağlık teşkilatı üzerinde yarı resmî bir hâkimiyet sağlamakla kalmayacak, sağlık alanında hâkimiyeti tamamen ele geçirecekti.

Yüksek Komiserler kurdukları Sağlık Komisyonu'nun sadece İstanbul'da değil, Sinop, Trabzon ve Zonguldak gibi Anadolu limanlarında da yetki sahibi olmasını gündemlerine aldılar[1843]. İtilâf Devletleri bu şekilde limanlardan başlayarak Anadolu'ya hâkim olacaklardı. Fakat TBMM onların bu hesaplarını bozacaktı.

Osmanlı sağlık teşkilatının, İtilâf Devletleri hâkimiyetine girdiği sıralarda TBMM Anadolu'da bulunan bazı limanları ele geçirdi. TBMM ele geçirdiği limanlarda bağımsız bir sağlık teşkilatı kurmak suretiyle yeni vergiler belirleyebiliyor ve bu vergileri istediği oranda arttırabiliyordu[1844]. Anadolu'da Yunan işgal bölgesindeki limanlara gelen gemilerden bir kez sağlık vergisi alınıyordu. Bu gemiler İstanbul'u ziyaret etmeleri halinde ikinci kez ve nihayet TBMM'nin denetimindeki bir limanı ziyaret ettiğinde üçüncü kez sağlık vergisi ödüyorlardı. Böylece, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilen Türk limanlarında üç defa hem de farklı oranlarda sağlık vergisi tahsil edilmiş oluyordu.

TBMM ancak Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra deniz sağlığı ile ilgili tedbirleri alabildi. 29 Eylül 1923 tarihinden itibaren İstanbul Limanı'ndan çıkan gemilerin sağlık teşkilatı bulunan ilk Türk limanına varışında tıbbî muayeneye tabi tutulmasına başlandı[1845].

c. İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun Muhtelif Uygulamaları

İşgal yönetimi, İstanbul'un idaresini TBMM temsilcilerine devrettiği tarihe kadar sağlık alanında farklı uygulamalara imza attı. 1920 yılı ortalarında İstanbul ve çevresinde tifo vakaları görülmesi üzerine İtilâfçı Sağlık Komisyonu tedbir ve tedavi amaçlı olarak bir aşı kampanyası başlattı. Amerikalılar "U.S.S. Galveston" gemisindeki ve Tophane rıhtımındaki merkezlere, İngilizler Galata'daki Denizci Hastanesi'ne ve Kroecker Oteli'ndeki merkeze, Fransızlar Yük-

---

1843 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

1844 "28 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

1845 İstanbul Limanı ve Boğazlar Umuru Sıhhîye Müdüriyeti'nden 29 Eylül 1339 (1923) Tarihli Tahrirat", **BOA, HR.İM**, 46/65, lef 1.

sek Kaldırım'daki Zografos'a, Rumlar Parmakkapı, Galata ve Fener'deki Yunan Kızıl Haçı eczanelerine, Ruslar Rus Deniz Üssü'ne, Osmanlı vatandaşları Fatih, Pera, Üsküdar ve Kadıköy'deki halk sağlığı valilik bürolarına başvurarak aşılarını yaptırmışlardı[1846].

İtilâfçı Sağlık Komisyonu tarafından karantina altında tutulan şahısların izole edildikleri yerlerden ayrılabilmeleri, İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından verilecek tıbbi geçiş pasaportuna[1847] bağlı hale getirildi[1848]. Bu özel pasaporta sahip olmayanların bulundukları yerlerden ayrılabilmeleri mümkün değildi.

İşgal yönetimi, İstanbul Belediyesi bünyesinde yer alan ve giderleri belediye vergilerinden karşılanan Belediye Sağlık Heyeti gelirlerine de göz dikti. Yüksek Komiserler 1921 yılı Kasım ayında belediye sağlık hizmetlerini denetlemek gerekçesiyle bir komisyon kurdular[1849]. Esasında Yüksek Komiserler İstanbul'da zührevi hastalıklarla ilgili bir hastane açmak niyetindeydiler. Kaynağı da İtilâf vatandaşlarının ödemesini kabul etmedikleri belediye vergilerinden karşılanacaktı[1850]. Bu teşebbüslerden sonuç alınamaması üzerine İtilâfçı Sağlık Komisyonu mevcut hastanelerden bir tanesinin bu amaçla kendilerine tahsis edilmesini istedi. Bu vazife İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na verildi. Komisyonun yapacağı tahkikattan sonra hangi hastanenin uygun olduğu belirlenecekti[1851]. Sağlık Komisyonu, Yıldız Hastanesi'nin yakınında bir hastane tesis etmeye karar verdi. Ancak finans sorunu yaşadı. Yüksek Komiserler bu projede kullanılmak amacıyla yeni belediye vergileri tahsis edilmesini uygun gördüler. Bu amaçla Yüksek Komiserlik baş tercümanlarının Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat etmesine karar verildi[1852]. Bu müracaat sonuçsuz kalınca Yüksek Komiserler kendi hükûmetlerinden gerekli fonu talep ettiler[1853].

1846 16 Temmuz 1920 Tarihli **The Orient News**'ten nakleden; Ar, **a.g.e**, s. 10.

1847 Medical Passes.

1848 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

1849 "14 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11661.

1850 "27 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1312.

1851 "24 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3547.

1852 "28 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

1853 "12 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5484.

Yüksek Komiserler eczanelerde satılan ilaçlara yönelik düzenlemeler de yaptılar. İtilâfçı Sağlık Komisyonu, uyuşturucu maddelerden yapılan bazı ilaçların satışı hakkında düzenleme yapılmasına dair bir taslak hazırlayarak Yüksek Komiserlerin onayına sundu[1854]. Hariciye Nazırı'nın başkanlığında toplanan İtilâf Devletleri ve Düyûn-ı Umûmiye temsilcilerinden oluşan bir komisyon bu taslağı onayladı[1855]. Bundan sonra bu tür ilaçlar İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun denetiminde satıldı.

Osmanlı Devleti'nde yabancı doktor, dişçi ve ebeler ülkede çalışmaları için gerekli muameleler yapıldıktan sonra "kollukyum" adı verilen bir sınava tabi tutulmakta, sınavda başarılı olmaları halinde çalışmalarına müsaade edilmekteydi. I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce "Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-u Muvakkat" (23 Şubat 1914) ile Osmanlı topraklarında çalışan yabancıların hakları kanun ve nizama bağlı olmaları şartıyla teminat altına alınmıştı. Bu meyanda tababet alanında çalışanlarla ilgili düzenlemelerde yapılmış; "kollukyum" sınavı kaldırılmıştı. Bundan sonra doktor seçiminde Darülfünun Tıp Fakültesi'nden mezun olup doktorluk sınavından başarılı olanlar doktor olarak seçilmeye başlanmıştı[1856]. İşgal yönetimi doktorların çalışma esasları hakkında yapılan değişiklikleri görmezden gelerek İstanbul'da çalışmakta olan veya çalışmak isteyen İngiltere, Fransa ve İtalya'ya tabi doktorların İtilâfçı Sağlık Komisyonu tarafından tescil edilmeleri şartını getirdi[1857]. Yunan tebaasından doktorların aynı şekilde tescil edilmesi için yapılan başvurular Sırp ve Romanyalıların da benzer taleplerde bulunacakları gerekçesiyle kabul edilmedi[1858]. Büyük bir olasılıkla Yunanlılara, işgal ettikleri topraklarda İtilâf menfaatlerine aykırı bir tutum sergiledikleri için böyle bir cevap verilmişti.

Sevr Antlaşması'nın 146. maddesine göre Osmanlı Hükûmeti yabancı üniversite ve okulların verdiği diplomaları, mesleklerin ve fabrikaların diploma niteliğindeki sertifikalarını tanımayı kabul ediyordu. İtilâfçı Sağlık Komisyonu Al-

---

1854 "4 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

1855 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203", **FO, 371/9176**, E 10937.

1856 Elmacı, **a.g.e**, s. 117.

1857 "18 Mart 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 3766.

1858 "29 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E5443.

manya, Avusturya, Bulgaristan, Azerbaycan, Hicaz, Gürcistan ve Amerika'nın niteliksiz okulları tarafından verilen diplomalarının kabul edilmemesi için değişiklik yapılmasını tavsiye etti[1859]. Adı geçen ülkeler arasında kaliteli eğitim veren İttifak Devletlerinin de olması uygulamanın daha çok onlara yönelik olduğunu göstermekteydi. İtilâfçı Sağlık Komisyonu, doktorların sahip olmaları gereken mesleki bilgileri önemsemiyor, onların hangi ülke vatandaşı olduklarına önem veriliyordu.

Yüksek Komiserler Adli Komisyon tarafından hazırlanan 15 Haziran 1921 tarihli rapor doğrultusunda Rus doktorların mesleki ehliyete sahip olup olmadıklarını tahkik etmek üzere bir komisyon kurulmasına karar verdiler. Bununla beraber İstanbul'da Rus göçmenler arasında doktor olduğunu iddia edenlerin mesleklerini serbestçe icra etmesine izin veriliyordu[1860].

İngiliz Hükûmeti'ne müracaat eden Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe, İstanbul'da bulunan Yunan doktor ve eczacılarının bazı zorluklarla karşılaştıklarını, onların haklarından mahrum edildiklerini ileri sürerek Yunan doktor ve eczacılarının da İtilâf vatandaşları gibi tescil edilmelerini talep etti[1861]. Mesele Yunan vatandaşları olunca farklı bir uygulamaya gidildi. İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun mesleki ehliyete sahip olduğu kabul edilen Yunan doktorlar tescil edilecekti. Buna karşın Yunan yetkililer ise vatandaşlarının tamamının tescil edilmesini istiyordu[1862].

İtilâf Yüksek Komiserleri "cahil ve savunmasız" halkı Yunanistan'dan Guatemala'ya kadar değişik ülkelerden her çeşit diploma temin edecek "sahte doktorlar karşısında müdafaa etmek gerekçesiyle tescil işlemi yapıyorlardı. Amerika'daki bazı üniversitelerin değersiz diplomalar verdiğini iddia eden Yüksek Komiserler, Amerikalı doktorları da tescil etmiyorlardı. Üç büyük İtilâf Devleti'ne mensup doktorlar ise mesleki ehliyetine bakılmaksızın tescil edilmekteydi[1863].

1859 "İtilâfçı Sağlık Heyeti Tarafından Hazırlanan 20 Şubat 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/6570**, E 2997.

1860 "24 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 7937; "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

1861 "Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6570**, E 11551.

1862 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzarı Rizo Rengabe'ye 6 Aralık 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6570**, E 13320.

1863 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6570**, E 2997.

Bu uygulamadan da anlaşılacağı üzere halk sağlığı değil İtilâf menfaatleri esas alınmaktaydı. İşgal yönetiminin bu menfaatçi uygulamaları TBMM'nin sağlık teşkilatına hâkim olması ile sona erecekti.

d. TBMM'nin Sağlık İdaresi'ni Devralması

TBMM adına İstanbul'un idaresini devralmak üzere gelen Refet Paşa, 6 Kasım 1922 tarihinde İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun miadını tamamladığını ve bu tarihten sonra İstanbul'da TBMM'nin sağlık ile ilgili yükümlülükleri ifa edeceğini bildirdi[1864]. Böylece İstanbul'da sağlık alanındaki kontrol TBMM'nin kontrolüne geçiyor, bir işgal müessesesi olan İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun idari misyonu sona eriyordu. Bundan sonra komisyon resmen sona erinceye kadar maddi konularla ilgilenecekti.

İtilâfçı Sağlık Komisyonu, işgal kuvvetleri İstanbul'dan çekilmeden önce Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait hesaplarda kalan meblağı tüketmeye kararlıydı. Bu amaçla Credit Lyonnais ve Bank of England'da bulunan nakit ile tahvillerin değerinin tespit edilmesine yönelik teşebbüslerde bulunan İtilâfçı Sağlık Komisyonu, elde edilecek fonları görevi sona erecek olan üyeler için kurulacak bir emekli fonuna aktarmayı plânlıyordu[1865].

TBMM Hükûmeti İstanbul'da sağlık organizasyonunu geliştirebilmek için maddi kaynağa ihtiyaç duymaktaydı. TBMM bu kaynağı sağlık vergilerini yeniden tesis etmekte buldu. İtilâf temsilcileri bu vergilerin meşru olmadıklarını savunsalar[1866] da eskisi gibi etkili olamadıklarından alınan kararı kabul etmek zorunda kaldılar. Kaldı ki; işgal döneminde bu vergileri İtilâfçı Sağlık Komisyonu tahsil etmişti.

1864 "TBMM adına Umûmi Sağlık Müdürü Said Tarafından İtilâfçı Sağlık Komisyonu İngiliz Temsilcisi H.G. Hobson'a 6 Kasım 1922 Tarihli Mektup ve TBMM Adına Umûmi Sağlık Müdürü Said Tarafından Yayınlanan 6 Kasım 1922 Tarihli Bildiri", **FO, 371/7941**, E 12644; "6 Kasım 1922 Tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri ile Generalleri Arasında Düzenlenen Özel Toplantıdan", **FO, 371/7935**, E 12658.

1865 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Aralık 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7941**, E 54; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 1976.

1866 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Aralık 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7941**, E 14502.

İşlevini yitiren İtilâfçı Sağlık Komisyonu, TBMM tarafından tahsil edilen sağlık vergilerinin aşırı olduğunu ileri sürerek İstanbul'da bulunan TBMM temsilcilerini protesto etti. TBMM buna sessiz kalmayarak vergilerin yüksek olmadığını savunuyor[1867], vergi tespit etme konusunda yapılan müdahalelerin kabul edilemeyeceğini bildiriyordu. Eksik malumata sahip İtilâf temsilcileri Türk limanlarına uğrayan gemilerden birkaç kez vergi alındığını bunun uluslararası kaidelere aykırı olduğunu da iddia ediyorlardı[1868]. Bu durum İzmir'in işgal altında olduğu ve TBMM Hükûmeti'nin, İstanbul Hükûmeti ile bağlarını kopardığı dönemlerde yaşanmıştı. Şöyle ki; Yunan işgali altındaki bir limana gelen gemiden Yunanlılar vergi alıyor, ardından TBMM'nin hâkim olduğu limanlardan birine giden gemi bir vergi daha ödüyor, bu gemi İstanbul ya da İtilâf Devletlerinin işgali altındaki başka bir limana uğradığında üçüncü kez bir vergi ödemek zorunda kalıyordu. Yunanlılar tarafından işgal edilen limanlar TBMM'nin denetimine girdikten sonra bir kez vergi alınıyordu. Bu durumun müsebbibi, işgalci İtilâf Devletleri olup suçu TBMM'ne atarak yine işin içinden sıyrılmak istiyorlardı.

1867 TBMM tarafından 16 Temmuz 1337'de (1921)'de alınan karara uygun olarak; TBMM'nin denetimi altındaki limanlara gelen Türk bayrağı taşıyan gemilerin 2 kuruş, yabancı gemilerin 5 kuruş vergi alınıyor, bundan sonra gemiler tonajına, kapasitesine veya ait sınıfına göre vergi ödüyorlardı. Yolcu ve yük için tahsil edilen vergiler de değişiyordu; 1-23 ton arası gemilerden 100 kuruş, 25-100 ton arası gemilerden 200 kuruş, 100 ton üzerinde ise her yüz ton için ve parçalar için 200 kuruş alınmaktaydı. Ruhsat bedeli olarak 100 kuruş, sağlık kanunlarını ihlâl eden gemi kaptanlarına ise 1-50 ton arası gemilerde 15 lira, 50-200 arası gemilerde 25 Lira, 200 ton üzeri gemilerde 100 lira, Umûmi gemilerde 50, motorlar için 20 lira ceza kesiliyordu. Yabancı limanlardan gelen 18 yaşından büyük bütün yolcular için gemi kaptanı tarafından 100 kuruş ödeniyordu. Karantina ve bulaşıcı hastalıklardan bahseden 30 Ocak 1922 tarihli genelgede görevlendirilecek her bir kapıcı ve koruma için 125 kuruş, her bir şahıs tarafından karantina vergisi olarak 77.20 kuruş, 1-100 ton arası her gemilerden 50 kuruş, 100-200 ton arası gemilerden 100 kuruş, 200-400 ton arası gemilerden 150 kuruş, 400-1000 ton arası gemilerin 200 kuruş, yün, pamuk ve diğer eşya balyalarının dezenfektesi için 15 kuruş, her 100 parça deri için 50 kuruş, kâğıt ve paçavralar için 50 kuruş, hayvan başına 5 kuruş, koyun ve küçükbaş hayvanlar için 2.20 Kuruş tahsil ediliyordu. "12 Zilkade 1339 (16 Temmuz 1921) Tarihli Kanun", **FO, 371/9124**, E 9117.

1868 "İngiliz Ticari Sekreterlik Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9124**, E 2071; "İngiliz Ticari Sekreterlik Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9124**, E 4957.

İstanbul'da fiilen idareyi ele geçiren TBMM, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün önce bir iyi niyet gösterisi olmak üzere İstanbul dâhil Türk limanlarına gelecek gemilerden bir kez sağlık vergisi alınacağını açıklayarak[1869] bu konudaki şikâyetleri sona erdirdi. Ancak bu kez de yabancı şirketler aşırı miktarda vergi tahsil edildiğini ileri süreceklerdi.

TBMM'nin aldığı vergilerin, İtilâfçı Sağlık Komisyonu tarafından tahsil edilen vergilerden yaklaşık olarak beş kat daha fazla olduğu iddia ediliyordu[1870]. Düşük vergilere alışan yabancı şirketler yeni vergileri hazmedemediklerinden sürekli şikâyetlerde bulunuyorlardı. Vergilerin aşırı olduğunu savunan bu şirketler Türklerden daha düşük vergi alınmasını delil göstererek TBMM'nin yabancılara karşı ayrım uyguladığını ileri sürüyorlardı[1871]. Birçok ülkede görülen bu uygulamanın ayrımcılıkla ilgili olmadığını, ülke içi ticareti geliştirmek için alınan bir karar olduğunu müşteki şirketler de biliyordu. Bu şirketlerin hedefi ayrımcılık iddiasıyla vergi oranlarını aşağı çektirmekti.

Lozan Antlaşması'nda İtilâfçı Muhtelit Sağlık Komisyonu kaldırıldı. Bundan böyle Türkiye, kıyı ve sınırlarında sağlık teşkilatı kurmakta serbest olacaktı. Türkiye, adil bir sağlık tarifesi belirleyecek bu tarife yerli ve yabancılara aynı oranda uygulanacaktı. İstanbul Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait fonları hak sahiplerine dağıtmak üzere, bu kurula katılmış olan devletlerin birer temsilcisinden oluşacak bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyonda antlaşmazlık yaşanması halinde Cemiyet-i Akvam'a müracaat edilecekti[1872].

Lozan Antlaşması'nda savaştan önceki Muhtelit Sağlık Komisyonu'nu tasfiye etmek üzere de bir mütevelli heyeti atanması öngörülmekteydi. Heyet üyelerini İtilâf Devletleri belirlemeyeceklerdi. Cemiyet-i Akvam Sağlık Komisyonu ve Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu bir liste hazırlayacak, Türkiye bu 6 kişilik liste

---

1869 "Sıhhîye Vekâleti'nin 22 Temmuz 1339 (1923) Tarihli Tamimi", **FO, 371/9124**, E 9117.

1870 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Haziran 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 6669.

1871 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 17 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 9117.

1872 **Lozan Antlaşması**, md. 114-116. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul Necmi İstikbal Matbaası, 1931, s .110-112.

içerisinden 3 şahsı komisyon üyesi olarak seçecekti[1873]. Yalnız mesele göründüğü kadar basit değildi. Çünkü savaşın başlamasıyla Osmanlı Hükûmeti, Muhtelit Sağlık Komisyonu'na ait malvarlıkları ve hesaplara el koyduğundan bunların bir kısmını kullanmıştı. İtilâf Devletleri savaş sırasında bu komisyonun, İtilâf Devletleri bankalardaki hesapları dondurmuşlar, özellikle İstanbul'un işgalinden sonra bu fonların büyük bir kısmını harcamışlardı. Dolayısıyla mesele içinden kolay kolay çıkılamaz bir hale gelmişti.

30 Ekim 1923 tarihinde bu kez TBMM Hükûmeti fonları kullanmak istediğinde İtilâf temsilcileri müşterek bir nota hazırlayarak bu mesele ile kurulacak komisyonun meşgul olacağını bildirdiler[1874].

Lozan Antlaşması'nın onay sürecinde İtilâf temsilcileri, Türk ve yabancı gemilerden eşit miktarda sağlık vergisi alınması amacıyla TBMM sağlık temsilcisi Adnan Bey'e bir nota verdiler. Buna göre yabancı gemilerden de Türk gemilerinden alındığı gibi 2 kuruş alınması talep ediliyordu[1875]. İşgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrılmadan önce bu meseleyi kendi menfaatlerine göre çözmek istiyorlardı. Fakat TBMM temsilcileri gelinen aşamada İtilâf temsilcilerinin baskılarına boyun eğecek yapı ve karaktere sahip değillerdi.

7. Osmanlı Jandarmasını Teşkilatlandırma Faaliyetleri

Fransızların Osmanlı jandarmasını kontrol edebilmek amacıyla çalışmalarını sürdürdükleri sıralarda Osmanlı Hükûmeti gönüllü jandarma toplayabilmek amacıyla harekete geçti. Fakat İtilâf temsilcileri, mütarekeye muhalif olduğu gerekçesiyle buna müsaade etmediler[1876]. Osmanlı jandarmasını bir zabıta kuvveti olarak değil de bir askerî güç olarak değerlendiren İtilâf Devletleri asayişin sağlanmasına yönelik bu teşebbüse mani oldular.

1873 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 9773; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 9952.

1874 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Kasım 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**,

1875 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9124**, E 9962.

1876 "Jandarma Umûm Kumandanlığı'ndan Muhtelif Vilayet ve Mutasarrıflıklara 16 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Şifre Telgraflar", **BOA, DH.ŞFR**, 93/174.

15 Mart 1919 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle jandarma idaresi Harbiye Nezâreti'nden alınarak Dâhiliye Nezâreti'ne bağlandı[1877]. Hükûmet bu değişiklikle jandarmanın askerî bir güç olmadığını göstermiş oluyordu. Bundan sonra Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı jandarma mevcudunun arttırılmasına yönelik çalışmalar hız kazanacak, İtilâf Devletlerinin tepkileri azalacaktı.

Osmanlı Hükûmeti, jandarma mevcudunu arttırdıktan sonra jandarma idaresini yeniden Harbiye Nezâreti'ne bağlamak üzere harekete geçti. Ancak Yüksek Komiserler, mütarekeye aykırı olacağını ileri sürerek buna da müsaade etmediler. Yüksek Komiserler, Harbiye Nezâreti'ne bağlanması halinde jandarma birliklerinin orduya kaydırılmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle mevcut statünün devamına karar verildi[1878].

İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri, yapacakları bir itirazın işgal yönetimi içerisinde ihtilaflara neden olacağını düşündüklerinden Fransızların jandarma teşkilatına yönelik çalışmalarına tepki göstermiyorlardı[1879]. Bu noktada İngiliz Hükûmeti devreye girerek daha önce yapılan kumanda paylaşımı ilkelerine uygun bir şekilde Fransızların Boğazların Avrupa yakasında jandarma konusunda yapacakları uygulamaları kabul edeceğini açıkladı[1880]. Bu açıklama Fransızların, Osmanlı jandarması ile ilgili çalışmalarını sınırlandırmaya yönelik ilk teşebbüstü. İngilizler, Fransız işgali altında kalan bölgede jandarma ile ilgili lokal faaliyetlerde bulunabileceklerini ancak jandarma teşkilatına yönelik umûmi çalışmalara müsaade etmeyeceklerini gösteriyorlardı.

İngilizlerin tutumu nedeniyle hareket kabiliyeti azalan Fransızlar, jandarma üzerinde tam bir denetim kuramadılar. 1920 yılında Foulon'un ölümünün ardından Dâhiliye Nazırı tarafından yapılan açıklamayla, Sevr Antlaşması'nda öngörülen organizasyon komisyonları kurulana kadar İtalyan Albay Caprini'nin

1877 "Jandarma Kumandasının Harbiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne Geçmesi Hakkında 30 Mart 1335 (1919) Tarihli Talimat", **BOA, DH.İUM**, E50/18.

1878 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

1879 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 31 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 50584.

1880 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 31 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4165**, 50585.

Jandarma Müfettişi olarak atandığını bildirdi[1881]. Bu atama ile İtilâf Devletlerinin jandarma konusundaki ihtilafını fark eden Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Fransızların jandarma üzerindeki nüfuzunu kırmak istiyordu. Fakat Fransızlar, iddialarından vazgeçmeyerek Foulon'un yerine Yarbay Viet'i atadıklarını açıkladılar. Osmanlı Hükûmeti bu kararı tanımamış olsa da Viet jandarma hakkında emirler yayınlamaya devam etti[1882]. Bununla birlikte Fransızlar jandarma konusundaki emellerine ulaşamadıklarından jandarma hakkındaki kararları da Yüksek Komiserler aldılar.

İtilâf Şark Orduları Kumandanlığı tarafından atanan subaylar, Osmanlı jandarmasının murakabe ve ıslahına memur edilerek muhtelif vilayetlere gönderildi[1883].

Osmanlı Hükûmeti, İstanbul içerisinde bir bölgeye jandarma göndermek istediği zaman Yüksek Komiserlerden izin almak zorundaydı. 1921 yılı başlarında Şile ve çevresinde yaşanan asayişsizlik nedeniyle hükûmet, bölgeye jandarma gönderebilmek için Yüksek Komiserlere müracaat etti. Bunu askerî bir mesele olarak değerlendiren Yüksek Komiserler meseleyi Başkumandan Harington'a havale ettiler[1884]. Ancak Harington bu konuda herhangi bir adım atmadı. Hükûmet de bölgeye jandarma gönderemedi.

Çatalca ve çevresinde faaliyet gösteren Türk jandarmasının eskiyen tüfeklerinin değiştirilmesi çalışmaları da Yüksek Komiserler tarafından engellendi[1885]. İşgal döneminde Fransızların jandarmaya hâkim olma teşebbüslerine rağmen, jandarma hakkındaki idari kararlar Yüksek Komiserler tarafından alınarak uygulandı.

1881 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 19 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 2328.

1882 "Sevr Antlaşması'na Göre Jandarma Hakkında Hazırlanan Muhtıra", **FO, 371/6482**, E 9109.

1883 "Dâhiliye Nezâreti'nden Ankara Vilayeti'ne 30 Mart 1335 (1919) ve Samsun Vilayeti'ne 31 Mart 1335 (1919) Tarihli Şifreler", **BOA, DH.ŞFR**, 97/363-365.

1884 "8 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

1885 "29 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E5443.

8. Kır Bekçiliği (Polisi) Sisteminin Uygulanması

İşgal sürecinde haber kaynağı olarak genellikle Rum ve Ermenileri kullanan İtilâf istihbarat görevlileri İstanbul, Marmara Denizi ve yakın çevresindeki halkın Türk zabıta kuvvetlerine itimat etmediğine dair raporlar hazırladılar. İstanbul'da Osmanlı polisi üzerinde bir İtilâfçı kontrol oluşturan işgal yönetimi, kırsal bölgelerde görev yapan jandarmanın yerine o bölgelerde yaşayan ahaliden oluşacak kır bekçilerinin görevlendirilmesi için bir çalışma başlattı. Çalışma doğrultusunda bazı köylerde ahalinin çabalarıyla bekçiler istihdam ediliyor, bu bekçilerin maaş ve masrafları ahali tarafından karşılanıyordu. Bu şekilde Ermeni köylerinde Ermeni, Rum köylerinde Rum, Türk köylerinde Türk bekçiler vazife yapmaktaydı. Bekçilerin maaş ve masraflarının ahali tarafından karşılanması[1886] nedeniyle maliyeye yük binmiyordu. Bu yönüyle olumlu gibi görünen sistem sivil toplumun hızla silahlanmasına neden oluyordu.

Webb, özellikle İstanbul ve İzmit civarındaki köylerde Hıristiyanlarla Türkler arasında yaşanan sorunların kır bekçiliği sisteminin yeniden tesis edilmesiyle çözülebileceğini düşünüyordu[1887]. Fakat çözüm olması beklenen bu sistem tam tersi bir etki yaratabilir, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki sorunları daha da arttırabilirdi.

25 Nisan 1919 tarihinde Sadrazam ile yaptığı görüşmede Webb, kır bekçiliği sistemi ile kırsal kesimlerde yaşanan asayiş sorunlarının azalacağını ileri sürdü. Bu konu hakkında hükûmetine bilgi veren Webb, köylülerin istihdam edecekleri bekçileri silahlandırılabileceklerini ifade ettikten sonra kafasında özellikle Hıristiyan köylerinin bulunduğunu itiraf etti. Sadrazam'ın bu sisteme sıcak bakmadığını sezen Webb, kır bekçilerinin bölge jandarma kumandanının emrine verilmesini önerdi. Kendilerine hükûmet tarafından üniforma sağlanacak olan kır bekçileri, köylerin ileri gelenlerine danışarak görevlerini yapacaklardı. Sadrazam'ın da yeşil ışık yaktığı anlaşılan[1888] bu öneri jandarma teşkilatının yapısında da değişikliğe yol açacaktı. Webb'in sözlerinden anlaşılacağı üzere esas

---

1886 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4160**, 154462.

1887 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4162**, 177624.

1888 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 72741.

amaç Rum ve Ermenileri meşru yollardan, üstelik hükûmet eliyle silahlandırmaktı.

Webb'in, Sadrazamla görüşmesinden sonra kır bekçiliği sessiz sedasız yaygınlaşmaya başladı[1889]. Varılan uzlaşma gereği kır bekçilerine Osmanlı Hükûmeti tarafından üniforma veriliyor, silah dağıtılıyordu. Bu durum özellikle Hıristiyanları silahlandırmak isteyen İtilâf Devletlerinin işine gelmiyordu. Çünkü hükûmet Müslüman bekçilere de silah dağıtıyordu. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra işgal yönetimi, Türk yetkililer tarafından silah dağıtılmasının mütareke ile bağdaşmadığını ileri sürdü. Milne, 31 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek daha fazla silah dağıtılmamasını bildirildi. Oysa kendi önerdikleri sisteme göre silah dağıtılıyordu. Diğer yandan İstanbul ve çevresinde yaşayan Hıristiyanlarla, Müslümanlar arasındaki sorunlar giderek artıyordu. Bu durum işgal kuvvetlerinin yeterli korumayı sağlayamadığına dair izlenim yaratmaktaydı. Bu nedenle Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı, kır bekçiliği sisteminin yürürlükten kaldırılmasını önerdi. Bu öneriye karşın Türk jandarmasının "lisanslı eşkıyadan başka bir şey olmadığını" düşünen Webb'in bu konudaki kararı değişmedi[1890].

İngiliz Hükûmeti de askerî açıdan çok önemli bir sorun yaratmadıkça kır bekçiliği sisteminin devamından yanaydı[1891]. Milne, kır bekçilerine dağıtılacağı gerekçesiyle Osmanlı Hükûmeti'ne teslim edilen silahların, hükûmet tarafından Rum ve Ermenilerden daha çok Müslümanlara dağıtıldığını iddia etmekteydi. Müslümanlara dağıtılan silahların Kuvâ-yı Milliye'nin eline geçmesinden de endişe eden Milne, kır bekçiliği yerine jandarmanın teşkilatlandırılmasının daha yararlı olacağını düşünüyordu[1892]. İngiliz Savaş Bakanlığı da Milne ile aynı görüşte idi[1893]. Osmanlı Hükûmeti'nin silahları dağıtma vazifesini üstlenmesi

---

1889 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 29 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 72741.

1890 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 144386.

1891 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 155753.

1892 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 18 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 155753.

1893 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 25 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 155753.

nedeniyle hedeflerine ulaşamayan İtilâf Devletleri kır bekçiliği sistemine sırt çevirdiler.

Sevr Antlaşması'nda kır bekçileri meselesi, gümrük muhafaza, yerel kent polisi ve orman bekçileri meselesi ile birlikte ele alındı ve bunların sayısının savaş öncesinde Türkiye sınırları içerisinde çalışanların sayısını geçmemesine karar verildi[1894]. Bundan sonra İtilâf Devletleri kır bekçiliği sistemini yaygınlaştırmaktan vazgeçtiler.

9. İstanbul'da İaşe Sıkıntısı

Trablusgarp Savaşı'yla birlikte yaklaşık sekiz yıl savaş ekonomisinin uygulandığı Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kaynaklar tükenme noktasına gelmiş, halkın iaşesini temin etmek önemli bir sorun olmuştu. Ahalisinin iaşesini ülke içerisinden temin eden İstanbul'da savaş yıllarında çok büyük sıkıntılar yaşanmıştı.

Kaynakların tükenmeye başlaması temel tüketim maddelerinin fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu. Paranın değer kaybetmesine karşın temel tüketim maddelerinin fiyatları sürekli artıyor, spekülasyon ve karaborsacılık yaygınlaşıyordu[1895]. Bu nedenle ülkenin iaşesi giderek daha ciddi bir mesele haline geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu meseleye çözüm bulabilmek amacıyla iaşe teşkilatında düzenlemeler yapmaya çalışmıştı.

18 Ağustos 1917'de çıkarılan bir kararname ile ihtiyaç sahibi mahallerin ve ordunun gereksinim duyduğu hububatı satın almak, gerekli yerlere sevk etmek veya yurtdışından ithal etmek amacıyla İaşe-i Umûmiye Müdüriyeti kurulmuştu. Harbiye Nezâreti'ne bağlı bu müdüriyet 30 Temmuz 1918 tarihinde İaşe Nezâreti'ne dönüştürüldü. Nazırlığına da Esnaf Cemiyeti Başkanı Kara Kemal atandı. İaşe Nezâreti ithal ve ihraç edilecek ürünleri belirleme yetkisine sahipti. Nezâret, gıda ve ihtiyaç maddeleri üreten fabrika, değirmen, fırın, imalathane gibi tesislerin vesait sorununu çözmekle de mükellefti. Ancak yapılan bu düzen-

1894 **Sevr Antlaşması**, md. 170. Erim, **a.g.e**, s. 583.

1895 Arzu T. Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 6, (2004), s. 88-89.

lemeler beklenen başarıyı sağlayamamış, İaşe Nazırı Kara Kemal dahi vurgunculuk ve karaborsacılıkla itham edilmekten kurtulamamıştı[1896].

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulan millî şirketler iaşe meselesini çözmek için çaba sarfediyorlardı. Bu şirketlerin faaliyetlerini organize eden şahsın Kara Kemal olması vurgunculuk ve karaborsacılık söylentilerini daha da arttırmaktaydı. Savaşın sonunda Evkaf Nezâreti bu işe el attı. Evkaf ve kamu haklarının muhafaza etmek gerekçesiyle millî şirketlerin müdür ve muhasebecileri görevden alındı[1897].

İşgal kuvvetlerinin geldiği ilk günlerde İstanbul'da ciddi bir şekilde iaşe sıkıntısı yaşanmaktaydı. En temel tüketim maddesi olan ekmek ihtiyacı başlı başına bir problemdi. İstanbul'da günlük olarak dağıtılan vesika ekmeğin gramajı 250 dirhemden 150 dirheme çekildi. İaşe Nezâreti ekmek sıkıntısını bir nebze olsun giderebilmek amacıyla ambarlarda bekletilen patatesi halka dağıtmaya karar verdi[1898]. Öte yandan hükûmet 27 Mayıs 1919 tarihinde bazı temel gıda maddelerinin ihracını yasaklayarak iaşe sıkıntısını önlemeye çalıştı[1899].

a. İtilâfçı İaşe Komisyonu

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri iaşenin sağlanmasına özel önem verdiler. İtilâf temsilcileri öncelikle İstanbul'a getirdikleri birliklerinin iaşelerini temin etmek zorundaydılar. Ayrıca İtilâf Devletleri İstanbul'a "gayrimüslimleri koruma" sloganıyla geldiklerinden onların iaşesini sağlamayı da vazife olarak görüyorlardı. Aksi halde işgal bir skandala dönüşecek, İtilâf Devletleri dünya kamuoyunda büyük prestij kaybedeceklerdi. İtilâf Devletlerinin iaşe işlerine el atmalarının sebepleri sadece bunlar değildi. İaşe işlerinde dönen büyük paralar her şeyden çıkar sağlamayı alışkanlık haline getiren İtilâf Devletlerini cezbetmekteydi.

1896 Temel, **a.g.e**, s. 38-39.

1897 **Sabah,** 31Aralık 1918, no. 10451.

1898 Temel, **a.g.e**, s. 40.

1899 Buğday, arpa, un ve mamulleri, irmik, nişasta, bulgur, patates, mısır, fasulye, peynir, et, yağ, zeytin, zeytinyağı, bitkisel yağlar, şeker, şekerleme, pekmez, bal, saman, yulaf, ot, diğer hayvan yemleri, canlı hayvan, deri, kereste, her türlü inşaat malzemesi, maden, odun kömürü, kok, ispirto, petrol mamulleri, yün, halı dışındaki yünlü dokumalar, haşhaş tohumu, haşhaş yağı, çay, kahve ve kibrit gibi maddelerin ihracı yasaklandı. Temel, **a.g.e**, s. 41.

Diğer konularda olduğu gibi İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında da İngilizler başrolü oynadılar. Anadolu'dan İstanbul'a iaşe nakli hakkında tahkikat yapan Tuğgeneral H.E.C. Whittall tarafından hazırlanan raporda, mütarekenin İtilâf Devletlerine Osmanlı İaşe Nezâreti'nde bir temsilci bulundurma hakkı tanıdığını ileri sürülmekteydi. Whittall, organizasyon ve ulaşım sorunlarının çözülmesi halinde İstanbul'un iaşesinin temin edilebileceğini düşünüyordu. "İşlerini organize etme kabiliyetleri olmayan" Türklerin İaşe Nezâreti'ne İtilâf temsilcisi atanana kadar ciddi tedbirler alamayacaklarını ve organizasyon sorunlarını çözemeyeceklerin de iddia eden Whittall'a göre kömür sıkıntısından kaynaklanan ulaşım sorununu yalnızca İtilâf Devletleri çözebilirdi[1900].

Savaş yıllarında İtilâf ordularının bulundukları bölgelerde, iaşe sorunlarını çözebilmek amacıyla İtilâfçı İaşe Temsilciler Komisyonu adı verilen bir komisyon kurulmuştu. Londra'da toplantılar yapan bu komisyon savaş sonrasında yenilen ülkelerdeki iaşe sorunlarıyla da ilgileniyordu. Komisyon, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nin yaptığı öneri doğrultusunda Osmanlı İaşe Nezâreti'ne İtilâf mümessili olarak o sıralarda Kahire'de atama işlerini düzenleyen Harold Woods'u atamayı uygun gördü[1901]. 15 Ocak 1919 tarihinde İaşe Nezâreti'ndeki vazifesine başlayacak olan Woods'a teknik meselelerde danışman olarak Edwin Whittal'in yardım edeceği Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[1902].

İtilâf Devletlerinin iaşe meselesine nasıl yaklaştıklarını görebilmek adına H.E.C Whittall tarafından hazırlanan raporu tahlil etmekte yarar vardır. Yaptığı araştırmalar neticesinde Whittall, Anadolu ve Trakya'da tüccar, çiftçi ve resmî dairelerin elinde ne kadar hububat olduğunu tespit ederek yurdun iç kesimlerinde bulunan tahılın İstanbul'a sevkine Anadolu Demiryolu Şirketi'nin engel olduğunu belirtti. Bu nedenle Whittall, demiryolu hattının teftiş edilmesini istiyordu. Ulaşımda karşılaşılan diğer bir sorun, iaşe sağlanacak mekânların demiryolu istasyonlarına uzak olmasıydı. Ulaşım sorunlarının çözülebilmesi için ek tren seferlerine, istasyonlara gereken nakliyatın yapılabilmesi için ise ulaşım vasıtalarına ihtiyaç var idi. Savaş yıllarında istikrarsız bir seyir izleyen ve aşırı bir

---

1900 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 3403.

1901 "İtilâfçı İaşe Temsilciler Komisyonu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ocak 1919 Tarihli Telgraf" **FO, 371/4178**, 1945.

1902 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne 14 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2726/ 22, lef 29.

şekilde yükselen hububat fiyatları Boğazların açılmasıyla yapılan ithalat sayesinde düşmeye başlamıştı. Mütarekeden önce 25/26 kuruş olan buğday fiyatları 11 kuruşa, 13/15 kuruş civarında olan arpa fiyatları 9 kuruşa kadar gerilemişti. Yapılan ithalat, fiyatlarda %50 oranında bir azalma sağlamıştı. Aynı azalmayı bakliyat fiyatlarında da görmek mümkündü. Buna rağmen İstanbul'da tahıl ve bakliyat fiyatları Anadolu'ya oranla %50 daha pahalıydı. Bu sadece kömür sıkıntısı ve ulaşım maliyetinin yüksekliğinden değil İstanbul'a iaşe sağlayan "stokçu ve karaborsacı tüccarlarla spekülatörlerden" kaynaklanıyordu. Whittall'ın tüccar ve spekülatörleri yola getirmek için iki önerisi vardı. Birincisi, onlara trenlerde vagon verilmemesi ve Anadolu'da satın alma komisyonları kurulması idi. İkincisi ise yurtdışından iaşe ithal etmekti[1903]. Yapılan önerilerin ikisi de İtilâf menfaatlerine hizmet edecekti. Birinci önerinin kabul edilmesi halinde İtilâf Devletleri, kurulacak olan satın alma komisyonlarını kendi kontrollerine alacaklar ve bunu kazanca dönüştüreceklerdi. İkinci önerinin gerçekleşmesi halinde ise İtilâf Devletlerinden veya onların uygun göreceği ülkelerden yapılacak ithalatla İtilâf şirketleri kazanç sağlayacaklardı.

Whittall'ın yaptığı önerileri destekleyen Calthorpe, sıkıntının İaşe Nezâreti'ne İtilâf temsilcisi atanmasıyla çözülebileceğini ve durumun bu şekilde iyileştirilebileceğini düşünüyordu. Sonunda Calthorpe, İtilâf çıkarlarını korumak üzere maaş ve masrafları ordu fonlarından karşılanacak olan Binbaşı Woods'un İaşe Nezâreti'ne İtilâf temsilcisi olarak atanmasını teklif etti[1904]. Bu teklifi kabul eden İngiliz Hükûmeti, bu göreve müttefiklerinin temsilci atamasının önlemesi için Yüksek Komiseri'ne talimat verdi[1905]. Bu talimat İtilâf Devletleri arasında iaşe alanında da kendisini hissettirecek rekabetin habercisi idi.

20 Ocak 1919 tarihinde Woods'un önerileri doğrultusunda İaşe Nezâreti, İaşe-i Umûmiye Müdürlüğü'ne dönüştürülerek Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlandı. Bu amaçla hazırlanan taslakta İaşe Nezâreti'nde istihdam edilen personel sayısının azaltılması öngörülmekteydi. Woods, bu sayede masrafların

1903 "H.E.C Whittall Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 21 Aralık 1918 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 1945, 3403.

1904 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 3817.

1905 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 4969.

azalacağını iddia ediyordu. Fakat İngilizlerin asıl hedefi; Nezârette çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarını temizlemekti. Osmanlı Hükûmeti, İaşe Müdüriyeti'ni, Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden bağımsız bir kuruluş haline getirmeyi plânlıyordu. Ancak Woods buna karşı çıkarak müdürlüğün Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı kalmasında ısrar etti. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti ara bir yöntem bularak İaşe Müdüriyeti'ni Şehremaneti'ne bağladı[1906]. Hükûmet bu düzenlemeyle iaşe alanında yapılan müdahaleleri yerel düzeye indirmek istese de sonuç değişmeyecekti.

İngiliz Savaş Bakanlığı, Woods'un sivil olarak atanması konusunda ısrar etmekteydi[1907]. İtilâf Devletleri bir idareye el koymak ya da o idareyi kontrol etmek istediklerinde mazeret olarak askerî gerekçeler üretiyor ve asker kökenli personeli bu kurumlarda görevlendiriyorlardı. Çünkü İtilâf Devletlerinin yapılan Mondros Mütarekesi'ne göre yalnız askerî gerekçelerle idareye el koymaya ve gerekli tedbirleri almaya hakları vardı. İaşe Nezâreti'ne yapılan atama bu kritere uymuyordu.

Calthorpe, İngiliz temsilcisinin askerî sıfatla atanmasında ısrar ediyordu. İngiliz temsilcisinin atanmasının gündeme geldiği sıralarda Fransız ve İtalyanlar da harekete geçerek İaşe Nezâreti'nde İtilâf temsilcilerinin katıldığı bir komisyon kurulmasını sağladılar. Tamamı subay olan bu temsilcilerin en kıdemlisi Albay rütbesine sahip Woods olduğu için toplantılara o başkanlık yapmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri de temsilcisinin rahatça elde ettiği bu haktan vazgeçmek istemiyordu[1908]. Yüksek Komiserinin uyarısını dikkate alan İngiliz Hükûmeti, Woods'un maaşının sivil idareci olarak ödenmesine ancak kendisine bahşedilen Albay rütbesinin devamına karar verdi[1909]. Ortada herhangi bir pürüz kalmadığı ve Woods'un askerî gerekçelerle atandığı Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi.

1906 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 5 Şubat 1919 Tarihli Rapor P.2", **FO, 371/4178**, 20748.

1907 "İngiliz Savaş Bakanlığı'nın İngiliz Hükûmeti'ne 25 Ocak 1919 Tarihli Telgrafı", **FO, 371/4178**, 14824.

1908 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 17517.

1909 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 18052.

Bu sıralarda İstanbul çok ciddi bir şekilde iaşe sıkıntısı çekiyordu. 5 Şubat 1919 tarihinde edinilen bilgilere göre İstanbul'un aşağı yukarı 20 günlük iaşesi kalmıştı. İaşe için acilen para gerekiyordu. Aksi takdirde İstanbul ahalisinin ekmek bulması dahi zor olacaktı. Woods ve meslektaşlarının incelemeleri sonucunda şu tedbirlerin alınmasına karar verildi;

(1) İaşe Nezâreti'ne ait olup ülke içerisinde bulunan tahılın tamamı İstanbul'a getirilecek.

(2) Haydarpaşa ve değirmenler arasındaki kaçağa karşı kontrol sistemi kurulacak.

(3) Standart ekmek vesikaları arttırılacak.

(4) Değirmen ve fırınlarda gerekli kontroller yapılacak.

(5) Karşı çıkanlara ceza verilecek.

(6) Nezâret un fiyatlarının azaltılmasında serbest olacak.

(7) Yoksullar dışındakiler için ekmek vesikası feshedilecek.

(8) Genel müdürlük harcamalarında denge sağlanacaktı.

Limanlarda, Anadolu Demiryolu üzerindeki istasyonlarda ve depolarda bulunan ürünlerin İstanbul'a getirilmesi için Demiryolu Müdürü Albay Rhodes ile uzlaşmaya varıldı. Buna göre stokların bulunduğu istasyonlara vagon gönderilecek, öncelikle buğday daha sonra diğer ürünler İstanbul'a getirilecekti. Umûm müdürlüğe ait olanlar toplanmadan tüccardan ürün alınmayacaktı. Değişik hükûmet dairelerinden yapılan talepler Woods'un kontrolü altındaki İaşe Umûm Müdürlüğü'ne yapılacak ve onun aracılığıyla Anadolu Demiryolu'na iletilecekti. Woods ile görüşen İaşe eski Nazırı Abdurrahman Bey'in kabul ettiği bu prosedür hükûmet tarafından yürürlüğe kondu[1910]. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere yeni kurulan İaşe Umûm Müdürlüğü İngilizlerin oldukça etkili olduğu İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun denetimine girecekti. Bundan sonra işgal yönetimi, İtilâfçı İaşe Komisyonu vasıtasıyla iaşe meselesinde hâkimiyeti ele geçirecekti.

İtilâfçı İaşe Komisyonu yurdun değişik bölgelerinde bulunan iaşenin İstanbul'a getirilmesi amacıyla Anadolu Demiryolu kontrolü ile düzenlemeler yapacaktı. Bundan sonra İtilâfçı İaşe Komisyonu, Haydarpaşa'ya tahılla-

1910 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 5 Şubat 1919 Tarihli Rapor P.3", **FO, 371/4178**, 20748.

rın geliş tarihini, vagon sayılarını, vagonun numaralarını, her bir vagon için Haydarpaşa'dan yüklenen miktarı kısacası iaşeyle ilgili her şeyi organize edecekti[1911].

İtilâfçı İaşe Komisyonu unun değirmen ve fırınlara makbuzla verilmesini sağlayarak gerekli kontrolleri yapacaktı. Buna karşı çıkanlar Divân-ı Harb'de yargılanacaklardı[1912]. O günlerde iaşe ile ilgili düzenlemelere karşı çıkanlar sivil mahkemelerde yargılanmakta, delil yetersizliğinden dolayı neredeyse hiçbir vaka kesin olarak karara bağlanamamaktaydı. Bundan sonra iaşe ile ilgili düzenlemelere riayet etmeyenler Divân-ı Harb önünde yargılanacaklardı. Tedbirler bununla da bitmiyordu. Yolsuzluğu durdurmak amacıyla standart ekmek vesikası çıkarılacak, değirmenlerden çıkarılan un ile üretilen ekmeğin denetlenmesi sağlanacaktı[1913].

Taslakta, ihtiyaç duyulan durumlarda İaşe Nezâreti'nin buğday, un ve ekmek fiyatlarını ayarlayabileceği yazılsa da bu gerçekleşmedi. İleride hükûmet, un ve tahıla, belirlenen fiyatla el koymak durumunda kalabilecekti. O sıralarda vesika ile verilen ekmekler zengin ve yoksullar için aynıydı. Yapılan düzenlemeyle zenginlerin hükûmetin belirlediği fiyattan ödeme yapmaları sağlanacaktı[1914].

Woods'un tavsiyelerini değerlendiren Yüksek Komiserler 20 Şubat 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda İtilâfçı İaşe Komisyonu'nu resmen kurmaya karar verdiler[1915]. Böylece Osmanlı İaşe Umûm Müdürlüğü tamamen İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun denetimine geçti.

İaşe Umûm Müdürlüğü'nün tamamen İtilâf Devletlerinin denetimine geçtiğini gören Osmanlı Hükûmeti, bu müdürlüğün vazifelerini diğer dairelere devretmeye çalıştıysa da işgal yönetimi buna müsaade etmedi[1916]. Hükûmet, İaşe Nezâreti'ni lağvederek yerine İaşe Umûm Müdürlüğü'nü kurarken personel sayısını azaltarak müdürlüğün bütçesini arttırmayı ve daha fazla iaşe sağla-

---

1911 **A.b**, P.4.

1912 **A.b**, P.5.

1913 **A.b**, P.6.

1914 **A.b**, P.7.

1915 "20 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47313.

1916 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 47299.

mayı hedefliyordu. İaşe Umûm Müdürlüğü'nün çabasıyla İstanbul'a yeterince iaşe nakledildi. Ancak fırıncı, değirmenci ve hamalların vs. engelleyici taktikleri nedeniyle iaşe meselesi tam anlamıyla çözülemedi. Bunun üzerine işgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti'nden sorumluların bir an önce cezalandırmasını talep etti[1917].

İaşe Umûm Müdürlüğü'nde çalışmalarına başlayan İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun öncelikle Karadeniz, Ege ve Marmara sahillerinde bulunan İaşe Nezâreti depolarından tahıl sağlama çalışmaları sonuç verdi. Depolardan İstanbul'a yeterince ürün nakledildi. Woods, 1919 Nisan ayında yaşanabilecek olası bir krize karşı Türkiye Millî Bankası ile müzakerelerde bulunarak önceden belirlenecek tarifelere göre iaşe ithal etmeleri ve dağıtmaları için antlaşma teklif etti. Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ile de temasa geçen Woods bu heyetten Howard Heinz ile görüştü. Bu görüşmede Heinz, ekmek fiyatlarının düşürülebilmesi için İstanbul'a ucuz Amerikan unu getirmeyi teklif etti. Ancak Woods, ihtiyacı öncelikle İngiliz-Fransız hissedarların hâkim olduğu Türkiye Millî Bankası'ndan karşılamayı düşündüğünden bu teklifi beklemeye aldı[1918].

İstanbul'un iaşesi ile ilgilenen sadece Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti değildi. İstanbul'daki Amerikan Ticaret Odası Fahri Başkanı Ravndal'ın da aralarında bulunduğu bazı Amerikalı yetkililer İstanbul'da ticari faaliyetlerini arttırmak üzere harekete geçtiler. Savaş sonrasında Amerikalı yetkililer yardım ve destek adı altında Osmanlı Devleti ile ticari ve kültürel ilişkileri geliştirilmeye çalışıyorlardı. Amerikalıların kurduğu Şark-ı Karib Yurdu, İstanbul Şehri Tetkikat-ı İçtimaiye Amerikan Heyeti ve Dersaadet Amerikan İaşe Heyeti adlı kuruluşların faaliyetleri benzer eğilime sahipti. Woods'un beklemeye aldığı Dersaadet Amerikan İaşe Heyeti Müdürü Howard Heinz, İstanbul'un iaşe gereksinimini üstlendiğini açıklayarak un fiyatlarının düşürülmesi amacıyla bol miktarda un getirmeyi vaat etti[1919]. Vaadini yerine getiren Heinz, İstanbul'a getirilen

---

1917 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 24 Şubat 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4178**, 47299.

1918 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan 9 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 53122.

1919 Temel, **a.g.e**, s. 56.

unu piyasanın altındaki fiyatlarla sattırarak fiyatların düşmesini sağladı[1920]. Bu yetkiyi kimden aldığını açıklamasa da işgal yönetiminin Heinz'in faaliyetlerini desteklediği ya da en azından göz yumduğu anlaşılıyordu.

Yüksek Komiserlerin telkinleri sonucunda Osmanlı Hükûmeti, ticari birer müessese gibi çalışan Amerikan yardım heyetlerinin İstanbul'a getirdikleri un ve bazı temel tüketim maddelerinden gümrük vergisi almıyordu. Fakat Amerikalı yetkililer bununla yetinmiyor, getirdikleri ürünlerin tamamının gümrük vergisinden muaf tutulması için hem Osmanlı Hükûmeti'ne ve hem de Yüksek Komiserlere müracaat ediyorlardı[1921]. Amerikan ununun ucuz olmasının ve kısa sürede piyasalara hâkim olmasının sebeplerinden bir tanesi de bu idi. Amerikalılar aynı taktiklerle diğer ürünlerde de piyasanın hâkimi olmaya çalışıyorlardı.

Amerikalıların ticari hayatta hâkimiyeti ele geçirmelerinden endişelenen ve zarara uğrayan bazı tüccarlar, ithalatın durdurulması için Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ettiler. Hükûmet, yaptığı açıklama ile yardım amaçlı olup ticarete zarar vermediğinden ithalatın devamına izin verdi[1922]. Yaptığı bu açıklamayla birlikte Yüksek Komiserlere müracaat eden Osmanlı Hükûmeti, İthalat heyetine İtilâf temsilcileri katılmasını talep etti. Hükûmet, İtilâf temsilcinin heyete katılması halinde Yüksek Komiserlerin, ithalata müsaade edeceklerini düşünüyordu. Fakat her Yüksek Komiser, ithalat ve ihracat üzerinde kendi ülkesinin hâkimiyet kurmasını istediğinden bu öneri kabul edilmedi. Sadece Woods'un İtilâfçı İaşe Kontrol Komisyonu ile Osmanlı heyeti arasında irtibat sağlamasına karar verildi[1923]. Bundan sonra işgal yönetimi, ithalat ve ihracat üzerinde tam anlamıyla hâkim olmaya yönelik tedbirler alacaktı.

Yüksek Komiserlerin yaptığı telkinler neticesinde hükûmet, İstanbul'da fiyat artışlarını önlemek ve zaruri ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti tarafından yapılacak ithalattan temettü vergisi almamaya karar verdi[1924]. Bu heyet, yardım iddiasında olduğundan gümrük vergisin-

1920 Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s. 138.

1921 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

1922 Criss, **a.g.e**, s. 59.

1923 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

1924 "15 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919)", **BOA, MV**, 217/53.

den de muaftı[1925]. Yakındoğu'ya yardım iddiasını sürekli canlı tutan Amerikan heyetinin, ticari hedeflerinin de olduğu ortaya çıktı. Üstelik heyet sağladığı muafiyetlerle kapitülasyonlarla sağlanandan daha fazla ayrıcalığa sahip oluyordu.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Osmanlı Hükûmeti'nin, ihracat üzerindeki etkisi azalmış, ihracat hakkındaki kararları işgal yönetimi vermeye başlamıştı. Komisyonun ihracata uygulanan yasakların kaldırılması konusunda aldığı kararlar, işgal kuvvetlerinin etkili olduğu her yerde uygulanır hale geldi[1926].

İtilâf Devletleri kontrolündeki İaşe Umûm Müdürlüğü, un kaybını önleyebilmek amacıyla unu değirmen sahiplerine Haydarpaşa'dan dağıtmaya başladı. Bundan sonra yaşanan kayıpların sorumluluğu değirmen sahiplerine yükleniyordu. Vesika ekmek standardı tespit edilerek halk basın aracılığıyla bilgilendirildi. Fırıncılara karşı sert tedbirler alındı. Kurallara uymayarak yolsuzluk yapanlar Osmanlı Divân-ı Harblerinde yargılandı. Yoksullar hariç vesika ekmeği uygulaması kaldırılarak sokaklarda ekmek satışı yasaklandı. 1919 Mart ayı geldiğinde 1918 Aralık ayındaki un fiyatları hemen hemen yarı fiyatına inmişti[1927]. Bu düşüşte İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun aldığı tedbirlerden çok Amerikan heyeti tarafından piyasaya sürülen Amerikan ununun etkisi vardı. Woods bunu kabul etmekle birlikte piyasaya çıkmadan önce fiyatları %21 oranında indirdiklerini ileri sürmekteydi. Woods, karaborsacı ve fırsatçılar için, "Türkler bir atasözüne sahiptir, "Bal tutan parmağını yalar." Üzülerek söylemek isterim ki; un satışları üzerinden birçok insan parmağını yalamaktadır" değerlendirmesini yapmaktaydı[1928].

İtilâf Devletlerinin talimatı doğrultusunda çalışmak mecburiyetinde kalan İaşe Umûm Müdürlüğü'nün birkaç ay içerisinde aldığı tedbirler sonucunda un

---

1925 "11 Haziran 1336 (1920)", **BOA, MV**, 219/70.

1926 Halk yiyecek ekmek ve pirinç bulamazken, çayı şeker yerine kuru üzüm ile içerken Yüksek Komiserler un, pirinç ve şeker ihracatını serbest bırakmakta sakınca görmemişlerdi. Yerasimos, **a.g.e**, s. 12; "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

1927 37.5 kuruş olan buğdayın okkası kalitesine göre 14–17 kuruş, 25 kuruş olan arpanın okkası 11 kuruş, 20 kuruş olan mısırın okkası 9 kuruş seviyesine inmişti.

1928 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan 9 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 53122.

tüccarları ve İTC'ne bağlı yerli şirketler büyük kayıplara uğratıldılar[1929]. Yerli tüccara vurulan bu darbeye karşın Türkiye Millî Bankası ve Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti ithal ettikleri unlarla hatırı sayılır miktarda kazanç elde etti.

İngiliz Yüksek Komiseri'nden aldığı yetkiyle Albay Woods, 14 Mart 1919 tarihinde Sadrazam'a bir muhtıra verdi. Woods, bu muhtırada temin edilen tahılların istasyon depolarına ulaştırılması için vilayet idarecilerine talimat yayınlanmasını istedi ve bu isteği derhal yerine getirildi. Yine Woods'un tavsiyesi ile İaşe Umûm Müdürü Melek Bey görevden alındı. Woods bununla yetinmeyerek vesika ekmeğin düşüşü nedeniyle, İaşe Umûm Müdüriyeti'nde çalışan bazı şahısların görevden alınmasını istedi. Vurguncu provokasyonlarıyla yapılabilecek greve karşı Sadrazam'ı uyaran ve ondan nüfuzunu kullanarak kömür ulaşımı için gerekli gemileri temin etmesini isteyen Woods, zayıf noktaları işaret ederek yapılması gerekenleri izah etti. Woods muhtırasını sunduktan sonra önemli gördüğü noktalar hakkında Sadrazam'la müzakerelerde bulundu. Buna karşılık Sadrazam, İngiltere'ye yakınlığını göstermek amacıyla bir ya da iki İngiliz personelin iaşe işlerinde istihdam edilmek üzere atanmasını teklif etti. Woods yapılan teklifi, atanacak personelin kendisi ile irtibat halinde olmaları, Anadolu ve çevresinde gerekli teftişleri yapmalarına izin verilmesi koşuluyla kabul edeceğini açıkladı. Sadrazam, Woods'un bu talebini düşünmeden kabul etti[1930]. Dikkat edileceği üzere Damat Ferid Paşa, yine bir İngiliz temsilcisinin taleplerine itiraz etmeyerek ona istediğinden fazlasını vermişti. Farkında mıydı, değil miydi bilinmez ama Ferid Paşa verdiği tavizle İngiliz görevlilerin Anadolu'da rahat rahat dolaşabilmelerine olanak sağlıyordu.

Ferid Paşa'nın onayıyla Anadolu'ya gönderilen İngiliz görevlilerin verdiği raporlar doğrultusunda harekete geçen İtilâfçı İaşe Komisyonu, 6 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek İzmit, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Konya, Afyonkarahisar, Ankara ve çevresinde iaşe ambarlarında bulunan hububatın İstanbul'a sevkini talep etti. Komisyon, bahsedilen hububatın sevki halinde İstanbul'un yaklaşık bir yıllık ekmek ihtiyacının karşılanabileceğini ileri sürmekteydi. Bölge ihtiyacını düşünen bazı mülkî ve askerî yetkililer bu hubu-

---

1929 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine ve İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan 20 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 55123.

1930 "Woods Tarafından Osmanlı Sadrazamı'na Sunulan 14 Mart 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/4178**, 55123.

batın İstanbul'a nakledilmek üzere demiryollarına gönderilmesine mani oluyorlardı[1931]. Sorunlar sadece bunlardan ibaret değildi. İaşe Umûm Müdürlüğü yurt içerisinde bulunan iaşenin istasyonlara taşınması için gerekli vasıtaları tedarik etmekte büyük sıkıntı yaşamaktaydı. Yük hayvanlarının çoğunun köylüler tarafından tarlalarda kullanılması, yük hayvanı tedarik etme konusunda tüccarlar arasında yaşanan rekabet ve köylülerin devlet görevlilerine yardımda isteksizliği gibi nedenlerle nakliye sorunları çözülemiyordu. Bu sorunların çözülebildiği bölgelerde ise nakliyat mutlaka İtilâf Devletlerine mensup müfettişlerin gözetiminde yapılıyordu. Müfettişler devlet çalışanlarına güvenmedikleri gerekçesiyle yapılan nakliyatı kontrol altında tutuyorlardı[1932].

İaşe Komisyonu raporlarına göre 1919 Mayıs ayına gelindiğinde ekmek fiyatı Avrupa'dan dahi aşağıya düştü. Hükûmet harcamaları da azaldı. Woods bunun iyi bir organizasyon ve çalışmayla başarıldığını iddia ediyordu[1933]. Esasında, fiyatların aşağı çekilmesi konusunda sağlanan nispî başarı, İtilâf ve Amerikan müesseselerinin yaptığı ihracattan kaynaklanıyordu. Organizasyondan ve çalışmalardan kasıt bu ise söylenecek söz yoktur. Yurtiçindeki organizasyon içinse aynı şeyleri söylemek ise doğru değildir.

15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan'ın, İzmir'i işgalinden sonra olayın rengi tamamen değişti. Bundan sonra Yunanlılar, çeşitli gerekçelerle işgal ettikleri bölgelerden İstanbul'a iaşe sevkine mani olacaklardı. Yunan işgalinden sonra Anadolu'da etkisini arttıran Kuvâ-yı Milliye de iaşe meselesinde önemli bir faktör olacaktı. Dâhiliye Nezâreti, İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun sunduğu takrirdeki ithamları dikkate alarak iaşe ambarlarında bulunan hububatın İstanbul'a sevki için mutasarrıflıklara birer telgraf gönderdi. Ancak özellikle İzmir'in işgalinden sonra bu vilayetlerde Kuvâ-yı Milliye'nin etkisini arttırması nedeniyle telgraftan beklenen netice alınamadı[1934]. Bundan sonra Anadolu'dan, İstanbul'a nakledilecek olan hububat daha da azalacaktı.

1931 Temel, **a.g.e**, s. 49-50.

1932 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 1-2 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 75844.

1933 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 17 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 97142.

1934 Temel, **a.g.e**, s. 50.

İstanbul'a sevk edilen iaşenin azaldığı bölgeler sadece Kuvâ-yı Milliye'nin etkisindeki bölgeler değildi. Yunanlılar da işgal ettikleri bölgelerdeki halkın ihtiyacını öne sürerek İstanbul'a iaşe sevkine engel oluyorlardı[1935]. Yüksek Komiserler başlangıçta buna cesaret edebileceklerini akıllarına getirmedilerse de Yunanlılar engelleyici faaliyetlerini giderek arttırdılar.

Yüksek Komiserler düzenledikleri toplantılarında Yunanlıların iaşe ile ilgili engellemelerine karşı misilleme yapılmasını gündeme getirdiler. Fakat İtalyan Yüksek Komiseri Marquis Garroni'nin, Yunanlıların buna karşı daha sert bir karşılık verebilecekleri yönündeki uyarılarından sonra misillemeden vazgeçildi. Yunan Yüksek Komiseri'ne sunulmak üzere bir nota daha hazırlandı[1936].

İngiliz Hükûmeti 1919 yılı Haziran ayı geldiğinde çalışmalarından memnun olduğundan Woods'un görev süresini 6 aylığına daha uzatmaya karar verdi[1937]. Daha sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'nin önerisi ile[1938] Woods'un görev süresi işgal sürecini kapsayacak şekilde uzatıldı[1939]. Woods'un görev süresinin uzatılması komisyon çalışmalarından da memnun kalındığının göstergesiydi.

Sunduğu teklifle İaşe Nezâreti'nin, İaşe Umûm Müdüriyeti'ne dönüştürülmesinde rolü olan Woods, bir süre sonra bu müdüriyete verilen yetkilerin Dâhiliye Nezâreti bünyesinde yer alacak İaşe Encümeni'ne devredilmesini tavsiye etti. Woods'un tavsiyelerini sorgusuz kabul eden Ferid Paşa Hükûmeti, 19 Haziran 1919 tarihinde İaşe Umûm Müdürlüğü'nü lağvederek, bu müdüriyetin yetkilerini Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı İaşe Encümeni'ne devretti. Yeni kurulacak idarenin bağımsız çalışan bir idare olması hedefleniyordu. Bu nedenle atanacak Umûmi Müdür'e geniş yetkiler verilecekti[1940]. Tabii bunlar farazi hedeflerdi. İaşe Encümeni'ne hangi yetkiler verilirse verilsin bu müessesenin ne kadar bağımsız

---

1935 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

1936 "27 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6780.

1937 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 97142.

1938 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 170728.

1939 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 174997.

1940 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 5 Şubat 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 20748, Terzi, **a.g.m**, s. 89; Temel, **a.g.e**, s. 42-43.

olacağı kuşkuluydu. İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun varlığı ve hâkimiyeti, bu encümenin teknik olarak bağımsız olmasına izin vermeyecekti.

Hükûmetin, İaşe Encümeni'nden beklentileri yüksekti. Encümen, bir tahıl piyasası kurarak tezgâhlar açacak, depolar inşa edecek ve ulaşım sorunlarını sona erdirecekti. Ancak kuruluşunu tavsiye etmekle birlikte Woods'un "ekonomik sıkıntılar ve ehliyetsizlik" gerekçesiyle İaşe Encümeni'nden fazla bir beklentisi yoktu. Bu yüzden Woods, hükûmete bir öneride daha bulunarak ucuz ürünlerin satılacağı pazarların kurulmasıyla fiyatların aşağı çekileceğini ve yoksul halkın ihtiyaçlarının karşılanabileceğini ileri sürdü. Hükûmet bu öneriyi de kabul ederek tatbikata geçirdi[1941]. Woods'un beklentisi, fiyatların aşağı çekilmesi ve yoksul halkın ihtiyaçlarını karşılamasından çok bu pazarlarda İtilâf ürünlerinin satılması idi.

b. Satış Barakaları

Woods'un, şehrin değişik yerlerinde ucuz ürün satılabilmesi için pazarlar kurulması ile ilgili tavsiyeleri doğrultusunda hareket eden İaşe Encümeni, kış mevsiminin de yaklaşmasını göz önünde bulundurarak İstanbul'da barakalar inşa etmeye karar verdi. Fakat "rekabet ortamı oluşacağından", fiyatları aşağı çekmek ve kazancından taviz vermek zorunda kalacak olan yerli tüccarlar bu fikre sıcak bakmadılar[1942]. Yerli tüccarların müracaatta bulunmadıklarını gören Woods, asıl plânını devreye koyarak hükûmetten bu barakaların Amerikan Yardım Heyeti'ne tahsis edilmesini talep etti. Woods'un talebi bununla da sınırlı değildi. Hükûmet Amerikan heyetine mallarını depolaması için bazı mekânlar tahsis edecek ve heyetten temettü ya da başka adlar altında vergi almayacaktı. Buna karşılık Amerikan heyeti İstanbul'a getirdiği malların üzerine gümrük vergisi[1943] ve nakliye masrafı ekleyerek kâr etmeden satacaktı[1944]. Neticede heyet Amerika ile birlikte İtilâf Devletlerinden ürün temin ettiğin-

---

1941 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 3 Eylül 1919? Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 124410.

1942 Terzi, **a.g.m**, s. 90.

1943 Hükûmet Amerikan heyetinden üç aylığına gümrük vergisi alınmaması için karar almış, bu süre TBMM'nin İstanbul idaresinin fiilen devralmasına kadar defaten uzatılmıştı.

1944 Terzi, **a.g.m**, s 91-92; Temel, **a.g.e**, s. 46.

den İtilâf malları satılmış olacak ve İstanbul'un ekonomisi dışa bağımlı hale gelecekti. Beklenen başarının sağlanması halinde İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun nüfuzu daha da artacaktı. Bu arada Amerikan Yardım Heyeti de propagandasını yapacaktı.

Hükûmet baraka inşasının yeni bir masraf kapısı açacağını ve zaman alacağını düşündüğünden bundan vazgeçerek şehrin farklı noktalarında kullanılmaz halde bulunan hamam, fabrika, imarethane ve bazı kârgir binaların depo ve satış merkezi olarak kullanılmasına karar verdi[1945]. Bu mekânların bir kısmından kira bedeli alınmayacak bir kısmı ise çok düşük kira bedelleri karşılığında talep edenlerin hizmetine verilecekti. 1 Ağustos 1919 tarihinde İaşe Encümeni şehrin muhtelif semtlerinde depo ve satış merkezleri açtı. Bu merkezlerde kahveden, reçele, tekstil ürünlerinden muma kadar çeşitli ürünler satılıyordu[1946].

Amerikan heyeti tarafından kurulan iki satış barakasında piyasa fiyatının altında satış yapılıyordu[1947]. Başlangıçta bu barakalardan herkesin istifade edebilmesine izin verildi. Satış barakaları yoğun ilgi gördüğünden talepler karşılanamaz hale geldi. Bir süre sonra bazı "açıkgözlülerin" ihtiyaçlarından fazla ürün satın alarak bunları dışarıda satmaya başlamaları üzerine bu barakalarda sadece yangınzede ve fakir ailelere -vesika karşılığında- satış yapılmasına izin verildi. Heyetin Beyoğlu'nda açtığı satış barakasında maaşı 2,000 kuruştan düşük olan memurlara bir defaya mahsus olmak üzere beşer okkayı aşmayacak şekilde alışveriş yapma hakkı tanındı[1948]. Kısa bir süre sonra stoklarının tükendiği gerekçesiyle Amerikan heyeti barakalardaki satışların geçici olarak durdurulduğunu açıkladı[1949]. Bu düzenlemeler Amerikan Yardım Heyeti'nin satış yapmaktan çok gelir düzeyi düşük kalabalık halk yığınlarına yönelik propaganda faaliyetleri yürüttüğünü gösteriyordu.

Satış barakaları ile Fransız Ticaret Nezâreti'ne bağlı Fransız Ticaret Odası da yakından ilgileniyordu. Fransız Ticaret Odası, Şehremaneti'ne müracaat ede-

1945 Depo ve satış merkezi olarak düşünülen ve tahsis edilen barakalar hakkında bkz. Terzi, **a.g.m**, s. 92-93.

1946 "Dâhiliye Nezâreti'nin 14 Nisan 1335 (1919) Tarihli Talimatı", **BOA, MV**, 217/479; **BOA, DH.KMS**, 51-1/24; Shaw, **a.g.e**, V.I, S. 229; Temel, **a.g.e**, s. 47.

1947 Satılacak ürünler ve bu ürünlerin fiyatları hakkında bkz. Terzi, **a.g.m**, s. 100.

1948 Terzi, **a.g.m**, s. 97-99.

1949 Terzi, **a.g.m**, s. 101.

rek bir Fransız şirketinin, İstanbul'un muhtelif semtlerinde ucuz eşya satmak istediğini bildirdi. Fransız şirketi, gıda maddelerini ve her türlü eşyayı piyasanın %25 altında satacağını iddia ediyordu. Şirket, alış fiyatına gümrük vergisi, nakliye masrafı ve %7 kâr payı ekleyerek satış yapılacağını da taahhüt etti. Ayrıca Amerikalılardan fakklı olarak Fransız şirketi satış barakalarını inşa edecekti. Bu konuda Şehremaneti ile şirket arasında antlaşmaya varıldı. Fransız şirketi de baraka inşa ederek satışlara başladı. Şirket başlangıçta vaatlerini yerine getirerek düşük fiyattan satış yapıyordu. İlerleyen günlerde şirketin taahhütlerini yerine getirmeyerek yüksek fiyattan satış yaptığı tespit edildiğinden şirketle yapılan mukavele askıya alındı. Ancak Fransızların talepleri üzerine şirketle satış koşullarını tanzim eden yeni bir mukavele yapıldı[1950]. Bu gelişmeler Fransızların barakaları, oluşan rekabet ortamında piyasaya hâkim olabilmek için basamak olarak kullandıklarını ortaya çıkardı.

İtilâfçı İaşe Komisyonu, Osmanlı İaşe Encümeni üzerindeki nüfuzunu arttırmayı, Amerikan Yardım Heyeti propaganda yapmayı, Fransız şirketleri ise ticari kazanç sağlamayı amaçladığından barakalar beklenen rekabet ortamını yaratamadı. Başlangıçta pazarlama politikası gereği satış barakalarında fiyatlar piyasaya göre daha ucuz tutulduğundan kısmi bir rahatlama olduysa da iaşe sorununa kesin bir çözüm bulunamadı.

c. Numûne Bakkallar

İaşe Encümeni, yaşanan sorunlara daha köklü çözümler bulabilmek ve pahalılıkla mücadele edebilmek amacıyla 1919 yılı sonlarına doğru Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü'nü kurdu. Bunun dışında, eşya ve gıda maddelerinin üzerine fiyat etiketi koyma mecburiyeti getirilerek hem imalat hem de pazarlama fiyatları kontrol edildi. Karaborsacıların cezalandırılması amacıyla İaşe Encümeni'nde Divân-ı Harb-i Örfî teşkil edildi. Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü'nün çabalarıyla İstanbul'da bir zahire borsası ve sebze halleri, üretici-satıcı arasındaki aracıların kaldırılması amacıyla numûne bakkallar kurulması için çalışmalara başlandı[1951].

1950 Terzi, **a.g.m**, s. 101-103.

1951 Arzu T. Terzi, "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numûne Bakkallar Modeli", **Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı**, S. 42, 2006, s. 195-198.

İaşe Encümeni adına Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü ile yapılan bir mukavele ile tesis edilen numûne bakkalların kuruluş amacı toptancı ve perakendeci arasındaki aracıyı kaldırarak malın doğrudan toptancıdan, en uygun fiyatla temin edilmesi idi. Bu kararın alınmasından sonra İstanbul'un çeşitli semtlerinde numûne bakkallar kuruldu[1952]. Mücadele-i İktasidiye Müdürlüğü ile numûne bakkallar arasında yapılan mukavele gereği fiyatı saptanan ürünler için birer numûne belirlendi. Numûne bakkalları üzerinde etkili bir denetimin sağlanabilmesi amacıyla bu numûnelerin bir örneği İaşe Encümeni çalışanlarına verildi. Toptancı ve perakendecilere de mühürlenmiş bir şekilde bu numûnelerden dağıtıldı. Temel ihtiyaç maddelerinden almak isteyenler bu numûne ile satın almak istedikleri ürünü karşılaştırabileceklerdi[1953]. Esnaf, İaşe Encümeni tarafından belirlenen fiyata ilaveten beher okka başına 60 para nakliye ücreti ekleme[1954] hakkına sahipti. İaşe Encümeni, piyasa üzerinde tam bir denetim kurabilmek amacıyla hangi ürünün ne kadara satılacağını belirlemekle mükellefti. Ancak fiyatı tespit edilmeyen ürünler de vardı. Bu ürünleri esnaf, toptan satış fiyatı üzerinden en fazla %10 kârla satabilecekti. İaşe Encümeni'nin aldığı tedbirler bu kadar değildi. Esnafa fatura alma, bulundurma ve fiyatlar üzerine etiket koyma mecburiyeti de getirildi[1955]. İaşe Encümeni memurları, belediye memurlarından da yardım alarak esnafı denetleyebileceklerdi. Komisyonun aldığı kararların uygulanmasına polis müdüriyetleri nezâret edecek, karara uymayanlar İaşe Encümeni bünyesinde kurulan Divân-ı Harb'e verilecekti[1956].

İaşe Encümeni tarafından yapılan denetimler neticesinde alınan kararlara uymadıkları tespit edilen esnaf ve tüccarlar Divân-ı Harb'e sevk edildi. Yapılan mahkeme sonunda bu şahıslara para ve hapis cezaları verildi[1957]. Divân-ı Harbler,

---

1952 İstanbul'un çeşitli semtlerinde kurulan Numûne bakkallar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Terzi, **a.g.m**, s. 198-199

1953 Temel, **a.g.e**, s. 43.

1954 Alınan karara göre, İstanbul limanına yakın olan Eminönü, Galata, Asmalımescit gibi mahallerde esnaf bu ücreti alamayacaktı.

1955 Misal olarak 16 Ekim 1920 tarihinde Divanyolu'nda iki esnafa Fransız polisi, aynı cinsten iki pirinç çuvalının birinin üzerine etiket koydukları halde diğerine koymadıklarından dolayı para cezası kesmişti. "22 Şubat 1337 (1921) Tarihli Müzekkere", **BOA, HR. HMŞ. İŞO**, 135/64.

1956 Terzi, **a.g.m**, s. 200-203.

1957 Terzi, **a.g.m**, s. 196

işgal yönetiminin izniyle Müslümanlarla birlikte gayrimüslimleri de yargılanma hakkına sahip olduğundan bu kategorideki tüccarlar kısmen de olsa kontrol altına alındılar. Ancak İtilâf vatandaşlarını kontrol edecek bir mekanizma olmadığından İtilâf vatandaşları yapılan denetimleri ciddiye almıyorlardı[1958]. Dolayısıyla yapılan denetim İtilâf Devletleri ile Yunan vatandaşları üzerinde etkili olmamaktaydı.

1 Haziran 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere İaşe Encümeni kaldırıldı. Bu encümenin adli ve idari yetkileri Şehremaneti'ne, iç ve dış ticaret ile ilgili yetkileri de İthalat ve İhracat Heyeti'ne devredildi. Bu düzenlemeler numûne bakkalları ile yapılan mukavelenin de kendiliğinden sona ermesine yol açtı[1959]. Piyasadaki sıkıntılara ve hayat pahalılığına çözüm olur düşüncesiyle kurulan numûne bakkalları da işgal dönemine mahsus bir uygulama olarak tarihteki yerini aldı.

d. İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun Muhtelif Uygulamaları

Hükûmetin 19 Haziran 1919 tarihinde aldığı bir kararla vesika ile ekmek ve erzak dağıtma usulü kaldırıldı. Fakat bu tedbirler de ekmek ve gıda sıkıntısını gidermeye yetmedi. Aksine daha da arttırdı. Yurtdışından İstanbul'a temel ihtiyaç maddeleri getirildiği halde vurguncu ve karaborsacılar nedeniyle sıkıntı bir türlü giderilememekteydi. Bu da doğal olarak fiyatların yükselmesine neden olmaktaydı. Hükûmet, piyasa üzerinde denetimin sağlanması ve fiyatların düşürülmesi, gerektiğinde narh tespit edilebilmesi amacıyla bir Men-i İhtikâr Komisyonu kurulmasına karar verdi. Men-i İhtikâr Komisyonu tarafından alınacak kararlar Adliye ve Nafia Nazırları ile Birinci Ferik Ali Rıza Paşa'dan oluşan bir encümen aracılığıyla hükûmete iletilecekti[1960].

Hükûmetin aldığı bir diğer tedbir iç ve dış pazarlardan temin edilen buğdayların öğütülmesi amacıyla İstanbul'da bulunan değirmen sahipleri ile bir sözleşme yapmaktı. Sözleşmeye göre yapılan iş karşılığında öğütülen buğdayın %20 'si değirmen sahiplerine bırakılıyordu. Yapılan sözleşme hakkında çeşitli söylen-

---

1958 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 161857.

1959 Terzi, **a.g.m**, s. 202-203.

1960 **Sabah,** 31 Temmuz 1919, no. 10671; Temel, **a.g.e**, s. 42.

tiler ortaya çıkınca İaşe Nazırı Raşit Bey istifa etti. Bu söylentilerden sözleşmeyi hazırlayan Nafia Nazırı Ziya Paşa ve Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi de nasibini aldı. Töhmet altında kalan hükûmet, yapılmış sözleşmeleri feshetti[1961]. Bu uygulamadan da beklenen sonuç alınamadı.

Hasat mevsimi ve yapılan ithalat sayesinde 1919 yılı Eylül ayına gelindiğinde piyasada günlük ihtiyacı karşılamak için bol miktarda yerli un ve acil durumları karşılamak üzere stoklarda Amerikan unu bulunmaktaydı. Bu durum, İngiliz Yüksek Komiseri tarafından da takdire şayan bir gelişme olarak görülüyordu[1962].

Gelişmelerden memnun olan hükûmet mevcut hayat pahalılığını daha da azaltmak ve ekonomik sorunlar üzerinde çalışmak amacıyla yeni bir komisyon kurdu. Sadrazam bu komisyona bizzat Woods'un katılmasını teklif etti[1963].

İşler tam rayına girmişken Anadolu Demiryolu'ndaki trafik geçici olarak askıya alındı. Trafiğin ne zaman normale döneceği bilinmemekteydi. Tahıl İstanbul için hayati önem taşıdığından Woods ani bir krizle karşılaşılmaması amacıyla şehirde bulunan yabancı stoklara başvuruyordu. Tahıl ulaşımının askıya alınması ciddi sorunlara yol açmakta ve özellikle yoksullar için ucuz fiyatların istikrarlı bir şekilde devam etme ihtimalini yok etmekte idi.

Şehirde yaklaşık 3,000 ton yerli tahıl vardı. Bununla beraber hükûmete ait olup İstanbul'a sevk edilebilecek durumda 2,413 ton yerli un, 2,114 ton Amerikan unu olmak üzere toplam 7,527 ton un bulunuyordu. Tahıl ulaşımının yeniden başlamaması halinde bu stoklarla İstanbul'un sadece 17 güne denk gelen ihtiyacı karşılanabilecekti. Woods, J.W. Whittall&Co. Ltd. ile de anlaşarak şirketin deposunda bulunan 3,000 ton Kanada ununun sevki için düzenleme yapmıştı. Bu miktar da ancak 12 gün yetebilirdi. Bu düzenleme ile birlikte İstanbul'un yaklaşık bir aylık ihtiyacı karşılanabilecekti. Woods'un, J.W. Whittall&Co. Ltd ile yaptığı düzenleme şirketin gelecekte İstanbul'un un ihtiyacını karşılamasına da olanak sağlıyordu. İştahı kabaran şirket, Avustralya ve Romanya'dan un temin edip İstanbul'a nakletmek üzere çalışmalara başladı. Demiryolunda 19 Eylül

---

1961 **Sabah,** 7,12 Ocak 1919, no. 10468, 10473.

1962 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Woods'a 11 Eylül 1919 Tarihli Teşekkür Mektubu", **FO, 371/4178**, 124410.

1963 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4178**, 132281.

1919 tarihinden itibaren sık sık kesintiler yaşandı. Fakat tüccarlar dâhilden yapılan sevkiyatla fiyatların düşmesinden ve getirdikleri unun depolarda bozulmasından endişe ettiklerinden stok yapmaktan çekiniyorlardı. Ulaşımın yeniden kesilmesi ve J.W. Whittall&Co. Ltd'nin un nakledememesi halinde İstanbul'da çok ciddi sıkıntılar yaşanacaktı. Bu sıkıntılardan İstanbul ahalisi ile birlikte İtilâf askerleri de nasibini alacaktı. Woods bu ihtimalleri de göz önünde bulundurarak depolarda Amerikan buğdayı stoklatıyordu[1964].

İthalata rağmen İstanbul'un dâhilden gelen una da ihtiyacı vardı. Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye'nin, İstanbulla köprüleri atması, işgal yönetimini ve Damat Ferid Paşa Hükûmeti'ni zor duruma düşürmüştü. Kuvâ-yı Milliye'nin engellemelerinden dolayı Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'dan İstanbul'a tahıl nakledilemiyordu. Bu bölgede İtilâfçı İaşe Komisyonu temsilcisi John R. Nock, köylüleri pazarlarından mahrum bırakmamak amacıyla henüz hükûmet tahıllarına müdahale edilmediğini bildirdi[1965]. Ancak Heyet-i Temsiliye idari teşkilatlanmasını sağladıktan sonra Anadolu'dan İstanbul'a un nakledilmesine engel olacaktı.

Anadolu ile ilişkilerin kesilmesi nedeniyle zor durumda kalan Damat Ferid Paşa, işgal yönetiminin tasvibi ile istifa etmek zorunda kaldı. Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin Anadolu ile uzlaşma çalışmaları sürerken Heyet-i Temsiliye idari teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışıyordu. Teşkilatlanmasını sağladıktan sonra Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'dan iaşe sevkini engellemesi 1920 yılının iaşe sıkıntısıyla başlamasına neden oldu. İstanbul'un en fazla bir aylık ihtiyacını karşılayabilecek kadar buğday vardı. İthal edilen un miktarının yeterli olmaması nedeniyle işgal yönetimi, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne müşterek bir nota göndererek gerekli tedbirleri almasını istedi[1966]. Yunan işgal bölgesinden de İstanbul'a iaşe sevk edilmemesi nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a iaşe sevki neredeyse durma noktasına geldi. Anadolu üzerinde otoritesi kalmayan hükûmetin yaptığı te-

1964 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 20 Eylül 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 144297.

1965 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 20 Eylül 1919 Tarihli Rapora İlave 27 Eylül 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4178**, 144297.

1966 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Mart 1920 Tarihli Telgraf ve İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 27 Mart 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/5235**, E 3231.

şebbüslerden netice alması ihtimal dahilinde değildi[1967]. Bu durumun farkında olan işgal yönetimi, iaşe sorununu Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni sıkıştırmak için kullanıyordu.

İstanbul'da başta un olmak üzere iaşe sıkıntısının yeniden başladığını gören J.W. Whittall Ltd. fırsattan yararlanmak istiyordu. J.W. Whittall Ltd. ancak yabancı buğdayın tükenmesi halinde İstanbul'a yerli buğdayın sevk edileceğine dair bir garanti verilmesi halinde istenen ithalatı yapabileceğini bildirdi. Bunun üzerine işgal yönetimi, ithal edilecek buğday fiyatının en düşük seviyeye çekilmesi için çalışmalara başladı. Yerli buğday, fiyatı düşen ithal un ile rekabet edemeyeceğinden şehirde ithal buğday tüketilecekti[1968]. Halkın menfaatlerine uygun gibi görünen bu taktik, İtilâf şirketleri lehine izlenecek bir politika olup yerli sermayeye büyük darbe vurmaya yönelikti. İşgal yönetimi, iaşe meselesinde de İtilâf şirketlerini tekel haline getirmeyi amaçlıyordu.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra Anadolu'dan İstanbul'a iaşe nakli neredeyse tamamen durdu[1969]. Bu durum işgal yönetimi tarafından koz olarak kullanılacaktı. 1920 Mart ayında Mesers. Whittall and Co. İstanbul Limanı'na 4,000 ton buğday nakletti. Bu miktar, şehirde mevcut stoklarla birlikte şehrin 44 günlük un ve ekmek ihtiyacını karşılayabilecekti. Woods'un teşvikiyle neredeyse ihtiyacın tamamı ithal edilmekteydi. Ancak fiyatlar düşmüyor, ithal buğdayda çeşit ve ücret farkı olmasından dolayı ekmek ücretleri artıyordu[1970]. Bunlar büyük şirketlerin pazarlama stratejileri idi. İstanbul'a önceleri düşük fiyattan un ve buğday getirilmiş, daha sonra getirilen un ve buğdayın kalite farkından dolayı pahalı olduğu iddia edilmiş ve neticede piyasaya Woods'un açık desteğiyle Whittall and Co. Şirketi hâkim olmuştu. Bundan sonra şirket, fiyatları istediği gibi düzenlemeye başlamıştı.

Damat Ferid Paşa'nın yeniden iktidara gelmesiyle birlikte işgal yönetiminin desteğini alan Whittall şirketi kısa süre içerisinde İstanbul'da iaşe alanında tekel kurmayı başardı. Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Remzi Paşa bu durumdan ra-

---

1967 Temel, **a.g.e**, s. 54-55.

1968 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

1969 "Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 10 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 4613.

1970 "Woods Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 4 Nisan 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5235**, E 4266.

hatsız oluyordu. Mütarekeye atıfta bulunan Hüseyin Remzi Paşa, İtilâf Devletlerinin iaşe hakkındaki görevinin bir irtibat subayı vasıtasıyla bilgi edinmekten ibaret olduğunu biliyordu. Woods'un, Whittall'ın un ithal edebilmesi için sergilediği çabalardan da bahseden Hüseyin Remzi Paşa, Woods'un, talimatları hiçe saydığını izah ederek onun yerine başka bir temsilci atanmasını önerdi[1971]. Paşa açıkça ifade etmese de Woods'un spekülasyonlara bulaştığını ve yoksul İstanbul halkının ucuz un tüketmesine mani olduğunu ileri sürüyordu.

Hüseyin Remzi Paşa, ithal edilen unun İstanbul'a dağıtılması esnasında oluşabilecek haksız kazançlara engel olmak amacıyla bazı tedbirler almaya da çalışıyordu. Woods buna şiddetle mukabele ederek alınan tedbirlerin İstanbul'a un getiren tüccarların cesaretini kırdığını ileri sürmekteydi. İngilizler, Paşa'nın şikâyetlerinin "olayları kavrayamamasından ve kabiliyetsizliğinden" ileri geldiğini savunuyorlardı. Mesele İtilâf Devletleri menfaatlerini ilgilendirdiğinden İngiliz Yüksek Komiseri meslektaşlarına birer nota göndererek onları bu konuda ortak hareket etmeye davet etti[1972].

26 Haziran 1920 tarihinde Sadrazam İstanbul'da olmadığı için Hariciye Nazırı'na müracaat eden Robeck, bir İtilâf subayını üstü kapalı olarak suçlayarak İtilâf Devletlerine saygısızlık ettiğini ileri sürdüğü Hüseyin Remzi Paşa'nın istifasını istedi. Robeck, Paşa'nın "itici bir şahıs olduğunu ve cinnet getirdiğini" dahi iddia etti. Baskılara dayanamayan Damat Ferid Paşa'dan da destek bulamayan Hüseyin Remzi Paşa, 27 Haziran 1920 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı[1973]. İtilâf menfaatleri karşısında İstanbul halkının menfaatlerini düşünen Hüseyin Remzi Paşa bunun bedelini istifası ile ödedi.

İtilâf şirketlerini düşünen Yüksek Komiserler Osmanlı tüccarlarının ticaret yapmalarına engel oluyorlardı. Mehmet Sadık adlı bir Osmanlı vatandaşı Bulgaristan'dan İstanbul Limanı'na tahıl getirdiği halde ona izin verilmedi. Fransız Yüksek Komiseri, Mehmet Sadık'a izin verilmesi halinde bunun emsal

---

1971 "Hüseyin Remzi Paşa'nın Milne'e Gönderdiği 9 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5271**, E 8573.

1972 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine 16 Temmuz 1920 Tarihli Notalar", **FO, 371/5271**, 9303.

1973 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5271**, E 8573.

teşkil edeceğini ve yapılan ithalatın İtilâf Devletlerinin zararına olacağını açık bir şekilde ifade ediyordu[1974].

İaşe konusunda diğer meselelerde olduğu gibi İngiliz ve Fransızlardan geri kalan İtalyan Hükûmeti, Bulgaristan'dan iaşe ithal edilebilmesi amacıyla Yüksek Komiserine bir talimat verdi. İtalyan Hükûmeti, Yüksek Komiserinden meslektaşlarının bu konuda onayını almasını istemişti[1975]. Mehmet Sadık gibi Bulgaristan'dan un ithal etmek isteyenlerinin İtalya'nın bu şekilde hareket etmesinde etkili olup olmadığına dair bilgilere sahip olmasak da İtalyan Hükûmeti'nin yukarıda bahsedilen olaydan kısa bir süre sonra yaptığı bu teşebbüs bazı kuşkulara neden olmaktadır. Bununla birlikte Fransız Hükûmeti nedenini sorgulamadan İtalya'nın önerisini kabul etti[1976]. Akabinde İngiliz Hükûmeti müttefikleri tarafından alınan karara uymak mecburiyetinde kaldı[1977]. Böylece vurgunculuk ve karaborsacılık nedeniyle fiyatı yükselen şeker, pirinç, yağ, un ve makarna gibi temel gıda maddeleri maliyet fiyatından satılması koşuluyla Bulgaristan'dan ithal edilebilecekti[1978]. Bu sayede İtilâf Devletleri "düşman" kabul ettikleri bir devletle alışveriş yapılmasına izin vermiş oluyorlardı.

Yaşanan gelişmeleri yakından takip edemeyen Osmanlı Hükûmeti de Bulgaristan'dan tahıl ithal edebilmek amacıyla işgal yönetimine bir nota sundu. Hükûmet, Mondros Mütarekesi'nin "düşman" devletlerle ilişkilerin kesilmesine ilişkin 23. maddesinden taviz verilmesini istiyordu. İtilâf Yüksek Komiserleri buna 7 Mayıs 1920 tarihinde bir karşılık vererek Bulgaristan'dan tahıl ithali için yetki aldıklarını bildirdiler[1979]. Bu durum da İtilâf şirketlerinin işine gelecekti. Çünkü işgal İstanbul'unda ithalatta yabancı şirketlerin payı yerlilere oranla çok büyüktü.

1974 "26 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 3233.

1975 "İngiltere'nin İtalya elçisi G. Buchanan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 15 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 3271.

1976 "İngiltere'nin Paris Elçisi Derby'den İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 3748.

1977 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 27 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 3748.

1978 **BOA, MV**, 220/164; Temel, **a.g.e**, s. 60.

1979 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 5431.

İtilâfçı İaşe Komisyonu'nun masrafları da İtilâf Devletleri arasında önemli bir sorun teşkil etmekteydi. İleride Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilmesi plânlanan bu masrafların bir kısmının acilen ödenmesi gerekiyordu. İşgal yönetimi iaşe sıkıntısına yol açmaması için bu masrafların İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından kesilen cezaların toplandığı fonlardan ödenmesine karar verdi[1980].

İşgal döneminde iaşe konusunda yaşanan diğer bir sıkıntı da bazı iaşe işlerinde çalışan ekmekçi ve fırıncı gibi esnafların İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmalarıydı. 1921 yılı içerisinde bu durum İstanbul için sıkıntı yaratmaktaydı. Osmanlı Hükûmeti 14 Mart 1921 tarihinde aldığı bir kararla Anadolu'ya geçmek isteyen fırıncı ve ekmekçi amelesine vesika verilmeyeceğini, buna rağmen gitmek isteyenlere Polis Müdüriyeti ile İtilâf zabıta kuvvetlerinin engel olacağını ilân ettiyse de[1981] kaçak geçişlere mani olunamadı.

İşgal yönetimi altında sürekli iaşe sıkıntısı yaşayan İstanbul, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra TBMM temsilcisinin şehrin idaresini fiilen teslim almasından sonra rahatladı. Anadolu'daki Yunan varlığı sona erdiğinden Anadolu'dan İstanbul'a iaşe sevkinin önünde bir engel kalmadı.

e. Yunan İşgali Altındaki Bölgelerde İaşe Sevki'ne Engel Olunması

İstanbul'un sadece una değil et ve et ürünlerine de fazlasıyla ihtiyacı vardı. Bu ürünlerin ithal edilmesi çok güçtü. İstanbul'un et ihtiyacı genellikle Marmara'nın güney kıyılarından[1982] sağlanmaktaydı. Bu bölgeleri işgal eden Yunanlılar, yaklaşan kış boyunca askerlerinin ihtiyacını karşılamak gerekçesiyle İstanbul'a et gönderilmesini yasaklamışlardı. Yunanlıların bu tutumu İtilâf Devletlerinin siyasi ve ticari menfaatlerine aykırı olduğundan işgal yönetimi hemen harekete geçti. Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne müşterek bir nota göndererek yapılan uygulamanın iptalini talep ettiler. Ancak daha önce un ve buğday konusunda olduğu gibi bu kez de sonuç alınamadı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, hükûmetlerine müracaat ederek Yunanlıların yaptıkları hak-

---

1980 "18 Mart 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 3766.

1981 Temel, **a.g.e**, s. 48.

1982 Bandırma, Mudanya ve Marmara kıyıları.

sız engellemeleri durdurmalarını istediler[1983]. Bundan sonra İtilâf hükûmetleri, Yunanistan'dan haksız uygulamalara derhal son vermesini talep ettiler. Bu tepki üzerine Yunan Hükûmeti, askerî yetkililerine mal ettiği bu uygulamanın yanlış olduğunu kabul ederek İzmir'e gidecek olan Venizelos'un bu meseleyle ilgileneceğini bildirdi[1984]. İzmir'e giden Venizelos İstanbul'a et sevkine izin verilmesi için askerî yetkililere bir talimat verdi[1985]. Venizelos'un talimatından sonra birkaç İngiliz ve Yunan şirketinin İstanbul'a et sevk etmesine izin verildiyse de yasak tamamen kaldırılmadı. Bu kez Yüksek Komiserler, hükûmetlerinden daha sert bir müdahalede bulunulmasını talep ettiler[1986]. Bunun üzerine İtilâf hükûmetleri ikinci kez Yunanistan'dan bu uygulamayı durdurmasını istediler[1987]. Ancak Yunan yetkilileri bu uyarıdan sonra da engellemelerine devam ettiler.

İtilâf şirketlerinden sürekli şikâyetleri karşısında bir tahkikat yaptıran Robeck, Yunan yetkililerin, Anadolu'daki işgal sahalarından Yunanistan'a et ve diğer hayvansal ürünleri sevk ettiklerini öğrenmişti. Bundan sonra Robeck, İstanbul Yunanistan Yüksek Komiseri'ne sert bir nota vererek bu uygulamadan vazgeçilmesini istedi[1988].

İngiliz ve İtalyan şirketleri Yunan işgalindeki bölgelerden daha önce satın aldıkları başta et olmak üzere temel gıdaları İstanbul'a gönderemiyorlardı. Yüksek Komiserler yasağın kaldırılması amacıyla Yunan Yüksek Komiseri M. Canellopoulos'a bir nota daha verdiler[1989]. Ancak sonuç yine değişmedi.

1983 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 10518; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 10720.

1984 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 10881.

1985 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 11232.

1986 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 12197.

1987 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'ne 13 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 12197.

1988 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 12513.

1989 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

1920 yılı Kasım ayına gelindiğinde Yunanlılar yapılan engellemeleri kaldırmadıkları gibi Karesi ve Hüdavendigar vilayetlerinden de İstanbul'a iaşe sevkini engellemeye başladılar. Yunanlılar Mudanya, Gemlik ve Bandırma limanlarında 20,000'den fazla büyükbaş hayvana el koydular. Bu hayvanlar su, havasızlık ve yiyecek yetersizliğinden helâk olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar[1990].

Yetkililerin çabalarının sonuç vermediğini gören İtilâf şirketleri engellemenin kaldırılması amacıyla doğrudan Yunan Hükûmeti'ne başvurdular. Robeck'in yerine İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanan Horace George Montagu Rumbold[1991] da Yunan Yüksek Komiseri'ni uyardı[1992]. Fakat yeni Yüksek Komiserin notası da bir işe yaramadı. Bunun üzerine Rumbold, 24 Kasım 1920 tarihinde İstanbul Yunan Yüksek Komiseri E. Canellopoulos'a çok sert bir nota verdi. Bu notanın ardından bazı engellemeler kısmen kaldırıldıysa da bir süre sonra aynı olaylar tekrar yaşandı[1993]. İtilâf Devletlerinin yaptıkları uyarılara ve verdikleri çok sayıda notaya rağmen 1920 yılı ortalarında başlayan engellemeler yıl sonuna doğru gelindiğinde sona ermemişti[1994].

Yüksek Komiserlerin uyarısından sonra işgal ettikleri bölgelerde iaşe nakline yönelik engellemeleri azaltan Yunan yetkililer 1920 sonlarına doğru nakliyatı tamamen yasakladılar. İtilâf şirketlerinin ve Osmanlı Hükûmeti'nin şikâyetlerini değerlendiren Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota daha vererek engellerin kaldırılmasına yönelik ciddi önlemler alınmasını talep ettiler[1995]. Yüksek Komiserler 21 Ocak 1921 tarihinde düzenledikleri toplantıda Yunan

1990 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 14267.

1991 18 Kasım 1920 tarihinde Rumbold, Robeck'ten yetkileri devraldığını Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 18 Kasım 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS 2726/ 22,** lef 94.

1992 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 15526.

1993 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 15869.

1994 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'ne 16 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 16074.

1995 "24 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

Yüksek Komiseri Canellopoulos'a verilmek üzere müşterek bir nota daha hazırladılar[1996]. Fakat Yunanlılar yine bildiklerini okumaya devam edeceklerdi.

Başlangıçta Yüksek Komiserler tarafından alınan kararlara riayet etmeye dikkat eden Yunanlılar 1921 yılı başlarından itibaren yapılan uyarıları dikkate almamaya başlamışlardı. Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden İstanbul'a nakliyat yapmak imkânsız hale gelmişti[1997]. Sert notalar dahi kontrolden çıkan Yunan yetkililer üzerinde eskisi gibi etkili olmuyordu.

Yunanistan İstanbul Yüksek Komiseri işgal ettikleri bölgelerde pasaport, sağlık ve ihracatın kontrolü için gerekli tedbirleri aldıklarını ileri sürerek yapılan uygulamaları savunuyordu[1998]. Misal olarak, bir İngiliz şirketi olan Omer, Sons and Company, İstanbul'un tüketimi için gönderilmek üzere Bursa'dan 1,500 kadar koyun satın almış, fakat Yunan yetkililer şirketin satın aldığı koyunları Kazıklı köyü yakınlarında alıkoymuşlardı. Yunan Yüksek Komiseri'ni farklı bir şekilde uyaran Robeck, bu şirketlerin yapılan engellemelerden dolayı Yunan Hükûmeti'nden tazminat talebinde bulunacağını ifade etti[1999]. Bu uyarı İngiliz Yüksek Komiseri'nin çaresizliğinin ve Yunan yetkililer üzerindeki etkisini kaybettiğinin göstergesiydi.

İtilâf Devletlerinin üst üste verdikleri notalara rağmen İstanbul'a iaşe nakline engel olan Yunanlıların gerçek niyeti İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderdikleri bir temsilcinin sözleri ile açığa çıktı. Temsilci, İzmir'de bulunan askerleri ve yerel halkı besleme gerekliliğinden dolayı vergi almadan ihracat yapılmasına izin vermediklerini bildirdi. İngiliz Büyükelçisi ise bu bölgedeki kaynakların doğal kaynaklar olduğunu ve Yunanlılara ait bölge içinde yer almadığını vurguladı[2000]. Bu ifadeler Yunanlıların işgal ettikleri Marmara kıyılarından yapılacak nakliyattan gümrük vergisi alma niyetinde olduklarını açığa vurmaktaydı.

1996 "21 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2009.

1997 "4 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

1998 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 12799.

1999 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 13037.

2000 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5235**, E 14207.

İstanbul'un hemen yanı başındaki İzmit'i işgal eden Yunanlılar, İzmit körfezi ile İstanbul arasında ticaret yapılmasına dahi izin vermiyorlardı. İtilâf şirketlerinin, Yüksek Komiserlerinin ve hükûmetlerinin şikâyetlerine aldırmayan Yunanlılar İtilâf menfaatleri önünde bir engel haline gelmişlerdi. İtilâf Devletlerinin bunlara tahammül etmesi elbette mümkün değildi. Neticede Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis'e bir nota daha vererek bu tür engellemeleri kaldırmasını talep ettilerse de[2001] Yunanistan'dan umutlarını kesmişlerdi. Yunanistan üzerindeki otoritelerini kaybeden İtilâf Devletlerinde, Yunanistan'a yönelik bir tepki gelişiyordu. Yunanistan'ın Anadolu topraklarını işgalinde büyük rol oynayan İngiltere de dahi bu tepki bariz bir şekilde görülüyordu.

10. İtilâfçı Pasaport Bürosu

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde seyahat ve ikâmet edeceklerle ilgili düzenlemeler yapıldı. 2 Mart 1915 tarihinde çıkarılan "Pasaport Kanun-u Muvakkati ve Ecnebilerin Memalik-i Osmaniye'de Seyahat ve İkametleri Hakkındaki Kanun-u Muvakkat" ile ülkeye giriş çıkışlarda pasaport bulundurma mecburiyeti getirildi[2002].

Daha önce bahsedildiği üzere Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelmek ve gitmek isteyenlerin Muhtelit Mütareke Komisyonu'na müracaat etmeleri istenmişti. Mütareke Komisyonu'ndaki İtilâf temsilcileri tarafından onaylanan şahısların İstanbul'a gelip gitmelerine izin verilirken, onaylanmayanlara red cevabı veriliyordu[2003]. Buna rağmen İtilâf Yüksek Komiserleri pasaport kontrolü konusunda daha etkili bir müessese teşkil etmeye çalıştılar.

İşgalin ilk günlerinde Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, meslektaşlarına İstanbul ve İzmir'de birer Pasaport Bürosu kurulması fikrinden bahsetmişti.

2001 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964.

2002 Elmacı, **a.g.e**, s. 119-120.

2003 "Mütareke Komisyonu'nun 27 Teşrîn-i Evvel (Ekim 1919), 3, 10, 17, 24 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919) Tarihli Toplantı Tutanakları", **BOA, HR.SYS**, 2713/11; "Mütareke Komisyonu'n Hariciye Nezâreti'ne 3 Kânûn-ı Sânî 1921 (Ocak) Tarihli Rapor"; "Müttefikler arası Pasaport Bürosu İngiliz Bölümü'nden İngiliz Temsilci Yüzbaşı'dan Mütareke Komisyonu Sekreteri Esad Cemal Bey'e 20 Mart 1922 Tarihli Evrak", **BOA, HR.SYS**, 2713/14, lef 19-70.

Bu konuda İngiliz Hükûmeti de Fransızlarla aynı görüşe sahipti[2004]. Amet, 5 Aralık 1918 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında bu konuyu gündeme getirerek, Osmanlı Devleti'nin ve işgalci pozisyonundaki İtilâf Devletlerinin güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle İstanbul'da İtilâfçı Pasaport Bürosu kurulmasını önerdi. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb bu teklife karşı başlangıçta tepki gösteremedi. İtalyan Yüksek Komiseri Sforza ise uygulamada bazı güçlükler yaşanacağını dile getirse de yapılan teklife karşı çıkmadı. Bu müzakere Amet'in teklifine sıcak bakıldığını göstermişti. Ancak pasaport meselesi çok önemli bir mesele olduğundan İtilâf hükûmetlerden onay alınması gerekiyordu[2005]. İngiliz Savaş Bakanlığı, Fransız görüşünü desteklemekle birlikte bu konuda yapılacak tahkikatı yürütecek heyetten gelecek rapor doğrultusunda hareket etme kararı aldı[2006]. Tahkikatı yürüten heyetin hazırladığı raporda İstanbul'a giriş çıkışlar üzerinde yeterli bir kontrol sağlamanın zorluğuna dikkat çekilmişti. Bu nedenle İngiliz Savaş Bakanlığı İtilâfçı bir pasaport kontrolü kurmak yerine sadece İngiliz vatandaşlarının İstanbul'a vizesiz ayak basmasına izin verilmemesini esas alan bir öneri sundu[2007]. Bu görüşü benimseyen İngiliz Hükûmeti, müttefiklerinin de kendi vatandaşlarının seyahatlerini düzenlemelerine dayalı bir kontrol mekanizması kurmalarını önerdi. İstanbul'a dönmesine izin verilecek olan Türk vatandaşları da İstanbul'daki İtilâf temsilcilerinden izin aldıktan sonra İstanbul'a girebileceklerdi[2008]. İngiliz teklifi Osmanlı vatandaşlarının kendi ülkelerine giriş çıkışlarında İtilâf Devletleri vizesi gerektirecekti.

İngiliz önerisini dikkate almayan Amet, İtilâfçı Pasaport Kontrol Bürosu kurulması amacıyla bir taslak hazırlattı. Bu taslağa göre Osmanlı Devleti'nden ayrılan bölgelere gidecek olan şahısların, pasaportlarını İtilâf konsoloslarına vize ettirmeleri zorunlu olacaktı. İtilâf Devletleri bu uygulama ile Osmanlı sınırları içerisinde seyahat edecek olan şahısların güvenliğini sağlamayı hedeflediklerini

2004 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 30 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194596.

2005 "5 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 510.

2006 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 204431.

2007 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 210894.

2008 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 210894.

iddia ediyorlardı. Oysa hedef gayet açıktı. Asıl hedef İtilâf Devletlerinin işgal ettikleri toprakları, antlaşma yapılmadan Osmanlı kontrolünden çıkarmaktı. Osmanlı Devleti'ne Ege kıyıları, Çanakkale Boğazı, Çeşme, Akdeniz Kıyıları, İskenderun, Filistin ve İstanbul'dan girmek isteyenler Fransızlardan, Karadeniz kıyıları, Marmara, Boğazlar, Filistin kıyılarından girecek olanlar İngilizlerden, Filistin'den İskenderun'a oradan İstanbul'a gitmek isteyenler İtalyanlardan izin almak zorundaydı. Mütareke bu ve benzeri bir kontrol mekanizmasına yetki vermemekte idi. Mütarekeye aykırı olması hasebiyle böyle bir girişimin ciddi itirazlara neden olacağını savunan Webb, İstanbul'a gelecek yolcular üzerinde denetim kurulmasını sağlayabilecek böyle bir uygulamanın, yararlı bir amaca hizmet edip etmeyeceği konusunda kararsızdı[2009]. İtilâf Devletlerinin bu fikri tatbik etmelerinin önündeki en büyük engel, işgal edilen bölgelerin çoğunda bu fikri uygulamaya geçirecek yeterli personel bulunmamasıydı. Bu nedenle işgal döneminin başlarında pasaportu olmayanların İstanbul'a girişlerine -askerî yetkililere müracaat etmek koşuluyla- müsaade edilmişti[2010].

İşgal altındaki bütün limanlarda Bolşevik istilasına karşı yolcu trafiğini denetlemek amacıyla İtilâf Devletleri mümessillerinden bir heyet kurulmuştu[2011]. İtilâf Devletlerinin, yolcuları denetlemekteki tek amacı elbette Bolşevizm'in yayılmasına engel olmak değildi. Onlar için Türk topraklarına ayak basan her yolcu potansiyel bir tehlike oluşturmaktaydı. İtilâfçı Pasaport Bürosu sadece İzmir ve İstanbul'a gelen yolcular üzerinde denetim kurabilmekteydi. Yolcu denetim heyetinin kurulması ile İtilâf Devletlerinin işgali altındaki Türk topraklarına ayak basan herkes denetime tabi tutuluyordu.

25 Aralık 1919 tarihinde bir bildiri yayınlayan İngiliz Limanlar Reisi, Dersaadet limanlarına gelen ve dersaadet limanlarından hareket eden yolcuların ya İstanbul rıhtımındaki veyahut Galata rıhtımındaki yolcu salonlarında taşıdıkları pasaportlarını vize ettirmeye mecbur olduklarını hatırlattı. Gerek yabancı gerekse Osmanlı gemileri kaptanları, emir almaksızın ve vize muamelesini icra ettirmeksizin ne yolcu alabileceklerdi ne de yolcu çıkarabileceklerdi. Aksi takdirde gemi kaptanları mesul tutulacaktı. Bu nizamı ihlâle cüret eden gemi

---

2009 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 202013.

2010 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

2011 "2 Ocak 1919 tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

kaptanları ve yolcuları tecziye edilecekti[2012]. Liman bölümünde Osmanlı polisi, Osmanlı vatandaşlarının pasaportlarıyla ilgili hazırlıkları tamamladıktan sonra İtilâfçı Pasaport Bürosu, gümrükle ilgili muameleri tamamlıyordu. Osmanlı vatandaşları dışındakilerin muameleleri ise tamamen İtilâf memurları tarafından yapılıyordu[2013].

Batı Trakya'yı işgal eden İtilâf temsilcileri, Edirne'ye gitmek isteyen sivil ve zabit yolcuları Kuleliburgaz'da pasaport kontrolüne tabi tutuyorlardı[2014]. Sirkeci-Edirne tren hattını işgal eden Fransız memurları, Osmanlı zabitan ve efradının bu hatta seyrüsefer eden trenlerle ancak Uzunköprü'ye kadar gidebileceklerini Sirkeci İnzibat Yüzbaşılığı'na tebliğ ettiler[2015]. 24 Şubat 1919 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği, Edirne'ye gidecek Osmanlı tebaasının Fransız pasaportunu istihsale mecbur olduklarını Sirkeci Polis Komiserliği'ne bildirdi[2016]. Edirne üzerinden İstanbul ve sair mahallere gidecek olan yolcuların da vesika ve pasaportlarını Fransız kontrol memurluğuna vize ettirmeleri gerekiyordu[2017]. Karadeniz ve Anadolu'nun muhtelif istikametlere seyahat etmek isteyen şahısların da seyahat vesikalarını İtilâf temsilcilerine vize ettirmeleri istendi[2018]. İtilâf yetkilileri, yolcuların seyahat vesikalarına bir fotoğraf yapıştırmalarını da şart koşmuşlardı. Ancak bunun fiilen tatbikî mümkün olmadı[2019].

20 Mayıs 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek ülke içerisinde seyahat edecek bütün yolcuların, Osmanlı Hükûmeti'nin

---

2012 "İngiliz Limanlar Reisi Miralay Alis Tarafından Yayınlanan 25 Aralık 1919 Tarihli Bildiri", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef, 131.

2013 "Rumbold'dan Bâb-ı Âli'ye 14 Eylül 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2635/9, lef l.

2014 "Harbiye Nazırı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 2 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 3.

2015 "Harbiye Nazırı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 2 ve 4 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkireler", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 1-2.

2016 "Hariciye Nazırı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 13 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 2.

2017 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 29 Mayıs 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 17.

2018 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 1 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 6.

2019 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 21 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 15.

vereceği pasaportu taşımak zorunda olduklarını hatırlattı[2020]. Ülke dışından gelen yolcular üzerindeki egemenliğini işgal yönetimine kaptıran hükûmet, İtilâf Devletlerinin memleket içerisinde gerçekleştirmek istedikleri demografik değişikliklere engel olmak istediyse de bu teşebbüs sonuç vermedi.

İtilâf temsilcileri ise Osmanlı Devleti dahilinde yapılacak seyahatin Osmanlı polis idaresi tarafından tasdik ve Fransız pasaport dairesi tarafından vize edilmiş bir hüviyet varakası (vesikası) ile pasaport olmaksızın "serbestçe" yapılabileceğini bildirdiler. Yalnız Edirne'ye gidecek olan Osmanlı tebaasının Fransız pasaportuna sahip olmaları şart olmayıp, sivil ve asker bilumûm yolcuların Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden alacakları seyahat varakalarını Fransız Pasaport İdaresi'ne vize ettirmeleri gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ni terk ederek Fransız nüfuz mıntıkalarından kabul edilen bütün Avrupa-i Türkî (Doğu Trakya), Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Avusturya, Polonya ve Güney Rusya'ya seyahat edeceklerin, bağlı oldukları hükûmetce verilen Beynelmilel Pasaport İdaresi Fransız bölümü tarafından vize edilmiş pasaport veya seyahat varakasına sahip olmaları lazımdı. İstanbul ve Edirne dışındaki mahallerde vize memurları bulunmadığından İstanbul-Edirne arasında ikâmet edenler mağdur olmaktaydı. Üstelik Edirne'de Fransız konsolosluğu vize muamelesiyle haftada üç gün saat iki buçuktan sonra meşgul olmamakta, konsoloslukta istihdam edilen yerli ahaliden Rum ve Ermeniler, Müslümanlara müşkülat çıkarmaktaydı[2021]. Bu sorunların çözülmesi için yapılan müracaatlara karşılık Fransız Yüksek Komiserliği 28 Temmuz 1919 tarihinde görevli olarak yurtdışına çıkacak olan Osmanlı askerlerin bölgedeki kumandanları tarafından verilen vizeden sonra İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun bunların seyahatlerine izin vereceğini bildirdi[2022].

Karşılıklı fikir teatisinden sonra Yüksek Komiserler, İstanbul'a giriş çıkışlar esnasında gerekli işlemleri yapabilmek maksadıyla İtilâfçı Pasaport Bürosu'nu kurmaya karar verdiler. İtilâfçı Pasaport Bürosu İngiliz, Fransız ve İtalyan şubelerine ayrılarak çalışmalarını sürdürecek, gerektiğinde bu şubeler arasında irtibat kurulacaktı. Deniz yolu ile İstanbul'a gelen yolculara karşı da tedbir alınarak bu

2020 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4155**, 88771.

2021 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 17 Haziran 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 19.

2022 "Fransız Yüksek Komiserliği'nden Bâb-ı Âli'ye 28 Temmuz 1919 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2633/8, lef 20.

şekilde gelen yolcular hakkında gerekli işlemleri yapmak maksadıyla İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu kuruldu. Bu komisyon da Pasaport Bürosu gibi İngiliz, Fransız ve İtalyan şubelerine ayrılarak çalışmalarını sürdürecekti[2023]. İtilâf Devletleri tarafından verilecek vizeler belli bir ücrete tabii olup, bu ücretleri ödemek mecburi idi[2024]. Böylece Osmanlı Hükûmeti, İstanbul'a giriş çıkışlar üzerindeki denetimini tamamen kaybetti. Bundan sonra İstanbul'a sadece işgal yönetiminin izin verdiği şahıslar girebilecekti.

Bundan sonra prosedür gereği İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından İstanbul'a geliş ya da gidişlerine müsaade edilenler için hazırlanan evrak Mütareke Komisyonu'ndaki İtilâf temsilcileri tarafından onaylandıktan sonra pasaport kontrol noktalarında müracaat sahiplerine verildi. Zamanla bu uygulama da kaldırıldı ve İtilâfçı Pasaport Bürosu'ndan onay alanlar serbestçe İstabul'a girip şehirden çıkabildiler. Dolayısıyla Mütareke Komisyonu'nun bu konudaki yetkisi tamamen İtilâfçı Pasaport Bürosu'na geçti[2025].

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf temsilcileri özellikle Anadolu'ya gidecek olan yolcular hakkında sıkı tedbirler aldılar. 31 Mart 1920 tarihinde Yüksek Komiserler, Anadolu'ya gidecek şahıslar ve eşya için İngiliz Yüksek Komiserliği'nden izin alınması gerektiğini hatırlattılar[2026].

2023 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4235**, 151981.

2024 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

2025 Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun lağvı üzerine İstanbul'daki bütün Osmanlı ve yabancı devlet vatandaşlarının pasaportlarını Fransa, İngiltere ve İtalya hükümeti memurlarından birine vize ettirmeğe mecbur oldukları bildirildi. Bu konudaki yetkisi tamamen İtilâf temsilcilerine geçen Osmanlı Hükümeti'nin teşebbüsleri sonuç vermedi. "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 16 Temmuz 1338 (1922), Dâhiliye Umur-ı İdariye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 23 Eylül 1922 (1922) Tarihli Tezkireler", "Rumbold'dan Bâb-ı Âli'ye 14 Eylül 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2635/9, lef 16-18; "Mütareke Komisyonu'nun 27 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919), 3, 10, 17, 24 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919) Tarihli Toplantı Tutanakları", **BOA, HR.SYS**, 2713/11; "Mütareke Komisyonu'n Hariciye Nezâreti'ne 3 Kânûn-ı Sânî 1921 (Ocak) Tarihli Rapor"; "Müttefikler arası Pasaport Bürosu İngiliz Bölümü'nden İngiliz Temsilci Yüzbaşı'dan Mütareke Komisyonu Sekreteri Esad Cemal Bey'e 20 Mart 1922 Tarihli Evrak", **BOA, HR.SYS**, 2713/14, lef 19-70.

2026 "Fransız Yüksek Komiseri'nden Osmanlı Hariciye Nazırı'na 31 Mart 20 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 33.

İstanbul'dan Bursa, Bandırma ve İzmit cihetlerine atanan memurların dahi idareden aldıkları vesikalar üzerinde Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'nce ita kılınan seyahat varakalarının zeylleri Galata'da rıhtım hanında bulunan İngiliz polis idaresince vize edilmedikçe seyahatlerine müsaade edilmiyordu[2027].

İtilâfçı Pasaport Bürosu işgal altındaki bölgelerde duruma tamamen hâkimdi. Büro, pasaportunda vizesi olmayanların İstanbul'a girmesi bir yana, İstanbul Boğazı'nda karşıdan karşıya geçmelerine dahi izin vermiyordu. İstanbul'dan çıkışlar da sıkı bir şekilde kontrol edilmekteydi. İtilâfçı Pasaport Bürosu İstanbul'un resmen işgalinden bir gün sonra aldığı bir kararla İtilâf vizesi olmayanların İstanbul'un Asya yakasında, karada Pendik'ten, denizde ise Anadolu Feneri'nden öteye yolculuk yapmalarına yasak getirdi[2028]. Ülke içi seyahat bir yana İstanbul'da şehir içi ulaşım için dahi İtilâf onayı almak şart olmuştu.

İstanbul'da bir Pasaport Bürosu kurulduğunu öğrenen Yunan Hükûmeti de büroya İngiliz, Fransız ve İtalyan üye ile aynı haklara sahip bir üye seçilmesi için teklifte bulundu[2029]. Calthorpe böyle bir büro kurulmadığını, İtilâf Yüksek Komiserlerinin kendi vatandaşlarının Türkiye'ye giriş çıkışlarını kontrol etmelerine yönelik bir sistem kurulduğunu açıklasa da[2030], Yunan Hükûmeti, müttefiklerle aynı yetkilere sahip olmak için çaba sarf edecek[2031], bu yetkilere sahip olamayınca kendi başına pasaport ve vize işlemleri yapmaya kalkışacaktı.

Yüksek Komiserler, 4 Aralık 1919 tarihinde hazırladıkları bir muhtıra ile üç İtilâf askerî yetkilileri veya konsolosluk temsilcilerinden daha önceden alınmış izni olmadıkça yabancı ülke vatandaşlarının, Karadeniz ve Ege Denizi'nden Türkiye'ye girişlere izin vermeyeceklerini ilân etmişlerdi. Kanun hükmündeki

---

2027 "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 5 Ağustos 1920 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2608/7, lef 22.

2028 Temel, **a.g.e**, s. 24.

2029 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 694.

2030 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 4970.

2031 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 5688.

bu memorandumun uygulanmasından İtilâfçı Pasaport Bürosu sorumlu olacaktı[2032].

İşgal altındaki bütün limanlarda Bolşevik istilasına karşı yolcu trafiğini denetlemek amacıyla İtilâf Devletleri mümessillerinden bir heyet kurulmuştu[2033]. İtilâf Devletlerinin, yolcuları denetlemekteki tek amacı elbette Bolşevizm'in yayılmasına engel olmak değildi. Onlar için Türk topraklarına ayak basan her yolcu potansiyel bir tehlike oluşturmaktaydı. İtilâfçı Pasaport Bürosu sadece İzmir ve İstanbul'a gelen yolcular üzerinde denetim kurabilmekteydi. Yolcu denetim heyetinin kurulması ile İtilâf Devletlerinin işgali altındaki Türk topraklarına ayak basan herkes denetime tabi tutuluyordu.

25 Aralık 1919 tarihinde bir bildiri yayınlayan İngiliz Limanlar Reisi, Dersaadet limanlarına gelen ve dersaadet limanlarından hareket eden yolcuların ya İstanbul rıhtımındaki veyahut Galata rıhtımındaki yolcu salonlarında taşıdıkları pasaportlarını vize ettirmeğe mecbur olduklarını hatırlattı. Gerek yabancı gerekse Osmanlı gemileri kaptanları, emir almaksızın ve vize muamelesini icra ettirmeksizin ne yolcu alabileceklerdi ne de yolcu çıkarabileceklerdi. Aksi takdirde gemi kaptanları mesul tutulacaktı. Bu nizamı ihlâle cüret eden gemi kaptanları ve yolcuları tecziye edilecekti[2034]. Liman bölümünde Osmanlı polisi, Osmanlı vatandaşlarının pasaportlarıyla ilgili hazırlıkları tamamladıktan sonra İtilâfçı Pasaport Bürosu, gümrükle ilgili muameleri tamamlıyordu. Osmanlı vatandaşı dışındakilerin muameleleri ise tamamen İtilâf memurları tarafından yapılıyordu[2035].

İstanbul'a girmek isteyen şahıslar İngiltere, Fransa veya İtalya hükûmetlerinin herhangi birinden vize almak mecburiyetindeydi. Bu mecburiyet resmî görevliler için de geçerliydi. Örneğin, İsveç Hükûmeti'nin eşi ve çocuğuyla birlikte İstanbul'a göndermek istediği İsveç Askerî Ataşesi Binbaşı Devirson'un vize işlemleri İngiltere'nin İsveç Büyükelçiliği'nde yapıldı[2036].

2032 "Üç İtilâf Yüksek Komiseri Tarafından Göçmenlerin Türkiye'ye Gönderilmesi Hakkında Hazırlanan 4 Aralık 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/4197**, 165692.

2033 "2 Ocak 1919 tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

2034 "İngiliz Limanlar Reisi Miralay Alis Tarafından Yayınlanan 25 Aralık 1919 Tarihli Bildiri", **BOA, HR.SYS, 2589/1,** lef, 131.

2035 "Rumbold'dan Bâb-ı Âli'ye 14 Eylül 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2635/9, l.

2036 "İngiltere'nin İsveç Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3419**, 198069.

Doğu veya Batı Trakya'dan İstanbul'a giriş yapmak isteyenlerin pasaportlarını Edirne'de bulunan İtilâf siyasi mümessilliklerinden birine vize ettirmeleri gerekiyordu. Trakya, Fransa'nın nüfuz alanı kabul edildiğinden bu bölgede gerekli tedbirleri Fransızlar almışlardı. Fransızların Sinekli'de kurdukları Pasaport Çavuşluğu, pasaportlarını vize ettirmeden ya da seyahat varakası almadan İstanbul'a gelip gitmek isteyenlere engel olmaktaydı. Sinekli Pasaport Çavuşluğu sadece kara yolları üzerinde değil demiryolu hattında da denetim yapmakta idi[2037]. Sofya ve Edirne'den İstanbul'a seyahat eden tren yolcularının pasaport veya seyahat varakaları Sirkeci istasyonuna geldiklerinde Fransız memurları tarafından kontrol edilmekteydi. Pasaportunu vize ettirmemiş olan veya seyahat vesikası almayanlar geldikleri yerlere gönderiliyordu[2038]. Böylece Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a gelip gitmek isteyenler üzerinde herhangi bir yetkisi kalmamıştı. Bu arada Amerikan yardım ve ticaret kuruluşları İstanbul'da etkinliklerini arttırıyorlardı. İstanbul'a gelmek isteyen yolculara Amerikalıların verdiği vizenin de geçerli olması kararlaştırıldı[2039].

İtilâfçı Pasaport Bürosu İngiliz, Fransız ve İtalyan olmak üzere üç şubeye ayrıldığından İstanbul'dan Trakya'ya gidecek yolcular Galata Pasaport Bürosu Fransız şubesinden, Anadolu'nun İngiliz işgali altındaki bölgelere gidecek yolcular İngiliz şubesinden, İtalyan bölgesine gidecek yolcular ise İtalyan şubesinden seyahat vesikası almak ya da pasaportlarını vize ettirmek zorundaydılar[2040].

İngiltere, Fransa ve İtalya dışındaki İtilâf Devletleri ya da tarafsız devletler yetkilileri tarafından pasaport ve vize verilen şahısların İstanbul'a girişlerinde kolaylık gösterilmesi için İstanbul'daki yetkililere sıkı talimatlar verildi[2041].

2037 **BOA, DH.EUM.SSM**, 47/43; 49/4; 49/5.

2038 **BOA, DH.EUM.SSM**, 37/27.

2039 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

2040 "Dâhiliye Nezâreti Kalemi Mahsus Müdüriyeti'nden Hariciye Nezâreti'ne 3 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.KMS**, 59-1/40.

2041 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'na 30 Aralık 1920 Tarihli Talimat", **WO, 33/1000.**

İtilâfçı Pasaport Bürosu, vize vermekte kararsız kaldığı şahısların vize işlemlerini İtilâf Yüksek Komiserlerinin takdirine bırakmıştı[2042]. Özellikle İstanbul'a gelmek isteyen diplomatik temsilciler hakkında son kararı Yüksek Komiserler veriyordu. Misal olarak; Norveç Konsolosu Reppen'in İstanbul'a dönüşüne Yüksek Komiserlerin onayından sonra izin verilmiş, işlemler İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından yapılmıştı[2043]. Yabancı temsilcilerin İstanbul'a gelişinden gidişlerine kadar bağlı bulundukları devletlerle Osmanlı Hükûmeti arasında sürdürülmesi gereken diplomatik ilişkiler işgal yönetiminin takdirine kalmıştı.

Yurtdışında bulunan Türklerin İstanbul'a dönmelerine de kolay kolay vize verilmiyordu[2044]. Bu durum resmî yetkililer için de geçerli idi. İtilâf Devletlerinin istekleri doğrultusunda diplomatik çalışmalarına son veren Berlin, Viyana gibi başkentlerde bulunan büyükelçilik personelinin İstanbul'a dönüşlerine dahi, defalarca müracaat etmelerine rağmen mütarekeden yaklaşık sekiz ay sonra izin verildi[2045].

Osmanlı temsilcileri dahi İstanbul'dan ayrılmak istediklerinde pasaport ve vize dışında İtilâf Yüksek Komiserlerinden izin almak mecburiyetinde idiler. Muhtelit Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali Bey riyasette bulunduğu bir dönemde Almanya'da bulunan zevcesini İstanbul'a getirmek için izin istediği halde Yüksek Komiserlerden izin alamamıştı[2046]. Zira Yüksek Komiserler Galip Kemali Bey'in hanımının İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Kızılay'da görevlendirilmiş olmasından şüpheleniyorlardı[2047]. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra Galip Kemali Bey'in, İstanbul'dan İtalya yoluyla Almanya'ya gitmesine izin verildi. Yüksek Komiserler ondan ve eşinden ciddi bir şekilde şüphelenmiş olacaklar ki, onu gittiği yerlerde izlettiler. Galip Kemali Bey İtalya'ya vardığı

2042 Yüksek Komiserler toplantı tutanaklarında adı verilmeyen Ukrayna temsilcisine vize verilmesinde sakınca olmadığı kanaatine varmışlardı. "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından" **FO, 371/4155**, 47772.

2043 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

2044 Almanya'da Türkiye'ye dönmeyi bekleyen yaklaşık 1,200 şahıs bulunmaktaydı. Ancak İtilâf Yüksek Komiserleri aralarında Bolşeviklerin bulunacağı gerekçesiyle bu şahısların dönüşlerine izin vermemişlerdi. "24 Nisan 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90004.

2045 **FO, 371/4224**, 71852, 104559; Akşin, **a.g.e**, s. 247.

2046 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

2047 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

zaman bile Yüksek Komiserler mütareke ile ilgili işlerin bitmediği gerekçesi ile onu geri çağırmaya teşebbüs ettiler[2048].

Muhalif olduğu için yurt dışında bulunan Osmanlı vatandaşları da işgal döneminde İstanbul'a dönmek amacıyla İtilâf temsilcilerine müracaat ediyorlardı. İstanbul İşgal Yönetimi bu müracaatlara cevap verebilmek amacıyla inceleme komisyonları kurdu. Yapılan incelemelerden sonra müracaat sahiplerine cevap veriliyordu[2049].

Pasaport Bürosu'nda siviller değil askerler istihdam edilmişti. Dolayısıyla büro askerî hüviyete sahipti[2050]. Pasaport Bürosu etkili bir şekilde çalışamadığından İstanbul'a gizlice gelen Bolşeviklerin sayısı arttı. 2 Ekim 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun hantal yapısı ve verimsiz çalışmaları İtalyan Yüksek Komiseri Maissa tarafından tenkit edildi. Meslektaşlarının da onunla aynı görüşü paylaşması sebebiyle İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun yapısında değişiklik yapmak amacıyla çalışmalar başlatıldı[2051].

Müslüman vatandaşların, İstanbul'a girişlerinde büyük sorunlar çıkaran İtilâfçı Pasaport Bürosu Ermeni, Rum, Yahudi ve Rusların İstanbul'a girişlerine müsaade ediyordu. 1921 yılına ortalarına gelindiğinde kapasitesinin üzerinde bir nüfusa sahip olan İstanbul bir göçmenler şehri haline geldi. Ancak bu noktadan sonra İtilâf yetkilileri, daha fazla göçmenin İstanbul'a girmesine karşı çıkmaya başladılar. Bunun üzerine, Romanya ve Rusya'dan gelen Yahudiler için pasaport çıkaran Siyonist temsilcileri Yüksek Komiserlere müracaat ettiler. Meslektaşları adına Dr. Caleb'i kabul eden İtalyan Yüksek Komiseri Maissa, alınan kararları bildirdiyse de Yahudilere, İstanbul'a gelişlerinde ve İstanbul'dan transit geçişlerinde kolaylık gösterildi[2052].

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâfçı Pasaport Bürosu tarafından alınan tedbirler daha da sertleşti. Üst düzey Osmanlı memurlarının hatta Nazırların İstanbul'a giriş çıkışları katı bir şekilde kontrol ediliyordu. Osmanlı

2048 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

2049 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 69468.

2050 "4 Haziran 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 6931.

2051 "2 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

2052 "30 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

Hükûmeti, hiç değilse nüfuzlu şahıslara bu konuda kolaylık gösterilmesini talep etmek zorunda kaldı. Bu talebi görüşen Yüksek Komiserler, Harbiye Nezâreti'ni kontrol eden İtilâf komisyonunun bu şahıslara mahsus birer kimlik kartı hazırlamasına karar verdi. Nüfuzlu şahıslar bu kartları göstermek suretiyle İtilâf pasaport kontrolünün sıkı denetiminden kurtulabileceklerdi[2053].

Yalnız limanlarda denetim karadaki kadar sıkı değildi. İtilâf Devletleri yolcu ve yük üzerinde yeterli denetimi sağlayamadılar. Bu zaafı müzakere ederken Yüksek Komiserler, motorlardan gemilere kadar daha ciddi tedbirler alınmasını liman kontrol memurlarına emrettiler[2054]. Ancak liman kontrol memurları da beklenen başarıyı sağlayamadı. Deniz pasaport kontrol servisinin karmaşık yapısı beklenen gelişmenin sağlanamamasının başlıca sebebiydi. Yüksek Komiserler bu sorunları giderebilmek amacıyla sağlık ve polis komisyonu üyelerinden oluşan Deniz Meclisi (Chambre Maritime)'ı kurdular[2055]. Bu meclisin tavsiyeleri doğrultusunda donanmadan görevlendirilecek subayların yardımıyla Haydarpaşa Limanı'nda pasaport kontrolü yapılacak, deniz yolu ile gelecek yolcular daha iyi bir şekilde denetime tabi tutulacaklardı. İstanbul pasaport kontrolü tarafından görevlendirilen subayların savaş gemilerinde bulunan ve rütbece kendilerinden daha yüksek olan subaylar üzerinde etkili olmaları askerî kurallara göre mümkün değildi. Bu nedenle denetimin gemi güvertelerinde değil de limanlarda yapılmasına ve denetimden liman kaptanlarının mesul tutulmasına karar verildi[2056].

İstanbul'a insanî amaçlarla gelmek isteyen Müslümanlara dahi vize verilmemekteydi. Mesela Hindistan Müslümanlarından Şeyh M. H. Kidvai, Hindistan Müslümanlarının, dindaşlarına yardım işlerinde Hıristiyan misyonerlere pek güvenmediğini belirterek heyetin başında kendisinin ya da güvenilir bir Müslüman'ın İstanbul'a gönderilmesi için müracaat etmişti. Ancak yardım işlerini İngiliz Kızılayı'nın organize ettiği gerekçe gösterilerek bu müracaat geri çevrildi[2057]. İngiliz Kızılayı'nda çalışan Hıristiyan misyonerlere izin verildiği hal-

---

2053 "26 Ağustos1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 10019.

2054 "7 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1307.

2055 "24 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 7937.

2056 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 10964.

2057 "Şeyh M. H. Kidvai'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Ekim 1920 Tarihli Mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Ekim 1920 Tarihli Cevabı", **FO, 371/5289**, E 13254.

de Müslümanlara pasaport dahi verilmemesi İngiltere'nin, Kızılay çatısı altında yürüttüğü faaliyetlerin hedefleri hakkında şüpheler bırakmaktaydı.

İstanbul'a gelecek ya da Karadeniz limanlarına gidecek olan gemiler liman kaptanların görevlendirdiği yetkililer tarafından önce Çanakkale'de ardından Kavak'ta olmak üzere iki defa kontrol ediliyordu[2058]. Ancak bu daha çok sıhhî amaçlı bir kontrol idi. Sadece şüpheli bir durum olduğunda güvenlik amaçlı arama yapılmaktaydı. 30 Aralık 1921 tarihinden itibaren Çanakkale Boğazı'ndan içeri giren bütün gemilerin sıkı bir güvenlik kontrolünden geçirilmesine karar verildi. Bundan sonra gemilerin geliş ve gidişlerinde limanlarda görevlendirilen Pasaport Bürosu görevlileri tarafından kontrol işlemleri yapılacaktı[2059].

İtilâf Devletlerine mensup olup diplomatik pasaport taşıyanlar İstanbul'a doğrudan giriş yapabiliyorlardı. Ancak yine de bu şahıslar İstanbul'a girerken formaliteden de olsa bir kontrolden geçiyorlardı. Yüksek Komiserler pasaportlarında İtilâf Devletlerine ait vize bulunanların bu formalitelerden de muaf tutulmalarına dair bir talimat hazırlayarak İtilâfçı Pasaport Bürosu'na gönderdiler[2060].

21 Ocak 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükûmeti, Türkiye'ye giriş yapacak olan İtilâf vatandaşlarının pasaportlarının Osmanlı Hükûmeti tarafından vize edileceğini bildirdi. Ancak Yüksek Komiserler karşı bir nota göndererek "mütareke döneminde" buna izin vermeyeceklerini açıkladılar[2061]. Hükûmetin Sakarya Savaşı sonrasına denk gelen bu teşebbüsünden de sonuç alınamadı.

1922 yılında Millî Mücadele Hareketi'nin ve Bolşeviklerin kazandığı başarılar. Yüksek Komiserleri, Karadeniz'den gelen yolculara karşı alarma geçirdi. Yüksek Komiserler sadece İstanbul'da değil denetimleri altında olan her yerde İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun izni olmadan bir yerden başka bir yere gitmeyi yasakladılar. Bu yasağın daha önce ayrıcalık tanınan gayrimüslimlere de uygulanması esas olarak belirlenmişti. Ayrıca pasaport kontrolü konusunda tahkikat

2058 "30 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 304.

2059 "17 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **371/7934**, E 3548.

2060 "31 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1098.

2061 "27 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1312.

yapmak üzere Pasaport Kontrolü Tahkikat Komisyonu kuruldu[2062]. Bu komisyon hazırladığı raporunda Boğazlardan transit geçen gemilerin de kontrole tabi tutulması önerdi. Bu görevi İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun yapması uygun görülmediğinden görev Liman Sağlık Komisyonu ile Hudut Sağlık Komisyonlarına verildi[2063].

İstanbul'a gitmek isteyen vatandaşlarına her türlü kolaylığı gösteren, ülkelerinde ve sömürgelerinde bulunan yetkililere talimat veren İtilâf Devletleri, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden sonra İstanbul'a gitmek için acil nedeni olmayanlar dışındaki vatandaşlarına pasaport verilmesi konusunda bazı sınırlamalar getirdiler[2064].

Mudanya Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelen Refet Paşa Lozan Antlaşması imzalanana kadar Türk vatandaşlarının sadece Türk pasaportu kullanarak seyahat edebileceklerini ilân etti. Bu süre zarfında yabancılar İtilâf Devletlerinin izni dâhilinde seyahat etmeye devam edecek ancak Lozan Antlaşması'ndan sonra kontrol tamamen Türk Hükûmeti'ne geçecekti[2065].

General Harington'la Yüksek Komiserlerle arasındaki görüşmelerden sonra İstanbul'a sadece ticari amaçla gelmek isteyen şahısların kabul edilmesi konusunda karara varıldı[2066]. Bundan sonra İstanbul'a sadece ticari amaçlarla gelmek isteyen şahıslar kabul edilecekti.

2062 "21 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4692.

2063 "12 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5484.

2064 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Eylül 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7951**, E 9415; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Eylül 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7951**, E 9416; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na 22 Eylül 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7951**, E 9416; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 23 Eylül 1922 Tarihli Mektup"; **FO, 371/7951**, E 9984; "Sömürgeler Bakanlığı'ndan Malta, Gibrartar, Kıbrıs Valiliklerine 23 Eylül 1922 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/7951**, E 10664.

2065 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Aralık 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7960**, E 13773.

2066 "General Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 19 Kasım 1922 Tarihli Telgraf", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na 5 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7951**, E 12986.

Mudanya Mütarekesi ile Lozan Antlaşması arasında kalan süreçte pasaport işlemlerinde yetkinin kimde olduğuna dair tartışmalar yaşandı. Türk kanunlarına göre yurt dışına çıkacak şahıslar, gidecekleri ülkelerin İstanbul'daki temsilcilerinden vize almak zorundaydılar. İşgal döneminde bu görevi mütarekeye ve kanunlara aykırı olarak İtilâfçı Pasaport Bürosu üstlenmişti. İtilâfçı Pasaport Bürosu, Mudanya Mütarekesi'nden sonra da vize muamelelerini yaparak mukabilinde 100 kuruş vize ücreti almaya devam ediyordu. Bu uygulamanın kabul edilemeyeceği 20 Ocak 1923 tarihidne İtilâf Yüksek Komiserlerine bildirildi[2067]. Sağlanan konsensus neticesinde İtilâf vatandaşlarının İtilâf makamlarından Türk vatandaşlarının TBMM temsilcilerinden vize almak koşuluyla İstanbul'a girişleri kararlaştırıldı. Ancak Türk ve İtilâf vatandaşları dışındaki yabancılar hakkında nasıl bir muamele yapılacağı konusunda anlaşmaya varılamadı[2068]. TBMM temsilcileri, İtilâf yetkililerinin vize verdiği bazı şahısların İstanbul'a girişine engel oldular. Ya da İtilâf yetkililerinin vize vermediği şahısların İstanbul'a girişine müsaade ettiler[2069]. Bu konudaki tartışmalar çatışmaya dönüşmeden işgal döneminin sonlarına kadar devam etti.

TBMM temsilcilerinden aldığı talimatla ilgili makamlar, hangi devlet tebaasına ait olusa olsun vizesiz İstanbul'a gelecek yolculardan iadesi için emir almışlardı. Ancak İstanbul'da bu emrin tatbik edilmesi pek güç olduğundan[2070] görevliler Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan vatandaşlarının pasaport ve seyahat varakalarına 150 kuruş mukabilinde vize yapıyor, diğer yabancıları ise şehir harici etmeye çalışıyorlardı. İtilâf Devletleri vatandaşları dışındaki yabancıları bazı durumlarda İtilâf polisi himaye ediyor, İtilâf polis ve jandarmalarının himayesinde şehirden çıkarılıyordı. Rusya'dan gelen Bolşeviklerin pasaportlarını İngiliz makamları Krocker oteline gönderip orada vize yaptırıyorlardı. TBMM temsilcileri ise vizesiz gelen Bolşevikleri İstanbul'dan çıkarmaya çalışıyorlardı.

2067 "İstanbul Vali Vekili'nden TBMM İstanbul Mümessili'ne 15 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Tezkire ve Ondan Yüksek Komiserlere 20 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 26/38.

2068 "Yüksek Komiserler Tarafından Verilen 18 Şubat 1922 Tarihli Nota Hakkında", **BOA, HR.İM**, 26/73.

2069 "Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 18 Şubat 1923 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 26/67.

2070 "Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 4 Mart 1339 (1923) Tarihli Şifre, **BOA, HR.İM**, 16/192.

TBMM, İtilâf makamlarının İstanbul'dan gidenler dışındaki vatandaşlarının vize muameleri ile ilgilenmesini istemiyordu[2071]. Ancak antlaşma henüz yapılmadığından İtilâf makamları yine bildikleri gibi davranmaya devam edeceklerdi.

Batum dahil Rusya'dan İstanbul'a gelen yolcuların pasaportlarını İtilâfçı Pasaport Kontrol Komisyonu vize etmeye devam ediyordu. Bu durumda vizesi olmadığı halde şüpheli şahıslar İstanbul'a gelmekteydi[2072]. Bu uygulama karşısında Hükûmet, gümrüğün TBMM'ne teslimi için teşebbüste bulunulmasını emretti[2073]. Fakat bu talep İtilâf temsilcileri tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine İstanbul Polis Müdürüyeti vizesiz gelenlerden hüviyeti tespit edilenlere para cezası kesip şüpheli görülenleri geldikleri yerlere iade etmeye başladı. Fakat İtilâf temsilcilerinin desteğinden dolayı vizesiz gelen İtilâf yolcularının iadesi her zaman gerçekleşmiyordu[2074].

Ankara Hükûmeti 12 Haziran 1923 tarihinde hazırlanarak 16 Haziran 1923 tarihinde bilumûm sefaret ve şehbenderliklere gönderilen Pasaport Talimatnamesi ile yabancı pasaport ve seyahat vesikaları ile yurt dışına çıkanlardan memlekete dönmek isteyenlere vize verilmeden önce merkezden onay alınması gerektiğini bildirdi. Aslında bütün yabancı ve gayrimüslimler bu kapsamdaydı. Türk vizesi ile yurtdışına çıkmış olan Müslümanlardan memlekete dönmek isteyenlere ise Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlığı ile bilinen firârilerden olmamak ve yurt dışında bulundukları müddetçe şüpheli hâl ve hareketleri görülmemek kaydıyla merkez onayı olmaksızın vize verilebilecekti[2075]. Bu kaidelere uymayanların memlekete girişine kesinlikle müsaade edilmeyecekti. Yabancıların, Türkiye'den yurt dışına çıkmaları veya memleket dahilinde bir mahalden diğerine seyahat edebilmeleri için Hariciye Vekâleti tarafından yapılacak tahkikatın ardından "müsaade-i mahsusa" almaları gerekiyordu. Memleket dahilinde seyahat edecek yabancılar,

---

2071 "İstanbul Vali Vekili Miralay'dan Adnan Bey'e 21 Mart 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 69/50.

2072 "İstanbul Vali Vekili'nden Adnan Bey'e 7 Nisan 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 26/59; "Adnan Bey'den Yüksek Komiserlere 15 Şubat 1339 (1923) Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 26/43.

2073 "Hariciye Nezâreti'nden İstanbul Murahhaslığı'na 4 Mart 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 26/77.

2074 "Polis Müdüriyeti'nden 29 Ocak 1339 (1923) Tarihli Raporu", **BOA, HR.İM**, 26/43.

2075 "Bilumûm Sefaret ve Şehbenderliklere Hariciye Vekâleti'nden Gönderilen 16 Haziran 1339 (1923) Tarihli Talimat", **BOA, HR.İM**, 49/36, lef 9.

kanunen almaları gereken ikamet vesikalarını da yanlarında bulundurmak zorundaydılar. Yalnız İstanbul için geçici bir karar alınmıştı. Buna göre Fransız, İngiliz ve İtalyan vatandaşarı vekâletin "müsaade-i mahsusa" olmadan İstanbul'a gelebileceklerdi. Ancak bu pasaportları vizeli de olsa bu şahıslardan ceza alınarak pasaportları vize edilecekti. Tabiiyet değiştirerek bahsi geçen üç devletten birinin tabiiyetine giren Rum ve Ermenilerden böyle ecnebi pasaportuyla gelen olursa, onlar kabul edilmeyecekti. Rusların vekâletten "müsaadei mahsusa" almaları gerekiyordu. Romanya vatandaşlarından, yalnız bir ay müddetle gelecek olanların eskiden olduğu gibi vekâletten sorularak pasaportları vize edilebilecekti. Arnavud muhacirlerin kabul edilmemesine dair eski tebligat da geçerli idi[2076].

İtilaf Yüksek Komiseleri, Türk polisi tarafından vatandaşlarına 21 Nisan 1923 tarihinde yapılan düzenlemelere aykırı şekilde vize muamelesi yapıldığını ileri sürerek TBMM temsilcilerini protesto ettiler[2077]. Oysa bahsedilen düzenlemeler İtilâf temsilcilerinin tutumu nedeniyle nihâi bir neticeye ulaştırılamamıştı.

Lozan Antlaşması'nda Türkiye'de bulunan yabancılara ikâmet tezkiresi alma mecburiyeti getirildi. İstanbul'da bulunan TBMM temsilcileri, antlaşmanın onaylanmasından önce harekete geçerek bu konuda yabancıları uyardılar. Bunu bir tazyik olarak değerlendiren İtilâf Yüksek Komiserleri 9 Ağustos 1923 tarihinde TBMM temsilcilerine bir nota vererek ancak antlaşmanın Türkiye tarafından onaylanmasından sonra ikâmet tezkiresi alma mecburiyetinin hayata geçirilebileceğini bildirdiler[2078]. 11 Ağustos 1923 tarihinde yabancıların ikâmet tezkiresi alabilmeleri için verilen süre iki ay uzatıldı[2079]. 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması Türkiye tarafından onaylandığından ciddi bir sorun yaşanmadı ve bundan sonra Türkiye'de bulunan yabancılar ikâmet tezkiresi almaya başladılar.

2076 "Dâhiliye Vekâleti'nden Tebaa ve Ecanibin Seyahati Hakkında Vilayata Gönderilen 18 Haziran 1339 (1923) Tarihli Tahrirat-ı Umûmiye", **BOA, HR.İM**, 49/36.

2077 "Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 15 Haziran 1923 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 49/34.

2078 "Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 9 Ağustos 1923 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 43/19.

2079 "Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e 15 Ağustos 1339 (1923) Ondan Polis Müdürlüğ'üne 16 Ağustos 1339 (1923) Tarihi Talimatlar", **BOA, HR.İM**, 43/20.

a. Ermenilerin Pasaport Kontrolünden Muaf Tutulması

İstanbul'a gelen ya da geçen Ermeni ve Rumlara vize konusunda esneklik gösterilmekteydi. Onlara ve İtilâf personeline geçici olarak pasaport yerine kullanılabilen diplomatik vizeyi hamil bir seyahat vesikası(Laissez passez) verilmekteydi. Bu uygulama 18 Kasım 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kaldırıldı. Bundan sonra ayrıcalık verilecek olanlar Yüksek Komiserler tarafından belirlenerek İtilâfçı Pasaport Bürosu'na bildirilecekti. Bu arada Mısır'a gitmek isteyen Ermeniler için de İngiliz temsilcisi gerekli tedbirleri alacaktı[2080].

İstanbul'a girme ayrıcalığını kolaylıkla elde edenler İtilâf Devletleri yararına çalışanlardı. Mesela Ermeni subaylarının İstanbul'a girmelerine hiçbir engel çıkarılmıyordu[2081].

Fransızların güney cephesindeki yenilgisinden sonra onlarla işbirliği yapan Rum ve Ermeniler endişeye kapılarak İstanbul'a gitmek üzere Fransız yetkililere müracaat ettiler. Fransız yetkililerin verdiği vize ile Rum ve Ermeniler Fransız gemileriyle İstanbul'a nakledildiler. Harington, Sakarya Savaşı'ndan sonra Rum ve Ermenilerin İngilizler tarafından işgal edilmiş topraklardan İstanbul'a gelmelerini yasaklamak zorunda kaldı. Müttefiklerinden de aynısını yapmasını bekleyen Harington, amacına ulaşamadı[2082]. Bilhassa mesele Ermeniler olduğunda İtilâf Devletleri aldıkları bu kararı uygulamıyorlardı. Öyle ki, Harington dahi aldığı kararı unutmak zorunda kaldı.

1921 yılı sonlarına doğru 1,400 Ermeni Fransız gemileri ile güney illerinden Çanakkale Boğazı aracılığıyla İstanbul önlerine getirildi. 21 gün geldikleri gemilerde bekletilen bu göçmenlerin İstanbul'a inmelerine Yüksek Komiserlerin isteğiyle Harington müsaade etti. İngiliz yetkililer, Fransız birliklerinin kontrolünde bulunan Çanakkale'den Ermeni göçmenleri taşıyan gemilerin geçişine izin verdikleri için Fransız yetkililere protesto çektiler[2083]. İstanbul'da

2080 "18 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13053.

2081 "15 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 8499.

2082 "Harington'dan 7 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **Public Record Office, Treasury (T), 161/89**.

2083 "Harington'dan 8 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **T, 161/89**.

duruma hâkim olan İngilizlerin müttefikleri Fransızların, Ermeniler üzerinde etkinliklerini arttırmalarından rahatsız oldukları bariz bir şekilde anlaşılacaktır. Fransızların Ermenilere yaptıkları yardımları dünya kamuoyunda ve Ermeniler arasında propaganda malzemesi olarak kullanmaları İngiltere'de kaygıya neden oluyordu.

b. Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı İşgali ve Rumların Pasaport Kontrolünden Muaf Tutulması

Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatabilmek amacıyla Yunan faktörünü devreye koyan İtilâf Devletleri, Trakya'da Yunan işgal noktaları tesis edilmesine izin verdiler. 1920 yılı Haziran ayı sonlarına doğru Yunanlılar Doğu Trakya'yı işgal altına aldılar. Fransız yetkililer, 29 Haziran 1920 tarihinden itibaren Trakya'ya gidecek yolculara, Yunan Yüksek Komiserliği'nden seyahat vesikası almalarını ve pasaportlarını vize ettirmelerini tavsiye ettiler[2084]. Yunanlıların Türk toprakları üzerinde seyahat eden halka vize vermesi Türk halkın tepkisine neden olduysa da sonuç değişmedi[2085].

Yüksek Komiserlerin verdiği yetki ile Hadımköy'de bulunan Yunan bölüğü Trakya'dan İstanbul'a giriş yapmak isteyenleri ya da sevk edilen malzemeleri kontrol etmekteydi[2086]. İstanbul'a giriş çıkışlarda Sinekli'deki Fransız kontrol noktasında ve Hadımköy'deki Yunan kontrol noktasında olmak üzere iki defa kontrol yapılıyordu.

İtilâf vizesi olmadan hiçbir sivilin oturmasına izin verilmeyeceği açıklanmasına rağmen gerekli düzenlemeler yapılamadığı için İstanbul'a özellikle Yunanistan'dan gelen çok sayıda Rum, kaçak yollardan girmeye başlamıştı[2087]. Londra'da bulunan Yunan heyeti de savaş yıllarında İstanbul'dan giden ya da gönderilen Rum göçmenlerin şehre dönmesi için çalışmalar yapmaktaydı. İçerisinde Yunan temsilcinin de bulunacağı komisyonların göçmenlerin İstanbul'a

---

2084 **A.b.**

2085 Temel, **a.g.e**, s. 24.

2086 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Yunan Yüksek Komiseri'ne 5 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5271**, E 8556.

2087 "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 13742.

girişlerini organize etmesini talep edien Yunan heyeti[2088] demografik anlamda Yunanlılar lehine üstünlük sağlamak istiyordu.

Yunan pasaportuna sahip bazı şahıslar Yunan askerlerinin desteğiyle İtilâf Devletlerinden vize almadan İstanbul'a serbest bir şekilde girebiliyorlardı. 31 Temmuz 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında İtalyan temsilcisi Lodife, bunun yapılan düzenlemelere aykırı olduğunu belirterek bu konuda Yunan Yüksek Komiserliği'ne ihtar verilmesini önerdi. Neticede bu öneri kabul edilerek yaşananlar hakkında Yunan Yüksek Komiseri M. Canellopoulos'un dikkati çekildi. Yüksek Komiserler, Yunan meslektaşlarından bu tür olayların tekrarlanmaması için gerekeni yapmasını gayet yumuşak bir lisanla talep etmişlerdi[2089]. Fakat Yunanlılara engel olmak mümkün değildi. En sonunda Yüksek Komiserler, Atina'dan vize alan şahısların isimlerinin İtilâfçı Pasaport Bürosu'na bildirerek İstanbul'a gelmelerine razı oldular[2090].

Yüksek Komiserlerin verdiği tavizler sonucu Yunanlılar, Osmanlı vatandaşı olan Rumlara da pasaport temin etmeye başladılar. Bu noktada devreye giren Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiseri'ne kısa aralıklarla iki nota verdiler. İşgal yönetiminin, Ermenilere ve Rumlara yaklaşımı arasında çifte standart olduğunu ileri süren Yunan Yüksek Komiseri, Ermeni Patriği tarafından verilen kimlik belgelerinin pasaport amaçlı kullanılmasına müsaade edildiğini fakat Yunanistan tarafından verilenlerin kabul edilmediğini öne sürdü[2091]. Yunan Yüksek Komiseri yapılan yanlışı kabul etmediği gibi sergilediği tavrı savunuyordu. Onun bu tutumu İtilâf Devletlerinin, Yunanlılara bakış açısının yavaş yavaş değişmesine neden olacaktı.

İstanbul'da bulunan Rumlar, Osmanlı vatandaşı olarak Yunanistan'a gitmek üzere vize alıyor, dönüşlerinde Yunan pasaportu ve vizesiyle rahat bir şekilde İstanbul'a giriş yapabiliyorlardı. İtilâfçı Pasaport Bürosu bunları tespit etse de hukuki olarak hiçbir muamele yapılamıyordu[2092]. Misal olarak Yunanistan'da

2088 "Londra'da Bulunan Yunan Heyeti'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 7475.

2089 "31 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

2090 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

2091 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, 156726.

2092 "2 Temmuz 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 8549; "Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 30 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919), **BOA, HR.SYS 2570/1**, lef 96.

yapılacak seçimlerde oy kullanmak üzere İtilâf Yüksek Komiserlerinin onayıyla Yunanistan'a giden Osmanlı vatandaşı Rumlar, seçimlerden sonra "Albatros" ve "Amphitriti" adlı gemilerle İstanbul'a döndüklerinde bu yolcuların pasaport ve vize almadıklarını fark eden İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun İtalyan şubesi sorumluların cezalandırılması için harekete geçti[2093]. Ancak herhangi bir muamele yapmak mümkün olmadı. Çünkü Osmanlı vatandaşı olarak, İtilâf Devletlerinin izniyle İstanbul'dan ayrılan Rumlar, Yunanistan vatandaşı olarak İstanbul'a dönüyorlardı. Bu şekilde Yunanistan pasaportu çıkartan Rumlar, işlerine geldiğinde Osmanlı Devleti, gelmediğinde Yunanistan vatandaşı oluyor, hem Osmanlı Devleti hem de İtilâf vatandaşlarının yararlandıkları hak ve hukuktan istifade etmeye çalışıyorlardı.

Yunan yetkililer sadece Yunanistan'dan değil Güney Rusya'dan getirdikleri Rumları başta İstanbul olmak üzere Trakya, İzmir ve Trabzon'a yerleştirerek bu bölgelerde Rum nüfusunu arttırmaya çalıştılar. Bu konuda Yüksek Komiserlere bir nota veren Bâb-ı Âli, bu hareketlerin önlenmesini talep etti. Yüksek Komiserler Yunan Hükûmeti nezdinde gerekenlerin yapılacağına dair teminat verseler de[2094] bu konuda bir şey yapmadılar.

Siyasi tablonun değişmesi ve suiistimallerin artması üzerine Yunanlılardan, yapacakları askerî harekâtlar için dahi önceden İtilâfçı Pasaport Bürosu'na malumat vermeleri istendi[2095].

Yüksek Komiserlerin talimatları doğrultusunda savaş öncesinde İstanbul'da yaşadığını iddia eden Rum ve Ermenilerin hepsine belge ya da kanıt istemeksizin İstanbul'a giriş izni verilmişti. Bu şekilde daha önce hayatında İstanbul'u görmemiş olanlar dahi İstanbul'da yaşadıklarını iddia ederek vize aldılar. İstanbul'a gelen Rum ve Ermeni göçmenlerin sayısında büyük artış görüldü. Öyle ki; İtilâf temsilcileri ve gönüllü kuruluşları, göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdi. 1921 yılı sonlarına doğru askerî ataşeler, gerekli tedbirin alınmaması halinde işlerin kötüye gideceği konusunda işgal yönetimini uyardılar. Yüksek Komiserler, bu uyarıları dikkate alarak suiistimallerin önlenmesi amacıyla

---

2093 "3 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 15924.

2094 "13 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 126407.

2095 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

İtilâfçı Pasaport Bürosu'na talimat verdiler[2096]. Sakarya Savaşı'ndan sonra alınan bu karar, Ermenilerden çok Rumları ilgilendiriyordu. Kararın alınmasında Yunanlıların İstanbul'u işgal etmek üzere hazırlık yaptıklarına dair söylentiler ve hazırlanan raporlar etkili olmuştu. Bu tedbirler 1922 yılı başlarından itibaren daha da arttırılacaktı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Pasaport Bürosu tarafından yapılan sözde bir kontrolden sonra adeta ellerini kollarını sallayarak İstanbul'a giren Rumlar, 1922 yılı başlarından itibaren İstanbul'a eskisi gibi rahat giremez hale geldiler. Yunan Yüksek Komiseri, İtilâf Yüksek Komiserlerine müracaat ederek Atina'dan gelen Yunan vatandaşlarının pasaportları kontrol edilmeksizin İstanbul'a girişlerine izin verilmesini talep etti. Ancak Harington'un uyarılarını dikkate alan Yüksek Komiserler pasaport kontrolünün kaldırılmayacağını açıklayarak Yunan Yüksek Komiseri'ne taviz vermediler[2097].

c. Rus Göçmenlerin Pasaport Sorunları ve Bolşevik Tahkikatı

Pasaport Bürosu'nun karşılaştığı diğer önemli mesele de Rus göçmenlerdi. Bolşeviklerden kaçan Rus göçmenlerin İstanbul'a yerleştirilmesi düşünülüyordu. İtilâf Devletleri İstanbul'a gelecek göçmenlerle birlikte Bolşevik propagandası yapabilecek ajanların İstanbul'a sızmasından endişe ediyorlardı. Zaten Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin, Pasaport Bürosu kurulmasını istemelerinin bir nedeni de buydu[2098].

Yüksek Komiserler, Rus göçmenlerin İstanbul'a gönderilmesine karşı çıksalar da 1920 yılı başlarında Bolşevik ilerleyişi karşısında zor durumda kalan göçmenler Bulgaristan, Romanya ve İstanbul'a gitme taleplerini dile getirdiler. Rusya'daki durumu yakından görmek üzere Novorossisk'e giden Amiral Robeck ve Milne 470 Rus göçmenin İstanbul'a gönderilmesi için vesait temin etti. 1,200 göçmenin de Büyükada'ya sevki düşünülüyordu. Ancak vesait bulunamıyordu. Fransız Hükûmeti göçmenlerin Rusya'dan çıkarılmasına itiraz ediyordu. Sonunda Defrance, İstanbul'a gönderilecek olanların kadın ve çocuklardan seçil-

2096 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

2097 "10 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1904.

2098 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 6780.

mesini rica etti[2099]. Ayrıca Fransız Hükûmeti Bolşeviklerle yapılan mücadelenin sürdürülebilmesi için erkeklerin Rusya'dan çıkarılmasını istemiyordu.

Bolşeviklerin zafere doğru ilerlemesi karşısında zor durumda kalan Çar taraftarları Yüksek Komiserlere müracaat ederek aralarında 10,000'e yakın hasta ve yaralının bulunduğu 40,000 civarında göçmenin Bulgaristan, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'ne kabul edilmeleri için düzenleme yapılmasını talep ettiler. İlk etapta Lukornski'den İstanbul'a Wrangel'in başında olduğu 4,000 göçmen gönderilecekti. Rusya'da bulunan Robeck buna itiraz ettiyse de koşulları bildiğinden nihai kararı meslektaşlarına bıraktı. Yüksek Komiserler, göçmenlerin İngiltere, Fransa ve İtalya'ya gitme taleplerine karşı vize verilmemesi için daha önceden talimat almışlardı[2100]. Rus göçmenler siyasi, iktisadi ve sosyal çalkantıların yaşandığı İstanbul'da kalacaklardı.

Durumu değerlendiren Yüksek Komiserler, Rus vatandaşlarının İstanbul'a girişlerine müsaade ettiler. Ancak siyasi maksatla geldiklerinden şüphe edilenlere vize verilmiyordu. İtilâfçı Pasaport Bürosu'nu atlatarak ya da yasadışı yollardan İstanbul'a gelip Bolşevik propagandası yapan Rus vatandaşları da tespit edilmeleri halinde sınır dışı ediliyordu. Bolşeviklerin Rusya'da idareyi ele geçirmesinden sonra İstanbul'a gelmek isteyen hiçbir Rus vatandaşına izin verilmemesi için Pasaport Bürosu'na talimat verildi. Sadece Bolşeviklere karşı siyasi mücadele eden Ruslar İstanbul'a kabul edileceklerdi[2101].

İtilâfçı Pasaport Bürosu ve Polis Komisyonu, İstanbul'a girişine izin verilen ancak sonradan İstanbul'da kalması arzulanmayan şahısları Yüksek Komiserlerin onayı ile İstanbul'dan çıkarma yetkisine de sahipti[2102]. İşgal döneminde özellikle Bolşevik propagandası yapanlara göz açtırılmıyor, haklarındaki suçlamaların doğru olup olmadığı tahkik ettirilmeksizin zanlılar derhal İstanbul'dan çıkarılıyordu[2103]. Rus göçmenlerinden mesul olan Fransızlar komünist takibatı konusunda uzmanlaşmışlardı. Fransız Yüksek Komiserliği tarafından komünist propagandası yaptığı tespit edilen şahısların Yüksek Komiserler toplantısında

2099 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

2100 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

2101 "10 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3292.

2102 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 10964.

2103 "14 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11661.

alınan onayla İstanbul dışına çıkarılmalarına karar verilmekteydi[2104]. Böylece işgal yönetimi, arzulamadığı şahısları sınır dışı etme hakkına sahip olmuştu.

11. Hukukî Sorunlar ve Muvakkat Düzenlemeler

I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti'nin, İtilâf Devletleri ile ilişkileri kesildiğinden yerli ve yabancı vatandaşlar arasındaki ticari işlemler yarım kalmış, alacak verecek meseleleri ortaya çıkmıştı. Savaşın uzun sürmesi ve para piyasalarındaki değişim gibi sebeplerle alacaklılar savaştan sonra yeni taleplerde bulunmaya başladılar. İtilâf şirketleri Türkiye'deki alacaklarını toplayabilmek amacıyla İtilâf Devletlerine müracaatta bulunuyorlardı. Bazı yerli tüccarlar, yabancı firmalara ödeme yapmak istemiyorlardı. Bazı yabancı firmalar da işgalin sağladığı avantajlardan istifade ederek hak ettiklerinden fazla taleplerde bulunuyorlardı. Konsolosluk Mahkemeleri kapatıldığından ve İtilâf Devletleri, Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini kabul etmediğinden bu sorunların hemen hemen tamamı çözümsüz kalıyordu[2105]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu durumda olan vatandaşlarına, alacaklarını Türkiye'deki güvenilir acenteler vasıtasıyla toplamalarını tavsiye ediyordu[2106].

İtilâf temsilcileri, yapılan talepleri fırsat bilerek Osmanlı mahkemelerinde devam eden muamelata da müdahale etmekteydiler. Misal olarak Haydarizade İbrahim Paşa'nın, 15,000 liraya sattığı çiftliğinin bedelini alamadığı iddiasıyla Beyoğlu Bidayet Hukuk Mahkemesi'nde Harbiye Eski Nazırı Enver Paşa'ya karşı açtığı dava gösterilebilir. İbrahim Paşa davası sonuçlanmadan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat ederek yardım talep etmişti. İngiliz Yüksek Komiserliği, ülkeyi terk ettiğinden Enver Paşa'nın Hanımı Naciye Sultan'ı ifade vermek üzere davet etti. Bu meseleyi görüşen hükûmet yapılan davetin hukuk ve devlet geleneklerine muhalif olduğunu İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bildirdi[2107]. Bun-

2104 "5 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4986.

2105 "Britanya İmparatorluk Ligi'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5102**, E 4385; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5102**, E 4273.

2106 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 11 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5102**, E 4273.

2107 "9 Haziran 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/31.

dan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği ısrarcı olmadı. Elbette bu noktada İngiliz Yüksek Komiserliği'nin teşebbüsü kadar şahsi menfaati uğruna bağlı bulunduğu devleti ve kanunlarını hiçe sayan Haydarizade İbrahim Paşa'nın yaptığı onursuz müracaatın da irdelenmesi gereklidir.

İngiltere'nin farklı bir uygulaması da İstanbul'da yaşanan bir davada İngiliz vatandaşları ile sorun yaşayan Osmanlı vatandaşlarının İngiliz mahkemelerinde dava açmalarına müsaade etmesiydi. Emsâl teşkil edecek dava şu şekilde gelişmişti; Yüksek Komiserlerin izni ile ithalat ve ihracat yapabilme imtiyazı kazanan bir Türk firması ile bir İngiliz firması[2108] mukavele yaparak ticaret yapmaya başlamışlardı. Ancak Türk firması, İngiliz firmasının mukaveleyi ihlâl ettiğini ileri sürerek Londra'da avukatlık yapan Gordon Cuming Whadcoat'a müracaat etmişti. Türk firmasının İngiliz mahkemelerine müracaat edip edemeyeceğini soran Whadcoat'a[2109] İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Devleti ile savaşın devam ettiğini fakat İtilâf Devletlerinin müsaadesiyle ticaret yapma hakkı kazanan Türk firmasının istemesi halinde -takdir hakkı İngiliz mahkemelerinde olmak kaydıyla- İngiliz mahkemelerine müracaat edebileceğini bildirdi[2110].

Yüksek Komiserler I. Dünya Savaşı sırasında ve mütarekeden sonra Osmanlı mahkemelerinde İtilâf vatandaşları aleyhine verilen hükümlerin feshi için de çare arıyorlardı. İngilizler, savaş sırasında Osmanlı mahkemelerinde İtilâf vatandaşları hakkında verilen bütün hükümlerin feshedilmesini savunurken, İtalyan ve Fransızlar bu durumda Osmanlı mahkemelerinin vermiş olduğu hükümlerden menfaat sağlayanların zarara uğrayacaklarını, bu nedenle sadece dileyen vatandaşların Yüksek Komiserlere müracaat etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı[2111]. Sonunda bu fikir üzerinde mutabakata varıldı. Bu durumda savaş sırasında suç ayrımı yapmaksızın mağdur olduğunu ileri sürecek olan herkese Yüksek Komiserler nezdinde itirazda bulunma hakkı tanınıyordu. Başka bir deyişle Osmanlı mahkemelerinde davaları görülen ve hatta davaları temyiz edilen İtilâf va-

---

2108 Belgede iki firmanın da isimlerine yer verilmemiş.

2109 "Avukat Gordon Cuming Whadcoat'tan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6576**, E 7763.

2110 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Avukat Gordon Cuming Whadcoat'a 18 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6576**, E 9103.

2111 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5162**, E 247.

tandaşlarının davalarını ikinci kez hem de işgalci pozisyonunda olan temsilcilere müracaat ederek temyiz etme imkânı sağlandı. Bir başka husus da dava ayrımı yapılmamasıydı. Yani emlak davasından cinayete, hırsızlıktan ticari davalara kadar her konuda İtilâf vatandaşları verilen hükmün feshi için kendi temsilcilerine müracaat edebileceklerdi. Osmanlı kanunlarını bilmeyen, ülke şartlarından habersiz ve yeterli hukuki personele sahip olmayan, hepsinden önemlisi İtilâf vatandaşlarına karşı haksızlık yapıldığına dair önyargılara sahip Yüksek Komiserlerin ne şekilde hüküm verecekleri malumdur. Mütarekeden sonra işgal edilen topraklarda İtilâf vatandaşları üzerinde hukuki bir hükmü kalmayan ve itibarı sarsılan Osmanlı mahkemelerinin geçmişte verdiği kararların da feshi ile itibarı bir kez daha sarsılacaktı.

a. Mondros Mütarekesi'nden Önce Osmanlı Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nde çok uluslu yapı ve kapitülasyonların etkisiyle yargı sahaları farklı mahkemeler kurulmuştu. Bu mahkemeler; Şeriat, Cemaat, Konsolosluk, Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri idi. Gerekli görülmesi halinde Divân-ı Harbler de kurulmaktaydı. Şeriat Mahkemelerinin yargı sahası; Müslüman ahaliyi ilgilendiren ve medeni hukuk kapsamına giren davalardı. Bu mahkemeler gelen davaları İslami akidelere uygun bir şekilde çözmekle mükellefti. Cemaat mahkemeleri; Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin bağlı oldukları cemaatlere ait mahkemelerdi. Aynı cemaate bağlı şahıslar arasında medeni hukuk sahasına giren davalar bu mahkemelerin yargı sahası içerisindeydi. Nizamiye Mahkemeleri; Müslüman ve gayrimüslimlerin davalarına bakan mahkemelerdi. Bu mahkemeler Şeriat ve Cemaat mahkemelerinin yargı sahasına girmeyen hukuk ve cinayet davaları ile Ticaret Mahkemelerinin yetki sahası dışındaki, Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki davalara bakardı. Kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşlarına ait davalarda o devletlerin temsilcileri veya baş tercümanları hazır bulunur, mahkemeler konsolosluklar aracılığıyla ilam çıkarırdı. Konsolosluk Mahkemeleri; kapitülasyonlardan istifade eden yabancı Devletlere mensup şahıslar arasında yaşanan ticari davalara bakmakla mükellefti. Bu mahkemeler tarafından cezaya çarptırılan şahıslar konsolosluk hapishanelerine gönderiliyordu. Karma Ticaret Mahkemeleri, 1840 yılında yabancı Devletlerin talepleri doğrultusunda Ticaret Nazırı'nın başkanlığında kurulan ve Ticaret Meclisi adı verilen mahkemelerdi. Sadece Ticari davalara

bakan bu mahkemelerin üyeleri başlangıçta Lonca temsilcilerinden ve tüccarlardan oluşmaktaydı. Ticaret Meclisi 1848 yılında yabancı Devletlerin baskısıyla "Karma Ticaret Mahkemesi"ne dönüştürülmüştü. Ticaret Nazırı ya da yardımcısının başkanlık yaptığı Karma Ticaret Mahkemesi'nin yedisi Osmanlı tabiiyetinde bulunan tüccarlardan, yedisi de Osmanlı topraklarına yerleşmiş bulunan yabancı tüccarlardan mürekkep on dört üyesi vardı. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa yabancı uyruklular adliye teşkilatına üye de olsa katılma hakkı elde etmişlerdi. Başkentin dışında ticari davalara bakmak üzere kurulan mahkemeler kara ve deniz olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. İstanbul dışındaki Karma Ticaret Mahkemelerinde Osmanlı Hükûmeti tarafından tayin edilen üç hâkim ile birlikte Osmanlı ve Avrupa tüccarlarını temsil eden dört üye bulunuyordu. Osmanlı vatandaşları ile yabancı vatandaşlar arasındaki davalar görüşülürken yabancılar, dört üyeden ikisini kendi ülkelerinden seçebiliyorlardı. Karma Ticaret Mahkemelerinin olmadığı yerlerde ticari davalara, Ticaret Mahkemeleri, mevzuatına uygun olmak kaydıyla Nizamiye Mahkemeleri bakıyordu[2112].

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında çıkardığı bir kanunla kapitülasyonları kaldırmıştı. Bundan sonra çıkarılan "Kavanin-i Mevcudede Uhud-ı Atikaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat" (15 Ekim 1914) ile Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümler feshedilmişti. "Tebaa-yı Osmaniye Tebaa-yı Ecnebiye Arasında Mütemekkin Olup 18 Eylül 1914 tarihinde Derdest-i Rüyet Olan Devainin Faslı Hasmında Takip Edilecek Usul-ü Muhakemeye Dair Kanun-u Muvakkat" ile 1 Ekim 1914'ten önce görülen davaların aynen devam edeceği ancak bu tarihten sonrakiler hakkındaki muamelelerin Osmanlı mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı[2113]. Bu düzenlemeler, Konsolosluk Mahkemelerinin kapatılmasını gerektiriyordu. Ayrıca bu tarihten itibaren, Osmanlı mahkemelerinde kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşlarına ait davalarda yabancı devlet temsilcileri veya baş tercümanları yer alamayacak, yabancı üyelerin görevlerine son verilerek Ticaret Mahkemeleri kapatılacaktı. Savaş sırasında İttifak Devletleri dışında taraf devletler bu karaları tanımamış olsalar da Osmanlı Devleti alınmış olan kararları fiilen uygulamıştı. Böylece yargı bağımsızlığı yolunda önemli

---

2112 Ali Arslan, "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî", s. 585-588.

2113 M. Emin Elmacı, **İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005, s. 99-111.

adımlar atılmıştı. İtilâf Devletleri tanımadıkları bu düzenlemeleri mütareke sonrasında ortadan kaldırmak için harekete geçeceklerdi. Mütareke uygulamalarını izlemek ve denetlemek gerekçesiyle İstanbul'a gelen İtilâf Yüksek Komiserleri, ilk günlerden itibaren savaş sırasında İtilâf Devletleri aleyhine alınan kararların değiştirilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmaya başladılar.

b. Konsolosluk Mahkemelerinin Yeniden Kurulması

Yüksek Komiserler İstanbul'a geldikleri ilk günlerden itibaren kapitülasyonların yeniden yürürlüğe konulmasını talep ettiler. Osmanlı Hükûmeti'nin isteksizliğini gören Yüksek Komiserler kapitülasyonlara müstenit ahkâmı kendiliğinden yürürlüğe koymaya çalıştılar. Konsolosluk Mahkemelerinin açılması da bu aşamada gündeme geldi. Sadece kapitülasyondan istifade eden ülkenin vatandaşlarının kendi aralarında yaşadıkları sorunlarla ilgilenme hakkına sahip olan bu mahkemeler, savaş sırasında kapitülasyonların kaldırılmasına paralel olarak kapanmışlardı. Dolayısıyla savaş esnasında yabancı vatandaşların davalarına Osmanlı mahkemeleri bakmıştı. İstanbul'u fiilen işgalinden sonra İstanbul'da yaşayan İtilâf vatandaşları, Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisini tanımayarak İtilâf temsilcilerine müracaat ettiler. İşgalin ilk günlerinde kurulan muhtelif komisyonlar arasında hukuki meselelerle ilgilenecek bir bölüm bulunmadığından yapılan bu müracaatlara karşılık verilemiyordu. İşte bu nedenle Yüksek Komiserler işgalin nimetlerinden yararlanarak Konsolosluk Mahkemelerini yeniden tesis etmek ve vatandaşlarının yaşadıkları sorunlara çözüm getirmek isteyeceklerdi[2114]. Osmanlı Hükûmeti ise yıllarca başına bela olan ve I. Dünya Savaşı esnasında oluşan siyasi atmosfer sayesinde kaldırılan kapitülasyonları yeniden hayata geçirmek niyetinde değildi. Bu nedenle kapitülasyonların yeniden hayata geçirmeye yönelik notalara karşı Osmanlı Hükûmeti gayet ihtiyatlı davranacak, meselenin müsalaha sonrasına ertelenmesi için çaba gösterecekti.

Yüksek Komiserler arasında yapılan toplantılarda genellikle İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, İstanbul'daki İtilâf vatandaşlarının, Osmanlı Devleti'nin

2114 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 3567.

uygulamalarından dolayı sıkıntı yaşadıklarını iddia ediyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngiliz vatandaşlarının çektiği sıkıntılara dair herhangi bir şikâyetle karşılaşmamıştı. Bu nedenle meseleyi araştıracağını ifade etti[2115]. Calthorpe, hükûmetinin kapitülasyonlar hakkında vereceği kararı beklemekteydi. Bu arada Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Calthorpe'un cevabını beklemeden, vatandaşlarının sıkıntılarını dile getiren ve kapitülasyonların hemen yürürlüğe geçirilmesini talep eden bir nota hazırladılar. İki Yüksek Komiser oldukça kararlıydı. Calthorpe imzalasa da imzalamasa da bu notayı Osmanlı Hükûmeti'ne sunacaklardı. Devre dışı kalmak istemeyen Calthorpe, bu konuda hükûmetinden bir talimat almadan hazırlanan notayı imzalamak mecburiyetinde kaldı[2116]. İstanbul'da en gelişmiş Yüksek Komiserlik ağına sahip İngiliz Yüksek Komiseri'nin, vatandaşlarının çektiği sıkıntılardan haberdar olmadığını bildirmesi, yaşananların mübalağa edildiğinin deliliydi. Üstelik kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi konusunda Yüksek Komiserlere herhangi bir yetki verilmemişti. Hukukî bir mesele hakkında Yüksek Komiserler hukuki olmayan bir karar almışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri'nin farklı tutumuna rağmen ilerleyen günlerde onun da tutumu değişecek Barış Konferansı bu konuda bir karara varmadan Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yaparak amaçlarına ulaşmak isteyeceklerdi.

İngiliz Hükûmeti ve Paris'te bulunan İngiliz heyeti kapitülasyonların geleceği konusunda çok ince hesaplar yapmaktaydı. İngiliz heyeti, Calthorpe'un meslektaşlarının hazırladığı notayı imzalamak istememesine hak veriyordu. Çünkü İngilizlere göre kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesini talep etmek kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmek, dolayısıyla savaş dönemi ile ilgili taleplerden vazgeçmek demekti. İngilizler kapitülasyonların kaldırılmamış gibi devam etmesinden yanaydılar. İngilizlerin asıl beklentisi ise Paris Barış Konferansı'nda kapitülasyonların yeniden düzenlemesiydi[2117]. Osmanlı Hükûmeti'nin hazırlanan notayı kabul etmesi halinde kapitülasyonlar hakkında yeniden düzenleme yapmak zorlaşacaktı. İngilizler savaş önce-

2115 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 9524.

2116 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 11455.

2117 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 11455.

sindeki haliyle kapitülasyonların hayata geçirilmesine razı değillerdi. Onlar yapılacak düzenlemelerle kapitülasyonların kapsamının daha da genişletilmesini hedefliyorlardı.

Konferansın beklenen antlaşmayı hazırlayamaması ve sürecin uzaması İngilizlerin kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi konusunda müttefikleri ile aynı çizgiye gelmelerine neden oldu. 19 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota verdiler. Osmanlı Hükûmeti'nin bu notaya cevap vermemesi üzerine 30 Ocak 1919 tarihinde hükûmete yeni bir nota verildi. Bu notalarda Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilâf Devletleri aleyhine aldığı kararların geçersiz olduğu vurgulanmakta, artırılan gümrük vergilerinin ve alınmak istenen yeni vergilerin meşru olmadığı dile getirilmekteydi. Yüksek Komiserler bununla yetinmeyerek söz konusu vergiler nedeniyle kayba uğrayan vatandaşlarının kayıplarının tazmin edilmesini talep ediyorlardı[2118]. Yapılan taleplere Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonların savaşın başlamasıyla fesholduğunu bildiren bir nota ile karşılık verdi. Bu cevaptan sonra Paris'te bulunan İngiliz heyeti dahi Türk iddialarının mantıklı temellere dayandığını düşünüyordu[2119]. Osmanlı Hükûmeti haklı olmasına rağmen Yüksek Komiserler 6 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi konusundaki ısrarlarını sürdürdüler. Mevzubahis notada İtilâf Devletlerinin denetimi altında bir yargı reformu yapılması da teklif edilmekteydi[2120].

1 Mart 1919 tarihinde Hariciye Nazırı Yusuf Franco Paşa ile görüşen Webb, İstanbul'da ziyaret ettiği hapishanelerde bulunan zanlıların çoğu hakkında hazırlık soruşturması dahi yapılmadan davalarının aylarca sürdüğünü iddia ederek ayrım gözetilmeksizin hepsinin bırakılmasını talep etti[2121]. Webb'in iddiaları

2118 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 23452.

2119 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne7 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 55010.

2120 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 47768.

2121 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Mart 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4173**, 42789.

doğru olsa bile talepleri hukuk dışı idi. Bütün bunlar İtilâf Devletlerinin alternatif bir hukuk sistemi üzerinde çalıştıklarını gösteriyordu.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilâf vatandaşlarının büyük bir kısmı İstanbul'u terk etmişti. Savaşın sona ermesi ile birlikte bu vatandaşlar yavaş yavaş İstanbul'a dönmeye başladılar. Ticari kaygı taşıyan bazı şahısların da İtilâf Devletleri tabiiyetine geçmeleri ya da buna dair belgeler temin etmeleri ile İstanbul'daki İtilâf vatandaşlarının sayısı hızla arttı. Buna paralel olarak bazı hukuki sorunlar yaşanmaktaydı. Bu sorunların bir kısmı savaş yıllarına, bir kısmı da savaş öncesine kadar uzanıyordu. Mondros Mütarekesi'nde, İtilâf vatandaşları hakkında yapılacak hukuki muamelelere dair herhangi bir hüküm yer almadığından bundan sonraki süreç oldukça sancılı geçecekti.

Hukukî muameleler konusunda başlangıçtaki tedirginliği atlatan Yüksek Komiserler, Osmanlı mahkemelerinin İtilâf vatandaşları üzerinde yargılama yetkisini kabul etmeyeceğini açıklamakta bir sakınca görmediler[2122].

Mondros Mütarekesi hapishanelerde bulunan bütün İtilâf vatandaşlarının serbest bırakılmasını öngörmekteydi. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi ile hapishanelerde bulunan bütün İtilâf vatandaşları suçlu suçsuz demeden serbest bırakılmış, konu bu şekilde kapatılmıştı. Fakat İstanbul'da hayat devam ediyordu. Dolayısıyla İtilâf vatandaşlarının da müdahil olduğu hukuki sorunların meydana gelmesi kaçınılmazdı[2123]. İşgal yönetimi, İtilâf vatandaşlarının müdahil olduğu davalarda, Osmanlı inzibat kuvvetleri ve mahkemelerinin hukuki muamele yapmasına izin vermediğinden Osmanlı Hükûmeti, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika tabiiyetinde bulunan vatandaşlar aleyhine açılan davaların tehir edilmesine karar verdi[2124]. Fiiliyatta İtilâf vatandaşları üzerinde yargı gücü kalmayan Osmanlı Hükûmeti davaları erteleyerek mevcut durumu kabullense de tehir suretiyle gelecekteki hukuki haklarını saklı tutmaya çalışıyordu. Bu arada İtilâf Devletleri Konsolosluk Mahkemelerini kurmaya çalışıyorlardı.

2122 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **WO, 32/5778.**

2123 "Beyoğlu Sulh Mahkemesi'nden Polis Müdüriyeti Umûmiyesi'ne 25 Eylül 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 23/71.

2124 "16 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919)", **BOA, MV**, 218/16.

Savaşın ardından kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ne yapılacak bir emrivaki ile yürürlüğe geçirilmesinden yana olan İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Konsolosluk Mahkemelerini açmak üzere çalışmalarına başlamışlardı. Bunu fark eden İngiliz Yüksek Komiserliği de, Konsolosluk Mahkemesi kurmak üzere harekete geçti[2125]. Adı muvakkat mahkemede görevlendirilecek yargıçlar arasında da geçen Yargıç Peter Grain, 1919 Ekim ayı başlarında Mısır'dan geçici bir süreliğine İstanbul'a gönderildi. Peter Grain'e öncelikle Konsolosluk Mahkemesi'nin kuruluşu için talimat verildi. Savaş yıllarında bu mahkeme kapalı olduğundan savaştan sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'ne -büyük bir kısmı emlak ve miras konusunda olmak üzere- çok sayıda müracaat yapılmıştı. Eski İngiliz mahkemesinin bulunduğu binada çalışmalarına başlayan Grain, günlük oturumlar yaparak dilekçe ve başvuru sahiplerinin taleplerine üç hafta içerisinde karşılık vermeyi ve daha sonra Mısır'a geçerek oradan İngiltere'ye dönmeyi plânlıyordu[2126]. Böylece İngiliz Konsolosluk Mahkemesi resmî olmasa da gayri resmî olarak yeniden açıldı. Ancak mahkeme kısa bir süre sonra İngiliz Hükûmeti'nden gelen talimatla oturumlarına son verdi[2127].

İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nin gayri resmî olarak faaliyete başladığını gören Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri de kendi mahkemelerini yeniden açmak için sürdürdükleri çalışmalarına hız verdiler. Neticede Yüksek Komiserler bu mahkemeleri kurabilmek amacıyla hükûmetlerinden yetki istediler[2128].

Hükûmetlerinden gelen onay sonrasında Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Konsolosluk Mahkemelerini yeniden kurdular. 31 Ocak 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance, 1 Şubat 1920 tarihinde de İtalyan Yüksek Komiseri Maissa Konsolosluk Mahkemelerini yeniden açtıklarını ilân ettiler[2129]. İngiliz Hükûmeti, müttefiklerinden daha temkinli davranıyordu. Savaş

2125 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 138194.

2126 "Yargıç Peter Grain'den İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 141662.

2127 "İngiliz Hükûmeti'nden Adalet Bakanlığı'na 10 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 172545.

2128 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 143094.

2129 Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne

sırasında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları kaldırması ile kapatılan bu mahkemelerin kendiliğinden faaliyete başlamalarının gelecekte tazminat taleplerini gündeme getirmesinden endişelenen İngiliz Hükûmeti, müttefiklerini uyardı. Müttefiklerinin bu uyarıları dikkate almadığını gören Robeck, İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nde daimi olarak görev verilmesi düşünülen Grain'in yeniden İstanbul'a gönderilmesini rica etmişti[2130]. İngilizler savaş halinin devam ettiği düşüncesiyle Konsolosluk Mahkemelerinin bir oldubittiyle açılmasında sakınca görmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları yeniden faaliyete geçirmesi halinde mahkemeler meşru bir şekilde açılabilecekti. Esasında İngilizler bunu bekliyorlardı. Osmanlı Hükûmeti'nin kapitülasyonların ilgası hakkındaki kararı iptal etmediğini, müttefiklerinin de Konsolosluk Mahkemelerini kurduklarını gören İngilizler kendilerine göre bir ara formül bularak Konsolosluk Mahkemelerini açacaklardı.

Fransa ve İtalya'nın Konsolosluk Mahkemelerini yeniden faaliyete geçirdiğini gören İngiliz Hükûmeti, Konsolosluk Mahkemelerini geçici olarak açacağını açıkladı. Ancak yargıç sıkıntısı yaşandığından İngiliz Konsolosluk Mahkemeleri tam anlamıyla işlevini sürdüremeyecekti. Dava açmak isteyenler müracaat edecek, bu mahkemelere ileride bir yargıç atanacak ve bu şekilde çalışmalara başlanacaktı[2131]. Böylece üç büyük İtilâf Devleti bir oldubitti ile Konsolosluk Mahkemelerini yeniden açtı.

Konsolosluk Mahkemelerinin açılması konusunda İngilizlere oranla Fransız ve İtalyanlar daha aceleci davranmışlardı. Fransız ve İtalyan Konsolosluk Mahkemeleri savaş öncesinde olduğu gibi faaliyetlerini sürdürürken İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nin işleyişinde bazı aksaklıklar yaşanıyordu. İngiliz Konsolosluk Mahkemelerinde dava açmak isteyen şahıslar kayıt memurlarına müracaat ediyor, İstanbul'a gelen konsolosluk yargıçları davalarla ilgilendikten sonra İstanbul'dan ayrılıyorlardı. İngiliz Konsolosluk Mahkemesi'nde istihdam edilen

---

Gönderilen 31 Ocak 1920 Tarihli Mektup", İtalyan Yüksek Komiseri Maissa Tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 1 Şubat 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.87 Ek 1 ve Ek 2, **FO, 406/43**.

2130 "Robeck'ten Curzon'a 6 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.63, **FO, 406/43**.

2131 "Curzon'dan Robeck'e 4 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.92, **FO, 406/43**.

yargıç Grain aynı zamanda Mısır ve Çin'de de görev yapıyordu. Bu durum İngiliz mahkemelerinde davaların birikmesine neden oluyordu[2132]. Diğer konularda müttefiklerinden atik davranan İngilizler yargı konusunda geride kalıyorlardı. Netice itibariyle İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler normale dönmeden, kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girmeden ve konsolosluklar kurulmadan önce mahkemeleri faaliyetlerine başlamışlardı.

Konsolosluk Mahkemelerinin masrafları mahkemelere ödenen harçlardan ve bu mahkemelerin verdiği cezalardan karşılanmaktaydı. Masraflar arttıkça harçlara ve cezalara zam yapılıyordu[2133]. Bu anlamda Konsolosluk Mahkemeleri İtilâf Devletleri açısından maddi bir külfete sebep olmamaktaydı.

Savaşın ardından Rus Konsolosluk Mahkemeleri yeniden kuruldu. Yüksek Komiserler bu mahkemelerin kuruluşunu onaylamadıkları halde İtilâf polisine Rus Konsolosluk Mahkemesi kararlarınının uygulanmasına yardımcı olmaları için talimat verdiler. Başlangıçta Rus mahkemelerine yardımcı olan İtilâf polisi zamanla bu yardımı kesti. Rus diplomatik temsilcisi Heratov, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek kendilerine verilen yardımın devamını talep etti. Yüksek Komiserler, Rus temsilcisi ile meseleyi görüştülerse de bu mahkemelerin gayrimeşru olduğu yönündeki kararlarından vazgeçmediler[2134]. Bundan sonra Yüksek Komiserler, İtilâf polisinin Rus Konsolosluk Mahkemelerine yardım etmemesine yönelik bir karar aldı. Fakat Rus mahkemelerin kapatılması için herhangi bir adım atılmadı[2135]. Rus Konsolosluk Mahkemelerine yapılan yardımın kesilmesinde, Çarlık Rusya'sının ayakta kalmasına dair umutların tükenmesi son derece etkili olmuştu. Diğer bir husus da Yüksek Komiserlerin, Konsolosluk Mahkemelerinin yabancılar için gayrimeşru olduğunu kabul etmeleri idi. İtilâf Devletleri herhalde işgalci durumunda olduklarından böyle bir durumun kendileri için geçerli olmadığını düşünüyorlardı.

2132 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 2 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6562**, E 839.

2133 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6562**, E 12610.

2134 "15 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 8499.

2135 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'a 6 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **WO, 158/778.**

c. Cemaat Mahkemeleri

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin medeni hukuk sahasına giren davalarına bakan Cemaat Mahkemeleri, Osmanlı hoşgörüsünün bahşettiği müesseselerdi. Ancak zamanla gayrimüslimler bu hoşgörüyü istismar etmeye başlamışlardı. Çağdaş hukuk anlayışı içerisinde de dini nitelikli[2136] bu mahkemelere yer yoktu. I. Dünya Savaşı öncesinde yabancı devletlerin müdahaleleri nedeniyle bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştı.

I. Dünya Savaşı başlarında "Mehâkim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkındaki Nizamname" (13 Ekim 1914) ile imtiyazat, mukavelat, ticaret, ceza ve gayrimenkul davalarının Nizamiye Mahkemelerinde, bunların dışında kalanların ise Şeriye Mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştı. Bundan sonraki aşamada "Bilumûm Mehâkim-i Şeriye ile Merbutatı'nın Adliye Nezâreti'ne Tahvili İrtibatı" hakkındaki kanun ile (12 Mart 1917) Şeriye Mahkemeleri Adliye Nezâreti'ne bağlanmış, "Hukuk-u Aile Kararnamesi (25 Ekim 1917)" ile gayrimüslimlerle ilgili tüm davaların Şeriye Mahkemelerde görülmesi kararlaştırılmış, ruhani liderlerin yargı yetkileri ellerinden alınmıştı. Son olarak "Usul-ü Muhakeme-i Şeriye Kararnamesi" (7 Kasım 1917) ile Şeriye ve Nizamiye Mahkemeleri Adliye Nazırlığı'na bağlanmıştı[2137]. Yıllarca yabancıların müdahaleleri nedeniyle içinden çıkılmaz hale gelen yargı sistemindeki bu değişiklikler yargı birliği, bağımsızlığı ve laikliği konusunda atılmış önemli adımlardı. İtilâf Devletleri bu düzenlemelerden rahatsızlıklarını mütareke sonrasında net bir şekilde gündeme getireceklerdi.

Damat Ferid Paşa'nın ilk hükûmeti döneminde Şeriye Mahkemelerinin yeniden Meşihat'a bağlanması için çalışmalara başlandı. Yüksek Komiserlerin

---

2136 1922 yılında Ziya Gökalp'ın Almanya'da yayınlamış olduğu manzume son derece dikkat çekici idi;
Hep ikidir teşrii, kaza, mahkeme, ilam;
Devlet dine kanun yapar, din ise devlete.
Sarıklılar memur olur, fesliler imam;
Devlet benzer meşihate, din hükûmete,
Bir devlet ile bir meşihat anlaşılır ama!
Bir ülkede iki devlet mukarin olmaz.
Bir vicdanda ilim ile din kaynaşır ama,
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz. Elmacı, **a.g.e**, s. 110.

2137 Elmacı, **a.g.e**, s. 111-113.

Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin kaldırılmasını talep etmeleri üzerine, Sadrazam'a vekâlet eden Mustafa Sabri Efendi döneminde Hukuku Aile Kararnamesi feshedildi(9 Haziran 1919). 4 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılan bir kanunla ise Şeriye Mahkemeleri yeniden Meşihata bağlanarak[2138] yargı birliği, bağımsızlığı ve laikliği konusundaki gelişmelere büyük bir darbe vuruldu.

Daha önce belirtildiği gibi Rum Patrikhanesi Osmanlı Devleti ile irtibatını kestiğinden Cemaat Mahkemelerini yeniden açmıştı. Ermeni ve Yahudiler de fırsattan istifade ile mahkemelerini faaliyete geçirdiler.

d. İtilâf Polis Mahkemeleri

İşgal İstanbul'unda, İtilâf polisi tarafından tutuklanan yabancı şahıslarla ilgilenecek mahkeme olmadığından bu şahıslar hakkında farklı kararlar verilebiliyordu. İstanbul'un muhtelif mahallerinde kalpazanlık, dolandırıcılık, sahtekârlık, silah taşıma gibi suçlardan dolayı tutuklanan yabancı uyruklu şahıslar hakkında herhangi bir hukuki muamele yapılamıyordu. Bu şahıslar takdire göre, kapasitesi sınırlı olan İtilâfçı polise bağlı hapishanelerde bekletiliyordu. Yine İtilâf polisinin takdirine uygun bir şekilde tahliye ediliyorlardı. Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı umûmiyetle bu kategoriye giren şahısların mensup oldukları ülkelere iadelerine karar veriyordu[2139]. Böylece Osmanlı mahkemelerinin bu şahıslar üzerinde de yargı yetkisi kalmadı.

Farklı kategorideki davalarla hangi mahkemenin ilgileneceğinin tartışıldığı sıralarda kurulan İtilâfçı Polis Komisyonu bu meseleye yeni bir boyut kazandırdı. 17 Ocak 1919 tarihinde kurulan İtilâfçı Polis Komisyonu'na asayişi sağlama dışında yargılamaya dair bazı yetkiler verildi. Bu yetkiler İstanbul'da yaşanan hukuki tartışmaları içinden çıkılamaz bir hale getirdi. İtilâfçı Polis Komisyonu'na işgal kuvvetlerine karşı yapılan hareketlerde; belediye kanunlarına muhalefet etme, kamu düzenini ve sükûneti bozma gibi konularda yargı yetkisi verildi.

2138 Elmacı, **a.g.e**, s. 114-115.

2139 "Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6571**, E 3326.

İtilâf kuvvetlerine alkollü ürün satmak, fuhuş yapmak, halkın sağlığını tehlikeye atmak, sahte İtilâf üniforması giymek ve İtilâf polisine karşı gelmek işgal kuvvetlerine karşı yapılan hareketler arasındaydı. Ateşli silah kullanmak, silah satmak, halkı kışkırtmak, İtilâf çıkarlarına aykırı propaganda yapmak birinci dereceden saldırı, yankesicilik, kumar oynatmak, motorlu taşıtlarla tehlike yaratmak, sahte pasaport taşımak ve ayyaş dolaşmak ikinci dereceden kamu düzenini ve sükûneti bozmak olarak kabul edilecekti. Kaçakçılık, kahvelerin istenen saatlerde kapatılmaması, şehrin sağlığını tehdit, iaşe ile ilgili kanunlara muhalefet ve vergi ödenmesini engellemek belediye kanunlarına muhalefet olarak değerlendirilecekti. Bu konularda İtilâfçı Polis Komisyonu'na yargılama yetkisi verildi ve cezai müeyyide olarak 50 lira veya 28 gün hapis cezası verebilme hakkı tanındı. Bu müeyyide daha sonra 3 ay 100 lira ve en son 6 ay 400 liraya kadar çıkarıldı[2140].

Polis Komisyonu'nda bir subayın yer aldığı "Magisterial Courts" ve bir ya da iki subayın bulunduğu "Provost Courts" olmak üzere iki Polis Mahkemesi kuruldu. "Magisterial Courts" hafif denebilecek suç işleyenlerle, suça karışmış olan şahısların davaları ile ilgilenerek çalışma yükümlülüğünün olduğu veya olmadığı 28 gün hapis cezası ya da 50 lira para cezası verebilme yetkisine sahipti[2141]. "Provost Courts" ise daha ağır suçları işleyen şahısların davaları ile ilgilenerek çalışma yükümlülüğünün olduğu veya olmadığı 6 ay hapis ya da 400 lira para cezası verebilme yetkisine sahipti[2142]. Bunlardan daha ağır suçlarla İtilâf Divân-ı Harbleri ilgilenmekteydi.

Kurucu devletlerin yasalarıyla, Osmanlı ceza yasalarının tatbik edildiği Polis Mahkemeleri, İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki vatandaşları, kapitülasyonlardan istifade edemeyen ve Kapitülasyon (Konsolosluk) Mahkemesi bulunmayan bütün tarafsız devlet vatandaşları, İtilâfçı Polis Komisyonu kararlarını çiğneyen bütün Osmanlı vatandaşları ile İtilâf vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahipti. Yalnız uygulama bu şekilde olmuyor, İtilâf menfaatlerine zarar verdi-

---

2140 "Polis Komisyonu Hakkında Muhtıra", **WO, 158/778**.

2141 1920 yılında bıçak taşıyanlara 10 lira, ateşli silah taşıyanlara 50 lira ceza kesilmekteydi. Peet, **a.g.e**, s. 103.

2142 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington Tarafından Hazırlanan 22 Eylül 1921 Tarihli Bildiri", "İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy Tarafından Hazırlanan 10 Ekim 1921 Tarihli Bildiri", "İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli Tarafından Hazırlanan 13 Ekim 1921 Tarihli Bildiri", **FO, 371/6553**, 12221; **WO, 93/34**; **WO, 158/778**.

ği ileri sürülen Osmanlı vatandaşları ve "ayrıcalıklı" gayrimüslimler[2143] de İtilâf yetkilileri tarafından Osmanlı zabıtasından alınarak Polis Mahkemelerinde ve Divân-ı Harblerde yargılanıyorlardı. Bu mahkemelerin bir özelliği de mahkemelerin izni dışındaki durumlarda temyize gitme imkânının olmamasıydı. Yine bu mahkemelerden İngiliz bölgesinde bulunanların Fransız ve İtalyan, Fransız bölgesinde bulunanların İtalyan ve İngiliz, İtalyan bölgesinde bulunanların İngiliz ve Fransızlar üzerinde yargılama yetkisi yoktu[2144].

e. İtilâf Divân-ı Harbleri

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını işgal eden İtilâf Devletleri işgal ettikleri bölgelerde, kamu düzenini bozduğu ve İtilâf Devletleri menfaatlerine tecavüz ettiği öne sürülen şahısları yargılamak üzere Divân-ı Harbler kurmuşlardı. Savaşın ardından İstanbul'u fiilen işgal eden İtilâf Devletleri, İstanbul ve çevresinde de Divân-ı Harbler kurmak üzere harekete geçtiler.

Calthorpe'a gönderilen ilk talimatlarda adli vakalar hakkında nasıl bir muamele yapılacağına dair açık bir izahatta bulunulmamıştı. Bu nedenle Calthorpe, hükûmetinden adli suç işleyen vatandaşlarına karşı nasıl bir muamele yapı-

2143 Bu durumdaki şahısların yargılamaları hakkında Torlakyan Davası'na bakılabilir. İşgal döneminde İstanbul'da bir otelde kalan Azerbaycan eski Dâhiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir, hanımı ve iki kardeşi ile birlikte Beyoğlu'nda kaldığı otele dönerken yolda Ermeni asıllı Misak Torlakyan tarafından öldürülmüş, Cevanşir'in hanımı ve kardeşi tarafından yakalanan katil, silah sesini duyarak olay mahalline gelen Osmanlı polisi Ali Efendi tarafından tutuklanmıştı. Nasıl bir tesadüf eseri ise; katil anında bölgeye gelen İngiliz polisleri tarafından teslim alınarak İngiliz Divân-ı Harbi'ne teslim edilmişti. Bundan sonra İngiliz Divân-ı Harbi'nde yapılan yargılama tam bir komediye dönüşmüştü. Bulunan sahte şahitler, Cevanşir'in Ermenilerin katledilmesinden sorumlu olduğunu ileri sürerek katili mazur göstermeye çalışmışlardı. Cinayetin Misak Torlakyan tarafından işlendiğinin anlaşılması üzerine başka bir taktiğe müracaat edilmiş, bu kez katilin sara hastası olduğu ve cinayeti bilinci dışında işlediği iddia edilmişti. Dönemin ruh ve sinir sağlığı konusunda uzmanı Mazhar Osman ve İtilâf Devletleri doktorları tarafından yapılan muayenede katilin böyle bir hastalığının bulunmadığına dair raporlar hazırlanmışsa da İngiliz Divân-ı Harbi Misak Torlakyan'ın "şuuru yerinde olmadığı halde cinayeti işlediğine" hükmederek katili serbest bırakmıştı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cemaleddin (Saraçoğlu), **Torlakyan Davası Behbud Han Cevanşir'in Katli"**, Arap alfabesinden Latin alfabesine aktaran Azad Agayef, Yom yayınları, Azerbaycan, 2007.

2144 "Charpy, Mombelli ve Harington Tarafından Yayınlanan Talimatlar", **WO, 158/778**.

lacağına dair bilgi istedi[2145]. İngiliz Hükûmeti, askerî aciliyetinden dolayı bu tür davalarla Divân-ı Harblerin ilgilenmesi gerektiğini bildirdi[2146]. Bunun için de İtilâf Devletlerinin İstanbul'da örfî idare ilân etmesi gerekecekti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Savaş Bakanlığı'na gönderdiği mektupta; "İstanbul ve çevresinin işgalinin mütareke koşullarına uygun olmadığının" farkında olduğunu belirterek, fakat yargılama yapabilmek için İstanbul'da örfî idare ilân edilmesi gerektiğini ifade etti. Bununla beraber Curzon, İstanbul'da işgal askerî bulunmasının yeterli olduğunu, bu nedenle sıkıyönetim ilân etmeye gerek kalmadığını açıklayarak askerî yetkililere bu minval üzere talimat verilmesini istedi[2147]. Curzon, İstanbul'un haksız bir şekilde işgal edildiğini açık bir şekilde itiraf ediyordu. Ancak bu itiraf yapılan haksızlığın düzeltilmesi için değildi. Haksız yere yapılan işgal, gayrı kanuni uygulamaların dayanağı olacaktı.

İngiliz Savaş Bakanlığı İstanbul dâhil işgal altındaki bölgelerde bulunan yetkililere Barış Konferansı tarafından bir karara varılıncaya kadar Curzon'un mektubundaki ilkeler doğrultusunda yargılama yapılması için talimat verdi. Bununla beraber örfî idare ilân edilmeyecekti[2148].

Calthorpe savaş alanlarında uygulanacak savaş gelenekleri hakkındaki 18 Ekim 1909 tarihli uluslararası antlaşmanın 42. maddesine atıfta bulunarak, "bir bölge fiilen "düşman ordularının otoritesi altına girdiği zaman" o bölgenin işgal edilmiş kabul edileceğini ileri sürmekteydi. İngiliz Askerî Hukuk Kılavuzu'nun 14. bölümünün 346. paragrafında da iki koşul yerine getirildiğinde bir bölgenin işgal altında olduğu kabul ediliyordu. İlk koşul meşru hükûmetin işgalci tarafından otoritesini açıkça kullanmaktan mahrum edilmesi, ikinci koşul ise hükûmetin yerine istilacının kendi otoritesini koyması idi. Calthorpe, İstanbul'da bu iki koşulun yerine getirilmediğinin farkındaydı. Diğer Yüksek Komiserler de

2145 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik İtilâf Orduları Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 Tarihli Mektup", "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4216**, 53274.

2146 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 53274.

2147 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 30 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 74296.

2148 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778, FO, 371/4216**, 95083.

onunla aynı görüşü paylaşıyorlardı[2149]. Yüksek Komiserler yaptıklarının meşruiyet kazanabilmesi için fiilî işgalin yeterli olmadığını ve İstanbul'un resmen işgal edilmesi gerektiğini ima ediyorlardı. Fakat hukukî dayanağı olmamasına rağmen İtilâf Devletleri İstanbul'da Divân-ı Harbler kuracaklardı.

İlk etapta İngiltere Şile'de, Fransa Hadımköy'de, İtalya Üsküdar'da bir Divân-ı Harb kurdu. İtilâf menfaatlerine karşı işlenen askerî karakterdeki suçlarla bu mahkemeler ilgilenmekteydi. Divân-ı Harblerde zanlının milliyetine bakılmamakta Osmanlı vatandaşları da bu mahkemeler tarafından yargılanmaktaydı[2150]. Bu uygulama bazı tartışmaları beraberinde getirdi. İngiliz Başkumandanlığı, İtilâfçı Polis Komisyonu'na, İngiliz askerlerine veya üniforması giyen şahıslara karşı, hangi koşulda olursa olsun ateşli silah kullananların, onları öldürmeye veya yaralamaya teşebbüs edenlerin yargılanacakları İngiliz Divân-ı Harbi'nin, suçluları idam ile cezalandırma kuvvetine sahip olduğunu bildirdi[2151]. Robeck de bu kararı 10 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nazırı'na iletti[2152]. Hariciye Nazırı, 25 Şubat 1920 tarihinde verdiği cevabi notada; "Askerî operasyon sonucu yapılan işgal ile ortak uzlaşma veya antlaşmaya bağlı işgal" arasında fark olduğunu vurgulayarak İstanbul'un işgalinin ikinci kategoriye girdiğini izah ediyor, İtilâf Devletlerinin mütarekeden sonra işgal edilen topraklarda yargılama hakkına sahip olmadığını savunuyordu. Buna karşılık Robeck, Fransa'nın 1863'te Meksika'yı işgali ve Almanya'nın Birinci Versay Antlaşması'ndan sonra çeşitli Fransız şehirlerini işgali sırasında yaşananları emsal göstererek İtilâf Devletlerinin işgal ettikleri topraklarda yargılama yetkisine sahip olduğunu ileri sürdü[illegible]. Hariciye Nazırı'nın hukuki temellere dayanarak yaptığı savunmaya karşılık Robeck hukuk dışı uygulamaları örnek gösteriyordu.

2149 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778; FO, 371/4216**, 130707.

2150 İngiltere'nin Türkiye'deki tutukluları yargılamak üzere kurduğu Divân-ı Harblerden biri de Batum'da idi. "30 Haziran 1336 (1920)", **BOA, MV**, 219/106; "18 Kânûn-ı Sânî (Ocak 1922)", **BOA, MV**, 223/21; "Milne adına Tümgeneral M. Rycroft tarafından İtilâfçı Polis Komisyonu'na 5 Şubat 1920 Tarihli Talimat", **FO, 371/5045**, E 2812.

2151 "Milne adına Tümgeneral M. Rycroft Tarafından İtilâfçı Polis Komisyonu'na 5 Şubat 1920 Tarihli Talimat", **FO, 371/5045**, E 2812.

2152 "Robeck tarafından Hariciye Nazırı'na 10 Şubat 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5045**, E 2812.

Bağlı bulunduğu ordunun kurallarına ve uyguladığı prosedüre göre yargılama yapan Divân-ı Harblerde 3 subay görev yapmaktaydı. İşgal kuvvetleri arasında birbirinden bağımsız olarak tesis edilmiş bu mahkemeler; genel olarak İtilâf menfaatlerine ve vatandaşlarına karşı suç işleyenlerle Osmanlı vatandaşlarına karşı suç işleyen İtilâf vatandaşlarını yargılamışlardı. Divân-ı Harbler genel olarak saldırı, yaralama, cinayet, hırsızlık, çalıntı mal satın alma, İtilâfçı Sağlık Komisyonu talimatları ile belediye kanunlarını ihlâl, gıda maddelerinin -İtilâfçı İaşe Kontrol Komisyonu tarafından yayınlanan listede izin verilenden- yüksek fiyattan satışı gibi meselelere bakıyorlardı. Ticari dolandırıcılık davalarına bu mahkemeler bakamıyordu. Bu mahkemeler normal ya da ağır hapis cezaları ve Başkumandan'ın onayıyla idam cezası verebiliyordu[2153]. I. Dünya Savaşı öncesinde bu tür davalarla kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin temsilcileri veya baş tercümanlarının hazır bulunduğu Osmanlı mahkemeleri ilgilenmekteydi. İşgal döneminde İtilâf Divân-ı Harbleri Osmanlı mahkemelerinin sahip olduğu bu yetkiyi ele geçirdiler.

İtilâf Divân-ı Harbleri tarafından verilen kararların bir yılı aşması halinde itiraz hakkı tanındı[2154]. Divân-ı Harblerin kurulmasından kısa bir süre sonra Milne, Fransız Divân-ı Harblerinin, Fransız Ceza Kanunu'na göre İngiliz vatandaşlarını yargılamasının yasa ve düzeni tehlikeye attığını ileri sürerek İngiliz vatandaşlarının Fransız ve İtalyan Divân-ı Harblerinde yargılanmalarına itiraz etti[2155]. Milne'nin bu itirazı dikkate alınarak üç devlete tabii vatandaşların İtilâf Devletlerine ait Divân-ı Harblerde yargılanmaması kararlaştırıldı. Bu şahıslar İtilâf polisi ya da askerî yetkilileri tarafından tespit edildiğinde mensup olduğu ülkenin Divân-ı Harbi'ne teslim edilecekti. Bunun dışında kalan Osmanlı vatandaşları dâhil bütün şahıslar Divân-ı Harblerde yargılanabilecekti. Savcının olmadığı üç subaydan oluşan Divân-ı Harbler İtilâf İşgal Orduları Başkumandanı'nın onayıyla ağır cezalarla birlikte ölüm cezası verebileceklerdi[2156]. Yalnız üç İtilâf Divân-ı Harbi birbirinden bağımsız olduğundan ve kendi

---

2153 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 3 Ağustos 1921 Tarihli Mektup", **WO, 32/5780**.

2154 "16 Şubat 1921 Tarihli Adli Komisyon Toplantısından", **WO, 158/778**.

2155 "Milne'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ve İtilâfçı Polis Komisyonu'na 24 Aralık 1919 Tarihli Mektuplar", **WO, 158/778**.

2156 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington Tarafından Hazırlanan 22 Eylül 1921 Tarihli Bildiri", "İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy Tarafından Hazırlanan 10 Ekim 1921 Tarihli Bildiri", "İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri

kanunlarına göre muamele yaptığından bir bölgede işlenen suça verilen ceza ile diğer bir bölgede işlenen aynı suça verilen cezalar farklıydı. Bu da uygulamada bazı sıkıntılar doğuruyordu.

İngiliz bölgesi dışında, işlediği suç ne olursa olsun İngiliz vatandaşları hakkında İtilâf polisi sadece tahkikat yaparak delil toplayabiliyor, bundan sonra sorumluları İngiliz askerî yetkililerine teslim ediyordu. Bu uygulama İtilâf polisi tarafından tutuklanan İtalyan ve Fransız vatandaşlarının da kendi askerî yetkililerine teslim edilmesi mecburiyetini beraberinde getirdi[2157]. Beyoğlu çevresinde suç işleyen İtilâf vatandaşları, İngiliz Divân-ı Harbi'nde, Sultanahmet çevresinde suç işleyenler Fransız Divân-ı Harbi'nde, Üsküdar çevresinde suç işleyenler İtalyan Divân-ı Harbi'nde yargılanacaklardı[2158].

Konsolosluk Mahkemeleri bütün davalara bakamadığından İtilâf polisi tarafından tutuklanan vatandaşların davaları ile Polis Mahkemeleri ve İtilâf Divân-ı Harbleri ilgileniyordu. Polis Mahkemeleri, hem para cezası hem de kısa süreli hapis cezası verebilme salahiyetine sahipti. Divân-ı Harbler ise uzun süreli hapis ve idam cezası verebiliyordu[2159]. Böylece İtilâf vatandaşları üzerinde Osmanlı mahkemelerinin yargı yetkisi tamamen sona erdirildi. Osmanlı zabıtası hiçbir konuda İtilâf vatandaşları hakkında kanuni muamele yapamaz hale getirildi. Üstelik İtilâf menfaatlerine aykırı hareket etmekle ya da kamu düzenini tehdit etmekle suçlanan Osmanlı vatandaşlarının dahi Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına müsaade edilmedi.

Kumandanı General Ernesto Mombelli Tarafından Hazırlanan 13 Ekim 1921 Tarihli Bildiri", **FO, 371/6553**, 12221, **WO 93/34**, **WO,158/778**.

2157 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İtilâfçı Polis Komisyonu'na 23 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **WO, 158/778**.

2158 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **WO, 158/778**.

2159 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5242**, E 6450; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5242**, E 9186; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5242**, E 9186, E 13387.

İstanbul'un fiilî işgalinden sonra Yüksek Komiserlerin izni dışında kanun ve kamu düzenini bozan yerli yabancı hiçbir şahıs hakkında Osmanlı mahkemeleri kanuni muamele yapamadılar. 28 Ocak 1920 tarihinde Adli Komisyon'da bulunan İngiliz üye, Divân-ı Harblerin kaldırılmasını ve bunların yerini halen faaliyette olan Polis Mahkemelerinin almasını önerdi. Fakat diğer üyeler bu teklife cevap vermediğinden Divân-ı Harblerle birlikte Polis Mahkemeleri yargılamaya devam ettiler[2160]. Savaş hali devam ettiğinden hareketle işgal kuvveti olduklarını ileri süren İtilâf Devletleri, Divân-ı Harblerde savaş kanunlarını uyguluyorlardı. Oysa Polis Mahkemelerinin kurulabilmesi için İtilâf Devletlerinin mantıklı ya da mantıksız bir dayanağı yoktu. Bu ahvâl içerisinde Polis Mahkemeleri, işgal yönetiminin aldığı kararlar doğrultusunda ceza veriyorlardı. İşgalden sonra İstanbul'da İtilâf vatandaşlarının karıştığı yaralama, cinayet, hırsızlık gibi adli vakalarda artış görüldü. Yüksek Komiserler, mütarekeden sonra Osmanlı mahkemelerinin bu tür davalara bakmasına müsaade etmediler. Calthorpe, askerî yetkililere bu tür şahısları gözaltında tutmalarını rica ettiyse de[2161] Savaş Bakanlığı'ndan böyle bir talimat almayan askerî yetkililer bu tür davalarla ilgilenmeyi reddettiler[2162]. Bu süre zarfında askerî yetkililer, Osmanlı mahkemelerinin İtilâf vatandaşları ile ilgili davalara bakmalarına müsaade etmediğinden İtilâf Devletlerine tabi olan zanlılar suçüstü yakalansalar dahi serbest kalıyorlardı. Bu durum olumsuz bir emsal teşkil ettiğinden bu tür vakaların sayısında artış yaşanması ve ciddi asayiş sorunlarının ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldi.

Başlangıçta örfî idare ilân edilmeden asayiş sorunları ile ilgilenmelerinin doğru olmadığını bildiren Milne, Calthorpe'un ısrarları neticesinde, İtilâf vatandaşlarından kaynaklanan asayiş sorunları ile ilgilenmeye razı oldu[2163]. Yapılan bu tür muameleler, mütarekeye ve uluslararası hukuka aykırı idi. Böylece sivilleri

---

2160 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **WO, 158/778**.

2161 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Selanik İtilâf Orduları Başkumandanlığı'na 2 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4216**, 53274.

2162 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778**.

2163 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4216**, 74296.

yargılama yetkisi Divân-ı Harblere verilerek İstanbul'un askerî işgal altında olduğu tescil edildi[2164].

İtilâf Divân-ı Harbleri tarafından cezalandırılan şahısların bir kısmı cezalarını çekmek üzere İstanbul'dan çıkarıldılar. Mesela birâderi Alay Katibi Asaf Bey'in ifadesine göre 3 Ekim 1921 tarihinde Fransız jandarmasının taarruzu üzerine silah gösteren ancak Fransız Divân-ı Harbi tarafından bir Fransız neferine üç el ateş ettiği için on sene hapis cezasına çarptırılan Mülazım-ı evvel Osmanlı Nuri Efendi, cezasının çekmek üzere Fransız Guyana'sına gönderilmişti. Ankara Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Nuri Efendi'nin serbest bırakılması için yapılan teşebbüslerden netice alınamamıştı[2165].

f. Muvakkat Mahkeme Projesi

İşgalle birlikte İstanbul'da hukuki alanda da tam anlamıyla bir kaos yaşandı. Osmanlı kanun ve mahkemelerini muhatap kabul etmek istemeyen gayrimüslimler, İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşları, yaşadıkları sorunlar için Osmanlı Hükûmeti'ne değil İtilâf temsilcilerine müracaat etmeye başladılar. İtilâf temsilcileri, bu müracaatlara karşılık verebilmek üzere yeterli hazırlıkları yapmamışlardı. İşte bu aşamada Yüksek Komiserler, İtilâfçı muvakkat muhtelit bir mahkeme kurarak bu sorunlarla ilgilenmeye çalışacaklardı. 2 Aralık 1918 tarihinde Tevfik Paşa ile Robeck arasında yapılan görüşme sırasında bu mesele gündeme geldi. İtilâf Devletlerinin muvakkat bir mahkeme kurma yönündeki fikrini desteklediğini ifade eden Tevfik Paşa, kurulmak istenen mahkeme ile ilgili daha detaylı bilgi almak istedi. Paşa, mahkemenin mütareke süreci için mi yoksa tamamen geçici olarak mı kurulacağını, bu mahkemede İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk temsilciler dışında temsilci bulunup bulunmayacağını merak ediyordu. Mahkemelerin kurulması henüz teori aşamasında olduğundan Robeck, Tevfik

2164 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778.**

2165 "Alay Katibi Asaf Bey'in TBMM riyaseti'ne 20 Mart 1339 (1923) Tarihli Dilekçesi, Hariciye Nezâreti'nden İstanbul Murahhası Adnan Bey'e 28 Mart ve 16 Haziran 1339 (1923), Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 26 Nisan 1339 (1923) Tarihli Telgraflar ve Fransız Adalet Bakanlığı'nın 3 Kasım 1923 Tarihli Mektubu", **BOA, HR.İM**, 49/5, lef 1-3, 7, 18.

Paşa'nın sorularına net bir cevap veremedi[2166]. Bu görüşmeden sonra Tevfik Paşa hata yaptığını anlayacak ve hatasından dönmeye çalışacaktı.

İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, İtalyan Yüksek Komiseri'ne haber vermeden, Osmanlı Devleti'nde yapılacak yargı reformu konusunda çalışmalara başladılar. Bu konuda Adli Komisyon üyeleri İngiliz Waugh ve Fransız M. Cilliére'in hazırladığı rapor Paris'e gönderildi. Bu raporda kapitülasyonlardan gönüllü olarak feragat eden Almanya dışındaki bütün yabancı devlet vatandaşlarının kapitülasyonlardan sürekli faydalanması ilkesine dayanan bir değişikliğe gidilmesinin barış koşullarından biri olması önerilmekteydi. Raporda, Osmanlı Devleti'ndeki "hantal yargı sisteminin" Mısır modelinde olduğu gibi muhtelit mahkeme kurumlarıyla yer değiştirmesi ve yargılama alanlarının genişletilmesi de tavsiye ediliyordu. Buna göre tesis edilecek mahkemelerde yerel hukuk uygulanacak, bu mahkemelerin yargılama yetkisi Osmanlı vatandaşları ve yabancılar arasındaki sivil ve ticari davaları kapsayacaktı. Mahkeme kararları kesin olacak, cezalar İtilâfçı müşterek kuvvetler tarafından uygulanacaktı. Yargı dili Türkiye'de en yaygın yabancı dil olan Fransızca olacaktı. İngiliz Yüksek Komiserliği raporun bu kısmına muhalefet ederek bunun kendi dillerinin dışlanması anlamına geldiğinin altını çizdi[2167].

İngiliz ve Fransız temsilciler tarafından hazırlanan rapor Paris'te görüşülürken Fransız Yüksek Komiseri Amet, yabancılar ve Osmanlılar arasında artmaya başlayan davaları görüşmek üzere bir Osmanlı ve üç büyük İtilâf Devleti'nin birer temsilcisinden oluşacak İtilâfçı bir mahkeme kurulmasını önerdi. Böylece İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri tarafından yürütülen gizli görüşmelerin içeriği hakkında İtalyan Yüksek Komiseri Sforza'ya da haber verildi. Amet, barışın sonuçlanmasının ardından kurulacak yeni sistem için oluşturulacak mahkemenin değerli bir çekirdek ve öz oluşturacağını düşünüyordu. R. Webb ise böyle bir mahkemenin çok büyük ayrılıklar ve büyük fraksiyonlar çıkarabileceğini ileri sürmekteydi[2168]. Aslında Webb, kurulacak yargı sisteminin, gelecekte manda

2166 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 8736.

2167 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyetine ve İngiliz Hükûmeti'ne 19 Mart 1919 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/4190**, 52446.

2168 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 73146.

idaresine alınacak Türk topraklarında tatbik edilmesinden endişe etmekteydi. Bu nedenle Webb, muhtelit mahkemelerin kurulmasına sakınca görüyor[2169], manda idarelerine verilecek topraklardaki yargılama konusunda boş bir saha bırakmak istiyordu.

Fransız Yüksek Komiseri Amet, İtilâfçı muvakkat bir mahkeme kurulması konusunda meslektaşlarından daha istekliydi. Amet bu mahkemenin kurulabilmesi için hükûmetinden kolay bir şekilde onay aldı. Gelişmeleri diğer meslektaşlarından daha sonra öğrenen Sforza da bu mahkemenin kuruluşuna sıcak bakıyordu. O, hükûmetinden onay almadığı halde hükûmetinin kendisine bu konuda onay vereceğinden emindi. Meslektaşlarından daha temkinli davranan Calthorpe ise son sözü hükûmetine bıraktı[2170].

Amet, İngilizlerin cevabını beklemeden Osmanlı vatandaşları ile İtilâf vatandaşları arasındaki davalara bakacak olan İtilâfçı muvakkat mahkemenin kuruluş amaçlarını, hazırladığı iki muhtıra ile açıklığa kavuşturdu. Ancak bunlar da İngilizleri tatmin etmedi. Webb, mütareke ile barış antlaşması arasındaki süreçte çalışması öngörülen mahkemeye ihtiyaç bulunmadığını, zira bu sürecin tamamlanmak üzere olduğunu, gelecek hakkındaki kararı da Barış Konferansı'nın vermesi gerektiğini ileri sürdü. Bu süreçte vatandaşlarının yaşadığı sıkıntıların yeterince ciddi olmadığını düşünen Webb, kurulması düşünülen mahkemenin yeni karışıklıklara yol açacağını iddia etmekteydi. Kendisinin dahi yerel hukuktan ne kastedildiğini anlamadığını ifade eden Webb, bu mahkemelerde yerel hukuk kurallarının uygulanmasına dair önerinin karışıklık için yeterli olacağını ileri sürdü[2171]. İngilizler, kapitülasyonlar ve mahkeme işini aceleye getirmek istemiyorlardı. İngiliz Hükûmeti adli ve ekonomik konularda Türkiye'yi çok iyi tanıyan Adam Block'a[2172] kapitülasyonlar hakkında bir rapor hazırlatmıştı. Block, kapitülasyonların Paris Konferansı'nda alınacak kararlar doğrultusunda

2169 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz İtilâf Orduları Başkumandanlığı'na 26 Haziran 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4216**, 102558.

2170 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 79017.

2171 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 80096.

2172 "Adam Block Tarafından Paris Konferansı İngiliz Heyetine Sunulan 26 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4190**, 86644.

meşru bir şekilde yeniden canlandırılmasının daha yararlı olacağı kanısındaydı. Türk topraklarının geleceğinin belirsiz olduğunu, bu topraklarda manda yönetimi kurulduğu takdirde meselenin daha karmaşık bir hal alacağını ancak manda kurulmayacaksa yeni bir sistem kurulana kadar kapitülasyonların yerine geçici ve meşru bir sistem tesis edilmesi gerektiğini belirten Block, bu vazifeyi uzmanlardan oluşan İtilâfçı bir komisyonun yerine getirmesini önerdi. Son olarak Block, gelinen aşamada kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi için Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapılmamasını, Türklerin kendi inisiyatifleri ile bunu yapmalarının daha doğru olacağını vurguladı. Block'un bu görüşleri Paris'te bulunan İngiliz heyeti tarafından da desteklenerek benimseniyordu[2173]. Block ve ikna ettiği İngiliz heyeti, kapitülasyonların tarihi misyonunu tamamladığını düşünüyordu. Savaş öncesinde kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin sahip olduğu çok geniş haklar düşünüldüğünde İngilizlerin zihinlerindeki yeni sistemi tahayyül edebilmek dahi oldukça zor görünmektedir. İngilizler, kapitülasyonların kapsamını genişletmeyi ve Konsolosluk Mahkemelerinin yetkilerini arttırmayı düşünürken Fransızlar, önerdikleri muvakkat mahkemeler aracılığıyla İstanbul'da yeni bir hukuk sisteminin temellerini atmaya çalışıyorlardı.

Fransız Yüksek Komiseri'nin muhtelit mahkeme kurulması konusunda yoğunlaşan çalışmaları, İngilizler tarafından yakından takip ediliyordu. Bu konuda tekeli Fransızlara bırakmak istemeyen İngilizler, Fransız Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan raporu tartışmaya açtılar. Calthorpe, mahkemelerde Fransızca ile birlikte İngilizcenin kullanılması için taslakta değişiklik yapılmasını ve mahkemelerde uygulanacak ceza kanununun, Mısır'da uygulanan kanunlara benzeyecek şekilde değiştirilmesini önerdi. Mahkemelerde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk yargıçlarla birlikte Amerikalı bir yargıcın da bulunabileceğini, fakat mevcut koşullar nedeniyle mahkemelerde Yunan yargıç bulunmasının mümkün olamayacağını vurgulayan Calthorpe, Türk yargıçlarından bazılarının Rum kökenli Osmanlı vatandaşlarından seçilmesi halinde Yunanlıların da hoşnut edilebileceğini düşünmekteydi[2174]. İngilizler detaylar üzerinde düşünürken Fransızlar düşündükleri adli sistemi bir an evvel yürürlüğe koymak istiyorlardı.

2173 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 86644.

2174 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 94635.

Fransız Yüksek Komiseri Defrance, Adli Komisyon tarafından hazırlanan raporda yapılan önerilerinin uygulanması için harekete geçmişti. Bu raporda en çok göze çarpan, yaşanan karışıklıkların giderilmesi ve adaletin sağlanması amacıyla İtilâfçı muvakkat bir mahkeme kurulması idi. Fransız Yüksek Komiseri rapordaki bu öneriyi benimseyerek 12 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında dile getirdi. Paris Konferansı'na sunulan bu rapordan habersiz olan Sforza, eski sistemin yani Konsolosluk Mahkemelerinin olduğu gibi devamından yana bir tavır sergiledi. Calthorpe da Sforza ile aynı fikri savunuyordu[2175]. Fakat Calthorpe, İstanbul'un gelecekteki durumunun belirsiz olduğunu ileri sürerek yeni sisteme karşı tavır aldı[2176].

Defrance, barış antlaşması imzalansa dahi yeni rejimin kurulabilmesi için en az bir yıllık zamana ihtiyaç duyulacağını vurgulayarak bu süre zarfında muvakkat mahkemelerin kurulmasında ısrar etmekteydi. Muvakkat mahkeme önerisini ilk duyduğunda Konsolosluk Mahkemelerinin yeniden tesis edilmesini öneren Sforza'nın fikirleri zamanla değişti. Sforza, İtalyan ve Fransız vatandaşlarının diğer İtilâf ve Osmanlı vatandaşları ile yüksek ticari ve finansal menfaatleri içeren çok sayıda davası bulunduğunu öğrendiğinden mahkeme kurulmasının gerekli olduğunu savunmaya başladı[2177]. Fransızların, İtilâfçı muhtelit mahkeme kurulması önerisine İtalyanların da destek vermesi İstanbul işgal plânında başrolü oynayan İngilizleri bir emrivaki ile karşı karşıya bıraktı.

İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinin ısrarı sonucunda İngiliz Yüksek Komiseri de Muhtelit Mahkemelerin kurulması konusundaki öneriyi kabul etti. Diğer İtilâf ve tarafsız devletlerin muvakkat mahkemelerin kurulmasına karşı nasıl bir reaksiyon verecekleri ise o kadar önemsenmiyordu[2178]. Meslektaşlarının kararlılığını gören Calthorpe muvakkat mahkemelerin kuruluşunu prensipte kabul etmişti. İş bundan sonra İngiliz yetkililerin resmî olarak bu mahkemelerin kuruluşunu onaylamalarına kalmıştı. Önerilen mahkemelerde üç büyük İtilâf Devleti'ne karşın bir Türk yargıç olacak, bu mahkemeler sadece sivil ve ticari

---

2175 "12 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 96985.

2176 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778**.

2177 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

2178 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

meselelerle ilgilenecek, mahkemelerde "yerel hukuk kuralları" uygulanacaktı[2179]. Yerel hukuktan kastedilen Osmanlı hukuk sistemi olup bunun nasıl uygulanacağı merak konusuydu.

Fransız ve İtalyan hükûmetleri, Barış Konferansı görüşmelerinin devam ettiği süreç içerisinde İstanbul'da yabancı siviller ve tüccarlar ile Osmanlılar arasındaki davalara bakmak üzere muvakkat bir mahkeme kurulması gerektiğini İngiliz Hükûmeti'ne bildirdiler. Yalnız kurulacak mahkemelerin muvakkat olacağı önemle vurgulandı[2180]. Mütarekeden sonra işgal edilen bölgelerdeki menfaatleri müttefiklerine oranla daha az olan İngiliz Hükûmeti'ne, yapılan önerileri kabul etmekten başka çıkar yol kalmamıştı. Bu aşamadan sonra İngilizler menfaat dengesi kurana kadar yeni rejime geçişi geciktirmeye çalışacaklardı.

Kurulacak mahkemelerin işlevleri ve yetki sahaları konusunda da bazı sorunlar bulunmaktaydı. Yüksek Komiserler, barış antlaşması hemen imzalansa dahi yeni sistemin kurulmasının uzun zaman alacağını, kurulacak mahkemelerin yeni sistem için bir ön hazırlık olabileceğini ve halkın bu mahkemelere tepkisinin gelecekte kurulacak sistem açısından ölçü olacağını savunuyorlardı. Ayrıca bu mahkemelerde sadece İtilâf değil tarafsız devlet vatandaşlarının davalarının görülmesi de kabul edildi[2181]. Esasında bu mahkemeler İtilâf Devletlerinin gelecekte kurmayı plânladığı sistem için bir laboratuar işlevi görecek ve bu vesile ile bir kamuoyu araştırması yapılmış olacaktı.

Kanun taslağında üç büyük İtilâf Devleti ve bir Türk yargıçtan oluşacak muvakkat muhtelit mahkemelerde başkanlık konusu tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamıştı. İngiliz Hükûmeti başkanlığın Türk yargıca bırakılmamasından yanaydı. Eşitlik durumunda mahkeme başkanına son sözü söyleme yetkisi verildiğinden bu mesele İtilâf Devletleri için hayati önem taşımaktaydı. İngiliz Hükûmeti Amerikalı bir yargıcın da mahkemelere seçilmesini istiyordu. Bu sayede mahkemelerde İngilizce konuşan yargıç sayısı iki olacağından mahkeme

---

2179 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'na 9 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **WO, 158/778**; "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5778**.

2180 "Londra İtalyan Büyükelçiliğinden Osmanlı Hükûmeti'ne 28 Haziran 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4190**, 95375.

2181 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 92280.

dilinin İngilizce olma olasılığı artacaktı[2182]. Mahkemeler adından da anlaşılacağı üzere İtilâfçı bir statüye göre kurulacağından duruşmalarda bulunan Türk yargıcı sembolik olacaktı.

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri, meslektaşları ile kurulacak mahkemeler hakkında müzakereler yürütmeye başladı. İngiliz Hükûmeti ise mahkemelerin kurulmasını hâlâ kabul etmemişti. Meşruluğu tartışılacak olsa bile Konsolosluk Mahkemelerinin işlevlerini sürdürmesinin yeni mahkemeler kurulmasından daha uygun olduğunu savunan İngiliz Hükûmeti, önerilen mahkemelerin sadece İtilâf vatandaşlarını değil Osmanlı vatandaşlarını da yargılayacağını, bu durumda mahkemelerin meşru bir temele sahip olmayacağını biliyordu[2183]. Bundan sonra İngilizler önerilen mahkemelerin meşrulaşabilmesi için Osmanlı Hükûmeti'nin onayının alınmasını şart koştular.

İngiliz Hükûmeti kurulmak istenen mahkemelerin uluslararası hukuka uygun olmadığının farkındaydı. Muvakkat mahkemelerin resmî taleplerle İtilâf Devletleri tarafından kurulması yerine Osmanlı Hükûmeti'nin tasarrufuyla kurulmasının daha uygun olacağını düşünen İngiliz Hükûmeti meselenin sözlü olarak Türklere telkin edilmesini önerdi. Yapılan plâna göre üç büyük İtilâf Devleti adına Ledoux, Ryan ve Galli, Hariciye Nazırı'nı ziyaret ederek Osmanlı Hükûmeti'nin de temsil edildiği muvakkat mahkemelerin kurulması halinde hukuki sorunların çözülebileceğini telkin edeceklerdi. İtilâf temsilcileri bu ziyareti ve önerileri Yüksek Komiserler adına yapmadıklarını özellikle vurgulayacaklardı[2184]. Sinsi İngiliz diplomasisinin tezahürü olan bu plânın işe yaraması ve Osmanlı Hükûmeti'nin kendiliğinden bu mahkemeleri açmaya karar vermesi halinde muvakkat mahkemelerin kuruluş tarzı hakkında ileride hiçbir sıkıntı yaşanmayacaktı.

İtilâf Devletleri adına Hariciye Nazırı Sefa Bey'i ziyaret eden Galli, Yüksek Komiserlerin aldığı kararı kendi fikriymiş gibi müzakere ederek Osmanlı Hükûmeti'nin nabzını yokladı. Sefa Bey, Sadrazam'ın olmaması nedeniyle böyle

---

2182 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ve Paris Konferansı İngiliz Heyetine 16 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 94635.

2183 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 99068.

2184 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

bir teklife cevap veremeyeceklerini ifade ederek teklifi bir süreliğine geçiştirmeyi başardı[2185]. Dolayısıyla işgal yönetimi bu ilk görüşmeden beklenen cevabı alamadı.

İşin peşini bırakmayan Galli bu kez de Sadrazam ve Adliye Nazırı ile yaptığı görüşmede muvakkat mahkemelerden bahsetti. Adliye Nazırı önerilen mahkemelerin meşruti idare ve Osmanlı Devleti'nin yapısı ile bağdaşmayacağının altını çizerek muvakkat mahkemelerin kurulmasına itiraz etti. Adliye Nazırı'nı destekleyen Sadrazam da bu fikre sıcak bakmıyordu. Bu kez Defrance, gayri resmî telkinler yerine Galli'nin Sadrazam'a baskı yaparak bu fikri kabul ettirmesini önerdi. İngiliz temsilciler Londra'dan cevap gelmediği gerekçesiyle bu tartışmalara müdahil olmak istemiyorlardı. Buna rağmen Yüksek Komiserler, Galli'nin Sadrazam'a baskı yaparak bu fikri kabul ettirmesinin en iyi yöntem olduğu kanaatine vardılar[2186].

İngiliz Hükûmeti'ni fikrini değiştirmeye iten en önemli etken Calthorpe'un 25 Temmuz 1919 tarihli telgrafında öne sürdüğü gerekçeler olmuştu. Bu telgrafında Calthorpe, Konsolosluk Mahkemelerinin işlevini yitirdiğini, İstanbul'da sadece Osmanlı vatandaşları ile ilgili davalara bakan Osmanlı mahkemeleri dışında mahkeme bulunmadığını, İngiliz vatandaşlarının Türk mahkemelerinde yargılanmasının kabul edilemeyeceğini ve Mondros Mütarekesi'nin belirsiz bir şekilde uzamasının durumu hızla tahammül edilemez bir hale getirdiğini belirtti. İstanbul'da yabancı vatandaşların sorunları ile Polis Mahkemeleri ilgilenmekteydi, ancak bu mahkemeler ortaya çıkan karışık problemlerin üstesinden gelememekteydi[2187]. Orduda görevli subay ve askerlerden oluşan ve içerisinde hukuki konularda yetkin üyelerin bulunmadığı Polis Mahkemelerinin, ulusal ve uluslararası hukuk kurallarına göre karar vermekte zorlanmaları gayet doğaldı.

İngiliz Hükûmeti Calthorpe'tan gelen uyarı ve telkinlerle muvakkat mahkemenin kurulması konusunda ikna olduysa da 1919 Ağustos ayına kadar son sözü Paris Konferansı'na bıraktı[2188]. Bu süreçte Fransız Hükûmeti ile İngiliz

---

2185 "17 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 113180; "24 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115588.

2186 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

2187 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 108469.

2188 "İngiliz Hükûmeti'nden Fransız Hükûmeti'ne 11 Ağustos 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4191**, 114072.

Hükûmeti arasında müzakereler sürdü. Neticede İngiliz Hükûmeti üç şartla muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul etti. Birincisi muvakkat mahkeme kararlarının uygulanacağına dair bazı teminatlar olması, ikincisi Osmanlı Hükûmeti'nin rızasının sağlanması ve nihayet üçüncüsü mahkemelerin muvakkat olacağının kesinlikle belirtilmesiydi. Osmanlı Hükûmeti ile gayri resmî temaslarda bulunan Galli, muvakkat mahkeme önerisini kabul etmeye hazır olan Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın, Adliye Nazırı'nın itirazının üstesinden gelmeye çalıştığına dair görüş bildirdi. Bunu yeterli bulmayan Yüksek Komiserler, Galli'ye temaslarını sürdürmesini ve Sadrazam'dan önerilen mahkemelerin kuruluşunu müzakere etmek üzere bir temsilci atamasını rica etmesini emrettiler. Buna göre İtilâf Devletleri tarafından atanacak yargıçlardan oluşacak bir komisyon Sadrazam'ın atayacağı temsilci ile müzakerelerde bulunarak mahkemelerle ilgili esasları belirleyecekti[2189]. Böylece Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne gayri resmî olarak ilettikleri tekliflerini resmî hale getireceklerdi. Yapılacak müzakerelerle gayrimeşru bir şekilde kurulacak mahkemelere Osmanlı Hükûmeti de ortak olacak ileride herhangi bir talepte bulunamayacaktı.

Galli'nin verdiği raporlar ve Fransız temsilcileri ile yapılan görüşmeler neticesinde, Paris Konferansı'nda görevli İngiliz heyeti, muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul ettiğini açıkladı. Yapılan açıklamada Osmanlı Hükûmeti'nin vatandaşları üzerinde yargılama yetkisi dâhil muvakkat mahkemenin kurulmasına razı olduğu iddia ediliyordu. Bundan dolayı İngilizler öneriyi kabul etmekte bir sakınca görmediklerini beyan ettiler[2190]. Esasında bu sıralarda Osmanlı Hükûmeti teklifi henüz kabul etmiş değildi. Galli'nin Yüksek Komiserlere verdiği raporlar ve yaptığı yorumlar böyle yanlış bir kanaate varılmasına neden olmuştu.

İstanbul İşgal Yönetimi ve Osmanlı Hükûmeti arasında muvakkat mahkemelerin kurulması ile ilgili müzakerelere başlandığı, İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri ve Paris'teki İngiliz heyeti ikna olduğu halde İngiliz Hükûmeti mahkemelerin kurulması konusundaki kararını kesinleştirmiş değildi. Bu çalışmaları yakından izleyen ve müttefiklerinin oldukça istekli olduğunu anlayan İngiliz

---

2189 "13 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 126407; "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

2190 "Paris Konferansı'nda Görevli İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Ağustos 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4191**, 114090.

Hükûmeti, 13 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul Yüksek Komiser Vekili Webb'e bir talimat vererek daha önce yaptıkları yazışmalar çerçevesinde İtilâfçı muvakkat bir mahkeme kurulmasına razı olduğunu bildirdi[2191]. Sonunda İngiliz Hükûmeti müttefikleri ile şartlı da olsa antlaşmaya varmıştı[2192]. İşgal yönetiminin, önerilen mahkemenin yargı yetkisini kullanmasında hiçbir zorluk çıkmayacağına dair garanti vermesi, Osmanlı Hükûmeti'nin de vatandaşları üzerinde bu mahkemenin yargılama yetkisini kullanmasına razı olduğunu bildirmesi halinde İngiliz Hükûmeti mahkemelerin kurulmasını kesin olarak kabul edecekti[2193]. Bu kararın alınmasında Fransız ve İtalyanların ısrarları kadar Osmanlı Hükûmeti'nin muvakkat mahkeme kurulmasını kabul etme eğiliminde olması, en azından Fransız ve İtalyan temsilciler tarafından öyle bir izlenim yaratılması etkili olmuştu.

İngiliz Hükûmeti'nin talimatından sonra Webb, kurulacak mahkemelere tayin edilecek yargıçların atanması için çalışmalara başladı. İstanbul'da bu konuda görevlendirilecek uygun personel bulunmadığından İngiltere ve kolonilerinden ehliyetli yargıçlarla bu açık kapatılacaktı[2194]. Yapılan yazışmalar neticesinde Yargıç Peter Grain ve yargıç R.B.P Cator'un bu vazife için uygun oldukları kanaatine varıldı. Bu yargıçlara, İstanbul'da kurulacak muvakkat mahkemelerde görevlendirildikleri bildirildi[2195].

Tevfik Paşa'nın ifadeleri doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'nin muvakkat mahkeme kurulmasını kolayca kabul edeceğini düşünen İtilâf temsilcileri, Osmanlı Hükûmeti'ne başvurduklarında durumun düşündükleri gibi olmadığını anladılar. Damat Ferid Paşa Hükûmeti döneminde de sonuç değişmedi. Her

---

2191 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 114090.

2192 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 29 Ağustos 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4216**, 119721.

2193 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'da Bulunan İtalyan ve Fransız Büyükelçilerine 13 Ağustos 1919 Tarihli Mektuplar", **WO, 158/778**.

2194 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 120560.

2195 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 131824.

iki hükûmet de kurulması plânlanan muvakkat mahkemelerin yetkilerini fazla bulduğunu açıkladı[2196].

Zaman geçtikçe İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'nin muvakkat mahkemelerin kuruluşu konusunda isteksiz olduğunu ve oyalandıklarını fark ettiler. Bunun üzerine bir emrivaki ile mahkemeleri kurmayı kararlaştıran Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin direnemeyeceğini ve er geç bu mahkemelerin kuruluşuna onay vermek zorunda kalacağını sanıyorlardı[2197]. 22 Kasım 1919 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Tevfik Paşa her zaman olduğu gibi Türk- İngiliz dostluğundan ve Türklerin sadece İngilizlere güvendiklerinden bahsettikten sonra sözü muvakkat mahkemelere getirdi. Tevfik Paşa bu mahkemelerin kurulmasına taraftar olduğunu fakat hükûmet üyelerinin, bu mahkemelerin mütareke sürecine mahsus olup olmadığı ve bu mahkemelerin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Türk üyelerle mi sınırlı kalacağına dair endişeler taşıdığını beyan etti. Robeck mahkemelerin mütareke sürecine münhasır olacağını vurgulayarak Tevfik Paşa'nın desteğini talep etti. Yüksek Komiserler işlerin çıkmaza girdiğini sandıkları bir anda Tevfik Paşa'nın açıklamaları ile yeniden umutlandılar[2198]. İktidarda Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin olduğu bir sırada Tevfik Paşa'nın yaptığı ziyaret ve sözleri oldukça ilginçti. Tevfik Paşa'nın yeniden hükûmeti kurmak ve İtilâf Devletlerinden destek almak amacıyla bu sözleri sarf etmiş olması kuvvetle muhtemeldi.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, muvakkat mahkemelerin kurulmasına yönelik talepleri kabul etmediği gibi Konsolosluk Mahkemelerinin yeniden kurulmasını da engellemeye çalıştı[2199].

Yaptıkları teşebbüslerin ardından Osmanlı Hükûmeti'ni ikna edemeyen Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti kabul etsin ya da etmesin muvakkat mahkemeleri kurma kararı aldılar. Fakat Yüksek Komiserlerin hukuki danışmanları istenmeyen karışıklıklar yaşanabileceğini ve illegal hukuki bir kuru-

---

2196 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 134623.

2197 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 143094.

2198 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4161**, 159188.

2199 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 161591.

luşun ileride kendilerine sorun çıkarabileceğini savunarak bu karara itiraz ediyorlardı[2200]. Aynı günlerde İngiliz Hükûmeti, İngiliz Adalet Bakanlığı'ndan bu konuda bir rapor hazırlamasını istedi. Adalet Bakanlığı hazırladığı raporunda İtilâfçı muvakkat mahkemenin kuruluş izninin Osmanlı Hükûmeti tarafından verilmesinin daha uygun olacağını bildirerek bu mahkemelerin kurulabilmesi için baskı yapılmasını önerdi. Buna göre Osmanlı Hükûmeti, mahkemenin kurulmasını kabul etmediği takdirde İtilâf vatandaşlarının mallarının ve güvenliğinin sağlanmadığı, dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti'nin düzeni sağlayamadığı gerekçesiyle İtilâf Devletlerinin İstanbul'un işgal edeceklerine dair bir tehdit yöneltilecekti. Bu tehdidin ardından hükûmetin muvakkat mahkemelerin kuruluşuna onay vermekten başka çaresi kalmayacaktı[2201]. Osmanlı Hükûmeti'nin muvakkat mahkemelerin kurulmasına izin vermesi halinde yapılan hareket meşru olacak, ileride yapılabilecek suçlamalar da bu sayede bertaraf edilecekti. Gelecekteki hak ve tazminat taleplerinden endişe eden İtilâf Devletleri savaş sonrası alışılageldiği üzere baskı, tehdit ve şantajla isteklerini kabul ettirme yolunu tercih ediyorlardı.

17 Aralık 1919 tarihinde iş başında bulunan Ali Rıza Paşa Hükûmeti, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla muhtelit bir mahkeme kurulabileceğini açıkladı[2202]. Bu karar Konsolosluk Mahkemelerini yeniden açılmasını önlemek için alınmıştı. Çünkü Konsolosluk Mahkemelerinin açılması kapitülasyonların resmen uygulanması anlamına gelecekti. Bu da kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin Konsolosluk Mahkemesi açmasına zemin hazırlayacaktı. Muhtelit mahkemeler ise sadece üç İtilâf temsilcisi ile Osmanlı temsilcisinden mürekkep olacaktı. Hükûmet kuruluşuna razı olsa da Osmanlı egemenlik anlayışı ve hukuki bağımsızlığıyla bağdaşmayan bu mahkemenin kuruluşu konusundaki tartışmalar sürüp gidecekti.

1920 yılı başlarında İtilâf Devletleri muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda Osmanlı Hükûmeti'ni ikna edebileceklerine inanıyorlardı. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti, İstanbul Yüksek Komiseri'ne, gerekli görülmesi halinde

---

2200 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 169416.

2201 "İngiliz Adalet Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti İçin Hazırlanan 24 Aralık 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4191**, 165349.

2202 "17 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919)", **BOA, MV**, 217/189.

son koz olmak üzere "İstanbul'un işgal edilebileceği tehdidinin kullanılabileceğini" bildirdi. Fakat politik sorunlar doğabileceğinden Londra'ya danışılmadan bu son koz kullanılmayacaktı[2203]. Çünkü o günlerde İstanbul'un resmen işgali bir tehdit olmaktan çıkarak ciddiyet kazanmaktaydı.

Bu noktada Adalet Bakanlığı'nın önerilerine karşılık İngiliz Hükûmeti'nin verdiği cevaptan bahsetmekte fayda vardır. İngiliz Hükûmeti verdiği cevapta; Mondros Mütarekesi'nde, İstanbul ve çevresini işgal etme hakkının olmadığını, 7. maddenin "İtilâf Devletlerinin güvenliklerini tehdit edebilecek bir durumun oluşması halinde stratejik öneme sahip bir bölgeyi işgal etme" şeklinde formüle edildiğini bildirdi. Antlaşmayı imzalayan Calthorpe'un da o tarihlerde gönderdiği telgrafta, "İtilâf Devletlerinin güvenliği tehdit edilmedikçe, bu maddenin hiçbir yerinde ve Mondros Mütarekesi'nin başka herhangi bir yerinde İstanbul'un işgaline izin verebilecek bir şey yoktur." Şeklindeki ifadelerinden bahseden İngiliz Hükûmeti, İstanbul'da işgali gerektirebilecek bir vaziyet olmadığını itiraf ediyordu. Hükûmet, Milne komutasındaki İngiliz ordusunun bulunduğu İstanbul'da, Yüksek Komiserlik teşkilatı kurulmuş olmasını da esasında fiilî işgal olarak değerlendirmekteydi. Türkler hâlâ "düşman" kabul edildiklerinden Osmanlı mahkemelerinin, İngiliz vatandaşları hakkında verdikleri kararlar kabul edilmemekteydi. İngiliz Hükûmeti, davalarla İtilâfçı polisin "kaba ve hazır yöntemlerle ilgilendiğini" bunun da meşru olmadığını itiraf ediyordu. İngiliz Hükûmeti'nin itirafları bununla sınırlı değildi. Hükûmet, suçluların sık sık tutuklandığını ancak hapishane olmadığından ve onlarla ilgilenecek mahkeme bulunmadığından birkaç gün sonra serbest bırakıldıklarını ve meselenin günden güne daha zararlı bir hale geldiğini kabul ediyordu[2204]. İngiliz Hükûmeti'nin bu itirafları mevcut durumu gösterdiğinden büyük önem arz etmektedir. Bunlardan hareketle İngiliz Hükûmeti'nin başlangıçta olumlu bakmadığı İtilâfçı muvakkat mahkeme kurma fikrini benimsediğini ve bu mahkemelerin kurulmasından başka çıkar yol bulamadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Uzun süren görüşmelerden sonra İtilâf Devletleri arasında muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması konusunda antlaşmaya varılmasına rağmen İstanbul'un resmen işga-

2203 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 165349.

2204 "İngiliz Hükûmeti'nden Adalet Bakanlığı'na 10 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 172545.

line kadar iktidara gelen Osmanlı hükûmetlerinin hiç biri bu mahkemelerin kuruluşunu resmen kabul etmediler.

İstanbul'un resmen işgalinden bir ay kadar önce Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'nin kabul etmesi halinde kurulacak olan icari ve sivil İtilâfçı muvakkat nitelikli mahkemeler hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne sunulmak üzere bir nota ve basında yayınlanmak üzere bir bildiri taslağı hazırladılar. Bunları değerlendiren Osmanlı Hükûmeti, mahkemenin adı konusunda değişiklik yapılmasını istedi. Hükûmet mahkemeye Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî adının verilmesini talep etti. İşgal yönetimi de bunda sakınca görmedi[2205]. Tartışmaların seyrinden Osmanlı Hükûmeti'nin kurulmak istenen mahkemenin hedeflerini tam olarak kavrayamadığı anlaşılmaktaydı.

g. Adli Reform Projesi

İşgal dönemine mahsus bir mahkeme kurulması ile ilgili çalışmaların sürdüğü sıralarda Fransız Hükûmeti, Barış Konferansı'na Türkiye'de yapılması plânlanan adli reform projesi hakkında bir nota sundu[2206]. Bundan sonra Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan ve basında ilân edilmesi plânlanan taslak rafa kaldırıldı.

Fransızlar tarafından hazırlanan adli reform projesinde Osmanlı Devleti'nin tek taraflı olarak feshettiği kapitülasyonları, yeniden yürürlüğe geçirmesi şart koşulmaktaydı[2207]. İşgal ettikleri bölgelerde İtilâf Devletleri kapitülasyonları fiilen yürürlüğe geçirmişlerdi. Yapılacak reformla bu uygulama resmîleştirilerek ülke sathında uygulanacaktı.

Öncelikle İstanbul'da muvakkat muhtelit bir mahkeme ardından temyiz ve diğer mahkemeler kurulacaktı[2208]. Mahkemelerde yabancı üyelerin, Türk unsur-

2205 "Robeck'ten Curzon'a 19 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.71, **FO, 406/43**.

2206 "Curzon'dan Robeck'e 21 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.75, **FO, 406/43**.

2207 "Fransa Tarafından Hazırlanan Adli Reform Taslağı I. Bölüm Madde 1", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.76, **FO, 406/43**.

2208 **A.b**, II. Bölüm Madde 1.

lar üzerinde hâkimiyeti sağlanacaktı[2209]. Açıkça ifade etmek gerekirse Osmanlı Devleti adli bağımsızlığını kaybedecekti.

Yerli ve yabancı yargıçlar -hükûmetleri tarafından aday gösterilmek şartıyla- Osmanlı Hükûmeti tarafından atanacaktı. Yabancı yargıç ve diğer görevliler ise uluslararası antlaşmalara göre belirlenecekti[2210]. Yargıçlar ve yetkileri, kendi hükûmetleri tarafından uluslararası antlaşmalara göre belirleneceğinden Osmanlı Hükûmeti'nin atama yetkisi kâğıt üstünde kalacaktı.

Mahkemedeki Türk ya da yabancı hiçbir yargıç değiştirilemeyecekti[2211]. Türk yargıçlar küçük ya da büyük mahkemelerde başkanlık yapsalar da gerçek başkan her zaman yabancılardan biri olacaktı[2212].

Muvakkat muhtelit mahkeme ile temyiz mahkemelerinde bulunacak dava vekilleri kesinlikle yabancı olacak, diğer mahkemelerde Türkler de olabilecekti[2213].

Mahkemelere uygun adli polis ve hapishaneler teşkil edilecek, bunların idarecileri kesinlikle yabancı olacaktı. Bunlar, başsavcıya bağlı olacak, başsavcı, mahkeme onayıyla polis ve hapishane için personel atayabilecek ya da görevli personeli görevden alabilecekti[2214]. Mütarekeden sonra İtilâf Devletleri gayri kanuni yöntemlerle İstanbul'da bir polis teşkilatı kurarak hapishaneler açmışlardı. Bu taslakta tesis edilmesi düşünülen polis ve hapishane sistemi içerisine Türk personel istihdamı tavsiye edilmekle beraber, kurulan mahkemelerde ve hapishanelerde karar merciinin yine yabancılardan seçileceği, Osmanlı Hükûmeti'nin polis ve hapishaneler üzerinde hiçbir idari ya da hukuki yetkisinin olmayacağı dikkat çekmekteydi.

Sivil ve ticari vakalarda muvakkat muhtelit mahkemeler Türklerle yabancılar arasındaki bazı davaları, yabancılarla diğer milletler arasındaki davaları ve aynı ülke vatandaşlarının birbirleri ile olan davalarını yargılama yetkisine sahip

---

2209 **A.b**, II. Bölüm Madde 2.

2210 **A.b**, II. Bölüm Madde 3.

2211 **A.b**, II. Bölüm Madde 4.

2212 **A.b**, II. Bölüm Madde 5.

2213 **A.b**, II. Bölüm Madde 6.

2214 **A.b**, II. Bölüm Madde 6.

olacaklardı. Türk vatandaşlarının aralarındaki davaların İtilâf menfaatlerini ilgilendirmesi halinde bu tür davalara da muhtelit mahkemeler bakacaktı. İtilâf menfaatlerini ilgilendirmese de bu mahkemelerin yargılama yetkisine razı olan Türk vatandaşlarının davalarına da bakılacaktı. Osmanlı Hükûmeti ile Türk kamu hizmet şubeleri ya da yabancılar arasındaki davalara da muhtelit mahkemeler bakabilecekti[2215].

Türkiye'de ticari ya da endüstriyel faaliyette bulunan mal, mülk sahibi konsolosluk görevlileri ya da diplomatlar ile aynı durumda olan eğitim ve din görevlileri bu mahkemelerin yargılama yetkisi içerisindeydi[2216].

Yabancıların taşınır ya da taşınmaz malları ile ilgili bütün davalarla muhtelit mahkeme ilgilenecekti[2217].

Muhtelit mahkemeler yabancıların Osmanlı kanunlarına karşı işledikleri bazı suçlara da bakacaktı. Yabancıların Türklere ve birbirlerine karşı ya da Türklerin yabancılara karşı işledikleri suçları bu mahkemeler inceleyeceklerdi[2218].

Hapis ya da ölüm cezaları bu mahkemenin denetiminde uygulanacaktı[2219].

Mahkemelerde uygulanacak kanunları tespit etmek üzere bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon Fransız, Mısır, Türk ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde kanunlar hazırlayacaktı[2220].

Osmanlı Devleti tarafından yabancıların haklarını ihlâl edecek bir karar alınması halinde muhtelit mahkeme bu kararı durdurabilecekti[2221]. Bu yönüyle mahkeme aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki en üst idari mahkeme olacaktı.

Muhtelit mahkemeler, yabancılardan oluşan bir heyet tarafından değerinin 1,000 kuruşu aştığına karar verilen davalarla ilgilenecekti[2222].

2215 **A.b**, II. Bölüm Madde 7.

2216 **A.b**.

2217 **A.b**.

2218 **A.b**, II. Bölüm Madde 9.

2219 **A.b**, II. Bölüm Madde 10.

2220 **A.b**, II. Bölüm Madde 11.

2221 **A.b**, II. Bölüm Madde 12.

2222 **A.b**, III. Bölüm Madde 14a.

İngiliz Yüksek Komiserliği hukuki danışmanı Waugh ve Fransız Yüksek Komiserliği hukuki danışmanı M. Cilliére taslağı inceledikten sonra bu düzenlemelerin yapılabilmesi için Türklerle yapılacak barış antlaşması içerisine alınmasını önerdiler. Böylece yapılması plânlanan adli revizyon daha kolay gerçekleştirilecekti. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri de aynı kanaatte idi. Yüksek Komiserler, "şovenist" olarak nitelendirdikleri Millî Mücadele taraftarlarının muhtelit mahkemelere karşı çıkacaklarını, ılımlıların ise bu mahkemeleri kabul edebileceklerini düşünüyorlardı[2223]. Artık işler değişmişti. Mütareke sonrasındaki Türkiye ile 1920 Türkiye'si arasında fark vardı. İtilâf Devletleri bu farkı hissetmelerine karşın yanlış değerlendirme ve tercihler yapıyorlardı.

İngiliz Hükûmeti onay verdiği halde muhtelit mahkemelerin kurulması konusunda hukuki sıkıntılar olduğunu ve ileride bazı sorunlarla karşılaşılacağını biliyordu[2224]. Bu mahkemelerin kuruluşu ile Fransız ve İtalyanların daha fazla ilgilendiklerini fark eden İngiliz Hükûmeti, onların vereceği nihai kararı beklemeye başladı. Bu sıralarda İstanbul'un resmen işgali gündeme geldi. Bir süre sonra Sevr Antlaşması imzalandığından muvakkat mahkemelerin kurulmasına yönelik çalışmalar askıya alındı.

h. Muvakkat Mahkeme Fikrinin Yeniden Gündeme Gelmesi

Sevr Antlaşması'nın meşruiyeti ve onaylanması aşamasındaki tartışmalar, iç ve dış politikadaki gelişmeler bu antlaşmanın yürürlüğe geçirilmesi noktasında sıkıntılar yaşanabileceğini gösteriliyordu. Antlaşma onaylanmadığından İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında olağan ilişkiler başlatılamıyor, Yüksek Komiserler diplomatik sahadaki faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bu gelişmeler karşısında Yüksek Komiserler, Adli Komisyon'dan yeni bir öneride bulunmasını istediler. Adli Komisyon 7 Şubat 1921 tarihinde muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulmasını bir kez daha önerdi. Gelinen aşamada bu öneriyi son derece mantıklı bulan Yüksek Komiserler meseleyi hükûmetleri ve İstanbul'da bulunan

2223 "Robeck'ten Curzon'a 2 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.85, **FO, 406/43**.

2224 "Curzon'dan Robeck'e 4 Mart 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.92, **FO, 406/43**.

İtilâf askerî yetkilileriyle yeniden müzakere etmeye karar verdiler[2225]. Adli danışmanların bilgilendirdiği askerî yetkililer muvakkat mahkemelere dair öneriyi destekleme kararı aldılar. Uzlaşmanın ardından adli danışmanlardan M. Cilliere, İtilâfçı muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda bir proje hazırladı[2226]. Projenin sadece İstanbul'da kabul edilmesi yeterli değildi. İtilâf hükûmetlerinin de bu projeye destek vermeleri gerekiyordu.

Adli Komisyon, İstanbul'da yargılama yapabilmek için iki çeşit özel mahkeme kurulmasını öneriyordu. Bu mahkemeler genel olarak İtilâf vatandaşlarına karşı işlenecek adli suçlara bakacak olan İtilâfçı Divân-ı Harbler ile Rusların da dâhil olduğu ticari ve sivil meselelere bakacak olan İtilâfçı muvakkat mahkemelerdi.

Adli Komisyon, Divân-ı Harblerin yapılacak değişikliklerle varlığını devam ettirmesini bu mahkemelerin yanında Rusları da kapsayacak sivil ve ticari tartışmalarda yargılama yetkisine sahip İtilâfçı muvakkat mahkemelerin kurulmasını önermekteydi. Yüksek Komiserler başlangıçta bu öneriler lehine uzlaşmaya varmışken, İngiliz Yüksek Komiseri ve askerî yetkilileri bu öneriye verdikleri desteği çektiler. İngilizler görünürde mahkeme masraflarının temin edilemeyeceği ve istihdam edilecek ehliyetli şahıslar bulunamayacağı gerekçesiyle bu mahkemelerin kurulmasına itiraz ediyorlardı. Esasında İngilizler antlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye'de adli bir reform yapmayı plânlıyorlardı. Adli reform yapılana kadar Galata ve Pera'da etkili bir şekilde faaliyet gösteren İngiliz Divân-ı Harbi İngiltere'nin itibarını arttıracak[2227] ve İngiltere'nin istediği tarzda bir adli reform yapılmasının yolunu açacaktı. İngilizlerin sivil davalara bakacak olsa da genel olarak ticari davalarla ilgilenecek olan muvakkat Divân-ı Harblerin kuruluşunu kabul etmemelerinin bir sebebi de, İngiltere'nin, İstanbul'da ticaretin kalbi durumunda olan Pera ve Galata bölgelerini denetiminde tutması ve buradaki sorunları kendi menfaatleri doğrultusunda çözüme bağlamasıydı. İngiliz işgal bölgesinde gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşaması da İngiltere'nin İstanbul'da siyasi etkinliğini arttırmasına ve istediği gibi propaganda yapması-

2225 "11 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2990

2226 "18 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2996.

2227 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 3299.

na imkân sağlıyordu. Söz konusu mahkemelerin kurulması halinde bu bölgede İtalya ve Fransa da söz hakkına sahip olacaktı.

Sevr Antlaşması'nda Konsolosluk Mahkemelerinin yetkilerinin arttırılması savaş öncesindeki sistemin daha da genişletilmesi öngörülmekte idi. Dolayısıyla muvakkat mahkemelerin Sevr Antlaşması'na dayandırılması mümkün değildi. Muvakkat mahkemelerin kurulabilmesi ve işlemlerinin geçerli olabilmesi, Sevr Antlaşması'na özel bir madde ilave edilmesini gerekli kılıyordu. Oldukça zor olan bu ilavenin yapılamaması halinde antlaşmanın onaylanmasına kadar faaliyet gösterecek mahkemeler yeni bir masraf kapısı oluşturacaktı. Bu masrafı ödemek istemeyen İngiliz Hükûmeti, Divân-ı Harblerin antlaşma onaylanıncaya kadar yeterli olacağını ileri sürerek muvakkat mahkemelerin kurulmasına itiraz etmeye başladı[2228].

Zamanla İtalyan Hükûmeti de muvakkat mahkemelerin kurulmasına soğuk bakmaya başladı. Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı ile görüşen İtalyan Büyükelçisi muvakkat mahkemelerin, işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmeleri halinde yararsız hale geleceğini ileri sürerek bu mahkemelerin meşru noktalardan birçok sıkıntı doğurabileceğini beyan etti[2229]. İtalyan Hükûmeti'nin fikrini değiştirmesinde, büyükelçinin görüşme sırasında sarf ettiği sözlerden anlaşılacağı üzere İtalyanların işgal ettikleri topraklardan çekilmeye başlamaları da etkili olmuştu.

İtilâf orduları Başkumandanı sıfatıyla atanan Harington da siviller arasında kanun ve düzeni sürdürebilmek açısından Divân-ı Harblerin yeterli olduğunu, yeni Divân-ı Harbler ve muvakkat mahkemelerin kurulabilmesi için para ve eğitimli personele ihtiyaç duyulacağını ileri sürerek %90'ı suçlamalardan ibaret karmaşık ticari davalarla, muvakkat mahkemelerin gerektiği gibi ilgilenemeyeceğini savunuyordu. Bütün bunları savunması onun Osmanlı hukukuna saygı duyduğu anlamına gelmez. Nitekim Harington, İngiliz işgal bölgesinde bulunan Divân-ı Harblerde, İngiliz yöntemlerine göre cezalandırma talimatı vermekte herhangi bir sakınca görmüyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold,

2228 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 6 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 3299.

2229 "İtalya'nın İngiliz Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki Beyanatı", **FO, 371/6552**, E 3503.

Harington ile aynı fikirde olmakla birlikte yeni mahkemeler konusunda kararsızdı[2230]. Kesin bir kanaate varamayan İngiliz Hükûmeti, bu mahkemelerin zaruri olup olmadığı konusunda Rumbold'un görüşlerine müracaat etti[2231]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da bu sıralarda Savaş Bakanlığı ile birlikte muvakkat mahkemelere yargıç olarak kimin atanabileceğini araştırıyordu[2232]. Yapılan yazışmalar İngilizlerin mahkemelerin kurulması fikrini yeniden benimsemeye başladığının işareti idi.

Kurulması plânlanan İtilâfçı muvakkat mahkemeler İstanbul'da İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Belçika, Romanya, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Bolşevik olmayan (Çarlık) Rusya vatandaşları ile Osmanlı vatandaşlarının birbirlerine karşı işledikleri suçlarla ilgileneceklerdi. İstanbul'da Konsolosluk Mahkemesi bulunmayan Rusya, Polonya, Yugoslavya ve Çekoslovakya vatandaşları da İtilâf Devletlerinden sayılmıştı. Çok sayıda Rus Komünist, Fransız askerî yetkilileri tarafından Bolşevik propagandası yapmaktan dolayı tutuklanmıştı. Sakıncalı olacağı için ülkelerine iade edilmeyen bu şahısları yargılayabilecek bir mahkeme bulunmaması sıkıntılara yol açmaktaydı[2233]. Bu durum muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda Fransızların eline koz vermişti. Bundan sonra Fransız Hükûmeti ve İstanbul Yüksek Komiserinin çabaları daha da yoğunlaşmış İngilizler, beklemedikleri bir şekilde köşeye sıkışmışlardı.

Kapitülasyonların devamı halinde, Osmanlı mahkemeleri eskiden olduğu gibi bazı davalarda İtilâf vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahip olacaktı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilâf Devletleri, kati suretle Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşları üzerinde yargılama yetkisine sahip olduğunu kabul etmek istemiyorlardı[2234]. İngilizleri, muvakkat mahkemelerin kurulmasına razı olmaya

---

2230 "Adli Komisyonun Muvakkat Mahkemelerin Kurulması Hakkında Hazırladığı Taslağa Dair Harington'un Düşünceleri; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 4478.

2231 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 6 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 4478.

2232 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 11 Haziran 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6552**, E 6331.

2233 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 6330.

2234 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 6331.

icbar eden sebeplerden bir tanesi de bu idi. Fakat bundan sonra İtilâf Devletleri yalnız İstanbul Hükûmeti'ni değil TBMM Hükûmeti'ni de hesaba katmak zorundalardı

Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler üzerine İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rattigan, Ankara'nın onayı olmadan mevcut İstanbul Hükûmeti'nin istenenleri kabul etmesinin mümkün olmadığını Londra'ya bildirdi[2235]. 1921 yılı ortalarından itibaren TBMM İtilâf Devletleri açısından çok ciddi bir tehdit unsuru haline geldiğinden, muvakkat mahkemelerin kurulması noktasında TBMM'nin gösterebileceği tepkinin de dikkate alınması gerekiyordu.

Sevr Antlaşması'nın 306. ve 426. maddelerinde Konsolosluk Mahkemelerinin kurulmasından bahsedilirken muvakkat mahkemelerin kurulmasına dair herhangi bir hüküm yer almıyordu. Yalnız 426. madde de muhtelif davalarla da Konsolosluk Mahkemelerin ilgilenebileceğinden bahsediliyordu. Osmanlı Hükûmeti'nin kabul etmemesi halinde muvakkat mahkemelerin meşru temeli olmayacaktı. İtilâf Devletleri bunu aşmanın da bir yolunu buldular. Muvakkat mahkemelere verilmesi düşünülen yetkiler, yapılacak değişikliklerle Konsolosluk Mahkemeleri'ne de verilecekti. Osmanlı Hükûmeti böyle bir yapı kurulacağı tehdidi ile karşı karşıya kaldığında önerilen muvakkat mahkemelerin kuruluşuna razı olacaktı[2236].

i. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî

Muvakkat muhtelit mahkemelerde uygulanacak hukuki mevzuat 1921 yılı içerisinde hala tartışılmaktaydı. İngilizler, Osmanlı ceza kanunlarının uygulanmasının güçlükler doğuracağını ileri sürüyorlardı. Teknik olarak bakıldığında haksız da sayılmazlardı. Fransız Yüksek Komiseri Pelle'nin önerisi doğrultusunda mesele incelenmek üzere yeniden özel komisyona iade edildi[2237]. Muvakkat mahkemelerin kurulması aşamasında yaşanan bu tartışmalar süreci uzatıyor, bu mahkemelerin kurulmasının önünde engel teşkil ediyordu.

2235 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6552**, E 6783

2236 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris ve Roma Büyükelçilerine 1 Temmuz 1921 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/6552**, E 6783.

2237 "15 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 8499.

İtilâf Devletlerinin ticari ve hukuki meselelerle ilgilenecek bir muhtelit mahkeme kurmak için faaliyetlerine hız verdikleri sıralarda Osmanlı Hükûmeti faaliyete geçen Konsolosluk Mahkemelerinin yetki sahalarına yönelik ciddi bir tepki gösterdi. Olay şu şekilde gelişti; İngiliz vatandaşı olduğunu iddia eden Ernest Mill, bir Osmanlı şirketi olan Ases& Merdikian firmasına karşı dava açmış ve İngiliz Konsolosluk Mahkemesi bu davayı görüşmeye başlamıştı. Osmanlı Hükûmeti haklı olarak Konsolosluk Mahkemesi'nin bu yetkiye sahip olmadığını bildirdi[2238]. Neden böyle bir uygulamaya gidildiği İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından gönderilen cevabi nota ile açıklığa kavuşturuldu. Söz konusu notada; savaştan önce var olan muhtelit ticari mahkemelerin, Osmanlı Hükûmeti tarafından gayrimeşru bir şekilde feshedilmesinin ve mütareke boyunca yeni muvakkat muhtelit mahkeme kuruluşuna ilişkin önerilerin Osmanlı Hükûmeti tarafından reddedilmesinin bu uygulamanın gerekçesi olduğu izah edilmekteydi. Notada, Sevr Antlaşması'nın 308 ve 309. maddelerinin de böyle bir yargılamaya izin verdiği savunulmaktaydı[2239]. Rumbold, bu iddianın muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması amacıyla yapılan görüşmelerdeki gelişmelere katkı sağlayacağını düşünmekteydi[2240]. İngilizler, Osmanlı Hükûmeti, muvakkat mahkemelerin kurulmasını kabul etmediği takdirde istediklerini Divân-ı Harbler ve Konsolosluk Mahkemeleri aracılığıyla yapacaklarını göstermek istiyorlardı. Bu resti gören Osmanlı Hükûmeti, İtilâf Devletlerine olumlu cevap vermek zorunda kalacaktı.

Bu arada tartışmaların başından beri muvakkat mahkemeler konusunda arka plânda kalan İtalyan Hükûmeti daha aktif bir politika izleyerek bu mahkemelerin kurulması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmaya başladı[2241].

İtilâf Devletlerinin baskıları, gönderdikleri notalar ve yöneltikleri tehditler, Osmanlı hükûmetlerinin muvakkat muhtelit mahkemelerin kuruluşuna onay

---

2238 "Osmanlı Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 19 Temmuz 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6553**, E 8931; "Ernest Mill -Ases& Merkidien Davası", **FO, 371/6553**, E 10708.

2239 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne (t.y) Temmuz 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6553**, E 8931.

2240 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 12804.

2241 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 11402.

vermesini sağlayamadı. Bunun üzerine işgal yönetimi yeni bir plânı uygulamaya karar verdi. Plâna göre Osmanlı Hükûmeti'ne, İstanbul'da Osmanlı vatandaşlarını da yargılama yetkisine sahip bir İtilâfçı Muvakkat Divân-ı Harb kurulacağı bildirilecekti. Hükûmet, Muvakkat Divân-ı Harb kurulmasındansa daha önce teklif edilen muvakkat mahkemeyi kabul edecekti. Nitekim işgal yönetimi, İstanbul'da İtilâfçı bir muvakkat Divân-ı Harb kurulacağını 21 Haziran 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi[2242]. Fakat bu uyarı hükûmet üzerinde beklenen etkiyi yaratmadı.

Mütarekeden sonra kurdukları müşterek işgal mekanizmasını işletebilmek amacıyla müşterek katılıma dayalı müesseseler tesis eden İtilâf Devletleri hukuki alanda bunu başaramadıklarından kendi kurdukları sivil ve askerî müesseselerle bu alanda faaliyet gösteriyorlardı. İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne tabi vatandaşlar üzerinde yargı yetkisine sahip olmadıkları halde suç işlediği iddia edilen Osmanlı vatandaşlarını gayrimeşru bir şekilde İtilâf mahkemelerinde yargılıyor ve cezalandırıyorlardı. Bu mahkemeler, üç büyük İtilâf Devleti'ne mensup vatandaşlar üzerinde yargı yetkisini kullanamıyor, suç işlediği iddia edilen İtilâf vatandaşları bağlı bulundukları devlet temsilcilerine teslim ediliyordu. Bu durum nedeniyle ortak işgal mekanizmasının işleyişinde bazı sıkıntılar yaşanmıştı. İtilâf Devletleri, yandaşlarının eşit katılımına dayalı ve Osmanlı Devleti'nin nispî olarak temsil edileceği muhtelit bir hukuki müessese ile bu sıkıntıları giderebileceklerini düşünmekteydiler. Üstelik yeni mahkemeler, Konsolosluk Mahkemeleri ile Divân-ı Harblerin kapatılması anlamına gelmeyecekti. Onlar kendi alanlarında faaliyetlerini sürdüreceklerdi.

12 Ağustos 1921 tarihinde Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek İtilâfçı Muvakkat Mahkemelerin kurulmasını resmen talep ettiler[2243]. Bu nota ile tam anlamıyla kıskaca alınan hükûmet, muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması amacıyla İtilâf temsilcileri ile müzakerede bulunmayı kabul etti. Mevzubahis mahkemelerin kurulabilmesi için İtilâf temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında muhtelit bir komisyon teşkil edilecek ve bu komis-

2242 "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547; "26 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 10019.

2243 "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547; "9 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10497.

yon İstanbul'da muvakkat bir mahkeme tesis edilip edilemeyeceği konusunda tahkikat yapacaktı[2244].

Osmanlı Hükûmeti'nin yaptığı teklif Yüksek Komiserler tarafından uygun görüldü. İtilâf temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında yapılan üç toplantıda bazı noktalarda antlaşmaya varıldı. Osmanlı temsilcileri ilk olarak mahkemelerin ismine itiraz ederek kurulacak müessesenin muvakkat muhtelit mahkeme yerine Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî olarak adlandırılmasını talep ettiler. İsim değişikliğinin, kurulması plânlanan müessesenin gücünü etkilemeyeceğini düşünen İtilâf temsilcileri bu teklifi kabul ettiler. Ancak Türk temsilcilerin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin, Padişah adına yargılama yapmasını ve encümen başkanının Türk olmasını talep etmeleri üzerine görüşmeler tıkanma noktasına geldi. Adli Komisyon üyeleri, bir Avrupa mahkemesine bir Türk yargıcın başkanlık etmesinin işgal kuvvetlerinin egemenliğine ters olduğunu ve Türklerin muhtelit mahkemede hâkim duruma gelmeye başlamaları halinde mahkemenin bir Türk mahkemesi karakteri taşıyacağını ileri sürerek bu teklifi reddettiler[2245]. Görüşmeler kesilmek üzereyken Yüksek Komiserler, temsilcileri M. Cilliére'e, mahkeme başkanının Osmanlı Hükûmeti ile temas kurabilecek bir yabancı devlet vatandaşı olması koşuluyla yeniden müzakerede bulunma görevi verdiler[2246]. Bu arada 23 Eylül 1921 tarihinde Yüksek Komiserler muvakkat mahkemelerin kurulması konusunda kararlı olduklarını bir kez daha bildirdiler[2247]. Kurulmak istenen mahkeme Adli Komisyon temsilcilerinin de belirttiği gibi İstanbul'da bir Avrupa mahkemesiydi. İtilâf Devletlerinin bu mahkemede Türk temsilcinin başkanlığını kabul etmeleri çok küçük bir ihtimaldi. Kaldı ki; kabul etseler bile oy çokluğunun esas alınacağı Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de Türk başkan, üç İtilâf aktörü karşısında figüran konumunda olacaktı.

Adli Komisyon temsilcileri ile yaptığı görüşmeler tıkanmak üzere iken Osmanlı temsilcileri hiç beklenmedik bir şekilde üç büyük İtilâf Devleti'ne mensup olmayan devletlerin vatandaşları ile Osmanlı Devleti'ne mensup vatandaşlar ara-

2244 "29 Ağustos 1337 (1921)", **BOA, MV,** 221/269.

2245 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 10708.

2246 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964; "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

2247 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964.

sındaki davaların da muhtelit mahkemelerde görülmesini önerdiler[2248]. Bunun üzerine yeniden antlaşma zemini oluştu. Adli Komisyon, Osmanlı Hükûmeti ile muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulması konusunda antlaşmaya vardı. Yüksek Komiserler bu gelişmeler hakkında Amerikan Yüksek Komiseri Bristol'e sadece bilgi vermekle yetiniyorlardı[2249]. Bundan sonra Yüksek Komiserler kurulacak mahkemelere Osmanlı Hükûmeti'nin yetkin bir hâkim atamasını sağlamaya çalıştılar[2250].

Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin faaliyete başlaması konusundaki pürüzler ortadan kaldırıldı[2251]. Osmanlı Hükûmeti'nin de bu mahkemenin kuruluşunu kabul etmekten başka bir çaresi kalmadı.

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî, 8 Aralık 1921 tarihinde "Meclis-i Umûmi'nin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak şartıyla hazırlanan bir kararname ile mevk'-i mer'iyyete" konuldu. Padişah irâdesi ile bu kararname tasdik edildi. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî, taraflar arasında varılan bir uzlaşmanın mahsûlü gibi görünse de İtilâf temsilcileri, Osmanlı Hükûmeti'ne çıkar yol bırakmayarak adeta "dikte ettirircesine" bu mahkemenin kuruluşunu kabul ettirmişlerdi[2252].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî hakkında İtilâf ve Osmanlı temsilcilerinin düşünceleri arasında önemli bir fark vardı. Osmanlı Hükûmeti, Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin ticaret mahkemeleri usulüne uygun olmasında ısrar etmekteydi. İtilâf Devletleri ise bu mahkemenin ticari ve hukuki niteliğe sahip olmasını amaçlamaktaydılar. Baskılar sonucunda yine İtilâf Devletlerinin istediği oldu. Yapılan değişikliklerle mahkeme hukuki niteliğe de kavuşturuldu[2253].

2248 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309.

2249 "14 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11661.

2250 "5 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

2251 "23 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 303.

2252 Arslan, **a.g.m**, s. 588-589; "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 191", **FO, 371/7947**, E 4988.

2253 Arslan, **a.g.m**, s. 589; "22 Şubat 1338 (1922)", **BOA, MV**, 256/21.

TBMM, muhtelit mahkeme karşısında kendisinden beklendiği gibi bir tavır sergiledi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey 18 Ocak 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere gönderdiği bir telgrafla Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşunu protesto etti[2254].

Osmanlı Hükûmeti daha mahkemelerin kurulmasını kabul etmemişken İtilâf Devletleri mahkemelerde görevlendirecekleri yargıçları belirlemek üzere çalışmalara başlamışlardı[2255]. 30 Aralık 1921 tarihinde Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de görevlendikleri 6 personelin maaşlarının ödenmesini talep ettiler[2256]. Komisyon adı verilen bu mahkeme; üç büyük İtilâf ve bir Osmanlı yargıcından oluşacak, kararlar oy çokluğu ile verilecek, ticaret mahkemelerindeki prosedürün değiştirilmesi ile yapılacak değişikliklerle yerel Osmanlı kanunları uygulanacaktı. Komisyon masrafları için çıkarılanlar dışında kalan mahkeme ücretleri hasılatı Osmanlı hazinesine ödenecekti. Adliye Nezâreti'nde toplanacak komisyonda, Fransızca ve Türkçe kullanılacak, başta ticari vakalar olmak üzere sivil davalar ve o tarihe kadar İtilâf askerî ve polis yetkililerinin ilgilendiği denizcilik davaları ele alınacaktı[2257].

Yapılan hazırlıkların ardından hükûmet, 4 Mart 1922 tarihinde Osmanlı vatandaşları ile üç büyük İtilâf Devleti'ne mensup vatandaşlar arasındaki hukuk ve ticaret davalarından acil olanların barış antlaşmasının geçerlilik kazanmasına kadar görülebilmesi amacıyla Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin teşkil edilmesine karar verdi[2258]. Böylece Osmanlı Hükûmeti, Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin hukuki yetkilerini de kabul ediyordu.

Mahkemelerin kuruluşu ve işleyişi hakkında İtilâf Devletleri, kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar alarak Osmanlı Hükûmeti'ne kabul ettiriyorlardı. Hükûmet, bu mahkemelerde Osmanlı menfaatlerin de korunabilmesi için bir

---

2254 "Yusuf Kemal Bey Tarafından Yüksek Komiserlere Gönderilen 18 Ocak 1922 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5780**.

2255 "30 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 304.

2256 "4 Ağustos 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8054.

2257 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 192", **371/7947**, E 4988.

2258 "4 Mart 1338 (1922)", **BOA, MV**, 255/144.

tahkikat yaptırma arayışı içerisindeydi[2259]. Ancak çok geçti. Yapılan düzenlemeler tamamen İtilâf Devletlerinin lehine idi.

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî için Daire-yi Adliye'de bir yer ayrıldı. Komisyonun acil masrafları da Adliye Nezâreti bütçesinden karşılanacaktı[2260].

Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî oturumlarına başladı. Ayvansaray'da kain bir arsanın tasarrufu hakkında İngiliz tebaasından Madam A. A. Xanthopoulo ile Ali Efendi arasındaki bir anlaşmazlık Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye yansıdı. Ali Efendi arsanın kendisine ait olduğunu iddia ederek A. A. Xanthopoulo yaptırmakta olduğu inşaata engel olmaktaydı. Dava neticesinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî, geçerli bir satış ve intikal muamelesi gereğince arsanın Ermys, Confiance Cartal Konserve fabrikasının tahtı tasarrufunda bulunduğuna ve bu şirket tarafından Xanthopoulo'ya kiralandığına hükmetti. Davanın aleyhine sonuçlanması üzerine Ali Efendi, Osmanlı mahkemelerine müracaat etmek istediyse de İngiliz Yüksek Komiserliği, arsaya ait tasarruf hakkınınn Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî kararıyla tayin edildiğini ve Ali Efendi'nin bu kararın değiştirilmesi veya temyiz için yapacağı teşebbüslere müsamaha ve müsaade edilmemesini istedi[2261].

j. Diğer İtilâf ve İşbirlikçi Devletlerin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de Temsil Edilmek İçin Teşebbüsleri

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kurulduğunu gören diğer yabancı temsilciler bağlı oldukları ülke vatandaşlarının bu mahkemeye müracaat edebilmesi ve kendilerinin de bu mahkemede temsil edilebilmesi için harekete geçtiler.

İstanbul İşgal Yönetimi'ne müracaat eden Çekoslovak temsilcisi, vatandaşlarının bu mahkemelere kabul edilmesini talep etti. İşgal yönetimi bu talebi olumlu karşılayarak uygulanmak üzere Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi[2262]. Böylece Osmanlı Hükûmeti'nin Çekoslovak vatandaşları üzerinde de yargılama yet-

---

2259 "22 Mayıs 1338 (1922)", **BOA, MV**, 223/170; "20 Haziran 1338 (1922)", **BOA, MV**, 256/70.

2260 "8 Kânûn-ı Sânî 1338 (Ocak 1922)", **BOA, MV**, 256/4.

2261 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 24 Mayıs 1922 Tarihli Takrir ve Tercümesi", **BOA, HR.SYS**, 2583/6, lef 4, 7-8.

2262 "4 Ağustos 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8054.

kisi kalmadı. Bu aynı zamanda mahkemenin yetki sahasına giren devletlerin zamanla arttırılacağını gösteriyordu.

Rus vatandaşları da bu mahkemelere müracaat edebilmek amacıyla işgal yönetiminin onayını istediler. Bu konudaki tartışmalar sürerken Adli Komisyon, İstanbul'da Rus vatandaşlarını yargılamak üzere özel muvakkat bir mahkeme kurulmasını önerdi. Yüksek Komiserler bu öneriyi kabul ettiler[2263]. 21 Nisan 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında bu mahkemede uygulanacak kanunları hazırlama görevi Adli Komisyona verildi[2264]. Adli Komisyon, hazırlayacağı projeye yardımcı olması için bir Rus diplomatik temsilcisi tayin edilmesini önerdi[2265]. Yüksek Komiserler, Adli Komisyon'un önerisi doğrultusunda Rusları yargılayacak mahkemenin kurulması görevini Rus diplomatik temsilcisine verdiler[2266]. Rus temsilcisinin katkısıyla Adli Komisyon projeyi hazırladı. Başlangıçta bu projeye itiraz eden Harington da fikrini değiştirdi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler projeyi kendi hükûmetlerine sundular[2267]. Ancak kendi sorunlarını çözmekle uğraşan İtilâf Devletleri, Ruslara ait sorunlarla ilgilenmediğinden proje sürüncemede kaldı.

Mahkemelerin kurulması konusunda alınan karar Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e bildirildiği[2268] halde Japon Yüksek Komiseri olarak atanan Uchida'ya bildirilmemişti. Uchida'nın bu durum karşısında sitemde bulunması üzerine Rumbold, Japonya'nın dikkatsizlik sonucu haberdar edilmediğini beyan ederek üzüntüsünü dile getirdi[2269]. Fakat bu sözler samimi değildi. İtilâf Devletleri işgalin başından beri hemen hemen hiçbir konuda Japonya'yı bilgilendirmeye dahi gerek duymamışlardı.

Muvakkat mahkemelerin kurulması fikrinden haberdar edilen Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Amerikalıların müdahil oldukları davalarda üç büyük

---

2263 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

2264 "21 Nisan1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4692.

2265 "28 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

2266 "19 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5693.

2267 "26 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5684.

2268 "Yüksek Komiserler tarafından Amiral Bristol'e Gönderilen (g.y) Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6553**, 12221.

2269 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Kasım 1921Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 12527.

İtilâf yargıcı ile birlikte bir Amerikalı yargıcın da yer almasını teklif etti. Yüksek Komiserler bu konuyu Adli Komisyon'a havale ettiler[2270]. Adli Komisyon'un sunduğu raporu değerlendiren Yüksek Komiserler, Japonlardan ve Yunanlılardan benzer talepler gelebileceğini ileri sürerek bu teklifi reddettiler. Üstelik İtilâf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı imzalamadığı gerekçesiyle Amerika'nın kurulacak mahkemede temsilci bulunduramayacağını iddia ediyorlardı. Oysa bu mahkemenin Sevr Antlaşması ile yakından uzaktan ilgisi yoktu. Bunları göz önünde bulunduran Yüksek Komiserler, Amerika'yı ilgilendiren konularda Amerikan menfaatlerinin korunacağına dair garanti vererek Amerika'nın muvakkat mahkemelerde temsilci bulundurma talebini reddettiler[2271]. Amerika'nın geleceğe yönelik hesaplarla Sevr Antlaşması'nı imzalamaması 1920 yılından sonra İtilâf Devletlerinin Amerika'ya yönelik tutumlarında değişikliğe neden oluyordu.

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de Amerikan temsilcisinin bulunmasına yönelik teklifinin reddedilmesi esnasında meslektaşları ile ortak hareket eden Rumbold, İngiliz görüşü noktasından mahkemede Amerikan temsilcisi bulunmasının, Anglo-Sakson unsurlarının güçlenmesi açısından avantaj sağlayacağını düşünmekteydi. Bu sıralarda Amerikalılar istihlak vergilerinin tahsilatına karşı çıkıyorlardı. Rumbold, Amerikalıların gereken fedakârlıkları yapmadan üç büyük İtilâf Devleti ile eşit menfaat sağlamaya çalıştıklarını belirttikten sonra, bunun pazarlık konusu yapılmasını teklif etti. Buna göre Amerika'ya, işgalin yükünü paylaşma teklifinde bulunulacak, bunu kabul etmeleri halinde kurulacak mahkemelerde Amerika'nın temsilci bulundurmasına izin verilecekti[2272]. Yaptığı değerlendirmenin ardından Rumbold'un önerisini dikkate almayan İngiliz Hükûmeti, müttefikleri ile ortak hareket etme kararı aldı. Amerikan temsilcisinin muvakkat mahkemelerde temsil edilmesine ile geçit verilmedi[2273]. Amerikan

---

2270 "12 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13047.

2271 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1921Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 13175.

2272 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 13188.

2273 "İtalya'nın Londra Büyükelçiliği tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1921 Tarihli Memorandum ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 2 Ocak 1922 Tarihli Cevabı", **FO, 371/6553**, E 14129.

Yüksek Komiseri'nin bundan sonraki tavrı verilen karar üzerinde bir kez daha düşünülmesine neden olacaktı.

Amerikalı üyenin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de temsil edilmesi konusu 7 Ocak 1922 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında bir kez daha gündeme geldi. İtalyan Yüksek Komiseri Marquis Garroni'nin önerisi ile bu mesele yeniden Adli Komisyon'a havale edildi[2274].

Bristol, Amerikan temsilcisinin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de bulunması konusundaki ısrarlarını günden güne arttırdı. Fakat Yüksek Komiserler, Yunanlıların da benzer taleplerde bulunmasından endişe ettiklerinden Amerikalıların taleplerini kabul etmediler[2275]. Osmanlı Hükûmeti bu mahkemeye Amerikan temsilcisi katılmasını kabul edebilirdi fakat Yunan temsilcisini kabul etme ihtimali nereyse hiç yoktu. Böyle bir teklif dahi varılan uzlaşmanın yeniden bozulmasına neden olabilirdi. Dolayısıyla Amerika için, İtilâf hükûmetlerinin vereceği kararı beklemekten başka seçenek kalmıyordu.

Bristol, Amerikan temsilcisinin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de bulunması konusunda Yüksek Komiserlere yaptığı yazılı ve sözlü müracaatları sürdürüyordu. Yüksek Komiserler ise Adli Komisyonun meseleyi incelediğini ileri sürerek[2276] onu açıkça oyalıyorlardı.

Her şeye rağmen Bristol, Amerikalılarla ilgili davalara Amerikalı yargıçların katılması konusundaki ısrarından vazgeçmiyordu. Fakat Adli Komisyon, Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de üç büyük İtilâf dışında temsilci bulunmasına karşıydı. Adli Komisyon Başkanı Cilliére, encümenin kuruluşu için Padişah irâdesi hazırlandığını bildiğinden bu aşamada değişiklik talebinin sakıncalı olduğunu düşünüyordu. Cilliére ile aynı fikirde olan Yüksek Komiserler, Bristol'ün teklifini değerlendirmeye almayarak uzlaşıldığı şekliyle irâdenin yayınlanmasını beklemeye karar verdiler[2277].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye Amerikan temsilcisinin kabul edilmeyeceğini anlayan Bristol hiç değilse Adli Komisyon'da Amerikan temsilcisi bulunmasını önerdi. Bu teklifi değerlendiren Yüksek Komiserler, Amerikan

---

2274 "7 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 610.

2275 "13 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1096.

2276 "3 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2749.

2277 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

menfaatlerini ilgilendiren meselelerde Amerikan temsilcisinin komisyona davet edileceğini açıkladılar[2278]. Üç büyük İtilâf Devleti tüm meselelerde söz hakkına sahipken Amerika, Yunanistan ya da Japonya sadece kendi menfaatlerini ilgilendiren meselelerde söz hakkına sahip olabiliyordu. Üç büyük İtilâf Devleti, Türkiye ile ilgili meselelere dördüncü bir devletin karıştırılmaması konusunda tam bir uzlaşma içerisindeydi.

Amerika'nın talebinden sonra Romanya temsilcisi de Yüksek Komiserlere müracaat ederek Romanyalı bir yargıcın Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de yer almasını talep etti. Yüksek Komiserler bu talebe de olumsuz cevap verdiler[2279]. Polonya temsilcisi de kendi temsilcilerinin Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye kabul edilmemesi nedeniyle Yüksek Komiserlere protesto gönderdi. Ancak bunun herhangi bir etkisi olmadı[2280]. Belçika'nın Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye katılma talebi de uygun görülmedi[2281]. Nihayet Yunan Yüksek Komiseri de Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye bir temsilcilerinin kabul edilmesi amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat etti. Ancak ona da olumsuz cevap verildi[2282].

Yapılan talepler karşısında mahkemeye başka temsilci katılmasını istemeyen işgal yönetimi, üç büyük İtilâf Devleti'nin müttefiği olan diğer Avrupa vatandaşlarına ait davalara da Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de bakılmasını kabul etti. Bu kararı Osmanlı Hükûmeti 22 Haziran 1922 tarihinde yapılan zeyl ile kabul etti[2283].

k. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin Yapısı ve Yetki Sahası

İşgal yönetimi ile Osmanlı hükûmetleri arasında yürütülen zorlu müzakerelerin ardından teşkil edilen Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî altı üyeden

---

2278 "3 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2749.

2279 "7 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4224.

2280 "17 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3548; "7 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4224.

2281 "7 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4224.

2282 "28 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4981.

2283 Arslan, **a.g.m**, s. 589; "21 Haziran 1338 (1922)", **BOA, MV**, 256/70.

meydana gelecekti. Bu üyelerin üçü İtilâf vatandaşlarından üçü de Osmanlı vatandaşlarından seçilecekti. Üyelerin bulunamaması halinde üyelerle aynı uyruğa mensup mülazımlar görev alacaklardı. Mahkeme Reisi Osmanlı üyelerinden biri olacaktı. Davalar görülürken encümen üyelerinin tamamı değil, encümenin başkanı olan Osmanlı üye dava ile alakadar ülkenin üyesi ve diğer bir İtilâf üyesi hazır bulunacaktı. Mahkemede hazır bulunan üç üyeden ikisinin yabancı, birinin Osmanlı olması şarttı. Kararlar oy çokluğu ile alınacaktı. Netice itibariyle Osmanlı temsilcisi başkan olmasına karşın her hâlûkârda azınlıkta kalacaktı[2284].

Kararnamede Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin idari yapısı ile ilgili düzenleme de yapıldı. Bir Osmanlı temsilcisinin reisliğini yapacağı idari yapı içerisinde; Zabıt Kitabeti Dairesi, Tercümanlık Dairesi ve İcra Dairesi yer alacaktı. Bu dairelerin her birinin başında Osmanlı vatandaşı bir amir ile İtilâf vatandaşlarından birer muavin bulunacaktı[2285].

İşgal yönetiminin uygulamaları Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye bağlı bir zabıta kuvveti oluşturulmasını engelleniyordu. Bir daire, Osmanlı vatandaşı hakkında muamele yapacaksa Osmanlı zabıtasından, İtilâf vatandaşı hakkında muamele yapacaksa İtilâfçı polisinden yardım alacaktı. İtilâf vatandaşları aleyhine alınan kararların uygulanabilmesi için hazırlanan talimatta, mahkemeye iştirak eden İtilâf üyelerinden bir tanesinin imzasının bulunması şarttı[2286].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî Osmanlı vatandaşları ile Fransa, İngiltere, İtalya ve daha sonradan yapılan düzenlemelerle bu devletlerin müttefikleri arasındaki hukuki, ticari, bahri meseleler ile gayrimenkul malların tasarruf hakları haricindeki icar meselelerine bakacaktı. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşundan itibaren İtilâf Divân-ı Harbleri ile Polis Mahkemeleri, Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin yargı sahası içerisine giren meseleleri bu mahkemeye sevk edecek ve bu tür davalarla uğraşmayı bırakacaktı[2287]. Zaten Osmanlı Hükûmeti'ni, Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşunu kabul etmeye iten en önemli neden de buydu. Çünkü Mütarekeden sonra bir oldubitti şeklinde İtilâf Devletlerinin müdahil olduğu

2284 Arslan, **a.g.m**, s. 590-591.

2285 Arslan, **a.g.m**, s. 591

2286 Arslan, **a.g.m**, s. 591.

2287 Arslan, **a.g.m**, s. 591.

davalarda Osmanlı mahkemeleri yargı yetkilerini kaybetmişlerdi. Hükûmet bunu önlemeye çalışırken oluşan fiilî duruma geçici bir süreliğine de olsa resmîyet kazandırıyordu.

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye müracaatlar, Türkçe ve Fransızca olarak yazılacak üçer nüsha dilekçe ile dava sahipleri ya da vekâletnamesi olan vekilleri tarafından yapılabilecekti. Vekiller Osmanlı ise baroya kayıtlı olması yabancı ise konsoloshaneler tarafından dava vekili olarak tanınması şarttı. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî, davalara önem sırasına göre bakacaktı. Bu mahkemede istihdam edilecek görevlilerin çalışma usulleri, mahkemenin bütçesinin tetkiki ve alınacak harçlarda yapılacak değişiklikler hakkındaki düzenlemeler Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî tarafından ifa edilecekti[2288].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye müracaatta dava ile ilgili her türlü belge takdim edilecek ve zabıt kaleminde numaralı bir dosya açılacaktı. Hakkında dava açılan şahıs ya da şahıslar 15 gün içerisinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye bir lahiya ve varsa karşı delilleri sunacaktı. Şayet cevap verilmez ise celp edilmek suretiyle davalının muhakemesi yapılacaktı. Mahkeme heyeti tarafından yemin teklif edilerek taraflar ve şahitler dinlenecek, bilirkişilere müracaat edilecek, gerekirse olay yerinde keşif yapılacak, gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra dava karara bağlanacaktı. Davalılar kararın tebliğinden itibaren 30 gün içerisinde karara itiraz edebilecekti[2289].

Kararın tebliğinden itibaren sekiz gün içerisinde mahkûm olan taraf borcunu ödemeye davet edilecek, ödemediği takdirde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî İcra Dairesi'nce haciz işlemleri başlatılacaktı. Haczedilen mallar açık arttırma usulü ile satılacak, borcun tahsil edilmesine çalışılacaktı[2290].

Mahkemede Türkçe ve Fransızca dillerinin kullanılması uygun görüldüyse de antlaşmazlık halinde Fransızca metinlerin muteber olması kararlaştırıldı. Yani mahkemenin nihai ve esas dili Türkçe değil Fransızca idi. Osmanlı tarihinde ilk defa bir mahkemenin esas dili Fransızca olarak kabul edildi. Usul-ı Muhakeme-i Ticariye Kanunu yürürlükte olmakla beraber 25 Şubat 1922 tari-

2288 Arslan, **a.g.m**, s. 592-593.

2289 Arslan, **a.g.m**, s. 593.

2290 Arslan, **a.g.m**, s. 593-594.

hinde mahkemede uygulanacak farklı hükümleri ihtiva eden bir kararname de hazırlandı[2291].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye İngilizler Yargıç Limon Thorp ve Matthews'ı, Fransızlar M. M. De Lafarcade ve Cuinet'i, İtalyanlar ise MM. Tripopi ve Podesta'yı atadılara[2292]. Osmanlı Hükûmeti'nin rızası ile bu mahkemeye; Belçika ve Yunan vatandaşları kabul edilirken kapitülasyonlardan yararlanma hakkı olmayan Bolşevik Rusya, Sırbistan, Polonya ve Çekoslovakya vatandaşları kabul edilmedi. Kısa süre içerisinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'ye yapılan müracaatlarının sayısı 80'i buldu[2293]. 22 Haziran 1922 tarihinde yayınlanan bir irâde ile Osmanlı Hükûmeti karar değiştirerek komisyonda temsil edilen devletler haricindeki vatandaşların yargılanamayacaklarını bildirdi. Bu kararda Ankara'nın tazyikleri etkili olmuştu[2294]. Öte yandan Amerikalılar alınan karara itiraz ettiler[2295].

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin, muvakkat bir mahkeme olacağı açıklanmıştı. Bu mahkemenin görev süresi Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma ile dolacaktı. Hazırlanan kararnamede Osmanlı Devleti ile yapılan barış antlaşmasının onaylanmasından sonra yapılan müracaatların dikkate alınmayacağına ancak bu tarihten önceki davaların sonuçlandırılacağına dair hüküm yer almaktaydı. Meclis-i Mebusan kapanmış olduğundan Padişah hazırlanan kararnameleri tasdik ederken irâdelere, "Meclis-i Umûmi'nin içtimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevk'-i mer'iyete vazını irâde eyledim" şeklinde bir ifade eklenmekteydi. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî hakkındaki kararname de aynı şekilde tasdik edildi. Dolayısıyla toplanması muhtemel

2291 Arslan, **a.g.m**, s. 594.

2292 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 268", **FO, 371/9176**, E 10937.

2293 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 269", **FO, 371/9176**, E 10937.

2294 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 270", **FO, 371/9176**, E 10937.

2295 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 271", **FO, 371/9176**, E 10937.

bir Meclis-i Mebusan'ın hazırlanan kararnameyi kabul etmemesi halinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin görev süresi dolacaktı[2296].

Muvakkat muhtelit mahkemeler daimi bir karma yargı sisteminin kurulması için bir hazırlık çalışması olarak görülüyordu[2297]. Bu mahkemelerin masrafları da ilgili hükûmetler arasında paylaştırılacak ve herkes payına düşeni ödemekle mükellef olacaktı[2298].

l. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin Feshi

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî, Osmanlı tarihinde yabancı devletlerin baskı ve talepleri ile tesis edilen ilk mahkeme idi. Yine Osmanlı tarihinde ilk defa Osmanlı temsilcileri bir mahkemede azınlıkta kalmışlardı. Kararlar çoğunluğa göre alındığından Osmanlı vatandaşlarının hakların korunması İtilâf temsilcilerinin insafına kalıyordu.

Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşundan sonra TBMM, kendisinden beklenen bir tavır sergiledi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de 18 Ocak 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere gönderdiği bir telgrafla Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşunu protesto etti[2299]. Fakat Yüksek Komiserler bu protestoyu dikkate almayarak encümenle ilgili çalışmalarını sürdürdüler. TBMM'nin Anadolu'da kazandığı zafer diğer işgal müesseseleri gibi Türk hukuk ve hâkimiyeti açısından son derece sakıncalı bir müessese olan Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin feshini sağlayacaktı.

Mudanya Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelen TBMM temsilcisi Refet Paşa Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kapatılması için çalışmalara başladı. 6 Kasım 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Refet

2296 Arslan, **a.g.m**, s. 590.

2297 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309.

2298 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 11309; "18 Mart 1338 (1922)", **BOA, MV,** 255/151.

2299 "Yusuf Kemal Bey Tarafından Yüksek Komiserlere Gönderilen 18 Ocak 1922 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5780**.

Paşa, bu mahkemenin derhal kapatılmasını istedi[2300]. Ancak Yüksek Komiserler Osmanlı hükûmetlerinin kendilerine karşı uyguladığı yönteme başvurarak bu mektuba cevap vermediler ve Refet Paşa'yı oyalamaya çalıştılar.

1923 yılı Ocak ayı başlarında TBMM, Yüksek Komiserlere gönderdiği bir telgrafla, İtilâf Divân-ı Harblerinin ve muvakkat mahkemelerin hem kuruluşunu hem de faaliyetlerine devam etmelerini protesto etti[2301]. Yüksek Komiserler Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî konusunda net bir karar veremiyorlardı. Divân-ı Harbler konusunda ise TBMM ile Yüksek Komiserler uzlaşmaya vardılar. Bundan böyle İtilâf Divân-ı Harbleri Osmanlı vatandaşlarını yargılamayı bıraktılar[2302]. Böylece işgal dönemi uygulamalarından bir tanesi daha sona erdi. Türk vatandaşlarının İtilâf Divân-ı Harblerinde yargılanmaları engellendi. Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî ise bir kararname ile kurulduğundan hukuki bir zemin kazanmıştı. Bu mahkemenin kapatılması için işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tamamen terk etmesi gerekecekti.

İstanbul'da kontrolü antlaşmanın imzalanmasından evvel ele geçirmeyi hedefleyen TBMM, İtilâf vatandaşlarının davacı olduğu davalarla ilgilenmeye başladı. Ancak yine İtilâf temsilcileri devreye girerek Lozan Konferansı'nda adlî meseleler hakkında bir karar verilinceye dek İtilâf vatandaşlarına karşı hukuk ve ticaret meselesinde olduğu gibi ceza meselelerinde de verilen hükümlerin uygulanmamasını, İtilâf vatandaşlarının devam eden davalarının ise tehirini talep ettiler[2303].

Lozan Antlaşması'na göre 30 Ekim 1918 gününden başlayarak Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasına dek İstanbul'u işgal eden devletlerin yargıçları, mahkemeleri ya da makamları ve 8 Aralık 1921 günü kurulan Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî tarafından verilen kararlar ve emirler, uygulanmaya

---

2300 "6 Kasım 1922 Tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri ile Generalleri Arasında Düzenlenen Özel Toplantıdan", **FO, 371/7935**, E 12658; "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 272", **FO, 371/9176**, E 10937.

2301 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 265-267", **FO, 371/9176**, E 10937.

2302 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 273", **FO, 371/9176**, E 10937.

2303 "İstanbul Murahhaslığı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 3 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 234/51.

ilişkin önlemlerle birlikte geçerli olacaktı. Yalnız işgal mahkemelerinin yargısal kararı nedeniyle her hangi bir kişi, karşılaştığı bir zararın giderimi için bir istemde bulunursa, işbu istem Karma Hakem Mahkemesi'ne sunulacak ve bu mahkeme gerekiyorsa bir zarar giderimi ödenmesine ya da iade işlemine karar verebilecekti[2304]. Lozan Antlaşması'nda işgal dönemi adli müesseseleri tarafından verilen kararlar tanındıysa da bu kararların temyiz ve tazminine imkân sağlandı. Yalnız dikkat çekici olan nokta tazmin ve temyiz işlemlerinin İtilâf Devletleri ile TBMM temsilcilerinden oluşacak olan Karma Mahkemelere havale edilmesidir. İtilâf Devletleri bu maddelerle kendilerini teminat altına alıyorlardı. Bu durum Lozan'daki Türk temsilcilerin gözünden kaçmıştı.

TBMM İstanbul murahhası Adnan Bey, 24 Kasım 1923 tarihinde Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin tasfiye edilmesi gerektiğini İngiliz Elçiliği'ne bildirdi ve böylece bu işgal müessesesinin varlığına tamamen son verildi[2305].

m. İtilâfçı Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harbi

İstanbul'un işgalinden sonra Polis Mahkemelerinin ilgilendiği meselelerin dışındaki daha ciddi meselelerle ilgilenmek üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan Divân-ı Harbleri kurulmuştu. Normal şartlarda İşgal döneminde bir Osmanlı vatandaşı, İtilâf Devletlerine tabi bir vatandaşa karşı herhangi bir suç işlediğinde suçun ağırlığına göre Polis Mahkemelerinde ya da Divân-ı Harblerde davaya bakılıyor, Osmanlı vatandaşı bu mahkemelerde takdir edilen cezaya çarptırılıyordu. Fakat bir İtilâf vatandaşı bir Osmanlı vatandaşına karşı suç işlediğinde, suçun mahiyeti ne olursa olsun herhangi bir hukuki muamele yapılamıyordu. İtilâf Devletlerinin adalet anlayışı bundan ibaretti.

26 Kasım 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, İstanbul'da İtilâf vatandaşlarının kendi aralarında ve Osmanlı vatandaşları ile yaşadıkları sivil davalara bakmak üzere İtilâfçı Muvakkat bir Divân-ı Harb kurulmasını önerdi. Robeck, bu önerisinin İstanbul'daki Yunan vatandaşlarının müdahil ol-

2304 **Lozan Antlaşması**, md. 138. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 124-125.

2305 "İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e 5 Teşrîn-i Sânî 1339 (Kasım 1923), Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 6 Teşrîn-i Sânî 1339 (Kasım 1923) Tarihli Telgraflar", **BOA, HR.İM**, 87/86; "Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 12 Kânûn-ı Evvel 1339 (Aralık 1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 22/220.

duğu meselelerden kaynaklandığının altını çizmişti. Osmanlı mahkemelerinin Yunan vatandaşları üzerindeki yargı yetkisi kabul edilmediğinden tevkif edilen Yunan vatandaşları işgal yönetimine mensup görevliler tarafından Osmanlı zabıtasından alınarak Yunan yetkililere teslim ediliyorlardı. İtilâf polisinin ve Divân-ı Harblerinin Yunan vatandaşları üzerinde yargı yetkisi olmadığından ve İstanbul'da Yunanlılara ait Divân-ı Harb bulunmadığından bu şahıslar ifadeleri dahi alınmadan serbest bırakılıyordu. Diğer bir sorun da İtilâf vatandaşlarının kendi aralarındaki davalarına bakacak mahkemeler bulunmaması idi[2306]. Buna rağmen Milne, Robeck'in önerisini hukuki dayanaklardan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul etmedi[2307].

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Hükûmeti, İtilâf Devletlerine, savaş yasalarına aykırı eylemlerde bulunmakla itham edilen şahıslar ve İtilâf Devletlerinden birinin uyruklarına karşı suç sayılacak bir eylemde bulunanları, askerî mahkemelerinde yargılanmak üzere ilgili devletlere teslim etmekle mükellefti[2308]. Böylece Mondros Mütarekesi'ndeki gayriresmî uygulamalar meşrulaştırılmış olacaktı.

Yine Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Hükûmeti; 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin parçası bulunan topraklar üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen "topluca öldürmelerden" sorumlu olan ve İtilâf Devletlerince istenen şahısları yargılanmak üzere İtilâf Devletlerine teslim edecek ve İtilâf Devletleri tarafından kurulacak mahkemeyi tanıyacaktı. Uygun bir süre içinde Cemiyet-i Akvam'ın bu tür davalarla ilgilenmek üzere yetkili bir mahkeme kurması halinde İtilâf Devletleri, sözü geçen sanıkları bu mahkemeye verme haklarını saklı tutuyorlardı. Osmanlı Hükûmeti bu mahkemeyi tanımayı da taahhüt ediyordu[2309].

2306 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'na 26 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **WO, 32/5780**.

2307 "Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **WO, 32/5780**.

2308 **Sevr Antlaşması**, md. 226-227. Erim, **a.g.e**, s. 603-604.

2309 **Sevr Antlaşması**, md. 230. Erim, **a.g.e**, s. 604.

Ayrıca bir zanlı, farklı İtilâf Devletlerine tabi çok sayıda şahsa karşı suç işlemekle itham edildiği takdirde ilgili devletlerin askerî mahkeme üyelerinden kurulu muhtelit Divân-ı Harblerde yargılanacaktı[2310].

Osmanlı Hükûmeti, suçlama konusu olan olayların tam bilinmesi, suçluların aranması ve sorumluların kesinlikle saptanması için ortaya konulması gereken her türlü bilgi ve belgeyi sağlamakla yükümlüydü[2311]. İtilâf temsilcileri Sevr Antlaşması'ndaki bu maddelerden hareketle İstanbul'da muhtelit askerî mahkemeler kurmak üzere harekete geçtiler.

1921 yılı başlarında İstanbul ve çevresinde sayıları on binleri bulan Rus göçmenler hukuki sorunlara neden oluyorlardı. Rus göçmenler, İtilâf Devletlerinin himayesi altında olduklarından suç işleyenleri, Osmanlı polisinin tutuklama yetkisi yoktu. Zaten onlardan İtilâf polisi sorumlu idi. Bununla birlikte İtilâf polisi genellikle Bolşevizm'e bulaşan Ruslarla ilgileniyor, diğer suçlarla pek ilgilenmiyordu. Osmanlı Hükûmeti 9 Mart 1921 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserlerine bir nota vererek suç işleyen Ruslarla, Osmanlı polisinin ilgilenmesine izin verilmesini istedi. Yüksek Komiserler ise onlarla sadece İtilâf polisinin ilgilenmeye devam etmesi yönünde bir karar alarak meseleyi Adli Komisyon'a havale ettiler[2312]. Bundan sonra Adli Komisyon, Rus vatandaşlarını yargılama yetkisine sahip bir İtilâfçı Divân-ı Harb kurulmasını tavsiye etti. Yüksek Komiserler, Polis Mahkemelerinin ve Divân-ı Harblerin Rus vatandaşları üzerinde yetkiye sahip olduğunu ileri sürerek bu fikre sıcak bakmadılarsa da[2313] Bir İtilâfçı Divân-ı Harb kurma fikri uzun bir aradan sonra yeniden gündeme oturdu.

Muvakkat muhtelit mahkemeleri kurma konusunda sıkıntı yaşayan Yüksek Komiserler, Adli Komisyon'un yaptığı öneriyi bir kez daha düşünmeye karar verdiler. Öte yandan Harington kurulması plânlanan mekanizmayı işletecek paraya ve personele sahip olmadıklarını iddia ederek bu fikre karşı çıkmıştı. İtilâf Devletlerinin İstanbul çevresinde kurdukları Divân-ı Harblerin sadece kaçakçılık ve dolandırıcılık gibi davalarla ilgilenmediğini, kamu düzeni ve güvenliğini bozacak davalarla da ilgilenebildiğini ifade eden Harington, bunun kendileri açısından

2310 **Sevr Antlaşması**, md. 227. Erim, **a.g.e**, s. 603-604.

2311 **Sevr Antlaşması**, md. 228. Erim, **a.g.e**, s. 604.

2312 "15 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5227.

2313 "22 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5446.

yeterli olduğunu savundu. Harington önerildiği gibi bir mekanizmanın kurulması halinde içeride ve dışarıda Yüksek Komiserlerin Türkiye'nin fiilî idarecisi oldukları şeklinde bir anlayış ortaya çıkabileceğini, bunun da kendileri açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağını ileri sürmekteydi[2314]. Harington'un Osmanlı Devleti ile ilgili tespitleri gayet yerinde idi. Yapılan plânın hayata geçirilmesi halinde Sevr Antlaşması ile sınırlandırılan bir idare sahası içinde kalan Osmanlı Devleti, adli saha üzerindeki etkisini yitirmiş olacaktı. Bu, Harington'un kaygılarının asıl sebebi değildi. Onun asıl kaygısı kurulması plânlanan Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harblerin kendi yetki alanını sınırlandırmasıydı. Türkiye'nin hâlâ işgal altında olduğunun göstergesi olan Divân-ı Harblerin faaliyetlerine devam etmesi Harington'un otoritesi için bir sakınca oluşturmamaktaydı. Neticede bu mahkemeler Harington'a bağlıydı. Ancak Muhtelit Divân-ı Harbler bu otoriteyi Yüksek Komiserler lehine değiştirecekti.

Muhtelit Divân-ı Harbler konusundaki tartışmalar devam ederken Yüksek Komiserler, işgalden sonra kurdukları Divân-ı Harblerin birbirinden farklı muamele yapmalarını ve hüküm vermelerini önlemek maksadıyla, İtilâf menfaatlerine tecavüz edenleri, kanun ve düzeni bozanları yargılama hakkına sahip olduğunu ilân etmeye karar verdiler. İtalyanlar işgal bölgeleri Üsküdar'da, Fransızlar İstanbul (Suriçi)'nde bu karara ilişkin bir bildiri yayınladıkları halde Harington'un son dakikadaki uyarısı ile İngilizler işgal bölgeleri olan Galata ve Beyoğlu'nda böyle bir bildiri yayınlamadılar[2315]. İngilizler işgal konusundaki deneyimleri sayesinde müttefiklerini atlatarak ya da aldatarak böyle bir bildiri yayınlamaktan kaçındılar[2316].

Yüksek Komiserlerin ısrarları sonucunda Harington, İstanbul'da hiç kimsenin yargılanmaktan muaf olmaması için Muhtelit Divân-ı Harbler kurulmasını kabul etti. Yüksek Komiserler de bu meseleyi adli komisyona havale ettiler[2317].

2314 "İstanbul İtilâf Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 27 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6553**, E 8299.

2315 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 22 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 8299.

2316 "İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 19 Ağustos 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6553**, E 9703.

2317 "4 Ağustos 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8054.

İtilâf temsilcileri arasında yürütülen müzakerelerin ardından 22 Eylül 1921 tarihinde İstanbul'da askerî ceza mahkemesi kurmaya yönelik bir bildiri yayınlandı. Bu mahkeme başkumandanın onayı ile ağır ceza ve ölüm cezası verebilecekti[2318]. Bu mahkemelerde İtilâf vatandaşları, Osmanlı vatandaşları ve kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin vatandaşları yargılanabileceklerdi. Kapitülasyona sahip olanlar dışında kalan tarafsız devlet vatandaşları da bu kapsamdaydı. Yalnız İtilâf Devletleri bulundukları bölgelerde müttefiklerinin vatandaşlarını yargılamadan kendi bölgesinde bulunan mahkemeye teslim edecekti[2319]. Osmanlı Hükûmeti derhal bu kararı protesto ettiyse de Yüksek Komiserler verdikleri karardan vazgeçmediler[2320].

Mütarekeden sonra bu tür davalarla genellikle İtilâf polisi ya da Divân-ı Harbleri ilgileniyordu. Askerî bir yapıya sahip olan İtilâf polisi, hukuki anlamda bilgi, deneyim ve adli personele sahip olmadığından suçlular hakkında gerekli işlem yapılamıyordu. Suçlular para cezası ile kurtulabiliyor veya birkaç gün gözaltında kaldıktan sonra serbest bırakılıyorlardı[2321].

Yüksek Komiserlerin onayıyla Harington bir bildiri yayınlayarak İstanbul'da sivillere, İngiliz ordusuna, kamu düzen ve asayişine karşı siviller tarafından işlenen suçların işgal kuvvetleri tarafından yargılanacağını ve cezalandırılacağını duyurdu. Polis Mahkemelerinin eskiden olduğu gibi görevine devam edeceğini bildiren Harington, kurulacak İngiliz Divân-ı Harbi'nin;

(a) İtilâf güvenliğine ve çıkarlarına karşı işgal edilen Türk topraklarında suç işleyen tüm İngiliz vatandaşlarını,

(b) İtalyan ve Fransızlar dışındaki tüm İtilâf vatandaşlarını,

(c) Konsolosluk Mahkemesi olmayan veya kapitülasyonlardan yararlanamayan tüm tarafsız devlet vatandaşlarını,

(d) İtilâf vatandaşlarına karşı suç işleyen tüm Osmanlı vatandaşlarını,

---

2318 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 188", **FO, 371/7947**, E 4988.

2319 **A.b**, md. 189.

2320 **A.b**, md. 190.

2321 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, E 11675.

(e) İtilâfçı Polis Komisyonu kanunlarını ihlâl eden tüm Osmanlı vatandaşlarını yargılama hakkına sahip olacağını ilân etti[2322].

Bahsedilen suçları işlemeleri halinde İtalyan ve Fransız vatandaşlarının davalarına, tabi oldukları ülkenin İstanbul'da yetkili Divân-ı Harbleri bakacaktı. Nitekim İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy ve İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli, Harington'un hazırladığı bildiriye uygun birer bildiriyi 1 Kasım 1921 tarihinde basın yolu ile kamuoyuna ilân etmeye karar verdiler[2323].

Savaş halinin devam ettiğinden hareketle Divân-ı Harb kararları temyiz edilemeyecek, suçlu bulunanlar Osmanlı Ceza Kanunu, İtilâf askerî yetkilileri veya İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından çıkarılan kararnamelere göre cezalandırılacaklardı. Osmanlı ceza kanunlarına göre ceza verilmesi durumunda, ceza 10 katına kadar arttırılabilecek ve cezalar altın ile ödenecekti. Zanlı savunacak ehliyetteyse kendisini savunmasına izin verilecek aksi takdirde Divân-ı Harb'in tanıdığı ve avukat olma niteliklerine sahip bir şahıs tarafından savunulacaktı. Verilen bütün hapis cezalarının uygulanmasından İtilâfçı Polis Komisyonu sorumlu olup cezaya çarptırılanlar askerî yetkililerin uygun olduğunu düşündükleri hapishanelere gönderilecekti. Tahsil edilememesi halinde para cezaları haciz yoluyla tahsil edilecekti. Mahkeme kararlarına karşı bütün İtilâf işgal subaylarına dilekçe verilebilecek ancak bu temyiz hakkı anlamına gelmeyecek, işgal subaylarının uygun görmesi halinde işlem yapılacaktı[2324]. 28 Ekim 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler, 1 Kasım 1921 tarihinden itibaren kanun ve düzeni sağlayacak, İtilâf menfaatlerine karşı yöneltilen tehditleri engelleyecek meşru bir Osmanlı mahkemesi bulunmadığından İtilâf Devletlerinin özel yetkili Divân-ı Harb kuracağını bildirdiler[2325].

2322 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington Tarafından Hazırlanan 22 Eylül 1921 Tarihli Bildiri", "İstanbul Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy Tarafından Hazırlanan 10 Ekim 1921 Tarihli Bildiri" ve "İstanbul İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Ernesto Mombelli Tarafından Hazırlanan 13 Ekim 1921 Tarihli Bildiri", **FO, 371/6553**, 12221; **WO 93/34**; **WO,158/778**.

2323 **A.b**.

2324 **A.b**.

2325 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne Gönderilen 28 Ekim 1921 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/6553**, 12221; **BOA, HR.SYS**, 2726/22.

Yüksek Komiserlerin 12 Ağustos 1921 tarihinde aldıkları karara, İtilâf Adli Komisyonu'nun 11 Temmuz, 15 ve 23 Ağustos 1920 tarihinde aldıkları ve İtilâf Yüksek Komiserleri tarafından kabul edilen tekliflere, İstanbul'da huzur ve asayişin İtilâf mahkeme ve kuvvetleri marifetiyle muhafazası lüzumuna, kara savaşları hakkındaki teamül ve kanunlara, 1907 yılında Lahey'de imzalanan mukaveleyeye bağlı nizamata, kara ordusu hakkındaki Adliye-yi Askeriye Kanunnamesine ve 9 Haziran 1857 tarihli kanunnameye binaen İstanbul İtilâf İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harington tarafından şu maddeler kararlaştırılmıştır;

Müttefikler arası adli vakalarla ilgili davalarla Fransızların kontrolündeki polis mahkemeleri ilgilenecekti. Fransız mahkemelerinin icraatlarından memnun kalındığından İtilâf adliyesi, Fransız askeri adliye işleri arasına katılacaktı. Merkez Kumandanlığında tesis edilecek Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harbî ise bütün İtilâf Divân-ı Harbleri ve askeri temyiz mahkemeleri kapsamına giren davalara bakabilecekti. Bu yönüyle tesis edilecek olan özel askeri mahkeme (Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harbî), umûmi hukuk davalarıyla, verilen hükümlerin tatbikine dair olan hususlarda Fransız kanunu tatbik edilecekti. Kanunu muhalif usul ve harekat ile ceza tayini hususunda ise Osmanlı Ceza Kanunu tatbik edilecekti. Osmanlı kanun ve nizamlarında öngörülen para cezaları on katı istifa olunacaktı. Para cezası altın veyahut altın kıymetine denk nakdi evrakla ödenecekti. Adı geçen Askeri Mahkeme, Osmanlı kanun ve nizamlarına muhalif olarak vukua gelen fiil ve harekat dışında İtilâf askeri memurları ile zabıtası tarafından alınan ve ilân edilmiş olan nizamlara muhalif fiil ve harekat ile umûmi asayişi ihlâl edebilecek mahiyetteki fiil ve harekata bakacaktı. Ayrıca bu Özel Askeri Mahkeme, mütarekenin akdinden beri vukua gelen ve zaman aşımına uğramayan kanuna aykırı bütün fiil ve harekata bakmaya ve bunlar hakkında hüküm vermeye salahiyettardı. Askeri Mahkemenin kaza hakkı;

a) Osmanlı vatandaşları tarafından İtilâf vatandaşları yani İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Belçika, Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Ruslar aleyhine,

b) İngiliz, Fransız ve İtalyan mahkemelerinin kendi vatandaşlarını yargılama hakkı müstesna olduğu halde İtilâf vatandaşları ve Ruslar tarafından Osmanlı vatandaşları aleyhine işlenen fiil ve harekata şamildi. Mahkeme bu devletler dışındaki devlet vatandaşlarının işledikleri kanuna aykırı fiil ve hareketlerle ilgilenecekti.

İhtiyaç ve lüzuma göre sorumlu mahkemelerin adetleri, Fransız İşgal Kuvvetleri Merkez Kumandanı'nın teklifi üzerine Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı tarafından belirlenecekti. Buna göre Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harbler ve Özel bir Askeri Temyiz Mahkemesi tesis olunacaktı. Hali hazırda Fransız İşgal Kuvvetleri arasında teşkil edilen iki Divân-ı Harb, İtilâf Orduların Harb Meclisleri bulunmaktaydı. Müttefiklerarası adli meselelerle Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harbler ilgileneceklerdi. Merkez kumandanlıkta müteşekkil her mahkeme Askerî Adli Kanunu'nun 52. maddesi ahkâmına uygun olarak kurulacak ve bu muhakeme, aynı kanunun 173. ve 174. maddelerinde belirlenen hüküm ve talimatlara göre hareket edecekti. Hakimler altı ay hapis cezasını ve para cezası olarak da dört yüz Osmanlı lirasını aşmayan bir para cezasını veyahut bu iki cezadan birini gerektiren ceza kanunnamesini ve polis tarafından belirlenen kanunlara aykırı bilcümle fiil ve harekatla ufak tefek cezaları verebileceklerdi. Bu hâkimler tarafından alınacak kararlar hazırlanacak özel bir talimat ile tayin edilecek, işgal koşulları dikkate alınarak uygulanacaktı.

Merkez kumandanlığında müteşekkil mahkemelerin, diğer mahkemelerden ayrı gelir, masraf ve muhasebeleri olacaktı. Hakimlerin hazırladığı fezlekeler, mahkumların mensup oldukları hükûmetlere tebliğ edilmek üzere Fransız İşgal Kuvvetleri Mahkemesi evrakları arasında muhafaza edilecekti. Bu mahkemeler Merkez Kumandanlığı'nda teşkil edilen mahkemelerin salahiyeti dahilinde bulunan suçlar müstesna olduğu halde cinayet ve ceraim hakkında hüküm ve karar verebileceklerdi. Kaybedilen hakların kullanılabilmesi için Askeri Temyiz Mahkemesi'nin sınırlı salahiyet ve vazifesi olacaktı. Verilen bilcümle idam cezalarıyla, af için vuku bulacak müracaatlar hakkındaki meselelerin evrakları hükûmetinin reisine iletilmek üzere Fransız Fırka-yı İşgaliyesi Kumandanı General tarafından Fransız Fevkalade Komiserliği'ne gönderilecekti. Alınan kararların ve verilen cezaların tatbik ve icrası, askeri kanunlara ve Fransız Fırka-yı İşgaliyesi tarafından verilen özel emirlere uygun olarak gerçekleşecekti. Para cezalarından tahsil edilecek meblağ evvela adli masraflar için kullanılacak, fazlası hapishane idaresi, özel mahkeme mahalleri, tazminat, diğer ücretler, keşif gibi hususlarda sarf olunmak ve işgal masrafları hesabına kaydedilmek üzere Maliye Komisyonu'na tevdi edilecekti. İngiliz, Fransız ve İtalyan mahkemeleri aynı zamanda takibat icra ettikleri takdirde Fransız savcısı, İngiliz veya İtalyan mah-

kemeleri savcılarının talepleri durumunda inceleme ve mevzu hakkındaki bütün malumatı bildirecekti. Bu kararname 1 Kasım 1921 tarihinden itibaren uygulanacaktı. Divân-ı Harbler ile Askerî Temyiz Divân-ı Bâb-ı Seraskeri Kışlası'nda içtima edecekti[2326].

Aslında Mondros Mütarekesi'nin akabinde İstanbul'da "ihtiyaç duyuldukça" İtilâf askerî yetkililerin izniyle İtilâf Divân-ı Harbleri kurulmuştu[2327]. Bu bildirilerde bahsedilenlerin hemen hemen tamamı Mütarekeden sonra yine ihtiyaç duyuldukça fiilen tatbik edilen alışılagelmiş uygulamalardı. Yetkilerinin arttırılması gündeme geldiğinde Harington buna gerek olmadığını, Divân-ı Harblerin Ruslar dâhil istediklerini yargılama yetkisine sahip olduğunu beyan etti[2328]. Kadimden beri üç İtilâf devletinin Divân-ı Harbleri birbirinden bağımsız olduğundan farklı uygulamalar görülmüştü. Bu bildirilerle uygulamada birlik sağlanmak istenmekteydi. İhtiyaç halinde kurulan Divân-ı Harblere, özel yetkili Divân-ı Harb statüsü vererek bunları sürekli hale getirmek isteyen İtilâf temsilcileri, meşru mahkemeler bulunmadığı imasıyla Osmanlı Hükûmeti'ni Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'nin kuruluşu konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı. Verilmek istenen mesaj şu idi; "biz zaten suçlu gördüklerimize gerekli cezayı veriyoruz, muvakkat muhtelit mahkemelerin kurulmasını kabul ederseniz siz de yargılamaya ortak olursunuz".

28 Ekim 1921 tarihinde toplanan Yüksek Komiserler, Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harblerin kuruluşu hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verdiler. Bu mahkemelerin kurulacağı basın yolu ve İstanbul'da yapıştırılacak ilânlarla halka bildirilecekti[2329].

31 Ekim 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret eden Hariciye Nazırı İzzet Paşa, Divân-ı Harblerin kurulması hakkında 1 Kasım 1921 tarihinde basında ilân edilmesi düşünülen bildirinin ertelenmesini rica

---

2326 "10 Ekim 1921 Tarihinde Dersaadet'te Umûmi Karargâh'ta Tanzim Edilen ve Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy Tarafından Tasdik Olunan ve İstanbul İtilâf İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harington Tarafından Alınan Kararlar", **BOA, HR.SYS**, 2599/9.

2327 "Muvakkat Mahkeme Sorununun Geçmişi", **WO, 32/5779**.

2328 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington'dan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 11 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **WO, 158/778**.

2329 "28 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

etti. Ancak Rumbold, Divân-ı Harblerin bu tarihten itibaren işlevine başlaması için düzenleme yaptıklarını ileri sürerek bu talebin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine İzzet Paşa, söz konusu bildirinin ilân edilmesi halinde Millî Hareket liderlerinin gücendirebileceğini açıklayarak İstanbul Hükûmeti'nin, Ankara Hükûmeti'nin "düşmanlığı" ile başa çıkamayacağını bildirdi[2330]. Fakat bu ikaz ya da ima da İtilâf Devletlerini verdikleri karardan vazgeçiremedi. Çünkü onlar bu saatten sonra İstanbul Hükûmeti'nin görevden çekilmesinin, Ankara'nın işine yaramayacağını düşünüyorlardı[2331].

Osmanlı Hükûmeti 3 Kasım 1921 tarihinde verdiği cevapta alınacak tedbirin gerek Bab-ı Âli ve gerekse Türk ahali üzerinde pek elim bir his uyandıracağını beyan etti. Bunun hukuk cihetinden ve geçmişteki emsalleri göz önüne alındığında asla kabul olunamayacağı bildirildi. Zira İstanbul'un işgalinin hiçbir dayanağının olmadığı, harb yoluyla işgal halinde bile mahalli mahkemelerin yargı hakkını serbestçe yerine getirmesinin hukuki kaidelerden olduğu ve işgal ordularının buna müsaade etmesi gerektiği ayrıca Lahey Mukavelenamesi'ne bağlı nizamname ahkâmında dahi bu konuda herhangi bir ibare bulunmadığı bildirildi[2332].

Osmanlı Hükûmeti, İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcilerinin hukuki sahada yapmaya çalıştıkları gayrimeşru uygulamalardan rahatsızlığını Yüksek Komiserler nezdinde de dile getirdi. Fakat bunlardan bir netice alınamadı. Bir fayda sağlanır düşüncesiyle Osmanlı Hükûmeti, Londra'da bulunan temsilcisi Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat etti. 12 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra veren Reşid Paşa İtilâf temsilcilerinin İstanbul'da kurmak istedikleri askerî yargı sisteminin, kapitülasyonlara ve yapılan antlaşmalara aykırı olduğunu izah etmeye çalıştı[2333]. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'u işgal ettiklerinden İtilâf kumandanların sadece şehrin sükûnet ve düzeninden değil aynı zamanda kendi kıtalarının güvenliğiyle de yükümlü kılındıklarını, alınan tedbirlerin etkili bir yar-

---

2330 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1921Tarihli Telgraf", **FO, 371/6553**, 12231.

2331 "İngiliz Dışişlerinde Forbes Adam Tarafından Yazılan (g.y) Kasım 1921Tarihli Derkenar", **FO, 371/6553**, 12231.

2332 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 3 Kasım 1921 Tarihli Cevabı", **BOA, HR.SYS**, 2599/10, lef. 3-5.

2333 "Mustafa Reşid Paşa Tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Verilen 12 Aralık 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6553**, E 13680.

gılama düzenini sağlamaya yönelik olduğunu düşünüyor, Yüksek Komiserler ve Kumandanlar tarafından alınan kararları destekliyordu[2334].

Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harblerin kurulması hakkında yayınlanan bildirilerde eksik bir nokta vardı. O da diğer yabancı devlet vatandaşlarının, İngiltere, Fransa ve İtalya vatandaşlarıa karşı işledikleri suçlarla hangi mahkemelerin ilgileneceği idi. 7 Haziran 1922 tarihinde Harington yayınladığı ek bildiri ile bu eksiği telafi etmeye çalıştı. Buna göre mağdur İtilâf vatandaşının tabi olduğu mahkeme dava ile ilgilenecekti[2335].

Osmanlı Hükûmeti'nin itirazlarına rağmen İtilâf temsilcileri, Özel Divân-ı Harblerin yetki alanına girdiğini iddia ettikleri meselelerle yakından ilgilendiler. Bir emsal olması açısından 13 Ekim 1921 tarihinde Papasburgaz (İstanbul- Bağcılar) kariyesi civarında bir Rus binbaşısını öldüren ve hemen tutuklanan Osmanlı tebaasından Kerim'in davası gösterilebilir[2336]. Olayın akabinde Kerim'in, Hadımköy'deki Fransız Divân-ı Harbî'nde muhakeme edilmek üzere Hadımköy Fransız Kıtaatı Kumandanlığı'na teslimi 1 Kasım 1921 tarihinde yayınlanan kararnameye istinaden talep edildi[2337]. Bu konu Meclis-i Vükelâ'da mütalaa olunarak, meselenin siyasi yollardan halledilmesine çalışıldıysa da ısrarla talep edilmesi halinde Kerim'in tesliminin zaruri olacağına kanaat getirildi[2338]. Nihayet 3 Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserler müşterek bir nota ile Kerim'in teslimini talep ettiler[2339]. Yüksek Komiserler, 31 Temmuz 1922 tarihinde bir nota daha vererek, Kerim'in teslim edilmemesi halinde Fransız askerî memurları tarafından alınmasından başka seçenek kalmayacağını bildirdiler[2340]. Yüksek Komiserlerin

---

2334 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı (Lancelot Oliphant) Tarafından Mustafa Reşid Paşa'ya Verilen 23 Aralık 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6553**, E 13680; **BOA, HR.SYS**,2599/10, lef 11.

2335 "İstanbul İtilâf İşgal Ordusu Başkumandanı C. H. Harington Tarafından Yayınlanan 7 Haziran 1922 Tarihli Bildiri", **WO 93/35**.

2336 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 7 Kânûn-ı Sânî 1338 (Ocak 1922) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2599/10, lef 12.

2337 "Fransız İrtibat Zabiti Tarafından Harbiye Nazırı Paşa'ya Verilen 28 Kânûn-ı Evvel 1337 (Aralık 1921) Tarihli Tezkire Tercümesi", **BOA, HR.SYS**, 2599/10, lef 20.

2338 "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 19 Kânûn-ı Sânî 1338 (Ocak 1922) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2599/10, lef 14.

2339 "Yüksek Komiserler Tarafından Verilen 3 Mart 1922 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.SYS**, 2599/10, lef 22.

2340 "Yüksek Komiserler Tarafından Verilen 31 Temmuz1922 Tarihli Müşterek Nota" ve

mükerrer müracaatları, tehdit ve şantajları üzerine mesele bir kez daha Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildikten sonra Kerim'in Fransız memurlarına teslimi zaruri bulundu[2341].

Neticede Büyük Taarruz Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın kazanılması ve TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a gelişi Muvakkat Muhtelit Divân-ı Harblerin kuruluşuna engel oldu. Ancak bu süre zarfında İtilâf Divân-ı Harbleri faaliyetlerine devam ettiler.

12. İstanbul Hapishaneleri ve İtilâfçı Hapishaneler Komisyonu

I. Dünya Savaşı öncesinde kapitülasyonlardan istifade eden devletler, Osmanlı hapishanelerinde bulunan vatandaşları hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla hapishaneleri ziyaret edebiliyor ve bir çeşit denetime tabii tutabiliyorlardı. Savaşın başlarında Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümler feshedildiğinden bu uygulamalar da sona ermişti.

İşgal kuvvetleri Mondros Mütarekesi'nin İtilâf tutukluları hakkındaki maddelerini de istedikleri gibi yorumlayarak İstanbul hapishanelerini denetimleri altına almaya çalıştılar. İtilâf yetkilileri adeta bir müstemlekeye gelmiş gibi İstanbul hapishanelerini ziyaret ederek mevcut koşullar hakkında raporlar hazırlıyorlardı. İngiliz kumandanlarından C.E. Heathcote Smith, Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı bir idari müfettiş gibi elini kolunu sallayarak İstanbul'da bulunan Merkez Hapishanesi'ne girebiliyordu. 7 Aralık 1919 tarihinde Kumandan C.E. Heathcote Smith, Tuğgeneral Wyndham Deedes ve Teğmen Palmer'dan oluşan bir heyet, Dâhiliye Nazırı'na müracaat ederek İstanbul Merkez Hapishanesi'ne bir ziyaret yapma isteklerini ilettiler. Dâhiliye Nazırı, bürokratlarından Hamit Bey'i bu heyete refakatle görevlendirdi. Heyet İstanbul Merkez Hapishanesi koşullarını inceleyerek görevliler ve mahkûmlarla görüştü. Bu incelemeler ve görüşmeler neticesinde heyet tarafından hazırlanan rapor İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sunuldu. Söz konusu raporda hapishane koşullarının içler acısı bir durumda olduğu, beslenme ve temizlik konusunda ciddi problemler yaşandığı, bu problemler nedeniyle zaman zaman bulaşıcı

" Hariciye Nezâreti'nden Sadaret'e 10 Ağustos 1922 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS,** 2599/10, lef 29-30.

2341 "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 17 Ağustos 1338 (1922) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS,** lef 31.

hastalıklar görüldüğü ve görevlilerin mahkûmlara kötü muamele ettiğine dair çarpıcı iddialar yer alıyordu. Heyete refakat eden Hamit Bey'in kendi kendine "buradaki koşullar ne kadar kötü!" diye bağırdığı ve bu koşullardan dolayı haleflerini suçlayarak bu "berbat koşulları iyileştirmeyi taahhüt ettiği" de raporda yer alıyordu[2342]. Dâhiliye Nazırı'nın, Smith başkanlığındaki heyete hangi hak, yetki ve amaçla Merkez Hapishanesi'ni ziyaret etmek istediklerini sormak yerine heyetin teklifini sorgulamadan kabul etmesi ve yanlarına bir refakatçi vermesi akıllarda bir çok soru işareti oluşmasına neden olmaktadır. Nazır böyle bir teklifi geri çevirmekten mi korkmuştu? Heyete izin vererek hapishanede işlerin yolunda olduğuna dair bir izlenim mi bırakmak istemişti? Ya da hapishane koşullarından mı habersizdi? Şeklinde daha birçok soru akla gelebilir. Dâhiliye Nazırı'nın bu ziyareti reddetmek gibi bir seçeneği elbette vardı. Yalnız böyle bir hareketin nasıl bir sonuç doğurabileceği kestirilemezdi. Bu nedenle Nazır'ın tutumuna saygı göstermek gerekir. Ancak Nazırın görevlendirdiği Hamit Bey'in hapishanede sergilediği tutum-rapordaki ifadeler doğru kabul edildiği takdirde- eski yönetimi, yetkililerini, ülkesini ve hatta kendisini İtilâf temsilcilerin önünde küçük düşürmüştü.

Smith'in raporunu değerlendiren Webb rapor hakkında bir değerlendirme yapmayarak yalnızca Paris Konferansı'nın hapishanelerde yapılması gereken idari reform hakkında karar vermesi gerektiğini ifade etti[2343].

Heathcote Smith'in yaptığı incelemelerden sonra İstanbul Merkez Hapishanesi'ni ziyaret eden Webb de hapishanelerdeki koşullar hakkında aşağı yukarı aynı değerlendirmeleri yaptı. Bundan sonra Webb niyetini açığa vurarak hapishanedeki kötü koşullara ve Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesine dayanarak yargılama için uzun süre bekleyen tutuklularla, adi suçlar dışında hüküm giymiş olan bütün Ermenilerin, Rumların ve İngilizler adına casusluk yapmaktan hüküm giyen bir Türk'ün serbest bırakılmasını emretti. Onun emri ile aralarında üç kadının da bulunduğu on sekiz kişi serbest bırakıldı[2344]. Oysa Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddesi gayet açıktı. Sadece İtilâf esirleri ile siyasi sebepler-

2342 "C. E. Heathcote Smith'in 7 Aralık 1918 Tarihinde İstanbul Merkez Hapishanesi Koşulları Hakkında Yaptığı İncelemeler", **FO, 371/3421**, 212210.

2343 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 212210.

2344 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 30216.

den dolayı tutuklanan şahıslar tahliye edilecekti. Hükûmet zaten bu maddenin uygulaması için gereğini yapmış, tutuklu ve hükümlü olanların hangi fiillerden dolayı mevkuf olduklarının teslimat esnasında bildirilmesi koşuluyla iadelerine karar vermişti[2345]. Ancak İtilâf Devletlerinin amacı diğerlerinde olduğu gibi bu maddeyi istedikleri şekilde yorumlayarak tutuklanan ya da tecziye edilen bütün İtilâf vatandaşlarını, Ermenileri hatta Rumları tahliye ettirmekti. R. Webb, hüküm giyen adi suçluları bıraktırmamış olsa da mahkemeye çıkarılmak için bekleyen, aralarında hırsızlık, gasp, tecavüz ve cinayet gibi adi suçlardan zanlı tutukluları serbest bırakarak ulusal ve uluslararası teamülleri yok saymıştı. Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesini zorlayarak farklı bir şekilde yorumlayan Webb, bütün Ermeni, Rum ve işbirlikçi Türk tutukluları tahliye ettirdi. Bundan sonraki hedef hüküm giymiş olan mahkûmları tahliye ettirmek olacaktı.

İstanbul'da İşgal yönetiminin güçlenmesine paralel olarak hapishaneler üzerindeki baskı arttı. İtilâf temsilcileri mevkuf, mahpus ayırmaksızın suçlu suçsuz demeden çok sayıda şahsın kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Neticede aralarında hırsızlık[2346], gasp[2347], evrakta sahtecilik[2348] haraç alma[2349],

2345 "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 13 Teşrîn-i Sânî 1334 (Kasım 1918) Tarihli Talimat", **BOA, HR.SYS**, 2232/43; "23 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919)", **BOA, MV**, 214/28.

2346 30 Haziran 1337 (1921) tarihinde düzenlenen bu zabıt varakası benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "İtilâf zabıtasına mensup iki Fransız polisi bir tercüman ile memuriyetimize müracaat ederek sirkatten üçer seneye mahkûm, Dimitri Veledi Konstantin ile Andon veledi Dimitri namındaki mahkûmu aradıklarını ve görmek istediklerini beyan eylemiş, yaptıkları tetkikat ile aradıkları kimselerin bunlar olduğunu ve kendilerinin tebaa-i Yunaniyeden bulunduğunu ve binaenaleyh alıp götüreceklerini ifade eylemeleri üzerine bir emr-i sami olmadıkça bunların kendilerine verilmeyeceği bildirilmiş ise de söylenenleri itibara almayarak ve hilaf-ı rıza merkumunu alıp götürmüşlerdir", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiriyeti (BOA, DH.MB.HPS)**, 139/18, 30.

2347 Tevkifhane-i Umûmi Müdüriyeti tarafından 23 Ağustos 1337 (1921) tarihinde Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti'ne bildirilen bu olay da benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Kadıköy İrtibat Komiserliğinin müzekkeresi ile ahz-ı gasp maddelerinden mevkuf bulunan Kıbrıslı Mihal Veledi Pandali ile Mihal Veledi Sava'nın tahliyeleri emir ve işar buyurulmakla ber muceb işar merkumanın mezkûr komiserliğe teslim kılındıkları...", **BOA, DH.MB.HPS**, 139/18, 27.

2348 Tevkifhane-i Umûmi Müdüriyeti tarafından 11 Şubat 1337 (1921) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Evrakta teaddi maddesinden dolayı taht-ı tevkife alınan Yunanistanlı Eftim Veledi Konstan'ın İngiliz polisleri tarafından alınarak mukabilinde bir ilmuhaber verdikleri", **BOA, DH.MB.HPS**, 139/18, 66.

2349 27 Temmuz 1337 (1921) tarihinde düzenlenen bu zabıt varakası ve Tevkifhane-i Umûmi

yaralama[2350] ve cinayet[2351] gibi adi suçlardan zanlı ya da mahkûm çok sayıda şahıs tahliye ettirildi.

İşgal kuvvetleri talep ve tahliye işlemlerini genellikle tatil günü olan Cuma gününe denk getiriyorlardı. Tatil günlerinde nöbetçi gardiyanlar dışında yetkili bulunmaması işgal kuvvetlerinin işini kolaylaştırmaktaydı. İşgal memur ve subaylarının talepleri karşısında ne yapacaklarını bilmeyen gardiyanlar, merkezden malumat alamadıklarından işgal kuvvetlerinin taleplerine boyun eğiyorlardı[2352].

Savaş yıllarında gündelik hayatta bile sağlık ve beslenme sorunlarının yaşandığı düşünüldüğünde ziyaret edilen hapishanelerde bazı eksikler bulunması anlaşılabilir. Buna rağmen İtilâf temsilcilerinin ziyaretleri esnasındaki tutumlarından, hazırlanan raporların da tam anlamıyla objektif olmadığı yargısına ulaşabilir. Bu noktada İtilâf temsilcilerin asıl kaygıları İstanbul hapishanelerinde koşulları iyileştirmek değil hapishanelerdeki gayrimüslimleri serbest bırakarak Hıristiyan kamuoyunun desteğini sağlamaktı.

İngiliz Hükûmeti bu tutukluların tahliyesi konusunda İstanbul'daki temsilcilerini uyarmak yerine yaptıklarını onaylayarak onları teşvik etmekte idi[2353]. Bu teşvik İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcilerinin Osmanlı hapishanelerinin

---

Müdüriyeti tarafından 21 Mayıs 1337 (1921) tarihinde Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti'ne bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "Haraç maddesinden dolayı maznunen Beyoğlu tevkifhanesinde mevkuf İranlı Hasan İbrahim'in İngiliz yüzbaşısı mösyö Wilson'un tercümanı Karagözyan tarafından cebren alınarak mukabilinde ilmuhabere verildiği...", **BOA, DH.MB.HPS**, 139/18, 23.

2350 Fransız birinci mıntıka polislerinden Mösyö Antonyani ile refiki Liporsi ve tercümanı Hapishane-i Umûmiye müracaat ederek cerh maddesinden mahkûm Simon oğlu Andon'u talep ile mahkûmu merkumu alıp götürmüş olduklarından bu babda tanzim kılınan zabıt varakası. **BOA, DH.MB.HPS**, 139/18, 34.

2351 Tevkifhane-i Umûmi Müdüriyeti tarafından 30 Eylül 1336 (1920) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilen bu olay benzerleri arasından seçilmiş bir örnektir; "İtilâfçı Hapishaneler Komisyonu Müfettişi Yüzbaşı Wilson'un imzasını havi bir varaka ile mumaileyhin tercümanı Karagözyan bilmüracaa katl maddesinden dolayı tahtı tevkifte bulunan ve tebaiyet-i Osmaniye haiz olan Marmaralı Andon veledi Hacı Konstantin nam-ı kimesneyi taleb ve ahz eylediği ve mukabilinde bir kıta makbuz ita kılındığı bildirilmiş olduğu....", **BOA, DH.MB.HPS**, 139/18, 13.

2352 **BOA, DH.MB.HPS**, 98/50, 1,9.

2353 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 10 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 30216.

idarelerini üstlenmeye teşebbüs etmelerine neden olmaktaydı. Bu durumda İngiliz Savaş Bakanlığı devreye girerek Paris Konferansı'nda buna uygun bir karar alınmadan hapishane idarelerine el konulmamasını tavsiye etti[2354]. Bu süreçte işgal yönetimi, taleplerini Osmanlı Hükûmeti'nin tepki göstermeden kabul etmesi için çaba harcamaktaydı.

Hapishanelerle daha çok İngiliz ve Fransızlar ilgilenmekteydi. Bu konuda başlangıçta İtalyanlar pek istekli olmamışlardı. İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin, hapishane idarelerini üstlenme konusundaki tartışmaları neticesinde, hapishanelerin İtilâf temsilcileri tarafından teftiş edilmesi yeterli görüldü. İstanbul'da Dr. F.G. Clemow başkanlığında kurulan İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu, Osmanlı hapishanelerini ziyaret ederek teftişe başladı. İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu ziyaret ettiği hapishanelerde bulunan Ermeni ve Rumların tahliye edilmelerini tavsiye ediyor, tavsiyelere uyulmaması halinde hapishane idarelerine baskı uygulayarak hedefine ulaşıyordu[2355]. Başlangıçta bilgi amaçlı yapılan ziyaretlerin gerçek hedefi kısa süre içerisinde anlaşıldı.

Teftiş Komisyonu raporları doğrultusunda İtilâf Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükûmeti'ne sert notalar vererek mevcut koşulların düzeltilmesini talep etmekteydiler. Bu maksatla Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne Galatasaray Hapishanesi[2356], İstanbul Merkez Hapishanesi ve Seraskerat Hapishanesi'ndeki[2357] kötü koşullarının iyileştirilmesi konusunda sert notalar verdiler[2358].

Daha önce yapılan ziyaretlerde Osmanlı hapishanelerinde sağlık ve temizlik sorunlarının yaşandığı iddiaları gündeme getirilmişti. Ancak zamanla Osmanlı idarecileri bu sorunların üstesinden gelmeyi başardılar. Üsküdar hapishanesi-

---

2354 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 43513.

2355 "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun İstanbul Merkez Hapishanesi ve Harbiye Nezâreti Hapishanesi'ne Yaptığı Ziyaret Neticesinde Hazırladığı 9 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4206**, 79408.

2356 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 89999.

2357 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 94642.

2358 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 92720; "12 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 96985.

ni ziyaret eden İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu, mekân konusunda sıkıntı yaşayan hapishanenin yanına mahkûmlar için yeni bir bina yapıldığını gözlemlemiş, bunun dışında herhangi bir eksiklik tespit edememişti[2359]. Anlaşılan yetkililer işgal yönetiminin niyetini sezerek gerekli tedbirleri almışlardı.

Yüksek Komiserler 7 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ederek, gayrimüslimlerden siyasi ve firar gibi cürümlerden dolayı mevkuf olanların tahliyesini talep ettiler. Yine gayrimüslimlerden katl veya cerh suçları dışında üç aydan fazla hastanelerde kalıp mahkûmiyeti kesinleşmemiş olanlar ile beş ay ve daha fazla hapishanede kalıp mahkûmiyeti kesinleşmemiş bulunanların tahliyeleri talep edildi. Ayrıca hasta olup ta hastanelerde bulunanlar İtilâf doktorlarının uygun görecekleri hastanelere sevk edileceklerdi[2360]. Yüksek Komiserlerin bu talepleri Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesine tamamen aykırı idi. Mütarekede siyasi ve firar gibi cürüm işleyen İtilâf vatandaşları ve Ermenilerin tahliye edilecekleri öngörülüyordu. Tevfik Paşa Hükûmeti 23 Aralık 1918 tarihinde siyasi suçlardan dolayı mevkuf ve mahpus olanları affetti[2361]. 23 Mart 1919 tarihinde ise Damat Ferid Paşa Hükûmeti sevk ve iskândan dolayı mesul tutulanlar, seferberlik esnasında karaborsacılık yapanlar, millî gelirleri gayrimeşru emellerine alet edenler, ahaliyi birbirine karşı tahrik edenler, dâhili ve harici emniyetin bozulmasına vesile olanlar ile idam cezasını gerektiren suçları işleyenlerle ceza kanununun 174, 180, 197, 198, 199 ve 206. maddelerindeki suçları işleyenler ve Hukuk-ı Şahsiye'den sayılan nakdi cezaya mahkûm olanlar dışında kalan suçluların cezalarının tecil[2362] edildiğini açıkladı[2363].

2359 "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun Üsküdar Hapishanesi'ne Yaptığı Ziyaret Neticesinde Hazırladığı 13 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4206**, 80112.

2360 "Dâhiliye Nazırı Cemal Bey'den Hariciye Nazırı Ferid Paşa'ya 8 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkireler", **DH.EUM.AYŞ**, 3/46,

2361 Ancak sevk ve iskândan dolayı mesul tutulacak olanlarla "düşman" ordusuna ilhak ya da yardım edenler 21 Kasım 1918 tarihinde alınan bir karala af kapsamı dışında bırakılmıştı. **Düstur**, Tertip 2, Cilt 11, Başvekalet Müdevvenat Müdüriyeti, İstanbul, Evkaf Matbaası,1928, s. 53.

2362 Tecil esasına göre hafif derecede suçları işleyenler üç, ağır derecede suç işleyenler on sene zarfında yeni bir suç işledikleri takdirde yeni cezaları ile birlikte eskisini de çekeceklerdi.

2363 "Mücazat-ı Kanuniye'nin Tecil-i İnfazına Dair Kararname, 23 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 250/62; Mümin Yıldıztaş, **Mütareke döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri**, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 83.

İtilâf temsilcileri İstanbul'daki siyasi ortamdan istifade ederek İtilâf vatandaşları ve Ermenilerle birlikte suç ayrımı gözetilmeksizin bütün gayrimüslimlerin tahliye edilmesi için teşebbüste bulunuyorlardı[2364]. Mütareke elbette, İtilâf temsilcilerine hastane ve hapishanelerde yargılanmayı bekleyenlerin tahliye edilmesine dair herhangi bir yetki vermemişti. Mütarekeden sonra işlenecek cürümler hakkında da herhangi bir hükme yer verilmemişti. Oysa İtilâf Yüksek Komiserleri, ayrım yapmaksızın savaştan sonra işlenen cürümleri de mütareke kapsamına almaya çalışıyorlardı.

Baskılar neticesinde Osmanlı Hükûmeti, af kapsamını genişleterek, cinayet, tecavüz, cinsel sapıklık ve siyasi suçlardan tevkif edilip mahkemeye çıkarılmayı bekleyenlerle, mahkûm edilen hükümlüler dışında kalanların tahliye edilmesini içeren yeni bir af kanunu hazırladı[2365]. Ancak mesele tutuklanan şahısların tahliye edilmesinden ibaret değildi. Hedef; Osmanlı Devleti'nin önce İtilâf vatandaşları daha sonra da bütün gayrimüslimler üzerindeki yargı yetkisini sona erdirmekti

İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek ceraim-i adiyeden dolayı Osmanlı zabıtası tarafından tevkif edilen İtilâf vatandaşlarının, haklarında icab eden kanuni muameleyi ifa etmek üzere 12 saat içerisinde İtilâf Devletleri memurlarına teslimini talep etti. Hükûmet de bu durumda olanların davalarının tehir edilmesine ve tevkiflerini mucip vesika[2366] ile birlikte İtilâf yetkililere teslim edilmesine karar verdi[2367]. İki taraf arasında bir uzlaşma sağlanmış gibi görünse de, İtilâf temsilcileri ile Osmanlı temsilcileri arasında bir antlaşmazlık vardı. İtilâf temsilcileri alınan kararın tevkif edilen Yunan vatandaşlarını da kapsadığını iddia ediyorlardı. Osmanlı temsilcileri ise bu taleplere karşılık

---

2364 "Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdiriyeti'nden Sadaret'e 18 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkire, **BOA, DH.MB.HPS**, 79/39.

2365 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 88129.

2366 İtilâf temsilcileri Amerikan vatandaşlarına ait vesikaları talep etmedikleri için hükûmet onlar hakkındaki vesikaların teslim edilmemesine karar vermişti. "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 25 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 45/27, 9.

2367 "11 Haziran 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/33; "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne, 26 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919)", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 37/51, 5-6.

vermiyorlardı. Bundan dolayı İtilâf temsilcileri araya girerek Yunan vatandaşlarını Osmanlı zabıtasından alıyorlardı[2368]. Osmanlı Hükûmeti, kapitülasyonların geçerli olduğu zamanlarda dahi Yunan vatandaşlarının, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika vatandaşlarının istifade ettikleri imtiyazlardan yararlanamadıklarını beyan ederek bu uygulamaları protesto etti. Sonunda hükûmet, Yunan vatandaşlarının teslim edilmesi ile ilgili taleplerin reddedilmesine ve bu taleplerle başa çıkılamaması halinde aynı prosedürün Yunan vatandaşlarına da uygulanmasına karar verdi[2369]. Bu kararın alındığı tarihlerde İstanbul hapishanelerinde neredeyse hiç İtilâf vatandaşı kalmamıştı. Karar 11 Haziran 1919 tarihinden itibaren, tutuklanacak olan İtilâf vatandaşları üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin kalmadığının göstergesiydi. Bundan sonra Osmanlı polisi, İtilâf vatandaşlarını en adi suçtan, suçüstü yakalasa dahi hakkında dosya hazırlayıp İtilâf temsilcilerine teslim edecek, gerisine onlar karar verecekti. Onlar ister tutuklayacak isterse serbest bırakacaklardı. İkinci seçeneğin tercih edilmesi çok büyük bir olasılıktı. Çünkü bahsedilen davalarla Osmanlı mahkemelerinin ilgilenmesine izin verilmiyordu. İtilâf Polis Mahkemeleri ve Divân-ı Harbleri de bu davalara bakamıyordu.

İtilâfçı Teftiş Heyeti, Osmanlı Divân-ı Harbi'nde yargılanmalarına devam edilen gayrimüslimlerin davalarına dahi müdahale ederek bu davaların on beş gün içerisinde neticelendirilmesini istedi. Bu talep yerine getirilmediği takdirde, söz konusu şahısların tahliyeleri istenecekti. Alelacele yapılan yargılamalardan sonra cinayetten zanlı olanlar dışında kalan tutuklular tahliye edildi[2370].

Hükûmet, mecburiyet karşısında Yunan vatandaşlarının İtilâf yetkililerine teslimine razı olduysa da bu durumu hazmedememişti. Osmanlı polisi tarafından tevkif edilen Yunan vatandaşlarının işlemlerinin gizli yapılmasına itina gösterilmekte, bunlar İtilâf temsilcileri tarafından istenmedikçe teslim

---

2368 "Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Nisan 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **DH.EUM.AYŞ**, 37/51, 1; "İstanbul Polis Müdür-i Umûmisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Tezkire", **DH.EUM.AYŞ**, 24/54.

2369 "Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Polis Müdüriyeti Umûmiyesi'ne 17 Ağustos 1336 (1920) TarihliTezkire, **DH.EUM.AYŞ**, 45/27, 4.

2370 Yıldıztaş, **a.g.e**, s. 32-33.

edilmemekteydiler[2371]. Yüksek Komiserlik personelinin ve İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun, Osmanlı hapishaneleri üzerinde uyguladığı denetim ve yaptıkları baskılar sonucunda suç ayrımı gözetilmeksizin İtilâf, Ermeni ve Rum mahkûmların neredeyse tamamı birkaç ay içerisinde tahliye edildi. Hapishanelerde sadece Müslüman mahkûmlar kaldı[2372].

Osmanlı hapishanelerindeki Hıristiyan mahkûmların neredeyse tamamı tahliye edilmiş olmasına ve hapishanelerdeki koşullar genel olarak düzelmeye başlamasına rağmen İtilâf temsilcileri, Osmanlı hapishanelerinin durumu hakkında bir kitap hazırlamaya karar verdiler. "White Book (Beyaz Kitap)"[2373] adı verilecek bu kitap ile bir yandan Hıristiyanların serbest bırakılması için propaganda yapılacak diğer yandan da Osmanlı Devleti dünya kamuoyu önünde küçük düşürülecekti. Yani savaş sırasında geliştirilen strateji, savaştan sonra da takip edilecekti.

Adi suç işleyenler dışındaki Hıristiyan mahkûmların ve suç ayrımı yapılmaksızın Hıristiyan tutukluların tamamını tahliye ettirmek isteyen İtilâf yetkilileri, İstanbul'da kendileri için tehlike arz eden mahkûm ve tutukluların firarlarının artmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Halil Paşa ve Talat Bey'in kaçışları İtilâf temsilcilerinde bazı şüpheler uyandırmıştı. Bu konu ile İstanbul İtilâf Orduları Kumandanı Korgeneral Wilson bizzat ilgilenmekteydi. İstanbul Merkez Hapishanesi'ni ziyaret eden Wilson, hiçbir tahkikata lüzum görmeden firarlardan hapishane çalışanlarının suçlu olduğunu ileri sürdü. Wilson böyle

---

2371 Bir bahriye neferini katl etmiş iken İstanbul'da derdest olunan Erdekli Yani namı diğer Yorgi Veledi Hristo, Yunan Devleti tebaasından olduğunu beyan ederek İtilâf zabıtasına müracaat etmiş, İtilâf zabıtası da baskı yaparak suçluyu almış ve Yunan Yüksek Komiserliği'ne teslim etmişti. Yunan Yüksek Komiserliği de herhangi bir kanuni muamele yapmaksızın suçluyu serbest bırakmıştı. Dâhiliye Nezâreti ilk fırsatta mezkûr suçlunun tevkif edilerek İtilâf zabıtasına sezdirilmeksizin Yalova'ya sevkini ve orada bilmuhakeme cezasının tayinini uygun görmüştü. "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 25 Temmuz 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 45/27, 9.

2372 "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun Osmanlı Hapishanelerine Yaptığı Ziyaret Neticesinde Hazırladığı 29 Mayıs 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4206**, 88124; Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Haziran 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.MB.HPS**, 80/70.

2373 "Londra İtalyan Büyükelçisinden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Temmuz 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4206**, 101882.

hadiselerin yaşanmaması için "suçlu" görevlilerin değiştirilmesini, kalanların da maaş ve hayat standartlarının arttırılmasını talep etti[2374]. Yüksek Komiserler firarların Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunu düşündüklerinden meseleyi İtilâfçı Muhtelit Mütareke Komisyonu'na havale ettiler. Bu komisyonun hazırladığı rapor sonucunda, gerekli önlemlerin alınabilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verildi. Osmanlı Hükûmeti bu firarlarda kasıt olmadığını bildirdiyse de[2375] İtilâf temsilcileri ikna olmadılar.

Zamanla firarlar azaldığı gibi hapishane koşullarında da önemli gelişmeler görüldü. Bu gelişmeler "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun vermiş olduğu raporlarda da açık bir şekilde görülmekteydi[2376].

İstanbul hapishanelerindeki koşulların iyileştirilmesi nedeniyle İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun yaptığı ziyaretler rutin bir hal almaya başladı. Komisyonun Fransız ve İtalyan üyeleri çalışmalarla çok fazla ilgilenmiyorlardı. Komisyon işleriyle genelde İngiliz üye Teğmen A. J. Wilson ilgilenmekteydi. Başlangıçtaki kuruluş amacından uzaklaşan Teftiş Komisyonu keyfi uygulamalar sergiliyordu. Misal olarak İranlı Mehdi adlı bir şahıs Teftiş Komisyonu'na müracaat ederek savaş zamanında nefsi müdafaa amacıyla Alman gemisi Goben personelinden bir Alman askeri öldürdüğünü, 7 yıl sürgün cezası aldığını fakat bunun uygulanmadığını, iki yıldır hapishanede olduğunu belirterek serbest bırakılmayı talep etmişti. Teftiş Komisyonu'ndaki İngiliz üye Teğmen Wilson tarafından mesele Yüksek Komiserlere havale edildi. Yüksek Komiser, bu şahsın affedilmesi için Teğmen Wilson'a talimat verdiler. Bundan sonra Wilson, Adliye Nezâreti'nden, bu şahsın tahliyesini istedi. Bunun için zamanın erken olduğunu ifade eden Adliye Nezâreti üç hafta sonra mahkûmu affederek tahliye etti. Bu vakadan sonra yaptığı değerlendirmede R. Webb meseleyi Türk yetkililerle görüşmenin ve uygulamayı onların takdirlerine bırakmanın çok iyi sonuçlar verdiğini vurgulayarak bundan sonra da aynı yöntemin kullanılmasını tavsiye etti[2377].

2374 "Korgeneral Wilson'un 8 Temmuz 1919 Tarihli Raporu", **FO, 371/4206**, 132278.

2375 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 132278.

2376 "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun 21 Ekim 1919 Tarihli Raporu", **FO, 371/4206**, 151999.

2377 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4206**, 156714.

Wilson, hapishane meselelerinden artan zamanını İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu için harcamaktaydı. Hapishane idaresinde reform yapılmasını sağlamak için geçici olarak Kıbrıs'tan getirilen Wilson, yaptığı çalışmalarla İngiliz Yüksek Komiserliği'nde vazgeçilmez bir personel oldu. Fransızca, Rumca ve Türkçeye son derece hâkim olan Wilson[2378] ülkesinin menfaatlerine hizmet ediyor, iki işgal müessesesine hedefleri doğrultusunda işlerlik kazandırıyordu.

1919 yılı sonlarına gelindiğinde İstanbul hapishanelerindeki koşullarda hatırı sayılır derecede iyileşme ve gelişme yaşandığı, temizlik, beslenme ve mekân sorunlarının büyük ölçüde giderildiği İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu raporuyla tescillendi[2379].

Teftiş Komisyonu'ndan başka Sıhhî Tahkikat Komisyonu da hapishaneleri ziyaret ederek koşulları denetliyordu. Bu komisyon, Seraskerlik Hapishanesi'ni ziyaret etmek istediğinde ellerinde hapishaneye giriş için izin belgesi bulunmadığından içeri alınmadı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, General Fuller'e komisyon üyeleri için daimi izin belgesi çıkarma talimatı verdi[2380].

Savaş sonrasında harap olmuş ve toprakları işgal edilmiş bir devletin hapishanelerindeki koşulların normal olmasını beklemek mantığa aykırıdır. Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi ile hedeflediklerini tam anlamıyla yapamayacaklarını anlayan İtilâf Devletleri, Osmanlı hapishanelerindeki bu koşulları Hıristiyan mahkûm ve tutukluları tahliye etmek için bir gerekçe olarak kullanıyorlardı. Bu açıdan bakıldığında başarılı da oluyorlardı.

Asıl hedeflerine ulaşan İtilâf Devletlerinin hapishanelere verdiği önem azaldığından Teftiş Komisyonu işlevini yitirmeye başladı. İtilâf Devletleri bu süreçte İstanbul hapishaneleri üzerinde idari bir güce sahip olmamalarına karşın, yaşanan gelişmeleri kendilerine mal etmeye çalıştılar.

2378 İngiliz Hükûmeti de onu İngiliz polis teşkilatında istihdam etmek üzere Londra'ya çağırdı. Fakat Rumbold ve Henderson, Wilson terfi ettiği halde maaşına zam yaptırmak suretiyle onu ikna ederek İstanbul'da kalmasını sağladılar. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", Dışişleri Bakanlığı'ndan Koloni Bakanlığı'na 10 Şubat 1921 Koloni Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 22 Şubat 1921 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/6567**, E 1658.

2379 "İtilâfçı Hapishane Teftiş Komisyonu'nun 9 Aralık 1919 Tarihli Raporu", **FO, 371/4206**, 177626.

2380 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

İşgal döneminde Osmanlı hapishaneleri, İtilâf temsilcilerinin müdahale ve baskıları altında varlıklarını sürdürdüler. İşgal İstanbul'unda Pera, Üsküdar ve Suriçi'nde, aynı zamanda tevkifhane olarak da kullanılan üç hapishane vardı. Bunlar, Sultanahmet Merkez, Galatasaray ve Üsküdar hapishaneleriydi[2381]. Bununla birlikte işgal yönetimi bazı binaları hapishane olarak kullandı. Bunlardan biri suriçinde Düyûn-ı Umûmiye binası karsısındaki hapishane idi. İtilâf polis karakol binası içerisindeki bu hapishane tüm İtilâf kuvvetleri tarafından kullanılmakta idi. Bunun dışında Fransızlar Kumkapı'da[2382] bir hapishane kurmuşlardı. İngilizler, İtilâf polis merkezinin bulunduğu Kroecker Oteli[2383] de hapishane olarak kullanıyorlardı[2384]. Karaköy'de inşa edilen Merkez Rıhtım Han'ın bazı bölümleri ve Bahçekapı'daki Sansaryan Han işgal yönetimi tarafından hapishane olarak kullanıldı[2385].

İstanbul'da İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından, Fransızların idare ettiği bir hapishane açıldı. 100 kişilik kapasiteye sahip bu hapishanede "saygıdeğer" şahısların bekletilmemesi tavsiye edilmekteydi. Zaten bu kategorideki şahıslar para cezası ile serbest bırakılıyordu. Parası olmayanlar ise bir ay kadar bekletildikten sonra tahliye ediliyorlardı. "Saygıdeğer" şahısların, haklarındaki tahkikat bitene kadar beklemeleri için Galata'da polis merkezinin bulunduğu Arabian (Arap-han) Han'da hücreler yapıldı[2386].

İşgal İstanbul'unda çocuk yaştaki Rumlar arasında hırsızlık vakaları son derece yaygındı. İtilâf yetkilileri bu çocukların Osmanlı hapishanelerine gönderilmemeleri için İtilâf polisine talimat verdiler. Yunan askerî yetkilileri de Patrik'e müracaat ederek bu tür çocuklar için bir ıslahevi ayarlamasını rica ettiler. Bunun üzerine harekete geçen Patrik İstanbul'da ıslahevi açmak amacıyla bir bina ayarladı[2387].

2381 Riggs, **a.g.e**, s. 289-301.

2382 Günümüzde Necip Fazıl Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

2383 Günümüzde Beyoğlu Öğretmenevi olarak kullanılmaktadır.

2384 Riggs, **a.g.e**, s. 303-304.

2385 İngiliz işgal Kuvvetleri Komutanlığı, işkence merkezi olarak da kullanılan ve günümüzde Emniyet Müdürlüğü binası olan bu binada konumlanmıştır.

2386 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı Tarafından Hazırlanan 17 Eylül 1919 Tarihli Rapor", md.13", **FO, 371/4165**, 141445.

2387 **A.b**, md.14.

Daha önce bahsedildiği üzere Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra işgal yönetim müesseselerinin Osmanlı vatandaşları üzerindeki hâkimiyetine son verildi. Bundan sonra işgal yönetimi tarafından hapishane olarak kullanılan mekânlar sadece İtilâf vatandaşları için kullanıldı. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmesi üzerine bu hapishaneler kapandı.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf temsilcileri hapishanelere yaptıkları ziyaretleri ve müdahaleleri daha da arttırdılar. Hükûmet, Yüksek Komiserler nezdinde teşebbüste bulunarak bu tür müdahalelere son verilmesini talep etti[2388]. Bundan sonra hükûmet, mevkuf ve mahkûmların teslimini ve yanlı da olsa sadece İtilâfçı Hapishaneler Komisyonu tarafından onay verilen şahısların İtilâf zabıtasına teslimini kararlaştırdı[2389]. Hapishaneler üzerinde Osmanlı hapishane idaresinden daha fazla yetkiye sahip bu komisyonun faaliyetleri Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle sınırlandırıldı.

Savaş sırasında işgal ettikleri topraklarda Türk hâkimiyetine darbe vurarak gayrimüslimleri hapishanelerden çıkaran İtilâf temsilcileri, İstanbul'dan ayrılmadan önce Milli Mücadele sırasında tutuklanan gayrimüslimleri tahliye ettirmeye çalıştılar. Adnan Bey ile görüşen Henderson son bir kez şansını deneyerek Türk hapishanelerinde bulunan suçlu suçsuz bütün gayrimüslimlerin tahliyesini sağlamaya çalıştı. Adnan Bey, bütün mahkûmların serbest bırakılmasının mümkün olamayacağını bildirerek yine de tahkikat yaptıracağını ifade etmişti. İtilâf temsilcileri, İtilâf polisinin gücü azaldığından hapishanelere doğrudan müdahalede bulunamadılar. Bu durumu dile getiren Henderson, hapishanelere "müdahale edecek vasıtamız yoktur. Bizim tek silahımız manevi nüfuzumuzu kullanmaktır"[2390] sözleri ile gayrimüslimlerin tahliyesi konusunda TBMM üzerinde baskı kuramayacağını öğrenmişti.

13. İtilâfçı "Düşman (İttifak)" Bankaları Umûmi Kontrol Komisyonu

İtilâf kuvvetleri İstanbul'a geldiğinde şehirde çok sayıda yabacı ortaklı banka faaliyet gösteriyordu. Bunlar arasında İttifak vatandaşlarına ait olanlar ol-

2388 "22 Kânûn-ı Sânî 1337 (Ocak 1921)", **BOA, MV**, 221/63.

2389 "26 Eylül 1338 (1922)", **BOA, MV**, 224/108.

2390 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Arnavutköy Constantinople Koleji'nden Dr. L.P. Chambers'a 6 Ocak 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9092**, E 1445

duğu gibi İtilâf vatandaşlarının hisselerinin bulunduğu bankalar da mevcuttu. İttifak vatandaşlarının büyük bir bölümü İstanbul'dan ayrılmadan önce tarafsız veya İtilâf vatandaşları ile uzlaşmaya vararak bankalardaki hisselerini onlara devretmeye çalışmışlardı[2391]. İşgal yönetiminin bir hedefi de bu operasyonları engellemek ve maddi kaynakları İtilâf Devletleri lehine yönlendirmekti.

2 Ocak 1919 tarihinde düzenlenen İtilâf Yüksek Komiserleri toplantısında "düşman" bankalarının kontrol edilmesi amacıyla tahkikat yaptırılmasına karar verildi. Bu iş için Düyûn-ı Umûmiye'de görevli, İngiliz temsilcisi A. Block, Fransız temsilcisi M. Sallamoury ve İtalyan temsilcisi N. Nogara'dan mürekkep bir heyet oluşturuldu. Bu heyet yapacağı tahkikattan sonra yabancı bankalar hakkında bir rapor hazırlayacaktı[2392]. Tahkikat devam ederken Yüksek Komiserler müdahalede bulunmadan, yabancı bankalarda bulunan paranın dışarıya çıkarılmaması amacıyla bu bankalara işlemleri takip edecek birer denetçi yerleştirdiler[2393]. Yabancı bankalar hakkında karar alınmasına rağmen işgal yönetiminin hedefinde İttifak vatandaşlarına ait bankalar vardı. Sıkı tedbirle bu bankalar abluka altına alındı.

İşgal yönetiminin "düşman bankaları" olarak nitelendikleri İttifak vatandaşlarına ait bankalar kuşatıldıktan sonra bu bankalara birbirlerinden bağımsız denetçiler yerleştirildi. Bu denetçilerin görevi bankaların yapmış olduğu devir işlemlerini ve hesap hareketlerini denetlemekti. İngilizler bu konuda İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserlerinden geri kalmışlardı. Çünkü İngiliz Yüksek Komiserliği, bu işten anlayan personel bulmakta sıkıntı yaşamaktaydı. Calthorpe çareyi Türkiye Millî Bankası'ndan bu iş için personel istemekte buldu. Bu bankanın yardımı sayesinde İngiliz vatandaşı olan Wyatt bankalarda görevlendirilmek üzere geçici olarak İngiliz Yüksek Komiserliği hizmetine alındı. Daha sonra Calthorpe, Mısır'da bulunan İngiliz personeli arasından bu işe uygun şahısların İstanbul'a gönderilmelerini talep etti[2394].

2391 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 6490.

2392 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

2393 "30 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29152.

2394 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 6490.

Calthorpe, denetçilerin bankalara yerleştirilmesinden önce yapılan devir işlemleriyle sonrasında yapılanlara müdahale etmek istiyordu. Ancak Fransız ve İtalyan yetkililer onunla uzlaşmaya yanaşmıyorlardı[2395]. Meslektaşlarının bankalar hakkında isteksiz olduğunu gören Calthorpe, alınacak askerî tedbirlerle acilen İttifak bankalarına el konulması için harekete geçti[2396]. Zaten Calthorpe'dan önce İngiliz Savaş Bakanlığı, ordu içerisinden bankalarda görevlendirilecek personel temin edebilmek için inceleme başlatmıştı[2397]. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın talimatıyla 25 Ocak 1919 sabahı Wilson'un kumandasında yapılan bir operasyonla Osmanlı bankaları dahil İttifak bankalarına el konuldu[2398].

Operasyon, İngiliz denetçisi Wyatt'ın hazırladığı plan doğrultusunda şu şekilde gerçekleştirildi. Wilson'a bağlı asker ve denetçiler 25 Ocak 1919 Cumartesi günü sabahı İstanbul'da bulunan bankaların, İstanbul, Pera ve Haydarpaşa şubelerindeki idare ofislerine giderek kendilerine verilen yetki mektuplarını gösterdiler ve önemli masa, çekmece, kasa ve odaların anahtarlarından birer tanesini aldılar. Banka idareleri bilgilendirilerek değerli varlık ve belgelerin saklanmaması veya tahrip edilmemesi, aksi halde müdürün sorumlu tutulacağını bildirildi. Ertesi gün açılana kadar bankaların kapıları kapatıldı. Bankadan herhangi bir şeyin götürülmemesi için kapılara ve önemli noktalara nöbetçiler yerleştirildi. Banka yetkililerinden bir önceki güne ait kapanış durumu ve nakit bilgileri istendi. Bu bilgilerin yapılan işlemlere uygun olup olmadığı kontrol edildi. Veznedarlar tarafından yapılan işlemler denetçiler tarafından incelendi. Banka mevcutları hakkında düzenlenen tutanak banka sorumlusu ve denetçiler tarafından imzalandı. Para odaları ve kasalar muhafaza altına alındı. Veznedar tarafından toplanan nakitler onaylanarak kasalara kilitlendi. Bazı bankalarda bu işlemler cumartesi günü bitmediğinden işlemlere pazar günü de devam edildi. Nakitlerin

---

2395 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 13675.

2396 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ocak1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 13675.

2397 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 24 Ocak1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 14541.

2398 "İstanbul İtilâf Orduları Kumandanı Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 17049; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 17489.

ardından bankalardaki defter, makbuz ve faturalar kontrol edildi. Bankalardaki bütün malvarlıklarını kontrol eden denetçiler son birkaç haftada yapılan muameleleri ve savaş süresince gerçekleştirilen faaliyetleri incelediler. Denetçilerin imzası olmadan hiç kimseye ödeme yapılmaması, kayıtların ve bütün yazışmaların her gün denetçilerin onayına sunulması banka personeline yazılı ve sözlü talimatla bildirildi[2399]. Böylece İttifak bankaları, bütün malvarlıklarıyla birlikte İngilizlerin tasarrufuna geçti.

25 Ocak 1919 tarihinde İngiliz askerî yetkilileri Galata, İstanbul, Pera ve Haydarpaşa'daki Deutcshe Bank, Deutcshe Orient Bank, Wiener Bankverein, Banque Hongroise (Societe Aonyme Hongroisede Banque et de Comerce), Union Bank of Vienna, Bank General de Turquie ve birkaç gün sonra İTC tarafından kurulmuş olan The Credit National Otoman (Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası)'nı tasarruflarına aldılar. Deutcshe Bank'a Mr. Charles Ferguson, Deutcshe Orient Bank'a Önyüzbaşı Harold Thomson, Wiener Bankverein'e Binbaşı Stock, Banque Hongroise'ye Kumandan Griffin Eady, Union Bank of Vienna'ya Yüzbaşı John Thomson, Bank General de Turquie'ye James Gatheral, The Credit National Otoman'a Lt. Blair & Gatheral, Deutcshe Orient Bank İstanbul Şubesi'ne Lt. Howland, Banque Hongroise İstanbul Şubesi'ne Lt. Dawes denetçi olarak tayin edildi. Bu denetçilerin başına umûmi denetçi olarak Wyatt atandı. Deutcshe Bank, Deutcshe Orient Bank, Hungarian Bank, Union Bank ve Wiener Bankverein doğrudan Wyatt'ın sorumluluğuna verildi. Diğer bankalarda görevli denetçiler hazırladıkları raporları Wyatt'a gönderecekler, o da gelen raporları değerlendirerek Yüksek Komiserliğe sunacaktı. Bu arada İtilâf menfaatlerine aykırı faaliyet yürüttüğünden şüphe edilen Union Bank kapatıldı[2400].

Denetimin kurulmasıyla birlikte İtilâf ve tarafsız ülke vatandaşlarının bankalardan istedikleri miktarda ittifak vatandaşlarının ise aylık en fazla 100 lira çekebilmelerine izin verildi. Osmanlı vatandaşları ise yapılan tahkikattan sonra paralarını çekebiliyorlardı. Denetçiler başta İttihatçılar olmak üzere şüphelendikleri vatandaşların para çekmelerine izin vermiyor, yapılan incelemenin ardından normal olduğu anlaşılan işlemler gerçekleştirilebiliyordu. Bu arada para-

---

2399 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 38724.

2400 "22 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88769.

sının bir kısmını ya da tamamını bir İtilâf bankasına geçirmek isteyenlere kim olursa olsun izin veriliyordu[2401].

Operasyon sonrasında İstanbul'da bulunan İttifak bankalarının neredeyse tamamı kapatıldı. Denetçiler bu bankalara ait defterleri ve hesapları incelemeye başladılar. Yapılan incelemeler sırasında İtilâf Devletlerinin kontrolü devralmasından iki gün önce bir Alman askerî heyetinin hesabından yaklaşık yarım milyon poundun Almanya'ya havale edildiği tespit edildi. İşgal yönetimi zaten yurtdışına bu şekilde yüklü miktarda havale yapıldığından şüpheleniyordu. Bundan sonra şüpheler daha da arttı[2402]. Operasyonlar İngilizlerin kontrolünde gizli bir şekilde gerçekleştirildi. Ancak Milne'nin bankacılık konusunda tecrübeye sahip denetçi atanması için yaptığı müracaattan sonra Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri yapılan müdahaleden haberdar oldular[2403]. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri böylesine önemli bir operasyonun kendilerinden habersiz yapılmasına elbette tepki göstereceklerdi.

İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet, 26 Ocak 1919 tarihinde gönderdiği bir nota ile operasyonun kendilerine haber verilmeden yapılmasından dolayı İngilizleri protesto etti. Wilson, yabancı bankalarda bulunan Fransız korumaların yetersizliğinden dolayı onlara yardım için böyle bir operasyon yapıldığını ve operasyon sırasında bankaların işgal edilmesine karar verildiğini ileri sürdü[2404]. Aslında bu operasyon daha önceden bağımsız olarak görevlendirilen banka denetçilerinin İngiliz Başkumandanı'nın emrine verilmesi için yapılan bir müdahale idi. Wilson, teskin amacıyla böyle yanıltıcı bir karşılık vermişti.

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri aldıkları cevaplardan tatmin olmadılar. Memnuniyetsizliklerini 6 Şubat 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında dile getirdiler. Calthorpe, mezkûr bankaların bir an önce sivillerin denetimine bırakılacağını ifade ederek İngiliz askerî yetkililerinin de kendisi

2401 "Yabancı Bankalardaki İngiliz Denetçi Wyatt tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Şubat 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4202**, 38724.

2402 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 17489.

2403 "İstanbul İtilâf Orduları Kumandanı Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 17049.

2404 "İtilâf Kuvvetler Kumandanlarından Korgeneral Wilson'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 29 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 31320.

ile aynı fikirde olduğunu vurguladı. Yapılan operasyonla bankalarda kurulan kontrol sistemini desteklemeyi düşündüklerini iddia eden Calthorpe, başka bir niyetlerinin olmadığını açıklamaya çalışıyordu. Meslektaşları tarafından sıkıştırılan Calthorpe, kontrolün İtilâf temsilcilerinden oluşan bir komisyona emanet edilmesini teklif etmekten başka çıkar yol bulamadı[2405]. Calthorpe'un yaptığı bu teklif İngilizlerin gerçek niyetini açığa vurmuştu. Daha önce belirtildiği gibi İngilizler bankalara denetçi yerleştirmekte Fransız ve İtalyanlardan geri kalmışlar, yabancı bankalar üzerindeki üstünlüğü müttefiklerine kaptırmışlardı. İngilizler bu operasyon sayesinde birbirinden bağımsız kurulan kontrol idaresini organize hale getirerek ele geçirmeyi amaçlıyorlardı.

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri tepki göstermekte haklıydılar. Çünkü İngiliz denetçiler, "düşman" bankalarını tasfiye etmeye yönelik bir kontrol kurmuşlardı. Yapılacak olan barış antlaşması ile bu bankalar kapatılacağından idareyi ele geçiren İngilizler, bankaları bir an önce tasfiye etmek istiyorlardı[2406]. İngiliz yetkililer başlangıçta bu konuda geç kalmış olsalar da hemen toparlanarak ani bir manevrayla İttifak bankalarını işgal etmişlerdi.

İngilizlerin yabancı bankalara hâkim olduğunu gören Fransızlar tepki göstermeye devam ettiler. Sonunda Calthorpe bankalara el konulmasında bir rolü olmadığını ve askerî gereklilikler dolayısıyla bu işlemin yapıldığını iddia etti. Calthorpe vurguncu ve spekülatörlerin bankalardaki paralarıyla karışıklık çıkarmak istediklerini hatta Anadolu Demiryolu'ndaki köprüleri havaya uçurmak için plânlar yaptıklarını öğrendiklerini bu nedenle bankalara el koyduklarını da ileri sürdü[2407]. Daha önceki yazışmalarda yer almayan ve aslı olmayan bu gerekçeler büyük bir olasılıkla Fransızları ikna edebilmek amacıyla Calthorpe tarafından uydurulmuştu.

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, İngiliz yetkililerden aldıkları cevaplardan tatmin olmasalar da bu oldubittiyi kabul etmek zorunda kaldılar ve ban-

2405 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri'ne 7 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 31320.

2406 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 25292.

2407 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 26592

kaların kontrolünü tamamen İngilizlere kaptırmaktansa yapılan teklifi kabul ederek İtilâfçı kontrol kurulmasına razı oldular.

İstanbul'da "düşman" bankaları dışında İtilâf Devletleri ve yandaşlarına ait bankalar da bulunmaktaydı[2408]. Wyatt'ın hazırladığı rapor doğrultusunda Yüksek Komiserler bu banka idarelerine bir talimat göndererek "düşman" vatandaşları ve şüphelendikleri Osmanlı vatandaşlarına karşı sıkı tedbirler alınmasını istediler[2409]. Bu tedbir, İttifak vatandaşlarına ait hesapların dondurulmasını içeriyordu.

Bankalarda bir kontrol kuran İtilâf temsilcileri, Sadrazam'dan yeni bir banka ve kontrol kanunu hazırlanmasını talep ettiler[2410]. Nihayet İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri İstanbul'daki yabancı bankaları bir an evvel tasfiye etme kararı aldılar. İtilâf hükûmetleri de alınan bu kararı desteklediler[2411].

Askerlerin işgal ve denetim altındaki bankaların tam anlamıyla kontrol edebilmeleri için çok sayıda denetçiye ihtiyaç vardı. Yüksek Komiserler ihtiyacı karşılamak üzere özel şirket çalışanlarını bu işte istihdam etmeyi düşündüler[2412].

İşgal edilen bankalarda görevli denetçiler, paralarını İttifak bankalarından çekerek İtilâf bankalarına yatıran müşterilere müsamaha gösteriyor, hatta onları teşvik ediyorlardı. 8 Mart 1919 tarihinde özel ve gizli bir toplantı yapan Fransız denetçiler yabancı banka müşterilerinin hesaplarını, Fransız Credit Lyonnais Bankası'na geçirmeleri için çalışmaya karar verdiler. Bunu öğrenen İngiliz yetkililer Fransızları Paris Konferansı'na şikâyet ettiler[2413].

2408 Banque İmperiale Ottomane, Credit Lyonnais, Banco di Roma, Banque d'Athénes, Banque Nationale de Turquis, Banque Russe pour le Commerce Rtrager, Banque de Salonique gibi...

2409 "13 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 35137.

2410 **A.b.**

2411 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 22 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 27285.

2412 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 21647.

2413 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyetine 11 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 48119.

İttifak bankalarındaki işlemler, Türkiye Millî Bankası tarafından geçici olarak Yüksek Komiserlik hizmetine verilen Wyatt'ın denetiminde yapılıyordu. Kısa süre içerisinde denetçilerin lideri konumuna gelen Wyatt'ın görev süresi sürekli uzatılmaktaydı[2414]. Bankalarda görevlendirecek denetçiler genelde İngiliz ordusundan seçiliyor, Savaş Bakanlığı'nın onayı alındıktan sonra Yüksek Komiserlik hizmetine veriliyordu[2415]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı her geçen gün İstanbul bankalarında görevlendireceği personel sayısını arttırıyordu[2416].

İtilâf Yüksek Komiserleri İstanbul'da yabancı bankalara uygulanan denetimin İzmir ve diğer vilayetleri de kapsayacak şekilde genişletilmesine yönelik çalışmalar yürütüyorlardı[2417].

Banka hesaplarına, nakit ve bütün malvarlıklarına el koyan denetçiler savaş yıllarında Osmanlı Bankası'ndan yüklü miktarda altın ve paranın Almanya'daki bankalara havale edildiğini, savaş sonrasında da Türkiye'deki Alman diplomatik ilişkilerini üstlenen İsviçre heyetine ödeme yapıldığını tespit etmişlerdi[2418]. Bundan sonra İtilâf yetkilileri yurtdışına gönderilen para ve altınları ele geçirmek için çalışacaklardı.

İtilâfçı banka denetçileri, Bank General de Turquie'nin, Macarlara ait hisselerinin İtilâf Devletleri, tarafsız devletler veya Osmanlı vatandaşlarına devredilmesi halinde denetim altında olmak kaydıyla işlemlerini sürdürmesine izin vereceklerini de açıkladılar[2419].

Fransızların tepkilerinden sonra, el konulan bankalarda denetim yapmak üzere Fransız ve İtalyan denetçiler de görevlendirildi. Bu denetçiler Wyatt'ın önderliğindeki İtilâfçı "Düşman (İttifak)" Bankaları Umûmi Kontrol

---

2414 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 50627.

2415 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 3 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 50627.

2416 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 24 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 59677.

2417 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 59677.

2418 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Paris Konferansı İngiliz Heyetine 16 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 52445.

2419 **A.b.**

Komisyonu'na bağlandı. "Düşman" Bankaları Umûmi Kontrol Komisyonu'nda, Wyatt'la birlikte Fransız Lt. Lebrond ve İtalyan Yüzbaşı Joel bulunuyordu. İşgal edilen bankalara ise şu denetçiler yerleştirildi;

Deutcshe Bank İstanbul Şubesi
İngiliz D. Ferguson
Fransız Lt Fustier
Fransız Sous Lt. Glavany
Fransız Sous Lt. Keller

Deutcshe Orient Bank İstanbul Şubesi
İngiliz Yüzbaşı H. Thomson
Fransız Sous Lt. Mercurin
İngiliz Lt. Howland

Wiener Bankverein İstanbul Şubesi
İngiliz Binbaşı Stock R.M.
Fransız Sous Lt. de Curnien
İtalyan Lt. Zanardi

Banque Hongroise İstanbul Şubesi
İngiliz Lt. Callender
Fransız Sous Lt. Du Chalard
İngiliz Lt. Dawes

Credit National Otoman(Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası) İstanbul Şubesi
İngiliz J. La Gontaine
İtalyan Lt. d'Ayello
Fransız Salins (Almanca tercümanı)

Wiener Bankverein İzmir Şubesi
Fransız Lt. Voegli

Banque Hongroise İzmir Şubesi
İngiliz Lt. Pulyenne

Credit National Otoman(Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası) İzmir Şubesi
İtalyan Lt. Concadore.

Bu denetçiler seçilirken bankacılık tecrübeleri, bölge hakkındaki bilgileri ve lisana hâkimiyetleri dikkate alınmıştı. Değişik bankalardaki denetçilerin tutumları arasında birliği sağlamak üzere toplantılar düzenlenmesine karar verildi. Verilen talimatta sadece banka muamelelerinin kontrol edilmesi isteniyordu. Yeni muamele yapmaları yasaklananan bu bankalar bir süre sonra eski idarelerine iade edileceklerdi. "Böylece değer kaybından korunmaları" hedefleniyordu. Union Bank of Vienna, The Banque General de Turquie ve Banque Hongroise gibi küçük bankalara ait varlıkların kısa sürede alacaklılara dağıtılması düşünülüyordu. Fakat Deutcshe Bank gibi büyük bankalar hakkındaki muameleler, hesap ve defterlerin çokluğundan dolayı daha uzun sürecekti. Yabancı bankalara vurulan bu darbe ile ortada kalan müşteriler, İtilâf bankalarına yönlendirilecekti. Böylece çifte kazanç sağlanacaktı.

İtilâf bankaları, el konulan banka ve onlara ait malvarlıklarını ele geçirmek üzere hemen harekete geçtiler. İstanbul ve İzmir'deki Banque Hongroise'nin mülk ve mağazalarını İtalyan Banco di Roma almak istiyordu. Bankaların Türkiye'deki şube müdürleri arasıda yapılan görüşmelerden sonra Banque Hongroise'nin mülk ve mağazaları Banco di Roma'ya satıldı. Ancak İtilâfçı "Düşman (İttifak)" Bankaları Umûmi Kontrol Komisyonu'ndaki İngiliz ve Fransız denetçiler, bu satışı "düşman" bankasının zararına yol açtığını ileri sürerek iptal ettiler. Bunun üzerine doğrudan Budapeşte'ye giderek Banque Hongroise'nin genel müdürlüğü ile anlaşan İtalyan yetkililer yeni bir mukavele yaparak hedeflerine ulaştılar[2420].

Banque Hongroise'nin Galata mağazasının kira kontratı ve mobilyaları iki banka müdürü arasında yapılan mukaveleden sonra National Bank of Turkey (Türkiye Millî Bankası)'na devredildi. Banque Hongroise'a ait depoya Osman-

2420 "Wyatt Tarafından İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan 13 Ekim 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4203**, 144485.

lı Bankası talipti. Deutsche Orientalische Handelagesellschaft'un Türkiye'de kalan bütün stoklarına el koyan denetçiler, Deutsche Bank'a ait olanlarla birlikte bu stokları banka hesabına sattılar. Bu bankalara ait depo kontratları ise Whittall&Co'ya devredildi. Yine bu bankalara ait bazı malvarlıkları İngiliz posta ofisinin tasarrufuna verildi. Union Bank of Vienna- Galata ve Deutsche Orient Bank İstanbul şubelerinin mal varlıklarına da Fransız askerî yetkilileri tarafından el konuldu[2421]. İşgal yönetimi İttifak vatandaşlarına ait banka ve malvarlıklarının bir kısmını İtilâf şirketleri arasında paylaştırdılar. Ancak daha kapsamlı bir paylaşım için bu bankaların tasfiyesi gerekiyordu.

"Düşman" bankaları kasalarında bulunan nakit paralar üç İtilâf Yüksek Komiseri adına açılan ortak hesaplara yatırılmıştı. Yüksek Komiserlerin ortak kararı olmadan bu paralara dokunulamayacaktı[2422]. Bir süre sonra alınan ortak kararla bu paralar, bir İtilâf bankası olan Osmanlı Bankası'na havale edildi. Hatta havale masrafları anaparadan kesildi[2423]. Yüksek Komiserler toplantılarında miktarı belirtilmeyen bu paralardan bir daha bahsedilmeyecek, bu para İtilâf Devletlerinin tasarrufuna geçecekti.

Bankalarda görevlendirilen denetçilerin maaşları, başlangıçta kendi hükûmetleri tarafından ödenmekteydi. Kısa süre sonra yapılan bir düzenleme ile bu maaşların, denetçilerin akredite edildikleri bankalara ait fonlardan ödenmesine karar verildi[2424].

9 Nisan 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında, el konulan bankalarda uyulması gereken genel kaideler belirlendi ve bu bankalarının tasfiyesine karar verildi. Tasfiye sürecinden önce denetçiler, "düşman" bankalarındaki hesap ve paraların İtilâf bankalarına aktarılması için teşvikte bulunacak ve kolaylık sağlayacaklardı[2425]. Yüksek Komiserler, kendi hükûmetlerine danış-

2421 **A.b.**

2422 "Düşman Bankaları Umûmi Denetçi Yardımcısı Jolly, Deutsche Bank'ta 356 kasada bulunan 1,778,500 markının İtilâf Yüksek Komiserlerinin hesabına aktarıldığını ifade etmişti. "13 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 35137.

2423 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

2424 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 7 Mayıs1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 68561.

2425 "İtilâf Devletleri Yüksek Komiserler Tarafından Banka Denetçilerine 9 Nisan 1919 Tarihli Bildiri", **FO, 371/4202**, 72537.

madan bu şekilde karar almışlardı. Bu karar İngiliz Hazine Bakanlığı tarafından dahi endişe ile karşılandı. Hazine, denetimin gerekli olduğunu düşünmekle birlikte, "düşman" bankalarının tasfiyesinin mütareke koşullarına uygun olup olmadığını tartışmaya açtı[2426]. Hazineye hak veren İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Yüksek Komiseri'ne tasfiye konusundaki kararın askıya almasının ve talimat verilmeden bu konuda adım atılmamasını emretti[2427]. Fransız Hükûmeti kontrolün sürmesini desteklemekte fakat tasfiye kararını eleştirerek bunun barış antlaşması sonrasına bırakılmasını tavsiye etmekteydi[2428].

Hükûmetlerinden gelen uyarılara rağmen Yüksek Komiserler, "düşman" bankalarını tasfiye etmeye kararlıydı. Calthorpe, Londra'ya gönderdiği raporunda, "düşman" kuruluşları ve bunların itibarı üzerinde "onarılmaz bir hasar bırakmak" istediklerini bu nedenle verilen karardan geri dönmenin kamuoyunda kendilerini yaralayacağını ileri sürdü. Hükûmetinden gelen talimatı göz ardı eden Calthorpe, sigorta şirketleri için de aynı prosedürün uygulanmasını teklif etti[2429]. Bunun ne anlama geleceğini ve ileride nasıl bir sonuca yol açacağını bilen İngiliz Hükûmeti, Calthorpe'a olumsuz yanıt verdi. İtalya ve Fransa'nın tavrı da aynı oldu[2430]. İtilâf hükûmetleri tasfiye kararının ileride tazminat taleplerini de beraberinde getireceğini hesapladıklarından, açık ve genel bir karar almaktan kaçınıyorlardı. El konulan "düşman" bankaları büyük itibar kaybediyor, değerli malvarlıkları İtilâf bankalarına devrediliyor, kasalarında bulunan paralara el konuluyor, teşvikler neticesinde hesapları İtilâf bankalarına aktarılıyordu. El konulan bankalar ileride bu uygulamalardan dolayı tazminat talebinde bulunsalar dahi, ellerinde somut deliller olmayacaktı. Ancak tasfiye kararının alınması halinde bu bankalar iddialarını belgelendirebileceklerdi.

2426 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 74435.

2427 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 74435.

2428 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 75871.

2429 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 85954.

2430 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 86642.

İtilâf Devletlerin "düşman" bankalarına bu şekilde el koyması bu bankalarda hesabı bulunan üçüncü şahıslara karşı kimin sorumlu olduğu meselesini de gündeme getirdi. Yüksek Komiserler bu bankalara el koymakla üçüncü şahıslara karşı sorumlu hale gelmediklerini[2431] iddia etseler de hukuk nazarında sorumluydular.

Yüksek Komiserlerin, İttifak Devletlerine ait oldukları gerekçesiyle el koydukları bankaların bazılarında tarafsız devlet, bazılarında İtilâf vatandaşlarının hisseleri ve hesapları bulunmaktaydı. Bu nedenle el konulan bankaların iadesi için İttifak vatandaşları ile birlikte tarafsız ve İtilâf vatandaşları Paris Konferansı'na müracaatta bulunuyorlardı. Bu konuda bir araştırma yapan H.W. Malkin hazırladığı raporunda; Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'deki "düşman" bankalarının tasfiye edilmesi hakkını İtilâf Devletlerine vermediğinin altını çizdi. Raporda İttifak Devletleri ile yapılacak antlaşmalara engelleyici maddelerin eklenmesi halinde ileride gelebilecek taleplerin önüne geçilebileceği vurgulanıyordu[2432]. Bankaların tasfiye edilmesine zaten karşı olan İtilâf hükûmetleri bu rapordan sonra Yüksek Komiserlerine kapatma konusundaki kararlarını uygulamamaları yönünde bir talimat gönderdiler[2433]. Yüksek Komiserler bu talimatla bildirilenleri hayata geçirmeden önce yaptıkları gayri kanuni işlemlerin yol açtığı masrafları tahsil etme tasasına düştüler[2434]. Bundan sonra Yüksek Komiserler aldıkları kapatma kararını askıya alarak, yapılacak barış antlaşmalarını bekleyeceklerdi.

İtilâf Devletlerinin Paris Barış Konferansı'ndaki gündem maddelerinden bir tanesi de Türkiye'de bulunan "düşman" bankaları idi. Türkiye'de Bulgaristan vatandaşlarına ait banka yoktu. Avusturya- Macaristan'ın Türkiye'deki bankaları ve malvarlıkları ise oldukça sınırlıydı. Dolayısıyla İtilâf Devletlerinin asıl hedefi Türkiye'deki Alman bankaları ve malvarlıklarıydı. Bu malvarlıklarını elde edebilmek amacıyla Almanya ile yapılacak antlaşmaya İtilâf Devletleri lehine maddeler eklendi. Almanya ile yapılan antlaşmaya göre İtilâfçı Tazminat

2431 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

2432 "H.W. Malkin Tarafından Paris Barış Konferansı'na Sunulan 2 Haziran 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4202**, 87577.

2433 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 89?31.

2434 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

Komisyonu'nun iki yıl içinde yurtdışındaki "düşman" mal varlıklarını talep etme hakkı vardı. Aynı komisyona kamu yararı çerçevesinde Alman vatandaşlarının ülke dışındaki tüm haklarını devralabilme hakkı da verildi. İtilâf Devletleri bu madde ile Almanların Türkiye'deki bütün hak ve ayrıcalıklarını, bahsedilen komisyona aktarmayı amaçlıyorlardı. Hepsinden ötesi Almanlarla yapılan antlaşma, İtilâf Devletlerine savaş tedbiri kabilinden Alman malvarlıklarına el koyma hakkı veriyordu[2435]. İşte bu nedenle İtilâf hükûmetleri mütareke sürecinde Alman malvarlıklarına kanunsuz bir şekilde el koymaktansa, yapılacak antlaşma maddelerine dayanarak kanuni bir şekilde el koymayı daha uygun görüyorlardı.

İtilâf Devletleri tarafından yapılan operasyonlarla büyük kayıplara uğrayan "düşman" bankaları, ait oldukları ülkelerin imzaladıkları antlaşmaların ardından temsilcilerini İstanbul'a göndererek kayıplarının hesabını sordular. Fakat Yüksek Komiserler bu talepleri de karşılıksız bıraktılar[2436]. Bir süre sonra İtilâf Devletleri güvenliklerini tehdit edici ve siyasi menfaatlerine zarar verici mahiyetteki faaliyetinden dolayı düşman bankalarına el koyduklarını açıkladılar. İleride tazminat taleplerini geri çevirmek amacıyla yapıldığı anlaşılan bu açıklamadan sonra "düşman" bankaları üzerindeki denetimin devam edeceği ilân edildi. Bu denetim acımasızca gelişip, düşman bankalarının fiilen tasfiyesi şekline dönüştü. Ancak bu uygulama da ileride sıkıntı yaratabilirdi. Bu nedenle İtilâf uzmanları mütareke koşullarını inceleyerek yeni içtihatlar yapmak suretiyle savunma mekanizmalarını peşinen oluşturdular. Mütarekeye göre Türkiye'de bulunan İttifak vatandaşlarının ülkeyi terk etmeleri gerekiyordu. Tazminattan kurtuluş çaresi olmak üzere mütareke gereği bu bankalarda çalışan personel ayrıldığı zaman idare edecek kimse kalmadığından bu bankalara el konulduğu ve bunlar üzerinde denetim kurmak zorunda kalındığı iddia edilecekti[2437].

Hükûmetlerinden gelen talimata rağmen Yüksek Komiserler çeşitli gerekçeler ileri sürerek bazı bankaları tasfiye etmeye devam ediyorlardı. İtilâf denetimi kurulmadan önce, çok miktarda varlığın "düşman" ülkelere gönderildiğini ileri

2435 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 103660.

2436 "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

2437 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 136230.

süren Yüksek Komiserler, İstanbul Banque Générale de Turquie'nin tasfiye sürecini başlattılar[2438].

Bankaların tasfiye edilmesi kararı doğrultusunda 5 Haziran 1919 tarihinde Deutsche Orient Bank Edirne şubesinin kapatılması amacıyla Yüksek Komiserler banka denetçilerine ortak bir mektup gönderdiler. Bu şubenin de tasfiye işlemleri başlatıldı[2439].

İtilâf Devletleri ile İstanbul Yüksek Komiserleri arasıdaki iletişimsizlik el konulan bankaların durumunu içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Tasfiyesine başlanılan bankalar hakkında işlemlere devam edilirken, yeni talimatlar nedeniyle bazı bankaların tasfiyesine başlanamıyordu. Bu durumda devreye giren İtilâf Devletleri, tasfiyesine başlanan bankalar için işlemlerin devam ettirilmesini ancak yeni operasyonların askıya alınmasını emrettiler[2440].

Bankaları tasfiye etmekte sıkıntı yaşayan denetçiler, bazı bahaneler üreterek bankalarda bulunan malvarlıklarına ve hisselere el koydular. Bu işlemlerden zaman zaman Osmanlı Devleti de etkileniyordu. Deutsche Orient Bank'ta bulunan eski Hicaz Demiryolları idaresine ait devlet fonlarına denetçiler tarafından el konulması üzerine Osmanlı Hariciye Nezâreti, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek bu uygulamayı protesto etti[2441]. Ancak bu protesto etkili olmadı. Yüksek Komiserler 27 Haziran 1919 tarihinde sundukları bir nota ile geri adım atmayacaklarını bildirdiler[2442].

Almanya ve Avusturya ile yapılan antlaşmaların onaylanmasından sonra bu devletlere ait bankalar üzerinde kurulan denetimin nasıl bir vaziyet alacağı tartışma konusuydu. İtilâf Devletleri, Yüksek Komiserlerine verdikleri talimatlarla "düşman" bankaları hakkında değişiklik yapılmasını istediler. Yüksek Komi-

2438 "Wyatt Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 25 Haziran 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4203**, 104603.

2439 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 94637.

2440 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 126333.

2441 "19 Haziran 1919 tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

2442 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 104616.

serler de bu iş için umûmi banka denetçilerini görevlendirdiler. Onların alacağı karar doğrultusunda bankacılık hizmetlerinde değişiklik yapılacaktı[2443]. Dikkat edileceği üzere hedef bu bankalardaki denetimi kaldırmak değil, banka işlemleri hakkında değişiklik yapmaktı.

4 Aralık 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında Almanya ile ticari işlemlerin yeniden başlaması gündeme geldi. Yüksek Komiserler bu yönde bir karar vermemiş olsalar da özel işlemlerin daha önce alınan karardan müstesna tutulmasına hükmettiler[2444]. Bunun sebebi İtilâf şirketlerinin gayrimeşru yollardan Almanya ile kurdukları ticari ilişkilerde İstanbul'da bulunan bankalara gereksinim duymaları idi.

İtilâf Devletleri ile yaptığı antlaşmadan sonra Almanya, Türkiye'deki malvarlıklarına sahip çıkmak üzere harekete geçti. Berlin Deutsche Bank, İsviçre heyeti aracılığıyla Yüksek Komiserlere bir telgraf göndererek, İstanbul'da bankalarına karşı yapılan uygulamaları protesto etti. Ancak Yüksek Komiserler bu protestoya cevap dahi vermediler[2445]. İtilâf Devletleri, Deutsche Bank'ı denetim altına aldıkları gibi bu bankada bulunan altınlara da denetçiler vasıtasıyla el koymuşlardı. Banka aleyhinde yapılan işlemleri protesto ediyordu. Yüksek Komiserler bu protestoları daha önceden yapılan hareketleri değiştirme yetkisine sahip olmadıklarını ileri sürerek geçiştirdiler[2446]. Oysa daha önceden yapıldığını söyledikleri hareketi yaptıran yine Yüksek Komiserlerdi.

Denetçiler sadece bankacılık işlemleri ile değil, bankanın idari yapısına da müdahale ediyorlardı. 1920 yılı başlarında Wiener Bank'ın İstanbul Şubesi Müdürlüğü'ne atanan M. Gassner banka denetçilerinin itirazı, Yüksek Komiserlerin de atamaya onay vermemesi nedeniyle göreve başlayamadı[2447]. Çünkü İstanbul'da bir İttifak kuruluşunda çalışabilmek için işgal yönetiminin onayı şarttı.

2443 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

2444 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

2445 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 105811.

2446 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

2447 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360; "5 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 2144.

İttifak Devletleri ile yapılan antlaşmalardan sonra da İtilâf Yüksek Komiserleri İstanbul'da İttifak vatandaşlarına ait banka idareleri üzerinde söz sahibi olmayı başardılar. Société Anonyme Hongroise de Banque et de Commerce'in, müdür olarak Tauber'i atama teklifine Yüksek Komiserler itiraz etmeseler de onun İstanbul'a girmesine vize vermediler[2448]. Dışarıdan söz konusu bankalara Yüksek Komiserlerin uygun görmediği herhangi bir atama yapıldığında böyle bir prosedür uygulanıyor, istenmeyen şahsın İstanbul'a girmesine kesinlikle izin verilmiyordu.

İtilâfçı "Düşman (İttifak)" Bankaları Umûmi Kontrol Komisyonu, İstanbul'daki İttifak bankalarına büyük darbe vurmuştu. Bu durum yapılan antlaşmalarla bu bankalardan çıkar sağlamayı plânlayan İtilâf Devletleri açısından pek yararlı olmayacaktı. Bunu geç de olsa fark eden İtilâf Devletleri, söz konusu kuruluşların prestijine daha fazla zarar verilmemesi için Yüksek Komiserlerine talimat verdiler[2449].

"Düşman" bankalarındaki muamelelerin durdurulması, borçlarını ödemek istemeyen kötü niyetli borçluların işine gelmişti. İstanbul'da ödenmeyen çeklerin sayısı hızla artıyordu. Böyle devam etmesi halinde el konulan bankaların zararları daha da artacaktı. Bu zarar, "düşman" bankalarından kazanç sağlamayı düşünen İtilâf Devletlerinin de dolaylı olarak kaybı demekti. Bunu dikkate alan Yüksek Komiserler çek dâhil ödenmeyen tartışmalı ticari belgelerin bir an önce tahsil edilerek el konulan hesaplara eklenmesine karar verdiler[2450].

a. Osmanlı Bankalarına El Konulması

İşgal yönetimi "düşman" bankaları ile birlikte hâlâ bir düşman devlet olarak gördükleri Osmanlı bankalarına da el koymuşlardı. Bu bağlamda Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na (Credit National Ottoman)[2451], İttihatçılarla bağlan-

---

2448 "8 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4607.

2449 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ağustos1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 114614.

2450 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

2451 Cavit Bey'in önderliğinde 1917 Ocak ayında kurulan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası 1917 Mayıs ayında tamamen Osmanlı sermaye ve idaresi ile hareket etme hedefiyle işlemlere başlamıştı.

tısı olduğu ve savaş yıllarında haksız kazanç sağladığı gerekçesiyle el konuldu. O sıralarda Osmanlı topraklarında bulunan Türkiye Millî Bankası, The Banquue General de Turquie ve Osmanlı Commercial -ki tamamen Ermeni sermayesi ile kurulmuştu- bankalarının hissedarları arasında yabancılar da vardı. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın, ayrıcalıkları 1925'te dolacak olan Osmanlı Bankası'nın yerini alacağı daha önce ilân edilmişti. Banka demiryolları, ticaret, kamu işleri, yol, su gibi ticari işlerle ilgileniyordu. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Alman ve Avusturya sermayesini davet etmek suretiyle bu işleri yapacak şirketlere yardımcı olacaktı. Özel bir uygulama olarak ilk on yıl bankanın idari direktörünün bir yabancı olması kararlaştırılmış, kasa mobilya vs eşyaları vergiden muaf tutulmuştu. Bankanın yazışmaları havale, posta, telgraf vs. ihtiyaçları ücretsiz karşılanmaktaydı. Banka, şirketler kurarak ticaret, sanayi, madencilik vs. alanlarda etkili olmak istemiş şeker, pamuk, tütün, tekel, kibrit, pamuk, yün vs. alımı yapmış, hükûmete bunları satarak muazzam paralar kazanmıştı. İTC, İtilâf Devletlerine karşı ekonomik bağlılığı olmayan, ekonomik yönden bağımsız bir Türkiye kurmak istiyordu. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nı bu hedeflere ulaşmak için kullanan İttihatçılar iktidarda oldukları müddetçe bu bankayı desteklemişlerdi. Bu banka devletten ayrıcalıklar alarak sermaye biriktirmiş ve çok sayıda müşteriye ulaşmayı başarmıştı. Galata, İstanbul, İzmir ve Batum şubelerini açan banka kısa sürede büyük ilerleme kaydetmişti. Diğer vilayetlerde ise Ziraat Bankası aracılığıyla halk aidat vererek bu bankaya destek sağlıyordu. Ziraat Bankası'nın olmadığı yerlerde aidat yerel hükûmet tarafından sağlanmış, kaymakam ve müdürler katkı için nüfuzlarını kullanmış, askerî yetkililer de bankaya destek olmuşlardı. Credit National Ottoman'ın bu şekilde büyümesinden rahatsız olan İtilâf temsilcileri, banka idaresine 29 Ocak 1919 tarihinde el koydular. Bu bankada İngiliz denetçiler J.E. Gatheral, Lt. Blair ve James La Fontaine görevlendirilmişti. Ancak devralındıktan sonra bu bankanın, yabancı bankalarla işlem gerçekleştirilmesine izin verildi. Bankadaki bütün anahtar, defter, belge, hesap, ödeme ve faturalar incelendi. İtibar-ı Millî Bankası'nın Galata'daki merkez şubesi ancak 4 Şubat 1919 tarihinde, İstanbul şubesi ise 9 Şubat 1919 tarihinde İtilâf kontrolünde olmak üzere yeniden işlemlere başlayabildi. Bütün çabalara karşın bu bankanın savaş yıllarında haksız kazanç sağladığı ve savaş sonrasında İttihatçılarla bağlantılarının devam ettiğine dair herhangi bir kanıt bulunamadı[2452]. Buna rağmen İtibar-ı Millî Bankası'ndaki murakıb miralay ta-

---

2452 "Wyatt Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 15 Mart 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4202**, 62443.

rafından tebliğ olunan 6 Mart 1919 tarihli tezkire ile banka, yeniden hesab açma ve diğer muameleleri yapmaktan menedildi[2453]. Bankanın savaşın son yıllarında hükûmet ve yetkililerin desteğiyle kısa sürede çok büyük kazanç sağladığı aşikârdı. Mesele bu kazancın haksız kazanç olup olmadığıydı. İddiaların mesnetsiz olduğu müddeilerin temsilcisi olan Wyatt tarafından açığa çıkarılmıştı.

13 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Bâb-ı Âli, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası üzerindeki denetimin kaldırılmasını ve bankanın bir an önce ticari işlemlere başlamasını talep etti. Fakat Yüksek Komiserler Osmanlı Devleti'nin taleplerini reddederek bankanın tasfiye için teşebbüste bulunacaklarını gösterdiler[2454]. 9 Mayıs 1919 tarihinde tasfiyenin meşru gerekçelerle istendiğini ve adli ihtiyaçtan kaynaklandığını ileri süren Yüksek Komiserler[2455], 5 Haziran 1919 tarihinde teftiş sırasında görülen bazı suistimallerden dolayı, müsebbiblerinin kanunen tecziyesini ve bankanın kapatılmasını talep ettiler[2456]. Osmanlı Maliye Nezâreti tarafından yapılan teftiş ve tahkikat neticesinde bankanın tasfiyesini ve kapatılmasını gerektirecek herhangi bir neden olmadğı ortaya çıktığı halde İtilâf temsilcileri taleplerini ısrarla tekrarladılar[2457].

İtibar-ı Millî Bankası, Osmanlı maliyesi için önemli bir kuruluştu. İtilâf Devletleri tamamen tasfiyesine izin vermedilerse de bankayı denetim altında tuttular[2458]. Osmanlı Hükûmeti, İtibar-ı Millî Bankası'nın idaresi için işgal yö-

2453 "Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın 2 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkiresi Sureti", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 3.

2454 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 13 Nisan 1919 Tarihli Şifahi Tezkire ve Yüksek Komiserlerin Aynı Tarihli Cevapları", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 5; "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

2455 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 9 Mayıs 1919 Tarihli Takrir", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 10.

2456 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 5 Haziran 1919 Tarihli Takrir", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 11.

2457 "Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği'nin 28 Haziran 1335 (1919) Tarihli Mütalâası, **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 15.

2458 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 77841.

netimine bir nota daha verdi. Ancak Osmanlı Hükûmeti'nin talebi bu kez yazılı olarak reddedildi[2459].

Osmanlı Devleti'nin talepleri karşısında zor durumda kalan Yüksek Komiserler bir süre sonra Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın "zararlı faaliyetlerinin önlenmesini" içeren taleplerini Osmanlı Hükûmeti'ne ilettiler[2460]. Oysa Wyatt, bu iddiaların doğru olmadığını açığa çıkarmıştı. Wyatt'ın hazırladığı rapordan habersiz olan Osmanlı Hükûmeti de, Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın geçmişteki "gayrimeşru" hareketlerini araştırmak üzere özel bir komisyon kurdu. Ancak gerçeklerin ortaya çıkmasını değil, menfaatlerini düşünen Yüksek Komiserler bu teşebbüsü dikkate değer bulmadılar[2461].

Banka denetçilerinden gelen raporlarda savaş döneminde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na verilmiş ayrıcalıkların kaldırılması önemle vurgulanmaktaydı. İşgal yönetimi de Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'na verilmiş olan ayrıcalıkların feshedilmesini istediler. Bu ayrıcalıkların kaldırılmasından sonra denetçiler bankadan çekilecekti. Ancak kontrol yerine mezkûr bankanın periyodik olarak teftişine devam edilecekti[2462]. İşgal Yönetimi bu kararları banka denetçileri aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi[2463]. Savaş döneminde yerli sermayeyi geliştirmek amacıyla İtibar-ı Millî Bankası'na pul, gümrük, posta ve telgraf vergileriyle ücretlerinden muafiyet tanınmıştı. İşgal döneminde İttifak vatandaşlarına ait bankalara el konulduğuna göre İtilâf bankaların tek rakibi İtibar-ı Millî Bankası idi. Hükûmet bu ayrıcalıkları kaldırdığında hâkimiyet tamamen İtilâf bankalarına geçecekti.

İşgal yönetimi, İtibar-ı Millî Bankası'na el koyduktan sonra banka idaresi kontrol altında tutularak bankaya yeni bir statü kazandırıldı. İtilâf Yüksek Komiserleri yeni statünün kabul edilmesi için Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek

---

2459 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 80099.

2460 "5 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90537.

2461 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 109757.

2462 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

2463 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 14 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 109757; Yüksek Komiserlerden Bâb-ı Âli'ye 24 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 21.

bir nota verdiler. Yeni statü gereği İtibar-ı Millî Bankası savaşın son yıllarında tanınmış ayrıcalıklardan yararlanamayacaktı[2464].

Taleplerini Osmanlı Hükûmeti'ne kabul ettiremeyen İtilâf Yüksek Komiserleri bu kez klişe haline gelmiş bir taktiğe müracaat ederek İtibar-ı Millî Bankası'nın spekülasyon yaptığını ve mütarekenin 23. maddesine göre Osmanlı Hükûmeti İttifak Devletleri ile ilişkilerini kesmek mecburiyetinde olduğundan bu bankanın kapatılması gerektiğini bildirdiler[2465].

Öte yandan Defrance, İtibar-ı Millî Bankası'nın pul vergisinden muaf tutulmasının yabancı tahvil sahiplerine büyük zarar verdiğini ileri sürmekteydi. Bu bankanın kuruluşu dahi bir ayrıcalık olarak görülmekteydi. Buna karşın İtibar-ı Millî Bankası ayrıcalıklarının kaldırılmasına yönelik talepleri Osmanlı Hükûmeti geri çevirdi. İtibar-ı Millî Bankası Müdürü, İngiliz yetkililere müracaat ederek banka işlemlerine izin verilmesi halinde ayrıcalıklarından vazgeçebileceklerini bildirdi. Bunun üzerine Defrance ayrıcalıkların kaldırılmamasının, İtibar-ı Millî Bankası'nın kapatılması için gerekçe olduğunu öne sürdü. Neticede bu görüş ağır bastığından Yüksek Komiserler bankanın kapatılmasına karar verdiler[2466]. İstanbul'daki "düşman" bankalarına dahi belli oranda müsamaha gösterilirken İtibar-ı Millî Bankası'nın kapatılmasına karar verilmesinde bu bankanın millî vasıfları etkili olmuştu.

Zor durumda kalan İtibar-ı Millî Bankası idaresi, 31 Ocak 1920 tarihinde, kazanılmış hak ve hukuku muhafaza edilmek ve hiçbir şekilde hakkından vazgeçmemek şartıyla sulh antlaşmasına kadar geçici olarak imtiyazlarının tatilini kabul edebileceğini bildirdi[2467]. Bu kararla işgal yönetimi hedefine ulaşmıştı.

Alınan karar gözden geçirilince İtibar-ı Millî Bankası'nın, İtilâf denetçilerinin onayını almak şartıyla ticari muamele yapmasına izin verildi[2468]. Denetçiler,

---

2464 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 113179.

2465 "Yüksek Komiserlerden Bâb-ı Âli'ye 13 Aralık 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 33.

2466 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

2467 "Sadrazam'dan Hariciye Nezâreti'ne 3 Nisan 1335 (1919) Tarihli Takrir", **BOA, HR.SYS**, 2582/6, lef 39.

2468 TBMM temsilcileri İstanbul'a geldiklerinde İktisad Vekâleti'nin talimatıyla İtibar-ı Millî Bankası üzerindeki kontrolün kaldırılması ve müdahalelere nihayet verilmesi amacıyla

Evkaf Nezâreti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Baron von Grudel gibi kuruluş ve şahıslara hiçbir şekilde ödeme yapılmasına onay vermedi. Bazı şahıslara aylık olarak sadece 300 lira ödeme yapılmasına karar verilirken bazı hesaplar hakkında herhangi bir işlem yapılmasına onay verilmeyeceği açıklandı. Talat Paşa, Enver Paşa, Fethi Bey, Kibaroğlu Süreyya Bey, Men'i İhtikar Komisyonu gibi şahıs ve kuruluşla ait hesaplar bu kategoride olup, bu hesaplar tamamen donduruldu[2469]. Credit National Ottoman'ın, savaş yıllarında Osmanlı Bankası'nın yerini almaya çalışması, bu amaçla bazı ayrıcalıklar elde etmesi ve her şeyden önemlisi millî bir banka olması savaş sonrasında bu bankayı İtilâf Devletlerinin gazabına maruz bırakmıştı.

İtilâf Devletlerinin el koyduğu diğer bir banka da 1918 Mayısında yayınlanan irâde ile açılan ve 2 Mayıs 1919 tarihinde da ticari işlemlere başlayan Türkiye Umûmi Bankası (Banque Generale de Turquie) idi. Türkiye Umûmi Bankası da bankacılık işlemleri ile birlikte diğer ticari faaliyetleri yürütüyordu. Bulgaristan'da da bir şubesi olan bankanın kurucuları, Budapeşteli Banque Commercial Hongroise de Pest Şirketi, eski Sadrazam Said Halim Paşa ve Reşat Fuat Beylerdi. 25 Ocak 1919 tarihinde James Gatheral'ın denetçi olarak atandığı banka incelemelerin ardından 27 Ocak 1919 tarihinde olağan bir şekilde halka açıldı. Türk yetkililer Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş bir banka olduğunu belirttilerse de denetçi olarak atanan James Gatheral, banka hisselerinin %65'inin Macarlara, %25'inin Avusturyalılara ait olduğunu, bankada Türklere ait hisselerinin yalnız %10 olduğunu tespit etti. Bundan sonra Gatheral, Türkiye Umûmi Bankası'nın, bir Osmanlı bankası değil bir Macar bankası olduğunu ileri sürdü[2470]. Osmanlı Hükûmeti, Macarlara ait hisselerin Türk sermayesi tarafından satın aldığına dikkat çekerek işgal yönetimi tarafından yapılan hareketin gayrimeşru olduğunu ilân etti. Hariciye Nezâreti, Yüksek Komiserlere

---

bankaya bildirildi. Ancak kontrolün kaldırılabilmesi için İtilâf Yüksek Komiserlerinin onayı gerekiyordu. "TBMM İstanbul Umur-ı Maliye Murakıblığı'ndan TBMM Hükûmeti ve Başkumandanlık İstanbul Fevkalade Mümessiliği'ne 23 Teşrîn-i Sânî 1338 (Kasım 1922) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 62/39.

2469 Mehmet Tevfik (Biren), **Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II.Abdühamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Cilt 1, Yay. haz. F. Rezan Hürnen, İstanbul, Arma Yayınları, 1993, s. 157-158.

2470 "Wyatt Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 15 Nisan 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4202**, 75864.

bir mektup göndererek Türkiye Umûmi Bankası'nın yeniden Türk kontrolüne verilmesini talep ettiyse de Yüksek Komiserler müşterek bir nota ile kontrolü kaldırmayacaklarını bildirdiler[2471]. Böylece Türk sermayesine ait ikinci banka da İtilâf Devletlerinin denetimine geçti.

b. İtilaf Temsilcileri Arasındaki Anlaşmazlıklar

Ülkelerinin yaptığı antlaşmalardan sonra el konulan İttifak bankaları Yüksek Komiserlere başvurarak zararlarının tazmin edilmesini talep ettiler. Zor durumda kalan Yüksek Komiserler talepler doğrultusunda tahkikat yaptıracaklarını bildirmekten başka bir şey yapmadılar[2472].

Banka denetimi için Yüksek Komiserler kurdukları idarenin ve denetçilerin yaptıkları masrafların tamamını ilgili bankalardan tahsil ettiler. Denetimin kurulduğu 25 Ocak 1919 tarihinden 30 Haziran 1919'a kadar olan ilk altı aylık dönemde toplam 7,744,82 Lirayı[2473] bulan bu masraflar bankalar için yeni bir gider kapısı idi.

"Düşman" bankalarının ekonomik getirisi beklenenden fazla oldu. Bu durum, paylaşım konusunda İtilâf Devletleri arasında bazı antlaşmazlıkları kaçınılmaz hale getirdi. İtilâf hükûmetlerinin verdikleri talimatlar birbirleri ile doğrudan çelişmekteydi. Bu talimatlarla denetçilerin, "düşman" bankalarının tasfiyesine kaldıkları yerden devam etmeleri neredeyse imkânsız hale geldi. İşlemlerin yeniden başlaması için İtilâf hükûmetleri arasında bir an önce antlaşmaya varılması gerekiyordu[2474].

İttifak Devletleri ile yapılan antlaşmalar yürürlüğe girdikten sonra İtalyan Hükûmeti, bu ülke vatandaşları için savaş tedbirlerinin sürdürülemeyeceğini vurgulayarak onlara ait bankalardaki denetimin kaldırılmasını önerdi. Ancak

---

2471 "13 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 52444; "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4202**, 64442.

2472 "21 Temmuz 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 7826.

2473 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 130716.

2474 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

İngiliz ve Fransız hükûmetleri aynı kanaatte değillerdi. Onlar Türkiye ile mütareke sürecinin devam ettiğini gerekçe göstererek Almanya ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarına ait bankalardaki denetimin devam edeceğini açıkladılar[2475]. İtalyan Hükûmeti'nin önerisi hukuk kaygısından kaynaklanmıyordu. İtalyan sermayesi, İstanbul'da el konulan bankalarla ciddi bir şekilde ilgileniyordu.

İtilâf Devletlerinin el koyduğu güçlü bankalardan Deutsche Bank'la, Banca İtaliana di Sconto arasında antlaşmaya varılmış ve Deutsche Bank İstanbul şubesi İtalyanlara devredilmişti. Deutsche Bank'ın habersiz imzaladığı bu antlaşmaya denetçiler tepki gösterdiler[2476]. Hatta denetçiler yapılan antlaşmanın iki taraf arasında varılan gizli bir uzlaşmaya dayandığını, şartların normale dönmesiyle Almanların bankalarını yeniden devralacaklarını iddia ettiler. İtilâf denetçileri, Banca İtaliana di Sconto Galata Şubesi Müdürü Rossi'nin bu düzmece antlaşmayı ayarlamış olmasından şüpheleniyorlardı. Rossi, Deutsche Bank İstanbul şubesinin eski müdürü idi. Wyatt'ın hazırladığı rapor doğrultusunda İtilâf denetiminin kurulmasından önce "engelleyici" çalışmalar yaptığı gerekçesiyle görevinden alınmıştı. İtalyan vatandaşı olduğundan İtalya'ya giden Rossi, Banca İtaliana di Sconto Galata Şubesi Müdürü olarak İstanbul'a dönmüştü. Bundan bir süre sonra Berlin'e giderek Deutsche Bank yetkilileri ile görüşen Rossi bahsedilen antlaşmayı imzaladı. İngiliz ve Fransızlar Rossi'nin eski bankası Deutsche Bank adına çalıştığını ve Banca İtaliana di Sconto Galata şubesi Müdürü kisvesiyle Türkiye'de Alman menfaatlerini koruduğunu ileri sürüyorlardı. Banco di Roma'nın İstanbul ve İzmir'deki Banque Hongroise'nin malvarlıklarını satın alması ve Wiener Bankverein'in son müdürünün de Banca Commerciale İtaliano'nun müdürlüğüne atanmasını da bu olayla ilişkilendiren İngiliz ve Fransızlar, İtalyanların bankacılık konusunda İttifak Devletleri ile işbirliği yaptıklarından şüpheleniyorlardı[2477]. İngilizler, yaptırdıkları araştırmalar neticesinde İtalyanların, Alman bankalarıyla doğrudan ilgilerinin olmadığını öğrendiler. Ancak İngilizlerin, bir Katolik bankası olan Banco di Roma'nın, "düşman" dev-

2475 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 145281.

2476 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 149580.

2477 "G.E. Wiles Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 18 Ekim 1919 Tarihli Rapor", **FO, 371/4203**, 149580.

letlere ait Katolik kuruluşlarla yakın temas halinde olduğuna dair ciddi kuşkuları vardı[2478].

İtalyanların Deutsche Bank'ı alması meselesi İtilâf Yüksek Komiserler toplantısında da müzakere edildi. İtalyan Yüksek Komiseri, Banco di Sconto ile Almanlar arasında bir bağ olmadığını anlatmaya çalıştıysa da meslektaşlarını ikna edemedi[2479]. İngiliz ve Fransızlar, Deutsche Bank gibi önemli bir bankayı İtalyanların almasını elbette kolaylıkla kabul edecek değillerdi. Bu nedenle öne sürdükleri gerekçelerle bu bankanın İtalyanlara devrine engel oldular[2480]. İtalyanların kararlı tutumu karşısında İngiliz ve Fransız yetkililer Paris Konferansı kararı olmadan yapılan işlemi onaylamayacaklarını bildirdiler[2481]. Bundan sonra Deutsche Bank'da görevli İtilâf denetçisi E.E. Wiles satış işlemini durdurdu[2482].

İngiliz ve Fransızların menfaatlerine engel olmaya çalıştıklarını gören İtalyan Yüksek Komiseri, 23 Ekim 1919 tarihinde Yüksek Komiserler arasında yapılan diğer bir toplantıda yabancı bankalardaki kontrolün kaldırılmasını teklif etti[2483]. İstanbul'da görevlendirdikleri denetçi sayısı az olmasına karşın bankacılık konusunda yoğun bir çalışma yürüten İtalyanlar bu işten müttefiklerine oranla bayağı kazançlı çıktılar. Denetimin kaldırılması halinde müttefikleri, İtalyanların çıkarlarını devam ettirmelerine engel olamayacaklardı.

Diğer yandan Amerikan National City Bank ise Deutsche Orient Bank ile ilgileniyordu. National City Bank New York Şubesi, Deutsche Orient Bank'a gönderdiği yeni yıl mesajında; "yeni yılda ve ileride barış ve refah içinde iyi ilişkileri devam ettirmeyi" diliyordu. Bu mesajdan haberdar olan Yüksek Komiserler, Amerikan bankasına Türkiye'de ilişki kurabilecekleri bankaların listesini

---

2478 "İngiliz Roma Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 172854.

2479 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 156710.

2480 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 15 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 149580.

2481 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 137713.

2482 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 165688.

2483 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 26 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 149606.

gönderdi. Buna göre Amerikalılara, İngiliz-Fransız ortaklı Osmanlı Bankası, İngiliz ortaklı Türkiye Millî Bankası, Fransız ortaklı Credit Lyonnais, Banque Générale pour le Commerce et le Credit, İtalyanlara ait Banco di Roma, Banca İtaliana di Sconto, Banca Commerciale İtaliana ile Yunanlılara ait Bank of Athens ve Bank of Selanique ile ilişki kurmaları tavsiye edildi[2484]. Böylece İstanbul'u işgal eden güçler, el konulan bankaları kontrol edecek dördüncü bir ortak istemediklerini bir kez daha gösterdiler.

Banka denetçileri sadece İttifak bankalarında değil İtilâf bankalarına yönelik bazı operasyonlar yaptılar. Bu operasyonlarla Osmanlı Devleti'ne ait malvarlıklarına el konulması amaçlanıyordu. İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti'nin banknot bastırmak üzere teminat bedeli olarak Osmanlı Bankası'na yatırdığı altınlara da el koydu. Bu altınların ileride tazminat taleplerine karşılık kullanılacağı açıklandı[2485]. İşgal dönemi içerisinde Osmanlı Devleti, mali sıkıntı yaşadıkça bu altınlara karşılık avans alabilmek amacıyla İtilâf Devletlerinin kapısını çalacaktı.

İşgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti tarafından çıkarılan devlet tahvillerini alan İttifak vatandaşlarına ödeme yapılmasına da izin vermedi. İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşlarına yapılan ödemelere ise devam edildi[2486].

Sevr Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserler İtilâf şirketlerinin ticari taleplerine doğrudan yanıt vermeye başladılar. Mesela, Marine Manutention Co.'nun savaş öncesi borcunun, Wiener Bank tarafından ödenmesi için Yüksek Komiserler talimat hazırladılar[2487].

İttifak bankaları etkisiz hale getirildikten sonra İstanbul'da İngilizlerin büyük paya sahip olduğu Osmanlı Bankası[2488] ve Türkiye Millî Bankası[2489] müta-

---

2484 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4203**, 170753.

2485 "2 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

2486 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

2487 "10 Eylül 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 12263.

2488 Fransızların da paya sahip olduğu bu banka zaman zaman Osmanlı Devleti'ne borç vermiş Banque Selanique kurulana kadar bankacılık işlerini tekeline almıştı.

2489 İstanbul'da tamamen İngiliz sermayeli olan tek banka İngiliz Ernest Cassel tarafından 1910'da kurulmuş savaş nedeniyle çok kısıtlı işlemler yapabilmiş, mütarekeden sonra işleri artmış ve önde gelen bankalardan biri olmuştu.

reke sonrasında bankacılık sektöründe yeniden piyasalara hâkim oldular. 1919 yılında bu bankaların dışında şu bankalar bulunmaktaydı;

The Anglo Levantine Banking Co.(İngiliz).

Credit Lyonnais (Fransız).
Banco di Roma (İtalyan).
Banco Cemmerce İtaliano (İtalyan).
Banco di Sconto (İtalyan).
Bank of Athens (Yunan).
Bank of Salonica (Yunan).
Banque Russe pour le Commerce Etranger (Rus).
Marmarosh Blank & Co (Romanya).
Banque Commerciale Otoman (Ermeni).
İtibar-ı Millî Bankası (Osmanlı).
Türkiye Umûmi Bankası (Osmanlı).
Banque Generale de Commerce et de Credit (Osmanlı).
Deutsche Bank (Alman).
Deutsche Orient Bank (Alman).
Wiener Bank Verein (Avusturya).
Union Bank (Avusturya).
Banque Hongroise (Macar)[2490].

Sevr Antlaşması, "düşman" bankalarının tasfiyesine izin vermekteydi. Yüksek Komiserler henüz Sevr Antlaşması imzalanmadan, antlaşma taslağından hareketle "düşman" bankalarının tasfiyesine başlamaları için banka denetçilerine talimat vermişlerdi[2491]. Oysa bir antlaşma imzalansa dahi onaylanmadan hükümlerinin tatbik edilmesi devletlerarası hukuka aykırı idi.

Devletler arası hukuka aykırı diğer bir uygulama I. Dünya Savaşı öncesinde "düşman" bankalarından alacağı olduğunu iddia eden şahıs ve şirketlerin mütarekeden sonra Yüksek Komiserlere müracaat ederek borçlarının ödenmesini talep etmeleriyle ortaya çıktı. Taleplerin çoğu İtilâf vatandaşlarına aitti. Bu aşamada Yüksek Komiserler "düşman" bankalarına baskı yapmamakta, söz konusu

2490 "İstanbul Bankaları Hakkında Taslak", **FO, 371/5213**, E 7781.

2491 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ağustos 1920, **FO, 371/5213**, E 10709.

İtilâf vatandaşları olduğunda borcun ödemesini tavsiye etmekteydiler[2492]. Yine de ödeyip ödememe inisiyatifi bankalara bırakılmıştı. İtilâf Devletleri nasılsa bu bankaları ellerinde tutuyorlardı. O gün ödenmese de gelecekte bu taleplerin karşılanması gerekecekti.

c. İtilâfçı "Düşman (İttifak)" Bankaları Kontrolünün Sona Ermesi

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasından önce, İngiliz Ticaret ve Dışişleri Bakanlıkları "düşman" bankalarında kurulan denetimin kaldırılması yönünde görüş bildirdiler[2493]. İngiliz Hazine Bakanlığı "düşman" bankalarının tasfiye edilmesi gerektiğini savunuyor, bu uygulamanın Lozan Antlaşması'na uygun olduğunu ileri sürüyordu[2494]. Buna rağmen İtilâf Devletleri, "düşman" bankalarındaki denetimin sona erdirilmesi için Yüksek Komiserlerine talimat verdiler[2495].

30 Eylül 1923 tarihinde İtilâfçı "Düşman" Bankaları Umûmi Kontrol Komisyonu feshedildi. Yalnız banka idareleri tarafından mütareke sürecinde uygulanan denetimle ilgili olarak İtilâf Devletlerinden ve komisyonlarından herhangi bir tazminat talebinde bulunulmayacağına dair yazılı bir teminat alındıktan sonra bankaların anahtarları teslim edildi[2496]. İşgal dönemi boyunca İttifak vatandaşlarına ait bankalar İtilâf Devletlerinin denetimi altında tutularak bu bankalara büyük bir darbe vurulmuştu. Bu bankalardaki hesapların İtilâf bankalarına transferi özendirildiğinden işgal İstanbul'unda para piyasalarına İtilâf bankaları hâkim olmuşlardı. Yeni Türk devleti ise millî bir bankacılık sistemi kurmaya çalışacaktı.

2492 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1920 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 31 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5213**, E 16132.

2493 "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9168**, E 846.

2494 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9168**, E 8485.

2495 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 30 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9168**, E 8485.

2496 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9168**, E 9957.

Refet Paşa İstanbul'a geldiğinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, Wienerbankverein, The Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank ve Banque Hongroise üzerinde kurulan denetim devam etmekteydi. Refet Paşa 17 Aralık 1922 tarihinde Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası üzerindeki denetimin kaldırılması amacıyla Henderson'a müracaat etti. Henderson 19 Aralık 1922 tarihinde bu denetimin kaldırılması için Holmes'a talimat verdi[2497]. Ancak "düşman" bankaları üzerindeki denetim işgal kuvvetlerinin çekilmesine kadar devam edecekti.

14. İstanbul'da Kömür Sorunu ve İtilâfçı Kömür Komisyonu

Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyılın başlarında kömür, gaz ve petrol ürünleri yakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılıyordu. Savaşın sonlarına değin Osmanlı Devleti bu ihtiyacı ülke içerisinde Ereğli, Zonguldak Batum, Musul ve Kerkük'ten karşılamış, zaman zaman da Romanya ve Almanya'dan ithalat yapmıştı. Ancak savaşın sonlarına doğru gelişen olaylar ve İtilâf ablukası, İstanbul'a yakıt gönderilememesine neden oldu. Hükûmet sadece Ereğli ve Zonguldak'ta bulunan kömür madenlerinden İstanbul'un ihtiyacını karşılamaya çalışmıştı[2498]. Dolayısıyla İstanbul'da kullanılabilen en önemli enerji kaynağı kömür idi.

Ereğli ve Zonguldak madenleri Alman subayların rehberliğinde işletiliyordu. Mütarekede İttifak vatandaşları hakkında alınan kararlar nedeniyle bu subayların Osmanlı topraklarını terk etmesi gerekiyordu. Alman subayların kömür madenlerinin bulunduğu bölgeden ayrılmadan önce madenlerde bulunan makineleri bozmaları ciddi sorunlar yaşanmasına neden oldu. Sorun sadece bundan ibaret değildi. Maden işçileri ile ilgili sorunlar da önemli bir yer tutuyordu. Madenlerde çalışan işçilerinin bir kısmı maaşlarının düşük olduğu gerekçesiyle işten ayrılmıştı. Kalan işçiler de komünist ajitasyonların ve İstanbul kökenli işçi örgütlerinin etkisi altında kaldıklarından grev yaparak işlerin aksamasına ve üretimin azalmasına yol açıyorlardı. Bu durum İstanbul'a gönderilen kömür miktarının azalmasına neden oluyordu. Kömür sıkıntısı nedeniyle tram-

---

2497 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7938**, E 14505.

2498 "Dâhiliye Nezâreti Tarafından Hazırlanan 13 Nisan 1335 (1919) Tarihli Dosya", **BOA, DH.İUM,** 19/6, 1/5, "Dâhiliye Nezâreti Tarafından Hazırlanan 10 Nisan 1335 (1919) Tarihli Dosya", **BOA, DH.İUM**, 19-5/1-90; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 223.

vay hizmetleri durma noktasına gelmiş, vapur seferlerine de sınırlama getirilmişti. Yeterli kömür sağlanamadığından elektrik ve su sıkıntısı çekiliyor, şehrin aydınlatılamaması anarşik olaylara neden oluyordu[2499]. Devlet daireleri ve halkla birlikte işgal kuvvetlerinin gereksinimleri başkentteki kömür sıkıntısını daha da arttırıyordu.

Fransızlar Zonguldak'ı işgal ettikten sonra madenlerden çıkarılan kömürün bir kısmını Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı savaşan İtilâf kuvvetlerine gönderdiler[2500]. Öncelik İtilâf kuvvetlerine tanındığından İstanbul ahalisinin ihtiyacını karşılayabilmek iyiden iyiye güçleşti.

Hükûmet bu koşullar altında kömür ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Zonguldak Kömür Komisyonu'nu kurdu[2501]. Ancak bu komisyonun karşısında kömür madenlerini öncelikle kendi ihtiyaçları için kullanmayı amaçlayan İtilâf Devletleri vardı.

İstanbul işgalinin ilk günlerinden itibaren kömür sıkıntısı ciddi boyutlara ulaştı. İtilâf Devletleri, Türklerin madenleri iyi bir şekilde işletemediklerini[2502] ve İstanbul'daki kömür stoklarını israf ettiklerini ileri sürerek madenlerin kötü bir şekilde yönetildiğini savunuyorlardı. Hariciye Nazırı ile temas kuran Milne, İstanbul'da kömür ile çalışan suni ışıkların 22 Kasım 1919 gecesinden itibaren tamamen söndürülmesini istedi. Buna karşılık Hariciye Nazırı beklenmedik bir şekilde İtilâf Devletlerinden kömür temin edilmesini talep etti. Ancak Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında ticari münasebetler henüz başlamadığından bu talep kabul edilmedi[2503].

İşgal döneminde kömür; sanayi, ulaşım, elektrik ve su gibi hizmetlerin sağlanması açısından son derece önemli idi. Değirmenlerin dahi çoğu kömür ile

---

2499 Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 223-224; Duru, **a.g.e**, s. 13-16; Topuzlu, **a.g.e**, s. 200; Temel, **a.g.e**, s. 29.

2500 "Fransızların Zonguldak'ı İşgali Hakkında Dâhiliye Nezâreti'nin 31 Mart 1335 (1919) Tarihli Dosyası" **BOA, DH.İUM**, E50/21.

2501 Zonguldak Kömür Komisyonu'nun Kurulması Hakkında Dâhiliye Nezâreti'nin 2 Şubat 1335 (1919) Tarihli Dosyasına bakılabilir. **BOA, DH.İUM**,19-4/1-30.

2502 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 194067.

2503 "Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 21 Kasım 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 194067.

çalışmakta idi. İstanbul için hayati önem taşıyan kömür stokların tükenmesi İstanbul'da hayati hizmetlerin aksamasına ve İtilâf kuvvetlerin hareket kabiliyetinin azalmasına yol açıyordu. Kömür sıkıntısı nedeniyle vapurlar, limanlarda ya da yol üzerinde uğradıkları noktalarda haftalarca beklemek zorunda kalıyor[2504] deniz trafiği ciddi bir şekilde aksıyordu.

Terhis edilen Osmanlı askerleri, yurda dönen göçmenleri ve İtilâf askerlerini de taşımak zorunda olan demiryollarında kömür sıkıntısı oldukça etkili olmakta idi[2505].

İtilâf Devletleri öncelikle kendi kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak istiyorlardı. Ama İstanbul nüfusunu da düşünmek zorundaydılar. Kömür yokluğu nedeniyle şehrin karanlıkta kalması ve un değirmenlerinin durması İstanbul'da ciddi karışıklıklara yol açabilirdi. İşte bu nedenle İtilâf Akdeniz Başkumandanlığı, İngiliz donanmasından yaklaşık 12,000 ton kömür temin etmek için harekete geçti[2506]. Bu sıralarda İngiltere'de de kömür sıkıntısı yaşanmaktaydı. Bilhassa Mısır'da bulunan İngiliz kuvvetlerinin kömür sıkıntısı had safhaya ulaşmıştı. Ancak öncelik Mısır'a değil işgal kuvvetlerinin bulunduğu İstanbul'a verildi[2507]. İtilâf Devletleri kendi birlikleri için temin edecekleri kömür dâhil İstanbul'a getirilecek kömür bedelinin tamamını işgal masrafı kabilinden Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmeye çalıştılar[2508].

Fransız Hükûmeti temsilcisi M.Pichon'un önerisi doğrultusunda İstanbul'da kömür sorununu çözmek üzere İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşacak İtilâfçı bir kömür komisyonu kurulmasına karar verdi[2509]. İtilâfçı Kömür

2504 "Dâhiliye Nezâreti'nin 19 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Dosyası", **BOA, DH.İUM**, 19-7/1-56.

2505 "Dâhiliye Nezâreti'nin 4 Mart 1335 (1919) Tarihli Dosyası", **BOA, DH.İUM**, 19-4/1-104.

2506 "Akdeniz İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 5 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 200774.

2507 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 300774.

2508 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 15 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 206676.

2509 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Deniz Bakanlığı'na 17 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 207249; "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 213074.

Komisyonu, İstanbul'a gönderilecek olan kömürün dengeli bir şekilde dağıtımını yapmakla mükellef olacaktı[2510]. İşin aslı sadece İstanbul'a gönderilecek kömür değil bütün kömür yatakları İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun denetimine geçecekti. İşgal mekanizmasının küçük bir çarkı olan İtilâfçı Kömür Komisyonu sayesinde İtilâf Devletleri İstanbul'da kömür idaresini el geçirmekle kalmayacaklar, kömüre ihtiyaç duyan şirket ve kuruluşları da kendilerine bağımlı hale getirmiş olacaklardı.

Kömür yataklarını İtilâfçı Kömür Komisyonu denetimine bırakan işgal yönetimi, kömür madenlerinin bulunduğu bölgelerin güvenliğinden Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu ilân etti[2511]. Kömür madenlerinin işleyişinden de Osmanlı Hükûmeti mesul tutuldu. İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun önerisi doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti, ordu içerisinde gönüllü çalışmak isteyenleri toplayarak madenlerde istihdam etti. Ancak hükûmet yine de İtilâf temsilcilerine yaranamadı. Bu kez de madenlerde görevli askerlerin sayısının fazlalığı şikâyet konusu oldu[2512]. Kömür madenlerin tamamen İtilâf Devletlerinin hâkimiyetine girebilmesi için ilk aşama tamamlanmıştı.

İtilâfçı Kömür Komisyonu teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra ikinci aşamaya gelindi. Osmanlı Hükûmeti'nin tasarrufunda bulunan Ereğli kömür madenlerinin işleyişini beğenmediklerini dile getiren İtilâf temsilcileri tarafından M. Picard'a, madenlerin daha iyi işletilebilmesi amacıyla detaylı bir rapor hazırlama görevi verildi[2513].

Ereğli kömür madenleri Osmanlı Hükûmeti tarafından işletiliyor gibi görünse de İtilâfçı Kömür Komisyonu, madenler üzerinde tam yetkili bir güç haline geldi. İtilâfçı Kömür Komisyonu, madenlerdeki Türk işçileri işten çıkararak yerlerine genellikle yabancıları ya da gayrimüslimleri istihdam etti. Bu durum Osmanlı Hükûmeti'nin şikâyetlerine neden olduysa da işgal yönetimi, yerel yet-

---

2510 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/3418**, 213074; "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842; 30 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29152.

2511 "30 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29152.

2512 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

2513 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

kililerin tutumu nedeniyle böyle bir karar aldığını açıkladı[2514]. Bu olay İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun, kömür madenleri üzerinde hâkimiyeti sağladığının kanıtı idi.

İtilâfçı Kömür Komisyonu gerektiğinde madenlerde bulunan ya da Osmanlı Hükûmeti hesabına nakledilen kömüre el koyabiliyor, aldığı kararlara uymayanlara para cezaları dahi verebiliyordu[2515].

İngiltere'den getirilen kömür sayesinde biraz ferahlayan İstanbul, 1920 yılı içerisinde yeniden kömür sıkıntısı ile karşı karşıya kaldı. Hem İtilâf donanması hem de Osmanlı Hükûmeti acilen kömüre ihtiyaç duymaktaydı. Komisyon kömür temin etmek üzere yeniden Yüksek Komiserlere müracaat etti[2516]. İtilâf Devletleri söz konusu komisyonu kurarlarken Osmanlı Hükûmeti'nin temin edilen kömürü yanlış ve kötü bir şekilde idare ettiğini savunmuşlardı. Fakat çok geçmeden kömür sorununu çözmek amacıyla kurdukları komisyonun, kalıcı bir çözüm bulamadığını anladılar. Ancak bu kez İtilâfçı komisyonun imdadına ülke içerisinden temin edilen kömür yetişti. Yerli kaynaklardan İstanbul'un ihtiyacı hemen hemen karşılanıyordu. Yüksek Komiserler 15 Kasım 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek stokların iyi durumda olmasından dolayı İtilâf Devletlerine kömür ihracına izin verilmesini talep ettiler[2517]. Yüksek Komiserlerin asayiş sorunlarına yol açmasına rağmen tasarruf yapılması konusunda neden ısrar ettikleri bu notadan sonra daha iyi anlaşılacaktı.

İtilâfçı Kömür Komisyonu sadece kömür havzasının bulunduğu bölgede değil, İstanbul'da kömürün tüketiminden sorumlu idi. Kömür tüketimi ile gündelik yaşam arasında bağlantı olduğundan İtilâfçı Kömür Komisyonu tarafından alınan kararlar İstanbul'da sosyal yaşamı da etkiliyordu. İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun önerilerini değerlendiren Yüksek Komiserler, gün ışığından daha fazla istifade edilebilmesi ve kömür tasarrufu sağlanabilmesi amacıyla yaz

---

2514 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

2515 "5 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 2144.

2516 "İtilâfçı Kömür Komisyonu Tarafından İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Sunulan 2 Haziran 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5272**, E 8939.

2517 "Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Sunulan 15 Kasım 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/5293**, E 15432; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5293**, E 15432.

saatine geçilmesine karar verdiler[2518]. Tasarruf sağlanabilmesi için yaz saati uygulamasından kış saatine geçilmesi gerekiyordu. Bundan sonra İtilâfçı Kömür Komisyonu önerdikçe saat değişikliği yapıldı. İşgal kuvvetleri İstanbul'da kaldığı müddetçe bu uygulama devam etti[2519].

TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a girişinden çok kısa bir süre önce, 13 Ekim 1922 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında kış saati uygulamasına geçildi[2520]. Osmanlı Devleti'nde yaz saati uygulaması ilk kez işgal yönetimi tarafından başlatılmıştı. Bu uygulamaya geçilirken Osmanlı Hükûmeti'nin fikri dahi alınmamış, alınan kararın Osmanlı Hükûmeti'ne bildirilmesi yeterli sayılmıştı.

Mudanya Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelen TBMM temsilcileri İtilâf Yüksek Komiserlerinin Türkiye'nin içişlerine müdahalelerine engel olmaya çalıştılar. Yüksek Komiserler 1 Mart 1923 tarihinden itibaren yaz saati uygulamasına geçmeye karar verdiklerinde TBMM temsilcisi Adnan Bey buna itiraz etti. Yüksek Komiserler de Türkiye'nin iç meselesi olduğunu kabul ederek bu uygulamadan vazgeçtiler[2521].

İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun İstanbul'da sosyal yaşama yaptığı müdahalelerden biri de eğlence hayatı ile ilgili idi. İtilâfçı Kömür Komisyonu, yaşanan kömür sıkıntısı nedeniyle gece yarısı sinema, tiyatro ve bazı eğlence mekânlarının kapatılmasını önerdi. Yüksek Komiserler bu öneriyi de kabul ettiler. Bu kararın uygulanabilmesi için İtilâf polisine ve belediyeye talimat gönderildi[2522]. Sinema, tiyatro ve eğlence mekânlarının büyük bir kısmının yabancılara ve gayrimüslimlere ait olması alınan kararın uygulanması noktasında bazı sıkıntılar çıkarmaktaydı. Bazı işletmelerin, alınan karara uymadıkları gözlemlendiğinden 2 Ekim 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında her türlü

2518 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

2519 "1 Ekim ve 14 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantılarından", **FO, 371/5164**, E 12516, **FO, 371/6496**, E 11661.

2520 "18 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2996; "24 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759; "13 Ekim 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935,** E 11807.

2521 "Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 1 Mart 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM,** 16/166.

2522 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

sinema, tiyatro ve restoranın 15 Ekim 1919 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, gece yarısından sonra kapatılması için yeni bir talimat hazırlandı[2523]. Osmanlı Hükûmeti bu meselede de tamamen devre dışı bırakılmış, işgal yönetimi doğrudan belediyeye talimat vermişti.

Yüksek Komiserler yapılan müracaatları dikkate alarak sosyal yaşamda yaptıkları düzenlemelerde esneklik gösterebiliyorlardı. Misal olarak İstanbul Rumları Noel ve yılbaşında restoran ve benzeri eğlence mekânlarının gece yarısından sonra açık kalması için Yüksek Komiserlere müracaat etmişlerdi. Rum basını, Yüksek Komiserlerin cevabını beklemeden, bu mekânların Noel ve yılbaşı gece yarısı açılabileceklerini duyurdu. Rumların kullandığı takvim ile batılıların kullandığı takvimlerde bu günler ayrı tarihlere rastlamaktaydı. Taleplerin kabul edilmesi halinde verilen izin beş gecelik olacaktı. Bunu dikkate alan Yüksek Komiserler, Rumların sadece istedikleri bir gece restoran vb. mekânları açabileceklerini bildirdiler[2524]. Dikkat edileceği üzere İstanbul Rumları, Osmanlı Hükûmeti'ni muhatap almıyor, Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükûmeti'nin yetki alanına giren hemen her konuda karar verebilme hakkını kendilerinde bulabiliyorlardı.

Bene-Berith Cemiyeti de Hahambaşı vasıtasıyla 22/23 Ocak 1921 gecesi "Petits Chams"da yapılacak ve gece 2.00'a kadar izin verilen eğlencenin sabaha kadar sürmesi için Yüksek Komiserlerden izin talep etti. Yapılan müracaatı değerlendiren Yüksek Komiserler, izni sabaha kadar olmasa da gece yarısı 04:00'a kadar uzattılar[2525].

Artan talepler üzerine Yüksek Komiserler gece yarısı yasaklarının yumuşatılmasına, gece açık kalma süresinin 02.00 olarak değiştirilmesine ve bundan başka tolerans gösterilmemesine karar verdiler[2526]. Rus Beyaz Haç Cemiyeti bu saati erken bulduğundan eğlence saatlerinin arttırılması için Yüksek Komiserlere teklifte bulundu. Ancak bu teklif reddedildi[2527]. Bir süre sonra eğlence mekânı sahipleri gece boyunca açık kalma isteklerini Yüksek Komiserlere ilettiler. 17

2523 "2 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

2524 "17 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 344; "30 Aralık 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 174125.

2525 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

2526 "4 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

2527 "15 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 8499.

Mart 1922 tarihinde Yüksek Komiserler bu tür mekânların açık kalma süresini bir saat daha uzattı[2528].

Sadece gayrimüslimlerin değil Müslümanların da özel gün ve gecelerde yapılacak etkinlikler için Yüksek Komiserlerden izin alması gerekiyordu. Ramazan geceleri yapılan faaliyetler için dahi Yüksek Komiserlerin iznine ihtiyaç vardı[2529]. Dini vecibelerin yerine getirilebilmesi ve dini geleneklerin yaşatılabilmesi için dahi işgal yönetiminden izin alınması son derece elem verici idi.

İşgal yönetimi kömür sıkıntısından dolayı İstanbul'da elektrik kullanımına kısıtlamalar getirdi. İstanbul'un gece yarısından sonra aydınlatılması işgal yönetimi tarafından yasaklandı. Sokakların karanlıkta kalması bazı suçlarda artışa ve asayiş sorunlarına yol açıyordu. Bu nedenle İtilâfçı Kömür Komisyonu kısıtlamaların kaldırılmasını önerdi. Bahsedilen kısıtlamalardan günlük olarak yaklaşık 20 ton kömür tasarruf ediliyordu. Bu sıralarda kömür grevi başladığından İngiltere'den İstanbul'a kömür getirilemiyordu. Bu koşullar altında işgal yönetimi kısıtlamalara devam etme kararı aldı[2530]. İngiltere'de kömür grevinin bitmesinden sonra Robeck, bazı suçların azalması için İstanbul'un aydınlatılması üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını önerdi. Ancak meslektaşları bu öneriyi kabul etmediler[2531]. İtilâf Devletleri arasındaki ticari rekabet nedeniyle bu önerinin reddedilmesi asayiş sorunlarını daha da arttırıyordu.

İşgal döneminde alınan tedbirlerden biri de İstanbul'da gece yarısı sokağa çıkma yasağıydı. Müslümanlardan çok gayrimüslimler bu durumdan şikâyetçiydi. Çünkü gayrimüslimlere ait eğlence mekânları genelde gece yarısı açıktı. Yüksek Komiserler eğlence mekânı sahiplerinin talep ve şikâyetlerden usandıklarından, bu tür taleplerin Patrik, Piskopos, Hahambaşı gibi "diplomatik temsilciler" aracılığıyla yapılmasına karar verdiler[2532]. İşgal yönetimi nezdinde cemaat önderlerinin diplomatik temsilci olarak kabul edilmesi ayrı bir mesele idi.

2528 "17 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3548.

2529 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210.

2530 "22 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E13853.

2531 "12 Kasım 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 14881; "10 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51.

2532 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

Kömür havzalarının TBMM'nin denetimine geçmesinden sonra İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun bölgedeki rolü sona erdi. Bundan sonra komisyon, yurtdışından getirilen kömürün dağıtılması ve tüketilmesi ile ilgilendi. TBMM temsilcilerinin İstanbul'da idareyi ele geçirmesinden sonra İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun faaliyetleri sadece işgal kuvvetleri için temin edilen kömür ve kullanımı ile sınırlandırıldı.

İstanbul'da ev, işyeri ve fabrikaların çoğunun ısıtılmasında kömür kullanılıyordu. Yaşanan sıkıntılar, İstanbul'da kömürün karaborsaya düşmesine neden oldu. Kömür maddi durumu iyi olanların temin edebildiği bir madde haline geldi. Maddi durumu iyi olmadığından kömür bulamayanlar ihtiyaçlarını odun kullanarak karşılamaya çalışıyorlardı[2533]. Kömür sıkıntısı yaşandığından İtilâf temsilcileri ormanlarda kesim yapmak isteyen bölge ahalisine bazı vesikalar dağıtıyorlardı. İdareye yapılan bu müdahale, Belgrad ormanlarının talan edilmesine neden olmaktaydı Hükûmet bu talanın önlenmesi amacıyla işgal yönetimi nezdinde teşebbüste bulunmaya ve ormanlarda devriye gezmek üzere bölgeye bir askerî müfreze göndermeye karar verdi[2534].

Belgrad ormanları İtilâf kuvvetlerinin odun ihtiyacını karşılamak amacıyla da kullanılmaktaydı. İşgal dönemi boyunca Kendros ve Cottereau Şirketleri, İtilâf kuvvetlerinin ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Belgrad ormanlarından odun temin etti. Vatandaşların kesimine engel olmaya çalışan Osmanlı hükûmetleri, işgal kuvvetleri namına yapılan kesime müdahale edemediler[2535]. Osmanlı hükûmetlerinin Belgrad havalisinin, İstanbul'un su ihtiyacını temin ettiği ve kesimin yasaklandığı şeklindeki notaları Yüksek Komiserler üzerinde hiçbir etki yapmadı[2536].

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra İstanbul'da bulunan TBMM temsilcileri, Belgrad ormanlarından kesilen odunlara karşılık işgal kuvvetlerin-

2533 "Dâhiliye Nezâreti'nin 19 Ağustos 1335 (1919) Tarihli Dosyası", **BOA,DH.İUM**, 19-8/1-21.

2534 "30 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919)", **BOA, MV**, 217/79.

2535 "Harington'dan Henderson'a 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup ve Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9159**, E 10544.

2536 "Sefa Bey'den Yüksek Komiserlere 31 Kasım 1920 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2720/20.

den 92,250 Lira talepte bulundular. Bu miktar beklediklerinden çok az olmasına karşın işgal kuvvetleri tek kuruş ödeme yapmadılar[2537].

15. İtilâfçı Demiryolları Komisyonu

19. yüzyılın ikinci yarısında yapımına karar verilen Osmanlı demiryolları bir ulaşım vasıtası olmanın dışında büyük devletlerin, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzlarını arttırmalarını sağlayan bir vasıta haline gelmişti. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı demiryolları yabancı yatırımcıların ilgi odağı olmuş, savaş sırasında Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasındaki ilişkilerin kesilmesi, Almanların demiryolları üzerinde nüfuz kazanmasını sağlamıştı. İtilâf Devleri askerî ve ticari açıdan büyük öneme sahip demiryollarına Mondros Mütarekesi'nde özel bir yer ayırmışlardı. Mütarekede demiryollarının İtilâf denetimine bırakılması ön görülmüştü. Antlaşmada geçen "denetim" kelimesi İtilâf Devletlerinin, Osmanlı demiryollarına el koymaları için bir gerekçe olacaktı. Aynı antlaşmada petrol, kömür ve diğer Osmanlı kaynaklarından ülke ihtiyaçları karşılandıktan sonra bunların İtilâf Devletlerine satılabileceği öngörülmüş, sadece satın alma aşamasında kolaylık gösterileceğine dair bir hüküm yer almıştı. İtilâf Devletleri satın almak yerine, kuracakları kurumlarla kömür kaynaklarına doğrudan el koyacaklardı.

İstanbul'da bulunan Anadolu Demiryolları Umûmi Müdürlüğü savaş sırasında teknik konulardan anlayan çok sayıda İttifak vatandaşını istihdam etmişti. Bunlar arasında çoğunluğu Almanlar oluşturmaktaydı. Savaştan sonra İtilâf kumandanları, işgalleri altındaki bölgelerden geçen demiryollarının denetimini üstlenmek üzere hemen harekete geçtiler. İtilâf kumandanları öncelikle teknik bilgi ve donanıma sahip askerî personel vasıtasıyla demiryollarında denetim kurmayı hedefliyorlardı[2538]. Demiryolları hakkındaki madde o kadar yoruma açıktı ki; Mısır'da bulunan İngiliz kumandan Allenby dahi Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesinde geçen "kontrol memurlarından" ne kastedildiğini anlamamıştı. Hangi devletin nerede hangi demiryolu hattında kontrol kuracağı, bu kontrolün

---

2537 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 26 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9639.

2538 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3416**, 202014.

amacının ne olduğu da tam anlamıyla bir muammaydı[2539]. İtilâf Devletleri bu sorunu, her devletin işgal ettiği topraklarında kalan demiryollarını kontrol etmesi fikri ile aşmaya çalışıyorlardı.

Henüz işgal edilmemiş topraklarda bulunan demiryolları savaş sırasında yapılan antlaşmalara uygun olarak idare edilecekti. Fransızlarla aynı sıralarda İngilizler de işgal sahalarında bulunan Anadolu demiryollarının idaresini üstlenmek üzere harekete geçtiler[2540]. Demiryolları idaresi için gerekli personel işgal ordularından temin edildiğinden demiryolları askerî idarenin vesayeti altına girdi.

İngiltere ile Fransa arasında varılan uzlaşmaya göre Doğu Trakya Fransız nüfuz alanı kabul edildiğinden 9 Kasım 1918 tarihinde Uzunköprü'ye gelen Fransız alayı Uzunköprü-Sirkeci demiryolu idaresine el koydu. Ancak daha sonra bölgeye Yunan askerleri gelince bu hat onlara devredildi[2541]. Yunanlılar Sinekli'ye kadar bu hattı işgal ettiler. Bundan sonra Sinekli-Sirkeci arasındaki kısa hat Fransızın denetiminde idi. Fransızların, geri kalanı Yunanlıların denetiminde kaldılar.

Personel sıkıntısından dolayı demiryollarını idare edemeyeceklerini anlayan İngilizler, demiryollarının İtilâf otoritelerinin müşterek tasarrufuna verilmesini kabul etmek zorunda kaldılar. Böylece demiryolları üzerinde İtilâfçı Demiryolu İdaresi kuruldu[2542]. İngilizlerin personel sıkıntısı yaşadıklarını gören Fransız Yüksek Komiseri, savaştan önce Türkiye'de Fransız demiryolları sisteminde yaklaşık dört yıl çalışan Albay Delauney'in demiryollarını yönetmesini önerdi. İngilizler her alanda olduğu gibi demiryolları idaresinde de yetkinin kendi tekellerinde kalmasını ve müttefiklerinin bu alanda kendilerine yardımcı olmasını istiyorlardı. Bu nedenle yapılan öneriye sıcak bakmadılar[2543]. İngiliz Dışişleri

---

2539 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3416**, 202662.

2540 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 212878.

2541 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C.I, Ankara, 1955, s. 145.

2542 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 14 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 206357.

2543 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 210059.

Bakanlığı, Albay Delauney'in demiryolları için en iyi şahıs olduğunu kabul etse de, Fransızların Anadolu'daki demiryolları üzerinde müttefiklerine oranla daha büyük hisselere sahip olması İngilizler açısından endişe yaratıyordu. Anadolu demiryollarının kontrolünün de verilmesi halinde Fransızlar duruma tamamen hâkim olacaklardı. Bu nedenle İngilizler Trakya'da demiryolları üzerinde Fransızların, Anadolu demiryolları üzerinde ise kendilerinin denetime devam etmelerini daha uygun buluyorlardı[2544].

İngilizlerin tutumu üzerine Fransız Hükûmeti, İstanbul Yüksek Komiseri aracılığıyla Paris'te bulunan İtilâfçı Maliye Komisyonu'na müracaat ederek Türkiye'de bulunan Alman demiryollarını yönetmek üzere Albay Delauney'in atanmasını teklif etti[2545]. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb, Delauney'in demiryolları konusundaki bilgi ve tecrübesine güvenmekle birlikte, Fransızların mütareke periyodunda bu önemli meselede hâkim duruma gelmelerine izin verilmemesini tavsiye etti. Webb, Fransızları ekonomik ve finansal meselelerde üstün ve ayrıcalıklı duruma getirebilecek herhangi bir tavizin sonradan sürtüşmelere neden olacağı konusunda da uyarılarda bulundu. Bütün bunlardan sonra Webb, demiryolları idaresi için bir İngiliz'in aday gösterilmesini önerdi[2546]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Delauney kadar yetenekli birini bulmak amacıyla çalışmalara başladı[2547]. Bu çalışmalar sürerken yaşanan sorunlarla demiryollarını işgal eden subaylar ve İstanbul İşgal Yönetimi ilgilenecekti.16 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, Türk demiryollarının yüksek denetimini üstlenmek üzere İtilâfçı Demiryolları Komisyonu'nun kurulmasına karar verdiler[2548]. Yüksek Komiserler Nafia Nezâreti'ne ise mütarekenin 15. maddesine istinaden 15 Ocak 1919 tarihinden itibaren demiryollarında "tam bir kontrol tatbik ve

2544 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 26 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 210059.

2545 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 211798.

2546 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 212357.

2547 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 4 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 212382.

2548 "16 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 22094.

icra kılındığı" bildirildi[2549]. Oysa Nafia Nazırı'nın da ifade ettiği gibi bu bir kontrol değildi. İtilâfçı Demiryolları Komisyonu, müdürlerinden itibaren içlerinde tarafsız devletler ve Osmanlı vatandaşlarının bulunduğu memurların büyük bir kısmını değiştirerek demiryolları hasılatına[2550] ve işlerinin tamamına el koydu. Böylece demiryolu şirketlerinin yapması gereken işleri kendi idarelerine alan İtilâf temsilcileri zaten bir kontrol komisyonu kurduklarını beyan ederek Osmanlı kontrolüne gerek kalmadığını bildirdiler. Demiryolu şirketleri ile yapılan mukavele gereğince Osmanlı Hükûmeti'nin, şirketler nezdinde bulunan komisyonlarla teması ve münasebeti de sırf demiryollarındaki asayiş işleri ile sınırlandırıldı[2551]. İtilâfçı polis teşkilatı kurulduktan sonra asayiş işlerinden de İtilâf kuvvetleri sorumlu olacaktı.

Demiryolları idarelerine el konulması nedeniyle ileride hak sahibi olan şahıs ve şirketler tazminat talebinde bulunabilirlerdi. İşte bu tazminat talepleriyle karşılaşmak istemeyen Fransız Yüksek Komiseri 21 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek "icab-ı harbiyeden" demiryollarına el koyduklarını, hak sahibi şirket ve şahıslara karşı sorumlu olmadıklarını bildirdi. Osmanlı Hükûmeti 17 Mayıs 1919 tarihinde demiryollarının bu şekilde kontrol edilemeyeceğini ve mesuliyet kabul edemeyeceğini bildirdiyse de Anadolu demiryolları İngilizlerin, Rumeli demiryolları Fransızların idaresi altına alındı[2552].

Tevfik Paşa Hükûmeti'nden sonra işbaşına gelen Damat Ferid Paşa Hükûmeti, demiryollarındaki denetimin işgale dönüşmesi üzerine Yüksek Komiserlere notalar göndererek mütarekenin ilgili maddesine göre demiryollarının kontrolünden bahsedildiğini İtilâf Devletlerinin, Osmanlı Hükûmeti'nin yapmakla mükellef olduğu hizmeti üstlenemeyeceğini bildirdi. Bu meselede de

---

2549 Yüksek Komiserler Toplantı tutanaklarında 16 Ocak 1919 olarak geçmektedir. **FO, 371/4155**, 22094.

2550 Demiryolu hatları hasılatının bir kısmı Düyûn-ı Umûmiye'ye taahhüd edilen teminata bağlı olup arta kalan hasılat fazlası üzerinde Osmanlı Hükûmeti hissedar bulunmaktaydı. Üstelik hükûmete ait kısmının neredeyse tamamı istikraz karşılığı teminat verilmişti. "Hariciye Nezâreti İstişare Odası'nın 4 Şubat 1335 (1919) Tarihli Mütalâası", **BOA, BEO**, 4555/341613, lef 5.

2551 "Nafia Nazırı'ndan Sadaret'e 29 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4555/341613, lef 4.

2552 "7 Kânûn-ı Sânî (Ocak) 2 Şubat ve 10 Mayıs 1336 (1920) Tarihli Mütalâalar", **BOA, HR.HMŞ,İŞO**, 132-25, lef 10-17.

haksız olduklarının farkında olan Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne cevap vermemeyi kararlaştırdılar[2553]. İtilâf temsilcileri, mütarekede geçen kontrolü, demiryolları idaresinin tamamen Osmanlı Hükûmeti'nden alınması şeklinde yorumluyorlardı[2554]. Madde bunu gerektirmese de egemen güç İtilâf Devletleri olduğundan, bundan sonra maddenin kapsamını istedikleri yönde yorumlayacaklardı.

İngiliz ve Fransızların İstanbul'a ulaşan demiryollarını denetim altına almaları da çok kolay oldu. Mütarekeden sonra karargâhını İstanbul'a taşıyan Milne'nin talimatı ile İngilizler, Anadolu'dan İstanbul'a gelen demiryolu hattının ulaştığı son nokta olan Haydarpaşa İstasyonu'nu denetim altına aldılar. Haydarpaşa Limanı'yla müştemilatında bulunan binalara da İtilâf askerleri tarafından el konuldu. Hükûmet 29 Temmuz 1919 tarihinde Yüksek Komiserler nezdinde itirazda bulunarak Haydarpaşa Limanı inşa imtiyazının Bağdat demiryolununun inşasından evvel verildiğini hatırlattı. Hükûmet, Bağdat demiryolu inşa imtiyazının 20 Şubat 1903, Haydarpaşa Limanı inşa imtiyazının ise bundan evvel, 23 Mart 1899 tarihinde hususi bir imtiyazname ile bir Osmanlı anonim şirketine verildiğini izah ederek mütarekeye ve devletlerarası hukuka riayet edilmesini istedi. Mütarekede İtilâf Devletlerinin limanlardan istifade edebileceklerinin yazıldığı limanlara el konulmasının uygun olmadığının da altı çizildi. Fakat İngiliz yetkililer, verdikleri cevapta adı geçen limanın alalâde bir liman olarak addedilmeyeceğini, Bağdat Demiryollarına ait olduğundan bu limanın, demiryollarını kontrol altında bulunduran İtilâf askerleri tarafından Bağdat demiryolu gibi kontrol edilmesi lazım geldiğini bildirdiler. Haydarpaşa Limanı'nın teslim edilmemesi nedeniyle hükûmet, 26 Ekim 1919 tarihinde İngilizlere başka bir nota verdiyse de sonuç değişmedi[2555]. Buna mukabil Fransızlar, Trakya'dan İstanbul'a gelen demiryolu hattının ulaştığı son nokta olan Sirkeci İstasyonu'nun denetimini ele geçirdiler[2556]. İtilâf Devletlerinin istasyonlara işgal askerleri yerleştirerek kurdukları bu denetim mütarekede öngörüldüğü şekilde

---

2553 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4225**, 72764.

2554 "Karadeniz İtilâf Ordusu Başkumandalığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Haziran 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4225**, 96964.

2555 "18 Eylül 1335 (1919) Tarihli Mütalâa", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 133/8.

2556 Tansel, **a.g.e.**, s. 56.

gerçekleştirildiğinden Tevfik Paşa Hükûmeti tepki gösterememişti. Ancak bir süre sonra kurulan denetim işgale dönüşmüştü.

Demiryollarına yönelik karar Osmanlı Devleti'nin topraklarında bulunan demiryolları üzerindeki egemenliğini tamamen kaybetmesi anlamına geliyordu. İtirazı görmezden gelinen Osmanlı Hükûmeti ısrarla kurulan denetimin mütarekeye aykırı olduğunu izah etmeye çalıştıysa da bu teşebbüslerden herhangi bir netice alınamadı[2557]. İşin peşini bırakmayan Osmanlı Hükûmeti 17 Mayıs 1920 tarihinde sorunu incelemek üzere karma bir komisyon kurulmasını önerdi. Bu öneriyi de Yüksek Komiserler ciddiye almadılar[2558]. Bu arada İstanbul resmen işgal edilmişti. İtilâf Devletlerinin gelinen aşamada Osmanlı Hükûmeti'ne kulak vermeleri zaten mümkün değildi.

Demiryollarının işletilebilmesi amacıyla İngiliz donanmasında görevli teknik sınıfa mensup 104 asker ve subay bu yollarda işçi olarak istihdam edildi. Yalnız demiryolu komisyonunda istihdam edecek personel bulma konusunda sıkıntı yaşanıyordu. Yüksek Komiserler Osmanlı kurumlarını denetlemek amacıyla o kadar çok komisyon kurmuş, bu komisyonlara o kadar çok üye atamışlardı ki; İstanbul'da demiryolu komisyonu gibi bir kuruma üst düzey idareci olarak atanacak İtilâf personeli kalmamıştı[2559]. İstanbul'da işgal kuvvetlerinin güvenliği ile ilgili zaafiyetler yaşandığından demiryollarında istihdam edilen askerleri görevden almak üzere harekete geçen Milne 31 Mayıs 1920 tarihinden itibaren demiryolları hakkında sorumluluk veya görev kabul etmeyeceğini bildirdi. Böylece kurulan denetimin kaldırılması gündeme geldi. Ancak bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı devreye girerek denetimin kaldırılacağı tarihin uzatılmasını sağladı[2560]. İtilâfçı Demiryolu Komisyonu ciddi anlamda personel sıkıntısı ile karşı karşıya kaldı. Bu durumda İtilâf Devletlerinin imdadına de-

---

2557 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5236**, E 3232; "17 Nisan 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

2558 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5236**, E 3232.

2559 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5215**, E 5055.

2560 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5215**, E 5055.

miryolları hakkında teknik donanıma sahip gayrimüslimler yetişti ve sıkıntı bu şekilde giderildi.

İtilâf Devletlerinin el koyduğu Osmanlı demiryolları şu hatlardan oluşuyordu;

(a) Anadolu Demiryolu.
(b) Konya'dan Pozantı'ya kadar Bağdat Demiryolu.
(c) İzmir-Aydın Demiryolu.
(d) İzmir-Kasaba Demiryolu.
(e) Mudanya-Bursa Demiryolu.

Anadolu ve Bağdat Demiryolları savaş sırasında tamamen Almanların denetimine girmişti. İzmir-Aydın Demiryolu İngiliz, İzmir-Kasaba ve Mudanya Bursa Demiryolu hattı ise Fransız şirketleri tarafından işletiliyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı Devleti, İtilâf şirketleriyle yapılan sözleşmeleri feshettiğinden İngiliz ve Fransız şirketleri ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlar, demiryolları Osmanlı Devleti'nin denetimine girmişti. Yeterli teknik personele sahip olmayan Osmanlı Devleti bu açığını müttefiklerinden temin etmeye çalışmış, bu sayede Almanların demiryolları üzerindeki nüfuzu artmıştı. Savaşın sonunda İtilâf Devletleri, Almanların demiryolları üzerindeki nüfuzunu kırabilmek amacıyla tedbirler aldılarsa da demiryollarında istihdam edilecek yeterli personel bulunamadığından Almanya ve Avusturya-Macaristan vatandaşı personelin bir kısmının kalmasına geçici olarak müsaade edildi. İtilâfçı Demiryolu idaresi ilk iş olarak bu personelin tamamının işine son verdi. Gerekli personel Türkiye ve çevresindeki İtilâf ordularından temin edildi. İtilâfçı Demiryolu Komisyonu iki hedef belirlemişti. İlki, ülkeyi politik olarak kontrol altında tutmak maksadıyla demiryolu hizmetlerini yürütmek ikincisi de bu hatlardan İstanbul'un iaşesini temin etmekti[2561].

Demiryolları idaresine el koyan İtilâf Devletlerinin kendi aralarında karşılaşabilecekleri üç önemli sorun vardı. Birincisi İtilâfçı Demiryolu Komisyonu'nun hak sahibi şirketlerin, işgal sürecindeki kayıplarını karşılayıp karşılayamayacağı idi. İkincisi hatların işletilmesinden kaynaklanabilecek kayıpların nasıl karşılanacağıydı. Nihayet üçüncüsü de kazanç sağlanması halinde elde edilecek kazancın nasıl kullanılacağı idi. İlk iki sorununun cevabı gayet basitti. Her türlü taz-

---

2561 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 23 Nisan 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5236**, E 3702.

minat talebi kayıp ve zarar işgal masrafları kabilinden Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilecekti. Üçüncü sorun ise çözülemeyecek gibi değildi. Kazanç sağlanması halinde elde edilecek kazanç önce istihdam edilen personele dağıtılacak bundan sonra kalan kazanç hak sahibi şirketlere ödenecekti[2562]. Yalnız İngiliz Hükûmeti'nin bu şirketlere ödeme yapmak gibi bir düşüncesi yoktu[2563]. Son karar İtilâf şirketlerinden gelebilecek talepleri önlemek amacıyla alınmış olup ileride ödeme yapılması için herhangi bir çalışma yapılmamıştı.

İtilâf kumandanları kendi bölgelerinden geçen demiryolu hatlarında bulunan araç, gereç, taşıt ve malzemelere el koyuyorlardı[2564]. İşgal altında olmayan bölgelerde ise bu malzemelere el koymak isteyen İtilâf kumandanlarına, Osmanlı yetkililerinin çoğu olumsuz yanıt vermekteydi. Anadolu'nun nüfuz sahası olduğunu ilân eden İngiliz Hükûmeti, Yüksek Komiseri aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapıyordu[2565].

Anadolu'daki demiryollarında çalışan Osmanlı ve Alman personelin çekilmesi demiryolu hizmetlerinde karışıklık ve aksaklıkların yaşanmasına neden oldu. Demiryollarında düzen bozulduğundan önemli karışıklıklar yaşanmaktaydı. Bu sırada Türkiye'de bulunan İngiliz personeli düzeni yeniden sağlayacak kapasiteye sahip değildi. İngilizler, demiryolundan anlayan Osmanlı vatandaşlarını işe almaya mecbur kaldılar[2566]. Yalnız istihdam sırasında gayrimüslimlere öncelik tanınıyordu. Gayrimüslimlerden müracaat edenlerin fazla olması durumunda Müslümanlar işten çıkarılıyor, yerlerine gayrimüslimler istihdam ediliyordu[2567].

İtilâf Yüksek Komiserlerinin personel politikası nedeniyle Osmanlı Hükûmeti henüz işgal edilmemiş bölgelerde yaşanan sıkıntıyı teknik bilgiye sa-

2562 **A.b.**

2563 "İngiliz Savaş Bakanlığı Tarafından Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen 6 Ağustos Tarihli Telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Ağustos Tarihli Cevabı", **FO, 371/5236**, E 9555.

2564 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 193518.

2565 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 25 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 193518.

2566 "Mısır İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 20 Kasım 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418**, 206357.

2567 **Sabah,** 6 Şubat 1919, no. 10498.

hip subaylardan yararlanarak azaltmaya çalışıyordu[2568]. Demiryollarını sömürgecilik plânlarının önemli bir parçası olarak gören işgal yönetimi bundan rahatsız oldu. İşgal yönetimi, demiryollarında gayrimüslimlerin istihdam edilmesini daha yararlı buluyordu. Ayrıca silahlı Türk subaylarının demiryollarını işletmesi halinde işgal yönetiminin isteklerini kabul ettirme olasılığı azalıyordu. Türk subaylarının demiryolu işletmeciliği konusunda tecrübe kazanmaları da onların işlerine gelmemekteydi.

İtilâfçı Demiryolu İdaresi, çalışanların maaşlarını ve yapılan masrafları Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeye çalışıyordu. Osmanlı Hükûmeti maaşları ödemeyince demiryolları çalışanları görevden ayrılmaya başladı. Personel kaybının demiryollarının işleyişine zarar vereceğini bilen idare, çalışanlara ödeme yaptı. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi, yapılacak ödemeler ve masraflar kayıt altına alınarak ileride Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilecekti[2569].

İtilâfçı Demiryolu İdaresi, demiryolu gelirlerini arttırmak amacıyla da teşebbüslerde bulundu. İtilâf Devletlerinin denetimine giren demiryolu idaresi 1919 Şubat ve Mart aylarında çalışanların maaşlarına zam yaptı. İdare bu zamla birlikte yakıt ve yükleme fiyatlarının yükselmesini gerekçe göstererek banliyö trenleri hariç yolcu ve yük taşıma ücretlerini arttırdı. Yüksek Komiserler arttırılan tarifeleri Osmanlı Hükûmeti'ne bildirmeyi düşündülerse de sonradan Fouques Duparc'ın önerisi ile bundan vazgeçildi. Osmanlı Hükûmeti'nin bu kararı basından öğrenmesini daha uygun bulundu[2570]. Sonraki aşamada indirimli tarifeler kaldırıldı. Askerler, göçmenler ve hatta hayırsever cemiyetleri dahi sivillerle aynı ücreti ödemek zorunda kaldılar. Zarar ettiği ileri sürülen idare bu sayede 1919 yılı Mayıs ayında 142,508 lira olan gelirini aynı yılın Eylül ayında 669,964 liraya çıkardı[2571]. İşgalin nimetlerinden yararlanmak isteyen idare kazancını daha da arttırmak için elinden geleni yaptı.

2568 "6 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47772.

2569 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 18 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3418,** 206357.

2570 "Demiryolları İdaresi, Kasım 1919 Sonu İtibarıyla Demiryollarının 6 Aylık İşleyişi Hakkında Rapor", **FO, 371/4176**, 112500; "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

2571 "Demiryolları İdaresi, Kasım 1919 Sonu İtibarıyla Demiryollarının 6 Aylık İşleyişi Hakkında Rapor", **FO, 371/4176**, 112500.

Savaş sırasında nakledilen askerler dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti'nin idareye borcu bulunuyordu. İdare öncelikle bu alacakları Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmeye çalıştıysa da Osmanlı maliyesinin durumu buna imkân vermiyordu. Savaştan sonra terhis edilen askerlerin ve esirlerin nakli devam ediyordu. Savaş öncesinde bulundukları bölgelere dönmeye çalışan, Rum ve Ermeni göçmenlerin nakil işlemleri de Osmanlı Hükûmeti'nin sorumluluğundaydı. Hükûmet bu göçmenlerin indirimli tarifelerden yararlanmasına karar verdi. Ancak İtilâfçı Demiryolu İdaresi ağır kayıplara uğradığını gerekçe göstererek indirimli ücret uygulamasına son verilmesini önerdi. Yüksek Komiserler de indirimli tarifeleri kaldırarak keyfiyeti bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiler[2572]. Buna göre Türk askerleri, işgal kuvvetleri ve göçmenler indirimden yararlanamayacaktı. Ayrıca idare, Osmanlı Hükûmeti tarafından alacakları ödeninceye kadar nakil işlemlerini askıya aldı. Ancak Osmanlı Hükûmeti'nin nakit ödeme yapması ya da borçların ödeneceğine dair teminat vermesi halinde sevkiyat yapılabilecekti[2573]. Demiryollarından yararlanan işgal kuvvetleri için İtilâf Devletleri herhangi bir ödeme yapmıyorlardı. Bu askerlerin nakil masraflarına dair kayıtlar tutulsa da İtilâf Devletleri bu masrafları işgal masrafları bağlamında değerlendirerek ileride Osmanlı Devleti'nden talep etmeyi düşünüyorlardı. Bu nedenle İtilâf askerlerine uygulanan indirimin kaldırılmasında bir sakınca görülmemişti. Osmanlı askerlerinin nakil işlemleri askıya alınırken işgal kuvvetlerinden bahsedilmediğinden onların naklinde bir engel yoktu.

Osmanlı maliyesi nakit sıkıntısı çektiğinden demiryolu idaresine geçmişteki borçlarla ilgili ödeme yapacak durumda değildi. Bu nedenle askerler memleketlerine gönderilemiyor, göçmenlerin nakil işlemleri de yapılamıyordu. Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek bu soruna acilen çözüm bulunmasını talep eden Yüksek Komiserler, Osmanlı subayları tarafından ödenen temettü vergilerinin bulunduğu hesapları da Anadolu Demiryolu İdaresi'ne borçları ödenene kadar askıya aldılar[2574].

2572 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988; 10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

2573 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 91854.

2574 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 109751.

Yüksek Komiserlerin müşterek notasından sonra hükûmetin emriyle olacak, demiryollarına borcu olan daireler az da olsa ödeme yapmaya başladılar. Fakat idare borçların tamamının ödenmesini istiyordu[2575]. Bu da ekonomik sıkıntılar nedeniyle mümkün değildi. Osmanlı maliyesinin ne kadar zor durumda olduğunu çok iyi bildiği halde Webb, Osmanlı Hükûmeti'ne bir mektup göndererek eski borçların ödenmesi gerektiğini bir kez daha hatırlattı[2576].

Maliyenin içerisinde bulunduğu durum demiryollarına ödeme yapılmasına imkân vermediğinden göçmenlerin nakil işlemleri gerçekleştirilemiyordu. Calthorpe teminat karşılığında demiryolu ücretlerinin Osmanlı Devleti hesabına borç olarak kaydedilmesine izin verilmesini önerdi[2577]. Aksi takdirde göçmenlerin nakli yapılamayacaktı.

İndirimli tarifeleri kaldıran Yüksek Komiserler, 1921 yılı sonlarında 3-6 yaş arası çocukların demiryollarından yarı tarife ödeyerek yararlanabilmelerine imkân veren bir düzenleme yaptılar[2578]. Bu karar hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne sadece bilgi verildi.

Almanların ayrılmasından sonra Anadolu demiryollarında hâkimiyet İngilizlere geçti. İşgalin bitmesi halinde demiryollarının Türklerin ya da imtiyaz sahiplerinin denetimine girmesinden endişelenen İngiliz Hükûmeti, istihdam edilen teknik personelin demiryollarında daimi statüde çalışabilmelerini sağlayacak değişiklikler yapmaya çalıştı[2579].

1920 yılı başlarından itibaren Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin güç kazanması üzerine İngilizler demiryollarında istihdam ettikleri personeli geri çekmeye karar verdiler. İstanbul'un iaşesi neredeyse tamamen Anadolu'dan sağlanıyordu. İngiliz personelin çekilmesi ile Kuvâ-yı Milliye demiryollarında daha kolay bir şekilde denetimi sağlayacaktı. Ayrıca Fransızlar, Kuvâ-yı Milliye'nin denetimine

---

2575 "Karadeniz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 20 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4176**, 174124.

2576 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 174124

2577 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4196**, 96928.

2578 "12 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13047.

2579 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 10 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 175133.

geçmesini önleme gerekçesiyle demiryollarını denetim altına alabilirlerdi. Her halûkârda İngilizlerin itibarına gölge düşürülmüş olacaktı. Bunları nazarı dikkate alan İngiliz Hükûmeti demiryollarındaki denetimi barış antlaşması imzalanana kadar sürdürmeye karar verdi[2580].

Demiryolları meselesi kökeni 19. yüzyıla dayanan çetrefilli bir mesele idi. Bu nedenle İtilâf Devletleri nüfuz bölgelerinde el koydukları demiryollarını idare etme konusunda bazı sıkıntılar yaşıyorlardı. Savaşın üzerinden iki yıl geçtiği halde İtilâf Devletleri, Osmanlı demiryolları üzerinde arzuladıkları denetimi kuramamışlardı. Sevr Antlaşması'na göre, Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar üzerinde demiryolu imtiyazı bulunan herhangi bir ortaklığa ait işletme, mal, hak ve çıkarlara İtilâf Devletlerinin isteği doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti tarafından el konulacak, bundan sonraki aşamada bunları İtilâf Devletleri devralacaktı. Bu devir, Cemiyet-i Akvam Konseyi'nce atanacak bir hakemin saptayacağı fiyat üzerinden olacaktı. Bu tutar Maliye Komisyonu'na yatırılacak, komisyon da bunu diğer paralarla birlikte ortaklıkla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olabilecek kişiler arasında bölüştürecekti[2581]. Bu işte İtilâf Devletleri, Türkiye'de yabancılara ait demiryolları ve malzemelerini ele geçirmek için Osmanlı Devleti'ni paravan olarak kullanacak, ileride oluşabilecek olası tazminat taleplerine Osmanlı Hükûmeti karşılık vermek durumunda kalacaktı.

Sevr Antlaşması'nda İtilâf Devletlerinin, Osmanlı demiryollarından, iç taşımada, ihracatta, ithalatta ya da transit geçişte uygulanan en elverişli rejimden tam hakla yararlanmaları öngörülmüştü. Demiryollarında uygulanacak tarifelere de İtilâf Devletleri karar vereceklerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklar üzerinde bulunan, gerek Osmanlı Hükûmeti'ne, gerek özel ortaklıklara ait demiryollarının başkasına geçirilmesine ilişkin özel hükümlerle, ayrıcalık sahiplerini ilgilendiren ve personelin emekliliğine ilişkin akçalı hükümler saklı kalmak üzere demiryolları ve malzemeleri eksiksiz ve olabildiğince iyi durumda işgal kuvvetine bırakılacaktı. Bölünmüş demiryolları ve malzemeleri hakkında ise kurulacak hakem komisyonları karar verecekti[2582]. İşletme koşulları, ilgili

---

2580 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 10 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4176**, 175133.

2581 **Sevr Antlaşması**, md. 294. Erim, **a.g.e**, s. 635.

2582 Osmanlı Hükûmeti, Hicaz Demiryolu'nda sahip olduğu tüm haklardan vazgeçmiş, ilgili hükûmetlerce bunun işletilmesi, bu demiryoluna bağlı ve bu demiryolu için kullanılan

demiryolu yönetimleri arasında bir antlaşmayla düzenlenecekti. Bu yönetimler antlaşma koşulları üzerinde anlaşamazlarsa hakem komisyonları sorunu çözecekti[2583]. Sevr Antlaşması, işgal edilen bölgelerde bulunan demiryollarında hak sahibi şahıs ve şirketlerin hakları saklı kalmak koşuluyla, demiryollarını Osmanlı Devleti'nden tamamen koparıyordu. Antlaşmadan, hududları içerisinde kalan demiryollarının Osmanlı Devleti'ne bırakılması gibi bir sonuç çıkarmak mümkünse de demiryollarının işletme ve kullanım hakları konusunda Osmanlı Hükûmeti tamamen etkisiz hale getirilmişti. Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilâfçı Demiryolu Komisyonu işgal altında bulunan demiryolları üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet kurmak üzere harekete geçecekti.

Kısa süre içerisinde personel sıkıntısını gidermeyi başaran İtilâfçı Demiryolu Komisyonu, işgal altındaki bölgelerden geçen demiryolları üzerindeki etkisini arttırdı. Bu komisyonun ilk icraatlarından bir tanesi demiryolu ücretlerine zam yapılmasını talep etmek oldu. Komisyonun talepleri doğrultusunda onaylanan yeni ücretler Osmanlı Hükûmeti'ne nota ile bildirildi. 1920 yılı sonlarına doğru komisyon, tarifelerin %25 oranında arttırılmasını talep etti. Yüksek Komiserler 3 Aralık 1920 tarihinde düzenledikleri toplantıda bu artışı onayladıktan sonra 6 Aralık 1920 tarihinde müşterek bir nota göndererek Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiler[2584]. Bu aşamadan sonra Osmanlı Hükûmeti'nin belirlenen tarifeleri kabul etmemek gibi bir alternatifi bulunmamaktaydı.

İşgal döneminde demiryollarında karşılaşılan sorunlardan bir tanesi de demiryolu biletlerinin karaborsaya düşmesi idi. Yapılan incelemeler sonucunda özellikle İstanbul'da bulunan bazı Fransız askerlerinin, İstanbul-Sofya arasındaki trenler için biletleri erkenden satın aldıkları ve daha sonra bunları isteyenlere yüksek fiyatlarla satarak karaborsacılık yaptıkları anlaşıldı. İtilâfçı Demiryolları Komisyonu bu suiistimalleri önlemek istediyse de başarılı olamadı[2585].

---

malların bölüştürülmesi için yapılan bütün düzenlemeleri kabul ettiğini bildirmişti. Bu düzenlemelerde, demiryolunun dini bakımdan özel durumu tam olarak tanınacak ve korunacaktı. **Sevr Antlaşması,** md. 353-360. Erim, **a.g.e**, s. 663-666.

2583 **Sevr Antlaşması,** md. 361. Erim, **a.g.e**, s. 667.

2584 "3 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 15924; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5294**, E 16067.

2585 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Departmanı 23 Aralık 1920 Tarihli Derkenar", **FO, 371/5294**, E 16097.

İtilâfçı Demiryolları Komisyonu'nun diğer bir icraatı, işgal altındaki güzergâhlarda bulunan malzemelere el koymak oldu. Bu malzemelere, gelecekte İtilâf şirketlerinin zararlarına karşılık olarak talep edilecek tazminatlara mahsup edilmek üzere el konulduğu açıklandı. Düyûn-ı Umûmiye bünyesinde kurulan Muvakkat Mali Komite bu uygulamanın doğru olmadığına dair görüş bildirdiyse de sonuç değişmedi[2586]. Görüldüğü üzere İtilâf Devletlerinin yaptıkları haksız uygulamalar farklı sebeplerle de olsa İtilâf kurumları arasında da zaman zaman antlaşmazlıklara neden olabiliyordu. Bu durumlarda devreye giren Yüksek Komiserler nihai kararı veriyorlardı.

İtilâfçı Demiryolu Komisyonu, denetimin bir sonucu olarak demiryolu gelirlerine ve malzemelerine el koyuyordu. Ancak el konulan demiryollarında, muhtelif devletlere mensup şirket ve şahısların hisseleri vardı. İtilâfçı Demiryolu Komisyonu'nun kurulmasından sonra bu şahıs ve şirketler kayıplarının karşılanması amacıyla İtilâf Devletlerine müracaat etmeye başladılar[2587]. İtilâf Devletleri bu müracaatlara cevap vermeden meseleyi İstanbul İşgal Yönetimi'ne havale ediyorlardı[2588]. Yüksek Komiserlerin, hükûmetlerinden bir talimat almadan hareket etmeleri mümkün olmadığından mesele çözümsüzlüğe mahkûm kalıyordu.

Türkiye'de bulunan demiryollarındaki hisselerin sahiplerine iadesi konusundaki tartışmalar Paris'te de devam ediyordu. Paris'te, Tazminat Komisyonu'na bağlı Fransız ve İtalyan üyeler bu hisselerin sahiplerine iade edilmesi doğrultusunda görüş bildirirken, İngiliz üye bu görüşe karşı çıkıyordu. İtalyan ve Fransız üyelerinin ısrarı neticesinde İngiliz üye de bu kararı kabul etmek zorunda kaldı[2589]. Ancak İngiliz üyenin kabul ettiği kararı, hükûmeti kabul etmeyerek hisselerin iadesi konusunda hangi karar alınırsa alınsın kararın uygulanması

2586 "24 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

2587 "Londra İsviçre Maslahatgüzarından İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ağustos 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6539**, E 9564; "Alman Tazminat Komisyonu'nun Talebi", **FO, 371/6539**, E 10190; "Avusturya Macaristan Tazminat Komisyonu'nun Talebi", **FO, 371/6540**, E 11313.

2588 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Ekim1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 11313; "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 12092; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliği'ne 4 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 12092.

2589 "Türk Demiryollarındaki Alman Hisselerin Teslimi Hakkındaki Derkenardan", **FO, 371/6540**, E 12075.

noktasında hiçbir adım atmaması için temsilcisini uyardı[2590]. İtalya ve özellikle Fransa'yı, İngilizlerden ayrı karar almaya iten nedenler siyasi olmaktan öte ekonomik karakter taşımaktaydı. İtalyan ve Fransız ticaret çevrelerinin İngilizlere oranla demiryolları üzerindeki menfaatleri daha fazlaydı. İtalya ve Fransa hükûmetleri, vatandaşlarının menfaatlerini korumaya çalışırken İngiltere işgal sahasında bulunan demiryollarını eski sahiplerine teslim etmek istemiyordu.

Demiryollarında hissesi bulunan şahıs ve şirketleri, kayıplarının peşinde koşarlarken Fransız, İngiliz ve İtalyan ticari grupları, Anadolu demiryollarını işletmek amacıyla yeni ticari ortaklıklar kurmaya çalışıyorlardı. İtalya'nın Londra Elçisi M. Imperiali bu grupların bir an önce toplantı yapabilmesi için kendisine nüfuzunu kullanma yetkisi verilmesini rica etti[2591].

Büyük Taarruz'dan sonra TBMM, Anadolu'dan geçen demiryollarını tamamen denetimi altına aldı. Mudanya Konferansı'nın ardından İstanbul ve Trakya'da bulunan demiryolları da fiilen TBMM'nin denetimine geçti. Lozan Antlaşması'nda; Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklar üzerinde bulunan, gerek Osmanlı Hükûmeti'ne, gerek özel ortaklıklara ait demiryollarının başkasına devredilmesine ilişkin özel hükümlerle, ayrıcalık sahiplerini ilgilendiren ve personelin emekliliğine ilişkin akçalı hükümler saklı kalmak üzere demiryolları ve malzemelerinin eksiksiz ve olabildiğince iyi durumda bırakılması kararlaştırıldı[2592]. Bu yönüyle Sevr Antlaşması'ndaki hükümlerle benzerlik gösterse de Sevr'in diğer bağlayıcı hükümleri Lozan Antlaşması'nda yer almıyordu. Neticede, Türk topraklarından geçen demiryolları Türkiye'ye bırakıldı. Ancak demiryolları ayrıcalıkları, malzemeleri ve hisseleri ile ilgili tartışmalar Lozan Antlaşması'ndan sonra da devam edecekti.

16. Liman ve Tersanelere El Konulması ve İtilâfçı Tersane Komisyonu

Mondros Mütarekesi'nde İtilâf Devletlerinin, gemilerin tamiri için Türk liman ve tersanelerinden yararlanabilmesi, Türk kaynaklarından ülke ihtiyaçları

2590 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Ticaret Bakanlığı'na 28 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 12075.

2591 "M. Imperiali'den Curzon'a 13 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 81, **FO, 406/44**.

2592 **Lozan Antlaşması**, md. 108. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s .107-108.

karşılandıktan sonra petrol, kömür ve diğer donanma malzemelerinin satın alınmasında İtilâf Devletlerine kolaylık gösterilmesi kararlaştırılmıştı.

13 Kasım 1918 tarihinden itibaren İstanbul liman ve tersanelerini işgal eden İtilâf donanması, Türk gemilerinin hareketine engel olmaya başladı. Goben ve Tuzla'da kalan diğer Osmanlı gemileri Haliç'te kontrol altına alındı. İstinye ve Haliç'teki tersaneleri idare etmek üzere İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu kuruldu. Mütarekenin donanma ile ilgili maddelerinin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla küçük bir komisyonla beraber bir irtibat subayı Bahriye Nezâreti'ne gönderildi. Bu komisyon görünürde İstanbul'a gelecek İtilâf filosunun geçişi sırasında meydana gelebilecek engellemeleri bertaraf edecekti[2593] Ancak bunun asıl amacı Bahriye Nezâreti'ni denetim altında tutmaktı.

Osmanlı Hükûmeti limanların herhangi bir gerekçe gösterilmeden işgali karşısında kayıtsız kalmayarak Yüksek Komiserleri protesto etti. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti'ne cevabi bir nota gönderen Yüksek Komiserler İstanbul Limanı'nın, Anadolu Demiryolu'na ait olduğunu iddia ederek kendilerini savunmaya çalıştılar[2594]. Demiryoluna ait olsa dahi Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükümleri gereği İtilâf Devletlerinin limanı işgal etmeleri için herhangi bir gerekçe bulunmamaktaydı.

Fransız Yüksek Komiseri Amet mütarekenin Türklere kendi limanlarını kullanma hakkı verdiğini fakat bir yerden bir yere gidecek olan gemilerin denetlenmesi gerektiğini ifade etse de işgal yönetimi buna izin vermemekteydi. Yüksek Komiserler liman ve kıyıları tamamıyla kontrol altına almak ve bu konuda gerekli tahkikatı yapmak amacıyla başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Çanakkale'de İtilâfçı Tahkikat Komisyonu'nu kurdular. Ayrıca 12 Aralık 1918 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında suyollarından geçişin kontrol edilebilmesi amacıyla bir Donanma Kontrol Komisyonu tesis edildi[2595]. Boğazların kontrol edilebilmesi ve İstanbul'un iaşesinin karşılanabilmesi için geçiş sorununun bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Bu amaçla kurulan komisyona İngilizler Yüzbaşı Staveley'i, İtalyanlar Kumandan Aymerik'i tayin ederken, Fransızlar ise adını daha sonra bildirecekleri bir subay tayin edecekleri taahhü-

2593 "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md. 70-71", **FO, 371/6469**, E 5233.

2594 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

2595 "12 Aralık 1918 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

dünde bulundular[2596]. Bundan sonra bahsedilen limanlarda Türk gemileri İtilâf Devletlerinin izni ile hareket edebileceklerdi. Oysa mütareke, İtilâf Devletlerine kesinlikle böyle bir hak ya da yetki vermiyordu. Mütarekeye göre İtilâf donanması sadece liman ve tersanelerden yararlanma hakkına sahip olabilecekken İtilâf Devletleri İstanbul ve Çanakkale'yi işgal ederek Türk gemilerinin hareketine sınırlama getirdiler. Deniz yolu ile taşınan bütün malzemeler de herhangi bir bedel ödemeksizin İtilâf Devletlerinin denetimine girdi. Bundan sonra İtilâf Devletleri mütareke hükümlerine aykırı olarak herhangi bir bedel ödemeksizin limanlara gelen kaynak ve malzemelerden öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayacaklardı.

2 Ocak 1919 tarihinde yapılan toplantıda Yüksek Komiserler, deniz trafiğinin nedensiz bir şekilde durdurulmayacağından hareketle Boğazlardan her türlü geçişe izin vermeyi kararlaştırdılar. Bu toplantıda alınan karar gereği Donanma Kontrol Komisyonu yolcu, asker, silah, cephane ve bölge ahalisi hakkında rapor hazırlamak üzere işgal altındaki Osmanlı limanlarında bilgi servisi kuracaktı[2597].

İtilâf Amirallerinin yer aldığı Tahkikat Komisyonu da yaptığı hazırlık çalışmaları sonucunda İtilâfçı Tersane Komisyonu'na dönüştürülmüştü[2598]. Tersaneler görünürde Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı olduğundan masraflar Osmanlı Hükûmeti tarafından karşılanmaktaydı. Ancak asıl idare İtilâf Amirallerinden mürekkep İtilâfçı Tersane Komisyonu'nun hâkimiyetindeydi.

İtilâf gemilerinin tamir ve bakımı için yapılan işlerden dolayı İtilâf Devletleri tarafından herhangi bir ödeme yapılmadığından Osmanlı tersane idaresi işçi maaşlarını ödeyemeyecek duruma geldi. 28 Ağustos 1919'a kadar yapılan işlerden dolayı tersaneye İngilizlerin 39,000 Fransızların 30,000 ve İtalyanların 4,000 lira ödemesi gerekiyordu. Sonunda Osmanlı tersane idaresi alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla İtilâf yetkililerine müracaat etti. Oysa İtilâf Devletleri kendileri için yapılan işlere karşılık herhangi bir bedel ödemeyi düşünmüyorlardı. Neticede oluşan masrafların İtilâf Devletleri hesabına borç olarak kaydedildiği ve savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği tazminata mahsup edilece-

---

2596 "19 Aralık 1918 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

2597 "2 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155,** 11449.

2598 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

ği açıklandı. İşçi maaşlarının ödenememesi tersanelerdeki işleri durma noktasına getirmişti. Bu da, hareketine sınırlandırma getirilen Osmanlı donanmasından çok, operasyonlarını sürdüren İtilâf donanmasının tamir ve bakımının yapılamamasına yol açacaktı. İşgal donanmasında en fazla gemiye sahip İngiltere'nin Yüksek Komiseri Robeck, işçi maaşlarının ödenebilmesi ve işlerin aksamaması için biriken borçları ödeyeceklerini bildirdi[2599]. Robeck'in bu beyanına rağmen İngiliz Hükûmeti, Fransız Hükûmeti'nin payına düşen masrafları ödemesi koşuluyla İngiltere'nin ödeme yapabileceğini açıkladı. Fransız Hükûmeti ise İstinye ve Haliç tersanelerinde yapılan tamir masraflarından kendi payına düşeni ödeyeceğini bildirdi[2600]. Bu, ödeme yapmamak için ileri sürülen bir bahane idi. Zaten Robeck de yapılan masraflar hakkında sadece bilgi alıyor, ödeme için herhangi bir teşebbüste bulunmuyordu[2601]. İleride tamir ve bakım masrafları işgal masrafı kabul edilerek Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilecekti. Kısacası İstanbul işgal altında bulunduğu müddetçe İtilâf donanmasının bütün tamir ve bakım masrafları Osmanlı Hükûmeti tarafından karşılanacaktı.

İşgal döneminde İtilâf donanması mütareke hükümlerine uygun olarak Türk tersanelerden istifade ettiyse de mecbur kalmadıkça yapılan tamir ve bakım bedellerini ödemedi[2602]. Osmanlı Hükûmeti, yaklaşık 400,000 lirayı bulan bu meblağın ödenmesi amacıyla teşebbüslerde bulundu. Fakat herhangi bir ödeme yapılmadı[2603].

Mali sıkıntı içerisinde olan Osmanlı hükûmetleri bir süre sonra 200'e yakın işgal gemisinin bakım ve masraflarını ödeyemeyecek duruma geldi. Tersane

---

2599 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765; İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 144976.

2600 "Acil Donanma Harcamaları Daimi Komisyonu'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 17 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4239**, 162702.

2601 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4239**, 165042.

2602 Mütarekeden A. Vickers Şirketi'nin idareyi devraldığı 11 Mayıs 1920 tarihine kadar tersanede yapılan tamir ve bakım işlemleri karşılığında İngilizlerin ödemesi gereken meblağ 259,567, Fransızların 103,655, İtalyanların ise 39,986 olmak üzere toplam 403,204 liraydı. İtilâf donanması bu meblağı ödememişti.

2603 "26 Temmuz 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/228.

Komisyonu, hükûmetten gönderilen tahsisat kesilince tamir ve bakım yaptıran İtilâf gemilerinden nakit para tahsil edilmesine izin verdi. Nakit olarak ödenen bu ücretler de işgal masrafı kabilinden Osmanlı Hükûmeti hesabına borç kaydediliyordu[2604]. İtilâf Devletlerini nakit ödeme yapmaya iten tersane işçilerinin maaşlarının ödenememesiydi. Maaşların ödenememesi hizmet kalitesini düşürmekteydi. Ayrıca maaşlarını alamayan tersane işçileri görevi bırakıyorlardı. İşçilerin ayrılması tersanede yapılan çalışmaların durmasına yol açtığından İtilâf Devletleri ödeme yapmaya başladılar. Bundan sonra İtilâf Devletleri yaptıkları masrafları Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmeye çalışacaklardı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İtilâf Devletleri tersaneye ödedikleri paralarını tahsil edebilmek amacıyla harekete geçtiler. Tahsil edilmek istenen para, işgal donanmasının masrafları için ödenen para olup bu masrafların Osmanlı Hükûmeti ile yakından uzaktan alakası yoktu. Bu sırada İtalya Dışişleri Bakanı'nın önerisi ile sadece tersanelerde yapılan masrafların değil işgal dönemi boyunca yapılan bütün masrafların Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilebilmesi için ortak bir plân hazırlandı[2605]. Ancak hangi plân hazırlanırsa hazırlansın Osmanlı Hükûmeti'nin bu masrafları ödeyecek mali gücü yoktu.

İşgal döneminde, İstanbul limanları ve tersanelerine hâkim olabilmek amacıyla İtilâf Devletleri arasında kıyasıya bir rekabet yaşandı. Fransız Yüksek Komiserliği'nin yürüttüğü temaslar neticesinde Osmanlı Hükûmeti, İstinye'deki gezici tersane ve imalathaneyi İstinye Şirketi'ne bahşetti[2606]. Bu şirketin tersanecilik alanındaki işlerde tekel kurmaya çalışması üzerine İngilizler harekete geçtiler.

Haliç mühimmat deposu (Tophane) da İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmişti. İtilâf Devletlerinin işgali üzerine Armstrong Vickers Şirketi, savaş öncesinde kazandığı fakat savaşın başlamasıyla kaybettiği ayrıcalıklarının yeniden kazanmak üzere çalışmalara başlamıştı. Armstrong Vickers, yan şirketi olan

---

2604 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

2605 "İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın 9 Mart 1922 Tarihli Notası", **FO, 371/7940**, E 2773.

2606 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 14 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4239**, 163947.

Osmanlı Tersane Şirketi'nin bu ayrıcalıkları kendi adına üstlenmesi için çaba sarfediyordu[2607].

5 Mart 1920 tarihinde toplanan İtilâf Amiralleri, Armstorng Vickers Şirketi ayrıcalıklarının, yan şirketi olan Osmanlı Tersane Şirketi'ne iadesine karar verdiler. Yüksek Komiserler keyfiyeti hazırladıkları bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiler. Sözkonusu notada bu kararın, mütarekenin uygulanması ve deniz kuvvetlerinin İtilâfçı komisyon tarafından kontrolü için alındığı ileri sürüldü■. Gerçeği yansıtmayan bu notanın kabul edilmesi halinde Armstorng Vickers Şirketi, Osmanlı Tersane Şirketi vasıtasıyla hukuki bir dayanağı olmaksızın savaş öncesinde kazandığı ayrıcalıklarına yeniden sahip olacaktı.

Osmanlı Hükûmeti, İtilâf Devletlerinin de karşılıklı olarak Osmanlı Devleti ve şirketleri hakkında almış oldukları tedbirleri kaldırmaları halinde savaş öncesi statüye dönüleceğini bildirdiyse[2608] de Yüksek Komiserler 10 Mayıs 1920 tarihinde verdikleri kararla Vickers'in ayrıcalıklarını iade ettiler[2609]. Bundan sonra Vickers Şirketi gayrimeşru olarak tersaneyi işgal etti. Bu işgalle 13 Kasım 1918 tarihinden sonra sembolik hale gelen Türk idaresi de sona eriyor, denetim tamamen şirkete ve İtilâfçı Tersane Komisyonu'na geçiyordu. Bu kararın bir özelliği de savaş sırasında alınan kararların feshedilmesi açısından emsal teşkil etmesiydi. Bundan sonra sözleşmeleri feshedilen şirketler, barış antlaşmasını beklemeden eski hak ve ayrıcalıklarına yeniden sahip olmak için teşebbüste bulunacaklardı.

2607 "2 Aralık 1913 tarihinde A.Vickers, Haliç'te limanın bir kısmını ve Tophaneyi 50 yıllığına kiralamıştı. Bu şirketin görevi savaş gemilerinin kalabilmesi amacıyla İzmit Limanı'nı modernleştirmek ve düzenlemekti. 15 Nisan 1914'te meclis kararı ile kiranın resmî başlangıç tarihi onaylanmıştı. Ancak 29 Ekim 1914'te İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında savaş ilân edilmişti. Bundan sonra yapılan işlemler askıya alınarak, şirketin belgeleri mühürlenmiş, 24 Kasım 1914'te yayınlanan bir irâde ile şirket sözleşmesi feshedilmişti. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti ile savaş hali başlamadan önce Osmanlı Hükûmeti tarafından satın alınan gemilerle ilgili işlemleri durdurması nazarı dikkate alındığında Osmanlı Hükûmeti'nin aldığı kararın savaş gelenekleri ve hukukuna aykırı olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765; "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

2608 "3 Mayıs 1336 (1920)", **BOA, MV**, 219/2.

2609 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

İşgal yönetimi tersanede yapılan işlerde İtilâf Devletlerine öncellik verilmesi ve bu işlerinin uygun görülen ücretlerle yapılması şartıyla Vickers Şirketi'ne eski ayrıcalıklarını iade etmişti. Bununla beraber şirket yapacağı çalışmalar ve harcamalar hakkında Tersane Komisyonu'ndan onay almak zorundaydı[2610]. Mütareke İtilâf donanmasının, Osmanlı tersanelerinden yararlanabilmesine ve Osmanlı Hükûmeti'nin ihtiyaçları karşılandıktan sonra donanma malzemelerinin satın alınmasında İtilâf Devletlerine kolaylık gösterilmesine olanak sağlıyorken, Yüksek Komiserler aldıkları kararlarla kendi gemileri için öncelik hakkı kazandılar. Bu tersane ve silahhane üzerinde Osmanlı idaresinin tamamen sona ermesine yol açtı. Böylece Tersanede denetimi ele geçiren Vickers Şirketi, İtilâfçı Tersane Komisyonu'na gerek kalmadığı gerekçesiyle bu komisyon kontrolünün sona erdirilmesini teklif ettiyse de Tersane Komisyonu'ndaki Fransız ve İtalyan üyelerin muhalefeti nedeniyle bu teklif reddedildi[2611]. Bundan sonra şirket, Tersane Komisyonu denetiminde görevine devam etti.

Tersane Komisyonu ve Vickers arasında varılan uzlaşmaya göre mütareke sürecinde Türk tersanelerini kullanan gemilerin 1911 tarifelerini kullanmaları kararlaştırıldı ve tamir ücretleri %100 arttırıldı[2612].

Tersane ve silahhanede Osmanlı idaresine ait malzemeler bulunmaktaydı. Vickers Şirketi, bu malzemeleri kullanmak amacıyla Tersane Komisyonu'ndan izin aldı. Şirket yapılan tamir, bakım ve yenileme çalışmaları sırasında bu malzemelerden yararlanıyordu. Malzemelerin kullanılması için Osmanlı Hükûmeti'nden izin almayan şirket, el koyduğu malzemelere karşılık olarak belirlediği 55,000 lirayı Osmanlı Hükûmeti'ne ödedi. Osmanlı Hükûmeti'ne yapılan ödeme Fransız Yüksek Komiseri'nin tepkisine neden oldu. Yüksek Komiserler şirketin, Osmanlı Hükûmeti'ne ait malzeme, araç ve gereçlerden yararlanabileceğini fakat bunlar için herhangi bir ödeme yapmakla mükellef olmadığını açıkladılar[2613]. Osmanlı Hükûmeti'ne

2610 "26 Şubat 1921 tarihli İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Toplantı Tutanağı", **FO, 371/6485**, E 3670.

2611 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

2612 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

2613 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 27 Nisan 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6485**, E 5234.

ödenen meblağ ise hükûmet hesabına borç olarak kaydedildi. Ayrıca şirkete ödeme yapılmak istenmesi halinde söz konusu ödeme İtilâf Devletlerine yapılacaktı[2614]. Şirket, savaş öncesi ayrıcalıklarından daha fazlasını elde ederek Osmanlı malzemelerinden de yararlanmış ileride oluşabilecek tazminat taleplerini önlemek maksadıyla kendisi tarafından belirlenen bir meblağı Osmanlı Hükûmeti'ne ödemişti.

Diğer yandan İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu, yürüttüğü faaliyetlerle kısa süre içerisinde İtilâf Yüksek Komiserlerinin takdirini kazandı[2615]. Bu komisyon dışında İngilizler, hükûmetin vereceği kararları etkilemek üzere Osmanlı Ticaret Nezâreti'nde bir temsilci bulunduruyorlardı. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin de temsilci bulundurma arzusu üzerine Osmanlı Ticaret Nezâreti bünyesinde görev yapacak olan İtilâfçı İthalat ve İhracat Komisyonu teşkil edildi[2616].

Sevr Antlaşması'nda Yeşilköy'den Dolmabahçe'ye kadar bütün limanlarla birlikte Haydarpaşa Limanı uluslararası statüye kavuşturuldu. Buna göre İstanbul limanlarında serbest bölgeler[2617] kurulacak[2618], uluslararası önem taşıdıkları bildirilen limanlarda, Cemiyet-i Akvam'a üye olan bütün devletlerin uyrukları,

2614 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Yüksek Komiserliği'ne 5 Haziran 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6485**, E 6396.

2615 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

2616 "29 Mayıs 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

2617 Serbest bir bölgede ambarların yapımı ya da kullanılması ve malların denklenmesi ya da denklerin çözülmesi için sağlanan kolaylıklar, o sıradaki ticaretin gereksinmelerini karşılamalıdır. Serbest bölgede tüketimine izin verilen her çeşit nesne, 342. maddede öngörülen istatistik vergisi dışında, gümrük, tüketim vergileriyle başka her türlü vergiden bağışık olacaktır, Sevr Antlaşması'nda tersine hükümler yoksa liman egemenliğini ya da yetkesini (otoritesini) elinde bulunduran devlet, serbest bölgede yapım izni tanımak ya da yasağı koymak yetkisine sahip olacaktı. İşbu madde hükümlerinden herhangi birisi için, çeşitli uyrukluklardan olan kişiler arasında olduğu gibi, çıktığı ya da gideceği yerleri değişik olan ürünler arasında da hiçbir ayrım gözetilmeyecekti. Geldikleri ya da gidecekleri yabancı ülke hangisi olursa olsun, serbest bölgeye giren ya da bu bölgeden çıkan mallardan, 336. maddede öngörülenlerden başka, değer üzerinden (advalorem) binde biri geçmeyecek bir istatistik vergisi dışında, hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktı. Bu istatistik vergisinden elde edilen gelirin tutarı, yalnız ticaret ve deniz ulaşımı hareketlerinin hesaplarını tutmakla görevli hizmetin sürdürülmesi için kullanılacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 341-342. Erim, **a.g.e**, s. 659-660.

2618 **Sevr Antlaşması**, md. 335. Erim, **a.g.e**, s. 657-658.

malları ve gemileri, limanı kullanmakta tüm özgürlüklerden yararlanacaklardı. Cemiyet-i Akvam'a üye olan bütün devletlerin uyrukları, malları ve gemileri, durma, yükleme ve boşaltma kolaylıkları, tonilato, rıhtım, kılavuzluk, fener, karantina ve benzeri konularla tüm liman ve rıhtım kolaylıkları ve yükümlülüklerden yararlanma hakkına sahip hale getirilmişlerdi. Türk sularında dolaşım haklı bir neden olmadıkça engellenmeyecekti[2619]. Limandan ya da limana girişlerinden ya da limanda gösterilen kolaylıklardan yararlanma karşılığı tüm vergiler ve parasal yükümlülükler, eşitlik ilkeleri içinde alınabilecekti[2620]. Kısaca bir Osmanlı vatandaşının yararlandığı tüm hak ve ayrıcalıklardan İtilâf vatandaşları da istifade edeceklerdi.

İstanbul Limanı'nı işgal eden İtilâf Devletleri, Osmanlı limanlarından istifade etme hakkı kazanmış olan şirketlerin talepleri ile karşı karşıya kaldılar. Bu şirketler arasında Liman Kontrol Komisyonu'nu en çok uğraştıran şirket, İstanbul Quay Company idi. Bu şirket kontrol idaresi tarafından işgal edilen bina ve depolarına karşılık kira ödenmesini talep etti[2621]. Buna karşılık limana hâkim olan İngiliz Hükûmeti taleplerin bir süreliğine ertelenmesini tavsiye edince[2622] şirket baskılarını arttırdı[2623]. Fransız Yüksek Komiseri A. Defrance, depoların şirketin isteği doğrultusunda boşaltılmasını talep etti. Ancak İtilâf Devletleri tarafından askerî malzeme adı altında İstanbul'a gönderilen malzemeler nedeniyle bu depoların boşaltılması mümkün değildi[2624]. Hiç şüphesiz Fransız Yüksek Komiseri, İngiliz ortaklı olsa da Fransız sermayesi ağırlıklı olduğundan bu şirkete destek veriyordu.

2619 **Sevr Antlaşması**, md. 336. Erim, **a.g.e**, s. 658.

2620 **Sevr Antlaşması**, md. 337. Erim, **a.g.e**, s. 658-659.

2621 "İstanbul Quay Company Başkanı C. Lubbock'tan Hardinge'e 24 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5130**, E 978.

2622 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Quay Company Başkanı C. Lubbock'a 2 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5130**, E 978.

2623 "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 31 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5130**, E 264.

2624 "Fransız Yüksek Komiseri A. Defrance'tan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e 28 Ocak 1920 Tarihli Mektup ve İngiliz Yüksek Komiser Robeck'ten Fransız Yüksek Komiserliği'ne 10 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5130**, E 2783.

Şirkete ödeme yapma konusunda isteksiz davranan İngiliz yetkililer şirketin talep ettiği kira bedelini ve liman işgaliye aidatlarını Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edebilmek amacıyla harekete geçtiler[2625]. Yanlış anlaşılmaları önlemek için şunu belirtmekte yarar vardır; İtilâf Devletleri askerî malzeme adı altında İstanbul'a getirdikleri malzemeler için katiyen gümrük vergisi ödememekteydiler. Kaldı ki; ödense bile değişen bir şey olmayacaktı. Çünkü söz konusu malzemeler işgal ordusunun ihtiyacı kabul edildiğinden bunların bedeli işgal masrafları arasında Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilecekti. Yani bu malzemelerin işgal ordularına teslimine kadar oluşan bütün masrafları Osmanlı Hükûmeti ödeyecekti. Osmanlı Hükûmeti işgal masraflarını karşılayamadığından bu konu Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak Maliye Komisyonu'na havale edilecekti[2626].

Yeni gelen malzemelere yer açabilmek amacıyla komisyon, İstanbul gümrüğünde bir yıl bir günden fazla kalan malların listesini hazırlatarak bu malların satışa çıkarılacağını açıkladı. Satışa çıkarılacak eşyalar arasında kamyon, otomobil, ray, çimento gibi eşyalar vardı[2627]. Osmanlı İaşe Komisyonu İtilâf temsilcisi H. Woods, Sadrazam'a bu karar hakkında bilgi verdi. Sadrazam satışa mani olamayacağını anlayınca hiç değilse yapılan satıştan vergi ödenmesini talep etti. Neticede H. Woods ile Sadrazam, yapılan satış üzerinden %6 vergi ödenmesi konusunda mutabakata vardılar[2628]. Fakat İtilâf yetkilileri, hükûmet defalarca müracaat etmesine rağmen bu verginin Osmanlı maliyesine ödenmesine mani oldular[2629].

İşgal döneminde İtilâf kuvvetleri namına gümrüklere gelen malzemelerden gümrük vergisi alınmamaktaydı. İstanbul'da bulunan bazı Yunan askerleri, dı-

---

2625 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Temmuz 1920 Tarihli Mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 19 Temmuz 1920 Tarihli Cevabı", **FO, 371/5131**, E 8197.

2626 "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5131**, E 15418.

2627 "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Mart ve 10 Nisan 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5130**, E 2487 ve E 3029.

2628 "Osmanlı İaşe Komisyonu İtilâf temsilcisi H.Woods'dan İngiliz Umûmi Karargâhı'na 18 Şubat 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5131**, E 3239.

2629 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mayıs 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5131**, E 5361; "17 Eylül 1337 (1921)", **BOA, MV**, 222/33.

şarıdan askerî amaçlarla getirdiklerini beyan ederek gümrük vergisi ödemedikleri eşyaları, yüksek fiyatla tüccarlara satarak kaçakçılık yapıyorlardı. Bu meseleye el atan Yüksek Komiserler gemilerden indirilen eşyaların depolarda toplanmasına ve denetlenmesine karar verdiler. Ama her defasında Yunanlı yetkililer bu malzemeleri askerî ihtiyaçtan getirdiklerini iddia ediyorlardı[2630]. Bu iddialar karşısında Yüksek Komiserler sözlü uyarıdan başka herhangi bir müeyyide uygulamıyorlardı.

İstanbul'un resmen işgalinden ve Sevr Antlaşması'ndan sonra Yunan denizcileri namına gümrüklere gelen paketlerde artış görülse de Yüksek Komiserler buna torelans gösterdiler. 1922 yılı ortalarından itibaren Osmanlı Hükûmeti buna tepki göstererek Yunan denizcilerine gelen her türlü eşyadan vergi alınmasını talep etti. Sonunda Yüksek Komiserler yapılan teklifi kabul ettiler[2631].

İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu'na İngiltere, Fransa, İtalya, temsilcileri ile birlikte Yunan temsilci de alınmıştı. Bu komisyonun personel maaşları, kömür, yakıt, petrol ücretleri, tamir masrafları, gemilerin kira masrafları, kırtasiye ve diğer masraflar İngiliz fonlarından karşılanıyordu. Bu durum İngiliz Hazine Bakanlığı'nın tepkisine neden olmaktaydı[2632]. İtilâf Devletleri, bunları da işgal masrafı olarak Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmek istediler. Osmanlı maliyesi ödeme yapacak durumda olmadığından limanlara hâkim olan İngilizler bu masrafları ödüyorlardı. İngiliz yetkililer 1921 yılı Ekim ayına kadar 30,000 poundu aştığını iddia ettikleri bu masrafları dörde bölerek müttefiklerinin payına düşeni tahsil etmek üzere harekete geçtiler. 26 Ekim 1921 tarihinde müttefiklerine birer nota veren İngiliz Hükûmeti her devletin payına düşeni ödemesini talep etti[2633]. Ancak bu teşebbüslerden bir sonuç alınamadı.

24 Kasım 1921 tarihinde, masraflar konusunda İngiliz Hükûmeti'ne bir nota veren Fransız Hükûmeti, yapılan askerî harcamaların da henüz gündemlerinde olmadığını açıkladı[2634]. Fransız Hükûmeti'nin bu açıklaması gerekli dü-

2630 "13 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 35137.

2631 "1 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9873.

2632 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 9 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6574**, E 4206.

2633 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6574**, E 11388.

2634 "Fransız Hükûmeti'nden İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge'e 24 Kasım 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6574**, E 12931.

zenlemeler yapılmadan söz konusu masrafların geri ödenmeyeceğini gösterdi. Yunan ve İtalyanlar ise yapılan taleplere karşılık dahi vermediler. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali sırasında başrolü oynayan ve bu rolün gereği yapılan masrafları karşılayan İngiltere'nin bu masrafları tahsil etmesi giderek zorlaşıyordu.

8 Ağustos 1922 tarihinde İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu, masrafları görüşmek üzere İtilâf Amirallerinden İngiliz Robeck, İtalyan C. Pepe ve Fransız Le Vavasseur bir araya geldiler. Bu toplantıda Fransız ve İtalyan Amiralleri ortak menfaat sağlayamadıkları gerekçesiyle İngilizler tarafından yapılan masrafları paylaşmak istemediklerini açıkladılar[2635]. Fransız ve İtalyan Amiralleri kendilerine göre haklıydılar. Çünkü liman kontrolünün kurulmasından sonra İngiltere, kurulan komisyona hâkim olmuş, müttefikleri katılımcı durumuna düşmüşlerdi.

İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu liman idare ve inzibat vazifelerine el koyarak İngiliz, Fransız, İtalyan olmak üzere birer liman reisi tayin etti. Bu reislerin emrinde İngilizlere ait iki motor gambot, dört motor, Fransızlara ait üç motor, İtalyanlara ait iki motor, telefon hatları ve ayrıca zabıta kuvvetleri vardı. Ayrıca bir Liman Nizamnamesi kaleme alınarak bu nizamnameye aykırı hareket edenlere 1 Eylül 1919 tarihinden itibaren İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu tarafından itiraz ve temyiz yolu kapalı olmak üzere beş liradan elli liraya kadar para cezası kesme yetkisi verildi[2636]. İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu'na 15 Ekim 1921 tarihinden itibaren de şamandıra ve demir atma vergisi toplama yetkisi verildi. 31 Mart 1923 tarihine kadar toplanan cezalar Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ndeki hesaba[2637], vergiler ise Türkiye Millî Bankası Londra ve Galata şubelerindeki hesaplara[2638] yatırıldı[2639]. Para cezaları ve vergilerden oluşan bu

2635 "8 Ağustos 1922 Tarihli İtilâf Amiralleri Toplantısından", **FO, 371/7940**, E 11361.

2636 "Deniz İnzibatının Ne Suretle İfa ve İstanbul Liman Riyaseti'ne Terk Edildiği Hakkında İstanbul Murahhaslığı'nın 10 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Derkenarı ve Tezkiresi Üzerine Polis Müdür Vekili Tarafından Vali Vekili'ne Sunulan 18 Şubat 1339 (1923) Tarihli Rapor", **BOA, HR.İM**, 45/14, Lef 4-5.

2637 31 Mart 1923 tarihi itibariyle bu hesapta yaklaşık 4,600 pound bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra cezaları Türk idaresi toplamaya başladı.

2638 31 Mart 1923 tarihi itibariyle bu hesaplarda yaklaşık 3,100 pound bulunmaktaydı.

2639 "İstanbul İngiliz Liman Kontrol Bürosu Tarafından Hazırlanan 25 Nisan 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9157**, E 6018.

fonlar Liman Kontrol Komisyonu'nun aylık harcamalarının karşılanmasından sonra elde kalan bakiyelerden ibaretti.

İtilâf Amirallerinden B. Brock, G. Pepe ve Vindry 11 Haziran 1923 tarihinde yaptıkları toplantıda vergi ve ceza fonlarının İtilâf Devletleri arasında paylaştırılmasını teklif ettiler[2640]. Henderson bu fonların Türklere teslim edilmesini önerirken[2641], Fransız Hükûmeti, toplanan vergilerin Türklere teslim edilmesini, cezaların ise edilmemesini[2642], İtalyan Hükûmeti, vergilerin ve cezaların iade edilmemesi gerektiğini savunmaktaydı[2643]. Tam bu sıralarda TBMM, İstanbul'daki İtilâf zabıtası tarafından tahsil edilerek "Türkiye Milli Bankası"na[2644] yatırılan para cezaları hasılatının TBMM'ne iadesi için teşebbüste bulundu[2645]. İtilâf Yüksek Komiserleri toplanan hasılatla İtilâfçı Polis Komisyonu'nun masraflarının karşılandığını ileri sürdüler[2646]. Bankada hâlâ 3.500 lira bulunduğunu öğrenen Adnan Bey bu paranın Polis Müdürü Esad Bey'e teslim edilmesini talep ettiyse de[2647] bu kez de Yüksek Komiserler Lozan Antlaşması'nın 137. maddesine göre karar verileceğini bildirdiler[2648]. Yani iade ihtimali ortadan kalktı.

2640 "Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 11 Haziran 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9157**, E 6391.

2641 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 18 Haziran 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9157**, E 6574.

2642 "Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 10 Ağustos 1923 Tarihli Notası", **FO, 371/9157**, E 8258.

2643 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9157**, E 9055.

2644 Yukarıdaki paragrafta izah edildiği üzere para cezalarından tolanan hasılat Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne, vergi namıyla toplanan hasılat Türkiye Millî Bankası Galata ve Londra şubelerine yatırılmıştı. Hariciye Vekâleti'nin bu detaydan haberdan olmadığı anlaşılmaktadır.

2645 "Hariciye Vekâleti'nden Dersaadet Murahhaslığı'na 9 Ağustos 1339 (1923) Tarihli Telgraf ve Adnan Bey'den Yüksek Komiserlere 16 Ağustos 1339 (1923) Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 53/2, lef 1-2.

2646 "Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 13 Eylül 1923 Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 53/2, lef 5.

2647 "Adnan Bey'den Yüksek Komiserlere 18 Teşrîn-i Sânî 1339 (Kasım 1923) Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 53/2, lef 6.

2648 "Yüksek Komiserlerden Adnan Bey'e 20 Kasım 1923 Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 53/2, lef 10.

Bu tartışmalar devam ederken, ağırlıklı olarak Londra bankalarında bulunan ceza ve vergi fonları tahliye süreci tamamlanmadan kısa bir süre önce İngiliz Yüksek Komiserliği hesabına geçirildi[2649]. Dolayısıyla İngilizler kontrol süresince yaptıkları masraflarının bir kısmını karşılama imkanı buldular.

Limanlara hâkim olan İngilizler, Lozan Antlaşması'ndan sonra limanların TBMM temsilcilerine teslimi amacıyla gerekli düzenlemeleri yapmaya başladılar. Ankara antlaşmayı onaylar onaylamaz limanlar teslim edilecekti[2650]. İngiliz yetkililer de ödedikleri ortak masraflardan kurtulmuş olacaklardı.

Fransız Yüksek Komiseri'nin teklifi üzerine 18 Ağustos 1921 tarihinde toplanan İtilâfçı Tersane Komisyonu, işgal donanması için yapılan masrafların Osmanlı Hükûmeti tarafından ödenmesi amacıyla teşebbüslerde bulunulmasına karar verdi[2651]. Meşru yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan Osmanlı maliyesinin bu tür gayrimeşru talepleri karşılaması mümkün görünmüyordu.

İstanbul'un resmen işgali sırasında İtilâf Devletleri, Bahriye Nezâreti'ni işgal etmişlerdi. Bundan sonra işgal yönetimi, tersane ve limanları daha sıkı bir şekilde denetim altında tutmak istediğinden Liman Kontrol Komisyonu'nun yapısında değişikliğe gitti. Yeni yapılanma çerçevesinde İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarından oluşan bir komisyon kurularak Bahriye Nezâreti'ne İngiliz muhafızlar yerleştirildi. İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu depolardan sızıntıyı, cephanelerden yapılan kaçak satışları önleyecek, Bahriye Nezâreti ile yapılan yazışmaları sansürleyecek ve İtilâf yetkilileriyle Bahriye Nezâreti arasında irtibat sağlayacaktı[2652]. Sevr Antlaşması İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'na çok daha geniş yetkiler verecekti.

2649 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 12 Eylül ve 26 Ekim 1923 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/9157**, E 9254, E 10533.

2650 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Akdeniz Başkumandanlığı'na 27 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf ve Akdeniz Başkumandanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 29 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 7781 ve E 7826.

2651 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

2652 "1920 Türkiye Yıllık Raporu, md.72", **FO, 371/6469**, E 5233.

Sevr Antlaşması'nda, İstanbul'un işgalinden sonra İtilâf Devletlerinin gözetimi altında kalan bütün savaş gemilerine el konulduğu açıklandı. Osmanlı Devleti'ne sadece balıkçılık ve polis hizmeti için kullanılmak üzere 7 gambot ve 6 torpidoyu geçmeyecek sayıda gemi bulundurma izni veriliyordu. İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nca belirlenecek bu gemiler, Osmanlı Deniz Kuvvetlerini oluşturacaktı[2653]. Bundan sonraki dönemde Osmanlı liman, tersane ve donanması tamamen İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun tasarrufuna geçi.

Refet Paşa ile İtilâf kuvvetleri arasında varılan uzlaşma neticesinde 25 Aralık 1922 tarihinden itibaren para cezası kesme salahiyeti dahil limanın inzibatla ilgili vazifeleri İstanbul Liman Dairesi'ne devredildi. İdarî işlerden ise yine İtilâf kuvvetleri sorumlu olmaya devam edeceklerdi[2654].

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın uyarılarından sonra tersane ve silahhane de fiilen TBMM'nin kontrolüne geçti. Bu arada İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu ve Vickers varlığını sürdürdü. 1923 yılı ortalarından itibaren Selâhattin Âdil Paşa bu konudaki baskılarını arttırdı. 13 Haziran 1923 tarihinde tersane ve silahhane yeniden Türk idaresine geçti. Böylece İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevi sona erdi. Bundan sonra tersanede çalışmaları sürdüren Vickers mevcut statüsünün tanınması amacıyla Selâhattin Âdil Paşa'ya müracaat etti. Selâhattin Âdil Paşa şirkete verdiği cevapta TBMM'nin genel olarak savaş öncesi ayrıcalıkları gözden geçireceğini, 6 ay içerisinde daha önce verilmiş ayrıcalıklar konusunda değişiklik yapılacağını, antlaşmazlık durumunda meselenin hakeme havale edileceğini, hakemin de çözüm bulamaması halinde, meselenin TBMM tarafından seçilecek ve aralarında tarafsız devlet temsilcilerinin de bulunacağı hakemlere havale edileceğini bildirdi. Adil Paşa, TBMM'nin, İstanbul Hükûmeti'nin saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar yapmış olduğu antlaşmaları nazarı

2653 Gambotlar, 77 milimetreden daha küçük çapta iki top ile makineli tüfekten oluşan hafif silâhlar taşıyabilecek, Torpidolar ise çapı 77 milimetreden küçük bir toptan oluşan hafif silâhlar taşıyabileceklerdi. Bu gemilerde bulunan bütün torpillerle, torpil kovanları kaldırılacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 181. Erim, **a.g.e**, s. 589-591.

2654 "Deniz İnzibatının Ne Suretle İfa ve İstanbul Liman Riyaseti'ne Terk Edildiği Hakkında İstanbul Murahhaslığı'nın 10 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Derkenarı ve tezkiresi üzerine Polis Müdür Vekili Tarafından Vali Vekili'ne Sunulan 18 Şubat 1339 (1923) Tarihli Rapor", **BOA, HR.İM**, 45/14, Lef 4-5.

dikkate alacağını, ondan sonra yapılanları ise kesinlikle onaylamayacağını açıkladı[2655]. TBMM'nin deniz gücü oldukça sınırlı olduğundan böyle bir yaklaşım sergileniyordu.

19 Eylül 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya bir mektup yazan A. Vickers, 1920 yılından sonra şirketin çok sayıda Türk personelini istihdam ettiğini hatırlatarak ayrıcalıkların askıya alınması, tersane ve silahhanenin durumu hakkında TBMM Hükûmeti'nin görüşünü sordu[2656]. İsmet Paşa şirkete doğrudan cevap vermese de TBMM'nin görüşünü İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla şirkete iletti. TBMM'nin talimatıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti ise A. Vickers memurlarının kesin olarak tersaneyi terk etmelerini bildirdi[2657].

Selâhattin Âdil Paşa, 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul'da yapılacak devir teslim törenini beklemeden, Vickers Şirketi'nden tersane ve silahhaneyi hemen tahliye etmesini talep etti. Şirket, ayrıcalıklarından mahrum kalmamak için İngiliz Hükûmeti'nden yardım istediyse de sonuç alamadı. İşgal birliklerinin İstanbul'u resmen terk etmesinden sonra Türk birlikleri tersaneye giderek şirketin çalışmalarına son verdiler[2658].

Londra'da bulunan Şark İnşa Komitesi[2659] de İngiliz Hükûmeti'ne müracaat ederek Vickers şirketine yardımcı olunmasını, en azından verilen sürenin uzatılmasını rica etti. Fakat TBMM'nin kararlılığını gören şirket 4 Ekim 1923'te tersaneyi ve silahhaneyi tahliye etmek zorunda kaldı[2660].

Vickers, tahliyeye rağmen umudunu kesmedi. Şirket temsilcileri Lander ve Shearer, İstanbul'da kalarak Türk Hükûmeti ve yabancı temsilciler nezdinde teşebbüslerde bulunmaya devam ettiler. Henderson ile görüşen şirket temsilcileri

2655 "İtilâfçı Tersaneler Komisyonu Başkanı E. O. Hefford Tarafından Hazırlanan 18 Eylül 1923 Tarihli Rapor", **FO, 371/9174**, E 9765.

2656 "Vickers Şirketi'nden İsmet Paşa'ya 19 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10084.

2657 "İstanbul Kumandanlığı'ndan İstanbul Murahhaslığı'na 30 Eylül 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 46/65, lef 2.

2658 "Vickers Şirketi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9174**, E 10084.

2659 Eastern Construction Comitte.

2660 "İstanbul Tersanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9174**, E 9906.

yaptıkları işlerden dolayı 40,000 lirayı bulan alacaklarının ödenmemesi halinde tersaneyi terk etme niyetinde olmadıklarını bildirdiler. Henderson TBMM temsilcisi Adnan Bey ile görüşerek bu kararı ilettiyse de Adnan Bey Ankara'nın şirket temsilcilerinin tersanede kalmasına itiraz etmeyeceğini, yalnız şirketin faaliyetlerine kesinlikle izin verilmeyeceğini bildirdi. Bu sözlerden sonra umudunu kaybeden şirket tersaneyi tahliye etti[2661].

17. İtilâfçı Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) Kontrol Servisi

Mondros Mütarekesi'nde yer alan ifadeleri Türkiye'deki İtilâf menfaatlerini gerçekleştirebilecek şekilde yorumlayan Yüksek Komiserler, istemedikleri gemilerin yabancı ülkelere gidişini önlemek ve gerektiğinde Boğazları trafiğe kapatmak amacıyla İtilâfçı Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisi'ni kurdular[2662]. Bu servise İngiltere Yüzbaşı Vaisseau Staveley, Fransa Yüzbaşı Corvette Le Roch'u, İtalya ise Yüzbaşı Corvette Arlotta'yı atadı[2663]. Kontrol servisi kısa süre içerisinde Osmanlı limanlarında giriş çıkışları denetim altına aldı. İtilâf donanmasının Çanakkale Boğazı'na girmesi neticesinde kurulan askerî denetim ile birlikte bu servis vasıtasıyla Osmanlı Devleti ticari yönden de denetim altına alınacaktı.

Yüksek Komiserler tarafından kurulan kontrol servisi, Osmanlı sahillerinde seyrüsefer edecek gemileri kontrol edebilmek amacıyla "geçici tedbirler" aldı. 10 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler, Osmanlı sahillerinde ticari maksatlarla seyrü sefer edecek gemilerin, İtilâf Devletleri tarafından neşr ve ilân edilecek olan teftiş ve murakabe hakkındaki nizamata uymaları gerektiğini bildirdiler. Ayrıca Osmanlı gemileri, Anadolu sahilleri dışında seyrüsefer yapamayacaktı. Osmanlı limanlarından yararlanmak isteyen gemilerin İtilâf kontrol kalemleri tarafından verilen seyrü sefain ruhsatnamesine sahip olmaları da şart koşuldu[2664]. Bu kararın da diğerleri gibi mütareke ile yakından uzaktan bir alakası bulunmamaktaydı. Sahillerinin kontrolü

2661 "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9174**, E 10147.

2662 "2 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

2663 "20 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47313.

2664 "Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 10 Ocak 1919 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 6.

konusunda Osmanlı Hükûmeti'nin fikri dahi alınmamıştı. Yine mütarekede yer almamasına rağmen İtilâf temsilcileri tarafından hazırlanacak teftiş ve murakabe hakkındaki nizamat ile Osmanlı gemileri için sınırlandırmalar getirilebilecekti. Zaten Yüksek Komiserler tarafından hazırlanan kararname ile Osmanlı gemilerinin Anadolu sahilleri dışındaki sahillerde seyrü seferleri uluslar arası hukuk kurallarına aykırı şekilde engelleniyordu. Osmanlı limanlarında teşkil edilecek İtilâf kontrol kalemleri, Osmanlı gümrüklerine karşı alenî bir tecavüzdü[2665]. Hükûmetin bu konudaki müracaat ve protestoları İtilâf temsilcileri üzerinde hiçbir etki yapmayacaktı.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı ticaret gemileri gibi muamele gören yabancı gemiler Osmanlı gemileri gibi mürur tezkiresi alıyorlardı. Yabancı gemilerin yaptıkları müracaatlar neticesinde onlar için seyrüsefer ruhsatnamesi (permis de navigation) tanzim edilmekteydi. Yabancı gemiler bu mururiye tezkireleri için sekiz para şamandıra resmi ve on beş kuruş tasdik harcı ödüyorlardı. Ayrıca gemiler nizamlara uymadıklarında para cezası ödemek zorundalardı. İtilâf temsilcilerinin yapacağı düzenlemelerle bu yükümlülükler yerine getirilmeyebilirdi. Bu bir taraftan gelir kaybına neden olabilir diğer taraftan yükümlülükten kaçmak isteyen Osmanlı gemilerinin de yabancı bandıra ile seyri halinde denizlerde asayiş konusunda sıkıntılar yaşanabilirdi[2666]. Osmanlı Hükûmeti'nin bu hususları dile getirmesi üzerine Yüksek Komiserler, yabancı gemiler için Osmanlı makamlarının mürur tezkiresi vermesini kabul edemeyeceklerini, dersaadet limanlarındaki şamandıraların mevcudu ihtiyaca kafi olmadığından I. Dünya Savaşı'ndan evvelki vergilerin ödenmeyeceğini bildirdiler. Bununla birlikte yeterli şamandıra konulması halinde vergi ödenmesi için talimat verilecekti[2667].

İthalat üzerinde gevşek bir denetim kuran Yüksek Komiserler, Deniz Taşımacılığı (Kabotaj) Kontrol Servisi'ne bağlı bir alt birim olarak Lisans Komitesi'ni kurdular. Bu komitenin izni dışında İstanbul ve diğer limanlarla ticaretin yasaklandığı Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[2668]. Egemenlik hakları kısıtlanan

2665 "Bahriye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 22 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 16.

2666 "Bahriye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 15 Temmuz 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 119.

2667 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 12 Kânûn-ı Evvel 1335 (Aralık 1919) Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 126.

2668 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

hükûmet ülke kaynakları yetersiz olduğundan ülkeden ihracatın tamamen yasaklanmasını teklif ettiyse de Yüksek Komiserler bunu reddettiler[2669].

Osmanlı sahillerindeki ablukanın kaldırılması münasebetiyle gerek tarafsız ve gerek İtilâf Devletlerinden Osmanlı Devleti'ne emtia ve eşya ithaline müsaade edildiğinden Yüksek Komiserler, İtilâfçı Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisi'nin yapısında değişikliğe gittiler. 12 Nisan 1919 tarihinde Yüksek Komiserler İtilâfçı Deniz Taşımacılığı Kontrol Servisi'nin yerine İtilâfçı Nakliye Kontrol Komisyonu'nu kurmaya karar verdiklerini Osmanlı Hükûmeti'ne ilettiler[2670].

19 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında, Mali İnceleme Komisyonu'nun görüşleri doğrultusunda Osmanlı ile İtilâf ve tarafsız devletler arasında yapılacak ithalata, İtilâf Devletlerinden onay almak koşuluyla izin verildi. İtilâf menfaatlerine uygun olarak bazı Rus limanlarına ihracat yapılabilecekti. Bunun dışında bazı maddelerin ithalat ve ihracatı yasaklandı[2671]. İşgal yönetimi, İttihat ve Terakki'nin yürütmeye çalıştığı bağımsız mali politikalara büyük bir darbe vurarak İtilâf Devletlerine bağlı bir mali yapının temellerini atmaya çalışıyordu.

Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti, memlekette az olmasından dolayı yabancı devletlerden ithali gereken emtia ve eşyayı Yüksek Komiserlere bildirecek, onlar da bu ürünlerin teminine çalışacaklardı. Hükûmet, ithal ve ihraç edilebilecek ürünlere dair bir liste hazırlamak üzere Ticaret ve Ziraat Nezâreti Müsteşarı'nın riyasetinde bir komisyon teşkil etti[2672]. 19 Temmuz 1919 tarihinde hazırlanan listede yer alan tereyağı, sanayide kullanılan yağlar, un, irmik, nişasta, makarna, çay, şeker, makarna, gaz yağı, benzin, mum, boya, deri mamulatı, kösele, ayakkabı, pamuk, pamuk ipliği, çuval, ip, iplik, yağmurluk, kağıt, sabun, pudra gibi ürünlerin ithali İtilâf temsilcilerinden talep edildi[2673].

2669 "24 Nisan 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 90004.

2670 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 30 Mart ve 12 Nisan 1919 Tarihli Müşterek Notalar", **FO, 371/4217**, 64431; **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 59.

2671 "19 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 82890.

2672 "Hariciye Nezâreti'nden Sadaret'e 19 Mart 1335 (1919) Sadaret'ten Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne 1 Nisan 1335 (1919) Tarihli Tezkireler", **BOA, BEO**, 4562/342145; **BOA, BEO**, 4561/342044.

2673 "Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 19 Temmuz 1335 (1919) ve Damat Ferid Paşa'dan Yüksek Komiserlere 11 Ağustos 1919 Tarihinde Sevk Edilen Eşya ve Emtianın Listesi", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 105-106.

20 Eylül 1919 tarihinde Yüksek Komiserler bazı ürünlerin lisans (ruhsat) alınmadan ithalini yasakladılar. Lisansız ithali yasak olan ürünler; taze veya tuzlu tereyağı, sanayide kullanılan yağlar, un, patates, irmik, çay, kahve, kakao, baharatlar, şeker ve tatlılar, balık yağları, pamuk ipliği, renkli pamuk, yün ipliği, ince şayak, bez/kumaş, kuşak ve yün kuşaktan ibaretti. Bu ürünlerin lisansları müracaat edilen özel tüccarlardan alınabilecekti. Bu ürünler dışında kalanlar ise serbestçe ithal edilebilecekti[2674].

İtilâfçı Nakliye Kontrol Komisyonu, üç büyük İtilâf Devleti bayrağı taşıyan gemilerin Çanakkale ve İstanbul'a girişlerine kısa bir incelemenin ardından izin veriyordu. Gemilerin İstanbul'a giriş izni alabilmesi için Lisans Komitesi'ne bağlı sahil kontrol memurlarının, Kavak'ta gemilerde bulunan malları kontrol ederek mühür vurması ve lisans vermesi gerekiyordu. Bolşeviklerin denetimindeki Rus limanları ile ticaret yapmak isteyen gemilerin Boğazlardan geçişine ise izin verilmemekteydi. Bu konuda İtalyan, Yunan ve Rus tüccarlar, Yüksek Komiserlere müracaat ediyorlardı. Konuyu müzakere eden Yüksek Komiserler, Bolşevizmle mücadele etme hedefinin gerçekleşebilmesinin Rusların ihtiyaçlarının karşılanmasından geçtiği varsayımından hareketle, Rus limanları ile ticaret yapılmasına müsaade etmediler[2675]. Bu uygulamayla Osmanlı denetiminden çıkarılan Boğazlar, tamamen İtilâf denetimine girdi.

İtilâfçı Nakliye Kontrol Komisyonu, kaçakçılık meselesinde de oldukça hassas idi. Gayrimeşru yollardan İstanbul'a girmesi muhtemel ürünler konusunda komisyona tam yetki verilmişti. Ancak komisyon bu yetkileri kullanabilecek teşkilata sahip değildi. Yüksek Komiserler de bu nedenle yeni bir İtilâfçı mekanizma üzerinde çalışmaya başladılar[2676].

İtilâfçı Nakliye Kontrol Komisyonu, personel yetersizliğinden kendisinden bekleneni veremiyor, ithalat ve ihracat üzerinde etkili bir kontrol sağlayamıyor, kaçakçılığı önleyemiyordu. Yüksek Komiserler bu kurulu feshederek vazifelerini aralarında Amerikan ve Yunan Amiralinin de bulunduğu İtilâfçı Liman Kontrol

---

2674 " İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 20 Eylül 1919 Tarihli Nota ve Ekinde Lisanssız İhracı Yasak Olan Maddelerin Listesi", **BOA, HR.SYS**, 2589/1, lef 13.

2675 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842.

2676 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

Komisyonu'na devrettiler[2677]. Dolayısıyla Türk liman ve tersanelerini kontrol vazifesi İtilâf donanmasına emanet edildi.

İthal ve ihraç etmek istediği ürünler hakkında Yüksek Komiserlere malumat vermek zorunda bırakılan Osmanlı Hükûmeti İstanbul'un resmen işgalinden sonra ithal veya ihraç etmek istediği tüm ürünler için Yüksek Komiserlerden izin almak zorunda kaldı. Bu bağlamda İtilâf polisinin gümrükler üzerindeki etkisi de artmıştı[2678]. Kısacası Sevr Antlaşması'ndan sonra gümrükler tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıktı. Osmanlı Devleti bu vaziyette tarihe karıştı.

18. İtilâfçı Maliye Komisyonu

Osmanlı Devleti'ne yönelik farklı mali politikaları bulunan İtilâf Devletlerinin savaştan sonraki ilk hedeflerinden bir tanesi vatandaşlarının Osmanlı Devleti'nden alacaklarını savaş sırasındaki kayıpları ile birlikte tahsil etmekti.

Bilindiği üzere alacaklı devletler Osmanlı Devleti'nden alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla Düyûn-ı Umûmiye İdaresini kurmuşlardı. İtilâf Devletleri ile kesilen ilişkilerin bir sonucu olarak bu idarenin çalışmaları durmuştu. Savaşın bitimi ile idare, İtilâf Devletlerinin kontrolünde yeniden açıldı. Savaş sonrasında Osmanlı hükûmetleri, kesilen ilişkilerin yeniden başladığını düşünerek İtilâf Devletlerinden borç almayı tasarlıyorlardı. Aynı sırada İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nden eski alacaklarını tahsil edebilmek amacıyla çalışmalara başlamışlardı. Osmanlı Devleti parçalandığına göre Osmanlı topraklarının bir kısmını ilhâk eden devletlerin, yıllık ödenecek borçlardan kendi paylarına düşeni ödemeleri temelde kabul edilmişti[2679]. İtilâf Devletleri, sanılanın aksine borçların tamamını Osmanlı Devleti'nden talep etme gayreti içerisinde değillerdi. Daha 1919 yılı Ocak ayında İtilâf Devletleri, borçların Osmanlı Devleti ile ayrılan devletler arasında paylaşılması suretiyle ödenmesine razı olmuşlardı.

2677 "29 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 88771.

2678 "14 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1300.

2679 Lozan'da borçlar konusunda Türk delegelerinin yaptığı öneri, 1919 yılı başlarında Paris'te bulunan İtilâf temsilcileri tarafından ileri sürülmüş ve daha da önemlisi bu öneri kabul görmüştü. "Osmanlı Devleti ve Barışın Mali koşulları, **FO, 371/4169**, 16071.

Yüksek Komiserler 21 Şubat 1919 tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa'ya bir nota vererek vadesi dolan borç paylarının İtilâf vatandaşlarına ödenmesini talep ettiler. İttifak vatandaşlarına ise kesinlikle ödeme yapılmayacaktı[2680].

Müttefiklerine oranla Fransızların, Osmanlı Devleti ile ticari münasebetleri daha fazla idi. Bu nedenle İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği, Osmanlı Maliye Nezâreti ile sürekli temas halindeydi. Fransız Jolly, savaştan sonra Maliye Nazırı ile yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadı[2681]. Fransızların bu girişimlerini yakından izleyen İngilizler de Osmanlı maliyesi hakkında çalışma yapmak üzere Düyûn-ı Umûmiye temsilcilerinden Adam Block'u görevlendirdiler. Block, Maliye Nazırı ile görüşerek Osmanlı maliyesini denetimi altına almaya çalıştı. İtilâf Devletlerinin niyetini anlayan Maliye Nazırı, mevcut gelirlerin giderleri karşıladığını savunsa da Block, İtilâf Devletlerinin denetimi olmadan Osmanlı maliyesinin ayakta duramayacağını düşünüyordu[2682].

Arka arkaya gelen savaşlar nedeniyle önemli sıkıntılar yaşayan Osmanlı maliyesi mütareke sonrasında kıt kaynaklarla ayakta durmaya çalışıyordu. Savaşın ardından Osmanlı maliyesi eldeki kaynaklarla 1919 Şubat ayı ortalarına ya da sonuna kadar idare edebilecek durumdaydı[2683]. Maliyenin bu durumu savaşlar sırasında yaşanan sıkıntılar dikkate alındığında hiç de fena sayılmazdı. Fakat işgalcilerin haksız talep ve uygulamaları Osmanlı maliyesini zor durumda bırakacaktı.

Öncelikle İtilâf Devletleri işgal masraflarını karşılayabilmek amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne ait malvarlıklarına el koydular. Bu operasyon Osmanlı maliyesi açısından büyük bir darbe oldu. Bundan sonra hükûmet, malvarlıklarına karşılık İtilâf Devletlerinden avans talep etmek zorunda kalacaktı. İlerleyen sü-

---

2680 "Yüksek Komiserler Tarafından Sadrazam Tevfik Paşa'ya Gönderilen 21 Şubat 1919 Tarihli Nota ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4169**, 47309.

2681 Jolly savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nde maliye müfettişliği yapmıştı. "Düyûn-ı Umûmiye'den İngiliz Hazinesi'ne 17 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/227/7**.

2682 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/227/7**.

2683 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 212905.

reçte İstanbul İşgal Yönetimi, İtilâf vatandaşları ile gayrimüslimleri ilgilendiren yeni vergilerin tahsil edilmesine de izin vermeyecekti.

Maliye Nazırı, İtilâf Devletlerinin, maliyeyi denetim altına alma niyetini sezmiş olsa gerek gelirlerin yeterli olduğunda ısrar ediyordu. Oysa Osmanlı maliyesinin durumu hiç de iç açıcı değildi. Maliye Müfettişi Jolly ile görüşen Maliye Nazırı hükûmetin, aralarında temettü vergisinin de bulunduğu bazı vergileri arttırmaya karar verdiğini açıkladı. Nazır vergilerin ne kadar arttırılabileceği konusunda da Jolly'nin fikrini sordu. Jolly, bu konuda fikrini beyan etmese de İtilâf Devletleri, yanlış bir şekilde vergileri arttırmak yerine harcamaları kısmanın daha yararlı olduğunu düşünüyorlardı[2684]. Mali olarak zor durumda kalan hükûmetlerin sık sık başvurdukları bu klasik yöntemin uzun vadede sıkıntıları çözmesi mümkün değildi. Fakat İtilâf Devletleri bundan dolayı değil kendi vatandaşları ve gayrimüslimlerin sırtında yeni bir yük olacağını düşünerek vergi artışına karşı çıkıyorlardı.

Osmanlı maliyesi zor günler yaşarken Yüksek Komiserler iç ve dış borçların ödenmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota verdiler[2685]. Ancak Osmanlı maliyesinin ödemelere yeniden başlaması oldukça zordu. Borçlar üzerine inceleme yapan İtilafçı Mali İnceleme Komisyonu, Osmanlı Devleti'nden alacaklılara kağıt para ile ödeme yapmasını tavsiye ettiyse de son karar İtilâf Devletleri tarafından verilecekti[2686].

I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Hükûmeti'nin İstanbul ve yakın çevresi dışında vergi toplaması oldukça zorlaşmıştı. Tahmini bir bütçe dahi yapılamıyordu. Personel, emekli, jandarma, polis ve askerlerin maaşları ile masrafları önemli bir gider olduğundan ödemede ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Bunların dışında İtilâf temsilcileri, hükûmetin yeni vergi toplama konusundaki taleplerini de geri çeviriyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi İtilâf Devletleri, savaş sırasında arttırılan ve vatandaşlarını etkileyen bazı vergilerin savaş öncesi oranlarına çekilmesi için sürekli baskı yapıyorlardı. Bu baskı giderek arttığından İtilâf vatandaşları

2684 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/227/7**.

2685 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 72775.

2686 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

dışında Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerden vergi toplamak dahi giderek zorlaştı[2687]. Osmanlı Hükûmeti giderek ağırlaşan koşullarla birlikte Yüksek Komiserlerin engelleyici tutumları ve talepleri ile de mücadele etmek zorundaydı.

Başta Fransa olmak üzere İtilâf Devletlerinin, Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Hükûmeti ile yapacakları antlaşmada ulaşmak istedikleri iki temel mali hedef vardı;

1. Eli kulağında olan Osmanlı Devleti'nin iflasının önlenmesi, ekonomik sıkıntılarının dindirilmesi ve Osmanlı Devleti'nin kredisinin tedrici olarak arttırılması, Alman İmparatorluğu'nun "malî esaretinden çıkarılması", Osmanlı Devleti ve İtilâf Devletlerinin ortak çıkarlarının sağlanması ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın savaş öncesi egemen pozisyonunun sürdürülmesi.

2. İtilâf vatandaşları tarafından verilen borçların, savaş sürecinde kalan bakiye faizleri ile birlikte tahsil edilmesi.

Bu hedefler için Türk maliyesi ve idaresi üzerinde İtilâfçı bir denetim kurulması gerekiyordu[2688]. İtilâf Devletlerinin ilk hedefi, Osmanlı maliyesinin iflasını önlemekti. Batmış bir maliyenin İtilâf Devletlerine hiçbir faydası olmazdı. Bunun bilincinde olan İtilâf Devletleri, Osmanlı maliyesinin iflasını önlemeyi öncelikli hedef olarak belirlediler. Bundan sonraki hedef ise borçlar ve Düyûn-ı Umûmiye idaresi ile kısmen dışa bağımlı hale getirilen, savaş sırasında alınan kararlarla bağımlılıktan bir nebze kurtulan Osmanlı maliyesini tamamen İtilâf Devletlerine bağımlı hale getirmekti.

Her ne kadar işgalleri altında da olsa mali iflasa doğru giden bir devletten, alacaklarını tahsil etmekte zorluk çekeceklerini bilen İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin iflasını önlemeyi öncelikli hedef olarak seçmişlerdi. Üstelik İtilâf Devletleri, bunu sadece alacaklarını Osmanlı Devleti'nden tahsil etmek için değil savaş sırasında Almanlara bağımlı hale gelen Osmanlı maliyesini Alman etkisinden kurtararak kendilerine bağlamak için de yapmayı plânlıyorlardı. İtilâf Devletlerinin bu plânı tatbik edebilmeleri için Osmanlı maliyesinin umûmi bir denetim altına alınması lazımdı.

2687 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Mali Danışmanı R.W. Graves'in Maliye Nazırı Tevfik Bey ile 27 Mayıs 1919 Tarihli Mülakatı", **FO, 371/4170**, 92710.

2688 "Osmanlı Devleti ve Barışın Mali Koşulları", **FO, 371/4169**, 858.

Osmanlı Devleti'ne ait borçlar meselesi çok karışık bir mesele idi. Osmanlı topraklarının bir kısmı işgal altındaydı. Bu nedenle Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin yeniden yapılandırılması esastı. İtilâf Devletleri, Osmanlı borçlarını savaş öncesi ve savaş sırasında verilenler olmak üzere iki kategoriye ayırdılar. Savaş öncesi borçları verenlerin büyük bir kısmını İtilâf vatandaşları oluşturuyordu. Savaş sırasındakiler ise genelde Alman ve Avusturyalıların verdiği borçlardan ibaretti. İtilâf Devletlerinin öncelikli hedefi, kendi vatandaşlarının alacaklarını tahsil etmekti. Webb, bunun için bir plân hazırladı. Buna göre önce borçlar tespit edilecek daha sonra borçlar Osmanlı topraklarını işgal eden devletler arasında paylaştırılacak, buna uygun olarak yıllık ödeme miktarları belirlenecek ve her devlet kendi işgal bölgesinde belirlenen miktarın ödenmesinden mesul olacaktı. Alman ve Avusturyalıların verdiği borçlar da İtilâf Devletleri için önemliydi. Savaş sonunda İtilâf Devletleri, İttifak Devletlerinden yüklü miktarda tazminat almayı plânlıyorlardı. İttifak Devletlerinin alacakları, İtilâf Devletlerinin almayı düşündükleri tazminatlara mahsup edilecekti[2689].

Harcamaları zaten kısmış olan Osmanlı Hükûmeti için bazı vergileri arttırmaktan başka çıkar yol kalmayınca tüketim, ithalat ve ihracat vergilerinin arttırılmasına karar verildi. Bu vergilerin kendi vatandaşlarının yakından ilgilendirmesi hasebiyle Yüksek Komiserler 5 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek yapılan artışın geri çekilmesini talep ettiler[2690]. Böylece İtilâf Devletleri, Osmanlı maliyesine doğrudan müdahale etmeye başladılar.

22 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ile görüşmesi sırasında Sadrazam, yeni kaynaklar bulunamaması halinde yapmak istedikleri düzenlemeleri gerçekleştiremeyeceklerini ve maliyeye yönelik tehlikeleri önleyemeyeceklerini ileri sürdü. Bu görüşmede hazır bulunan Maliye Nazırı da özel tarifelere göre alınan gümrük vergilerinin ve temettü vergisinin arttırılmasını teklif etmişti Bunun dışında hükûmet, Düyûn-ı Umûmiye ve Osmanlı Bankası'ndan borç almak istiyordu. Robeck bu konularda Sadrazam ve Maliye Nazırı'nı Yüksek Komiserlik mali danışmanları ile görüşmeye yönlendirdi. An-

2689 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 63982.

2690 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/227/7**.

cak mali danışmanlar bu konularda yetkili olmadıklarını vurgulayarak meseleyi hükûmetlerine ileteceklerini söylemekle yetindiler[2691]. Robeck, mali danışmanların bu konularda yetkili olmadıklarını elbette biliyordu. Onun amacı Osmanlı Hükûmeti'nin, mali danışmanları muhatap almasını sağlamaktı. Tüm protokol kaidelerini bir kenara bırakarak, Yüksek Komiserlerin mali danışmanları ile muhatap olan Sadrazam ve Maliye Nazırı beklediklerini alamadılar.

İtilâf Devletleri, Osmanlı maliyesini denetim altına almak ve dış borçları tahsil edebilmek amacıyla Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin yeniden yapılandırılması, Türk parasının değer kazanmasını sağlayacak bir para komisyonu kurulması, Maliye Nezâreti ve gelirler idaresine denetmenler atanması konusunda prensipte anlaşmaya vardılar. İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri ancak antlaşma ile tatbik edilebilecek tedbirleri, antlaşma imzalanmadan tatbik etmek için harekete geçtiler. Antlaşma imzalanmadan bu tedbirlerin uygulanması uluslar arası hukuka aykırı idi. Yalnız Osmanlı Hükûmeti'nin bu şartları peşinen kabul etmesi halinde herhangi bir sorun çıkmayacaktı. Bu nedenle Yüksek Komiserler, İtilâf sermayesinin kesilmeyeceğini ve borç verebileceklerini vaat ederek Osmanlı Hükûmeti'ni ikna etmeye çalışacaklardı[2692].

İşgal Yönetimi, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında ödemeyi durdurduğu borçlar nedeniyle oluşan bütün kayıpları karşılamak amacıyla yürüttüğü çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürüyordu[2693]. Ancak Osmanlı Hükûmeti temel hizmetleri, çalışanların maaşlarını ve emeklilik ücretlerini karşılamakta dahi sıkıntı çekmekteydi.

Politik sorunlar ve İtilâf Yüksek Komiserlerinin tutumları, zorla ayakta durmaya çalışan Osmanlı maliyesinin geleceği için tehlike çanlarının çalmasına neden oldu. Osmanlı Hükûmeti, bu tehlikeyi önleyebilmek amacıyla klasik bir çare olarak borç bulmaya çalışmıştı. Osmanlı devlet adamları ilk olarak Fransız Yüksek Komiseri'ne müracaat ederek mali yardım beklentilerini dile getirdiler[2694]. Elbette İtilâf Devletlerinin savaşın hemen ertesinde Osmanlı Devleti'ne

---

2691 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/227/7**.

2692 "Osmanlı Borçlarının Miktarı ve Tabiatı", **FO, 371/4211**, 63982.

2693 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

2694 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 212905.

mali yardım yapmak gibi bir düşünceleri asla yoktu[2695]. 2 Ocak 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında Osmanlı Hükûmeti'nin yardım talepleri müzakere edildi. Neticede bu taleplere cevap dahi verilmemesi karara bağlandı[2696]. İtilâf Devletlerinden olumlu cevap alamayan hükûmet yerli ve yabancı şirketlerden borç bulmaya çalışacaktı.

İtilâf Devletlerinden beklediği desteği bulamayan Osmanlı Hükûmeti, borç bulmak amacıyla Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi'nin kapısını çaldı. İtilâf Devletlerinden icazet almadan hareket etmeyen Osmanlı Bankası borç vermeye yanaşmazken, Reji borç verme yönünde bir eğilim sergiledi[2697]. Bu nedenle Yüksek Komiserler Reji idaresine karşı psikolojik bir yıldırma hareketi başlattılar.

Yüksek Komiserler, İtilâf Devletlerinin hâlâ savaşta olduğu Osmanlı Devleti'ne borç vermeyi tercih etmesi halinde bunun Reji İdaresi'nin sorumluluğunda olacağını, geri ödeme konusunda yaşanması muhtemel sıkıntılarla ilgili hiçbir yardım yapmayacaklarını bildirdiler[2698]. Bununla beraber şirketin Osmanlı Hükûmeti'ne borç vermekte ısrar etmesi halinde yapılacak işleme müdahale edilmeyecekti[2699]. Yüksek Komiserlerin bu kararından sonra Reji geri adım attığından hükûmetin yerli ve yabancı şirketlerde borç bulma ümidi de azaldı. İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti ile savaş halinin devam ettiği konusunda ısrar etmekteydiler. Savaş halinin olduğu devletler arasında borç alış verişi söz konusu olamazdı. Osmanlı hükûmetleri bu noktada stratejik bir hata yapıyorlardı. Çünkü İtilâf Devletleri savaş yıllarında ve Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı Devleti'ne ait bazı malvarlıklarını bloke etmişlerdi. Osmanlı hükûmetleri öncelikle borç bulmayı denemiş, bu malvarlıklarını geri almayı ya da bunlara karşılık avans talep etmeyi düşünmemişlerdi. Ancak borç taleplerinin reddedilmesinden sonra hükûmetler bloke edilen malvarlıklarına karşılık avans talep etmeyi düşünebilmişlerdi.

2695 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 1 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 212905.

2696 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

2697 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 60843.

2698 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 64959.

2699 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 66278.

Osmanlı Hükûmeti'nin kaynak arayışları sürerken Yüksek Komiserler, Osmanlı maliyesi hakkında incelemeler yapmak üzere Mali İnceleme Komisyonu'nu kurdular[2700]. Sevr Antlaşması'nda, incelemeye yönelik bu komisyonun yerine Osmanlı maliyesini tamamen denetim altına alabilecek bir Maliye Komisyonu kurulması plânlandı ve Türkiye'nin gelirleri üzerine konan ipoteklerin kaldırılması öngörüldü. Bu madde Osmanlı Devleti'nin lehine gibi görünse de el konulan malvarlıkları Osmanlı Hükûmeti'nin değil Maliye Komisyonu'nun tasarrufuna verilecekti[2701].

Sevr Antlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra Damat Ferid Paşa, Yüksek Komiserlere müracaat ederek İtilâf Devletleri tarafından el konulan ya da bloke edilen malvarlıkları üzerindeki kararın kaldırılmasını ve bunlara karşılık Osmanlı Devleti'ne avans verilmesini talep etti. Bu malvarlıkları arasında bazı hammadde, eşya ve malzeme stokları, çeşitli hesaplar olduğu gibi Deutsche Bank'da bulunan ve Alman Hükûmeti'ne ait olduğu gerekçesiyle Osmanlı Bankası tarafından el konulan 446,000 altın da bulunuyordu[2702]. Yüksek Komiserler İstanbul'a geldikten sonra ileride talep edecekleri tazminatlara ve işgal masraflarına karşılık olmak üzere bunlara el koymuşlardı. Osmanlı maliyesinin büyük bir sıkıntı içerisinde olması nedeniyle Yüksek Komiserler el koydukları malvarlıklarının Osmanlı Hükûmeti'ne devredilmesi için hükûmetlerinden izin istediler. Yüksek Komiserler bunun dışında Seyr-ü Sefain idaresine ait gemilerin teminat alınması ve İtilâf Devletlerinin denetiminde olması koşuluyla Osmanlı Hükûmeti'ne zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar borç verilmesini dahi önerdiler. İstanbul'da mali durumun daha da kötüleşmesi karışıklıkların yaşanmasına ve ülkenin tahrip olmasına yol açabilirdi. Bu durum Türkiye'den uzun yıllar yararlanmayı düşünen İtilâf Devletlerinin işine gelmeyecekti[2703].

2700 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

2701 **Sevr Antlaşması**, md. 237. Erim, **a.g.e**, s. 607.

2702 Adam Block'un yaptığı tahkikat neticesinde; Deutsche Bank'da bulunan ve Alman Hükûmeti'ne ait olduğu gerekçesiyle Osmanlı Bankası tarafından el konulan 446,000 altının 194.220 altınlık kısmının Almanya'ya geri kalan 251,780 altının ise Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu tespit etmişti. İtilâf Devletleri, yuvarlayarak 252,000 altın kabul ettikleri bu meblağı bloke etmişlerdi; "Adam Block'tan Robeck'e 30 Haziran 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 11614.

2703 "Robeck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5280**, E 10576.

İtilâf Devletleri menfaatleri gereği Osmanlı maliyesinin tamamen çökmesine razı değillerdi. Bu nedenle Yüksek Komiserlerin önerileri kabul edildi. Yalnız siyasi vaziyete göre Yüksek Komiserler gerekli adımları atacaklardı[2704]. Bundan sonra İtilâf Devletlerinin öncelikli hedefi Sevr Antlaşması'nda öngörülen Maliye Komisyonu'nun kurulması olacaktı. Bunun için Sevr Antlaşması'nın en azından Osmanlı Devleti tarafından onaylanması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ne verilecek borç da Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına bağlıydı. Sevr Antlaşması'nın onaylanması ile Osmanlı Devleti'nin siyasi, hukuki ve mali varlığı İtilâf Devletlerinin vesayetine girecekti.

7 Eylül 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota daha veren Ferid Paşa, mali sıkıntılardan bahsederek Osmanlı Bankası'nda bulunan altınlardan 252,000 altının Osmanlı Hükûmeti hizmetine sunulmasını talep etti. Yüksek Komiserler bu teklife sıcak baktıklarından teklifi hükûmetlerinin onayına sundular[2705]. Ancak İtilâf Devletleri ilk etapta bunu kabul etmeye yanaşmadılar.

Damat Ferid Paşa'nın teşebbüslerine ve Yüksek Komiserlerin önerilerine karşın İtilâf Devletleri, el konulan malvarlıklarının Osmanlı Hükûmeti'ne iadesi ya da bunlara karşılık Osmanlı Hükûmeti'ne avans verilmesi gibi tartışmalara son noktayı koyarak bu meselelerin kurulması plânlanan Maliye Komisyonu'nun tasarrufunda olduğunu açıkladılar. Bu komisyonunun kurulabilmesi için Sevr Antlaşması'nın onaylanması şartı da kaldırılmıştı. Osmanlı Hükûmeti'nin kabul etmesi halinde Maliye Komisyonu hemen kurulacaktı[2706]. İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra aldıkları tedbirlerle krize sürükledikleri Osmanlı maliyesini idare edecek olan Maliye Komisyonu'nun kurulmasını kendi menfaatleri açısından elzem görmekteydiler. Sevr Antlaşması'nın onayı ile ilgili koşulun kaldırılması hakkındaki karar, işgal yönetiminin maliyeyi tamamen ele geçirme konusundaki sabırsızlığının tezahürü idi.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay kadar sonra İtalya ve Fransa Yüksek Komiserleri, Düyûn-ı Umûmiye'de bulunan temsilcilerini gelecekte kurulacak Maliye Komisyonu'na üye olarak atadıklarını Sadrazam'a bildirdi-

2704 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine ve Ticaret Bakanlıklarına 4 Eylül 1920 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/5280**, 10576.

2705 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 19 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 11614.

2706 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 27 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5280**, E 11810.

ler[2707]. Bu atamalar üzerine İngiliz Hükûmeti de Düyûn-ı Umûmiye'deki temsilci Adam Block'u Maliye Komisyonu'na üye olarak atadı[2708]. Sevr Antlaşması onaylanmadan Maliye Komisyonu'na atamalar yapılmış, sıra bu komisyonun kurulmasına gelmişti. Fakat Osmanlı maliyesinin, bu komisyonun kurulmasını bekleyecek hali kalmamıştı.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda Osmanlı maliyesi aylık olarak yaklaşık 1,200,000 lira açık veriyordu[2709]. Yüksek Komiserler, idari mekanizmanın çöküşünün İtilâf Devletlerinde "felaket etkisi" yaratacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesinin hiç değilse ayakta kalabilmesi için yeni bir teklif hazırladılar. Buna göre Osmanlı Hükûmeti'ne ait olup İtilâf Devletleri tarafından el konulan ya da bloke edilen malvarlıklarına karşılık Osmanlı Hükûmeti'ne avans verilecekti. İtilâf temsilcileri, mezkûr malvarlıklarının satışa çıkarılması halinde değerinin altındaki fiyatlara satılacağını düşünerek böyle bir teklif hazırladıklarını iddia ediyorlardı[2710]. Bu iddia elbette gerçeği yansıtmıyordu. İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'ne ait malvarlıklarına el koyarlarken ileride bunları nakde çevirerek maddi taleplerinin bir kısmını karşılamayı düşünüyorlardı. Bunların satılması halinde İtilâf Devletleri gelir bekledikleri kaynakları kaybedeceklerdi.

Osmanlı maliyesi o denli zor durumda idi ki; hükûmet 1920 Eylül ayında yetim fonlarında bulunan 600,000 liraya el koyarak tehlikeyi bir süreliğine geçiştirebildi[2711]. Osmanlı Hükûmeti'nin tasarrufunda olan bu fondan ya-

---

2707 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5280**, E 11207.

2708 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 15 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5280**, E11246.

2709 Adam Block'un tespitlerine göre 23 Eylül 1920 tarihinde Maliye Nezâreti'nin elinde nakit 408,112 lira bulunmaktaydı. Yılın geri kalanında 448,712 lira daha gelir beklenmekteydi. Ay sonunda Osmanlı maliyesinin tasarrufunda toplam 856,824 lira olacaktı. Hükûmetin ödemek zorunda olduğu 281,816 lira ve Eylül ayı maaşlarına denk gelen 1,796,983 lira ile birlikte toplam 2,078,799 lira gider olacak yıl sonunda 1,221,975 açık oluşacaktı. "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 13133.

2710 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 11266.

2711 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 16 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 11598.

rarlanması o kadar kolay değildi. İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti'nin bu fonu önce Düyûn-ı Umûmiye'nin, daha sonra da kurulması plânlanan Maliye Komisyonu'nun kontrolü altında kullanmasına izin vereceklerini bildirdiler. Ancak hükûmet başka kaynak bulamadığından bu fonu kullandı[2712]. Yüksek Komiserlerin vermiş olduğu karar Maliye Komisyonu kurulana kadar Osmanlı maliyesinin Düyûn-ı Umûmiye aracılığıyla idare edilmek istendiğinin göstergesiydi.

Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını beklemeden Osmanlı Hükûmeti'ni, Mali Komisyon'un kurulması konusunda ikna etmeye çalıştılar. 29 Eylül 1920 tarihinde işgal yönetimi, Maliye Komisyonu kurulana kadar Osmanlı maliyesinin Düyûn-ı Umûmiye tarafından kontrol edilmesi konusunda antlaşmaya vardı. Savaş malzemeleri dışındaki Osmanlı stokları Duyun-ı Umûmiye denetiminde satışa çıkarılabilecekti. Osmanlı Hükûmeti aynı gün denetim için Düyûn-ı Umûmiye'ye davette bulundu. Böyle bir komisyonun, antlaşmanın onaylanmasından önce kurulmasının güç olduğunu İtilâf Devletleri de biliyorlardı. Bu nedenle Düyûn-ı Umûmiye vasıtasıyla Osmanlı maliyesi üzerinde geçici bir kontrol kurulmasına karar verilmişti[2713]. Yeni yapılanma çerçevesinde Düyûn-ı Umûmiye'ye geçici de olsa savaş öncesi sahip olduğu ayrıcalıkların yanında Osmanlı maliyesini denetlemek gibi çok özel bir ayrıcalık verildi

Fakat İtilâf Devletleri, Osmanlı maliyesinin kısa süreliğine de olsa Düyûn-ı Umûmiye denetimine girmesine yönelik kararı reddettiler. Bu nedenle İtilâf hükûmetleri, Yüksek Komiserlerini uyarma ihtiyacı hissettiler. 2 Ekim 1920 tarihinde Düyûn-ı Umûmiye temsilcileri ile bir toplantı yapan Yüksek Komiserler, Maliye Komisyonu'nun acilen kurulması konusunda antlaşmaya vardılar. Bu toplantıda, Düyûn-ı Umûmiye'nin İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine, Osmanlı maliyesi ile ilgili eleştirel ve tetkik amaçlı tartışmalara katılmaları, ancak idari konulara müdahale de bulunmamaları tavsiye edildi[2714]. Düyûn-ı Umûmiye'nin, Osmanlı maliyesi üzerinde idari bir kuvvet olması engelleniyordu. İtilâf Devletlerinin uyarıları sonucunda Yüksek Komiserler tarafından alınan karar, üç büyük İtilâf Devleti dışındaki devlet temsilcilerinin de yer alacağı Düyûn-ı Umûmiye'nin geçici de olsa Osmanlı maliyesine hâkim olmasını önle-

2712 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 11982.

2713 "1 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 12516.

2714 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 12282.

meye yönelikti. İtilâf Devletleri bu alanda yeni ortaklara tahammül edemezlerdi. Yüksek Komiserler bundan sonra Osmanlı Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı onaylaması için yaptıkları baskıları arttıracaklardı.

Osmanlı Hükûmeti el konulan malvarlıkları üzerindeki bloke kararının kaldırılmasına yönelik taleplerini Sevr Antlaşması'nda imzası olan ve Paris'te temaslarda bulunan Reşat Halis Bey aracılığıyla bir kez daha İtilâf Devletlerine iletti. Bundan başka Halis Bey yabancı sigorta şirketlerinin müşterilerinden topladıkları temettü vergilerini[2715] Osmanlı Hükûmeti'nin tasarrufuna vermeleri için İtilâf Devletlerinden yardım istedi. Ancak bu teşebbüsten de netice alınamadı[2716].

İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'ne ait kağıt, pirinç ve muhtelif madenlerin bulunduğu depolardaki malzemelerin satışını da yasakladılar. Hükûmet 24 Ağustos 1920 tarihinde Dâhiliye Nezâreti vasıtasıyla Yüksek Komiserlere müracaat ederek bu malzemelerin satışına izin verilmesini talep etti[2717]. Fakat Yüksek Komiserler bu talebe de olumsuz yanıt verdiler[2718].

Osmanlı maliyesi hakkında tahkikat yapan Block, hazırladığı raporunda maliyenin son derece kritik bir durumda olduğunu etraflıca izah etmişti. Block ve Yüksek Komiserler, sıkı bir kontrol kurulmaması ve gerekli tedbirlerin alın-

---

2715 Türkiye'de faaliyette bulunan sigorta şirketleri Osmanlı kanunlarına göre yaptıkları poliçeler için müşterilerden temettü vergisi alıyor, daha sonra ödeyecekleri vergilerle birlikte bu vergileri Osmanlı Hükûmeti'ne ödüyorlardı. İstanbul'un işgalinden sonra İtilâf Devletlerinden aldıkları destekle sigorta şirketleri Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülüklerini yerine getirmemişler, Osmanlı Hükûmeti hesabına topladıkları temettü vergisini de ödememişlerdi. Reşad Halis Bey'in talep ettiği vergi bu idi. Bu konu yaklaşık iki yıl sonra yeniden gündeme gelecek Yüksek Komiserler sigorta şirketlerinin, İtilâf müşterilerden topladıkları vergilerin, poliçe sahiplerine iadesine, Türk müşterilerden alınanların ise kurulmuş olan Geçici Maliye Komisyonu'na devredilmesine karar vereceklerdi. İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 5 Temmuz 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7936**, E 7062.

2716 "Reşad Halis Bey'den Paris Konferansı İngiliz Heyetine 14 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 12048.

2717 "Dâhiliye Nazırı İbrahim Halil'den Yüksek Komiserlere 24 Ağustos 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5281**, E 12226.

2718 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 12232.

maması halinde, Osmanlı maliyesinin ciddi sorunlarla karşı karşıya geleceğini Osmanlı Hükûmeti'ne gönderdikleri bir nota ile izah etmeye çalıştılar[2719]. İtilâf Devletleri, işgal döneminde en başarısız sayılabilecek Osmanlı Hükûmeti'nin bunun farkında olduğunu bilseler de Sevr Antlaşması'nın bir an evvel onaylanması istiyorlardı.

Geçici olarak Maliye Nezâreti'nde danışmanlık görevini üstlenen Düyûn-ı Umûmiye temsilcileri, bürokrat sayısını azaltarak 6,500 liralık aylık masrafları 3,000 liraya düşürdüler. Düyûn-ı Umûmiye, hükûmetin tasarrufunda bulunan depolardaki stokları tespit ederek bunların tahmini değerini belirledi. Yapılan satışlar sonucunda geçici bir başarılı sağlandı. Kalan malzemeler teminat verilerek 800,000 lira avans alındı[2720]. Tabii bunlar geçici başarılar ve geçici çözümlerdi. Bu kaynaklar birkaç ay içerisinde tükenecek, Osmanlı maliyesi yeniden bunalımın içine düşecekti. Osmanlı Hükûmeti zor durumda kaldığından işgal yönetiminin onayını almadan savaş malzemeleri dışındaki stokların satışına başladı. Yüksek Komiserler 1 Ekim 1920 tarihinde müşterek bir nota vererek işgal yönetiminin onayından sonra malzemelerin satılabileceğini bildirdiler[2721]. İtilâf Devletlerinin amacı Osmanlı Hükûmeti'ni bu şekilde baskı altında tutarak Maliye Komisyonu'nun kuruluşunu kabul ettirebilmekti.

İtilâf Devletlerinin ısrarla kurulmasını istedikleri Maliye Komisyonu, tahmini bütçe hazırlayarak bu bütçenin uygulanmasını ve denetlenmesini sağlayacağı gibi kur düzenlemesi yapacak, yeni borç alma ve ayrıcalık verme yetkisine sahip olacaktı. Maliye Komisyonu, gümrük idaresi gibi umûmi mali meselelerden de sorumlu tutulacaktı. Maliye Komisyonu'nda kararlar oy çokluğu ile alınacak, Muharrem Kararnamesi ile alacaklı devletlere verilen haklar aynen korunacaktı[2722]. Plânın gerçekleştirilmesi halinde Maliye Komisyonu, tek başına Osmanlı maliyesini idare edebilecek hale gelecekti.

2719 "10 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51.

2720 "Düyûn-ı Umûmiye Tarafından Hazırlanan 4 Kasım 1920 Tarihli Raporlar", **FO, 371/5281**, E 15126.

2721 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 12283.

2722 "İngiliz Parlamentosu'nda 23 Ekim 1920 Tarihli Toplantı Tutanakları", **FO, 371/5281**, E 13413.

İngiliz kaynakları Fransız Hükûmeti'nin, Maliye Komisyonu'na Düyûn-ı Umûmiye'deki temsilcisini atadığını haber verdiğinden İngiltere Düyûn-ı Umûmiye'deki temsilcisi A. Block'u, Maliye Komisyonu'na temsilci olarak atadı. Oysa henüz İtalyan ve Fransızlar Maliye Komisyonu'na üye atanması konusunda resmî bir açıklama yapmamışlardı. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından önce Maliye Komisyonu'nun kurulmasını hedefleyen İngiliz Hükûmeti, müttefiklerinden Maliye Komisyonu'na derhal bir üye atamalarını talep etti[2723]. Bir süre sonra Fransız Hükûmeti ancak antlaşmanın onaylanmasından sonra Maliye Komisyonu'na temsilci atayacağını açıkladı[2724].

Osmanlı maliyesinin 1920 yılı Eylül ayından itibaren 1,200,000 lira civarında bir açık vermesi nedeniyle hükûmet, memur maaşlarını zamanında ödeyememişti. Ekim ayı maaşlarının ancak %75'i ödenebilmiş, Kasım ve Aralık ayı maaşları ise ödenememişti. Hükûmet yeniden Osmanlı Bankası tarafından el konulan 252,000 altına yoğunlaştı. Yalnız bu kez hükûmet avans için İtilâf Devletlerine değil doğrudan Osmanlı Bankası'na müracaat etti. Ne var ki, İtilâf Devletlerinden izinsiz adım atmayan Osmanlı Bankası bu talebi geri çevirdi. Bu sıralarda işbaşında bulunan Tevfik Paşa Hükûmeti Ankara'ya bir heyet göndermişti. Yüksek Komiserlerde bu heyetin dönüşü sonrasında Sevr Antlaşması'nın onaylanacağına dair umutlar belirmişti. Antlaşmayı onaylanması beklenen hükûmetin, mali kriz sonrasında iktidardan düşmesi İtilâf Devletlerinin işine gelmezdi. Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin iktidardan düşmemesi için talep edilen avansın verilmesini uygun buldular. Rumbold'un "bir sonraki ayda da aynı sıkıntıların çıkacağı doğrudur. Ancak antlaşma onaylanacağından bu bizim için çok ciddi olmayacaktır."[2725] Sözleri Yüksek Komiserlerin gerçek niyetini göstermekteydi.

Mali krizin büyümesi sonucu Düyûn-ı Umûmiye temsilcileri el konulan malzeme stoklarına karşılık Osmanlı Hükûmeti'ne avans verilmesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Bankası, hükûmete 800,000 lira avans verdi[2726].

2723 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 8 ve 25 Ekim 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5281**, E 12282 ve E 13076.

2724 "Fransız Hükûmeti'nin 3 Kasım 1920 Tarihli Notası", **FO, 371/5281**, E 13759.

2725 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 1 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 15082.

2726 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 15124.

Hükûmet 2,000,000 lira civarında tutan stoklara karşılık açığı kapatabilmek amacıyla 1,200,000 lira daha istediyse de banka bu talebi reddetti. Yüksek Komiserlerin önerisinden sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı Bankası Londra Şubesi'nden, Osmanlı Hükûmeti'nin avans talebinin karşılanmasını rica etti[2727]. Bu talebin karşılanması halinde hükûmet açığı kapatabilecekti. Lakin güvendiği kaynakları da tamamen tüketmiş olacaktı.

Düyûn-ı Umûmiye denetiminin sağladığı başarının geçici olduğu kısa bir süre içerisinde anlaşıldı. Düyûn-ı Umûmiye, Yüksek Komiserler tarafından verilen yetkileri aşarak Osmanlı maliyesine müdahale etmeye kalkışıyor, Maliye Nazırı buna izin vermiyordu. Block'un yaptığı hesaplara göre 1920 yılı Aralık ayı sonu itibarıyla tahmini bütçe açığının 4,500,000 lirayı bulması bekleniyordu. Asker ve polisin maaşlarının ödenememesi nedeniyle hükûmet ciddi bir tehdit altındaydı[2728].

Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumdan dolayı Yüksek Komiserler sonunda stoklardaki bazı malzemelerin satışına, Düyûn-ı Umûmiye denetiminde olmak kaydıyla izin verdiler. Yalnız bu stoklardan beklenen gelir elde edilemedi. İki aydan fazla bir süre geçmesine karşın yapılan satışlardan sadece 117,000 lira elde edilebildi[2729]. Bundan sonra Osmanlı Bankası değeri tam anlamıyla tespit edilmediği için malzeme satamadığını ileri sürerek hükûmete 1,200,000 lira avans vermeyi reddetti. Yalnız İngiliz Hükûmeti'ni kırmamak için hükûmete 100,000 lira daha avans verdi[2730].

Osmanlı Bankası'nın gerekli avansı vermemesi üzerine Fransız Hükûmeti el konulan altınların teminat olarak kabul edilmesi ile Osmanlı Hükûmeti'ne yeni avans verilmesini önerdi[2731]. Osmanlı Hükûmeti'nin, İtilâf Devletlerine olan

---

2727 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne 7 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 15082.

2728 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 15475.

2729 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 15534.

2730 "Osmanlı Bankası Londra Şubesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 15379.

2731 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Aralık 1920 Tarihli Mektup ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Osmanlı Bankası Londra Şubesi'ne 15 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 15497.

bağımlılığı günden güne artıyordu. Maliye Nezâreti aylık bütçelerle günü kurtarmaya çalışıyordu. İtilâf Devletleri açısından ise her şey yolundaydı. Osmanlı Hükûmeti'ni bağımlı hale getirmeyi amaçlayan program daha önce plânlandığı şekilde ilerliyordu.

İngiliz Hükûmeti'nden sonra Fransız Hükûmeti de temsilcisi Declausiéres'i kurulması plânlanan Maliye Komisyonu'na atadı[2732]. İngilizler, Fransız temsilcisinin İstanbul'a varır varmaz Maliye Komisyonu başkanlığını talep edeceğine dair duyumlar almışlardı[2733]. Diğer komisyonlarda olduğu gibi daha komisyon kurulmadan başkanlık sorunu ortaya çıktı. Her defasında Türkiye'de mali çıkarlarının müttefiklerinden daha fazla olduğunu ileri süren Fransız temsilcisinin Maliye Komisyonu başkanlığına aday olması gayet doğaldı.

İtalyan Hükûmeti'nin temsilci olarak Nagora'yı kurulması plânlanan Maliye Komisyonu'na ataması[2734] bu komisyonun kuruluşu ile ilgili çalışmaları hızlandırdı.

İtilâf Devletleri İstanbul'da izledikleri mali politikalarla Sevr Antlaşması'nın onaylamasını sağlamaya çalışırlarken, antlaşmada değişiklik yapılması düşüncesi ortaya çıkmıştı. Fransız resmî çevrelerinde antlaşmanın olduğu haliyle onaylanmasına karşı bir hava hâkimdi. Şöyle ki, Fransız Dışişleri üzerinde son derece etkili olan Layques; "Şimdi olduğu gibi antlaşmayı onaylaması için kimse Fransız Hükûmeti'ni ikna edemez. Birbiri ardına on iki hükûmet gelse de Fransız meclis bunların hiçbirine antlaşmayı onaylama izni vermez" sözleri ile Fransız Hükûmeti'nin antlaşmanın uyarlanması veya değiştirilmesinden yana olduğunu anlatıyordu. Fransızlara göre, olaylar İtilâf Devletlerini mecbur bırakmadan evvel gerekli değişiklikler yapılmalıydı. İtilâf Devletleri tarafından izlenen politikaların Bolşeviklere katılma niyeti olmayan Mustafa Kemal Paşa'yı, Bolşeviklerle antlaşmaya mecbur bıraktığını anlayan Fransızlar, İzmir konusunda verilecek tavizlerle Mustafa Kemal Paşa ile antlaşmayı ciddi olarak düşünüyorlardı[2735].

2732 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 15452.

2733 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 15587.

2734 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi G. Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 21Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5282**, E 15960.

2735 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 12 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5281**, E 15587.

İtalya'nın politikaları da bu doğrultuda olduğundan İngiltere değişiklik ihtimali üzerinde düşünmek zorunda kalacaktı.

Düyûn-ı Umûmiye'ye bağlı geçici komite kısa süre içerisinde Osmanlı maliyesi hakkında önemli çalışmalar gerçekleştirdi. Gümrük vergileri meselesine el atan komite savaş öncesi gümrük sisteminin yeniden uygulanması için bir kanun taslağı hazırladı. Yüksek Komiserlerin de bu taslağa onay vermesiyle[2736] kapitülasyonlar rejiminin gümrük sistemine dönüldü. Ancak Mali sıkıntıların atlatılamaması Türk parasının hızla değer kaybetmesine neden oluyordu. 1920 yılı başlarında Türk lirasının yaklaşık 4 katı olan sterlin yıl sonunda 6 katına ulaşmıştı[2737]. Yüksek Komiserlerin Düyûn-ı Umûmiye denetiminde almaya çalıştıkları tedbirlerin işe yaramadığı ortaya çıkıyordu.

Çok geçmeden geçici komite mali konularda denetimden çok bir danışma ve karar organı haline geldi. Osmanlı Hükûmeti'nin Leipzing'de bastırdığı kağıt paraya yeni bir şekil verilmesi veya bu paranın tedavüldeki ile değiştirilmesi konusunda dahi geçici komitenin görüşüne müracaat ediliyordu[2738].

İtilâf mali danışmanları, savaş öncesi borçları tahsil etmenin yollarını arıyorlardı. Fakat danışmanlar Osmanlı maliyesinin ödeme yapacak durumda olmadığını çok iyi biliyorlardı. Bu nedenle Yüksek Komiserler, danışmanları aracılığıyla borç ödemelerin askıya alınması için düzenleme yapmayı kabul ettiler[2739].

Yüksek Komiserler kurulması plânlanan Maliye Komisyonu'nun Osmanlı mali sorunlarını çözeceğini sürekli tekrarlıyorlardı. Göreve başladıktan sonra Yüksek Komiserlerle görüşen Tevfik Paşa, Maliye Komisyonu'nun görevine ilişkin açıklamaların memnuniyet verici olduğunu vurguladıktan sonra hazır paraya ihtiyaç duyulduğundan ve sıkıntıyı gideremeyeceğinden komisyonun kurulmasına taraftar olmadığını gösterdi[2740]. Yüksek Komiserlerin aksine işgal dönemin-

---

2736 "22 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

2737 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 18 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5282**, E 16078.

2738 "22 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

2739 "24 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

2740 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 20 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5281**, E 13076.

de kurulan bütün Osmanlı hükûmetleri el konulan kaynakların satışına izin verilmesi halinde mali sıkıntıların giderilebileceğine inanıyorlardı. Hükûmetler bu konuda haksız sayılmazlardı. İşgal altındaki Yunan bölgesinden ve TBMM'nin denetimde bulunan bölgelerden gelir sağlayamayan Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerle ilgili giderleri de azalmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti, hâkimiyeti altında kalan bölgelerde kendi kendine yetebilen bir maliyeye sahip olabilirdi. Fakat İtilâf Devletleri, hükûmet stoklarına el koymak ve toplanan vergileri sınırlandırmak suretiyle buna izin vermiyorlardı. Bu hareketler elbette bilinçli olarak yapılıyordu. Kendi kendine yetemeyen ve mali sıkıntı içerisinde olan hükûmet, yardıma muhtaç olacak ve İtilâf Devletlerinin istediklerini yapmak zorunda kalacaktı.

Osmanlı Hükûmeti'nin, İstanbul vilayet gelirleri ile gümrüklerden gelen vergilerden başka gelir kaynağı kalmamıştı. Türk parasının değer kaybetmesiyle bu gelirler daha da azalıyordu. 1921 yılına girilmesine rağmen Osmanlı Hükûmeti, memurların büyük bir kısmına 1920 yılı Ekim ayı maaşlarının %75'ini ödeyebilmişti. 1920 Ekim ayı bakiyeleri, Kasım ve Aralık ayı memur maaşları ekonomik sıkıntılardan dolayı ödenememişti. Yüksek Komiserler temel hizmetlerin aksamaması için polis, gümrük, hapishane ve hastane gibi öncelikli hizmetlerde çalışanların maaşlarının zamanında ödenmesini, diğerlerinin maaşlarının ise ertelenmesini tavsiye ettiler. Diğer hizmetlerin aksamasına neden olacak bu tavsiye Maliye Nezâreti tarafından uygun bulunmadı. Bundan sonra Yüksek Komiserler başka bir plânı daha sahneye koydular. Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun; İtilâf Devletleri tarafından el konulan 252,000 altın üzerindeki bloke kararını kaldırabileceğini açıkladılar[2741]. Osmanlı Devleti'nin kendi parasını kullanabilmesi için belki de tarihteki en ağır antlaşmalardan biri olan Sevr Antlaşması'nı onaylaması ve Osmanlı maliyesinin yabancılardan oluşacak Maliye Komisyonu'nun denetimine bırakılması şart koşuluyordu. Kaldı ki; bu denetim kurulsa bile tedbir konulan malvarlıklarının iadesi için son kararı yine kurulması plânlanan Maliye Komisyonu verecekti. Ankara'ya gönderdiği heyetin gelmesini bekleyen Tevfik Paşa Hükûmeti bu teklifi kabul etmedi.

2741 "Rumbold'dan Curzon'a 31 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/6464**, E 346.

Geçici komitenin el attığı meselelerden biri de Osmanlı Devleti'ne yeni borç verilmesi idi. Komite, İtilâf Devletleri tarafından el konulan Osmanlı malvarlıklarına karşılık Osmanlı Hükûmeti'ne 800,000 lira avans verilmesini uygun buldu[2742]. Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti sadece İtilâf vatandaşlarına ödeme yapmaya başladı. Mali sıkıntılardan dolayı bu uzun sürmedi. Osmanlı Hükûmeti 1920 yılı sonlarına doğru ödemeleri askıya aldı. 17 Aralık 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiseri Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek yeniden ödeme yapılmasını talep etti. Osmanlı Hükûmeti'nin ödeme yapmaması üzerine 31 Aralık 1920 tarihinde Yüksek Komiserler müşterek bir nota göndererek aynı talebi tekrarladılar[2743].

7 Ocak 1921 tarihinde Londra'da bulunan Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla İngiltere'ye bir muhtıra veren hükûmet, İtilâf Devletlerinin mali yardım konusunda verdikleri sözleri hatırlatarak Geçici Maliye Komisyonu tarafından uygulanmak istenen kontrolden yakındı. Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu'nun kurulabilmesi için Sevr Antlaşması'nın onaylanması şartından vazgeçerek Osmanlı Hükûmeti'nin mezkûr komisyonun kuruluşunu kabul etmesini yeterli bulacaklarını açıkladılar. Osmanlı Bankası tarafından el konulan altınlara karşılık verilecek avans ise öncelikle komisyonun tanınmasına bağlı olacaktı[2744]. Osmanlı Hükûmeti'nin Geçici Maliye Komisyonu'nun tanıması bu komisyonun çalışmalarına hukuki zemin kazandıracaktı.

Verdiği muhtıranın dikkate alınmaması üzerine Mustafa Reşid Paşa 12 Ocak 1921 tarihinde İngiltere'ye bir muhtıra daha vererek Geçici Maliye Komisyonu tarafından kurulmak istenen kontrolü protesto etti[2745]. Bu protestosuna da cevap alamayan Paşa, 15 Ocak 1921 tarihinde İngiltere'ye bir muhtıra daha vererek daha önceki taleplerini tekrarladı[2746]. Bunun üzerine İngiliz Hükûmeti Paşa'ya meselenin İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlerle Osmanlı Hükûmeti arasında müzakere edildiğini, Avrupa'daki faaliyetlerin hiçbir yararlı amaca hiz-

2742 "22 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 13853.

2743 "Fransız Yüksek Komiseri Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 17 Aralık 1920 Tarihli Nota ve Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 31 Aralık 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/6562**, E 834.

2744 "Mustafa Reşid Paşa'nın 7 Ocak 1921 Tarihli Muhtırası", **FO, 371/6540**, E 418.

2745 "Mustafa Reşid Paşa'nın 12 Ocak 1921 Tarihli Muhtırası", **FO, 371/6540**, E 660.

2746 "Mustafa Reşid Paşa'nın 15 Ocak 1921 Tarihli Muhtırası", **FO, 371/6540**, E 896.

met etmeyeceğini bildirdi[2747]. Bu cevapla Mustafa Reşid Paşa'dan kibar bir şekilde aradan çekilmesi isteniyordu.

Başlangıçta Geçici Maliye Komisyonu'nu tanımayı düşünmeyen hükûmet 17 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserlerle uzlaşmaya vardı. Komisyonun tanınması karşılığında Osmanlı Bankası'nın bloke ettiği 252,000 altın lira teminat kabul edilerek hükûmete 1,200,000 lira avans ödenecekti[2748]. Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla yürütülen faaliyetlerden bir sonuç alınamaması, mali sıkıntılar ve Ankara'ya gönderilen heyetin başarılı olamaması hükûmeti uzlaşmaya mecbur bıraktı. Yalnız bu uzlaşma yazılı bir taahhüde dayanmadığından Geçici Maliye Komisyonu tarafından uygulanacak kontrol tartışmaları da beraberinde getirecekti.

Geçici Maliye Komisyonu, Maliye Nezâreti'ne bir mektup göndererek harcamalar ve yapılacak ödemeler hakkında bilgi istedi. Maliye Nezâreti'nin bu mektuba cevap vermemesi nedeniyle altınlar üzerindeki bloke kararı kaldırılmadı[2749]. Yüksek Komiserler daha önce komisyonun tanınması koşuluyla tedbiri kaldıracaklarını açıklamışlardı. Komisyon tanındıktan sonra faaliyetlerine izin verilmesi koşulu getirilmişti.

Osmanlı Hükûmeti avans için çaba sarf ederken mali sıkıntılar devam ediyordu. 1921 yılı Ocak ayına gelindiğinde 1920 yılı Ekim ayı memur maaşlarının %25'i ödenememişti. Bunun için 400,000 lira gerekiyordu. 1920 Kasım ve Aralık ayı maaşlarının ödenebilmesi için gereken meblağ da eklendiğinde hükûmetin acilen 6,000,000 liraya ihtiyacı vardı. Mecburi giderler de hesaplandığında 1 Mart 1921 mali yılında açığın 13 ila 15,000,000 lira civarında olması bekleniyordu[2750]. Osmanlı maliyesinin tek umudu Osmanlı Bankası'ndaki altınlara karşılık alınacak avanstı. Geçici Maliye Komisyonu'nun taleplerine karşılık verilmedikçe bu avansın alınmasının mümkün olmadığını gören Maliye

---

2747 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Mustafa Reşid Paşa'ya 26 Ocak 1921 Tarihli Cevap", **FO, 371/6540**, E 896.

2748 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 860.

2749 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 1019.

2750 "Mali Durum Hakkında A. Block Tarafından Hazırlanan 10 Ocak 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6540**, E 1294.

Nazırı, mali yılın sona ereceği Şubat ayı sonunda yapılacak denetimin sona erdirilmesi koşuluyla Geçici Maliye Komisyonu'nu tanıyacağını bildirdiyse de bu koşul kabul edilmedi. Maliye Komisyonu, devamlı surette Maliye Nezâreti'ni denetim altında tutmak istiyordu. Çaresiz kalan Maliye Nazırı 22 Ocak 1921 tarihinde bir mektup kaleme alarak Geçici Maliye Komisyonu'nun tanındığını ve taleplerinin karşılanacağını bildirdi. Maliye Nazırı bu mektuptan sonra istifa etti. Rumbold, Maliye Nazırı'nın taleplerini kabul etmesinde Padişah'a gönderdiği mesajların, nazırın istifasında ise Ankara baskısının etkili olduğunu ileri sürdü[2751].

1921 mali yılı başlarken Osmanlı maliyesi çok ciddi bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Geçici Maliye Komisyonu, Osmanlı Bankası'ndaki altınların kullanılmasına izin vermiyordu. Gerçi komisyon altınların tamamının kullanılmasına izin verse bile ancak bir aylık gider karşılanabilecekti. Yüksek Komiserler tehlikenin giderek yaklaştığını anladıklarından Geçici Maliye Komisyonu üyeleri ile bir toplantı yaparak Osmanlı maliyesinin krizden kurtarılması için alınabilecek tedbirleri müzakere ettiler. Bu toplantıda alınan kararlara göre İtilâf vatandaşlarından meşru olarak üzerlerine düşen vergiyi ödemeleri talep edilecek ve bu vergilerin toplanması sırasında Türk memurlarına yardım etmeleri için İtilâf polisine talimat verilecekti. Ödeme yapmayan İtilâf vatandaşlarına verilen diplomatik destek kesilecek ve bu vatandaşlar kanunun öngördüğü cezaları ödemekle yükümlü olacaklardı. Yüksek Komiserler %11 olan gümrük vergilerinin ya da istihlak vergilerinin arttırılması için hükûmetlerine tavsiyede bulunmayı da kararlaştırdılar[2752]. İtilâf Devletlerinin kapitülasyonlardan taviz verme anlamına gelecek gümrük vergilerinin değiştirilmesini kabul etme ihtimali oldukça zayıftı. İstihlak vergilerinin arttırılmasına ise Amerika muhalefet ediyordu. Bunlara rağmen işgal yönetimi ilk defa İtilâf vatandaşlarının dokunulmazlıklarını etkileyecek bir karar almıştı.

Hükûmete bağlı çalışanların maaşlarını alamamaları İstanbul'da grev söylentilerinin yayılmasına neden oldu. İtilâf Devletleri, sosyalist fikirlerle bağlantılı olabileceğini düşündükleri bu söylentiler nedeniyle endişeye kapıl-

---

2751 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 1223.

2752 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 2043.

dılar. Maliyenin acilen kaynak bulması için A. Block büyük bir enerji sarf etmekteydi. Block, Fransızların işgal masrafı olarak el koydukları 320,000 lirayı Osmanlı Hükûmeti'ne iade etmesi için teşebbüste bulunulmasını önerdi. İngilizler, aynı şekilde el koydukları 40,000 lirayı daha önce iade etttiklerinden Block'un önerisini destekliyorlardı. Bunun dışında işgal döneminde İtilâf Devletleri tarafından müsamaha gösterilen Reji ve bazı İtilâf şirketlerinin Osmanlı Hükûmeti'ne ödemedikleri vergileri ödemeleri için çalışmalar başlatıldı. Geçici Maliye Komisyonu'nun, masrafların azaltılmasına yönelik uyarıları neticesinde az da olsa tasarruf sağlanabildi[2753]. Fakat bu tasarruf mali sıkıntıları dindiremedi.

Kriz tehlikesi nedeniyle Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı Bankası'ndaki altınlar karşılılığında hükûmete 1,200,000 lira avans verdi. Fakat bu avans kısa süre içerisinde tükendiğinden maliyede neredeyse hiç rahatlama sağlamadı[2754]. Yeni kaynaklar bulunmadıkça Osmanlı maliyesinin kurtuluşuna imkân yoktu.

Osmanlı maliyesi için kaynak bulabilmek amacıyla eski yeni demeden bütün hesapları inceleyen A. Block, maliyeyi sıkıntıdan kurtarabilecek bir kaynak üzerinde çalışmaya başladı. Osmanlı Devleti, Almanya'da bastırdığı paralara karşılık olmak üzere Alman Bankalarına teminat olarak 6,000,000 civarında altın yatırmıştı. Değeri o gün için 40,000,000 lirayı bulan bu altınlara da İtilâf Devletleri el koymuşlardı. Bu altınların Osmanlı Hükûmeti'ne iadesi halinde mali sıkıntı atlatılacaktı[2755]. Normal şartlarda bu kaynakla piyasada bulunan para toplanacaktı. Bunun yapılmaması halinde piyasalarda teminatsız paralar dolaşımda olacağından enflasyon yükselecekti. Kaldı ki; İtilâf Devletlerinin böyle büyük bir meblağı Osmanlı Hükûmeti'ne verme ihtimalleri de çok zayıftı.

Osmanlı Bankası tarafından el konulan altınların teminat alınmasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne avans verilmesini kabul eden Fransa bir süre sonra bu kararından vazgeçti[2756].

2753 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6541**, E 3559

2754 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 2365.

2755 "A. Block Tarafından Hazırlanan 23 Şubat 1921 Tarihli Muhtıra ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6541**, E 3559.

2756 "Rumbold'dan Curzon'a 8 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6540**, E 398.

Geçici Maliye Komisyonu, Osmanlı yetkililerinin muhalefetine rağmen maliyeye hâkim olarak savaş stoklarını satmaya başladı. Yerli sermaye olmadığından bu stoklar yabancı şirketlere, Geçici Maliye Komisyonu'nun belirlediği fiyatlarla satıldı[2757]. Hükûmet bazı stokların satışına onay vermediği halde komisyon üyelerinin baskısı nedeniyle izin vermek zorunda kalıyordu[2758].

Geçici Maliye Komisyonu'nun aldığı karar doğrultusunda tehlikeleri bilinmesine rağmen polis, jandarma ve maliye çalışanlarının maaşlarının ödenmesine öncelik veriliyordu. 1921 yılı Mart ayında Ziraat Bankası'nın hükûmete 100,000 lira borç vermesi ve Reji'nin Osmanlı Hükûmeti'ne ait hisseyi ödemeye razı olmasıyla birikmiş olan 1,951,700 lirayı ödemesi neticesinde çalışanlara az da olsa ödeme yapılabildi[2759]. Beklenmeyen gelirler Osmanlı maliyesini iflasın eşiğinden döndürmüş olsa da tehlike henüz geçmemişti. 1921 yılı ortalarında maliye hasılatı iyice azaldı. Memur maaşları ortalama iki ya da üç ay gecikmeli olarak ödenebiliyordu[2760].

Rumbold; Osmanlı Hükûmeti'nin, Ankara'nın etkisiyle maliye üzerinde kurulmak istenen denetime karşı pasif direniş gösterdiğini düşünüyordu. Bu nedenle Yüksek Komiserler İstanbul ile TBMM Hükûmeti arasında neler olup bittiğini öğrenmeye çalışıyorlardı[2761]. Gelecek raporlar doğrultusunda Yüksek Komiserler yeni bir öneride bulunacaklardı.

22 Temmuz 1921 tarihinde Yüksek Komiserlerle Geçici Maliye Komisyonu üyeleri arasında yapılan toplantıda; bloke edilen stokların bulunduğu depolara İtilâf askerî yetkilileri tarafından el konulmasına ve bu depoların Geçici Maliye

---

2757 "Geçici Maliye Komisyonu Raporu", **FO, 371/6541**, E 4061.

2758 Mesela hükûmet Bakırköy barut fabrikasında bulunan 10 ton pamuğun satışına izin vermediği halde Yüksek Komiserlik baş tercümanlarının ısrarları sonucunda izin vermek zorunda kalmıştı. "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6541**, E 4065.

2759 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında; polis, jandarma ve maliyecilere Şubat ayı maaşları ödenmişken diğer çalışanların Ocak ayı maaşlarının yarısı ödenebilmişti. "Rumbold'dan Curzon'a 23 Nisan 1921 Tarihli Mektup ve Ekleri", **FO, 371/6541**, E 4776.

2760 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6543**, E 8508.

2761 "Rumbold'dan Curzon'a 3 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6464**, E 220.

Komisyonu'nun tasarrufuna bırakılmasına karar verildi[2762]. Başlangıçta tanınabilmek amacıyla idareye müdahale etmeyen Geçici Maliye Komisyonu, Osmanlı Maliye Nezâreti üzerindeki nüfuzunu yavaş yavaş arttıracaktı.

5 Ağustos 1921 tarihinde Yüksek Komiserler ve Geçici Maliye Komisyonu üyeleri arasında yapılan toplantıda ise bütün maliye müfettişlerinin Geçici Maliye Komisyonu'nun emri altına verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Geçici Maliye Komisyonu ile Maliye Nezâreti tarafından atanacak delegelerden oluşacak karma bir komisyon kurulacak, bu komisyon 1 Eylül 1921 tarihinden itibaren hükûmete bağlı bütün dairelere verilen bütçeyi inceleyerek İstanbul ve vilayetlerde vergilerin toplanmasını ve idaresini sağlayacaktı[2763]. Osmanlı Hükûmeti'ne ise sadece alınan kararlar doğrultusunda kanun çıkarmak ve uygulamak kalıyordu.

23 Ağustos 1921 tarihinde Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu ve askerî temsilcilerinin katıldığı daha geniş çaplı bir toplantıda; Osmanlı Hükûmeti'ne ait cephane ve silah dâhil tüm savaş malzemeleri ile ticari stokların İtilâf Devletlerinin müşterek malı sayılmasına karar verdiler. Yüksek Komiserlerin uygun görmesi halinde bu malzemeler Geçici Maliye Komisyonu tasarrufuna verilecekti. Savaş malzemelerinin satışından İtilâf askerî yetkilileri, ticari stokların satışından Geçici Maliye Komisyonu emri altında bulunan ve Türk temsilcisinin de yer aldığı Satış Komisyonu sorumlu olacaktı. Askerî yetkililer, Geçici Maliye Komisyonu ve Satış Komisyonu arasında muhtelif depolardaki malzemelerin satışında kolaylık sağlanması amacıyla uygun bir prosedür bulunacaktı. Bu bağlamda alınacak karar Yüksek Komiserlere bildirilecek, onlar da yeni düzenleme hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne bilgi vereceklerdi[2764].

Yüksek Komiserler, Geçici Maliye Komisyonu'nun sekiz dokuz aylık çalışmaları neticesinde bazı zorlayıcı tedbirler dışında misyonunu yerine getiremediğini düşünseler de komisyonun çalışmalarına izin vermişlerdi[2765].

2762 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6543**, E 8785.

2763 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6543**, E 9237.

2764 "Yüksek Komiserler Geçici Maliye Komisyonu Üyeleri ve Askerî Temsilcileri Arasında Yapılan 23 Ağustos 1921 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/6544**, E 10709.

2765 "Rumbold'dan Curzon'a 17 Ağustos 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6543**, E 9551.

Ankara'ya giden Osmanlı heyetinden umduğunu bulamayan İtilâf Devletleri, kontrole izin verilmesi koşuluyla Osmanlı maliyesini iflastan kurtarabilmek ve maaşların ödenmesini sağlamak amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne yeterli mali yardımda bulunacaklarını açıkladılar[2766]. 1921 yılında gelişen iç ve dış olaylar İngiltere ve Fransa'nın bu kararı almasında etkili olmuştu. TBMM, Osmanlı Hükûmeti karşısında her geçen gün güç kazanmaktaydı. Maaşlarını alamayan memurlar için TBMM alternatif olabilirdi. Bütün bunlardan öte İtilâf Devletleri, Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi halinde sorunların çözüleceğine inanıyorlardı. Osmanlı maliyesinin iflas etmesi halinde İtilâf Devletleri alacaklarını ve işgal masraflarını tahsil etme imkânını kaybedeceklerdi. Yine İngiliz ve Fransız temsilcileri Osmanlı maliyesini kontrol etme hakkını, Osmanlı Hükûmeti'nin rızasıyla elde etmiş olacaklardı. Böylece Osmanlı maliyesi resmî olarak İngiltere ve Fransa'nın denetimine tabi hale gelecekti. Bu uygulama Sevr Antlaşması'nda tasarlanan mali model için son derece uygundu.

1921 yılı başlarında İtilâf temsilcileri mali sorunlara bir çözüm olmak üzere müzelerdeki tarihi eserler dâhil Osmanlı Hükûmeti'nin sahip olduğu bütün malvarlıklarını satmasını önerdiler[2767].

1921 yılı yazında Osmanlı Hükûmeti maliye üzerinde İtilâf kontrolünü kabul etti. Bundan sonra harcamalar tamamen İtilâf temsilcilerinin denetimi altında yapıldı. Hükûmet malları Londra'daki müzayedelerde satışa çıkarıldı. Çok sayıda devlet memuru görevden alındı. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere mali bir reform yapacağına dair söz verdi[2768].

Osmanlı hükûmetleri, işgal yönetiminin gayrimeşru bir şekilde %11'e düşürdüğü gümrük vergilerini arttırarak mali sıkıntıyı azaltmayı plânlıyorlardı. Buna karşın İtilâf Devletleri vergi oranlarının arttırılmasına ilişkin talepler üzerinde düşünmeye gerek bile duymadılar. Diğer yandan İtilâf Devletleri, mevcut

---

2766 Gilbert, **a.g.e**, s. 231; Shaw, **a.g.e**, s. 276.

2767 "Rumbold'dan Curzon'a 16 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5224, E 2365**; "Osmanlı Hükûmeti'nin Mali Durumu Hakkında Adam Block Tarafından Hazırlanan 23 Nisan 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/5224**, E 201; "Rattigan'dan Curzon'a 28 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5224,** E 6440; Shaw, **a.g.e**, V.I, s. 277.

2768 "Rattigan'dan Curzon'a 5 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **DBFP**, Vol. IV, s. 330; "Rattigan'dan Curzon'a 26 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **DBFP**, Vol. IV, s. 327-328.

vergilerle birlikte istihlak vergilerinin tahsil edilebileceğini açıkladılar[2769]. Çünkü bu vergiden üç büyük İtilâf Devleti'nden daha çok Amerikan vatandaşları etkilenecekti.

İtilâf Devletleri, Amerika'dan gelebilecek tepkileri göze alarak gümrük vergileri ile istihlak vergilerinin birlikte tahsil edilmesine karar verdiler. Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere müracaat ederek istihlak vergilerinin beş kat arttırılmasını teklif etti[2770]. Türk parasının değer kaybı ve mevcut koşullar dikkate alındığında bu talep gayet doğaldı. Ancak istihlak ve gümrük vergilerinden sadece birini ödemeyi uygun bulan Amerikalıların, bu talebi kabul etme ihtimali oldukça düşüktü.

Amerikan Yüksek Komiseri M. Bristol, gümrük vergilerinin istihlak vergileri ile birlikte tahsili konusunda karar verilmeden önce meslektaşları ile yaptığı yazışmalarda istihlak vergilerinin ağır olduğunu, buna gümrük vergilerinin eklenmesi ile fiyatların artacağını ve bunun yoksul insanlara yansıtılacağını ileri sürdü. Bristol bu vergilerin birlikte tahsilinin gayrimeşru olacağını da iddia ediyordu[2771]. Amerikan Yüksek Komiseri elbette yoksul insanları düşündüğünden değil, ürün satışlarının düşmesinden ve Amerika'nın Türkiye'deki ticaret hacminin küçülmesinden endişe etmekteydi.

Yüksek Komiserler 14 Mart 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek "mütareke sürecinde" kökenine bakılmasızın bütün milletlerden istihlak vergisi alınacağını ve %11'lik gümrük tarifesinin yeniden uygulanacağını bildirdiler[2772]. Bu nota istihlak vergilerinin arttırılmasına dair talebin kabul edilmediğini gösteriyordu. Uygulama ihtimali çok zayıf olan bu kararlar acilen sıcak paraya ihtiyaç duyan Osmanlı maliyesi için çare olamayacaktı. Çün-

2769 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 12 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6541**, E 2924; "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Mart 1921 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 7 Mart 1921 Tarihli Mektup", "Kammerer İle Yapılan Görüşme Tutanağı", **FO, 371/6541**, E 2985

2770 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6541**, E 3064.

2771 "Mark Bristol'dan Yüksek Komiserlere 29 Ocak 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6541**, E 3768.

2772 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6541**, E 3453.

kü Amerikan temsilcileri iki verginin birlikte tahsil edilmesini kabul etmeyeceklerini önceden bildirmişlerdi. Amerika'nın şerhi bulunduğu müddetçe kararın uygulanması mümkün değildi.

Ticari Danışma Komitesi'nde bulunan Amerikan temsilcisi, gümrük tarifelerinin uygulanmasını kabul edeceklerini fakat bu vergilerle birlikte istihlak vergilerinin tahsilini kabul etmeyeceklerini beyan etti. Amerika'nın muhalefeti Yüksek Komiserlerin aldıkları karardan vazgeçmelerine neden oldu. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek gümrük vergilerinin tahsil edilebileceğini bildirdiler. Bu notada istihlak vergilerinden bahsedilmiyordu[2773]. İki verginin birlikte toplanabilmesi konusunda Osmanlı Hükûmeti serbest bırakılmıştı. Yalnız Osmanlı Hükûmeti'nin bu vergileri ödemek istemeyen yabancılardan tahsil edebilecek kudreti yoktu.

Yüksek Komiserlerin, Amerika'nın muhalefeti nedeniyle gümrük ve istihlak vergilerinin birlikte tahsilinden vazgeçmek üzere olduğu sıralarda hükûmet hâlâ istihlak vergilerinin beş katına çıkarılabilmesi için onay almaya çalışıyordu. Ayrıca hükûmet savaş öncesi sistemin yeniden uygulanması anlamına gelen %11'lik sistemi kabul etmek istemediğini de açıkladı[2774].

3 Haziran 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota daha veren Yüksek Komiserler gümrüklerden sadece %11'lik bir vergi alınabileceğini dikte ettiler[2775]. Böylece istihlak vergilerinin tahsil edilmesinin yolu tamamen kapatıldı.

Gümrüklerden alınan verginin %8'i doğrudan Osmanlı maliyesine, geri kalan kısmı dış borçlara karşılık Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne aktarılmaktaydı. İstihlak vergilerinden umudunu kesen hükûmet hiç değilse bu verginin %15'e çıkarılmasını ve tahsil edilecek verginin tamamının maliyeye aktarılmasını talep etti[2776]. Fakat bu teklif de dikkate alınmadı. Bunun üzerine Yüksek Komiserlere

---

2773 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6541**, E 5240.

2774 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 3 ve 22 Mayıs 1921 Tarihli Notalar", **FO, 371/6542**, E 5701 ve 6218.

2775 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 3 Haziran 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6542**, E 7076.

2776 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6543**, E 8387.

bir nota veren İzzet Paşa, hiç değilse barış antlaşması yapılana kadar "geçici bir tedbir" olmak üzere gümrük vergilerinin %15'e çıkarılmasını ve bu vergilerin tamamının hazineye aktarılmasını teklif etti[2777]. Amerikan Yüksek Komiseri Bristol bu teklifin kabul edilmesinden yana görüş bildirdiyse de[2778] Yüksek Komiserler bu teklife de sıcak bakmadılar.

Osmanlı Hükûmeti'nin arttırmayı düşündüğü gümrük vergilerini Yüksek Komiserler resmen savaş öncesi oranlara çekmekte kararlıydılar. Geçici Maliye Komisyonu'nun ısrarlarına daha fazla dayanamayan hükûmet %11 oranındaki gümrük tarifelerinin 14 Eylül 1921 tarihinden itibaren uygulanacağını ilân etti. Bunun dışında Osmanlı Hükûmeti, savaş öncesi sistemden farklı bir şekilde yabancıların temsil edilmeyeceği bir komisyon tarafından gümrüklerde değer tespiti yapılacağını açıkladı[2779]. Yüksek Komiserler kanunun tarifelerle ilgili kısımdan memnun oldularsa da değer tespiti konusundaki kararı beğenmediler. Bu nedenle yeni bir çözüm önerdiler. Buna göre ithal edilen ürünlerin değeri konusunda bir ihtilaf yaşanması halinde Osmanlı gümrük idaresi, Geçici Maliye Komisyonu, Konsolosluk ve ithalatçılar ticari meclislerinden birer temsilciden oluşacak bir komisyon tarafından çoğunluğa göre değer tespiti yapılacaktı[2780]. Savaş öncesinde vergiler fatura değerleri esas alınarak ödeniyordu. Bu sistem fırsatçı tüccarlara düşük fatura ile düşük vergi ödeme imkânı sağlıyordu. Hükûmet bunları önlemek amacıyla hiç değilse Osmanlı memurları tarafından değer tespiti yapılmasını kararlaştırdı. Ancak Yüksek Komiserler, bu değişiklikleri İtilâf menfaatlerine aykırı olduğu gerekçesiyle reddederek değer tespiti konusunda da Osmanlı temsilcisinin azınlıkta kalacağı bir komisyon kurulmasını sağladılar.

2777 "A. İzzet Paşa Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 17 Ağustos 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6543**, 9786; "11 Ağustos 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/250; "24 Ağustos 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/260.

2778 "Bristol Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 22 Temmuz 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6543**, 9786.

2779 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6543**, E 10423, E 10701.

2780 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ekim 1921 Tarihli Telgraf ve Yüksek Komiserler Tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen 8 Ekim 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6544**, E 11137.

Çabalarının sonuç vermediğini gören Osmanlı Hükûmeti önerilen yöntemi kabul etmek zorunda kaldı. Belirsizlik gümrük vergilerini ödemek istemeyen "açıkgözlülerin" işine yarıyordu. Yalnız hükûmet, değişikliklerin uygulanabilmesi için bir aylık süre talep etti[2781]. Yüksek Komiserler bunu da kabul etmeyerek değişikliklerin 18 Ekim 1921 tarihinden itibaren geçerli olduğunu ilân ettiler[2782].

1921 yılı Ekim ayında Türk parasının değer kaybı sürdü. 1 sterlin, 8,70 liraya kadar yükseldi. Bankalar Türk parasının değerinin daha da aşağı düşmemesi için çaba sarf ediyorlardı. Öyle ki; maliyede sadece 27 lira nakit kalmıştı. Bütün bunlara rağmen hükûmetin varlığını nasıl sürdürdüğüne Yüksek Komiserler dahi anlam veremiyorlardı[2783].

1921 yılı sonlarında çalışanların yaklaşık üç buçuk aylık maaşlarını ödemeyen Osmanlı maliyesinin 6 milyon lira civarında açığı vardı[2784]. Yeni kaynaklar bulamayan hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans istedi[2785]. Ne var ki; Yüksek Komiserler bu talebi yine reddettiler[2786]. Osmanlı Devleti ömrünün son yılına bu halde giriyordu.

1922 yılında İstanbul'da bulunan hükûmetin varlığını sürdürmesi İtilâf Devletleri açısından son derece önemli hale geldi. Siyasi ve mali vaziyet İstanbul Hükûmeti'nin sonunu getirmek üzereydi. Hükûmetin çökmesini istemeyen Yüksek Komiserler, el konulan altınlara karşılık Osmanlı Bankası'nın hükûmete 1,500,000 liraya yakın avans vermesine razı oldular[2787]. Ankara Hükûmeti'nin mali politikaları nedeniyle endişeye kapılan İtilâf Devletleri, Os-

2781 "A. İzzet Paşa Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 18 Ekim 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6544**, E 11926.

2782 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 20 Ekim 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6544**, E 11926.

2783 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6544**, E 11933.

2784 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Kasım 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6544**, E 13049.

2785 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1921 Tarihli Mektup", "A. Şevki Bey'den Yüksek Komiserlere 10 Kasım 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6544**, E 14190.

2786 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 10 Aralık 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6544**, E 14190.

2787 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ekim 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7938**, E 10514.

manlı Hükûmeti'nin ayakta kalabilmesi için Osmanlı Bankası'nın, 500,000 lira daha avans vermesini kabul ettiler. Bu işlemler karşılığında Osmanlı Bankası %1 oranında işlem ücreti tahsil etti[2788]. 1919 yılında İtilâf Devletleri bahsedilen altınlara el koyduğunda söz konusu altınların değeri 2,000,000 lira idi. Banka, Osmanlı Hükûmeti'ne aşağı yukarı bu miktarı ödemişti. Bu süre zarfında Türk parası yarıdan fazla değer kaybetmişti. Dolayısıyla Osmanlı Bankası el konulan altınlar üzerinden yarıdan fazla kâr elde etmişti. Bunun üstüne bir de işlem ücreti almıştı.

1922 yılı ortalarında maliye yine sıkıntı içerisinde olduğundan Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere müracaat ederek mali yardım talebinde bulundu. Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'nin öncelikle verdiği ekonomik reform sözünü tutmasını istediler. Maliye Nazırı, Fransız Yüksek Komiseri Pelle'ye müracaat ederek verdikleri sözü tutacaklarını hatta bu konuda birlikte çalışabileceklerini iletti. Fakat Yüksek Komiserler, öncelikle verilen sözlerin yerine getirilmesini talep ederek yardımda bulunmayı reddettiler[2789].

Tevfik Paşa'nın son hükûmeti istifa ettiğinde Osmanlı maliyesinin bütçe açığı yaklaşık 11,500,000 lira gibi büyük bir rakama ulaşmıştı[2790].

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra doğrudan Ankara Hükûmeti'nin etkisi altında kalan İstanbul Hükûmeti, işgal kurumlarına karşı tavrını sertleştirdi. Geçici Maliye Komisyonu da işlevini yapamaz hale geldi[2791]. TBMM Hükûmeti'nin İstanbul'da idareyi resmen devralmasından sonra bu işgal müessesi de tarihe karışacaktı. Bundan sonra İtilâf Devletleri işgal döneminde kazandıkları ayrıcalıkları Lozan Antlaşması'yla teminat altına almaya çalışacaklardı.

TBMM Hükûmeti, İstanbul'un resmen işgal edildiği Mart 1920 tarihinden itibaren aralarında mali işlemlerin de bulunduğu muameleleri tanımayacağını açıklamıştı. Mudanya Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletleri, işgal döneminde

---

2788 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Kasım 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7938**, E 12615.

2789 "7 Temmuz 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 7276.

2790 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1921 Yılı Raporu, md. 1", **371/7947**, E 4988.

2791 "Adam Block'tan Yüksek Komiserlere 14 Kasım 1922 Tarihli Rapor", **FO, 371/7938**, E 13259.

yapılan muamelelerin kabul edilmesi için TBMM'ne protesto çektilerse de bundan bir netice alamadılar[2792]. Bu şekilde amaçlarına ulaşamayan İtilâf Devletleri Lozan Konferansı'nda, işgal döneminde yapılan işlemlerin Ankara tarafından kabul edilmesi için yoğun çaba sarf ettiler[2793]. Ancak Lozan Antlaşması ile yeni bir statüko belirlenecek, TBMM ile İtilâf Devletleri arasında ara formüller geliştirilecek ve böylece uzlaşma sağlanacaktı.

19. Türk Diline Karşı Yapılan Çalışmalar

İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Yüksek Komiserleri, İstanbul ve çevresi ile olan muhaberatın Fransızca icrasını emrettiler. Bu karar, sadece millî değerleri rencide etmekle kalmayıp idarî ve malî meselelerde sıkıntılara neden omaktaydı[2794]. Hükûmetin talepleri üzerine 19 Ağustos 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri, Türkçenin üç dil ile birlikte kullanılmasına izin verildiğini bildirdi[2795].

1915 yılında Rüsumat Müdüriyet-i Umûmiyesi aldığı kararla bütün ticari müesseselerle yapılan yazışmalarda resmî dil olarak Türkçenin kullanılacağını açıklamış, 23 Mart 1916'da çıkarılan "Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkındaki Kanun" ile Türkçe kullanılması yönünde kesin bir karar alınmıştı[2796]. İşgal döneminde ise Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı şirketler yazışmalarını kendi dillerinde yapmakla birlikte ağırlıklı olarak Fransızca yaptılar. Osmanlı hükûmetleri, Türkçenin ikinci bir yazışma dili olarak kullanılmasını dahi işgal yönetimine

---

2792 "Yüksek Komiserlerden Hamit Bey'e 24 Ekim 1922 Tarihli Nota ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7953**, E 11824.

2793 "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Ekim 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7938**, E 11530.

2794 "Sadrazam'dan Hariciye'ye 21 Ağustos 1920 Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2685/3, lef 1.

2795 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Osmanlı Hükûmeti'ne 19 Ağustos 1920 Tarihli Takririn Tercümesi", **BOA, HR.SYS**, 2685/3, lef 4; "Posta ve Telefon ve Telgraf Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 7 Eylül 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH,İUM**, 20-24/14-51.

2796 Elmacı, **a.g.e**, s. 130.

kabul ettiremediler[2797]. Bu dönemde yabancılara ait kurumlarda Türk dili nadiren kullanıldı.

İşgal yönetimi hapishanelerde yapılan yazışmalarda da sadece Türkçe kullanılmasına mani oldu. Türkçe ile birlikte İngilizce, Fransızca ve İtalyanca yazışma yapılmasına müsaade edildi[2798].

TBMM İstanbul'da idareyi fiilen üstlendikten sonra bir talimat yayınlayarak yapılacak yazışmalarda sadece Türkçe kullanılmasını emretti. Ancak TBMM İstanbul Murahhası, bu kararın hemen uygulanmasının mümkün olmadığını, muhalefet durumunda cebre başvurulmasının ise arzu edilmeyen ahvâle sebebiyet verebileceğinden bu hususta temkinli hareket edilmesini önerdi[2799]. Adnan Bey'in bu önerisi dikkate alındı. Zira Yabancı şirketler, birçok kavramın Türkçe karşılığının dahi olmadığını, bu konuda yapılacak tercümenin karışıklığa neden olacağını ileri sürerek Türkçenin yanında kendi dillerinin de kullanmalarına izin verilmesini talep ediyorlardı. Yüksek Komiserlerin araya girmesi ile TBMM temsilcileri bu talebi sözlü ve geçici olarak kabul ettiler[2800]. Ancak bu sürecin sonunda Türk dili resmî dil olarak kabul edilecekti.

20. Kapitülasyon ve Ayrıcalıkların Yeniden Düzenlenmesi

a. I. Dünya Savaşı Sırasında Kapitülasyonlarla İlgili Düzenlemeler

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında çıkardığı bir kanunla kapitülasyonları kaldırmıştı (9 Eylül 1914). Bu kanunu "Gümrük Resmînin Tadili" (20 Eylül 1914), "Temettü Vergisinin Yabancılara da Uygulanması" (24 Eylül 1914) ve "Mehâkim-i Şeriye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkındaki Nizamname" (13 Ekim 1914) izlemişti. "Kavanin-i Mevcudede Uhud-u Atikaya Müstenid Ahkamın Lağvı Hakkında Kanun-u Muvakkat" (15 Ekim 1914) ile Osmanlı yasalarında kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin feshe-

2797 "2 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919)", **BOA, MV**, 213/47; "5 Şubat 1337 (1921) **BOA, MV**, 214/61.

2798 "3 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 109752.

2799 "İstanbul Murahhaslığı'ndan Hariciye Nezâreti'ne 22 Şubat ve 27 Mayıs 1339 (1923) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 16/126 ve 19/31.

2800 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 18 Nisan 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9114**, E 4115.

dildiği açıklanmıştı. İttifak Devletleri, savaş sonrasında diğer devletlerle yapılacak düzenlemelerde hakları saklı kalmak koşuluyla bu kararı kabul etmişlerdi. İttifak Devletleri dışında kapitülasyonlardan istifade eden devletler alınan kararları kabul etmemiş ve bu kararı protesto etmiş olsalar da savaş yıllarında Osmanlı Devleti yabancı devletlerin kapitülasyonlardan yararlanmalarına müsaade etmemişti[2801]. Mondros Mütarekesi'nde kapitülasyonlara ilişkin bir madde bulunmamaktaydı. Bu mesele Osmanlı Devleti ile yapılacak asıl antlaşmaya bırakılmıştı. Ancak antlaşmanın kısa sürede yapılamayacağının anlaşılması üzerine İtilâf Devletleri, kapitülasyonları yeniden düzenlemeye çalışacaklardı.

b. İşgal Döneminde Kapitülasyonlar

Yüksek Komiserler aralarında yaptıkları ilk toplantılarında meselenin olgunlaşmadığın gerekçesiyle kapitülasyonları sonraki seanslarda müzakere etmeye karar vermişlerdi[2802]. Fakat Fransız Hükûmeti İstanbul'da bulunan Yüksek Komiseri aracılığıyla antlaşma yürürlüğe girene kadar kapitülasyonlarla ilgili bir düzenleme yapılması için harekete geçti. Bu konuda İngilizler biraz daha temkinli davranıyor, kapitülasyonlar meselesinin barış görüşmelerinde çözülmesini bekliyorlardı. İngilizleri kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi bile tatmin etmiyordu. Fransızlar, kaldırılmasını kabul etmedikleri kapitülasyonların hâlâ geçerli olduğunu ileri sürerlerken, İngilizler kapitülasyonların yerine geçebilecek daha iyi bir sistem kurulacağı gerekçesiyle bir süre daha beklemeyi tercih ediyorlardı[2803]. İtilâf Devletleri açısından düşünüldüğünde, Fransız tezinin yeni kurulacak sisteme bir zarar verme ihtimali çok zayıftı. Galip devlet olmaları hasebiyle İtilâf Devletlerinin yapacakları düzenlemeleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettirme ihtimalleri gayet yüksekti. Bu nedenle İngilizlerin ileri sürdüğü gerekçelerin arkasında başka nedenler yattığı akıllara gelmektedir. Fransızlar Türkiye'de ticari alanda İngilizlere oranla daha etkili durumda idiler. İngilizler böyle bir dönemde Fransızların ticari kazançlarını arttırmalarından endişe etmiş olabilirler. İtalyanların da devreye girmesi ve İngiliz şirketlerinin talepleri bu konuda İtilâf yetkililerin ortak bir çözüm bulmalarını sağlayacaktı.

2801 Elmacı, **a.g.e**, s. 99.

2802 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

2803 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371 /3420**, 205090.

İtilâf temsilcileri başlangıçta dolaylı yollardan yaptıkları sözlü uyarılarla Osmanlı yetkililerinden, savaş sırasında İtilâf Devletleri aleyhine alınan "düşmanca tedbirlerin" kaldırılmasını talep ediyorlardı. Osmanlı Hükûmeti haklı olarak savaş sırasında İtilâf Devletlerinin de Osmanlı menfaatlerine aykırı tedbirler aldıklarını belirterek karşılıklı olarak bu tedbirlerin kaldırılması yönünde bir teklif sundu. Fakat Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin bu teklifini kabul etmediler[2804]. 19 Aralık 1918 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserlerin ayrı ayrı mektuplar yazarak İtilâf Devletleri aleyhine alınan "düşmanca tedbirlerin" kaldırılmasını talep etmeleri kararlaştırıldı[2805]. "Düşmanca tedbirler" yoruma açık bir ifade olmakla birlikte Yüksek Komiserler ilk olarak Osmanlı Hükûmeti'nden kapitülasyonları kaldırmasını bekliyorlardı. Buna bağlı olarak alınan kararlar hükümsüz kalacaktı. Osmanlı Hükûmeti'nin yapılan sözlü talep ve telkinlerle böyle bir karar alması halinde Yüksek Komiserler herhangi bir sorumluluk almamış olacaklardı.

Osmanlı Hükûmeti'nin kapitülasyonları yeniden yürürlüğe geçirmemesi nedeniyle Yüksek Komiserler 19 ve 20 Ocak 1919 tarihlerinde Osmanlı Hükûmeti'ne birer nota göndererek kapitülasyonların kaldırılmasından kaynaklanan kayıpları talep etme hakları saklı kalmak kaydıyla, vatandaşlarının daha fazla zarara girmemesi adına kapitülasyonlarla ilgili mevzuatın yeniden yürürlüğe geçirilmesini talep ettiler[2806]. Osmanlı Hükûmeti ise barış antlaşması yapılana kadar kapitülasyonlarla ilgili düzeleme yapmama kararı aldı[2807]. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti'ne hitaben müşterek bir nota hazırlayan Yüksek Komiserler, İtilâf vatandaşlarının kapitülasyonlardan Belçika, Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ vatandaşlarının ise savaş öncesi imtiyazlarından yararlanacaklarını bildirdiler[2808].

2804 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

2805 "19 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 3407.

2806 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 29842; "Hariciye Nezâreti'nden Sadaret'e 20 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4553/341419; Elmacı, **a.g.e**, s. 166-167.

2807 "26 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919)", **BOA, MV**, 214/32.

2808 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 30 Ocak 1919 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4190**, 23452.

Yüksek Komiserlerin taleplerini değerlendiren Tevfik Paşa Hükûmeti, savaş sırasındaki fevkalâde koşulların kapitülasyonların ilgasını gerekli kıldığına kanaat getirerek bu taleplerin vakitsiz ve uygunsuz olduğunu dolayısıyla meselenin barış görüşmeleri sonrasında düzenlenmesini kararlaştırdı[2809]. Hükûmetin aldığı bu karar 15 Şubat 1919 tarihinde bir nota ile Yüksek Komiserlere bildirildi[2810]. Böyle bir tepki beklemeyen Yüksek Komiserler notadan sonra bir süre sessiz kaldılarsa da 6 Mart 1919 tarihinde hazırladıkları yeni bir müşterek nota ile kapitülasyonların savaşın başında resmen değil, sözde kaldırıldığını ileri sürerek kapitülasyonların yeniden yürürlüğe girmesi yönündeki taleplerini tekrarladılar. Bu notada kapitülasyonlara aykırı işlem yapılması halinde İtilâf Devletlerinin derhal müeyyide uygulayacaklarına dair bir tehditte bulunulmuştu[2811].

Tehditler karşısında Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonlar hakkında savaş sırasında alınmış olan kararların barış antlaşması yapılana kadar uygulanmasını önerdi. Hükûmetin önerisine İtalyan Yüksek Komiseri Sforza hak vererek Osmanlı Devleti tarafından savaşta yeni bir rejim kurulduğundan ve taraflar arasında savaş hali devam ettiğinden bu rejimin devam edebileceğini ifade etti[2812]. Doğrusu da buydu. Çünkü İtilâf Devletleri tarafından İttifak Devletleri aleyhine alınan kararlar olduğu gibi duruyordu. Ancak işgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti kabul etse de etmese de işgal sürecinde kapitülasyonları uygulamaya devam edecekti. Osmanlı hükûmetleri, önleyici bir tepki gösteremediklerinden İtilâf Devletlerine mensup vatandaşlar kapitülasyonlardan yararlanabileceklerdi.

Yüksek Komiserlerin sadece İngiltere, Fransa ve İtalya için kapitülasyon talebinde bulunmaları üzerine harekete geçen Yunan Yüksek Komiseri M. Canelopoulos, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek Yunan vatandaşlarının da kapitülasyonlardan yaralanmasını talep etti. Osmanlı Hükûmeti'nin bu notayı kabul etmeyerek iade etmesi üzerine Canelopoulos, Yüksek Komiserlere başvurdu. Bu başvurunun ardından Yüksek Komiserler notadaki şartlardan İtilâf Dev-

---

2809 "26 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919)", **BOA, MV**, 214/32; "Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 27 Kânûn-ı Sânî 1335 (Ocak 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4553/341419.

2810 "Osmanlı Hükûmeti'nden İtilâf Yüksek Komiserlerine 15 Şubat 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4190**, 47768.

2811 Akşin, **a.g.e**, s. 164-165.

2812 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

letlerinin tamamının yararlanması gerektiğini Osmanlı Hükûmeti'ne şifahi olarak bildirdiler[2813]. Osmanlı Hükûmeti bu talebi de kabul etmeyerek gerekenin müsalaha sonrasında yapılacağını bildirdi[2814]. Ancak bu karar İtilâf Devletleri açısından herhangi bir anlam ifade etmemekteydi.

Bütün çabalarına rağmen Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan hukuki olarak yararlanma hakkı elde edemediğini gören Yunan Yüksek Komiseri M. Canelopoulos çareyi emrivaki yaparak Yüksek Komiserler toplantısına katılmakta buldu. Canelopoulos'un taleplerini bir kez daha tekrarlaması üzerine Yüksek Komiserler, baş tercümanlarının Osmanlı Hükûmeti nezdinde bir kez daha teşebbüste bulunmalarına karar verdiler[2815]. Bu teşebbüslerden de bir sonuç alınamadı. Osmanlı Devleti, Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanmasına müsaade edecek düzenlemeleri yapmadı.

İstanbul'da bulunan Polonya temsilcileri de Yüksek Komiserlere müracaat ederek kapitülasyonlardan doğan haklardan yararlanmayı talep ettiler. Polonya'yı da müttefik kabul eden Yüksek Komiserler, onların da kapitülasyonlardan yararlanabilmeleri amacıyla Osmanlı Hükûmeti nezdinde teşebbüslerde bulundular[2816].

İtilâf Devletlerinin kapitülasyonları yeniden yürürlüğe geçirmeye çalıştığını gören İstanbul'daki Sırp heyeti de kapitülasyonlardan faydalanmak amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat etti[2817]. Ancak İngiliz Yüksek Komiserliği, Sırp heyetine verdiği cevapta var olan şartlarda Sırpların kapitülasyonlardan yararlanmayacaklarını bildirdi[2818].

10 Eylül 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında kapitülasyonlar meselesi bir kez daha ele alındı. Yüksek Komiserler, kapitülasyonların savaş öncesindeki statüsünün yeniden kurulmasına karar vererek bu kararı Osmanlı

2813 "23 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155,** 29842.

2814 "6 Şubat 1335 (1919)", **BOA, MV**, 214/64.

2815 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

2816 **A.b.**

2817 "Sırp Heyeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 9 Ağustos 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4191**, 121930.

2818 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Sırp Heyetine 16 Ağustos 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4191**, 121930.

Hükûmeti'ne bildirdiler. Buna göre İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, aslen Romanya arazisinden olan Romen ve daha önce Rus tebaası olan Polonya vatandaşları kapitülasyonlardan yararlanma hakkına sahip olacaklardı. Savaş ertesinde İttifak topraklarından ayrılarak bağımsızlığına kavuşan ve İtilâf Devletleri tarafından dost kabul edilen ve daha önce Avusturya vatandaşı olan Çekoslav, Yugoslav, Romen ve Polonyalılar Avusturya ile yapılan antlaşma, daha önce Alman vatandaşı olan Polonya vatandaşları ise Almanya ile yapılan antlaşma yürürlüğe girdikten sonra kapitülasyonların bahşettiği hukuktan yararlanacaklardı[2819]. Bu karar 24 Eylül 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[2820]. Çekoslovakya ve Yugoslavya vatandaşları barış antlaşması yapılana kadar kapitülasyonlardan yararlanamasalar da bu devletlere tabii vatandaşlara Avrupa Devletler Hukuku ahkamına göre muamele edilecekti. Çekoslovakya ve Yugoslavya vatandaşlarına antlaşmalar yürürlüğe girene kadar özel imtiyazlar verilecekti[2821].

Yüksek Komiserlerden aldığı talimatla İtilâf polisi, Sırplara kapitülasyonlardan yararlanıyormuş gibi muamele etmekteydi. İtilâf polisi Sırpların Türk mahkemelerinde yargılanmaması için elinden geleni yapıyordu. Bu durum Osmanlı Hükûmeti'nin şikâyetlerine neden olsa da[2822] İtilâf polisinin tutumunda değişiklik olmadı.

Yüksek Komiserler yeni kurulan devlet vatandaşlarına esnek bir muamelede bulunulmasına karşın bu devletlerin İstanbul'da temsilcilikleri olmadığından vatandaşlarına ait sertifikaların tanımayacaklarını açıkladılar. Onlar hakkında Paris Konferansı bir karara varıncaya kadar resmî bir muamele yapılmayacağı açıklandı[2823].

Savaş öncesinde Romanya ve Yunanistan vatandaşları kapitülasyonlardan yararlanma hakkına sahip değillerdi. Çekoslovakya ve Yugoslavya devletleri-

---

2819 Kastedilenler Polonya, Yugoslavya ve Bolşevik olmayan Ruslardı. "10 Eylül 1919 Tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Nota", **FO, 371/4156**, 135241; "Düvel-i İtilâfiye Polis Komisyonu'nun 18 Ağustos 1919 Tarihli Takriri", **BOA, DH.KMS**, 56-2/31, 4.

2820 "İtilâf Devletleri Kapitülasyon Talimatnamesi, 24 Eylül 1919", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 24/12.

2821 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Teşrîn-i Evvel 1335 (22 Ekim 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 24/82.

2822 "14 Mayıs 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5750.

2823 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

ni ise Osmanlı Hükûmeti henüz tanımış değildi[2824]. İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti'nden İtilâf Devletleri arasında yer alan devlet vatandaşları ile yeni kurulan devletlerin vatandaşlarına da ayrıcalık vermesini talep etti. Yüksek Komiserlerin bu talepleri hem uluslararası hukuka hem de kapitülasyonlarla ilgili ahkama da aykırı idi.

İngiliz Siyasi Temsilcisi Hohler savaş öncesinde kapitülasyonlardan yararlanma hakkı olmayan Sırbistan ve Karadağ vatandaşlarının da kapitülasyonlardan yararlanmaya hakları olduğunu düşünüyordu. İtalyan Yüksek Komiseri Maissa da bu düşünceyi benimsemediğinden mesele İtilâf hükûmetlerine havale edildi. Bu sıralarda Paris Konferansı da kimlerin kapitülasyonlardan yararlanıp yararlanamayacağı konusunda ciddi bir mesai harcamaktaydı[2825].

Bu arada İtalyan Yüksek Komiseri, Barış Konferansı'nın Sırplara kapitülasyon verme yönünde karar almaya hazırlandığına dair istihbarat almıştı[2826]. Sırplara kapitülasyonlardan yararlanma hakkının verilmesi ileride bütün Avrupa devletlerine bu imkânın verilmesi demekti.

Sırplardan başka yeni kurulan devletler de kapitülasyonlardan yararlanmak için Yüksek Komiserlere müracaat ediyorlardı. İstanbul'da bulunan Çekoslovak Cumhuriyeti heyeti, vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanması amacıyla İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e müracaat etti. Onlara da bu konunun Barış Konferansı'na havale edildiği bildirildi[2827]. Dr. Svetlik başkanlığındaki Çekoslovak heyeti Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yüksek Komiserlere bir mektup yazarak kapitülasyonlardan yararlanma hakkının vatandaşlarına tanınmasını talep etti. Ancak onlara Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe geçmesini beklemeleri tavsiye edildi[2828].

2824 Elmacı, **a.g.e**, s. 169-171.

2825 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 13 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 129081.

2826 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 142972

2827 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4191**, 146650.

2828 "21 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2009.

Kapitülasyonlardan istifade edebilmek amacıyla Avrupa başkentlerinde faaliyette bulunan Sırp- Hırvat- Sloven milletleri temsilcileri hedeflerine ulaşmayı başardılar. İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf hükûmetleri bu milletlerin de kapitülasyonlardan yararlanabilmeleri için gerekli çalışmaların yapılmasını emrettiler. Yüksek Komiserler 18 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek bu milletlerin kapitülasyonlardan istifade etmelerine izin verildiğini bildirdiler[2829].

Yunanistan'ın yoğun ısrarları karşısında Fransız siyasi temsilcisi M. Cilliére'e Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanması konusunda tahkikat yapma görevi verildi. Cilliére hazırladığı raporunda, Yunanlıların ancak savaştan önceki şekliyle kapitülasyonlardan yararlanabileceklerini belirtti. Yunanlıların bu ayrıcalıklardan yararlanabilmeleri için Yunan Dışişleri Bakanlığı'ndan vize edilmiş bir kimliğe sahip olmaları ön koşul olarak belirlendi. Yunan Yüksek Komiseri, bu koşulu kabul etti. Fakat bu koşuldan Osmanlı Hükûmeti'ne bahsedilmemesini sadece İtilâf polisine haber verilmesini istedi. Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne gönderilen 10 Eylül 1919 tarihli notada vizeden bahsedilmeksizin Yunan vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanacakları bildirildi. İtilâf polisine ve İtilâf Ordusu Başkumandanlığı'na da bu konuda bilgi verildi[2830].

16 Ekim 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, İtilâf Polis Komisyonu Riyaseti vasıtasıyla, Beyoğlu Polis Merkezi Memurluğu'na ve İsanbul Polis Müdüriyeti'ne talimatnameler göndererek kapitülasyonlarla ilgili ahkâmın uygulanmasını istediler. Buna karşılık Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, savaş hali dolayısıyla bilcümle muahedat, mukavelat ve İtilâfname mefsuh sayıldığından kapitülasyonların tatbikinin mümkün olamayacağını, Yunanlılar ve Romanyalılar savaştan önce bile kapitülasyonlar ahkâmından tümüyle istifade edemediklerinden bu dönemde de istifade edemeyecekleri, daha önceden Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasından oldukları halde yeni kurulan Çek, Yugoslavya ve Lehistan devletleri tebaalarının da kapitülasyonlardan yararlanamayacaklarını izah etti. Yeni kurulan devletlerle Osmanlı Devleti

2829 "Robeck'ten Curzon'a 4 Haziran 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A, Part IV, 1920, 284. **FO, 406/43**.

2830 "10 Eylül 1919 Tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne Verilen Nota", **FO, 371/4156**, 135241; "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

arasında muahedat, mukavelat veya münasebat olmadığından bu devletlere tabi vatandaşların kapütülasyonlardan yararlanmaları söz konusu dahi olamazdı[2831].

İtilâf Devletleri özellikle Yunanlıların kapitülasyonlardan yararlanması için ısrar ediyorlardı. Buna karşılık Osmanlı Hükûmeti 20 Aralık 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota vererek Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş halinin devam ettiğinin kabul edilmesini istedi. Osmanlı Hükûmeti'nin tezi Yunanlılara kapitülasyon verilmemesi için gayet geçerli bir gerekçe idi[2832]. Osmanlı Hükûmeti'nin, ret gerekçesi olarak Yunanistan ile savaş halinde olduğunu beyan etmesi oldukça ilgi çekicidir. Osmanlı notasında İtilâf Devletleri ile genel olarak savaş halinin devam ettiği mi, yoksa Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra süregelen çatışmaların mı kastedildiği net değildi.

Osmanlı notasına karşılık bir nota daha hazırlayan Yüksek Komiserler savaş sırasında kapitülasyonların feshedilmediğini, askıya alınmış olduğunu savunarak Yunanlılara, kapitülasyon verilmesinde ısrar ettiler[2833].

İstanbul'da bulunan Rus vatandaşları da kapitülasyonlardan yararlanmak istiyorlardı. Adli Komisyon tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota gönderen Yüksek Komiserler Osmanlı Devleti'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma kararını tanımadıklarını, eski Rus Çarlığı vatandaşlarının kapitülasyonlardan yararlanma hakkına sahip olduğunu bildirdiler. Rus Çarlığı, İstanbul'da etkili bir şekilde temsil edilmediğinden Rus vatandaşlarının hakları İtilâf Devletleri tarafından korunacaktı[2834].

2831 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 24/82.

2832 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 20 Aralık 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4191**, 177607; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Şubat 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.61, ek 1, **FO, 406/43**.

2833 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 9 Ocak 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/4191**, 177607, F.C.R.E.A Part IV, 1920, No.61, ek 2, **FO, 406/43**.

2834 "10 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 51; "17 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 344.

İspanya ise İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı Hükûmeti'nden kapitülasyon talep etti. Osmanlı Hükûmeti'nin bu talebe sıcak bakmaması nedeniyle İspanya Elçisi, Yüksek Komiserlerden ve İtilâf polisinden destek istedi. Ancak onlara cevap olarak bu konuda Osmanlı Hükûmeti ile aralarına girmeyecekleri bildirildi[2835]. İspanya, Osmanlı Hükûmeti kapitülasyon vermese de Yüksek Komiserlerin inayeti ve İtilâf polisinin desteğiyle gayrimeşru yollardan kapitülasyonlardan istifade etmeye çalışıyorlardı. Fakat işgal yönetimi, İspanya gibi tarafsız bir devletin kapitülasyonlardan istifade etmesine sıcak bakmıyordu.

Sevr Antlaşması'nda kapitülasyonlar rejiminin 1 Ağustos 1914'den önce, bu rejimden doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yararlanan İtilâf Devletleri yararına yeniden tesis edilmesine ve 1 Ağustos 1914 tarihinde bu rejimden yararlanmayan İtilâf Devletleri yararına genişletilmesine karar verildi[2836]. Halihazırda İtilâf Devletleri, başta İstanbul olmak üzere işgal ettikleri topraklarda bu kararı fiilen ve cebren uyguluyorlardı. Sevr Antlaşması'nda verilen hüküm yapılmakta olan haksız uygulamaları destekliyordu. Zaten işgal sürecinde kapitülasyonlar, savaş döneminde kaldırılmamış gibi fiilen sürdürüldü.

c. İşgal Döneminde Ayrıcalıklar

İşgal döneminde kapitülasyonlarla bağlantılı diğer bir mesele de yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında savaş öncesinde elde ettikleri ayrıcalıklardı. 30 Kasım 1914 tarihinden sonra Türkiye'de faaliyetlerine son veren İtilâf şirketleri yurtdışında faaliyetlerini devam ettirmişlerdi. Bu şirketler Mondros Mütarekesi'nin ardından başta İstanbul olmak üzere İtilâf Devletlerinin işgal ettikleri bölgelere dönerek faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmeye çalıştılar. Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlere sözlü bir nota vererek bu şirketlerin faaliyetlerini protesto etti. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, ayrı ayrı temsilciler göndererek Osmanlı Hükûmeti'ni etkilemeye çalıştılar[2837].

Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı topraklarında İtilâf şirketlerinin ticari faaliyetleri azalmış, ticari üstünlük İttifak şirketlerine geçmişti. Mütareke

2835 "20 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6203.

2836 **Sevr Antlaşması**, md. 261. Erim, **a.g.e**, s. 618.

2837 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

gereği İttifak vatandaşları Türkiye'den ayrılınca İtilâf şirketleri yeniden faaliyetlerine başladılar. Osmanlı topraklarında daha önce faaliyette bulunanlar, eski hak ve malvarlıkları nedeniyle Osmanlı Devleti'nden tazminat talebinde bulunurken yeni faaliyete başlayanlar ülkede oluşan müsait ortamdan istifade ederek bazı ayrıcalıklar kazanmaya çalışıyorlardı. Bu durumda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan şirketleri arasında rekabet ve çıkar çatışmaları kaçınılmazdı. Bu rekabete İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserlerin ve ilgili hükûmetlerin de müdahil olmasıyla hesapta olmayan sorunlar yaşanacaktı. Osmanlı devlet adamlarının İtilâf şirketleri arasındaki rekabeti sezmesi ve araya girmesiyle mesele daha karmaşık bir vaziyet aldı. Diğer taraftan Osmanlı hükûmetleri, İttifak şirketlerinin ülkeyi terk etmesinden doğan boşluğu kapatabilmek amacıyla İtilâf şirketleriyle yeni sözleşmeler yaptılar. Savaş hali devam ettiğinden bu sözleşmelerin geçerliliği tartışma konusu oldu[2838]. Savaş öncesinde sözleşmeleri bulunan ve mütarekeden sonra Türkiye'ye dönen şirketlerin savaş nedeniyle kesilen çalışmalarına devam edip etmeyecekleri de tartışma konusuydu.

İttifak Devletleri ile ilişkilerini kesmek zorunda kalan Osmanlı Devleti dışa bağlı acil ihtiyaçlarını İtilâf Devletlerinden karşılamak amacıyla harekete geçti. Bu noktada tespit edebildiğimiz ilk teşebbüs posta pullarının temin edilmesi konusunda gerçekleşti. Savaş öncesinde İngiliz menşeili Bradbury Wilkinson & Company Limited'ten posta pulu temin eden Osmanlı Devleti savaş sırasında pul ihtiyacını Avusturya'dan karşılamıştı. Savaştan sonra posta pulları tükenmeye başlayınca Osmanlı Posta Nazırı, posta pulu siparişi verebilmek amacıyla İngiltere'ye bir temsilci göndermek istedi[2839]. Osmanlı Posta Umûmi Müdürü, Bradbury Wilkinson & Company Limited Şirketi'nin İstanbul'daki acentesi A.Yarendji ile görüşerek acilen kırk milyon kadar posta pulu satın almak istediklerini bildirdi. Yakındoğu ile ticaretini genişletmeyi arzulayan Bradbury Wilkinson & Company Limited, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek böyle bir alışverişin siyasi açıdan mahsurunun olup olmadığını sordu[2840]. İngi-

2838 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 50780.

2839 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 202545.

2840 "Bradbury Wilkinson& Company Limited'ten İngiliz Hükûmeti'ne 7 ve 31 Aralık 1918 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/3420**, 202989 ve 213794.

liz Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Posta Umûmi Müdürü'nün görüşüne müracaat etti. Posta Umûmi Müdürü, Osmanlı temsilcisinin İngiltere'yi ziyaretine ve posta pulu alış verişine bir itirazı olmadığını beyan ettiyse de[2841] İngiliz Dışişleri Bakanlığı Osmanlı temsilcisinin Londra'ya kabulüne sıcak bakmıyordu.

Savaş sırasında İtilâf ve İttifak Devletleri birbirlerinin malvarlıklarını karşılıklı olarak bloke etmişlerdi. İtilâf Devletleri bloke edilen malvarlıkları hakkında tahkikat yapabilmek amacıyla İtilâfçı Blokaj Komisyonu'nu kurmuşlardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın görüşüne müracaat ettiği İtilâfçı Blokaj Komisyonu, Bradbury& Wilkinson şirketi ile Osmanlı Hükûmeti arasında yapılacak ticari sözleşmenin, az da olsa devletler arasında resmî temasların başlaması anlamına geleceğini beyan etti. Komisyon bu durumda umûmi menfaatler açısından istisna uygulanabileceğini vurgulayarak ilgili şirkete ticaret yapabilmesi için izin verilmesini tavsiye etti[2842]. Buna rağmen İngiliz Hükûmeti Türk temsilcisinin Londra'ya gitmesine izin verilemeyeceğini bildirirken Bradbury& Wilkinson'a İstanbul acentesi aracılığıyla sözleşme için görüşme yapma yetkisi verdi[2843].

Osmanlı temsilcisi, devletler arasındaki ilişkilerin normale dönmemesi nedeniyle İngiltere'ye kabul edilmedi[2844]. Şirket bu cevabı yeterli bularak Osmanlı Hükûmeti ile 30,000 pound değerinde bir sözleşme yaptı[2845]. Yapılan işlem işgal döneminin tipik uygulamalarından bir tanesi idi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı devletlerarası ilişkilerin başlamadığını kabul etse de İngiliz menfaatlerini ilgilendiren bir konuda işlem yapılmasına izin verebilmişti. İşgal döneminin hemen başlarında alınan bu karar İtilâf şirketlerinin işgal altındaki topraklarda menfaatleri doğrultusunda ticaret yapmalarının yolunu açıyordu.

Savaşın ilân edilmesinden 4 ay kadar önce liman ve tophanede çalışmalara başlayan ancak savaşın başlamasıyla çalışmalarına son verilen İngiliz şirketi

---

2841 "İngiliz Umûmi Posta Ofisi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3420**, 208704.

2842 "İtilâf Blokaj Komisyonu'ndan 3 Ocak 1919 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/3420**, 202545.

2843 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 8 Ocak 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/3420**, 213794.

2844 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4201**, 9020.

2845 "Bradbury Wilkinson& Company Limited'den İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4201**, 5979.

"Messrs Vickers and Armstrong"'un çalışmaları da dikkat çekicidir. Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a gelen şirket temsilcileri, yarım kalan işlerine devam etmek istiyorlardı. Bunun için Yüksek Komiserlere müracaat eden şirket temsilcilerine garanti verilmese de riski göze almaları halinde çalışmalarını sürdürebilecekleri bildirildi[2846]. Bu açıklamaları yeterli bulmayan şirket temsilcileri, İngiltere Hükûmeti ve Paris Konferansı nezdinde teşebbüslerde bulundularsa da istedikleri cevabı alamadılar. Mezkûr şirket, İstanbul'un resmen işgalinden çok kısa bir süre önce eski ayrıcalıklarına ve hatta daha fazlasına sahip oldu[2847].

Savaş sırasında sözleşmeleri iptal edilen şirketler hakkında tam manasıyla bir karara varılamamış olmasına karşın Yüksek Komiserler, savaş boyunca Osmanlı Hükûmeti'nin "Düşman (İttifak)" şirketlerine ve vatandaşlarına bahşettiği ayrıcalıkları iptal etmek için hazırlık yapıyorlardı. Bu şirket ve vatandaşların bir kısmı ülkelerine dönmüş olmakla birlikte Türkiye'de hâlâ İttifak vatandaşlarına ait çok sayıda şirket bulunuyordu. Yüksek Komiserler, bu şirketlerin üstlendiği işleri İtilâf şirketlerine devretmek üzere Osmanlı Hükûmeti ile görüşüyorlardı[2848]. Buna uygun olarak 8 Mayıs 1919 tarihinde yapılan Yüksek Komiserler toplantısında ayrıcalıklar; 1914'ten sonra Osmanlı Devleti tarafından tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler, "düşman" devlet vatandaşlarına verilenler ve mütarekeden sonra İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler olmak üzere üç kategoriye ayrıldı. Savaş sırasında tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler kabul, "düşman" devlet vatandaşlarına verilenler[2849] feshedilirken, mütarekeden sonra İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşlarına verilenler geçersiz sayıldı[2850]. Savaş sırasında verilen ayrıcalıklar hakkındaki karar uygulanırken mütarekeden sonra verilen ayrıcalıkların fiilen devam etmesine göz yumuldu.

2846 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 27 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 52501.

2847 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 16 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 52501.

2848 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 5 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 55493.

2849 "Fransız Yüksek Komiserliği, Savaş Sırasında Alman Vatandaşlarına Bahşedilen Ayrıcalıkların Listesi", **FO, 371/4211**, 136065.

2850 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 78234.

M. Picard'ın yaptığı incelemeler sonrasında Yüksek Komiserler 19 Temmuz 1919 tarihinde savaş sırasında ve "mütareke döneminde" bahşedilen ayrıcalıkların geçerliliği hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha verdiler. Yüksek Komiserler, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren verilmiş olan maden imtiyazların geçerli olup olmayacağına Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşmasında karar verileceğinden antlaşma yapılana dek yeniden imtiyazlar verilmemesini istediler. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti tarafından 13 Ekim 1919 tarihinde hazırlanarak 19 Ekim 1919 tarihinde neşredilen kararname ile bir çok müktesep teşkil ettiği cihetle kararname tarihinden evvelki ruhsatnamelerle icra edilen muamelelerin devamı kararlaştırıldı. Ancak kararname tarihinden sonra hükûmet yeni ruhsatname vermedi[2851].

19 Temmuz 1919 tarihli notada sadece madenlerle ilgili ayrıcalıklardan bahsedildiğinden Yüksek Komiserler 30 Ekim 1919 tarihinde daha geniş çerçeveli yeni bir nota hazırladılar. İtilâf Devletleri gönderdikleri notalara karşın kendi vatandaşlarına verilen ayrıcalıklara müsamaha göstermekteydiler. Var olan ayrıcalıklarına son verilen İttifak vatandaşlarına yeni ayrıcalıklar bahşedilmesi zaten imkânsızdı. Tarafsız devlet vatandaşlarının İttifak vatandaşları ile gizli ortaklık kurabileceklerine dair kuşkular bulunuyordu. Bu nedenle onların da işgal döneminde yeni ayrıcalık elde etme ihtimali azdı[2852].

Verdikleri notalara rağmen basında Osmanlı hükûmetlerinin yabancı şirketlere ayrıcalıklar bahşetmeye devam ettiğine dair haberler yayınlandığını gören Yüksek Komiserler 31 Ocak 1920 tarihinde "savaş ve mütareke dönemlerinde" bahşedilen ayrıcalıkların geçersiz olduğunu ve ortaya çıkabilecek zararlardan Osmanlı Devleti'nin sorumlu olacağını hatırlattılar[2853]. İstanbul fiilen işgal altında olduğundan "mütareke döneminde" bahşedilen ayrıcalıkların geçerli olmaması için hukuki gerekçeler bulunabilirdi. Ancak savaş döneminde bahşedilen ayrıcalıkların feshedilebilmesi için hukuki bir gerekçe aranmıyordu.

2851 "Maden Muamelatının Muahede Ahkâmına Tevfiki Hakkında Mütalâat", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 128-37.

2852 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

2853 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 31 Ocak 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/5212**, E 1331.

25 Şubat 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükûmeti, 13 Ekim 1919 tarihinde çıkarılan bir yasa ile maden ayrıcalıklarının yasaklandığını ancak eski ayrıcalıkların hangi milletten olursa olsun feshedilemeyeceğini bildirdi. Fakat İtilâf Devletleri, vatandaşlarına bahşedilenler dışında savaş ve mütareke dönemlerinde bahşedilen ayrıcalıkların sürdürülmesine izin vermiyorlardı. Yüksek Komiserler tarafından Osmanlı Hükûmeti'ne gönderilen 19 Mart 1920 tarihli nota da bu hislerle kaleme alındı[2854]. Önceki hükûmetlerin aksine Ali Rıza Paşa Hükûmeti, savaş ve mütareke döneminde bahşedilen ayrıcalıkların geçerliliğini savunarak Osmanlı hukukunu korumaya çalıştı. Ancak kısa bir süre sonra İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve Damat Ferid Paşa'nın yeniden iktidara yükselişi İtilâf Devletlerinin taleplerini Osmanlı Devleti'ne kolay bir şekilde kabul ettirmelerini sağlayacaktı.

Bu arada Amerikan şirketleri hiç tereddüt etmeden Osmanlı Devleti ile yeni sözleşmeler yaparak sözleşmelerini yeniliyorlardı. İtalyan şirketleri de yeni ayrıcalıklar elde etmek için çaba sarf ediyorlardı[2855]. İşgal döneminin nimetlerinden sonuna kadar istifade etmeyi amaçlayan İngiliz ve Fransız şirketleri ise savaş öncesi ayrıcalıklarını sürdürmeye çalışıyorlardı. 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Osmanlı Hükûmeti'nin, İtilâf ve tarafsız devlet şirketleriyle yaptığı sözleşmeler hakkında tam bir belirsizlik vardı. İşgal yönetimi, İtilâf şirketlerine karşı son derece esnek bir tutum sergiliyor, özellikle mali alanlarda aldığı kararlarla onları teşvik ediyordu. Seyr-ü Sefain Vapur Şirketi ayrıcalığını elde etmek için bir Fransız şirketi, mezbaha ve diğer belediye işlerinde ayrıcalık elde etmek için İtalyan ve Fransız şirketleri, Ergani maden yatakları için yine başka bir Fransız gurubu çaba sarf etmekteydi[2856]. Osmanlı devlet adamları da bir yandan İttifak vatandaşlarının gönderilmesinden kaynaklanan boşluğu doldurmaya çalışırken diğer yandan da İtilâf Devletleri ile yakınlık kurmayı hedefliyorlardı.

2854 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5212**, E 2792.

2855 "Paris Konferansı'nda Bulunan İngiliz Heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na 23 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4211**, 63171.

2856 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 22 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 119687.

Ayrıcalıklar konusundaki belirsizlik yapılacak antlaşmada hangi devletin nerelerde manda idaresi kuracağının tespit edilememiş olmasından kaynaklanıyordu. Osmanlı Hükûmeti'nin yapacağı sözleşmeler ileride İtilâf Devletleri arasında sıkıntılar yaratabilecekti. Bu safhada ayrıcalıklarla ilgili bütün sorunları askıya almak ya da ertelemek en iyi çözüm yolu olarak görülüyordu[2857].

Bazı İttifak şirketlerinin Türkiye'den ayrılmak istememeleri nedeniyle Yüksek Komiserler, savaşın ilânından beri bahşedilen ayrıcalıkların geçersizliğine dair bir nota hazırlayarak Osmanlı Hükûmeti'ne sundular[2858]. Hazırlanan nota İtilâf hükûmetleri ve Paris Konferansı tarafından da tatmin edici bulundu[2859]. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde bulunan maden, orman, liman, tersane, demiryolu gibi ayrıcalıkları alabilmek için İtilâf şirketleri sıraya girdiler.

Osmanlı Devleti ve İttifak Devletleri arasında ithalat ve ihracatı yasaklayan Yüksek Komiserler, İtilâf kuruluşlarının ticaret yapmasına, onay alınması koşuluyla izin veriyorlardı. Bu bağlamda Gilchrist&Walker Şirketi'nin Almanya'dan, Ereğli Şirketi'nin de Bulgaristan'dan malzeme ithal etmesine izin verildi[2860]. Aynı şekilde bazı İtilâf şirketleri Bulgaristan'dan tuzlu balık ithal etme ayrıcalığı aldılar[2861].

İngiliz, Fransız ve az da olsa İtalyan şirketleri Zonguldak ve Ereğli havzalarında bulunan kömür sahaları için kıyasıya bir yarış içerisindeydiler. Fransız şirketlerinin Ereğli madenini elde etmek için Osmanlı Hükûmeti ile görüşmeler yaptığını öğrenen İngiliz şirketleri, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nin iltimasıyla İtalyan ve Fransızları etkisiz hale getirmeyi amaçlıyorlardı[2862]. Bu çabalar neticesinde Ereğli'de bulunan 82 ve 87 nolu maden hisselerin yarıya yakınını

2857 "Paris Konferansı'nda Bulunan İngiliz Heyetinden Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4211**, 79982.

2858 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf" **FO, 371/4211**, 128279.

2859 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul Yüksek Komiserliği'ne 26 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4211**, 131678.

2860 "13 Kasım 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 156726.

2861 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

2862 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 26 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5219**, E 1772.

satın alan İngiliz Marine Manutention Ltd. Şirketi, askerî ihtiyaçlar nedeniyle madeni teslim etmek istemeyen Harbiye Nezâreti ile karşı karşıya geldiğinden madenin kendilerine teslimini talep etti[2863]. Ancak şirket, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen bir haberle sarsıldı. Gelen habere göre İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında yapılan üçlü antlaşma ile Zonguldak ve çevresinde bulunan kömür sahaları İtalyan şirketlerine bırakıldığından satın alınan hisselerin onlara devredilmesi bildirildi. Bu durumda Osmanlı Hükûmeti ve ayrıcalık sahibi şahıslar da paylarını İtalyan şirketlerine devredecekti[2864]. Ayrıca antlaşma ile 30 Ekim 1918 tarihinden sonra bu bölgede elde edilen bütün ayrıcalıklar feshedildi[2865]. Bu kararla özellikle ulaşım için son derece gerekli olan kömür madenleri Osmanlı Hükûmeti'nin kontrolünden çıktı. Birbirleriyle amansızca mücadele eden İngiliz ve Fransız şirketlerine de alınan karara razı olmaktan başka çare kalmadı. İngiltere ve Fransa, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi nedeniyle müttefiklerinden ayrı politikalar izleyen İtalyanları kazanmak uğruna böyle bir teşebbüste bulunduysa da bu teşebbüs İtalyanlar üzerinde beklenen etkiyi yaratamayacaktı.

Demiryolu ve bayındırlık alanlarında da İngilizler, Fransız Hükûmeti'nin doğrudan Osmanlı Hükûmeti ile gizli antlaşmalar yaptığından şüpheleniyorlardı[2866]. Filistin'i işgal eden İngilizler, Osmanlı topraklarında bulunan maden ve demiryolları ile özel olarak ilgileniyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği emrindeki uzmanlar gelir getirebilecek her türlü kaynak için yurdun değişik bölgelerinde araştırmalar yapıyor, araştırma sonuçlarını rapor halinde Yüksek Komiserliğe sunuyorlardı. Bu raporları alan Yüksek Komiserler, raporlara kendi değerlendirmelerini de ekleyerek Dışişleri Bakanlığı'na iletiyorlardı. Bundan sonra yapılan müzakerelerle nasıl bir yol izleneceğine karar veriliyordu. İtalyan ve Fransızlar da aynı prosedürü uyguluyorlardı[2867].

2863 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mart 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5219**, E 3234.

2864 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5219**, E 9652.

2865 "İngiliz Hükûmeti'nin 16 Aralık 1920 Tarihli Bildirisi", **FO, 371/5219**, E 15686.

2866 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 4 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4229**, 130692.

2867 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4229**, 136070.

Eski ayrıcalıkların devam edebilmesi için işgal yönetiminin onayına ihtiyaç vardı. Yeni ayrıcalık almak isteyenler de durumu fark ettiklerinden zamanla Osmanlı Hükûmeti yerine doğrudan Yüksek Komiserlere başvurdular. İttifak vatandaş ve şirketleri dahi Yüksek Komiserlere başvurarak eski ayrıcalıklarının devam etmesini ve kendilerine yeni ayrıcalıklar verilmesini talep ediyorlardı. Bu meyanda Deutsche Bank'ın başvurusu reddedildi[2868].

Sevr Antlaşması'nda Osmanlı Hükûmeti tarafından 1 Ağustos 1914'den beri Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı vatandaşları ya da bunların denetimindeki ortaklıklar yararına verilen tüm ayrıcalıklarla, ayrıcalık içindeki hakların sona erdiği bildirildi. Benzer şekilde Mondros Mütarekesi'nden sonra verilen tüm ayrıcalıklar da sona erecekti[2869]. Bu hükümlerle Osmanlı vatandaşları dahi kendi ülkelerinde elde ettikleri haklarından vazgeçmek zorunda kalacaklardı.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen TBMM temsilcileri Refet Paşa ve Adnan Bey, işgal döneminde İtilâf temsilcilerinden sınırsız müsamaha gören yabancı şirketlere karşı tedbir almaya çalıştılar. TBMM temsilcileri yabancı şirketlerden öncelikle tescil edilmek üzere müracaatta bulunmaları gerektiğini bildirdiler. Tescil işlemini yapmayan şirketlerin faaliyetlerine izin verilmeyecekti. İtilâf temsilcileri bu tedbirlerin "savaş sırasındaki tedbirlere" benzediğini ileri sürerek itiraz ettilerse de TBMM temsilcileri bunları dikkate almadılar[2870]. Lozan müzakereleri ile aynı sıralarda alınan bu tedbirler, yabancı şirketler tarafından haksız bir şekilde elde edilen ayrıcalıkların kaldırılması için yapılan hazırlık çalışmalarıydı.

Lozan Antlaşması'na göre 30 Ekim 1918 tarihinden sonra İtilâf uyrukları ile Türk uyrukları arasında yapılan sözleşmeler geçerli sayılıp, genel hukuk hükümlerine bağlı olacaklardı. Yalnız bu sözleşmelerin süreleri 16 Mart 1930 tarihinde dolacaktı. İstanbul Hükûmeti ile usulüne uygun bir şekilde yapılan sözleşmeler de geçerli sayılacak, genel hukuk hükümlerine bağlı olacaktı. Yalnız İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra İstanbul Hükûmeti ile yapılmış tüm sözleşmeler ve antlaşmalar, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından başlayarak üç aylık bir süre içinde ilgililerin istemleri üzerine TBMM'nin onayına sunulacaktı. Sözleşmelerin onaylanması halinde işlemler devam edecek,

2868 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

2869 **Sevr Antlaşması,** md. 314-315. Erim, **a.g.e**, s. 650.

2870 "Henderson'dan Curzon'a 15 Ocak 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9113**, E 891.

onaylanmaması halinde taraflar anlaşarak kayıp ve zararlarını tazmin edeceklerdi. Antlaşma yolu ile bir çözüm bulunamaması halinde Karma Hakem Mahkemesi[2871] çözüm bulacaktı[2872].

Lozan Antlaşması sırasında İtilâf Devletleri kapitülasyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini göstermişlerse de neticede kapitülasyonlar kaldırılmıştı[2873].

21. İtilâfçı Teknik Komisyon

İşgal yönetimi, İstanbul'da kurduğu çeşitli birim ve komisyonlarla İstanbul'da idareyi ele geçirmişti. Buna paralel olarak İtilâf temsilcilerinin onayı olmaksızın, Osmanlı Hükûmeti'nin aldığı kararların uygulanması imkânsız hale geldi. İtilâf Devletleri, temsilcilerinden habersiz yapılan işlemlere başlanmış olsa dahi menfaatlerine aykırı olması halinde bu işlemlere derhal son veriliyor-

2871 Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu günden itibaren üç ay içerisinde, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti ya da vatandaşları arasındaki sorunları çözüme kavuşturabilmek amacıyla Karma Hakem Mahkemeleri kurulacaktı. Bu mahkemelerden her biri, ilgili hükûmetlerin her birince atanmak üzere, üç üyeden oluşacaktı. Bu hükûmetler birden fazla kişiyi atamak yetkisine sahip olacaklar ve mahkemede üye sıfatıyla bulunacak kişiyi duruma göre bunlar arasından seçeceklerdi. Başkan ilgili iki hükûmet arasında anlaşılarak atanacaktı. Üyelerinin çoğunluğunun verdiği karar mahkemenin kararı olacaktı. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak iki aylık süre içinde bu antlaşma gerçekleştirilemezse söz konusu başkan, ilgili hükûmetlerden birisinin istemi üzerine Lahey Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi Başkanı'nca, Savaş sırasında tarafsız kalmış olan devletler uyrukluğundaki kişiler arasından atanacaktı. Eğer bu iki ay içinde ilgili hükûmetlerden biri kendisini mahkemede temsil edecek üyeyi seçemeyecek olursa, öteki ilgili hükûmetin istemi üzerine söz konusu üyenin atanması Cemiyet-i Akvam Meclisi'nce yapılacaktı. Karma Hakem Mahkemelerinin merkezi İstanbul olacaktı. Sorunların nicelik ve niteliği gerekli kıldığı takdirde ilgili hükûmetler her mahkemede bir ya da birkaç şube kurma yetkisine sahip olacaklardı. Bu şubelerden her birinin toplanması için duruma göre her hangi bir yer saptanabilecekti. Her mahkeme, önünde kullanılacak dili saptayacak ve sorunları iyice anlayabilmek üzere gerekli çevirileri yaptıracak, izlenecek yargılama yöntemleri ile ilgili kuralları ve sürelerini belirleyebilecekti. Yalnız Japonya ile Türkiye arasında ortaya çıkan sorunlar bu mahkemelerde görüşülmeyecek ve bu sorunlar iki ülke arasında antlaşma yolu ile çözümlenecekti. **Lozan Antlaşması**, md. 92-98. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 92-98.

2872 **Lozan Antlaşması**, md. 77. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 75-76.

2873 **Lozan Antlaşması**, md. 28. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s.32.

du. Dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlerin izin verdiği sınırlı bir sahada faaliyet gösterebiliyordu.

İşgal yönetimine gelince her ne kadar dışarıdan bakıldığında bir bütün olarak görünse de üç devlet tarafından kurulan ortak bir yönetim olması hasebiyle yetkinin kime ait olduğu konusunda pratikte bazı aksaklıklar yaşanıyordu. Yüksek Komiserler 1 Mayıs 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda mali, ticari, endüstriyel, idari, adli, sıhhî vs. sahalarda yaşanan bu yetki karmaşasını önlemek maksadıyla İtilâfçı Teknik Komisyon'un kurulmasına karar verdiler. Bu komisyon yetkinin kime ait olduğu konusunda inceleme yaptıktan sonra görüş bildirecekti. İtilâfçı Teknik Komisyon şu üyelerden oluşacaktı;

Fransa; Tam Yetkili Temsilci Cillere'nin başkanlığında; Maliye Umûmi Müfettişi Jolly, Reji İdaresi Umûmi Müdürü Weyl, Mühendis Picard, Konsolosluk İşleri Uzmanı General Barthelemey, Osman Jandarması Umûmi Müfettişi Albay Foulon, "Cervette" Kaptanı Ct. le Roch, İngiltere; Tam Yetkili Temsilci Hohler. Adli Uzman Waugh, Sağlık ve Mali Sorunlar Uzmanı Albay Woods, İtalya; Maliye Uzmanı De MM. Lodifé, Ticari Uzman Melia, Adli ve Konsolosluk İşleri Uzmanı Galli, Sağlık Uzmanı Dr. Zeri, Polis Uzmanı Albay Caprini, Geçiş Dışında Kontrol Uzmanı Binbaşı Ceresole.

Bu komisyon, Yüksek Komiserlerden önce toplanarak teknik antlaşmazlıkların vuku bulması halinde seçenekleri belirleyecek ve bu konuda görüş bildirecekti[2874]. Aksaklıklarla ilgili teferruattan kurtulacak olan Yüksek Komiserler nihai kararı vereceklerdi.

Yüksek Komiserler, İstanbul'da uygulanacak genel politikalarla ilgili talimatları hükûmetlerinden temin etmekle beraber genel politikaların uygulanması esnasında karşılaşılan sorunlar ve bazı özel durumlar hakkında teknik komisyon üyelerinin görüşlerine sık sık müracaat ediyorlardı. Bununla beraber asıl icraî kararlar Yüksek Komiserler toplantılarında alınıyordu.

22. İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu

13 Kasım 1918 tarihinde Boğazlardaki tahkimatlara yerleşmeleri gerekirken Beyoğlu'na doğru harekete geçen işgal kuvvetleri, İstanbul'un muhtelif semt-

2874 "1 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79394.

lerinde bulunan bina ve mekânların boşaltılarak kendilerine tahsis edilmesini talep ettiler. 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelen İtilâf donanması 3,626 efraddan oluşuyordu. Dolayısıyla ilk etapta bu birliklerin konaklayabilmeleri için bazı bina ve mekânların tahsis edilmesi icab etmişti. İşgal kuvvetlerine tahsis edilen mekânlar arasında kamu binaları olduğu gibi vakıflara ve özel şahıslara ait olanlar da vardı[2875]. Bundan sonra İstanbul'a yeni birlikler sevk edildikçe bazı bina ve mekânlara el konulmuştu.

İşgal kuvvetleri el koyma aşamasında pervasızca taleplerde bulunarak ileri gelen devlet adamlarına hatta Şehzade ve Padişahlara ait konakların kendilerine teslim edilmesini talep edebiliyorlardı. İngilizler 1918 yılı Kasım ayında Harp Okulu binasını, 13 Aralık 1918 tarihinde Mekatib-i Askerîye Müdüriyet-i Umûmiyesi binasını, 1919 yılı başlarında da Pendik ve Maltepe'deki Türk talimgahlarını, Süleymaniye Kışlası'nı, eski Jandarma Dairesi'ni, Kilyos Tahlisiye Hastanesi'ni ve Medreset'ül Kudat binalarını talep etmekte herhangi bir sakınca görmemişlerdi. Fransızlar ise Saraçhane Ambarı, Ahırkapı İnşaat Fabrikası, Otomobil Taburu ve Müze-i Humayun'un kendilerine teslim edilmesini talep ettiler[2876]. Fransız askerleri yatakhane olarak kullanılmak üzere Beyoğlu'nda frengi ile mücadele için kurulan hastaneyi dahi işgal etmekte tereddüt etmediler[2877]. Fransızların işgali nedeniyle hastane hizmet veremez duruma geldiğinden İstanbul halkının hatta İtilâf birliklerinin sağlığı tehlikeye girdi.

İşgal kuvvetleri, özel mülkiyete ait bazı bina ve mekânların da tahliye edilerek kendilerine teslimini talep edebiliyor, direniş halinde cebre başvurabiliyorlardı. 24 Kasım 1918 tarihinde İaşe Müfettişi Kurmay Albay Nasuhi Bey'in olmadığı bir esnada hanesine gelen iki Fransız subayı ve birkaç asker iskân ve iaşelerinin sağlanmasını talep etmişler, hane halkının olumsuz yanıtı karşısında kapıyı kırarak içeri girmişlerdi. Bu sırada hanesine gelen Nasuhi Bey'den de aynı talepte bulunan subaylar, onun da olumsuz yanıt vermesi üzerine haneyi terk etmişlerdi[2878]. Farklı taleplerde bulunan işgal güçleri olumsuz bir yanıt aldıkla-

---

2875 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen işgal kuvvetlerinin yerleştirildiği bina ve mekânlar için I. Bölüm 62 nolu dipnota bakılabilir.

2876 Tansel, **a.g.e**, s. 61; Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 438; Temel, **a.g.e**, s. 13.

2877 "Dâhiliye Nezâreti'nden Harbiye Nezâreti'ne 21 Ağustos 1335 (1919)", **BOA, DH.İUM**, 19-8/1-31.

2878 Fidan, **a.g.e**, s. 26.

rında ya da ciddi bir direnişle karşılaştıklarında üstelemekte ama fazla ileri gidememekteydiler. Herhangi bir tepki gösterilmediğinde İtilâf kuvvetleri pervasızca hareket ediyor, sınır tanımıyorlardı.

15 Kasım 1918 tarihinde Zeytinburnu'nda bir ekmek fırınına giden bir Fransız Yarbayı ve emrindeki askerler fırından odun talep etmiş, bu talebin reddedilmesi üzerine top ve mitralyöz getirterek çalışanları tehdit etmişlerdi. Zor durumda kalan fırın çalışanları İstanbul Muhafızlığı'ndan telefonla talimat istemişlerdi. İstanbul muhafızlığı senet mukabilinde istenen odunun verilmesini bildirmişse de Fransız yetkililer herhangi bir belge vermeksizin istediklerini alıp gitmişlerdi. Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne ait hayvan yemlerinin bulunduğu Ayestefanos deposuna giden başka bir Fransız birliği 10 tona yakın samanı müsadere etmişti. Safra Köyünde (Sefaköy) bulunan ahırdan da 300 kiloya yakın saman yine Fransız birlikleri tarafından müsadere edilmişti. Fransız askerleri Fenerbahçe Hastanesi ve malzeme deposuna ait nakliye araçlarına da herhangi bir direnişle karşılaşmadan el koymuşlardı[2879]. Osmanlı Hükûmeti'ne ve halka ait emlak ve emtiaya el koyma konusunda Fransızlar, müttefiklerinden farklı bir tutum sergiliyorlardı. Birkaç münferit vaka dışında İngilizler ve İtalyanlar genellikle Osmanlı Hükûmeti ve mahalli yetkililer nezdinde teşebbüslerde bulunarak taleplerini elde etmeye çalışırken, Fransızlar önceden bildirmeksizin istediklerini ele geçirmeyi tercih ediyorlardı. Bu durumda Osmanlı Hükûmeti ve halkın nezdinde Fransızlara karşı içten bir antipati oluşmaktaydı.

İşgal kuvvetleri sadece kendileri için değil Rum ve Ermeni yetimlerini yerleştirmek üzere bazı binaların kendilerine teslim edilmesini talep ediyorlardı. Bu meyanda Ermeni yetimhanesi yapılmak üzere Nakliye Müfettiş-i Umûmiliği Otomobil Şubesi Müdürü Ahmet Esad Bey'e ait ev İngilizler tarafından işgal edildi. Bu evden sağladığı kira geliri ile geçimini sağladığını ifade eden Ahmet Esad Bey, Sadaret'e başvurarak hiç değilse kira bedelini tahsil etmek istedi. Esad Bey, söz konusu kira bedelini işgal kuvvetlerinin mi yoksa hükûmetin mi ödeyeceğini öğrenmek istiyordu. Fakat bu tür müracaatlara cevap verilmediğinden Esad Bey de başvurusuna karşılık herhangi bir cevap alamadı[2880].

İşgal kuvvetlerinin bina taleplerini mümkün olduğunca karşılayan Tevfik Paşa Hükûmeti, giderek artan talepler karşısında tepki göstermeye çalıştı. İngi-

2879 Fidan, **a.g.e**, s. 26-30.

2880 **BOA, DH. KMS**, 51-1/11; Temel, **a.g.e**, s. 14.

lizlerin Beşiktaş Barbaros'ta bulunan Zükür Mektebi'ni işgal etmeleri üzerine Yüksek Komiserlere bir nota veren hükûmet, mektebin iade edilmesini talep etti ancak İngilizler bu talebi reddettiler[2881].

İşgal kuvvetleri, istedikleri bina, mekân ve emtiayı keyfî talep ve uygulamalarla işgal ediyorlardı. Bina ve mekânların boşaltılması için bazen doğrudan hükûmete bazen mülkî ve askerî yetkililere, bazen de doğrudan binada ikâmet eden şahıslara müracaat ediliyordu. Farklı uygulamalar, yerel düzeyde farklı tepkilerin oluşmasına neden olmaktaydı. Başlangıçta işgal kuvvetlerinin taleplerinin karşılanmasından yana bir eğilim gösteren hükûmet de sınır tanımayan talepler karşısında tepki göstermeye başladı.

İtilâf kuvvetleri birbirlerinden habersiz bir şekilde işgal ettikleri binaları paylaşmakta zaman zaman sorun yaşamaktaydılar. Bir İngiliz subayının el koyduğu veya el koymak istediği bir binaya bir Fransız ya da İtalyan subayı el koymak isteyebiliyordu. Bu durumda bazı tatsızlıklar yaşanmaktaydı. İtilâf Devletleri bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu'nu tesis etmeye karar verdiler. Buna göre 11 Kasım 1918 tarihinden sonra milliyetini değiştirenler muaf tutulmamak üzere sadece Osmanlı vatandaşlarının mülklerine el konulabilecek, Osmanlı vatandaşlarına ait olduğu halde İtilâf vatandaşları tarafından kiralanan ya da Osmanlı vatandaşları kiraladığı halde İtilâf vatandaşlarına ait mülklere el konulmayacaktı. Bundan başka işgal kuvvetleri mensuplarının barındıkları mülklere acil askerî durumlar dışında el konulamayacaktı. Ancak uygulamada farklılıklar görüldü[illegible].

İşgal kuvvetlerinin genel teşkilatlanması içinde el koyma işlemlerini İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu gerçekleştirecekti. İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu, üç büyük İtilâf Devleti'nin birer temsilciden oluşmaktaydı. Bu komisyon askerî açıdan gerekli olduğunu ileri sürdüğü bina, askerî depo, demiryolu ve diğer malzemeler hakkında bilgi toplayacak ardından ilgili mercilere müracaat ederek bunlara el konulmasını sağlayacaktı[2882].

İtilâfçı İstimvalat ya da Regizisyon (requisition) Komisyonu adı verilen Talep Kayıt Komisyonu esasında bir müsadere komisyonu idi. Hariciye Nezâreti

---

2881 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 16 Şubat 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH. KMS**, 49-2/72, 4.

2882 W.W. Peet, **Kent Yönetimi**, İstanbul 1920, Yay. haz. C. R. Johnson, Türk Tarih Vakfı, İstanbul. s. 106.

aracılığıyla işgal edileceki bina yada mekanların adreslerini bildirerek tahliye edilmesini talep ediyordu. Yapılan yazışmalardan sonra talepler karşılanıyordu[2883]. İlgili mercilere yapılan müracaat formaliteden ibaret olsa da bu şekilde oluşabilecek tepkilerin önüne geçilecekti. Sevr Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da bulunan İtilâf askerleri, tedrici olarak azaltıldı. İtalyan Yüksek Komiseri Maissa'nın önerisi ile el konulacak binaların tahliye edilerek azaltılması amacıyla İtilâf askerî yetkililerine talimat verildi[2884].

Talep Kayıt Komisyonu'ndan bağımsız olarak İtilâf kuvvetleri herhangi bir talepte bulunmaksızın eşya ve emlaka el koyabiliyorlardı. Misal olarak "Dersaadet İngiliz/Fransız/İtalyan İşgal Kumandanlığı'nca alınan kara tevfikan iskân edilmek üzere eşyalarıyla birlikte atideki mesakin ve odaların 8 Mart 1921 tarihinden itibaren vazı yedi edildiğini arz ederim" şeklindeki bir ifadeyle talep edilen mekanların adresleri bildiriliyor çoğu zaman bu mekanlara eşyalarıyla birlikte el konuluyordu. İtilâf kuvvetleri istedikleri zaman kullandıkları mekânları tahliye edeceklerini Osmanlı makamlarına bildiriyorlardı[2885].

2883 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu komisyonunun talepleri hakkında çok sayıda vesika vardır. "İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan 14 Mayıs 1920 Tarihli Tahriratın Tercümesi", Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Mart ve 15 Mayıs 1336 (1920) Tarihli Tezkireler", **BOA, DH. İUM, 20-23/14-41**, lef 7-8, 13; "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 24 Şubat 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH. İUM,** 20-22/14-57; "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 3 Mayıs 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH. İUM,** 20-23/14-21; "İstanbul Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 21 Mart 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH. İUM,** 20-23/14-1.

2884 Criss, **a.g.e**, s. 117.

2885 "Mevkî Kumandanı Miralay Rusel'den Hariciye Nezâreti'ne Varid Olan 17 Mart 1921 Tarihli Fransızca Tezkire'nin Tercümesi", **BOA, DH.İUM**, 20-27/14-65; "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 15 Aralık 1919 Tarihinde Uygulanması istenen kararlar", **BOA, HR.SYS**, 2714/18; "Karadeniz Ordusu Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezâreti'ne Gelen Tezkireler İle Tahliye Edileceği Bildirilen Binalar Ait Liste", "Konaklar Müfettiş-i Umûmisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 26 Şubat ve 1337 (1921) ve 28 Mayıs 1338 (1922) Tarihli Tezkireler", Fransız Kumandanı'ndan Osmanlı Harbiye Nezâreti'ne 22 Nisan 1921 Tarihli Nota", "Osmanlı Harbiye Nezâreti Nezdinde İngiliz İrtibat Zabitliği'ne İngiliz Vaz-ı Yed Kumandanlığı'ndan İrsal Kılınan 25 Şubat ve 21 ve 22 Temmuz 1921 Tarihli İngilizce Tezkirelerin Tercümesi", "Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerine İngiliz Ordu Kumandanı'ndan Mevrud 17 ve 21 Mayıs 1921, 28 Temmuz ve 20 Ağustos 1921 Tarihli Tezkire Tercümesi", "Harbiye Nazırı Paşa'ya Bahr-ı Siyah İngiliz Ordu Kumandanlığı'ndan Mevrud 26 Temmuz 1921 Tarihli Tezkire", "Osmanlı Konaklar Müfettiş-i Umûmisi Miralay Naci Bey'e Bazı Mebaniden Ref-i Yed Edildiği ve Bazılarının Yapılan Vaz-ı Yed

İşgal İstanbul'unda sosyal hayatta yaşanan en önemli sıkıntılarından bir tanesi göçlerdi. Daha önce İstanbul'da ikâmet eden Ermeni ve Rumlar işgal yönetiminin desteğiyle İstanbul'a dönüyorlardı. Onlarla birlikte daha önce İstanbul'da yaşamamış, hatta hayatında İstanbul'u hiç görmemiş olanlar da İstanbul'a geliyorlardı. Bu durumda olan göçmenler genellikle kamplara yerleştiriliyordu. İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu, hükûmetten bu göçmenlerin mesken ihtiyacının karşılanmasını talep ediyordu. Ancak İstanbul'a gelenlerin sayısının giderek artması ve şehirdeki mesken sıkıntısı nedeniyle bu talepler karşılanamaz hale geldi. Yüksek Komiserler, gelen göçmenlere kalacak yer bulunması amacıyla askerî yetkililere talimat vermişlerdi. Haydarpaşa Kışlası gibi önemli bir mekân bu maksatla işgal edilerek göçmenlere tahsis edildi[2886]. İtilâfçı Pasaport Bürosu'nun aldığı tedbirler nedeniyle yasal yollardan İstanbul'a pasaportsuz ve vizesiz girmek imkânsız gibiydi. Daha önce devletin en üst kademelerinde görev yapmış Osmanlı vatandaşlarının İstanbul'a girmelerine dahi Pasaport Bürosu engel oluyordu. Kalacakları yeri olmayan bu göçmenler, Pasaport Bürosu'ndan aldıkları özel izin ile ellerini kollarını sallayarak İstanbul'a girebiliyorlardı. Bu çifte standardın bedelini de Osmanlı Devleti ödemek zorunda kalıyordu.

1920 yılı başlarında sadece Haydarpaşa kampında 1,500'e yakın Ermeni göçmen bulunuyordu. Richard Webb, Sadrazam ve Hariciye Nazırı'ndan bu göçmenlerin kalmaları için derhal müsait bir yer bulunmasını istemekteydi. Her ikisi de söz vermesine rağmen göçmenler için yer bulunamadı. Bunun üzerine Webb, ikmal deposu olarak kullanılan Ortaköy Kışlası'nın teslim edilmesini isteyince bu kışla 26 Aralık 1919 tarihinde göçmenlere tahsis edildi. Talepte bulunanlar genellikle Türklere ait binaları tercih ediyorlardı. Webb'in, "davranışları savaş boyunca merhametsiz olan Türklerin mülklerinin daha az düşman ve daha az vicdansız olanlarınkine göre tercih edilmesi" şeklindeki tavsiyesi bunun delilidir[2887]. Bu, yandaşlara ait mülklerine de dokunulmaması şeklinde yorumlanabilir. Çünkü savaş sırasında kimin dost kimin düşman olduğu belli değildi.

Muamelesinin Feshedilmiş Olduğunun Fransız Cihet-i Askeriyesi Tarafından İhbarı", "Beynelmütelifin Vaz-ı Yed Heyeti'nden Varid Olan 10 Ağustos 1921 Tarihli Tahriratın Tercümesi", **BOA, DH.İUM**, E123/34, lef 3-5, 9, 11, 15, 18, 19, 21, 25-30, 34-94.

2886 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 29 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5087**, E 703.

2887 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4162**, 177617.

Osmanlı yetkililerinden sürekli olarak bina talebinde bulunulması üzerine Damat Ferid Paşa Hükûmeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek el konulan yapıların iadesini istedi. İtilâf Devletleri söz konusu yapılara savaş hukukuna uygun olarak el koyduklarını iddia ettiklerinden cevap vermeye dahi tenezzül etmiyorlardı. Ayrıca Hükûmet tarafından verilen nota Yüksek Komiserler tarafından dikkate alınmadığı gibi aynen iade edilmişti[2888].

İşgal yönetimi tarafından el konulan binalar o kadar arttı ki; 1919 yılı sonlarına doğru İstanbul'da konut sorunu ciddi bir boyuta ulaştı. İstanbul'da çıkan yangınlar da konut ihtiyacını arttırıyordu. Buna rağmen İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu'nun talepleri devam ediyordu. Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek daha fazla binaya el konulmamasını rica ettiyse de Yüksek Komiserler askerî ihtiyaçların devam ettiği gerekçesiyle bu notaya cevap vermeyerek[2889] bildiklerini yapmaya devam ettiler.

İtilâf Devletlerinin taleplerine engel olmayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti, Yüksek Komiserlere bir nota vererek işgal edilen binaların kira bedellerinin ödenmesini ve hususi binaların işgallerine son verilmesini talep etti[2890]. Bu teşebbüsün sonuçsuz kalması üzerine hükûmet, Paris Barış Konferansı'na müracaat ettiyse de beklediği cevabı alamadı[2891].

İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu dışında işgal kuvvetleri keyfi uygulamalarını sürdürüyorlardı. İstanbul'un resmen işgalinden sonra keyfi talepler daha da arttı. İşgal kuvvetleri gazetelerde yayınladıkları ilânlarla bazı binalara el koymaya çalıştılar. Misal olarak 4 Eylül 1920 tarihinde The Orient News[2892] gazetesinde çıkan bir ilânda; Timoni ve Derviş Sokaklarına ve bu sokaklarda bulunan kafe, lokanta, bar, dükkân, ve konutlar dâhil tüm binalara el konuldugu, bu binaların en kısa zamanda boşaltılması gerektiği ve bu binalara İngiliz ve Hintli askerlerin yerleştirileceği bildirildi[2893].

2888 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4235**, 124435.

2889 "23 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 149602.

2890 "19 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919)", **BOA, MV**, 217/65.

2891 "8 Kânûn-ı Sânî 1336 (Ocak 1920)", **BOA, MV**, 217/65.

2892 İstanbul'da 17 Haziran 1919 tarihinde İngilizler tarafından yayınlanmaya başlayan bu gazete 1922'ye kadar yayınlarını sürdürmüştü.

2893 Ar, **a.g.e**, s. 51-52.

Yine İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu dışında işgal kuvvetleri sadece binaları değil binalarda bulunan her türlü malzeme, araç gereç ve gıda malzemelerine el koyabiliyorlardı. 11 Kasım 1919 tarihinde Makriköy (Bakırköy)'de aşar ambarı olarak kullanılan Emlak-ı Emiriyye Hamamı'nın kendilerine teslimini isteyen Fransızlar ambarda bulunan 8,800 kilo zahireye de el koydular[2894].

İşgal kuvvetlerinin el koyduğu malzemeler arasında tıbbi malzemeler de vardı. İtilâf askerî yetkilileri, ileride istenecek tazminata mahsuben bu malzemelerin bulunduğu depolara el komak istiyorlardı. Yüksek Komiserler 13 Şubat 1920 tarihinde aldıkları kararla bu depolara el konulmasına hükmettiler[2895]. Sağlık vergilerinin kaldırılmasından sonra alınan bu kararla Osmanlı Sağlık İdaresi'ne bir darbe daha vuruldu. İtilâf askerlerin tıbbi malzeme ihtiyacını karşılamaya yönelik bu karar İstanbul'da yaşayan halkın sağlığının nasıl hiçe sayıldığını açıkça göstermekteydi. Üzerinde durulması gereken diğer bir husus da bu malzemelere gelecekteki tazminat taleplerine karşılık el konulduğunun açıklanmasıydı. İstanbul halkı için hayati öneme sahip bu ilaçlara tamamen insan haklarına yakışmayacak yöntemlerle el konulmuştu.

Osmanlı Hükûmeti'ne ait malzemeleri yavaş yavaş müsadere eden işgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti'nin malzeme satışına engel oluyordu. 28 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, sulhün tasdikine kadar Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan veya yapılacak satış akit ve muamelelerinin İtilâf Devletleri tarafından tanınmayacağını bildirdiler. Yalnız Hükûmetin satmayı arzu edeceği emval ve bilhassa emlak-ı hûmayunun ve dini müesseselere ait veya hazineyi mal olan ve devlet dairelerine ait yahut saltanat makamı ve hükûmetle alakası bulunan emlakın satılması için Yüksek Komiserliklerin, Osmanlı Hükûmeti'ne "ruhsat-ı mahsus verme" hakkını muhafaza eyledikleri bildirildi. Yalnız satılacak emvalin evsafı ile satış şartlarının evvelden İtilâf Devletlerine tebliğ edilmesi lazımdı. Bu kararın da mütareke ahkâmı ve uluslar arası hukuk ile hiçbir münasebatı bulunmamaktaydı. Bu kararın bildirildiği tarihe kadar mebani-yi emiriyeden ve ebniye-yi seniyyeden hiçbir parçası satılmamıştı. Emval-i gayri menkule ve sair malzemeler ise hazine tarafından kanun ve nizamata uygun bir şekilde

2894 Temel, **a.g.e**, s. 14.

2895 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

satılmaktaydı. Bunlar için her seferinde yüksek komiselerden ruhsat alınması için bir sebep yoktu[2896].

Limanlarda bekletilen gemilerinden uzun süre yararlanamayacağını anlayan Osmanlı Hükûmeti "Barika-i Zafer", "Stambul" ve "Malatia" adlı üç küçük savaş gemisini satma kararı alarak satış muamelelerini başlattığında muhalefetle karşılaştı. Satışa çıkarılan gemiler silahsız bir şekilde teslim edilecek olup askerî amaçlar dışında kullanılacaktı. Buna rağmen Yüksek Komiserler 14 Mayıs 1920 tarihinde hükûmete müşterek bir nota[2897] vererek bu satışın iptalini istediler.

5 Haziran 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere karşı bir nota gönderen Osmanlı Hükûmeti, "Barika-i Zafer"in satıldığını, fakat "Stambul" ve "Malatia"nın satışına henüz başlanmadığını bildirdi[2898]. 12 Haziran 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha veren Yüksek Komiserler "Barika-i Zafer"in satışının iptalini istediler[2899].

Akdeniz İtilâf Donanması Başkumandanı J.M. de Robeck, "Barika-i Zafer" adlı geminin Osmanlı Hükûmeti tarafından Rum Doktor Makares'e satıldığını, ticaret gemisine dönüştürülen geminin Marmara limanlarında Yunan bayrağı ile ticaret yaptığını izah ettikten sonra mütarekeye aykırı olmasına rağmen bu satışta kötü niyet olmadığını beyan etti. Robeck, iptal kararı vermekle teknik bir hata yaptıklarını, satışın iptali halinde iki tarafın da mağdur olacağını belirtti. Son olarak Robeck satış işleminin bir defaya mahsus olmak üzere bu şekilde kabul edilmesini tavsiye etti. Bundan sonra satış işlemi onayladı[2900]. Robeck'in

---

2896 "Maliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne 14 Teşrîn-i Evvel 1335 (Ekim 1919) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.SYS**, 2580/1, lef 11.

2897 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 14 Mayıs 1920 tarihli Müşterek Nota", "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5259**, E 5751; **BOA, HR.SYS**, 2580/2, lef 11.

2898 "Osmanlı Hükûmeti'nden Yüksek Komiserlere 5 Haziran 1920 Tarihli Nota", "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Haziran 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5259**, E 7557; **BOA, HR.SYS**, 2580/2, lef 13.

2899 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 12 Haziran 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/5259**, E 7557; **BOA, HR.SYS**, 2580/2, lef 17.

2900 "Akdeniz İtilâf Donanması Başkumandanı J.M. de Robeck'den İngiliz Deniz Bakanlığı'na 13 Kasım 1920 Tarihli Mektup", "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5259**, E 15334.

ve Yüksek Komiserlerin kararını değiştiren asıl gerçek iki tarafın mağdur olacağı düşüncesi değil, bu geminin Yunan bayrağı ile ticarete başlamasıydı. Diğer gemilerin satışı hakkındaki yasak kaldırılmamıştı. Oysa bu gemilerin ticari amaçla satışı mütarekeye aykırı değildi. İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin hemen her maddesinden kendi lehlerine bir sonuç çıkararak mütarekeye bir barış antlaşması kimliği kazandırmışlardı. Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra işleri daha da kolaylaşan işgal yönetimi bu kez onaylanmayan antlaşmadaki maddeleri yürürlüğe geçirmeye çalıştılar.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu gemileri satmasına izin vermeyen İtilâf Devletleri el koydukları Bahriye Nezâreti'ne ait malları satışa çıkardılar. İlginçtir; bu mallar Seyr-ü Sefain İdaresi'ne satılıyordu[2901]. Yani Türkün malını yine Türk'e satıyorlardı.

Paris Konferansı'nda, yapılacak antlaşma yürürlüğe girene kadar Osmanlı Devleti'ne ait gemiler hakkında nasıl bir prosedür uygulanacağına karar verilememişti. Bununla birlikte devriye ve emniyet çalışmalarında kullanılmak üzere 7 şilebin (gambot) ve 2 torpido gambotun Osmanlı Hükûmeti'ne tahsis edilmesine karar verildi. Bunun dışında Osmanlı Devleti'ne ait bütün gemiler İstanbul'da kurulan İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu tarafından denetim altında tutulacaktı. Biri Portekiz'e verilmek üzere İngilizler tarafından el konulan iki küçük gemi de İngiltere'ye bırakılacaktı[2902].

Sevr Antlaşması'nda Türkiye'deki deniz ve donanma meseleleri ile İstanbul'da kurulması plânlanan Büyükelçiler Konseyi'nin ilgilenmesine karar verildi. Büyükelçiler Konseyi hangi gemilerin Boğazlar Komisyonu'na hangilerinin gümrük denetmi için kurulacak komisyona, hangilerin Osmanlı Devleti'ne bırakılacağına karar verecekti[2903].

2901 "10 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 3292.

2902 "Paris Konferansı İngiliz Donanma Bölümü Başkanı M.W. Consett'ten İngiliz Deniz Bakanlığı'na 2 Kasım 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5259**, E 15334; "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5259**, E 15334.

2903 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Aralık 1920 Tarihli Mektup", "Donanma Danışmanları Tarafından Büyükelçiler Konferansı'na Sunulan 16 Kasım 1920 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/5259**, E 15334.

Dört ana müttefik kabul edilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya deniz kuvvetleri danışmanları, Osmanlı donanmasına ait olup İngilizler tarafından el konulan "Peyk-i Satvet" ve "Peyki Şevket" torpido gambotlarından birinin yapılacak antlaşma ile Portekiz'e teslim edilmesini önerdiler. Bunlar dışında kalan küçük gemiler İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu tarafından alıkonulacak, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra kurulacak Boğazlar Komisyonu'na veya gümrük kontrolü için tayin edilecek yetkilere teslim edilecekti[2904]. Bu karardan sonra Osmanlı Hükûmeti'ne sahil emniyetini sağlamak üzere 2'si torpido gambot olmak üzere toplam 9 küçük gemi bırakılıyor, onun dışındakiler İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu'nun denetimine terk ediliyordu.

İşgal yönetimi, Osmanlı Devleti'ne ait arazileri satabilme yetkisini de kendisinde buluyordu. Bir İtilâf şirketinin petrol deposu yapmak amacıyla Lazburnu'nda satın almak istediği arazinin satışı işgal yönetimi tarafından gerçekleştirildi[2905].

İşgal kuvvetleri zamanla el koydukları malzemeleri satışa çıkardılar. Mesela, Mali İnceleme Komisyonu kararı ile Reşit Paşa vapurundan el konulan 3, Gülcemal vapurundan el konulan 183 kutu malzeme satıldıktan sonra elde edilen hasılat İtilâf Devletlerinin ortak hesabına geçirildi. Açıkça belirtilmese de satıştan iyi bir kazanç[2906] elde edilmiş olacak ki, bu malzemelere el konulmasında emeği geçenlere ödül dahi verildi[2907].

İşgal kuvvetleri eğitim kurumlarındaki malzemelere de el koydular. Misal olarak, savaş döneminde Almanya'dan sanat ve el sanatları okulu için ithal edilen 5 elektrikli motora el konuldu. Eğitim faaliyetlerinin aksamasını önlemek isteyen Osmanlı Hükûmeti motorların iadesini istediyse de bu motorlar iade edilmedi[2908].

2904 "Donanma Danışmanları Tarafından Büyükelçiler Konferansı'na Sunulan 16 Kasım 1920 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/5259**, E 15334; "15 Aralık 1920 Tarihli Büyükelçiler Konferansı Tutanağı", **FO, 371/5259**, E 16145.

2905 "10 Haziran 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 7075.

2906 Bu malzemelerin satışından ne kadar kazanç elde edildiği tutanaklarda belirtilmemişti.

2907 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920; "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

2908 "13 Şubat 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5162**, E 1360.

Medeni ve insani gayelerle bazı binaları Ermeni yetimhanesi yapmak üzere işgal eden İtilâf Devletleri söz konusu Müslümanlar olduğunda medeni ve insani sayılamayacak bir hareket tarzı sergiliyorlardı. Misal olarak Müslüman muhacirlerin yerleştirildiği Memurin Lokantası'nı işgal eden Fransızlar, lokanta da bulunan muhacirleri sokağa attılar. Zor durumda kalan muhacirler bazı camilere yerleştirildi. Muhacirlerin camilerde konaklamaları sağlıklı olmadığından bir süre sonra bu muhacirler Mercan'da inşa edilen barakalara nakledildi[2909].

İşgal kuvvetleri istedikleri bina ve malzemelere el koymakta, günden güne taleplerini arttırmaktaydılar. İtilâf Yüksek Komiserleri bu işlemleri meşrulaştırmak amacıyla kendi aralarında çözüm yolları aradılar. Savaş yıllarında Osmanlı Hükûmeti'nin İtilâf vatandaşlarına ait mal ve mülklere el koymasını emsal gösteren Yüksek Komiserler, işgal döneminde aynı muameleyi yapma hakkına sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Hatta Mondros Mütarekesi'ndeki 7. maddenin İtilâf Devletlerinin istedikleri bina ve malzemelere el koymalarına izin verdiği ileri sürülüyordu[2910]. Oysa 7. maddede böyle bir kanaatin oluşmasına sebep olabilecek herhangi bir ibare bulunmuyordu. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti savaş sırasında kendi ülkesinde kendi vatandaşlarına ve İtilâf vatandaşlarına ait malvarlıklarına, savaş gelenek, görenek ve kanunları dâhilinde el koymuştu. İtilâf Devletleri de kendi topraklarında, İttifak vatandaşlarına karşı aynı şekilde muamele etmişlerdi.

Yabancı temsilciler, İstanbul'da İttifak Devletlerine ait bina ve yapılara el koyma konusunda adeta birbirleri ile yarışıyorlardı. Tarabya'da bulunan Alman Elçiliği'ne ait bazı binalar İsviçre Elçisi Carlin tarafından kullanılmaktaydı. Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanı Milne, Alman Elçiliği bahçesinde bulunan ve ahır olarak kullanılan binanın İngiliz ordusunda bulunan atlar için tahsis edilmesini talep etti. Başlangıçta buna itiraz eden İsviçre elçisi, Milne'nin ısrarı karşısında ahırın kullanılmasını kabul etmek zorunda kaldı[2911].

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Amasya Mebusu olarak seçilen Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey'in evde olmadığı sıralarda 3 İngiliz subayı Nişantaşı'nda bulunan dairesine giderek işgal etme niyetlerini açıkladılar. Mütareke sonrasın-

2909 Temel, a.g.e, s. 15.

2910 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

2911 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 18 Mayıs 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4215**, 70071.

da Müslüman ailelerin sistematik olarak "majestelerinin" üniformalı şahısları tarafından özel mülklerinden atıldığını dile getiren Rüstem Bey, birkaç ay önce üç İngiliz subayı tarafından Yunus Nadi Bey'in aynı şekilde dairesini tahliye etmeye zorlandığını, İngiliz subaylarının Nadi Bey'in eşyalarına dahi geçici olarak! el koyduklarını izah ederek kendisinin aynı kaderle kışın ortasında kızıyla ve karısıyla sokağa atılmakla tehdit edildiğini ifade etti. Rüstem Bey, böyle bir muamelenin şahsi haklarımın çiğnenmesi olacağını, politik gerekçelerle ve üç İngiliz'in rahatı için kendisine haksızlık yapıldığını, bunun İngiliz geleneklerine ihanet olduğunun altını çizerek bu haksızlığın temsil için geldiği Anadolu'da yankı yaratacağını vurguladı. İngiliz Yüksek Komiseri, "konu önemsiz de olsa Rüstem Bey'in kullandığı kelimeler ve lisan Millî Hareket liderlerinin o andaki tavrını göstermesi açısından örnek teşkil etmektedir" şeklinde bir değerlendirme yaptı. Rüstem Bey'in "İstanbul'da bize köpek gibi muamele edilmektedir. Buna daha fazla katlanamayız. Bizi öldürün ve işi bitirin. Bu daha merhametli ve erkekçe olacaktır." Sözleri yaşanan durumun vahametini göstermekteydi[2912]. Meclis-i Mebusan'a seçilen bir mebusun şahsi haklarına yöneltilen bir saldırıya karşı bu şekilde haklarını savunması İtilâf temsilcileri açısından rahatsızlık kaynağıydı.

El koyma konusunda işgal kuvvetleri görgü kurallarını da hiçe sayıyorlardı. Bazı subaylarla birlikte Hazine-i Humayûn'u ziyaret eden Binbaşı Maksvel'e "murassa zarflarla kakuleli kahveler ikram edilmiş", Maksvel tarihi eser hüviyetinde olan zarflardan birini hatıra diye alıp götürmüştü. Hazine-i Humayun Kethüdası Refik Bey yaşananları şaka zannetmiş, İngiliz subaylarının gitmesinden sonra gerçeği anlayarak telaşa kapılmış Galip Kemali Bey'in, Poolet nezdinde yaptığı teşebbüsten sonra müzeye ait zarf iade edilmişti[2913].

25 Eylül 1919 tarihinde Savaş Bakanlığı'na bir mektup yazan Milne, kumandasındaki askerlere kalacak yer temin etmek amacıyla kuvvet kullandığını kabul ederek Türklerle yapılacak antlaşmada bu konunun güvence altına alınmaması halinde ileride ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalacağını bildirdi. Milne antlaşma sonrası için dahi müsadere hakkının saklı tutulmasını talep ediyor-

---

2912 "Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey'in 29 Ocak 1920 Tarihli Mektubu ve İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5214**, E 1359.

2913 Söylemezoğlu, **a.g.e**, s. 90-91.

du[2914]. Bundan sonra İngiliz Hükûmeti, Milne'nin talepleri doğrultusunda yapılacak antlaşmaya şart konulması için harekete geçti[2915]. Antlaşmada yer alacak askerî talepler arasında bu talepler yer alacaktı[2916]. İşgal yönetiminin geçmişte yaptığı işlemler, antlaşmaya eklenecek maddelerle meşrulaştırmış! olacaktı.

Sevr Antlaşması'nda, İtilâf Devletleri, işgal dönemi boyunca el koydukları bina ve malzemeler hakkında karşılaşabilecekleri taleplerin önünü kestiler. Sevr Antlaşması'na göre 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı egemenliği altındaki bir toprakta, savaş sırasında Osmanlı uyrukluğunda bulunmayan İtilâf uyruklarının ya da onların denetimi altındaki ortaklıkların malları, hakları ve çıkarları, Osmanlı Hükûmeti'nce ya da Osmanlı makamlarınca ya da onların adına kapitülasyonlar gereğince uygulanabilecek olanların dışında hiçbir vergi almaksızın hak sahiplerine derhal iade edecekti. Savaş sırasında el konulmuş ya da sahipleri tarafından kullanılmadan müsadere edilen mallar her çeşit vergiden bağışık olacaktı. Bu koşullar yerine getirilmez ya da mallar, haklar ve çıkarlar, el konmuş olsun ya da olmasın zarar ya da hasar görmüş olursa sahibinin tazminat talep etme hakkı olacaktı[2917]. Buna karşın İtilâf Devletleri ya da sömürgelerinde yaşayan Osmanlı vatandaşlarının ise böyle hakları olmayacaktı.

İtilâf Devletleri, Osmanlı egemenliği altında bulunan topraklar dışında kendi topraklarında, sömürgelerinde, mülkiyetleri ya da korumaları altındaki ülkelerde bulunan Osmanlı uyruklarının ya da onların denetimi altındaki ortaklıkların bütün mal, hak ve çıkarlarına el koyarak bunları tasfiye edebileceklerdi. Tasfiye, ilgili devletin yasaları gereğince yapılacak ve Osmanlı Devleti mal, hak ya da çıkarları ilgili devletin izni olmaksızın dilediği gibi kullanamayacak ve bunlara hiçbir yükümlülük koyamayacaktı[2918]. Üstelik Osmanlı Hükûmeti, kendi vatandaşlarının, İtilâf Devletlerindeki mal, hak ya da çıkarlarının tasfiyesi ya da bunlara el konulması yüzünden doğacak zararları karşılayacaktı[2919].

2914 "Milne'nin 25 Eylül 1919 Tarihli Mektubu", **FO, 371/5216**, E 1589.

2915 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5216**, E 1589.

2916 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5216**, E 2181.

2917 **Sevr Antlaşması**, md. 287. Erim, **a.g.e**, s. 632-633.

2918 **Sevr Antlaşması**, md. 289. Erim, **a.g.e**, s. 633.

2919 **Sevr Antlaşması**, md. 292-293. Erim, **a.g.e**, s. 634.

Sevr Antlaşması'nın diğer bir özelliği de Osmanlı Devleti'ne ya da vatandaşlarına ait olup savaş ve sonrası dönemde İtilâf Devletleri tarafından el konulan malvarlıklarının ganimet olarak kabul edilmesi idi. Osmanlı Devleti tarafından el konulan mallar ise ganimet kabul edilmeyip kayıp ve zararları tazmin edilmek koşuluyla İtilâf Devletlerine iade edilecekti[2920].

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da kurulan Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi yeni devletleri "dost" olarak nitelendiren İtilâf Devletleri bu devletlere mensup vatandaşlara karşı ayrı bir muamele göstermekte, onlarla yakından ilgilenmekteydiler. Ancak el konulan binalar arasında yeni "dost" devletlere ait olanlar da vardı. Bu devletlerin İstanbul'daki temsilcileri el konulan bina ve mallarını geri alabilmek amacıyla Yüksek Komiserlere müracaat ediyorlardı. Misal olarak Fransızlar tarafından işgal edilen Avusturya-Macaristan Hastanesi'nde hak ya da ayrıcalık sahibi olduklarını ileri süren Sırp temsilcisi, bu binanın kendilerine iade edilmesi için Calthorpe'a müracaat etti. Calthorpe'un bu konu ile ilgilenmesi üzerine Fransız Yüksek Komiseri Amet hastanenin askerî işgal altında olduğunu vurgulayarak Sırp temsilcinin talebini reddetti[2921].

İstanbul'da az da olsa İtilâf Devletlerinin dost kabul ettiği milletlere ya da İtilâf vatandaşlarına ait yapılar bulunmaktaydı. Bu durum işgal kuvvetlerinin kullanımı için el konulan yapılara karşılık ödeme yapılıp yapılmayacağı konusunu gündeme getirdi. İtilâf Devletleri, İstanbul'da müsadere ettikleri yapıları işgal etmeye başladıklarında bunlara karşılık herhangi bir ödeme yapmayı düşünmemişlerdi. İşgal edilen yapılar arasında az da olsa İtilâf vatandaşlarına ve gayrimüslimlere ait olanlar bulunmaktaydı. Mal sahiplerinin bir kısmı işgal edilen yapıların kendilerine teslim edilmesini bir kısmı da bunlara karşılık ödeme yapılmasını talep ediyordu.

İngiliz Savaş Bakanlığı İstanbul'da İngiliz kuvvetlerinin kullanımı için el konulan binalar hakkında Askerî Kanun Kılavuzu'nun açık olduğunu, bu nedenle ödeme yapılmaması gerektiğini savunmaktaydı. "Düşman" vatandaşı dahi olsa dost milletlerden olanlar için de aynı prosedür uygulanacaktı[2922].

2920 **Sevr Antlaşması**, md. 418-420. Erim, **a.g.e**, s. 684-685.

2921 "2 Ocak 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

2922 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Mart 1919 Tarihli Telgraf", "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 28 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 45764.

Milne, el konulan binalar konusunda İtilâf Devletlerin Ermeni ve Rumlara karşı "düşman" gibi muamele etmelerinin zorluklara ve yanlış anlaşılmalara neden olacağını ileri sürerek onlara ödeme yapılması konusunda yetki istedi[2923]. Milne'nin teklifi ve İngiliz Hükûmeti'nin beyanları doğrultusunda Savaş Bakanlığı, İtilâf vatandaşları ile Ermeni ve Rumlara ödeme yapılmasını kabul etti[2924]. Fakat Milne'e verilen talimatlara göre ordu fonlarından ödeme yapılamıyordu[2925].

Mallarının iadesini ya da kira bedelinin ödenmesini isteyenler sadece Ermeni ve Rumlar değildi. Müslümanlar da bu tür taleplerde bulunuyorlardı. Osmanlı Hariciye Nezâreti bu konuda İngiliz Yüksek Komiserliği'nin dikkatini çekti[2926].

İşgal sırasında İstanbul'da yaşayan İtilâf vatandaşlarına ait yapı ve malzemelere de el konuldu. İşgal yönetiminin üçüncü gücü İtalya vatandaşlarına ait yapı ve malzemeler müttefiklerine oranla daha fazla müsadere edildi. Şişli'de Dafat adlı bir İtalyan vatandaşına ait garaj, bir İtalyan papaza ait Galati Han ile yine bir İtalyan vatandaşına ait Krocker's Hotel ve Galata'da Dominik misyonerlerine ait bir kız okulu işgal edilen yapılar arasındaydı. İtalyan Hükûmeti 17 Kasım 1920 tarihinde Londra Büyükelçisi Martino aracılığıyla İngiliz Hükûmeti'ne bir nota vererek İstanbul'da İtalyan vatandaşlarına ait olup herhangi bir kira bedeli ödenmeksizin el konulan binalar hakkında izahat istedi[2927]. İngiliz Hükûmeti bu notaya gecikmeli olarak 22 Ocak 1921 tarihinde cevap vererek İstanbul'da ihtiyaçtan dolayı sadece İtalyan vatandaşlarına ait binalara değil İtilâf vatandaşlarının tamamına ait binalara el konulduğunu ileri sürdü[2928]. Bu cevap İtalyan

---

2923 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 1 Nisan 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4215**, 59885.

2924 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 59885.

2925 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4235**, 140461.

2926 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 47306.

2927 "Harington'dan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Aralık 1920 ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1921 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/6562**, E 844.

2928 "İngiliz Hükûmeti'nden İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino'ya 22 Ocak 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6562**, E 844.

Hükûmeti'ni teskin etmeye yönelikti. Çünkü İtalyan vatandaşları ile kıyaslandığında diğer İtilâf Devletlerine ait olup el konulan bina sayısı yok denilecek kadar azdı.

İngiltere'nin verdiği cevaptan tatmin olmayan İtalyan Hükûmeti 25 Şubat 1921 tarihinde Martino aracılığıyla İngiltere'ye bir muhtıra vererek İstanbul'da İtilâf vatandaşlarının mallarının işgalden muaf tutulmasını teklif etti[2929]. Aynı sıralarda İtalyan Yüksek Komiseri Garroni'nin teklifi ile İtilâf vatandaşlarına ait emlakin istimlakten muaf tutulmasına ve zorunlu olmadıkça bunlara el konulmamasına karar verildi[2930].

Osmanlı Devleti'ne ve vatandaşlarına ait yapıların işgaline karşılık herhangi bir ödeme yapmayan işgal yönetimi İtilâf vatandaşlarına ait yapılara karşılık muayyen miktarda kira bedeli ödemekteydi. İtalyan Hükûmeti'nin tepkisinden sonra bazı vatandaş ve müesseselere ait yapıların sahiplerine iadesine başlandı[2931]. Bundan sonra İtilâf vatandaşlarına ait binalara zorunlu olmadıkça el konulmayacaktı.

Bu arada el konulmak istenen binalardan bir tanesi mütarekeden sonra Trablusgarp doğumlu olmasını gerekçe göstererek İtalyan vatandaşlığına geçen Karasu Efendi'ye aitti. Evine de İngiliz askerî yetkilileri tarafından el konulmak istenince Karasu Efendi, İtalyan Yüksek Komiserliği'nden yardım istedi. 30 Mayıs 1921 tarihinde Rattigan'ı ziyaret eden M. Garroni, bir İtalyan vatandaşı olması hasebiyle Karasu Efendi'nin evine el konulamayacağını ileri sürdü. Buna karşılık Rattigan, mütarekeden sonra milliyetini değiştirenlerin istimlakten muaf tutulamayacağını bildirdi. Mesele Karasu Efendi olunca Fransız Yüksek Komiseri de İtalyan Yüksek Komiseri'ni destekleyerek Karasu Efendi'ye ait eve el konulamayacağı yönünde görüş bildirdi[2932]. İtalya ve Fransa'nın Karasu Efendi konusundaki hassasiyetleri İngilizlerin de fikrini değiştirmesine neden

---

2929 "İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino'dan İngiliz Hükûmeti'ne 25 Şubat 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6562**, E 2716.

2930 "25 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2994.

2931 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 30 Nisan 1921 Dışişleri Bakanlığı'ndan Martino'ya 4 Mayıs 1921 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/6562**, E 5121.

2932 "Rattigan'dan Curzon'a 31 Mayıs 1921 Tarihli Mektup ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 24 Haziran 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6562**, E 6444.

oldu. Milliyeti belirleninceye kadar ona ait eve el konulmamasına karar verildi. Ancak yine de İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu olaydan şüphelendiğinden ona İtalyan vatandaşlığı verilme sebeplerinin araştırılması amacıyla Rattigan'a talimat verdi[2933].

2/3'ü İtilâf polisi 1/3'ü askerî yetkililer tarafından işgal edilen Krocker's Hotel de ayrı bir tartışma konusuydu. Dominio Corpi adlı bir İtalyan vatandaşı binanın kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Ancak yapılan tahkikat sonucunda Corpi'nin binanın eski sahibi olduğu, bir süre önce binayı İtalyan M. Antoine Ralli ve Fransız Compte Calix'e sattığı anlaşıldı. İşgal yönetimi, bu otele el koymadan önce bina sahipleri ile aylık 600 lira karşılığı bir kontrat yapmıştı[2934]. İtilâf vatandaşlarının hukukuna saygı göstererek onlarla antlaşma yoluna giden İşgal yönetimi Müslümanların haklarını alenen çiğnemekteydi.

İngiliz işgali altında bulunan Filistin'de de özel şahıslara ait evlere ihtiyaç duyulması halinde Başkumandanlık tarafından el konulmakta, ancak mallara hasar verilmesi ya da kazayla yaralama halinde gelecekte tazminat talebinde bulunulmasını önlemek gayesiyle ödeme yapılmaktaydı. İngiliz Savaş Bakanlığı, aynı prosedürün İstanbul'da da uygulanmasını teklif etti. Fakat İngiliz Hazine Bakanlığı kazayla yaralanan siviller hariç şikâyetçilerin doğrudan Osmanlı Hükûmeti'ne havale edilmesini uygun buldu[2935]. İngilizler, Türk milleti kendilerini davet etmiş gibi yapılan işgal masraflarını Osmanlı Devleti'nden tahsil etme yolları arıyorlardı.

Yapılan yazışmalar neticesinde İngiliz Hükûmeti "düşman kabul edilen vatandaşlar" dışında kalanlara ödeme yapılmasına karar verdi. Osmanlı Devleti "düşman" devlet kabul edildiğinden karar Osmanlı vatandaşlarını ilgilendir-

---

2933 "Rattigan'dan Curzon'a 19 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", "Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 27 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", "Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'a 27 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6562**, E 8502.

2934 "İtalya'nın Londra Büyükelçisi Martino'dan İngiliz Hükûmeti'ne 13 Ağustos 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6562**, E 9332; "İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Eylül 1921 Tarihli Mektup ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Martino'ya 28 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6562**, E 10696.

2935 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 2 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 94409.

meyecekti[2936]. Sonunda işgal yönetimi de bu fikri benimsedi[2937]. Ermeni, Rum ve İtilâf vatandaşları hakkında tahkikat yürütülecek, Osmanlı Devleti ile bağı olmayan veya bağını koparmış olan Ermeni ve Rum vatandaşları ile İtilâf vatandaşlarına ödeme yapılacak, kendisini Osmanlı vatandaşı olarak kabul edenlere ise hiçbir şekilde ödeme yapılmayacaktı.

Başta İtilâf vatandaşları olmak üzere Ermeni ve Rumlara ödeme yapılması konusunda uzlaşmaya varılmış olmasına rağmen 1919 yılı Ağustos ayı geldiği halde hiç kimseye tek kuruş ödeme yapılmamıştı[2938].

İtilâf Devletleri genel olarak kendi vatandaşları ile Ermeni ve Rumlara ait emlake el konulması halinde kira bedelinin ilgili vatandaşlara ödenmesi konusunda hemfikirdi. Bununla birlikte zaman zaman bir takım sorunlar ortaya çıkıyordu. Mesela İngiliz askerî yetkilileri tarafından İtalyan vatandaşı D.G. Corpi'ye ait üç adet binaya el konulmuştu. İtalyan Yüksek Komiseri 20 Eylül 1919 tarihinde İngiliz yetkililere müracaat ederek geçmişe dönük kira bedellerinin tazminini talep etti. İngiliz yetkililer ise verdikleri cevapta bu konuya açıklık getirilmediğini ve kendilerine ödeme yapılması için bir talimat gönderilmediğini ileri sürerek ödeme yapamayacaklarını bildirdiler[2939]. Oysa İngiliz Hükûmeti bu kategoriye giren binalara ödeme yapılması için takdiri İstanbul'daki yetkililere bırakmıştı.

İngiliz Hükûmeti'nin ısrarı üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı İtilâf ve tarafsız devlet vatandaşları ile "düşman" devlet vatandaşı dahi olsa yandaş milletlere ordu fonlarından ödeme yapılmasını kabul etti. Fakat bu konuda İngiliz Hazine Bakanlığı'nın görüşü gayet açıktı. Ödeme yapılması halinde ödenen miktar Yüksek Komiserler aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilecekti[2940].

2936 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 65954.

2937 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 6 Mayıs 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 70071.

2938 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 8 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4215**, 114294.

2939 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4235**, 140461.

2940 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4235**, 147326.

Yapılan müzakerelerden sonra İtilâf Devletleri ile işbirlikçi ve tarafsız devlet vatandaşlarına ödeme yapılmasına ve ödenen miktarın Sevr Antlaşması doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilmesine karar verildi. Osmanlı tebaasından olanlara ise kesinlikle ödeme yapılmayacak, bu durumda olanlar ödeme yapılması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat edeceklerdi. Osmanlı Devleti'ne mensup gayrimüslimler de bu kategoride yer alıyordu[2941].

Bilindiği üzere İtilâf Devletleri İstanbul'u Mondros Mütarekesi'ne dayanarak işgal ettiklerini ileri sürüyor, İstanbul'daki yapılara da mütareke ahkâmına göre el koyduklarını iddia ediyorlardı. Barış antlaşmasının imzalanması ve mütareke sürecinin sona ermesi durumunda el konulan binalar hakkında gelecekte nasıl bir muamele yapılacağı tam bir muammaydı. Webb, yapılacak barış antlaşmasına özel bir madde eklenmesi halinde sorunun çözüleceğini, aksi takdirde el konulan bina ve malların iade edilmesi gerektiğini düşünmekteydi[2942].

İngilizler işgal ettikleri binaları üç kategoriye ayırmışlardı. Birinci kategoridekiler devlete ait yapılarla kendisini hâlâ Osmanlı vatandaşı olarak görenlere ait yapılardı. Bunlar arasında Ermeni ve Rumlar olsa da herhangi bir ödeme yapılması söz konusu değildi. İkinci kategoridekiler ise yandaş kabul edilen Ermeni ve Rumlara ait olan binalardı. Bunlar için bir bedel tespit edilmiş, sahipleri ile kontrat dahi yapılmıştı. İngilizler bu binalar için Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edecekleri para ile ödeme yapmayı düşünüyorlardı. Üçüncü kategoridekiler ise aralarında Yunanistan'ın da bulunduğu İtilâf vatandaşları ile İsviçre gibi tarafsız ve yandaş devlet vatandaşlarına ait olanlardı. Bu kategoridekiler için de ikinci kategorilerde olduğu gibi kira bedelleri Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edildiği zaman ödeme yapılacaktı[2943]. Fakat Osmanlı maliyesinin sürekli açık vermesi dolayısıyla kira bedellerinin tahsil edilmesi mümkün değildi. Bu durum ellerinde kontratı olan ve binaları işgal edilen şahısların şikâyetlerine yol açmaktaydı. İşgal yönetimi, ödeme bir yana bu şikâyetlere cevap dahi vermemekteydi[2944]. Zor

---

2941 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6570**, E 4783.

2942 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'na 10 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4235**, 140461.

2943 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 31 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4235**, 154448.

2944 Sinyor Nasle Corinaldi'nin Grande Rue Pera (Beyoğlu İstiklâl Caddesi) 191 nodaki

durumda kalan İngilizler bundan sonra daha çok bedel ödemek mecburiyetinde olmadıkları Osmanlı vatandaşlarına ait binaları işgal ettiler.

İtilâf temsilcileri, Osmanlı vatandaşlarına ait yapıların işgal edilmesi halinde katiyen ödeme yapmıyorlardı. Resmî mülkler bir yana özel şahıslara ait mülklerin işgal edilmesi mülk sahiplerinin şikâyetlerine neden olmaktaydı. Hükûmet bu meseleyi barış konferansında gündeme getirmeye karar verdi. Bu amaçla özel şahıslara ait mülk ve sahipleri hakkında çizelgeler hazırlanarak konferansa katılacak olan Osmanlı heyetine takdim edildi[2945]. Resmî bina ve mülkler ile tahmini kira bedelleri hakkında defterler hazırlanarak aynı heyete sunuluyordu[2946]. Osmanlı Hükûmeti mülklerin işgaline engel olamasa da en azından kira bedelini tahsile çalışıyordu. Ancak bilindiği gibi konferans sırasında Osmanlı temsilcilerine doğru dürüst söz hakkı verilmediğinden bu mesele üzerinde durulmadı.

İşgal kuvvetleri ihtiyaçları dışında sadece beğendikleri binaları da işgal ediyorlardı. Yangınlar ve İstanbul'a gelen göçmenler nedeniyle İstanbul'da konut ihtiyacı azami dereceye çıktı. 25 Mayıs 1921 günü Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakerelerin ardından işgal edilen binaların iade edilmesi için İtilâf Devletlerine bir kez daha müracaat edilmesine karar verildi[2947]. Ancak yapılan müracaatlardan yine bir netice alınamadı.

25 Aralık 1921 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilâf askerî yetkilileri tarafından el konulan binalar için ödeme yapılması gündeme geldi. Yüksek Komiserler meseleyi ileride görüşmek üzere ertelediler[2948]. Fakat bir daha bu mesele gündeme getirilmedi.

Lozan Antlaşması ile hem Türkiye, hem de Yunanistan dışındaki İtilâf Devletleri, gerek Türkiye ile bu devletlerin, gerek (tüzel kişiler de kapsamı içine

---

evine Almanlardan sonra İngiliz Kumandan tarafından el konulmuş, kontrat yapılarak ödeme yapılacağı taahhüt edildiği halde bir türlü ödeme yapılmamıştı. Adı geçen şahıs ödeme yapılması için vatandaşı olduğu İtalyan Hükûmeti'ne müracaat etmişti. İtalyan Hükûmeti'nin, İngiliz Hükûmeti nezdinde yaptığı teşebbüslerden de sonuç alınamamıştı. "İtalya'nın İngiltere Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Aralık 1919 Tarihli Nota", **FO, 371/4235**, 167887.

2945 **BOA, DH.KMS**, 37-2/32; Temel, **a.g.e**, s. 17.

2946 **BOA, MV**, 217/65; Temel, **a.g.e**, s. 18

2947 **BOA, MV**, 221/160; Temel, **a.g.e**, s. 15.

2948 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

girmek üzere) onların uyrukları, 1 Ağustos 1914 günü ile Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulacağı gün arasında geçen süre içindeki savaş eylemleri, el koyma, kullanım ya da müsadere önlemleri yüzünden doğan kayıp, zarar ve ziyanlar nedeniyle her türlü para istemlerinden, karşılıklı olarak vazgeçtiler. Bundan dolayı Türkiye, Osmanlı Hükûmeti tarafından İngiltere'ye ısmarlanmış olup İngiliz Hükûmeti tarafından 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların iadesini istemeyecekti[2949]. Gerek Türkiye gerekse İtilâf Devletleri, I. Dünya Savaşı ve sonrasında karşılıklı olarak birbirleri aleyhine aldıkları tedbirlerden mütevellit istemlerden karşılıklı olarak feragat ettiler. Böylece işgal döneminde maruz kalınan kayıpların telafisi olanaksız hale geldi.

1 Ekim 1923 tarihinde Galata rıhtımında bekleyen Arabic gemisinde "mütareke gereğince" İtilâf Devletlerinin el koyduğu savaş malzemeleri dâhil bütün mühimmatın Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlendi. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selâhattin Âdil Paşa imzaladılar[2950]. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; işgal kuvvetleri tarafından el konulan malları sadece teslim aldığına dair imza atan Selâhattin Âdil Paşa, resmî ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı kayıplardan vazgeçmediğini göstermek istediyse de Lozan Antlaşması'ndan sonra işgal dönemi uygulamaları ile ilgili hak talebinde bulunmak imkânsız hale geldi.

2 Ekim 1923 tarihinde Harington'a bir mektup yazan Selâhattin Âdil Paşa İtilâf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediklerini vurgulayarak Türk Hükûmeti'nin, İtilâf Devletleri tarafından yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirdi[2951]. Selâhattin Âdil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükûmeti'nin ağırına gitmiş olacak ki; işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükûmeti, Fransız ve İtalyan meslektaşları ile uyum içerisinde Türk temsilcilerine cevap verilmesini

---

2949 **Lozan Antlaşması**, md. 58. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 59.

2950 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9814; Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu", **Belleten**, C. XLII, S. 165, (1978), s. 114.

2951 "Selâhattin Âdil Paşa'dan Harington'a 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10367.

emretti[2952]. Ancak şu ana kadar ulaşılabildiğimiz İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır. Belki de İngiliz temsilcileri gerginliği arttıracak böyle bir cevaba gereksinim duymamışlardı. Zira Lozan Antlaşması, İtilâf Devletlerinin işgal dönemi uygulamalarının üzerine kırmızı bir çizgi çekmişti.

23. İşgal Yönetiminin Masrafları

İtilâf Devletleri 30 Ekim 1918 tarihinden sonra başta İstanbul olmak üzere tüm Türkiye'de yaptıkları masrafları son kuruşuna kadar Osmanlı Devleti'nden tahsil etmeyi plânlıyorlardı. Öyle ki; İtilâf Devletleri, Arap toprakları dâhil işgal ettikleri topraklarında yaptıkları işgal masraflarının tamamını faiziyle birlikte Osmanlı Devleti'nden talep etmekte hiçbir mahsur görmediler[2953]. Gelirlerini azalttıkları Osmanlı Devleti'nin bu masrafları ödemeyeceğini İtilâf temsilcileri de gayet iyi biliyorlardı. Onların yapmak istedikleri bu masrafları borç olarak Osmanlı Devleti'nin hanesine yazmaktı. Bu sayede Osmanlı Devleti ebeddiyyen İtilâf Devletlerine bağlı hale getirilecekti.

Yapılan masraflar defalarca Osmanlı Devleti'nden talep edildiyse de ekonomik sıkıntılardan dolayı memur maaşlarını dahi ödeyemeyen Osmanlı Devleti bu masrafları karşılayamadı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler yaptıkları masrafları kategorize ederek işgal masrafları hesabı oluşturdular. Daha önce bahsedildiği üzere İtilâf Devletleri, kestikleri cezalardan ve el koydukları malzemelerin satışından elde ettikleri hasılatı bu hesaba mahsub edilmek üzere ayırıyorlardı.

Sevr Antlaşması'nın 236. maddesinde işgal ordusu masraflarının Osmanlı Hükûmeti tarafından ödeneceği yer almaktaydı. Yalnız İtilâf Devletleri, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumdan dolayı tek kuruş ödeyemeyeceğini anlamışlardı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra çalışmalarına başlayacak Maliye Komisyonu bu harcamalar için Osmanlı gelirlerinin bir kısmını tahsis edecekti[2954].

2952 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a 25 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10367.

2953 "İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'ten Dışişleri Bakanı Curzon'a 23 Eylül 1919 Tarihli Telgraf no.1854, **DBFB,** IV, s. 779-780.

2954 "İngiliz Kabinesi Ekonomik Heyetinin 21 Aralık 1920 Tarihli Toplantısında Aldığı Kararlar", İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 20 Aralık 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5294**, E 15991.

Lahey Antlaşması'na göre işgal orduları, işgalleri süresince yaptıkları masrafları işgal ettikleri devletlerden tahsil edebiliyorlardı. Fransız Hükûmeti, bu antlaşmaya istinaden işgal masrafı olarak Osmanlı Hükûmeti'nden 350,000 lira talep etmeyi kararlaştırdı. Bu amaçla İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Amet'e talimat gönderildi[2955]. Amet ve İtilâf Kuvvetleri Kumandanı Muavini General Brunoust, tarafından yazılan ve dört zabit tarafından iletilen iki mektupta, Osmanlı Bankası'nda bir hesap açılarak İstanbul'da bulunan deniz kuvvetlerinin masrafı için 120,000 ve Fransız İşgal Kuvvetlerinin 1918 Aralık ayı masraflarına karşılık 200,000 lira ödenmesi talep edildi Kendilerine, buna Meclis-i Vükelâ'nın karar vereceği izah edildi[2956]. İlk etapta Hariciye Nazırı Reşid Paşa, istenen meblağın mali sıkışıklık nedeniyle ödenemeyeceğini bildirdi[2957]. Ancak Meclis-i Vükelâ, mali vaziyetteki sıkıntıyı arttıracağı açık ise de hükûmetin iyi niyetinin bir göstergesi olmak ve ileride İtilâf Devletlerinin desteğini sağlamak beklentisiyle talep edilen meblağın avans olarak ödenmesine karar verdi[2958]. Osmanlı Hükûmeti 1919 yılı Ocak ayı içerisinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne 320,000 lira ödeme yaptı[2959]. Maliye Nazırı, mezkûr meblağı almaya gelen Fransız memura, "iki hükûmet arasında ekonomik ilişkiler kurulduğundan haberdar olmadığını" ifade ettikten sonra ödeme yapmıştı. Hükûmet, bu ödemeyi iki taraf arasında mali ilişkilerin başlatılması beklentisiyle yapmıştı. Fransızlar yapılan hatayı fark etmiş olacaklar ki; bundan sonra kendilerine doğrudan ödeme yapılmasına dair taleplerde bulunmadılar[2960]. Fransızlara yapılan ödeme ekonomik ilişkileri yeniden başlatmak için kafi olmadığından Osmanlı hükûmetleri mali krizi gerekçe göstererek bir daha ödeme yapmadılar. Hatta son Osmanlı Hükûmeti döneminde işgal masrafı kabilinden Fransız Yüksek Komiserliği'ne

---

2955 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 1036.

2956 "Maliye Nezâreti'nden Sadaret'e 30 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4548/341099.

2957 "Reşid Paşa'dan General Brunoust'a 31 Aralık 1918 Tarihli Nota", **BOA, HR.SYS**, 2305/22.

2958 "Sadaret'ten Maliye Nezâreti'ne 31 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918) Tarihli Tezkire", **BOA, BEO**, 4548/341099.

2959 "26 Temmuz 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/228.

2960 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4170**, 1037.

yapılan ödemenin iadesi için teşebbüslerde bulunuldu[2961]. Osmanlı Devleti ile Fransa, mütareke ilân edilmiş olmasına rağmen hukuki olarak halen savaş halinde idi. Bu nedenle diplomatik ilişkiler kesilmişti. İtilâf Devletlerinin İstanbul'a büyükelçi ya da diplomat seviyesinde bir temsilci yerine Yüksek Komiser göndermelerinin sebebi de buydu. Osmanlı Maliye Nazırı, maliyenin sıkıntı içinde bulunduğu günlerde ödeme yapmakla birlikte Fransızlara nazik bir üslûpla diplomasi dersi vermişti. İşin aslı Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri ile diplomatik ilişkilerin bir an önce başlamasını istiyordu. Bu işlem, diplomatik ilişkilerin asgari seviyede başlaması anlamına geliyordu. Bir diğer cepheden bakacak olursak, Fransızlar haksız işgallerinin masraflarını haksız bir şekilde tahsil ederek işgallerini tescillemişlerdi.

İngilizler de Osmanlı Hükûmeti'ne ait 40,000 liraya işgal masraflarına karşılık el koydular. Ancak İngilizler yaptıkları hatayı fark ederek bu meblağı iade ettiler[2962].

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı kaynaklarından ilk olarak Maliye Komisyonu'nun aylıkları ve günlük giderleri bundan sonra Osmanlı toprakları üzerinde bulunan işgal kuvvetlerinin, Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasından önceki ve sonraki masrafları ödenecekti. Hatta devlet yararına yapıldığına kanaat getirilmesi halinde Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan topraklar üzerindeki işgal kuvvetlerinin giderleri dahi Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı[2963]. Sevr Antlaşması'nı resmen geçersiz hale getiren Lozan Antlaşması ile taraflar karşılıklı olarak bu taleplerinden vazgeçtiler.

24. İşgal Yönetiminin Vergi Politikaları ve Kira Artışları

23 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren İtilâf Yüksek Komiserleri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilga ettiği tarifelere dönmesini istediler. İtilâf Devletleri, halihazırda uygulanan spesifik tarifeler yerine savaş öncesinde uygulanan ad valorem siste-

---

2961 "26 Temmuz 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/228.

2962 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6541**, E 3559.

2963 **Sevr Antlaşması**, md. 235-236. Erim, **a.g.e**, s. 606-607.

mini tercih ediyorlardı[2964]. Amerika da savaş öncesi tarifelere göre vergi alınması gerektiği fikrinde idi. Yani onlar da kapitülasyonlara göre vergi alınmasını savunan İtilâf Devletleri ile uyum içerisindeydiler[2965].

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında belirlediği vergileri tanımayan işgal yönetimi ithalat ve ihracat için yeni gümrük vergi oranları tespit etmeye çalışıyordu[2966].

Osmanlı Hükûmeti'nin gümrük vergileri ile birlikte istihlak resmîni toplamakta ısrar etmesi üzerine işgal yönetimi, iki verginin birlikte tahsiline izin vermeyeceklerini açıkladı. Buna göre hükûmet gümrük ya da istihlak resimlerinden birini tercih ederek tahsil edebilecekti. Öte yandan Wyatt bu vergilerden hangisinin İtilâf Devletleri için daha avantajlı olduğuna dair bir rapor hazırlayacaktı[2967]. Neticede hangi verginin tahsil edileceğine işgal yönetimi karar verecekti.

Osmanlı Hükûmeti ihracattan %1 gibi cüzi oranda bir vergi almakta idi. İtilâfçı İaşe Komisyonu üyesi Woods, ihracatı teşvik etmek amacıyla ihracat üzerindeki tüm vergilerin kaldırılmasını önerdi. Woods'un önerilerinden sonra bu vergilerin kaldırıldığına dair bir irâde çıkarıldı. Bu karardan rahatsız olan Defrance, Osmanlı maliyesi üzerinde bir denetim kurmanın elzem olduğunu ifade etti. Bu meseleyi incelemek üzere Woods, Weill ve Lodi-fé'den oluşan bir komisyon kurulmasına karar verildi. Mali İnceleme Komisyonu adı verilen bu komisyon mali konularda gerekli incelemeleri yaptıktan sonra Yüksek Komiserlere görüş bildirecekti[2968].

İtilâf Yüksek Komiserleri, 15 Mayıs 1919 tarihinde verdikleri notalarında ise Osmanlı Devleti'nde kahve, şeker, petrol vesair ithalat maddelerinden tarh edilmekte olan istihlak resminin kaldırılmasını istediler[2969].

2964 "İtilâf Yüksek Komiserlerinden Osmanlı Hükûmeti'ne 23 Şubat 1919 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR. HMŞ.İŞO**, 137/24.

2965 "Amerikan Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 20 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4228**, 156702.

2966 "27 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 47771.

2967 "17 Nisan 1919 Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 68099.

2968 "8 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 79397.

2969 "İtilâf Yüksek Komiserlerinden Osmanlı Hükûmeti'ne 15 Mayıs 1919 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR. HMŞ.İŞO**, 137/24.

Maddi kaynakları tükenmeye başlayan Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlerin ikazlarına rağmen arttırılan gümrük ve istihlak vergilerini tahsil etmeye çalışmaktaydı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek aldıkları kararları hatırlattılar[2970]. Bazı meselelerde tepki göstermekte geciken hükûmet bu meselede tepkisini açıkça ortaya koyarak İtilâf Devletleri tarafından alınan kararın kabul edilemeyeceğini ilân etti[2971].

Osmanlı Hükûmeti istihlak vergisinin, spesifik tarifesinin tatbikinden dolayı meydana gelen açığı ancak kapatmakta olduğunu iddia etmekteydi. Dolayısıyla hükûmet 9 Haziran 1919 tarihinde savaş öncesinde uygulanan advalorem tarifesini yeniden uygulayabileceğini Yüksek Komiserlere bildirdi. Fakat 23 Haziran 1919 tarihinde Meclis-i Vükelâ, rayiç üzerine rüsum istifasının yani advalorem tarifesinin uygulanmasının kapitülasyon esaslarına dayalı gümrük usulüne dönüş anlamına geleceğini fark etti. Dolayısıyla Meclis-i Vükelâ, advalorem tarifesinin tatbikinde yaşanan sıkıntılardan dolayı tarife usülünün lağvının mümkün olmadığı ve mali ẓaruretlerden dolayı istihlak vergisinin de tahsiline devam edilmesi gerektiği yönünde bir karar aldı. Bu karar 24 Haziran 1919 tarihli nota ile İtilâf Yüksek Komiserlerine tebliğ edildi[2972]. Savaş sırasında yeni tarifeleri kabul etmeyen İtilâf Devletlerinin işgal ettikleri topraklarda bu vergilerin tamamını kabul etmeleri hiç de kolay değildi.

Meseleyi müzakere eden Yüksek Komiserler 26 Haziran 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek bir sonraki bildiriye kadar arttırılan gümrük tarifelerinin devam edebileceğini fakat istihlak resmî sorununun ilgili hükûmetlere havale edildiğini, dolayısıyla istihlak resmî alınamayacağını bildirdiler[2973]. Yüksek Komiserlerin bu kararı kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması sonucunda arttırılan vergilerin geçici bir süreliğine kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. İşte bu noktada Yüksek Komiserler kendi hükûmetlerinin itirazı ile karşılaştılar. Çünkü Paris'te toplanan Maliye Komisyonu savaştan sonra ta-

2970 "19 Haziran 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 96988.

2971 "21 Haziran 1335 (1919)", **BOA, MV**, 216/52.

2972 "Osmanlı Hükûmeti'nden İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine 24 Haziran 1919 Tarihli Notalar", **FO, 371/4228**, 105810; **BOA, HR. HMŞ.İŞO**, 137/24.

2973 "İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinden Osmanlı Hükûmeti'ne 26 Haziran 1919 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/4228**, 105810.

rifelerin savaşın başlangıcındaki gibi %11 oranında uygulanmasına karar verdi. Savaş sırasında doğrudan işgal edilen Irak, Suriye, Filistin gibi Osmanlı topraklarında ise bu vergiler tamamen askıya alındı. Bu nedenle Yüksek Komiserlerin aldığı karar kendi hükûmetlerince şaşkınlıkla karşılandı[2974]. İtilâf Devletleri mütarekeden sonra işgal ettikleri bölgelerde savaş sırasında işgal ettikleri bölgelerde uyguladıkları sistemi uygulamak yani antlaşma imzalanıncaya kadar gümrük vergilerini tamamen kaldırmak istemekteydiler.

18 Ağustos 1919 tarihinde bir bildiri yayınlayan Osmanlı Hükûmeti, o tarihte uygulanan özel tarifelerde yapılan önemli bir artışı Yüksek Komiserlerin kabul etmesini istedi. Defrance, 21 Ağustos 1919 tarihli Yüksek Komiserler toplantısında İtilâf Devletlerinin hiçbir zaman kabul etmediği özel vergileri Osmanlı Hükûmeti zorla tahsil ettiği halde İtilâf Devletleri ticareti açısından bir ölçü belirlediğinden bu vergilere izin verildiğini ifade etti. Eski "ad valorem" sistemine dönmek isteyenin de yine Osmanlı Hükûmeti olduğunu ileri süren Defrance bir yandan istihlak resimleri devam ederken diğer yandan Osmanlı Hükûmeti'nin özel vergileri arttırmak istediğini, bunu kabul etmelerinin mümkün olmadığını vurguladı. Sadrazamla görüşmesinde de bu fikirlerini dile getiren Defrance, Osmanlı Hükûmeti'nin ayakta kalabilmesi için kaynaklara sahip olmasını istediklerini fakat son talepleri aşırı bulduklarını iletti. Sadrazam da, taleplerine karşılık verilinceye kadar İtilâf temsilcilerinin notasına herhangi bir cevap verilmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler meseleyi Mali İnceleme Komisyonu'na havale ettiler[2975].

4 Eylül 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında değiştirdiği tarifeyi geçici olarak kabul ettiklerini ancak kendi nazarlarında meşru olmayan bir tarifedeki artışı kabul edemeyeceklerini vurgulayarak artışın ancak advalorem sisteminin iadesi halinde düşünülebileceğini ifade ettiler[2976].

Osmanlı mali vaziyetinin giderek daha da kötüye gitmesi İtilâf Devletlerinin gümrük oranları ve istihlak resimleri konusundaki tutumlarını yeniden gözden geçirmelerini sağladı. İngiliz Hükûmeti gelirlerin artması ve günlük

---

2974 "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişlerine 31 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4228**, 110542.

2975 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

2976 "Gümrük Rejiminin ve Tarifeleri Hakkında Müzekkere" **BOA, HR. HMŞ.İŞO**, 137/24.

ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla çayın kilogramından alınan verginin 20 kuruştan 15 kuruşa indirilmesi şartıyla belirlenen oranlarda vergi tahsilini geçici olarak onayladı[2977]. İngiliz Hükûmeti'nin onay verdiği bu karar Amerikan Hükûmeti tarafından tepkiyle karşılandı. Netice itibariyle gümrük vergilerinin tespit ve tahsilinde İtilâf Devletleri belirleyici oluyorlardı.

a. Gümrük Vergileri

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde gümrüklerden geçen her türlü ticari malın değeri üzerinden[2978] %11 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. 20 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan "Gümrük Resmînin Tadili Hakkında Kanun-u Muvakkat" ile 30 Eylül 1914 tarihinden itibaren gümrüklerden geçecek her türlü ticari maldan %15 oranında vergi alınmasına karar verilmişti. Tekalif-i Harbiye karşılığı olarak tahsil edilen %15 oranında vergi de buna eklendiğinde gümrüklerden alınan vergi %30'u buluyordu[2979]. Bu karar gelirlerin arttırılmasında olduğu kadar uzun yıllar kapitülasyonlar nedeniyle gümrük vergilerini dışa bağlı olarak tespit eden Osmanlı Devleti'nde mali bağımsızlığın sağlanması yolunda atılan önemli bir adımdı.

31 Mayıs 1915 tarihinde alınan bir kararla Tekalif-i Harbiye'nin tahsilinden vazgeçilmişse de yapılan düzenlemeyle yurtdışından gelecek eşyadan alınacak gümrük vergilerinin yüzde yüz fazlasıyla tahsiline karar verilmişti[2980]. Kısaca Tekalif-i Harbiye kaldırılmışsa da gümrük vergilerinin %30 oranında tahsiline devam edilmişti.

23 Mart 1916 tarihinde çıkarılan "Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resm-i Ahzı Hakkında Kanun ve Merbut Tarifeyi Umûmiye" ile Osmanlı gümrük sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştı. Buna göre gümrüklerden geçen

---

2977 "İngiliz Hükûmeti'nden İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4228**, 159516.

2978 "Ad valorem sistemi" adı da verilen bu sistemde tüccarlar ülkeye getirdikleri malların değerini bildiriyor, buna göre %11 oranında vergi ödüyorlardı. Bu sistem nedeniyle yanlış, ya da eksik beyanda bulunanlar çok düşük vergiler ödeyerek devleti zarara uğratıyorlardı.

2979 Elmacı, **a.g.e**, s. 120-121.

2980 Elmacı, **a.g.e**, s. 122-123.

eşyanın değeri üzerinden vergi alınmasından vazgeçilerek ağırlık üzerinden[2981] vergi alınmasına karar verilmiş, 30 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan irâde ile İtilâf Devletlerinden gelecek eşyadan alınan gümrük vergilerinin iki katına çıkarılması kararlaştırılmıştı. Yeni gümrük tarifesi ile getirilen ağır vergilerle, hammaddesi ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların korunması ve gelişmeye başlayan sanayi kollarının dış rekabetten kurtarılması hedeflenmişti[2982]. Savaş, mali alanda kapitülasyonların müsaade etmediği himayeci politikaların uygulanmasına imkân sağlamıştı.

İtilâf Devletleri elbette bu kararları kabul etmeyerek Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerine son vermişlerdi. Savaş sonunda Osmanlı Hükûmeti, İtilâf vatandaşları hakkında alınan kararın ilgasına ve onlardan tahsil edilecek vergi oranının da %15'e çekilmesine karar verdi[2983]. Bu düzenlemeyi yeterli bulmayan İtilâf Devletleri, savaş öncesinde uygulanan %11'lik tarifeye geri dönülmesini isteyeceklerdi.

İstanbul'da düzenlenen ilk Yüksek Komiserler toplantısında İtilâf temsilcileri savaş tedbiri olarak arttırılan gümrük vergilerinin hemen eski seviyesine çekilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapmaya karar verdiler[2984]. Bu tür kararlar Mondros Mütarekesi'nin özü ile bağdaşmamaktaydı. Kaldı ki, savaş döneminde Osmanlı Devleti aleyhine karar alan İtilâf Devletleri, bu tedbirlerin kaldırılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda en küçük bir adım atmazken Osmanlı Devleti'nden alınan tüm tedbirlerin kaldırmasını talep etmekte sakınca görmüyorlardı.

19 Ocak 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota verdiler. Osmanlı Hükûmeti'nin bu notaya cevap vermemesi üzerine 30 Ocak 1919 tarihinde bu konuda yeni bir nota gönderildi. Bu notalarda Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilâf Devletleri aleyhine aldığı kararların geçersiz olduğu vurgulanmakta artırılan gümrük vergilerinin ve alınmak istenen yeni vergilerin meşru olmadığı

2981 Spesifik tarifeler adı verilen bu sistemde gelen eşyanın ağırlığına göre vergi alınıyor. Kayıt dışı vergiler azaltılmış oluyordu.

2982 Elmacı, **a.g.e**, s. 124-125.

2983 "8 Kânûn-ı Evvel 1334 (Aralık 1918)", **BOA, MV**, 249/222.

2984 "28 Kasım 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/3416**, 210546.

dile getirilmekteydi. Yüksek Komiserler, bununla yetinmiyor, söz konusu vergiler nedeniyle kayba uğrayan vatandaşlarının kayıplarının da tazmin edilmesini istiyorlardı[2985]. Osmanlı Hükûmeti, gönderilen notalara 15 Şubat 1919 tarihinde kapitülasyonların kendileri ile taraf devletler arasında savaşın başlamasıyla fesholduğunu bildiren bir nota ile karşılık verdi. Paris'te bulunan İngiliz heyeti dahi Türk iddialarının mantıklı nedenlere dayandığını kabul etmekteydi[2986]. Osmanlı Hükûmeti'nin haklı olduğunu bilmelerine rağmen Yüksek Komiserler 6 Mart 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek kapitülasyonların yeniden yürürlüğe geçirilmesi ve eski vergi rejimine dönülmesi konusundaki ısrarlarını sürdürdüler[2987]. Zor durumda olan Osmanlı maliyesinin yeni kaynaklara ihtiyacı varken Yüksek Komiserlerin taleplerini karşılaması sıkıntıları bir kat daha arttıracaktı.

İşgal döneminin ilk hükûmetleri savaş sırasında arttırılan gümrük vergilerini en azından barış antlaşması yapılana kadar devam ettirmek için çaba sarf ettiler. 6 Mayıs 1919 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserlerine bir nota veren Damat Ferid Paşa Hükûmeti, vergi meselesinin devletin bir iç meselesi olduğunu hatırlatarak hükûmetin vergi oranlarını istediği şekilde belirleyebileceğini bildirdi. Hükûmet ile yapılan müzakereler neticesinde Yüksek Komiserler buna karşı bir nota hazırlayarak savaş sırasında yapılan artışın meşru olmadığını ileri sürdüler. Sadece savaş öncesinde uygulanan %11'lik gümrük vergilerinin kabul edilebileceği açıklandı[2988]. Bu süreçte gümrük vergileri ile ilgili yeni bir düzenleme yapılamaması İtilâf şirketlerin işine geliyor, İtilâf şirketlerinin hemen hemen tamamı gümrüklerden ücretsiz olarak istifade ediyorlardı.

Sevr Antlaşması'nda, savaş öncesi gümrük tarifelerine dönüleceği dikte edilmekteydi. Gümrük vergileri dışındaki vergilerin tarh ve tahsiline, Osmanlı temsilcisinin gözlemci olarak katılabileceği İtilâfçı Maliye Komisyonu karar verecekti[2989].

2985 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Şubat 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 23452.

2986 "Paris Konferansı İngiliz Heyetinden İngiliz Hükûmeti'ne 7 Nisan 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 55010.

2987 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Mart 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 47768.

2988 "27 Mayıs 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371**/88771.

2989 **Sevr Antlaşması**, md. 263-264. Erim, **a.g.e**, s. 619.

Sevr Antlaşması'ndan sonra yaşanan siyasi ve mali gelişmeler Osmanlı hükûmetlerinin işgal yönetimi ile münasebetlerinde yeni bir dönem başlattı. 24 Ocak 1921 tarihinde Tevfik Paşa Hükûmeti, maliyenin çok büyük sıkıntı içerisinde olması ve Türk parasının değer kaybetmesi nedeniyle gümrük vergilerinin beş kat arttırılmasını talep etti. Yüksek Komiserler bu artışa sıcak bakmamakla birlikte bu teklif üzerinde düşüneceklerini bildirdiler[2990].

Yüksek Komiserler vergi oranlarında herhangi bir değişiklik yapmadıkları gibi aldıkları kararla savaş öncesi gümrük sistemine dönülmesini sağlamışlardı. Osmanlı Hükûmeti Yüksek Komiserlere bir nota daha göndererek alınan kararı protesto etti. Ancak Yüksek Komiserlerin kararında bir değişiklik olmadı. Yüksek Komiserler tarafından alınan karar eksiksiz olarak uygulandı[2991]. Geçmişe yönelik tartışmaların önlenebilmesi amacıyla bu karar 15 Mayıs 1921 tarihinden itibaren geçerli olacaktı[2992]. Neticede gümrük vergileri işgal döneminin sonuna kadar savaş öncesi sisteme ve orana göre tahsil edilebilecekti.

İşgal yönetimi eski gümrük sistemini tesis etmekle birlikte yardım amaçlı gönderilen paketlerden gümrük vergisi alınıp alınmayacağına da karar verdi. Osmanlı Hükûmeti de alınan kararlara riayet etmek zorunda kaldı[2993].

TBMM temsilcileri İstanbul'a geldikten sonra kontrolleri altına aldıkları bölgelerde %11'lik advalorem yerine Anadolu'da uygulanan spesifik tarifeleri uygulamaya başladılar. Bu uygulama Yüksek Komiserlerden tepki çekti[2994]. TBMM'nin uyguladığı tarife bazı ürünlerin ithalini de yasaklıyordu. Amerikan Yüksek Komiserliği buna tepki göstererek hiçbir "antlaşma ile tanınmayan" ve önceden malumat verilmeksizin tatbik edilen gümrük usulünü protesto etti. Amerika'nın bu konudaki protestosunu TBMM temsilcilerine ileten İtilâf Yüksek Komiserleri, bu uygulamanın ticarî ve iktisadî hayatı tahrip edeceğini ileri

2990 "28 Ocak 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2366.

2991 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210; "27 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6780.

2992 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210.

2993 "18 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2996.

2994 TBMM Temsilcisi Hamid Bey'e 7 Kasım 1922 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 61/70.

sürdüler[2995]. İtilâf temsilcilerinin, menfaatleri gereği hiçbir hukukî belgeye dayanmadan hayata geçirdikleri usulün ortadan kaldırılabilmesi için hukukî bir belge talebinde bulunmaları son derece ilgi çekici idi.

İtilâf Devletlerinin işgal dönemine mahsus gümrük usulünü uygulama taleplerine TBMM son derece yerinde bir cevap verdi. TBMM Hariciye Vekili, Adnan Bey aracılığıyla İtilâf Yüksek Komiserlerine verdiği cevapta, iddiaların maliye tarafından tedkik ettirildiğini ve İstanbul'a mahsus yeni bir gümrük rejimi tahsis edilmemiş olup TBMM idaresinin İstanbul'da da tesisi üzerine Türkiye'nin bilcümle gümrüklerinde cari olan tarife üsulünün İstanbul'da da tatbikine başlandığını bildirdi. İthali yasaklanan eşyanın ise bir ay zarfında yani 6 Aralık 1922 tarihine kadar gelecekler dahil olmak üzere halihazırda İstanbul gümrük ambar ve antrepolarında mevcut bulunanların Türkiye gümrüklerinde tatbik edilen esas tarife üzerinden geçişine müsaade edileceği, bu süre zarfında gümrükten geçirilmediği takdirde kalan kısmının iadesine müsaade edileceği hakkında İstanbul gümrüklerine evvelce talimat verildiği bildirildi[2996].

b. İstihlak Resmî

Osmanlı Hükûmeti 16 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan bir kanunla gümrük vergilerinin yanında şeker, kahve ve petrol gibi bazı ürünlerden istihlak resmî[2997] alınmasına karar vermişti.

İstihlak resmînin tahsili, İstanbul'a yurtdışından getirilen şeker, kahve ve petrolde önemli bir payı bulunan Amerika'nın menfaatlerine aykırı idi. Bristol, istihlak resmînin tahsiline izin vermeyeceklerini açıklamıştı. Yüksek Komiserler bu konuda kesin bir karar vermemekle birlikte meseleyi Adli Komisyona havale

2995 "Yüksek Komiserlerden TBMM Hükûmeti Temsilcisi Refet Paşa'ya 14 Kasım 1922 Tarihli Müşterek Nota ve Tercümesi", **BOA, HR.İM**, 62/8.

2996 "Hariciye Nezâreti'nden Refet Paşa'ya 27/28 Teşrîn-i Sânî 1338 (Kasım 1922) Tarihli Telgraf", **BOA, HR.İM**, 62/8.

2997 İstihlak resmî (tüketim vergisi), her kilogram başına çayda 20 kuruş, kahvede 10 kuruş, şekerde 10 kuruş ve petrolde 3 kuruş olarak alınmaktaydı. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, 113197; "23 Mart 1335 (1919)", **BOA, MV**, 250/69.

ettiler[2998]. Amerikan Yüksek Komiseri'nin açıklamaları istihlak resmîni ödemek istemeyen yabancı şirketlerin işine geliyordu.

2 Temmuz 1920 tarihinde düzenlenen toplantıda Yüksek Komiserler istihlak resmînin gayrimeşru olduğuna hükmettiler[2999]. İlginçtir; istihlak resmine karşı çıkan Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'ndan sonra bu vergilerin ödenmesinden yana bir tutum sergilemeye başladılar. İstihlak resminin devamına karar verilmesi Amerikan Yüksek Komiserliği'nin tepkisine neden oluyordu. Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Bristol, bu kararın iptalini talep etti. Ancak Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin mali sıkıntılarından dolayı böyle bir karar almak zorunda kaldıklarını açıklayarak bu vergilerin ödenmesi gerektiğini bildirdiler[3000]. 11 Mart 1921 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında istihlak resmînin geçici olduğu vurgulanarak alınan karar bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[3001]. Meseleyi inceleyen Geçici Maliye Komisyonu, Amerikan talepleri doğrultusunda bir tavsiyede bulunarak savaş öncesi gümrük vergileri ile birlikte istihlak resmînin alınamayacağını açıkladı. Osmanlı Hükûmeti iki vergiden birini tercih etmek zorunda kalacaktı[3002]. Tabii istihlak resmî eski oranına çekilecek ve Osmanlı Hükûmeti'nin savaş yıllarında yaptığı beş katlık artış kabul edilmeyecekti[3003].

Yüksek Komiserler istihlak resmî hakkında aldıkları kararın Amerikalılar tarafından kabul edilme ihtimalinin olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne petrol ve alkol ihraç eden ülkelerin başında Amerika geliyordu. Doğal olarak Amerika'nın Ticari Danışma Komitesi'ndeki temsilcisi alınan artış kararına muhalefet etmişti. Amerikan Yüksek Komiserliği bir adım daha ileri giderek İstanbul ve İzmir'de yaşayan vatandaşlarına, arttırılan vergilerin ödenmemesi için talimat dahi verdi[3004]. İngiliz Büyükelçisi Geddes'in Amerikan

---

2998 "14 Mayıs 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5750.

2999 "2 Temmuz 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 8549.

3000 "4 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2020.

3001 "11 Mart 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 3762.

3002 "6 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5931.

3003 "27 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6780.

3004 "İngiliz Hükûmeti'nden Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne 9 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6574**, E 5260.

Hükûmeti nezdinde yapmış olduğu birçok müracaat karşılıksız kaldı. Geddes, Amerikan Hükûmeti'nin bu vergileri kabul etme ihtimalinin olmadığını anlayarak bu aşamada sergilenen çabanın nafile olduğunu Londra'ya bildirdi[3005]. İngiliz Hükûmeti'nin ısrarları üzerine Amerikan Hükûmeti bu artışın kendilerine danışılmadan yapıldığını ve doğrudan kendi vatandaşlarını hedef aldığını iddia ederek[3006] daha şiddetli bir biçimde tepki gösterdi[3007]. İstanbul Yüksek Komiserleri, Türkiye ile hiçbir zaman savaşta olmayan ve Sevr Antlaşması'nı imzalamayan Amerikan Yüksek Komiseri'ne danışmak mecburiyetinde olmadıklarını düşünüyorlardı. Üç büyük İtilâf temsilcisi bu düşünceleri hiçbir zaman Amerikan Yüksek Komiseri'nin yüzüne karşı açıkça ifade etmese de davranışları ve eylemleri ile bunu hissettiriyorlardı.

Amerikalıların istihlak resimlerini kabul etmemekte direnmelerine karşılık Yüksek Komiserler bu vergilerin kabul edilmesi için teşebbüslerde bulunmaya devam ediyorlardı. Yüksek Komiserlik ticari danışmanları bu vergilerin kabul edilmesi için Amerikan temsilcilerini ikna etmeye çalıştılar. Ancak bir netice alınamadı[3008].

Sonunda Bristol, Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek Türkiye ile ilgili bütün ticari meseleler hakkında karar alınmadan önce kendilerine mutlaka danışılması gerektiğini hatırlattı. Daha önceki kararlar kendilerine danışılmadan alındığı için vatandaşlarının bu kararlara riayet etmek mecburiyetinde

---

3005 "Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne19 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 8301.

3006 Amerikan Hükûmeti bu konuda haksız sayılmazdı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne ithal edilen alkolün önemli bir kısmı Amerika'dan gelmekteydi. Vergi artışının yapıldığı 5 Şubat 1921 ile 25 Kasım 1921 tarihleri arasında yapılan alkol ithalatı incelendiğinde; Amerika'dan 1,179,445 kilogram, Hollanda'dan 290,941 Kilogram, Bulgaristan'dan 110,293 kilogram, Yunanistan'dan 8,059 kilogram olmak üzere toplam 1,585,736 kilogram alkol ithal edildiği görülmektedir. Bu rakamlara göre Amerika'nın alkol ithalatındaki payı %74.24, Hollanda'nın %18.3, Bulgaristan'ın %6.94 ve Yunanistan'ın %0.5'tir. Başka bir deyişle Amerika, Osmanlı Devleti'ne ithal edilen alkolün neredeyse ¾'ünü karşılamakta idi. "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 13322.

3007 "Amerika'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 8996.

3008 "5 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808; "12 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13047.

olmadıklarının altını çizen Bristol, Türkiye'nin mali yapısına ilişkin kararlarda Amerika'nın da söz sahibi olması gerektiğini ifade etti[3009].

Bristol, arttırılan vergileri ödememeleri konusunda vatandaşlarını daha önce uyarmıştı. Bristol'den mezkûr vergilerin ödenmesine onay vermesini talep eden[3010] Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ni ya da maliyesini düşündükleri için bunu yapmıyorlardı. Artırılan vergiler neticede tüketicilere yansıtılacak ve elde edilecek gelir doğrudan Düyûn-ı Umûmiye'ye aktarılacaktı. Amerikalılar ise düşük fiyatla daha fazla ürün satabilme kaygısı yanında Türkiye ile ilgili mali konularda söz sahibi olmak için alınan kararları kabul etmiyorlardı.

5 Şubat 1921 tarihinde alınan karardan sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan şirketleri belirlenen artışa göre vergilerini ödedikleri halde Amerikan şirketleri ödeme yapmadılar. Mali İnceleme Komisyonu, Düyûn-ı Umûmiye'ye bir mektup göndererek Amerikalıların istihlak resimlerine karşı çıkmayı sürdürmesi halinde İtilâf vatandaşları tarafından ödenen vergilerin iadesini talep edeceğini bildirdi. Yüksek Komiserler de bu kararı uygun buldular[3011]. Nitekim beklenen gerçekleşti. Amerikalılar bu vergileri ödemeyi bir türlü kabul etmediler. Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükûmeti tarafından tahsil edilen vergileri geri alabilmek üzere harekete geçtiler[3012].

Yüksek Komiserler, sözde zor durumda olan Osmanlı maliyesini rahatlatmak üzere ithal edilen petrol ve sanayide kullanılan alkolden alınan istihlak resmînin tahsiline onay vermişlerdi. Bu kararın Osmanlı maliyesine doğrudan bir katkısı olmayacaktı. Çünkü bu vergi Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakılan altı vergiden biri idi[3013]. Dolayısıyla söz konusu verginin Osmanlı maliyesini hemen rahatlaması mevzubahis değildi. Vergi, borçlarının daha hızlı bir şekilde tahsil edilmesini sağlayacak, çökmek üzere olan Osmanlı maliyesine doğrudan bir katkı sağlamayacaktı. İtilâf Yüksek Komiserlerinin tek kaygısının Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne hizmet etmek olduğu bir kez daha anlaşılmıştı.

3009 "25 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2994.

3010 "29 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E5443.

3011 "20 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6203.

3012 "2 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13899.

3013 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6574**, E 5260.

1921 yılı Ağustos ayında Amerikalıları ikna edemeyeceklerini anlayan Yüksek Komiserler istihlak resimleri ile ilgili kararın iptaline karar verdiler. Haksızlık yaşanmaması için 5 Şubat 1921 tarihinden itibaren alınan karara uygun olarak vergilerini ödeyen vatandaşlara ödedikleri paralar Düyûn-ı Umûmiye tarafından iade edilecekti[3014]. Neticede Düyûn-ı Umûmiye vergilerini ödemeyenlerden vergi alamadığı gibi tahsil ettiği vergileri de iade etmek zorunda kalmıştı.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, kasasına giren parayı iade etmek niyetinde değildi. Bu nedenle idare, iade konusunda bazı sorunlar çıkarıyordu. Bu karara rağmen Yüksek Komiserler, hükûmetlerinden mezkûr vergilerin tahsil edilebilmesi için Amerikan Hükûmeti'ne baskı yapmasını istediler. Ancak Amerika'nın tavrında yine bir değişiklik olmadı[3015]. Kaldı ki; bu dönemde İtilâf hükûmetleri Amerika'ya baskı yapacak durumda değillerdi.

Amerika'dan umudunu kesen Yüksek Komiserler, ödenen vergileri iade etmek istemeyen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne protesto çektiler. Ancak bu protestodan sonra idare paraları iade etmeye başladı[3016]. Osmanlı Hükûmeti'nin tasarrufu ile değil tamamen Yüksek Komiserlerin tasarrufu ve inisiyatifiyle tahsil edilen vergiler dahi menfaat çatışmalarından dolayı toplanamıyordu. Sonunda üç büyük İtilâf Devleti, Amerika'nın direnişi karşısında geri adım atmak zorunda kaldı.

Maliye Komisyonu ile aynı doğrultuda bir rapor hazırlayan Ticari Danışma Komisyonu da savaş öncesi sisteme dönülmesini tavsiye etti. Yüksek Komiserler, Bâb-ı Âli'ye bir nota vererek savaş öncesi sistemin yeniden tesis edildiğini ve bundan böyle gümrüklerden sadece %11 oranında vergi alınabileceğini açıkladılar. Bu sistemin yeniden kurulması için de İtilâf ve Osmanlı temsilcilerinden oluşacak özel bir komisyon teşkil edilecekti. İtalyan Yüksek Komiseri Garroni hiç değilse ithalatçıların konsolosluk temsilcilerinin de bu

3014 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 10013.

3015 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 11297.

3016 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 25 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6575**, E 11306.

komisyona dâhil edilmesini önerdi. Bu öneri kabul edilerek geçici bir kontrol komisyonu kuruldu[3017].

Geçici Kontrol Komisyonu 7 Kasım 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup göndererek istihlak vergilerinin tahsil edilebileceğini bildirdi. Yüksek Komiserler, gönderilen mektubu Ticari Danışma Komitesi'ne havale ettiler[3018]. Ticari Danışma Komitesi, birkaç denemeden sonra Amerikalıların bu vergileri kabul etme ihtimali olmadığını anladığından yeni bir vergi üzerinde çalışmalara başladı[3019]. Ancak Bristol, 1830 yılında yapılan antlaşmada, belirlenen vergiler dışında vergi alınmayacağının kararlaştırıldığını, dolayısıyla Amerika'nın yeni hiçbir vergiyi kabul etmeyeceğini bildirdi[3020]. Bunun üzerine Yüksek Komiserler de gümrük vergileri dışında yeni bir vergi belirleme çalışmalarından vazgeçtiler.

Yüksek Komiserler Osmanlı gümrüklerinden sadece gümrük vergisi tahsil edilmesi konusunda noktayı koymuşlardı[3021]. Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Hükûmeti hiç hesapta olmayan bir talepte bulunacaktı.

1921 yılı Ekim ayında Yüksek Komiserlere müracaat eden Osmanlı Maliye Nezâreti, 382,000 lira borç verilmesini talep etti. Daha önce bu tür talepleri reddeden Yüksek Komiserler, savaş öncesi gümrük rejimine dönüldüğünden Osmanlı Hükûmeti'nin böyle bir talepte bulunduğunu tahmin ediyorlardı. Bu nedenle Geçici Maliye Komisyonu'na, Osmanlı teklifi hakkında değerlendirme yapma görevi verildi[3022]. Geçici Komisyonun olumsuz yanıtı üzerine Yüksek Komiserler bu talebi reddettiler[3023].

İstanbul'a geldiğinde Refet Paşa'nın öncelikli taleplerinden bir tanesi de gümrük vergileri ile birlikte istihlak vergilerinin tahsiline izin verilmesi idi.

3017 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964; "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

3018 "18 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13053

3019 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

3020 "23 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 303.

3021 "27 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1312.

3022 "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410.

3023 "7 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 11410; "7 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 610.

Harington, bu tür taleplerin gayrimeşru olduğunun ilân edilmesini önerdi. Neticede Refet Paşa'ya bir telgraf gönderilmesine ve onun, Yüksek Komiserlerle işbirliğine davet edilmesine karar verildi. Fakat Lozan Antlaşması ile TBMM istediklerini gerçekleştirme fırsatı buldu.

c. Emlak Vergileri

Osmanlı maliyesi savaş yıllarında sıkıntı yaşadığından klasik bir yönteme müracaat edilmiş; başta arazi ve emlak vergileri olmak üzere bazı vergi oranlarında artış yapılmıştı. Savaş yıllarındaki harcamalar bu artışı elzem kılmakta idi. Savaş sonunda Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek eski vergileri kabul etmekle birlikte savaş yıllarında yapılan artışı kabul etmeyeceklerini bildirdiler[3024]. Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonra gümrük vergilerini yabancı devletlerin vereceği ortak karara göre belirleyen Osmanlı Devleti, Yüksek Komiserlerin bu kararından sonra ülke dâhilindeki vergileri de İtilâf Devletlerinin rızası olmadan tahsil edemeyecek hale getirilmişti.

İşgal döneminde İtilâf Devletlerine mensup şahıslar emlak vergilerinden muaf olmaya çalışıyorlardı. 1921 yılı başlarında İstanbul'da bulunan İtilâf vatandaşlarından ileri gelenler Yüksek Komiserlere müracaat ederek emlak vergisi ödememek için bir düzenleme yapılmasını talep ettiler. Ancak Yüksek Komiserler "Osmanlı Hazinesine zararı olur" düşüncesiyle bu talebi reddettiler[3025]. Yüksek Komiserler, İtilâf menfaatleri adına da olsa İstanbul Hükûmeti'nin içinde bulunduğu mali durumu bir nebze olsun düşünmek zorundaydılar. Bu sıralarda Osmanlı Hükûmeti, İstanbul ve çevresi dışındaki bölgelerden vergi tahsil edemiyordu İtilâf vatandaşların ödemekle mükellef olduğu emlak vergilerinin kesilmesi hazineye bir darbe daha vuracaktı. TBMM, İstanbul Hükûmeti'nin alternatifi haline geldiğinden İtilâf Devletleri Osmanlı hazinesinin bir darbe daha yemesini istemiyorlardı. Daha önce gayrimüslimlerin bazı vergileri ödememesi için çalışan Yüksek Komiserler oluşan yeni siyasi atmosfer içerisinde kendi vatandaşlarına büyük zararı dokunmayacak vergilerin tahsilinde taviz vermek zorunda kaldılar.

3024 "31 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

3025 "18 Şubat 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2996.

İtilâf vatandaşları üzerinde Osmanlı mahkemeleri ve inzibat kuvvetlerinin yetkisini kullanmasına Yüksek Komiserler engel olmaktaydı. Dolayısıyla vergisini ödemek istemeyen İtilâf vatandaşları hakkında Osmanlı mercileri hiçbir işlem yapamıyorlardı. Osmanlı Hükûmeti sadece İtilâf polisi aracılığıyla verginin ödenmesini talep edebiliyordu. İtilâf polisinin bu konuda ihmalleri Osmanlı hükûmetlerinin sık sık şikâyetlerine neden olmaktaydı. Nihai olarak Yüksek Komiserler emlak vergilerinin ödenmesi konusunda karar aldılarsa[3026] da herhangi bir müeyyide uygulanmadığından bazı İtilâf vatandaşları bu vergileri ödemediler.

d. Temettü Vergisi

İşgal ortamını fırsat bilen bazı yabancı kuruluşlar bu ortamdan azami derecede istifade ederek vergi muafiyeti sağlamaya çalıştılar. Sözkonusu vergilerden bir tanesi temettü vergisi idi. Savaş öncesinde İran ve Yunanistan vatandaşları dışındaki yabancı vatandaşlar bu vergileri ödememekteydi.1907 yılında çıkarılan bir kanun ile İstanbul dışındaki yabancı vatandaşlarından da bu verginin tahsil edilmesine karar verilmişti[3027].

Savaş tedbirleri çerçevesinde 24 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan "16 Zilkade 1325 (21 Aralık 1907) Tarihli Temettü Nizamnamesinin Bazı Ahkamını Muadel Kanun-u Muvakkat" ve 13 Aralık 1914 tarihinde çıkarılan "Temettü Vergisi Hakkındaki Kanunname" ile temettü vergisinin bütün yabancı vatandaşlarından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı[3028]. Böylece yerli sermayenin yabancı sermaye ile rekabetinde önemli bir engel daha ortadan kaldırılmıştı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf temsilcileri, vatandaşlarına, kapitülasyonlar ilga edilmemiş gibi temettü vergisini ödememelerini tavsiye ettiler[3029]. Hatta bu verginin tahsil edilmesine İtilâf subayları engel oldular[3030]. Osmanlı

3026 "1 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9873.

3027 Elmacı, **a.g.e**, s. 125-126.

3028 Elmacı, **a.g.e**, s. 126.

3029 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4190**, 9524.

3030 "İstanbul Valisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 20 Mart 1335 (1919) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.İUM**, 20-21/14-51, lef 2.

Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı Bankası, Reji gibi kurumlarda çalışan İtilâf Devletlerine tabi memurların maaşlarından temettü vergisi kesilemeyeceğini bildirdiler. Yüksek Komiserler bu notada temettü vergisi ile beraber kapitülasyonlara aykırı bir şekilde alınan bütün kararların ve 1914 yılından sonra tarh edilen bütün vergilerin kaldırılmasını istiyorlardı. Bu karar İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşlarıyla birlikte Belçika, Yunanistan, Karadağ, Romanya ve Sırbistan vatandaşlarını da kapsamaktaydı[3031]. İtilâf Yüksek Komiserlerinin aldığı kararlar zaten sıkıntı içerisinde olan Osmanlı maliyesinin gelirlerinde azalmaya yol açacaktı.

İtilâf Devletlerinin gönderdiği notalardan sonra temettü vergilerinin tahsili konusunda bir süre karar veremeyen Maliye Nezâreti 17 Ağustos 1919 tarihinde memuriyetlere gönderdiği bir talimatla İtilâf vatandaşlarından alınması gereken temettü vergilerinin tecil edildiğini, mezkûr verginin Yunan vatandaşlarından tahsiline devam edileceğini bildirdi. Maliye Nezâreti, mevzubahis vergileri ödemeyenlere karşı zabitandan yardım alınması da tavsiye etti. İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilâf Devletleri, Osmanlı Hükûmeti üzerindeki tazyiklerini arttırınca Yunan vatandaşlarından alınacak vergiler de tecil edildi[3032]. Tecil kelimesi ileride bu vergilerin tahsil edilebilmesi için kullanılsa da buna imkân olmayacaktı.

Yunan Yüksek Komiseri M. Cannelopoulos, alınan kararın Osmanlı Devleti'ne bağlı Rumlara da teşmili ve onlardan da temettü vergisi alınmaması için Yüksek Komiserlere müracaat etti. Yüksek Komiserler bu gayrimeşru talep hakkında inceleme yaptırdıktan sonra[3033] bu meseleye müdahale etmeyeceklerini ilân ettiler[3034]. Hal böyle olunca Osmanlı Hükûmeti sadece kendi rızası ile vergi ödeyen gayrimüslimlerden bu vergiyi tahsil edebildi. Osmanlı Hükûmeti kendi vatandaşlarından tahsil edemediği vergiler için Yüksek Komiserlerden destek istediyse de bu nafile teşebbüsten de netice alınamadı[3035]. İşgal sürecin-

3031 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Ocak 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4155**, 38735; "3 Şubat 1334 (1918)", **BOA, MV**, 214/54; "13 Şubat 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından, **FO, 371/4155**, 35137.

3032 "Maliye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 17 Nisan 1336 (1920) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.EUM.AYŞ**, 38-41.

3033 "10 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 107169.

3034 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

3035 "4 Teşrîn-i Evvel 1338 (Ekim 1922)", **BOA, MV**, 224/128.

de gayrimüslimlerin büyük bir kısmı İtilâf vatandaşları gibi temettü vergilerini ödemeyi reddettiler.

1920 ve 1921 yıllarında yoğun olarak İstanbul'a gelen Ruslar da temettü vergisinden muaf olma taleplerini Yüksek Komiserlere ilettiler. Yüksek Komiserler daha önce kapitülasyonlardan yararlandıkları gerekçesiyle Rus vatandaşlarından temettü vergisi alınamayacağını açıkladılar[3036]. Osmanlı Hükûmeti'nin Ruslardan bu vergileri tahsil etmeye devam etmesi üzerine bir nota daha hazırlayan Yüksek Komiserler, İtilâf Devletleri arasında yer almaları hasebiyle Ruslardan temettü vergisi alınamayacağını tekrarladılar. Buna karşın Osmanlı Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti'ni tanımakta bir sakınca olup olmadığını Yüksek Komiserlere sordu[3037]. Ruslarla ilgili talepleri kabul ettiği anlaşılan Osmanlı Hükûmeti, ileride Sovyet vatandaşlarından bu vergileri tahsil edebilmek için böyle bir soru yöneltirken yeni bir devleti tanıyabilmek için İtilâf temsilcilerinden icazet almaya çalıştığını ve devletin egemenliğinin zedelendiğini fark edememişti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Osmanlı yetkilileri, işgal yönetimi tarafından alınan kararları görmezden gelerek çalışmaya başladılar. Rus vatandaşlarının temettü vergisinden muaf olduğu ilân edildiği halde yetkililer, üretici durumundaki Rus vatandaşlarından bu vergiyi tahsil ediyorlardı. Vergi vermek istemeyenlere de ödemeleri için baskı yapılıyordu. Hatta bazı Rus vatandaşları Yüksek Komiserlere müracaat ederek kendilerinden zorla temettü vergisi alındığını ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota göndererek Rus vatandaşlarından temettü vergisi tahsil edilmesini protesto ettiler[3038].

Çarlık Rusya'nın yeniden kurulması ile ilgili umutların yok olması üzerine işgal yönetiminin İstanbul'da bulunan Ruslara karşı tutumunda değişiklikler görüldü. İtilâf yetkilileri Rus vatandaşlarından temettü vergisinin tahsiline müsaade etmeye başladılar. Varlık sahibi bazı Rus vatandaşları eski alışkanlıklarının etkisiyle temettü vergisini ödemiyorlardı. Osmanlı Hükûmeti, vergi ödemeyenlerden zorla tahsil yoluna gidileceğini bildirdi. Yüksek Komiserler de bunu kabul ettiler[3039].

3036 "26 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 10019.

3037 "28 Ekim 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12227.

3038 "13 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1096.

3039 "24 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

Temettü vergisinden muafiyet sağlayan İtilâf şirketleri bununla yetinmeyerek savaş sırasında ödedikleri temettü vergisini Osmanlı Hükûmeti'nden geri almaya kalkıştılar[3040]. Fakat Osmanlı Devleti'nin mali durumu buna imkân vermedi.

e. Darülaceze Aidatı (Fukara Vergisi)

Mali durumun bozulmasına paralel olarak yeni kaynak arayışına başlayan Osmanlı Hükûmeti sinema, tiyatro ve diğer eğlence mekânlarından cüzî miktarda darülaceze aidatı toplama kararı alınca işletme sahipleri Yüksek Komiserlere şikâyette bulundular. Yüksek Komiserler; Galli, Cilliere ve Waugh'dan oluşan komisyonun bu meseleyi tahkik etmesine karar verdiler[3041]. Komisyonun hazırladığı rapor doğrultusunda Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler, söz konusu verginin tahsilini protesto ettiler[3042]. Yüksek Komiserlerin bu tür işletme sahiplerini himaye etmelerinde bu mekânları işletenlerin çoğunun gayrimüslim olmasının büyük rolü bulunmaktaydı.

Osmanlı Hükûmeti, acil kaynak arayışı içerisinde olduğundan darülaceze aidatı hakkında bir kez daha düşünülmesi için Yüksek Komiserlere birer mektup gönderdi. Mektupta hükûmetin darülaceze aidatı gibi vergilere muhtaç olduğu önemle belirtildi. Ancak Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin taleplerini geri çevirdiler[3043]. Osmanlı Hükûmeti bu defa kaderine razı olmayarak yeni vergilere muhtaç olduğunu tekrarladı. Osmanlı Hükûmeti'nin ısrarı üzerine yeniden toplanan Yüksek Komiserler darülaceze aidatının tahsiline müsaade ettiler. Fakat başka bir vergiye onay vermeyeceklerini vurguladılar[3044]. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti kendi vatandaşlarından dahi vergi alacağı zaman Yüksek Komiserlerin onayını almak zorundaydı.

3040 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4241**, 169415.

3041 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

3042 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4236**, 130676.

3043 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 2 Eylül 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4236**, 146645.

3044 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 15 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4236**, 173654.

Osmanlı Devleti'nin mali durumu o kadar kötüydü ki, sonunda İtilâf Yüksek Komiserleri, memleketin müşkül vaziyetini nazar-ı dikkate alarak barış antlaşmasının imzalanmasına kadar vatandaşlarından darülaceze aidatının tahsiline karşı çıkmayacaklarını beyan ettiler[3045].

Tiyatro ve sinema sahipleri yeni vergileri kabul etmek istemedikleri gibi eskilerden de kurtulmaya çalışıyorlardı. Çoğu gayrimüslimlere ait sinema ve tiyatrolar, bilet ücretlerinden ödedikleri Hicaz ilmühaberini ödememek maksadıyla Yüksek Komiserlere başvurdular[3046]. Yüksek Komiserler eski vergilerle ilgili bir karar almadılarsa da işgal döneminde İtilâf polisinin himayesine mazhar olan gayrimüslimlerden vergi tahsil etme konusunda ciddi sıkıntılar yaşandı.

f. Belediye Vergileri

İşgal yıllarında İtilâf vatandaşlarının ödemedikleri vergiler arasında belediye vergileri de bulunmaktaydı. Savaş öncesinde bu vergilerin kapitülasyonlardan yararlanan devletlere tabi vatandaşlar tarafından ödenip ödenmeyeceği konusunda taraflar arasında bir antlaşmaya varılamamıştı. Savaş sırasında kapitülasyonları kaldıran Osmanlı Devleti bu vergileri tahsil etmişti. Savaş sonrasında Yüksek Komiserler bu vergiler hakkında tahkikat yapmak üzere Adli Komisyon'u görevlendirdiler[3047]. Belediye vergilerinin İtilâf vatandaşları ve gayrimüslimler tarafından ödenmemesi gerektiğini savunan Yüksek Komiserler, Osmanlı maliyesinin temel gereksinimleri karşılayamaması nedeniyle ikilemde kaldılar.

8 Aralık 1919 tarihinde Yüksek Komiserlere bir takrir gönderen Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumdan bahisle belediye vergilerinin İtilâf vatandaşlarından tahsil edilebilmesi için yardım istedi. Bunun üzerine Hariciye Nazırı'na müşterek bir nota gönderen Yüksek Komiserler meşruiyetini hiçbir zaman kabul etmedikleri belediye vergilerinin İtilâf vatandaşlarından tahsiline izin vermeyeceklerini bildirdiler[3048]. Yüksek

3045 "Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 3 Mayıs 1337 (1921) Tarihli Tezkire", **BOA, DH.UMVM**, 116/61, lef 1.

3046 "24 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115588.

3047 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

3048 "Yüksek Komiserlerden Hariciye Nazırı'na verilen 8 Ocak 1920 Tarihli Nota", **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.UMVM)**, 113/7, lef 7.

Komiserlerin verdikleri notayla belediye vergileri İtilâf vatandaşlarından tahsil edilemez hale geldi. Ancak tartışmalar bitmeyecek mesele bundan sonra yeniden gündeme gelecekti.

Osmanlı maliyesinin sıkıntı içerisinde olduğu 1920 yılı başlarında Yüksek Komiserler Osmanlı maliyesinin tamamen iflas etmemesi amacıyla bazı belediye vergilerinin ödenmesine yeşil ışık yaktılar. Bunun için Amerikan Yüksek Komiseri'nin fikrine de müracaat edilmesi gerekiyordu. Onun onayından sonra uygun değişikliklerin yapılabilmesi için mesele İtilâf hükûmetlerine havale edilecekti[3049].

Mütarekeden sonra Osmanlı Hükûmeti, sadece İtilâf vatandaşlarından değil, diğer yabancı şirket ve şahıslardan da belediye vergilerini tahsil edemiyordu. Mali açıdan sıkıntı içerisinde olan İstanbul Belediyesi, Yüksek Komiserlere müracaat ederek temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla bu vergilerin tahsilinin zaruri olduğunu izah etmeye çalıştı. Fakat Yüksek Komiserler, belediyeye bir nota göndererek uygun bir bütçe sunulmadıkça bu vergilerin tahsil edilemeyeceğini bildirdiler. Belediye vergilerinin tahsil edilebilmesi için belediye bütçesinin Yüksek Komiserler tarafından onaylanması şart koşuluyordu[3050].

Sevr Antlaşması'ndan sonra Yüksek Komiserler yabancı vatandaşların kullandığı taşıtlardan bir şartla belediye vergisi alınmasını kabul ettiler. O şart, şehir trafiğini İtilâf polisinin düzenlemesi ve trafiğin İtilâf polisi tarafından kontrol edilmesi idi[3051]. İşgal yıllarında İstanbul'daki araç sayısı sınırlı olduğundan bu vergi maliyenin içinde bulunduğu sıkıntıya çare olmayacaktı. Belediyeye çok cüzî miktarda katkı sağlayacak olan taşıt vergileri karşılığında İstanbul trafiği işgal yönetiminin kontrolüne geçecekti.

İstanbul Belediyesi 20 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere takdim ettiği takririnde sıhhî hizmetlerin aksamadan yürütebilmesi için belediye vergilerinin tahsil edilmesinin şart olduğunu beyan etti. Belediyenin, vergilerin tahsili için ileri sürdüğü gerekçe son derece mantıklı idi. Sıhhî hizmetlerin aksaması, işgal kuvvetleri için de tehlike oluşturacaktı. Bu durumu dikkate alan Yüksek Komiserler, belediye bütçesini tetkik etmek üzere bir komisyon kurmaya karar

---

3049 "23 Ocak 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 177920.

3050 "23 Nisan 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5043.

3051 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164** E 10250

verdiler. Belediye bütçesini tetkik komisyonunun yapacağı tetkiklerden sonra vergilerin tahsil edilip edilmemeyeceğine karar verilecekti[3052]. Yüksek Komiserler İstanbul'un sıhhî durumu hakkında gerekli tedbirleri almak üzere İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nu kurmuşlardı. Ancak bu komisyon İstanbul ile ilgili sıhhî tedbirleri almaktan öte sağlık idaresini ele geçirmeye yönelik bir komisyon idi. İstanbul'daki sıhhî çalışmalarda belediyenin rolü daha fazlaydı. Kurulan komisyon, belediyenin yürüttüğü sıhhî hizmetlerin denetim altına alınması için kullanılacaktı.

1921 yılı başlarından itibaren belediye vergileri toplanamadığından sıhhî hizmetlerde aksamalar görülmeye başladı. İstanbul'un sıhhî tehdit altında kalması nedeniyle Yüksek Komiserler belediye vergilerinin tahsiline kısmen müsaade edeceklerini açıkladılar. 4 Mart 1921 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler, İtilâf vatandaşlarından hangi vergilerin tahsil edilebileceğini bildirdiler. Buna göre; meşrubat satan gazino, birahane, kabarelerden, İtilâfçı Polis Komisyonu tarafından izin verilen otel ve klüpler müstesna kalmak üzere tiyatro, sirk, sinema, lunapark, bar, kafe gibi bilumûm işletmelerden alınan vergilerle kaldırım ve caddelerden alınan işgaliye vergileri, umûmi müzayedelerden, İtilâf kuvvetlerinin ihtiyacı hariç umûmi mahallerde satılan hayvanlardan[3053], yük hayvanlarından, otomobil ve motosikletlerden ve müteahhitlerden alınan vergiler ve arazi vergilerinin tahsiline müsaade edilecekti. Yüksek Komiserlerin bu vergilerin tahsil edilebilmesi için bazı şartları vardı. Vergiler hakkaniyetle toplanacak, vergileri ödemek istemeyenler hakkında gerekli tedbirler İtilâfçı Polis Komisyonu ile birlikte alınacaktı. Toplanacak vergiler özel bir hesapta toplanacak ve bu hesap Belediye Bütçesini Tetkik Komisyonu tarafından denetlenecekti. Bu arada komisyon fen işlerini de kontrol edecek şekilde yeniden yapılandırılarak Teftiş-i Hıfzıssıhha Komisyonu adını almıştı. Bu komisyonun yapacağı tespitler neticesinde Yüksek Komiserler sıhhî hizmetlerin aksadığına kanaat getirdikleri takdirde gerekli teşebbüslerde bulunacaklardı[3054]. Neticede Osmanlı Hükûmeti, Yüksek Komiserlerin bu teklifi ile iktifa

3052 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden 24 Ocak 1921 Tarihli Takrir", **BOA, DH.UMVM**, 113/7, 9-2.

3053 İşgal kuvvetlerinin ihtiyacını temin maksadıyla kesilen hayvanlar dışında olanlardan.

3054 "İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerinin 4 Mart 1921 Tarihli Müşterek Notası", **BOA, DH.UMVM**, 113/7, 1.

edilmesine karar verdi[3055]. Yüksek Komiserler kısmen de olsa belediye vergilerinin tahsiline müsaade etmişlerdi. Ancak belediye vergilerinin İtilâf vatandaşları tarafından ödenip ödenmeyeceğine dair hâlâ bir açıklama yapılmamıştı. Buna rağmen belediye hizmetleri işgal yönetiminin denetimi altına alındı. Vergilerini ödemeyenler üzerinde belediyenin ya da hükûmetin uygulayabileceği herhangi bir müeyyide yoktu. Gerekli tedbirleri alma yetkisi İtilâfçı Polis Komisyonu'na verilmiş, hükûmet de bunları kabul etmek zorunda kalmıştı.

Yapılan düzenlemelere karşın Amerikan şirketleri, gayrimeşru olduğu gerekçesiyle belediye vergilerini ödemiyorlardı. Bu meseleyi görüşen Yüksek Komiserler, İtilâf vatandaşlarının belediye vergilerini ödemekle mükellef olmadıklarını açıkladılar[3056]. Bu açıklamaların ardından Osmanlı Hükûmeti herhangi bir karar almadığından belediye vergilerinin tahsiline vatandaş ayrımı yapılmaksızın devam edildi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha göndererek belediye vergilerinin yabancılardan zorla tahsil edilemeyeceğini bildirdiler[3057]. Karşılıklı yazışmalar sürerken Osmanlı Hükûmeti, meseleyi müsalaha sonrasına erteledi[3058]. Diğer devletlere mensup vatandaşlardan belediye vergilerinin tahsiline ise İtilâf temsilcilerinin denetimi altında devam edildi[3059].

1922 yılında bu kez Yüksek Komiserler, belediye vergilerinin İtilâf Devletlerinin kuracağı kontrol idaresi tarafından toplanmasını önerdiler. Ancak hükûmet böyle bir kontrolü kabul etmeyeceğini bildirdi. Yüksek Komiserler "Ankara korkusundan" İstanbul Hükûmeti'nin kontrole izin vermediğini düşünüyorlardı. Neticede İtilâf Devletleri menfaatlerini korundu. 1922 yılı sonlarına kadar İtilâf vatandaşlarından belediye vergileri toplanamadı[3060]. Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra bu meseleye de el atacaktı.

3055 "14 Kânûn-ı Evvel 1337 (Aralık 1921)", **BOA, MV**, 222/193.

3056 "6 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5931.

3057 "18 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13053.

3058 "8 Mayıs 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/138.

3059 "9 Teşrîn-i Evvel 1337 (Ekim 1921)", **BOA, MV**, 222/88.

3060 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203", **FO, 371/9176**, E 10937.

Belediye bütçesini denetim altına alan Yüksek Komiserler, Osmanlı maliyesini de denetim altına almak için yoğun bir çaba sarf ediyorlardı[3061]. Belediye vergileri işgal yönetiminin denetiminde toplanabiliyordu. Ancak Belediye Bütçesini Tetkik Komisyonu, belediye çalışanlarının vergilerin toplanması noktasında kendileri ile işbirliği yapmamasından şikâyetçi idiler. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota veren Yüksek Komiserler, sorumlu olarak gördükleri defterdarın görevden alınmasını talep ettiler. Yüksek Komiserlik tercümanları da sözlü olarak belediye başkanını uyardılar[3062].

Yüksek Komiserler hazırladıkları yeni proje ile defterdarlıkta teftiş ve kılavuzluk yapmak amacıyla bir memur görevlendirdiler[3063]. Bu karar hakkında bilgilendirilen İzzet Paşa, öncelikle belediye vergilerinin İtilâf Devletlerinden tahsiline izin verilmesini talep etti[3064].

1922 yılına gelindiğinde vergi belirleme yetkisi Osmanlı Hükûmeti'nin elinden tamamen alınmıştı. Hükûmetin ya da Yüksek Komiserlerin alınmasını düşündükleri vergiler Hariciye Nazırı'nın başkanlığında toplanan, Yüksek Komiserler ve Düyûn-ı Umûmiye temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon tarafından inceleniyor ve tahsil edilecek vergiler belirleniyordu. Karma komisyon, 1922 Nisan ayından itibaren kahve, bar, restoran[3065], pastane ve lokantaların kira kazançlarından %15; opera, dans, salon ve bazı kulüplerin kira gelirlerinden %30; genelev kira gelirlerinden %100; tiyatro biletleri ve benzeri eğlence mekânlarının giriş ücretleri üzerinden %10 lüks vergisi alınmasına karar verdi. İtilâf vatandaşları pasif direniş gösterdiklerinden bu vergilerin toplanmasında bazı zorluklar yaşanıyordu. Yüksek Komiserler, İtilâf polisinin bu vergilerin toplanmasına yardım etmesi için bazı düzenlemeler yaptılar. Ancak bu düzenlemeler teoriden pratiğe geçirilemedi[3066].

3061 "12 Ağustos 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 9547.

3062 "3 Mart 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2749.

3063 "21 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4692.

3064 "12 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5484.

3065 Karar taslağında hem restoran hem de lokanta adları geçmektedir.

3066 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203", **FO, 371/9176**, E 10937.

Karma komisyon'da bulunan Düyûn-ı Umûmiye temsilcilerinin talebiyle Düyûn-ı Umûmiye gelirlerinde de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Buna göre İstanbul ve çevresinde balık, ıstakoz ve midye avlama ruhsatları ücretlerinde, tütün ve sigara satışlarında beş kat artış yapılırken deri satışlarından %10, pul satışlarında da %5 vergi alınmasına karar verildi[3067].

g. Kira Artışları

İşgal döneminde Osmanlı Hükûmeti, sadece vergileri değil, kira artışlarını Yüksek Komiserlerin onayı olmadan arttıramaz hale geldi. 1919 yılı ortalarında hükûmet kira oranlarını hayat pahalılığına bağlı olarak %50 oranında arttırmaya karar verdi. Fakat Yüksek Komiserler, bu meseleyi müzakere etme vazifesini tercümanlarına havale ettiler[3068]. Bir süre sonra da bu konu Mali İnceleme Komisyonu'na havale edildi[3069]. Mali İnceleme Komisyonu'nun meseleyi düzene koymak amacıyla incelemelerini tamamladığı sıralarda kira artışı ile ilgili yeni bir ferman yayınlandığı haber alındığından kesin bir karar verilemedi[3070].

1920 yılına gelindiğinde paranın değer kaybına bağlı olarak Osmanlı Hükûmeti, kiraların özel evlerde beş kat, işyerlerinde on kat arttırılması için bir kanun hazırladı. Yüksek Komiserler bu artışın kiracıları aşırı derecede zorlayacağını ileri sürerek artışa karşı çıktılar. Ledoulx, Ryan ve Galli'den oluşan komisyon, Yüksek Komiserlerin onayı olmadan bu kanunun yayınlanmasını protesto ettilerse de düşük şekliyle belirlenecek bir artışa izin verilebileceğini bildirdiler[3071]

Ledoulx, Ryan ve Galli'den oluşan komisyon kira artış oranları üzerinde de inceleme yapmaktaydı. Komisyonun tavsiyeleri doğrultusunda sadece İtilâf vatandaşlarının ödedikleri kira bedellerinden aylığı 20 lira ve altında olanların

3067 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 203", **FO, 371/9176**, E 10937.

3068 "31 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

3069 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

3070 "21 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 124445.

3071 "14 Mayıs 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 5750.

%400 arttırılmasına izin verilebileceği açıklandı[3072]. Bu karar pek önem taşımıyordu. Çünkü kira bedellerinin çoğu bu miktarın üzerindeydi.

27 Şubat 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir mektup gönderen Osmanlı Hükûmeti, İtilâf vatandaşlarına mahsus bir kira kanunu düzenleme talebini iletti. Yüksek Komiserler daha önce alınan kararın değişmesini gerektirecek bir neden olmadığını, dolayısıyla Osmanlı Hükûmeti'nin böyle bir kanun hazırlayamayacağını bildirdiler[3073]. Kira artışı meselesi üzerinde Yüksek Komiserlere bağlı Adli Komisyon ve Ticari Danışma Komisyonları çalışmaktaydı. Bu iki komisyonun yaptığı tespitlere göre kira fiyatlarının düşük kaldığı tespit edildi. Bu nedenle ev kiralarının dört, işyeri kiralarının yedi kat arttırılması düşünülüyordu. Yüksek Komiserler kira artış oranlarını belirlemek amacıyla Adli Komisyon'a, Osmanlı Hükûmeti ile görüşme görevi verdiler[3074].

İtilâf Yüksek Komiserleri, kiracılara belli bir kira oranı belirlenmeksizin devir yetkisi vermişlerdi. Mülk sahipleri bu haksız uygulamadan dolayı rahatsızlıklarını Yüksek Komiserlere iletiyorlardı. Çünkü ev sahiplerinin alacakları kira oranı kanunlar tarafından belirlenmişti. Bazı kiracılar kiraladıkları mülkü daha yüksek bir bedel karşılığında başkasına kiralayarak ev sahiplerinden daha kazançlı çıkıyorlardı. Ev sahiplerin iddialarını mantıklı bulan Yüksek Komiserler bu meseleyi Mali İnceleme Komisyonu'na havale ettilerse de[3075] işgal dönemi boyunca İtilâf vatandaşlarının kazandığı gayrimeşru haklar korundu.

25. İtilâfçı Veteriner Kontrol Komisyonu

Doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili olmasa da işgal yönetimi tarafından kurulan idarenin bir uzvu olan İtilâfçı Veteriner Kontrol Komisyonu; İstanbul'da bulunan İtilâf ordularına ait binek ve kesim hayvanlarının sıhhî yönden denetim altında tutulmaları için kuruldu. İstanbul'da hemen hemen hiç hayvanı olmayan İtalyanlar bu komisyonla fazla ilgilenmediler. Komisyon, İtilâfçı denilme-

3072 "2 Temmuz 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 8549.

3073 "11 Mart 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 3762.

3074 "13 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1096.

3075 "2 Ekim 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 144274.

sine rağmen İngiliz ve Fransızların hâkimiyetinde kaldı. İngilizler komisyon masraflarını tek başlarına ödemek istemeseler de Fransızların ısrarından sonra masrafları ödeyeceklerini bildirdiler[3076].

26. Yabancı Postaneler

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlardan istifade eden bazı devletlere postane açma izni verilmişti. Bu postaneleri Türkiye'de ticaret yapan yabancılar, menfaatlerini korumak ya da menfaatlerine menfaat katmak için kurmuşlardı[3077]. 19 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Hükûmeti, Türkiye'de posta teşkilatı bulunan yabancı devlet temsilcilerine ve posta müdürlerine bir talimat göndererek kapitülasyonların kaldırılmasına istinaden yabancı postanelerinin 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapatılacağını bildirmişti. Belirlenen tarihte yabancı postaneler kapatıldı. Bundan sonra onlar tarafından yapılan posta işlemlerini Osmanlı postaneleri üstlendi[3078]. İşgal yönetiminin ilk icraatlarından bir tanesi bu postanelerin yeniden açılmasına izin vermek olacaktı.

İşgal döneminde İngilizler Beyoğlu'nda bulunan Alman telgraf bürosunu işgal ederek burada İngiliz Haberleşme Kontrol Bürosu'nu kurdular. Burası aynı zamanda İngiliz postanesi olarak da kullanılıyordu. İtalyan ve Fransızlar ise askerî posta servisleriyle kendi tebaalarına yeniden hizmet vermeye başladılar. Başlangıçta İstanbul'da İtilâf vatandaşlarının sayısı çok az olduğundan bu postaneler ordu ve donanma mensuplarına hizmet vermekteydi[3079]. Bu yönüyle askerî hüviyete sahip postaneler İstanbul'da İtilâf vatandaşlarının sayısının artmasıyla birlikte sivillere de hizmet verdiler. Savaş sırasında kapatılan postanelerin açılabilmesi için antlaşma ile yeni bir düzenleme yapılması gerekiyordu. Ancak İtilâf Devletleri, menfaatlerinin bulunduğu alanlarda antlaşmayı bekleyecek kadar sabırlı değillerdi.

3076 "20 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6203.

3077 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Şubat 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 2487.

3078 Elmacı, **a.g.e**, s. 132-136.

3079 "2 Ocak 1919 Tarihli İtilâf Yüksek Komiserleri Toplantısından", **FO, 371/4155**, 11449.

Sevr Antlaşması'nda 1 Ağustos 1914'den önce, Osmanlı Devleti'nde posta büroları bulunan İtilâf Devletlerinin, posta bürolarını yeniden açmaları öngörülmekteydi[3080].

İstanbul'a gelen Yunan askerleri İtilâf Devletlerine bilgi vermeden Galata'daki Yunan askerî postanesi aracılığıyla serbest bir şekilde iletişim kuruyorlardı. Yüksek Komiserler İstanbul'da yapılan tüm yazışmaların İtilâf denetimine tabi olduğu gerekçesiyle Yunan askerî postanesinin kapatılmasına karar verdiler. Bu kararın Yunanlıları incitmesini önlemek amacıyla kurulan posta sansür idaresine Yunanlı bir üyenin katılmasına müsaade edildi[3081]. Bu kararın üzerinden iki yıl geçtiği halde Yunanlılar postaneyi kapatmıyorlardı. Yüksek Komiserlerin kararına rağmen Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis postanelerinin faaliyete devam etmesi gerektiğini beyan etti. Yüksek Komiserler buna karşılık bir nota daha hazırladılar[3082]. Ancak bu notanın da bir faydası olmadı. Osmanlı Hükûmeti, Yunan askerî postanesinin faaliyetlerinden dolayı Yüksek Komiserlere şikâyette bulunduysa da bundan bir netice alınmadı[3083].

Romanyalılar da savaş ertesinde İstanbul'da sivil posta servisi kurmuşlardı. Yüksek Komiserler postaya sansür uygulandığından bu servise itiraz ettiler[3084]. Ancak onlara Yunanlılara gösterilen müsamaha gösterilmedi.

Romanyalılar, Yunanlılara ayrıcalık tanındığını düşündüklerinden postanelerini kapatmadılar. Bunun üzerine Yüksek Komiserler İstanbul'da Romanya, Yunanistan dahil ve izin verilmeden kurulan bütün postanelerinin kapatılmasına karar verdiler[3085]. Bütün müttefiklerine eşit muamele ettiklerini göstermek için böyle bir karar alan Yüksek Komiserlerin asıl amacı posta hizmetlerinin İtilâf postaneleri vasıtasıyla yürütülmesiydi. Böylece bir yandan İtilâf postaneleri kazanç elde ederken diğer yandan İstanbul'a gönderilen mektup ve posta paketleri İtilâf Devletleri tarafından kontrol edilecekti.

3080 **Sevr Antlaşması**, md. 262. Erim, **a.g.e**, s. 619.

3081 "27 Mart 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 58429.

3082 "25 Mart 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4371; "1 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 4606.

3083 "13 Mayıs 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 6210.

3084 "10 Eylül 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 135226.

3085 "26 Mart 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5163**, E 3233.

Yüksek Komiserlerin kararına rağmen İstanbul'da Yunanistan, Polonya, Romanya ve Rus postaneleri faaliyetlerine devam ediyorlardı. Yüksek Komiserler 25 Şubat 1921 tarihinde aldıkları bir kararla bu postanelerin kesinlikle kapatılması kararlaştırıldı. Gerekli işlemlerin yapılması için İtilâf polisine talimat verildi[3086]. Ancak bu talimatın yeterli olmadığı Yüksek Komiserlerin de bu konuda fazla ısrarcı olmadığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Romanya temsilcisinin pasaport kontrolü sırasında posta gemilerine öncelik tanınması konusundaki müracaatı üzerine Yüksek Komiserler meselenin pasaport kontrol personelinin takdirine bırakıldığını ifade ettiler[3087]. Bu cevap posta işlemleri yapan Romanyalı yetkililerin hâlâ muhatap alındığını göstermekteydi.

1921 yılı sonlarına doğru Yüksek Komiserler, İstanbul'daki Romanya temsilcisine bir nota göndererek Galata'da bulunan Romanya postanesinin faaliyetlerini protesto ettiler[3088].

Postanelerin kapatılmasına yönelik karardan sonra Yunanistan, Polonya, Romanya ve Rusya temsilcileri Yüksek Komiserlere müracaat ederek İstanbul'da postane kurmak için izin istediler. Yüksek Komiserler ise postanelerin kapatılması konusunda kararlı olduklarını bir kez daha bildirdiler[3089].

Polonya da İstanbul'da bir postane açmıştı. İşgal yönetiminin İtilâf postaneleri dışındaki postaneleri kapatma kararı almasından sonra Polonya temsilcisi Baranowski, kapatma kararını kabul edecek gibi bir izlenim bırakmıştı. Fakat bunun Yüksek Komiserlerin baskılarını azaltabilmek için bir taktik olduğu zamanla anlaşıldı[3090].

Polonya, Romanya ve Rus postaneleri, Yüksek Komiserlerin uyarılarını dikkate almadan sessizce faaliyetlerine devam ederken Yunanlılar askerî gerekliliklerden dolayı postaneye ihtiyaç duyduklarını dile getirerek alınan karara uymayacaklarını gösterdiler. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold dahi, Yunan posta-

---

3086 "25 Şubat 1921Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 2994.

3087 "29 Nisan 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6495**, E 5443.

3088 "9 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10497.

3089 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 3295.

3090 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

nesinin faaliyetlerini yasaklamaktan ve bu postanelerin kapatılmasında ısrarcı olmaktan başka bir şey yapamadıklarını itiraf etmişti[3091].

Yüksek Komiserlerden postanelerinin faaliyetine izin verilmesini bir kez daha talep eden Rus temsilcisi, Osmanlı Hükûmeti'nin protestosunu sürdürmesi halinde postaneyi kapatacaklarını dile getirdi[3092]. Rus temsilcisinin anlayamadığı bir husus vardı. Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'nin arzusuyla değil İtilâf menfaatlerine binaen bu postanelerin kapatılmasını istiyorlardı.

Kullandıkları teknik imkânlar ve uyguladıkları fiyat politikaları nedeniyle İtilâf postaneleri, Osmanlı postanesine oranla daha ucuz işlem yapıyorlardı. Osmanlı Posta Umûmi Müdürü yabancı postanelerden dolayı Türk postanesinin aylık 50,000 lira kayba uğradığını açıkladı[3093]. Ucuz posta hizmeti veren İtilâf postaneleri bir süre sonra zarar ettikleri gerekçesiyle ücretlerine zam yapmaya başladılar[3094]. Adam Block bu konuda hazırladığı raporunda yabancı postanelerin ücretlerini arttırması halinde Türk postasına rağbetin artacağını, bu durumda Türklerin de tarifelerini yükseltmeleri için ikna edilmelerini önerdi[3095]. İtilâf temsilcileri gelirlerinin artacağını telkin ederek Osmanlı Hükûmeti'nin posta ücretlerine zam yapmasını sağlayacaklardı[3096]. Bu düşünce ve uygulama, emperyalist devletlerin yerel kuruluşları rekabet edemez hale getirmek için başvurdukları acımasız yöntemlerden bir tanesi olup çoğu zaman işe yarıyordu.

3 Kasım 1921 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota veren Osmanlı Hükûmeti başkentte faaliyet gösteren Yunan, Polonya, Romanya ve Rus postanelerinin faaliyetlerini sürdürmelerini bir kez daha protesto etti[3097]. Osmanlı

3091 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 8 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 3295.

3092 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 30 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 4070.

3093 "Adam Block'un 13 Aralık 1921Tarihli Raporu", **FO, 371/6579**, E 14188.

3094 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umûmi Postanesi'ne 24 Kasım 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6569**, 12625.

3095 "Adam Block'un 13 Aralık 1921Tarihli Raporu", **FO, 371/6579**, E 14188.

3096 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umûmi Postanesi'ne 3 Ocak 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6579**, E 14188.

3097 "5 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

Hükûmeti'ne isteklerini her türlü baskı ve tehditle kabul ettiren Yüksek Komiserler bu postanelerin kapatılması için protestodan başka müeyyide uygulamıyorlardı.

İstanbul'da postane açan veya açmak isteyen devletler Yüksek Komiserlerden izin almaya çalışırken Yunanlılar böyle bir izne gerek duymuyor, İstanbul'da postane kurma haklarının olduğunu ileri sürüyorlardı. Yüksek Komiserlere müracaat eden Yunan Maslahatgüzarı, postanelerinin kapatılması halinde, Anadolu'da savaşan Yunan askerlerinin aileleri ile irtibatlarının kesileceği, İstanbul'daki Yunan yetkililerinin itibarının sarsılacağı ve İstanbul'daki Rum cemaatinin zor durumda kalacağı gerekçesiyle postanelerini kapatmayacaklarını açıkça ifade etti[3098].

Sonunda Londra'dan gelen talimatla askerî amaçlarla sınırlandırılmak koşuluyla Yunan postanesinin faaliyetlerine geçici olarak izin verildi. İngiliz Hükûmeti, Yunan ordusunun Anadolu'da bulunmasının Yunan isteklerini haklı çıkardığı görüşündeydi[3099]. Ama Yunan Maslahatgüzarı'nın da belirttiği gibi postane sadece Yunan askerlere değil Rum cemaatine hizmet ediyordu.

İngilizlerin Yunan postanesinin faaliyetlerine izin vermesine İtalyanlar inanamadılar. Bu nedenle İngilizlerin postane konusundaki tutumunu öğrenmek istediler[3100]. İngiliz Hükûmeti ise Yunan postanesine askerî amaçlı olarak izin verdiğini açıkladı[3101].

Bu sıralarda nakliye için İtilâf denetimindeki Şark Demiryolu'ndan istifade eden Yunan postanesi, demiryolu idaresine yapılacak ödemeleri geciktiriyordu. 2 Aralık 1921 tarihinde düzenlenen Yüksek Komiserler toplantısında, hem bu ödemelerin yapılması hem de postanelerinin hemen kapatılması için Yunan Yüksek Komiseri'ne bir nota verilmesi kararlaştırıldı[3102]. Bu zamana kadar İtilâf

---

3098 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 12771.

3099 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 29 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 12771.

3100 "İtalya'nın Londra Büyükelçisi Taliani'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6569**, E 13896.

3101 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İtalya'nın Londra Büyükelçisi Taliani'ye 22 Aralık 1921 Tarihli Cevap", **FO, 371/6569**, E 13896.

3102 "2 Aralık 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13899;

Devletlerinin demiryollarından istifade etmesine izin vererek Yunan postanesinin faaliyetlerine göz yumdukları anlaşılıyordu.

Yunan yetkililerin demiryollarına olan borçlarını ödemekte gecikmeleri üzerine Yüksek Komiserler, kapatmaya yönelik kararlarını hatırlatarak Yunan postanesini kapatmakla tehdit ettiler. Bundan sonra Yüksek Komiserler, hem borcu tahsil etmek hem de postaneyi kapatabilmek amacıyla Yunan yetkilileri sıkıştırdılar.

Yüksek Komiserlerin baskılarının arttırmaları üzerine Yunan Yüksek Komiseri postanenin bir ay daha çalışmasına izin verilmesini talep etti. Neticede Yüksek Komiserler bu talebi kabul ederek Yunan postanesinin 1922 yılı Şubat ayı sonuna kadar faaliyette bulunmasına müsaade ettiler[3103]. Fakat Yunanlıların bu süreyi kapatma işlemlerini tamamlamak için değil zaman kazanmak ve Yüksek Komiserleri oyalamak için istedikleri kısa süre içerisinde anlaşılacaktı.

Mudanya Mütarekesi, Sinekli-Sirkeci arasında kurye servisine dayalı olarak faaliyette bulunan Yunan postanesinin faaliyetlerine devam etmesini imkânsız hale getirinceye kadar Yunan postanesi kapatılamadı. En sonunda Yunan postanesinin faaliyetleri kendiliğinden durdu[3104].

İtilâf temsilcilerinin kapatamadıkları Yunanistan, Polonya, Romanya ve Rus postaneleri Refet Paşa emrindeki Türk birliklerinin İstanbul'a gelmesi üzerine faaliyetlerine son verdiler. İstanbul'da sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan postaneleri kaldı. Bu postanelerle ilgili karar Lozan'da verilecekti. Lozan görüşmeleri esnasında TBMM temsilcileri İtilâf Devletleri postanelerinin kapatılmasını talep ettiler[3105]. Neticede İstanbul'daki yabancı postanelerin kapatılmasına karar

---

"İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6569**, E 13980.

3103 "3 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 1902.

3104 "13 Ekim 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 11807.

3105 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 3 Şubat 1923 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9142**, E 1480; "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Şubat 1923 Tarihli Mektup", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 12 Şubat 1923 Tarihli Telgraf", "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lozan Konferansı'nda Bulunan İngiliz Temsilcisi Rumbold'a 30 Mayıs 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 1567; "Lozan Konferansı'nda Bulunan İngiliz Temsilcisi Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 31 Mayıs 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 5674.

verildi[3106]. İtilâf postaneleri Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra kapatılacaktı. Bundan sonra Türkiye ile yurtdışı arasında iletişim Türk postanesi ve yabancı postaneler arasında yapılacak düzenlemelere göre kurulacaktı[3107].

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra TBMM, İtilâf postanelerinin kapatılması için 24 Eylül 1923 tarihine kadar süre verdi[3108]. Fakat bu tarihe kadar postaneler kapatılmadı. TBMM adına Yüksek Komiserlere bir nota gönderen Adnan Bey, İtilâf postanelerinin hemen kapatılmasını talep etti[3109]. Yüksek Komiserler kapatma sürecini İstanbul'dan ayrılacakları tarihe kadar uzatmak istiyorlardı.

İngiliz Hükûmeti, İstanbul'un tahliyesi ile birlikte İngiliz postanesinin kapatılması için Henderson'a talimat verdi. Bu konuda İtalyanlar da İngilizlerle birlikte hareket etme kararı aldılar. Fakat Fransız Hükûmeti, İstanbul'daki postanesini kapatmak için herhangi bir adım atmıyordu[3110]. İngiliz ve İtalyan yetkililer İstanbul'un tahliyesinden sonra Fransız postanesinin ayrıcalıklı bir şekilde faaliyetlerine devam etmesinden endişe etmekteydiler[3111]. Fransa'nın, TBMM ile ticari alanda gizli antlaşmalar yapmış olmasından şüphelenilmekteydi. Fakat beklenen olmadı. İtalya ve İngiltere'nin, İstanbul'daki postanelerini kapatma kararı almalarından sonra Fransa gecikmeli olsa da aynı doğrultuda bir karar

---

3106 **Lozan Antlaşması,** md. 113. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 110.

3107 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Umûmi Postanesi'ne 6 Haziran 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9142**, E 5674; "İngiliz Umûmi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 5 Temmuz 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9142**, E 6990; "İngiliz Umûmi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Temmuz 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9142**, E 7752; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 8395; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 22 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 8395.

3108 "TBMM Temsilcisi Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 28 Ağustos 1339 (1923) Tarihli Şifre", **BOA, HR.İM**, 20/155.

3109 "TBMM Temsilcisi Adnan Bey'den Yüksek Komiserlere 26 Eylül 1339 (1923) Tarihli Nota", **FO, 371/9142**, E 9951.

3110 "İtalya'nın Londra Büyükelçisi İle İngiliz Dışişleri Bakanlığı Yetkilileri Arasında Yapılan Mülakat", **FO, 371/9142**, E 8518; İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 8602.

3111 "İngiliz Umûmi Postanesi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9142**, E 8585.

aldı[3112]. Böylece kapitülasyonların uzantısı olan bu sorun da çözüme kavuşturuldu.

27. İşgal Yönetiminin Yerel Faaliyetleri

a. Karayolları ve Köprülerle ilgili Faaliyetler

İstanbul'da yeni yol yapımı, mevcut yolların tamir ve bakımı konusunda da önemli faaliyetlerde bulunan işgal kuvvetleri genellikle Taksim, Şişli, Beşiktaş, Maslak, Şişli, Şişhane ve Osmaniye'de bulunan binaları müsadere ettiler. Bu semtler arasındaki yollar motorlu araç trafiğine müsait değildi. Kış mevsiminin etkisi ile yollar daha da bozulmuştu. İşgal kuvvetlerine ait araçlar bozuk yollar nedeniyle hasar görmeye ve bozulmaya başladı. İtilâf temsilcileri yeni yol yapımı, mevcut yolların tamir edilmesi amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verdiler[3113]. Fakat bu notaya cevap alamadılar. Bunun üzerine harekete geçen İtilâf temsilcileri yolları tamir etmeyi kararlaştırdılar. Tamir masrafları, işgal masraflarına dâhil edilerek Osmanlı Hükûmeti hesabına borç olarak kaydedilecekti[3114].

1919 yılı içerisinde İtilâf kuvvetleri tarafından bakımı yapılan Şişli- Maslak arasındaki yol için 29,939 lira ve Şişli-Şişhane-Osmaniye güzergahı için 18,658 lira harcandığını ileri süren R. Webb bu parayı Osmanlı Hükûmeti'nden talep etti. Osmanlı Hükûmeti, ödemeyi yapacak durumda olmadığından bu miktar borç olarak Osmanlı Hükûmeti hesabına kaydedildi. Osmanlı Hükûmeti ödeme yapmamasına karşın İtilâf temsilcileri yolların bakımı ile ilgilenmeye devam ettiler. Bu sıralarda İtilâf temsilcileri yolların bakımı için aylık olarak 5,000 lira gibi bir harcama yaptıklarını ileri sürüyorlardı. Osmanlı Hükûmeti ödeme yapamadığından İngiliz Yüksek Komiserliği 1 Şubat 1920 tarihinden itibaren bu yolların bakımı için harcama yapmayacağını açıkladı. Ne var ki, İtilâf temsilcileri bu tarihten sonra yolların bakımı için Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yapacaklardı[3115].

3112 İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9142**, E 8606.

3113 "4 Aralık1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 163702.

3114 "İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri'ne 20 Kasım 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/4241**, 174165.

3115 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4241**, 174165.

Yolların bakımı tamamen Osmanlı Hükûmeti'nin ve İstanbul Belediyesi'nin tasarrufunda idi. Mütarekede işgal kuvvetlerinin yolların bakımı ile ilgili taleplerde bulunmalarını gerektirecek hiç bir hüküm bulunmamaktaydı. Zaten İtilâf temsilcileri de talepte bulunurken sadece araçların bozulmasını gerekçe olarak gösteriyorlardı.

İngiliz Hükûmeti, İstanbul "teknik olarak işgal edilmediğinden" böyle az öneme sahip taleplerde bulunmak için yasal bir dayanak olmadığının farkındaydı[3116]. Öte yandan İtilâf temsilcileri, Osmanlı Hükûmeti'nden yolların bakımı konusunda taleplerde bulunuyorlardı. Israr ve hatta baskılar üzerine Osmanlı Hükûmeti yolların bakımı ile ilgili düzenlemeleri yapacağına dair taahhüt vermek zorunda kaldı. 1 Şubat 1920 tarihinden sonra ödeme yapmayacaklarını açıklamalarına rağmen Osmanlı Hükûmeti'nin meseleyle ilgilenmemesi nedeniyle yolların bakımı ile ilgilenmeye devam eden İngilizler bu iş için 1920 Ekim ayı sonuna kadar 18,423 pound masraf yaptıklarını beyan ettiler. Bu masraflar da işgal masrafı için tutulan hesaba kaydedildi[3117].

İşgal döneminin sonlarına doğru Yüksek Komiserler taktik değiştirmek zorunda kaldılar. Bu dönemde Yüksek Komiserler daha önce yaptıkları gibi yolların tamiri için direktif vermek yerine Osmanlı Hükûmeti ile uzlaşarak yolları tamir ettirmeye çalıştılar[3118]. Bu değişikliğin sebebi yol masraflarını Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edebilmekti.

İtilâf Devletlerinin talepleri doğrultusunda İstanbul dâhilindeki yolların tamiri için 400,000 lira gibi önemli bir meblağa ihtiyaç vardı. Yüksek Komiserlerin teklifi, hükûmetin de onayıyla yollar hakkında gerekli çalışmaları yapmak üzere Nafia ve Maliye Nazırları ile İtilâf generallerinden oluşacak bir komisyon kuruldu[3119]. Bu komisyonun yaptığı tahkikat neticesinde Yüksek Komiserler yol masraflarının "tarik-i bedeli nakdi" şeklinde İstanbul ahalisinden toplanmasına razı oldular. Ancak her zamanki gibi bazı şartları vardı. Evvela "vesaiti harbiye-i berriye hasılatından" ayrılacak meblağ ile toplanacak vergiler Osmanlı

3116 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Savaş Bakanlığı'na 4 Şubat 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4241**, 174165.

3117 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 28 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5289**, E 13424.

3118 "9 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10497.

3119 "17 Nisan 1338 (1922)", **BOA, MV**, 223/136.

Bankası'nda açılacak bir hesaba yatırılacak, kurulan komisyondan onay alınmadan bu hesaptan herhangi bir ödeme yapılamayacaktı. Şehremaneti mevzubahis vergi hasılatı mukabilinde mali bir müessese ile borç ya da avans sözleşmesi yaparken komisyonun muvafakatini alacaktı. Ayrıca yapılacak çalışmalar İtilâfçı Fen Komisyonu ile Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi tarafından müşterek olarak tanzim edilecekti[3120]. Hükûmet bu şartların tamamını kabul etmek zorunda kaldı[3121].

Yüksek Komiserler "tarik-i bedeli nakdinin" maddi durumu iyi olmayan İtilâf ve işbirlikçi devlet vatandaşlarından alınmamasını talep ettiler. Hükûmet de maddi durumu iyi olmayan yerli ve yabancıların tamamından bu bedelin tahsil edilmeyeceğini açıkladı[3122].

Karaköy köprüsünün onarımı için de Yüksek Komiserler Osmanlı Hükûmeti'ne müracaat ettiler. Bu işi Türkiye Millî Bankası'ndan verilecek borçla köprü şirketinin üstlenmesini talep edildi[3123]. İki hafta sonra yapılan Yüksek Komiserler toplantısında bu fikirden vazgeçildi. Görüşmeleri süren yol vergisinin tahsis edilmesi halinde Karaköy ve Unkapanı köprülerinin tamir masraflarının da bu vergiden karşılanması kararlaştırıldı. Bu karar bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[3124].

İstanbul'da bulunan köprülerle ilgili düzenlemeler de işgal kuvvetleri tarafından yapılıyordu. Haliç'te bulunan açılır köprünün sisin yoğun olduğu zamanlarda saat 14,00'da açılmasını karalaştıran işgal yönetimi bu kararı Osmanlı Hükûmeti'ne ya da belediyeye haber vermeye gerek duymadı[3125].

Yüksek Komiserler Boğaziçi'nde petrol tesisatı kurmak isteyen şirketlere imtiyaz vermek isteyen İstanbul Belediyesi'ne bir nota vererek antlaşmanın onaylanmasından sonra kurulacak olan Boğazlar ve Maliye Komisyonu'nun izni

---

3120 "Yüksek Komiserler Tarafından Verilen 20 Temmuz 1922 Tarihli Müşterek Takrir", **BOA, DH. UMUVM**, 110/71, 1.

3121 "Sadaret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Ağustos 1338 (1922) Tarihli Tezkire", **BOA, DH. UMUVM**, 110/71, 2.

3122 "9 Ağustos 1338 (1922)", **BOA, MV**, 224/39.

3123 "1 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9873.

3124 "15 Eylül 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 9879.

3125 "7 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 610.

olmadan böyle bir tesisat kurulamayacağını bildirdiler[3126]. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Sevr Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Hükûmeti ve İstanbul Belediyesi, işgal yönetimi kurumlarının izin verdiği ölçüde hareket edebilecek hale getirilmişti.

b.Deniz Taşımacılığı İle İlgili Faaliyetler

İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri toplu taşıma araçlarından ücretsiz istifade edebilmenin yollarını aradılar. Fransız Askerî Heyeti Kumandanlığı, neferlerinin Boğaziçi'nde Seyr-ü Sefain vapurları, Tramvay ve Tren gibi toplu taşıma araçlarından ücretsiz yararlanması için Osmanlı Hükûmeti'ne bir mektup gönderdi. Hususi şirketlere ait olduğundan Osmanlı askerleri dahi bu vasıtalardan ücretsiz yararlanamamaktaydı. Bu hususun altını çizen Osmanlı Hükûmeti, Fransızların talebini geri çevirdi[3127]. İstanbul'da idari teşkilatlanmasını tamamlamaya çalışan işgal yönetimi bu süreç içerisinde toplu taşıma araçlarını ele geçirmek için çalışmalar yapıyordu. Seyr-ü Sefain idaresi de bu çalışmalardan nasibini alacaktı.

Seyr-ü Sefain idaresi şehir ve şehirlerarası hatlarda hizmet veriyordu. Şehir hatları; Galata, Kadıköy, Haydarpaşa, Adalar, Moda, Pendik Kumkapı, Bakırköy ve Yeşilköy arasında seferler yapmaktaydı. Şehirlerarası hatlar Marmara ve Karadeniz olmak üzere iki hattan oluşuyordu. Marmara hattı; İstanbul, Darıca, Yalova, İzmit, Bandırma, Bergama, Tekirdağ, Şarköy Gelibolu, Gemlik, Mudanya gibi Marmara limanları arasında, Karadeniz hattı ise İstanbul, Zonguldak, Ereğli, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon arasında seferler yapmaktaydı. Şehirlerarası hatlarda yolcularla birlikte yük ve hayvan taşınıyordu. Bu yönleriyle şirket İngiliz Hükûmeti'nin iştahını kabartıyordu. İngiliz Hükûmeti Seyr-ü Sefain hakkında bir rapor hazırlamak üzere Maitland Chairman'ı görevlendirmişti. Chairman hazırladığı raporunda; Seyr-ü Sefain Şirketi'nin iyi bir kazanca sahip olduğunu ve bu kazancın daha da arttırılabileceğini ileri sürerek İngilizlerin bu şirketi devralması halinde çok faydalı sonuçlar elde edilebileceğini belirtti[3128]. Raporu inceleyen İngiliz Hükûmeti'nin plânına göre ilk aşamada

3126 "12 Kasım 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 14881.

3127 "16 Eylül 1337 (1921)", **BOA, MV**, 213/19.

3128 "Seyr-ü Sefain İdaresi Hakkında Maitland Chairman Tarafından İngiliz Hükûmeti'ne Sunulan 16 Ekim 1919 Tarihli Rapor", **FO, 608/115/12**.

Osmanlı Devleti'nden talep edilecek tazminata karşı teminat olarak bu idareye el konulacak bundan sonra bir İngiliz şirketinin idareyi ele geçirmesi sağlanacaktı[3129].

Seyr-ü Sefain idaresinin Londra Osmanlı Bankası hesabında bulunan 3,000 poundunu İngiliz Hükûmeti bloke etmişti. Bahriye Nezâreti'nin, Seyr-ü Sefain ile bağlantıları olmasına karşın bu şirket bir hükûmet şirketi değildi. İdare, Chilchrist Walker şirketinden kömür satın almış ancak mali sıkıntılarından ve İngilizlerin hesaplarına el koymasından dolayı borcunu ödeyememişti. Chilchrist Walker Şirketi, Rumbold'a müracaat ederek alacaklarını, bahsedilen hesaptan tahsil etmeye çalıştıysa da bundan bir netice alınamadı[3130]. İngiliz Hükûmeti yıllarca bir Osmanlı şirketi olarak bilinen Seyr-ü Sefain idaresine ait hesaplardan işgal masraflarının karşılanacağını beyan ederek ödeme yapılmasına müsaade etmedi[3131].

Yüksek Komiserler, Seyr-ü Sefain idaresi tarafından yapılan ticari muamelelere de engel oldular. Seyr-ü Sefain idaresi, "Marmara" isimli gemiyi satmak istediğinde Yüksek Komiserlerin tepkisi ile karşılaştı. Oysa Seyr-ü Sefain idaresi, geminin satışıyla ilgili sözleşmeyi yapmış, bu satıştan dolayı idarenin Osmanlı Bankası'ndaki hesabına bir miktar avans yatırılmıştı. Yüksek Komiserler, satıştan elde edilen hasılatın kendilerine verilmesini, aksi takdirde bu satışın kabul edilmeyeceğini açıkladılar[3132]. Bu durumda satışın idare için bir anlamı kalmıyordu. Kazanç elde edemeyeceğini anlayan Seyr-ü Sefain idaresi satıştan vazgeçerek gemiyi teslim etmemeye karar verdi. Ancak Yüksek Komiserler, Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota vererek "Marmara"nın derhal alıcılara teslim edilmesini istediler[3133].

3129 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 28 Ekim 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 608/115/12**.

3130 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 30 Aralık 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7853**, E 4; "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 1 Nisan 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7853,** E 3784.

3131 "İngiliz Hükûmeti'nden İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 29 Nisan 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7853, E 4327**, "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Hükûmeti'ne 3 Mayıs 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7853,** E 4540.

3132 "6 Ağustos 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 10250.

3133 "1 Ekim 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 12516.

1922 yılında kömür fiyatlarının azalması nedeniyle Yüksek Komiserler, Seyr-ü Sefain idaresinden vapur bileti fiyatlarında indirim yapmasını talep ettiler. Şirketin zarara uğrayacağı ve hizmetlerin aksayacağı gerekçesiyle bu talebe olumsuz yanıt vermesi hiçbir şeyi değiştirmedi. Yüksek Komiserler indirim yapılması için liman kaptanlarına talimat verdiler[3134].

İşgal yönetimi İstanbul'da toplu taşıma araçlarının ücretlerinin belirlenmesinde de son derece etkili oluyordu. Şirketi Hayriye, feribot ücretlerinin arttırılması amacıyla yaptığı müracaatın Osmanlı Hükûmeti tarafından reddedilmesinden sonra çareyi Yüksek Komiserlere müracaatta buldu. Onların desteğiyle artış gerçekleştirildi[3135]. Şirket idaresinin kazanç uğruna kendi Hükûmeti'nin verdiği kararı hiçe sayarak Yüksek Komiserlere müracaat etmesi esef vericiydi.

İstanbul'da kara trafiğini denetim altına alan işgal yönetimi, deniz trafiğini de kontrol altına aldı. Şirketi Hayriye'nin 63 ve 65 numaralı vapurlarına seyir sırasında kurallara uymadıkları gerekçesiyle liman kaptanları tarafından para cezası kesildi. Osmanlı Hükûmeti bu uygulamayı protesto ettiyse de İtilâf temsilcileri aldıkları bedeli iade etmediler[3136].

Yüksek Komiserlerin izni olmadan Seyr-ü Sefain vapurlarının Karadeniz'e açılmalarına müsaade edilmemekteydi. 1922 yılında Müttefik idaresinin gevşemeye başlamasıyla birlikte bu vapurlar Yüksek Komiserlere müracaat etmeden yolcu ve yük taşımaya başladılar. Yüksek Komiserler bu vapurların Millî Hareket taraftarlarına iletilmek üzere Karadeniz limanlarına malzeme taşıdıklarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle 17 Mart 1922 tarihinde verdikleri bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ni uyardılar. Osmanlı Hükûmeti bunun Karadeniz'de bağımsız ticaret ilkesine ters olduğunu ileri sürdü. Yüksek Komiserler ise Seyr-ü Sefain vapurlarıyla Anadolu'ya savaş malzemesi kaçırıldığı gerekçesiyle gemilerin kendilerinden habersiz hareketine izin vermeyeceklerini bildirdiler[3137].

3134 "7 Nisan 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 4224.

3135 "3 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/5164**, E 15924.

3136 "7 Ocak 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7933**, E 610; "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 17 Ağustos 1922 Tarihli Nota ve Hariciye Nezâreti'nden Umur-ı İdariye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne 21 Ağustos 1338 (1922) Tarihli Tezkire", **HR. SYS 2729/19**.

3137 "5 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 4986; "19 Mayıs 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 5693; "4 Ağustos 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7935**, E 8054.

c. *İtfaiye ve Yangınlarla İlgili Faaliyetler*

İstanbul'da ahşap yapılaşma kültürü tarihte büyük yangınlara sebebiyet vermişti. İşgal döneminde de İstanbul'da zaman zaman yangınlar çıktı. 8 Haziran 1919 pazar günü erken saatlerde Padişah'ın bulunduğu Yıldız Sarayı'nın bir bölümünde çıkan yangından Padişah zar zor kurtulabildi. Yangın sırasında çevrede bulunan İngiliz askerleri söndürme çalışmalarına yardım ettiler. Padişah aynı sabah yaverini göndererek yangının söndürülmesi için yapılan yardım dolayısıyla İngiliz yetkililere teşekkürlerini sundu. Bu yangının suikasttan kaynaklandığına dair söylentiler yayılsa da[3138] somut verilere ulaşılamadı.

1919 yılı Temmuz ayında İstanbul'da çıkan bir diğer yangın şehirde çok önemli kayıplar yaşanmasına neden oldu. Yapılan yardımlar ve bağışlarla yangının açtığı maddi yaraların sarılmasına çalışılmaktaydı. Hayırseverler toplanan bağışları ihtiyaç sahiplerine dağıtmak amacıyla Harikzedegana (Yangınzedelere) Yardım Komisyonu'nu kurdular. Bu arada İtilâf Yüksek Komiserleri de yangınzedeler için 8,000 lira bağış yaptı. Diğer bağışlarla birlikte toplanan yardım 250,000 lirayı aştı. 6 Kasım 1919 tarihinde Yüksek Komiserler, toplanan paraları dağıtmak amacıyla kurulan komisyona temsilci olarak Holmes'un atandığını müşterek bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdiler[3139]. Bu sıralarda işbaşında bulunan Ali Rıza Paşa Hükûmeti, komisyonun insanî amaçlarla kurulduğunu, dolayısıyla bu komisyona yapılan atamanın kabul edilemeyeceğini açıkladı[3140]. Yüksek Komiserler 19 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota daha vererek isteklerinin yerine getirilmemesi nedeniyle yaptıkları yardımın kendilerine iade edilmesini talep ettiler[3141]. Yüksek Komiserlerin insanî amaçlarla yardımda bulunmadıkları, 8,000 liralık bir katkı yaparak toplanan paranın tamamı üzerinde hâkimiyet kurmayı tasarladıkları ortaya çıkmıştı.

3138 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Haziran 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4142**, 87757.

3139 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 10 Kasım 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4240**, 154463.

3140 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 24 Aralık 1919 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4240**, 169417.

3141 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 12 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/4240**, 174160.

Kısa bir süre sonra Yüksek Komiserler yangınzedelere yardım amacıyla toplanan bağışların tamamına, savaştan zarar gören vatandaşlarına dağıtmak gerekçesiyle el koydular. Dönemin Şehremini Cemil Bey (Topuzlu), Fransız General Fuller'e müracaat ederek, "yoksul ve biçare insanlar için toplanan paralarla bu insanlara küçük evler yapmayı düşündüklerini" açıklayarak[3142] insaniyet namına paranın iadesini talep etti. Fuller, yangınzedelerin içler acısı halini gördükten sonra el konulan 250,000 liranın sadece 50,000 lirasının iadesine razı oldu[3143]. Medeni olduklarını her fırsatta tekrarlayan İtilâf Devletleri yangınzedeler için toplanan bağışlara el koyacak kadar insafsız davranıyorlardı.

İşgal döneminde artan kaçak yapılaşma yangınlara da sebebiyet vermekteydi. İşgal yönetiminin desteğine güvenen İtilâf vatandaşları belediyeden ruhsat almadan nizama aykırı olarak kaçak yapılar inşa ediyorlardı. İnşaatları yapanlar belediye yetkililerinin müdahalesini önlemek için bandıra keşidesi nizamına aykırı olduğu halde bu yapılara İtilâf bayrakları asıyorlardı. Osmanlı zabıtası ne bu bayrakları indirebiliyor ne de kaçak yapılaşmayı önlemek amacıyla müdahale edebiliyordu. Hükûmet ve İstanbul Belediyesi kaçak yapılaşmayı önleyebilmek amacıyla teşebbüslerde bulundularsa da bu teşebbüslerden bir sonuç alınamadı[3144].

İstanbul yangınları barınma sorununu ön plâna çıkardı. İşgal yönetimi, Osmanlı Hükûmeti'ne baskı yaparak hiç değilse yangınzedelerin konut ihtiyacının kaşılanabilmesi maksadıyla konut inşa edilmesini istedi. Bu girişimler sonucunda "belki de İstanbul'da ilk toplu konut uygulaması" denilebilecek olan küçük daireli apartmanların yapımına başlandı. İstanbul Belediyesi Laleli'de inşa edilmesi düşünülen apartmanlar için finansal tetkikleri yaptırdıktan sonra bir ihale açılmasına karar verdi. Bu ihalenin sonucunda 1920 yılında Harikzedegan Apartmanları (Tayyare Apartmanları)'nın inşasına başlandı[3145]. Toplanan bağış-

---

3142 Sözü edilen daireler Tayyare Apartmanlarında yer alan dairelerdi. Yangınzedeler için yapılan bu apartmanlar sonraki yıllarda Tayyare Cemiyeti tarafından kullanılmıştır.

3143 Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s. 165-166.

3144 "Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 2 Mart ve 15 Eylül 1337 (1921) Tarihli Müzekkereler", **BOA, DH. UMVM**, 101/36, 1-4 ve 101/50, 1-6.

3145 Laleli'de, Ordu Caddesi, Fethi Bey Caddesi, Kurultay Sokağı ve Harikzedeler Sokağı'nın çevrelediği alanda bulunan Tayyare Apartmanlarının tasarımı Mimar Kemalettin Bey tarafından yapılmış ve inşa faaliyetleri 1922 yılı içerisinde tamamlanmıştı. Günümüzde Merit Oteli bu binalarda faaliyetini sürdürmektedir. Ar, **a.g.e**, s. 37-38.

lara dahi el koyan işgal yönetiminin yangınzedeleri düşündüğü için bu apartmanların inşasını talep ettiğini iddia etmek yanlış olur. İşgal yönetimi yüksek bir ihtimalle Avrupa yaşam tarzını İstanbul'da yerleştirmek ve özendirmek için bu apartmanların inşasını talep etmişti.

d. İstanbul'un Su ve Aydınlatma Sorunları

Savaş yıllarında İstanbul'un Avrupa yakası su ihtiyacının büyük bir kısmı Terkos'ta bulunan pompa istasyonundan, Asya yakasının su ihtiyacı ise Göksu Barajı'ndan karşılanmaktaydı. İşgal döneminde mali sıkıntılar ve teknik yetersizlikler nedeniyle Terkos Gölü'nün İstanbul'a su sağlayan kanalları bozulmaya başladı. İtilâf Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükûmeti'ne verdikleri müşterek bir nota ile yeni kanallar yapılmasını ve bozulan kanalların tamir ettirilmesini talep ettiler[3146].

Fransız Yüksek Komiserliği, Almanlara ait olduğu gerekçesiyle 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Kadıköy Su Şirketi'ne el konulduğunu bildirdi. Bunun üzerine şirketin bir Osmanlı şirketi olduğu, hisse sahipleri arasında İngiliz, Fransız, Osmanlı, Belçika vesair devlet tebaasının bulunmasından dolayı Almanların da bulunmasının gayet doğal olduğu, müsaderenin mütareke ve Lahey mukavelenamesine muvafık olmadığı, şahsi hukukun nazar-ı itibara alınmamasından dolayı itirazlara neden olacağı bildirilmişse de Fransızlar, şirketin ismen Osmanlı olmakla beraber Alman parasıyla vücut bulan bir Alman kuruluşu olduğunu iddia etmeye devam ettiler. Hükûmet, Alman sermayesiyle kurulmakla beraber şirket hisselerinin Osmanlı ve İtilâf vatandaşlarına intikal ettiğini izah ettiyse de yine bir netice alınamadı[3147]. Sonraki aşamada şirket, artan kömür ve eşya fiyatlarını gerekçe göstererek suyun metreküpünü 6,3 kuruştan 10,5 kuruşa yükseltme kararı aldığı halde bu kararı Osmanlı Hükûmeti yerine Fransız Yüksek Komiseri'nin onayına sundu. Fransız Yüksek Komiserliği bu artışı tasdik ettikten sonra 16 Ağustos 1919 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne bildirdi. Hükûmetin

---

3146 "12 Aralık 1918 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4155**, 511.

3147 "Fransız Yüksek Komiserliği'ne Gönderilen 18 Teşrîn-i Sânî 1335 (1919) ve 1 Kânûn-ı Sânî 1336 (Ocak 1920) Tarihli Müzekkereler", Fransız Yüksek Komiserliği'nin 3 Temmuz 1919 Tarihli Notası", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 1/53, lef 18.

bu konuda reyinin alınması konusundaki talepleri ise dikkate alınmadı[3148]. 16 Mayıs 1920 tarihinde yapılan artışla su metreküp fiyatının 14 kuruş olarak tespit edildiği Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[3149]. Ayrıca şirket Göksu Barajı'ndaki su seviyesinin düşmesi nedeniyle Kadıköy ve Üsküdar sokaklarının mümkün olduğunca az yıkanmasını Fransız Yüksek Komiseri'nden talep etti[3150]. Fransız Yüksek Komiseri'nin desteğiyle su şirketinin uygulamak istediği yeni tarifeler onaylandı[3151]. Örneklerinden anlaşılacağı üzere İstanbul'da faaliyet sürdüren yabancı kuruluşlar yapmak istedikleri değişiklikler için Osmanlı Hükûmeti yerine kendilerine yakın gördükleri Yüksek Komiserlere müracaat ederek istediklerini alıyorlardı.

Savaş yıllarında su işlerinde çok sayıda Alman vatandaşı istihdam edilmişti. Savaştan sonra Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları İstanbul'da bir su sorunu ortaya çıkardı. Sorun sadece Almanların gidişinden kaynaklanmıyordu. Pompa istasyonları kömür ile çalışıyordu. Kömür sıkıntısı nedeniyle ciddi sorunlar yaşanıyordu. Kış aylarında suyolları ve kanallar da bozulmuştu. Bunların da tamir ettirilmesi gerekiyordu. İtilâf Devletleri su meselesini de el attılar. Su meselesinin çözülebilmesi için gerekli kömürün temin edilmesi, bu kömürün pompa istasyonlarına nakli, su işlerinde çalışan personelin mühendisler tarafından denetlenmesi ve yerel bir işçi taburunun suyollarının tamirinde görevlendirilmesi gerekiyordu. İtilâf Devletleri bu görevi bir Fransız şirketi olan İstanbul Water (Derkos) Supply'a verdiler. Bu şirketin yapacağı masraflar Osmanlı Hükûmeti'nden talep edilecekti. Osmanlı Hükûmeti ödeme yapamadığı takdirde üçüncü bir seçenek olarak masraflar İtilâf Devletleri arasında uygun bir şekilde bölünerek ödenecekti. Hemen işe başlayan şirket yaptığı hesaplara göre İstanbul'a su ihtiyacını karşılamak için 67,686.91 lira harcadığını bildirdi. Bu bedele karşılık İngiliz ordu fonlarından şirkete 6,268.69 lira ödeme yapıldı[3152]. Şirketin su temin etmek için yaptığı masraflar İngilizler tarafından ödenecek, bu masraflar işgal masraflarına eklenerek Osmanlı Hükûmeti'nden

3148 "4 Mayıs 1336 (1920) Tarihli Müzekkere", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 1/53, lef 15.

3149 "8 Haziran 1336 (1920) Tarihli Derkenar", **BOA, HR.HMŞ.İŞO**, 1/53, lef 14.

3150 "31 Temmuz 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 115576.

3151 "7 Ağustos 1919 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/4156**, 121945.

3152 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 21 Ekim 1919 Tarihli Mektup", **FO, 371/5265**, E 7332.

tahsil edilecekti. Şirketin görevi sadece su temin etmek değildi. Şirket temin ettiği suyu İstanbul'da dağıtma ayrıcalığını da elde etmişti.

1920 yılı başlarında İngilizler, şirkete yapılan ödemeyi askıya aldılar. Çünkü şirket halk için sağladığı su ücretini 1919 yılı içerisinde önce metreküp başına 3,50 kuruştan 7,80 kuruşa, yılsonuna doğru 11,70 kuruşa çıkardı. İşgal müesseselerinden %60 indirimli ücret tahsil ediliyordu. Fakat şirket İşgal müesseselerine verilen suyun fiyatını da 1919 yılı sonuna kadar 11,70 kuruşa çıkardı[3153]. İtilâf Devletlerini kızdıran da bu oldu. Çünkü halka verilen su fiyatı ile işgal yönetimine verilen su fiyatı aynı seviyeye çekilmişti. Üstelik masraflara karşılık yapılan ödemenin Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilip edilemeyeceği belli değildi.

Water (Derkos) Supply, yapılan masrafların ödenmemesi halinde İstanbul'un susuz kalacağını ileri sürmekteydi. İngilizler şehrin susuz kalmaması için haksız da olsa bu ödemeyi yapmayı ve daha sonra işgal masrafı olarak Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil etmeyi plânlıyorlardı. Aksi takdirde İstanbul ahalisi ve işgal kuvvetleri için yeterli ve kaliteli su temin edilemeyecekti[3154].

Water (Derkos) Supply kömür ihtiyacını İngiliz şirketlerinden karşılamaktaydı. Bu şirketin İngilizlerden satın aldığı kömür bedeli 10,471,29 lirayı bulmuştu. İngilizlerden talep edilen su bedeli bu miktardan daha azdı. Sonunda İngilizler bu miktarı tahsil edene kadar ödeme yapmamaya ancak bu bedelin tahsil edilmesinden sonra oluşacak borçları ödemeye karar verdiler[3155].

Milne, hem kamu ve hem de işgal kuvvetlerinin sağlığı açısından gerekli suyun temin edilebilmesi amacıyla yeni çalışmalar yapılması gerektiğini ileri sürerek İtilâfçı Sağlık Komisyonu ile işbirliği içinde çalışacak bir komite kurulmasını önerdi. Bir İngiliz ve bir Fransız mühendisten oluşacak bu komite İstanbul'un su sorunları ile ilgilenecekti[3156]. Elde edebildiğimiz kaynaklara göre bu öneri ha-

---

3153 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 19 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5265**, E 7332.

3154 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne 22 Ocak 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5265**, E 7332.

3155 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne 11 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5265**, E 7332.

3156 "Karadeniz İngiliz Ordusu Başkumandanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Mart 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5265**, E 7332.

yata geçirilemediğinden işgal döneminde su işleri Fransız şirketi İstanbul Water (Derkos) Supply'ın tekeline girmişti.

Suyla birlikte elektrik işleri ile de işgal yönetimi yakından ilgilendi. Kadıköy Elektrik Şirketi'nin tarifeleri arttırma talebi Yüksek Komiserler tarafından uygun bulunarak Osmanlı Hükûmeti'ne bildirildi[3157]. Bu ve benzeri vakalarda Yüksek Komiserlerin onayı yeterli oluyor, Osmanlı Devleti tamamen devre dışı bırakılıyordu.

e. Belgrad Ormanları

Kurulduğu günlerden itibaren çevreye ve doğaya önem veren Osmanlı Devleti, ormanların tahrip edilmesini önlemek amacıyla Belgrad ormanlarındaki yaş ağaçların ve fidanların kesilmesine müsaade etmiyor, sadece belli durumlarda vergilendirilmek koşuluyla kesim yapılmasına izin verebiliyordu. Bu meseleye de el atan İşgal yönetiminin, kesim yapmak isteyen İtilâf şirketlerine ve gayrimüslimlere ormanlara giriş vesikası dağıttığı tespit edildi. Mesela işgal yönetimi tarafından Bahçeköy Rumlarına ormanlardan kuru ağaçları kesmek üzere izin verilmişti[3158]. Böylece hükûmet ormanlar üzerinde egemenliğini yitirdiği gibi orman vergisinden de oluyordu.

Belgrad ormanlarının tahrip edilmesini önlemek isteyen Osmanlı Hükûmeti, giriş vesikası dağıtmalarını önlemek amacıyla İtilâf temsilcilerine müracaat etmeye karar verdi. Yalnız bu müracaat "münasip bir şekilde" yapılacaktı. Ayrıca, ormanlarda devamlı olarak denetim yapmak üzere bir müfreze bulundurulacak, İstanbul ve çevre illerdeki mahkemelerde görülen orman tecavüzü hakkındaki davalar bir an önce sonuçlandırılacaktı[3159]. Fakat bu tedbirler de başarılı olmadı.

İlerleyen süreçte ormanların bulunduğu bölgede yaşayan Rum ahali ve İstanbul'a gelen Yunan askerleri izin almaya gerek duymadan Belgrad ormanlarından kaçak odun kestiler. Hükûmet ruhsatsız odun kesilmemesi konusunda

---

3157 "5 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 12808.

3158 "İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti, Ermeni Patriği, Rum Patriği, Asuri Millî Meclisi ve Keldani Millî Meclisi Temsilcileri Arasında Yapılan 1 Ekim 1919 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/4196**, 144294.

3159 "1 Teşrîn-i Sânî 1335 (Kasım 1919)", **BOA, MV**, 217/79.

ısrar etse de[3160] İngiliz kuvvetlerinin desteğiyle Rum ahalinin ve Yunan askerlerinin kaçak kesime mani olamamaktaydı. Nitekim işgal dönemi boyunca bu mesele çözülemedi.

f. Hava Sahası

I. Dünya Savaşı hava kuvvetlerinin yoğun olarak kullanıldığı bir savaş olmasa da bu savaş sırasında hava kuvvetlerinin önemi çok iyi bir şekilde anlaşılmıştı. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nde havacılık alanında çalışmalar başlatılmış, az sayıda hava aracı ithal edilmişti. İstanbul Yeşilköy'de hava araçlarının bakım ve ikmali için bir hava sahası açılmıştı.

İstanbul'u donanma ağırlıklı kuvvetlerle işgal eden İtilâf Devletleri, denetleme gerekçesiyle Yeşilköy Hava Sahası'nı işgal ettiler. İşgalden sonra hava araçlarının hareketi İtilâf Devletlerinin vereceği izne bağlı hale geldi. Sevr Antlaşması'nda, Osmanlı hava araçlarının tamamına el konulması ve İtilâf uçaklarının Osmanlı kara ve karasuları üzerinde hareket bakımından tamamen serbest olmaları kararlaştırıldı. Sevr Antlaşması ile İtilâf uçakları karada ya da denizde kaza durumunda Osmanlı uçakları ile aynı kolaylıklardan yararlanma hakkını da elde ettiler[3161].

Anadolu'da savaşın giderek kızışması üzerine bir araya gelen Yüksek Komiserler Pelle, Rattigan, Garroni ve İtilâf Kuvvetleri Başkumandanı Harington 31 Temmuz 1921 tarihinde Türk hava araçları hakkında bir bildiri yayınladılar. Buna göre öncelikle İtilâf Devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul, Çanakkale ve Trakya'da hava araçlarının inebilecekleri bölgeler tespit edilecekti. Fransa, İtalya ve İngiltere'ye ait olmayan uçak, helikopter, uçak gemisi, balon gibi hava araçları işgal kuvvetlerinin izni olmadan uçamayacak veya yere inemeyecekti. İtilâf Devletlerine ait olan hava araçları belirgin bir şekilde işaretlenecekti. İşaretlenen hava araçları hakkında İtilâf Yüksek Komiserlerine bilgi verilecekti. Bundan sonra İşgal bölgesinde uçmalarına izin verilen tüm hava araçları ilk olarak inceleme ve kontrol amacıyla Yeşilköy'e getirileceklerdi. İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait olanlar dışındaki hava araçları ise en yakın İtilâf kumandanına

---

3160 "6 Şubat 1337 (1921)", **BOA, MV**, 221/43.

3161 **Sevr Antlaşması**, md. 318-327. Erim, **a.g.e**, s. 652-53.

teslim edilecekti. Bu bildirideki şartlara karşı çıkanlar Divân-ı Harb'te yargılanacak ve uygun görülen cezaya çarptırılacaklardı[3162].

29 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Hükûmeti hava araçlarına yönelik kararları, Belçika, Mısır, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Yugoslavya, Macaristan gibi ülkelerin diplomatik temsilcilerine bildirdi[3163]. Bu tedbirleri yeterli görmeyen Yüksek Komiserler, Harington'dan uçuş yasağına dair ek beyannameler yayınlamasını rica ettiler. Ancak bu beyannamelere gerek kalmadı. işgal yönetiminin kararıyla Osmanlı Hükûmeti'nin hava sahası üzerindeki hâkimiyeti resmen sona erdi[3164]. Bu karar sadece Osmanlı Hükûmeti'ni ilgilendirmiyordu. Bütün yabancı hava araçlarının işgal yönetiminden izin almadan bölgeye girmesi yasaklanmıştı. Söz konusu bildiri ile henüz onaylanmadığı halde Sevr Antlaşması'nın havacılık ile ilgili maddeleri yürürlüğe geçirilmişti.

28. Boğazlar Komisyonu

Kıtalar arası ticarette özel bir yeri bulunan Boğazlar bölgesi tarihin her döneminde bölgede rol oynamak isteyen büyük devletlerin ilgisini çekmişti. Çanakkale Savaşları, I. Dünya Savaşı'nın kaderini etkilemekle kalmamış, devletlerarası dinamiklerin değişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Bu gelişmeler, daha önce İstanbul ve Boğazlar bölgesinin geleceği hakkında uzlaşan İtilâf Devletlerinin plânlarında büyük değişikliklere neden olmuştu.

31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi'nin üzerinden henüz 24 saat geçmeden bölgede bulunan İtilâf donanması Boğazlar bölgesine doğru harekete geçti. Mütareke, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki tahkimatların işgaline izin verdiğinden bu hareket mütareke şartlarının bir tezahürü gibi gelişmekteydi. Ancak tahkimatların kim tarafından ve nasıl işgal edileceği belirlenmemiş olduğundan İtilâf Devletleri arasında ayrılıklar baş gösteriyordu.

3162 "İtilâf Yüksek Komiserleri ve İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harington İmzasıyla 31 Temmuz 1921 Tarihinde yayınlanan Uçaklar Hakkında Bildiri", **FO, 371/6578**, E 10692.

3163 "İngiliz Hükûmeti'nden Belçika, Mısır, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Yugoslavya, Macaristan Gibi Ülkelerin Diplomatik Temsilcilerine 29 Eylül 1921 Tarihli Bildiri", **FO, 371/6578**, E 10692.

3164 "24 Şubat 1922 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/7934**, E 2759.

Fransız Yüksek Komiseri Amet, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'la yaptığı görüşmede, Boğazlar bölgesinin Süveyş Kanalı'na benzer şekilde Fransa'nın muhafızlığına verilmesini talep etti[3165]. İngiltere'nin bölgeye tek başına hâkim olma çabaları karşısında yapılan bu talep İtilâf Devletleri bloğunun çatlamaya başladığının göstergesiydi.

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nden birkaç gün sonra Boğazlarda bulunan tahkimatları işgal ettiler. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edildiğinde Bahriye Nezâreti'nde İtilâfçı bir kontrol idaresi kuruldu. Bu kontrol idaresi, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasına göre bölgede denetimi sağlayacaktı.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra yaşanan gelişmeler, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve TBMM'nin açılması süreci Kuvâ-yı Milliye'nin güçlenerek Boğazlar bölgesine ve dolayısıyla İstanbul'a doğru ilerlemesini kolaylaştırdı. Kuvâ-yı Milliye'nin ilerleyişi Salih Paşa Hükûmeti'nden sonra iktidara gelen Damat Ferid Paşa Hükûmeti ve İstanbul'a hâkim olan İtilâf Devletleri tarafından tehdit olarak algılanıyordu. Bu anlayış Damat Ferid Paşa ile İtilâf politikalarının belirlenmesinde başrolü oynayan İngilizler arasındaki bağları daha da kuvvetlendirdi.

Damat Ferid Paşa ve İngilizler ilk etapta, Geyve'yi üs haline getiren Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Kocaeli yarımadasında bir "tampon bölge" oluşturarak bu bölgede bir savunma hattı kurmayı tasarladılar[3166]. İngiliz-Damat Ferid Paşa ortaklığının ikinci aşamadaki hedefi Millî Mücadele karşıtı güçlerden istifade etmek suretiyle TBMM'nin faaliyetlerine son vermekti. Bu maksatla çıkarılan ayaklanmaların bastırılmasından sonra Kuvâ-yı Milliye'nin Boğazlar bölgesine ilerlemesi kolaylaştı[3167]. Bu noktada müttefiklerini ikna etmeyi başaran İngilizler, Kocaeli yarımadasında Kuvâ-yı Milliye'ye karşı Yunan birlikleri ile beraber yeni bir savunma hattı kurmayı başardılar. Kuvâ-yı Milliye zaman zaman bölge-

---

3165 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 28 Aralık 1918 Tarihli Telgraf", **FO, 371/3421**, 212904.

3166 Ali Arslan, "Millî Mücadele'de Geyve Muharebeleri ve Geyve'nin Önemi", **I. Sakarya Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998)**, 1999, s. 161-174.

3167 Ali Arslan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Savunma Stratejisi Açısından Yolların Kullanılması", **Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler(21 Mayıs 2001)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 230-249.

yi zorlasa da öncelikli hedef bu bölge olmadığından iki taraf da mevcut duruma razı oldu. Bu şartlar içerisinde Sevr Antlaşması imzalandı.

Sevr Antlaşması'nda Boğazlar bölgesi idari bakımdan bağımsız ve özel bir statüye kavuşturuldu. Marmara Denizi'ni içine alacak şekilde sınırları tespit edilen[3168] bu bölge, Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecekti. Boğazlar Komisyonu İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya katılmak istediği takdirde ABD, Cemiyet-i Akvam'a üye olmaları halinde Rusya, Bulgaristan ve Türkiye tarafından atanacak delegelerden meydana gelecekti. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve Rusya delegeleri ikişer; Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye delegelerinin ise birer oy hakkı bulunacaktı. Boğazlar bölgesi İngiltere, Fransa ve İtalya'nın garantisi altında olacaktı. Boğazlar Komisyonu'nun bayrağı, bütçesi, silahlı kuvvetleri, adliye, maliye ve sağlık teşkilatı olacaktı[3169].

Milne, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, Boğazlar Komisyonu'na İngiliz temsilcisi olarak Kumandan F.H. West'in atanmasını önerdi. F.H. West'in her türlü talebi karşılayabileceğini, tecrübeli, samimi, enerjik, iyi niyetli ve ticari konularda teknik bilgilere sahip olduğunu vurgulayan Milne bu atamanın bir an evvel gerçekleştirilmesini de tavsiye etti[3170]. Antlaşmadan sonra kurulacak komisyonlarda görev almak isteyen çok sayıda şahıs İn-

---

3168 Buna göre Boğazlar bölgesinin sınırları, Avrupa yakasında, Saros Körfezi'nde Karaçalı Mevkîsinden başlayıp Kuzey-Doğu istikametinde bir hattı takip ederek, Beğlikdere Havzası güney Hudutu Kurudağ zirvesine ulaşacak, oradan dağ tepelerini izleyip Tekirdağ-Malkara yolundaki Ayrancık'ın 3 kilometre batısından geçecek, Tekirdağ'ın 18 kilometre kuzeybatısından, Çatalca-Çorlu demiryolunun 2 kilometre kuzeyinden Istıranca'nın batısından, Yeniköy içeride bırakılmak üzere bir noktada Karadeniz'e ulaşacaktı. Asya yakasında ise; Edremit Körfezindeki Dahlina Burnu ile Kemeriskele arasındaki bir mevkîden, galip devletler tarafından belirlenecek bir noktadan başlamak üzere; Manyas Gölü'nün güney sahilinden Ulubat(Apolyont) Gölü'nün güney sahilinden, Bursa'nın takriben altı kilometre batısından, İznik Gölü'nün güney noktasından Sapanca Gölü'nün batı noktasından Akabedir'in 2 kilometre doğusunda Karadeniz'e ulaşacak bir hat ile sınırlanmıştı. Boğazlar bölgesinin bu kara sınırlarına Marmara Denizi'ndeki adalar ile Çanakkale Boğazı önündeki Limni, İmroz(Gökçeada), ve Bozcaada adaları da dâhildi. Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Arslan, "Sevr Antlaşması'na Göre Boğazların Statüsü", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Denizcilik Semineri,** (17-18 Mayıs 2004), 2006, s. 165-172.

3169 **A.e.**

3170 "Karadeniz Ordusu Başkumandanı Milne'den İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 13 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5100**, E 11067.

giliz Yüksek Komiserliği'ne müracaatta bulundu[3171]. Ancak İngiliz Hükûmeti bu komisyona Tümamiral James C. Ley'i atamayı uygun gördü[3172]. Bu talepler ve yapılan atama bölgeyi fiilen işgal altında tutan İtilâf Devletlerinin bölgede resmî bir güç haline gelmeyi ne kadar arzuladıklarını gösteriyordu.

Öte yandan Yüksek Komiserler, oluşabilecek masrafları Osmanlı Hükûmeti'nin ödeyecek durumda olmadığını ileri sürerek antlaşmanın onaylanmasından önce Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasına karşı çıkıyorlardı[3173].

Boğazlar Komisyonu ile ilgili tartışmalar devam ederken TBMM kuruldu. TBMM kuvvetlerinin Yunanlıları yenerek Boğazlar bölgesine girmesi üzerine İtilâf Devletleri mütareke istemek zorunda kaldılar. Mudanya Mütarekesi'nde İstanbul, Trakya ve Boğazlar bölgesinin TBMM temsilcilerine teslimi öngörülmekteydi. Bunan sonra başlayan Lozan Konferansı'nda Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme hazırlandı. Bu sözleşme ile Boğazlar bölgesi Türkiye'ye bırakılmakla birlikte bölge, başkanlığını Türk temsilcisinin yapacağı Boğazlar Komisyonu tarafından idare edilecekti[3174]. Lozan Antlaşması'nda yapılan stratejik bir hata sonucu kurulan ve Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan Boğazlar Komisyonu'nun varlığına II. Dünya Savaşı öncesinde oluşan müsait ortamdan istifade edilerek imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile son verilebildi.

B. SEVR ANTLAŞMASI'NDAN SONRA İSTANBUL VE BOĞAZLAR BÖLGESİNDE KURULMAK İSTENEN İDARİ SİSTEM

Mondros Mütarekesi ile Sevr Antlaşması'nın imzalandığı iki yıla yakın süreçte İstanbul İşgal Yönetimi, mütareke tedbirleri adı altında örgütlenerek idari kararlar almış, işgal kurumları vücuda getirmişti. Sevr Antlaşması'nda işgal yönetimi ve kurumlarının yeniden yapılandırılması öngörülüyordu.

3171 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 23 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5100**, E 11871; "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 6 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5100**, E 11647.

3172 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 21 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 472.

3173 "24 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 339.

3174 **Lozan Antlaşması**, md. 23. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 30.

İstanbul'da meclis, hükûmet ve Padişah'ın üstünde İtilâf Yüksek Komiserlik temsilcilerinden oluşan bir idari yapı söz konusuydu. Savaş sonrasında İtilâf Devletlerinin daha önce yaptıkları antlaşmalardaki emellerinin ve mütarekeden sonra almayı düşündükleri tedbirlerin pratiğe dönüştürülmesi ile İstanbul'da, sömürgecilik tarihinde emsali görülmemiş bir işgal yönetimi teşkil edilmişti. Yetki dağılımı, karar alma ve alınan kararları uygulama aşamasında bazı sıkıntılar olmakla birlikte bu yönetim Sevr Antlaşması'na kadar varlığını muhafaza etmişti. Sevr Antlaşması'nda İstanbul ve Boğazlar bölgesi hakkında verilecek karar bu idarenin geleceğini belirleyecekti.

Yüksek Komiserler, hükûmetlerinden aksi bir talimat gelmedikçe Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına kadar kurdukları idarenin devam etmesinden yana bir karar aldılar. İşgal yönetimi teşkilatında önemli bir rol oynayan kurumlar, Sevr Antlaşması ile gerçekleştirilmek istenen yapı kurulana kadar varlığını sürdürecekti. Sevr Antlaşması'nda İstanbul ve Boğazlar bölgesinde dört temel komisyon kurulması öngörülüyordu. Bunlar Boğazlar, maliye, ordu ve deniz kuvvetleri komisyonlarıydı. Osmanlı ordusu; kara[3175],

---

3175 İtilâfçı Kara Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevleri şunlardı;

a) Türkiye'nin, 170. madde uyarınca elinde bulundurmasına izin verilecek gümrük polisi, yerel kent ve kır polisi görevlilerinin, orman bekçilerinin ve benzeri görevlilerinin sayısını saptamak.

b) Osmanlı Hükûmeti'nden, cephane stoklarının ve depolarının yerlerine, berkitilmiş (müstahkem) yapıların, kalelerin ve berkitilmiş yerlerin silâhlarına, silâh, cephane ve savaş gereçleri fabrikalarının ya da yapımevlerinin yerlerine ve işleyişlerine ilişkin bildirimleri almak.

c) Silâh, cephane, savaş gereçleri ve bunların yapımına yarayacak aygıtları teslim almak, bu teslimin nerelerde yapılacağını saptamak ve işbu antlaşma ile öngörülen işe yaramaz duruma getirme ya da biçim değiştirme işlerini denetim altında tutmak.

İtilâfçı Kara Kuvvetleri Örgütleme Komisyonu'nun görevleri özellikle şunlar olacaktır:

a) Osmanlı Hükûmeti ile işbirliği yaparak antlaşmada öngörülen temeller üzerinde Osmanlı kara kuvvetlerini düzenlemek ve öngörülen yersel bölgeleri sınırlandırmak ve son olarak, çeşitli yersel bölgeler arasında jandarma birliklerinin dağıtımım sağlamak.

b) 156. ve 157. maddelerde öngörüldüğü üzere bu jandarma birlikleri ile özel birliklerin kullanılışını ve sözü edilen maddeler uyarınca saptanmış olan bu kuvvetlerin olağan dağıtımında Osmanlı Hükûmeti'nin geçici değişiklikler getirilmesi yönündeki istekleri konusunu karara bağlamak;

c) 159. maddede öngörülen koşullar altında Osmanlı jandarmasında göreve kabul edilecek İtilâf ya da tarafsız devletler subaylarının uyruklarına göre oranını saptamak ve sözü edilen maddede bunların çeşitli görevlere katılmaları koşullarını düzenlemekti. **Sevr Antlaşması**, md. 200. Erim, **a.g.e**, s. 595-596.

deniz[3176] ve havacılık[3177] denetim ve organizasyon komisyonları tarafından yapılandırılacaktı.

Sevr Antlaşması'nda öngörülen denetim ve organizasyon komisyonların süresi beş yıldı. Ancak İtilâf Devletleri, bu sürenin bitiminde adı geçen komisyonun bir bölümünün ya da tamamının varlığını sürdürmesinin ya da sona erdirmesinin uygun olup olmayacağını değerlendirme hakkını saklı tutacaklardı[3178].

Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasıyla birlikte komisyonların ön hazırlıklarını tamamlayarak bir çalışma programı yapabilmeleri için bir an önce kurulmasını önerdiler. İtilâf menfaatleri gereği bu komisyonların vakit kaybetmeksizin faaliyetlerine başlaması gerekiyordu. Boğazlar Komisyonu, Boğazlar bölgesinin İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgalini ve bu kuvvetlerin bölgede kalabilmeleri için gereken çalışmaları organize edecekti. Maliye Komisyonu, Osmanlı Hükûmeti'nin Anadolu'da otoritesini yeniden tesis etmek ve güvenliği sağlamak amacıyla mali kaynakları yönetecekti. Ordu ve Deniz Kuvvetleri Komisyonları da Osmanlı Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması ile

3176 İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Denetleme Komisyonu'nun görevi özellikle tersanelere giderek gemilerin imhasını denetlemek, deniz savaş silâhlarını, cephaneyi ve gereçlerini teslim almak ve bunların yok edilmesini ve imhasını denetlemekti. Osmanlı Hükûmeti, İtilâfçı Deniz Kuvvetlerini Denetleme Komisyonuna, deniz kuvvetlerine ilişkin hükümlerin tam yerine getirilmesini sağlamak için, gerekli göreceği bütün bilgileri ve belgeleri ve özellikle savaş gemilerinin plânlarını, silâhlarının nelerden oluştuğunu, top, cephane, torpil, mayın, patlayıcı madde, telsiz telgraf aygıtlarının ayrıntılarını ve modellerini ve genellikle deniz savaşı gereçlerine ilişkin her şeyle, yasal ya da yönetimsel belgeleri ve yönetmelikleri verecekti. **Sevr Antlaşması**, md. 201. Erim, **a.g.e**, s. 596.

3177 İtilâfçı Havacılık Denetleme Komisyonu'nun görevi özellikle Osmanlı Hükûmeti'nin elinde bulunan mevcut havacılık gereçlerinin sayımını yapmak, uçak, balon, uçak motoru fabrikaların ve uçakların kullanabilecekleri silâhları, cephaneyi ve patlayıcı maddeleri yapan fabrikaları denetlemek, Osmanlı ülkesi üzerindeki tüm hava alanlarını, hangarları, iniş alanlarını, parkları ve depoları gezmek ve gerektiğinde öngörülen gereçlerin taşınmasını ve teslim alınmasını sağlamaktı. Osmanlı Hükûmeti, İtilâfçı Havacılık Denetleme Komisyonu'na, havacılık hükümlerinin tam olarak yerine getirilmesini sağlamak için gerekli göreceği bütün bilgilerle, yasal, yönetimsel ya da başka belgeleri ve özellikle Türkiye'deki bütün havacılık hizmetlerinde çalışan personelin sayısı ile var olan, yapılmakta ya da ısmarlanmış bulunan gereçlerin sayısını ve havacılık için çalışan bütün kurumların yerlerini, bütün hangarların ve iniş alanlarının tam bir listesini sağlayacaktı. **Sevr Antlaşması**, md. 202. Erim, **a.g.e**, s. 596-597.

3178 **Sevr Antlaşması**, md. 205. Erim, **a.g.e**, s. 597.

üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmesini sağlamak amacıyla belirlenen şekil ve koşullarda silahlı kuvvetlerin oluşturulması için çalışacaktı[3179].

İtilâf Devletleri yeni bir şekil vermek suretiyle İstanbul'da kurdukları işgal yönetimini meşrulaştırmayı ve antlaşmadan sonra devam ettirmeyi düşünüyorlardı. İstanbul'a atanacak İtilâf büyükelçilerinden oluşacak özel konsey Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların faaliyetlerini düzenleyecek ve antlaşmanın uygulanmasını sağlayacaktı[3180]. İngiltere hazırlanan bu plânı kısa bir süre içerisinde müttefiklerinin onayına sunacaktı.

Sevr Antlaşması'nda Fransa, İngiltere ve İtalya'nın birer temsilcisinin yer alacağı bir Maliye Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti Maliye Komisyonu'na gerekli durumlarda danışma niteliğine sahip bir komiser atayacaktı[3181]. Maliye Komisyonu, Türkiye'nin kaynaklarını korumak ve arttırmak amacıyla gerekli gördüğü önlemleri alacaktı. Maliye Nazırı'nca her yıl hazırlanacak bütçe ilk önce Maliye Komisyonu'na havale edilecek ardından komisyonunun uygun göreceği biçimde meclise sunulacaktı. Maliye Komisyonu'nun uygun görmeyeceği değişiklikler yürürlüğe geçirilmeyecekti. Maliye Komisyonu bütçe, mali yasa ve yönetmeliklerin uygulanışını da denetleyecekti. Bu denetim Maliye Komisyonu'nun doğrudan doğruya buyruğu altında bulunacak ve üyeleri bu komisyonun onayıyla atanabilecek olan Osmanlı Maliye Müfettişliği aracılığıyla yapılacaktı. Osmanlı Hükûmeti bu müfettişlere görevlerini yapabilmeleri için gerekli bütün kolaylıkları sağlamakla ve komisyonun önerebileceği tedbirleri almakla mükellef olacaktı[3182]. Ayrıca Maliye Komisyonu, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak para sürümünü düzenleyecek, uygun ve hak gözetir görülecek bütün yollarla bunu sağlıklı bir duruma sokmakla görevli olacaktı[3183].

3179 "Robeck'ten Curzon'a 30 ve 31 Temmuz 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5054**, E 9170; F.C.R.E.A Part V, 1920, No. 60, **FO, 406/44**.

3180 "Derby'den Curzon'a 17 Eylül 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 122, **FO, 406/44**.

3181 **Sevr Antlaşması**, md. 231. Erim, **a.g.e**, s. 605.

3182 **Sevr Antlaşması**, md. 232. Erim, **a.g.e**, s. 605-606.

3183 **Sevr Antlaşması**, md. 233. Erim, **a.g.e**, s. 606.

Osmanlı Hükûmeti, Maliye Komisyonu'nun izni olmadıkça, hiçbir iç ya da dış borçlanmaya teşebbüs etmeyecekti[3184]. Düyûn-ı Umûmiye'nin faiz ve anapara ödemelerinin güvencesi olarak ayrılmış ya da verilmiş gelirler dışındaki tüm kaynaklar Maliye Komisyonu'nun buyruğu altında olacaktı. Bu kaynaklardan ilk olarak Maliye Komisyonu'nun aylıkları, günlük giderleri ile Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasından önce ve sonra Osmanlı toprakları üzerinde bulunan işgal kuvvetlerinin masrafları ödenecekti. Hatta devlet yararına yapıldığına kanaat getirilmesi halinde Türkiye'den ayrılmış olan topraklar üzerindeki İtilâf işgal kuvvetlerinin giderleri dahi Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı. Bu giderlerin tutarı ile yıllık taksit tutarları Maliye Komisyonu'nca belirlenecekti. İkinci sırada Türkiye'nin malî durumu ve yönetiminin temel giderlerinin karşılanması zorunluluğu göz önünde tutulmak koşuluyla 1 Ağustos 1914'den sonra yabancıların maruz kaldığı kayıplar ya da zararlar nedeniyle ödenmesi gereken tazminatlar yer alıyordu. Maliye Komisyonu, kişisel zarar yüzünden öne sürülen istemlerin tutarını belirleyerek bunların ödenmesini sağlayacaktı[3185].

Maliye Komisyonu uygun bulmadıkça Osmanlı Hükûmeti, kendi vatandaşlarına ya da yabancılara hiçbir yeni ayrıcalık vermeyecekti[3186]. Maliye Komisyonu, Düyûn-ı Umûmiye'nin gelirlerini toplayabilmesi için de gerekli düzenlemeleri yapacaktı[3187].

Osmanlı gümrük idaresi de Maliye Komisyonu'nca atanacak ve görevden alınabilecekti. Gümrük vergi tarifesi, ancak Maliye Komisyonu'nun onayıyla değiştirilebilecekti[3188].

Maliye Komisyonu'na gelecekte Düyûn-ı Umûmiye'nin haklarının korunması ve genişletilmesi için gerekli yetkiler de veriliyordu. Maliye Komisyonu sayesinde ileride Düyûn-ı Umûmiye'nin varlığına dahi gerek kalmayabilirdi. Düyûn-ı Umûmiye'nin görev süresi sonunda Fransa, İngiltere ve İtalya

---

3184 **Sevr Antlaşması**, md. 234. Erim, **a.g.e**, s. 606.

3185 **Sevr Antlaşması**, md. 235-236. Erim, **a.g.e**, s. 606.

3186 **Sevr Antlaşması**, md. 240. Erim, **a.g.e**, s. 608.

3187 **Sevr Antlaşması**, md. 246. Erim, **a.g.e**, s. 609-610.

3188 **Aynı madde.**

hükûmetleri bu konseyin devamıma ya da yerini Maliye Komisyonu'nun almasına hisse senedi sahiplerine danıştıktan sonra oyçokluğuyla karar vereceklerdi[3189].

Maliye Komisyonu, ileride borçlanma senetleri taşıyıcılarına, antlaşma ya da mevcut kararnameler gereğince verilmiş güvenceler yerine yeterli başka güvenceler ya da Türkiye'nin genel gelirleri üzerinden bir ipotek konmasını önerme yetkisine de sahip olacaktı[3190].

Maliye Komisyonu'nun görev süresi İtilâf Devletlerinin Osmanlı Hükûmeti'nden olan talepleri karşılanır karşılanmaz ve savaş öncesi borçlar ödenir ödenmez son bulacaktı[3191]. Osmanlı maliyesini denetleme, yönlendirme ve idare vasfına sahip olacak Maliye Komisyonu, I. Dünya Savaşı sırasında mali bağımsızlık yolunda kaydedilen gelişmelerin sona ermesine neden olacaktı. Maliye Komisyonu'na verilen yetkiler, Osmanlı mali bağımsızlığının tamamen sona erdirecek, Osmanlı Devleti'ni İtilâf Devletlerine bağımlı hale getirecekti.

İstanbul İşgal Yönetimi, Sevr Antlaşması onaylanmadan Osmanlı yönetim birimlerini organize, kontrol ve denetlemek amacıyla komisyonların kuruluş sürecini hızlandırmak amacıyla hazırlık çalışmaları başlattı. İtilâf yetkilileri önceden yapılacak hazırlıklarla daha etkili bir organizasyon tesis edilebileceğini düşünüyorlardı. Kurulması plânlanan komisyonlar arasında en acil olanları, antlaşma taslağındaki Askerî Komisyonlarla Boğazlar bölgesinde kurulacak olan Polis Komisyonu idi. Çünkü İtilâf Devletleri açısından TBMM'nin faaliyetleri birinci dereceden tehlike haline gelmişti. İtilâf Devletleri bu komisyonlarla Anadolu'daki "millî çeteleri" bastırmayı ve kamu güvenliğini sağlamayı hedefliyorlardı[3192]. Aslında kullanılan "millî çeteler" tabiri bile İtilâf temsilcilerinin Millî Mücadele Hareketi'nin ciddiyetini kavrayamadıklarını göstermekteydi. İlk etapta ordu, donanma, Boğazlar ve maliye alanlarda hizmet verecek komisyonu kurmayı plânlayan İtilâf temsilcileri, henüz Sevr Antlaşması imzalanmadan ve

3189 **Sevr Antlaşması**, md. 246-252. Erim, **a.g.e**, s. 609-611.

3190 **Sevr Antlaşması**, md. 247. Erim, **a.g.e**, s. 610.

3191 **Sevr Antlaşması**, md. 257. Erim, **a.g.e**, s. 612.

3192 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1920 Tarihli Çok Acil Telgraf", **FO, 371/5272**, E 9075.

onay aşamasına gelinmeden bu komisyonlar için atama yapılmasını tavsiye ediyorlardı[3193].

İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması üzerinde uzlaşmaya varmış olsalar da kurulacak komisyonlar konusunda bazı ihtilafların yaşanması kaçınılmazdı. Kurulacak komisyonlar arasında Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bir yeri vardı. Bu nedenle uzlaşma sağlamada öncelik Boğazlar Komisyonu'na verildi[3194].

Boğazlar Komisyonu dâhil bütün komisyon üyelerinin maaşlarının ve komisyon masraflarının Osmanlı Hükûmeti tarafından ödenmesi öngörülüyordu[3195].

İtilâf Devletleri bu komisyonların İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserlerin veya ileride atanacak büyükelçilerin denetimi altında kalmalarını amaçlıyorlardı[3196]. Bu durumda Osmanlı yönetimine bırakılan İstanbul ile uluslararası statü verilen Boğazlar bölgesi arasında bağlantı kurulacak ve eşgüdüm sağlanacaktı.

Sevr Antlaşması'nda kurulması plânlanan komisyonlara hangi devlet temsilcilerinin katılacağı ve başkanlık yapacağı önemli bir mesele haline geldi. İngilizler organizasyon komisyonlarında üç büyük müttefikin eşit temsil edilmesinden kontrol komisyonlarında ise İngiliz, Fransız ve İtalyanların her biri için katılım oranının %25 Amerika için %15 Japonya için %10 olmasından yana idiler. İngilizler açısından Askerî Komisyon Başkanlığı hayati önem taşımaktaydı. Onlara göre en büyük Müslüman kuvvet olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmanın en uygun şekilde yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olmalıydı. İngiliz tezleri şu esaslara dayanmaktaydı; doğuda menfaatleri ağır bastığından Osmanlı Devleti'ndeki rahatsızlıklar daha çok İngiltere'yi ilgilendirmekte idi. Türkiye ile savaşın yükü neredeyse tamamen İngiltere'ye binmişti. Savaş sonrasında kurulan kontrol komisyonlarının başkanı genelde İngiliz olmuştu. İşte bu nedenlerle İngiltere, Askerî Komisyon Başkanlığı'na son derece ehemmiyet vermekte idi. İngilizler Askerî Komisyon Başkanlığı'na talip olmaları

3193 **A.b.**

3194 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 9621.

3195 **A.b.**

3196 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine, Savaş, Deniz ve Hava Bakanlıklarına 30 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 9621.

halinde müttefiklerinin de deniz ve hava komisyonlarının başkanlıklarına talip olacaklarını biliyorlardı. Bu nedenle İngiltere, Askerî Komisyon başkanlığının verilmesi şartıyla diğer iki komisyon başkanlığının müttefikleri arasında paylaşılmasına razı idi[3197]. Bu konuda İngiliz yetkililer arasında tam bir uyum söz konusuydu[3198].

İngilizler emir komuta zinciri içerisinde saygı görmelerini sağlamak için temsilcilerini yüksek rütbeliler arasından seçmeyi tercih ediyorlardı[3199]. Boğazlar Komisyonu'ndaki konumundan dolayı İngiliz temsilcisinin en az Tuğamiral rütbesine sahip olanlar arasından seçilmesi düşünülüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, atanacak üyenin donanma ataşeliği yapmış, uluslararası komisyonlarda çalışmış, tecrübe sahibi olanlar arasından seçilmesini ve Fransızcaya hâkim birisi olmasını önerdi[3200]. Çünkü Boğazlar Komisyonu da İngilizler için en az Askerî Komisyon kadar önemli idi.

23 Ağustos 1920 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda, Max Muller başkanlığında, Savaş Bakanlığı'ndan Tümgeneral Thwaites, Deniz Bakanlığı'ndan Yüzbaşı G.C. Dickens, Havacılık Bakanlığı'ndan Pilot Kumandan Wyan, Hazine'den Fass ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Fitzmaurice İstanbul'da kurulacak İtilâfçı kontrol ve organizasyon komisyonları meselesini müzakere ettiler. Kontrol komisyonu formatında kurulacak olan Askerî Komisyon altı aylık sınırlı bir süre için faaliyet gösterecekti. Organizasyon komisyonları ise antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren beş yıl faaliyet gösterecek, bu sürenin sonunda bunların devamına veya kaldırılmasına karar verilecekti. Bu komisyonlarda İngiltere, Fransa ve İtalya dışında yer alan müttefiklerin temsil edilip edilmeyeceği de görüşmeler esnasında ele alındı. Muller, Sevr Antlaşması'na göre bu komisyonların esas müttefikler tarafından atanacağını ifade etti. Antlaşmada esas (başlıca) müttefikler İngiltere Fransa, İtalya ve Japonya olarak tarif edil-

3197 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 9938.

3198 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 20 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 9938.

3199 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 10370.

3200 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 30 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 10370.

mişti. Japonya işgal kuvvetlerinde bir paya sahip olmamasına ve uzak olmasına rağmen kontrol komisyonunda temsil edilme hakkına sahip oluyordu. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Japonya'yı aralarına almak gibi bir düşünceleri bulunmuyordu. İngiltere'nin öncelikli hedefi Askerî Komisyon Başkanlığı'nı ele geçirmekti. Bu koşulla Fransa'nın Maliye Komisyonu Başkanı ataması kabul edilecekti. İngilizler, Fransız başkan bir yıl görevde kaldıktan sonra İtalyanların desteğiyle A. Block'u başkan seçtirmeyi plânlıyorlardı. Askerî Komisyon kısa ömürlü olacağından İngilizler bu süre zarfında Askerî Komisyon Başkanlığı'nı ele geçirmeyi tasarlıyorlardı. Almanya ve Bulgaristan'daki Askerî Komisyonlar Fransız, Avusturya-Macaristan'dakiler İtalyan başkanlığında olduğundan Türkiye'deki Askerî Komisyon Başkanı'nın İngiliz olmasının kolaylıkla kabul edileceği bekleniyordu. İngilizler Paris'te toplanacak Büyükelçiler Konferansı'nda bu tezi savunacaklardı. Fransızlar ise başkumandanın Büyükelçiler Konseyi'ne karşı sorumlu olması için bastırıyorlardı. Muller, işgalin daha statik bir hal alması bakımından başkumandanın İstanbul'daki İtilâf Yüksek Komiserlerine veya Büyükelçilerine karşı sorumlu olmasının daha pratik olacağını ileri sürmekteydi. İngilizler işgal tecrübelerinin verdiği ustalıktan olacak her türlü olasılığı düşünüyorlardı. Wyan, başkanın görevdeyken ölmesi halinde kalan süresi için kendi milletinden bir başkan atanmasının uygun olacağını beyan etti ve bu fikir kabul edildi. Dickens da Deniz Kuvvetleri Komisyonu'nun başına bir İtalyan, Havacılık Komisyonu'na da bir Fransız başkan getirilebileceğini, bunların başkanlığının dönüşümlü olması gibi bir sorun olmadığını, çünkü ömürlerinin antlaşmanın onaylanmasından sonra altı ay olduğunu açıklığa kavuşturdu[3201].

İngilizlerin bir plânı da Askerî Kontrol Komisyonu Başkanlığı'nı silahsızlandırılmış bölgedeki İtilâf kumandası ile birleştirmekti. Yapılan müzakerelerden sonra Fransız Hükûmeti bu görüşü prensipte kabul etti[3202]. İtalyan Hükûmeti'nin de yapılan öneriye sıcak bakması üzerine[3203] İtilâf Devletleri İs-

---

3201 "23 Ağustos 1920 Tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Yapılan Departmanlar Arası Konferans'tan", **FO, 371/5272**, E 10493.

3202 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11278, Ek 1; "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11573.

3203 "İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 15 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11433.

tanbul ve Boğazları içine alan silahsızlandırılmış bölgeyi tek elden yönetmek üzere harekete geçtiler.

19 Haziran 1921 tarihinde toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Fransa ve İngiltere Harington'un Askerî Komisyon Başkanlığı konusunda anlaşmaya vardı. Harington'un, Askerî Komisyon Başkanı olması karşılığında Kontrol Alt Komisyonu (Silahsızlandırma Alt Komisyonu) Başkanı İtalyan, Jandarma Alt Komisyonu Başkanı Fransız ve Özel Birlikler Alt Komisyonu Başkanı İngiliz olacaktı. Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreteri Fransız, Gümrük Daimi Umûmi Müfettişi İngiliz olacak, eşit dağılım esasları doğrultusunda bu görevlere eş üçüncü bir görev bir İtalyan subayına verilecekti[3204]. Bu esasları birkaç gün içerisinde İtalya da kabul ettiğini açıkladı[3205]. Ancak İtalyan Hükûmeti, Maliye Komisyonu Daimi Umûmi Sekreterliği'nin bir İtalyan subayına verilmesini[3206] ve imtiyaz sözleşmelerinin tamamı üzerinde kontrol yetkisine sahip bir memur atamayı talep etti. Müttefikleri, böyle geniş yetkilere sahip memuriyetleri İtalya'ya vermeye razı olmadıklarından[3207] Osmanlı Hükûmeti ile Maliye Komisyonu arasında irtibat görevinin bir İtalyan memuruna vermeyi uygun gördüler[3208]. İtalyan ve Fransızların talepleri neticesinde varılan anlaşmaya göre bir tepki oluşmaması için Harington'un başkumandanlığı Türk ve dünya kamuoyuna ilân edilmeyecekti. Müttefiklerinin İngiltere'nin saygınlığının artmasını önlemek amacıyla böyle bir tutum sergilediklerini düşünseler de İngilizler bu isteği kabul ettiler[3209].

Başkumandanlığı tanındıktan sonra Harington, İstanbul'da Bolşeviklere yönelik geniş çaplı bir operasyon başlattı. Bu operasyonda tutuklanan 59 kişinin

---

3204 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Cheetham'a 23 Mayıs 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6483**, E 5586; "Curzon'dan E. Crowe'a 19 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6483**, E 7013.

3205 "Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 20 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6483**, E 7090.

3206 "İtalya'nın Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Temmuz 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6483**, E 8233.

3207 "Curzon'dan Martino'ya 3 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6484**, E 10739.

3208 "İtalya'nın Londra Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 19 Aralık 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6485**, E 14240.

3209 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6483**, E 7375.

29'una sürgün cezası verilirken gerisi serbest bırakıldı. Operasyon hazırlıkları büyük bir gizlilik içerisinde yürütüldüğünden Harington, Yüksek Komiserlere önceden bilgi vermemişti. Öyle ki; İngiliz Yüksek Komiseri dahi gelişmelerden haberdar edilmemişti. Harington'un bu tutumuna tepki gösteren İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, onun Yüksek Komiserlere karşı sorumlu olduğunu belirterek bu tür vakaların tekrarlanması halinde başkumandanlığını tanımayacaklarını açıkladılar[3210]. Aslında Harington basın yoluyla duyuramadığı başkumandanlığını bu tür vakalarla dolaylı olarak ilân etmek istiyordu. Fakat İtilâf Yüksek Komiserlerinin büyük bir tepkisi ile karşılaşmıştı. Bundan sonra hâkimiyet mücadelesi Fransız ve İtalyan askerî yetkilileri ile Harington arasında değil, İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri ile Harington arasında olacaktı.

Harington başkumandanlığını ilân etmek için her yolu denedi. İstanbul ve çevresinde uçuş yasağı hakkında bir bildiri hazırlatan Harington, bu bildirinin altına İstanbul İtilâf Orduları Başkumandanı unvanını yazdırdı. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri buna da hemen tepki gösterdiler[3211]. Çünkü Harington dolaylı yoldan da olsa başkumandanlığını ilân etmişti.

İtilâf hükûmetlerinin emri altındaki kuvvetlerin güvenliğinden sorumlu olduğunu savunan Harington, Yüksek Komiserlere danışmadan hareket edebilme hakkına sahip olduğunu düşünüyordu[3212]. Bu konuda bir anlaşma sağlanamadığından başkumandanla Yüksek Komiserler arasındaki yetki tartışmaları işgal sonuna kadar devam edecekti.

Fransız basın ve kamuoyunda İstanbul'da askerî kontrolün İngilizlere emanet edilmesinden dolayı Fransız Hükûmeti sert bir şekilde eleştiriliyordu[3213]. Fransız Hükûmeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra üç yıla yakın bir süre İstanbul'un kumandası ile ilgili iddiasından vazgeçmemişti. Ancak İngilizlerin yaptığı son teklifte, maliye ve jandarma üzerinde hâkimiyet kurma hakkı tanın-

---

3210 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 ve 2 Temmuz 1921 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/6483**, E 7554 ve E 7555.

3211 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6483**, E 7555.

3212 "Rattigan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Temmuz 1921 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/6483**, E 7626.

3213 "Cheetham' dan Dışişleri Bakanlığı'na 8 Şubat 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6484**, E 8295.

dığından Fransız Hükûmeti, zaten fiilî hale gelen Harington'un başkumandanlığını tanımayı kabul etmişti.

İngiliz Hükûmeti; Harington'un, Yüksek Komiserlerle yakın temas halinde olduğunu ve sadece istişari anlamda temasta bulunduğunu, bunun dışında onlara karşı hiçbir şekilde sorumlu olmadığını açıkladı. Harington, kumandası altındaki bölgede asayişi sağlama, Divân-ı Harb kurma, düzeni sağlama, İtilâf askerlerinin güvenliğini temin etme ve diğer tüm askerî meselelerde kendi inisiyatifi ile hareket edebilme yetkisine sahipti[3214]. Esasında mesele Yüksek Komiserlik teşkilatlarının farklı şekilde yapılandırılmasından kaynaklanmıştı. İngiltere, İstanbul Yüksek Komiserlik teşkilatını kurarken diplomatik meseleleri Yüksek Komisere askerî meseleleri başkumandana emanet etmiş, her ikisine ortak meselelerde eşgüdüm halinde birbirinden faklı meselelerde ise bağımsız hareket edebilme imkânı tanımıştı. Fransız ve İtalyanlar aynı şekilde görev dağılımı yapmakla birlikte İstanbul Yüksek Komiserlerini, askerî yetkililerin üstü olarak kabul etmişlerdi. Bu nedenle İtalya ve Fransa hükûmetleri, Yüksek Komiserlerinin rütbe olarak İstanbul'daki askerî yetkililerden yüksek olmasına dikkat etmişler, atamaları bu şekilde yapmışlardı[3215]. Dolayısıyla Harington'un, Yüksek Komiserlere karşı sorumluluğunu görüşmek üzere bir araya gelen Yüksek Komiserler anlaşma sağlayamadılar. İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri, Harington'un askerî meselelerde kendi inisiyatifi ile hareket etmesi ilkesini benimserlerken düzeni sağlama ve askerî mahkeme kurma konusunda Harington'un Yüksek Komiserlere bağlı olmasında ısrar ediyorlardı[3216].

Başkumandanın yetkileri ile ilgili tartışmalar sürerken Askerî Organizasyon ve Kontrol Komisyonu Umûmi İdari Komitesi'ne İngiliz Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan General E. Mombelli ve Fransız Tümgeneral C. Charpy atandı. Umûmi İdari Komite ilk toplantısını 6 Eylül 1921 tarihinde yaparak çalışmalarına başladı. İtilâf Generalleri, alt komisyonların çalışma yöntemleri üzerinde tamamen anlaşmaya vardılar[3217]. Bir iki hafta içerisinde askerî komis-

3214 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 2 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6484**, E 8697.

3215 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 9 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6484**, E 9084.

3216 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6484**, E 9473.

3217 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 6 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5774**;

yona bağlı alt komisyonlar kuruldu[3218]. Bu komisyonların hangi alanlarda çalışacakları tespit edildi. Buna göre İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Osmanlı savaş malzemelerinin tasarrufu ve kontrolü hakkındaki sorunlarla ilgilenecekti. İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu, Özel Birlikler Alt Komisyonu; üç büyük İtilâf Devleti üyelerinden oluşacak, bir İngiliz subayının başkanlığında olacak, Osmanlı Harbiye Nezâreti'nin yeniden organizasyonunu sağlayacak ve Harbiye Nezâreti tarafından verilen talimatları denetleyecekti. Merkezi hükûmetin emri altında istihdam edilecek yeni birlikleri de bu komisyon denetleyecekti. Harbiye Nezâreti diğer komisyonlarla İtilâfçı irtibat bölümü aracılığıyla temas kurabilecekti. Ayrıca irtibat personeli, İdari Umûmi Komite veya herhangi bir alt komisyon tarafından verilen emir ve talimatların Harbiye Nezâreti içerisinde uygulanışını denetleyecekti[3219].

İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu; Osmanlı jandarmasını organize ve kontrol edecekti. Bu komisyonlar sadece Boğazlar bölgesiyle ilgili değil Türkiye'nin tamamı hakkında karar alacaklardı. Böylece yürürlüğe girmediği iddia edilen Sevr Antlaşması'nın en önemli maddelerinden bir tanesi, İstanbul'da ve işgal edilen bölgelerde yürürlüğe geçirildi. İtilâf Devletleri tarafından kurulan komisyonların bundan sonraki hedefi; Sevr Antlaşması'nın işgal edilmeyen bölgelerde

---

"Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6484**, E 10957.

3218 Askerî Komisyon ve Alt Komisyonları şu şekilde kurulmuştu;
Nişantaşı İtilâf İşgal Orduları Umûmi Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan Umûmi İdari Komite; Başkanı İngiliz üye Korgeneral Charles H. Harington, İtalyan üye General E. Mombelli, Fransız üye Tümgeneral C. Charpy, Sekreter Yarbay T.G.G. Heywood.
Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Silahsızlanma Alt Komisyonu; Başkanı İtalyan üye Tümgeneral Bassingnano, Fransız üye Yarbay Chatel, İngiliz üye Yarbay W.C.E. Twidake, Sekreter Teğmen Martinengo.
Osmanlı Jandarma Genel Karargâhı'nda faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Jandarma Alt Komisyonu; Başkanı Fransız üye tümgeneral Fillonneau, İtalyan üye Albay Caprini, İngiliz üye Yarbay J.A.W. Spencer, Sekreter Teğmen Wurtz.
Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Özel Unsurlar Alt Komisyonu; Başkanı İngiliz üye Tümgeneral G. McK. Franks, İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Genin.
Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde faaliyette bulunacak olan irtibat bölümü; Başkanı İngiliz üye Albay A.T. Beckwith; İtalyan üye Albay Montagano, Fransız üye Kumandan Layer, Sekreter G;E. Wheeler. "Diyagram 40 nolu resim", **WO 32/5774.**

3219 "İtilâfçı Askerî Kontrol ve Organizasyon Komisyonları Hakkında 24 Mart 1922 Tarihli Genelge", **WO 32/5774.**

de hayata geçirilmesiydi. Bunun için Millî Mücadele Hareketi'nin etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu.

Osmanlı Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nın henüz onaylanmamış olmasını gerekçe göstererek Askerî Komisyon ve Alt komisyonlarını tanımadığını açıkladı. Harington, Ankara Hükûmeti'nin yapmış olduğu uyarı nedeniyle İstanbul Hükûmeti'nin komisyonları tanımadığını düşünmekteydi. İlk etapta Harington, bu komisyonların Osmanlı Devleti açısından fayda sağlayacaklarını iddia ederek Harbiye Nazırı'nı ikna etmeye çalışmıştı. İkna çalışmaları sonuç vermeyince İtilâf temsilcileri komisyonların tanınması amacıyla baskılarını arttırdılar[3220].

Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulacak mekanizmanın işleyişi ile ilgili kararlar almaya başlayan İtilâf Generalleri, Askerî Komisyon ve diğer alt komisyonların işleyişinde birliği sağlamak amacıyla ödeme ve harcırahların eşit olması prensibine dayanan bir taslak üzerinde anlaşmaya vardılar[3221]. Anlaşıldığı üzere Yüksek Komiserler arasında İstanbul'un işgalinin hemen ertesinde sağlanan uzlaşma İtilâf Generalleri arasında çok geç sağlanabildi.

İngilizler bir buçuk aydan fazla bir süre düşündükten sonra Maliye ve Boğazlar Komisyonları dışında kurulacak komisyonların İstanbul'daki İtilâf temsilcilerine veya sonradan atanacak Büyükelçilere bağlı olmalarını önerdiler. Bunun sebebi atanacak diplomatik temsilcilerin mali konularda ehliyet sahibi olmamalarıydı. İtilâf Devletleri açısından Sevr Antlaşması'nın temelini oluşturan mali meseleler ve Boğazlar meselesi diğer meselelerden ayrı ehemmiyete sahipti. Mali konularda bir paylaşım söz konusu olabilirdi. Fakat Boğazlar konusunda böyle bir paylaşımdan söz etmek mümkün değildi. Bu nedenle İngilizler; Boğazlar Komisyonu'nun Cemiyet-i Akvam'ın atayacağı tarafsız bir hakem komisyonu tarafından idare edilmesini önerdiler[3222].

3220 "Osmanlı Hükûmeti'nin Alt komisyonları Tanımayı Reddetmesi (g.y) Kasım 1921", **WO, 32/5774**.

3221 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişlerine 21 Aralık 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6485**, E 14041.

3222 "İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'dan İngiliz Paris Büyükelçisi Derby'e 30 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5272**, E 10924.

Maliye ve Boğazlar Komisyonları dışındaki komisyonlar Yüksek Komiserlere[3223] bağlı olacaklardı. Bu bağlamda Askerî Komisyon Başkanı olacak İtilâf Kuvvetler Başkumandanı, Yüksek Komiserlere bağlanmış olacaktı. Bu durum İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından şüpheyle karşılandı[3224]. İngilizler işgal boyunca başkumandanın, Yüksek Komiserlerin ortak kararlarıyla uyum içerisinde faaliyette bulunmasını, ancak gerektiğinde bağımsız hareket etmesini savunuyorlardı. Başkumandanın, Yüksek Komiserlere bağlı olması halinde kurulacak yeni yönetim içerisinde üç büyük İtilâf Devleti aynı paya sahip olacaktı. İşgal yönetimi içerisinde kendisini her zaman büyük ortak olarak gören İngiltere'nin bu statükoyu kabul etmesi oldukça zordu.

Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te İtilâf temsilcileri arasında kurulacak komisyonların başkanlıkları konusunda kıyasıya bir pazarlık yaşandı. Yapılan toplantılardan sonra Askerî Komisyon Başkanlığı'na dönüşümlü bir şekilde ilk olarak bir İngiliz subayın getirilmesi kabul edildi. Yalnız başkanlık periyotları iki yıl olmayacaktı. Bu komisyonlar için beş yıllık bir süre öngörüldüğünden üçüncü olarak başkanlığı devralacak üye sadece bir yıl görevde kalabilecekti. Yapılan düzenlemeyle Askerî Komisyon Başkanlığı beş yıl yani atmış ay süreceğinden her bir başkanın yirmi ay görevde kalması kararlaştırıldı. Askerî Komisyon'dan sonra ikinci derecede öneme sahip Deniz Kuvvetleri Komisyonu'na Fransız, üçüncü öneme sahip olan Havacılık Komisyonu'na ise bir İtalyan başkan seçilmesi kabul edildi[3225]. Böylece İngilizler istediklerini aldılar. Askerî Komisyon kadar ehemmiyete sahip olmadıklarından deniz kuvvetleri ve havacılık komisyonları kısa süreli olacak ve yine en kazançlı çıkan taraf İngiltere olacaktı.

Komisyonların kurulması konusunda İngiliz Deniz Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmalar oldukça ilginçtir. Deniz Bakanlığı'nın, Boğazlar Komisyonu'nun İstanbul'daki İtilâf temsilcilerine bağlı olmasına antlaşmanın izin vermediği şeklindeki izahatına karşın[3226] Dışişleri Bakanlı-

3223 Devletlerarası ilişkiler normale döndükten sonra Büyükelçi unvanı kullanılacaktı.

3224 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11270.

3225 "Paris'te Bulunan İngiliz Temsilcisi Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a 10 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11278.

3226 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11296.

ğı, Paris Büyükelçiler Konferansı'nın antlaşmayı uygulamayacağı şeklinde bir cevap verdi[3227]. Bu yazışmalar İngilizlerin dünya tarihinin en ağır antlaşmalardan biri olan Sevr'i dahi yeterli bulmadıklarını göstermekteydi.

Komisyonların kuruluş ve idare tarzı ile ilgili müzakereler devam ederken İngiliz Hükûmeti, Düyûn-ı Umûmiye'deki temsilcisi Adam Block'u Maliye Komisyonu'na üye olarak atadı[3228]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu atamayı 28 Eylül 1920 tarihinde Block'a tebliğ ederek ona diğer müttefiklerle yapılacak müzakerelerden sonra tafsilatlı izahatta bulunulacağını bildirdi[3229]. Buradan da İngilizlerin yine müttefiklerinden habersiz olarak komisyonlara üye atadıkları sonucuna varılabilir. İngilizler atamayı yaptıktan sonra müttefikleri ile görüşmelere başlıyor ve müttefiklerini emrivakiyle karşı karşıya bırakıyorlardı.

İtilâf temsilcileri, Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların rahat çalışabilmeleri için İstanbul'da müsait mekân aramaya başladılar. Osmanlı Hükûmeti kabul etse de etmese de Maliye Komisyonu'nu kurma kararlılığında olan Yüksek Komiserler, bu komisyonun çalışmalarını sürdürebileceği uygun bir mekân arıyorlardı[3230]. Öyle ki; komisyon üyelerinin maaşları dahi belirlendi[3231]. İngiliz Hükûmeti, komisyonlar kurulduktan sonra bu tür konuların ilgili komisyonlara bırakılmasını önerdi[3232].

İstanbul'da kurdukları işgal kurumlarının masraflarını Osmanlı Devleti'nin hesabına borç olarak kaydeden Yüksek Komiserler, Yunan işgal bölgesinden ve TBMM'nin denetimindeki bölgeden gelir toplayamayan Os-

---

3227 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 23 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11296.

3228 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 23 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 11573.

3229 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Adam Block'a 23 Eylül 1920 Tarihli Talimat", **FO, 371/5273**, E 11573.

3230 "31 Aralık 1920 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6494**, E 1098.

3231 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 31 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 22; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 21 Ocak 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6482**, E 274.

3232 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 5 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6482**, E 22.

manlı Hükûmeti'nden masrafları tahsil edemeyeceklerini anladılar. Bu durumda masraflara karşılık para cezası kesme yetkisi verilen işgal kurumlarının, ceza kesmek suretiyle topladıkları paralar kullanılacaktı. Bu bağlamda Maliye Komisyonu'nun masrafları İtilâfçı Kömür Komisyonu tarafından kesilen cezaların toplandığı fondan karşılanacaktı[3233].

İngilizlerin İstanbul'da başrolü oynama arzularına karşın, müttefikleri kurulacak komisyonlardaki görev dağılımı ve başkanlık sürelerini olabildiğince eşit dağıtabilmek için çaba sarf ediyorlardı[3234].

Sevr Antlaşması'nda İtilâfçı komisyonlara, antlaşmanın önsözünde esas müttefikler olarak tarif edilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın atama yapacakları öngörülmüştü. Daha önceden sadece ilk üçünün yapacağı atamalarla komisyonların şekilleneceği düşünülmüştü. Fakat dördüncü büyük müttefik olarak Japonya'nın da müzakerelere katılması gerekiyordu. Antlaşma metninde bunu kabul eden İngiliz Hükûmeti, Japonya'nın kendi delegesini ataması hakkında Fransız Hükûmeti'nin nabzını yokladı[3235]. İngilizler Japonya'nın komisyonlarda temsil edilme hakkı bulunduğunu bilmekle birlikte onları saf dışı bırakma hesapları yapıyorlardı.

Sonunda İngiltere, komisyonlara üye ataması için Japonya'ya davette bulunmaya karar verdi. Ancak İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby, diğer İtilâf Devletlerine böyle bir davette bulunulmadığını gerekçe göstererek bu karara itiraz etti. Derby, meselenin Büyükelçiler Konferansı'nda diplomatik yollardan halledilmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeydi[3236].

Paris'te Büyükelçiler Konferansı'ndan başka Marshall Foch başkanlığında toplanan İtilâfçı Askerî Komisyon, Sevr Antlaşması'nın tatbikata geçirilmesi konusunu masaya yatırdı. Askerî Komisyon, Japonya'nın diğer devletlere göre daha az sayıda temsilci bulundurması gerektiği düşüncesinden hareketle komisyonlarda üç büyük İtilâf Devleti'nin %30'ar, Japonya'nın %10 üye ile temsil edilme-

3233 "23 Eylül 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, 10964.

3234 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12152.

3235 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Derby'e 29 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, 11971.

3236 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12182.

sini önerdi[3237]. Bu teklifin sebebi, Japonya'nın savaşın kazanılması ve Mondros Mütarekesi'nin uygulanması aşamasındaki katkısının diğer İtilâf Devletlerine göre az olması idi.

İstanbul'da bulunan İngiliz temsilcileri Sevr Antlaşması'nın imzalanması ve nihayetinde onaylanmasından kaynaklanan sorunlar hakkında inceleme yapmak üzere daimi bir komite görevlendirdiler[3238]. Daimi komite de İngiliz Yüksek Komiserliği'ni temsilen Graves ve Kumandan Brock Birkett, İngiliz donanmasını temsilen Binbaşı H. Browne, İngiliz ordusunu temsilen Sekreter Helm yer alıyordu. Bu komite, antlaşmanın imzalanması ve onaylanması esnasında çıkabilecek çeşitli sorunları inceleyerek mütareke sonrasında kurulan komisyonlarından hangilerinin yenileri ile yer değiştireceğini, hangilerinin feshedilmesi gerektiğini inceleyecekti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan başlıca komisyonlar şunlardı;

Bahriye Nezâreti'nde İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu

İtilâfçı Tersane Komisyonu

İtilâfçı Liman Kontrol Komisyonu

Harbiye Nezâreti'nde İtilâfçı Kontrol Komisyonu

İtilâfçı Demiryolu Kontrol Komisyonu

İtilâfçı Polis Komisyonu

İtilâfçı Pasaport Bürosu

İtilâfçı Sağlık Komisyonu

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu

İtilâfçı Posta ve Telgraf Kontrol Komisyonu

İtilâfçı "Düşman" Bankaları Kontrol Komisyonu

İtilâfçı Talep Kayıt Komisyonu

Bunların dışında İtilâf posta büroları ve Konsolosluk Mahkemeleri gibi kurumlar tesis edilmişti. Ayrıca el konulduğu iddia edilen Hıristiyanların mallarının iade edilmesi için İngiliz Yüksek Komisyonu'na bağlı Ermeni Rum Şubesi

3237 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12182.

3238 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12246.

oluşturulmuştu[3239]. İstanbul'un işgalinden sonra kurulan ve geçici mahiyette oldukları açıklanan komisyonlar Sevr Antlaşması'ndan sonra daha sistemli ve etkili bir hale getirileceklerdi.

Fransız ve İtalyanlar ise daimi komiteye benzer bir çalışma yapmadılar. İngilizler onların da istemeleri halinde böyle bir komite kurabileceklerini açıkladılar[3240].

Daimi Komite üyesi Graves, antlaşma imzalansa ve hatta onaylansa dahi var olan sorunların ortadan kalkmayacağını, başkentin dışında savaş halinin devam edeceği[3241] ve Sevr Antlaşması'nın kolaylıkla uygulanamayacağını fark etmişti.

Daimi komite, bir danışma komitesi olduğundan kararları tavsiye niteliğinde idi. Bağlayıcılığı olmasa da İstanbul'da yetkin İngiliz temsilcilerinden oluşan komitenin tavsiyeleri önem taşımaktaydı[3242]. Bu nedenle Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonlar hakkında önemli değerlendirmeler yapan bu komitenin tavsiyeleri üzerinde durmak gerekir. Komite ile Boğazlar Komisyonu'nun, etki sahaları içerisinde kalan bölgede yetki sahaları üst üste gelebilir ve çakışma kaçınılmaz olabilirdi. Çünkü bahsedilen bölgede Türk ordusu, işgal kuvvetleri ve Yunan ordusu bulunacaktı. Boğazlar Komisyonu bu bölgenin tamamında egemenlik hakkına sahip olacak en üst icra makamı olacaktı. Bahriye Nezâreti'nde bulunan İtilâfçı Deniz Kuvvetleri Kontrol Komisyonu ve İtilâfçı Tersane Komisyonları Sevr Antlaşması'na göre kurulacak Deniz Kuvvetleri Komisyonu göreve başlayana kadar faaliyetlerini sürdürmeliydi. İtilâfçı Liman Kontrol komisyonu antlaşmaya göre kurulacak olan Boğazlar Komisyonu'nun içine alınabilecekti. Bu komisyon tarafından uygulanan kontrol hiçbir şekilde gevşetilmemekteydi. Zaten bu bölgede Osmanlı Hükûmeti'ne de Yunan Hükûmeti'ne de herhangi bir limanın bırakılmayacaktı. İtilâfçı Pasaport Kontrolü de devam etmeliydi. Ehliyetli yetkililer durumun iyileştiğine kanaat getirmedikçe pasaport kontrolü mevcut çizgisinde faaliyetlerine devam edecek, durum düzelirse yolculara uygulanan sınırlamalar gevşetilecekti. Sevr Antlaşması'nda ayrı bir statü verilen Boğazlar

3239 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 17 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12246.

3240 "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 26 Ağustos 1920 Tarihinde Düzenlenen İlk Toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

3241 **A.b.**

3242 **A.b.**

bölgesi, ayrı bir idareye emanet edildiğinden İstanbul ile Anadolu'daki Türk toprakları arasında gerek kara ve gerekse deniz yolu bağlantısı kalmayacaktı. Karadan ya da denizden İstanbul'a giriş çıkış yapmak isteyen bir şahıs mutlaka Boğazlar bölgesinden geçmek zorunda kalacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti başkent ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılmış olacaktı. Antlaşmaya göre kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi tasarlanmaktaydı. Bu konuyla bağlantılı olarak askerî posta yetkilileri tarafından yürütülen posta işleri de İstanbul'daki İtilâf postaneleri tarafından devralınacaktı. Polis ve jandarma üzerinde kurulan idare, İtilâfçı Askerî Organizasyon ve Kontrol Komisyonu tarafından devam ettirilmeliydi[3243]. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da İtilâfçı polis teşkilatı kurulmuştu. Bu teşkilat içerisinde Boğazlarda görev yapmak üzere deniz polisi de oluşturulmuştu. Sevr Antlaşması'nda İtilâfçı polisten bahsedilmemekle birlikte Boğazlar bölgesinde deniz polisi kurulacağı belirtilmişti. Dolayısıyla İtilâfçı Polis Komisyonu'na bağlı deniz polisinin varlığı yeni formatıyla devam edecekti. Bununla beraber İstanbul'da İtilâfçı Polis Komisyonu'nun görevi sona erecekti. İtilâfçı Polis Komisyonu Başkanı Ballard, İtilâf polisinin aniden çekilmesi halinde şehirde kaos yaşanabileceğine ve düzeni sağlamak için Osmanlı polisinin yeterli olmayacağına dair bir rapor hazırlamıştı. Ballard, antlaşmanın yürürlüğe girmesi halinde dahi merkezi hükûmet ile Anadolu arasında fiilî savaş durumunun devam edeceğini göz önünde bulundurarak böyle bir sonuca varmıştı. Bu raporu dikkate alacak olan Askerî Komisyon Başkanı'nın yani İtilâf İşgal Kuvvetleri Başkumandanı'nın takdiri ile Türkiye'de işler normale dönünceye kadar İtilâfçı Polis Komisyonu varlığını sürdürecekti[3244].

İtilâfçı Sağlık Komisyonu için de polis teşkilatına benzer bir durum söz konusuydu. Mütarekeden sonra biri karada biri denizde faaliyette bulunan iki Sağlık Komisyonu tesis edilmişti. Sevr Antlaşması'nda Boğazlar Komisyonu'na bağlı bir Deniz Sağlık Komisyonu tesis edilmesi öngörülüyordu. Fakat İstanbul için böyle bir durum söz konusu değildi. İtilâfçı kontrolün aniden çekilmesi şehirde bulunan İtilâf işgal kuvvetleri ve şehir halkının sağlığı için ciddi tehlikeler yaşanmasına neden olacağından bu komisyon da yeni teşkilat kurulana dek varlığını sürdürecekti. Sevr Antlaşması'nda bahsedilmemesine rağmen

3243 **A.b.**

3244 "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 30 Ağustos 1920 Tarihinde Düzenlenen İkinci Toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu da başkumandanın gerekli görmesi halinde antlaşma yürürlüğe geçirilinceye kadar varlığını sürdürecekti. Bunun da gerekçesi diğerleri ile aynı idi. İstanbul dışında fiilî savaş hali devam ettiğinden Millî Hareket yanlısı ve İtilâf karşıtı yayınlarından dolayı İtilâf kuvvetlerinin güvenliği tehlikeye girebilirdi. Olası bir tehlikeyi önlemek maksadıyla İtilâfçı sansür mekanizması işlemeye devam edecekti. İtilâfçı posta sansürü daha önce kaldırılmıştı. Posta sansürü kaldırıldıktan sonra dahi insanlar güven içerisinde yazışma yapamadıklarından sadece özel bazı yazışmalar yapılabiliyordu. Telgraf hizmetleri ancak denetim altında yürütülebiliyordu. Bu organ da aynı şekilde Başkumandanlık gerekli olduğunu düşündüğü müddetçe devam edecekti[3245].

İtilâfçı "Düşman" Bankaları Kontrolü ile "düşman" bankalarının faaliyetleri üzerinde etkili bir kontrol mekanizması kurulmuştu. Sevr Antlaşması'na göre İtilâf denetimi altındaki bu bankalar Osmanlı Hükûmeti tarafından tasfiye edilecekti. Bundan sonra bütün yabancı bankalar, Maliye Komisyonu'nun denetimi altında olacaktı. İtilâf Devletleri, ileride "düşman" bankalarının tazminat talepleri ile karşı karşıya kalmamak için Osmanlı Hükûmeti'ni "tetikçi" olarak kullanmayı düşünüyorlardı.

Zamanla işlemez hale gelen Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun yetkileri Sevr Antlaşması'ndan sonra İtilâfçı Pasaport Bürosu'na devredilecekti. İtilâfçı Kömür Komisyonu'nun geleceği hakkındaki kararı da İstanbul'daki İtilâf temsilcileri verecekti. Mezarlık Komisyonu; antlaşmada ihtiyaç duyulan işlerinin değişmeden devam edebilmesi amacıyla aynen devam edecekti. Savaş sırasında Türkler tarafından el konulan İtilâf malvarlıklarını geri almak ve bu süre zarfında verilen hasarları karşılayacak tedbirleri almak amacıyla Talep Kayıt Komisyonu kurulmuştu. Yüksek Komiserlerin desteğiyle haklı haksız bakılmaksızın İtilâf vatandaşlarına, malvarlıkları iade edilmişti. Savaş döneminde verilen hasarlar için de taleplerde bulunulmuş bunların bir kısmı karşılanmış, bir kısmı da beklemeye alınmıştı. Sevr Antlaşması'nda bu taleplerin karşılanması öngörüldüğünden bunun için belli bir süre verilecek ve Osmanlı Hükûmeti yapılan talepleri karşılayacaktı[3246].

3245 **A.b.**

3246 "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 6 Eylül 1920 Tarihinde Düzenlenen Üçüncü Toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12246.

İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi; mütarekeden kısa bir süre sonra "Tehcir ve sürgünden kurtulabilen Ermeni ve Rumları korumak, özellikle el konulan malları, Müslümanların evlerinde bulunan Müslümanlaştırılan kadın ve çocukları geri almak amacıyla kurulmuştu". Osmanlı Hükûmeti'nin de onayıyla vilayetlerde, Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı müfettişlerle birlikte bu çalışmaları denetlemek üzere yardım personeli atanmıştı. Vilayetlerde ve İstanbul'da Hıristiyanların mallarını geri alabilmek amacıyla karma komisyonlar kurulmuş, Osmanlı Hükûmeti bu komisyonlar tarafından alınan kararları uygulayacağına teminat vermişti. Zamanla Ermeni Rum Şubesi'nin faaliyetleri ve personel sayısı azalmıştı. Sevr Antlaşması'nda azınlık haklarını korumak amacıyla Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne bağlı hakem komisyonları kurulması kararlaştırılmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni Rum Şubesi, Cemiyet-i Akvam tarafından gerekli düzenlemeler yapılana kadar görevine devam edecekti. Antlaşmada kurulacak komisyonların nerede konaklayacaklarından bahsedilmemişti. Bu komisyonların konaklayabilmesi için Osmanlı Hükûmeti'nden uygun mekânlar talep edilecekti. Bundan sonra en kısa sürede görevlendirilecek komisyonlara atanan temsilcilerin adları bildirilecekti[3247]. İtilâf Devletleri Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da kurdukları işgal yönetimin bir benzerini Boğazlar bölgesinde kuracaklardı. Bunun için de İstanbul'da kurulan kurumlar model alınarak geliştireceklerdi. Boğazlar bölgesi dışında kalan başkentte kurulacak Askerî Komisyon, mütareke sonrasında tesis edilen işgal mekanizmasının yeni formatında devam etmesine yardımcı olacaktı. İtilâf Devletleri, İstanbul Türk Yönetimi, Anadolu'ya hâkim oluncaya kadar bu mekanizmayı devam ettireceklerdi. İstanbul yönetimi, Anadolu'ya hâkim olduktan sonra mesele yeniden değerlendirilecekti. Bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde İstanbul'da kurulan işgal yönetimi bütün Türkiye'yi kapsayacak şekilde genişletilmiş olacaktı. Hedeflerin gerçekleşmemesi halinde ise zaten Boğazlar bölgesinden mahrum bırakılmış olan İstanbul, Anadolu'dan tamamen ayrılmış olacaktı.

İtilâf Devletleri bu plânları geliştirirken TBMM, etki sahaları İstanbul dışına uzanan komisyonların çalışmasına var gücüyle engel olmaya çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen talimatla Zonguldak'taki yerel kömür komisyonu feshedildi. İtilâf yetkilileri TBMM, idareyi ele geçirinceye kadar ko-

3247 "İstanbul İngiliz Daimi Komitesi'nin 9 Eylül 1920 Tarihinde Düzenlenen Üçüncü Toplantısından", **FO, 371/5273**, E 12250.

misyon üyelerinin görevlerine devam etmesini kararlaştırdıysa da Sevr'in uygulanacağına dair ümitler azalıyordu[3248].

Sevr Antlaşması'nda imzası olan her devlet antlaşma maddelerini kendine göre yorumlamaya çalışıyordu. Antlaşmanın üzerinden iki ay geçtiği halde neredeyse hiçbir konuda tam anlamıyla bir uzlaşma sağlanamamıştı[3249]. İtilâf Devletleri, Sevr Antlaşması maddelerini öyle hazırlamışlardı ki; imzalanmasından kısa bir süre sonra, yapılan antlaşmayı uygulamak için yeni bir konferans toplamak zaruri hale gelmişti.

Netice itibariyle İngilizler, İstanbul'da yüksek kumandanın kendilerine verilmesinde ısrar ediyorlardı İstanbul'da Kontrol ve Organizasyon Komisyonu Başkanı antlaşmanın onaylanmasından sonra göreve başlayacaktı[3250].

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin bulundurabileceği kara kuvvetleri şunlardı;

1. Padişah'ın özel Muhafız Alayı (Hassa Kıtaatı).

2. İçeride düzen ve güvenliği sağlamakla ve gayrimüslimlerin korunmasını güvence altına almakla görevli jandarma birlikleri.

3. Karışıklık durumunda, jandarma birliklerini destekleyecek ve gerektiğinde sınırların denetlenmesini sağlayacak özel birlikler (unsurlar).

Personeli, kurmay kurulları, subayları, eğitim personeli ve donatım birlikleri de dâhil olmak üzere Padişah'ın Özel Muhafız Alayı (Hassa Kıtaatı) 700, jandarma birlikleri 35,000, özel birlikler ise 15,000 kişiyi geçmeyecekti. Bununla birlikte kesin sayılar İtilâfçı komisyonlar tarafından belirlenecekti[3251]. Hava ve deniz kuvvetlerinden mahrum bırakılacak Osmanlı Devleti'nin sahip olacağı kara kuvvetlerinin sayısı subaylar dâhil 50,700 kişiyi geçmeyecekti.

Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti yerel mıntıkalara ayrıldıktan sonra jandarma bu bölgelere dağıtılacaktı. Muhtelif İtilâf ya da tarafsız devletler

---

3248 **A.b.**

3249 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E12438.

3250 "İngiliz Savaş Bakanlığı'nda Tümgeneral Harington Başkanlığında Yapılan 8 Ekim 1920 Tarihli Toplantı", **FO, 371/5273**, E 12438.

3251 **Sevr Antlaşması**, md. 152-156. Erim, **a.g.e**, s. 577-578.

tarafından atanacak subaylar Osmanlı yönetiminde, jandarma idare, örgüt ve eğitimine katılacaklardı[3252]. Muhtelif İtilâf ve tarafsız devletlerin katılması öngörülmesine rağmen İstanbul'da işgal yönetimi kuran İngiltere, Fransa ve İtalya yapılacak düzenlemelere müttefiklerini ve tarafsız devletleri almamak için yoğun bir çaba sergileyeceklerdi.

Antlaşmada izin verilen jandarma sayısı azami 35.000 kişi idi. İngiliz Savaş Bakanlığı bu sayının İngiltere, Fransa ve İtalya'nın nüfuz alanları arasında paylaştırılmasını önerdi. Buna göre her bir nüfuz alanına yaklaşık olarak 11,500 jandarma düşecekti. Bunlar İtilâf Devletlerinin belirleyeceği şekilde nüfuz bölgelerine dağıtılacaktı. Her bir bölgede jandarmaya eklenecek İtilâf subayı sayısı 88 idi[3253]. Sevr Antlaşması idari ve denetim yönünden tamamen üç büyük İtilâf Devleti'ne bağlı bir jandarma teşkilatı kurmayı öngörüyordu. Görev alacak subaylar Osmanlı jandarması ile ilgili kararları doğrudan vereceklerdi.

Antlaşmaya göre; Jandarma Organizasyon Komisyonu beş yıl görev yapacaktı. Jandarma organizasyonunda görev yapacak bu komisyon üyelerinin maaşları ve masrafları Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilecekti[3254].

Sevr Antlaşması'nda jandarma dışında özel unsurlar adı altında15,000 kişilik özel kuvvetlerin kurulmasına izin verilmişti. Buna göre İstanbul ve Boğazlar bölgesi dışında faaliyet gösterecek bu kuvvetler doğrudan İstanbul'a atanacak Büyükelçiler Konseyi'ne mensup olacaklardı. Boğazlar Komisyonu'nda İtalyan temsilcisi başkan olmak üzere İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Türkiye, istemesi halinde Amerika, Cemiyet-i Akvam'a üye olması halinde Rusya temsilcileri bulunacaktı. Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde görevli İtilâf Başkumandanlığı Genelkurmay "A" ve Genelkurmay "B" olmak üzere iki sınıfa ayrılacaktı. Genel kurmay "A"; Deniz Kuvvetleri ile irtibat ve kumanda olmak üzere iki bölüme ayrılacaktı. Bir Fransız subayı başkanlığında olacak Deniz Kuvvetleri ile irtibat bölümünde İtalyan, İngiliz ve Yunan üyeler bulunacaktı. Kumanda bölümü ise Boğazlar bölgesinde yer alacak olan Osmanlı ve Yunan

---

3252 Boğazlar ve adalar bölgesinde bulunan jandarma kuvvetleri, bu bölgedeki İtilâfçı İşgal Komutanlığı'na bağlı olacaklardı. **Sevr Antlaşması**, md.156-161. Erim, **a.g.e**, s. 577-579.

3253 "İngiliz Savaş Bakanlığı'nda Tümgeneral Harington Başkanlığında Yapılan 8 Ekim 1920 Tarihli Toplantı", **FO, 371/5273**, E 12438.

3254 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14642.

jandarması ile ilgilenecek, Yunan başkumandanlığıyla irtibat sağlayacaktı. Genelkurmay "B" ise kontrol alt komisyonları ve organizasyon alt komisyonları olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Bir İtalyan subayın başkan olacağı kontrol alt komisyonlarında İngiliz, Fransız ve İtalyan üyelerle, her bir nüfuz bölgesindeki ilgili İtilâf denetim subayları bulunacaktı. Başkanlığını bir İngiliz subayının yapacağı organizasyon alt komisyonları jandarma ve özel birlikler ve Padişah'ın Muhafız Alayı olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Jandarma birliklerine denetim yetkisine haiz İtilâf subayları dâhil edilecekti. Gerekli görülmesi halinde özel birlikler oluşturulacaktı. Başkumandanlık müdahale gerektiren askerî meseleler hakkında Harbiye Nezâreti ile doğrudan ilişki kurabilecekti. Osmanlı jandarmasında istihdam edilecek İtilâf jandarmaları Osmanlı Hükûmeti'ne hizmet etmiş sayılacaklardı[3255]. Gerçekle yakından uzaktan bir alakası olmayan bu ibare görevlendirilecek subayların maaş ve her türlü masraflarının Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilebilmesi amacıyla eklenmişti.

İngiltere Sevr Antlaşması'na göre kurulacak komisyonların İstanbul'daki temsilcileri veya İtilâf büyükelçilerine bağlı olması konusunda Fransa'ya bir nota verdi. Versay, Nöyyi, ve Saint Germain Antlaşmaları model alınarak bunlara benzer uygulamalar yapılıyordu. Ancak bu antlaşmaları Paris'te bulunan Büyükelçiler Konseyi yürütüyordu. İngiltere'nin teklifi Sevr Antlaşması'nı uygulamak üzere İstanbul'da özel bir Büyükelçiler Konseyi kurulması şeklinde formüle edildi. İşgal döneminde Yüksek Komiserlerin yaptığı gibi ilişkilerin normale dönmesinden sonra büyükelçi unvanıyla atanacak İtilâf temsilcileri bir karar mekanizması oluşturacaklardı[3256]. Fransızlar bu konuda net bir tavır belirlememekle birlikte yine İngiltere'nin hâkim olacağı İstanbul Büyükelçiler Konseyi'nin böylesine yüksek bir yargılama yetkisine sahip olmasına pek olumlu yaklaşmadılar[3257]. İngiliz teklifi işgal yıllarında kurulan fiilî idareyi resmî bir hüviyete kavuşturmaya yönelikti. Böyle bir sistem Osmanlı Devleti'ni başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletlerine bağlı bir devlet haline getirecekti.

3255 "İngiliz Savaş Bakanlığı'nda Tümgeneral Harington Başkanlığında Yapılan 8 Ekim 1920 Tarihli Toplantı", **FO, 371/5273**, E12438.

3256 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12479.

3257 "Fransız Hükûmeti'nden İngiliz Hükûmeti'ne 9 Ekim 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5273**, E 12479.

Fransızların, tekliflerine olumlu yaklaşmaması üzerine İngilizler Büyükelçiler Konseyi'nin yetki sahası hakkında Fransızları ikna etmeye çalıştılar. Büyükelçiler Konseyi, antlaşmanın öngördüğü muhtelif komisyonlar sınırlarını aştıklarında, tıkanma ile karşı karşıya geldiklerinde, işlevlerini yerine getirmediklerinde ya da buna benzer birçok acil vakada İtilâf hükûmetleri adına duruma müdahale edecekti[3258]. Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan işgal yönetimi de buna benzer durumlarda devreye girerek hükûmet üstü bir sistem tesis etmişti. İngiliz teklifi, antlaşmanın onaylanmasından sonra atanacak büyükelçilerden kurulacak yönetimin mevcut sistemi devam ettirmesini esas alıyordu.

Fransızlar, olumlu bakmadıklarını açıklamakla birlikte İngiliz teklifine karşı tepkisiz kalırken İtalyanlar açıkça karşı çıktılar. İtalyan Hükûmeti, askerî fonksiyonlarının mümkün olduğunca azaltılması ve İstanbul'daki işgalinin bir an önce sona erdirilmesi koşuluyla İşgal Kuvvetleri Başkumandanı ile Askerî Kontrol Komisyonu Başkanlığı'nın aynı şahsın uhdesine verilmesini kabul edeceğini açıkladı. O günlerde İtilâf Devletleri, İstanbul'daki işgalinin sona erdirilmesi halinde "millî ajitatörlerin" halka nüfuz etmesinde kullandıkları argümanın ortadan kaldırılacağını düşünüyorlardı[3259].

Sevr Antlaşması'nda öngörülen komisyonların ve bu komisyonlarda görev verilecek personelin yetki sahalarına ilişkin bir uzlaşmaya varılamadığından İstanbul'da yeni sistem tesisinde bazı sıkıntılar yaşanıyordu[3260]. İtilâf Devletlerini çıkmaza sürükleyen bu durum, hadîselerin Türk milleti lehine gelişmesini sağlıyordu.

Bu arada İngilizler Harington'u müttefiklerinden habersiz bir şekilde Askerî Kontrol ve Organizasyon Komisyonu Başkanı olarak atadılar. Harington düzenli birlikler ve Türk jandarmasının yeniden organizasyonu ile ilgilenecekti. Ortalarda türlü söylentiler dolaştığından Harington meseleye açıklık getirmek istedi[3261]. Söylentilerin giderek yayılması üzerine İngiliz Hükûmeti de mütte-

3258 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e 15 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12479.

3259 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 12481.

3260 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13260.

3261 "Harington'dan Eyre Crowe'a 26 Ekim1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13365.

fiklerini Harington'un pozisyonu hakkında bilgilendirmeye karar verdi. İngiliz Hükûmeti Harington'un İstanbul'da kurulacak yeni sistem ve yapılacak yeni organizasyon hakkında düzenleme yapmak üzere atadığını açıkladı[3262]. Harington, Fransız ve İtalyan askerî ataşeleri ile toplantılar yaparak askerî meselelerde tatbikatta karşılaşılan güçlükleri aşmaya çalışırken, Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında emeği geçen İtilâfçı Askerî Komite ve Büyükelçiler Konferansı yeniden devreye girdi. İngilizler komisyonların bir an evvel kurulması için çaba sarf ediyorlardı. İstanbul'da faaliyette bulunacak olan İtilâfçı Deniz Komisyonu'nun İngiliz bölümü Londra'da göreve hazır şekilde bekletilmekteydi. İngilizler Phillimore'un başkanlığındaki bu bölümü İstanbul'a sevk etmek için sabırsızlanıyorlardı. Bu bölüm İstanbul'a giderek diğer komisyonlar kurulana kadar gerekli hazırlıkları yapacaktı[3263]. Bu noktada Fransızların fikirleri oldukça önemli idi. Çünkü Fransızların muhalefeti halinde tasarlananların hayata geçirilmesi hukuken mümkün değildi[3264].

Londra'ya giden Harington, İstanbul'da kurulacak sistem hakkında İtalyan ve Fransız askerî ataşeleri ile birebir müzakerelerde bulunduysa da bir sonuç elde edemedi[3265]. Harington'un çabaları nafileydi. Çünkü askerî ataşeler böylesine önemli meseleleri müzakere edebilmek için hükûmetlerinden yetki almamışlardı[3266].

Fransız ve İtalyanların sergiledikleri tutum nedeniyle İngiltere, Japonya'yı olayların içine çekmeye çalıştı. İngiliz Hükûmeti, İtilâfçı organizasyon ve kontrol komisyonları hakkında hazırlanan taslaklardan Japonya'yı haberdar etti[3267]. Ne var ki; İngilizler, müttefiklerini ikna etmek için böyle bir yönteme başvurmuş-

3262 "Harington'dan İngiltere'nin Roma ve Paris Büyükelçiliklerine 26 Ekim 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5273**, E 13370.

3263 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13396.

3264 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e 3 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13396.

3265 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13436.

3266 "Harington, Fransız ve İtalyan Askerî Ataşeleri Arasında Yapılan 1 Kasım 1920 Tarihli Toplantıdan", **FO, 371/5273**, E 13551.

3267 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Tokyo Büyükelçisi Sir Eliot'a 2 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 13583.

lardı. Nitekim kısa bir süre sonra İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Japonya'nın komisyonlarda temsilci bulundurmaması konusunda antlaşmaya varıldı. Japonlara sadece yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verilecekti[3268].

Üçlü antlaşmadan sonra İngiliz Hükûmeti, Osmanlı jandarmasında görev verilecek subayları seçmeye başladı. Bu subayların maaş ve her türlü masrafları İngiliz Savaş Bakanlığı fonlarından karşılanacak, sonradan da Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilecekti[3269]. Hemen tahsilat yapılmamasının sebebi Sevr Antlaşması'nın henüz onaylanmaması ve Osmanlı maliyesinin hemen ödeme yapamayacak durumda olmasıydı. Sevr Antlaşması onaylanmadan önce kurulan komisyonların masraflarını Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edebilmek mümkün değildi[3270]. Bu nedenle İtilâf Devletleri antlaşmanın onaylanmasına yönelik baskılarını arttırdılar.

İtalyanlar İstanbul'daki işgalinin kaldırılmasında ve meselenin diplomatik yollardan çözülmesinde ısrar ediyorlardı[3271]. Hakikaten de mesele Derby'nin söylediği gibi "karmakarışık" bir vaziyet almıştı. İtilâf Devletleri Türk milletinin bütün maddi ve manevi değerlerine hâkim olmayı plânlarken hiçbir şey yapamaz hale gelmişlerdi. Bunun üzerine İngilizler göz ardı ettikleri bir meseleyi yeniden gündeme taşıdılar. Buna göre Sevr Antlaşması onaylanmadığı müddetçe kurulacak komisyonlar hukuki bir nitelik taşımayacaktı.

İtalyan Hükûmeti işgal edilmemiş Osmanlı topraklarının, İngiliz nüfuz bölgesi haline getirilmesi yerine İngiltere, Fransa ve İtalya arasında üç nüfuz bölgesine ayrılmasını teklif etti[3272]. Bu konuda Fransızlar da İtalyanlarla aynı şekilde

---

3268 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15978.

3269 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5275**, E 16043.

3270 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş ve Hazine Bakanlıklarına 27 Kasım 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5275**, E 16114.

3271 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 31 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5273**, E 13500.

3272 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14536.

düşünüyor, savaştan en büyük payı alan İngiltere'nin paylaşılmamış topraklarda da tek başına egemenlik kurmasına göz yummayacaklarını gösteriyorlardı[3273].

İngilizler, müttefiklerinden habersiz hareket etmenin bir fayda sağlamadığını anladıklarından İtalyan ve Fransız hükûmetleriyle komisyonların kurulması konusunda daha açık bir şekilde temas kurmaya karar verdiler. İngiltere, müttefiklerinden kurulacak komisyonlar için gecikmeden temsilcilerini seçmelerini ve İstanbul'a göndermelerini talep etti. Gidecek olan temsilciler teknik konular ve detaylar üzerinde antlaşmaya vararak öncelikli tedbirleri alacak ve antlaşma onaylanır onaylanmaz resmen görevlerine başlayacaklardı[3274]. Fakat bu komisyonlarda kimin, nasıl temsil edileceği konusunda henüz bir uzlaşma sağlanabilmiş değildi.

Askerî Kontrol ve Organizasyon Komisyonu Başkanlığı, İtilâf İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığı ile birleştirilecek ve kumandan İngiliz olacaktı. Organizasyon Alt Komisyon Başkanı İngiliz, Kontrol Alt Komisyon Başkanı İtalyan olacaktı. Maliye Komisyonu Başkanı ve Deniz Kuvvetleri Komisyon Başkanı Fransız, Boğazlar ve Havacılık Komisyonları başkanları İtalyan olacaktı. Bunların görev süreleri belirlenen tarihten itibaren iki yıl olacak ve bu varsayımından hareketle Boğazlar Komisyonu Başkanlığı ile ilgili güçlükler kendiliğinden aşılmış olacaktı. Her bir başkan dönüşümlü olarak iki yıl başkanlık yapacağından toplam süre beş yıldan altı yıla çıkarılıyordu. Bu da Sevr Antlaşması'nın ihlâli demekti. Çünkü Sevr'e göre komisyonlar beş yıllığına faaliyette bulunacak, beş yıl sonra İtilâf Devletleri uzatma konusunda karar vereceklerdi. Ancak antlaşma tatbikata geçirilmeden süresi uzatılmıştı. Komisyonların, antlaşmanın onaylanmasından önce kurulmaları halinde başkanlık süresi komisyonun işe başladığı tarih olacaktı. Bu da uluslararası teamüllerin yok sayılması anlamına geliyordu. Çünkü bir antlaşma onaylanmadan koşullarının yürürlüğe geçirilmesi uluslararası teamüllere aykırı idi.

Antlaşma uygulanana kadar İstanbul'da İtilâf işgali devam edecekti. Bu konuda İtilâf Devletleri arasında fikir birliği sağlandı. İlgili hükûmetlere yapılan müracaatları nedeniyle yaşanacak zaman kaybını önlemek amacıyla kurulacak

3273 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığına 25 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14536.

3274 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'e ve Roma Büyükelçisi Buchanan'a 20 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14557.

muhtelif komisyonlar İstanbul'daki diplomatik temsilcilerin emri altında olacaktı. Boğazlar Komisyonu gibi kendi idari teşkilatını kuracak olanlar İstanbul'da diplomatik temsilcilerden bağımsız hareket edebileceklerdi. Her hükûmet komisyonlardaki üyelerinin işlev sürelerini ve birbirleri ile ilişkilerini düzenleyebilecekti. Üyelerine eşit maaş verilecek olan komisyon, askerî konularda İtilâf Başkumandanı tarafından yayınlanan talimatlara itaat edilecekti. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında varılan üçlü antlaşmaya göre İtalya ve Fransa'ya bırakılan topraklarda jandarmayı organize edecek subayların dağılımı yapıldıktan sonra Türkiye'nin kalan kısımları uluslararası kontrol altına bırakılacak Askerî Komisyon tarafından üç büyük İtilâf subaylarının dağıtılacağı üç bölgeye bölünecekti[3275].

Kurulan temaslar neticesinde yanlış anlamaların önüne geçmek bir türlü mümkün olmuyordu. İtilâf Devletleri arasında Deniz Kuvvetleri Komisyonu Başkanlığı'nın Fransa'ya verilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen[3276] İtalyanlar bu komisyona başkan atadılar[3277].

Komisyonların kuruluş ve işlevleri konusunda İngiltere ile Fransa hükûmetleri arasında başlayan yakınlaşma üzerine Fransa Hükûmeti İstanbul'daki askerî temsilcisine General Harington ile işbirliği yapması için talimat gönderdi[3278]. Buna rağmen Fransızlar sadece işbirliği yapmayı tercih ediyor, Harington'un kumandasını kabul etmeye yanaşmıyorlardı[3279]. Fransızlar üç büyük İtilâf Devleti tarafından yeni bir rejim kurulana kadar İtilâf kıtalarının hareketi ve kullanılması ile ilgili tüm önemli askerî kararlarda Harington'un, General Charpy'e danışmasını istiyorlardı[3280].

3275 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15978.

3276 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14561.

3277 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiliz Deniz Bakanlığı'na 30 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14561.

3278 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lindsay'a 23 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14599.

3279 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 24 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14663.

3280 "Fransız Dışişleri Tarafından İngiltere'nin Paris Büyükelçisine Verilen 2 Aralık 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5274**, E 15103; "Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15083.

İngiliz Hükûmeti'nin yoğun ısrarları karşısında Fransız Hükûmeti bütün komisyonların çalışmaya başlaması halinde Harington'un kumandayı üstlenmesini teklif ettiler[3281]. Fransız Hükûmeti yine de bu konuda herhangi bir garanti vermemişti.

İtalyanlar ise kurulacak komisyon başkanlıklarının dönüşümlü ve eşit dağıtılmasına önem veriyorlardı. Komisyonların beş yıl faaliyette bulunması ve her bir üyenin iki yıl başkanlık yapması halinde son üye bir yıl başkanlık yapacaktı. Önemli komisyonlarda başkanlık önceliği İngiliz ve Fransızlar arasında paylaşıldığından bu komisyonlardaki son başkanın İtalyan olması muhtemeldi. İtalyan Hükûmeti komisyonların faaliyet sürelerinin altı yıla çıkarılması, başkanlık süresinin dönüşümlü ve iki yıl olması, Türkiye'nin paylaşılmayan kısımlarının da üç büyük İtilâf Devleti arasında paylaştırılması koşuluyla Harington'un İstanbul'daki kumandasını tanımaya hazırdı[3282].

İtilâf Devletlerinin öncelikle kurmak istedikleri komisyonlardan bir tanesi Maliye Komisyonu idi. Bilindiği gibi Türkiye'nin bazı gelirleri Muharrem Kararnamesi'yle dış borçlara tahsis edilmişti. İtilâf Devletleri Türkiye'nin geriye kalan kaynaklarından ilk olarak İtilâf işgal kuvvetlerinin masraflarını daha sonra da müttefiklerinin hasarlarını veya kayıplarını karşılayacaklardı. Bu görev Maliye Komisyonu'na verilecekti. Öncelikli olarak bu iki ödeme yapıldıktan sonra kontrol komisyonlarının masrafları tahsil edilecekti[3283]. Buna göre Osmanlı Devleti'nin ve halkın temel ihtiyaçları İtilâf menfaatlerinden sonra gelecekti.

İtilâf Devletlerinin bir amacı da kuracakları komisyonlarla Türk devlet adamlarını ve Türk kamuoyunu kendi yanlarına çekmekti. Komisyonlarda denetmen, gözetmen, idareci ya da eğitmen olarak çalışacak İtilâf yetkilileri Türkiye'de İtilâf Devletleri aleyhine bazı akımların cereyan etmesini önlemiş olacaklardı[3284]. Bu sayede İtilâf menfaatlerine karşı olası tehditler ortadan kaldırılacaktı.

3281 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Aralık 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5274**, E 15934.

3282 "İtilâfçı Yüksek Komisyonların İşlevi Hakkında İtalyan Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Roma Büyükelçisi'ne 20 Kasım 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5274**, E 14689.

3283 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 23 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14642.

3284 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 29 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14642.

İtilâf Devletleri arzuladıkları şekilde Türkiye'nin yeniden yapılandırılmasına ve güvenliğinin sağlanmasına da önem veriyorlardı. Türkiye'deki dâhili koşullar özellikle İngiltere için hayati önem taşımaktaydı. Çünkü yeni koşullar ister istemez Türkiye dışındaki Müslümanları da etkileyecekti. Bu da sonuçta doğudaki İngiliz çıkarlarının tehlikeye girmesi demekti[3285]. İtilâf Devletleri, Boğazlar Komisyonu'nun kurulması noktasında diğer komisyonlarda olduğu gibi aceleci davranmadılar.

Boğazlar Komisyonun görevi, Boğazlardan serbest geçişi sağlamak, Çanakkale ve Boğaziçi arasındaki suları kontrol etmek, liman, aydınlatma, şamandıra, kılavuzluk ve demir atma işlemlerini denetlemek, İstanbul ve Haydarpaşa'da serbest bölge kurulmasını temin etmekti. Yerel yetkililer kendi organizasyonlarını kurmada, polis, bütçe, bayrak, gelir belirleme ve toplama ya da ücret alma konusunda bağımsız olacaktı[3286]. İtalyan ve Fransızlar, Boğazlar Komisyonu'na üye atamadıkları halde İngilizler Tümamiral James Loy'u Boğazlar Komisyonu'na üye olarak atadılar. Buna karşın İngiliz Dışişleri Bakanlığı, antlaşmanın onaylanmasından önce bu komisyonun kurulması için acele etmiyordu[3287]. İngilizler için Boğazlar aciliyet taşıyan bir mesele değildi. Çünkü mütarekeden beri Boğazlar bölgesi İtilâf denetimi altında idi.

Bazı komisyonların antlaşmanın onaylanmasından sonra kurulmasını isteyen İtilâf Devletleri kendi menfaatlerini yakından ilgilendiren komisyonların hemen kurulması için atama yapıyorlardı. İngiliz Savaş Bakanlığı Askerî Organizasyon Alt Komisyonu Başkanı olarak Tümgeneral G.McK. Franks'ı 16 Aralık 1920 tarihinde İstanbul'a gönderdi[3288]. İngiltere bu atamanın üzerinden bir aydan fazla süre geçtikten sonra müttefiklerini bilgilendirdi[3289]. İngiltere'nin

---

3285 **A.b.**

3286 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15370.

3287 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14755; "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 30 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 14755.

3288 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15581.

3289 "İngiliz Deniz Bakanlığı'ndan Paris, Roma ve Tokyo Büyükelçilerine 17 Aralık 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5274**, E 15581.

müttefiklerinden daha fazla çıkar sağlamak maksadıyla sergilediği bu tavır, komisyonların kuruluş aşamasında koordinasyon eksikliğine neden olmaktaydı.

İtilâf Devletleri yaklaşık dört ay süren müzakerelerden sonra Türkiye'de faaliyette bulunacak komisyon başkanlıkları konusunda uzlaşmaya varabildiler. Buna göre Askerî Komisyon Başkanı İngiliz, Maliye Komisyonu ve Deniz Kuvvetleri Komisyonu Başkanı Fransız, Boğazlar ve Havacılık Komisyonları Başkanları İtalyan olacaktı. Yalnız komisyon başkanlıkları değil görev dağılımı, üye maaş ve yol masrafları da son derece önemli meselelerdi. Komisyonlardaki benzer görevlere hemen hemen aynı statüye sahip personel atanmaması tartışmalara sebebiyet veriyordu. Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından öte bu tür tartışmalar komisyonların göreve başlayamamasına neden oluyordu. Fransızlar komisyonlar kurulmadan önce bu meselelerin İtilâf Devletleri arasında çözülmesini önerdiler. İngilizler ise kurulduktan sonra komisyon üyelerinin bu meseleleri çözüme kavuşturmasının daha yararlı olacağını ileri sürdüler[3290].

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yürütülen temaslarda komisyonların kurulmasına ilişkin çalışmalar sürerken Japonya, Londra'da bulunan maslahatgüzarı aracılığıyla yapılan çalışmalar hakkında malumat almaya çalışıyordu. Bu sıralarda Japonya'nın, komisyonların kuruluşuna katılma yönünde bir talebi olmamıştı[3291]. Ancak ilerleyen aşamada Japonya özellikle Boğazlar Komisyonu'nda aktif bir rol üstlenmek isteyecekti.

Fransa ve İtalya, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlatmayı plânlıyorlardı[3292]. Bu yöndeki eğilimleri şaşkınlıkla karşılaşan İngilizler bu durumda Osmanlı Devleti'nin de İtilâf Devletlerine büyükelçi atama hakkının doğacağını, Osmanlı Devleti'nin bu hakkı elde etmek için "çok zayıf bir ülke" olduğunu düşünüyorlardı[3293]. Bu

3290 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5274**, E 15978.

3291 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Tarafından Hazırlanan 26 Ağustos 1920 Tarihli Tutanak", **FO, 371/5278**, E 10489.

3292 "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Henderson'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572; "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572.

3293 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10572; "İngiltere'nin Paris Büyükelçisi

yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İngilizler Türkiye ile ilişkilerini ilelebet Yüksek Komiserler aracılığıyla tek taraflı olarak sürdürme niyetindeydiler.

17 Ağustos 1920 tarihinde Ryan ile gayri resmî bir görüşme yapan Damat Ferid Paşa, Sevr Antlaşması yürürlüğe girmeden önce İtilâf başkentlerine maslahatgüzar seviyesinde temsilci gönderme teklifinde bulundu[3294].

Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı heyetinde bulunan Reşad Halis Bey sanki "matah" bir antlaşma yapılmış gibi İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Derby'i ziyaret ederek İngiltere'nin bu antlaşmayı ne zaman onaylayacağını sordu. Derby, ona İngiliz Parlamentosu yeniden toplanıncaya kadar bunun mümkün olamayacağını, en iyi ihtimalle 1920 yılı sonlarına doğru onay verilebileceğini ifade ettikten sonra Osmanlı Hükûmeti'nin antlaşmayı ne zaman onaylayabileceğini sordu. Halis Bey, onayın Padişah tarafından yapılmasına karar verildiğini ifade ederek Padişah'ın onay verme noktasındaki endişelerini dile getirdi. Halis Bey'in, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin ne zaman normale döneceği konusundaki ısrarlarını sürdürmesi üzerine Derby, bunun en iyi ihtimalle antlaşmanın 1920 yılı sonlarına doğru onaylanmasından sonra mümkün olabileceğini ifade etti. Son olarak Halis Bey sadede gelerek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında gayrı resmî ilişkiler başlatıp başlatamayacaklarını öğrenmek istedi. Ancak Derby'nin bu sorulara verecek olumlu bir cevabı yoktu. Halis Bey konuşma sırasında Kilikya Ermenilerinin Matin gazetesinde yayınladıkları bağımsızlık bildirisi hakkında İngiltere'nin tutumunu öğrenmek istediyse de net bir cevap alamadı. Son olarak Halis Bey Millî Hareketi bastırmak maksadıyla ordunun sınırlandırılması ile ilgili maddelerin kaldırılmasını teklif etti[3295]. Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından birini imzalayan Ferid Paşa Hükûmeti'nin gündeminde öncelikli olarak İtilâf Devletleri ile resmî ilişkilerin başlaması ve Millî Hareketin bastırılması vardı. Sanki bunlar gerçekleştiğinde her şey yoluna girecek, İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'ndaki kazanımlarından vazgeçeceklerdi. Diğer bir husus da; Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ile hukuki

---

Henderson'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10585.

3294 "Robeck'den Curzon'a 18 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 83, **FO, 406/44.**

3295 "Derby'den Curzon'a 20 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5055**, E 10230; F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 87, **FO, 406/44**.

açıdan tartışmalı hale gelen onay sürecinde Damat Ferid Paşa ve temsilcisinin akıl almaz tavrıdır. Ferid Paşa, antlaşmanın sorumluluğunu Padişaha mı yüklemek istemekteydi, yoksa halkın nazarında kabul görmesi için antlaşmanın Padişah tarafından onaylanması gerektiğini mi düşünmekteydi ya da Padişah'ın onay konusunda isteksiz olduğunu ileri sürerek bir yerlere mi varmaya çalışmaktaydı, bilinmez lakin gerek stratejik açıdan gerekse taktiksel anlamda affedilemez hatalar yapıyordu.

Padişah'ın tek başına vereceği onayın yeterli olmayacağını düşünen Fransız Hükûmeti, Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasının da güç olduğunu dikkate alarak antlaşmayı Saltanat Şurası'nın onaylamasından yana olduğunu açıkladı. İtalyan Hükûmeti ise bu konuda çekimser kaldı[3296]. Buna karşın İngiliz Hükûmeti antlaşmanın Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmasına gerek olmadığını, Padişah'ın vereceği onayın gayet etkili ve yeterli olacağını savunuyordu[3297]. Neticede demokrasinin öncüsü olduğunu ileri süren İtilâf Devletleri onay için Saltanat Şûrası'nın ya da Padişah'ın tek başına vereceği kararın yeterli olduğuna karar verdiler.

İtilâf Devletleri Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe geçirmeye çalışırken Ferid Paşa yine gereksiz ve hukuken gerçekleştirilmesi zor bir hedefe odaklanmıştı. Ferid Paşa Hükûmeti'nin önceliği İtilâf Devletleri ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması idi. Onun bu teşebbüslerine müttefiklerinden farklı politikalar izleyen İtalya olumlu yaklaşarak Nureddin Ferah Bey'in Roma'ya Maslahatgüzar olarak atanmasını kabul etti[3298]. Bunun üzerine Fransızlar da maslahatgüzar seviyesinde Osmanlı temsilcisi kabul edebileceklerini açıkladılarsa da[3299] kısa bir süre sonra bu unvanı askıya aldılar. Yalnız Paris'te bulunan Türk temsilcilerinin Fransız Dışişleri Bakanlığı ile sadece gayrı resmî ve dolaylı yollardan temas

---

3296 "İtalya'nın Londra Büyükelçisi M. İmperiali'den 9 Ekim 1920 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/5056**, E 12597.

3297 "İngiliz Hükûmeti'nden İtalya'nın Londra Büyükelçisi M. İmperiali'ye 19 Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5056**, E 12597.

3298 "Robeck'den Curzon'a 21 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 86; **FO, 406/44**.

3299 "Henderson'dan Curzon'a 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 91, **FO, 406/44**.

kurmalarına müsaade edildi[3300]. Bu gelişmelerden sonra İngiltere de Osmanlı temsilcisinin gayrı resmî olarak maslahatgüzar seviyesinde kabul edebileceğini bildirdi[3301]. Ferid Paşa Hükûmeti'nin tüm çabalarına rağmen İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilemedi. Sadece Paris, Londra ve Roma'ya gayri resmî sıfatla temsilciler gönderilebildi.

İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin gayri resmî temsilciler atamasına izin verdilerse de atanacak temsilciler İtilâf Devletlerinin onayından sonra kabul edilebileceklerdi. Bu meyanda Fransa Reşad Halis Bey'i, İngiltere de Ali Kemal Bey'i gayrı resmî temsilci olarak kabul ettiler[3302].

Fransızlar ve İngilizler başkentlerinde Osmanlı Devleti'nin resmî temsilci bulundurmasına izin vermezken İtalyan Dışişleri Bakanlığı Osmanlı Hükûmeti'nin maslahatgüzar seviyesinde temsilci bulundurmasında sakınca olmadığını açıkladı[3303]. Bu açıklamadan sonra İngiltere, maslahatgüzarlığın resmî ilişkilerin yeniden başlaması anlamına geldiğini vurgulayarak İtalya'yı uyardı[3304]. Osmanlı Hükûmeti de vakit kaybetmeksizin Nureddin Ferah Bey'i Roma maslahatgüzarı olarak atadı[3305]. Böylece Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ilişkiler alt seviyede de olsa yeniden başladı. İtalya bu tutumu ile müttefiklerine tepkisini göstermeye çalışıyordu.

Sevr Antlaşması'ndan beklediğini bulamayan İtalyan Hükûmeti, sadece korunması ve sürdürülmesi gereken ekonomik ayrıcalıklara sahip olabildiğini ve bunları yapabilmek için de temsilcisinin otorite ve prestijinin korunması gerektiğini düşünüyordu. Bu da ancak İtalya'nın farklı olarak Osmanlı temsilcisini

---

3300 "Henderson'dan Curzon'a 31 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 99, **FO, 406/44**, **FO, 371/5278**, E 10724.

3301 "Curzon'dan İngiltere'nin Paris, Roma ve Tokyo Temsilcilerine 25 Ağustos 1920 Tarihli Telgraflar", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 90, **FO, 406/44**.

3302 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 4 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E10771.

3303 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10985.

3304 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'a 7 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10985.

3305 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 1 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 10204.

maslahatgüzar olarak kabul etmesi ile mümkün olabilirdi. İtalyan Hükûmeti'nin diğer bir politikası da egemenlik hakkı sınırlanan Padişah'ın, Halife olarak dini otoritesinin sürdürmesi idi[3306]. İtalyan Hükûmeti bir adım daha atarak İstanbul Yüksek Komiseri Garroni'nin Büyükelçi olarak atadığını açıkladı[3307]. Osmanlı temsilcisini kabul etmesi ve Büyükelçi ataması İtalya'nın, Osmanlı Devleti ile resmî ilişkileri başlatması anlamına geliyordu. Buna karşın İngiltere ve Fransa antlaşma onaylanıncaya kadar resmî ilişkileri başlatmama kararı aldılar. Bu noktada İtalya Sevr Antlaşması'ndan memnuniyetsizliğini gösteriyor, üstü kapalı olarak kendi lehine düzenleme yapılmasını istiyordu.

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, müttefikleri ile temasa geçerek antlaşmanın onaylanmasından önce İtilâf Devletlerinin gayri resmî temsilci kabul edilebileceklerini ancak büyükelçi tayin etmelerinin yanlış olacağını açıkladı[3308]. İngiltere ile ortak hareket eden Fransa ve Japonya bu uyarıları dikkate alırken, İtalya görmezden geldi. İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis İmperiali ile görüşen Curzon, İtalya'nın tutumundan dolayı şaşkınlığını dile getirerek bunun İtilâf Devletleri arasındaki "işbirliği ruhuna aykırı" olduğunu belirtti[3309].

İtalyanların bu tavrından sonra Fransızlar da komisyonlar üzerinde yetki sahibi olabilecek üst rütbeli bir temsilcinin atama dileklerini dışa vurmaya başladılar. Doğrudan Büyükelçi unvanını kullanmasalar da Fransızların buna meyilli oldukları anlaşılmaktaydı. Ancak buna şiddetle karşı çıkarak Fransızları ikna eden İngilizler, İtalya'ya baskı yapmaya karar verdiler[3310]. Nasıl bir baskı yapılacağı ise tam olarak belirlenemedi. İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin İtalya'ya baskı yapmayı plânladıkları sıralarda İtalya tavrını değiştirdi. İtalyan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması onaylanıncaya kadar Roma'daki Türk maslahatgüzarı-

3306 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Buchanan'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 7 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 11041?.

3307 "İtalya Dışişleri Bakanından (g.y) Eylül 1920 Tarihli Nota", F.C.R.E.A, Part V, 1920, no. 120, ek.1, **FO, 406/44**.

3308 "Curzon'dan Paris, Roma ve Tokyo Büyükelçilerine 25 Ağustos 1920 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/5055**, E 10230.

3309 "İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon ile İtalya'nın Londra Büyükelçisi Marquis İmperiali Arasındaki 25 Ağustos 1920 Görüşmeden", **FO, 371/5278**, E 11114.

3310 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Henderson'e 27 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 11114.

nın resmen tanınmayacağını, İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı ilân edilen M. Garroni'nin de antlaşmanın onaylanmasından sonra bu unvanı kullanacağını açıkladı[3311].

Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sınırlı bir seviyede tutmayı ve antlaşmanın onaylanmasından sonra dahi tek taraflı ilişkiler kurmayı plânlayan İngiltere, müttefiklerinin tutumundan sonra izlediği politikaları gözden geçirdi. Robeck'in yerine Yüksek Komiser olarak atanan Horace George Montagu Rumbold, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra büyükelçi olarak atanacaktı[3312]. İngilizlerin politika değişikliğinde İtalyanların son derece etkili oldukları, Rumbold'un İstanbul'a varışından birkaç gün sonra Londra'ya çektiği telgraftan anlaşılmaktadır. Rumbold, antlaşmadan sonra İtalyan Büyükelçisi olarak atanacak Garroni'ye, hükûmeti tarafından Padişah'a sunulmak üzere bir itimat mektubu verildiğini bildirerek kendisine de böyle bir itimat mektubu verilmesini talep etti[3313]. Bundan sonra Rumbold'a, Padişah'a sunulmak üzere bir itimat mektubu gönderildi[3314].

General Harington 22 ve 24 Kasım 1921 tarihlerinde Yüksek Komiserlere mektuplar göndererek Türk yetkililerin askerî alt komisyonların faaliyete geçmesi konusunda güçlükler çıkardıklarını bildirdi. Yüksek Komiserler de Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota göndererek bu engellemelerin kaldırılmasını istediler[3315]. Ancak İtilâf Devletleri bu aşamadan sonra İstanbul Hükûmeti kabul etse dahi TBMM karşı çıktığı sürece konu ile ilgili talepleri hayata geçiremeyeceklerini anladılar. Bundan sonra İtilâf Devletleri, TBMM'ni Osmanlı Hükûmeti ile uzlaştırarak taleplerini kabul ettirmeye çalışacaklardı.

3311 "İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Kennard'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 14 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 11407.

3312 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 14 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 12674.

3313 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5278**, E 14804.

3314 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Horace Rumbold'a 20 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5278**, E 12674.

3315 "25 Kasım 1921 Tarihli Yüksek Komiserler Toplantısından", **FO, 371/6496**, E 13332.

4. BÖLÜM

İşgal Yönetimi TBMM İlişkileri

A. İŞGAL YÖNETİMİNİN İSTANBUL VE ANKARA HÜKÛMETLERİNİ UZLAŞTIRMA ARAYIŞLARI

TBMM'nin Yunanlılar karşısında kazandığı başarılar İstanbul Hükûmeti eksenli politikalar geliştirmeye çalışan İtilâf Devletlerinin Ankara eksenli politikalar geliştirmelerine sebep oldu. Bu konuda Fransızlar ve İtalyanlar İngiltere'nin bir adım önünde yer alıyordu. Fransa, Franklin Bouillon gibi siyasiler, Claude Farrére, Piyer Loti gibi yazarlar aracılığıyla Türk kamuoyunu etkilemeyi başarmıştı. İtalya, Millî Mücadele Hareketi ile yakın temas halindeydi. Buna karşılık İngiltere Mondros Mütarekesi'nde arabuluculuk yapan General Townshend'i gayri resmî bir sıfatla Ankara'ya göndererek TBMM karşıtı politikalarını değiştirmeye başladı. Ankara'da yaptığı temaslardan sonra Townshend, Yunanlıların çekilmesi halinde her şeyin yoluna gireceğini iddia etti[3316]. Yunanlıların İtilâf karşıtı faaliyetlerinden rahatsız olan İngiltere, Yunanistan'dan uzaklaşıyordu. Malum sebeplerden dolayı İtalya zaten başından beri Yunanlılara karşı politikalar geliştirmekte idi. Fransa da Kuvâ-yı Milliye ile yaşadığı çatışmaların ardından Millî Mücadele Hareketi ile uzlaşma yolları arıyordu. Bu durumda İngiltere'ye de politikalarını değiştirmekten başka seçenek kalmıyordu.

Yüksek Komiserler daha Sevr Antlaşması imzalanmadan önce Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak için iki yol bulunduğunu; bunlardan birinin kuvvet kullanarak bu hareketi bastırmak, diğerinin ise millî unsurlarla uzlaşarak barışı sağlamak olduğunu tespit etmişlerdi[3317].

19 Eylül 1920 tarihinde Şeyhülislam ve Ticaret Nazırı'nın istifaları Damat Ferid Paşa Hükûmeti için tehlike çanlarının çalmaya başladığının göstergesiydi[3318]. Ferid Paşa kısa bir bildiri yayınlayarak müstevfileri Millî Hareket liderleri dışında kalan şahıslar için çıkarılmak istenen affa engel olmakla ve Anadolu'da düzeni sağlamak amacıyla alınmak istenen tedbirleri geciktirmekle suçladı. Ferid Paşa genel affın yenilendiğini ve on gün içerisinde ilân edileceğini de açıkladı. Yüksek Komiserlere de bir mektup gönderen Ferid Paşa bazı taleplerde bu-

3316 Ryan, **a.g.e**, s. 166-167.

3317 "M. İmperiali'den Curzon'a 17 Eylül 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 123, **FO, 406/44**.

3318 "Robeck'ten Curzon'a 23 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 129, **FO, 406/44**.

lundu. Mektupta; Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne terk edeceği bölgeler dâhil Türkiye genelinden 15,000 asker, 35,000 jandarmanın silah altına alınması, mütarekeden sonra İtilâf Devletleri tarafından el konulan harp mühimmatının bu kuvvetlere verilmesi, bunların ulaşımında kullanılmak üzere bir filoya müsaade edilmesi, antlaşmada tasarlandığı gibi jandarma ve diğer hizmetler için yabancı subaylar tahsis edilmesi ve yapılacak operasyonların üç aylık masrafına binaen Osmanlı Hükûmeti'ne 25,000,000 lira borç verilmesi gibi İtilâf Devletlerinin asla yanaşmayacağı teklifler yer alıyordu. 21 Eylül 1920 tarihinde bu notayı görüşen Yüksek Komiserler taleplerin uygulanabilir olmadığına karar verdiler. Damat Ferid Paşa'ya bu talepleri hükûmetlerinin onayına sunduklarını söyleyen Yüksek Komiserler bu sıralarda uzlaşma sağlamak amacıyla Anadolu'ya bir heyet gönderme fikri üzerinde çalışıyorlardı. Fransız Yüksek Komiseri, Damat Ferid Paşa ile görüşmesinde ayrıntılarına inmeden bu fikirden sözlü olarak bahsetti. Yalnız İtalyan Yüksek Komiseri gönderilmesi plânlanan heyetin resmî sıfatı haiz olmasını savunurken Fransız Yüksek Komiseri bu fikre karşı çıkıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri de Fransız meslektaşını destekledi[3319].

26 Temmuz 1920 tarihinde görüştüğü Robeck'e Anadolu'ya İtilâf subaylarının da yer aldığı özel bir heyet gönderilmesini teklif eden[3320] Ferid Paşa birkaç gün içerisinde fikir değiştirerek İtilâf temsilcilerinin yer alması halinde bu teklifi kabul edebileceğini bildirdi. Ferid Paşa'nın asıl isteği asker toplamak ve İtilâf Devletlerinden silah, mühimmat ve borç para temin etmek suretiyle Millî Mücadele'yi bastırmaktı[3321]. Sevr Antlaşması temel alınarak TBMM ile uzlaşılamayacağını çok iyi bilen Ferid Paşa, iktidarı için her geçen gün daha tehlikeli hale gelen Millî Mücadele Hareketi'ni yok etmeyi amaçlıyordu. İtilâf Devletleri, Ferid Paşa'ya güvenmekle beraber silah altına alınacak askerlere güvenmiyor, onların depolardan alacakları silahlarla birlikte Millî Mücadele'ye katılmasından endişe ediyorlardı. Öyle ki; İtilâf Devletleri el koydukları silahları dahi Osmanlı Devleti'ne bedelsiz iade etmeye yanaşmazken, Damat Ferid Paşa onlardan borç

3319 "Ferid Paşa'dan Yüksek Komiserlere (t.y) Mektup", "Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 11837, E 12260; F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 130, **FO, 406/44**.

3320 "Robeck'ten Curzon'a 30 Temmuz 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5054**, E 9666.

3321 "Ferid Paşa'dan İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e mektup ve Robeck'ten Curzon'a 24 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 142, ek.1, **FO, 406/44**.

para istiyordu. Millî Mücadele'nin hedefini anlasalar da gücünü tam anlamıyla idrak edemeyen İtilâf Devletleri, hâlâ Sevr Antlaşması'nı temel alarak TBMM ile uzlaşma sağlanabileceğini düşünüyorlardı.

İstanbul'daki İtilâf temsilcileri TBMM ile uzlaşmak amacıyla Anadolu'ya gönderilmek istenen heyetlere fazlasıyla önem veriyorlardı. Fransız Yüksek Komiseri'nin teklifi doğrultusunda Anadolu'ya gönderilecek Osmanlı heyetinin, Padişah adına gönderilmesine karar verilmişti. Fransız Yüksek Komiseri, Damat Ferid Paşa'nın istifasının Millî Hareket üzerinde olumlu etki yaratacağını savunduysa da daha iyisinin bulunamayacağını düşünen İngiliz Yüksek Komiseri bu teklife karşı çıktı[3322].

İtilâf temsilcilerinin katılacağı uzlaşma heyetinin gönderilmesi için hazırlıkların yapıldığı sıralarda İngiliz Hükûmeti, Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından önce böyle bir heyetin gönderilmesini uygun olmadığını açıkladı. Bu açıklama Fransa Hükûmeti tarafından da desteklendi. Teklifin savunucusu olan İtalyanların da ısrarlarından vazgeçmesi üzerine İtilâf temsilcilerinin yer alacağı bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi fikri askıya alındı. Ancak hükûmet isterse kendi adında bir heyet gönderebilecekti[3323]. Bundan sonra İtilâf Devletlerinin öncelikli hedefi İstanbul Hükûmeti'ne baskı yaparak Sevr Antlaşması'nın bir an önce onaylanmasını sağlamak olacaktı.

Robeck baskıyı tek seçenek olarak görüyor, baskı yapılmadıkça Türkiye'nin yakın gelecekte barış antlaşmasını imzalama ihtimalinin bulunmadığını düşünüyordu. 7 Ekim 1920 tarihinde toplanan Yüksek Komiserler, Anadolu'ya heyet gönderilmesi konusunda Osmanlı Hükûmeti'ne sadece tavsiyede bulunmaya karar verdiler. Bu sıralarda Padişah, Yüksek Komiserlerle görüşme dileğini iletti. Fransız Yüksek Komiseri'nin önerisi ile resmî görüşme yerine özel bir görüşme yapılmasına karar verildi. Ancak bu görüşmelere Damat Ferid Paşa katılmayacaktı. Yüksek Komiserler, Padişah'la 11 Ekim 1920 tarihinde ayrı ayrı görüşmeler yaptılar[3324]. Padişah'la görüşmesinde Fransız Yüksek Komiseri, hükûmetin

---

3322 "Robeck'ten Curzon'a 25 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 11862; F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 132, **FO, 406/44**.

3323 "Curzon'dan Robeck'e 30 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 135, **FO, 406/44**.

3324 İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri Padişah'la 1 saat 15'er dakika, İngiliz Yüksek Komiseri ise 2 saat 15 dakika görüşmüştü.

değişmesi gerektiğini savundu. İngiliz Yüksek Komiseri de bazı çevrelerde Ferid Paşa'nın Anadolu'ya gönderilecek heyetin başarısının önünde bir engel olarak görüldüğünü ve hükûmetin değişmesine Padişah'ın tek başına karar vereceğini ifade ettikten sonra ileride Millî Hareket taraftarlarının koşul olarak Ferid Paşa'nın çekilmesini talep edebileceklerini vurguladı. Gönderilecek heyet Millî Hareket taraftarlarının taleplerini değil, Padişah'a bağlılıklarını bildirmelerini isteyecekti. Bu görüşmeden sonra Yüksek Komiserler, Padişah'ın Ferid Paşa'yı değiştirmeye sıcak bakmadığı ve kendisini tamamen ona "adadığı" şeklinde bir değerlendirme yaptılar. Antlaşmanın onaylanması halinde Millî Hareket liderlerinin hükûmeti suçlayacaklarını ve Anadolu'nun tamamen tutuşacağını ileri süren Padişah, İtilâf meclislerinin çoğu tarafından kabul edilmeden önce antlaşmanın hemen Osmanlı Hükûmeti tarafından onaylanmasına karşı olduğunu açıkladı. Padişah, Anadolu'ya gönderilecek heyete tam destek verebileceğini ifade ettikten sonra bu desteğin maddi değil manevi destek olacağını sözlerine ekledi. Padişah'ın vereceği manevi destek, heyete nasihatte bulunmaktı. Kendi ülkesinde yalnız olduğunu ve kimseyi tanımadığını vurgulayan Padişah, heyete atanacak üyeler hakkında Yüksek Komiserlerden isim tavsiye etmelerini talep etti. Daha önce hazırlık yapmadıklarından Padişah'ın bu teklifi karşısında herhangi bir tavsiyede bulunmayan Yüksek Komiserler, gönderilecek heyete sivil ya da askerî bir temsilci atamayı da yeniden düşünmeye başladılar[3325]. Yüksek Komiserler, hükûmetin değiştirilmesi konusunda takdir hakkının bulunduğu şeklinde telkinlerde bulununca Padişah, bu görüşmeden sonra İtilâf Devletlerinin desteğini kaybeden Ferid Paşa ile işlerin yürümeyeceğini anladı. Ferid Paşa'nın Millî Hareket ile mücadelede kullandığı yöntemler onun sonunu hazırlamıştı.

Robeck'le yaptığı gizli ve şahsi görüşmede Padişah, "onurunu ve prensiplerini feda etmeden çalışamayacağı İttihatçıların evrim geçirmiş hali olan Millî Hareket liderlerinin" iktidara gelme talepleri ile karşı kaşıya kaldığını beyan ettikten sonra millî bir hükûmetin iktidara gelmesi halinde tahttan çekileceğini açık bir şekilde ifade etti. Millî Hareket taraftarlarının kendilerine bağlı insanlara dahi zulüm yaptığını, bu suçlulara hak ettikleri cezaları veremediğini dile getiren Padişah, maaşların ödenememesine ve kışa doğru başlayan sıkıntılara atıfta bulunarak maddi yardım talep etti. Robeck, ona Ferid Paşa'ya verdiği cevabın

3325 "Robeck'ten Curzon'a 13 Ekim 1920 Tarihli Telgraf ve 14 Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5056**, E 12658 ve **FO, 371/5056**, E 13038, F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 146, **FO, 406/44**.

aynısını vererek bu meselenin antlaşmaya göre kurulacak Maliye Komisyonu'na havale edileceğini izah etti. Tabii bunun için öncelikle antlaşmanın onaylanması gerekiyordu. Padişah mevcut koşullar altında bir kabine değişikliğinde ısrar edilmesi halinde tahttan çekilmenin gündeme geleceğini ifade etti. Robeck, Padişah'ı kararından vazgeçmesi için ikna etmeye çalıştı. Fakat Padişah çekilmekten yana ısrar edeceğini ifade ederek şartların kendisini bu noktaya getirmesinden sonra durumunun ne olacağını sordu[3326]. İngiliz Hükûmeti, bu görüşmedeki tavrını tasdik ettiği Robeck'ten, "Padişah'ı ülkesine zarar verecek hareketlerden" vazgeçirmesini istedi[3327]. Savaş sonrası İngiliz politikaları Padişah eksenli olarak geliştirilmişti. Padişah'ın çekilmesi bütün plânları alt üst edecekti. Bu nedenle İngilizler Padişah'ın tahtta kalmasında ısrar ediyorlardı.

Yapacakları görüşmeden sonra Padişah'a bir nota vermeyi kararlaştıran Yüksek Komiserler hazırladıkları notada, Anadolu'ya heyet gönderilmeden önce antlaşmanın onaylanmasını arzuladıklarını, bunun tek yolunun antlaşmanın Padişah tarafından onaylanması olduğunu ifade ettiler. Yüksek Komiserler, İtilâf Devletleri meclisleri oturumlara başlamadığından, antlaşmayı onaylamadıklarını, Türkiye'nin ise böyle bir mazerete sahip olmadığını ileri sürüyorlardı. Oysa antlaşmayı onaylaması gereken Meclis-i Mebusan'dan eser kalmamıştı. Türkiye'nin kurtuluşu için başka yol olmadığını ileri süren Yüksek Komiserler seçilmiş nazırların görevden alınması için üst üste notalar veren kendileri değilmiş gibi, iktidar ve nazırların değişiminde ve seçiminde etkide bulunmaktan her zaman kaçındıklarını iddia ederek zor bir dönemden geçen Türkiye için rehberlik yapacak uygun adamlar bulunmasını tavsiye ettiler. Mevcut Sadrazam ve hükûmetin, Padişah'ın emriyle İtilâf Devletlerine bağlı olarak çalıştığını da ileri süren Yüksek Komiserler, ülkenin kaderini garanti altına alma ve halkının refahını sağlama vazifesinin Padişah'a ait olduğunu hatırlattılar[3328]. Bu sözler, başta İngiliz olmak üzere İtilâf Yüksek Komiserlerinin bir dediğini iki etmeyen Ferid Paşa ve hükûmetinin sonu anlamına geliyordu.

3326 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ekim 1920 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12824.

3327 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Robeck'e 20 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12824.

3328 "Yüksek Komiserler Tarafından Padişah'a Sunulan 11 Ekim 1920 Tarihli Notalar", **FO, 371/5056**, E 13038.

Fransız Hükûmeti, İtilâf Devletlerinin ortak hareketi sonucunda Padişah'ın antlaşmayı onaylanmasını, antlaşmanın onaylanmasının ardından mevcut hükûmetin istifasını, Yüksek Komiserlerin belirleyeceği ve Millî Hareketle uyuşacak nazırların yer alacağı yeni bir hükûmet tarafından Anadolu'ya gönderilecek heyetin Yüksek Komiserler tarafından seçilmesini ve hükûmet mallarının satışından elde edilecek gelirin teminat alınmasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne borç verilmesini önerdi. Bunlar yapıldığı takdirde hem İtilâf Devletleri hem de Türkiye lehine komisyonlar kurulacak ve 15,000 kişilik kuvvetin oluşturulmasına izin verilecekti[3329]. İngiliz Hükûmeti mali yardım dışındaki Fransız programını genel olarak kabul etti[3330]. Bu programın uygulanabilmesi için Osmanlı Devleti'nde Anayasal değişiklik yapılması gerekiyordu. Çünkü Kanûn-ı Esâsi'ye göre antlaşmaları onaylama yetkisi Meclis-i Mebusan'a, nazırları seçme yetkisi de Sadrazamla birlikte Padişah'a aitti.

28 Ağustos 1920 tarihinde Robeck'i bir kez daha ziyaret eden Ferid Paşa, Fransızların Sevr Antlaşması'ndan sonra Paris'te kalan Reşat Halis Bey'i Osmanlı temsilcisi olarak kabul ettiklerini ima ederek Londra'ya temsilci gönderme isteğinden bahsetse de Robeck'den olumlu bir karşılık görmedi. Bu kez sözü kurmak istediği 15,000 kişilik kuvvete getiren Ferid Paşa, bu konuda da somut bir cevap alamadı. Bundan sonra sinirlenen Ferid Paşa, son günlerde Yüksek Komiserler tarafından yapılan tutuklamalardan bahsederek kendisinin bile tutuklanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını iddia etti. Ferid Paşa'nın bu şikâyetlerinden rahatsız olan Robeck, Yüksek Komiserlerin eleştirilmesinin ayrı bir vaka olduğunu ve buna izin vermeyeceğini vurguladı. Bunun üzerine Ferid Paşa, antlaşmayı onaylamaya hazır olduğunu ve bunun Padişah'ın dini yetkisi ile gerçekleşeceğini dile getirdiyse de[3331] Robeck, Ferid Paşa'dan uzaklaşmaya başladı. Anadolu'ya heyet gönderilmesinden vazgeçilmesi ve Millî Mücadele Hareketi'ni bastırmak üzere yaptığı tekliflerin geri çevrilmesi Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserlerin arasını açmıştı. Yüksek Komiserler 25 Eylül 1920 tarihinde siyasi temsilcilerini Damat Ferid Paşa'ya göndererek ona yeni öneriler sunmaya karar verdiler. Ancak siyasi temsilciler ile yaptığı görüşmede "beklenmedik saldırgan

---

3329 "Robeck'ten Curzon'a 14 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12741; F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 148, **FO, 406/44**.

3330 "Curzon'dan Robeck'e 23 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12741.

3331 "Robeck'ten Curzon'a 1 Eylül 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5055**, E 11336.

bir tutum" sergileyen Ferid Paşa, Anadolu'daki hareketi bastırmak maksadıyla bir teşkilat kurulmadıkça uzlaşma metodunun işe yaramayacağını düşünmekteydi. 27 Eylül 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Ferid Paşa aynı tutumunu sürdürdü. Robeck dahi Ferid Paşa ile uzlaşılamayacağını düşünmeye başlamıştı. Ferid Paşa'nın bu tutumu üzerine bir araya gelen Yüksek Komiserler, Anadolu'ya İtilâf temsilcilerinin yer aldığı bir heyet gönderilmesi amacıyla hükûmete baskı yapmaya karar verdiler. Onlara göre bu heyetin başarılı olması halinde mevcut hükûmetin iktidarda kalma şansı artacaktı. Yüksek Komiserler son olarak Sadrazamlık için en uygun aday olarak düşündükleri Tevfik Paşa aracılığıyla Padişah'a bu fikirleri iletmeye karar verdiler. Fakat Yüksek Komiserler öncelikli olarak Sevr Antlaşması'nın onaylanması için çaba sarf ettiklerinden bu kararları kısa bir süreliğine askıya aldılar[3332]. Millî Mücadele Hareketi'nin bastırılması için asker toplamak üzere İtilâf Devletlerinden izin isteyen, onlardan silah ve para yardımı bekleyen Damat Ferid Paşa ile Yüksek Komiserler arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yüksek Komiserler, Millî Mücadele Hareketi ile uzlaşma sağlayacağını düşündükleri Tevfik Paşa'yı Sadrazamlık için düşünmeye başlamışlardı.

Ferid Paşa da yavaş yavaş yaşananları sezdiğinden kendisinin ve Padişah'ın hayatından endişe duyduğunu bildirdi. Uzun süre kader birliği yaptığı Ferid Paşa ve Padişah'a karşı gelişecek herhangi bir harekete müsaade etmeyeceklerine dair teminat vermek için hükûmetinden talimat isteyen[3333] Robeck, Ferid Paşa ile yol ayrımına gelse de onu tamamen gözden çıkarmış değildi. Ferid Paşa'nın istifasından sonra ülkeden ayrılmak istemesi halinde ona her türlü yardım yapılacak, Padişah ve Ferid Paşa'nın hayatlarına yönelik tehditler İngilizler tarafından önlenecek, Padişah'a tahtından feragat etmesinin ülkeyi daha da karışık bir hale getireceği nasihat edilecek ancak tahttan çekilmesi halinde Padişah'ın yurtdışına çıkmasına yardım edilecekti[3334]. İngiliz Hükûmeti, Yüksek Komiseri'ne

3332 "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 139, **FO, 406/44**.

3333 "Robeck'ten Curzon'a 1 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 140, **FO, 406/44**.

3334 "Robeck'ten Curzon'a 4 Ekim 1920 Tarihli Çok Gizli ve Şahsi Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 141, **FO, 406/44**.

bu konuda her türlü teminatta bulunulabileceğini ancak tahttan çekilmemesi konusunda Padişah'ı etki altında bırakmasını emretti[3335].

Bu arada İtilâf çevrelerinde, Ferid Paşa'nın hemen ya da anlaşmanın onaylamasından sonra görevden alınması ve yerine Tevfik Paşa ya da İzzet Paşa'nın getirilmesi tartışmaya açılmıştı. Fransız Yüksek Komiseri Defrance Anadolu ve merkezi hükûmetin birleşmesini istediğinden Ferid Paşa'yı engel olarak görüyordu. Robeck başlangıçta bu fikre karşı çıksa da daha fazla dayanamayarak Ferid Paşa'nın istifasına razı oldu[3336]. Ondan sonra da plânlandığı gibi Tevfik Paşa Hükûmeti kurulacaktı. İstanbul'a geldiklerinden beri hükûmetin kuruluşuna müdahalede bulunmadıklarını, önerilen programın uygulanması halinde benimsenen hareket tarzının terk edileceğini ileri süren Robeck, öncelikle Osmanlı Hükûmeti'nin antlaşmayı onaylamasını ardından da hükûmetin görevden alınmasını daha uygun görüyordu. Padişah'ın tahttan feragat etmesi halinde yerine geçecek olan Veliaht, antlaşmaya karşı çıkacağından arzulanmamaktaydı[3337]. İngiliz teklifi mantıklı görünmekle beraber Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra hangi hükûmet işbaşına gelirse gelsin TBMM'nin İstanbul'la uzlaşma ihtimali yoktu.

İngiliz Hükûmeti, Yüksek Komiseri'nin aksine Fransız programını mantıklı buldu. Meclis onayı alınmaksızın Padişah'ın onayı ile antlaşmanın yürürlüğe geçirilmesi fikri İngiliz Hükûmeti tarafından beğenilmişti[3338]. Fakat Padişah'ın tahttan çekilme ihtimali daha fazla baskı yapılmasını önlüyordu.

Yüksek Komiserlerin de desteğini kaybeden Ferid Paşa 16 Ekim 1920 tarihinde herhangi bir gerekçe göstermeksizin istifa etti. Sonradan Ferid Paşa'nın sağlık nedenlerinden dolayı istifa ettiği açıklandı[3339]. Padişah'ın 11 Ekim 1920 tarihinde Yüksek Komiserlerle yaptığı toplantıdan ve onların hükûmet değişik-

---

3335 "Curzon'dan Robeck'e 6 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 143, **FO, 406/44**.

3336 "Robeck'ten Curzon'a 10 Eylül 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5055**, E 11247.

3337 "Robeck'ten Curzon'a 14 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 12832; F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 149, **FO, 406/44**.

3338 "Curzon'dan M. İmperiali'ye 19 Ekim 1920 Tarihli Mektup", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 153, **FO, 406/44**.

3339 "Robeck'ten Curzon'a 17 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 152, **FO, 406/44**.

liği taleplerinden çok kısa bir süre sonra bu istifanın gerçekleşmiş olması istifanın asıl nedeninin bu görüşme olduğuna dair kuşkulara sebebiyet vermekteydi. Bundan sonra Padişah'ın son umudu Tevfik Paşa olacaktı.

17 Ekim 1920 tarihinde Padişah, hükûmeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya verdi. Tevfik Paşa, hükûmet kurma çalışmalarına başlamadan önce Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserlerini ziyaret etti. Bu görüşmelerde Anadolu'ya gönderilecek heyet mevzubahis oldu. Tevfik Paşa, Osmanlı temsilcisinin bulunacağı bir İtilâf heyetinin Anadolu'ya gönderilmesinden yana olduğunu ifade ederken Yüksek Komiserler, İtilâf temsilcilerinin yer alacağı bir Osmanlı heyetinin daha uygun olacağını ileri sürdüler. Görüşmeler sırasında maddi yardım talebinde bulunan Tevfik Paşa, selefi gibi stratejik bir hata yaparak birkaç devletin onayınının ardından meclis onayı yerine; hükûmetin onayıyla antlaşmanın yürürlüğe geçirilebileceğini ileri sürdü[3340].

Millî Mücadele Hareketi'nin hızla gelişmesi, İtilâf Devletlerinin seçeneklerini azaltıyordu. Yunan askerlerinden daha fazla istifade edilmesi daha fazla masraf ve şikâyet demekti. Osmanlı Hükûmeti'nin düzenlemek istediği askerî harekât için de paraya ihtiyaç vardı. Bu gerçekleşse bile uzun zaman alacaktı. Bunun dışında tek seçenek Millî Hareket'le uzlaşmaktı[3341]. İtilâf Devletleri Tevfik Paşa Hükûmeti'ni bu maksatla destekliyorlardı.

23 Ekim 1920 tarihinde Ryan ile görüşmesinde Tevfik Paşa, gönderilecek heyete İtilâf temsilcilerinin dâhil edilmesi konusundaki ısrarını sürdürdü. Heyet, şartlarını öğrenmekten öte Millî Hareket liderlerinden İstanbul'a itaat etmelerini isteyecekti. Böyle bir heyetin uzlaşma imkânına sahip olmadığını Ryan da Robeck de gayet iyi biliyordu. Bu nedenle gönderilecek heyetlere resmî sıfata sahip olmayan İtilâf temsilcilerinin dâhil edilmeleri daha uygun bulundu[3342].

25 Ekim 1920 tarihinde Yüksek Komiserler, Sevr Antlaşması'nın onaylanması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota sundular. Aynı gün hükûmet daha önceden hazırlandığı anlaşılan bir bildiri yayınlayarak bu konuya

---

3340 "Robeck'ten Curzon'a 19 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5056**, E 13012; F.C.R.E.A, Part V., 1920, no. 154, **FO, 406/44**.

3341 "Robeck'ten Curzon'a 22 Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5057**, E 13852.

3342 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ekim 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 13152.

açıklık getirmeye çalıştı. Bildiride Meşrutiyet'e uygun olarak birliğin sağlanması amacıyla meclisin toplantıya çağrılacağı ve meşru bir şekilde Sevr Antlaşması'nı onaylamaya davet edileceği bildirildi. Hariciye Nazırı da 27 Ekim 1920 tarihinde Robeck'i ziyaretinde Padişah ve hükûmet tarafından antlaşmanın hemen onaylanmasının Millî Hareket taraftarlarını kızdıracağını, bunun Millî Hareket'le hükûmetin aynı barış çizgisi etrafında toplanma şansını yok edeceğini ileri sürdü. Buna karşılık Robeck, taktik değiştirerek hükûmeti mali yardım vaadiyle ikna etmeye çalışmıştı. Antlaşmanın onaylanması halinde kurulacak Maliye Komisyonu'nun, hükûmetin istediği mali desteği verebileceğini ifade eden Robeck, yaşanabilecek gecikmenin ekonomik krize neden olabileceğini, bunun ötesinde Türkiye'nin tehlikelerle karşılaşabileceğini öne sürdü. Bu görüşmeden sonra Robeck "bütün tezlerini tükettiğini, fakat bunların en küçük bir etki yaratamadığını" anladı[3343]. Yüksek Komiserler Tevfik Paşa Hükûmeti'nden de umudu keserek yeniden Padişah eksenli politikalar geliştirmeye karar verdiler.

Mali yardım vaadi ile Tevfik Paşa Hükûmeti'nin de antlaşmayı onaylamayacağını gören İtilâf Devletleri, antlaşma onaylanıncaya kadar Anadolu'ya gönderilecek heyete temsilci tayin etme plânını askıya aldılar[3344]. İtilâf Devletlerine göre önce antlaşma onaylanmalı, daha sonra Anadolu'ya gönderilecek heyet, Millî Hareket taraftarlarını itaate davet etmeliydi.

Tevfik Paşa işbaşına geldikten sonra Yüksek Komiserler her fırsatta anlaşmanın onaylanmasının ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmışlardı. Yüksek Komiserler görüştükleri Sadrazam ve nazırları etkileyerek antlaşmanın onaylanması için telkinlerde bulunmuşlardı. Bu arada Yüksek Komiserlerle yaptığı görüşmelerde heyetin öncelikli amacının Millî Hareketi yatıştırmak olduğunu açıklayan Hariciye Nazırı Sefa Bey, heyete temsilci atamaktan vazgeçen Yüksek Komiserlerden üç talepte bulunmuştu. İlk talep anlaşmanın iyi bir yorumunun yapılması, ikinci talep Yunanlıların antlaşma ile kendilerine verilmeyen topraklardan çekilmesi ve nihayet üçüncü talep Ermeni sınırının Türkiye aleyhine belirlenmemesi idi[3345]. Diğer yandan Tevfik Paşa Hükûmeti antlaşma

3343 "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ekim 1920 Tarihli Telgraf ve (g.y) Ekim 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5057**, E 13499 ve E 13857.

3344 "Curzon'dan Derby'e 3 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 13499.

3345 "Robeck'ten Curzon'a 8 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 13897.

onaylanmadan önce İtilâf temsilcileri olsun ya da olmasın Anadolu'ya bir heyet gönderme kararlılığındaydı.

Yüksek Komiserler İtilâf temsilcilerinin katılımı için onay koşulunu yerine getirmediğini ileri sürerek temsilci tayin etmekten vazgeçtiler. Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı ne olursa olsun hükûmetin, antlaşmayı mutlaka onaylanacağını belirterek göndermek istedikleri heyetin Ankara ile uzlaşma maksadıyla değil, onayın neden gerekli olduğunu açıklamak amacıyla gönderilmek istendiğini anlatmaya çalıştılar. Hükûmet bu süre zarfında onayı gündeminden kaldıracaktı[3346]. Tevfik Paşa, heyetin gönderilmesinden önce Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının hükûmetin zayıflamasına ve otoritesinin yok olmasına neden olacağını düşünmekteydi.

Bu arada iç ve dış gelişmeler tamamen İtilâf Devletlerinin aleyhine dönmüştü. General Wrangel ordusu Bolşeviklere yenilerek geri çekilmiş, ağır kayıplar vermişti. Aynı sıralarda millî kuvvetler Ermenistan'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bolşeviklerle Millî Hareket taraftarları arasında bir birleşme yaşanabileceği düşüncesi İtilâf Devletlerinin İstanbul ile Ankara'yı uzlaştırmaya yönelik politikalarından vazgeçmelerine neden oldu. Bu noktadan sonra ılımlı Millî Hareket taraftarlarının dahi antlaşmayı kabul etme ihtimalinin olmadığını düşünen İngilizler, antlaşmanın kuvvet kullanılarak kabul ettirilmesi şeklindeki eski politikalarına döndüler. İtalya bu politikanın uygulanması noktasında daha önce destek vermeyeceğini açıklamış, Fransa ise çekimser kalmıştı. Bundan dolayı takviye edilecek İngiliz ve Yunan birlikleri ile Millî Mücadele Hareketi bastırılacak, Türklere antlaşma zorla kabul ettirilecekti[3347]. Ortadoğu'da menfaatlerini sürdürmek adına bu bölgede asker bulundurmak zorunda olan İngiltere, arka plânda kalarak savunma pozisyonu alacak, Yunanlılar ise Millî Mücadele'yi yok etmek üzere harekete geçeceklerdi. Fransa ve İtalya bu harekete açıktan destek vermemiş olsalar da Ortadoğu'daki menfaatleri gereği oluşabilecek her türlü sonuca karşı hazırlık yapmaya çalışacaklardı.

İngiliz, Fransız ve Yunan istihbarat servisleri, İtalya'nın Ankara ile yakın ilişki kurduğuna dair istihbarat alıyorlardı. İtalyanların, Antalya'dan Millî Hareket taraftarlarına, petrol ve silah gönderdiklerine dair ciddi söylentiler ortalar-

---

3346 "Robeck'ten Curzon'a 8 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 13906.

3347 "Robeck'ten Curzon'a 10 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 14008.

da dolaşmaktaydı. H. Rumbold, İtalyan yetkililer tarafından kabul edilmese de, İtalyanların Millî Hareket liderleri ile görüşerek onlara savaş malzemesi sağladıklarını, buna karşılık ticari ayrıcalıklar talep ettiklerini iddia etmekteydi[3348].

İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Contarini, Ankara'ya bir heyet gönderdikleri ve Millî Hareket taraftarlarına silah sağladıkları konusundaki iddiaların Yunanlıların vermiş olduğu yanlış bilgilerden kaynaklandığını ileri sürerek bu iddiaların "lekeleyici" olduğunu açıkladıysa da[3349], bu açıklama karşılıklı güvensizliği daha da arttırdı.

İtalya'dan sonra Fransa da Millî Mücadele'nin kuvvet kullanılarak bastırılması politikasının uygulanamayacağını anladı. Fransa Hükûmeti, kullanılacak kuvvetin ve yapılacak baskının, antlaşmanın onaylanmasını sağlayamayacağını ve bu baskının mevcut hükûmetin düşmesine neden olacağını düşündüğünden Anadolu'ya heyet gönderilmesini tercih etmekteydi. Fransa, gönderilecek heyete İtilâf temsilcilerinin katılmasına da karşı çıkıyordu. Bu düşüncelerini gündeme getirdikten sonra bir teklifte bulunan Fransız Hükûmeti, sonuç ne olursa olsun Tevfik Paşa Hükûmeti'ne antlaşmayı onaylaması için bir ay daha süre verilmesini önerdi. İtalyan Yüksek Komiseri İstanbul'da olmadığından bu süre Osmanlı Hükûmeti'ne daha sonra bildirilecekti[3350]. Tevfik Paşa'nın da görevden ayrılması halinde yerine kimin geleceği belli değildi. Bu düşünceler İtilâf temsilcilerinin yer almadığı bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi düşüncesini ön plana çıkaracaktı.

İtalyan Yüksek Komiseri'nin İstanbul'a gelmesinden sonra Yüksek Komiserler daha önce kararlaştırıldığı üzere Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Sevr Antlaşması'nın bir ay içerisinde onaylamasını talep ettiler[3351]. Anadolu'ya gönderilecek heyete bel bağlayan hükûmet, İtilâf Devletlerinin engellemeleri nedeniyle heyeti zamanında gönderemediğini belirterek[3352] verilen

---

3348 "Savaş Bakanlığı'ndan Curzon'a 19 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 14436; "H. Rumbold'dan Curzon'a 22 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5057**, E 14577.

3349 "G. Buchanan'dan Curzon'a 26 Kasım 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5058**, E 14993.

3350 "Rumbold'dan Curzon'a 22 Kasım 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5058**, E 14655.

3351 "Yüksek Komiserlerden Osmanlı Hükûmeti'ne 24 Kasım 1920 Tarihli Müşterek Nota", **FO, 371/5058**, E 15417.

3352 "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Yüksek Komiserlere Verilen 2 Aralık 1920 Tarihli Nota", **FO, 371/5058**, E 15928; "Rumbold'dan Curzon'a 2 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5058**, E 15204.

sürenin heyetin dönüşüne kadar uzatılması için anlayış beklediğini bildirdi. İtilâf Devletleri ise baskı yaparak imzalattıkları Sevr Antlaşması'nı, yine baskı yaparak onaylatmaya çalışıyorlardı.

3 Aralık 1920 tarihinde Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa Başkanlığında, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Ulemadan Fatin Efendi, Eski Stokolm elçisi Cevad Bey ve Bâb-ı Âli danışmanlarından Münir Efendi'den oluşan Heyet Haydarpaşa'dan yola çıktı. Hükûmete verilen teminat gereği Yunan işgal noktalarında müdahale edilmesini engellemek üzere Haydarpaşa İstasyonu'na kadar heyete İngiliz askerleri eşlik etti. Yine daha önce varılan anlaşma gereği heyeti Bilecik'te Millî Hareket temsilcisi karşılayacaktı. Rumbold, Millî Hareket liderlerinin, heyetin Ankara'ya gitmesine izin vermeyeceklerine ve görüşmeyi Bilecik'te yapmak isteyeceklerine dair raporlar almıştı. Hükûmetle Yüksek Komiserler arasında yapılan plân gereği heyetin Ankara'ya ulaşması halinde İzzet Paşa ılımlı Millî Hareket'le temas kurarak Mustafa Kemal Paşa'yı bir seçim darbesiyle yerinden indirecekti. İngilizlerin heyetten bir beklentileri de Anadolu'da alıkonulan İngiliz sivil ve asker esirlerin serbest bırakılmasını sağlaması idi[3353]. Heyetin Millî Hareket liderlerine antlaşmayı kabul ettirebilme ihtimalinin olmadığını bilen İtilâf Devletlerinin beklentileri, muhalifleri harekete geçirerek Mustafa Kemal Paşa'yı etkisiz hale getirmek ve İngiliz esirlerin serbest bırakılmasını sağlamaktı. Beklendiği gibi Millî Hareket liderlerinin antlaşmayı kabul etmemesi, İngiltere'nin kuvvet kullanılarak antlaşmanın kabul ettirilmesi yönündeki görüşünü haklı çıkaracak, bu noktadan sonra Fransızlar, Yunan birliklerinin Millî Mücadele'yi bastırmak üzere harekete geçirilmesine yeşil ışık yakacaklardı.

Osmanlı heyeti, Anadolu'ya gitmeye hazırlandığı sıralarda İngiliz İstihbarat görevlileri İzzet Paşa'yı yakın takibe aldı. İzzet Paşa'nın Millî Hareket liderleri ile yakın ilişkilerine dair duyumlar alan istihbarat görevlileri onun Ankara ile Naci Bey aracılığıyla gizli temaslarda bulunduğunu tespit ettiler. Onlara göre İzzet Paşa'nın heyet hakkında Yüksek Komiserlere ve basına yaptığı açıklamaların gerçeklerle alakası yoktu. Meclis-i Vükelâ'da Kasım ayı içerisinde yapılan tartışma tutanaklarını da bir şekilde ele geçiren istihbarat görevlileri İzzet Paşa'nın söylemlerinden yola çıkarak onun Ankara ile yakın ilişki içerisinde

3353 "Rumbold'dan Curzon'a 6 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5058**, E 15535.

olduğu sonucuna vardılar[3354]. Bu raporları alan Yüksek Komiserler, İzzet Paşa heyetinin Anadolu'ya zaman kazanmak amacıyla gönderildiğini düşüneceklerdi. Bu nedenle Yüksek Komiserler antlaşmanın onaylanması amacıyla Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskıyı sürdüreceklerdi. Fakat Anadolu'ya giden heyetin İstanbul'la bağlantısı kesildi. Hariciye Nazırı Sefa Bey, Yüksek Komiserlerden heyetin, Millî Hareket taraftarlarına durumu açıklaması için bir kaç gün izin verilmesini talep ederek bundan sonra Millî Hareket taraftarları kabul etsin veya etmesin hükûmetin anlaşmayı onaylayacağına söz verdi. Sefa Bey'in bu teslimiyetçi tavrına karşın Tevfik Paşa yapılan baskılardan bunalmış olsa gerek hükûmetin yükümlülüklerinin farkında olduğunu beyan ederek Yüksek Komiserlerden, hükûmete daha sert baskı yapamayacaklarını bildirdi[3355].

1920 yılı sonlarında mali vaziyet de kötüye gidiyordu. Personel maaşlarını ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Hükûmeti yeni kaynak bulma umudunu tamamen kaybetmişti. Osmanlı bütçesinin ne halde olduğunu en az hükûmet kadar Yüksek Komiserler de biliyorlardı. Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya yeni bir teklifte bulunarak antlaşmanın onaylanması halinde Osmanlı Bankası'nın, hükûmete 250,000 lira borç vereceğini bildirdiler[3356]. Osmanlı Bankası bu borcu Osmanlı Hükûmeti'ne ait olup mütarekeden sonra İtilâf Devletleri tarafından el konulan malvarlıklarına karşılık verecekti. Ancak bütçe açığı o denli büyüktü ki tüm varlıkları Osmanlı Hükûmeti'ne iade edilse dahi birkaç ay içinde Osmanlı Hükûmeti yeni bir krizle karşı karşıya kalacaktı.

Hariciye Nazırı Sefa Bey ile Rumbold arasında gerçekleşen 16 Aralık 1920 tarihli görüşmede Rumbold sözü antlaşmanın onaylanmasına getirerek hükûmetin kendilerini oyaladığını öne sürdü. Rumbold, İtilâf Devletlerinin Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmek gibi bir düşünce içerisinde olmadıklarını vurguladıktan sonra hükûmetin içinde bulunduğu "utanç verici" ekonomik vaziyetten kurtulabilmesinin tek yolunun antlaşmayı onaylaması olduğunu iddia etti[3357]. İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni tamamen dışa bağlı hale getirecek Sevr Antlaşması'nı bir kurtuluş ümidi olarak sunmaya çalışıyorlardı.

3354 "CX/1424 Tarafından Hazırlanan 29 Kasım 1920 Tarihli Rapor", **FO, 371/5058**, E15765.

3355 "Rumbold'dan Curzon'a 16 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5058**, E 15765.

3356 "Rumbold'dan Curzon'a 12 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5058**, E 15872.

3357 "Rumbold'dan Curzon'a 18 Aralık 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5059**, E 15965.

20 Aralık 1920 tarihinde Sefa Bey ile bir kez daha görüşen Rumbold, sözü yine Sevr Antlaşması'nın onaylanmasına getirdi. Sefa Bey ise daha önceki cevaplarından farklı bir şekilde Fransız Başbakanı ve İtalya Dışişleri Bakanı Sforza'nın verdikleri beyanatlardan antlaşmanın değişebileceğini öğrendiklerini, bu nedenle yapılacak değişikliklerden sonra antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdi. Rumbold ise antlaşmanın bir an önce onaylanması konusunda ısrarını sürdürdü. Sefa Bey onay halinde kaçınılmaz felaketlerin yaşanacağını ileri sürerek onayın Millî Hareket taraftarlarını Bolşeviklere daha da yakınlaştıracağını izah etti. Ayrıca Sefa Bey, hükûmetinin Anadolu'ya giden heyetle iletişim kuramamasını gerekçe göstererek zaman kazanmaya çalışıyordu. Bu cevaplardan sonra daha sert bir üslup kullanan Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının "çoktan gemilerini yaktıklarını" onların antlaşmayı imzalama ihtimallerinin bulunmadığını ifade ederek[3358] onayı İstanbul'dan beklediklerinin altını çizmişti.

6 Aralık 1920 tarihinde Ryan, Padişahla[3359] yaptığı görüşmede Osmanlı Hükûmeti'ni İtilâf Devletleri karşısında "açık olmaya" davet etti[3360]. Ryan Hükûmeti Padişaha şikâyet etmişti.

Millî Mücadele Hareketi'ni güç kullanarak bastırmaktan yana olan Damat Ferid Paşa uzlaşma amacıyla Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi fikrine pek sıcak bakmamıştı. İtilâf temsilcilerinin de bu heyetlerde resmî olarak yer almayacağını öğrendikten sonra bu fikirden iyice soğumuştu. Tevfik Paşa ise bu fikre daha olumlu yaklaşmaktaydı. Hazırlıklar yapıldıktan sonra İzzet Paşa başkanlığındaki bir heyet Anadolu'ya gönderilmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla bu heyet Ankara'ya götürülerek adeta göz hapsinde tutuldu. Bu heyetin çalışmalarından umutlu olan İtilâf Devletlerinin umutları zaman geçtikçe tükenmeye başladı. İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri Tevfik Paşa ile görüşmelerinde bu

---

3358 "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5059**, E16085.

3359 Padişah yine babası tarafından İngiliz dostu olarak yetiştirildiğini, kendisinin ve halkının İngiltere'ye güvendiğini dile getirmişti. Ayrıca geçmişte yaşananlara atıfta bulunarak İngiltere'ye güvenen Kamil Paşa'nın İngilizler tarafından yalnız bırakılması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaştığını da sözlerine eklemişti. "Rumbold'dan Curzon'a 21 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/5058**, E 15871.

3360 **FO, 371/5058**, E 15871.

heyet hakkında bilgi almaya çalıştılarsa da heyet 1920 yılı sonlarında kendisine yüklenen misyonu yerine getiremeden İstanbul'a döndü[3361].

B. SEVR ANTLAŞMASI'NDA TADİLAT ARAYIŞLARI

İtilâf temsilcileri, Sevr Antlaşması'nın onaylaması için yoğun bir mesai harcamışlardı. İstanbul Hükûmeti, Anadolu'ya gönderdiği İzzet Paşa Heyeti'nin dönüşünden sonra onay konusunda cevap verebileceğini açıkladı. Bir süre sonra Ankara'ya giden İzzet Paşa Heyeti ile İstanbul arasında bağlantı kesildi. Hariciye Nezâreti, İnebolu'ya bir personel göndererek bu heyetle temas kurmaya çalıştı. Bundan sonra Hariciye Nezâreti, Millî Hareket liderleriyle görüşmelerin ilerlediğini ve heyetin bir süre daha Ankara'da kalacağını açıkladı. Bu sıralarda Yunanlılarla TBMM kuvvetleri arasında çatışmalar başlamıştı. Yunanlıların Eskişehir tarafından geriye doğru çekildiklerine dair haberler alınmaktaydı. Yüksek Komiserler bu haberlerin abartılı, TBMM kuvvetlerinin İnönü'de kazandığı zaferin "kandırmaca" olduğunu düşünseler de[3362] Sevr Antlaşması'nı olduğu haliyle kabul ettirmenin mümkün olmadığını anlamışlardı.

1920 sonlarında ve 1921 yılı başlarında yaşanan gelişmelerden sonra İtilâf Devletleri Londra'da düzenlemek istedikleri konferansa Osmanlı Hükûmeti ile birlikte TBMM Hükûmeti'ni de davet ettiler. İtilâf Devletleri 12 Mart 1921 tarihinde Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını öngören bir tasarıyı Türk ve Yunan hükûmetlerine sundular. Buna göre; İzmit ve İstanbul hemen tahliye edilerek Türk idaresine verilecek, Türk askerleri İstanbul'da kalabilecekti. Boğazlarla ilgili silahsızlandırılmış bölge şu şekilde daraltılacaktı;

(1) Gelibolu yarımadası ve Marmara sahillerinden Tekirdağ'a kadar.

(2) Bozcaada (Tenedos) ve Karabiga'dan Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısına kadar.

3361 "Rumbold'dan Curzon'a 29 Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6464**, E 12; "Akdeniz İtilâf Donanması Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na, (g.y) Aralık 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/ 6464**, E 68; "Rumbold'dan Curzon'a 12 Ocak 1920 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6464**, E 714.

3362 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 19 Ocak 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6464**, E 1043.

(3) Boğaziçi'nin her iki kıyısından 20-25 km. derine kadar.

(Çanakkale'nin kumandası ise Marmara veya Ege'de olacaktı).

Buna karşılık Gelibolu ve Çanakkale, İtilâf Devletlerinin işgali altında olacak, Boğazların Asya ve Avrupa tarafında bulunan silahsızlandırılmış bölgede Türklere ücretsiz geçiş hakkı tanınacak ve Türkiye, deniz kuvvetlerini arttırabilecekti. İtilâf Devletleri, anlaşmayı uygulamaya hazır olduğunu kanıtlaması halinde Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a üyeliği için de kolaylık sağlayacak, Türkiye'ye Boğazlar Komisyonu Başkanlığı'nı verecek ve Türkiye bir oy yerine iki oya sahip olacaktı[3363]. İtilâf Devletlerinin taleplerini kabul etmeyen Türk heyeti, yaklaşık yedi ay önce Osmanlı Hükûmeti'ne dikte edilen Sevr Antlaşması'nın değiştirilebileceğini görmüştü.

3363 Diğer değişiklik önerileri ise şu şekilde sıralanmıştı; kapitülasyonların yerine geçecek olan adli reform taslağını hazırlayacak komisyona Türkiye'nin üyeliği kabul edilecek, Padişah'ın muhafız alayının sayısı 30.000'e, jandarma sayısı 45.000'e çıkarılacak jandarmanın dağılımı Türk Hükûmeti ile İtilâfçı komisyon arasındaki anlaşma ile düzenlenecekti. Subay ve subay olmayanların sayısı Türk teklifine uygun olarak belirlenecekti. Yabancı subaylar azaltılacak ve bundan sonra dağılımı Türk Hükûmeti ile Askerî Komisyon arasında düzenlenecekti. Türkiye'nin yurtdışına personel göndermesini sınırlayan mütarekenin bazı koşulları kaldırılacaktı. Maliye Komisyonu Başkanı Türk olabilecekti. Osmanlı Hükûmeti'ne ayrıcalık bahşetme yetkisi yeniden verilecekti. İtilâf postanelerinin kaldırılması düşünülecekti. Kürt, Asuri-Keldani menfaatlerinin korunması koşuluyla mevcut koşullar kabul edilecekti. Anadolu'da Türkiye'nin doğu sınırında "Ermenilerin millî yurdunda" haklarını tanımak ve bu amaç için Ermenilere verilecek topraklar sorununu incelemek üzere Cemiyet-i Akvam tarafından atanacak komisyon kararını kabul etmek koşuluyla Ermenistan ile ilgili mevcut koşullar kabul edilecekti. İzmir hakkında barışın ve huzurun sağlanması amacıyla İtilâf Devletleri tarafından dengeli bir plân hazırlanacaktı. Buna göre İzmir adıyla anılan vilayet Türk egemenliğinde kalacak, şehirde bir Yunan birliği kalmaya devam edecekti. İtilâf jandarması tarafından atanan subayların şehirde düzeni sağlamasından sonra bir İtilâfçı komisyon tarafından nüfus dağılımı ve sayı oranları belirlenecek, komisyon raporu doğrultusunda düzenleme yapılacaktı. İzmir'e Hıristiyan bir vali atanacak, seçilen bir meclis ve heyet ona yardımcı olacaktı. Vilayetten toplanan yıllık verginin Türk Hükûmeti'ne ödenmesinden vali sorumlu olacaktı. Bu düzenlemeler Cemiyet-i Akvam tarafından şehir halkından gelebilecek talepler doğrultusunda beş yıl içinde değiştirilecekti. "Sevr Antlaşması'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Türk ve Yunan Hükûmetlerine Sunulan 12 Mart 1921 Tarihli Değişiklik Önerileri", **FO, 371/6467**, E 3343.

Bu gelişmelerin hemen akabinde İzzet Paşa ve Salih Paşa beklenmedik bir şekilde Ankara'dan İstanbul'a döndü[3364]. Londra Konferansı'ndan bir süre önce Padişah da aktif bir şekilde devreye girmiş, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşmek istemişti. Padişah'ın Londra Konferansı için destek isteyeceğini düşünen Rumbold, bu görüşmeyi konferans sonrasına ertelemiş, 21 Mart 1921 tarihinde yanına Fransız ve İtalyan meslektaşlarını da alarak Padişah'ı ziyarete gitmişti. Böylece Padişah'ın istediği olmamış, görüşme özel bir mahiyet almıştı. Fakat görüşmede Rumbold'un beklediğinin aksine Padişah, iç meselelerden bahsetmişti. Padişah, hükûmeti ile birlikte, "idare edilmesi zor çetelerin baskısından dolayı Anadolu'daki sadık kitlelere ulaşmakta sıkıntı çektiklerini ifade etmişti". Ankara liderlerinin bulaştıkları Bolşevik tehlikesine de dikkat çeken Padişah onların kendi mevkîlerine zarar vermelerinden endişe ettiğini de belirtmişti. Padişah son olarak Ankara liderlerinin halifeyi İstanbul'dan çıkarma tehlikesine karşı Avrupa'yı uyarmıştı[3365]. Padişah, Rumbold ile yaptığı uzun görüşmede; Ankara'nın kendi Halifeliğini kurmasına dair endişelerini dile getirerek, Ankara Hükûmeti'nin saltanat ailesinden bazılarını kendilerine katmayı başarabileceğini, "Sultan, Şerif ya da benzeri bir şey" tesis edebileceğini ileri sürmüştü. "Dünyadaki en büyük Müslüman güç" olarak nitelendirdiği İngiltere'den tahtını koruması için yardım isteyen Padişah, bunun kabul edilmemesi halinde olanaksız hale gelen görevini bırakacağını ifade etmişti. Padişah görevi bırakması halinde "şahsi özgürlüğü ve rahatı için yardım da talep etmişti. Bunun üzerine Rumbold, Padişah'a verilecek cevap hakkında hükûmetinden izahat istedi[3366]. Padişah bilhassa TBMM'nin açılmasından sonra Millî Mücadele Hareketi'ni kendisi için bir tehdit olarak görmeye başlamıştı. Ankara'nın kurulacak yeni sistemde kendisini Padişah veya Halife olarak tanımayacağını düşünen Padişah isim vermeden Abdülmecid Efendi'nin tercih edilmesinden de şüphelendiğini göstermişti. İngiltere'den tahtını koruyabilmek amacıyla yardım isteyen Padi-

---

3364 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 20 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6467**, E 3454.

3365 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 22 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6467**, E 3665.

3366 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 23 Mart 1921 Tarihli Şahsi ve Gizli Telgraf", **FO, 371/6467**, E 3666; "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 23 Mart 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6468**, E 3765.

şah, Londra Konferansı'ndan sonra tahttan feragat etmeye dahi razı olmuş, şahsi güvenliğinden endişe etmeye başlamıştı.

Rumbold'la yaptığı görüşmeden sonra yaşanan bir olay Padişah'ın vehmini biraz daha arttırdı. Veliaht Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk Anadolu'ya geçmişti. Bunu öğrenen Padişah Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek Ömer Faruk'un Anadolu'ya kaçtığını bildirdi[3367]. Padişah bu olayı da tahtına karşı gerçekleştirilmek istenen komplonun bir parçası olarak görmüştü.

İngiliz Hükûmeti, Rumbold'a gönderdiği telgrafta; Müslüman Halifesi ve Türkiye'nin hükümdarı olarak Padişah'ın mevkîini korumaya çalıştığını, fakat bundan fazlasını yapamayacağını vurguladıktan sonra değiştirilen şartları kabul edecek olan her rejime diplomatik olarak destek verileceğini ve etkili bir hükûmetin kurulabilmesi için işbirliği yapılacağını bildirdi[3368]. Londra Konferansı'ndan sonra İngiliz Hükûmeti, Padişah'a ve İstanbul Hükûmeti'ne verdiği desteği çekme kararı aldı. Bu karar İngiltere'nin Türkiye'deki politikaları açısından bir dönüm noktasıydı. İngiltere, gelecekte yeniden yararlanabilme ihtimalini düşünerek Padişah'a şahsi güvenliği konusunda teminat verdi. Bununla birlikte İtilâf Devletleri ile anlaşmak kaydıyla TBMM'nin kuracağı rejimin kabul edileceği anlaşılmıştı.

İngiliz politikalarındaki değişim, İstanbul İşgal Yönetimi'ne de aks etmişti. General Harington, maden işleri amacıyla Ankara'ya giden ve ordudan ayrılmış Subay M. Henry'e, Mustafa Kemal'in askerî niyeti ve İngiliz esirler hakkında bilgi edinmesi için talimat vermişti. İnebolu'ya giden M. Henry burada çok iyi karşılandı. Kendisini Ankara'ya götürecek otomobil bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla ayarlandı. Ancak şiddetli rüzgar nedeniyle yolar bozulduğundan Henry, Ankara'ya gidemedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendi adına Henry'le görüşmek üzere Refet Paşa'ya talimat verdi. Refet Paşa, İngiliz esirlerinin iyi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Harington'la temas kurmak istediğini bildirmişti. Bunun üzerine Henry ve Refet Paşa görüşmenin yapılacağı yer üzerinde konuştular. Görüşme için İnebolu ya da Boğaziçi'nin uygun ola-

---

3367 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 29 Nisan 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6469**, E 5096.

3368 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 29 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6467**, E 3666.

cağı tartışılırken Refet Paşa, Harington'la İnebolu'da görüşebileceğini ifade etti. Bu görüşmeden hemen haberdar edilen Harington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğini bildirdi[3369]. Gayri resmî gibi gösterilmek istense de Ankara ile temasa geçme konusunda ilk teşebbüsü Harington yapmıştı. Ankara, bu teşebbüs karşısında kayıtsız kalmamakla birlikte kurulmak istenen teması resmî bir boyuta taşımaya çalışıyordu.

İngiliz Savaş Bakanlığı Harington ile Ankara arasında yapılacak görüşmeye olumlu yaklaştı ve yapılacak görüşmeye Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat katılması gerektiğini önemle vurgulandı. Plâna göre, Harington, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu kıyısında bir İngiliz savaş gemisinde bekleyecek ve görüşme güven içinde gerçekleştirilecekti[3370].

Başlangıçta Harington'la, Mustafa Kemal Paşa arasında yapılması tasarlanan görüşmeden İtalyan ve Fransızlara bahsedilmemesi düşünülmüştü. Rattigan, Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak gizli görüşmelerden iyi bir sonuç çıkmamasından ve müttefiklerinde arkalarından entrika çevrildiğine dair bir intiba uyanmasından endişe etmekteydi[3371]. Neticede İngiliz Hükûmeti, görüşme hakkında Fransız Hükûmeti'ne bilgi verdi. Fakat görüşme talebinin Ankara'dan geldiği iddia edildi. Fransız ve İtalyan Hükûmetleri düşünülen görüşmeye olumlu yaklaştılar. İki hükûmet de Dışişleri Bakanları aracılığıyla Harington'la beraber kendi temsilcilerinin de görüşmelere katılabileceğini açıkladılar. İngiliz ve Fransızlar, Mustafa Kemal Paşa'nın katılması halinde görüşmenin daha anlamlı hale geleceğini de bildirmişlerdi[3372]. Ankara ile görüşmelere başlanması noktasında, müttefiklerinin bu görüşmelere dâhil olma çabası İngiltere'nin görüşmelere bakış açısını değiştirecekti.

Görüşmelere müttefiklerini dâhil etmek istemeyen İngiliz Hükûmeti, Harington'un, Mustafa Kemal Paşa ile müzakerede bulunmayacağını ve bu

---

3369 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 20 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7174.

3370 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Haziran 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6471**, E 7174.

3371 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 23 Haziran 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6470**, E 7225.

3372 "Lord Hardinge'den İngiliz Hükûmeti'ne 23 Haziran 1921 Tarihli Telgraf ve Buchanan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 25 Haziran 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7199 ve E 7282.

görüşmenin sadece onun görüşlerini dinlemek maksadıyla organize edildiğini savunuyordu. Öte yandan görüşmelerin İstanbul'da yapılması konusunda ısrar edilmeyecek ve görüşme İnebolu'da yapılacaktı[3373].

22 Haziran 1921 tarihinde yapılan İngiliz kabine toplantısında Ankara'ya kesin bir cevap verebilmek için zamanın henüz olgunlaşmadığı kanaatine varılarak, görüşme talebinin doğrudan Mustafa Kemal Paşa'dan gelmesi halinde İngiliz yetkililerin uygun bir sahilde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi kararlaştırıldı. İngiliz Kabinesi, Ankara ile öncelikli olarak resmî olmayan görüşmelerin yapılmasını önerdi. Kabinenin hesabına göre bu daha sonraki resmî görüşmeler için "uygun bir atmosfer yaratacaktı". Resmî görüşmeler İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri ve Başkumandanı aracılığıyla yapılacak, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için ısrar edilecekti[3374]. Harington'un ordudan ayrılarak ticaretle ilgilenen M. Henry aracılığıyla başlatmaya çalıştığı temaslar bu kurgunun bir parçasıydı.

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da bulunan Rattigan, İzzet Paşa ile görüşerek Anadolu'nun taleplerini öğrenmeye çalışmıştı. Görüşmede Rattigan; "Kemalistlerin uzlaşma ve mantıklı bir şekilde anlaşma arzularını göstermeleri gerektiğini" önemle belirtti. İzzet Paşa'nın bu konuda teminat vermesi üzerine Rattigan, "Kemalistlerin" istekleri hakkında bilgi istedi. İzzet Paşa temkinli davranarak Ankara ile resmî olarak görüşmediğini "Kemalistlerin" Doğu Trakya ve İzmir'de halk oylamasını kabul edebileceklerini ileri sürdü. İzzet Paşa'ya göre TBMM, İstanbul'un iadesi ve muhafazası şartıyla Boğazlar Komisyonu'na itiraz etmeyecek, gerekli görüldüğü takdirde kapitülasyonların on yıllığına yürürlükte kalmasına ve Türkiye'ye zarar vermeyecek şekilde mali denetimin değiştirilmesini temin edecek bir ara formül bulunmasına razı olacaktı. Bu sözlerden İzzet Paşa'nın Ankara'yı tam olarak anlayamadığı ortaya çıkmıştı. Zira Rattigan bile İzzet Paşa'nın ekonomik kontrol ve kapitülasyonlar hakkındaki sözlerini inanılır bulmadı[3375]. Rattigan birkaç ay önce Anadolu'dan gelen İzzet Paşa'dan Ankara'nın nihai taleplerini öğrenmek istemişti. Sevr Ant-

---

3373 "İngiliz Hükûmeti'nden Lord Hardinge ve Buchanan'a 2 Temmuz 1921 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/6471**, E 7502.

3374 "22 Haziran 1921 Tarihli İngiliz Kabine toplantısından", **FO, 371/6471**, E 7266.

3375 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 1 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7552.

laşması için yapılan baskıların arttığı bir dönemde Anadolu'ya gönderilen heyet ile İstanbul arasındaki bağlantının kesilmesi ve bu heyetin uzun süre İstanbul'a dönmemesi İtilâf Devletleri tarafından danışıklı dövüş olarak algılanıyordu. Bu açıdan bakıldığında Rattigan'ın Ankara ile mantıklı olmak kaydıyla uzlaşma sağlanabileceğine dair bir mesaj gönderdiği dikkatlerden kaçırılmamalıdır. TBMM'nin nabzını ölçmek için Ankara'ya giden İzzet ve Salih Paşalar, İstanbul'a döndüklerinde istifa etmek istediler. Ancak Tevfik Paşa, istifalarını geri çekmeleri konusunda onları ikna etti. Hükûmet 16 Mart 1921 tarihinde bir bildiri yayınlayarak istifa iddialarının asılsız olduğunu bildirdi[3376]. İzzet Paşa da Millî Hareket taraftarlarına İngiltere'ye yaslanmaları ve eski dostluğun yeniden tesis edilmesi konusunda tavsiyelerde bulunduğunu açıkladı[3377]. Bu tavsiyelerin ciddiye alınmadığını İzzet Paşa dâhil herkes biliyordu.

2 Temmuz 1921 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı, Mustafa Kemal Paşa ile görüşebilmesi için Harington'a gereken talimatı verdi. Yalnız görüşmenin iki asker arasında olmasına özen gösterilecekti[3378]. Harington, İzzet Paşa aracılığıyla bir davette bulunmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilecek mesajda görüşlerini dinlemek ve hükûmetine iletmek üzere İnebolu'da "Ajax" gemisinde olacağı bildirilecekti[3379].

4 Temmuz 1921 tarihinde Rattigan ve Harington arasında yapılan görüşmeden sonra Ryan, İzzet Paşa ile temasa geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini açıklaması için bir görüşme yapılmak istendiğinden bahsetti. Aynı gün Harington, İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermek istediğinden bahsetti. İzzet Paşa bu görevi, Ankara ile irtibat kurduğunu söylediği Kızılay Reisi Hamit Bey'e verecekti. Hamit Bey'in "Speedy" adlı İngiliz gemisi ile Zonguldak'a gönderilmesi için gerekli düzenlemeler yapıldı. Harington'un yapacağı görüşmeye Yüksek Komiserler de katılmak istediklerini

---

3376 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 19 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6468**, E 4670 ve E 4612.

3377 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 23 Mart 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6467**, E 3668.

3378 "Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 2 Temmuz 1921 Tarihli Talimat", **FO, 371/6471**, E 7656.

3379 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na (g.y) Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7656.

açıkladılar[3380]. Fakat İngiliz Hükûmeti'nin yapmak istediği bu değildi. Yüksek Komiserlerin görüşmelere katılması halinde sorunları tartışma ortamı doğacaktı. Oysa Harington askerî sıfatla sadece Mustafa Kemal Paşa'yı dinleyecekti.

İzzet Paşa, Ankara'nın resmî olmayan temsilcisi Hamit Bey'e görevi verdikten sonra aradan çekildi. Hamit Bey, Rattigan ile doğrudan görüşme imkânı buldu. İki taraf görüşme ile ilgili detaylardan çok görüşme talebinin ilk olarak kimden geldiği konusunda tartıştı. Hamit Bey söze yapılan görüşme talebinden başlayınca Rattigan bu talebinin ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'dan geldiğini iddia etmişti. Son derece önemli olan bu konuda taraflar arasında görüş birliğine varılamadı. Bundan sonra Rattigan görüşmelerin özü hakkında açıklama yaptı. Rattigan, Mustafa Kemal Paşa'dan mantıklı bir şekilde taleplerini sınırlandırmasını beklediklerini açıkladıktan sonra akıl vermeye kalkıştı. "Ben Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde olsaydım, taleplerimin tamamını elde etmek için Bolşeviklere güvenerek İtilâf Devletlerine meydan okuyarak mı, İtilâf Devletleriyle anlaşmaya varmak için mantıklı olan taleplerimin kabul edilmesini sağlayarak mı gerçekleştirileceğini düşünürdüm." Diyen Rattigan, birinci seçeneğin yanlış olacağını izah etmeye çalıştı. Bolşeviklerin gerçekten güçlü taraf olmadığını ve TBMM'nin hedefine ulaşması halinde dahi Bolşevik egemenliğinden kurtulamayacağını ileri süren Rattigan, mantıklı olanın İtilâf Devletleri ile anlaşmaya varmak olduğunu savunuyordu. Bu sözlere Hamit Bey, Misâk-ı Millî'deki taleplerin gayet mantıklı olduğunu ve bunların değiştirilemeyeceğini ileri sürerek mukabele etti[3381]. İtilâf Devletlerinin beklentileri Misâk-ı Millî'den taviz verilmesi idi. Misak-ı Millî sınırlandırıldıktan sonra anlaşmaya varmak kolay olacaktı.

Hamit Bey'in ulaştırdığı mesajı alan Mustafa Kemal Paşa bu mesaja hemen karşılık verdi. Mustafa Kemal Paşa görüşme talebinin ilk olarak M. Henry aracılığıyla Harington'dan geldiğini beyan etti. Bundan sonra millî taleplerden bahseden Mustafa Kemal Paşa, bu taleplerin Harington tarafından bilindiğini, millî topraklarda mali, siyasi, askerî, adli ve eğitimin tamamen bağımsız olmasının kabul edilmesi halinde görüşmelere başlayabileceklerini, bu görüşmele-

---

3380 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7713.

3381 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7728.

rin de İnebolu'da bir İngiliz gemisinde değil, karada yapılabileceğini bildirdi. Harington'la yapacağı görüşmenin bir fikir teatisi şeklinde geçmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa, bunu sezmesi halinde görüşmelere katılmayarak arkadaşlarından birini göndereceğini de açıkladı. Bu sözlerden sonra Rattigan, Henry'nin kendisine verilen talimatı aştığını ve ona böyle bir yetki verilmediğini iddia etti. Bir diğer sorun da, görüşme mekânı idi. Rattigan, görüşmenin gemide yapılmasında ısrar etmekteydi[3382]. Bütün bunlar İngiliz diplomasisinin "incelikleri" idi. İngilizler görüşme talebi ilk olarak kendilerinden geldiği halde karşı taraftan gelmiş gibi bir izlenim yaratarak, görüşmeyi işgal donanmasına ait bir gemide gerçekleştirerek ve karşı taraftan bilinen taleplerini sınırlandırmasını isteyerek görüşmeler başlamadan önce avantaj sağlamaya çalışıyorlardı. Yalnız karşılarında bu entrikaların farkında olan Mustafa Kemal Paşa vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı karşısında İngiliz yetkililer bocaladılar. Yetkililer ona cevap verebilmek için Londra'dan talimat istediler[3383].

Londra'dan bir talimat gelmediği halde Rattigan, İzzet Paşa ve Hamit Bey'le bir görüşme yaparak durum değerlendirmesi yaptı. Rattigan bir yanlış anlaşılma sonucu Henry'nin; Mustafa Kemal Paşa'nın, Harington'la görüşme talebini bildirdiğini, kendilerinin de görüşmeye bu şekilde razı olduklarını iddia ediyordu. İzzet Paşa bu noktanın önemli olmadığını ifade etse de bu gayet önemli bir mesele idi. Rattigan; Mustafa Kemal Paşa'nın "herhangi bir tartışmaya girmeden bağımsız sınırlar içinde yaşama arzusundan" bahsederken araya giren İzzet Paşa, Hamit Bey'e dönerek; "görüyorsunuz bunun çocukça bir saçmalık olduğunu size söylemiştim. Büyük bir devlet böyle bir şeyi nasıl kabul eder?" sözleri ile Rattigan'a hak vermiş gibi bir izlenim bıraktı. İzzet Paşa'dan destek alan Rattigan, meseleye kapanmış olarak bakılabileceğini ancak Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu değiştirmesi halinde durum üzerinde yeniden düşünüleceğini ifade etti[3384]. İzzet Paşa sözleri ile Hamit Bey'i oldukça zor bir duruma düşürmüş, adeta İngilizlere hak vermişti. Paşa'nın bu tutumu, herhalde üyesi olduğu İstan-

---

3382 "Mustafa Kemal Paşa'nın Harington'a 6 Temmuz 1921 Tarihli Cevabı", **FO, 371/6472**, E 8220; "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 7 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7808.

3383 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Rattigan'a 8 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7808.

3384 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 8 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6472**, E 7866.

bul Hükûmeti'nin müzakerelerin dışında kalmış olmasından kaynaklanan bir zafiyetin ürünü olsa gerektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın taleplerini değerlendirmek üzere toplanan Yüksek Komiserler, bu taleplerin "inanılmaz ve saçma olduğunun ilân edilmesi" konusunda uzlaşma sağladılar[3385]. Millî sınırlar içerisinde tam bağımsız yaşama hakkı "modern" Avrupalılara göre saçmalıktan ibaretti.

Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda; "anladığım kadarıyla Major Henry aracılığıyla bir askerin diğeri ile konuşması şeklinde bazı görüşlerinizi benim önümde savunmayı istemektesiniz. Eğer bu doğru ise uygun bir tarihte sizinle görüşmek üzere Ajax gemisi ile İzmit veya İnebolu'ya gelmek, arzuladığınız takdirde açık ve dürüst olarak sizinle durumu müzakere etmek, sizi dinlemek ve görüşlerinizi hükûmetime bildirmek üzere talimat aldım. İngiliz Yüksek Komiseri adına tartışma ve konuşma yetkisi almadım. Fakat ifade edeceğiniz her türlü görüşü dinleme talimatı aldım. Görüşme İngiliz savaş gemisinde gerçekleşmelidir. Gerekli düzenlemenin yapılabilmesi için uygun gördüğünüz saat ve tarihi bildirin."[3386] Sözleri ile görüşme talebinin ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'dan geldiğini iddia etse de bunu teyit edememişti. Mesajda Ankara'nın görüşlerinin alınacağı da özellikle belirtilmişti. Oysa kısa bir süre önce Ankara, taleplerini Londra Konferansı'nda resmî olarak açıklamıştı. Bu arada Harington'un, Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM Başkanı değil de kendisinden rütbe olarak daha aşağıda bir subaymış gibi hitap ettiği göze çarpmaktaydı. Görüşmelerden önce üstünlük sağlamaya yönelik böyle bir yaklaşımı Mustafa Kemal Paşa'nın kabul etmesi beklenemezdi.

1921 yılı ortalarında İngiltere ve Fransa antlaşma yapabilmek uğruna hiçbir fırsatın kaçırılmaması konusunda hemfikir olduklarından ortak hareket ediyorlardı. Fransız Hükûmeti, taleplerinin Londra ve Paris'te tasarlananlardan farklı olduğunun hatırlatılması için de olsa Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılması gerektiği kanaatindeydi[3387].

3385 "Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 9 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6472**, E 7874.

3386 "Harington'dan Mustafa Kemal'e Gönderilen Mesajın Ekli Olduğu Rattigan'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6471**, E 7690.

3387 "M. Briand'dan Gelen Cevap; M. Cheetham'dan İngiliz Hükûmeti'ne 15 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6472**, E 8155.

Bu arada İngiliz cephesinde enteresan gelişmeler yaşanıyordu. Hamit Beyle görüşen Binbaşı Van Millingen, İstanbul'daki en yüksek İngiliz yetkiliden aldığı talimatla Ankara Hükûmeti'nin görüşmelere hazır olması halinde İngiliz Hükûmeti'nin hemen barış yapmayı dilediğini bildirdi. Harington ise bundan haberdar olmadığını ve kendisini ilgilendirmeyen bir meselede alt rütbeli bir subayın işleri karıştırdığını ileri sürdü[3388]. Van Millingen, ismi verilmeyen bir Türk aracılığıyla 1920 yılı ortalarında, Kazım Paşa'nın kendisi ile görüşmek istediğine dair bilgi aldığını da iddia etti. Wilson, ona resmî yetki vermeden, Sakarya Irmağı yakınlarında Kazım Paşa ile görüşme izni verdiyse de bu görüşme gerçekleşmemişti[3389].

Öte yandan basında çıkan haberlerde General Townshend'in[3390] Ankara'ya gitmek üzere olduğu ileri sürülüyordu[3391]. Bütün bunların aynı döneme denk gelmesi tesadüf olmasa gerektir.

Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma ümitlerinin doğduğu sıralarda Hindistan Müslümanlarından Aga Han yeniden devreye girerek, tutumlarından dolayı Yunanlıların yalnız bırakılmasını, adalet ve insaniyet temelinde Türkiye ile bir barış anlaşması yapılmasını talep etti[3392]. Rüzgarın yönü Ankara'ya doğru esmeye başlamıştı. Bu rüzgarı arkasına alan Mustafa Kemal Paşa, mevcut şartlarda taleplerinin kabul edilmeyeceğinin farkındaydı. Hedefe varmak için İtilâf Devletlerinin ortak zaaflarından yararlanmak gerekiyordu. Bu bağlamda Bolşeviklerle kurulacak yakınlık İtilâf Devletlerini yeterince rahatsız ediyordu.

İngiliz istihbarat servisleri aralarında Troçki'nin de bulunduğu 12 kişilik Rus Heyeti'nin Ankara'da müzakerelerde bulunduğuna ve Bolşeviklerin Millî Mücadele için Trabzon üzerinden silah, mühimmat ve cephane gönderdiklerine

---

3388 "Harington'un 7 Temmuz 1921 Tarihli Raporu", **FO, 371/6472**, E 8227.

3389 "Wilson'dan Savaş Bakanlığı'na 31 Ağustos 1920 Tarihli Telgraf", **WO, 32/5773.**

3390 "TBMM açıldıktan sonra da özel bir görevle Ankara'ya gönderilen Townshend İngiliz Hükûmeti'ne bir rapor sunmuş, İtalyan Yüksek Komiseri bunun doğru olup olmadığını sormuştu. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu raporun yalanlanmasını istemişti. "Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na 24 Mayıs 1920 Tarihli Telgraf ve Dışişleri Bakanlığı'nın 27 Mayıs 1920 Tarihli Cevabı", **FO, 371/5256**, E 5200.

3391 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 15 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6472**, E 8328.

3392 "Aga Han'ın 8 Temmuz 1921 Tarihli Mektubu", **FO, 371/6472**, E 8345.

dair istihbarat almışlardı[3393]. Bütün bunlar İtilâf Devletlerini rahatsız etmek için fazlasıyla yeterli idi.

İngiltere'nin Anadolu ile uzlaşma çabaları içerisinde olduğunu gören Fransız Yüksek Komiseri Pelle, İkdam gazetesine bir demeç vererek kendilerinin de işin içinde olduğunu hatırlattı. Pelle, öncelikle Türklerin Padişah etrafında kenetlenmesini, ardından Türkiye'de idari, mali, adli ve diğer gerekli konularda reformlar yapılmasını, son olarak mali konularda yabancılarla işbirliğine gidilmesini şart koştu. Türkiye'nin bağımsızlığı fikrinin, asırlar önceki Fransız bağımsızlık devrimi ile ortaya çıkan fikir olduğunu vurgulayan Pelle, gelişme unsurlarından mahrum Türkiye'nin buna layık olmadığını ima ediyordu. Pelle; "Fransa geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye'nin maddi, manevi ve bilimsel olarak ilerlemesi için hiçbir masraftan kaçınmayacaktır. Türk gençliği Fransız okullarında Fransız dili, kültürü ve medeniyetini özümseyecektir." Sözleri ile Türkiye politikalarının gelecekte de değişmeyeceğini gösterdi. Rattigan bu sözlerin, Fransızların Türkiye ile ayrı bir anlaşma yapmaya isteksiz olmadığını gösterdiğini belirterek Fransız görüşü açısından dahi Pelle'nin teknik bir hata yaptığını düşünüyordu[3394]. Beyanatın zamanlaması, Fransa'nın menfaatlerine aykırı bir antlaşmayı kabul etmeyeceğini göstermişti. Tam bu noktada Yunanlıların Kütahya ve Eskişehir üzerinden başlattıkları hareket görüşmelerin bir süreliğine ertelenmesine neden oldu.

İngiltere'nin, Ankara ile uzlaşmak istemesinin asıl sebebi, TBMM kuvvetlerinin İzmit üzerinden İstanbul'u tehdit etmeleri idi. Uzlaşma çabaları sonuç vermeyince Harington, İtalyan kumandan Marden ve Fransız Kumandan Charpy ile bir toplantı yaparak millî kuvvetlere kaşı kurulacak savunma hattını oluşturdu. Buna göre Maltepe-Çubuklu hattının savunması için bölgeye üç İtilâf devletine bağlı kuvvetlerin yer alacağı takviye kuvvetler gönderilecekti. İngilizlerin eğittiği TBMM karşıtı Osmanlı birlikleri TBMM saflarına geçtiğinden Harington, Türk süvari mangasını dağıttı. İzmit'teki savunma hattı İtilâf kuvvetleriyle takviye edilse dahi yetersiz kalacaktı. Mısır'dan uçakların, Malta'dan bataryaların, İngiltere'den personel ve atların getirilmesi için zaman

3393 "Ankara'da Bolşevik Heyeti", **FO, 371/6472**, E 8361.

3394 "11 Temmuz 1921 Tarihli İkdam Gazetesinde Yayınlanan Pelle'nin Beyanatı ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 17 Temmuz 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6473**, E 8496.

yoktu. Sadece İzmit'de değil Çanakkale'de de durum aynı idi. Geriye tek çare olarak yine Yunan taarruzu kalıyordu[3395]. Yunan taarruzunun başarılı olması uzlaşma arayışlarında kesinti yaratsa da TBMM kuvvetlerinin kısa süre içerisinde toparlanması yeniden uzlaşma arayışları başlatacaktı.

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken Londra'dan Paris'e geçen TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey, önerilen değişikliklerin yeterli olmadığını vurgulayarak Sevr'in diğer maddelerinde de değişiklik yapılmasını talep etti[3396].

Londra'da sözü TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakan Tevfik Paşa, Anadolu ile daha fazla mücadele etmek için gerekli vasıtalara sahip olmadığını da ileri sürmekteydi. Her iki hükûmetin arzuları arasında özde birlik olduğunu belirten Tevfik Paşa, aradaki farklılığın bu arzuların sunuluş şeklinde olduğunu[3397] savunarak İstanbul'daki İtilâf temsilcilerini teskin etmeye çalıştı.

Londra Konferansı'ndan sonra İngiliz Parlamentosu'nda yapılan tartışmalar esnasında Lloyd George; Türklerin konferans kararlarını kabul edeceklerini ileri sürdü[3398]. Fakat TBMM bu kararları kabul etmedi.

Sakarya Savaşı sırasında İtilâf Devletlerinin İstanbul ve Boğazlara yönelik bir Türk taarruzuna dair endişeleri daha da arttı. İtilâf donanması Marmara Denizi'nde bir tatbikat yaparak TBMM'ne gözdağı vermek istedi. 10 Eylül 1921 tarihinde İtilâf donanması tatbikatı tamamlayarak İstanbul'a döndü[3399].

TBMM kuvvetlerinin kazandığı başarılar İstanbul'da çeşitli söylentilerin yayılmasına neden oluyordu. İstanbul'da umûmi bir isyan hazırlığı yapıldığı, depolardan savaş malzemelerinin kaçırılacağı, Harington'un kumandasındaki Hindistan kıtaları arasında Türk propagandası yapıldığı, İtilâfçı Polis Şefi Ballard, Harington, Mustafa Sabri Efendi ve diğer yüksek rütbeli şahıslara karşı bir suikast hazırlandığına dair istibarat alınmaktaydı. Bu istihbarat üzerine Yüksek

3395 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 18 Temmuz 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6473**, E 8403.

3396 "Bekir Sami Bey'in 21 Mart 1921 Tarihli Cevabı", **FO, 371/6468**, E 3719.

3397 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 17 Nisan 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6468**, E 4537.

3398 "İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan 4 Nisan 1921 Tarihli Tartışmalar", **FO, 371/6468**, E 4101.

3399 "Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 12 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6474**, E 10261.

Komiserler ve kumandanlar alarma geçti. Harington, Yüksek Komiserlere bir liste vererek suikast düzenlemek üzere İstanbul'a gelen 17 fedainin tutuklanması için teşebbüslerde bulunmalarını istedi[3400]. Alınan istihbarat nedeniyle Harington harekete geçmek istediğinde, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri durumu tartışmaya açarak yetkilerini tartışmak[3401] suretiyle Harington'u desteklediler fakat bir süre sonra desteklerini çektiler.

Suikast iddialarını araştıran İngilizlerin yaptığı aramalarda Halâs-ı Vatan Cemiyeti'ne ait belgeler ele geçirildi. Bu belgelerden Ali Galip Paşa imzalı 10 Ağustos 1921 tarihli olanda İstanbul'a gelen 17 fedainin adları yer alıyor, isyan günü halka dağıtılacak beyannameden bahsediliyordu[3402]. Harington'un yetkilerini tartışmaya açan Yüksek Komiserler bu belgeleri inceledikten sonra olayın ciddiyetini daha iyi anladılar. Osmanlı Hükûmeti'ne bir muhtıra veren Harington ilgili şahısların, yedi gün içerisinde tutuklanarak teslim edilmesini talep etti. Bu şahıslar ve onlara yataklık yapanlar İtilâf mahkemelerinde ölüm cezasıyla yargılanacaklardı. Söz konusu muhtırada izinsiz silah ve cephane gibi askerî mühimmata sahip olanların, bunları 7 gün içerisinde teslim etmeleri gerektiği, etmedikleri takdirde İtilâf Devletlerine karşı suç işlemiş sayılacakları yani onların da ölüm cezasıyla yargılanacakları bildiriliyordu. Rumbold, meslektaşlarının onayı olmaksızın bu muhtırayı Osmanlı Hükûmeti'ne gönderdi[3403]. Fakat gelişmeler Rumbold'un söz konusu muhtırayı gönderirken müttefiklerinin onayını almadığını göstermişti. Fransız Yüksek Komiseri Pelle, söylentilerin doğruluğu konusunda şüpheler bulunduğunu ve mezkûr muhtıranın hükûmetin düşmesine

---

3400 Yapılan tahkikat neticesinde bu söylentilerle ilgili olduğu tespit edilen bazı şahıslar yakalanmış, ancak yapılan sorgulamalardan bu söylentilerin gerçekle hiçbir alakasının olmadığı tespit edilmişti. Tahkikat kapsamında Yüksek Ziraat Mektebi muallimlerinden Cevad Rüştü de Osmanlı polisi tarafından tutuklanarak İngiliz polisine teslim edilmişti. Cevad Rüştü Cumhuriyetin ilânından sonra kaleme aldığı hatıratında bu iddiaların doğru olmadığını nakletmektedir. Bkz. Cevad Rüştü, **İstanbul'un İşgalinde İngiliz Hapishaneleri Hatıraları**, Haz. Caner Özdemir, **İstanbul**, Sebil Yayınları, 2009; "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 10 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6474**, E 10312.

3401 "Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6474**, E 10328.

3402 "Halâs-ı Vatan Cemiyeti'ne Ait Olduğu İddia Edilen Ali Galip Paşa İmzalı 10 Ağustos 1921 Tarihli Belge", **FO, 371/6474**, E 10328.

3403 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 12 Eylül 1921 Tarihli Telgraf ve Harington Tarafından Hazırlanan Beyanname", **FO, 371/6474**, E 10395 ve E 10503.

neden olabileceğini düşünüyordu. Rumbold ise böyle bir durumla karşılaşılmadığını, hükûmetin "itaatkâr" bir şekilde yedi kişiyi tutukladığını bildirdi[3404].

Harington'un muhtırasından sonra Osmanlı Polis Müdüriyeti 4 şahsı tutuklayarak İtilâf yetkililerine teslim etti[3405]. 13 Eylül 1921 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesine demeç veren Osmanlı Polis Müdürü Esad Bey, listede yer alan 13 şahsı tutukladıklarını açıkladı. Esad Bey, örgütün çalışmaları hakkında daha önceden bilgi sahibi olmadıklarını, olsalardı kendiliğinden tutuklamalara başlayacaklarını da ifade etti. Listedeki şahısları tutuklama gücüne sahip olduğu halde bu görevi Osmanlı Hükûmeti'ne havale eden Harington'un, kendilerine karşı iyi niyetini gösterdiğini de ifade eden Esad Bey[3406] Türk egemenlik anlayışına yakışmayan, talihsiz bir açıklama yapmıştı. Esad Bey'in teslimiyetçi açıklamalarından sonra Harington, tutuklamaların yapılması için Osmanlı Hükûmeti'ne tanıdığı yedi günlük süreyi, kalan şahıslar için aramaların aktif bir şekilde sürdürülmesini salık vererek kaldırdı. Yalnız Harington'un, Harbiye Nazırı ile yaptığı görüşme sırasında ve yazılı olarak bildirdiği talepleri arasında Harbiye Mektebi'nin kapatılması, eldeki fazla tüfeklerin İtilâf kuvvetlerine teslimi ve hatta itfaiye merkezindeki silahların azaltılması yer alıyordu. Harington, mevcut bazı deliller ve yaptırdığı tedkikat neticesinde İstanbul'da İtilâf kuvvetlerine meydan okuyan bir teşkilatın olduğu kanaatine vardığını, Türk memurlarının bazı teşkilatlarının varlığından, belki de bunların takip eyledikleri bazı tehlikeli maksatları bilmeksizin haberdar olduklarına inandığını ifade ederek bundan sonra daha iyi tedbirler alınacağını umduğunu bildirdi. Harington, Harbiye Nazırı'na dönerek; "şehirde bu yolda bir teşkilatın mevcudiyetinden sizin malumat-ı mufassalanız olmaması imkansız olmak icab eder. Mevcut olan teşkilatlar derhal dağıtılmalıdır". Şeklinde imalı ifadeler kullandı. Harington, istenilen bazı şahısların tevkiflerini, Harbiye ve Dâhiliye Nazırları ile ilgili makamların hüsn-ü niyetle hareket etmiş olduğunun işareti olarak gördüğünden son derece memnundu. Son olarak Harington, Harbiye levazım depolarında bu-

---

3404 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 12 ve 13 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6474**, E10469 ve 10503.

3405 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 13 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6474**, E 10503.

3406 "13 Eylül 1921 Tarihli Tercüman-ı Hakikat'ten; Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 14 Eylül 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6475**, E 10504.

lunan malzemelerin İtilâf Devletlerine ait olduğunu ileri sürerek buradan levazım aşırıldığının farkında olduğunu ve bunun önünün alınmasını isterken dahi "aksi takdirde şiddetli tedbirler almağa mecbur olacağım" şeklinde tehditler savurmaktan geri kalmadı[3407]. Hükûmet kısa süre içerisinde Harington'un sonradan bildirdiği listeyle birlikte 26 kişiye ulaşan zanlıların tamamını tutukladı[3408]. Bundan son derece memnun olan Harington, yetkilileri takdir eden bir tezkire göndererek hükûmetten tahkikata devam edilmesini ve benzer teşkilatlar için de aynı çabanın sergilenmesini talep etti. İşgal kuvvetlerine teslim ettiği şahıslar hakkında yürütülen tahkikat sürecine Osmanlı zabıtasının da katılmasını teklif eden[3409] hükûmetin performansı Harington'u bile şaşırttı. Bu performansın asıl sebebi isyan iddiaların hükûmeti de hedef alması olsa gerektir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra TBMM ile uzlaşmaya varmak amacıyla Fransa F. Bouillon'u, İtalya ise Tuossi'yi Ankara'ya gönderdi. İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Montagu, İngiliz Kabinesi'ne sunduğu muhtırada; İngiltere'nin Ankara'ya temsilci göndermemesinin felaket getiren sonuçlara yol açacağını öne sürdü[3410]. Ankara ile İngiliz Hükûmeti arasındaki ilişkileri değerlendiren Forbes Adam da Montagu tarafından yapılan uyarıların dikkate alınması ve Ankara ile gayri resmî ilişkilerin başlatılması yönünde görüş bildirdi. Bu arada Ankara Hükûmeti ile gayri resmî temaslarda bulunmak üzere Townshend Ankara'ya gitti. F. Adam, Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin arabuluculuğu kabul edilmedikçe ve İngiliz esirleri serbest bırakılmadıkça Türkiye ile resmî ilişkilerin başlamamasını tavsiye etti[3411]. Yunan galibiyetine dayalı plânlar geliştiren İngiltere hâlâ Ankara Hükûmeti üzerinde üstünlük sağlamak için çaba sarfediyordu. Ancak gücünün zirvesinde olan Ankara bunlara prim vermeyecekti.

3407 "Türkiye İtilâf Kuvvetleri Başkumandanı Harington Türkiye Harbiye Nazırı arasında 17 Ağustos 1921 Tarihli Mülakat ve Harington Tarafından Türkiye Harbiye Nazırı Hazretlerine 17 Eylül 1921 Tarihli Nota, **HR. SYS 2726/8**, lef 3-4; "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 18 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6475**, E 10517.

3408 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 20 Eylül 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6475**, E 10705.

3409 "21 Eylül 1337 (1921)", **BOA, MV**, 222/78.

3410 "Montagu Tarafından İngiliz Kabinesi'ne Sunulan 26 Eylül 1921 Tarihli Muhtıra", **FO, 371/6475**, E 10940.

3411 "Forbes Adam Tarafından Hazırlanan İngiliz Hükûmeti-Ankara Hükûmeti İlişkileri Başlıklı Rapor", **FO, 371/6475**, E 11051.

Fransa ve İtalya hükûmetleri, Ankara ile ilişkilerin başlatılması konusunda İngiltere kadar katı değillerdi. İngiltere, Paris ve Roma'daki büyükelçileri aracılığıyla müttefiklerini Ankara'ya karşı daha katı davranma konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Fransa Dışişleri Bakanı Briand, İngiltere'nin şikayetine neden olan F. Bouillon'un, Matin gazetesi ile bağlantıları olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini kabul etse de ona Ankara Hükûmeti ile esir değişimi konusunda müzakerede bulunmak için yetki verdiğini açıkladı. Ancak çelişkili bir ifadeyle Briand, Bouillon'un anlaşmaya yönelik geniş çaplı müzakerelerde bulunmayacağını ileri sürdü[3412]. Oysa Fransa, bu sıralarda TBMM ile görüşmelere başlamıştı.

Ankara ile anlaşma yolunda önemli bir mesafe kat eden Fransa, Yüksek Komiseri vasıtasıyla müttefiklerine TBMM ile Kilikya hakkında anlaşmaya çalıştıklarını bildirdi[3413]. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Fransa, Suriye ve Kilikya konusunda TBMM ile anlaşmaya vardı[3414]. Bununla birlikte Fransızların yapıkları antlaşmanın metnini müttefiklerine vermemeleri Fransa-Ankara ilişkileri hakkında şüpheler yaratıyordu.

İngiliz Parlamentosu'nda Fransa'nın yaptığı antlaşmanın içeriğine ilişkin tartışmalarda, Fransa'nın antlaşma öncesinde ve sonrasında yaptığı görüşmeler hakkında müttefiklerine bilgi vermemesi tepkiyle karşılandı[3415].

Fransa'nın, Ankara ile yaptığı antlaşma hakkında müttefiklerine malumat vermemesi üzerine İngilizler, Ankara Hükûmeti ile yeniden temasa geçme yollarını aramaya başladılar. 23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmî temsilcisi Hamit Bey ile bir görüşme yapan Ryan, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma hakkında malumat istedi. Bu fırsatı kaçırmayan Hamit Bey yapılan antlaşma hakkında malumat vererek Ankara'nın uzlaşmadan yana olduğunu gösterdi[3416]. İngilizler, müttefikleri Fransa'nın yaptığı antlaşma

3412 "M. Cheetham'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6475**, E 11053

3413 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 15 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6475**, E 11378.

3414 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 20 Ekim 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6475**, E 11589

3415 "İngiliz Parlamentosu'nda 14 ve 26 Ekim 1921 Tarihli Tartışmalar", **FO, 371/6475**, E 11708 ve E 11809.

3416 "Rumbold'dan Curzon'a 26 Ekim 1921 Tarihli Mektup", **FO, 371/6475**, E 11937.

hakkındaki malumatı düşman kabul ettikleri TBMM temsilcisinden almışlardı. Bu vesile ile Ankara ile yakınlık kurma imkânı bulan İngiltere, izlediği politikadan taviz veriyordu. Fransız Hükûmeti, TBMM ile yaptığı 20 Ekim 1921 tarihli antlaşma metni hakkında ancak 29 Ekim 1921 tarihinde müttefiklerine malumat verdi[3417].

Diğer yandan Ankara'da bulunan İtalyan temsilcisi Tuczzi, TBMM ile özel bir anlaşma yapmak için uğraşıyordu. TBMM, Misak-ı Millî'nin tanınması koşuluyla Fransa ile yapılan antlaşmaya benzer bir antlaşma yapmaya hazırdı[3418]. Ancak İtalyan Yüksek Komiseri, Ankara Hükûmeti ile İtalya arasında Fransa gibi bir Suriye veya Kilikya meselesi olmadığını, halihazırda savaş durumu da bulunmadığını ve dolayısıyla bir anlaşma veya uzlaşmaya gerek olmadığını beyan ederek son noktayı koydu[3419]. İtalya, TBMM ile antlaşma yapmaya gerek duymadan aradan çekiliyordu. Dolayısıyla geriye sadece antlaşması gereken İngiltere kalıyordu.

Sakarya Savaşı öncesinde gündeme gelen fakat gerçekleşmeyen Harington-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinde etkili bir rol oynayan eski Binbaşı J. Douglas Henry, 27 Kasım 1921 tarihinde Refet Paşa ile yeniden temasa geçti. Meydana gelen olaylar için kendisinin suçlanamayacağını anlatmaya çalışan Henry, Harington'un "kıskânçlığı ve elçilik entrikalarından dolayı" görüşmelerin gerçekleşmediğini, o dönemde Harington'a bağlı olduğu halde, onun kendisine yeterince destek sağlamadığını ileri sürerek Refet Paşa'dan, Harington'la yeni bir görüşme için ilk adımı atmasını talep etti. Bunun üzerine Refet Paşa, müzakere için Harington'a yetki verilip verilmediğini öğrenmek istedi. Fakat beklediği cevabı alamadı[3420].

Harington, görünürde ticari amaçlarla faaliyette bulunan Henry'e yüklenen misyondan haberdar edilmemişti. Bu kez Harington, Henry'nin ticari çıkarla-

---

3417 "Fransız Hükûmeti tarafından verilen 29 Ekim 1921 Tarihli Nota", **FO, 371/6475**, E 11970.

3418 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 24 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6478**, E 12967.

3419 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 28 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6478**, E 13129

3420 "J. Douglas Henry tarafından hazırlanan 27 Kasım 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

rını korumak amacıyla adını kullandığını düşünüyordu[3421]. TBMM'nin beklentilerinin aksine İngiliz Hükûmeti de müzakere için Harington'a yetki ya da bilgi vermemişti. Bu şekilde görüşmelere başlamanın imkânsız olduğunu anlayan Henry, Refet Paşa'nın İstanbul'a giderek temaslarda bulunmasını önerdiyse de TBMM, Refet Paşa'ya böyle bir yetki vermedi[3422]. Görüşmelerin gerçekleşeceğine dair umutların tükenmeye başlaması üzerine taktik değiştiren Henry, TBMM'nin talepleri konusunda Refet Paşa'dan malumat aldı[3423]. Henry'nin teşebbüsleri hakkında İngiliz Savaş Bakanlığı'na sunduğu rapor, onun gayri resmî görüşmeleri başlatmak üzere Londra'dan görevlendirildiğini açıkça gözler önüne seriyordu.

13 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı'nı ziyaret eden Henry yaptığı temaslar hakkında bizzat bilgi verdi[3424]. Buna karşın İngiliz Hükûmeti, arabulucu olarak Henry'e görev vermediğini ve Ankara ile en uygun iletişim kanalının İstanbul Yüksek Komiseri olduğunu açıkladı[3425].

Rumbold ise "Sadrazam karşı koyma yeteneğine sahip olmakla birlikte reformları yürütemeyecek kadar yaşlıdır. Hariciye Nazırı zaten bir diplomat olmadığını, asker olduğunu göstermiştir. Bu kişilerle müzakerede bulunmak kazançlı değildir. Yüksek Komiserler bu çılgın mekanizmanın daha ne kadar süreceğini merak etmektedir"[3426]. Sözleri ile İtilâf Devletlerinin Tevfik Paşa Hükûmeti'nden umutlarını tamamen kestiklerini gösteriyordu.

Rumbold, İstanbul'dan ayrılmadan önce Padişah'ı son kez ziyaret etmişti. Bu görüşme sırasında da Padişah; "şahsi çıkarlarını düşünen Kemalistlerin,

3421 "Harington'nun Savaş Bakanlığı'nda 4 Aralık 1921Tarihli Görüşmesi", **FO, 371/6537**, E 13568.

3422 "J. Douglas Henry Tarafından Hazırlanan 28 Kasım 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

3423 "J. Douglas Henry Tarafından Hazırlanan 29 Kasım 1921 Tarihli Rapor", **FO, 371/6480**, E 13938.

3424 "J. Douglas Henry ile Savaş Bakanlığı'nda Yapılan 13 Aralık 1921Tarihli Görüşme", **FO, 371/6480**, E 13938.

3425 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan M. Cheetham ve R. Graham'a 17 Aralık 1921Tarihli Telgraflar", **FO, 371/6480**, E 13938.

3426 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 17 Ağustos 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6474**, E 9550.

Bolşevikler tarafından desteklediğini" vurgulayarak bu konuyla ciddi bir şekilde ilgilenilmesi gerektiğini ifade etti[3427].

Sakarya Savaşı'ndan sonra TBMM Hükûmeti, İtilâf Devletlerinin İstanbul'da Sevr Antlaşması'nı zorla uygulamaya yönelik teşebbüslerine karşı harekete geçti. İtilâf Devletleri aldıkları tedbirlerle Sevr'de öngörülen İtilâfçı organizasyon ve kontrol komisyonlarını teşkil etmeye başlamışlardı. 7 Kasım 1921 tarihinde İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderdiği bir telgraf ile bu uygulamaları protesto eden TBMM Hükûmeti, Sevr Antlaşması'na yönelik uygulamaların tamamının iptalini talep etti[3428]. TBMM Hükûmeti, İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki uygulamaları hakkında ilk kez böyle ciddi bir tepki göstermişti. İtilâf Devletleri arasındaki bloğun çatlamaya başladığı sıralarda TBMM'nin gösterdiği bu tepki oldukça anlamlıydı.

C. MUDANYA MÜTAREKESİ

Sakarya Savaşı'ndan sonra büyük bir endişeye kapılan İtilâf Devletleri, TBMM'nin İstanbul'a olası bir taarruzuna karşı Çanakkale ve Kocaeli'de gerekli tedbirleri aldılar[3429]. Yüksek Komiserler, İstanbul'da TBMM'nin gayri resmî temsilcisi Hamit Bey ile gayri resmî temaslarda bulunuyorlardı[3430]. İstanbul Hükûmeti ile resmî temaslarını sürdürseler de Yüksek Komiserler, TBMM'nin ciddi bir siyasi güç haline geldiğini anlamışlardı.

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 19 Ocak 1922 tarihinde Hamit Bey ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede TBMM'nin elindeki esirler, Trakya, kapitülasyonlar gibi meseleler ele alındı. Rumbold, TBMM'nin asgari barış koşullarını öğrenmek istiyordu. Hamit Bey de TBMM'nin Misak-ı Millî çerçevesinde uzlaşabileceğini bildirdi. TBMM'nin Anadolu'da bir başkent tesis etmek istediğini ileri süren Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının İstanbul'dan vazgeçmeye niyetlerinin olup olmadığını da öğrenmek istedi. Ancak Hamit Bey, İstanbul'un

---

3427 "Rumbold'dan İngiliz Hükûmeti'ne 25 Mayıs 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6470**, E 6213.

3428 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 11 Kasım 1921 Tarihli Telgraf", **FO, 371/6535**, E 12466 ve E 12467.

3429 Ryan, **a.g.e**, s. 168.

3430 Ryan, **a.g.e**, s. 164.

da Misak-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu ve İstanbul'dan vazgeçilmeyeceğini gayet uygun bir lisanla izah etti[3431]. İngiltere, TBMM'nin asgari barış koşullarını ve İstanbul'a yönelik plânlarını öğrenmek amacıyla nabız yokluyordu. Bundan sonda da İngiltere, TBMM ile uzlaşma arayışlarını sürdürecekti.

Sakarya Savaşı'ndan sonra çözülmeye başlayan İtilâf temsilcileri Türkiye hakkında ortak politikalar belirlemek ve mutabakata varmak amacıyla 1922 Mart ayında yeniden bir araya geldiler. Yapılan görüşmelerin ardından İtilâf Devletleri, Sevr Antlaşması metninde kendilerince önemli bir tadilata gittiler. Buna göre Yunanlıların tahliyesi ile Anadolu Türk egemenliğine bırakılacak, Cemiyet-i Akvam Türkiye'de gayrimüslimlerin korunmasına yönelik tedbirleri alacak, Edirne Yunanistan'a, Tekirdağ Türkiye'ye bırakılacak, Edirne ve İzmir'de özel bir idare kurulacak, Türk ordusu için izin verilen asker miktarı 85,000 nefere çıkarılacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, İtilâf Devletlerine finansal ayrıcalıklar bahşedecek, kapitülasyonların yenilenmesi için reform taslağı hazırlanacaktı. Boğazlar serbest ticarete açık olacak, antlaşmanın onaylanmasından sonra işgal kuvvetleri İstanbul'u Padişah ve hükûmetine teslim ederek çekileceklerdi. Lordlar Kamarası'nda konuşan Curzon bu tadilatın adil, açık ve dengeli bir çözüm olduğunu iddia etti[3432] . Aslında İtilâf Devletleri kendi menfaatlerini ilgilendiren hiçbir konuda tadilata gitmemiş, Yunanlılara verdikleri tavizlerde değişikliğe gitmişlerdi. Kurulacak özel idare ile İzmir'i Türk hâkimiyetine bırakacaklarını bildiren İtilâf Devletleri, aynı koşullarla Edirne'yi Yunan hâkimiyetine terk edeceklerini açıklayarak sözüm ona denge sağlamışlardı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İtilâf Devletleri TBMM ile Yunan orduları arasında bir mütareke yapılması için harekete geçtiler. İtilâf Devletleri tüm yaşananlara rağmen Ankara'yı muhatap almak istemediklerinden Osmanlı Hükûmeti üzerinden TBMM'ni mütarekeye davet etti. 23 Mart 1922 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota veren Yüksek Komiserler Türk ve Yunan birlikleri arasında mütareke yapılması gerektiğini bildirdiler. Yapılan teklife karşın Tevfik Paşa 26 Mart 1922 tarihinde bir nota vererek öncelikle Yunan

---

3431 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükûmeti'ne 21 Ocak 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7854**, E 1100

3432 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 22-24", **FO, 371/9176**, E 10937.

birliklerinin Anadolu ve Trakya'yı tahliye etmesi gerektiğini beyan etti. Tevfik Paşa, İtilâf Devletlerinden aynı öneriyi Ankara Hükûmeti'ne de sunmalarını istedi[3433]. İstanbul'un Ankara üzerinde etkisini kaybettiğini daha önce gören İtilâf Devletlerinin böyle bir teklifte bulunmalarının sebebi gayet açıktı. Bu teklif Ankara ve İstanbul'u birbirine düşürmekten öte bir pazarlık stratejisinin mahsûlüydü.

Tevfik Paşa İtilâf Devletlerinin teklifine cevap vermeden bir gün önce Rumbold ile görüştü. Bu görüşmede Tevfik Paşa, Padişah'ın İngiltere'ye resmî bir antlaşma önerdiğini bildirdi. Öneriye göre İngiltere, bütün devletler adına Boğazların serbestliğini temin etmek, güvenliğini sağlamak amacıyla İngiliz askerlerini veya Türk jandarmasını görevlendirebilecekti. Buna karşılık İngiltere, Doğu Trakya ve Edirne'nin Türklere bırakılmasına razı olacaktı. Padişah, teklifin kabul edilmesi halinde Müslüman dünyasında İngiltere'nin, Halifeliğin düşmanı olduğu şeklindeki izlenimin yok olacağını da Tevfik Paşa aracılığıyla İngilizlere iletti. 93 Harbi'ne atıfta bulunan Tevfik Paşa, İngiltere'nin o zaman İtilâf Devletlerine haber vermeden Kıbrıs'ın himayesi konusunda Osmanlı Hükûmeti ile anlaşmaya vardığından bahsederek önerinin gizli kalmasını istedi. Padişah ve Tevfik Paşa, İzzet Paşa dışında kimseye bu öneriden bahsetmediler[3434]. Fakat İngilizler, müttefiklerinden habersiz bir antlaşma yapmayacaklarını açıklayarak bu teklifi reddettiler[3435]. İngiltere'nin bu öneriyi kabul etmesi müttefikleri ile pamuk ipliğine bağlı hale gelen ilişkilerinin sona ermesi anlamına gelecekti. İngiltere böyle bir riski göze alamazdı. Kaldı ki; İngilizler Osmanlı yönetiminin yeni bir antlaşma yapacak kudrete sahip olmadığını uzun süre önce fark etmişlerdi. Bu aşamadan sonra İtilâf Devletleri, Türkiye'den bazı ayrıcalıklar elde etmeye çalışacaklardı. Türkiye'nin İstanbul ya da Ankara'dan yönetilmesi artık İngiltere açısından çok da önemli değildi.

3433 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Mart 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7860**, E 3570; "Tevfik Paşa Tarafından Yüksek Komiserlere Sunulan 26 Mart 1922 Tarihli Nota ve Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 28 Mart 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7860**, 3552.

3434 "Lord Hardinge'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 27 Mart 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7859**, E 3443.

3435 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Lord Hardinge'e 27 Mart 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7859**, E 3443.

İtilâf Devletleri 26 Mart 1922 tarihinde Paris'te alınan kararları bu kez Ankara'ya bildirerek Yunanlılarla yapılan savaşa son verilmesini tavsiye ettiler. Ankara Hükûmeti'nin bu tavsiyeleri dikkate almaması üzerine İtilâf Devletleri, yaptıkları önerileri 15 Nisan 1922 tarihinde hazırladıkları bir nota ile bir kez daha bildirerek savaşa son verilmesi halinde "özel noktaların" taraflar arasında çözüme kavuşturulabileceğini savundular. Bu teklife Ankara Hükûmeti, Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey tarafından kaleme alınan 22 Nisan 1922 tarihli nota ile karşılık verdi. Hamit Bey aracılığıyla Yüksek Komiserlere sunulan bu notada Ankara Hükûmeti, Müslümanların güvenliğinin sağlanması ve Anadolu'nun tahliye edilmesi şartıyla yapılan teklifleri görüşmek üzere İzmit'te bir konferans yapılabileceğini bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e gideceği, tam yetkili devlet başkanı olarak TBMM'ne danışmadan yapılacak tekliflere cevap verebileceği belirtilerek İtilâf yetkililerinin de aynı yetkiye sahip temsilciler atamaları talep edildi. İtalyan Yüksek Komiseri, kapıların kapanmaması adına Ankara'nın teklifini kabul etti. Ancak İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ciddi tehlike ve tartışmalara yol açacağını ileri sürerek bu teklifi reddettiler[3436]. İtilâf Devletlerinin yaşananları bir Türk-Yunan savaşı gibi lanse etmeye çalıştıklarını sezen Ankara, karşı bir hamle yaparak meselenin muhatabının, Türk topraklarının Yunanlılar tarafından işgalinden sorumlu olan İtilâf Devletleri olduğunu gösterdi. TBMM, Kuvâ-yı Milliye ruhunun hâkim olduğu İzmit'te bir konferans yapılmasını teklif ederek görüşmelere açık olduğunu bildirdiyse de İtilâf Devletleri "ne olur ne olmaz" düşüncesiyle TBMM'nin son hamlesini bekleyeceklerdi.

Fransız Yüksek Komiseri, Padişah'la İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserleri de Sadrazamla görüşmelerinde Millî Hareket taraftarlarına bazı ayrıcalıklar verilebileceğinden bahsetmemişlerdi[3437]. Bağımlılık sürecini devam ettirecek ayrıcalıklar elde etmeden Türkiye'den ayrılmak istemeyen İtilâf Devletleri, lütufta bulunur gibi TBMM'ne ayrıcalık bahşedeceklerini açıklıyorlardı. Esasında TBMM'nin askerî ve siyasi başarıları İtilâf Devletlerini böyle davranmaya mecbur bırakıyordu.

3436 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 25 Nisan 1922 Tarihli Telgraf ve Mektup", **FO, 371/7862**, E 4342 ve E 4430.

3437 "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/7860**, E 3631.

4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan Lloyd George, Yunanlıların yapılan anlaşma teklifini kabul ettiklerini belirterek antlaşmayı kabul etmeyen Ankara Hükûmeti'nin takip ettiği politikayı eleştirdi. Lloyd George, bu konuşmasında Türk ordusunun taarruz edecek durumda olmadığını da iddia etti[3438]. Yunan yetkililerde rehavet yaratan bu konuşma Türk tarafına savaştan başka seçenek bırakmıyordu.

Büyük Taarruz'dan sonra İngilizler, olayın ciddiyetini daha iyi anlayarak İstanbul'a ya da Çanakkale üzerinden Trakya'ya yönelik bir taarruza karşı alarma geçtiler. Harington, İtilâf hattını Maltepe-Dudullu-Çubuklu hattına yani Boğaz'ın 10 km ötesine kadar çekti. Buna karşılık İtalyan ve Fransız Yüksek Komiserleri de Boğaz'ın Anadolu yakasındaki kuvvetlerini geri çektiler. Oldukça zor durumda kalan Harington, ciddi bir tehlikeye karşı İzmit ve Çanakkale'yi savunamayacak duruma geldi. Türk ordusu bunların bilincinde olduğundan iki tarafta toplanmaya başladı. Elindeki kaynakları Çanakkale'yi takviye etmek amacıyla kullanan Harington, Çatalca hattına gönderdiği birlikleri İzmit ve Çanakkale'ye sevk etti. 9 Eylül 1922 tarihinde Çanakkale savunmasını organize etmek üzere D.I. Shuttleworth'u bölgeye gönderen Harington, Malta'dan takviye kuvvet istediyse de çok az bir kuvvet temin edebildi. Harington, 26 Eylül 1922 tarihinde savunmaya yeniden şekil vermek üzere T.O. Marden'i Çanakkale'ye gönderdi. Bir yandan İstanbul ve Boğazları savunmaya çalışan Harington diğer yandan olası bir çatışmayı önlemek amacıyla birliklerine talimat verdi. Türk birliklerine de Ankara'dan benzer bir talimat verildi. Bu aşamada İtilâf Devletleri Mudanya Konferansı'nı toplamayı kararlaştırdılar. Harington bu süre içerisinde İngiliz çocuk ve kadınları tahliye ettirdi[3439].

Büyük Taarruz'dan sonra Harington, İstanbul'da yaşanması muhtemel bir çatışmayı önlemek amacıyla yeni tedbirler alma ihtiyacı hissetti. İşgal askerlerinin akşamın saat altısından sabahın altısına kadar kışlalarında alıkonulmalarına karar veren Harington, Osmanlı kuvvetlerinin de aynı saatlerde kışlalarında kal-

3438 İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, (2003), S. 57, s. 1120-1121.

3439 "1920-23 Periyodunda Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Hakkında 20 Kasım 1923 Tarihli Rapor", **WO 32/5743, CAB 44/38**.

malarını talep etti. Harbiye Nazırı şehirde sükûneti sağlamaya ve asayişi muhafazaya yönelik bu talebin uygulanması için ilgililere talimat verdi[3440].

3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya Konferansı 11 Ekim 1922 tarihinde sonuçlanmıştı. Mudanya Mütarekesi'nde İstanbul ve Boğazların Türk idaresine bırakılacağı taahhüt edildi.

D. TBMM TEMSİLCİSİ REFET PAŞA'NIN İSTANBUL'A GELİŞİ VE TBMM'NİN İSTANBUL'DA FİİLİ YÖNETİMİ

Mudanya Mütarekesi, taraflar arsındaki güvensizliği sona erdirmedi. Her iki taraf da savaşın yeniden başlama ihtimaline karşı gerekli tedbirleri almaya devam ediyordu. İtilâf Devletleri, İstanbul'un Anadolu yakası ile İzmit arasında kalan bölgede savunma hazırlıkları yaparken, Çanakkale üzerinden yapılacak bir taarruza karşı da gerekli tedbirleri aldılar. TBMM ise bir yandan savunma hattını güçlendirmeye çalışırken diğer yandan olası bir taarruz için hazırlıklarını sürdürüyordu.

Mudanya Mütarekesi, İstanbul ve Trakya'nın TBMM'ne devredilmesine izin veriyordu. Başlangıçta İstanbul İşgal Yönetimi, Refet Paşa'nın emrindeki jandarmalarla İstanbul'a ve Trakya'ya geçişine izin vermeme kararı aldı. TBMM İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla bu kararı protesto etti. Refet Paşa'nın İstanbul'a doğru ilerleme arzusu karşısında çatışmayı göze alamayan İtilâf temsilcileri Refet Paşa'nın şehre girişine izin vermek zorunda kaldılar[3441]. Hamid Bey'in teşebbüsleri neticesinde 17 Ekim 1922 tarihinde "Gülnihal" vapuru Mudanya'ya gönderilmek üzere hazır hale getirildi. İtilâf generalleri Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişinden memnuniyet duyacaklarını fakat beraberinde jandarma getirmesini uygun bulmadıklarını beyan ettiler. Buna rağmen TBMM Muhafız Taburu'ndan 100 kişilik bir kuvvet Refet Paşa'ya refakat etmek üzere jandarma olarak görevlendirildi. Refet Paşa'nın 19 Ekim 1922 sabahı Jandarma Muhafız Bölüğü'yle Mudanya'dan yola çıktığı "Gülnihal" vapuru saat 15:00'te İstanbul'a vardı. İngilizler, Jandarma Muhafız Bölüğü'nün karaya çıkmasına

3440 "Harington'dan Alınan 11 Eylül 1922 Tarihli Mektubun Tercümesi Sureti ve Harbiye Nazırı'nın Aynı Tarihli Talimatı", **BOA, DH.KMS**, 62/44.

3441 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 105", **FO, 371/9176**, E 10937.

izin vermek istemediler. İtilâf Generalleri herhangi bir kargaşaya yol açmamak için Muhafız Bölüğü'nün vapurda kalmasını kararlaştırdıkları halde[3442] Refet Paşa halkın sevinç gösterileri arasında karaya çıktı. Kendisini Padişah namına Ali Nuri Bey, Sadrazam Tevfik Paşa adına Yaver Selahaddin, şehzadeleri temsilen yaverleri, Vali, Hamid Bey, Trakya Cemiyeti idarecileri ve muhtelif dernek temsilcileri karşıladı. Geldiği günün akşamında Refet Paşa görüştüğü Harington'u, Jandarma Muhafız Bölüğü'nün karaya çıkması konusunda ikna etti. 20 Ekim 1922 sabahı halkın tezahüratları arasında Jandarma Muhafız Bölüğü, "Mustafa Kemal Paşa Serdarımız" marşını söyleyerek karaya çıktığı Sirkeci'den Sultanahmet'e vardı. Bölük, Refet Paşa'nın teftişinden sonra ikametine ayrılan mıntıkalara sevk edildi[3443]. Adı jandarma olmasına rağmen Refet Paşa'nın emrindeki birlikler yalnız jandarmadan ibaret değildi. TBMM İstanbul'a, işgal yönetimine son verecek ve yönetimi devralacak çekirdek bir kadro göndermişti. Refet Paşa'nın emrindeki bu kadro kısa süre içerisinde İstanbul'da millî bir yönetim kurmayı başaracaktı.

Refet Paşa ilk görüşmesini Hamit Bey ile yaparak ondan TBMM adına siyasi temsilciliği devraldı[3444]. Bundan sonraki görüşme Sadrazam Tevfik Paşa ile yapılacaktı. Refet Paşa; Tevfik Paşa ile görüşmesi esnasında, Padişah'ın kendisini görme talebini ileten yaverine "dini sadakatimle yüce Halifemize saygılarımı iletin şeklinde bir cevap verirken, Dâhiliye Nazırı'na "Hükûmetim gücünü millet irâdesinden alan demokratik bir hükûmettir. Hükûmetim adına hükûmetinizi tanımıyorum" şeklinde bir cevap verdi. Refet Paşa, İtilâf temsilcileri ile yaptığı çeşitli konuşmalarda, saltanatı kaldıracaklarını ancak Müslümanların lideri konumundaki Halifeliğe dokunulmayacağını vurguladı[3445]. Refet Paşa, hiç şüphesiz Ankara'dan aldığı talimatlar doğrultusunda bu şekilde hareket ediyordu. Bu sözlerden, İstanbul Hükûmeti ile saltanatın miadını tamamladığı anlaşılıyordu.

3442 "Harington'dan Hamid Bey'e 18 Ekim 1922 Tarihli Nota", **BOA, HR.İM**, 61/35, lef 1.

3443 Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996, s. 90-97;

3444 Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", **Atatürk Dergisi**, C.IV, S. 2, (2004), s. 253-254.

3445 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 107", **FO, 371/9176**, E 10937.

Bu arada Padişahlığı tanınmasa da Vahdettin TBMM tarafından hâlâ Halife olarak tanınmaktaydı.

29 Ekim 1922 tarihinde Padişah'ı ziyaret eden Refet Paşa, Hükûmeti'ni görevden almasını istedi. Padişah bunu reddederek nazırlarına danışacağı ifade etti. Bu arada Tevfik Paşa, Lozan Konferansı'na, Ankara ile uyum içerisinde müşterek bir heyet gönderilmesini teklif etti. Fakat kendisine herhangi bir cevap verilmedi. Bunun üzerine Tevfik Paşa, eski günlerin alışkanlıklarından olacak Harington'a müracaat ederek yardım istedi. Harington, Tevfik Paşa'ya hükûmetin istifası ve Lozan'a heyet gönderilmesi meselelerinin dâhili meseleler olduğunu belirterek buna hükûmetinin karar vermesi gerektiğini izah etti[3446]. Gelinen noktada dahi Tevfik Paşa'nın, İstanbul İşgal Ordusu Başkumandanı'ndan medet umması ve onu dâhili meselelere müdahale etmeye davet etmesinin temelinde koltuk sevdasının yattığı aşikârdı.

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldıran TBMM, halifeliğin Osmanlıların kazanılmış bir hakkı olduğunu, Halifenin TBMM tarafından seçileceğini açıkladı. TBMM tarafından başka bir Halife seçilmediğinden Vahdettin, hilâfet makamını kullanmaya devam ediyordu. 15 Kasım 1922 tarihinde, daha önce himaye edileceğine dair teminat alan Padişah adına Harington'a müracaat eden Zeki Bey, Padişah'ın kendisini güvende hissetmediğini ve İstanbul'u terk etmek istediğini bildirdi. İngiliz temsilcileri gönderilen mesajın doğrulanması halinde bu talebi karşılayabileceklerini ifade ettiler. Harington'un yaveri ile birlikte Yıldız Sarayı'na giderek Zeki Bey ile görüşen Ryan, Padişah'ın 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılması için gereken organizasyonu yaptı. 16 Kasım 1922 tarihinde Harington'a özel bir mektup gönderen Padişah, yaşamı tehlikede olduğundan bir an önce İngiltere'ye iltica etmek istediğini ve bir an evvel İstanbul'dan ayrılmak istediğini bildirdi. 17 Kasım 1922 sabahı saat 8.00'de Padişah beraberindekilerle birlikte Albay Steel tarafından karşılandı. Bunun ardından Harington ile görüşen Padişah "Malaya" gemisi ile Malta'ya doğru yola çıktı. Türk basını olaya fazla ehemmiyet vermezken, TBMM zaman kaybetmeyerek Müslüman olmayan bir ülkeye sığındığından Vahdettin'in yerine Veliaht Abdülmecid Efendi'yi Halife seçti. Abdülmecid Efendi bütün Müslümanların

3446 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 110", **FO, 371/9176**, E 10937.

Halifesi olarak 24 Kasım 1922 tarihinde kılıç kuşandı[3447]. Padişah'ın ülkeyi terk etmesi önemli bir sorunun kendiliğinden çözülmesini sağladı.

Refet Paşa'nın tutumu karşısında Harington'dan dahi yardım isteyen Tevfik Paşa Hükûmeti istifa etti(4 Kasım 1922). Bundan sonra Refet Paşa İstanbul'un fiilî yöneticisi olduğunu ilân etti[3448]. Böylece TBMM, İstanbul Hükûmeti ve saltanata yönelik programının ilk kısmını gerçekleştirdi.

TBMM'nin bundan sonraki hedefi İtilâf Devletlerinin İstanbul'da tesis ettiği işgal yönetimi olacaktı. İstanbul'da ikili Türk yönetiminin sona ermesinin ardından daha rahat hareket eden Refet Paşa, 5 Kasım 1922 tarihinde Yüksek Komiserlere iki nota vererek İstanbul'dan ordu ve donanmalarını çekmelerini talep etti. Notalarında "şahsi egemenliğin sona erdirilmesinden ve İstanbul halkının isteğinden dolayı" TBMM'nin yönetimi devraldığını vurgulayan Refet Paşa, bundan böyle İstanbul'da kanun ve düzenin sağlanmasından ve İstanbul vilayeti ile ilgili resmî işlerin yürütülmesinden sorumlu olduğunu, bu nedenle İtilâf kuvvetlerin İstanbul'da bulunmasının gereksiz olduğunu açıkladı. Bunlara karşılık Hamit Bey'e bir nota veren Yüksek Komiserler, Refet Paşa'nın taleplerinin Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olduğunu ileri sürerek bu talepleri kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Notayı dikkate almayan Hamit Bey; Türkiye'nin içişlerine müdahale edilmesine izin verilmeyeceğini ve İstanbul İşgal Yönetimi'nin bu konudaki hiçbir kararının kabul edilmeyeceğini, işgal birlikleri İstanbul'da oldukları müddetçe idarenin İtilâf kontrolünde olacağını basın aracılığıyla yaptığı açıklama ile halka duyurdu[3449]. TBMM, İstanbul'da fiilî yönetimin TBMM'ne geçtiğini ilân ederken isteklerini kabul etmeyen işgal yönetiminin yaşananlardan sorumlu olacağını ima ediyordu.

Yüksek Komiserler, Refet Paşa'nın işgal birliklerinin çekilmesi ile ilgili taleplerinin "tamamen blöften" ibaret olduğunu düşünseler de bundan sonra daha temkinli davranmaya başladılar. Refet Paşa ilk olarak İtilâf Polis Komisyonu tarafından idare edilen Türk polisini kontrolü altına aldı. Müttefikler tarafın-

3447 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 121-124", **FO, 371/9176**, E 10937.

3448 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 111-113", **FO, 371/9176**, E 10937.

3449 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 114", **FO, 371/9176**, E 10937.

dan belirlenen savaş öncesi gümrük vergileri yerine, Anadolu'da uygulanan tarife usulü gümrük sistemine geçildi. İşgal döneminde önce Düyûn-ı Umûmiye'ye, Sevr Antlaşması'ndan sonra ise Geçici Maliye Komisyonu'na aktarılan gümrük vergilerinin %3'ü Ankara'nın mali temsilcisine verilecekti. Muhtelit mahkemelerin ve İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun işlevine son verildi. Pasaport ve vize işlerine el atılarak Türk polisinin vizesi olmadan hiçbir Osmanlı vatandaşının Türkiye'den ayrılmasına izin verilmeyeceği bildirdi. Bu uygulamalar İtilâf Devletlerine karşı açık bir "meydan okuma" idi[3450]. Sonraki süreçte İtilâf temsilcileri, işgal döneminde kurdukları hukuk dışı idareyi ortadan kaldırmaya yönelik bu uygulamalara engel olmaya çalışacaklar, ancak TBMM idaresi onlara bu imkânı vermeyecekti.

Refet Paşa'nın idareyi ele geçirme çalışmaları rahatsızlık yarattığından İstanbul İşgal Yönetimi, TBMM adına Refet Paşa tarafından alınan tedbirlerin görmezden gelinmesi ve tepki olarak İtilâf prestijinin devamı için örfî idare ilân edilmesini dahi gündeme aldı. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Fransız meslektaşı Pelle ve İtalyan meslektaşı M. Garroni'yi örfî idare ilân etme konusunda ikna etmeyi başardı. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için ilgili hükûmetlerden onay alınması gerekiyordu. İngiliz Hükûmeti tarafından desteklenen örfî idare kararı, İtalyan ve Fransız hükûmetlerinin muhalefeti nedeniyle uygulanamadı. İtalyan ve Fransız hükûmetleri, İstanbul'da silahlandırılan Türk polisi ve jandarması ile çatışmayı göze alamadılar. İngiliz Hükûmeti buna razı olmak zorunda kaldı. Yüksek Komiserler de bu kararı askıya aldılar. Yalnız Yüksek Komiserler, Türklerin Hıristiyanları "katletmesi" halinde örfî idare ilân edeceklerdi[3451].

Örfî idareye cesaret edemeyen İtilâf Devletleri, muhtemel çatışmaları önlemek amacıyla İstanbul'dan çekilmeyi de düşündüler. Bu teklif ilk olarak İtalya'dan geldi. M. Musolini, Mudanya Mütarekesi kararlarına karşı yapılan hareketlerin sorumluluğunu Türklere bırakarak, İstanbul'dan çekilmeyi önerdi. Fakat bu öneri de İngiltere'nin muhalefetine takıldı[3452].

3450 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 115", **FO, 371/9176**, E 10937.

3451 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 116-119", **FO, 371/9176**, E 10937.

3452 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 119", **FO, 371/9176**, E 10937.

Refet Paşa'nın aldığı tedbirlerle İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki işgal yönetimi giderek zayıflıyordu. Refet Paşa, İtilâf prestijine zarar verecek hiçbir şeyin gazetelerde yazılmayacağını garanti ederek İtilâf sansürüne de son verdi. Osmanlı posta ve telgrafı üzerindeki İtilâf sansürü de kaldırıldı. İtilâf mahkemeleri tarafından yürütülen davalar askıya alındı. Refet Paşa, Yunanistan ve Rusya dâhil bütün İtilâf vatandaşları ve gayrimüslimlerin İtilâfçı Polis Komisyonu'nun himayesi altında kalmaya devam edeceğini ifade etti[3453]. Ancak himaye geçiş dönemine mahsus geçici bir mahiyet taşıyacak, işgal kuvvetlerinin İstanbul'u tahliyesi ile son bulacaktı.

İtilâf Devletlerinin belki de en fazla endişe duydukları mali konulara da el atan Refet Paşa, yabancı şirketlerin 1914 yılı kanunlarına göre tescil edilmeleri ve bu kanunlara uymaları için bir bildiri hazırladı. Yabancılardan ödemedikleri belediye ve sağlık vergileriyle birlikte vergi farkları talep edildi. İstanbul'a gelen ve giden yabancılara Türk vizesi alma mecburiyeti getirildi. Türk kanunlarına uymadıkça yabancı savaş gemilerinin Türk limanlarına girişine müsaade edilmedi[3454].

Yüksek Komiserler şirketlerin tescili ile ilgili kararı Lozan Antlaşması'nın[3455] mali maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle protesto ettiler. Bu protesto karşısında İsmet Paşa alınan kararı uygulamayı üç ay sonrasına ertelediklerini açıkladı[3456].

1921 yılında Yüksek Komiserlerin baskısıyla kaldırılan tarife rejimi, 6 Kasım 1922 tarihinde herhangi bir uyarı yapılmadan tekrar yürürlüğe geçirildi[3457]. İtilâf Devletleri ise hem geçiş döneminde hem de sonrasında kapitülasyonlara mahsus rejimin devam etmesi için ellerinden geleni yapacaklardı.

3453 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 126", **FO, 371/9176**, E 10937.

3454 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128", **371/9176**, E 10937.

3455 Bu sıralarda Lozan Antlaşması henüz imzalanmamıştı. Lozan'daki görüşmeler hâlâ devam ediyordu.

3456 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 211", **371/9176**, E 10937.

3457 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128, 227, 228", **FO, 371/9176**, E 10937.

İtilâfçı Sağlık Komisyonu'nun feshi toplanan sağlık vergilerinin meşruiyetini tartışmaya açtı. Yüksek Komiserler, Sağlık Komisyonu kaldırıldığından sağlık vergilerinin geçerliliğini yitirdiğini ileri sürdüler[3458]. Oysa İtilâfçı Sağlık Komisyonu illegal bir kuruluştu. Bahsedilen vergiler ise 19. yüzyılda kurulan uluslararası Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun almakla mükellef olduğu vergilerdi. Savaşın başlarında İtilâf Devletleri ile ilişkilerin kesilmesine paralel olarak Osmanlı Devleti bu komisyondaki yabancı üyelerin görevlerine son vermişti. Ancak işgal yönetimi bu komisyonu tasfiye ettiği gibi komisyonun hak, yetki ve malvarlıklarını illegal bir şekilde İtilâfçı Sağlık Komisyonu'na devretti. Dolayısıyla İtilâfçı Sağlık Komisyonu tarafından toplanan vergilerin herhangi bir dayanağı yoktu. Zaten TBMM de bu düşünceden hareketle sağlık vergilerini tahsil etmeye çalışacaktı.

Refet Paşa'nın İstanbul'da yönetimi fiilen durulması ile işgal yönetimi otoritesini yavaş yavaş kaybetmeye başladı[3459]. İşgal yönetiminin varlığına tamamen son verilmediğini gören Refet Paşa, öncelikle Türk egemenliğini sarsan işgal müesseselerinin faaliyetlerine son verilmesini sağladı. Refet Paşa, ilk uygulamalarıyla işgal yönetiminin etki sahasını olabildiğince sınırlandırmaya çalışıyordu.

İşgal döneminin sonlarına doğru İstanbul'daki işgal yönetiminin baş aktörü olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkan İngilizler, olumlu olumsuz bütün ihtimalleri göz önünde bulundurarak gerekli plânları yaptılar. İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 31 Ekim 1922 tarihinde Harington'a gönderilen talimatta Türklerle süren görüşmelerin kesilmesi ve Türk ordularının İstanbul'a doğru ilerlemesi halinde İtilâf kıtalarının Gelibolu'yu elde tutmaya devam etmeleri, İstanbul'dan gitmek zorunda bırakılmaları veya tehlikenin yaklaştığını anlayıp kendi inisiyatifleri ile İstanbul'u tahliye etmeleri durumunda Çanakkale'de toplanmaları emredildi. Talimat doğrultusunda İngilizler ileri bir karakol olarak Çanakkale'yi mutlaka elde tutacaklardı[3460]. 10 Kasım 1922 tarihinde Harington'a acil durum-

---

3458 "İngiliz Yüksek Komiserliği Tarafından Hazırlanan 1922 Yılı Raporu, md. 128, 229-231", **FO, 371/9176**, E 10937.

3459 Ryan, a.g.e, s. 169.

3460 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 31 Ekim 1922 Tarihli Talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

larda tamamen serbest hareket edebilmesi için ek talimat verildi[3461]. Ek talimattan bir hafta sonra verilen yeni talimatta İtilâf birliğinin son derece önemli olduğu ve muhafaza edilmesi gerektiği[3462], 9 Aralık 1922 tarihinde verilen talimatta ise Harington'dan tehlike durumunda elinden geleni yapması en son İstanbul'u tahliye etmesi istendi[3463]. Mudanya Mütarekesi'ne karşın İngilizler, TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a doğru hareket etmesinden ve böyle bir durumda TBMM ile uzlaşmaya varan İtalya ve Fransa'nın kendilerine destek vermemesinden endişeleniyorlardı.

Harington kendisine gelen talimatlardan sonra TBMM kuvvetlerinin olası taarruzuna karşı Fransızlarla bir antlaşmaya vardı. Buna göre durumun ciddi olduğunun anlaşılması halinde donanmanın bir kısmı Malta'ya çekilecekti. Görüşmelerin kesilmesi ve TBMM kuvvetlerinin taarruzu halinde Üsküdar boşaltılacak, İtilâf kuvvetleri İstanbul'u mümkün olduğunca savunmaya çalışacaklardı. Bu durumda Fransızlar İstanbul'u elde tutacak, elçilikleri ve İtilâf vatandaşlarını koruyarak Beyoğlu'na bir tabur göndereceklerdi[3464]. Savunma plânı İtalyanların üçlü bloktan kesin olarak ayrıldığını, İngiliz ve Fransızların ise İstanbul'u elde tutma konusundaki kararlılığını gösteriyordu.

Bu arada İstanbul'dan telgraf aldıklarını iddia eden Fransız gazeteleri, İngiliz askerlerinin İstanbul'u kısa sürede tahliye edeceklerini, iaşe depolarının İtilâf kıtalarının toplandığı Gelibolu'ya nakledileceğini yazıyorlardı. Henderson da bunu inkâr etmeyerek hazırlıkların yapıldığını ve anlaşmanın tamamlanması halinde İstanbul'un tahliye edileceğin bildirdi[3465]. Ancak Lozan'da işlerin kötüye doğru gitmesi ve görüşmelerin kesilmesi bu kararın ertelenmesine neden olacaktı.

3461 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 10 Kasım 1922 Tarihli Ek Talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

3462 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 17 Kasım 1922 Tarihli Talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

3463 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 9 Aralık 1922 Tarihli Talimat", **FO, 371/9120**, E 378.

3464 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 25Aralık 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 378.

3465 "Henderson'den Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ocak 1923 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/9120**, E 486.

E. TBMM'NİN TRAKYA'DA YÖNETİMİ DEVRALMASI SONRASINDA İSTANBUL YÖNETİMİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM

Mudanya Mütarekesi'nde Yunan birliklerinin çekilmesinden sonra Trakya'nın TBMM'ne teslim edilmesi kararlaştırılmıştı. TBMM Trakya idaresini devralmak üzere Refet Paşa'yı görevlendirdi. Refet Paşa'nın yerine İstanbul Murahhası (temsilcisi) olarak Adnan Bey (Adıvar) atandı. Refet Paşa Trakya'ya gitmek amacıyla hazırlık yaparken, Adnan Bey 13 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'a gelerek görevine başladı[3466]. Yalnız Refet Paşa'nın İstanbul'la ilgili sorumluluğu sona ermemiş, TBMM adına İstanbul'da yürütülecek askerî ilişkilerden Refet Paşa, Yüksek Komiserler ve diğer yabancı heyetlerle kurulacak diplomatik ilişkilerden Adnan Bey sorumlu tutulmuştu. Refet Paşa, Trakya'daki idareyi devralmak üzere ayrılacağından İstanbul'a kumandan olarak Selâhattin Âdil Paşa atandı. Bundan sonra İstanbul'daki askerî yetkililerle o temas kuracaktı[3467]. Lozan müzakerelerinin kısa bir süre içerisinde sonuçlanmayacağını anlayan TBMM, İstanbul'un resmen Türk yönetimine devredileceği zamana kadar İstanbul'da geçici bir yönetim kurmaya çalışıyordu. Bu süreçte İtilâf Devletleri, İstanbul'u teslim etmek istemediklerinden TBMM, İstanbul İşgal Yönetimi benzeri bir teşkilatlanmaya giderek karşılaşılacak güçlükleri aşmayı plânlamıştı. Yapılan düzenlemeye göre TBMM'nin İstanbul Kumandanı Selâhattin Âdil Paşa, sivil temsilcisi ve bir nevi Yüksek Komiseri Adnan Bey, Trakya ve İstanbul üzerinde olağanüstü yetkiye sahip Başkumandanı Refet Paşa olacaktı[3468].

3466 "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1922 tarihli telgraf ve 13 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7968**, E 13867, E 14193.

3467 "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 18 Aralık 1922 Tarihli Telgraf ve 19 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7968**, E 14499 ve E 14506.

3468 Refet Paşa, Trakya'nın teslim alınması ile meşgul olduğundan 22 Kasım 1922 tarihinde Selâhattin Âdil Paşa İstanbul Kumandanı olarak göreve başladı. İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Aralık 1922 tarihli kararıyla İstanbul Mebusu Doktor Adnan Bey, İstanbul'da Yüksek Komiser, yabancı sefir ve mümessillerinin Hariciye Vekâleti ile olan münasebatının teminine memur edildi. 24 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'a ulaşan Adnan Bey'e TBMM Hükûmeti Hariciye Nezâreti Dersaadet/İstanbul Murahhası (Temsilcisi) unvanı verilmişti. "Hüseyin Rauf Bey'den Refet Paşa'ya 16 Kânûn-ı Evvel 1338 (Aralık 1922) Tarihli Telgraf", **BOA, HR, İM**, 13/97; 21 Mayıs 1923 tarihinde İstanbul'daki bütün mülkî, askerî daire ve şube rüesa ve müdürlerinin doğrudan İstanbul Murahhaslığı'na bağlandığı bildirildi.Bu daire ve şubelerin doğrudan İtilâf kuvvetleri ile temasa geçmeleri

22 Aralık 1922 tarihinde Refet Paşa, Harington ve Henderson arasında önemli bir görüşme yapıldı. Bu görüşme esnasında Refet Paşa, Rusya'dan hoşlanmadıklarını, oradan gelecek tehlikelerin farkında olduklarını vurguladıktan sonra Amerika'nın, Anadolu'da gayrimüslimler arasında yaptığı propagandadan rahatsızlığını dile getirdi. İngiltere'nin güçlüklerini çözmek için Türkiye'ye yardım edebilecek durumda olduğunu da belirten Refet Paşa, İtilâf Devletlerine karşı Rusya ile işbirliği yapma kozunu kullanarak son tercihi İngiltere'ye bıraktı. Buna karşılık İngiliz temsilciler Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında tercih yapma zamanının geldiğini ifade ettiler[3469]. Bu sıralarda İngiltere ve Fransa'nın da Türkiye ile Yunanistan arasında da bir tercih yapma zamanı gelmişti. 1921 Mayıs ayında tarafsızlık kararı alınmış olsa da Yunanistan özellikle İngiltere tarafından hâlâ desteklenmekteydi. Refet Paşa, TBMM'nin isteksiz bir şekilde Rusya ile işbirliği yaptığını, İtilâf Devletlerinin makul politikalar geliştirmeleri halinde Rusya'dan kolaylıkla ayrılabileceğini anlatmak istiyor, Bolşevik kozunu denge unsuru olarak kullanıyordu. İtilâf Devletleri, TBMM ile Bolşevikler arasında ideolojik açıdan bir bağlılık olmadığının farkındaydılar. Yapılan görüşmede bu durum tescil edilmiş, İngiltere ve Fransa ile TBMM arasında yakınlık başlamıştı.

26 Aralık 1922 tarihinde Refet Paşa'nın Trakya'ya gitmesinden sonra Adnan Bey, İtilâf temsilcileri ile TBMM arasındaki iletişim kanalı olmuş, Selâhattin Âdil Paşa ise İtilâf Generalleri ile irtibatı sağlamakla görevlendirilmişti. Refet Paşa'nın amacı sadece Trakya'da mülkî idareyi ele geçirmek değildi. Bu sıralarda Yunan ordusu Meriç Irmağı'nın batısında toplanmıştı. Bu ordunun Trakya ve İstanbul'a yönelik bir harekât plânladığına dair söylentiler ortalarda dolaşmaktaydı. Refet Paşa neler olup bittiğini anlamak ve gerekli tedbirleri almak için bölgeye gidecekti[3470]. Refet Paşa, Mudanya Mütarekesi'nin verdiği meşru bir hakkı kullanarak Trakya'da mülkî idareyi ele geçirecekti. Böylece Yunan ordusunun yarattığı endişe de ortadan kalkacaktı.

---

yasaklandı. "İstanbul Kumandanı'ndan İstanbul Murahhaslığı'na 15 ve 21 Mayıs 1339 (1923) Tarihli Talimatlar", **BOA, HR, İM**, 73/43, lef 1-2; **Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982, s. 410-12.

3469 "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22, 24 ve 26 Aralık 1922 Tarihli Mektuplar", **FO, 371/9120**, E 60, **FO, 371/7968**, E 14375.

3470 "Henderson'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 26 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/9120**, E 61.

Trakya'da bulunan Yunanlıların, Mudanya Mütarekesi'nin 3. ve 4. maddelerini çiğnemeleri üzerine Refet Paşa muhatap kabul ettiği Harington'a sert bir nota verdi[3471]. Bu nota TBMM kuvvetlerinin İstanbul'a hareket edeceklerine dair endişeleri daha da arttırdı.

İzmit'teki İngiliz birliklerinin pozisyonunun saldırıya davetiye çıkardığını vurgulayan Harington, görüşmelerin kesilmesi halinde Türklerin bazı mekânları havaya uçurarak İtilâf kıtalarını kuşatacaklarına dair istihbarat almıştı. Harington, görüşmelerin kesilmesi halinde İzmit ve İstanbul'da kalmalarının askerî bir risk olacağını düşündüğünden buralardaki birliklerin Gelibolu'ya çekilmesini önerdi. Harington'un son önerisi de Türklerin Avrupa'dan temizlemesiydi[3472]. Bu düşünceyi Harington'a mal etmek haksızlık olur. O, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa'da yeniden yaygınlaşan genel kanıyı dile getirmişti. Anlaşılan o ki, Rönesans, Reform Hareketleri ve Aydınlanma Dönemi Avrupa'yı baştan aşağıya değiştirmiş ama klasik haçlı mantığını değiştirmemişti.

Henderson da Harington'la aynı fikirde idi. "İstanbul'da toz, Boğazlarda kaya gibi" olacaklarını iddia eden Henderson, Gelibolu'ya çekilmeleri halinde müttefiklerinden bağımsız hareket edebileceklerini ve inisiyatifin ellerine geçmesiyle Türklere karşı iddialarını sürdürebileceklerini düşünüyordu[3473]. İstanbul'daki İngiliz yetkilileri bağımsız hareket ederek ne pahasına olursa olsun Boğazları elde tutmak istiyorlardı. İtalya zaten birlikten kopmuştu. Fransa'nın da kopmasıyla İngilizler, İstanbul'dan çekileceklerse de neticede Boğazlara tek başına yerleşeceklerdi. Plân buydu. Fakat işlerin ters gitmesi halinde İngilizler, TBMM'ne kaybeden bir İtilâf Devleti haline geleceklerdi. İngiliz Hükûmeti bu riski de göz önünde bulundurmak zorundaydı.

Selâhattin Âdil Paşa'nın, Harington'la yaptığı görüşmede kullandığı ılımlı lisan da Harington'u tatmin etmedi. Harington, gerektiğinde 24 saat içerisin-

---

3471 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 13 Ocak 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 684.

3472 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 28 Ocak 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 1147.

3473 "Henderson'den Dışişleri Bakanlığı'na 28 Ocak 1923 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/9120**, E 1147.

de Amerikalılar dâhil tüm İtilâf vatandaşların tahliyesi için gerekli önlemleri aldı[3474].

Lozan'da bulunan Curzon, görüşmeler kesilse dahi İtilâf Devletleri arasındaki birliğin parçalanmaması için çalışıyordu[3475]. Bununla beraber İngilizler, İstanbul'da İtilâf kıtalarının ve vatandaşlarının tahliyesi için bütün hazırlıkları tamamladılar[3476]. Son tahlilde yaşanacak gelişmelere göre hareket edimesi kararlaştırıldı.

"İsmet Paşa'nın tutumu yüzünden" Lozan'daki görüşmelerin kesileceğini düşünen İngiliz Hükûmeti'nin, Harington'un fikirlerini desteklemeye karar verdiği sıralarda, Fransız Hükûmeti Londra Büyükelçisi aracılığıyla fikrini açıkladı. Fransız Hükûmeti; Lozan görüşmelerinin kesilmesi halinde Türklerin İstanbul'un tahliyesini isteyebileceklerini, ancak askerî nedenlerle çekilmek gerekmedikçe ve müttefikleri çekilmedikçe İstanbul'da kalmaktan yana olduğunu beyan etti[3477]. Fransız Hükûmeti'nin bu açıklaması İstanbul'dan ayrılmak istemeyen İngilizler için de dayanak oldu.

İstanbul'un tahliyesi meselesi İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme geldi. Albay Edgwood'un, İstanbul'dan çekilmenin düşünülüp düşünülmediği sorusuna, Başbakan kesin olarak karar vermemekle birlikte bunun üzerinde düşünüldüğü şeklinde bir cevap verdi[3478].

Rumbold, TBMM'nin 1923 yılı baharında İstanbul'a bir operasyon düzenleyebileceğini tahmin ediyordu. TBMM ordusundaki disiplin İtilâf Devletlerini daha da endişelenmekteydi[3479]. Ancak Rumbold'un tahminleri gerçekleşmedi.

3474 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 8 Ocak 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 445.

3475 "Curzon'dan Henderson'a 30 Ocak 1923 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/9120**, E 1160.

3476 "Henderson'den Dışişleri Bakanlığı'na 1 Şubat 1923 Tarihli Şifre Telgraf", **FO, 371/9120**, E 1358.

3477 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki 2 Şubat 1923 Tarihli Beyanatı", **FO, 371/9120**, E 1349.

3478 "İngiliz Parlamentosu'nda 19 Şubat 1923 Tarihli Görüşmeler", **FO, 371/9120**, E 2027.

3479 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 22 Şubat 1922 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 2121.

Lozan'da sağlanan antlaşmadan sonra İstanbul'da bulunan İtilâf temsilcileri rahat bir nefes aldılar.

F. LOZAN ANTLAŞMASI

Lozan Konferansı'ndan önce İtalyan ve Fransız Yüksek Komiseri ile arası açık olan Harington, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile de anlaşmazlığa düştü. Anlaşmazlık Türk ve İtilâf birlikleri arasındaki mesafenin daraltılmasıyla ilgiliydi. Türk ordusu ile mücadele edebilecek kadar İtilâf kuvveti olmadığının bilincinde olan, savaştan bıktığını ve savaşın faydasız olduğunu düşünen Harington, iki taraf arasında olası bir çatışmayı önlemeye çalışırken, birliklerin durumunu yeterince kavrayamayan Rumbold, Ryan'ın da telkinleri neticesinde sert tedbirler alınmasında ısrar etmekteydi. Harington, "kendilerini eski hükûmete adayan ve Millî Hareket'ten nefret eden Rumbold ile Ryan'ı, Lozan'a göndermenin çok kötü sonuçlara yol açacağı" konusunda Savaş Bakanlığı'nı uyardı[3480].

Lozan görüşmelerinin kesilmesi, her hâlûkârda İstanbul'da kalmaktan yana olan Fransız Hükûmeti'nin de fikrini değiştirmesine neden oldu. İstanbul'da vatandaşı fazla, gemisi az olan Fransız Hükûmeti, kuvvetlerinin tahliyesi için İngiliz donanma yetkililerinden yardım istedi[3481]. Ancak İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin korktukları olmadı. Türk ordusu tahmin edildiği gibi bir harekâta lüzum görmediğinden Lozan görüşmeleri yeniden başladı.

Lozan Antlaşması'nın yavaş yavaş şekillenmeye başlaması, işgal döneminde verdikleri zararlardan dolayı İtilâf Devletlerinden tazminat alabilme umutlarının azalmasına neden oldu. Bu durumda Selâhattin Âdil Paşa, İtilâf kuvvetlerinin bir an evvel İstanbul'u tahliyesinin temini ve onlar tarafından el konulan emlak ve emtianın teslimi için muvakkat muhtelit komisyonlar teşkil edilmesini önerdi. Selâhattin Âdil Paşa, İtilâf Generalleri ile yürütülecek müzakereler neticesinde muvakkat muhtelit bir tahliye ve teslim komisyonu teşkiliyle bu komisyonların mesai ve tahliye nizamatının belirlenebilmesi amacıyla salahiyet

---

3480 "İstanbul İngiliz Umûmi Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na 12 Kasım 1922 Tarihli Telgraf", **WO 106/6326**.

3481 "Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki 9 Nisan 1923 Tarihli Beyanatı", **FO, 371/9120**, E 3637.

verilmesini talep etti. İtilâf kuvvetleri, Mondros Mütarekesi'ne dayanarak, Türklere ait silah, harp mühimmatı, gemi, demiryolu levazımatı, nakliye vasıtaları, telsiz, telefon istasyonları ve teferruatına el koymuşlardı. Ayrıca stratejik önemi haiz kışlalar ve müesseseler İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. İtilâf kuvvetleri sadece kendileri için değil Rus, Ermeni ve Rumlar için de emlak ve emtiaya el koymuşlardı. Mesele sadece bunlardan ibaret değildi. İtilâf kuvvetlerinin el koyduğu ticaret gemileri ve gambotların serbest bırakılmaları ve seyrü seferlerine başlamaları, gerek İtilâf kuvvetlerinin gerekse ahalinin elinde bulunan harb malzemelerinin satışının ve naklini engellenmesi, demiryolları üzerindeki kontrolün kaldırılması ve Anadolu ile ulaşımın temini, İtilâf Divân-ı Harbleri tarafından mahkum edilen ve henüz mahkemeleri devam eden (İtilâf personeline karşı şahsi tecavüzlerden ibaret ceza alan yirmi kadar mahkum ve maznun) Türk vatandaşlarının iadesi gerekiyordu. İşte Selâhattin Âdil Paşa'nın önerdiği Tahliye ve Teslim Komisyonu bu meselelerle ilgili düzenlemeler yapacaktı[3482].

Bu arada Ankara Hükûmeti'nin İstanbul temsilcisi Adnan Bey, İngiliz Komiser Vekili'yle yaptığı görüşmede TBMM'nin antlaşmayı tasdikinden sonra İtilâf Devletlerinin İstanbul'u tahliye edeceklerine dair teminat alarak bunu 7 Haziran 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne bildirdi[3483].

Lozan'daki görüşmelerin olumlu bir mecrada sürdüğü sıralarda İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'un antlaşmanın onaylanmasından altı hafta sonra tahliye edilmesini kararlaştırdı. Ancak görüşmelerin kesilmesi üzerine İngilizler tahliye süresini olabildiğince uzatacaklardı[3484].

Harington, İtilâf Devletleri hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla Lozan'da tahliye protokolünün iyi bir şekilde hazırlanmasını talep ederek İtilâf kuvvetlerinin ayrılmasından önce Türklerin bir zafer alayı düzenlemelerinin

---

3482 "Selâhattin Âdil Paşa'dan İsmet Paşa'ya Yazılan 6 Haziran 1339 (1923) Tarihli Şifre Sureti", **BOA, HR.İM**, 19/81;

3483 İstanbul'un tahliyesi ve kurtuluşu hakkında son derece önemli bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 23, (2009), s. 14-58.

3484 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a 11 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 7185.

kendileri için "felaket olacağına" dikkat çekti[3485]. Ne var ki, İtilâf Devletlerinin imdadına Lozan'da İsmet Paşa yetişti. İsmet Paşa, özel olarak düzenlenen bir toplantıda, tahliyeye kadar Mudanya Mütarekesi'nin geçerli olmasını önerdi. Mudanya Mütarekesi, işgal edilmiş olan bölgelerin antlaşma yapılana kadar İtilâf denetimine bırakılması anlamına geliyordu[3486]. Bu da İtilâf Devletleri için tam anlamıyla bir nimetti. İsmet Paşa'nın önerisi TBMM'nin İstanbul'a yönelik bir harekâta girişmeyeceğini gösterdiğinden İtilâf Devletleri rahatladılar.

İtilâf Devletleri Lozan Antlaşması sırasında taleplerini Türk heyetine kabul ettirebilmek maksadıyla İstanbul ve Boğazların tahliyesi ile ilgili meseleleri sürüncemede bıraktılar. Buna karşın TBMM ise tahliye meselesinin bir an evel görüşülerek karara bağlanmasında ısrar ediyordu. Karşılıklı müzakerelerin ardından İtilâf kuvvetlerinin Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra İstanbul'u tahliyesini, Boğazlar Mukavelesi yürürlüğe girinceye, 31 Aralık 1923 tarihine kadar İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk karasularında birer kruvazör ve ikişer destroyer bulundurmalarını içeren bir tahliye protokolü hazırlandı. Bu protokol, "İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Bulundukları Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri" başlığı altında imzalanarak kabul edildi. Buna göre İtilâf kuvvetleri altı hafta içerisinde Marmara Denizi ve Boğazlardan çekilecek, işgal altında bulunan her çeşit taşınmaz mallar, işgal kuvvetlerinin elinde bulunan Türk savaş gemileri (Yavuz zırhlısı dâhil), her türlü harp malzemesi Türk makamlarına teslim edilecekti[3487].

İtilâf temsilcileri Lozan Antlaşması'ndan sonra Ankara'ya geçmek üzere İstanbul'a gelen İsmet Paşa ile tahliye sırasında karşılaşılabilecek sorunları

3485 "Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 11 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 7286.

3486 "Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 13 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9120**, E 7294.

3487 Tahliye esnasında hiçbir olaya meydan vermemek amacıyla gerekli tedbirler Türk ve Müttefik askerî makamları tarafından görüş birliğiyle alınacaktı. Ayrıca Türk Hükûmeti barış antlaşmasının yürürlüğe konulmasını beklemeksizin bu antlaşmayı imzalamış devletlerin uyruklarının Lozan Antlaşması'nın 69., 72., 77.,ve 91. maddelerinden ve ikamet sözleşmesi hükümlerinden yararlanmalarını kabul ediyordu. Son olarak İngiliz Hükûmetiyle Türk Hükûmeti sınırlar belirleninceye kadar korunması hüküm altına alınmış olan statu quo'yu değiştirecek bir şey yapmamayı taahhüt ediyorlardı. Bakar, **a.g.m**, s. 24-25.

önleyebilmek amacıyla temasa geçtiler. İtilâf Devletlerinin bir amacı da ayrılmadan önce İstanbul'a getirilen ya da el konulan malzemeleri vergi ödemeden Türkiye'de satmaktı. Diğer bir sorun da işgal boyunca İtilâf Devletleri hizmetinde çalışan şahısların himaye edilmesi idi[3488]. İtilâf Devletlerinin İstanbul'dan ayrılmadan önceki bu son istekleri onların işgal felsefelerini anlatmak için yeterlidir. İlk istek İtilâf Devletlerinin maddiyata, ikinci istek işbirlikçilerine ve yandaşlara verdikleri önemin göstergesiydi.

G. İŞBİRLİKÇİ VE YANDAŞLARIN SONU

İstanbul'da İtilâf Devletlerinin işgali altında geçen beş buçuk yıllık dönemde; işgale karşı olanlar olduğu gibi İtilâf Devletlerine hizmet etmeyi, işbirliği yapmayı veya onlarla uzlaşmayı tercih edenler de olmuştu. Hiç şüphesiz şahsi menfaatlerini gözeterek hareket eden işbirlikçiler İstanbul'un TBMM idaresine geçmesi neticesinde şehri terk etmeye karar verdiler. İstanbul'daki İtilâf temsilcilerine müracaat eden bu şahıslar İtilâf Devletlerinin güvencesi ya da himayesi altında İstanbul'dan ayrılmak istiyorlardı. Şunu da söylemekte yarar vardır ki; İtilâf baskısının en yoğun olduğu dönemlerde özelikle Ermeniler Amerika ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine gidebilmek amacıyla teşebbüslerde bulunmuşlardı. Misal olarak 1 Haziran-10 Ağustos 1920 tarihleri arasında çoğunluğunu yoksullardan oluşan 1,728 Ermeni Amerika'ya gitmek amacıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat etmiş, onlara bu izin verilmişti[3489]. Ekonomik sıkıntı içerisinde olup, daha müreffeh bir ülkede yaşayarak bu sıkıntılarından kurtulmak isteyen göçmenlerin gelişmiş ülkelere iltica edebilmeleri için bir gerekçeye ihtiyaçları vardı. Bu durumdaki Ermeniler, "Türk baskısı altında oldukları ve sistematik bir katliama tabi tutuldukları" iddiasıyla iltica talebinde bulunarak istedikleri izni rahat bir şekilde alıyorlardı. Bundan sonra da aynı durumdaki Ermeniler sık sık aynı taktiğe müracaat edecekler, gelişmiş ülkeler de çoğu zaman bu talepleri kabul ederek propaganda malzemesi olarak kullanabileceklerdi.

3488 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 8137.

3489 "İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 16 Ağustos 1920 Tarihli Mektup", **FO, 371/5263**, E 10713.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra, özellikle Millî Mücadele döneminde İtilâf Devletleri ile işbirliği yapan Ermeniler, Türkiye'den ayrılmak amacıyla harekete geçtiler. İtilâf temsilcileri bu taleplere karşılık veremez hale geldiler. İngiltere Ticaret Bakanlığı'nın Türkiye'de bulunan 5,000'e yakın İngiliz vatandaşı ve gayrimüslimin ayrılma talepleri konusunda görüşüne müracaat ettiği Dışişleri Bakanlığı, gemilerinin İngiliz vatandaşlarından başkalarını tahliyede kullanılmaması için talimat verdi. Yalnız Ermeni gençleri bu kararın dışında tutulacaktı[3490]. Bu karar İtilâf Devletlerinin Türkiye üzerindeki emellerini ileride gerçekleştirebilmeleri için alınmıştı. Büyük devletlerin sistematik olarak yetiştireceği bu gençler ileride Türkiye'ye karşı kullanılacaklardı.

İtilâf Devletlerinin özellikle de İngilizlerin çabalarıyla 17-22 yaş arasındaki binlerce Ermeni genci İstanbul'dan alınarak Kıbrıs'a götürüldü[3491]. Refet Paşa'nın Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkarken Türk pasaportu ve vizesi alma konusundaki talimatı ihlâl edildi. Diğer bir hedef de bu gençlerin Türk ordusuna hizmet etmemesi idi. Yaşlı, kadın ve çocukları yol açacakları masraflardan ve yük olur düşüncesiyle İstanbul'dan götürmeme kararı alan İngilizlerin, Ermeni gençlerini Türkiye'nin yanı başındaki Kıbrıs'a nakletmeleri akıllarda bu gençleri Türkiye'deki çatışmalarda kullanmayı düşündüklerine dair şüpheler bırakmıştı.

İstanbul'un denetimini ele geçiren Refet Paşa, propaganda malzemesi olarak kullanılacağını bildiğinden Rum ve Ermenilerin ayrılışına müsaade etmemekteydi. Ancak bir süre sonra, Rumların Yunanistan'a, Ermenilerin de dünyanın değişik ülkelerine gitme konusundaki ısrarları ve İtilâf temsilcilerinin talepleri doğrultusunda Refet Paşa bazı tedbirler alarak bu taleplere müsaade etti[3492]. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Rum ve Ermenilerin bir bölümü, üzerlerinde herhangi bir baskı olmadığı halde Türkiye'den ayrıldılar. TBMM Hükûmeti her şeye rağmen gayrimüslimlerin ayrılmaları yönünde herhangi bir

3490 "İngiliz Ticaret Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 11 Kasım 1922 Tarihli Mektup ve Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Kasım 1922 Tarihli Mektubu", **FO, 371/7958**, E 12462.

3491 "Ermeni Göçmenler Fonu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ocak 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9091**, E 454.

3492 "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1922 Tarihli Mektup", **FO, 371/7961**, E 13865.

talepte bulunmadığı gibi "propaganda malzemesi" olarak kullanılmasın diye onların ayrılmamaları için elinden geleni yapmıştı. Buna rağmen İtilâf Yüksek Komiserleri, TBMM'nin Anadolu'dan Rum ve Ermenileri tahliye ettiğini öğrendiklerini ifade ederek bundan vazgeçilmesini temenni etmekten geri kalmadılar[3493].

İstanbul'dan ayılmak isteyen işbirlikçilerin hemen hemen tamamı seyahat ve konaklama masraflarını karşılayamayacak durumdaydı. İlgili şahısların sayısı 1,830 olup bunların sadece seyahat masrafları 5,000 pound civarındaydı. İtilâf Devletleri bu masrafları karşılamak istemiyorlardı. Çare olarak gereken meblağın tahsis edilmesi amacıyla Cemiyet-i Akvam'a müracaat edildi[3494].

İstanbul'dan ayrılmak isteyenlerin çoğunluğunun İstanbul'un yerli halkı ya da Türk olmadığı anlaşılmaktaydı. Rumbold'un bildirdiğine göre bahsedilen 1,830 şahsın; 1,000'i Rus, 400'ü Kalmuk, 250'si Rum, Türk, Ermeni, 80'i Sırp, 70'i Arnavut, 30'u Arap'tı. Rumbold ayrılmak isteyenlerin bir kısmının başka bir yerde yaşamını sürdürme şansını kullanmak istediğini, Türklerin "intikam alacağı kişilerin oranının az olduğunu" bildirdi[3495]. Anlaşılan ayrılmak isteyen şahısların çoğu işbirlikçi olmayıp daha müreffeh bir ülkede yaşamak amacıyla kendilerini yandaş olarak tanıtıyorlardı.

Cemiyet-i Akvam'ın seyahat masraflarını karşılamaya yanaşmaması üzerine Harington ve İngiliz Savaş Bakanlığı bir defaya mahsus olmak üzere bu masrafların İngiliz hazinesinden karşılanmasını önerdi. Hazine Bakanlığı da bunun ilk ve son olacağını, bir daha da bu şahıslar için ödenek ayırmayacağını bildirdi[3496]. İngilizler de işbirlikçileri ya da öyle olduğunu iddia edenleri İngiltere'ye ya da sömürgelerinden bir yere götürecek ve onları kaderleri ile baş başa bırakıyorlardı.

3493 "Yüksek Komiserlerden TBMM Temsilcisi Hamid Bey'e 6 Kasım 1922 Tarihli Müşterek Nota", **BOA, HR.İM**, 61/67.

3494 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İngiliz Hazine Bakanlığı'na 27 Şubat 1923 Tarihli Mektup", "İngiliz Hazine Bakanlığı'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 2 Mart 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9125**, E 2363.

3495 "Dışişlerinden Rumbold'a 6 Mart 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9125**, E 2363; "Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Mart 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9125**, 2600.

3496 "Dışişleri Bakanlığı'ndan Hazine Bakanlığı'na 13 Mart 1923 Tarihli Mektup ve Hazine Bakanlığı'nın 16 Mart 1923 Tarihli Cevabı", **FO, 371/9125**, E 2600 ve E 2689.

TBMM İstanbul'da yönetime ortak olduktan sonra İstanbul'da asayişi sağlamak üzere tahkikata başladı. İstanbul'un özellikle Anadolu yakasında yürütülen tahkikatlar esnasında işgal dönemi boyunca, cinayet, eşkıyalık ve tecavüz suçlu işledikleri iddiası ile 50 zanlı tutuklandı. İstanbul resmî olarak hâlâ işgal altında olduğundan tutuklanan şahıslar İzmit'e sevk edilerek mahkemeleri burada yapıldı. Yunan temsilcisi Caclamanos, İsmet Paşa'ya müracaat ederek "siyasi" nedenlerle tutuklanan şahıslardan 17'sinin idam, 2'sinin müebbet hapis cezasına çarptırıldığını iddia etti. İsmet Paşa iddiaların doğru olmadığını anlatmaya çalıştıysa da Caclamanos ikna olmadı[3497]. Yunan temsilcisinin siyasi nedenler olarak göstermeye çalıştığı suç; Yunan ordusuna hizmet etmekti. Bu şahıslar Osmanlı tebaası oldukları halde savaş döneminde Yunan ordusuna hizmet ederek üzerinde doğdukları ve yaşadıkları ülkeye ihanet etmişlerdi. Buna rağmen İzmit Divân-ı Harbi ihanetten değil diğer adi suçlardan ceza vermişti.

Yunan temsilcisi sadece İsmet Paşa'ya müracaat etmemiş, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'dan da yardım istemişti. Londra Yunan Heyeti'nden C. Collas da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek yardım istedi[3498]. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Yüksek Komiser Vekili aracılığıyla gerekenin yapılacağı konusunda Yunan temsilcilere teminat verdi[3499]. 10 Temmuz 1923 tarihinde TBMM temsilcisi Adnan Bey ile görüşen Henderson, bu konuda gayri resmî olarak bile araya girmek istemediğini belirterek Yunan ordusunda hizmet nedeniyle ceza verildiğini, Lozan Barış Antlaşması arifesinde böyle olayların talihsiz sonuçlar doğurmasını istemediğini dile getirdi. Adnan Bey bu iddiaların doğru olmadığının altını çizerek yapılan mahkeme sonucu cinayet, eşkıyalık ve tecavüz gibi suçları işleyen şahıslara ceza verildiğini izah etti[3500].

Harington da Çanakkale İngiliz İşçi Taburu'nda görevli 6 Rum'un İstanbul'a döndüklerinde İngiliz hizmetinde çalıştıkları gerekçesiyle tutuklanıp Ankara'ya

---

3497 "Lozan Görüşmelerinde Bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 9 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 7120.

3498 "Londra Yunan Heyeti'nden Const. Collas'ın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 10 Temmuz 1923 Tarihli Müracaatı", **FO, 371/9160**, E 7240.

3499 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra Yunan Heyeti'nden Const. Collas'a 10 Temmuz 1923 Tarihli Cevap", **FO, 371/9160**, E 7240.

3500 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 10 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 7183.

gönderildiklerini ileri sürdü. Bu nedenle Henderson, Adnan Bey'e protesto çekti. Adnan Bey Ankara'dan aldığı bilgilere göre bu iddiaların da doğru olmadığını beyan etti[3501]. Rumlar hukuken bağlı oldukları Osmanlı ordusunda görev almak istemedikleri halde Yunan ve İngiliz ordularına gönüllü olarak hizmet etmişlerdi. Bu açık bir ihanetin göstergesiydi. İngiliz ve Yunan temsilcileri bu durumu olağan bir olaymış gibi savunurlarken gerçekler ortaya çıkıyordu.

Lozan görüşmeleri sırasında da bu konu gündeme geldi. İtilâf temsilcileri ile özel bir toplantı yapan Rıza Nur, cezaların infaz edilmeyeceğine dair garanti verdi[3502]. Bundan sonra tutuklanan şahısların kalan kısmı kefaletle serbest bırakıldı. Ancak İstanbul dışında yaşayıp Türk vizesi almadan İstanbul'a girenlerin gönderilmelerine karar verildi[3503].

Lozan'da bulunan Rumbold ve Ryan, İngiliz ordusunda istihdam edilen Osmanlı vatandaşlarının ileride herhangi bir soruşturmaya tabi olmamaları için İsmet Paşa'dan teminat istediler. İsmet Paşa da onlara sözlü teminat verdi[3504]. Bir süre sonra Harington'a bir mektup gönderen İsmet Paşa, teminatını hatırlatarak yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İngiltere hizmetine alınan ve Türk kuvvetlerine karşı savaşmayanların da teminat kapsamında olduğunu bildirdi. Adnan Bey de Henderson'u ziyaret ederek aynı doğrultuda izahatta bulundu[3505].

İtilâf Devletlerinin İstanbul'u tahliye etmeye hazırlandıkları sıralarda İngiliz ordusunda istihdam edilen Ermeniler, İstanbul'da kalmaları halinde yaşamlarının tehlikeye gireceğini ileri sürerek İstanbul'dan Avrupa'ya geçmeye çalışıyorlardı. Ancak işsizlik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle kamuoyundan tepkiler yükseleceğini hesaba katan İngiliz Hükûmeti, onların İngiltere'ye

---

3501 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 7184.

3502 "Lozan Görüşmelerinde bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 13 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 7276.

3503 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 7307.

3504 "Lozan Görüşmelerinde Bulunan Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Temmuz 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9161**, E 7629.

3505 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 8329.

gitme taleplerini reddetti. Bu kategorideki Ermeniler ısrar etmeleri halinde İngiltere'nin mandasına giren Irak, Filistin, Kıbrıs ya da Mısır'a sevk edileceklerdi[3506]. Üstelik İngiliz Hükûmeti, tahliye edildikten sonra Ermenilerin geçimlerini sürdürmeleri için yapacakları harcamalara da karışmama kararı aldı[3507]. Hiç şüphesiz Ermenilerin gönderilmek istendiği ülkelerdeki işsizlik ve ekonomik sıkıntılar İngiltere'den çok daha fazlaydı. Bu sıkıntıların daha da artması İngiltere için o kadar önemli değildi. Bundan öte o bölgelere gönderilecek olan Ermenilerin karşılaşacakları sorunlar bölge halkına göre çok daha fazla olacaktı. İngiltere savaşta kullandığı Ermenileri sorunlu bölgelere sevk ederek himaye konusundaki söylemlerinin hamasi sözlerden ibaret olduğunu gösteriyordu. Bütün bunlar Ermenilere kendilerini kullandırmamayı öğrenmeleri için bir ders olmalıydı.

İngiliz Koloni Bakanlığı, Filistin ve Irak'taki bölgesel koşulları gerekçe göstererek Ermenilerin bu bölgelere gönderilmesine karşı çıktı[3508]. Bundan sonra Ermenilerin gidebileceği bölgeler daha da sınırlandırıldı.

12 Eylül 1923 tarihinde İngiliz Savaş Bakanlığı, İtilâf hizmetinde çalışan Ermenilerin geçici olarak Kıbrıs'a gönderilmeleri amacıyla Harington'a talimat verdi[3509]. Aslında hiçbir müttefikin, kendilerine hizmet ederek suçlu durumuna düşmüş Ermenilere yardım elini uzatmaya niyeti yoktu. TBMM, bunun farkında olmasına rağmen af kapsamını genişleterek bu durumdaki şahıslara bir şans daha verecekti.

Ermeni Patriği, İngilizlerin hizmetinde çalışan Ermenilerin Kıbrıs'a gönderilmelerine itiraz ediyordu. Patrik, Kıbrıs'ta Ermeni cemaatinin az olmasını ve gönderilecek olanların içinde bulundukları ekonomik sıkıntıları gerekçe göstererek, bu şahısların Mısır veya İngiltere'ye gönderilmelerini öneriyordu[3510].

3506 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Koloni Bakanlığı'na 3 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9161**, E 8901.

3507 "İngiliz Hazine Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9161**, E 8918.

3508 "İngiliz Koloni Bakanlığı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9161**, E 8930.

3509 "Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 12 ve 18 Eylül 1923 Tarihli Telgraflar", **FO, 371/9161**, E 9174, E 9429.

3510 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 8930.

İngiliz yetkililer Patriğin müracaatını dikkate alarak Ermenilerin Mısır'a gönderdiler[3511].

29 Eylül 1923 tarihinde gönderilmesi düşünülen 125 Ermeni Hartum (Mısır)'a gönderildi. Yalnız onları götüren gemiye 91 Ermeni kaçak olarak binmişti. Mısır Hükûmeti kaçak yolcuları kabul etmeyeceğini bildirdi[3512]. Bunun üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı kaçak Ermeni yolcuların masraflarını karşılamaksızın İstanbul'a iadelerine karar verdi[3513]. Kendisini İngiltere'nin hizmetine adayan Ermenilerin sadece yol masrafları karşılanıyordu. Bundan ötesi gönderilen Ermenilere kalıyordu. İtilâf Devletlerine güvenen Ermeniler memleketlerinden uzakta geçimlerini sağlamak için bir varlık yokluk savaşına gireceklerdi.

10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen İtilâf Generalleri, hizmetlerinde çalışan şahısların affedilmesi konusunda temaslarda bulundular. Bu konuda Lozan'da bazı düzenlemeler yapılmıştı. Ancak TBMM'nin Lozan Konferansı'na davet edildiği 20 Kasım 1922 tarihinden sonra İtilâf Devletleri hesabına çalışan Türk vatandaşlarının durumu hakkında bir düzenleme yapılmadı. İtilâf Devletleri bu şahısların da af kapsamına alınmasını talep ettiler. İsmet Paşa, hükûmetine danışmadan müzakerede bulunma yetkisine sahip olmadığını bildirerek bu şahıslar hakkında gerekli bilgilerin ve isim listelerinin verilmesi halinde gerekli izni alabileceğini ifade etti[3514].

Ermeniler dışında Rumlar da İstanbul'dan ayrılmak istiyorlardı. Yunan ordusunda ve İtilâf Devletleri hizmetinde çalışan Rumların Yunanistan'a götü-

---

3511 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 26 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9639; "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9814; "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 21 Eylül 1923 Tarihli Telgraf ve Savaş Bakanlığı'ndan Harington'a 22 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9161**, E 9516.

3512 "Mısır İngiliz Başkumandanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na 29 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9162**, E 9726.

3513 "İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9162**, E 9908.

3514 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 10 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 8251.

rülecekleri haberi Rumlar arasında memnuniyetle karşılandı[3515]. Ancak bir süre sonra Yunan Hükûmeti gitmek isteyenlerin tamamını değil bir kısmını kabul edebileceğini açıklayacaktı.

Fransız Hükûmeti de savaşta İtilâf Devletleri hizmetine alınan Osmanlı vatandaşları konusunda İngiltere ile aynı politikayı izledi[3516]. Fransa, menfaatlerine hizmet eden Ermenileri ülkesine kabul etmeyerek Suriye ve Fas'a gönderme kararı aldı[3517].

H. İŞGAL YÖNETİMİ TARAFINDAN EL KONULAN EMLAK VE EMTİANIN İADESİ

Yaklaşık beş buçuk yıllık işgal devresinde İtilâf Devletleri tarafından gayri meşru olarak el konulan emlak ve emtia karşılığında, İtilâf vatandaşları dışında hiç kimseye ödeme yapılmamıştı. İtilâf vatandaşlarına yapılan ödemeler bile Osmanlı Hükûmeti'nden tahsil edilmek üzere işgal masraflarına dâhil edilmişti.

TBMM, İstanbul'a gönderdiği temsilcilerinden, işgal yönetimi tarafından el konulan emlak ve emtia hakkında gerekli tedbirleri almasını istedi[3518]. İstanbul Kumandanı Selâhattin Âdil Paşa, Maçka ve Taşkışla depolarında mevcut silah ve malzemelerin İngiliz gemilerine nakledilmekte olduğunu öğrendiğinde Harington nezdinde teşebbüste bulunarak İtilâf idaresinde bulunan malzemenin sulhe kadar iyi bir şekilde muhafazasını ve verilecek karara göre gereğinin yapılmasını talep etti[3519]. Fakat Harington, sadece mevcudiyetinin İtilâf kıtalarının güvenliğini tehlikeye atacağını düşündüğü malzemeleri sevkettiğini, bunların kaydını tututuğunu ve sulh muahedesinin vereceği karara göre gereğini yapacağını iddia ederek yapılan talebi geçiştirdi[3520].

3515 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9161**, E 8930.

3516 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 4 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9160**, E 8917.

3517 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 5 Eylül 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9161**, E 8930

3518 Fidan, **a.g.e**, s. 139

3519 "İstanbul Kumandanı'ndan İtilâf Başkumandanı Harington'a 4 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Taihli Nota, **BOA, HR.İM**, 46/2.

3520 "Harington'dan Selâhattin Âdil Paşa'ya 6 Kânûn-ı Sânî 1339 (Ocak 1923) Tarihli Tezkirenin Tercümesi", **BOA, HR.İM**, 46/2.

Lozan Konferansı'nda bulunan İsmet Paşa da İstanbul'daki İtilâf makamlarının, hükûmetten ve şahıslardan aldıkları eşya, malzeme ve cephaneyi birer birer satmaya veya nakle devam ettiklerini haber almıştı. Hükûmete bir telgraf gönderen İsmet Paşa, bunların iadesi için teşebbüste bulunulmasını talep etti. İsmet Paşa İtilâf kuvvetleri, Ermeni eytamı ve Rum muhacirleri tarafından vukua getirilen zararın tazmini hususunda bir karar alınmadan evvel bunların İstanbul'u terk eylemeleri halinde; zarar ve ziyandan dolayı bunlardan tazminat talep edecek olan şahıslara karşı hukuken zor durumda kalınacağını vurguladı. Son olarak İsmet Paşa İtilâf temsilcileri nezdinde teşebbüste bulunularak nakil ve satış hususunun önünün alınmasını ve zararların tazmin ettirilmesine çalışılmasını istedi. Hükûmet de gerekli teşebbüslerde bulunması için İstanbul'daki temsilcilerine talimat verdi[3521]. Fakat bunların yapılabilmesi için öncelikle Lozan'da bir karar alınması gerekiyordu.

Başlangıçta işgal kuvvetleri zarara uğramış kişi ve kuruluşların ileride tazminat talebinde bulunmalarını önlemek amacıyla el koydukları emlak ve emtiayı TBMM temsilcilerine teslim ettiklerine dair bir tutanak imzalatmak istediler. Selâhattin Âdil Paşa'nın bunlar için hesap sorması üzerine işgal yönetimi, mevzubahis emlak ve emtiaya askerî amaçlı olarak el konulduğunu açıkladı. Bu açıklama, İtilâf Devletleri tarafından yapılanların savunulabilmesi için adeta kalkan oldu. Ancak işgal döneminde öyle uygulamalar olmuştu ki, zaman zaman bu cevap kifayetsiz kalıyordu. Misal olarak, İtilâf subaylarından bir tanesi Bahriye Nezâreti'nde bulunan tarihi kılıçları müsadere etmişti. Adil Paşa, bu subayın Albay Bure olduğuna dair istihbarat almıştı. Ancak tam adı tespit edilemediğinden Harington, işgal kuvvetleri arasında böyle bir subay olmadığını bildirerek soruyu geçiştirdi. İtilâf Devletlerinin savunma yöntemlerinden bir tanesi de suçu birbirlerine atmaktı. İngilizler hesabını veremedikleri müsaderelerin İtalyan ve Fransızlar tarafından yapıldığını iddia ediyorlardı. Fransız ve İtalyanlar da aynı şekilde sorumluluğu müttefiklerine atarak işin içinden sıyrılmaya çalışıyorlardı[3522]. Bu tür savunma ve geçiştirme taktiklerine rağmen İtilâf Devletleri mütareke ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde yaptıkları müsaderenin hesabını hiçbir zaman veremeyeceklerdi.

3521 "İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e 5 Nisan, Hüseyin Rauf Bey'den Dersaadet Murahhaslığı'na 14 Nisan 1339 (1923) Tarihli Telgraflar", **BOA, HR.İM**, 70/89.

3522 "Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı Harington'dan General Selâhattin Âdil Paşa'ya 26 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10367.

Lozan'da hazırlanan tahliye protokolü çerçevesinde işgal altında olan her türlü emlak, savaş gemileri ve harp malzemesinin Türk makamlarına teslim edilmesi gerekiyordu. TBMM'nin talimatıyla, tesellüm amacıyla Tahliye ve Teslim Komisyonu teşkil edildi. 5 Ağutos 1923 tarihinde Selâhattin Âdil Paşa'nın riyasetinde toplantılara başlayan bu komisyon tahliye ve teslime ait bütün teferruatı kararlaştıracak ve ön hazırlıkları yapacaktı. Benzer şekilde İtilâf Yüksek Komiserleri de teksim ve tahliye için komisyonlar kurdular[3523].

10 Ağustos 1923 tarihinde İsmet Paşa ile bir araya gelen İtilâf Generalleri savaş malzemelerinin ve cephanelerin satışında vergi alınmamasını talep ettiler. İsmet Paşa, tahliye için tanınacak süre içerisinde böyle bir vergi talebinde bulunmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ifade etmişti[3524]. İtilâf Devletleri tahliye süresince kendilerine ait malzemeleri ülkelerine nakledebilecek veya bu malzemeleri vergi ödemeden satabileceklerdi.

TBMM 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasını onayladı. Protokole göre altı hafta yani 42 günlük resmî tahliye süresi öngörüldüğünden işgal kuvvetlerinin 4 Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul'u tahliye etmeleri gerekiyordu. Bu nedenle İtilâf kuvvetleri tahliye için başladıkları hazırlıklarını hızlandırdılar[3525].

1 Ekim 1923 tarihinde Galata Rıhtımı'nda bekleyen "Arabic" gemisinde mütareke gereğince İtilâf Devletlerinin el koyduğu bütün savaş malzeme ve mühimmatının Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlendi. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selâhattin Âdil Paşa imzaladı. Bu arada İtilâf Generalleri İstanbul'dan ayrılmadan bir gün önce İstanbul'da kalan malzemeleri Kızılay'a satmayı teklif ettiler. Selâhattin Âdil Paşa, ilk etapta bu teklifle ilgilenmedi. Bundan sonra işgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılacağı 2 Ekim 1923

3523 İtilâf kuvvetleri tarafından teslim edilen emlak ve emtia ile teslim sürecinde yaşanan hadiseler için bkz. Bakar, **a.g.m**, s. 28-49.

3524 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 10 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 8251.

3525 Bakar, **a.g.m**, s. 36.

tarihinde yapılacak törenle ilgili detaylar düzenlendi[3526]. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; Selâhattin Âdil Paşa işgal kuvvetleri tarafından el konulan emtiayı sadece teslim aldığına dair imza atmıştı. TBMM, resmî ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı zararlardan vazgeçmiş değildi. Fakat Lozan Antlaşması'ndaki hükümler buna izin vermeyecekti.

2 Ekim 1923'te Harington'a bir mektup yazan Selâhattin Âdil Paşa, İtilâf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediğini vurgulayarak Türk Hükûmeti'nin, yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirdi[3527]. Selâhattin Âdil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükûmeti'nin ağırına gitmiş olacak ki, işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükûmeti, Fransız ve İtalyan meslektaşları ile birlikte Türk temsilcilerine cevap verilmesini emretti[3528]. Ancak ulaşabildiğimiz kadarıyla İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği anlaşılmaktadır.

İtilâf Devletleri tahliye süreci sonrasında ellerinde kalacak malzemeleri nakliye masraflarından dolayı ülkelerine götürmek istemiyorlardı. Harington, tahliye süreci sonunda elde kalacak malzemelerin satışı için %10 vergi ödemeyi teklif etti. Buna TBMM daha sonra karar verecekti. Görüşme sırasında İsmet Paşa, İtilâf Devletlerinin işgal döneminde el koydukları bina ve malzemelerin hasarsız bir şekilde teslimini istedi. Görüşme sona ermeden sözü yine İtilâf Devletlerinin sahip olduğu malzemelere getiren Harington, bir kez daha bu malzemeleri Türk Kızılay'ına düşük fiyatla satmayı teklif etti[3529]. Harington bir işgal subayı gibi değil "kelepir malları elinden çıkarmaya çalışan bir tüccar gibi davranarak" komik duruma düştü. Bundan sonra İsmet Paşa tahliye ile ilgili detayları İngiliz ve Fransız subayları ile değil, "tüccar zihniyetli" Harington'la görüşecekti.

3526 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9814; Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu", **Belleten**, C. XLII, S. 165, 1978, s. 114.

3527 "Selâhattin Âdil Paşa'dan Harington'a 2 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10367.

3528 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a 25 Ekim 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9174**, E 10367.

3529 "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 11 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 8270.

I. KURTULUŞ (6 EKİM 1923)

23 Ağustos 1923 tarihinde Henderson'u ziyaret eden TBMM temsilcisi Adnan Bey, Lozan Antlaşması'nın onaylandığına dair telgrafı takdim ederek İtilâf Devletlerinin antlaşmaya uygun bir şekilde İzmir, İstanbul ve Çanakkale bölgesini tahliye etmelerini talep etti. Henderson, TBMM'nin engellemeleri nedeniyle İzmir'le telgraf iletişimi kuramamalarını gerekçe göstererek tahliyeyi geciktirmeye çalıştıysa da Adnan Bey bunların en kısa sürede giderileceğini bildirdiğinden bu engeller kaldırıldı[3530]. Dikkat edileceği üzere İtilâf Devletleri İstanbul'un tahliyesini ertelemeye çalışıyorlardı.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye tarafından onaylanmasından bir gün sonra Harington, İstanbul ve Çanakkale bölgesinin tahliye ve tesellümümü için gereken tertibatın alınması amacıyla askerî yetkililere talimat verdi[3531]. Türk birlikleri de İstanbul'a doğru harekete geçtiler.

Lozan Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Türk birlikleri şerefine Harington 29 Ağustos 1923 tarihinde bir çay partisi düzenledi. İstanbul Komutanlığı buna 19 Eylül 1923'te Beykoz Pakı'nda bir "garden parti" düzenleyerek mukabele etti. Karşılıklı bu jestlerden sonra tahliye zamanı geldi. Türk ve İtilâf temsilcileri bir araya gelerek tahliye için yapılacak tören programını hazırladılar. 29 Eylül 1923'te provası geçilen tören programı doğrultusunda 2 Ekim 1923 günü saat 11.30'da yapılacak törene işgal kuvvetlerini temsilen 100 İngiliz, 100 Fransız ve 100 İtalyan askerî ile birlikte İstanbul'un idaresini devralacak Türk ordusunu temsilen 100 Türk asker katılacaktı. Kumandan J. Steele'in tören emrini vermesi ile tören düzeni alındıktan sonra;

a. 11.15'te bütün kıtalar 1 Ekim 1923'te belirlendiği gibi yerlerini alacak,

b. İtilâf Generalleri Harington, Mombelli ve Charpy saat 11.30'da yürüyerek tören alanına gelecek,

c. İtilâf Generalleri gelmeden önce askerlere dikkat emri verilecek,

d. Generallerin gelişlerinde onları Selâhattin Âdil Paşa karşılayacak Muhafız Alayı bandosu selam marşını çalacak, İtalyan, Fransız ve İngiliz kumandanlar kendi birliklerine hazır ol emri verecek,

---

3530 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 24 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 8571.

3531 Fidan, **a.g.e**, s. 139

e. Askerler hazır olda bekledikleri halde Generaller onları teftiş edecek,

f. Teftişin bitiminde tören kumandanı tarafından silah omza emri verilecek ve dört Generalin görevi sona erecekti.

g. İşgal kuvvetleri, Generallerin karşısında hazır ol pozisyonunda bekleyecek,

h. İtilâf Generalleri üç kıtayı silah omuzda selamlayacak,

i. İşgal kuvvetleri verilen komutla eski pozisyonlarını alacak,

j. Türk askerleri dört Generalin karşısında olduğu halde Türk bandosu millî marş için hazırlık yapacak,

k. Türk bandosu millî marşı çalacak,

l. Türk askerleri eski pozisyonununa dönecek,

m. İtilâf Generalleri, Selâhattin Âdil Paşa ile birlikte Türk birliklerini selamlayacak,

n. İşgal kuvvetleri gidecekleri gemilere doğru ilerlemeye başlayacak,

o. İşgal kuvvetleri töreni başlatan Kumandan J. Steele'in emrinde sırasıyla Fransız, İtalyan ve İngiliz birlikleri şeklinde harekete geçecek,

p. İtilâf Generalleri, Yüksek Komiserler ve Türk yetkililer caminin bulunduğu taraftan Türk bayrağını selamlayarak tören alanından ayrılacak,

q. İtilâf Generalleri emrindeki birliklerle kendilerini Dolmabahçe önlerinde bekleyen gemilerine bineceklerdi[3532].

2 Ekim 1923 günü öğleden sonra İtilâf Generallerden, Harington "Arabic", Mombelli "Grass", Charpy "Mudia II" adlı gemilerle, son işgal kuvvetleri ile birlikte Türk bayrağını selamlayarak İstanbul'dan ayrıldılar. Grup Kaptanı Fellowes'un emrindeki Hava Kuvvetleri de aynı gün İstanbul'u terk ettiler[3533]. Bir gün önce hazırlanan tören programı doğrultusunda İtilâf Generalleri, Yüksek Komiserleri, Türk askerî ve sivil temsilcileri, tarafsız devletlerin diplomatik

3532 "Selâhattin Âdil Paşa, "İstanbul'un Kurtuluşu", **Yakın Tarihimiz**, C.3, S. 32, 1962, s. 161-162; Sonyel, **a.g.m**, s. 116-117.

3533 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9796.

temsilcileri ve kalabalık bir Türk topluluğunun katıldığı tören hiç bir kaza ve aksaklık olmadan sona erdi ve tahliye tamamlandı.

Bu arada, daha önce yapılan tahliye protokolü doğrultusunda az sayıda savaş gemisinin tedbir amaçlı olarak Boğaziçi'nde beklemesi kararlaştırıldı. Bu gemiler herhangi bir aksilik yaşanmaması halinde 31 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'dan ayrılacaklardı[3534]. İşgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Yüksek Komiserler, Türkiye ile ilişkilerin devam etmesi amacıyla İstanbul'da kaldılar. Lozan Antlaşması'nın İtilâf Devletleri tarafından onaylanmasından sonra Yüksek Komiserlikler, Büyükelçiliklere dönüştürülecek ve olağan ilişkiler yeniden başlayacaktı.

İşgal kuvvetleri İstanbul'dan çekilirken bazı savaş gemileri Boğaziçi'nde Lozan Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili maddesinin tatbik edilmesi gerekçesiyle bırakıldılar. Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi halinde bu gemiler ülkelerine döneceklerdi[3535]. Yalnız TBMM Hükûmeti buna izin vermeyecekti.

İngilizler dahi gemilerin İstanbul Limanı'nı terk etmesini kabul ettikleri halde Amerikalılar gemilerinin şehirden ayrılmasına yanaşmıyorlardı. Neticede İsmet Paşa, Amerikan harp gemilerinin İstanbul Limanı'ndan çekilmesi amacıyla İstanbul Amerikan Yüksek Komiserliği'ne nota verilmesini emretti[3536]. Adnan Bey'in görüştüğü Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, devletler hukuku gereğince gemilerinin Malta ve Anvers gibi müstahkem Mevkîler dışında limana girebileceklerini beyan ettikten sonra Türkiye'nin hâkimiyet ve izzeti nefsine riayetkar olduğu için İstanbul limanında ecnebi harb gemisi bulundurulmayacak gibi bir kaide ittihaz edilmesine karşı bir şey diyemeyeceğini, TBMM temsilcileri ile dostane ilişkiler cereyan ederken Ankara'dan gemilerin limanı terk etmesi için verilen bir emrin gazetelerde intişarını hiç de nezaketane bulmadığını ifade etti. Bristol, Türkiye'nin "dünkü düşmanlarının" bir mühlet daha dokuz gemi bırakmasına razı olduğunu bu nedenle "Amerika'nın bir iki

3534 "İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9165**, E 11180.

3535 "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Deniz Bakanlığı'na 22 Kasım 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9165**, E 11180.

3536 "Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 13 Eylül 1339 (1923) ve İsmet Paşa'dan Adnan Bey'e 16 Eylül 1339 (1923) Tarihli Telgraflar", **BOA, HR.İM**, 21/31, lef 1-2.

küçük gemisinin" hemen çekilmesinin talep edilmesinin dostlukla bağdaşmadığını sözlerine ekledi. Adnan Bey ise bu meselenin dostluk düşmanlık meselesi olmadığını ve Amerika'nın İtilâf donanması ile beraber hareket etmesinin şart olmadığını, Amerikan gemilerinin daha evvel ayrılmalarının daha doğru bir hareket olacağını ifade etti. Bristol'ün daha da üsteleyerek Türk harp gemilerimizin Amerika'nın herhangi bir limanına isterse serbestçe girip kalabileceğini beyan etmesi üzerine Adnan Bey, bu meselede muamele-yi mukabelenin sözkonusu olamayacağını çünkü mesela İngiltere'nin Malta Limanı'nı harb gemilerine kapadıklarını ve buna Amerika dahil hiçbir devletin ses çıkarmadığını ifade etti. Uzun münakaşadan sonra Bristol, harb gemilerinin bir kısmının hafta içiserinde geriye kalan iki destroyerin ise 6 Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul Limanı'nı terk edeceğini bildirerek hiç değilse Karadeniz'e geçecek gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere nakliye gemilerinin İstanbul'da kalmasında ısrar ettiyse de kendisine bunlar da harb gemisi kabul edildiğinden teklifinin kabul edilmeyeceği bildirildi[3537].

TBMM'nin ısrarları üzerine 8 Aralık 1923 tarihinde İngiliz temsilcileri, İstanbul Limanı'nda bulunan İngiliz harp gemilerinin protokol gereğince limanı terk edecekleri 31 Aralık 1923 tarihinden evvel; 15 Aralık 1923 tarihine kadar Malta'ya doğru hareket edeceklerini bildirdiler[3538].

TBMM'nin ısrarı üzerine İtilâf Devletleri, Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan destroyerlerin ve hafif kruvazörlerin 15 Aralık 1923 tarihinde çekilmesine karar verdiler[3539]. Buna rağmen İtilâf Devletlerinin savaş gemilerini çekmediğini gören Türkiye Cumhuriyeti, İtilâf hükûmetlerine birer nota vererek onlardan Karadeniz ve Boğaziçi'nde kalan savaş gemilerini çekmelerini talep etti[3540]. Bu notadan sonra İtilâf Devletleri kalan gemilerini çekmeye başladılar.

3537 "Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 6 Eylül 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 21/119.

3538 "İngiliz Temsilcisi Henderson'dan Adnan Bey'e 8 Aralık 1923 Tarihli Nota ve Adnan Bey'den Hariciye Nezâreti'ne 9 Aralık 1339 (1923) Tarihli Tezkire", **BOA, HR.İM**, 22/203.

3539 "İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 11 Aralık 1923 Tarihli Telgraf", İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 24 Aralık 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9165**, E 11780 ve E 12218.

3540 "Türkiye Cumhuriyeti'nden İtilâf Dışişleri Bakanlarına 19 Aralık 1923 Tarihli Nota", **FO, 371/9176**, E 12262.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılmasından kısa bir süre önce İstanbul'un işgali hakkında Harington'un yaptığı değerlendirmeler oldukça dikkat çekici idi. Harington; işgal döneminde yaşananların kendileri için iyi bir tecrübe olduğunu, askerî ve diplomatik alanlarda yaşanan ilişkilerin bir örneğinin ileride yaşanacağını düşünmediğini ifade etmişti. Harington; karşılaşılan her sorunda İtilâf hükûmetleri, Yüksek Komiserler, Kumandan ve Amiraller arasında genel bir antlaşma sağlama mecburiyeti olmasına rağmen yine de durumu "iyi idare ettiklerini" iddia etmişti[3541]. Esasında, işgal kuvvetleri plânladıklarını yapamamış, tarihte ilk kez tecrübe ettikleri ortak işgal yönetimi; gerek İtilâf Devletleri arasındaki iç dinamiklerin ve gerekse işgal edilen Türk topraklarında yaşayanların reaksiyonları nedeniyle başarılı olamamıştı. Harington'un ifadesiyle işgal kuvvetleri beş yıl gibi azımsanamayacak bir dönemde sadece durumu idare edebilmişlerdi.

Harington'un sözleri karşısında Henderson'un yaptığı tespitler de oldukça dikkat çekici idi. Henderson'un; "birçokları tahliye nedeniyle üzüleceklerdir. Uzun süre bizi hatırlayacaklardır, kıtalarımızın İstanbul'da bulunmasını özleyeceklerdir"[3542]. Şeklindeki sözleri ile kimleri kastettiğini izah etmeye gerek yoktur.

4 Ekim 1923 tarihinde Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki 3. Kolordu 1. Tümen Birlikleri Gebze'den İstanbul'a doğru hareket ederek Bostancı'ya vardılar. O geceyi Bostancı'da geçiren birlikler 5 Ekim'de Bostancı'dan Göztepe, Kadıköy yolu ile Haydarpaşa'ya ilerlediler. O geceyi de Haydarpaşa'da geçiren Türk birlikleri 6 Ekim 1923 tarihinde Üsküdar arabalı vapuru ile karşıya geçerek Gülhane Parkı'nda toplandılar. Türk birlikleri buradan Soğukçeşme, Köprü ve Bankalar Caddesi yolu ile Taksim'e vardı. Gebze'den hareketinden Taksim'e varışına kadar yollarda halkın muazzam sevinç gösterileri ile karşılanan Türk ordusu, yine gösteriler arasında Taksim'de bir geçit töreni düzenledi. Bundan sonra 1. Tümene bağlı 5. Alay Taşkışla'ya diğer birlikler ise Üsküdar'a yerleştiler[3543]. Böylece yaklaşık beş yıl süren işgalin ardından İstanbul yeniden Türk idaresi altına girdi.

3541 "Harington'dan Henderson'a 26 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9164**, E 9950.

3542 "Henderson'dan Harington'a 29 Eylül 1923 Tarihli Mektup", **FO, 371/9164**, E 9950.

3543 "Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ekim 1923 Tarihli Telgraf", **FO, 371/9164**, E 9814; Hüseyin Hüsnü Erkilet, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!, **Yakın Tarihimiz**, C.3, S. 32, 1962, s. 163-164.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nde İstanbul'un işgali ile ilgili bir madde ya da mütarekenin yoruma açık 7. ve 24. maddelerine dayanak oluşturacak herhangi bir durum olmadığı halde İtilâf Devletleri Boğazlardaki tahkimatları işgal etme gerekçesiyle İstanbul'u ve çevresini işgal ettiler.

Mütarekenin yürürlüğe girdiği tarihin hemen ertesi günü Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a doğru ilerleyen öncü İtilâf subayları İstanbul'a vardıklarında amaçlarının mütarekeyi uygulamak olduğunu açıkladılar. Bu açıklamalara aldanan Osmanlı Hükûmeti 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine gelen İtilâf kuvvetlerinin şehri işgal edeceğini düşünmediğinden hazırlıksız yakalandı. Hükûmet tahkimatları işgal edecek kuvvetlerin İstanbul'da gayrimüslimlerin gösterileri eşliğinde bir güç gösterisi yapacağını sezmiş olsa da bundan sonra İtilâf kuvvetlerin işgal edecekleri tahkimatlara çekileceğini sanıyordu. Fakat karaya ayak bastıkları andan itibaren İstanbul'un farklı bölgelerine yönelen İtilâf kuvvetleri İstanbul'u fiilen işgal ettiler.

İşgal konusunda son derece deneyimli olan İtilâf Devletleri ilk günlerde İstanbul'un yönetimi ile ilgili amaçlarını sezdirmemeye çalışarak mevcut Osmanlı yönetimi üzerindeki nüfuzlarını yavaş yavaş arttırdılar. İstanbul'un fiilen işgal edildiği sıralarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan hükûmet krizi kendi aralarında sorunlar yaşamaya başlayan İtilâf Devletlerinin işlerini kolaylaştırdı.

İstanbul'a gelen İtilâf donanması dışarıdan bakıldığında Calthorpe'un kumandası altında, tek elden yönetilen birleşik bir donanma gibi görünmesine rağmen gemilerden inen işgal kuvvetleri karaya ayak bastıkları andan itibaren birbirlerinden bağımsız hareket eden kuvvetler haline geldiler. Bu aşamadan sonra İtilâf Devletlerinin İstanbul'da "özdeş" politikalar takip etmeyecekleri anlaşıldı. Bu durum işgalin ilk günlerinde İtilâf Devletleri arasında güvensizlik ortamı yaratıyordu.

İngiltere'nin müttefiklerine haber vermeksizin, 13 Kasım 1918 tarihinde alelacele İstanbul'da Yüksek Komiserlik teşkilatını kurarak müttefikleri adına Osmanlı Hükûmeti ile temasa geçmesi, İtilâf Devletleri arasındaki güvensizliği daha da arttırdı.

İtilâf Devletleri arasındaki güvensizliğin bir işareti olmak üzere işgal edilen İstanbul'da bir kumanda meselesi yaşandı. Fransız Kumandan

d'Espérey İtilâf Devletleri arasında varılan antlaşmaya göre İstanbul'un da dâhil olduğu Avrupa Türkiye'si kumandasının kendisine verildiğini iddia ederken, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ve İtilâf Akdeniz Orduları Başkumandanı Milne İstanbul'un özel bir bölge olduğunu ve Avrupa Türkiyesi'ne dâhil olmadığını ileri sürüyor, İstanbul'un kumandasının Wilson'a ait olduğunu savunuyorlardı. Wilson rütbe itibarıyla Milne'den düşük olduğundan İstanbul'un kumandası Milne'nin kontrolüne geçecekti. İstanbul'a müttefiklerine oranla daha az kuvvet gönderen İtalyanlar, İstanbul'un kumandasını ele geçirme ümidi taşımadıklarından olacak bu rekabete müdahil olmayarak tarafsız kalmayı tercih ettiler. Osmanlı devlet adamları İtilâf Devletleri arasındaki rekabeti sezmiş olsalar da bundan yeterince yararlanamadılar.

İtilâf Devletleri kısa bir süre sonra yaşanan çekişmelerin tehlikeli sonuçlar doğuracağını fark ettiklerinden Paris ve Londra'da yapılan görüşmelerde kumanda meselesini bir kenara bırakarak İstanbul'da uygulanacak müşterek politikalar konusunda uzlaşmaya çalıştılar.

İtilâf Devletlerinin diplomatik vazifeleri yürütmekle mükellef Yüksek Komiserleri de hükûmetlerinden aldıkları talimatlar neticesinde ortak hareket etmek amacıyla temasa geçtiler. 28 Kasım 1918 tarihinden itibaren maiyetleri ile birlikte haftalık toplantılar düzenleyen Yüksek Komiserler, İstanbul'da gerçekleştirmek istediklerini müzakere etmeye başladılar. Toplantılar eşitliğin timsali olmak üzere her hafta farklı bir devletin Yüksek Komiserlik binasında gerçekleştiriliyor, ev sahibi Yüksek Komiser toplantıya başkanlık yapıyor, toplantılarda müzakere edilen ve karara bağlanan meseleler tutanaklarla tespit ediliyordu. Bu tutanaklar da yine eşitliğin bir timsali olarak İngilizce, Fransızca ve İtalyanca düzenleniyordu. Yanlış anlaşılmaları önlemek maksadıyla hazırlanan tutanaklar bir sonraki hafta Yüksek Komiserler tarafından incelenerek onaylıyordu.

Yüksek Komiserler toplantıları işgal idaresinin yasama ve yürütme organı mahiyetini taşıyor, bu toplantılarda Osmanlı Devleti'ni ilgilendirecek hemen hemen her konu masaya yatırılıyor, üzerinde anlaşmaya varılanlar hakkında karar alınarak tatbik edilmek üzere Osmanlı Hükûmeti'ne dikte ediliyordu. Yüksek Komiserlerin anlaşamadığı ya da karar veremediği konular erteleniyor ya da zamana bırakılıyor, acil olanlar ise ilgili hükûmetlere havale ediliyordu.

Yüksek Komiserler aldıkları kararların hızlı bir şekilde tatbik edilebilmesi ve denetiminin yapılabilmesi amacıyla kontrol müesseseleri de kurdular. İstanbul'da Padişah'ın ve hükûmetin sembolik varlığını ciddiye alan, bu işgal müesseselerinin birbirinden bağımsız, tesadüfî ya da ayrı merkezlerden kurulduğunu düşünen bazı araştırmacılar yanlış çıkış noktasından hareketle yanlış sonuçlara varmış, söz konusu müesseselerin işgal idaresinin birer çarkı olduğunu anlayamamışlardır. Sınırlı sayıda araştırmacı işgal dönemini algılayabilmiştir. Üç büyük devlet tarafından 13 Kasım 1918 tarihinde fiilen işgal edilen İstanbul'da bağımsız bir Türk idaresinden söz etmek; emperyalist devletlerin işgal ettikleri müstemlekelerinde varlığına izin verdikleri kukla idarecilerin bağımsız hareket ettiklerini savunmakla eşdeğerdir.

Yüksek Komiserlerin aldıkları kararları uygulamak ve denetlemek üzere kurdukları işgal müesseseleri sağlıktan asayişe, hukuktan basın yayın faaliyetlerine kadar farklı meselelerde idari kararlar alarak bu kararları tatbik ettiler ya da ettirdiler. İtilâf Devletleri aynı vazifeleri yerine getirmekle mükellef Osmanlı müesseselerinin varlığına ise kendi denetimleri altında olmak koşuluyla izin verdiler. Ancak bu nüansın fark edilmesi halinde işgal mekanizmasının nasıl işlediğini anlamak mümkün olabilir.

Mesela uyguladığı sansürle İtilâf Devletleri aleyhine yapılabilecek yayınları yasaklayan İtilâfçı Matbuat Kontrol Komisyonu, verdiği para ve kapatma cezalarıyla İstanbul'daki millî matbuata nefes aldırmadı. Gösterilen müsamaha sayesinde, İstanbul'da yayın yapan İtilâf ve gayrimüslim matbuatı ise serbest hareket etme imkânı bularak zaman zaman matbuat özgürlüğünün sınırlarını aştı.

İtilâfçı Polis Komisyonu; kurduğu polis noktaları ve uygulamalarıyla Türklerin kabusu oldu. Osmanlı polisi sadece İtilâf polisinin varlığının olmadığı bölgelerde serbest hareket edebildi. İtilâf polisin olduğu yerlerde Osmanlı polisi suçüstü yakaladığı zanlıları dahi adalete teslim edemedi.

İtilâfçı Sağlık Komisyonu; karada ve denizde, eski karma komisyonun yerini alarak, hatta o komisyonun da yetkilerini aşmak suretiyle tek otorite haline geldi.

Osmanlı Devleti'nin hapishaneleri denetlemek üzere kurduğu teftiş heyetleri ciddiye alınmadı. İtilâf Devletleri kurdukları Hapishane Teftiş Komisyonu'yla

İstanbul hapishanelerini kendi ülkelerindekinden daha rahat şekilde teftiş etme imkânı buldular.

İtilâfçı Pasaport Bürosu; İstanbul'a giriş, çıkışlarda tek söz sahibi oldu. Aralarda önemli devlet adamlarının, subay ve hatta şehzadelerin bulunduğu şahıslar İtilâf Devletlerinin izni olmadan İstanbul'a giriş çıkış yapamadılar. Nitekim 3. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a atandığında İstanbul'dan ayrılabilmek için İtilâf vizesi almak zorunda kaldı.

İtilâf kuvvetlerinin ve İstanbul ahalisinin iaşesini temin etmek amacıyla kurulan İtilâfçı İaşe Komisyonu, şehre ucuz ürün getirme parolasıyla yola çıksa da İtilâf Devletlerinden ithalat yaparak fiyat dengeleri ile oynadığından spekülasyonların odağı haline geldi.

İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin onayı olmaksızın Konsolosluk Mahkemelerini yeniden açtılar. İtilâfçı polis teşkilatına bağlı Polis Mahkemeleri kuruldu. Tarihte nadir görülecek bir şekilde kurulan Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî'de Türk hâkimi azınlık durumuna düştü. Yüksek Komiserler ileride sorumlu duruma düşmekten endişe ettikleri kararları ya da kanunları baskı yapmak suretiyle Osmanlı Hükûmeti eliyle çıkardılar.

Sadece İtilâf vatandaşları üzerinde değil İstanbul'daki tüm yabancılar üzerinde Osmanlı Hükûmeti'nin hiçbir etkisi kalmadı. Osmanlı topraklarında kalan İttifak vatandaşları aleyhindeki kararlar doğrudan Yüksek Komiserler ya da kurdukları komisyonlar aracılığıyla alındı. Alınan kararlarla İttifak vatandaşları İstanbul'dan çıkarılırken mallarına, bankalarına, şirketlerine el konuldu. Çalışanların işlerine son verildi.

İtilâf Devletleri kurdukları çeşitli müesseselerle demiryollarına, tersanelere, limanlara ve kömür madenlerine egemen oldular. Zaruri hallerde dahi Osmanlı hükûmetleri, İtilâf subayları tarafından alınan kararlara itaat etmek zorunda kalıyorlardı.

İtilâf Devletleri mütarekede olmadığı halde Osmanlı ordusunun tamamen terhisini talep ederek silahlarına ve cephanelerine el koydular. El Koydukları bu silah ve cephaneleri Ferid Paşa döneminde hükûmete satmaya dahi teşebbüs ettiler.

İtilâf Devletlerinden aldıkları destekle pervasızca taleplerde ve iddialarda bulunan gayrimüslimler, yüzyıllarca yaşadıkları Osmanlı tabiiyetinden çıktıklarını ilân ederek emperyalist emelleri aşikâr olan İtilâf Devletlerine itaat etmeyi vazife bildiler.

İtilâf karşıtı olmak, tutuklanma gerekçesi haline geldi. Savaş sırasında yaşanan olaylar hakkındaki iddiaları dikkate alan Yüksek Komiserler, Türklere potansiyel suçlu gözüyle baktılar. "Suçu ispatlanana kadar herkes suçsuzdur" sözüyle hukuk müptelası imajı çizen İtilâf Devletleri, hakkında herhangi bir hüküm verilmediği halde aranan zanlılar için "suçlu" tabirini kullanmakta sakınca görmediler. İstanbul'da tutuklanan veya Malta adasına sürgüne gönderilen bir çok emsalde olduğu gibi İtilâf temsilcileri, hakkında hiçbir delil, şahit ya da belge olmayan şahısları tutukladılar. Tutuklanan şahıslar hakkında hukuk tersten işletildi. Önce "suçlu" bulunuyor, ardından münasip bir suç aranıyordu. Tutuklanan şahısların kendilerini savunmalarına izin verilmediğinden insanlar haksız yere ailelerinden, işlerinden ve hatta hayatlarından oldular.

İşgal edilen vatanını müdafaa etmek amacıyla göreve koşan vatanseverler; İtilâf Devletleri tarafından "şaki, asi, terörist, hain ve hatta gangster" olarak nitelendiriliyorlardı.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali ve 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla İstanbul'daki hâkimiyetlerini perçinleyen İtilâf Devletlerinin hâkimiyeti bekledikleri kadar uzun sürmedi. TBMM'nin kazandığı askerî ve siyasi başarılar sonucunda İtilâf Devletleri çözülmeye başladılar. Yunanistan'ı destekleyen İngiltere'ye karşı İtalya ve Fransa'nın Ankara'yla yakınlaşmaya başlaması gelişmiş bir istihbarat ağı olan İngilizlerin dikkatlerinden kaçmadı. Yunanlıların TBMM kuvvetleri karşısında maruz kaldığı yenilgilerden sonra İngilizler dahi tarafsızlıklarını ilân ettiler. Bundan sonra İngilizler, Yunanlıları desteklemeye devam ettilerse de tarafsızlık ilânı Yunanlılara büyük darbe vurarak TBMM'nin itibarını arttırdı.

İtilâf Devletleri aralarında farklı problemler yaşamalarına karşın Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirme noktasında uzlaşmaya vardılar. Fakat İtilâf Devletleri bu uğurda kullanacakları yöntemler konusunda anlaşmazlığa düştüler. İngilizler, Damat Ferid Paşa'nın akıllara zarar taktik ve tavsiyeleri sayesinde antlaşmayı Türklere zorla kabul ettirebilme yolları aradılar. Bu noktada Fransa

ve İngiltere, Padişah eksenli politikalar geliştirerek antlaşmayı Türk milletine kabul ettirebileceğini sandı. Yapılan hesaplara göre Padişah ve kurtuluş umudu olmayan "ılımlıların" birleştirilmesi neticesinde takip edilecek "blok politikası" ile antlaşma Türk halkına kabul ettirilecekti. Önce Ferid Paşa'dan daha sonra Yunanlılardan umudunu kesen İngilizler yavaş yavaş "blok politikasını" benimseyerek kendileri geliştirmiş gibi bu politikayı savunmaya başladılar. Fakat bu süre zarfında TBMM gücüne güç kattığından "blok politikası" da işe yaramaz hale geldi.

Başlangıçta Millî Mücadele Hareketi'ni ciddiye almayan İtilâf Devletleri gerçekleri fark etmeye başladıklarında çok geç olduğunu gördüler. Buna rağmen İtilâf Devletleri idari hükmü kalmayan Osmanlı hükûmetlerine baskı yaparak, kendi ülkelerinden ve sömürgelerinden asker temin ederek Millî Mücadele Hareketi'ni yok etmeye çalıştılar. Son çare olarak Yunan ordularını harekete geçiren İtilâf Devletleri, TBMM kuvvetlerinin başarıları karşısında çözüldüler. Sakarya Savaşı'ndan sonra İtalya ve Fransa'nın TBMM ile kurduğu yakınlık İngiltere'yi de benzer politika izlemeye itti. Büyük ortak İngiltere, gelişmeleri okuyarak hatasından döndü. Bundan sonra İstanbul'daki TBMM temsilcisi muhatap alındığından, işgal idaresi de etkisini yitirdi.

Mudanya Mütarekesi ile İstanbul ve Doğu Trakya'nın tedricen TBMM'ne teslim edilmesi kararlaştırıldı. Mütarekenin onaylanmasından sonra saltanat kaldırıldı. İstanbul Hükûmeti istifa etti. Padişah ve İstanbul Hükûmeti zaten sembolik hale gelmiş olduğundan bu kararların çok fazla ehemmiyeti yoktu. Asıl önemli olan işgal idaresinin sona erdirilmesi idi. TBMM adına İstanbul'a gelen Refet Paşa'nın talebi de bu yöndeydi. Aynı gün bu talepleri görüşmek üzere son kez bir araya gelen İtilâf Yüksek Komiser ve temsilcileri idareyi tedrici olarak TBMM temsilcisine devretmeye karar verdiler. Yüksek Komiserlerin karar organı haline gelen toplantılarına son verildi. Ancak işgal yönetimi, müesseselerini Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına ve hatta onaylanmasına kadar sürdürmeyi plânladılar. TBMM elbette buna razı olmadı. İşgal müesseseleri adı var kendisi yok müesseseler haline geldiler ve TBMM idareyi fiilen ele geçirdi.

2 Ekim 1923'te düzenlenen devir teslim protokolü ile idareyi TBMM Hükûmeti'ne bırakan işgal kuvvetleri, Türk bayrağını selamlayarak İstanbul'u terk ettiler. 6 Ekim 1923 tarihinde TBMM kuvvetlerinin Avrupa yakasına geçişiyle İtilâf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi kesin olarak tarihe karıştı.

BİBLİYOGRAFYA

A- KAYNAKLAR

I. ARŞİV VESİKALARI

1- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,

Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 204.392.39.

2- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA, BEO)

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Altıncı Şube Evrakı (BOA, DH.EUM.6.Şb)

Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.AYŞ)

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Beşinci Şube Evrakı, (BOA, DH.EUM.5.Şb)

Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.MH)

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.EUM.SSM)

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı (BOA,DH.İUM)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (BOA, DH.KMS)

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı (DH.ŞFR)

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Evrakı (DH. UMVM)

Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (BOA, DUİT)

Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İştişare Odası Evrakı (BOA, HR.HMŞ.İŞO).

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (BOA, HR.İM)

Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (BOA, HR.SYS)
Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiriyeti Evrakı (BOA, DH.MB.HBS)
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA, MV)

3- PUBLİC RECORD OFFİCE

CABINET OFFICE (CAB)

44/38.
21/139.
21/184

FOREİGN OFFİCE (FO)

1918 YILI İÇİN; FO, 371/ 3380-3420
1919 YILI İÇİN; FO, 371/4140-4221
1920 YILI İÇİN; FO, 371/5032-5294
1921YILI İÇİN; FO, 371/ 6464-6581
1922 İÇİN; FO, 371/7853-7969
1923 YILI İÇİN; FO, 371/ 9058-9176
1918-1923 YILLARI İÇİN; FO 608
1918-1923 YILLARI İÇİN; FO 286
1918 İÇİN; FO, 406/40
1919 İÇİN; FO, 406/41
1920 İÇİN; FO, 406/43-44
1918-1923 YILLARI İÇİN; **TREASURY (T)**
1918-1923 YILLARI İÇİN ; **HEADQUARTERS (HW),**

WAR OFFİCE

WO 32-5132-WO 32-5133
WO 32-5659
WO 32-5735
WO 32-5737- WO 32-5739
WO 32-5741

WO 32-5743

WO 32-5746

WO 32-5772-WO 32-5782

WO 32-9550-WO 32-9552

WO 32-9636

WO 33-974

WO 33-1000

WO 33-1016

WO 93-33-WO 93-37

WO 95-4957

WO 106-63

WO 106-6326

WO 106-64

WO 106-1571

WO, 106/1578

WO 158-778-WO 158-779

WO 158-933

WO 301-239- WO 301-640

II- YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP), First Series, Vol. IV, Edited by E. L. Woodward and, R. Butler, , London, Her Majesty's Stationery Office, 1954.

Düstur, Tertip 2, Cilt 11, İstanbul, Evkaf Matbaası,1928.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul Necmi İstikbal Matbaası, 1931.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Âliye Sevkleri Hakkında Besinci Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat (Cilt 1. Devre 3. içtima Senesi 5. Sene 1334 (1918), Ankara, TBMM Basımevi, 1993.

III- HATIRALAR

Ahmet İzzet Paşa: **Feryadım**, İstanbul, 1980

Halil Paşa: **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, Kum Saati Yayıncılık, 2003.

Harington, Charles: **Tim Harington Looks Back**, Londra, 1940.

Mehmet Tevfik (Biren) Bey: **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları**, C.II., Yay. Hz. Fatma Rezzan Hürmen, İstanbul, 1993.

Karay, Refik, Halid: **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, 1964, s.70-73.

Kemal Atatürk: **Nutuk 1919-1927**, Yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2000

Okyar, Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**, yay. haz., Cemal Kutay, İstanbul 1980.

Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni –Siyasi Hatıralarım-**, C.I., İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

Özalp, Kazım: **Millî Mücadele,** C.I., Ankara, TTK, 1982.

Ryan, Andrew: **The Last of The Dragomans**, London, Geofrey Bles, 1951.

Sabis, Ali İhsan: **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri, C.V.**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1993.

Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982.

Simavi, Lütfi: **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006.

Söylemezoğlu, Galip, Kemali: **Başımıza Gelenler**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939.

Talat Paşa'nın Anıları: Haz. A. Kabacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2000.

Tepeyran, Ebubekir Hazım: **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1982.

Topuzlu, Cemil: **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982.

Türkgeldi, Ali, Fuad: **Görüp İşittiklerim**, T.T.K., Yayınları, Ankara, 1951.

IV- SÜRELİ YAYINLAR

Alemdar, 19, 24 Mart 1920.

Hadisat, 9 Şubat 1919.

Hâkimiyet-i Milliye (1920).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1957, S. 20-21.

İrâde-i Milliye, 22 Mart 1920.

Peyam-ı Sabah, 17 Mart 1920.

Sabah (1918-1919).

Takvim-i Vekâyi, 11 Nisan 1920.

B- ARAŞTIRMA, İNCELEME VE DİĞER YAYINLAR

I- KİTAPLAR

Adıvar, Halide, Edip: **The Turkish Ordeal**, Londra, 1928.

Akın, Veysi: **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.

Ahmet Cemaleddin (Saraçoğlu), **Torlakyan Davası Behbud Han Cevanşir'in Katli",** Arap alfabesinden Latin alfabesine aktaran Azad Agayef, Yom yayınları, Azerbaycan, 2007.

Akşin, Sina: **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakıyete Dönüş 1918-1923)**, c.I., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

Arslan, Ali: **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar,** Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

Arslan, Ali: **Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü,** İstanbul, Truva Yayınları, 2006.

Ata, Ferudun: **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2005

Atalay, Bülent: **Fener Rum Patrikhane'sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV yayınları, 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Der. Nimet Arsan, Ankara, 1964.

Aybars, Ergun: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** İzmir, 1984.

Ayışığı, Metin: **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, Atatürk, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Bebek, İlhami: **Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

Bayur, Y., H.: **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.1, Ankara, TTK Yay., 1955.

Bayur, Y., H.: **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.3, K.3, Ankara, TTK Yay., 1983.

Bayur, Y., H.: **Atatürk Hayatı ve Eserleri I**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay., 1997.

Criss, Bilge: **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Dönmez, Cengiz: **Millî Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999,

Dumont, Paul-François Georgeon: **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908–1923**, Çev.

Elmacı, M. Emin: **İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Homer Yayınları, 2005.

Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, 1953.

Evans, Laurence: **Türkiye'nin Paylaşılması**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992

Gilbert, Martin: **Sir Horace Rumbold: A Portrait of Diplomat, 1869-1941**, Londra, 1973.

Gilbert, Martin: **Winston S. Churchill**, Vol.III, Boston, Houghton Mifflin Company,

1971.

Gökbilgin, M. Tayyib: **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi,

Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.

Güllü, Ramazan Erhan: **Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı),** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Helmreich, Paul: **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Hiçyılmaz, Ergun: **Osmanlıdan Cumhuriyete Gizli Teşkilatlar**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

Himmetoğlu, Hüsnü **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,** C.I., İstanbul, Ülkü Matbaası, 1975

Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK, 1991.

Kemal İnal, İbnülemin Mahmud: **Son Sadrazamlar**, C.IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982

Karabekir, Kazım: **Birinci Dünya Harbine Neden Girdik?**, Haz. Faruk Özerengin, C.1, İstanbul, Emre Yay., 2000.

Kocahanoglu, Osman Selim: **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, İstanbul: Temel Yayınları, 1998.

Kocatürk, Utkan: **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938)**, Ankara, 1988.

Meram, Ali, Kemal: **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, Kitaş Yay., 1969.

Mevlan-zade Rıfat: **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, Yay. Hz. Metin Hasırcı, İstanbul, 1992.

Shaw, Stanford, J.: **From Empire to Republic**, Volume I, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Sonyel, Salâhi R.: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, TTK, 1973.

Öztoprak, İzzet: **Türk ve Batı Kamuoyu'nda Millî Mücadele**, Ankara, TTK, 1989.

Söylemezoğlu, Galip, Kemali: **Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922)**, İstanbul, 1955.

Şahingöz, Mehmet: **Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinin İstifası ve Tepkileri**", Ankara, 1996.

Şimşir, Bilal: **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I., Ankara, TTK,1973.

Şimşir, Bilal: **Malta Sürgünleri**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.

Tanilli, Server: **İstanbul**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve yayıncılık A.Ş., 1997.

Tansel, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I., Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973.

Temel, Mehmet: **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Toynbee, Arnold, J.: **Osmanlı İmparatorluğu'na Batının Etkisi (1774-1919), Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005.

Türk İstiklâl Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962.

II- MAKALELER

Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, (1994), S.23, s. 229-237

Ali Arslan, "Millî Mücadele'de Geyve Muharebeleri ve Geyve'nin Önemi", **I. Sakarya Ve Çevresi Tarih Ve Kültür Sempozyuınu (22-23 Haziran 1998)**, (1999), s. 161-174.

Ali Arslan, ""Millî Mücadele Dönemi'nde Savunma Stratejisi Açısından Yolların Kullanılması", **Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler (21 Mayıs 2001)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, (2002), s. 230-249.

Ali Arslan, "Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umûmiliği- IV. ve V. Damat Ferit Hükûmetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü (1920)", **Atatürk Yolu,** (Kasım 1995), Cilt: 4, S. 16, s. 443-450.

Ali Arslan, "Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adlî –Bir İşgal Dönemi Mahkemesi" **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.15, (1997), s. 585-588.

Ali Arslan, "Sevr Antlaşması'na Göre Boğazların Statüsü", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi **Denizcilik Semineri,** (17-18 Mayıs 2004), (2006), s. 165-172.

Ali Arslan, "Ülkenin Kurtarılmasında Kuvâ-yı Milliye'nin Görüşü ve yalnız Siyaseten Müdafaanın İflası (1918-1920)" **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi,** S. 36, (2000), s. 7-28.

Arzu T. Terzi, "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numûne Bakkallar Modeli", **Tarih Dergisi, Prof.Dr. Işın Demirkent Hatıra Sayısı**, S. 42, (2006), s. 195-202.

Arzu T. Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.6, (2004), s. 87-108.

Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 23, (2009), s. 14-58.

Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", **Atatürk Dergisi**, C.IV, S. 2, (2004), s. 253-261.

Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)", **Belleten**, C. LXII, S. 234, (1998), s. 467-494.

Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Oportunity; The Armistice Negotiations of Mondros", **Middle Eastern Studies**, c.VIII, (Ekim 1972), s.143-178.

Hüseyin Hüsnü Erkilet, "6 Ekim'de İstanbul'a Nasıl Girmiştik?!, **Yakın Tarihimiz**, C.3, S.32, (1962), s. 163-164.

K. Erdoğan, "Amiral Bristol Hemşirelik Okulu", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (1994), C. 1, s. 246.

Mehmet Okur, "İngiliz Belgelerine Göre Padişah Vahidettin-İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi", **Atatürk Dergisi**, C.3, S.3, (2003), s.139-149.

Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı, Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", **Divan İlmi Araştırmalar**, S.7, (1999), s. 191-215.

Mustafa Gül, "Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütareke Döneminde İstanbul- Anadolu Haberleşmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, (1997), S.38, s. 427-432.

Nilgün Gürkan Pazarcı, "İşgalin İmgeleri: The Orient News Gazetesi, 1919-1922", **Küresel İletişim Dergisi**, S. 1, (Bahar-2006), s. 1-11.

Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 75, (Kasım 2009), s. 575-604.

Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", **Askerî Tarih Bülteni**, S. 40, (1996), s. 1-10.

Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **Belleten**, C. XXXIX, S.135, (1970), s. 437-462.

Selâhattin Âdil Paşa, "İstanbul'un Kurtuluşu", **Yakın Tarihimiz**, C.3, S.32, İstanbul (1962), s. 161-162.

Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu", **Belleten**, C. XLII, S.165, (1978), s. 105-146.

Serpil Sürmeli, "Şehzadebaşı Karakolu Baskını ve Olay Mahalline Giren İlk Gazete Tevhid-i Efkâr", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**", S. 45, (2010), s. 103-116.

Süleyman Beyoğlu, "Mukaddes Emânetler", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 56, (Ağustos 1991), s. 44-51.

Süleyman Beyoğlu, "Lozan'da Mukaddes Emanetler Kavgası", **Tarih ve Medeniyet**, S. 18, (Ağustos 1995), s. 26-28.

Süleyman Beyoğlu, "Ravza-i Mutahhara Müdafii Fahreddin Paşa (1868-1948)", **Tarih ve Medeniyet**, S. 38, (Mayıs 1997), s. 29-32.

Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida", **T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.6, (2004), s. 1-5.

Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (1994), cilt 6, s.19-23.

Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuvâ-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XVI, S. 46, (2000), s. 37-87.

Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde (1918-1923), Ordu, Mütareke Döneminden Millî Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması", **Askerî Tarih Bülteni**, (1996), S.41, s. 43-58.

III-TEZLER

Ar, Bilge: **"İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam"**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Fidan, Nurcan: **"İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali (16 Mart 1920)"**, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000,

Sancaktar, Fatih Mehmet: "**Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi"**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Taşer, Pınar, "**Mütareke Döneminde Divân-ı Harbi Örfiler (1918-1922)"**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Yıldıztaş, Mümin: "**Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri"**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

DİZİN

A

B

C-Ç

D

E

H

I-İ

J

K

L

M

N

O

P

R

S-Ş

Y

Z

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılarak Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılarak Karadeniz'e serbestçe geçişin temin edilebilmesi amacıyla Çanakkale ve Karadeniz istihkâmlarının İtilaf Devletleri tarafından işgaline razı olmuştu. Mondros Mütarekesi'nde İstanbul'un işgalini öngören herhangi bir hüküm bulunmadığı halde İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u devletlerarası hukuk, antlaşma ve teamüllere aykırı bir şekilde işgal ettiler. Böylece Osmanlı Devleti tarafından fethinden 465 yıl sonra ilk defa İstanbul işgal altına alınmıştı.

I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası konjonktür ve dönemin siyasi realiteleri nedeniyle İtilaf Devletleri İstanbul'daki Osmanlı yönetimini tamamen tasfiye etmediler. Bununla birlikte kurulan müşterek İtilafçı müesseselerle teşkilatlanan işgal yönetimi, İstanbul'daki Osmanlı yönetiminin etki sahasını giderek daralttı. İstanbul işgal müesseseleri, aldıkları kararlar ve muhtelif uygulamalarıyla siyasi, idarî, askerî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayatı yakından ilgilendiren meselelerde belirleyici olmaya çalıştılar. Her ne kadar İtilaf temsilcileri yetki dağılımı, karar alma ve aldıkları kararları uygulama noktasında çeşitli sıkıntılar yaşasalar da müşterek bir işgal yönetimi teşkil etmeyi başardılar.

Tarihi süreç içerisinde İstanbul'daki Osmanlı yönetimini devre dışı bırakmayı hedefleyen İtilaf Devletleri gerek dünya siyasetinde yaşanan değişimler ve gerekse Milli Mücadele hareketinin başarıları nedeniyle yeni politikalar geliştirme ihtiyacı hissettiler ve neticede kurdukları işgal yönetimini lağvederek İstanbul'u 2 Ekim 1923 tarihinde TBMM'ye iade etmek zorunda kaldılar. TBMM de 6 Ekim 1923 tarihinde şehrin kontrolünü tamamen ele geçirdi.

Bu eserde İtilâf Devletlerinin hiçbir hukuki gerekçeye dayanmaksızın yaklaşık beş yıl işgal altında tuttukları İstanbul'da tesis ettikleri Işgal Yönetimi'nin kuruluş, işleyiş ve ortadan kaldırılış süreci incelenmiştir.

ISBN 978-975-16-2903-6
9 789751 629036

Fiyatı 30 ₺

web: http//www.atam.gov.tr
e-posta: bilgi@atam.gov.tr - e-mağaza: http://e-magaza.atam.gov.tr